

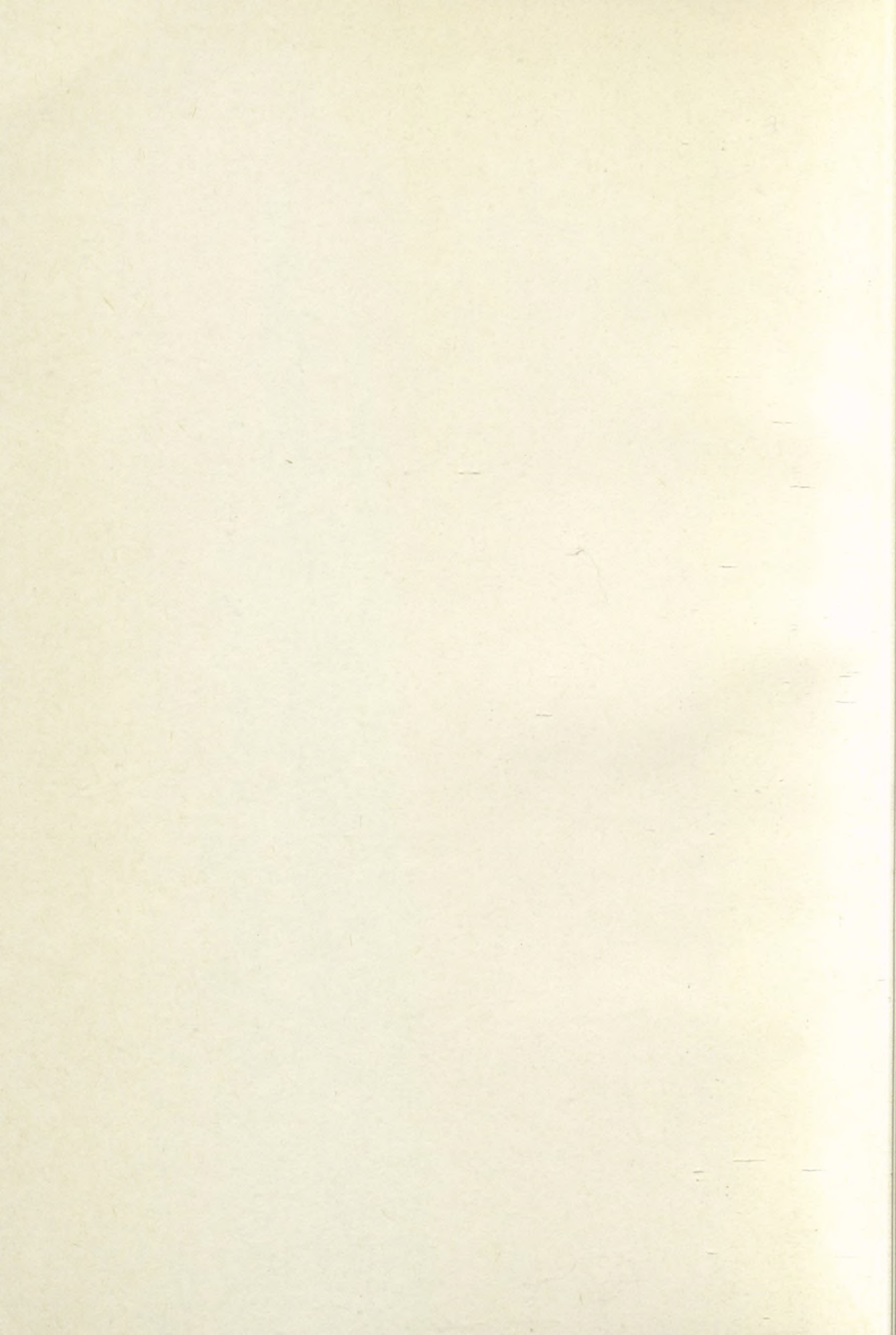
A
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS
FORRÁSAI

Erdélyi János

Irodalmi tanulmányok
és pályaképek

ERDÉLYI JÁNOS

IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK

IRODALMI
TANULMÁNYOK
ÉS PÁLYAKÉPEK

- I. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE I. RÉSZ. (1848-1876)
- II. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE II. RÉSZ. (1876-1918)
- III. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE III. RÉSZ. (1918-1945)
- IV. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE IV. RÉSZ. (1945-1989)
- V. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE V. RÉSZ. (1989-2000)
- VI. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE VI. RÉSZ. (2000-2010)
- VII. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE VII. RÉSZ. (2010-2020)
- VIII. ERDÉLYI JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE VIII. RÉSZ. (2020-2023)

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE
ERDÉLYI JÁNOS

507908

Lektorálta

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Megjelent a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program támogatásával.

MAGYAR
KÖZLEMÉNYEK
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5841 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1991

© Akadémiai Kiadó, Budapest • T. Erdélyi Ilona

Minden jog fenntartva.

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA
Könyvtár: 1919. 13. 92. sz.

ELŐSZÓ

Az Akadémiai Kiadónál harminc évvel ezelőtt indult "Fontes ad Historiam literariam spectantes" sorozat egyik legterjedelmesebbnek ígérkező és egyik legjelentősebb vállalkozása Erdélyi János filozófusi, esztétikusi, kritikusi, közéleti és irodalomtörténetírói munkásságának bemutatása; pontosabban szólva: feltárása, összegyűjtése és kiadása. Amikor 1960-ban az író levelezésének első, majd 1962-ben második kötete megjelent, sok ismeretlen darabjával szinte megpezsdítette a kutatást. Hosszabb szünet után, 1981-ben látott napvilágot Erdélyi János *Filozófiai és esztétikai írások* című műve, a híres filozófiai és „ítészeti” művek mellett számos alig ismert, eddig folyóiratok temetőiben pihent vagy az író hagyatékában maradt írásokat, illetve kéziratokat tartalmazza. Ezt a kötetet követi a *Nyelvészeti és népköltészeti írások*.

Míg az olvasó az előző kötetekben számos ismeretlen művet talált, ebben alig bukkan effélére, kivéve az írói műhelymunka rejtelmeibe betekintést engedő *Függelék*et. Az *Irodalmi tanulmányok és pályaképek* ugyanis azokat az írásokat tartalmazza, amelyek több ízben megjelentek és jó részük kritikai antológiáink standard darbjai. E mostani válogatás az időrendet követi, híven a korábbi gyakorlathoz, de nem törekszik teljességre. E körülmény azt a benyomást keltheti, mintha mi is követtük volna Erdélyi Jánosnak azon szavait, amelyekkel a világirodalom fogalmát értelmezte: „A kiemelés csúcsai köttetnek össze — per summos apices — mint a magossági méréseknél, s ami addig föl nem ér, mellőztetik.” (*Az ókori irodalom története*, Pest, 1871. 10.)

A sajtó alá rendezőt nem ez az elv vezette, amikor a kötet egyes darbjait összeválogatta, hanem a terjedelmi korlátok, pontosabban a kötetrendező elv kényszere. Ezért és nem valamiféle „mellőztetés” miatt kellett lemondanunk arról, hogy az író minden kritikai írását időrendbe fogva, egy kötetben közöljük. Jelen munkánkat a *Fontes* sorozat legközelebbi Erdélyi János kötete fogja kiegészíteni, amely majd közli az író

minden egyéb, ez alkalommal elhagyott, ismert és számos ismeretlen, neve nélkül megjelent kritikai írását.

Mostani kötetünk válogatásának szempontjai megkérdőjelezhetők: miért épp ezeket az írásokat emeltük ki és miért hagytuk a többit a következő kötetre? Hisz, hogy csak néhány példát említsünk, a Tompa-, a Berzsenyi- vagy az Arany-tanulmány — legalábbis a formai szempontot tekintve — valójában ugyanúgy egy-egy művel foglalkozik, mint a negyvenes, ötvenes vagy akár a harmincas években keletkezett írások. Mi indokolta a műfajon belüli kronológiai sor megbontását? Az ellenvetésekre három kötettel válaszolunk, ezekre hivatkozunk: a *Kisebb prózákra* (1863), a *Pályák és pálmákra* (1886) és a *Tanulmányokra* (1890). A felsoroltakhoz hasonlóan igyekeztünk eljárni, kötetrendező példájukat követni.

Erdélyi János az 1860-as évek elején érettnak ítélte az időt arra, hogy legfontosabbnak vélt írásait kötetbe gyűjtse. A pesti kiadóval és könyvkereskedővel, Ráth Mórral folytatott levelezést ez ügyben. A könyvpiac lehetőségeit ismerő, a közönség ízlését és igényét, pontosabban igénytelenségét tekintetbe vevő üzletember, Erdélyi személyének és munkásságának egyébként nagy tisztelője, legnagyobb sajnálkozásának adott hangot, de akkor nem vállalkozott szépészeti és kritikai művek megjelentetésére. Ezért Erdélyi maga látott hozzá műveinek kiadásához. Így jelent meg a *Kisebb prózák* 1863-ban Sárospatakon egy nagyobb sorozat — a *Szépirodalmi élvek és elvek* címmel tervezett többkötetes gyűjtemény — első darabjaként. Az író azokkal a műveivel jelentkezett volna, amelyek neki „élveket” adtak, ill. amelyekben megvallotta kritikusai „elveit”. A tervezett és már az első kötet megjelenésével megszűnt vállalkozás Erdélyi János egészségének megromlása következtében — mint ő hitte — átmenetileg, valójában azonban végleg abbamaradt. A folytatásra már csak posztumusz kötetekben került sor, mégpedig először 1886-ban.

A Kisfaludy Társaság, emlékezve egykori titoknoka érdemeire a félbemaradt sorozat folytatását javasolta a Franklin Társulatnak. A javaslattevő Gyulai Pál volt, és ő írta a *Pályák és pálmák* előszavát, nevének feltüntetése nélkül. Gyulai Pál helyett, az ő felkérésére, az író fia, Erdélyi Pál válogatta az anyagot, mégpedig feltehetően atyja egykori terveinek ismeretében. Az újabb kötet — ismét Erdélyi Pál összeállításában — 1890-ben jelent meg a Gyulai Pál által az előszóban beígért sorozat folytatásaként. A *Tanulmányokkal* a kiadás ismét abbamaradt. A folytatásra, ugyancsak Erdélyi Pál gondozásában, 1914-ben került volna sor. A már megvalósulás előtt álló nagyszabású tervet azonban az első világháború, majd az azt követő változások megghiúsították. Ezek voltak az előzmények, amelyek arra ösztönözték

jelen kötet összeállítóját, hogy a most közlésre kerülő tanulmányokat és írásokat így gyűjtse egybe.

Erdélyi János Műveinek e kötete a kritikus pályára huszonkét esztendőjéből válogat. Az indító Vörösmarty-bírálat volt az írónak első olyan kritikái írása, amely lázba hozta az egész irodalmi közvéleményt. Heteken át találgatták a név nélkül megjelent kritika szerzőjének kilétét. A kedvező fogadtatást a személyes motívumokon túl maga a tanulmány magyarázta, amelyben a kritikus elsőként kísérelte meg, hogy egy hazai költő életművéről ilyen mélységű és érzékletességű fejlődésrajzot adjon, összekapcsolva a költői munkásság értelmezését a hazai szellemi, irodalmi háttérrel és politikai élettel. Ugyancsak ujdonságszámba ment, hogy Vörösmartyt — a goethei világirodalom-fogalomhoz kapcsolódva — nemcsak a hazai elődökhöz viszonyította, hanem a világirodalom nagyjaihoz is mérte. Erdélyi János magasra állította a mércét és mellőzve a személyeskedést, szigorúan, ugyanakkor a tisztelet hangján és minden elfogultság nélkül mondta el véleményét. Schiller, Lamartine, Goethe és Byron olvasottságára hivatkozva, a kritikus kimondta, hogy még egy Vörösmarty nagyságú és tehetségű költő sem lehet meg világirodalmi és filozófiai stúdiumok nélkül. A hónapokon át részletekben megjelenő bírálat a Kölcsey-féle hagyományt folytatta, de szerzőlélektani szempontból értőbben nyúlt tárgyához: miközben megrovásait elmondta, a jogos dicsérettel sem fukarkodott.

A Vörösmarty-portré, a többi „pálya-” és arcképpel együtt a *Pályák és pálmák*ban jelent meg, a címadó tanulmányhoz hasonlóan, amelyet ugyancsak itt közlünk. A fentieket egészíti ki a magyar irodalom egyik legdicsősegebb „századnegyedének” (1830-1855) vizsgálata az 1863-as *Kisebb prózákból*, valamint a *Tanulmányok* két terjedelmes, a hazai líra fejlődését elemző írása, amelyek először 1859-ben, ill. 1863-ban láttak napvilágot. A kritikus tekintélyét megalapozó Vörösmarty-fejlődésrajzot követi Kisfaludy Károly, Berzsenyi Dániel és Tompa Mihály pályaképe, amelyek — az itt nem szereplő írásoktól eltekintve — még inkább öregbítették Erdélyi bírálói hírét, de sokszor ellene is hangolták a kritikát nem kedvelő, attól viszolygó ifjú írókat, a „felületesség bajnokait”. Erdélyi Jánosnak ez időben keletkezett írásai alaposan felkavarták az 1850-es évek irodalmi életét, hogy ez alkalommal is csak az itt közlésre kerülő művekre, a Petőfi-portréra, az *Egy századnegyedre*, az Arany-bírálatra vagy *A legújabb magyar lyrára* hivatkozzunk. Miként a vízbe vetett kő, ezek is sokáig gyűrűztették a hullámokat. A kedélyeket leginkább az *Egy századnegyed . . .* egyik, Gyulaival kapcsolatos megjegyzése borzolta fel, amelyikben Erdélyi azt nehezményezte, hogy Gyulai ugyanúgy „csombókot” köt a fejlődésre, mint ahogy azt korábban, Gyulai által is elmarasz-

taltan, Toldy Ferenc tette, amikor Vörösmarty költészetében látta a fejlődés tetőpontját. Toldy Petőfiben és Aranyban csak epigont látott, nehezítve ezzel az újabb, a Vörösmarty utáni nemzedék kibontakozását. Gyulai — vélte Erdélyi — ugyanezt a hibát követi el, amikor „hasonló állhatatossággal ví” Petőfi és Arany mellett, bennük látva az újabb írókra szinte kötelező és fejlődésüket gátló példát.

A Pesti Naplóban közölt tanulmány — hasonlóan az Arany-bírálat-hoz — felbolydította az akkor szilárduló irodalmi frontokat és pozíciókat; értékes írásokra ösztönzött. *Kemény Zsigmond*, akkor a Pesti Napló főszerkesztője, többször is biztatta Gyulait, hogy válaszoljon Erdélyi polémiát igénylő megjegyzéseire. Gyulai végül is *Polemikus levelek* címmel ígérte válaszat, de ezekből a „levelekből” csak egyetlen jelent meg. Erdélyi minden előzetes támogatás és biztatás nélkül is megfelelt Gyulainak, az egyik legszebb, legszubjektívebb kritikusi vallomásával. Az *Én, a forma és a próza* című írásában fejtette ki nézeteit „az irodalmi és művészeti célokról”. Ez utóbbinak adott elsőbbséget a Gyulai-féle „irodalmi céllal” szemben, mint ahogy azt Erdélyi, Gyulait némileg félreértve, az irodalompolitikát, a közönségigényt kiszolgáló érdekekkel azonosította. Az *Egy századnegyed* megállapításai továbbgyűrűztek Salamon Ferenc és Greguss Ágost Arany János *Kisebb költeményeiről* írt bírálatában, ill. az Arany népiességével foglalkozó cikkekben.

A Madách-bírálattal, amelyben a kritikus több vonatkozásban félreértette a művet, megszólaltatta a Tragédia íróját, aki hosszú válaszlevelében részletesen szólt elképzeléseiről, és cáfolta Erdélyi egyes megállapításait. Így maga Madách adta meg a magyarázatot elképzeléseiről, céljáról: az alapeszméről, ill. „legszentebb eszméiről”.

A magyar lírával foglalkozó két tanulmány a kritikus azon gondolatait eleveníti fel, amelyeket a „kelmeiről” szólva először 1847-ben vetett fel. Az általa népszerűsített irodalmi eszményekben való csalódottságának, az irodalom fejlődését figyelő aggodalmának 1847-ben, majd immár határozottabb formában 1853-as *Népköltészet és kelmeiség* címmel ismert írásában adott hangot. Az 1859-es és az 1863-as tanulmányok már a kritikus keserűségét tükrözik. Meg kellett érnie, hogy a Petőfi-epigonok és a „tájköltészet” költői elherdálták, aprópénzre váltották a népköltészet kincseit — amelytől az 1840-es években — joggal remélte a hazai költészet megújulását. A népdal, ill. Petőfi és Arany formái, tartalmi értékeit ezek sallanggá és cifrává alacsonyították, elrontották, elsilányították a közönség ízlését, lejáratták az irodalmat: „... azt sem értük el, *amihez oly közel hittük magunkat*, tudniillik, hogy valamely specifikus hazai szépséget alkottunk volna fel, be kell látni, hogy a nemzetiség elzárkózott, merev eszméje, rideg felfogása visszavet, hátralök, éppen ezért, mert a

végeit, az egyetemest, minő az esztetikai szép, bizonyos számú emberiség javára kizárólagosan igyekszik lefoglalni, vagy az eszmét, a lelkiiséget idő és korlátai közé sorompózni, holott mint a nemzet nincs emberiség nélkül, úgy nincs hazai szép amolyan egyetemes nélkül, mely az általános emberiségből fakad.” (L. kötetünk 315. o.)

A magyar költészetet elemző 1863-as tanulmány után hosszabb szünet következett. 1864 az erőre kapás éve volt, amikor az író a halál tornácáról visszatérve újrakezdte az életet. Ez az esztendő a pályán is fordulatot hozott. Amikor Erdélyi János a bölcsészeti katedrát a jóval kisebb óraszámú irodalmi katedrával cserélte fel, ismét többet foglalkozhatott az irodalommal, az irodalmi élet kérdéseivel. Az 1865-ös esztendő az egészség, a korábbi tettvágy és energiák újraéledésének ígéretét hozta, egyben az elhatározást is, hogy családjával együtt visszatér Pestre. Lemondott sárospataki tanári állásáról, egyház- és iskolaügyi tisztségeiről és megvált kedves szellemi gyermekének, a Sárospataki Füzeteknek a szerkesztésétől, ill. kiadásától is. Szeme előtt Pest, az új pályatér lebegett, a visszatérés lehetősége a megelégnélő irodalmi és szellemi életbe. Ennek az új erőre kapó érdeklődésnek legszebb gyümölcse a *Pályák és pálmák*, amely 1867-ben jelent meg.

Az egykori irodalmi harcokra, győzelmekre és kudarcokra való visszatekintést, a megélt irodalmi korszakok vizsgálatát a „szellem krónikása” végzi, egy bölcsészeti és esztétikai stúdiumokon iskolázott elme. Túl az egykori politikai, irodalmi és egyházpolitikai küzdelmeken, felül-emelkedve az írigységtől, szüklátókörségtől vezetett kicsinyes személyeskedő bántalmazásokon, gondolja végig Erdélyi János azt a három évtizedet, amelyet költőként, kritikusként és irodalomszervezőként ért meg. Türelmetlenségtől mentesen, bölcs rezignációval, ugyanakkor bizakodva figyeli „az újabb nemzedék” szárnypróbálgatásait. Látja hibáikat, mégis sokat remél tőlük. A hegeli tanokon iskolázott műbölcsész, az európai látókörű kritikus szólal meg itt, az ellentéteket az előmenetelben, a fejlődésben oldja fel. Egyetlen irányt sem vesz pártfogásába és egyetlen egyet sem rekeszt ki, miután tudja, hogy: „Az irodalom nem is fogható föl másképp, mint történetben, mely maga is fejlődés. Az időszerről változások jelentkeznek és a szem magból, melyet, mint Herder írja, madár vitt a pusztába, új teremtmény születik. Hogyan születik új teremtmény, nehéz volna előírni, okoskodással kitervezni: ellenben gyönyörűség látni az idő folyamán.” (L. kötetünk 447. o.)

A műtész a negyvenes években a „népi elem” diadalra juttatásától remélte az irodalom újabb nagy korszakát, és az „egyéni” elvét hirdette az „eszményi”-vel szemben. Az ötvenes években a hegeli filozófiában elmélyedve próbálkozott a hazai bölcsészeti és esztétikai iskola megte-

remtésével. A hatvanas években eljutott az ellentéteket összegző szintézis gondolatához: az egyéni és az egyetemes, a nemzeti és az emberiségi, a regényes és a klasszikai, a népköltészet és a műköltészet egybeolvasztásának igényéhez. Mindennek megvalósulását az időtől, a fejlődéstől remélte. Az újbán való töretlen hite és bizalma, valamint a történetiség tisztelete tette türelmessé. Azt remélte, hogy a múlt és a jelen összekapcsolódása, az ellentétek egymásban való feloldódása hozza majd meg az oly nagy aggodalommal figyelt hazai irodalom újabb aranykorát.

Kötetünk két utolsó cikke két szempontból érdemel figyelmet; mindkettő a *Pályák és pálmák* című kötetben jelent meg. A kritikus sokat várt Zajzoni Rab István székely költőtől, akinek halálát siettették hányatott élete és börtönevei, és akiben Erdélyi a kort kifejező új „népköltő” ígéretét látta. Az utolsó írás négy költőnővel foglalkozik. Erdélyi János, férfi kortársaihoz hasonlóan gondolkodott a nők helyéről és szerepéről a társadalomban. Jóindulattal, de jelentéktelenségüket felismerve, ítélte meg Wohl Janka, Flóra, Atala és Malvina költői munkásságát. E két utóbbi cikk közlésénél az a szempont is vezetett, hogy a nagy táblaképeket őrző arcképcsarnokból (Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách stb. portréja) e néhány miniatűr se hiányozzék.

Az itt kikerekedett Pantheon még egy arcképet őriz, mégpedig a kritikusét. A pályát megrajzoló és a pálmát átnyújtó műítés, az elvek és elméletek megfogalmazója nemcsak teoretikusként jelenik meg ezekben az írásokban. Arcvonásai és személyisége ugyanúgy kirajzolódnak, mint az általa megbírált írókéi. Mindössze néhány vonást szeretnék kiemelni: elsősorban azt a felelősségérzetet, amelyet íróársait bírálva érzett és amelyet az irodalom jövőjének féltése mellett az írók iránti aggodalom is táplált. Jól tudta, hogy a felelőtlenül odavetett szavak milyen károkat okozhatnak. E gondolat kifejtésével többször is találkozunk kötetünkben az olvasó. A mondottak illusztrálására *A legújabb magyar lyra* (1963) első sorait idézzük: „Szeretettel, mint mindig, aggodalommal, mint rendszeren, szigorúsággal, mint kell, fordulok most is íróársaimhoz, dalköltőinkhez, midőn szólni akarok felőlök a közönség előtt. Szándékom ugyanis leírni arcképeket azon csarnok számára, melynek a neve irodalomtörténet, s minden szó, amelyet leírok, felelőssé tesz előttök s az utóvilág előtt. Avagy megtehetném-e mindezt ama három nélkül?” (L. kötetünk 447. o.)

A kritikusnak másik, ugyanezen pályaképből kikerekedő vonása objektivitásra való törekvése, amellyel az író személyének és művének szétválasztását kísérli meg. Az 1840-es évek közepétől kezdve elítélte e kettő összekapcsolását. Különösen franciaországi tapasztalatai és élményei nyomán tudatosult nála, hogy a szemben álló, ellentétes nézeteket

valló irodalmi csoportok tagjai csak felfogásukban, elveikben legyenek *ellenfelek*, és ne váljanak *ellenségekké*. Volt alkalma látni, hogy pl. a francia Akadémia ülései után a legádázabban vitázó ellenfelek egymást karonfogva, békés beszélgetésben hagyták el az épületet. Felfogását 1847-ben frappáns képpel világítja meg az író és a pulykafejet összehasonlítva: „... az író feje ... nem tartozik a személyiséghez, eme, a pulykáé, nem a pecsenyéhez. Sőt éppen csak a fej az, melyet nála meg kell bírálni, mert a szívet és vesét vagy az ember religióját — mihez nyúl ni nem szabad — egyedül isten vizsgálhatja. Mindazt, ami a tudás körébe vág, mindazt, mi a fej ítéletétől függ, kétségbe vonhatni az írónál, ha még oly nehezen esik is, anélkül, hogy a személyiség meg volna sértve és személyeskedés állna elő. Szóval az író úgy kell venni, mint a paraszt régi adójában a madarakat — fejszámra, azaz pusztán csak fejével, észbeli tehetségével számolni be a közönségnek. Fel van tehát szabadítva a critica vagy mint legújabban mondják: az ítéset, megbírálni az írónak vele született és szerzett összes tehetségeit.” (MSzSz, II. 12.)

Erdélyi János a szigorú bírálat híve volt, és nem szerette a hátmögötti pusmogást, a pusztá legendagyártást, amely nem a művek ismeretére támaszkodik. A nyílt színen zajló polémiát tartotta becsületesnek és hasznosnak. Azt vallotta, hogy a nézetek megvitatása tisztázza a félreértéseket és oszlatja az előítéleteket, a homályt, a tudatlanságot. Úgy vélekedett, hogy a tévtanokat, a beteg gondolkodást mindennek csak az újragondolásával lehet gyógyítani. Az írók bírálata mellett a kritikus feladatának vélte a közönség nevelését, művelését, ízlésének csiszolását, azaz polgárosítását. Ez utóbbihoz hozzátartozott a közönség nagykorúsítása: ne legyen elkényeztetett gyermek, viselje el a kemény szavakat is. A nagykorúság eleme a gondolkodás, a felszín alatti rétegek megismerése. Megvetette a hazai mentalitást jellemző prókatori csűrés-csavarást és helyette a fogalmakban való gondolkodást és a fogalmak logikai tisztázását ajánlotta. Úgy gondolta, hogy csak ezen az úton kerülhetjük el a félreértéseket, amelyek gyakran adódnak abból, hogy író és kritikus mást-mást ért ugyanazon szón vagy fogalmon.

A hazai kritikaellenesség legfőbb okát a korábbi magyar kritikai gyakorlatban látta. Kazinczy Ferenc mindenkit dicsérő, buzdító lelkesedése után átmenet nélkül következett Kölcsey Ferencnek a hazai viszonyokat és lehetőségeket tekintetbe nem vevő szigora és „modora”, az írói érzékenységre egyáltalán nem ügyelő igényessége, majd később Bajza indulatosan polemizáló személyeskedése. Következményként írónk elfordultak a kritikától, eluralkodott tehát az ösztönösség. Irodalmunk helyzetét Erdélyi János olyannak látta, mint „... egy hortobágyi pusztá, bámulatos termékenyen és műveletlenül”. (MSzSz, II. 11.)

Irodalmi tanulmányok és pályaképek című kötetünk Erdélyi Jánost a kritikust és műtésztt állítja élénk. Az olvasó maga is meggyőződhet arról, hogy az itt közölt bírálatok szerzője megfelelt-e az általa megszabott elveknek és a mércének, amelyek közül itt csak néhányat emelünk ki.

T. Erdélyi Ilona

I. YÖRÖSMARTY MIHÁLY MINDEN MUNKÁI

Bevezető

IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK

És jobb napot van szerencsénk számunkra. Azonban jut-e valamennyi-
nek is a korra visszatérni, ezébe, hogy a politikai reformot néünk is,
mint sok máshelyütt, megelégte egy más: az irodalmi? Sőtmi, sőt ter-
mézetesebb, mint ez. De nálunk különösen fogják fel az eszményeket,
és ahelyett, hogy összehajlítnék a kor adatai, mint tovább gyöngyöt, abe-
lyett, hogy emel egyszerű és tapasztalati igazság felet gondolkodásnak,
bányásznak a folgot, és féltékenység vagy féltékenység minden ebbeli tés-
től.

Javára addig jutánk, hogy mindent tud valánk a hon és nemzeti
élet ügyeké de erre igen ritka sün a példa, hogy e valami, mely leg-
kénszerűen a közéleti életé vagy juttatás korra, mik, mely által bejött ném-
leg a dolgot eljárnának ismeretűbe, ritka, oxandom, hogy e valami
megintigekereit által kiegyesléni, az első műlben, jelenben nyomról-
nyomra tapogatói törekedjék, pedig most úgy is akkor volna elégő lel-
kesen a költő, ha és mikor valami nagyobb rész, mondd nagyobb
művészet fogja fel életét, kitérőnek levezetődő; a még ritkább a
példa és követő azok száma, kik a történet adataiból egy magasabb esz-
mélyez tudnak emelni gondolataikat. Szűcszerűségünk, hogy az újabb
időkben teljesen megtagadva élünk, mikor fölötté sokat adott a journa-
likának rajtuk útsé, mielőtt még komolyabb és egészebb műveltség-
gel bír volna tapasztalunk, mely után aztán lépünk tudványt alá-
nyomást — későbbre napra, míg ti, a jövő nem megjelenni, mikor után
az életük megismerésére, ha volna is tudományunk és tapasztalati készsé-
günk, sőt, ami szinte is szükség, elegendő lenné. Így sőt azelőtt
szólv, valami kisnyomra életet élünk, mint a gyermek testét, valonak a
megelőz, kitérődő minden felé, mint a kőbe kőbe, pedig, ami több,
kapcsolunk kisnyomra, mint a vízbe halat, minden fészékhez. Nyo-
mást éltek míg jobb a tegezésél Mert ha tegező nemzet felíránk,
legelőbb, mint egész, a nem mint lelét, testi, lélek, áll fel, míg e hazát

1. VÖRÖSMARTY MIHÁLY MINDEN MUNKÁI

Bevezetőül

Még mind nincs messze a kor, melytől újjászületésünk, a magyar élet jobb napjait van szerencsénk számítani. Azonban jut-e valamennyinek, ki e korra visszatekint, eszébe, hogy a politikai reformot nálunk is, mint sok máshelyütt, megelőzte egy más: az irodalmi? Semmi sincs természetesebb, mint ez. De nálunk különösen fogják fel az eseményeket, és ahelyett, hogy összefűznék a kor adatait, mint fonalra gyöngyöt; ahelyett, hogy emez egyszerű és tapasztalati igazság felett gondolkoznának, könnyen veszik a dolgot, és félszesség vagy fonákság minden ebbeli nézeteik.

Immár addig jutánk, hogy mindenki tud *valamit* a hon és nemzeti élet ügyeiről, de arra igen ritka ám a példa, hogy e *valamit*, mely legfőlebb az iskolai ébredő vagy jurátusi korra esik, mely alatt bejött némileg a dolgok folyamának ismeretébe, ritka, mondom, hogy e valamit magánigyekezet által kiegészíteni, az időt múltban, jelenben nyomrólynomra tapogatni törekedjék; pedig csak úgy és akkor volna eléggé lelkünkben a közügy, ha és mikor mennél nagyobb rész, mennél nagyobb időszakot fogna fel életünk *történetének* összegéből; s még ritkább a példa és kevesb azok száma, kik a történet adataiból egy magasabb eszméhez tudnák emelni gondolataikat. Szerencsétlenségünk, hogy az újabb időkben teljesen megszaggatva élünk, mihez fölötte sokat adott a journalistikának rajtunk ütése, mielőtt még komolyabb és egészebb műveltséggel bírt volna nemzetünk, mely uton aztán kapunk indítványt akár mennyit — két-három napra, míg t.i. a jövő szám megjelenik, mikor aztán az eszmék megfontolására, ha volna is tudományunk és tapintati készségünk, nincs, ami szinte fő szükség, elegendő időnk. Így apró szükséghez szokva, valami kicsinyes életet élünk, mint a gyermek, tesszük, vesszük a tárgyakat, kapkodunk minden felé, mint a későn kelő, pedig, ami több, kapkodunk kicsinységeken, mint a vízbe haló, minden fűszálhoz. Nyomorú élet! alig jobb a tengésnél! Mert ha tengő nemzet felrázatik, legalább, mint egész, s nem mint lelki, testi töredék, áll fel; míg e hazai

kicsinységek által úgy elszóratik az elme, hogy össze nem szedhetni sok időre.

Hogy nevezzem ezt másképp, mint kapkodás időszakának? Bélyege arcunkra lesz sütvé, mert benne semmi nagy időre szóló nem kerekedhetik; s így a nemzeti elszóródásban több rossz van, mint egyelőre gondolhatnók. Én, megvallom, úgy látom, hogy ide tévedt el politikai reformunk, s általa vergődésbe vesz jobb erőnk, s ifjúsági tűzünk szalmalángba, mint ennek előtte. Meg fogjátok látni, hogy mielőtt elérnénk a folyó század felét, meguntuk, s máris unni kezdjük a politikai mozgalmakat, legalább a tudósok új és mindenfelé mennek e nem kényelmes fékező állásból, szabadabb levegő alá sietvén.

Az irodalmi reform mélyebben vág mind e napig életünkbe, mint a politikai, s legnagyobb gondolata eleinknek. Sőt magának a politikai reformnak eltévedése is onnan jó, mert nem várta mindenben az irodalmat, melynek kötelessége nem szögről-végről ismertetni, hanem alaposan és kimerítőleg a feltolakodó eszméket s ez által mennél nagyobb tömegbe oltani a szilárd meggyőződést.

Azonban itt, jelesen az irodalmi reform körül megint igaz, hogy a nagy rész nem lát benne egyebet, mint szókurtitást, faragást, nyirbálást. Az ilyenek nagymessze vannak elmaradva, s kár volna utánuk várakozni. Elhálnak ők utközben, mielőtt adatnék meglátniok az ígért földét. Mások az irodalmat, főleg mióta törvénybe ment a nyelv, azonnal másodrangra vélik süllyedettnek, mintha Magyarországon kívül, mi eddig cél volt, egy törvény elegendő volna igazi emberi s művelődési magas szellemnek is, mi ezután lesz célunk — terjesztésére. Ilyenek ama végetlen pozitív fejek, kik előtt a kedélyélet semmi, minden ellenben a statistika, meg a szám. Ezek nem bánnák, ha többé nem sürgetnök is a nyelvet, csak hogy ott van a törvényben; legalább annyi bizonyos, hogy e körül sincsenek tisztában fogalmaink.

Nemcsak azt merem állítani, hogy politikai reformunkat megelőzően az irodalmi, tehát eszközlötte is; hanem többet ennél: nevezetesen, hogy az eltévedt, vagy minden bizonnyal tévedező politikát is az fogja kivezetni egyenesb utra, biztosabb pályára. És ez elég, megmutatni az irodalminak a politikai felett való elsőségét. Soha se menjünk példaért más népekhez. Itt vagyunk mi. Mindig volt politikai életünk, de öntudatlan mint a félholté, s fogytunk mellette számban, lélekben. A szomszéd német oda van politikailag, de tudományos irodalmi hatása által nemcsak minden világrészben kezd meghonosodni, hanem értelmi sulya által befolyani a viláгурalkodásba. Bizony nem a rajnai bor vagy kenyér teszi azt is, hogy például Magyarországon annyi van csak névre magyar,

hanem a roppant szellemi erőnek kihatása, mely nem ereszti be, vagy csak nehezen a magyar ész parányi világát.

A politikai hatás tevőleges, tán kényszerítő is; az irodalmi csöndes, mint a titok, de annál biztosabb. Amaz ellen vissza lehet rugni, ez behizelgi magát. Azért ne tartsunk a pozitív fejekkel, hanem hosszas szó helyett fogadjuk el a meggyőződést, hogy míg a régi népek, vagy régen a népek, hadi erény, hősök bátorsága, szóval *egyese*k által lőnek megalapítva, s lőn egyik szolgál, másik úr stb., a mai korra mért tágasb körű, szabadabb szellemű haladás a nagy *tömeg* erkölcsi erejére, műveltségi nyomtékára van számítva, ezt pedig a hazai nyelv és irodalom eszközli legsikeresen; azért tán éppen nem mondhatnók is, hogy a mai nemzetek legféltőbb kincse szótáraik, de minden bizonnyal hazai műveik, röviden: az irodalom. Maga a nyelvtan körüli foglalkozás sem száraz meddőség, mert a nyelvtudós, mikor egyes szóval bibelődik, azt teszi, hogy csöppenként tisztítja nemzete vérét salaktól, idegentől; mit mondjunk pedig azokra, kikbe nemesb égi szikra szorult és a szavak helyett nagy egészeket alkotnak?

És itt egy külön jegyzést akarok tenni. A művelődés mindenütt és mindenkor, Homér vagy Dante képében, de költők által kezdetett meg. Költőiben látá minden nemzet az indítványozókat és elfogadá indítványukat. Innen úgy látszik, hogy a nemzetiség a vele és utána járó saját művelődés, ha valamiképp egyesben összpontosulhatott, ez és ennek nyilatkozása rendszeren költőkben és által történt, miért úgy kell hinnünk, hogy ők személy szerint vannak elválasztva és vér szerint, tehát egészben, birják a művelődés első alapját kebleikben. Képzeltető-e másképp, hogy utánok minden tudomány megleti a maga nyelvét, formáját s az összes művelődés pedig saját igazi utját? Hazánk egy szigorú tudósa, Nyiry, valódi filozófi lélekkel tapintgatta el a módokat, miképp fejlődött ki Homér után minden egyes tudomány a maga saját alakjában a régi görög népnél.

Innen valami elsősége a költészetnek, hogy nemcsak kezdi a művelődést, hanem mint a tudományos világ tapasztalatai bizonyítják, örökké meg is tartja, ha igazi és nem fattyú, ama rangot, hogy a megindult műveltségnek mindig fővivője, óramutatója, jelentője. Örömet elfogad segítséget a tudományoktól; és sohasem volt nagy költő, ki egyszersmind tudományos műveltségű ne volt volna. Azért van, hogy a költészet, ha velejére megyünk, nem egyedül szép szókat, vagy csábos képeket ad, hanem eszméket és örök időkre elgondolt igazságokat is.

A németek minap, midőn a hegeli philosophia sebesen kezdte honosodni, összeszedvén magokat, mindenfelé kapkodtak és ki hinné? az új tan hivei egész könyvet irtak afelől, hogy Shakespeare is szerintük gon-

dolgozott. A franciák, kedvelői sok új dolognak, és különösen Georges Sand, azt igyekeznek kimutatni, hogy Goethe munkáiban szinte feltalálhatók a communismus csirái, alapeszméi. Ilyet mutogattak a németek Rückertből is, míg olyan sem hiányzott a tudósok között, ki Homér *Odysseájában* kezdi magyarázni a legelső gondolatot a gőzerőművek, s főleg gőzhajók építéséhez. Ez utolsó azonban fölösleges, de nem tulvitt állítás. — Mindenkit, aki újat hoz a világra, képzelet viszen, s újat akárki is, csak mint költő, találhat. Ezt azonban nem vitatjuk, hanem oda megyünk vissza, hogy a költők, mert egyszersmind igazságok kijelentői, tiszteletre méltó tekintélyek a világ legműveltebb népei előtt, még akkor is, midőn már erősek a tudományban, épen úgy, mint a műveletlen puszták fiainál, hol az élő Abdel-Kadert egyedül ama próféta állása védi s tartja meg a nép fanaticus kedvében, hogy mint nagy költő, igézte meg azt.

Mit ezekben mondék, nem oda vág, mintha tán a nagy költők ez vagy amaz philosophiai vagy politicalai eszme után mentek volna; mert ha így, akkor végők, és előáll bizonyos faju költészet, mint az újabb kor irányköltészetnek (Tendenzpoesie) bémált, s legnagyobb divatban van a franciáknál, hol a különböző politicalai elveket segítik a rokonevű lapok tárcáiban; nem ide vág, mondom, hanem oda, hogy a nagy szellemek *egészben* gondolkozván a világról és természetről, genericusabb igazságokat ejtenek, olyakat, melyeknek a specialis esetekre is lehet alkalmazása, épen úgy, mint az „ember” fogalmának egyenlő vitetése van két *ellenkező* alfogalomra: fi és nő.

Lord Byron azt mondá, hogy ő egy felekezettel sem tart imádságban. Goethe a politicával volt így, míg Schillernek ez ártott sokat; Shakespeare felől pedig nem tudni, mi párthoz volt légyen tartozása, ugy véreben látszik fogamzottani az aristokratiai szellem, irván *Coriolánt*, mint a democratiai, rajzolván *Brutusát*. Honnan van ez? Mert az igazi költő gondolatmenete magasabb, mint hogy a napi eszmék el nem férnének alatta, és *egészebb*, mint egyes ötletek, töredék eszmeparányok halmaza, s idétlen összesége.

Kazinczy mondása szerint nagyobb a költő, mint az ember. E tétel kissé szerénytelennek látszik, de magasb felfogás, minthogy szüksége volna szigorúan erkölcsinek is lennie. Sőt többet mondok: ez a tétel aristocratai, melyben az ész elsősége van kiemelve az emberek között. Egy német császár, vagy hogy nevök miatt hibát ne ejtsünk: egy fejdelem, midőn föstésze létrán állva dolgoznék műteremében, parancsolá vala kamrásának, hogy fogná meg a létrát, nehogy eldőljön alatta. A kamrás ebben alacsonyítást látván, kikérte magának. „Ej, mit!” válaszolá a fejdelem, „én kamarást minden nap teszek, de művészt nem tehetek”, s fogá maga a létrát.

Igenis. A köznél nagyobb nem az, melyben a költő méltányosan fel-fogathatik. Születvén, mégpedig magasb fokon születvén, mint mi közemberek, igen jól van, ha általok nagyobb és nehezebb feladás megfejtendő, mint szegény magunk által. Mi, ha tudósok akarunk lenni, megtanuljuk és toldjuk földjük a mások gondolatait, tapasztalmányait szolgálilag és félelmes alázattal. Mint philosoph például keressük az *emberi gondolatok menetét*, mint politicusok, keresünk *okot és tekintélyt* pártunk erősítésére, hova bennünket külső körülmények dobának, mert ha például Észak-amerikában születünk, már ex offo republicanusok vagyunk, míg másutt más stb.; egyedül a költő az, kiben nincsenek megosztva és mintegy részenként a vágyak, hajlamok, s lekötve a nap érdekeihez; egyedül a költő az, ki nem törődik jobbra-balra vitatható elvek apróságival: hanem siet a tisztán *emberi* felé, melyet lelkünkben örökleg és ősileg birunk mindenütt és mindnyájan, mi alól nincs kivétel; mi nélkül nem volnánk emberek, s ez bennünk az *önakarát*, mely lelki, testi lételünknek összefüggése egy személyben, de változó aszerint, amint a lélek és test jól egyeznek vagy küzdésben állanak egymással.

Az emberi tudományok egy fele a szellemre vonatkozik, más fele az anyagra; a philosoph pedig gyötri magát fölfedezni a magellani szorost, mely összeköti a szellem és anyag világát, és mig ő eképp gyötri magát, addig a költő látható alakban mintegy tapintatod elé s alá vezérli a kettőt *embernek* formája alatt, kiben együtt van a kettő. És így a költő *sem egyes elvekkel*, sem az *emberi gondolatok menetével* nem foglalkozik, hanem magával az *egész emberrel*, úgy amint van, akarátának s érzésinek legtitikosb magyarázásával, anélkül, hogy jobbá tenni igyekeznék, mint a moral, vagy okosabbá, mint a philosophia, vagy elvbaráttá, mint a politica.

És így a költészet feladata egy mindennél magasb eszme: az *ember*, mert fölötte csak sejtéseink, legfőlebb hitünk lehet az örök Istenhez, de tudásunk soha, s tehát akaratumknak semmi iránya; míg lefelé gondolva, az ember úgy áll, mint a teremtés feje, koronája, s a világ történeteinek vezetője esze s akarata által. Kivánom pedig, hogy megértessem, mikor ily magasnak állítom az *ember és emberi* eszméjét; mert költészetről levén szó, földolog az alak, mi pedig az *emberénél* tökéletesbet nem ismerünk; így történt, hogy a régi világ mind e körbe huzá le isteneit, sőt a keresztység Isten fogalmának sem válik kisebbségére ugyanazon külső.

Midőn mi az emberit úgy magyarázzuk, hogy alóla nincs kivétel, mert minden egyesre tartozik és vitetik, mint az öröm és bánat, az indulatok hatalma, szerelem stb., valami nagy és széles *kör* fogalma tűnik fel képzeletünk előtt. Valóban, ha, mint a külön országokat egymástól bizonyos határvonalok jégzik előttünk a földképen, mutatván kisebb-na-

gyobb kiterjedésöket, ha, mondom, ily biztossággal akarnók kitudni a költők szellemi birodalmát, talán lehetlen volna ezt máskép, mint bizonyos körök képzetével. Ki pusztán csak nemzete érdekében jó költő, annak egész más köre, képzelődési megyéje van, mint annak, ki talán az egész idöszaknak, melyet a közös emberiség él, szólalt meg szellemében. Nagyobb lesz kérdésen kívül az utolsó, noha nem tagadhatni, hogy a nemzeti költők az eszmekör szűkebb voltát rendszeren, erejüknek öszszébb gyűjtésével, tömegítésével szokták kipótolni. Erre nincs oly példa hirтелен, mint a németeknél Schiller és Goethe. Amaz inkább nemzeti, emez inkább emberi, egyik oly nagy, mint a másik, csak ne feledjük, hogy az eszmekör teszi a különbséget.

Így találunk különböző rangu költöket az alkalmi versírótól fel a legtágabb képzelődésig, s becsök abban áll, hogy némelyik ír egy-két napra, például, míg az alkalmi ünnepély tart, némelyik századra, míg a korszerűség elve keletben van, némelyek pedig végetlen idökre.

Ha már egybe fogjuk ama nagy neveket, melyek mint költők, eme fölállított nagy kört, tölték be műveikkel, vagy e magasabb eszmekörbe birtak fölemelkedni, leszen képzeletünk arról, mit akart érteni Goethe a „világirodalom” elnevezés alatt.

Koránsem a világon levő minden irodalmakat, mint nem értjük világtörténet fogalmában mind azon perci eseményeket, melyek például a San-Marino köztársaság keblében történnek; hanem igenis, a haladó idö külön szakainak főbb lépéseit, befolyással bíró mocanatait, mint Mózes, Jézus, Amerika fölfedezése stb. Így a világirodalom szinte az, melyet minden idöben, minden nemzetek írnak, azaz a külön nemzetek tudományos műveltségének legmagasb pontjai öszszefogatván, belölük egész alkottatik, mintha egy nemzetéi volnának. Azonban hagyjunk fel a magyarázgatással, mert talán csak rontjuk vele a fogalmat; hiszen már a közélet is tud eféle különböztetéseket: országos, európai, világhírű stb.

Kérdezzén: mely nemzetek azok, melyek a világirodalmat írák? ha erre megfelelünk, egyszersmind kimondtuk a nemzetek becsét irodalmi tekintetben. Így ha vesszük a régi világ két nagy nemzetét: a görögöt és rómaid, el kell ismernünk, hogy az utolsónak egész poesisa elveszhető anélkül, hogy a világgöltészet kárát vallotta volna, bármennyire fölségesek is Virgil és Horác versei, mert a római poesis csak utánzása volt a görögnek és semmi új világnézetet (Weltanschauung) nem hozta magával, s nem gazdagítja képzelődésünket, ha egyszer a görögöt ismerők. És így a római költészet csak *terjedése*, tovább plantálása volt a görögöknek, nem pedig annak *emelése*, s ezért van aztán, hogy nem tesz számot a világgöltészetben.

A fenálló európai nemzetek közül talán csak Dante, Shakespeare és Goethe az a három eredeti nagy szellem, kik által nemzetök befolyt a világeköltészet írásába. Lehetne szó még a spanyolról is, de a franciáról aligha, a többieket nem is említvén.

Mi vagyunk ekkor mi magyarok a szellem világában? Talán nyújték fogalmat, világeköltészetről levén szó, azon mérték felől is, mely állásunkat némileg mutatná a többi művelt népek irányában, s az irodalom, főleg a költészet mezején. Bármi alatt álljunk is, amit jobb elismernünk, mint magunkat hitvány önhittel kecsegtetnünk, örvendetes jelenet az, hogy irodalmi reformunk által léptünk, sőt nagyot haladánk e magas állás felé régi mély sülyedésünkből. Vörösmartyé e lépés dicsősége; ő vitt bennünket közelebb; az ő szelleme emelt a betöltendő mérték felé, mely annyit tesz, hogy ő legmagasb tehetség közöttünk mind e mai napig. Már a történet úgy akarta, hogy a századdal együtt lépjen nyomról-nyomra, születvén 1800-ban.

Születési idejét s életkorát könnyű megtartani s tudatni gyermekkel is. Írói pályája fényben vonul át az összes magyar költészetben, mint égen a tejút, kisebb nagyobb csillagival, mert epos, lyra és dramai költészet egyaránt lönek művelve általa, és neve híres volta kiment mindenfelé az országban. Megismerve mindezt, jó hitünket tanusítjuk előre, de hogy se talán tulságos becsülőivel ne tévedjünk, se ócsárlóival ne bünhödjünk, igyekezni fogunk oly pontot választani részletes bírálatunkban, hogy megrovásaink sem lesznek más, mint egy nagy szellem tévedéseinek kimutatása.

Vörösmarty még eddig nem volt bírálva. Mit hőskölteményeiről Schedel írt, panegyris, mit P. Ignác és néhány pasquillans erű humorista vagy hirlapi szemleirő imitt-amott összegyűjte vagy elszórt ellene, paródia, epe. A magyar szépirodalmi kritikának fáklyavivője Kölcsey, elkeseredve ama nehéz gondolattól, hogy Berzsenyi bántva érzé magát szavai, vagy — mint én hiszem — modora által, letevé a bírálói tollat, melyet nála senki sem vezérle ügyesebben. A *Kritikai lapok* és *Figyelmező* bírálattal (kivált ez utolsó) leginkább foglalkozott lapok, Vörösmartyról nem szólhattak, mert elsőnek főmunkatársa, másodiknak kiadó tulajdonosa is volt, mióta pedig e lapok is megszűntek, kritika nincs. Így Vörösmarty, már eddig is hosszú és dicső pályája mindig el volt kerülve, és soha nem bírálva, hanem legfőlebb folyóiratokban, zsebkönyvek stef. ismertetésinél megemlítve, anélkül hogy mint illendő volna, tiszta egész képben látnók őt a kritika világánál.

Vessünk egy pillantást nagyobb szellemeinkre, minő viszonyban álltak eme gyűlölt szóval: a kritikával. E részben balcsillagzat uralkodik felettünk. Ugyanis mindazok, kiket eddig még első rang illet költőink

közül, talán mint másutt, de mégsem mindenütt, egyáltalában nem, vagy iszonyu nehezen akarnak beférni az izlés szabályinak sorompói közé. Meglehet, hogy szélesb légkörűek, szabadabb lélegzetűek a mi költőink, mint a művelt külföldéi; de hol vannak ekkor amaz önröptű és öneszű fejek magas, merész gondolatai, minők olvastánál idegen külsőkben ámulás fogja el keblünket? Hol ama tiszta formaiság, egyesülve a belsővel oly mértékben, mint különösen Uhland- és Berangernél, hogy tovább ne menjek. Már Zrinyi úgy dolgozott, hogy

... munkáját soha meg nem corrigálta,
Hanem írta, a mint azt írni találta.
(Kazinczy szerint).

Körülbelől eme találta-féle írásmódot követte Kisfaludy Sándor is, váltig szabadkozván, hogy ő nem tudós, nem literátor, mire neki bírálója, mert sokat megíra, mit nem kellett volna, szinte váltig ajánlá: „Tüzzre felét!” — „Ujra felét!” Testvére, Károly annyira kevésbé volt kritikusa önmagának, hogy irodalomban hallatlan hiusággal vagy könnyelműséggel három-négy nap alatt készült drámát mere fölmutatni, holott nincs oly körülmény a világon, mely az efélét igazolhatná. Berzsenyi eléggé vitatá a festett szobrok példáját, — mintha példa meggyőző ok helyett állhatna, — Kölcsey ellen, ki mértéket és rímet egyiránt sürgete nyelvünkben, mert tőle kitelik, Berzsenyi pedig úgy hitt, hogy a rím és mérték együtt fölös szépítések, mintha megföstetnék a szobor.

Hogyan lehessen aztán ily nemgondolás közepett derekasnak eredni a magyar költészetben? Sőt többet mondok: épen azért, mert dúsabb szellemeink nagyon elhanyaglák magokat, nem vihették tovább a közép-szerüségnél, azaz vált belőlük középszerű ahhoz képest, ami válhatott volna, és lőnek irók, de művészek soha. Itt azonban egy tévedést akarok följegyezni.

Sokan az eféle izlési szabadosság alatt a romanticismust szeretik érteni. Fölötte balul; mert azon alapelv, vagy főszabály, mi a költői művet mesteriekké teszi, épen úgy áll a régi, mint az új költészetre nézve, s nyügéből, ha ugyan az, semmi kor fel nem szabadíthat; s mi lenne abból, ha éppen arról mondanánk le, mi Homérrt azzá tevő, ami.

Ekép egyfelől a szilaj romantika, azaz művészietlen szabadság, másfelől szigorú classicismus és vele idegen zamat vön erőtt a költészetben; s itt fölfedezünk valamit Berzsenyi- és Kölcseyre nézve. Ugyanis Berzsenyi szerette és nagy fényben gyakorlá a régi formát, s egész horáci szigorral, de nem gyakorlá e szigort formára nézve, mihelyt rímes modorban kezdé írni. És így ő megelégedvén régi ódákban a mértékkel, az új formákban nem kivánt rímen kívül mértéket is, mert talán ebben, és így pusztá kül-

sőben, láta különbséget classikai és regényes poesis közt. Kölcsey, nagyigazán, többet követelt ma a költészettől, mint hajdan, azaz, rímet is, mértéket is; de nem gondolá meg, hogy eme sokkal *nehezebb* formába, oly és aféle eszmék önthetők legjobb szerével, melyekhez könnyebb hozzájutni, azaz, édes magunk sorsa, érdekei, nézletei; nem pedig a lemult korokéi, mert igen nehéz ma az egész görög istenvilágot, regét, mondákat izlelni költeményekben.

De költészetünk ilyenmü fejlődése szükséges kifolyása volt latin neveltetésünknek, annyira, hogy mikor már elhagytuk is az egyes idegen szavakat és mindenre magyar kitétel után jártunk, sem hagyhattuk el az eszméket, és olvasánk rímes, mért vagy nem mért sorokban Endymiont és Arethusát, Arcadiát és thessali virulmányt; azaz, új szavakkal s formák alatt régi, nem miénkféle gondolatokat, képeket, mik csak nehezíték a nyelvujítás folyamát. — Kisfaludy Sándor eszmékben ujíta inkább, mint szavakkal is; Berzsenyi és Kisfaludy Károly már jobban, azaz teljes erővel hajlának Kazinczyhoz, ki e mozgalmakat vezette is, kísérte is, de az irodalmi reformot csak akkor látta egész elválasztó diadalában, mikor Vörösmarty föllépett, aminthogy ő utána a nagy résznek semmi kétsége sem volt a nyert csatáról s vajmi szegény zugnyelvész duhogott csak imitt-amott az új írók ellen.

Ha vesszük tovább az irodalmi reform eligazodását, Vörösmarty nemcsak mint nyelvész, tehát szavakban, hanem úgy is, mint költő, tehát eszmék dolgában, mihamar élére állt az új idők irodalmi mozgalminak; s itt szó nélkül övé az elsőség; de abban, mi a szót s eszméket legközelebb összeköttetésbe hozza, mi a külső és belsőnek egybeolvasztása által ad új képet, arcot mindenre, mit a szellem alkot, és így a *költői formák dolgában*, hogy áll, mint áll, ez ama kérdés, melyet el akarunk dönteni.

Íme, hosszas keringés után elértem valahára, hogy részleteseb dolgokat is mondhassak. Tevém pedig eme keringést azért, mert aesthetikai szóhoz legfőlebb csak művek bírálatánál juthatni, de, bocsánat! sohasem fért jobban fel kritika irodalomban, mint nálunk mai nap, hol művészi gondra semmi ügyelés, hol a könnyen dolgozás elbizottá tesz oly elhatározottan, mintha, szerénység, oh, erkölcs szent leánya, te is elhagytad volna magadat csábíttatni! Szomorú idő s nem kedvező az igazmondásnak, mikor csak a dicséret esik jól, nem türetik pedig a megrovás! De mind egy. Én ifju költőt nem bírálok! Azért öröm visszamenni kissé a multba és társalkodnom Vörösmarty lelkével, nyomozván belsője mozgalmait időről-időre, amint először találkozhatni vele ifjusága tavaszéveiben.

[Lyrai költemények]

Minden munkáinak kiadói külön időszakaszokat vesznek föl a költőre nézve, amint észrevettem, pusztán csak a lyrai versekben, imígy jelölvén ki azokat: 1818—1823. első időszak, tartalma 77 költemény, nagy részben most lát először világot; 1824—1831 második időszak, foglal magában leginkább a Trattner—Károlyi-féle első kiadást; 1832—1844 harmadik időszak, teljesen új gyűjtemény. Azonban ez mind külső körülmény, s alig elegendő osztályi alapnak, nem elegendő főleg Vörösmartynál, kit azért sem lehet időszakhoz kötni, mert élete szakadatlan munka esztendei mai napig. Ő soha sem változott, mint változnak például az igen tisztelt német költők: Heine és Freiligrath, amaz igen kedves gyöngéd s eleven modorából prózai szárazba, emez, a jó rajnaiak örömeire, az oppisitióhoz menvén által, avagy igen, Vörösmarty szintén változott, mert haladt, és talán ez ok a három időszakaszra.

Versei az első időszakból engem jobban megleptek, mintha jobbak lettek volna. Kiadásuk szerencsés gondolat. Benne Vörösmarty az első küzdés vonásiban tárja fel magát előttünk s életiratát nyújtja belsejének. Mi szép most neki visszanézni onnan, hol áll, oda, hol állott! Csupa őszinteség, s el nem tántorított szemérem, mert nem színli, mintha ő gyöngét soha nem írt volna, mi példa egyfelől erkölcsileg, másfelől történetileg arra, hogy kitartás mire vihet.

Végignézve az első szakaszon, benne a lett nagy költőnek alig van más jelensége, mint a nyelv, fel-felcsillámló új, nem hallott, vagy nem mert fordulatok, összetételek és szófűzés által, már eleve. Példákat *Virág Benedek*hez írt költeménye ad: mint *káros* csend, *szivemelő* tett, munkás életre *siettetsz*, szót ajkunkra *emeltél*, aztán: támadat ormai, pusztá *tájnak hajnala*, porok *bajos* világa stb. efélék. Előleges szeretet mutatkozik a görög mértékek iránt, hol költőnket *nagy bőségű*, de többnyire ismert, vagy fölös epithetonok, bizonyos festői színben tüntetik fel, de az ily színek:

Feléd borongnak, bús temető, komor
Vad képzetekben égi keserveim . . . (3. lap)

aztán:

Ifjú koromnak, csillaga elborúl
A' terhes élet gyászt viselő egén; stb. (21. lap)

ismét:

Reng a' negédes kőfal, az oszlopok
Rázkódva tartják terheiket, nehéz
Felhő húzódot össze, dördül,
Csattanik és zuhog, omlik a víz.

Hah! mint tör át a sulyedező ködön
A' tiszta villám bús lakaink felé!
Leccsap! nyugatnak gögös ormán
Szétszakadoz, bomol a kemény szirt. (22. lap)

Az ily színek, mondom, éppen azért, mert igen élénken föstének, többnyire mázképeket adnak. Az a kicsinyes leírás, mely utolsó példában olvasható, úgy szóra hoz minden körülményt a zivatarnál, hogy képzeletünknek alig marad valami többé, amit saját színeivel, tetszése szerint szépítsen föl, pedig egy jó költemény soha sem annyi által teszi a hatást lelkünkben, amennyi előttünk betüben áll, hanem inkább még az által, mi bennünk olvastára fölébred, s mit szükségkép odagondolunk, képzelünk. Egyébiránt az epithetonokra általános megjegyzésem, hogy azok módfeletti használata nem tanácsos, főleg, ha semmi új színezetet, fényt vagy erőt nem adnak az alapgondolathoz, mely a főnév, minők: *kemény szirt, tiszta villám, negédes kőfal*; jellemző bennük az, hogy az ifju képzelődés nagyon szereti.

Meglepő vonás Vörösmarty szellemtörténetében, hogy bár semmi hajlam benne az érzelgésre, mindamellert szintén szerelmes a halál gondolatába. Első verse atyja sírján mondott emlékezet; de hogy ez volna oka utóbbi eféle sötét gondolatainak, alig elfogadható, mert azon, hogy életünk adóit eltemetjük, megindul és megnyugszik a kebel, a dolgok rende úgy hozván magával. Szerelem, mit nem tudunk, életbaj, mi meglehetett, vagy mi okoz efélét a költő lelkében? Talán az, hogy aki egészben gondolkozik valamiről, sokkal hamarább leli a végleteket, mint azt, mi két extremum közé esik. Bármint legyen az igazság, fölötte érdemes a lélekbuvár előtt e tapasztalás, mi a költőkre nézve általános.

Ha vizsgálónk ki volt vagy kik voltak mesterei Vörösmartynak, e költeményekből rámutathatunk Virág- és Berzsényire, Virágtól vevé a *Remény, emlékezet* s többek formáját (38. lap); Berzsényitől a patheticus római hang mellett a sem naiv, sem idylli, de a kettőből vegyült *dalmódort*, melyben Vörösmarty nagyon sokat írt később korább, és általános jelleme, hogy kevés benne az érzés, noha bizonyos hideg fényt egyiken sem tagadhatni el.

Erről azonban, mint megrovandó egyik oldaláról Vörösmartynak, nemcsak az első, hanem a másod időszak is bőven ad példákat. Az én gondolatim és némi tapasztalásim oda járulnak, hogy Vörösmarty igen őrzé magát a német sentimentalismustól, melyről és ellen nálunk sokkal többet írtak és beszéltek, mint kellett volna, mert az érzelgés ifjuban csak bősége az erőnek, idővel kiforrija magát, minket féltettek a hibától kritikaink, s meglehetősen száraz, kemény modorba vittek által idő előtt. Mindjárt a második szakasz elején több példát lelünk, minők: *Az imádko-*

zóhoz, *A szép virág*, *Álom*, *Tünődő*, melyekben van bizonyos hangemelkedés, tehát magasság, de nem az ennek megfelelő mélység, tehát a szó folyamában buvárként menő érzések; kapunk bennök igen is képet, de vajmi kevés gondolatot, és ami legfőbb volna tán, vérből kiforró szenvedélyt, bensőséget.

Az egész második időszakban csak két költemény ad ettől különböző irányt, s mi oly kis szám, hogy kezdetnek is kevés; s ezek *Börzsönyben* (161. lap) és *A szív temetése* (176. lap); bár egyik sincs oly tisztán dolgozva, hogy nem volna mit ellene vetni. Nem teszem pedig minden cél nélkül figyelmessé az olvasót ama két költeményre, mert én azt a modort, melyben írták, hiszem legösszeillőbbnek a legmélyebb és komolyabb érzésekkel; s az nekünk teljesen vissza bír adni minden, alcaicus mértékbe szánt, magas és nemes gondolatokat.

A lyraiak bírálatának vége

Valóban, a komoly érzésekkel csak nehezen és ritkán tud bánni Vörösmarty ahhoz képest, mint bánt a gyöngéd és gyermekded gondolatokkal, például *A kis gyermek halálára* irt költeményben. A gyermek eljátszotta kis játékait; a kedves fiú hamar játszotta el. Orcája végsőt mosolyga s a halál leszedte róla szép rózsáit. De nemcsak maga ment el, hanem elvitte a szülők vidámságát, elvitte a legszebb remények gazdag bimbaját. Ki mondja meg neki, hogy már reggel van sat., ez így foly mindvégig, könnyen, tisztán; benne minden szó az érzésé, mely nem a szív közeléből, hanem közepéből szakadt, fakadott; ilyenre adná Horác maga is, mint igazi költői műre, becsülő szavazatát, mert épen oly szép kötlenül, mint kötve a szelid jambusok lebegésein.

De nézzünk szét e napfényes és árnyékos téren, mely előttünk a második időszakban fölmerül. — Szeretettel fordul költő a regényes felé, minek mértéke a nagyszerűség, oly fogalom, mit nem könnyű meghatározni. Látköre terjedelmet nyer szemeinkben, s egy széles világ tárul ki előttünk, mindenféle eszmék játékával, alakult és nem alakult képek színeivel. Néhányat tisztán ki lehet venni, mert napsugárban öltöztvék, másokat sejtési félhomály vagy erős köd fátyoloz, s Ossián jut eszünkbe. Nedély és szilajság bélyege nyomva többre, például pusztai élet füstésében, mint *Becskereki*, vagy széles jókedvű jellemnek rajzával, mint *Laboda*, vagy csintalanban, mint *Gábor diák*. Megtartja helyét az idylli is a *kis giliben*. Előkelő osztályt tesznek az epigrammok saját szín és légyság, célra futó irány és találó élesség, különösen pedig a versek folyamossága

által. Új elem tűnik fel, a „bús legény”, a „puszta csárda” és a „kérő” népdalokban, de ki győzné mindezt csak meg is említeni!

Két elem vegyül itt a költő eddigi eszme körébe, kibékülésben vagy harcban egymással és egymás ellen. Egyik a történeti vagy elbeszélési, másik a regényes vagy képzeleti. Hol a történeteken, mint a hagyománnyal bíró népeknél, bizonyos fényt, szint, zamatot hagy a sok idők képzelődése, ott a költészet félannyi munkával teremt nagyokat, mint minálunk, szárnyaszegett képzelődésű nemzetnél.

Mi a balladai hangot, például, mindeddig nem ismerjük hazailag, mert csak egy typusát sem bírjuk népi ajakról vagy régi korokból; mihez képest igen tudom képzelni azt a fáradságot, melybe az első költőknek a ballada kerülhetett. És valósággal Vörösmarty ereje sem bírta meg azonnal e nagy feladást, mire elég példa *Csák, Turi nője, Szilágyi és Hajmási, Buvár Kund, Toldi, Éjféli ház*.

Egy sincs ezek közt, melyet a kivitel érdeme biztosíthatna megrovás ellen. Úgy látszik, hogy a két elsőben és az utolsóban költőnk előtt semmi világos cél nem volt kitűzve, mikor írásukhoz kezdett; s a költemény megeredt magától, mint tisztán lyrai kifolyás, pedig erről és ennek nagy részéről le kell mondani balladában vagy elbeszélésben, hogy a történeti elem uralkodása annál inkább kitűnjék. Az *Éjféli ház* negyven strophából áll; pedig annyit, mint amennyi benne van, el lehetne mondani sokkal kevesebben. Eleiről, a Dálnok Endre tünődéséből, mely hét strophá, mindjárt elmaradhatna négy s így tovább mindaz, ahol vesztegel a cselekvény vagy történet, és akkor kerekesebb is volna, világosabb is. *A földi menny, Helvila halálán* és *Helvila* mindegyik ráma és körrajz nélküli szanakép (Zerrbild) vagy töredék. Egy kis történeti elem, de azért nem románc, egy kis lyrai szállongás, de azért nem dal. *Szilágyi és Hajmási*, valamint *Buvár Kund* előadása igen nehéz. *Toldi*é fölötté elárasztott képek rajával s a történeti elem úgy be van rakva szép nyelvi ékkel, hogy érte felejtjük, miről olvasunk. Nem hogy közelebb hozatnék hozzánk a tárgy, hanem a távolság mögletébe tolatik vissza s a romantika szürkülete alá, mire példa *Csák*. Ellenben, hol Vörösmarty fogózhatott valamibe, hol egy áttapasztalt világot érte lábai alatt, mint *Mikes búja* vagy készen talált formába dolgozott, mint *Hedvig*, páratlanul vitte ki a gondolatot. Mily kevés ez utolsóban az alapeszme! Isten egy csókot bíz Gábor angyalra, hogy adja leánynak

A' ki szép, hogy még szebb. . .

A' ki boldog, boldogabb lehessen.

És mivé tette a kidolgozás! Ennél nincs Vörösmartynak gyöngédebb, finomabb és kerekesebb költeménye. Halljuk eme leírást:

'S ment az angyal. Hajnal nyílt utána,
Dal szövődött szárnya' zajszeléből;
Dal, minőt a' lélek hall magában,
Éjein ha boldog álma eljő,
'S a' nem ösmért tündérhon' öléből
Legrejtettebb vágya visszahangzik.

Minő kedvesen merész, mégis szelid és nyájas jelenet, midőn Gábor angyalnak vallomást tesz a rózsafelhő, barna felhő, a két csillag és a sánta hangya. Mily magas áttekintés e földi eszméken, mit Hedvig olvas! Így végig, mikor aztán képben is vágnók bírni azt a jelenetet, hol Hedvig ajkára száll az isten küldte csók, méltó bár correggiói tehetségek vetélkedésire.

Mikor az ember ily tiszta, egyöntetű, folyamatos verseket olvas, hozzászokik megütközni azon, mi hivatlanul vegyül be valahová. Lelünk erre példát több helyütt: névszerint *Börzsönyben* című költemény sorain, hol ugyancsak földi bánat szól, mely teljesen bírja részvétünket. Az ily hangulat, kifejtve tiszta formáig, megrakva mély gondolatokkal, ad igazi költői hatást; de mikor egy *távoli kép*, talán pusztá szeszélyből szövetik belé, vagy csak odatéved, mint *Csongor*, kiről nincs szó sem előbb, sem utóbb, teljesen megromlik a hangegyzen eme rokonlan elem által. Tisztán lyrai kezdetű s teljesen változott hangú a haldokló leány, mindjárt a második strophától végig, hol bizonyos nagy hangba kap, mi nem illik össze a szelíd ábrándú kezdettel.

Azonban jegyezzünk ki az előbbiekhöz még néhány történeti képet, mint *Utóhang Cserhalomhoz*, *Árpád emeltetése*, *András és Béla*, *Zrínyi*; néhány könnyű kedvességet, mint *Ilus*, *Andor panasza*, népi modorban, melynél emeltebb hang *Az szeretők*, teljesen ünnepies pedig *A vágy* magas ömlengésivel, és menjünk át a harmadik időszakaszra.

Vörösmartyt nagysokáig nem tarták lyricusnak s felőle közhír vala, hogy nagyobb akár a drámai, akár eposi mezőn, mint dalban, miért főleg azon kortársai közt, kikkel együtt a Kisfaludy *Auróra*ba dolgozott, mint dalköltő, másod rangban említették. *A kis gyermek halálára* írt költemény és *Hedvig*, bármily tökéletes művek is, nem voltak elég bizonyosság lyrai érre, mindemellett volt valaki, mint Toldy aesthetikai leveleiből világos, ki az uralkodó közvélemény ellenében ki merte mondani, hogy a *kis gyermek* halálverse többet ér a *Zalán futásánál*. Mi nem látva e nyilatkozásban megcáfolandót, vele nem törődünk, hanem csak úgy hozzuk fel, mint előjelét ama szép lyrai állásnak, melyre Vörösmarty akkor emelkedett,

mikor sokoldalúság helyett — minek annyi példáját adá jó darab ideig — a tág értelemben vett dalköltészetre fordíta több figyelmet. Így lépünk a harmadik időszakba, melyet egy szépformájú, nemes, tárgyhoz mért hangu vers nyit meg: Salamon. Kevés ifjú van, ki ezt nem szavalta volna iskolában és azóta is, mert nyelve csábítólag szép, tömött, képdús, mérész; a vers rohanó és végre mégis megnyugovó, mint a jellemrajz mit előad. Ha kérdeztetnék; mi neméhez tartozik e költemény a lyrának, egyszerre bajos volna felelni, mert alig ballada, oly kevés benne a történet, több mint pusztá lyra, mert történeti elem vegyül belé. Sem egy, sem más, hanem poesis, azaz minden elem együtt. Hitem szerint *Salamon* egyik legjobb műve Vörösmartynak, és pedig saját okból, saját színezettel. Mind az, ami e versben, mint átok jó ki a „futó király” szájából, csak azért mondatik, hogy annál jobban kitűnjék amaz állapot, mikor ajkán az átok

'S elhal, messzetűnvn . . . gőgös álmai,
És az ember' jobb természetének
Visszatérvn aggodalmi.

Tehát nagy átok, és lágy-szelíd csillapodás; átok és áldás a hazára; király és remete; amott bár *fut* is, de még király, Isten kegyelmét elvető, itt már jámbor, *térdeplő*, ki éjet-napot áhítva tölt; amott hősi arc, itt már ragyogó (ősz) szakál; azaz, csupa ellentételek az egész mű, mert egész művet csak ellentételekből, vagyis ezeknek kiengeszteléséből lehet alkotni, s ez az, mi teszi a művészt az író felett. És mi szép az a kibékülés, melyet érzünk a magába, vagy a *tisztán ember*hez visszatért léleknek aggodalmain! Az a főigazság, hogy ember fölött valami uralkodik, sors vagy Isten, hogy ember nem fog ki sem egyikén, sem másikon, bármi gőgös, bármi ábrándos is, itt képbén, költőileg van előadva, érzékeid alá vezelve; és ha nem hiszesz abban, mit látsz, hogyan fognál abban, mi nincs szemed előtt?

Folytatva bírálatunkat, nem tudjuk eldönteni, melyik nyert többet, a dal-e vagy a ballada tökélyben, főleg formai tisztaságban? mert azt csak meg kell engedni, hogy Vörösmarty mindkettőben véglenül utána maradt kortársainak az egész második időszakon át. Ha nézzük, melyikből van *több* jó, akkor elsőséget kell adni a dalforma körüli haladásának; de ha vesszük, melyikből van *legjobb*, habár *egy* is, akkor balladákban vitte tovább a tökélyt. Azonban a harmadik időszakos még egyébért is jól üt ki a költőre nézve, mert a dalban egyfelől több bensőség és nedély (humor), másfelől több népiesség, de nem mindennapiság fejlődött ki, az elbeszélő neműekben pedig valami olyat kezdte, mi új; névszerint: külön versnemet használni írásukra. Ezen sokan megütköztek először, s ugyan

volt-e miért? Ha szerző ily külön nemben írt vers fölé oda írná a *ballada* címet, én ebben ütközném meg, és nem a több nemben; mert, hogy az előadás hangja változván, változik a ballada belseje is, erősen hiszem, mikor aztán a költemény átmege a tágabb értelmű elbeszélési osztályba. Hogy balladát jobb egy versnemben írni, onnan vélem, mert úgy tapasztalom, mert az *énekelhetőség* is úgy ajánlja; ez pedig a balladák természetéhez tartozik. Ha minden ballada négy, öt vagy mint van rá példa legalább kéz alatt, hogy némelyik 10—12 szakaszból is áll; akkor le kell mondani igényeiről az énekekre, anélkül mégis, hogy a költemény megszűnne lenni mű vagy egész. Itt tehát se Vörösmartyt ne értsük félre, se magunkat ne hagyjuk elcsábíttatni példája által, annál kevésbé, mert előtte Kölcsey, s nála később Garay vajmi nagy szerencsével tudtak és szerettek járni az egyszerű úton, aminthogy főleg az utolsónak hatása hihetőleg nem fogja engedni, hogy szemünkből veszítsük azt.

Mit Vörösmarty haladásáról hinni kell, ide megy ki; ő, ki annyira védé magát a német érzelgestől, hogy inkább volt hideg és üres ossiánilag, elhagyva netaláni kritikusa vagy kritikai meggyőződése sugalmait, középállást vőn a betegségbe sülyedt érzelgés, meg a vékony légben uszó bárd között; azaz közelebb jött a valósághoz, mely egyedül üdvöztő. Eposi tanulmányai már messze vitték az élettől, valami ködbe, szürkületbe, "üres égbe", hol sem adat, sem hagyomány. És valamikép itt csak képzelődésétől kelle várnia, rászokott így várni másutt is, hol élet földére tapodhatunk, sőt többet! magunk szive ütését tapinthatjuk, kísérhetjük. Ezekből magyarázhatni meg, miért lett jobb lyricus Vörösmarty, mihelyt lemondott az eposról; mint viszont az újabb lyrai studiumok fognák Vörösmartyt, ha még egyszer visszament az eposhoz, megtanítani, hogyan kell bánni eposban is a költői elemekkel.

Annak, mit az emberen tapasztalánk, tehát a pszichológiaiak felfogását, eltapintását de sehol nem tanusítá annyira Vörösmarty, mint ime balladában: *Szép Ilonka*. Itt szerencséje volt, bemenni a tapasztalati lélekerszágba, s onnan költői egységbe szőni amaz apró jeleneteket, miket a mindennapi, meglakott életben a kedély nyilvánít; mikről annyinak van fogalma, tapasztalása, s ugyanazért fogékonysága is. Mert ha olyat ír a költő, mit kevés vagy senki nem tapasztal vagy nem is tapasztalhat, igen meglehet, hogy kevés vagy senki sem fogja izlelni. Ellenben olvassuk el csak *Szép Ilonkát* és szemeljük ki azt, mi legjobban tetszik, meg fogjuk látni, hogy abban semmi hallatlan, semmi olyan, mit talán a költőn kívül szem nem látott, fül nem hallott, mi senkinek elméjébe nem ment, hanem éppen ellenkező.

Ki nem látá leányt futni lepe után; és ki nem hallá a megfogott lépének mondva eme szót: megvagy? Ime, a tapasztalat! És a költő egy

vadászt hoz fel, ki azt míveli a leánnyal, mit leány a pillangóval; ime a többszerítés, a költői gazdagítás! — Nézzünk be csak Peterdi házába. Gazdasága fogy, de azért telt pohárnál ül; mellette leánya s vendége. Szép, mit elmond az öreg, s tán szebb, mint a lelkes idegen; és mit csinál szép Ilonka e hallomáson?

»Vajh ki ő, és merre van hazája?«
Gondolá, de nem mondotta szája.

Ekkor a vadász az elgondolkozó Ilonkához fordul és így kezdi egyszerre:

»Téged is, te erdők' szép virága,
Üdvözölve tisztel e' pohár!« stb.

Minő meglepő fordulat!

Ezután a vadászvendég kűrtrivalásra elmegy, s Ilonka a kis csarnok végső lépcsőjén megállván, így mond:

»Emlékezzél visszatérni hozzánk,
Jó vadász, ha meg nem látogatnánk«

Mi van ezekben, amit szép Ilonkán kívül sok ezer leány nem gondolt, vagy nem gondolna ily esetben? De éppen az a művészet: egyénben tudni összpontosítani, mit sok ezer tud, érez, tapasztal, mert csak így lehet költői az egyén, azaz jellem.

És mikor „Peterdi s bájos unokája látogatni mentenek Budát”, Ilonka elméje a nyájas ismeretlen körül jár; és kérdezi magától „titkon aggó gondolattal”, mi lett belőle, hogy van, hol van; honn-e vagy messze az erdőkön, De Peterdi ráismer a vendégre, hogy az a király; áldást zeng nevére minden ajak s gondolnátok: Ilonka örül? Nem! ő halványabb, mint a fehér szobor s e némaságban így szólítja meg Peterdi:

»A vadászhoz Mátyás' udvarában,
Szép leánykám! elmenjünk-e hát?« stb.

és búsan visszatérnek Vértes vadonába, s Ilonka, mint szépen nőtt virág elhajol belső baj miatt, úgy hajol el titkos bú alatt — és mikor a király jön ismét látogatóba, a ház pusztá, volt lakói nyugosznak örökös hazában. Íme, a tartalom moccanatai. De van-e itt említve apró körülményesen az a baj, mi szép Ilonkát elhervasztá? Van-e mondva, miért haltak ki reményei? S nem gondolunk-e akaratlanul ama nagy és tágas közre, mely király s erdei leányka között áll? Nem látjuk-e mélyeig azt a szerény szelid lelket, ki minden nagy szerelmét csak néma gondolattal vagy legfőlebb ennyivel bírta tudatni: „Emlékezzél visszatérni hozzánk” stb. És

mi szebb, ez-e vagy ama szóval bővelkedő vallomások és perzselt szívek égedelmes lángjai; máskép: mi szebb: az *egyszerű*-e, hol oly kevéssel annyi mondatik, hogy egész egy lélekvilág rajzik fel előttünk minden gondolataival; vagy az *ellenkező*, hol talán szinte ennyi hozatnék képzelődésünk elé, de több erővel, eszközökkel? Azonban ne higyjük, hogy sok szóból több jőne ki; nekem csak egy szikra kell, mi fölgyújtsa képzelődésemet; akkor nem marad ez munkátlan. De bevetni e szikrát a kedélybe: ez a művészi titok s ez a főbölcsesség!

Ha kijegyeztem *Szép Ilonkát*, mint igazi költői művet, *A tulvilági képről* sem szólандok máskép, hanem csak különböző új szempont miatt. Én alig emlékszem valamire, hogy merészebb lett volna, mint eszme, alapban s egyszerűbb, mint költemény, kivitelben. Egy ifjút hoz fel a költő, ki visszakéri a sírtól kedvesét, mondván:

Nyílj meg te föld, nyílj meg, te sír,
Adjátok vissza őt: stb.

És midőn vész-szórta hajjal ott áll a sír felett és szaggatja fel a bar-na hantokat, haragban néznek rá a csillagok, „és a koporsó feltűnik a sír homályiból”. De mihelyt feltűnik, és a fiú reámol, mintha nem lett volna eléggé mély a sír, alább kél a földbe, és mindig alább; az ifjú mindig utána, míg végre a porhon általfurva lön, és oda értek, hol *új világ, új élet, dicsőbb ég, dicsőbb nap*. Itt a koporsó megnyílik:

'S a mint teremtve van,
Föllenge a szelíd leány
Ifjúság' bájiban.

És az ifjú látá, mily méltó volt utána fáradni, hogy akár most tegye semmivé az ég, mert elérte jutalmát.

S mi volt mindez? Valóság? Nem! hanem egy lázbetegnek álma, ki mikor fölébredett, ifjú szép hölgyét látá mga körül *szelid gyötrelmiben*, amint gyöngén izzadt homlokát törlötték kezei.

Oh hölgy, az isten gyönyörűl
Teremte tégedet!
'S szerelmed üdvösséget is
Ad a' gyönyör felett.

E rövid vázlatból csak az alapeszmét akarám kitüntetni, pedig ez alkalmasint lehetlen anélkül, hogy el ne mondjuk az egészet. Ha tudná minden olvasóm, mily nehéz volt itt megválnom a szóktul, s rövidség miatt elhagyni ama *fölséges* leírásokat, hol a viharba kiálló ifjú, vagy ott föstetik, mikor a föld közepében megpihen, vagy akkor, mikor az új világba kiér, — mohó gyönyörrel kapna e mű után, és felfogná, hogy

nincs magasztosb állapota lelkünknek, mint amit őrültség vagy láz alatt kevesen értenek. Az őrültség dicső eszme költőnek, mert ad bölcseségben szólania és lángnyelven, szabadon úgy a szívhez, mint a fejhez. És az ifjú kor legszebb ábrándjai nem őrültség-e, az önfeláldozás nem őrültség-e? Nem őrültség-e magyar költészetben „egy új világ, új élet, dicsőbb ég, dicsőbb nap” emlegetése? és van-e szebb, mint az ifjú kor ábrándai, mint a feláldozás? és volna-e szebb, mint „új élet” a magyar világnak?

Íme az alapeszme játéka, íme az álom philosophiája, egész komolyan, nemesen. Jean Paul mondja: „Jedes Spiel ist eine Nachahmung des Ernstes, jedes Träumen setzt nicht nur ein vergangenes Wachen, auch ein künftiges voraus . . . Um Ernst, nicht um Spiel wird gespielt.”

Mennyire találó helyek, alapmondások, s mint bölcs szavai, kulcsul szolgálhatók a mi nagy költőnk lelkéhez, gondolkozásmódjához. A dicsőbb nap és élet és világ képzete bizony csak úgy jöttek fel előtte, hogy *ébreden* is sokat kelle jártatni rajta elméjét, mintegy megtapasztalni ez ábrándvilágot, hogy méltó költői fényben bírja felhozni, feltüntetni. De ki gondol nálunk eme gyönyörre, melyet a költői művek olvasása ad; ki ama nemes, osztatlan kéjre „hol komolyság lesz a játék, és játék a komolyság?” Minket az ily magas és finom szépérzet nem boldogít. Nekünk nem kell a költő látnoki odamutatása, mely vágyainkat élesztené, „új élet, új nap” világa felé; nekünk nem kell más, mint a mindennap sarában meghentergett szenvedély, mint a pártok öröme, mi határos vagy egy a kárörömmel, hozzá még ajaxi düh, mely baromnak nézi a világot, vagy handázó gőg, a megtorlás orestesi tajtékával ajkain.

E kettőn kívül még öt költeményt hoz a harmadik szakasz, elbeszélői nemből s azok: *Az ősz bajnok*, *Kemény Simon*, *A rabló*, *Az özvegy*, *A hű lovag*. Mindezeknek főbélyege a leírási ügyesség, többnyire egy nagy hibával, mennyiben szerző nem fűzi össze lánccá, hanem csak egymás mellé teszi a történet szemeit. A balladákban e végre szolgáló kis szócskák: *már*, *majd*, és stb. csak igen gyéren használvák, pedig ezek nélkül lehetlen a könnyű mozgás, a nyomrul nyomra lépő haladás, mikép testben csiklók nélkül. Seholy nem zavar ez annyira, mint az *Özvegy* és *Hű lovagban*, melyeknek értésére nem elég az egyszeri olvasás, pedig annak, mi *történeti*, azonnal föl kell tűnni, oly tisztán és folyamosan, mint a futócsillag. Legkevésbé sujtja ez észrevétel az *Ősz bajnokot*, de itt a versnem, minden sor rímelvén, látszik nehézkesnek. Igaz bár, hogy valami hadi zajt füst a sok hang, a csengés, csörgés, de rám mégis roszul hat az a sok egyforma hosszú rím: *lángszemekkel — fegyverekkel; cimertekkel — győzedelmekkel; fegyverforgatása — ugratása; a csatának — váltanának; a csatának — játszanának; dsidákkal — ropanással; elszánással — rohanás-*

sal. És megrovás nem volt keresve, hanem jött magától, s nélküle soha nem gondolhatom e költemény első és harmadik részét.

Úgy vagyok vele, mint Balassa „csufoltságos, olcsóságos, utálat-ságos” rímeivel, s róla nem tehetek. Hallgatom, hallgatom bár Vörösmarty-nak bírálóit, hogy rossz rímeket csinál, és meg is hiszem, most pedig magam rovogatom az ellenkezőrül. Mi ennek oka? Semmi egyéb, minthogy nyelvünkben a rímelés igen nehéz, miért vagy rosszul, vagy *túl a rendin* jól rímelünk. Nincs nehezebb a dicséretes *berken—serken*-féle cadenciáknál és én azt merem állítani, hogy jó rímeink sohasem is lesznek, vagy fölötte ritkán, mindaddig, míg szavaink holt gyökei föl nem élesztetnek; *pír, éd, csáb* stb. példájára, mert a ragok, képzők rímelése, mint *diadalmas — hatalmas*, úgy szólván ugyanazon elemek semmit sem különbözők a *vala vala, is is*-féle rímektől. Ne követeljük, ami rút. Van ehelyett pótlék a mértékben, és én jobbnak tartom az *ellen* és *veretlen* rímeket, mint a „pajzsaikon — magas *hon-t*”, mert első helyütt, bár nem erős a rím, de jó a mérték; itt jó rím, de rossz a mérték. Általánosan kár vetni szemeinket a németre, hol Brust, Lust, Herz, Schmerz stb. oly bőséggel van, nincs pedig mérték; hanem megbocsáthatnánk magunknak egy kis hajlást a franciák felé, kiknél: *jupon — repond; mouillé — émerveillé; bonté — clarté* rímek is megjárják s pedig minden igény nélkül, mert náluk lehetlen, a mértékre. Vegyük például, ha e szónak: *fár-ad*, tiszta gyöke (*fár*) föléledne, a meglévő *szár-hoz* igen jól rímelne, mint Lust-Brust, mert úgy találkoznék két gyök, míg most *fár-ad*, *szár-ad*, egy a Kölcsey által kár-hoztatott ban-ban stb. efélekkel. Van azonban Vörösmarty-nál sok oly rím, melyeket igazolni bajos; például *gyöngy—köny, serét—nép; vendég—kép; jelt—jelent*; valódi pogányrímek. És hiszitek, hogy utódai nem ezt tanulták el tőle? Soha biz azt! A nagyobb elmék azáltal lesznek káros-sá, hogy tökélyöket nem utánozhatván a majomsereg, hibáikba fog, és még tekintélyt is talál bennök szükség esetére.

Az *Ősz bajnok* másod részébe Vörösmarty épen oly szépen foglalta be *Ilosvay Péter* szavait s gondolatát magáéival, mint ez ígérte volt ősz szakálának, hogy drága gyöngybe foglaltatja, ha magát jól viseli; s emiatt sohasem érdemel plagiumi vádat, még barátomtól se, mert akkor én föl-veszem Boccaccio *novelláit* és ráolvasok Shakespeare több drámáinak egész alapjára, menetére és számon kérem, a többek közt Halmot, de koránsem azért, hogy onnan vette, hanem azért, hogy miért nem vette úgy, amint ott megiraték, mert amint vevé, elrontotta — Griseldist. Furcsa volna, ha vádoltatnék a méh, hogy annyi virágról gyűjt édességet. Bár lehetne folyamodni régi ponyvairodalomhoz kivált költőnek; mert sok ilyen plagium ohajtható! „L'écrivain original” mond Chateaubriand,

„n'est pas celui, qui n'imite personne, mais celui, qu'on personne ne peut imiter.”

Két csinos allegoria fordul elő e szakaszban: *Az árvizi hajós* és *Elhagyott anya*. Elsőben igen szép a lelemény (inventio), másodikban költői melegség uralkodik, hogy annál inkább égesse illetőket a szemrehányás. *Petike* népi anekdótából van lemásítva, miben szinte példát ad a Vörösmarty, hogyan kell megrakni éldelhető gondolatokkal csapszékbe illő dolgok helyett a népi formákat.

Nagy dicséretet tudnék írni, mert érdemelnék, *A hűség*, *Pipiske*, *Az unalomhoz* címzett költeményekről; de hagyom az olvasót ama jótékony érzésnél, melyet még akkor ízlelt, midőn azok először külön helyeken világot láttak; megemlítném, ha szükség volna *Tót deák dalát* és *A rossz bort*, mint igen élvezhető játssi darabokat, de sietek a harmad időszak egyik nagy tényezőjéhez, a szorosb értelemben vehető lyrához.

Itt igen szép dalokra zendül meg Vörösmarty lantja, szelid és szende bájjal, egyszerű hangon, s ha igazán meg kell vallani, ezekben valódi kedély, bensőség szólamlík, melynek nyoma pedig fölötte kevés, az előbbi, ifjabbkori dolgozatokban. Itt Vörösmarty úgy áll előttem, mint kora tanítványa, ki másoktól példát látva szinte versenyre buzdul, s meg nem szűnik, míg az első helyet ki nem vívja.

Az a hang, melyen *Idához*, *Kis leány baja*, *A szép hajadon* stb. írvák, nem Vörösmartyé, hanem a szoros értelemben vehető lyráé; ellenben a *Megcsalt leány* első strophájában a két végső sor, nem a dalé, hanem Vörösmartyé; — lássuk:

Ne nézz reám!
Bájolsz, de nem hiszek;
Ne szólj hozzám!
Ámítsz, nem értelek:
Pillantatodban csáb' orgyilka reng,
Minden szavadban egy tört eskü zeng.

És e felkapása a hangnak oly sajátság lön Vörösmartynál, hogy semmiről sem fognók hamarabb elismerni, ha álnév alatt írta, mint éppen erről. — Ha vizsgáljuk, oda megy ki tapasztalásunk efelől, hogy ez őnála az ódahang, melyet pedig Vörösmarty sohasem tudott úgy tartani, hogy dagályba ne tévedt volna, s erre sokat tön a nyelvvel bänni tudása, mihez senki sem ért úgy, mint ő és ada szót, bár szépet, de eszme gyanánt. Ezért nem tudom én annyira szeretni, mint mások, *Liszt Ferenchez*, *Szózat*, *Élő szobor* című költeményeket; ellenben igen becsülöm az *Úri hölgyhöz* és *Hontalant*, mert azt hiszem, hogy amazokban több a *szónoki*, ezekben a *költői* elem; amazok igénylik a szenvedélyt, eme kettő a kedély fogékonyságát; ez oka, *többön* kívül, annak is, hogy a *Szózathoz* soha és

senki sem fog dalhangot találni, mert már magában oly fen húrta van véve, hogy az ének reá fölösleges, vagy lehetlen is. Azt pedig senki ne kérdeje cáfolatul: miért van hát oly nagy és országos kelete a *Szózat*nak, mert én szinte kérdéssel válaszolok: miért van oly nagy kelete nálunk a handázó (haranguirozó) szónoklatnak? És, vegye komolyan akárki nemzeti jellemünket, nem adna-e cserébe szónoki erünkéből, ha rajta költői volna váltható?

Van egy dal kezünk alatt, mi tán leginkább elterjedt az országban, s ez a *Fóti dal*. Mikor legelőször megjelent, azt mondhattam volna rá, mit ma, de azért jobban szeretem, hogy ma szólok felőle, mintha szóltam volna azon időben, mert félre fogták volna magyarázni. Most a dal kiment a nagyobb közönségbe, kritikai szó hatását többé nem csökkenti, s azért nézzünk hozzá közelebbről. Én a *Fóti dalt* sohasem becsültem annyira egészen magáért, mint egyes igen jó gondolatokért vagy egyes strophakért, mik ellen semmi kifogás, mert igazán szépek, tiszták, todatlanok, minő a harmadik: „Víg pohár közt édesebb a szerelem”, aztán a nyolcadiktól kezdve egymás után folyvást nyolc egész stropha, hol és melyekben a hang teljesen megváltozik; de hibája, hogy a felfogott népi, vagy általánosán költői modor bizonyos hazai, azaz, nemesemberi alkotmányos hangba megy át s ekép honfitársainknak nagy része elesik a daltól, mert rá semmi fogékonysága; ott pedig, hol részletességre hajlik, „*éjszak rémes árnyait leküzdeni*”, valóságos lankadtság fogja el, és végre, mint minden könyörgést az Amen akkor zár be, mikor már elég az ohajtás, úgy van itt is, pedig anélkül, hogy *szükségkép* be kellene záratnia, mert ha még egy strophát hozzá írnánk vagy elvinnénk akár a közepéből, senki sem mondaná, hogy általa el van rontva az egység. Hova mutat ez? Oda, hogy a *Fóti dal nem egy, nem egész*, hanem szépségek rendetlen halmaza, összetakolása.

Az első strophát mindjárt elrontja annak utolsó fele, melyben a dalmenet irányt vesztve, kalandozni kezd. Második stropha végén *fityeg a hal* mintegy erővel behúzza, és véletlenül; negyedik strophában a *kút* hasonlata *homályos*, pedig a hasonlatok főtiszte *világosítani*. Az ötödikben a magára rímelő *igyál-igyál*, valami szűkölködő megszorultságra mutat. A hatodik, felisméltése az ötödiknek; itt mondatván: „*Borban a gond megbetegszik*”; amott: „*Borban a bú, mint a gyermek, aluszik*”. Hetedik strophát grammaticai hibán kapjuk, vagy olyanon, mit a nyelvten másképp tanít; „*Bort megissza magyar ember*”; nyelvten szerint: *a bort megissza* stb. Benne a *felsívítás* talán inkább illetné az oláh nép jellemét, mint a magyart. Ami ezután következik, jobban egyöntetű, folyamatosb, csak az kár, hogy nem magán áll, s gyöngé egésznek kell *részül* szolgálnia.

Ha én nagy gondolatú dalt akarok olvasni, ráfordítok a *Keserű pohár*ra; „*Ha férfi lelkedet egy hölgyre föltevéd*” stb. Sem a *Szózatot*, sem a *Fóti dalt*, nem lehet strophánként egy hangra énekelni, mert az eszmék menete változó; ellenben a *Keserű pohár* annyi külön gondolatok virágharara, ugyancsak egy mindvégig, összekapcsolva

Gondold meg és igyál stb.

igen szép refraine gyűrűivel, mint külön hangok az accordban, mélyebb és alább, hogy zenét alkossanak.

Ki engem eddig figyelemmel olvasott, észrevehette, hova célzok még ott is, hol írói szórakozásból, vagy készantag rövid valék. Egy kérdés volt különösen föltevé, mielőtt részletig bocsátkoztam volna költőnk bírálatában, illető a művészi formákat, igérvén erről is véleményt mondanom. Vádolám nagyobb szellemeinket, hogy költők ugyan váltak belőlök, de művészek soha; érintém okkal is már, de csak mellesleg, s most egyből nincs módomban, mint efölött elhatározó elmélkedésre híni meg irodalmunknak főleg ifjú művelőit, barátait, mert meggyőződés ez iránt — velem vagy ellenem, mindegy — többet fog használni általánosan, mint vakimádás, hallomásból vett gyermekkori tisztelet, együttvéve mindezt a *Handbuch der Ung. Poesienek* inkább ajánló ismertető, mint függetlenül bíráló tanításaival.

Az *egy Handbuchot* mondám, igenis, mert műphilosophaink szinte megszokták, mint valami állomáson, ennél maradván nemcsak adatra nézve, hanem még ízlésben is. Minap a Kisfaludy-Társaság jutalmat osztva egy aesthetikai értekezésnek, pedig azt inkább érdemlette volna a *Handbuch*. Egy pár irodalmi történetírást is tudok, szinte a *Handbuch* szerint, szolgálilag. Azért, ki magában erőt hisz, bírálja meg előbb magát, és ne hallgasson se M. . . r *Godofredra* se Z. . . *Jakabra*, hanem igyekezzék látni önszemeivel. Lessing mondá: ha neki egyfelől a tiszta igazság, másfelől ennek fürkészeti joga ígértetnék: ezt választaná. Igen bölcsen, mert ama kész igazságok irodalomban elvégre sült galamb a mesében, s velök csak azon előleges vakhittel tudnék összeférni, hogy az első vizsgáló bennök az igazság formáját teljesen kimerítette.

Vörösmarty felől van egy-két megrovás, de többnyire: „ast ubi plura nitent” bókolattal. — Őbenne nagy költői erő lakik, tagadhatlan; de véve a költő értelmét úgy is, mint aki nemcsak pusztán chaoszt *teremteni*, hanem belőle szép formájú világot is tud *alkotni*; akkor másképp fog esni válaszunk, pedig éppen ez volna felelet ama kérdésre: költő-e vagy művész? A magyar költészet nem ismer nála nagyobb költőt, de igen is művészt; nem jobb nyelvű író, de igen is jobb verselőt; miből úgy látszik,

hogy Vörösmarty, nagy természeti ajándék mellett is, kénytelen veszteni a művészetet követelő kritika előtt.

Tutus et intra
Spem veniae cautus, vitavit . . . culpam;
Non laudem meruit.

És valjon árt-e a költőnek, ha lemondva kissé a természeti ajándék-ról, elvállal egy kevés szigort a művészettől? Vörösmartynál tág a képzelődés, de nincs fölgazdagítva erős, tárgyhoz illő, tartalmas eszmékkal, s e részben mulasztja egyet: érintkezni poesison kívül komolyabb tudományokkal, mert a költészet mai állása szerint azokat nem nélkülözhetni. Avagy nem volt-e javára Goethének a schellingi philosophia és Schillernek a kanti? Nem segíték-e Lamartine-t, Hugot Chateaubriand bölcselkedései? Az ember odalesz bámultában, midőn Byronról hallja, mennyi mindent olvasa össze, írói pályára készülvén. Shakespeare fölötte nagy gondolkozó volt, és formai tisztátlanság mellett is meg tudjuk bocsátni speculatiókba tévedéseit, könnyebben, mint a léha képzelődést kevés tartalommal, mert amott mindig marad valami, ez pedig szomszéd a semmivel. Egyébiránt a gondolatokbani buvárkodás nagy fantáziának soha nem árt, mivel tartalmat, csapongás helyett szilárd megállapodást nyer vele, sőt ami fő: nyugalmat, mi az akarat ereje.

És mindezek után sem mondhatni egyebet, csak multa illőt Vörösmartyról, mint a haladók egyikéről. Ifjúsága kezdő évei óta folyvást előmenve, a férfiasság győző korszakában látjuk őt, még innen a déli körön. Ha kiadói mind e mai napig való műveit közlenék, bennök egy negyedik időszaknak fognám feltalálni jelenségeit, mely a harmadikat aligha nem úgy mulná felül, mint mindegyik az előttevalót. De ide nincs jogom terjeszkedni s megállván, hagyom Vörösmartyt ama szép magasságban, honnan oly messze a kilátás.

Hósköltemények. 1825—1831

Hat év lefolyta alatt vevé a közönség Vörösmartytól minden eposzait, szám szerint kilencet, melyek így következnek egymás után időrenddel

- I. *Zalán futása*, tíz énekben 1825.
- II. *Cserhalom*, egy énekben 1825.
- III. *Tündérvölgy*, egy énekben 1826.
- IV. *Délsziget*, töredék két énekben 1826.
- V. *Eger*, három énekben 1827.
- VI. *Széplak*, egy énekben 1828.
- VII. *Magyarvár*, töredék 1830.
- VIII. *A rom*, egy énekben 1830.
- IX. *A két szomszédvár*, négy énekben 1831.

Igen emlékszem, minő lelkesedést szültek e művek, egymás után megjelenésükkel, s mint vitték a nemzet hajlandóságát, szerelmét Vörösmarty felé, kiből diadalmasát lelé meg a nyelv, s ősidők éneklőjét az utókor. Szeretek én visszanézni ez évekre, mert láttam fogékonyságot népben és bírálóban, s tudjuk, hogy Kazinczy Ferenc *Zalán futását* adá gyermekeinek, hogy megkedveljék a szép nyelvet, Toldy pedig barátilag mondta ki, hogy a magyar eposz közeledik tetőpontjához, míg másfelől az ifjúság, az élet is kapva kapott Vörösmarty eposain, szóval az izlés, képzelődés talált benne olyat is, mi tágitja, szélesb látkörbe emeli vizsgálódásinkat, s „nem ismert tündérhon ölébe” vezérli epedésünket.

Osszevéve még a többi hőseneklők műveit is, melyek úgyszólván egy időre esnek mind, nem volt oly buzgó irodalombarát, ki ne felejtette volna kissé a külföld mozgalmait a honiakért, mert úgy vélé, hogy idehaza is kezdődik már valami új, habár nem élünk is sebesen a nagy világélet folyamának. -

Sokszor megfordult elmémbe, hogyan volna jobb, úgy-e, ha mi, kis magyar nemzet, távol az európai időfolyástól, mintegy kis öbölben megvonulva, előbb erősítettük volna hajóinkat, tanultunk volna árbócot mászni, hozzá szoktunk volna egy kis habrengésnél nem émelyegni, vagy így, mikor mi sok igyekezet nélkül, de azért egyszerre akarunk, mintegy huszárosan bevágtatni a művelt nemzetek sorába. A kérdést nem akarám politikailag érinteni, s fejtegetni, hanem csak irodalmi szempontból, de a kettő, nézve újabb időkben a politika- és irodalomnak bensőbb összeköttetését, mint valaha, vagy éppen egybe-forrását, alig említhető egymás nélkül.

Tekintve kis hazánkat, mi történik ugyan egy időben, 1823—27. év folyamán? Hazánk rendei országos mozgásban, valami nagy holnap előestéjén talán éppen süvegvéve imádkoznak a jobb létért, mint a mezei pór, midőn a falubeli harang megkondul. Az országos mozgalom közepett azonban dolgozik néhány hallgatag elme is, figyelve, mintha titok volna benne, önkeblők sugalmaira. Ha összevetjük a nyilvános élet tünődését, a

költők emez igyekezetével, kiviláglik, hogy mindkettő ugyanazon cél felé tör, s mindenki elhiszi, hogy van olyan közös pont, melyben mind az 1825-ki országgyűlés, mind az 1825 évben írt *Zalán futása* összetalálkoznak. Ki a szellem utait vizsgálja, ily adatokhoz a legkészebb hittel járul, azért hosszasan róla nem beszélek.

Azonban alig vette észre magát a nemzet, alig múlik el az első alkotmányos érzelmű és szellemű országgyűlés, Franciaországban a juliusi napok, szomszédban a lengyel nép vonaglászai megfordítják a magyar egész kedélyt és az aristocratai formákba sorompolt nemzet, azonnal demokrataivá lesz, s a költői elmék nem keresve többé az őskor aristocratai magasságát, leszállnak a por síkmezejére, hol a leghatalmasabb érből sem lesz többé rohanó Vág vagy szakadó zuhatag, hanem legfőlebb posványos, kanyargó Tisza vagy nemtelen tó, örökbűzősen. Így menvén elő a politikában, mentünk lefelé a költészetben; mert alább lönek hangolva kedélyeink, s e nyomorú *kisszerűséget* elég gyarlók valánk venni *korsszerűségnek*. — Mindemellett a politika nem fogott volna annyit ártani, ha ez magunkból, nemzeti énünkéből hajt ki, mint az, hogy idegen országból kezdtük kölcsönözni tanait és valamint a vallási reform korában nemzetünk egy részének a heidelbergi catechismus volt kézikönyve, szintén úgy ma vagy tegnap, a politikai reformot különösen két badeni tudós munkája vagy elvei: Rotteck és Welcker — a *Staats-Lexicon* kiadói — után akartuk előteremteni. Tehát Baden tudósai mindenkor nagy befolyással bírtanak fejlődésünkre.

Nem sok idő multán a nemzet szóhajtó szelleme fordulni kezd a költőktől, és hajolt a politikához, s így a költészetet is csak politikai bélyeg vagy szinezet után szerette becsülni, becsülte pedig mindenek előtt democratai szempontból. Ekkor mindenki liberal verseket írt, s emlékezett Amerikára, mintha egy nyomon járt volna Farkas Sándorral, és fájt a szíve soha nem látottért. — Széjjelnéztünk a politikában, és magunkon kívül senkit sem láttunk, nem különösen népet, melyért annyiszor zengtek dalaink. Széjjel néztünk a költészetben is, és nem vettünk észre magas elméket, észaristocratiát; így mindkettőben annak valánk hiával, mi legszükségesebb volt volna, s e sajátlan helyzet akará, hogy költészetünk szolgálóul vetteték a politikának.

Míg az idő így mozog, a költői magasulás helyett, mint mondám, sekélyes népszerűség látszik lábrakapni az ízlésben, s ekép a hősköltevény iránt, mi a poesis magas aristocratiája, hül a részvét, és épen akkor, midőn az új politikai elemek szóra kapnak, elnémul a nagyszerűség muzsája: Vörösmarty, Czuczor abba hagyják e téren működésüket, az egy Garayn kívül, kinek *Csatárja*, mint utóhang amazokéhoz, alig hallik meg a köz morajban.

Kölcsey volt első, ki némileg kétleni látszik a *Handbuch* azon állítását, hogy hősi költészetünk hatalmasan megy, sőt közeledik tetőpontjához. Tulajdonkép minden haladás közeledés, s az egyszeri ájtatos zárándok száz mérföldre indulván, azzal vigasztalá magát már az első napon, hogy minden lépése közelebb viszi kitűzött szent céljához, nem is gondolván a következő napok fáradsalmaira. Vagy messze voltunk, vagy nem a tetőponttól, elég az, hogy voltunk valahogy és jó úton, mert az indulás vagy útban létel előre föltételezi a célt, mire szükségünk van, s valjon, ha ehhez el nem hatolunk, van-e becse az indulásnak, az első lépésnek; más szóval; ha 90 mérföldre megyek, mikor százra kellene mennem, van-e haszon az addig tett ipar- és fáradságból.

Mit volna tehát jobb tenni, felén szakasztani meg az utat, vagy Isten segedelme s magunk igyekezete után tovább menvén, betölteni a nekünk szánt mértéket? Íme, egy roppant irodalmi kérdés, mely valóban épen oly méltó az írók figyelmére, mint akármelyik eddig előpattant szükség; méltó, hogy ne hagyassék szó nélkül a lehető legnagyobb közönség előtt.

Tisztelem én a véleményeket, mert nálam senki sem érzi jobban az idő követeléseit; s nem is akarom kivonni fejemet azon igazságok elől, melyeket az idő szelleme nyilvánít és szükséggé tesz, de azért a nagy egyetemes világfolyáson kívül, tudok én képzelni saját nemzetet valami kis, biztos öbölben, mely tengerre menendő hajóját fölszereli árboccal és mindennel, s azt hiszem, hogy a nagy előmenettől melleleg lehet igen mérsékelt, azaz nem világra, hanem csupán egy nemzetre szóló előmenet, és haladás, mi belterjileg erősíti a nemzetet, szilárdítja önérzetét, mert csak erős nemzeti érzéssel lehet úgy kilépni a világversenyre, hogy pirulás nélkül vihessünk szerepet.

Aztán mi az a korszerűség? Mi annak értelme, fogalmi köre? Egy-e az a népszerűséggel? Tudnók-e korszerűségét valaminek, azaz ki tudnók-e vetni fejbeli számolással, hogy van irodalmilag vagy politikailag korszerű oly valami, minek példáját másoktól nem láttuk vagy ami nem nyilatkozik? Korszerűség semmit nem hoz, hanem a korszerűséget is hozza más valami, például nagy művek, nagy eszmék politika vagy tudomány mezején.

Hogy az idő szükségét költő nem nélkülözheti, való; de hogy művében nem az lesz pusztán becses, miből az időre ismerhetni, az is kétségenkívüli. Így a külső föltételek belső nélkül semmi, tehát a kettő szorosan egybefügg; de nem a külsőé az elsőség, hanem a belsőé, mert amaz csak úgy áll elő becsülettel, ha ennek kifolyása, illő öltözete; így a korszerűség szokott eszméje csak egy fokkal van feljebb előttem a divatnál; *történeti* becsét látom, mint mindennek, ami történik, mert történik, legyen jó vagy rossz, de philosophi méltánylást tőlem ugyan soha nem érdemel.

És hova vezet minket a korszerűség? Politikailag nem szólok, hanem csak szépirodalmi tekintetből. Oda, hogy olvasunk regényeket à la Walter Scott, elbeszéléseket à la Sue, stb. és pedig eltagadhatlanul így. Nem mondom én, hogy e nagy írók ne tiszteltessenek, hanem csak azt kérdem: épen úgy kell-e nekünk írni, mint írnak ők; máskép: angol vagy francia közönség és irány van-e szemünk előtt irodalmunkban? Aztán ott van-e a mi népünk, hogy igényeit csak és egyedül angol és francia szellemmel tudjuk kielégíteni? Ne bolondozzatok, uraim! Oda jutánk-e már, hogy nem csak pénzt vasútra, hanem izlést, szellemet is nyugatról kölcsönözzünk? mit ér nekem akkor a magyar név, ha üres szó, ha nincs semmi alatta!

Van egy különösen, mit szó nélkül egyáltalán nem hagyhatok, már azért se, mivel a főntebb írt nagy kérdéssel van összekötötésben.

Az egész egy nagy irodalmi vita, két tudományos fő és barát között, olvasható az 1839d. *Figyelmező* lapjain valahol, melyben Szontagh és Schedel állanak egymás ellen. Én kimondom előre, hogy egyikkel sem tartok. Szontaghhgal azért nem, mert Schedel azt veti szemére, hogy íróinkat elrettenti a drámától, védvén az epost korszerűségi elv után; Schedellel pedig azért nem, mivel éppen azt teszi, mit Szontaghnak szemére lobbant, azaz, rettentí az írókat epostól szinte korszerűségi elvből.

Ime itt vagyunk a korszerűséggel s pedig oly két fő után, kik aetheticai dologban jó egyetmást szoktak elmondani. Mégis elgondolva, hogy Szontagh rettent a drámától, mint Schedel mondja, inkább tartok vele, amennyiben ajánlja az epost.

Nézetekbe aggatózni nem szeretek, mivel azt hiszem, hogy senki nem beszél ok nélkül, s tisztelet azt a fegyvert, mellyel én vívok, de hinni sem fogok mindenben, mivel az ok, lehet hamis, árva ok, mely nincs véve a körülményektől, vagy csereok, mi mondat nem reánk szólót, és ez a hiba Schedel okoskodásában. Igen *szép* az, mit ő elmond az eposi korról, de mindannak korán sem *nemzeti*, hanem *világirodalmi* szempontból van becse, megállhatása; mint Szontagh igen alaposan meg is cáfolta. Kérek minden műértőt, különösen a költőket, utána járni e szép vitának; valóban igen könnyen fognak jutni tanulsághoz, mit nagy aetheticából évekig tartana kihalászni; én vele nem akarok itt újra szót szaporítani.

Fődolog minálunk, hogy fejlődésünk és egész lételünk oly sajátlan és hazug, hogy benne háladatos előmenetet épen nem találhatni. Azért igen bajos minket a közemberiség hajnala, dele, estvéje vagy déleste után mértékezni; igen bajos keresni bennünk azt az *épen olyat*; mert semmi sem történhetik úgy ismét, mint történt már egyszer valaha. Egész lételünk csupa véletlenség, pályánk viharmező, emlékeink kevesek, de azért szentek. Istenünk, hitünk változott, anélkül, hogy jobbak lettünk volna,

mert őseinkről szépen emlékeznek a történetírás; de mindez nem azt teszi, hogyha nem fejlődhetünk oly önállólag és mindenben szoros logikai egymásutániséggal, mint a régi görög, tehát sehogy se fejlődjünk, hanem azt, hogy fejlődjünk, ahogy lehet, elégítsük ki a szellem vágyait, töltsük be, amit betölthetünk, amire erőnk van, hogy régi idők hanyagsága vagy tehetlensége miatt esett vagy maradt csorbát egészítsük ki, forrjuk ki, mint a fa, mint az élő test netaláni sebeit, mindaddig, míg benne közemes (organicus) erő létezik.

Schedel azt emlegeti, hogy az *emberiség ifjúkora* elmúlt, de elmúlt-e hát minden nemzetnél, mely példaul most kerekedik valahol titokban? Igen is, azon világnézletnek, melybe a régi görög műveltség avatta be a képzelődést, vége van, s a görög hőskor letűnt s többé föl nem idézhető, ezt nem is akarjuk; hanem akarjuk igen is, hogy a nemzet, példaul a magyar, bírjon mindent, ami büszkeségét, önérzetét neveli, erősíti, és ha nem csinál is zajt a világirodalomban, legalább elmondhassa magában: ez az enyém, vagy: ez én vagyok.

Korszerűségét illetőleg én tehát sohase mondanám kritikus létemre, hogy ez vagy amaz elébe teendő a másoknak, mert nem látom át, mikép ártana művelődésünknek, ha elébb volna is jó drámánk, mint jó eposunk, bár ez utolsónak meg kellene előzni az elsőt Schedel — ránk nem alkalmazható — teoriája szerint, s pedig a feljebb mondott okból, hogyha t.i. nálunk nem lehet számolni oly szigoruan következetes fejlődésre, mint azon boldog népeknél, melyek mindent magukból sarjaztak ki, önföldükön teremvén, ott laktak örökidőtől örökidőig. De azt mégis hiszem, hogy erős lélek és törekvés, szellem és hajlam sok részben fogják enyhíteni a mult időktől reánk hagyott szegénységet.

Aztán nem valóságos kapkodás-e, oly időből, mint 1830-tól szinte a mai napokig, mely nem rendes folyásu, hanem örökösen zaklatott jellemmű, — venni és vonni következtetést, varrni hímet, s határozni meg az ízlést? Hiszen, ha mi azt nézzük, mi kellett e kornak, úgy hagyjunk fel az egész poesissal, mert itt bizony semminek sincs olyan kelete, híre, méltánylása, mint volt akkor, „midőn a lelkesedett dalnok, lant vagy hárfa hurai közé kapván, a lelkesedett sokaság, fiatal és vén, király, szolga egyformán *mohó* fület, egyformán nyílt keblet hozott az ének hallására”.* És ha nézzük: a költészetnek melyik faja keletkezett a sokaságból, akkor a drámát sem fogjuk szellemtörténetileg vagy a nemzet pszichológiája szerint igazolhatni, mert nálunk ugyan kevés népdalon kívül, talán csak néhány ugynevezett *kortessedal*nak adott lételt a nemzeti élet.

---

* Lásd Figyelmező, 1839. 345. szept.

Tudom én, hol veszi magát az a theoria, mely után Schedel indult, s meg tudnám mutatni, hogy ő magával jön ellenmondásba ezáltal, mert ő az épen, ki szemére hányta költőinknek a politika felé hajlást: itt pedig éppen egy *politikai* hagymázos időszaknak izlését veszi fel zsinórmértékül, mondván: „ha Garay a drámához tért, ha Czuczor nem folytatja *Hunyadiját*, ha Vörösmarty *Magyarvárát* örökre félbehagyta, — 1830 óta, — mindez egyebet bizonyít-e, mint annak érzetét, hogy nem e’nem az, mit a *kor* — 1830—39-iki időszak — *előkelőleg* kíván, vagy más szavakkal: minek most kora van.* Igen! de ha mind a három, sőt még harminchárom tér is drámához, és egyik sem ír olyat e nemben, mint irandott az eposiban, van-e benne nyereség? Köszönöm én az efféle korszerűséget és másodszor is köszönöm!

Mit mondjunk pedig oly nemzetre, mely néhány év elforgása alatt így változik, mint a magyar, melyben Toldy szerint, Vörösmarty Zalánja 1825 körül lelkesedést szült, s mely tizennégy év mulva, azaz 1839-ben, mikor Schedel a *Figyelmezőt* adá, már unalommal fordul el a hőskölte-ménytől? Ha így változik a nemzet izlése, és ha a korszerűség, annyira tiszteltetik, mi lesz úgy égi ajándékkal bíró nagyobb elméinkből, kikben talán tíz, tizennégy éven tul is volna erő és kitartás? Ujra önthetik-e ők magokat, hogy meg tudjanak felelni a *korszerűség* sphinxi kívánatának; remélhetjük-e valaha örök Istentől, hogy szellemekkel áld bennünket, mikor előbb lejárjuk őket, mint ők lejárnák magokat a véges erővel?

A főntebbi theoria — Schedelé — teljesen német, és mint láttuk, *politikai par excellence*. Tudjuk, Németország egykor véglenül betévedt a világpolgárságba, most azonban visszatért és politikál prosában és versben, azaz, igyekszik nemzet lenni.

Erre, mit nem is kellene mondanom, szükség a politika; és most a németek épen úgy vannak a politikával, mint voltak előbb a bölcselmi rendszerekkel, hogy postaintézetet is Kant *általánossági* elve szerint terveztek vala.** E nézettel nagyon megegyez a mai német költők iránya; ám lássuk Heinét, Herweghet, Freiligrathot, Hoffman Fallerslebet és Beckert, ki egyetlen *politikai* dalért lőn európai nevezetesség — kevés ideig. A németnek szokása, hogy mindent, mibe egyszer belé kap, legyen jó vagy rossz, tulságig viszen, s így van a politikával is. Ő ezt most mindenüvé bevegyíti, mert reá szüksége van, tudomány és művészet által egyaránt igyekszik terjeszteni, s filiszterek fülébe suttogni, hogy vegyék bölcsesség fuvalmát. Sehol nincs pedig a *korszerűség* fogalmának oly *kitűnő* hely adva, mint politikában, mivel ez a tér az, hol a nap szükségei vita-

---

* Lásd Figyelmező, 1839. 394. szelet.

** Vorläufige Darstellung der Begründung einer allgemeinen Postanstalt. Bei Dietrich in Göttingen 1801.

tás alá kerülnek, hol minden vita után közvetlenül eredménynek kell jönie, mi, ne feledjük, csak addig áll, míg új vitát nem tetszik támasztani a hiveknek. És így a *korszerűséget* oly kis időszakokra méri, mint tíz tizenégy év lefolyása, szólott igen is bölcsen politikailag, mert e részben tizenégy év sokat fordíthat, ellenben aesthetikailag nehezen mondott igazat, mert a népzítés — kivéven a divatot —, nem oly könnyen változik. Ezzel mindazáltal nem állítok maradási elvet izlés dolgában, hanem hogy az izlésnek politikai gyors fordulatokon kelljen átmennie, bizonyos tíz tizenégy év közére szoruló korszerűség parancsa után, kereken tagadom, s ekkor aztán még mindig megvagyok azon hitemben, hogy van különbség divat és aesthetikai világnézet között.

Az a kérdés mindenek előtt: volt-e magyarnak hőskora, olyan amilyen? Ha volt, kell lenni eposának is, olyannak amilyennek, melyben úgy fogja magát dicsőíteni a nemzet, mint magát szereti, becsüli. Hőskorunk volt tagadhatlanul s kell lenni eposának is. Meg van-e már írva ez az epos? ha igen, melyik az?

Aesthetikusaink, mint már érintém, oda hajlanak e részben ítéletekkel, hogy magyar epos közeledik tetőpontjához; tehát még nem értük el a tökélyt, s a nagy nemzeti epos nincs megírva mindeddig. „Mi tehát az, kérdi Kölcsey, mi bennünket azon ponttól mégis (bár az állítás szerint) kicsiny távolságban tart? E kérdés megfejtése úgy látszik nagyot segítene rajtunk, de azt epikusaink részrehajlatlan megítélésén kívül egyébként nem teheti”.

Bizonyhal nagy nemzeti hálára tenné magát méltóvá, kinek e kérdés megoldása igazán sikerülne, mert megszabadítna bennünket sok előítélettől az izlésben, és elszoktatna, mintegy varázsütéssel ama herculesi csizmaként alkalmazható bírálói mondatoktól: ez korszerű, ez népszerű, vagy nem; miket már eddigelé is lehetlen volt el nem unni, mert égbekiáltó tanujelei divattá fajult aesthetikai izlésünknek, mi annál inkább harapózik a kedélyekbe, ha előkelő elmék is pártjára szegődnek.

Semmi sem korszerű, ami rossz, s ellenben korszerű minden, ami saját és jó, mi szabad és nem szolgál, eredeti s nem utánzott. Amaz okoskodás, mely az aesthetikai világnézet fejlődését gyermeki, ifjú- s férfikorra látja osztva, nem egyebet tanusít mint a műveltségi szellem fejlődésének következetes, célirányos útoni kutatását. Az ész tudnillik az aesthetikusok esze, ki akarja találni a szálát, mely e roppant működésén végig húzódik, és igyekszik kimutatni, hogy ami ezúton történt, az mind szükségkép történt úgy és nem vaktában, esetleg. Azonban nem szabad-e egyes nemzetekre is átvinni ez okoskodási modort, és megnyugodva bizonyos nemzetóvó szellem munkálatában, mint amott megnyugodtunk a világszellemében, fölkeresni a mi eszméinknek is folyamát, és ha lehet,

feltalálni benne a célirányt, nyomrul-nyomra menő haladást, úgy és nem másként szükségkép történt mozgalmakat?

Ez volna igazán philosophi eljárás, és éppen semmit nem különböző amattól, hanemha annyiban, hogy nemzetre szólana egyik, míg az egyetemes emberiségre a másik. És én valóban így gondolkozom: három-négy eposi tehetségnek, úgyszólván, egy időbeni megjelenése a magyar irodalomban, nem pusztá vak eset, és — mint én hiszem is — azért adott a szellemtől, hogy betöltsék mire hívattnak, s ki tudja, nem követünk-e lélek elleni bűnt, mikor még aesthetikailag is táborozunk ellenök?

Ha nálunk szóval, fejtegető magyarázattal, és minden izlésnemesítő igyekezettel sem lehet oda dolgozni, hogy efféle tünemények és a költészet jobban méltányoltassanak, úgy én már száműzve vagyok Magyarországból, és nem gondolván a szépre, betöltöm azt, mi *törvényesen* jó és igaz, és valamely vad szigeten megállapodván, fogok élni emberhússal.

No de ne tévedjünk el, hanem valljuk meg, hogy minden jobb izlésű magyarnak van egy epedése, ohajtván kigőzölögve látni nemzetünket a mai hagymázból, s külön, azaz önútra téríteni a művelődés mindegyik ágát szabadon és függetlenül egymástól, hogy mindenben uralkodjék elv, öntudat és célirányosság. Én ettől várok minden további jót s hiszem is: nem sokára tisztába jövünk aggodalmainkkal. •

Minden korszerűtlenségi beszédnél többet nyom azonban eposunk ellen hagyományok nem léte; mennyiben őseink ránk igen keveset szállítottak át, pedig hogy soha sem is lettek volna, képlen állítás.

Most azonban a tudományok fejlődtével, nem mondhatnók, hogy éppen semmit sem tudunk őseink szokásairól, életéről; s valjon ne gondoljunk-e oly költészetre, melyet ez oldalról a tudomány segíthet s mozdíthat elő? Ez a költészet vagy epos, igaz, nem lesz olyan hajnali frissességű, mint a régi, melyben „a gyermekkor isteneit a tudomány derűje még el nem űzé”, hanem lesz igen is oly eleven és enyhítő, mint az *esthajnal*, melyben a tudás forró napját az esti szürkület váltja fel *illatával*.

A költészetnek eszerint két hajnala volna, egyik: mely öntudatlanul jó, mintegy rávirad a nemzetre, másik az, melyet az szeret használni, ki sokáig aluván, későn ébredett. Elsőben a nép tanít költészetre, másodikban a nép tanítatik; amaz természetes, emez már mesterséges, mint a forrás, mely *magától* buzog föl vagy emberi kéz *segítségé* által.

Nincs tehát miért letenni a tollat azoknak, kiket isten eposi ajándékkal ruházott fel s küldé közinkbe; nincs különösen okunk már előre kétségbeesni afelől, hogy a hiány valaha betöltessék s a magyar epos elérje tetőpontját. Azért kövessük a zarándok példáját és vigasztalván magunkat, hogy minden lépés közelebb visz a — száz mérföldnyi — cél-

hoz, ne álljunk meg tíz mérfölddel korábban előtte, mert úgy hiába tettük a nagy utat.

Soha sem fogy ki a szerelem, hit és hősiség iránti fogékonyság a világból, és csak addig nemzet a nemzet, míg magát becsüli, — én erre támaszkodom —, ha ez nincs, akkor nem szólok én nektek sem epos-, sem drámáról, akármelyik legyen is korszerű.

Térek a bírálatra

Zalán futása

Zalán futása tíz énekben, leírja honszerző Árpád diadalmát Zalánnon; meséje összeállítása következő.

Első ének. Az alpári síkon találkozunk fejedelmi Zalánnal, mély szomorúságban és boszúsan Árpád ellen, kihez, magán erőt véve, követet küld, hogy fenyegetse meg őt nevében; a hang, mellyel üzen, fennhéjázó, ámbár maga gyöngé szívűnek iratik. Fennhéjázását nevelé, hogy „kedves hírt vára keletről” a görög császártól és bolgároktól. Kladni, a követ, megy a Tisza mellékén s a zagyvai síkságon leli Árpádot, ki „áll a magasan egy kis domb tetején”. Itt leiratik maga, öltözete és hadainak rende, amint jönnek legelől Kadosa, utána nyalka Zoard, így Kund, haragos Csörsz, Bojta, végre Und „hajdan katonája Ügeknek”. Árpád a szólásszabadságot kijelenti s Kladni beszéli, ami rá bizaték:

„A fejedelmi Zalán, neked Árpád! küldi parancsát,
Hogy takarodjál el földéről még ma” stb.

Mire Árpád határozottan nyilatkozik, hogy ő,

„A hajdanta dicső Etelének hős unokája”

fegyverrel is kész elvenni az ősi hazát. A követ e hírral visszamegy; Árpád szemlét tart; összehívja hőseit a megbírt földekről, kiket egyenként felmutat a költő és szépen fösti Lehelt. 13—14. lap:

„Mindezek a harcnak szeretői s tudói valának:
Jaj neked, Alpár, jaj harcban *nem* bátor uradnak,”

Innen a mese visszamegy a Bodrogközre, hol Huba lakott, Szömér, Hajna és Bodor atyja. Az érdekes családi körből legérdekesebb Hajna, ki elmegy a ligetbe és találkozik egy szerelmét kérő tündérrel, de későn, mert Hajna szívét már Ete, Undnak fia bírja. E találkozás után együtt látjuk Huba családját, kinek lakomáján a dalos elmondja, mint vette ő vissza nőjét, Szelemért, Zámirtól. Erre Ete átmelegülve fogadja, hogy ő is nagy dolgokra igyekszik és elmegy szerelemmel a háztul.

Második ének. Bolgár sereg leírása 34—35. lapon, e görögé 36—41. Philo, az összes ellenhadak főparancsnoka tábornokot ültet, és elrendeli seregeit.

A magyar sereg menne, amerre vezettetik Árpád után, de nem így akarja Ármány, a Rémisten, s mindenképp kíséri, hogy megejtse. Erre egy ősz táltos fölhívja az ifjakat áldozatra. Ete *nagy gondok után* elszánja magát és megerősíti azt egy szertartással *megáldozván paripáját egy forrás mellett.* (47. lap) Midőn erre az álom elnyomá a sereget, egy más ifju marad fen álmatlanul az éjben: Laborczán, „ki seregektől járt seregekhez” s most lélekismeret furdaltából veszni ohajt, főleg Bellira miatt, kit hitlenül elhagyott s Ete helyett „veszni a népért”. (51. lap)

Ezután leiratik a következő nap reggele, amint a sereg kél, készül. Megragadja figyelmünket a készülés közben Bulcsu zászlója (54. lap), melyen egész történet adatik szemünk elé.

A harmadik éneket egy előharc leírása foglalja el Bodrog táján, míg „Árpád a győző seregek fejedelme Tiszánál”, egy érdekes kis epizóddal, mely Antipater s neje sorsát éneklé meg. Ugyanis Csorna, fattyú bolgár, megbájtoltatva Antipater nejétől, ki férfiruhában járt és vitéz, mikor sisakja harc közben fölnyílt, meglátta szépségét és tervet csinált elragadására. Leveré Antipatert, ez ott vesz:

„A' hölgyet pedig útnak eredt lova szerte ragadván,
Vitte hegyen-völgyön, tajtékzó szájjal az erdőn,
Végre kifáradván egy csendes völgyben elállott;
Hol mikor a bús hölgy siralommal epedve bolyongna,
Elvesze félelem és bánat-szerzette bajában.” (82. lap)

E harcok sulyát Ete hős viszi, Ármány ellene, Hadur mellette, mondván ez utolsó:

„A'ki vitéz lelkét elszánván honja javáért,
Veszni megyen, gonosz Ármánynak nem jut le kezébe,
Én oltalmazom azt s hírét szép csillagom őrzé.
Monda, s legott bátorság gyúlt lelkében Etének.”

Ezután újra új erővel küzd a hős, a harc foly, nyertes a magyar.

A negyedik énekben nagyon szégyenli Viddin a veszített csatát, de Philo a fővezér, nehogy megbomoljék a rend, bár gyűlölte szivből, dicsérte szinből Viddint. Rá szigorú feddözést mond Notaras, amiért Csornának kész volt befogadni tanácsát, s mellékharcra kimenni, hol Izacs, Antipater és neje is odavesztek. Majd jó Lamias, Antipater fogadott gyermeke és Csornát kiadatni kéri:

„Antipater sírján kell néki clesni kezünk közt,
Adjátok ki legott.”

Csornát védi Viddin, kit lepírongat a feketés Schedios, mire tetszést zúg az ostoba népség, mindent lecsillapít a fejedelem:

„Szégyenlette Philo, hogy meg tuda rende bomolni.”

E zajongás közben megtér a Zalán követe és szomorúan inti a fejedelemet, hogy fusson el az ősi telekről, mert temetője leszen. Nem sokára meglepé Alpár síkját a magyar deréksereg, mikor istenes Und indítványba hozá, hogy temetessenek el, kik Bodrog táján elhullottak, s Árpád egy csapatot küld, mely

„... az elesteket egybe takarja,
Halmot emelvén ott s áldozván barna tulokkal.
Menni pedig fog ezuttal az istenes Und fia.”

Hős Ete, Und fija Hadurnak monda hálát, mikor társai jöttek és elmondák, mit végeze Árpád. Ete a hírt szomorúan veszi, mondván:

„Újra ki kell Árpád harcától messze maradnom.”

és elmegy a holtak temetésére Csongorral.

Itt visszatér a mese Árpád táborához, mely más napi harcra készül. Borsnak járta közben egy szarvas ünöveli találkozása, mely később leánnyá változik és Borsot csábítja, de Hadur megbünteté, miért csábítja hőseit a hadaktól, szépen szövetik belé s emlékeztet népi regékben gyakori átváltozásokra. (98—100.)

Ötödik ének. A nép hallván, hogy alsó tájra ment a főtábor, feltámad a Bodrogtözön maradt magyarok ellen. Jókor fut el Huba, gyermekeivel, de Hajnát elveszti a szaladásban, utána küldi Szakadárt: rá pedig Hadur, megszáván szenvedéseit, küldi az álmot. (106—7.)

Ez alatt Ete és Csongor elmennek a halottak temetésére, s midőn a halottak közt járnak, megvillan az ellenség éji fegyvere. Azon esetre, ha sokan jönének, Ete cselet gondol, s társait lefekteti a holtak közé, hogy mikor szükség lesz, keljenek és őket levagdadják. Maga pedig ül az őrtűznél. (111.) Rájok rohan az éji csoport, s leiratik az éjtszakai ütközet.

Zalánt, két nője, Inó és Melitta egymás ellenében féltve kéri, hogy menjenek el innen, a harci mezőre, biztosabb helyre, és elmennek a Duna partjához a had hírére bevárandók. (120—123.)

„Eközben jeles áldozatot készíté Hadurnak
A győztes tábor.”

De moraj támad. Az áldozatra szentelt barmok közül egy elszabadul, de

„Megragadá szarvát tüstént a főhadi táltos.
S homloka nagy csontját megüté baltája fokával,
Földrerogyott az erős állat.”

Ekkor imádkoznak, hogy úgy essék ellenök,

„... valamint vasainkkal az áldozat elhull.” (126.)

A hatodik énekben nagy lakomázás iratik le, és több regék, emlékezetek a régi időből. Ilyen és igen szép Apor és Habilán esete; amaz elfogva Bendeguc a Kutigur által megöletik, ez pedig

„Ott vész. Gyenge fejét vérző férjére lehajtja.”
Csatár, a hölgy apja Bendegucra üt
... s leveré haragos villáma tüzével;
„Gyászos vagy, s szomorú, emléke az ősi időnek.”

Ezután kürtös Lehel mond új éneket, és nem szomorút Ügek és Huron párviadaláról. (136—140.) Árpád lelkesítése harcra. (140—141.)
De hol van Hajna? Elvezet hozzá minket a költő s tudatja, hogy

„Ő, mikor a hidon átkelven, megcsuszna, levitték
A csendes Bodrog hullámai, partra vetődvén,
Ott nyugodott egyedül.”

Egy kis tündér, a Szellemanya gyermeke őrizé a szelid szép leányt; de újra eljött a délszaki tündér is, „a Hajnal deli gyermeke”, kit már ismerünk, mert tudjuk, hogy kéré vala Hajna szívét. Ő fölébreszti a leányt, de csak vesztére gyul szerelemre iránta, mert sokáig késvén a földön a leány mellett, elveszti erejét és a levegőbe vegyül, miután gondoskodott volna Hajnáról, adván neki egy arany szálát

„Emlékül haja fodraiból.”

s megfúván egy sípot, melynek hangjára lejött a tündér ló, Tomboli, oly paranccsal, hogy vigye Hajnát Etéhez, ki végezvén Csongorral a holtak — Hábor, Laborczán, Tarczal — temetését, Bodrog partjára kisére nyugodni, s itt újra találkozzanak.

Harcok leírása teszi a *hetedik éneket*. Egy hadi csel és Izár történetének rövid elmondása hoznak némi változást az egyhangú és hosszadalmas leírói modorba. A *nyolcadikban* ugyanaz folytatattatik; de külön is van emlékezet Kadosa és Schedios és Viddin csatáiról, melyet Ármány és Hadur párbaja rekeszt be. Rémistent meggyőzi Hadur s ezáltal elválnak a két sereg sorsa, melyiké lesz a harci szerencse. (203—4.)

Mellékletül vesszük Kadosa és Schedios szóváltásaikat, melyből megismerkedünk mindkettő életével és szeretjük főleg az Erő és Nemi-bonta meséjét. (197–199.)

Kilencedik ének visszavezet bennünket Bodrogköz csendes szigetébe. Huba, mint mondaték, Szakadárt küldé Hajna keresésére, de minden vigasztalás nélkül, Huba még alvék az égi álomtól, mikor az fölébredett.

„Újra nagy aggodalom szállott lelkébe,
Nem nyugovék, hanem a környéket messze bejárá,
»Hajna hová lettél!?« mondá »deli Hajna«, kiáltá.”

S míg a szegény öreg így eseng leánya után, a pórok, kik a sűrűben rejtve maradtak, hangjára ismét előtörnek, miután már kétszer is visszaverte volna őket.

A pórlázadás csaknem erőt vőn a Huba védő seregén, midőn jó Csongorral a temető had és Ete Hajnával. Hogy a leányt ne érje a harc veszedelme, parancsolja neki, hogy menjen fel a tündérlóval a hegyre, maga pedig széjjel veri a pórokat, Hubával csatlakozik s fölfedezi örömére, hogy Hajna biztos helyen, ment minden veszélytől.

Ekkor Tomboli fölkele és elbucszúzik Hajnától, megigérvén neki, hogy mindenkor segítségére jó, mondván:

„Tartsd meg arany szálát a bús tündérfi hajának.
Szép dolog a szívnek boldogtalanért is epedni,
S még valahára talán veszedelmed ijesztene, akkor
Vedd azon emléket, s délnek tájára lobogtasd.
Megjövök én tüstént: szél, villám nem jön előbb meg,
Megjövök én délről; s biztos menedékre kiviszlek.” (215. l.)

A tizedik énekben végére siet az elválasztó ütközet. Szemben állnak egymással a seregek s kitünőleg pedig Árpád Vidinnel. Erős vonásokban adatnak a hősök szinte arcképi hűséggel, mint mindenütt; osztályról-osztályra vezet és vezérli költőnk a sereget s járatja előttünk. Minden küzdés haszontalan az ellenség részéről, mióta Hadur leveré Ármányt. Zalán futásnak ered.

„S ekkor elállt Árpád s harsogva utána kiáltott:
Alpárnak fejedelme! megállj, hova futsz el előlem?
Hol van büszke szavad, melyet követiddel üzentél?
Vagy fuss bár, de, tudom, többé nem látod ezentul
Alpárod mezejét; se fűvét nem rágja le marhád.
Bajnokaim s az erős fiak anyjai, díszleni termett
Hajnalolú hölgyek fognak telepedni meződön:
Rajta tenyészend e nemzet s országokat állít.”

De Zalán meg nem áll,

„... kevés haddal keseredve szaladván
Honna határaitól, míglen Nándorhoz elére,
S búba merülten csak távolról nézte sajátját.”

Ohajtanám, hogy e vázlatból felfogható volna a mese alkotása, szerkezete; ohajtanám, hogy ami benne tiszta költői lelemény, menne át költőink eszmekörébe, nyerve kissé erősödést, talán meghonosulást is, a magyar költészetben; így szedegetve egyetmást, még volna reményem, hogy bizonyos költői hit vagy világnézet alakulna legalább a könyves közönségben, honnan kimehetne a népbe. Nem kell hinni, hogy a nép, vagy legalább a nagyobb olvasóközönség, örökre siket volna ilyenekre. Így volt az mindig és mindenütt. Népek, szinte másoktól tudják meg az első idő homályos éveit, mikép anyjától a fölserdült ifju, minő volt gyermekkorában.

Azért ohajtanám, ha találkoznék történetíró, ki felfogva ott, hol felfoghatná a történet fonalát az előkorban, megírná a homályos időszakot is mese, monda, rege után, amint adatnék tudnia, mert az mégis *szörnyű tudományosság*, hogy elkezdvén Árpádon vagy Álmuson, minden vezér- és királyról írnak valamit és megvan a *historia*. Semmit sem lehet tudni a magyar ősi szokásokról? Nincs ennek sehol és semmi nyoma? Ha nekem ilyeket ír vala Szekér Joakim, soha sem gondolok arra, ki volt vezér Ázsiában, mert ez csak név, amaz pedig lényeg.

Költőnk bizonyosan így hitt, s legelőször is azt mondja el panaszosan, hogy a „régicdicsőség késik”; mintha mondaná: pedig annak elébb-utóbb meg kell jönni, mint a téli késő hajnalnak, ha nemzetül élni maradunk.

Megmondja, miről fog énekelni, a tárgyat: *Párducos Árpádról*.

„Oh hon! meghallasz-e engem?”

kérdi tovább, mintegy aggodalommal, mert, igen érzi a tehetlen kor veszedelmét, mely némán fordul el az ősi dicsőségtől is. Mindennek dacára így eseng:

„halljátok, ti hazának gyermeki! szómat,
Későn hangzik már, de . . .
. . . hű a haladékony időhöz.”

Ebből áll a kezdet. Segítségül hívás az én felfogásom szerint: a nemzethez, a haza gyermekeihez. A régiek, ilyet nem kérve, egyenesen a Muzsán kezdék, föltevén már előre a nemzet fogékonyságát. Itt költőnk eltért a régi formától, és nem tevő rosszul, miután amúgy tán rosszabbul tett volna. „Ti hazának gyermeki, halljátok a szót, mert engem az indít, az a remény buzdít, oh haza! hogy mikor dicsőségedről bár későn dallok

is, fogsz hallgatni rám!” Tehát a költő belső frigybe veti magát a hazával, s a „tehetlen kornak” felmutatja őseit, kik csak nagy hadi és illetőleg polgári erényekkel bírták s bírhaták megszerezni a hont. És ez a belső szövetségre lépés a nemzettel oly igaz, oly bölcs fogás, hogy mindenben pótolja a régi epos muzsáit. Mert mi a muzsa más, mint *phantasia szüleménye*? mi más a nemzeti érzelem, mint *láthatlan szellem*? Tehát a mai kornak is épen úgy megvannak képzelmei valami jobb, magasabb eszme vagy fogalom vagy akármi felől, mint a réginek; különbséggel mégis: mert amott alakba öntve képzelék, nálunk benső erőnek hiszik, ami mindegy, mert a külsőt ráadni költői szabadság, érzékítés műve, sőt kötelessége. Soha se mondták inkább, mint ma: nemzet, kor szelleme, idő lelke. Ez mély philosophiai fogalom, s hogy költőivé legyen, csak attól függ, minő elmék járulnak feldolgozására, poetai formákba öntésére. Vörösmartynak ez sikerült, s eltérvén a régitől, mint alkotó, teremtő, szabad lélek áll előttünk.

Mi az epos? A nemzet élete, gondolkozás- s érzésmódja, még azon korból, mikor tömegben volt, mint egy család. Így lehet értelmezni az epost, amennyiben időben esik s történeti szempontból nézetik. Ellenben véve a költő szempontjából: az epos nem más, mint Herder szerint: „Eine Welt, die Encyclopedie und Seele des Dichters.” Összekötve a két értelmezést, világossá lesz előttünk, hogy a költőnek, — kit már előbb úgy akartam tekintetni, mint a nemzet legét, legjavát, egyénben nyilatkozását, — oly magas szempontra kell állania, honnan a nemzet mult életét, gondolkozását, érzésmódját vérebe szívhatta légyen. Ez a studium pótolná elmaradt, epostalan nemzetnél azt, mit régen a szájról szájra menő hagyományok adának. Az legkisebbé se zavarja figyelmünket, hogy az új kor *nemzetiségtől vallás* felé hajolt, és Milton és Klopstock, Tasso és Pyrker a szent történeteket fogák fel. Én egyikét sem irígylem a szomszéd és nem szomszéd nemzeteknek, ha nekünk *nemzeti* eposunk van; mert ők is csak egy nagy okért — leginkább az úgy nevezett *machinák* (gépek, deorum ministeria) folyamodtak e szent tárgyakhoz, melyek csudásan mondatnak megtörténetni. Minket e részben is nagyon segített Vörösmarty szelleme.

Ő mint költő, elhagyá a philosophi egyistenség fogalmát és leszálolt a dualismus alacsonyabb fokára. Ki nem tudja előre, hogy Hadur és Ármány felől akarok szólni? Ártott-e felvilágosodottságunknak e bölcs költészi vallás, istenalakítás? Ártott-e a religió lélkismeretes gyöngédségének? Nem jobb-e így, mintha két ellenkező — védő és ártó — indulattal ruházta volna fel az erkölcsileg fővalót, ki mellett az emberi gondolkozás világ végeig, de örökké fog magának egy másodrangu főhatalmat: a *sorsot* képzelni, csak azért, hogy ne mondhassa a fő erkölcsi lényre: az ő

szájából jő ki mind a jó, mind a gonosz. Mi lett ebből? Az, hogy Hadur és Ármány, ha szabad így szólanom, bizonyos mythologiai szint nyertek a nemzetnél, mivel tagadhatlanul volt rá fogékonysága, legalább ide látszik mutatni az a hagyományos fogalom, hogy a magyarnak mint régen a theocrata zsidóknak, saját istenek: *Magyarok istene*, maradt emlékezetben. Mondjuk csak például: Franciák istene, Tótok istene; ugye, visszatetszőleg fog hangzanai? S mit mutat ezen bizonyítás szükségén felül álló adat, mint hogy gépek tárgyában a magyar költőnek nincs oka kereszténi lelkismeret szorongásával küzdeni, mert van saját költői principiuma, s ezt a principiumot nevezte Vörösmarty *Hadurnak*, ki véd, míg *Ármány* amannak ellentéte, árt, romlásra igyekszik.

Azonban az én felfogásom még itt meg nem áll, mert pusztán nemzeti tekinteten kívül még a vallás tanaival is összeüt e lelemény. Már a régi pogány írók fölvettek az emberben két principiumot. „Video meliora, proboque, deteriora sequor”; a keresztény vallás szinte ezerszer tanít az ó és új emberről, ó szövetségi értelemben, míg az új szövetség emlékeztei a betűről, mely megöl, a lélekről, mely megelevenít, a test, a lélek életéről mindenki előtt forognak. Kérdés: vajon nem e két egymással örök küzdelemben álló principiumot kell-e tekintenünk *Hadur* és *Ármány* alatt, s elforduljunk-e e gondolattól, melyet mind nemzet-, mind vallástanilag tudunk igazolni? Soha. És ha fog még találkozni költő, kit szinte úgy meghat az ősi dicsőség szerelme, mint Vörösmartyt, ne törődjék a *gépek* alkalmazásával, hanem légyen szabad a nyomon, mely előtte ezennel törve van.

És ezen elv után — mely az anyagiség és szellemiség — fonjuk be azokat is okoskodásinkba, kik a korszerűséget annyira hirdetik. Nem Hadur és Ármány alapeszméire ismerünk-e a világ mindazon mozgalmában, melyek sarktól sarkig zaklatják e szegény földtekét? Így fogva föl a világ életének utait, dialektikus haladását, oly költemény, mely e két végletet veszi sarkaiul s közötté fűzi és fonja az emberiség szövevényeit, s oldja meg fejlődéseit, akármely kornak is dicsőségére fogna válni, ha bár kitünőleges — par excellence-i — kora örökre letűnt is.

A formára nézve ismét lehet felakadás a korszerűség hirdetői előtt. Értem a hexametert. És itt újra Schedellel van kiegyenlítendő számolásom, ki tagadván 1839-ben az epos korszerűségét, 1844-ben monda olyat, mi nem tulajdonkép az *epos eszméje*, hanem csak külső — hexameteres — formája ellen szólal fel híres értekezésében, melyet a Kisfaludy-társaság közülésén olvasott fel, mondván, ha jól emlékszem hallomásból: a hexameter, mint nem korszerű forma, okozá, hogy hőskölteményeink *oly kevéssé mentek ki a népbe*. Tehát másképp — például alexandrin versekkel — kimentek volna, s akkor mondhatnók, hogy „az epos korszerű, nép-

szerű.” És így azon állításnak, mit Szontagh ellen vitatott, legalább részben, itt ellene mond Schedel, s valami olyat hagy sejtetni, mintha eposaink népszerűtlenségét az okozná egyik, hogy szerzők a kidolgozásban tévedtek. Ez meglehet, de most erről hallgatok, csak a formát illetőleg jegyzek föl annyit, hogy a magyar nyelv épen nincs erőtetve a hexameterre, mint már csak a német is, hanem szintűgy megvan benne rá az *előleges képesség*, vagy még talán jobban, mint a latin- és görögben. Ezt más nemzet megköszönné s igyekeznék nyelve dicsőségeül mutatni fel a világnak, mert gondolkozván fölöle, oda jutna elmékedésével, hogy mikép a márványban valami alak, isten- vagy emberé, előlegesen befoglaltatik, úgy a mi nyelvünkben a hexameter; és ez nem ráfogás, hanem a nyelv hajlamának észrevéése, kitapogatása. Azonban mi gondja magyar aesthetikusnak a nyelv hajlamára, mihelyt a külföldi korszerűség mást ajánl bálványaul! Sokáig voltunk diák műveltség alatt, s lehet ez untatá meg velünk a diák vagy görög formát: tehát a *dac*, de, belátva, hogy rím dolgában úgyis fölötte szegények vagyunk, mihelyt izlésünk megleli, mint a magnestű, éjszaki, azaz, biztos tájékozási pontját, legott meg kell győződnünk afelől, hogy mi a hexameterről s általában a régi görög formákról bűn nélkül le nem mondhatunk. Bezzeg ha német, francia birna ily mértékkel, és magasztalná oda künn, akkor mi is neki látnánk a magunkénak, de most miért dicsérjük azt, mit a külföld soha? és miért soha? mert módjában sincs dicsérni. Nekünk van egy népi költeményünk: *Lúdas Matyi* hexameterekben, mi nagyon el van terjedve; kell-e nagyobb ajánlat és igazolás? Becsüld meg magadat, mond a régi intés, de becsüljük meg magunkét is. Szabad-e nekünk felejteni, hogy Erdősi János a *magyar népnek* régi alagya formában írt? igen is a *magyar népnek!* Nem jobb volna-e, dicsérvén egyik versnemet, nem hagyni el a másikat? Oly gazdagok vagyunk, hogy nem tudunk gazdálkodni a bőség miatt; ugyanazért meg sem érdemeljük.

A főlebb írt vázlatból kitűnik, hogy *Zalán futása* szorososan történeti modorban íraték, azaz mindent úgy beszél el, mint a történetíró, kinek sohasem szabad később mondani el azt, mi előbb történt. És ez által igen sokat vesz az elbeszélés, mert az igazi *költői* forma csakugyan nem ez. Belenyúlni a történet közepébe — in medias res —, mint Virgil, ki ott kezdi Aeneas történetét, mikor már épen hét évig bujdosott, s ezzel oly pontra tenni egyszerre az olvasót, melyből multba, jövőbe egyenlő rövid úton lehet kitérnie, oly előnye az eposirónak, — általában minden költőnek —, mi által elkerül egy igen nagy bajt, Jean Paul szerint, az epos eredendő bűnét: az unalmas hosszúságot. Így beszéli el Aeneas Trója égését s a város veszedelmét, mikor Szicilia partaitól Afrikába, Karthagóba vetetik; s ez oly bölcs fogás, oly gazdaságos, melynél jobbat nem lehet talál-

nunk a hosszadalmasság ellen. Ugyanis a folyamatban levő történet megáll, vagy nem áll meg tulajdonképpen, hanem elmondatik az, minek történetíró szerint előbb kellett volna elmondatnia, mintha forrásához térne meg a folyam megnézni, minő volt kicsi korában, mikor aztán játszi csatlódás szerint a *multnak multja következik*, épen úgy, mint két szembeállított tükörnek egymásba visszamatatott képei elláthatlanul s tündérileg egymás mögött.

Sem a Huba csatája Zamirral (I. ének), sem az Apor és Habilán esete, sem Ügek és Huron párviadala (VI. ének) nem ide vágnak, mivel ezek *episodok*, melléktörténetek, a főesemény fonalán *kívül menők*, *magukban egy kis egész, románc* vagy ballada ranggal, mert az epos mindenféle nemét befoglalja a költészetnek, drámát és lyrát egyiránt, szomorút és vigat egyenlőn. Chateaubriand szerint: „toute espèce de ton, même le ton comique, toute harmonie poétique, depuis la lyre jusqu' à la trompette, peuvent se faire entendre dans l'épopée.” Mindemellett az episodok nem pusztán multságul, vagy az untatás elkerüléséül vannak bevegítve az epos alkotmányába, hanem hogy a fő esemény mellé állítva, architektonikai összeillést (symmetriát) képezzenek, és ha kisebbek, mint a főtörténet, arra szolgáljanak, hogy ez magasba emeltessék általok, mint goth egyház kisebb tornyai között az, melyen a főkereszt csillog.

És e hasonlat által visz engem arra, ki légyen a főszemély Zalán futásában. A cím maga semmit sem mond erre nézve, s nekem mindegy, akár Zalán, akár Ossa vidéki Philo legyen a futó, s mindenkép jobban szeretem, ha más positiv jelentésű címet visel a hősköltemény, mely egyenesen kimondja Árpád győzedelmét vagy a honalapítást. Ez sokkal emelőbb, s a nemzeti büszkeséghez illőbb cím volna aztán, míg amaz talán *jelentékenyebb*, mivel a magyar név általánosan *nemleges* szempontból ismeretes az utolsóbb századokban, de azok már lemulván, nem szabad az ujjászületés szakával egykoru eposnak a régi pangásra vonatkozó szellemben iratnia, vagy csak címeznie is.

Már Guzmics tette azon megjegyzést, hogy *Zalán futásában* nincs kiemelt nagyság, mint *Iliasban* Achilles. Ez való. Ott volna ugyan hős Ete, Und fia, ki épen úgy állna Árpádhoz, mint Achilles Agamemnonhoz a görög eposban. De, ha megvizsgáljuk, Ete csak episodként van beszöve; Árpád pedig nem egyéb, mint *vezér*; tehát ő pusztán társadalmi egyén; és nem általánosan *ember*, kihez épen úgy köttetnék a mese fonala, mint Achilles- és Aeneashoz, kiket az emberi indulatok tömérdek fokain visznek által költőik; az első különösen mint szerető és barát (Briseis és Patroklos irányában), utolsó mint atya és fiu (pius Aeneas) levén kitüntetve mindenütt.

Láthatni ebből, hogy Árpád nem azon főszemély, kiben a költő, a maga egész lélekvilágát, encyclopediáját adta volna szemünk elé, miből, mint nagyon természetes, azon erős hiba folyt ki az egész költeményre, hogy az nem egyéb katonai és hadleíró elbeszélésnél.

Azonban Árpád, mint vezér is, fölötte gyöngé halvány fényben tűnhetik elő, ha összevetjük Zalánal, kinek vára leiratván, nagy lelki szegénységet látunk minden zugában; hol elrémult hölgyek, *szívetlen férfiak inognak* (3. lap); szörnyű Tuhutum *gyáva Gelóval* küzd. Zalán maga pityereg (5. lap) és csak pityergésben mondható szókat üzen Árpádnak, a nemtelennek, a hitvány jövevénynek, kit talán latrok barlangja nevelt, mérges oroszlán vagy tigris szoptatott (5. lap) és mond a költő:

„Jaj neked, Alpár, jaj harcban *nem bátor* uradnak.” (14. lap)

Már micsoda olcsó dicsőség az, ily szívtelen férfiak, s nem bátor fejedelem, gyáva nép ellen víni és győzni; s micsoda tiszteletlen és lelki nyomorék az a Zalán, ki nemtelennek mondván ellenét, csak magát fedezi föl lelke belsejeig? Így mikor Árpád igen szépen volna kiemelve saját táborában, mire igen jól céloz a költő szemünkre nézve is, mert így festi őt:

„... állá magasban
Egy kis domb tetején?”

Ugyanazon Árpád mily kisszerűvé lesz a gyáva, megküzdeni gyöngé kezű (6. l.) sereggel általellenben!

Ha Etét vesszük főszemélyül, talán mint Achillest Agamemnon mellett, akkor a főcselekvényt nem tudjuk igazolni, s nem egyáltalában a hon-szerzést, hon-alapítást, pedig ide megy ki a történet akár költői, akár historiai oldalról tekintessék. Hős Etét igenis nagy reményekkel látjuk először egy szép rajzban, midőn Bodor leírja őt Hajjának (23. lap).

„Mindene nagy, vasa nagy, dárdája nagy, ő maga is nagy.
Véled-é már? Ete az, bajnok fia istenes Undnak.”

Különösen ezen leírásban, hogy Ete apróságig le van írva, mit azonnal fösteni lehetne, de utána járva, nem találunk benne mást, mint nagy hadi embert, vitéz katonát, s ezt, ha tökéletlen a leírás, talán tulajdonítsuk a gyermek előadásának mégis a 45. lapra fordítva, nem látjuk összeillőnek Ete adott képzetével, azon tünődését, mellyel vivődik, ha valjon elszánja-e magát halálra a népert, áldozatul Ármánynak.

„Hős Ete, élete szép örömét mérsékli halálhoz,
És iszonyú gondokba merül. Most mossa veríték,
Majd csupa jég s változtában nincs szünje bajának.
Nem lát a habozó egyebet, mint ami vesztet

Zajlik keblében, semmit sem gondol azontúl,
És érzése busulva megáll a néma halálnak
Szörnyű képénél.”

Ezután felajánlja magát s így szól 46. lap:

„... hős Undnak gyermeke *nem fél*,
Bátoran esküszí a fogadást.”

Mindamellet a 72. lapon Hadur a csata közben kijelentvén akaratát, hogy

„A' ki vitéz lelkét elszánván honja javáért
Veszni megyen, ...
Én oltalmazom azt, s hírért szép csillagom őrizi.”

A 73. lapon következik:

„... *bátorság gyult* lelkében Etének.
Visszavévé kifogyott erejét.”

Tehát eddig nem vala bátor. Hogyan és miért tette ki magát áldozatra? Mi volt tehát oka felajánlásának? Nem lett volna-e jobb remegőnek fösteni a hőst, de bátornak aztán, mikor *meg kell vala lenni*, például, ha sorsot húzván, rá esett volna a sor?

Összevetve ezen lélektani adatokat, minő képzeletünk lehet hős Etéről, hogy lehet főleg annyira és oly szolgálilag félni a haláltól, mint amaz egynéhány sorban a 45. lapon? Szerelmes volt? van-e rá célzása, fájdalma, emlékezete? Miért rettegett úgy? és ha igen, legalább rettegett legyen, mint hőshöz és szeretőhöz méltó, mert így, amint most, nem bírja szánatunkat csak egy kicsi részben sem, hanem inkább szánakozásunkat, mert haláltóli félelmében még ereje is megfogyatkozott. Így áll előttünk Ete, a *katonai* jellem.

Megmondjam-e, mi fáj nekem? Az a szép nyelv, az a gyönyörű hexameter így elvesztegetve; ha ezt nyomorú, önvád emlékei miatt retteggő egyénre tesszük át, midocsa jellemfestővé válik akkoron; míg most, az első verset kivéve, csak torzítja hősünket előttünk. Mi szép az a kitétel: „örömét mérsékli halálhoz!”

Sokkal kedvezőbb színben jelenik meg előttünk Ete, a szerető ifju. A 23—24. lapon összehozza költő Hajnával őt, s miket itt mondat el általa, sok gyöngédséget foglal magában, de azt is elrontja legvégen egy szerencsétlen hasonlat:

„—Csakugyan te teszesz boldoggá, lánya Hubának;
Gyorsítod szívem dobogását s megszorítod
Örömet mint záporosó a csermelyek áráját.”

Ki nem érzi, hogy itt a *záporosó* roszul áll? avagy nincs-e ott nyomban a *zavarosság* képzete is? Csak egy szó mennyit elront, ha nincs megválasztva, kiszemelve! Olyan ez, mint zenében a *hamis* hang, melyet annál jobban észrevehetni, mennél műveltebb az olvasó- vagy hallgatónak érzéke, mikor aztán csak egyetlen bosszantó hiba miatt az egésznek csökken, vagy sokszor oda lesz művészi minden bece.

Egyébiránt Ete és Hajna története csak egy oldalkép az egész nagy rajzolon; viszonyaikban semmi bonyolódás, fejlődés, melyből meg lehetne ítélni a szeretők tulajdonát, bírálni jellemét.

Mi tudjuk, hogy ők szerelmesek egymásba, de tetteik egymásért vajmi kevesek; tervet a jövőbe, cselekvényt, minek a szeretők lelkéből kifolyó akarat volna forrása, szóval: azt, mi az elbeszélésben fődolog, épen nem látjuk. Hajna szereti Etét, honnan tudjuk ezt? A délszaki tündér iránti hidegségéből; s mondhatná bíráló: Hajna csak annyiban szereti Etét, mennyiben nem szereti a délszaki tündért, kinek ily elutasító választ mond:

„Tudd: hadzavaró Ete hős van Hajna szívében,
Oly ékes nem, mint te, vadabb, mint gyenge szerelmed,
De szép, jólelkű, s a harcban erőre hatalmas,
A' ki hazát szerzend e boldog földön atyámnak,
És minékünk s hős *karjával megnyomja serényen*
A dulásra jövő *harcoknak enyészetes árját.*” (21.)

E szavak oly gyöngéd leány ajkain, mint Hajna, kibe a délszaki tündér épen ily okból lehetne szerelmes, egyáltalán nem jól hangzanak. Mert azon fölül, hogy egyes tulajdonairól igazi meglett asszony módjára, igen józan számító ésszel ítél Etének, s mintegy bonckés alá veszi jellemét, hogy nem oly ékes, de szép, vadabb, de jólelkű, bevégzi egy nagy dagállal ama másfél sorban, mely ki van jegyezve.

Gyöngéd leányka ritkán tudja, miért szeret s álmod-e vagy valót? mert az épen az első ifjuság tulajdona, hogy a kedély még nincs megosztva, nem tudván különböztetni az ész; s a szív szeret, mert szüksége van szeretni, és szereti gyakran azt máson, mit maga ideal után csapongó készséggel, bokréta-ként tűze föl és véletlenül valakire.

Az pedig régen meg van jegyezve, hogy teli kebel soha sem ad üres szót, s különösen Hajna, mint szerető gyöngéd leány, nem beszélhet úgy, mint költő által beszélnie adaték.

Látszik ezekből, hogy a karakteristika még eddig és a főszemélyekben kifogás nélkül gyenge, ingadozó. Lássunk még többet, hol atya és gyermek viszonya fog fejtegettetni. Evégre kapunk példát az ötödik

énekben, mikor Huba fut gyermekeivel a fellázadt pórok elől és egyszer csak

„nem leli a deli Hajnát.”

S ekkor így szól:

„Haj! mi kemény vég ez, mi gonosz kéz hajt ide engem?
Agg fejemet sietek megmenteni; s veszni *felejttem*
Lányomat a szeretett Hajnát, fene latrok ölében”. (105. lap)

Itt az atya igen laza, tág és nem atyai viszonyban füstetik leánya iránt. Az több, mint gondatlanság, feledékesség, hogy nem veszi észre, mikor leánya a pallóról leesik. Hajna elvesz, mint akármi zsebünkéből vagy házunkból, mikor nem is tudjuk, mikor rá megfeledkezünk. Szabad így feledni az atyának, hogy a veszély percén túl jóval veszi csak észre leánya eltűntét? Itt volna igazán helyén füsteni az atyai aggodalmat, indulatot, mély bánatos szavakban füsteni az öreg lelkét, mire már készen is vagyunk, de költő ahelyett álmodt ereszten az öregre s eltakarja előlünk gondolatait s akaratát. Azonban költő maga sem látá rendén az álmodt s azzal teszi semmivé Hubát, az *atyát*, hogy a *szolga Szakadár* tesz neki szemrehányást, mondván:

„Alhatol, oh Huba! sőt alszol feledékeny eszeddel.” (208. lap)

Tehát a *szolga* csudálkozik az *atyán*, hogy alhatik, és igen helyesen, de annál rosszabbul, mert elromlik vele az atyai jellem, s ezt a *költő fogása*, hogy hosszú álmodt ereszten reá, épen nem igazolhatja; vagy ha már egyszer szükségesnek látszék az álmodt, legalább ne adtunk volna oly feddő igazságot a *szolga* nyelvére ura és az atya irányában.

Így mehetnék végig minden emberi viszonyok és egyes jellemrajzokon, és fognám kutatni férj és nő, testvér és testvér, barát és barát, vagy ellenség és barát, fi- és nővér, rokon és atyafi stb. között levő *természeti* köteleket, mert ezek teszik a költői lélek encyclopediáját, minthogy ezekből kerül ki minden igaz és valódi jellem, de azokról igen kevés van *Zalán futásában*. Antipater és neje bármily kedves az első fölléptetésnél, csak mellékkép s igen hamar letűnik; róluk nem ad a költő egymásba menő s bomló szövevényt, hanem pusztá arcképi situatiot, mint mikor férj és nő lefüstetik magukat egy vászonra. Érdekesen tünteti föl Laborczánt és Csornát; ez a kettő valamennyi közt legjobban megkapja figyelmünket, hanem szinte oldalvást esnek, mellesleg a főcselekvénytől, s ily rangban megfelelnek a költő gondolkodásának.

Huba gyermekei a testvéri viszonyokra adnának példát, de oly messze tartvák egymástól, azaz, oly kevéssé van dolguk egymással, hogy

belőlök e viszonyt fejtegetni lehetlen, bennök sem akarat, sem pálya előttök, melyen és mely után kimenvén az életbe, megmutatnák, mi módon kell gondolkozni róluk.

Szépen áll szemközt, mint két ellenség, Kadosa és Schedios. Mond Kadosa:

„Hadd halljam nevedet . . . tudjam megmondani, mit tett
Fegyverem, és mi *jeles* lehet énnekem a te halálad.
Vagyha talán engem kezeiddel alázna meg isten,
Megmondom, ki vagyok, hogy tudd, mi *dicső* lesz utánam
Aki megöl . . . ” (196. lap.)

Erre válaszol Schedios:

„Nem bölcsen teszed azt, hogy míg forr harca hadunknak,
Szóval vesztesz időt.”

Mindkettő beszéde méltó egymáshoz, de a valódi katonai nagyság mégis csak Árpád és Viddin föstésére tartaték föl, kikről és párviadalukról a 228—231. lapokon egész méltósággal olvasunk, főleg az első foglalás alapeszméiről. Árpád e szavaiban, midőn visszahívja Viddint (azaz Bodonyt, mert így hangzik magyarul neve) a nemzettagadót:

„Térj meg népeddel; nagyterű *földet* adandok,
Birtokodul, helyet és *szólást* a *népi* tanácsban.
Nemzetnek léssz tagja.” (229. lap)

Így mindenütt kitetszik az, mit előbb mondék, hogy Zalán futása főlegesen katonai mű; főérdek a had, főfigyelem a hadra, katonákra, nemcsak a jellemeiben, ami az által válik lényegessé, hogy az emberi vagy a természeti ember mellőztetik, hanem még a leírásokban is, melyek saját nagy bélyeg alatt fognának feltűnni, ha egyoldalúság kedvező oldalról feltűnhetne. Számolja meg, kinek van ideje, hány sorban vagy lapon szól e költemény pusztán hadi dolgokról, most ez, majd amaz sereg járdalatáról, aztán arcképig hű fegyver- és öltözet-leírásról, párbajról az episodokban, aztán csatai küzdeésekről; meg fogja látni, hogy igazam van. De meglátja még azt is, hogy mikor költő annyira elmulasztá tanulni az egyént, az embert s *fösteni* lélektanilag: elmulasztá másfelől a *nemzetet* jellemezni is, mert ősi, régi szokások, főleg a szent dolgokkali bánás teljesen mellőzve, vagy legfőlebb csak említve, mint az áldozat, temetkezés, vagy csak említve mint a menyekzői és születési ünnepek.

Mi jött ki ebből? az, hogy őseink vallása, vagy e körüli meggyőződése, fogalma, nézlete annyira kifelejteték a költeményből, hogy ha minden egyéb jó volna is, ennek hiánya elegendő Zalán futásának másodrangba süllyesztésére. Legnagyobb kérdések az élet és halál titkai. Titokról senki

más nem szólhat, mint a költő, mert a tudáson kívül és felül nyílik egyszer tág mezeje a képzelődésnek. A halálutáni remények vagy kilátások főrészt teszik az életnek, sőt igen sokban irányzói síron inneni cselekedetünknek, s mint ilyenek adják a legmagasztosabb eszméket a költő ajkára, ki ezekről annyival kevésbé foghat lemondani, mert nem volt és nincs nép, hol az istenség, a kezdet és vég felőli elmélkedés bizonyos hitvegyület színében végig nem játszotta volna az emberi gondolkozás birodalmát, mint egy tavasz és a tavasznak enyhületes szellői mezőinket. És miben a közmegegyezés ilyformán megnyugodott, ami képeket összegyűjte Olympon vagy Édenben, Orcusban vagy pokolban, az volt a költészet vagy a nép egyetemes érzésmódja, képzeletvilága, világnézlete.

Mindenkor fogok csudálkozni e roppant hiányon. Hiszen itt nem pozitív vallásról vagyon szó, hanem a költőről, mi szeretnők tudni, micsonda hite, képzelődése lehet magyar költőnek ama nagy és soha meg nem fejthető tárgyak felől, mert még eddig úgy tapasztaljuk, hogy minden nemzetnek a vériből ment valami át a vallásba, s az leginkább költők által lön kijelentve. Mi tehát nem üdvözülni ohajtunk e költői vallás által, hanem kitudni, meddig ér a mi szellemünk röpte, mennyit bír bejárni a „nem ismert hon” határtalan határaiból; mert azt ne higyjétek, hogy mikor szemeinket a csillagos égbe vetjük, vagy megfordul elménkben a kezdet és vég, az élet és halál, ne gondolnánk messze valahova, sőt lehetne állítani, hogy a gondviselésnek nincs több gondja reánk, mint nekünk ama tárgyra, bármily kevés legyen is a vallásirati buzgalom az idő szerint; ellenben higyjétek igen is, hogy a nemzet annál többre mehet a szellem és anyag világában, egyiránt *mennél tágabb körben szoknak meg mozogni gondolatai*; mert ez az első lépés a nagyszerűsége, a szabad emberiségre.

Ha mégis körülnézünk, lesz előttünk egy kis adat arra, mit mond a költő a halálutáni állapotról. A halál nemlét hazája, s a holtak többé nem emberek. Ott vége minden *cselekvésnek*, vége a képzelődés minden látomásainak. Ott semmi, ott üresség. Irtózatok országa! vérfagyaláló hidegség! Ide mutatnak pedig azon tömérdek negatív állítások, melyek szinte egyhangulag bizonyítják, ez észrevételt. Hülek (a sírban) fegyvereit meg *nem zördíti, nem örül szeme, nem hall ő*; „kipirúl a hajnal, de sokan *nem* fogják látni világát.” (28. lap) Hajnalodik, de fejét (Zamir) *nem* nyújtja feléje. (30. lap) Sírban *nem* látni sugarát a napnak s a telő holdnak *nem* hat le világa.” (31. l.) „*Nem* látod serdülni gyermekeinket, *nem* örülsz velem.” Ugyanott. Tehát csak *nem* és *nem* örökké!

Vörösmartynál e szerint a halál egész állapota eltagadása mindennek, ami az életben volt, és semmi egyéb. És mind ez *nem* ártana, ha természettanilag volna szó felőle; de vegyük azt, hova lett volna igen sok

szép költészet: az *Aeneis* VI. könyve, és Dante *Pokla* e mindent eltagadó hit- és fogalommal? És hová lesz különösen az emberiség, ha még a költészetben sem találja fel vigasztalóját? „La poèsie, mond Lamartine, est l'ange gardien de l'humanité.”

Van azonban egy megye, hol Vörösmarty majdnem járatosbnak lát-szik, mint az emberek és holtak között: a tündérek világa. E világ polgárai közül egy kis nemtő, Szellem anya gyermeke és a délszaki tündér jönnek előnkbe. Szeretetre méltó légi, azaz nem földi lények, alakatlan alakok. A kis nemtő megáll a híg levegőben (146. l.), a délszaki tündérnek pedig

„Lába sötét dombon nyugodott, feje égen ötölt fel.” (144. l.)

Mindkettő forróan vesz részt egy földi leányka, Hajna sorsában, amaz védi, ez szereti, amaz elaltatja és csókolja álmában ártatlanul, önzetlenül, hogy meg ne tudja önboldogságát az alvó; emez, „a vágyó délszaki tündér” ellenben:

„Átölelé Hajnát, és a gonosz álmod elűzvé,
Csókjai közt felemelte fejét.” (147. lap)

Itt igen szépen segíté költőt az allegoria s valóban, a délszaki tündért, a Hajnal gyermekét, úgy vitte által kidolgozásban, hogy utána igen sok részvét marad lelkünkben. Ő a földön keresé boldogságát, de nem nyere, oda hagyá az eget, mind hiába. És még ekkor is mindig szerető gondoskodással volt Hajnához, s egy aranyhajszálat nyujta neki emlékül és

„. . . nyujtotta lehulló
Gyenge kezét s elszólt, a híg levegőbe vegyülvén.
Így vesze lángjainál a vétkes délszaki tündér.” (149–150. lap)

Szinte a tündérvilágból s népünk meséi fogalma szerint hozá költőink elének a tündér-lovat, Tombolit és a sipot, melynek hangjára ez alá jött. (151. l.) Ismeretes népünknel az is, mikor a Hajnal

„Göncöl szép szekeren elment bujdosni fiáért;
A' ragyogó egeket megjárta,
A' szelek atyját is kérdé s a tiszta szivárványt,
Holdat, csillagokat.” (150. lap)

Mikor az efféle képzelődés annyira otthonosnak mutatkozik a magyar elme előtt, hogyan lehet kifogást tennünk az *eposi csodálatos* fogalma ellen, holott az bennünk épen oly előlegesen létezik, annyira

összeforrva szellemünkkel, mint az ugynevezett *innata ideák* vagy az ő emberi jogok?

Azt még nem mondtam, mily érdekes alkatrészei eposnak a *leírások*, melyekbe olykor testnélküli dolgok öltnek alakot, mint az *álom* (106. lap); vagy egész *történetek* mondatnak el, mint Bulcsu zászlójáé (54. lap), mint Uti Lehel és sipjáé (13. lap).

E három leírás közt legszebb a zászlóé, melyen annyi mythos, annyi történet és nemzékrajz van elmondva, mennyi képes volna egy egész eposnak szolgálni tárgyul. Ott van a vezető szarvas, a meotis, a

„Hét magyar: Álmos, Előd, komoly Und, Tuhutum, Huba, Tas, Kund.”

Ott a fejedelmi eskü stb.

Az álom leírásában nem merem költőnek elengedni, hogy kifeledé a *mákot*, az álomhozó (somniafer) növényt. Ennek használása épen oly szükséges mindig ma is, mint a régi mythológiában, mert ami úgy van ma, mint akkor a közhit előtt, azt meg kell tartani.

Uti Lehel sipjának leírása, mennyiben azzal

„Anyját lágy dallal tisztelte,
Énekeket mondott a késő napnak, az ékes
Hajnal arany hajszálainak.” stb. —

Ezen leírás, mondom, nekem, képrokonsági eszmével fogva költőt juttatá eszembe, s úgy tetszik, hogy mit ő mond a Lehel csuda-énekű sipjára, azt kell mondani a magyar nemzetnek Vörösmarty költői törekvéseire.

A leírásoknak talán szemefénye a hasonlatok. Ezeket költő leginkább hadi dolgokkal levén elfoglalva, zivatar, villám, szélvész, tenger és víz — természeti tüneményektől veszi, mint látható tárgyaktól; igen helyesen, de mikép a *záporoső* példájában főlebb láttuk, gyakorta nem sikerülve, szabatosság és symmetria nélkül.

Ily aránytalan képek:

„Valamint mikor a *magas* égre
Fölleg emelkedik, és szép fénye sugárit eloltja,
Úgy beborul *szép* hősi tekintete.” (70. lap)

Itt a magas epitheton után legalább is egy *fenkölt* homlokot vár a symmetricus izlés.

„Mintha veszett sárkányt szemlélnél a magas égen
Éjjel felhők közt száguldani lángos agyarral,
Úgy rohan ez.” (71. lap)

Itt másra bizom kitalálni az annak megfelelő tulajdonokat a rohanó Csornában. A veszett sárkány elég volna; a többi fölös, mert belőle semmi sem viszonyul az eredeti alakra.

„Viddint . . .
Szégyene marja nagyon. Valamint keblébe huzódva
Kurta-kigyók marják a *parton csendesen alvót.*” (84. lap)

Ha mondaték vala, hogy Viddin örvény szélin áll, oh akkor igen szépen ott „a parton csöndesen alvó”, de most nem; aztán ehhez „kigyó” éspedig „kurta-kigyó” *marás* és mégis *csendes* álom; össze nem férhető elemek!

*

Zalán futásában minden fényes vagy árnyas oldalai mellett mindig legfölül áll a nyelv csuda birása-, teremtői kezelése. Ifju eleven, és új nem annyira szóban, mint összefűzésben, alakításban, mire úgyszólván minden sor egy-egy példa eleitől végeig. Benne a régi teljesen elvetve, avagy ha el nem vetve is egészen, de mégsem utánozva; mert az ilyenek: *szinre* hasonlók (10. l.), *ellenségére* hatalmas (4. l.), *nemre* kitetsző (36. l.), bár-mint benne vannak is a nyelv természetében, általa újra teremtett szólás-módokul látszanak. Különös az a sokféle jelentés zavar nélkül, mit költő a *nyom* igének ad, például

„Döntő vállaitok *megnyomnák* a vasak és a
Megszakadó sziklák rohanását,” (140. lap)

„. . . Az erőt *nyomták* bizodalmas erővel. (239. lap)

Itt fejedelmi Zalán Kundot *megnyomta* hadával.” (6. lap)

„A csendes folyamok hullámit *nyomni* hadával.” (6. lap)

(Ete) *megnyomja* serényen
A dulásra jövő harcoknak enyészetes árját.” (21. lap)

Ily szerencse jut a *hatalom* szónak is, legtöbbszörre a véglábban, hol gyakran olvassuk: népe hatalmát, lelke hatalmát, dárdája hatalmát, eskü hatalmát, stb.

Nekem mind ezután csak egy ohajtásom van. Vajha Vörösmarty vagy más, ki erőt érez kebelében, fölfogná még egyszer az eposi tollat, és szabad és korlátlan lélekkel benézne még az ősi időbe. Tudom én azt, hogy eposban egy nemzet sem mutat sok írót, s én nem is ezt követelem; hanem azt állítván, hogy a nemzeti epos a magyar irodalomban minded-dig sincs megírva; ne ringassuk magunkat amaz édes gondolatba, mintha

már eddig igen sokat tettünk volna ez ügyben s ott állnánk, hol ez mondhatnánk: Ne tovább!

Cserhalom

Átalmézve *Zalán futását*, míg a többi hőskölteményre jönnek, lehetlen kifogást nem tennem a *hősköltemény* cím ellen, mely alá *Zalán futása*, *Cserhalom*, *Tündérvölgy* stb. egyenlően soroztatnak a kiadók által, — mert nem tartom egyenlő rangú műveknek valamennyit, s nem hagyom magamat kielégíttetni azon taláni észrevétellel, hogy *Cserhalom* és a többi, szinte hősköltemény, de *kisebb* hősköltemény. A különbséget e szerint a mű nagysága vagy kiterjedése tenné, azonban én teljesen a görög eposz értelmét vadászom, és megengedve, hogy Árpád valóságos eposzi tárgy ily értelemben, tagadom, hogy a többi is az volna, hanem legfőlebb költői elbeszélések, balladák, vagy, ha tetszik, regék. Azokbul, míg eddig az eposzról mondattak, biztosan vala sejthető, hogy az eposznak egyik főkélléke a nagyszerűség. Nagyszerűséget, igaz, minden tárgynak lehet adni, ha van erő a költőben; de mi az eposz nagyszerűségét teszi, nem a *költőtől* függ, hanem a világi *eseményektől*, mire nézve szükség, hogy eposzi tárgyul oly történet választassék, mely következeiseiben nagyszerűleg futotta meg pályáját az életben. „Achilles haragja”, — mond Addison az Elveszett paradicsom bírálatában, — oly nagy következményű, hogy összeveszti Görögország királyait, kioltja Ázsia hőseit, versenygésbe hozza az isteneket. Aeneas települte Itáliában római birodalmat szül és Caesarokat. Milton tárgya még nagyobb a kettőnél; mert nem pusztán *kevés ember* vagy *néhány* nemzet sorsa van benne elhatározva, hanem az *egész* emberi nemé. „Már mi következik ezekből, ha nem az, mit főlebb mondtam? Aristoteles ezenkívül még bizonyos nagyságot az időben, azaz hosszú, nem pillanatnyi, folyamat is követel az eposzi tárgyul, mit műszóval *tartomásnak* (*durée*, Dauer) nevezhetni. Hasonlati felvilágosítást legjobban adhat épen az, miről hősköltemények énekelni szoktak: a háború, mely több csaták-, ütközetekben foly le, s amint állnak ezek amahhoz: úgy állnak épen a balladák s más kisebbnemű elbeszélési költemények a nagy eposzhoz; tehát igazi eposzról nem is lehet szó más-kép, mint ha nagy és legalább egy nemzet sorsát elhatározó esemény leszen tárgyul, mely, mondhatni, anyagi szükségből következik aztán, hogy a világ valamennyi irodalmának egyenkint csak igen mérsékelt számu eposza van. A magyar évszázadok két, egymástól különböző kort mutatnak föl e végre, mint igen alkalmast. Egyiknek hőse mindenkor a

jeles Árpád, másiké pedig a vitéz Hunyadi. Amaz honszerző, emez honvédő vagy megtartó. Ezenkívül igen nevezetes tárgyaink vannak; de csak kevés olyan, mint melyet *Cserhalom* cím alatt dolgozott föl Vörösmarty; mert benne a magyar lovagkor és *lovagiasság* dicső, történetileg bizonyos példája van felmutatva; és ezen szempont az, melyből minden egyéb tekintet fölött, kell méltányolni *Cserhalmot*, sok szépségű hősi költeményt egy énekben. Mikor én ide fordítok az ó magyar történetek lapjai közt, egy épen maradt, égő mécszet látok, mely mellől a többi kialudt, s kegyes istenünk hagyja mégis egy lángocskát a szerelem oltárára. Ohajtom, s remélem el is érni az időt, mikor a magyar történetbuvár komoly és alapokra tett okoskodással fog e tárgyak fölött értekezni, — mikor vallás és szerelem és hadi erény felől beszélvén, el fogja ragadni a hallgatót László herceg története, vagy Imre hercegnek borzasztó szentsége, vagy Balassa kalandos élete, ki, mint a spanyol gróf Ercilla, egyfelől hadat vitt, majd sátor alatt verselt, — vagy a költő Zrínyi nagyszerűsége, ki hazai bánat közepett, reménye romain, mint szinte a spanyol Garcilaso Cartago düledékein költött szerelmes dalokat, míg országokra szóló szelleme bámulással tölté Europa figyelmét.

A lovagiasság nemes szempontja igen is, melyből legmúltóbban fel foghatni a Cserhalmi történetet, utána magát a költeményt, s összevetni a kettőt. Azonban erről mindaddig felfüggesztem ítéletemet, míg el nem mondám röviden a költemény meséjét, szerkezetét. Költő, mint gyakori szokása, ünnepélyes, magasb nemű lyrai kezdettel kapja fel az olvasót nézetei, képzelődése színhelyére, s meglepő néhány sorban ad egy kis előjátékot, mint a hangművész, mielőtt megkezdené működését. Itt az őskor lelke vagy szelleme, *Zalánban* a régi dicsőség, *Egerben* a régi halál, *Széplakban* a regés bús rom, ugyanegy alapeszmére viszonyuló képzetek, mindannyi édes tárgyai főleg oly költői kedélynek, minő Vörösmarty, ki fajunk romlatlan férfierejére, a társas egyességre emlékezteti nemzetünket — szolgálnak a kezdet induló pontjaiul.

Salamon ifjú király mellett Géza és László, Bélának gyermekei jártak; „az erő, bátorság s józan okosság ör vala és akadály az enyészet napjai ellen”, s így nyerték a híres csatát, mely Cserhalmot diadalmak büszke tetőjévé tette.

Már sors maga inté Ozult, a kunok fejedelmét, amidőn zászlóját visszalobogtatá az északi szél, paripája háromszor fordult meg alatta, s puszták madarai röpködtek fölötte, hogy ne bántsa a hármás bércek urának országát. De Ozul tört gyilkos szándékkal elő, elpusztította Nyírséget, Tisza partjait, Bihart, s embertelenül bánt foglyaival. Az öreg Erneyei (történeti személy) ezek elmondása után felpanaszolja leánya, szöghaju nyájas Etelke (költött név) elvesztését, s buvában elindult: „hogy harcra

riassza királyát, s Béla dicső fiait”. — Már ekkor, mint győztes, zsákmánnyal rakott tábor föstetik Ozulé, ki hímes szőnyegre leülvén, maga köré gyűjté a tábor ifjait pihenőre Cserhalmon. Csak maga, Böngérnek fia, a magas Árboc, késett, maradott el, nem mervén távozni szép rab szüzétől, ki a nyájas Etelke volt, — mikor aztán az ifjak jöttek el őhozzá.

„s a' lánykát nézni megálltak”,

s mondván szép elkötelező szavakat Etelke felől, mintha előre készültek volna rá, de oly gyöngédséggel, minőt előkészület soha nem ad, hanem csak az a csuda meglepetés, melyet a nyájas Etelke bája, szépsége eszközölhetett.

Alig bírta eltolni nyakáról a fecskebeszédű ifjakat Árboc, mikor jött maga Ozul, s látá, hogy nem ok nélkül marad ő sátorában, s parancsolva mondá:

„Add nekem a' lánykát,”

De Árboc elég büszke vala, és csak azon esetre ígérte oda Etelkét, ha gyáván küzdve találtnék.

E tábori multság rajza után emondja költő, hogy „Erneyi kürtétől hangzott széltében az ország”; és Bihar felé sietett a magyar had, — s ez már második pont, mely Erneyeit, mint a hadnak főizgatóját mutatja.

Következő sorokban (272—275. lap) Árboc és Etelke közt egy párbeszéd iratik le, melyben a leány kéri Árbocot, vinné őt atyjához, Árboc pedig minden igyekezettel azon van, hogy felejtse vele hazáját, mondván:

„Boldogságomat én tőled nem foglalom ingyen,
A' mire vágyad ered, fogod azt birhatni kezemből,
'S kedveden áll, Árbocznak rabja, vagy asszonya lenni.”

Azonban „a síkon már megvillantak az ércek”; s Etelke sírva fakadt örömében. A magyar had előnkbe vezetetik. Salamon, a tüzes ifju király mellett, a bölcs és tisztos öreg, Erneyi, látszik; aztán Géza, „a jámbor 's örömost vesztő, csak kárán nemzete nyerjen”, s végre László képe adatik, kinek

„... szűz tiszta szivében
Él az erős Isten 's nemzeti ritka dicsőség”. —
„Paizsán Pomerania' hőse
Látszik tört fejjel lehanyatlani Béla' kezéről”.

Amint a csata megindúl, jellemzetesen föstetik Salamon, a tüzes ifjú király, azáltal, hogy a hegyre a legközelebbi meredek utat választja,

mire Erneyei, a bölcs agg, ily intést teszen: „ne siessünk veszni, királyom. Van laposabb út is, meredek nagyon a' hegy előttünk”. De Salamon megy, s kemény harcot ví a lecsapó kunság ellen. Már Géza, a jámbor, okos és meggondoló, kimélni ohajtva népét, lekerül, s „Hosszu de biztos utat választ a' hegyre.” László pedig közre marad, a halom derekán. Azonban nem célozom a harcrendet leírni, s egyenesen odasietek, mikor meghallván a szomorú csata zaját Árboc „Megfuta Ernyeitől, 's rabját fölkapta ölébe”.

László fenn vala már a hegyen, s leszállott lováról, bekötözni az erős s általa legsúlyosabban emelt, s vívott csata sebét, mikor a kun elrohant előtte zsákmányával, s lóra kapott azonnal. Sikerült neki levágni a leányrablót, s visszahozni atyjához Etelkét, kivel egy kis párbeszédet vált, melyben a herceg enyelgő és, mondhatnám, idylli gyöngédségűnek nyilatkozik, a leány pedig magasztos nemes szíve, hódolatos hálája és leboruló tisztelete által lesz új érdekűvé. És ha megnyugodtunk azon, mit Etelke mond Lászlónak a holt Árbocról, még inkább megnyugszunk azon, mikor Erneyei, ki az ég ellen szóla panaszt, megbékül a gondviseléssel. S íme a költemény moralja. Azonban a moralis kiengesztelődés, az egyes szépségek nem tartóztatnak kimondani egy észrevételt, miért az egész vázlatot az esemény induló pontjától, végződéseig, leírtuk. Úgy látszik, nevezetesen, hogy László lovagiassága nincs kellőleg, azaz, költőileg vive, mert csak mint *eset*, *véletlen történet* adatik elénk, pedig a közromláson kívül, melyet a kun sereg hozott a magyar vidékekre, épen Erneyei panaszát lát-szik a hadszikráját kipattantó oknak, mert ő „riasztotta harcra királyát”, az ő kürtjétől zengett az ország, — így tulajdonkép Etelke a Cserhalmi költemény Helenája, általa válik a történet költőivé, lovagiassá, anélkül, hogy a hősnek (Lászlónak) lovagiassága, vagy a leány visszaszerzésére mutató igyekezete előlegesen felhozatott volna. Ha ő talán vigasztalná Ernyeit, hogy visszahozza leányát, avagy csak egy szóval: mennyire nyerne a költemény ezáltal; de róla, s lovagiasságáról semmi sem mondatik, ha csak azt nem vesszük annak, hogy paizsán a lovagi Bélára emlékeztető történet volt kimetszve. A történet megelégedhetik, ha Lászlóról följegyezhető a *tettet*, midőn a leányt megszabadítja; de a költészet még tette határozó előleges akaratot, tervet, szándékot, tehát *célt* és eszközt is egyaránt követel, és követeli főképp az eszköznek a cél felé vívő munkásságát és utait, hogy fatalisticus esetnél nemesebb valami, azaz, emberi, önkényti szabadság és így belső kényszerűség (Nothwendigkeit) vigye az eseményeket. Ez, amit mondani akartunk.

Így gondolkozva, nem hisszük, hogy Etelke pusztán csak episodkép volna beszöve Cserhalomba, mint az aetheticai levelek írója hiszi; mert ha kihagyatik a költeményből, valjon mi marad benne, ami fentartsa a

költői becsét, érdeket, s különösen mi fogja főszeméllyé tenni Lászlót, ha mindjárt még egyszer olyan vitéz katona lett volna is, mint aminő volt különben? Az episodok egyenesen azért episodok, mert nélkülök megállhat a költői mű. Hogy Etelke így és nem másképp áll előttünk, mutatják a körülmények, nevezetesen: — mint már felebb mondtam, ő a specialis ok a közfájdalom mellett a hadviselésre: ő körülte jönnek lovagi csoportozatban a kun ifjak, ő érte versenyg Ozul Árboccal s ezzel László; kell-e több adat bizonyítékul? Ha — mi fő dolog — László herceg lovagiasságát összevetjük Árbocéval, bizonyosan utolsóé lesz az elsőség, s ez ellene van az általános keresztény magyarság jellemének, s így Lászlóénak is, míg a pogány kun ifjakat, kikben a kereszténységgel jött és kifejlődött lovagiasságot nem szabad még csak sejtetni sem, oly előkelőleg, végtelenül fölemeli; és a leghőbb részvétet kétségen kívül Árboc iránt gerjeszti fel az olvasóban. Nézzük Árboc szavait, melyekkel Ozul kívánságát visszautasítja:

„... nem szabadulhat
Árbocz ezen lánytól: hozzá van szíve lekötve.” (III. k. 251. lap)

Vagy halljuk, mit Etelke mond a megholt felett, kérvén Lászlót, hogy engedje meg neki, „hálával adósnak” bánni hült tetemeivel:

„Nem volt ő (Árboc) zordon; szerelem' szép szózatival jött
Lábamhoz, 's mikor úr lehetett kényére, rabom volt.” (III. k. 269. lap)

Nincs olyan olvasója Cserhalomnak, ki ezek után másképp tette volna le kezéből azt, mint a részvétnak Árboc iránt nyilatkozásával, mert Etelke után ő a legköltőibb személy, mellettök pedig az öreg Ernyei áll, míg László, kit főszemélyül kellett volna tenni mind a történeti igazság javaslatából, mind a hazai lovagiasság dicsőítésének alapelvéből, véglenül utána marad mind a háromnak, a fentebb említett ok miatt.

Tündérvölgy

Csaba, Bendeguz fia, szereti Jevét, Dalma leányát, most már Döngörének, Karadó fiának, rabjegyesét, ki orozva viteté el őt atyjától, kinek kezét megkötteté. Csaba hegyet, völgyet serkent panaszával, mikor nyel ves Kalatár Csabára kiált, hogy Döngöre Volga mellett várakozik reá, megvini a leányért. A csatában Jevének, ki maga nem futott meg Csabától, sőt épen hozzája simult, halált hoz Döngöre dárdája; halált,

„... de leszáll a' Nap' ragyogó fia,
Tündér ruhájával Jevét betakarja,
Erős karjaival emeli magasra,
Túl a' napon egy szép ligetes csillagra.” (IV. k. 11. lap)

Azonban a két hős ví, és Döngöre elesik, de győző Csabának nincs mit örülni, mert Jevét égbe látja tűnni, mindamellett esküszik, hogy elmege érte, s visszakeríti őt a tündérektől.

Dalma, a bús hírt hallván, nem hagyá megoldatni kezeit Csaba által, hanem megajánlá neki a nagy Kármán kardvasát, mely megbirkózhatik főbbek, a tündérek hatalmával; s csak úgy engedi meg kezeit feloldatni, ha győzött vele Csaba. Kiállva az út minden irtózatát és fáradalmait, a tenger kékszemű leányának csábitásait, Bendeguz fia, Tündérvölgyben, — melynek képzeletdús leírása teszi a költemény fővonását, bélyegét, — hét szivárvány boltozata alatt egy cedrusnak virágos tövében leli Jevét, egy magas tündér hizelgő ölelései közt, amint már elaltatá, mert ébren nem bírhatta tiszta hűségével. Csabának e látás szörnyű tekintet, és a tündért lelökve mélységbe, a leányt magához veszi. Majd ví a nap fiával, s Jevé már az övé volna, de ébredése után új álmot vete rá a tündér, mely sokáig s mindaddig nyomá, míg leánya láttán megoldatá kezeit Dalma, s ekkor Jevé fölébredett, és Csabának meglőn minden boldogsága.

Még *Zalán futásának* bírálatában tevők azon észrevételt, hogy költőnk kiválólag szerencsés a tündéri mesék feldolgozása körül, s most újra megjegyezzük ezt annyival inkább, mert — mint phantasiájának természetéből szükségkép kellett következni — egész költeménye van ez országból, melynek, mint maga írja, egen földön nincs határa. A csudás, természetfölötti mesék a népre, vagy jobban: oda emlékeztetnek, honnan minden nép és műveltség származott, keletre. Így *Vörösmarty Tündérvölgye* is, melynek tehát alapos megismertetése szükségessé teszi bírálonál a keleti költészetnek közelebbi tudását, a közönségnél pedig legalább a rajta végig folyó szellemnek ismeretét. Mi eddig még csak annyit tudunk felőle irodalmilag vagy pusztán tudomásból, hogy a keleti költészet ragyogó phantasiából, szemfényvakító színjátékból áll, s ezt hinni már gyerekkorunk óta, vagy keleti raj levén, talán vérileg is van hajlandóságunk; de mindez még nem egyéb, mint azon anyag, melyből felcifrázza, fölékesíti teremtményeit a képzelődés, s teljesen és szorosán az érzéki világhoz tartozik, s így pusztán külsőség; de mi legyen a belső, a mageszme, honnan kihajt az Indus vagy Ganges költészetének Lotus virága vagy óriási cedrusa?

„Az indus vagy általánosan a keleti költészet alapelve, — mond egy szellemdús német műbíró: *soha sem helyhezni a tett becsét annak sikerében, azaz nem a tettnek van becse, nem a sikernek, hanem a gondolatnak, a*

célnak. Vizsgáljuk, mond tovább, miképen alakult az indus élet, philosphia és költészet, tisztán fogjuk látni, minő mélyen vág ezen alapelv mindenbe, és mint ad szint és bélyeget az egész ind-világnak. A cselekvést elnyeli mindenütt a gondolkozás, ábránd és képzelődés, s maga ezen gondolkozás és képzelődés mindig tovább huzódik az érzéki világtól, magába sülyed, az ind philosophok- és titkászokban (Mystiker) maga mögött hagyja az egész világot”.

„Mi (európaiak) — folytatja újra —, minden dolgok felett élesen rajzolt egyéniségű jellemeket kívánunk a költészet- és művésztől, melyek bizonyos célra, melyet el kell érniök, egész lélekkel törekedjenek, és az akarat- és tettnek ezen összeütésében látunk költői elevenséget és költői hatást egyedül. Az indus költő ellenben, ki nem sokat ad a tette, ki az értelem és akarat, gondolkozás és cselekvés közti összeegyeztést nem ismeri fő törvényül, egészen átengedi magát a képzelődés képlenségeinek (Abszurditát) s az érzések ábrándos irányának, és e módon betölti az aesthetikai törvényt népe gondolata szerint, mint általhágja szerintünk.”

Ezen alapmondásokat, isten őrizze, hogy egyenesen Vörösmartyra vigyem, hanem viszem általánosán a népi mondaköltészetre, mely tagadhatatlanul keletről árasztá el, mint maguk a népek, Európát, s költőknek mintául szolgált *Tündérvölgy* szerzésében. Azok csak részben illetik Vörösmartyt, s ezt, úgy hiszem el fogják hinni legméltánylóbb tisztelői s bírálói egyiránt, mert épen őrá lehet elmondani, hogy kevés gondja van szoros egységbe hozni a célt és akaratot, eszmét és annak egyénben megtestesítését, — mert senkisésem később, mint ő, képért, ragyogásért feledni a tartalmat, a bensőt, az egyénit, és épen ez a széles bőség, hogy költői alakjaiban nehezen tud egyéniségre szorítkozni, ez a határtalan világba eltévedezés okozza leginkább, hogy mit aesthetikai érdek név alatt értünk, kevésbé van meg munkáiban, s legkevésbé pedig azokban, melyek úgy iratvák, hogy ne csak olvastassanak, hanem élőképben színről színre látható alakban is hozassanak szemünk elé, értvén drámai műveit.

Nem mondom mindazáltal, hogy érdek (Interesse) nélkül nincs szép mű, mert lehet valami érdekes és nem szép, de nincs szép, hogy műértő (s nem a köznép) előtt érdeke ne volna.

A keleti költészet alapelveiből indulva, meg tudjuk mondani, mennyi kívánható a mondaféle vagy tündéri költészettől, amennyiben tőle nem kívánjuk mindazt, mit a legfőbb (európai) költészetben általánosán. Megengedünk ugyanis lazább viszonyt gondolat és tett között, s adunk eszközökül minden megmozdulható erőket, mik a költő agyából kitelnek; felszabadítjuk a gépek egész műteremét használatra, sőt megajándékozunk figyelmünk egész készségével, és ha nem kaphatunk benne szoros egyéniséget, örömmel vesszük az egyéniségnek, úgy szólván

hasonszenvileg diluált adagát, — raras nantes in gurgite vasto — csak-hogy aztán föstései, képzelmeinek nagysága által meglepve mulattasson, érdekeljen vagy borzasszon akár velünk rázkódtatásaig.

Senki sem fogja tagadni, hogy éppen e neme a költészetnek az, mely szerzőnk geniusával legjobban megegyez, melyre ő születve van; vagy ha nem, legalább ez a nem az, melyben tevé ifjúkori első studiumait, hihetõleg az arab regék, az *Ezer egy éjszaka* szenvedélyes olvasása, vagy ezekkel mélyebb megbarátkozás által. Így ha szépiralmunkat Virág és Berzsenyi a régi római költőkkel, Kazinczy, epigrammjaiban főleg a görögökkel, ha Kisfaludy S. talán az olaszokkal, Kölcsey a németekkel és igen sokan a franciákkal hozzák szellemi közelségbe, — Vörösmarty egészen másféle irányban, a kelet és nyugot szélsőségeit — una manu orientem, altera occidentem —, azaz a keleti pompát és ossiani alaknélküliséget látszik egyesíteni sok helyén munkainak, s egyesíté is különösen *Tündérvölgy*-ben, mely hogy annál pompásabb és — mint a pompásnak természete kívánja — feszes, egyhangu és untató, azaz szinei dússága, különfélessége miatt fárasztó is legyen, rávoná a négyszer rímelő Zrínyi-strophára, mely néhol roszasága, néhol jósága miatt hol meglep, hol nem. Mérték semmi. Szabadság mindenben, a legnagyobb. Egyedül a szótagok egyenlők, mert minden sorban kivan a tizenkettő, és pedig annyi pontossággal, hogy közepén becsületesen megszakad (cesura), mit bár szivesen látok, de még szivesebben megfognám engedni, ha legalább egyszer volna helytelenül, mint Zrínyinél — vagy Horácnál is — a megszakasztás, ekkor aztán elmondhatnók e műre, hogy benne a legtökéleteseb szabadság, szóval, a romantikának legvadabb és nagyszerű elemei befoglalvák, a költői érnek és erőnek — kivéve az egyéniséget, mely a romantikában főpont — minden adalékaival.

Jean Paul egyszer azon tündött, miként fognák valaha idegen nyelvre fordítani az ő műveit? — én — mert V. [!] helyett nem tündöhettem, mint fognák az ő *Tündérvölgyét* — azon tündöm, mit fog az olvasó kivenni az én ítéletemből, melyet a mű felett mondtam. Az ítélet olyan, mint a mű: csupa szeszély. Alapvonásaiban írni le valamit annyi, mint annak megmondása, minő legyen az. *Tündérvölgy* a költői képzelődés szeszélye, daca, eget-földet megigázó szabadsága, a legszélsőbb túlság határa, melyen kívül az indus hagymáz, képlenségek országa kezdődik, melybe a keleti phantasia negyvenezer mérföld nagyságú isteneket rak, s oly számokat mond alakjai rajzára, miket papírra is alig tehetni. Költőnknek főérdeme, hogy korlátokat tud tartani, azaz, tudá használni szabadságát, mert a szabadság igazi értelme: korlátok ismerése.

Délsziget

Délsziget töredék felől épen úgy esnék szólanom, mint az előbbi elvek javasolnák: meséjét, töredék levén, nem adhatom, azért róla hallgatok.

Eger

Venio nunc ad fortissimum virum maximique consilii . . . — Dobó, az egri vár dicső védője, a jelen költemény hőse, valahányszor Vörösmarty *Egerét* olvastam, mindig oly nagy képben tűnt fel előttem, hogy bíráló tollamhoz nyulván, lehetlen volt rá nem alkalmaznom a régi classicus író szavait, melyeket ő Datamesre alkalmazott. Az egri ostrom és őrsereg vitézsége különös nagy csuda, vagy óriási tett emlékével maradt meg a közvéleményben időrül időre. A nép ajkain maig is járó szóejtés kétségtelenné teszi, hogy e szónak „egri” nagy becsű értéke van, s ha valaki hírbe jött, ez mondatik reája: felkapta az „egri” (azaz: dicső, híres) nevet. Sokan talán nem is tudják, hogy mikor e szójárás elperdül ajkaikon, azon hős tettet dicsőítik, mely költőnk lelkét a jelen mű szerzésére buzdította; s vajha kik ezt mindennapi életben hallják, mindannyiszor jusson eszökbe Dobó és Bornemisza, Pető és Robogó, Zoltai és Vas, jusson eszökbe a három Nagy testvér, Omár és Ida, Leila és Dalár, s mondják el a történetet nem ismerő, de azért mégis dicsőítő köznépnek, mi nagy dolog történt vala Eger várában! Ha egy „bolond Istók” vagy a „lencse-evő barát”, „vérré vált” mondacska (anekdota) megérdemli a magyarázatot: mennyivel inkább az „egri név” hagyománya, melyre érdemesnek tartatni sokkal édesb lehet, mint „máltai” vagy akármiféle rend és kereszt lovagjának. Az ily név, mely nem egy kis journalista kigondolt ötlete, vajudással született elméncsége; melyet hadi vér és nem lány-meleg keresztvíz alatt kapott a nemzeti érdem: óriási elszántságra fogja mindig buzdítani a lelket, ha egyszer tudjuk a körülményt s a történetet. Napoleon — köztudomás szerint — efféle rövid erős, történeti becsű mondásokkal, úgy szólván, csatákat nyere, mert tudta, hol és mikor kell velök élni, hogy lelkesítsenek. Vador (barbár) népen az ilyen nem segít, hanem segít azon, mely lelkét valamennyire művelvén, fogékony lön érteni, s érzeni becsét annak, ami becses; ilyen volna pedig mindenek előtt a haza története, a mult idők keserű és édes napjainak tudása, atyáink sohajtása, isteni és emberi jogainkért folyt küzdelmeink, vagy ha tetszik: gyalázatunk és dicsőségünk a mult időben.

Dobót illetőleg szinte maradt még emlékezetben a népnél egy, bár magában érthetlen epitheton; ugyanis a falu lakói, mely róla maig is Dobó-Ruszkának neveztetik, s hol neki egy a templom falába rakott vörös márvány szobra állott mintegy 1833. év augusztusáig — mikor Egerbe vitették — e szoborra tekintvén, rendesen így nevezték őt; „küfalrul [!] leszálló Dobó”. Miért e „küfalról leszálló” epitheton? egyenesen megmondani nem tudom, de magam hallván, bizonyosnak mondhatom. Hihetőleg oda van benne célzás, mikor ő elhagyá a várat, és lement a falakról síki csatára. Ha így van, akkor mind a falon álló, mind a síkra szálló Dobó nagy fontosságú személynek állítatik, kinek a falakról leszállása épen oly feltűnő volt, mint fenállása, s nem kerülheté el a lakosok figyelmét. Ezt a „küfalrul leszálló” Dobót nevezte a költő harc ijedelmének; ő harc ijedelme volt a falon, harc ijedelme a sikon; s így a két epitheton összeüt, de — mit melleleg hozok fel — lehetlen nem látni a különbséget a két epitheton közt, mennyiben költőnké *általános*, és akép fog illeni, ha illesztjük, *minden* nagy hadi emberre, Robogóra mint Bornemiszára; a népé pedig, saját specialis esettől véve, csak egyedül Dobóra, és így szoros értelemben *egyéni*, azaz olyan, melyet Dobó személyére csak a *vele történt körülmény* ruházhatott; ellenben a harc ijedelmét ki kellett gondolni, s épen azért, mert ki kellett gondolni, az, mint *gondolat, kigondolt*, másra is leszen alkalmazható.

Ez a „küfalrul leszálló” epitheton pedig azért nevezetes előttem, mert a vele járó viszonyos eszmét, a *kőfalon álló* hőst is eszembe hozza, úgy, mint róla a legelső képet vesszük költőnkül,

„Fenn pedig a' haza' bánatját hordozva szivében
Áll a' harci Dobó. . .” (71. lap)

sőt vesszük a leszálló Dobó képét is,

„A' ki futó lángként az oromról itt (alant) terem . . .” (73. lap)

De lássuk az egészet vázlatban, mielőtt apróságokba tévedoznénk.

Pécs, Fehérvár, Buda és az egész alföld már török kézen volt. E nehéz, fájdalmas érzés mély megindító szavakat ömleszt a költő tollába a „megnehezült idők viharos járása fölött”. Még Eger állt, s benne Dobó, kevés hadával, midőn követül jó Handsa és Omár az egriekhez Amhától, Alitól, kik Losonczt és Szondit elveszték, fölkérni a várat.

„Mink harczolni fogunk, 's e' kiseded kőrekesz itten,
. . . ha várnak nem, temetőnek elég lesz.” (75. lap)

Ezek Dobó szavai a követhet, ki szégyenében távozik; de a hir nem hagyja ijedést Egerben, hanem

„Életet inkább, és zendülő kedvet.” (75. lap)

Egyedül Dobó merül gondolatokba, és kiküldi levélhordó katonáit, mint „gyászholókat”, kérni segítségre fejdelmét, barátait; Mecskei társa pedig maga megy a szikszai gyűlésbe.

A szikszai magyarok tanácskoznak, de visszavonás van köztök, ha Mecskei szavaira föl nem kél Pető, Zoltai, Bornemisza Gergely, kik keserű szóval elnémítják a rossz akaratot, nemes példáikkal lelkesítik a jobbakat.

Ekkor mind elmentek haza, és kiki vezérle hadat, mennyit vezérelhete; Mecskei pedig Egerbe vissza. Nem sokára,

„Sok szabados hajdú 's rohanó paripáju huszárság
Jötenek a várhoz; magas Ungból, szép Abaújból
'S kik zivatar-nyargalta Szepest, 'százbérczű' Gömörnek
Oldalait lakják, 's a' tündér Borsodot, és az
Isten-üallal dúsz Zemplénynek téreit, ormát.”

Leiratik szépen a segédseregek jövése, s mind beszállanak Egerbe, honnan, mint örvényből, nem szabadulhatni többé. Dobó esküt mond s utána két ezren ismétlik a hűség szavait.

Ezalatt megmozdul a szolnoki tábor. Menetham, Kámber bontják sátraikat. A Tisza és Zagyva, Szolnok alatt egyesülő két víz, összebeszél, hogy rontsanak ki medreikből, s ártsanak, amint lehet a töröknek. Így felzavartatva, futkos agg Uleman az árban és káromlást mond Allah ellen, miért őt megdorgálja Musztafa, s összevesznek. Majd fölíjednek Menetham, Kámber, Hanivár, a nándori hadfő, Leilának, Uleman leányának szeretője. De Amhát parancsol és rend lesz. Szemközt jó a várból Ali, az apagyilkos, ki hadi pályán lön naggyá és rettenessé, s most Budán parancsola. Ez hadra ösztönzi Amhátot, ki óvakodóbb vala, és mintegy késkedésről vádoltaték általa. Végre lassan mégis megindul a tábor.

„... s zörejéről visszanyög a' menny.”

Második énekben néhány sasfi megy ki Egerből, lesben várni be a törököt, Zoltai, Pető, s hű társuk Figedi és Bornemisza Gergely nyolcvanad magokkal, Izsaszeg-berek táján, hallván, hogy erre jövend az ellenség.

Legelől jött Arszlán, Fehérvár parancsnoka, ötezer buzgányossal, hogy éjjel rontson be Egerbe: utána Omár, kinek

„Mint szíve, ruhája is éjszin” (96. lap)

kétségbe esve a lélek mardosásaitól. Emlékezete Ídára, kivel újra találkozott, midőn, mint Handsa követtársa mene Egerbe, győtri őt, mondván:

„S megsiratott Ídám, mért kelle téged Omárnak
Látnia! . . .”

Ő jóvá akarja tenni bűnét, s fogadja, hogy magyar nem öl, mivel

„Akkor tán ismét Hiador lesz bűnös Omárból” (97. lap)

A lesben váró magyarok rajtaütnek a török előseregen s megverik. Jó Ali, jó Amhat, s mindketten elálmélkodnak a szörnyű veszteségen. Omárt, kit Arslán sebesíte meg, a győztes magyarok Egerbe viszik. — Készület az ostromra és védeésre. — Most egy episod, egy minden episodok episodja iratik le: Omár és Ida. Reggel már mozognak Amhat és Ali és Ulemán, s az egész nap abban telik, hogy éjjeli megtámadásra készen álljanak az ágyúk.

De Eger nem álomfészek. Mecskei megkérdezi Dobót, ha nem volna-e tanácsos kimennie a várból s meglepni, zavarba hozni a török táborot? de tagadó választ kap. „Most mi lövöldözzünk — mond a főparancsnok, — majd megmutatják nekünk Gergely lángkoszorúi, merre kell irányozni tekéinket.” A várba már sok bomba röpült, de egyszer Gergely is elkezdé világító mesterségét, mely után kiveheték, hová lőjenek; s mind négy oldalán megbődüle a vár. Menetham már félrevonul; a kapuhoz tör Arslán; de

„Őt forró lúggal Robogónak hölgye megönté.” (115. lap)
„s fél bajuszát sírván hordozta kezében.” (116. lap)

Csak „hirkereső” Hanivár szágulda még Egerre, s hította síkra a várbelieket. Így multak a napok, s „egy sem harc nélkül”. Sokszor járt a kapukat döngetni Kámber és Hanivár, és mindegyre hívá Zoltait. Pető és Figei el nem foghaták, de mikor hajnalodott, gyakran lelék harcban Zoltait és Hanivárt, mígnem ez utolsó annyira meggyaláztaték, hogy Leila szinte égett már tudni, ki által? s

„. . . hős Hanivárnak
Képe nem állott már egyedül a' lányka' szemében,
Zoltait is látá . . .” (420. lap)

A hetedik napon új ostrom. Már igen sokat szenved a vár, főleg Arslán miatt, ki a „boldog anyának szent hajlékában” telepedett közel a várhoz.

Dobó egy kérdést tesz: nincs-e magyar, ki onnan ki tudná verni őt? És Zoltai azonnal kész; Pető, Figedi vele. Ulemánt és Oroszlánt meglepi, Leilát is elrabolja. Ki után atyja mind hasztalan sohajtoz Egerbe.

Utolsó énekben Amhat gyűlést rendel; Ali, a gögös, új ostromot tanácsol, s tanácsa, szemrehányás után, hogy ő okozá az eddigi veszedelmet is, elfogadtatik. Velí, Menetham, és Musztafa — és ha kifáradnak, Kámber küldetik a vár ellen. A védő sereg újra erősen viseli magát. Mecskei, Robogó, Bolyky a borsodiakkal erősen vívnak a felmászó török ellen. Mikor kétes volna a harc, Dobó ágyukat süttet. Ujra nyer az egri had. A várbeliek kissé időt nyernek pihenésre, de a rést mindegyre betöltik. Pető Dalárral enyelg, Zoltai Leilával; mikor a hajnal felvirradt, már nő lett Ulemán leánya. Hölgye mellett azonban nem marad a hős, mert újra beáll a viadalnak napja. Ali kétszer küld Dobóhoz, de a kő sem sikeresebb a várföladásra Dobónál. Ajánltatik szabad út, a harc ára és mindenféle szerencse, de „hívését őrzi Egervár”.

Most Ali cselet gondol; s kezd ásatni, hogy föld alatt menjen be a várba; de

„Gergely is akkőzben munkál mély földnek alatta.

A'ként és savakat, 's valamennyi halálszer az érczben,

...

Mind fölkelti hatalmával tudományos eszének,” (146. lap)

Gergely, amint jár föl a boltozat alatt, egyszerre vasas kelevéz felütődik előtte. Ő dárdát ragad, mint aki ürgét les, várja, mi fog kijőni a föld alól. S íme egy török mász ki, mert már egész odáig furaték a föld. Most veszi szalmába borított kénköves átalagit, s az arany dörgő porát, rágyújt a föld alatti népre, s rettentő veszélyt okoz benne. Alinek ez sem sikerülvén, farakással tölti be az árkot, hogy ekéj jusson fel a várba; de Gergely esze miatt itt is kudarcot vall.

Mikor már nem bírt Egerrel az ellenség, majd árulás veszté el. Hegedüs Halival kezde suttozni; de „Gergely

Meglepi őt, 's viszi rettenetes vallásra Dobóhoz”, s feje vész.

Míg a várban ez történik, kívül szomorúan vár Vas huszad magával és a három Nagy testvérrel. Ők nem jöhettek meg idején, mert az ellen-ségen kelle áttörniök. Számukra néhány lapot írt be a költő, tele dicsőséggel. Mind elhalnak az egy Vason kívül, ki eljut valahára Egerbe. Őt Dobó küldé; most hoz neki hírt, szomorút, de dicsőségeset társairól, kik mind elhulltak; legszomorúbbakat pedig a részben, hogy segítség sehonnan nem várható.

„Hallja Dobó, 's nagy lelke fölött mint felleg előmlik

Fájdalom, és bánat; keseredve siratja hazáját,” (161. lap)

Még egy ostrom, a várnak oly állapotában, hogy

„S a ben forgódó hadakat jól látni kívülről.” (162. lap)

Ekkor is ellentállnak az utolsó megerőtetésig, amikor a török erő is kimerül és a harc

Végződik csenddel, 's tévelygő lassu nyögéssel.” (169. lap)

Megkérdezve a hatást, melyet Eger tesz az olvasóra, nézve a cselekvénynek lelkünkben maradt mozduló pontjait, e költemény két tekintet által fog ajánlkozni: nevezetesen, hogy benne *különböző* harcok adatnak elő, s pedig nem szerencseharcok, hanem terv szerint menők, és ha szabad a hasonlítás, költőnk eddigi, s főleg *Zalánban* leírt harcaitól úgy különböznek az itteniek, mint kártyajátéktól a shak. Amott leginkább a szerencse szolgál, itt minden vonásnak bizonyos rendben, célirányzott ügyességgel szükség történnie. A második tekintet összefügg ezzel, s *nagy hadi embereket* mutat előnkbe. Sem Árpád, sem László Cserhalmon, bármi szépen föstessenek is a szem elé, nem adnak oly képet, mint Bornemisza Gergely, annyival kevésbé olyat, mint Dobó, ki még Gergelyen is parancsol.

Egerben látunk leírva többféle csatát, melyek mind az egyéniségig, részletezett sajtáságig vannak föstve: minő az izsaszezi lescsata; az éjjeli ágyuzás Gergely lángkoszorúi világánál; aztán a föld alatti kénkőves átalagok; a kerékagyba rejtett, vasszegekkel megtölt bombák; a szűz anya kápolnájának szétvettetése; a végső, kövekkeli küzdés, a forró lug, a pemetés, vizes lepedős asszonyok; aztán Zoltai és Hanivár kettős viadalai hajnalonként; végre a három Nagy testvér dicső esete, az őrfelfogása: mind oly különböző árnyazatu s egymástól független, de mégis egy eszme alá rakott részletek, hogy belőlök minden követelésnek megfelelő egész volt alkotható. A Vörösmarty által nagy szeretettel használt csataföstések, pl. hol üté meg Kámber Robogót, fején vagy térdén, kelevésszel vagy dárdával? stb. engem sohasem fognak kielégíteni magukban, s velök úgy valék, mint egészset soha nem alkotó csekélységekkel; pedig számba sem vettem, mert tudni kell, hogy a résznek is magához illő egység vagy egészlet szükséges, ha méltó elemet akar tenni a nagy egészben. Ezen architektonikus szabály pedig sokkal inkább rájuk fér íróinkra, mint gondolnók. Van nálunk erő érzésre, gondolatra: de nincs készség, átgondoltság s bizonyos lelki szemmérték, alkotásra; s ez főoka mindek előtt költészetünk, sőt egész magyar életünk alatt tengésének. Ki nem úgy olvas, mint a hölgyek, csupán mulatságból, regényeket, hogy egyes megkapó szépségekért felejtik az egészet; ki szemeit szobrok, képek- vagy épületeken gyakorolta, s illő alapszabályt, kellő mértéket

hagya föl mindezekről lelkében, át fogja látni, mennyiben van igazam irodalmunk műveire nézve.

Mi tette örökre utánzandó példányokká a régi görög irodalom főtermékeit, ha nem az arányosság, kimért tisztaság, formai meglettség, alaki teljesség; mert, úgy szólván, épkézláb jöttek a világra? Mindezáltal, noha *Egert*, Békefy óta más nevezte már kis *Ilias*nak,* nem azt akarom elhíttetni, mintha Vörösmarty teljesen görög szigorral járt volna el tisztében, mert *Egerből* is sok volna még lefaragandó, hogy tisztán lássék a mű alkata, termete; mert mindig ékteleníti darabosság, nem oda való fölösleg: hanem azt, hogy eddig bíraltam hadi alakjai közt legtisztábbak az egriek. Igen figyelmesnek kell lenni az olvasónak, hogy *Egert*, mint elbeszélő költeményt, azonnal értse, haladó mocanatait észrevegye; mert föstései oly erős, eleven színekkel tartvák s vegyítvék az előadásba, hogy utoljára nem szemünket legeltetik, hanem a jó nyelvhangzás által csak mint szó kedvesek füleink előtt, és költőn elégszer beteljesedik, mit Jean Paul mond, hogy „mit Malerei nur tönt”. Példa erre azon jelenet, mikor Pető, Zoltai, Bornemisza megérkeznek Egerbe, s költő mindnyáját arcképezi. Első maga tizenkilenc sorban iratik le; (83. lap) Most tizennyolc sort az foglal el, mit Petőrül Dalár monda Dobónak; s csak ekkor jó Zoltai, kit azonnal kellene látni Pető után, s leírása szinte tizenkilenc hexameter adatik; s így eljő utoljára Bornemisza Gergely is, mikor Petőtől hozzáig ötvenhat erős, jó zengésű verset kelle átolvasnunk (84—85. lap). A leírások igen könnyen válnak unalmassá, ha nyugvó állapotot és nem mozgó, haladó életet adnak, ugyanazért bölcs költő lesz, ki talán nem egyszerre fogja élénk mázolni a színeket, mint a föstész, föl nem aprózhatván darabokra vásznát, hanem helyel-közzel hinti el, és mikor dicséri fontoló elméjét az öregnek, akkor mellékesen elmondja, ha tetszik — mert nem szükség — ősz hajait; ha ifju leány hűségét, szenvedéseit említi, nem felejtí oda tenni a halvány szint, stb. de úgy, hogy ne a szín lássék bánata okozójának, hanem a bánat amazénak: mert ha valaki „szörnyű ecsettel” föst, észreveszik, hogy igen sokat tart rá, mintha hinné, hogy azért bánatos valaki, mert halvány, holott éppen megfordítva áll; tehát a halványság csak mint jelv (symbolum) adassék elő, melynek *magánál több* jelentése van.

Ali leírását, bár harminchárom sorbul áll (92—93. lap), még sem mondhatni hosszúnak, mert kis történetke van belészöve, s haladás viszi a kis egészet. Hasonló ehhez azon lesnek leírása, mikor a középső testvér Nagy, a „török ör után ólálkodik”, talán negyven sorban (154—5. lap). Azonban oly nyomos és kevéssel festő sorokat alig lelünk, mint melyek-

---

(* Lásd *Kritikai lapok*, VI. füzet. 173. lap)

kel az Egerbe jövők adatnak elő: magas Ungból, szép Abaujból, zivatar-nyargalta Szepesből, százbércű Gömörből stb.

Megdicsértem ugyan a különféle csaták változatos conceptióját, de motivációjokat nem látom elegendőképp Bornemisza Gergely rajzában, hol ez mondatik:

„Lelke nyugott tenger, 's a' nagy természet' öröklő
Titkaival gazdag. Keze közt a' csendes elemnek
Jámborsága szünik, 's erejét elveszti az ártó.” (79. lap)

Mert e szavak nagy általánosságban értetnek, kevés vagy semmi célzással a *taktikai* fogásokra, pedig hogy Bornemisza lángkoszorúí, átalagai és a kerékagyba szorult mozsarak, törökkel és mérges szögekkel megtöltve, s az arany dörgő porai ne láttassanak mintegy a felhőkbe odatéremni, szükség lett volna Bornemisza hadi-, és nem általánosan természeti tudományának megemlítése.

Ha Dobó mindjárt eleinte mondta volna a török követnek: Mi harcolni fogunk, úgy *amint ti* megtámadtok; — már ez elég lett volna kielégíteni az okfürkésző figyelmet, a kritika minden követeléseit; mert látnánk előre kifőzött tervet, célt és irányt; általánosság alatt megértenők a specialitást, s mikor Ali cselet gondolva föld alá ás, mi is készek volnánk azonnal olyan valaminek sejtésére, mi az egrieket ily megtámadás ellen védje, míg most a Gergely ásása meglep váratlansága miatt, mert nem látjuk elegendő okát előbbiekben.

Tette volna költő, mit elmulasztott, most a különféle csatákat tömbi (groupei) csoportozatként látnók egybe állítva Egerben, s e költemény épen úgy alkotna összehangzó egészet csatákból, mint zeneművész különböző hangokból harmoniát, s mondhatnók: *Eger* a csaták harmoniája, azaz: művészi összeállítása.

Most a jellemekről valamit. Dobó mindig egy változatlan, a hitetlen töröknek nem hívő;

„... a' kő, melyen fen tartja lakását,
Nem siketebb a várföladás' hangjára Dobónál.” (142. lap)

Lelke mélyen elfoglalva gondolatokkal s veszélyes ügyével; de azért elmosolyodik Dalár csevegéseire (84. lap). Ez mutasson az atyára; de mikor Vastól hírül veszi, hogy segítség sehonnan sem várható, „*keseredve siratja hazáját*”; ez mutasson a hazafira, s minthogy még ekkor sem csüged, hanem

„... mint fényes aczél láncz
Tündöklik veszedelmi között a' rend.”

midőn

„... látja, nem épülhet másokra reménye,
Száz ezerek harcát maga készül vinni. . .” (161. lap)

ez mutasson a *fenségre*, melybe akkor tűnik fel a halandó, mikor az emberi erő fogytával egyedül ahhoz ragaszkodik, mi benne isteni.

Társa, Mecskei, méltó reá. Tevékeny, vállalkozó, a dicsőség napszámosa, kézművese, mennyiben ő viszi a rongált falak kijavítását, s póri doronggal mutat példát a henyéknek.

„Nehezét nyomnak haza' földén lábai, 's róla
Míg az alóla ki nem fordúl, ő futva le nem száll.” (72. lap)

Ellenök Amhát sok haddal és Ali személyes vitézséggel is vannak állítva, s így megvan a szükséges viszonyosság; hogy ne épen gyávákon vagy kis erőn kelljen diadalmaskodniok, mint Árpádnak Zalánon.

Aztán jó Zoltai, ellentétben Hanivárral, a hírkeresővel. Egyedül van, ellenkép nélkül, ha csak Arszlánt nem vesszük ennek. Bornemisza Gergely legjelzöttebb valamennyi között, az éji munkák titkos vivője, a felhők gyujtogatója, ki mint ürgét lesi a felbuvó törököt, mikor már szinte aláástak stb.

De épen azért írtam le a vázlatot, hogy belőle mese és főjelleme kitűnjenek, bővebben vizsgálni most, miután már annyit írtam, hogy unalmas is vagyok, fölösnek hiszem.

Csak Leilát, Idát és Omárt kellene még alapszépségei után felmutatnom, de szinte elég lesz, ha rájok utalok magában a könyvben.

Szép azon eszmélkedés, mikor Leila, látván Zoltait, ohajt keresztény lenni, s lelkében megvillan a jézusi tanítás után javult sorsa nemének, mert a töröknő

„... osztozván rabnőkkel házi szerencsén,
Leghűbb lángjaiért nem egyéb mint szolgálai ágytárs.” (120. lap)

Ida képe soha le nem tűnő halovány csillag; szive áldott, s boldogtalan a csalódásig. Épen ételt megy osztani a sebesültek közé, — mi szép vonás épen a részvét vonása! — mikor betegei sorában leli Omárt, hitlen szeretőjét, ki hazáját, nevét is eltagadta. Mennyi bűn és mily enyhület és kiengesztelődés lelkeinkben, s a fájdalomnak, mint elhuzott haragnak zúgása, mily szép, elvesző utóhangjai. Vörösmarty, ha nőt fest (Hajna, Jeve, Etelka, Ida, Leila, Ilonka), valamennyinek aetheri arcot, szint, könnyűséget ad. Szenvedőleg áll mindegyik, azaz, mindig az érzés körében tartva, és csak oly kevéssé sem bocsátva ki a cselekvés terére, mint Ida, ki betegetek ápol. Ez utoljára egyhangú lesz, mint az érzések; pedig

az ember, az egyén csak *tettei* által ölt magára kitűnő bélyeget, alakot, jellemet.

Még eddig nem jegyzém föl a kiadás nyomdahiribáit: most már meg kell rónom a figyelmetlenséget első költőnk művei körül. (83. lap) *segéd* áll *negéd* h., *meggyült*, *meggyult* h. (95. lap) *előtte*, *előtte* helyett (101. lap); *marajjal*, *morajjal* h. (112. lap). *Hulljanak*, de ... hosszú tag áll *rövid* h. (114. l.) és, *s* helyett (125. lap) sőt a 158. lapon ily *botrányos* hiba áll:

„S lóra kapott maga s elszágoldozao
Vérsínm látszvam.”

161. lapon a cimirat hibás, *második ének* áll *harmadik ének* helyett. Ilyektől már elszoktunk, s annál inkább sértik szemeinket. Egy jó időforma *vin*, viz gyökből éppen úgy, mint *vön*, *tön*, *vesz*, leszből található a 153. lapon.

Széplak

Emlékezet a költő forrása, ifjúság képzelődése eliziuma. Mindenkor ide tér vissza lelke, valahányszor alkotáshoz kezd, s örvend hátra tekinteni, mint Orfeus Eurydicére, habár örökre elvesztette is azt. Mondhatnók, azon percben, mikor emlékeit a költő kimeríté, megszűnt lenni az, s mikor a csörge patak elfolyt, nem szükség többé innia a Lethe vizét. *Széplak*, mint a *kilenc dalszűz*, a költői Mnemosyne, gyöngéd szülötte. Egy szép völgyesség az, melynek emlékét költőnk nem akarja, nem engedi elragadtatni magától, mert fiatalságának tündérországa volt, és szentté lett tája előtte. Ott bolyonga ő egyedül az ifjúság képeivel, ott hanyatlék olykor nyugalomra a szerelem, az elomló szőke hajak ábrándival. De íme viradott ábrándjaiból, s a szép völgynek el kelle maradnia szemeitől, mostan azért elmondja a tájőrzötte regét, hogy álljon emlékei közt a széplaki bús rom.

Ugod és Zenedő élék egykor a boldogság napjait falai közt. De Ugod nem volt bizodalmas neje iránt:

„Lelke setét mélyén ült, mint poklokra lökött rém,
A' féltés, a' legpusztítóbb szörnyeteg;” (172. lap)

Ím bús hír jöve kóborló cseh hadról, mely pusztítva járt az országban. Ezt hogy hallá Ugod, ment a nemességgel, Zenedő minden kérésére dacára, nem hive a bal sugónak, ki rosztat jövendölt. Zenedő egyedül maradt, imádság, epedés között. Egyszer épen templomban egy ifjú

zarándok rázta fel buzgóságából, ki istenanyának véelve imádta őt. A szelid nő enyhet adott hajlékában az ifjunak, ki Orbai Kálmán volt, s Ugodal ükére rokonság.

Három örömnapot élt az ifju: s különösen a maga és Ugod paizsából, melyek hasonlók valának, rokont képzele Ugodban. Szégyen tiltá maradni őt sokáig, s negyed nap elmene, hagyván egy levelkét a nő számára, köszönet jeleül.

Ugod már visszajöve, s a mai Leányvár helyén egy zárda volt; s annak közelében a fűből látta felvillanni paizsát alvó ifju mellett. E látomás a szárnyaló roszt hírt kész volt megerősíteni lelkében; az ifjut fölveri, s úzi a szentlakig, hova menekül, maga pedig veszi a paizst és megy hír szerint hűtelen hitveséhez. Zenedő éppen a kert utain járt, s Ugod rá lese. Egy levelkét talált a nő, megszánta íróját; ezt látva Ugod, összebeszél szerelmi titkot vél az írásban, s Zenedő előtt terem, és mond:

„... Tekints rám,
Én vagyok, álnok hölgy. Ösmersz-e, halálodat, engem?” (185. lap)

„A' kiemelt gyilkot hölgyének eloltja szívében.” (186. lap)

Véres munkája lelkére száll, a kis levelet fölveszi, benne semmi bűnszó; teremébe rohan, pajzsa régi helyén áll, s kezdi látni a szövevényt. Kétségbeesik, elvész.

Ily kerek kis művet, ennyi teljességgel a tiszta, szabatos forma mellett minő *Széplak*, nem könnyen találni Vörösmartynál. Egyszerűség a mesében, kiviteli bevégeztség, az esemény pályájának, egész látkörének, tisztában tartása, melyben mint derüs egen csillagként támad, emelkedik és lehanyatlik a történet, főérdemei *Széplak*nak. Mily rokonszenvet indít bennünk a szegény árva ifju, de mélyebb vallásos érzelem kap meg a zárdai szűzek, a keresztén vendéglátás önzetlen papnéi iránt, kik menedéket nyitnak Orbai előtt. Ily elemek mindig nagy dicsőségére fognak válni a romantikának, mert bennök éppen a vadkor ellentéte a szelidség van feltüntetve, pedig ez a lovagi időszak bélyege; rablóvár és zárda tőszomszédságban álltak egymással, mint maig is látható Rajna s Duna mentében.

Egy sor mindjárt a költemény elején ismétlése másnak Egerből.

Széplak: „És minden gyönyörök' mennyét elzárja magában.” (171. lap)

Eger: „A' mennyet 's minden gyönyörét oda zárja magával.” 117. lap)

Magyarvár

Töredék. Róla mint töredékről, nem szólok, hanem csak annyit jegyzek föl ide, hogy mindjárt az *első* szó rosszul van nyomtatva: Dlve, dólve helyett.

A rom

Egy énekben. Allegorikai költemény. Két isten, Rom és Véd, csatáznak együtt sokáig és győz az első. Rom isten országa pusztá volt, hová senki sem vetődött soha. Akkor az isten fogadást tön, hogy aki legelőbb meglátogatja dőledékeit, annak háromszoros álmát betölti. Végre jött egy ifjú kalandor, sors és szerelem üldözötte, halálát kereső. Amint ledőle és elaludt, kies táj tűnt fel álmaiban, pásztortanyával, gyümölcsössele, juhokkal, s mikor fölébred, minden való lön.

Második ízben falut és népet álmodék, az is meglön; de bár futá is előbb az embert és hölgyet, most ez utolsóra dobbant meg újra szive, s ez is megadaték neki egy harmadik álomban.

Most atya lön, de jaj neki, hogy elment a világba, hol szegény nyomorú szolganépet látá, s magas lelkében tervet forralt megszabadítására.

Negyedszer is kére álmot és teljesedést, és úgy lön, mint háromszor. De Rom isten, mert ennyit már nem ígért, csak veszedelmére adá meg vágyait: két had állott szemben egymással, melyben ő mindenét elveszté.

„...tova ment a' messze világba,
Nőtlen, hontalanúl, fényes birodalma elesve,” (215. lap)

Mi legyen ezen allegoria értelme, az-e, hogy tagadásból, semmiből, romból és Rom istentől jó, tartós, boldogító intézkedés nem jöhet, vagy talán valami célzás vagy elegiai intés elnyomott néphez? kivenni bajos. Hogy Rom meggyőzi Védet, a mentőt, eléggé szomorú, ha példázatnék is benne a földi dolgok s *emberkéz* műveinek mulandósága, nem szabad feláldozni az *istenit*, mely fölötte áll az „örök romlásnak és teremtésnek”.

Rom nem bír előttem igazi költői beccsel, mert vigasztalanra visz, azért jobb lett volna ezt is töredékül adni ki, akkor legalább odagondolnók végire, amit szeretnék odagondolni, mert a költői elégtétel valóban hiányzik belőle.

A két szomszédvár

Négy énekben. Sár róna vidékén áll a két vár: Ságón az egyik a Káldoroké, Urhida dombján a másik, hol a Sámson-család virágzott. Békültni tudatlan két háznép, örök versenygésben, öldöklésben. Míg a sámsoni ház fia, Tihamér, Lászlóval táborba járt, a Káldorok rajtaütének a váron, s megölték egy éji hadban az egész háznépet. Tihamér, visszatérve, bosszút esküszik a Káldorok ellen. Megnézte atyja s atyái lakát, és lelke szomorú volt; s bujának nevelésére hozza bort magának, keserű torhoz készülvén. Ólaiba ment, s ott csak hadi ménét lelé; végre ezt is megáldozá, hogy valamiképp Káldor-kézre ne kerüljön. Másnap elmegy Kun László királyhoz; elmondja esetét s engedelmet kér, párbajban egyenként víni meg a Káldorokkal — mert tudta, hogy ezek ölték ki családját —, s azt, ki utoljára élve marad, érje bocsánat örökre. A király engede; követét, Kadárt küldé Ságra.

„És bajítélfőket rendelt a sági mezőre.” (226. lap)

Második ének a sági lakomán kezdődik. Együtt vannak Káldor, fiai: Petur, Ipoly, Simon, leánya Enikő, a jász Sundó, s még mások huszan. Káldort már furdalá a lélek, s esküre hívja társait, hogy senki ne valljon, ha kérdőre vonatnak. De lakozásukat félbeszakasztja a királyi követ, ki, elmondván, mit a király rendel, távozik.

Első volt Sundó, ki Tihamér halálára ivott; s már reggelre ott volt Tihamér, s verte a kaput és hívá bajra Káldorékat. A várfokra jött az öreg maga, fiai és a népség; késznek nyilatkozván elfogadni a kihívást, Sundóra esett a sor legelőször. Azonban Petur szót mond Tihamérnak a fokról, s igéri, hogy míg a hóld feljő, meg fogja keresni; a jelszó lesz: „éltre-halálra”. Utána Ipoly is ott terme, és szintén oly jelszó mellett igérte halálos látogatását.

Csata Sundó és Tihamér közt; az első elesik. Utolsó még az nap kétszer harcolt, s két szolgáját vágta le Káldornak. Tihamér vacsoránál ült; s besuhan várába egyfelől Petur, más felől Ipoly; s egymásra zárják a kapukat. Zaj támad, Tihamér kitekint, kimegy s egymás karjai által veszve leli a két testvért. Mindennap egy-egy szolgája esett el Káldornak, s fejöket Tihamér fölszegze kapujára.

Harmadik. Még fenn vala Káldor és fia, méla Simon és Enikő. Az öreg, látva, mint hullnak egymás után emberei, arra venné Simont, hogy orvul támadják meg Tihamért, ha Simon nem így felelne: . . .

„. . . elég a' gyász, súlyát ne nevelje gyalázat.”

Az atya vére végfogyatékát látván feltámadni ellene, ráparancsol, nehogy kimenne harcra s őt megelőzné. E pör hallatára megkérdi Enikő Simont, s rettenetes lesz tudása a történeteknek előtte; s egy tört fogad el bátyjától, mellyel magát kivégezze, ha tán egyedül maradand. Simonnak nyugta nem volt, s megelőzni ohajtván atyját, elment Tihamérra. Látá a vivást falairól Káldor és sietett; de már késő volt fiát védeni, mert ott veszett. Most új csata kél az atya és Tihamér közt, de fáradván, alkura lépnek, hogy még az nap új harcot kezdjenek. Negyedik énekben jő a második harc, de eldöntő vég nélkül; most a harmadikra készül Káldor és megroncsolt fegyvereit újakkal váltja, Sámsonéval egykoron, melyeket tőle rabolt el. Enikőnek meghagyja, hogy zárja be utána a kaput, és csak azon esetre nyissa föl, ha majd őt megtérni látja, s azért nézze meg jól öltözetét. Most kezdődik a legrettenetesb harc, és győző leszen Tihamér; s hálát mondván Istennek, egyszersmidt lefejti Káldor testétől örökét, atya paizsát, s magára öltve megy Ság felé.

Enikő atyját vélé megtérni a paizs jeleiről és kaput nyit. Remegve borult vélt atya keblére a gyöngéd leány, s örüle, hogy ismét béke lesz várukban, s már éppen pohárral kinálandó Tihamért, midőn csalódása előtte kiviláglik, összerogy és e szókkal

„S meglátjuk, Tihamér, egymást . . .
»Éjféltben 's éjfélek után«”

hajnalra megszün élni. A leányka szava betelt: Tihamérnak nem vala nyugta éjszakáin. Szép Enikő árnyéka jára fel hozzá s „nyomorusággal töltötte be lelkét”, de hogy tovább ne szenvedjen maga ásta meg a sírt magának, s „befeküdt, megvárni halálát”.

Enikő itt is meglátogatta.

„ . . . Tihamér iszonyodva szökött ki helyéből,
S ment mint vad, mellynek fektét fölverte vadász eb,
A' vadon életnek ment bolygani tömkelegében,
És a' sági vidék nem látá őtet azontúl.”

Ezekben áll *A két szomszédvár* eszmeláncolata, összefüggése. Ha van emberi indulat, mely magyar költőben megtalálja éneklőjét: úgy a boszú, a gyűlölet valamennyi közt a legszerencsésebb.

Csigavérű moralista, vagy divatos műveltségü, süttött fejü arszlán, meglehet, borzadni fog a gyűlöletnek eme Caravaggioi erős vonásain; némely aesthetikus talán jobban szeretné, ha gyűlölet és szerelem úgy járnának benne karonfogva, mint *Romeo és Juliában*; de én szeretem ezt a korz boszút és nem cabrerai vérszomjat, hanem ezt az örök sorsot, elfordíthatlan fatumot képviselő megtorlást, szeretem a gyűlöletet, ezt az indulatok Achillesét, mert háttérben, mint Rembrandt képein, egy kis

csillám, egy kis világos pont van előttem: a családi, a fiúi szeretet, mely kellő fényt áraszt az egészre. Valóban eddigi szerelemsugalta minden műveink sírva fakadhatnának, ha volna bennök érzés, mint Nagy Sándor azon, hogy neki nem jutott oly dicsőítő elme, mint Achillesnek. Hihetlenségről itt szó sem lehet, sőt az egész mese mintegy közepéből van kimetszve történeteinknek; aztán, mit bánom én hiszi vagy nem valaki az én vázlatomat. Olvassa el a költeményt, s akkor beszéljen. Látni fogja, hogy itt a merész tárgyat merész elme fogá fel, s bánt vele oly szabadon, mégis szabályosan, hogy a szellemnek az anyagon vett diadalma, — tehát a költői kezelés, vagy a művészi kéz — rajta félreismerhetlen.

Szinte jól esik, hogy e mű nem szorul dicséretemre, mert, megvalom, bíráló levén, jobban tudok róni, mint dicsérni; azonban kötelességem is kevésbé szorít erre, mint amarra, irodalomban pedig anélkül is elég a vakimádó, vagy hizelkedő, kiktől óvjon meg a jó sors minden író. Szigor, az igaznak kimondásában, bár vérig ható, mindenkor főkötelesség, nem azért, hogy a mű jobbíttassék, hanem hogy az író és íróvilág. A kritikus néha, igaz, annyi keserűséget szerez az írónak, melyet száz dicséret sem üt helyre, de arról ki tehet? Ne higye senki, hogy a bíráló örül, mikor nem mond kedvezőt; ne higye, mintha valami dicső kéj volna némely szegény sziveket megszorítani. Nem öröm az uraim, mert különben több volna irodalmunkban az efféle szívszorító; most pedig alig zendül meg egy-két bírálószózat esztendőnként. Örüljön az, kiről szólnak, mert figyelemre van méltatva, mert jaj az írónak, ki szóba sem jő; az ilyen bírja becsének mértékét, ha kritikát nem szeret, abban, hogy róla hallgat az írás. Részemről én csak olyan író ohajtanék lenni valaha, ki fölött mennél többet versenygenek a tudósok.

A két szomszédvár annyiban különbözik Vörösmarty eddigi hősi költeményeitől, hogy szerkesztése alapos, kitervezett, átgondolt, és nagyobb-szerű, mint például *Széplaké*, a különben helyes költeményé. Látszik, hogy itt költő végső betűig előre tudá a mesét, e veres fonalat, mely mindenütt vérnyomra vezet, s fonalának minden bonyodalmaikat előre kiszámította, szóval: fejében csinálta ki először, azután papíron; míg másutt, például *Cserhalomban*, csak a kezdet és kimenetel volt előtte tisztában, a többivel pedig nem gondolt, így *Egerben* is, hogy szinte nem látja az olvasó, hol van a műnek közepe, épen úgy, mintha márványból ki volna faragva fej és láb, a test többi része pedig darabosan maradna, s tiszta alak helyett az látszanék, aminek nem kellene látszania. És midőn, ennyire megnyugszom a *Két szomszédvár* meséje szerkezetén, apró körülményes hibákon nem kapok; a jellemek főstését meghagyom a gyűlölet egyforma színében, csak Enikőt és méla Simont emelem ki: amazt, mint sötét borúra esett korai fényt, ezt, mint a Káldor-vérrel

most sem hagyom el, azért bocsánatot kérek, ha itt, mint ott, előbb szö-
lok az elméletből, aztán a művekre alkalmazottan.

A költészet három neme közt — ha ugyan megnyugszunk a három
nemben: lyrai, eposzi, drámai — az élethez legközelebb áll az utolsó. A
lyra ugyanis annyira *belső*, mint magok a tárgyak, melyekről énekel,
minők: szerelem, bánat, öröm stb. tehát test nélküli dolgok, vagy fogal-
mak az idő és tér korlátain belül; s életünkkel csak annyiban van köze,
mennyiben amaz *általános* fogalmak mindenkire tartoznak. A régi görög
dráma jól érzi a lyra e tulajdonát, s benne a karok — eme nagy közönsé-
get képviselő tömeg — ajkára volt téve mindaz, mit személyektől elvonva
gondolt a költő. De mihelyt az érzések *bizonyos* személyiséghez köttet-
nek, a poézisnak külső — objectiv — neme áll elő, melyben nem a *szere-
lem* és *bánat*, hanem a *szertő* és *bánkódó*, tehát nem fogalom, hanem
egyén áll előttünk és pedig két módon: mert vagy *elbeszél*tek valami a
szertő- és bánkódórul, vagy saját *maguk jönnek elénk*, honnan világos
különben látjuk drámától az eposzt s viszont, a költészet három nemét
pedig egy egy szóval ilyformán jellemezzük: a lyra *érez*, az éposz *elbeszél*,
a dráma *tesz*.

Micsoda közelségben álljon utolsó az étellel, mindjárt eltaláljuk,
mihelyt a három jellemvonást értjük, amint leírók. Az általános, minőknek
az érzést mondtuk, kívül van a tapasztalati világon, s benne csak költői
forma által jelenik meg; amit el kell beszélni, az nincs jelen, hanem
messzi vetve a hely és idő távolságába, ekkép a három közül, látható vilá-
gunk körébe a cselekvés a tett esik egyedül, és így annak költészete: a
dráma is, mely maga sem jelent egyebet.

A testnek, mint olyannak, a jelenhez ekkép ragaszkodó természete
parancsolá, hogy legyen tér, hol őt lássuk; s ez a szinpad; miből, az én
okoskodásom szerint, könnyen láthatni, minő viszonyban áll szinpad és
dráma egymáshoz, és kettő közül melyiknek van elsősége, azaz: lehet-e
egy nézni a szinpadot, mint sokan, *cél* gyanánt, vagy pedig pusztá *eszkö-
zül*, mint hasonlólag nem kis szám tekinti.

Azonban a drámai költészetnek az élethez való közelségét nem a
szinpad után akarom vizsgálni, ez theatrica (szinpadisme) volna, hanem
magasabb, azaz dramaturgiai szempontból.

A drámai költészet azért esik legközelebb az élethez, mivel benne a
magunk által meglakott világ tapasztalatait akarjuk látni, és követeljük,
hogy még az is, mi a képzelődés meggyéből való, mihelyt drámába
szövetik a mi tapasztalati világunk valószínűségét hordozza bélyegeül. E
szerint költőnek, hogy drámaíró lehessen, az eredeti tehetségen kívül,
ismeretesnek kell lennie a tapasztalás roppant mezejével, mi neki telje-
sen hatalmába van eresztve. Ismernie kell az emberi lélek nyilatkozásait,

mindazon *formákat*, melyekben az indulatok és szenvedélyek tapasztalásunk elé jönnek; gondolkozni azon módok és okok felől, miért történik valami úgy és nem másképp a lélekben. Innen a drámaköltőnek első tiszte tanulni az akarat ébredését, moccanatait, nyomozni a lélek utait, s minden tettnek — gyilkosság vagy feláldozás — oly rugókat vetni alapul, melyből ellenmondhatlan szükségben következzen az, mert e nélkül sem gyilkosság, sem feláldozás nem lehet költői esemény, hanem csak pusztán száraz történet, minőt a historia lapjain eleget találunk.

Ilyen, okokra vitt események szövedéke már a drámai költészet, miből világosan kitetszik, minő rangú legyen a tett, ha az odavetve olvastatik a történetkönyvben, vagy amint megjelenik az életben, és minő, ha meglelkesítve (okokra véve, motiválva) szemeink elé hozatik drámában, vagy a színpadon. Szólván az eseményekről, melyeket az életből (vagy történetből, mindegy) viszünk át a költészetbe, itt csak az a kérdés: mikép lehető ezen átvitel? Némelyek úgy hiszik, hogy mikor valami tárgyat költői rangúvá emeltek, művészi formába öltöztetvén azt: akkor *utánozták a szép természetet*; mások ezzel homlokegyenest ellenkezőt állítanak, és magokat ekkép fejezik ki: hogy *nemesíték a természetet*. Látnivaló, mikép az első rendű aesthetikusok követendő példányul nézik azt, mit az utolsók még *nemesnek* sem találnak eléggé, nemhogy utánzásra tartanak méltónak, miből a két elv összeütközése kézzelfogható. Elsők, midőn a *szép természetet* vallják, ugyanakkor vallomást tesznek rut vagy *nem szép természet*ről is hallgatólag; utolsók pedig, midőn a természetet általában nemesíteni mondják elvökül, már ez által eltagadják, hogy van *szép természet*. Így áll az elv tisztán, minden elmebeli toldalék nélkül; de mind a mellett Winkelmann, e tudomány feje, sem szól ily általánosán. „A természet, — mond ő — és a legszebb test alkotás is *ritkán* van hiba nélkül, és vannak formái vagy részei, melyek más testekben tökéletesen módon lelhetők vagy *gondolhatók*” . . . Tehát nem ritkán, de azért van oly eset, mikor a természetben nincs hiba, mégis elvégre így szól: im Ganzen musz die Natur der Kunst weichen. — S mi legyen ez a Kunst? „A legszebb részeknek kiválasztása és harmoniás összekötése egy alakban”, azaz: *ideális szépség*. Kiki általlátja, hogy mind e tételek, *szoros értelem* szerint, csak a képző művészetekről szólnak, mindazáltal a szóló művészetekre is alkalmazhatók. Mint kiválogatja szobrász vagy főstész a szebb részeket alakjához, úgy tesz a költő is, midőn az emberi lélek nyilatkozásait: az eseményeket *összeválogatja* egy költői mű alkotására. Itt azonban az egész tudomány megakadna, ha körülbelül egészen új elv nem találkoznék a szóló művészetek homlokirataul, mikor az ideális szépség a költői művekre is átvitetvén, így magyaráztatik: Nemesítve (idealisálva) akkor van a természet, mikor egyénben (Hamlet,

Ophelia) a nem (férfi, leány) tükröztetik, ennek azonban nincs megfogható értelme, mivel szűkebb fogalom (egyén) magánál szélesebbet (nem) merítene ki, mi logikai képlenség, ellenmondás, s nem egyéb, mint egyoldalú philosophiai szigor, mely mindent a kategoriák keresztfájára, feszít. Tudjuk, ugyanis, hogy a fogalmak kiterjedése visszaszármazásban áll bellemök-, azaz: beltartalmukhoz; mert mennél tágabb a fogalom köre, annál kevesebb tartalma; míg végre az általános fogalmakban egészen elvész az egyéniség. Ha már az eszményiségen, vagy ami egyre üt, a természet nemesítésén ezt a magasabb fogalmat értjük, és minden áron mint elvet vitatjuk és védelmezzük a költészet rovására, megöltük a szépséget, vagy azt, mit elő akarunk teremteni a művészet által. Mert az idealizálás mindig távozik a valóságtól, mennyiben oly fogalmakat akar megtestesíteni, élénk állítani, melyek arra képlenek; pedig az egész természetben nem látunk sehol nemet másképp, mint fajaiban, azaz: látunk *tölgyet* és *hársat*, de olyat, melyre ez a nevezet: fa, minden más fák kizárásával illenek, soha. Azonban szükség-e, hogy a való (élet, természet) idealizáltassék? Ha a való (das Wirkliche), mond Schelling, ellentéte az igaznak és szépnek, úgy a művésznek semmivé kell azt tennie, nem pedig idealizálni.

Kölcsey igen jól fejezte volna ki magát e pontra nézve „komikumról” irt értekezésében, ha később el nem rontja állítását. „A szép a természetben fekszik, mond ő, még akkor is, midőn *ideálként* áll előttünk; mert mi az ideál egyéb, mint magasított, azaz, a lehetőségig nagy, a lehetőségig nemes tökéletbe *gondolt* természet? — De ha a szép a természetben van is; ha a szép annál fogva természetes is, nem következik innen, hogy minden ami a természetben van, minden, ami természetes, *szép* is legyen egyszermind”. Ezen állításokon egy kis philosophusi habozás látszik meg; jele, hogy írónk vagy nem bírta, vagy, mint én hiszem, nem merte magát az idealitás elvével összeütközőleg kifejezni, és széptani főigazságot vallá azt, holott ha a természetet *általában* idealizálni kell, hogyan lehet hát mégis szép valamit találni a nem idealizált természetben? De ugyancsak említett értekezőnél ilyet olvasunk: „Schillernek kétségkívül nincsen igaza, midőn a nem idealizált természetet a poesis köréből kirekeszti, s a költés tartományának határait az ideálon belül vonja meg . . . Azt akarom mondani, hogy a poesis nem egyedül a természetnek ideállá tételében áll; hanem a természetet, mint természetet is lehet poetai világításban láttatni.” No, ha Winkelmann és Kölcsey egyiránt vallják, hogy a nem idealizált természetben is van szép: hogyan fogadjuk el főelvül azt, mi ellen és alól ennyi a kifogás?

Nem, korán sem! A művészet nem a *szép természet utánzása*, mint Bély Fidél még ma is tanítja, — mert akkor a művész minden szabadság

nélküli szolgál, *servum pecus*, nem is az *idealizálás*, mely a természetet nemesítené, hanem egészen más. Ugyanis a természet utánzására hiányzanak eszközeink; legtöbb pedig, hogy ott szabadság nélküli ösztönszerűség, az organismus dolgozik, ellenben a művész maga választja eszközeit, tehát önkaraton, öntetszésen alapul minden munkálata. Az idealizálás logikai képlenség, s ugyanazért objective elő nem adható, subjective pedig annyiban áll, mennyiben valaki hasznát vehetni gondolja, — az ily tudományra pedig nem szükség mondanom, mit építhetünk.

Mind kétféle tanítmánynál könnyebb, világosb és gyakorlatibb, ugyanazért igazabb is egy harmadik, melyre az *aesthetica* nem kétlem, a természet *philosophia* ujkori mélyebb művelésével jutott, melyet épen azért úgy tekintünk, mint a széptannak mai állásaig emelkedett fokozatát, s ez — míg a tudomány által megállapított nevét elmondanám — az *eszmeiség*.

„Ha a természet, mond egy német író — Wienbarg — nem épen oly igazán birna értelemmel és művészettel, mint mi emberek; ha épen oly igazán nem volnának benne fogalmak, mint a bölcs agyában: mikép juthatna ember a természet fogalmára s értelmére? Mert feldönthetlenül igaz, hogy idegen soha sem fog fel idegent, csak hasonló ismer meg hasonlót; hogy a lélek semmit sem tudhatna dolgok felől, ha ezek nem lelkiek, azaz: lélek természetűek, lélektől eredők nem volnának.” Nincs oly tárgy a természetben, melyhez valami fogalmat, eszmét, képzetet, képzetet nem kötne a mi értelmünk, mit nevezhetünk aztán akár erőnek, ha tetszik, akár tulajdonságnak mindegy; s úgy tekintjük azt, mint a dolgok belsejét, mint valami felsőbb oknak láthatóban megjelenését. És ezen valóságos pantheistikai műveltség alapja az *aesthetika* mai fokra fejlődésének. Ha már a szép természet *utánzását* vennők főelvül, magától értetik, hogy nem tennénk egyebet, mint a dolgok héján tapogatóznánk, a hideg-külforma kérgein rágódnánk, mert az utánzás épen ebben áll; ha *nemesíteni* kellene a természetet, ki mondja meg, mikép nemesítse gyarló emberi agy az örök és végtelen erő művét? S tehet-e több jegyet, tulajdont a mi agyunk valamely dologba, mint benne van; nemesítheti-e gondolat, a mi gondolatunk, a természet tüneményeit? Ki szebb rózsát tud gondolni, mint lát a természetben, az teljesen feldönti ezen tudományt, azért e pontot ajánlom az idealisták figyelmébe.

Innen látszik, mikép a művész nem isten, hogy új formákat (a természetben meg nem levőket) és új tulajdonokat teremtsen; ha pedig combinál és angyalt akarván fösteni, szárnyat tűz az ember vállaira, épen úgy nem teremt, mint nem a számvető, midőn a külön mennyiségeket összeadja. — Ha a művész — mond a fentebbi német író — vakon működik, akkor semmi egyéb nem különbözteti meg őt a természettől, mint

műve tökéletlen volta, a természethez képest, De ha öntudva rendeli magát a természet alá, szolgálai hűséggel adandja vissza tárgyát, és lesz a természetnek leírója s nem művész. Leszen pedig művész, ha felfogja a lelket, ha lelki szépséget állít elő a testben, ha minden testit úgy néz, mint a szellem jelvét (Symbol) és e jelvezetet (Symbolik) tisztán bírja látszani művében. Azt a dolgok belsejében működő, testi jelképek által szemünkhöz szóló természetert (Naturgeist) kell neki magában elévennie tenni, és ily eleven felfogás után kezdeni a természet műveinek visszaadására. Ekkor alkot ő művészi valamit, mi sem természet, sem ideál; mert magasabb, mint a természet, igazabb, mint az ideál.

Ez, ugy hiszem, minden tekintetben gyümölcsözőbb tanítmány az *utánzás* és *nemesítés* tudományánál, s kivételt nem szenvedő szigora mellett, teljesen méltó, hogy elvül tekintessék, mit ezennel úgy vallok be, mint aethetikai nézeteim alaptételét. Benne, mint első szemre látható, az *eszme* uralkodása van kiemelve, mert szerinte minden tüneményt úgy veszünk, mint a természet tárgyaiban meglevő őserőnek — mi eszménél egyéb nem lehet, kinyomását; s ez okért valék bátor *eszmeiségnek* bér-málni e tanítmány szerkezetét.

De hogy ne vádoltassam új dolgok tanításának viszketegével, ha szinte nem mennék tovább a névadásnál, bér-malói örömemről ezennel lemondok, s visszatérek a tudomány tekintélyéhez. Az előadott nézetekben a külső úgy áll, mint jelv; azaz: mint olyan, melynek magánál magasabb valamire van vitetése, mi magánál nemesbet, valami belsőt jelent. Eme jelentékenység, azért mert épen azt jelenti, mit kell, azaz, mivel mást nem jelenthet, mint aminek külső arca — eme jelentékenység, mondom, egy azzal, mit a széptan a *charakteristikum* alatt ért; tehát eszmeiség, vagy jelviség, vagy jellemzetet, mind a három egy; s a tudományban egyenlő tekintetű alapelvek.

Drámai műveket akarván bírálni, ezeknek előbocsátása szükségesnek látszott főleg egy okbul, tudnillik: azon rövid idő óta, hogy színpadunk is van, íróink sok mindenkép nyilatkoztak e művészet előbbvitele körül. Hogy erre az alapos elmélet sokat tehet, nem fogom vitatni. Többek közt arról is volt szó: mi legyen elsőbb a drámai költészetben: *charakteristikum*-e vagy a mese? Mit e körül irtak, à la guerre-féle polemiai cikkül nézetett a közönségben, azért — a főlebbi okoskodások erősbitése- vagy gyöngítésére mindegy, két nagy nevű tudóst — Herder és Jean Paul — fogok idézni s pedig azért, hogy mind a felhozott, mind a mondandó nézetekből kombináljon a figyelmes olvasó, s ítéljen igazat.^{1*}

---

¹ Herders sämmtliche Werke. Literatur 18. Teil, 61. 1. Stuttgart und Tübingen. Hatvan kis kötetű kiadás.

Kik epopeában mint szomorújátékban, mond az első a *jellemet* felül helyezik, és belőle, mint a költészetben egyáltalán, mindent, mindent le akarnak hozni; szílat eresztenek, mi semmihez sincs kötve, mit végre elkap a szél . . . Midőn a világ kezdődött, volt-e jellemzetes teremtés lehető az ég és föld alkotása előtt? . . . Ki tehát művészet- és poesiban a jellemzetest főtulajdonul teszi, miből neki minden következik, bizonyos lehet benne, hogy mindent semmiből következtet.

Jean Paul² egyenesen azt cáfolólag így ír: Herder a mesét fölibe tevő a jellemzetesnek. De mint a valóságban épen a lélek, bár tüneményben később, hatásban mégis előbb volt, mint az anyag: így költészetben is. *Belső szükség* nélkül a költészet láz, sőt lázi álom. Semmi nem szükséges (kényszerű, nothwendig) pedig, mint a szabad; szellem által jó határozottság a mechanikailag határozatlanba. Az esemény holt anyaga teljesen önkényére van a költőnek alakító kezei alá adva . . . Csak az egyén által, és ennek jelleme által nyer az esemény tartalmat. Kihalt világban szellem nélkül nincs sors, nincs történet. Csak emberben fejlődik ki a szabadság és világ stb.^{2*}

Elhallgatván mind az előzményeket, mikből Herder a maga állítását lehozza, mind Jean Paul cáfolatának Herderre visszatérő helyeit, ha a karakteristikum és mese vitáját nem folytatom, csak azt jegyzem meg, hogy e kérdés a kritika legujabb fejlődése által már el van döntve, s a jellemzetesnek uralkodása úgy fogadtatott el, mint az aesthetikai műveltség haladásának lépcsőzete, mint a romanticismusnak a classica irodalmon, a keresztény világnézetnek a görögön vett diadala, s mai nap akár mint okoskodjunk is az *ideal* elve után művelt classicismusnak a *jellemzetesre* alapult romanticismus fölötti elsőségén, mégsem Sophokles, hanem Shakespeare után fogunk menni a drámai mezőn. Azért jó lesz megérteni magunkat, azaz, nem beszélni úgy, mint nem teszünk, hanem inkább igyekezni tisztába hoznunk, megegyeztetni elméletünket a gyakorlattal, mert aesthetikában emez utolsó mindig megelőzi az elsőt, honnan kritikáink sem egyebek, mint a lángész műveiről ellesett szabályok, s kritikusnak főköteyle, nem a tanult szabályokhoz ragaszkodni, hanem a feltűnt elmék műveit az emberi szellemből magyarázni, ahhoz való viszonyukat kifürkészni; mely hittel igen könnyen megbarátkoztok, elgondolván: mi lenne az egész keresztény költészetből, ha remekeit folyvást és mindenben a régi görögök szépműtana után néznők, ha mint nem költészetet vetnők el mindazt, mi ama szabatos, de szűkkörű tételek alá be nem szorítható? Hugo Victor mondá: Le romanticisme, c'est la liberalité dans l'art.

---

² Vorschule der Aesthetik. Stuttgart und Tübingen. 1813. II. Abteilung 486. 1.

Most az a kérdés: hogyan lehet méltóbban előállítani a drámai embert? ugy-e, ha idealisták vagyunk, vagy pedig a characteristicum tanitmányai szerint? máskép: nemben-e vagy egyénben? Nemben karaktert vagy embert előállítani lehet, de az nem más egyéb leszen, mint ráfogott jellem, mint ál ember, minőt nem az élet mutat, hanem abstractio útján szerkeszt össze az ész, minő Marquis Posa és Schillernek legtöbb jellemei. Haragost, szeretőt, férfit, leányt, látunk az életben, de arra nincs példa, hogy *teljesen* egyenlő haragost vagy szeretőt látnánk; ugyanazért ha azt, miben egyik szerető különbözik a másiktól, megsemmisítjük, a két szeretőt egyenlővé tesszük ugyan, de azonnal eltöröltük az egyéniséget, mert az individualitás épen abban áll, hogy jegyei (Merkmale) senki másra nem illenek, hanem csak magára, melyek aztán őt minden más egyéniségtől örökre elválasztják. Vegyünk példát a természetből. Benne az ember meg van különböztetve, először *egyénilag*: s itt minden ember különbözik egymástól; de menjünk fölebb a nemre (férfi és néember), itt már semmi különbség nincs férfi és férfi, néember és néember közt, mert épen azért férfi az egyik, miért a másik; miből látnivaló, hogy a nemben az egyének összefolyván, az egyéniség elenyészik. Így enyészik el a különbség a philosophi szigorral, abstractio útján szerkesztett erkölcsi emberalakok között is, és haragos és haragos, szerető és szerető, oly kevésé különböznek egymástól, mint férfi férfitól; tehát *nemileg* (azaz: mint férfiak vagy nők, szeretők vagy haragosak) nincs különbség az emberek között, hanem van különbség, amennyiben egyik férfi a másiktól, egyik szerető a másik szeretőtül, a vér, szokás, égalj, nemzet és tudja Isten! minő benszületett vagy kölcsönzött sajátságok, vagy ezeknek fokozata szerint, egyénilag különbözik; melyek miatt minden egyes ember az, ami; melyek miatt minden egyes ember elmondhatja magáról az ÉN személyszót, s úgy áll előttünk, mint számadással nem tartozó ura egy belső országnak, önakarata szellemországának. Bölcselmi nézetünket a nyelv szokás is látszik pártolni e pontban. A diák individuum, a magyar *egyén* (egy én, ein ich), tökéletesen kifejezik és kimerítik a fogalmat, s a legkülönválóbb, részletes önállóságban jelentik az embert, hol valója többé fel nem *osztható*, mert semmi sincs benne idegen, hanem csak az, mi énjére legszorosabban tartozik.

Szokták mondani: ha egy farkast láttál, *minden* farkast láttál; de ha egy embert láttál, *csak egy* embert láttál. Igenis, mert az állatokat ott hagyá, hol megszüle a természet, a tökélyesithetlen ösztön rabságában és korlátai között, melyből azok egyenként vagy egyénilag soha ki nem emelkedhetnek, azért bennök soha nem is fejlődhetik elő tiszta szakasztott személyiség; ellenkezőleg az ember, habár egyenlőnek születik is *nem* szerint, soha meg nem állapodható különben fog fejlődni mind örökké egyénilag. Minő véglen képcsarnok tárul fel ez által a lélekbúvár műismerő szemének, minő tömérdek vegyülete, egymásra hatása min-

denféle tulajdonoknak! E véglén csarnok termeiben járt Shakespeare és Scott Walter, Molière és Goethe, s megszedték kebleiket az emberiség külön alakjaival.

A természetbuvár megkülönbözteti a zöld színt, halvány olajfától a sötét fenyvesig, minden árnyéklátásban, anélkül, hogy magát az eredeti zöld színt — a zöld szín principiumát, mely úgy állna a fajszínek fölött, mint nem a fajok fölött — keresné, vagy fölhaladni remélené, mert a tiszta, és tapasztalásba nem jöhető általányt, mint valami benmaradó ismeretet, magának tartaná meg a teremtő. Higgyétek el: idealizálni az *egyént*, azaz: közelebb vagy fölebb emelni a *nemhez* annyi, mint közelebb vinni a szabadsághoz, s odaállítani az állati korlátozottság tőszomszédjába. Azt meglehet határozni: mi az ember; de szabályban kimondani, minő belterjű lehet személyisége, hogy aztán a költő, kinek dolga indulatfestés, ahhoz tartsa magát, soha. Pedig ha megállapított, mintegy személyes leírása adatnék tudományban, idealizálás által, az egyéniségnek, hogy legyen mintaul mit tenni az emberfestő elé, épen oda jutnánk, s csak egy kis mathematicai vonal sem választana el a majomtól — melyben, mint Herder tanítja, igen sok, szinte sajnálkozási indulat is, van már az emberből; holott mennél nagyobb és kiterjedtebb a művelődés annál több ember jut önálló egyéniséghez, akarátának teljes birtokához; ellenben csak műveletlen elnyomott társaság embereit lehet verni, mint a pénzt, egy formára, csak lelki testi rabság zsidbaszthatja meg az egyéni szabadság szép, emberhez illő, teljes kivirágzását, s a művészeti szabályok amaz elvont *általánosságban*, s kitágulhatlan merevségben valódi hat láb sir, hol minden ember elfér, de — halva.

Világos ezekből, hogy a jellemnek nincs szüksége eszményítésre; mert az individuum mihelyt visszatér a nembe, azonnal elnyeletik, mint csepp az óceánban, és többé senki meg nem különböztetheti. Világos, hogy az egyéniség vallása együtt jár a szabad emberiség, vagy emberi szabadság vallásával, — hogy csak a tiszta egyéniség igazán emberi méltóság; s ennek a művészetben visszaadása legfőbb dicsőség. Ha még azt is kifejteném, minő befolyással volt a keresztény vallás az emberi léleknek, és így az egyéniségnek is felszabadítására; továbbá, mint földötterék föl mélyebben az ember valója, belsője: el volna mondva legalább vázlatilag: mi a romanticismus, és befolyása művészeteinkre; mert hogy a keresztény költészet a keresztény vallással testvérileg karöltve jár, fölönnek tartom megemlíteni avagy csak azok előtt is, kik félig-meddig gondolkoztak a mai költészet előállításáról; el nem hallgathatok mind e mellett egy igazi balságot irodalmunkban, miszerint nálunk több író beszélt már mind az idealizálás, mind a romanticismus felől, anélkül, hogy legkisebbé is magyarázta volna egyiket, mint a másikat, miből természetesen következett, minek következnie kellene, balra érzés vagy értetlenség, és íróink

legnagyobb része ma sem tudja, mit értsen a romanticismus alatt, melynek szempontjából dicséri, és pedig elhatározólag, a franciákat.

Hadd szóljak ehhez is egy-két szóval. A mai drámában legfőbb uralkodású az egyéniség: előtte a *sors* és *eset*, a régi drámák *fővivői, másodrangba* süllyedtek, s e pont miatt örökre elváltunk a régiektől, mert minden külső nem az egyénből, hanem más fensőbb vagy idegen lénytől (sors, istenek, furiák) eredő motivumoknak vége, és minden tettnek az önakarattal bíró egyénben vagyon kezdete s oka, innen minden az ő nyakára esik vissza, és az ember, ha nyögi a megtorlást, úgy lakol, mint arra méltó, s ekkép rajta teljesen kiszolgáltatathatik a költői (legfőbb) igazság, más részről a szánat is teljes mértékben fölgerjeszthető; míg ellenkezőleg ha — mint a régi drámákban — egy bosszuálló isten haragja keveri bajba, veszélybe a szegény halandót; ha Prometheus maga sem tudja, miért láncoltatik a Kaukazushoz s legföllebb annyi az ok, mennyit Aischylosnál olvassz: *Zeüs akarta!* szóval: ha külső szükség ragadja nyakon és minden szenvedésbe hurcolja el az embert; ha az emberrel idegen akarat rendelkezik: akkor neki nincs szabad akarata, ő nem egyéb, mint a sorssal bika- viadalban birkózó szerencsétlen, az istenek bosszantó gyönyörűségére.

Az új francia komoly drámákban — talán kivétel nélkül — igen sokszor találunk cselekvényt, melynek semmi oka; mert igen sok helyt van, hogy ajtóval együtt rohan be a hős; vajon ez-e hát az a híres romanticismus? Már hogyan volna az, mikor nem az? A franciákat a sok cselekvényért szeretjük, de arra nem gondolunk: lélektani alap van-e vetve minden szónak, tettnek; pedig a sok tett csak úgy jó, ha motiváltatik, — s hogy mennél több és különfélebb a cselekvény, annál több s mélyebb indító oknak szükség előhozatnia, magától értetik, és ez volna igazán a romanticismus. Én magam erős és kifejlett egyéniséget (charaktert) ohajtok, s természetesen mindent szívesen látok, ami tőle cselekvénykép származhatik; igen, de a franciák — mint már Heine is megjegyzé — egészen megfordítva fogják fel a dolgot, mert *sok* cselekvényt adnak *kevés* vagy semmi egyéniség után, és így a jellem rovására; ez pedig nem romanticismus, hanem egyenesen visszaélés azzal. Legyen a drámában cselekvény, amennyi lehet, de aztán ember legyen a talpán a költő, s tudjon motiválni. Ez az, miben a franciák mód nélkül gyarlók és mindig gyarlóbbak Hugo Victor óta, mert nem képesek angol (shakespeare-i) mélységű lélektant vetni alapul marionette-i gyorsaságú cselekvényeiknek.

Ki cselekvényt minden áron akar a színművészetben, jobb lesz a színpadnak hátat fordítania, s kinézni az életbe. Az a néhány ölnyi deszkavilág, melynek neve színpad, megsemmisül az élet, a történet nagyszerűsége mellett, s mint a nyers magyar mondaná: kutya a valósághoz képest. Legföllebb is egy két saloni jelenetet ábrázolhatsz rajta, ennyiért

pedig kár színházat nyitni. A mohácsi mezőt tiz-húsz statista, Velencét a Doge-palota rajza nekem soha nem fogja előállítani, s legfőlebb is jót nevetek magamban e nagy gyermekeknek való komédián. Nekem az a dráma tetszik, mely mikor olvasom, a színpalat megszüli maga körül, az a dráma, melynek erkölcsi lehetsége erőt vesz képzelődésem, hol az ember küzd, hol szenvedély az akarattal, jelen a jövővel áll alkuban; mikor lelkemben is a bonyolódásnak köttetik meg csomója, s epedek az összeszőtt cselekvény megoldása után. Igaz ugyan, hogy a francia dráma igen életszerű, mert életben is, mint ott, csak a történetet, a következőt látom, nem az okot és tevő akaratot; de ha ily nemű dráma tetszik, minden késedelem nélkül fordítsatok hátat a színpadnak; mert az élet valóság, és nem lámpamelletti spektakulum.

Miben áll tehát már, és ezek után, a drámának élethezi közelsége? Felelet: abban, hogy benne az embert úgy kell előállítani, mint az életben megjelenik: egyénileg, azaz *jellemzetesen*, és nem úgy, aminőnek lennie lehetlen, azaz: nem *eszményileg*; s ezzel visszakanyarodánk oda, honnan kiindultunk; s én elmondám prolegomenaimat Vörösmarty drámáinak bírálata előtt.

Vörösmarty korább irt színművet, mint eposzt, és hamarébb hagyott fel, legalább tudunkra, az éposszal, mint a drámával, miből kitetszik először, hogy ösztöne inkább szólítá őt ezen utolsóira, s kedvét később sem veszté el iránta; másodsor: hogy maga is több szükségét látta, kivált újabb időben, emennek, mint annak. Mindemellett Vörösmarty a szinköltészet történetében csak *esetleg* foglal helyet, míg az époszében *szükségkép*; mert mi volna epicus irodalmunk nélküle, holott drámában tett törekvései csupán próbatételek, noha *általános* költészeti, s főleg nyelvi tekintetből nagy becsű kísérletek. Tehát Vörösmarty költő, de nem drámaköltő, azaz: mindig győzi erővel a költészetet, valamедdig ez lyrai *általánosságban* (az érzéseknél) marad; ellenben elhagyja ereje, midőn *individualításokra* kell szoritkoznia, mint kell a szinköltészetben. — Tartsuk meg az itt mondottakat mindaddig, míg drámáinak egyenkénti átnézése után illő meggyőződésre fogunk vezéreltetni a vizsgálódás fényinél, s kellő világba állítandjuk mellékesen drámai költészetünk gyöngé oldalait.

Salamon király, szomorújáték őt felvonásban, nyitja meg a sort. Nándori győzelméből, melyet Géza- és Lászlóval együtt nyert, megtérven a király, midőn öröme volna oka, kedvetlen. Sophia, neje, dicsérettel halmozza őt; de a király visszautasítja magától a dicséretet, mondván: nem én vagyok a diadalos, hanem Géza és László, őket üdvözli a közhir; mire Neszte, anyja, dorgáló szóval fordul hozzá:

„Szégyeld magad fiam, tudom megéint
Hiú gyanúk zavarják csendedet.
Ne higj azoknak;” (6. lap)

Salamon Videt hívja fel tanújaul; ki elmondván, mi történt az ostrom után, oly szint ad a dolognak, hogy Salamon gyanúja még inkább fölgerjed a „fejedelmek” iránt, s anyja minden intései hasztalanok; Sophia pedig oda ingerli a sértett büszkeségü királyt, hol nyugalma elvész, s e szókra fakad:

„A' béke titkon dúlja csendemet.” (12. l)

Vid áll most elő, s boldog a kárörömben, hogy megszaggatá királya nyugalmát; s még boldogabb annak elgondoltában, hogy a király

„A' fejedelmekre haddal megy legott,
'S ha nem vigyáznak, elvész életök” (13. l)

(Eddig Székes-Fehérvár, most Nagy-Várad a szintér). Itt Szónok és Bikás, fejedelmi hadnagyok, az országban repeső hirtet elmondván, mint bukott el Nándor (ezt már tudjuk!), mint osztozott a prédán a király és Vid leginkább; a közbejövő Bátor által ismét harcra hivatnak, mert

„Vid kész sereggel jár a' széleken
És azt ordítja: . . .
Megyek temetni Gézát,” (16., 17. l.)

A két hadnagy közül Bikás hadat kiáltana már, de Szónok még meggondolja, mit tegyen. Bátor, ki azért ment el, hogy Gézát tudósítsa Vid eljárásáról, most vele együtt újra föllép, s köztök Géza szerepet oszt, kinek-kinek meghagyván: mit tegyen. Géza egyedül marad, s egy monológban elmondja, mit már szinte tudunk: Nándor bukását, s Vid álnokságát. E szók után lép föl László. Géza tanácsot kér; de László csak késznek nyilatkozik a hadra, mondván:

„De nincs különb út: harcz, vagy rabkötél.” (22. l.)

és megy külföldre, segédül hívni lengyelt és orosz, mig Géza itthon marad vigyázni és hadat készíteni. (24. lap)

(A történet Győrbe tétetik) Erneyi fürgetegben keresi föl Dezsőt, a püspököt; miután egyszer már elolthaták együtt „a lázadás pusztító lángjait,” most ismét azért, hogy békét szerezzenek. Erneyi elmondja e közben Dezsőnek: hogy a béke megbomlása Vid munkája, hogy a király

„Német hadat kér pártúl agg ipától:
Lengyelt, orosz, hí Géza is segédül.” (26. l.)

Dezső tanácsa ide megy: Gézát ő, a királyt pedig Erneyei engesztelje; s az *első felvonásnak vége*.

(A Második felvonás elején, Nagy-Váradon.) László értesíti Gézát, hogy hasztalan lépte át a hon határait:

„Ottkűnn! ki gondol ottan ugy hazánkkal,
Mint mink, kiket szült, táplál és nevel:” (29. 1.)

mind a mellett ég a csata kedvétől, s Géza által nyugalomra intetik, s addig is, míg embert ölnének, vadászatra hivatik; mikor a győri főpap ott terem. Ez egy allegoriában előadja: miszerint egy bujdosót keres: a békét (31., 32. 1.) Erneyei már szinte rábeszélte ezalatt a királyt. Dezső tehát meghívja a fejedelmeket a szigetre, hol találkozáván, kibéküljenek a királlyal; s mennek.

(Fehérvárott) a királyt jobb szellemének dorgálásai között leljük, kárhoztatván Videt, ki épen jó. Látván ezt, hogy Salamon kedve tőle elfordult, mintegy örül Erneyei jöttén, hogy neki nem kell szólania. Erneyei értesíti s kéri a királyt, hogy a haza nagyai elmenvén hozzá békét ajánlani, ne vesse meg azt. Salamon erre azt kérdi Vidtől: mit mondasz ehhez? *Vid* (erőtetve): „Nem tagadhatom.” Erneyei megörül, dicséri Videt, hogy belőle ma a jobbik ügy beszél, de Vid esküszik, ismét visszavonást csinálni.

(A szigeten) Dezső szónoki pathosszal adja elő az eddigi belhadak irtózatait, és kéri a királyt és fejedelmeket, megbékülésre. Ez megtörténik; Erneyei örül, Vid boszankodik; mindketten pedig kezesül maradnak a fejedelmeknél.

(Nagy-Váradon) Vidnek sehogy nem tetszik, mert győzni látja Erneyeit maga fölött tanácsaival. A hadnagyok háborút óhajtanak, s Vid megígéri nekik, hogy lesz. Közülök a király mellé csábit hármat (Szónok, Bikás, Petrud), de Bátorral nem boldogul, ki őt, mint maga sem bánta, bevádolja Lászlónál, László, ne hogy a kezes még többet is elcsábitson, mind Erneyeit, mind Videt visszaküldi a királyhoz igérvén a béke fentartását kezeség nélkül is.

(Fehérvárott) a *harmadik felvonás* első mozdulatát Sophia teszi, gyalázzván férjét, hogy tőle Géza és László minden hatalmat elvesz. Salamon jó; kedvetlenséget lát a királynén; ez ő rajta. A királyné férje dicsőségét félti; s beteg édes anyját a király. Látd, [!] monda ő, kezeseidet elcsapták, te már semmi sem vagy. Salamont, felboszankodva, épen alkalmas pillanatban leli Vid, de nem Erneyei; s az első, minden rimánkodása mellett az utóbbinak, hadszedésre küldetik.

(Ingóványban) Vid Gézára les, három álarcossal. Bátor feljő, látván az álarcokat elrejtetik. Vid nyugtalanul várja Gézát, mondván: mily soká

marad! Bátor kirohan, s így szól: nem, nem marad sokáig. Azok megfutamnak; Bátor egyet lever; aztán ellöki, s az érkező Bikásra és Szónokra bizza, míg maga megy Gézához, de azok az orgyilkost elszalasztják. Bátor jó, s nem lelvén a fogolyt, már-már összevész Bikással, ha Géza pört nem oszt közöttük, kinek elbeszéli Bátor, mint akarták őt megölni. Bátor egyedül; az éneklő Jolánkával találkozik, ki elfut.

(Szekszárdon) Salamon szemrehányást tesz Vidnek, miért akará orgyilkolni Gézát. Ez mentségeül feleli:

„Vagy Géza száll, 's te fenn uralkodol,
Vagy téged ejt el, s ő uralkodik.” (77. lap)

s azon hirrel lepi meg, hogy László már haddal közelget. Ekkor a király habozó elszánással: nincs semmi hátra, végezd dolgodat. A király és Vid távoztával jó Vilhelm apát, ki e beszédet kihallgatta s Gézának megírja, hogy addig is, míg László elérkeznék, őt külön akarja haddal megtámadni Salamon.

(Erdős táj) Géza és hadnagyai elfogják a lovagot, ki épen az imént irt levelet vivé. Géza belőle felvilágosittatik.

(Mezei lak.) Csatás, királypárti vitéz, hadra készül, hugát Jolánt egy hű cseléd oltalmára bizza; kinek eszébe jó a csata kockája, ki félti bátyját, nem felejt Bátort; aggodalmai elhívják őt, megnézni a csatát.

Negyedik felvonásban (kemei sík) Géza tábora látszik. Bátor észreveszi Jolánt *szereleme halmain*, s utána megy. Géza parancsol hadnagyainak, mit fogjanak tenni. Azonban őket már elcsábítá Vid; s úgy intézte, hogy átszökvén Géza táborából, emeljék fel paizsukat, s ez legyen a jel.

(Egy völgyben). Csatás és Bátor találkoznak, s mint külön pártiak, összecsapván, első elesik, s arra kéri Bátort, hogy kimélje hugát, ki nem más, mint Jolánta.

(Kemei mező) Salamon tábora. Vid értesíti a királyt arról, mit már tudunk, hogyan csábítá el három hadnagyot kezessége ideje alatt. De csatakor nem vigyázzván a jeladásban, ellenség gyanánt fogadtatnak. Harc a 109–118-ig.

Ötödik felvonásban (Mogyoród táján) László haddal jó, s találkozik Gézával, kinek serege már futamodik. Bátor és Salamon viaskodva lépnek föl; az első fáradtan, Lászlót hagyja Salamonnal harcolni, ez azonban Gézát kívánja. László békét vagy harcot ajánl. Ez utolsót Salamon retteg elfogadni, mert „László vasát Isten vezérli, angyal sujtja le.” Ottó feljő morva hadával.

(Sikhely) Itt veszi anyja halálát Salamon; itt hallja hogy a királyné elhagyá az udvart, és addig vissza nem tér, míg ő *egész* király nem lesz, és parancsot ad ütközetre. Mint védő szellem áll elé Sorvatag, egy örült

remete, nem akarván bukásba ereszteni őt. De Vid mindig unszolja; Ernyei nem; ez békit, amaz lázit. Salamon enged és nem enged a bölcs Ernyeinek, s nem tudja hová hajoljon. Vid újra belészól lelke tusáiba, és győz rajta és Ernyein. Harc; Vid elesik, de szánat nélkül, Ernyei hasonlólag, de részvétünkkel. Salamon elfut; László nem engedi üzni őt. A győzelem övé; Géza királynak kéretik.

Kettőre akarom figyelmessé tenni az olvasót. Egyik az, hogy Salamon királyt szomorújátéknak nevezte írója, s itt az a kérdés: vajlon szomorújáték-e hát valóban a mű? másik a történeti Salamon: s igazságos-e azok véleménye, kik a történeti Salamont nem tartják tragikus jellemnek? — Elsőre nézve már Toldy elmondá, hogy „Vörösmarty Salamon a legszorosabb értelemben historiai *dráma*,” másodikat megcáfolja költőnk maga, az által, hogy ő mint szomorújátékra méltó tárgyat szemelte ki Salamont a történetekből, bár nem birta is műben kivinni; s ez oka, miért van úgy címezve, mint nem kellett volna címeztetnie a jelen drámának; de megcáfoló ezt, és pedig fényesen, Vörösmarty ama szép lyrai költeményében, melyet annak idején nagy méltánylással emelénk ki, s így kezdődik: *Átok reád, magyarok hazája!* Itt ő teljesen a *történet* ihletését követte, mert meg vagyon írva régibb krónikáinkban, legalább *hagyományosan*, a bukott király későbbi életviszontagsága, és talán Bonfinnál olvasható, mikép remete lön, mikép ő, bünei miatt vezekelve, sz. földre zárandokolt az akkori keresztes hadakkal; s ez legyen való, vagy nem, történetileg, de költőnek megbecsülhetlen adat, s annál inkább, mert *hagyomány*, mit pedig megrontani nem szabad. E tudva, nemcsak az, hogy Salamon nem tragikus jellem, hanem, szerintünk, egyike a legtragikusabbaknak, melyek történetünkéből felmerülhetnek, mihez még, úgy tetszik, az a borzasztó körülmény is járul, hogy Salamon, midőn anyja keserű szemrehányást tett volna neki elkövetett botlásaiért, kezet mert reá, a királyi anyára, emelni, vesztett dicsőségének örült fájdalomban. Minő adatokkal szolgálhat még ehhez a Visegrádi dunaparton emelkedett csonkatorony, a vele járó vagy járható monda? S ide véve a történet csalhatatlan adatit, kívánhatunk-e többet, hogy belőle alkothasson a költő? Salamon királyt szomorújáték tárgyaúl nézte Vörösmarty és pedig egyenesen történeti adatokból, s e tekintetben egy véleményen vagyok vele és a történettel. Hogy szomorújátéknak ki nem vihette, az nem azt teszi, mintha nem lehetne máskép, mint ő, feldolgozni a tárgyat, mintha Salamon nem járná meg tragoediának. Ugyanazért vegyük annak Salamont, amivé költőnk tolla tevés, s vizsgáljuk a történeti drámát:

E bírálat folytában több helyütt volt már szó a történetről, nevezetesen: Cserhalomra tett megjegyzéseimben, aztán később, mióta közele-

dem a drámákhoz, melyekből különbség tetszik meg a tett és tett között, aszerint, amint az drámában, vagy históriában előjön. Emitt az események láncolata *külsőkép* függ egybe, azaz: pusztán csak arra lehet és van tekintet, hogy egymásután, időrenddel folyjon az előadás; mondassék el az, ami történt, s a történetíró épen nem bir kulccsal, nem különösen a körülmények apróságig részletes tudásával, hogy mindennek okát adhatná, sőt ha adná is lélektanilag, ezt más hiteles bűvár valami újonnan fölfedezett *oklevélből* azonnal feldönthetné, mert történetírásban főkellék az *adatok*; ellenben a költő, kinek az adatok bűvárlása nem tiszte ha valamit motivál, bemegy a lélekbe, s kikeresi azon okot, mely a történetben tudva levő tettet előidézheté; s így nála *belsőleg* függenek össze az események, azaz: lélektanilag. Mit mond például a történet, miért vetteté rab-ságra Szilágyit, Mátyás? Ha adat nincs, semmit; neki elég, ha elmondja az eseményt. De próbálj csak drámában ily adatot, mint *történetileg* hitelest, bizonyos lehetsz benne, hogy levernek a szinpadról, s azt mondják:

„Történet maga is történik, szinre mi szükség
Hurcolnod? tettet vigy oda, vagy takarodj.”

Ellenben a költő, ismervén a történeteket, az ember akaratának kisugárzásait, ily módon elmélkedik: Mátyás, mint egész életiratából kiviláglik, erős, makacsságig erős akaratú-, hajthatatlanságig szigorú jellem volt, és Szilágyi nem különben. Ez igényeken formált, mint országhormányzó és rokon, ki őt méltóságra emelte, az ifjú király vezetéséhez; amannak pedig korán feljövén lelkében az öntudat napja s helyzetének ismerete, nem hagyá magát, gyermeki járszalagon vitetni s legelőbb is Szilágyin mutatá meg, ki és mi ő. — Mikor a költő eddig okoskodott, már látnivaló, hogy egészen más oldalról fordult a történet földerítéséhez, mint a historicus; látni való, hogy itt az esemény szinte a lélekhez van kötve még pedig elszakadhatlanúl, s ily előzmények után a meghasonlás közöttük, majd a bebörtönzés, teljesen lehető és hihetővé lesz előttünk. Azonban a pontig a történetíró is fölemelkedhetik a pragma segítségével, s az az amennyiben philosophálni kezd, de ismét elmarad a költőtől, mert ez nem állapodhatik meg ily *általános*, bölcséleti ok mellett; hanem *különös* eseményt keres, mit ha nem lel, *költ*: például Szilágyit vétkesnek teszi valamiben, mert vagy egy vagy más parancsát a királynak nem úgy teljesíté, mint *épen* Mátyás szerette volna, s előhoz bizonyos *speciális* adatot, mely akár történt meg, akár nem, mindegy, csakhogy megtörténhetett legyen; s az ily specialításra vont történet neve aztán *tett* vagy *cselekvény*, s ennek költészete a dráma. Ez a pont az, hol a drámai költő mind a történetírótul, mind a philosophustul elválík; elsőül, mert *költhet*, ahol nincs, adatot, mi által kiegészítheti az események közeit, és organi-

cus egységbe fűzheti a külön eseményeket; utolsótul: mert *általános* adatról *különösre* száll le, azaz: a gondolkozás halvány világából az élet örök zöld mezejére, hol mint gyömolcsöt szedi az élet fájáról a tettet, anélkül, hogy a fának a lélekben fogamzó gyökerét láttatná, vagy megillette volna, mikorön, mint a gyümölcs, bizonyosságot tesz az elrejtett gyökerekről, akkép az ember egyes tettei annak belsejéről, akaratáról. Ha ily módon járt el tisztében a drámaköltő, ne gondoljon többé a későbbi oklevelek tanúságaival, az végre mindegy, akár összeesküvés gyanút, akár a végvárok sanyargatását feszegezzék föl a történeti személy (Szilágyi) ellen, ez által a történetírás fog javittatni, s nem a dráma; mindazáltal megjegyezzük, hogy a történetírásnak tudvalevő speciális adatait, a régi közhit által megerősödött hagyományt, ildomos drámaköltőnek becsülni, sőt tisztelni szent kötelessége.

Eszerint a történetíró közismeret fokán áll, még akkor is, ha okoskodik (pragmatizál), a költőhöz képest; mert az általános ismeretet az életnek és tudománynak minden nemében hamarább és könnyebben felfoghatni, sőt eltanulhatni, mint a részletes, különös ismereteket, aztán okoskodni, szemlélődni mindenki tud, ha csak valamennyire jártatja is eszét az eszmék országában, mivelhogy nincs mit félnie a tapasztalás, az élet, a körülmények szikláiba ütközéstől, míg ellenkezőleg az eszmét kibékíteni, összhangba hozni a valóval, s a kettőt, élet formája alatt, egy testbe önteni a kivitel által minduntalan roppant nehézségekkel jár, statusban vagy művészetben egyiránt.

De még tovább megyünk. Annál, hogy a költőnek le kell szállni a philosophi magasból, és specialis esetekre bocsátkozni a drámai költészetben, meg nem állapodhatunk. Elvünk, az egyéniség parancsa kérlelhetlen szigorral kényszerít kimondani, hogy a drámai cselekvény nemcsak speciális, hanem valódi *egyéni* cselekvény tartozik lenni, azaz: olyan, mely semmi más körülményekből ne következhezzék, mint épen azokból, melyek között megtörténik. Ez leszen aztán az a tulajdonképi művészet, az a gyakorlati architektonikus ügyesség, mely mindent a maga helyén tesz és mond, és nem zavar be általános sententiákat, szóvirágokat az előadásba, hogy egy helytt csömörig untat bölcselkedési, vagy philanthropi és erkölcsi legjobb legszebb igazságokkal, de melyekre semmi elkerülhetlen szükség, míg másutt üres vázként hagyja előttünk a mesét, epezőtő szárazságban koptatja lelkünket. Kit valami nagy indulat elfoglal, mindent önegyénisége szemüvegén lát, mint a sárgaságban szenvedő. Azért, olyan a világ, mint én felfogom; s ha lelkünk szomorú, úgy tetszik, mintha mások szenvedése is fölkeresne bennünket, s rokonulni akarna miénkkel. Költészetben, tudjuk, a szenvedélyek, az emberi erősebb érzelmek szólnak, s lehetlen megengedni, hogy felizgatott kedély úgy okos-

kodják, mint a vérhagya bölcs vagy égvizsgáló, mikor vonalok és körök tudományával a csillagok járását kiszámítja. Példát vehetünk e részben magunkról s az életből. Ki atyját vagy más kedvesét gyászolja, bizonyosan hamarabb észreveszi ha más gyászol, mint az, ki még a sorsnak semmi csapását nem érezé. Szenvedélyben a lélek olyan, mint folyamban az örvény: mindent karikáiba sodor.

Emlékezzünk csak, — hogy eléggé ismert helyről tárjak elő példát — mit mond Lear király a mennydörgésre, a viharra (III. elvonás 2. jel.) és Edgárra, (III. felv. 4. jel.)

„okádj, tűz! zuhogj eső!
Eső, dőrej, szél, tűz, nem lányaim.
Kősziv miatt nincs vádam, elemek,
Rátok; nem adván országot soha
Nektek, soh' sem levén ti gyermekim.”

vagy később, midőn Edgár rongyosan és örült módra kijő a kunyhóbul, s Lear ezen szavakkal fogadja: „Te lányidnak adád mindened, és magad ennyire jutottál?” és később: „Mit? Lányai vitték őt ide? — Semmit sem tarthatál meg magadnak? mindent nekik adál?” — ismét midőn Kent a királynak feleli, hogy Edgárnak nincsenek leányai: a király így folytatja: „Ördögbe, álnok! Hisz semmi sem teheté ily csúffá a természetet, mint hálátlan leányai.” sat. Mindezek oly *egyéni* mondatok, hogy ezt a világon senki, és más körülmények között, soha nem mondhatta, mint Lear. Lelke teli keserű fájdalommal, leányai hálátlansága miatt; s ezen fájdalmat mindenre átviszi; de azért nem panaszkodik záporra, viharra, mert nekik nem adott királyságot, mint leányainak, kik mégis kőszivüek iránta; s midőn a rongyos, örült Edgár elébe tűn, nem is gondolhat róla egyebet, mint hogy lányai tették semmivé; s e ponton szinte összetéveszti magát vele, azaz: egyénisége fájdalmait úgy átviszi reája, hogy épen azért kel föl leginkább a részvét Lear király iránt bennünk, amit a másikról mond, mert a körülményekből tudjuk már, kit illessen az. Mily nagy és mély hatású szavak ezek a magok helyén! De ne ismerjük a körülményeket, vagy belőlök kikapva mondassanak el, fog-e lenni hatásuk vagy csak igazi értelmök is? És ilyen tömérdek van Shakespeareben, és ha még annyi volna is, az mind oly mélyen, szorosan és válhatlanul van összekötve a személy *egyéniségével*, hogy belőle közvetlenül folyván, egyiket a másik nélkül gondolni sem lehet, vagy inkább: Shakespearenél a szavak magok az egyének; holott a philosophiai úton szerzett általános tételek, minő: „ismerd magadat”, személyiség viszonya nélkül magokban is megállható érzemények (sententiák), s ez a különbség a kettő között.

Tehát a cselekvény és annak szavai szorosan egyéniék legyenek, azaz: nem általánosan alkalmazhatók, hanem csak épen attól jöhetnek, ki

azokat míveli és mondja; s ekkor leszen teljes harmónia s életműi egység a művészetben, minél aztán nincs magasabb követelés.

A bírálatunk alatt levő történeti drámában különös tény a nándori zsákmánynak és hirnek megosztása. Salamon többet vön a kincsből, a fejdelmek többet a hirtől; s ez volt a száłka elsőnek szemében. Azért haszontalan mondja neki anyja, hogy hirteli fogyatkozását kipótolja a ragadomány tetemesb osztaléka, mert a nélkül Salamon szegény; innen ily szókra fakad:

„A' bölcs, kegyelmes Géza ott ragyog.
Ott hadverő László, . . .

Itt a' szegénység és király lakik.”

De hogy mélyebb motivumokra menjen költőnk, Salamon nem annyira a *királyt*, kit társadalmi felfogás szerint jogosabban illetett volna a dicsőség, akarja előtüntetni, mint a megbántott büszkeségű *embert*, s ez kitetszik e sorokból:

„Mebánásom' szégyenét, 's nem a'
Jövő veszélynek rémét sinlem én.”

Ez mindenesetre oly felfogás, minő csak kell a legnagyobb szomorújáték előállítására; később mindazáltal oda hajlik a darab menete, hogy Salamonban el van nyomva az ember és csak a király forog szemünk előtt. Ebben látom én az okot, miért nem lön Salamon királyból az, minek lennie kellett volna, s miért lön, mint Horác mondja, amphorából urceus, vagyis: szomorújáték helyett dráma. El van tehát hibázva, és pedig helyrehozhatlanul, a főszemély, mert a *király* egészen háttérbe szorítja az *embert*, s vele az igazán emberi érdeket. Igazolásunkra legjobb adat a kifejlődés maga, mert a királlyal, midőn László előtt meg nem állhatván, elfut, és Géza választatik helyébe, a darabnak vége: mintha oly nagy lakolás volna előttünk királysága vesztese, mely által kiszolgáltatnék a költői, örök igazságtétel. Királysághoz, hivatalhoz, társadalmi egyénhez nincs kötve igazi tragikus érdek. Salamon nem azért volt gyanakvó, hirre vágyó, s később igaztalanul hadakozó, mert király volt, hanem egyéniségénél, természeténél fogva. Királysága csak körülmény, mely a gyanakvó kedélynek hatalmasabb eszközöket szolgáltat, miért királyságának vesztese, legfőlegb külső meghódolás; neki magával kell kibékülni, s megcsillapodni a fejére nőtt indulatok terhe alatt; belsőjében kell történni ama nagy változásnak, mely szánatos félelmet támaszt, hogy megtisztulva lássuk őt, s benne az emberi természetet. Ha megjegyzők Árpádra nézve annak idejében, hogy, pusztán mint vezér levén előállítva, jelleme *egy* oldaluságban veszett: itt ellenkezőt kell mondanunk. Salamon *két* oldalu

személyiség, kiről azonban nem tudjuk, melyik a bal, melyik a jobb oldal; tehát körülbelül olyan, mint egy francia példabeszédben az esetlenséggel gúnyolt angol kisasszonyok, kiknek mind a két kezök *bal*. Ennél, úgy hiszem, megmaradhatunk. Salamonhoz legközelebb álló s legnagyobb befolyásu egyén Vid, a gonosz; vagy nem is annyira közel álló Salamonhoz, mint benne élő. Vid a Salamon lélekismérete. Ez a roppant uralkodás, mellyel ő a királyt mintegy tétlenségbe szorítja, vagy legfőlebb gépileg mozgatja, fölötte árt a mű érdekének, mivel megöli Salamonban az akaratot, pedig ha Salamon hisz Vid szavainak, elvégre azért hisz, mert maga is úgy akarja, mert önbelátása úgy javasolja. De Salamonnak nincs akarat. Az egészen el van mosva benne, s így kiált fel:

„Vid! te ördögöm vagy! —
Mért nem lehet nem tennem semmit is,
Midőn tennem veszel és kárhozat?”

Világosabban: miért kell nekem tenni, midőn nem akarok; midőn ha teszek, kerülhetlen a veszély? E roppant uralkodás roppant hiba. Vid, akárki mit mond, a fatumnak személyesítője, a megtestesült fatum; s ez vajmi kézzelfogható vastag érzékités, vajmi szerencsétlen gondolat keresztény drámai műben!

A mese összeállításában különös tévedésnek látom nyomait, mert azon kívül, hogy az első felvonásban leginkább csak előkészületek tétetnek, melyeknek folytatása az utóbbiakban következik, mignem a had kockája Salamon és a darab sorsát is eldönti, s így az egész drámán valódi epicus léghezamot érzünk átvonulni, van egy bal fogás, miszerint a drámaköltő elfelejti, hogy közönség előtt járhatja személyeit a jelenetek változtatásával, és többször ad elő egy dolgot, miről a közönségnek már van tudomása, így a drámai személyek egymás között és egymásért játszanak. Vid elég szabatosan és részletben mondja el Nándor bukását s a vele járt eseményeket a 7-8. lapon. Ehhez a 14. lapon (Szónok és Bikás beszélgetésiben) a történet kiegészítéseül az jön, mit maga Vid el nem mondhatott, nevezetesen: hogy ő volt az osztálynál ármányos. A 19. lapon Géza ismét előhossa ezt, Lászlóval beszélvén, s a 26. lapon pedig ugyanezt Erneyei mondja el Dezsőnek:

„Vid a mi átkunk, Vid munkája ez.”

Mintha szobában ülnék, s régen nyakunkon ülő vendégünket minden újonnan érkező látogatónak ismét meg ismét bemutatnók. Bátor Oposban igen szép történeti egyéniség van elhibázva. Ő mint tudjuk, végfogytig hú követője volt Salamon sorsának. Egy Kent, Lear királyban, sem adhat nagyobb képet, mint ez a történetileg olyan Bátor Opos. Azért

kár volt őt a fejedelmek pártjára tenni, hol neki semmi keresete. Tegyük őt Salamon mellé futásában, végelhagyatottságában, hozzá gondolva még nagy vitézségét, oly drámai személyül ajánlkozik Opos, hogy kétségbe kell esni a költőnek, ha Salamont urául akarja fölibe fösteni.

A nyelv Salamonban költői, de nem drámai. Effélék:

„- aki elsősegem fénykörét
Zavarni kezdi, annak én örök
Homályba döntöm vakmerő fejét.” (11. l.)

Aztán:

Keljünk Biharnak szélvészies fokára,
Hogy mennydörgésként hallják szózatunk;
Onnan kiáltsunk háborút, halált. (17. l.)

Vége:

„Másét ne bánts, ne hagyj sajátodat.”
E szent igazság dörg a fellegekben,
Ez van fölírva olthatatlanul
Csillag betűkkel a szép ég ölén. (23. l.)

Mind nagy szavak, emlékünke hozók azon többfelől érkezett megrovást, melyet a stil hangossága miatt Vörösmarty kénytelen volt elszenvedni bírálótól.

személyiség, kiről azonban nem tudjuk, melyik a bal, melyik a jobb oldal; tehát körülbelül olyan, mint egy francia példabeszédben az esetlenséggel gúnyolt angol kisasszonyok, kiknek mind a két kezök *bal*. Ennél, úgy hiszem, megmaradhatunk. Salamonhoz legközelebb álló s legnagyobb befolyásu egyén Vid, a gonosz; vagy nem is annyira közel álló Salamonhoz, mint benne élő. Vid a Salamon lélekismérete. Ez a roppant uralkodás, mellyel ő a királyt mintegy tétlenségbe szorítja, vagy legfőlebb gépíleg mozgatja, fölötte árt a mű érdekének, mivel megöli Salamonban az akaratot, pedig ha Salamon hisz Vid szavainak, elvégre azért hisz, mert maga is úgy akarja, mert önbelátása úgy javasolja. De Salamonnak nincs akarata. Az egészen el van mosva benne, s így kiált fel:

„Vid! te ördögöm vagy! —
Mért nem lehet nem tennem semmit is,
Midőn tennem veszel és kárhozat?”

Világosabban: miért kell nekem tenni, midőn nem akarok; midőn ha teszek, kerülhetlen a veszély? E roppant uralkodás roppant hiba. Vid, akárki mit mond, a fatumnak személyesítője, a megtestesült fatum; s ez vajmi kézzelfogható vastag érzékités, vajmi szerencsétlen gondolat keresztény drámai műben!

A mese összeállításában különös tévedésnek látom nyomait, mert azon kívül, hogy az első felvonásban leginkább csak előkészületek tétetnek, melyeknek folytatása az utóbbiakban következik, mignem a had kockája Salamon és a darab sorsát is eldönti, s így az egész drámán valódi epicus léghuzamot érzünk átvonulni, van egy bal fogás, miszerint a drámaköltő elfelejti, hogy közönség előtt járhatja személyeit a jelenetek változtával, és többször ad elő egy dolgot, miről a közönségnek már van tudomása, így a drámai személyek egymás között és egymásért játszanak. Vid elég szabatosan és részletben mondja el Nándor bukását s a vele járt eseményeket a 7-8. lapon. Ehhez a 14. lapon (Szónok és Bikás beszélgetésiben) a történet kiegészítéseül az jön, mit maga Vid el nem mondhatott, nevezetesen: hogy ő volt az osztálynál ármányos. A 19. lapon Géza ismét előhossa ezt, Lászlóval beszélvén, s a 26. lapon pedig ugyanezt Erneyei mondja el Dezsőnek:

„Vid a mi átkunk, Vid munkája ez.”

Mintha szobában ülnénk, s régen nyakunkon ülő vendégünket minden újonnan érkező látogatónak ismét meg ismét bemutatnók. Bátor Oposban igen szép történeti egyéniség van elhibázva. Ő mint tudjuk, végfogytig hű követője volt Salamon sorsának. Egy Kent, Lear királyban, sem adhat nagyobb képet, mint ez a történetileg olyan Bátor Opos. Azért

kár volt őt a fejedelmek pártjára tenni, hol neki semmi keresete. Tegyük őt Salamon mellé futásában, végelhagyatottságában, hozzá gondolva még nagy vitézségét, oly drámai személyül ajánlkozik Opos, hogy kétségbe kell esni a költőnek, ha Salamont urául akarja fölibe fösteni.

A nyelv Salamonban költői, de nem drámai. Effélék:

„- aki elsőségem fénykörét
Zavarni kezdi, annak én örök
Homályba döntöm vakmerő fejét.” (11. l.)

Aztán:

Keljünk Biharnak szélvészies fokára,
Hogy mennydörgésként hallják szózatunk;
Onnan kiáltunk háborút, halált. (17. l.)

Végre:

„Másét ne bánts, ne hagyj sajátodat.”
E szent igazság dörg a fellegekben,
Ez van fölírva olthatatlanul
Csillag betűkkel a szép ég ölén. (23. l.)

Mind nagy szavak, emlékünke hozók azon többfelől érkezett megrovást, melyet a stil hangossága miatt Vörösmarty kénytelen volt elszenvedni bírálótól.

2. KISFALUDY KÁROLY MINDEN MUNKÁI

Íróink közül alig egy-kettő, kinek oly szép viszonya, baráti kézfogása lett volna az olvasóközönséggel, mint volt s van Kisfaludy Károlynak. A Kisfaludy név már fel volt avatva, és megkedvelve a várak és lovagiság, a középkori magyar nemesség éneklője, Sándor óta, s az olvasó világ meglepve és feljogosítva, hogy a későbben jött Károlytól is csak nagyokat várjon, annál inkább, mert előre készen volt a közfigyelem, dioscurokat látni, a nemzeti tisztelet Pantheonában. Az idő úgy akará és a várakozás teljesedett, s most, midőn a két Kisfaludynak immár az emlékezet átlátzó koporsójában tiszteljük hamvait, lehetlen nem csudálnunk a ház szerencsésjét, melynek juta dicsőség fegyverrel és tollal egyaránt szolgáló fiakat szülni a köz hazának. Ujjaikon, mint hajdan Balassa és Zrinyién, a fegyver csöngését ott érte még a lant zengése, s ha hinnénk a régiek isteneiben, elmondhatnók, hogy a *nyilazó és hárfás* Apoll fölkenetei valának egyenlően. Sziveiket nem engedé a sors csatamezőn elvérzeni, hanem hogy el ne zárkózzanak érzelmeikkel, megengedé nekik a szó hatalmát, az ének boldogító birását, és a két Kisfaludy szelleme ily módon, miként illat a szellővel, átment rokon feleikhez, hogy zamatos izt nyerjen a fogékony kebel, nemes élveket találjon a szépet szomjazó kedély s művészi hangokban éljen a magyar nyelv, általok.

Művelődésünk újabb korszakának minden bizonnyal első bajnokai közül való a két Kisfaludy. Példájokban az egyoldalulag katonai magyart látjuk szelid miveltségre hajlani, s ezáltal a nemzeti jellemet egyfelől kiegyesülni, másfelől az erőket új pályán nyilatkozni. S a példa nincs a két testvérré szorítva, mert azóta, ha megnézzük nagy íróink sorát, nem egykettőt fogunk találni, kik bármily jók lehettek is fegyverben, a tollal még inkább hatalmasok. Így vagyunk a két Kisfaludyval is. Hogy táborozásban résztvettek, már-már feledjük irodalmi érdemeik mellett, pedig, ha lehetséges, föl kellene fedeznünk a két pályának egymásra vitetését, hatását; ki kellene magyaráznunk, mennyiben ismerhetni költőből a katonára, dalnokbul a lovagra, s mindkettőből pedig a nemzetnek, melyhez tartoz-

tak, melynek, mint mondám, egyéni képviselői — hajlamára. Ha legujabb időkben szentföldi zarándoklással kellett volna hirt keresni, ha *Jasonnal* colchisi aranygyapjuért vitorlázni, vagy Isten és ember előtt kedves, bármi egyéb foglalkozásba lelni üdvöt a magyar nemzet választottinak, a két Kisfaludy bizonyosan ott lett volna mindenütt. Ugyanis történeti belső szükség az, hogy mikor valamely nemzet megindul, minden jóra való lélek kilépjen a tespedés kárhozataiból s elfoglalja helyét a haladási rendben, míg a tunyák, mint rezgő test nyugvó pontjain a homokszemek, együvé gyűlnek össze mozdulatlanul élni, azaz meghalni az életnek. Az új időnek legnagyobb eseménye a Franciaországból kerekedett világzaj, ez a társasélet csontosult formáit választóvízként felaprózó chaotikus forradalom, volt s mennyiben hazánkra is kicsapott, igénylé honosink karját vérét a veszedelem; s nem ott volt-é mind a két Kisfaludy? Azonban az idő intést adott, hogy a magyar nem az erős cser leveléből számítson koszorúra, hanem igyekezzen igen is számítani a szelid borostyán ágai-ból, a tudományok és művészetek ölelő pártolása, előmozdítása után. És ki fogta fel mélyebben és hamarébb ez intést, mint a két Kisfaludy? Így lett a mai magyar kalandozó, vagy kardjára támaszkodó hadfiból, honi dolgaival foglalkozó, szobaülő nemzetté, hogy a magábaszállás csendes óráin vessen számot erejével, pihenjen lelket roncsolt életében; így lett a katonából költő, hogy foglalásokat tegyen a szellem országában, mert a föld úgy is előbb-utóbb kifordul lábaink alól, s maradozó hirt, becsületet csak így tudunk biztosítani utódinknak, s ha ők is elfogynak: emlékeztünknek.

Minden népet, mond egy lelkes francia író, úgy lehet és kell tekinteni, mint egy prófétát, mint egy apostolt, ki valamely eszmének életbehozására, dicsőítésére küldetett. Eszerint minden nemzetre várakozik valami és pedig egyedül az ő számára feltartott valami, kivívandó, mely neki oly kötelessége, mint gyermeknek a szülei tisztelet. Ki van-e már mondva eme reánk várakozó eszme, fölfedeztük-e már a reánk néző tiszteletet? Csak művelje a nemzet magát, mint kertész a magot, fel fog virulni az eredmény virága; azért is mindenekelőtt reánk néző tisztelet az önismeret, önkémlődés, hogy magunk és nem mások szerint művelődve, mint erős vonásokkal kinyomott egyéniség, tűnjünk fel a világ népei között; ez pedig csak a nyelv, és a nyelvben, mint a lélek képviselőjében, rejlő tehetségek művelése által történhetik. Azt senki sem tudja megmondani, mit fog írni és hogyan a legjobb magyar író, de annyi bizonyos, hogy amint és amit a legjobb magyar elmék írnak, olyan és az lesz a magyar lélek, az lesz az alak, melyben a magyar szellem felfogható leszen. Eszerint, ha a nemzet lelkét egyedül abban találjuk fel, mi meg vagyunk írva, kétségkívül ott és nem másutt fog feltetszeni az a dicső

eszme is, melynek kivivására elküldve lőn a magyar. Mint madár megleli a pusztában a tápláló szemet, úgy találja meg a lélek is az eszmét, mely az ő eledele. És bizonyosan nemzetünk egykori lételét nem a Duna és Tisza négy partjain fogja méltólag keresni és feltalálni egykor, midőn mi nem leszünk, a jövődőség, mert a földi nyomokat eltapodja, ki utánunk lép, hanem meglelendi azon szép s örök világban, melynek neve tudományos világ. Ezen alapigazság elfogadása, követése sehonnan sem tetszik meg annyira, mint a történetírásnak legujabb fordulatából. Ezelőtt a historicus megírta a királyok vagy vezérek harcait, s kijegyzé a foglalás határait, melyeket senki sem tudott bizonyosan: ha például Rábaig voltak-e, vagy azon túl is, ma pedig azáltal nyer a történetírás legmélyebb pillantást az elhunyt nemzetek életébe, hogy a szellem termékeit mutatja fel az olvasó világ birálatának, és bizonyosan többet fogunk tudni a zsidó vagy görög vagy assyr nép történetéből, ha azoknak irodalmi állásukkal megismerkedünk, mintha a lételük kezdetét, végét megmondó két esztendőszám közé eső küleseményeket időrendben összetanuljuk, mert ezek az emlékezet elfelejtendő tárgyai, amazok pedig bizonyos előttünk lebegő s maradó kép, a nemzetiség saját színezetével. Így van külön és egymástól különböző fogalmunk minden népről, ez teszi főleg a régi görög népet oly érdekessé, hogy ma is ezerszer és ezer örömmel fordulunk felé emlékezetünkben.

Mint az emberi nem üdvözítőjének poklokra szállása épen kezdése volt feldicsőíttetésének, úgy kezdete a nemzeti sors jóra fordultának is a mély magunkba-szállás — *descendit ad inferos*; — mikor megismerve minmagunkat, ha volt bennünk hiba, kiálljuk az önszégyen fájdalmait, hogy szent tűz által megtisztult lelkeként tisztább légre foghassanak sietni vágyaink. És ez a nemzeti nagy bünbánatnak ujjaszülő változása, szerencsés fordulata. E nemes bünbánat felében hatá már meg nemzetünket, de az egyik fél, a csábító és csábítható szépnem, idegenen függé még folyvást, míg végre hozzájuk is beszólt az üdv igéje, midőn egy harcfiből lett költő *Himfy szerelmeit*, és az előidő regéit adta kezeibe. Már fel volt verve a női kebel, s megizelítve a hazai hang, de csaknem fogyatékán az isteni élv, midőn egy más, szinte katonából vált költő, nemes fellángolásában *Aurórának* nevezett diszkönyvet nyujta termeik asztalára, benső szobák házi kincseül. S tudjátok-é? a két lovag és dalnok testvérek valának, és azóta nincs közöttünk, ki nem ismerné a két Kisfaludy nevét.

Ennyit a két dicsőültről együtt; többet e helyen nem lehet róluk szólani. Például épületes adat a régiek azon hiedelmének igazolására, hogy a szépség istenasszonya, Venus körül, legnyájásabb udvarló Mars, a hadak ura volt.

Az eddig mondottakból okadatolva (motiválva) volna a Kisfaludy név szerencséje az olvasó közönség iránti viszonyában; de mi elfogulva a külső körülményektől, philosophiai adatokat keresünk az ifjabb Kisfaludy műveiben szellemi történetünk ismeretéhez, és felvilágosító, bíráló vizsgálódásokat nyújtani szépirodalmunk öntudatához.

A tér, melyet Kisfaludy Károly mint író elfoglalt, nem kisebb, mint az egész szépirodalom mezeje. Lyrában a magasb dalban tett próbáktól, a komoly tanköltészetten s elegián keresztül a közülethez kötő népdalig, vagy a bölcselettel határos gnomáig, drámában a vig és szomorú s bohózati elemek közül, mint szinte az elbeszélő nemben is egyaránt és mindennütt csaknem *egyenlő* szerencsével látjuk szárnyalni muzsáját, mi főleg az által tűnik elő különös érdekekkel, hogy költőnk jobbra uttörő volt, mi törekvéseinek már felében biztosítja a koszorut. Kisfaludy Károly e szempontból sok részben áll előttünk *példaul*, bár nem *példányul* is, s benne, ha munkáin végig mentünk, bizonyos mernimerés, bátorság, azaz szellemszabadság észrevehető, mely a vele született költői tehetségen kívül, önmagával szigorú számvetés, critikai műveltség eredménye. Sokan ugyan, kik művészettel szorosán nem foglalkoznak, alig fogják méltatni a különböző versformákat, kevésbe veszik a sorok nem egyforma hosszát, cserélt rimelését, a betanult ügyességet, miszerint az efféle korlátok közt is könnyen járni, mozogni több mint kabdae szabatosság, hanem valódi művészi uralkodás az anyagon, míg odáig hány olvasó gondol, hogy a költészet minden nemében megpróbálkozott erőt és kitűnésig vitt próbákat különös érdemül számítsa fel, holott örömet látják, ha kertész csinál új-új virágágyakat; ha itt pázsitot enged, ott bokrokat ültet, ha itt szökőkuttra, amott vizesésre számítja tervét; örömet veszik, ha utazás közben most szép kert, majd síma rét, balról meredek szirt, jobbról szakadó patak mellett haladnak el, s egyhangu rónaság helyett, változatos hegy és völgy stb. mulattatja szemeiket. Nincs máskép az élvezet költői vagy általános művészi dolgokban sem az izlés. Ha képcsarnokba lépnél, hol felvolnának függesztve például Luini és Andrea Del Sarto madonnaképei, legott felötlenék elsőnél az egy és mindig azon egy női alak ismétlése, az önmajmolás, míg utolsónál alig birnád egyik művet a másiktól megismerni, s úgy látszanék hogy amaz csak egy művénél gondolkozott, emez pedig új erőt fejte ki minden gondolatában.

E példák a *változatosság* eszméjét kellő méltánylatra emelik, mert az *erő* mindig elismerést parancsol; mert új meg új formákban csak az erő képes magát kifejezni. Ilyen erő van a természetben összekötve a legmélyebb (isteni) combinatióval, mely — hogy többet ne mondjak — az emberi arc négy öt részét (szem, orr, száj stb.) millió meg millió alakká

tudja formálni, úgy hogy a sok arc között kettő, teljesen egymásra hasonló, nem volt, de soha.

Így véve a *változatosságot*, mint az *erőnek* proteusi gyermekét, előle-
gesen föltesszük, hogy a költő, ki mennél több formában birt megjelenni
gondolataival, a választottak közé tartozik. Magam sem tudnám meg-
mondani, minő regényes szellemországban járok én, mikor a német költő:
Rückert sokféle formájú műveit olvasom, vagy minő dus képcsarnokot
vizsgálgatok, midőn Walter Scott tömérdek jellemei előttem felrajzanak.
Egy-egy kis természet ők előttem s műveik összesége, mint valamely
vidék, hol mindig új tárgy tűnik szemembe, hol van miben gyönyörköd-
jem: a szép változatosság.

És ime ez az első támpont, melyben Kisfaludy Károlyt egy tekintet-
tel felfoghatjuk. Igaz ugyan, hogy őt e változatos írásmódra némileg a
körülmények is szoríták, mert szerkesztő volt, irnia kellvén, mit dolgozó-
társai nem irtak, neki pedig különféle virágokat szükségkép kellett nyuj-
tania zsebkönyvében. De annál igazabb, mit állíték, mivel ily kényszerű-
ségből irt minden művein is többet láthatni, mint pusztán szerkesztői
alkalmazkodást, miből igen könnyen gyanítható, sőt bizonyos, hogy ha
lett volna ideje összébb pontosítani erejét, egész más műveket fogott
volna előállítani. Dolgozatai száma, egyre másra majd kétszáz, köztük
134 lyrai, 31 színmű, ide véve egy fordítását és töredékeit is, 11 elbeszél-
és, 11 vegyes: azaz allegoriák, gnomák, paródiák stb. és ugyanannyi zsen-
ge holmi; sok mű együtt, kivált ha meggondoljuk, hogy a nagyobb rész
életének utolsó és nem teljes tiz esztendejére (1821—1830) esik. Több
tehetséget, mint ő, sirba kevés magyar vitt, s annál keserűbb kora elhu-
nyása az irodalom barátnak.

Az első időszakból (1805—1820) költőnknek 16 lyrai költeménye
maradt fenn, többek elveszvéen, a kiadó állítása szerint, melyeket hihető-
leg költői önszigor ölt meg, mi, ha igaz, akkor a fenmaradtaknál
rosszabbak lehettek, pedig ezek is vajmi gyenge dolgozatok, s így elveszé-
sökkal nem szenvedett kárt az irodalom. Csak egy ok van, miért óhajta-
nám mégis, ha megvolnának; elleshetni belőlök, kihez ragaszkodott neta-
lán az ifju kezdő, s kit követett régibb iróink közül, mert a meglevők, ha
egyenként hagynak is gyanítani egyik vagy másikra, mint némileg *A szerelem*
a francia iskolára, *A vándor* Sándor bátyjára, összesen mégis minden
előbbi költő modorátul annyira elütők, hogy kezdőnk mestereül senkit
nem bírok kitalálni; mintha neki mesterre nem is lett volna szüksége. *A szerelem*
ben francia alexandrin vers járja ugyan, mindazon gondolatok
folyamával, melyeket az idő és az emberiség tapasztalása jóknak ismer és
legnagyobb általánosságban ruház a szerelemre, mint:

„Mit a halandók jót s édest vevének,
Belőle fakada, e bőség szarvából,
Magok a jobb lelkek szerelmet értenek
A nagy teremtőnek legelső szavából.”

de már változó rimelésével e soroknak, mint a felhozott strófa mutatja. Ilyen *A vándor* is, mely így kezdődik:

„Fellengző szabad lélekkel
Elhagytam én honomat,
Égig ható reményekkel,
Tünemény álomképekkel
Kezdém vándorlásomat.”

Ha az ember az első három sort olvassa, egészen Sándor jut eszébe, de már a negyediknél, mely a harmadikhoz rimel, felejtjük a regék dallosát, mert ő ily formát soha nem ismert. Dac, senkit nem követni, szólal meg hol a formából, hol a szavak fűzéséből; erkölcsi becsü elhatározottság van pedig az *Eltökéletben*, mely *Themistoclessel* együtt legigazabb, ugyanazért legszebb is az ifjúkoriak között, s mintha mindkettőt saját élettapasztalása iratta volna a költővel, hol Themistocles neve az övé helyett áll, a szövegben pedig „görög” magyar helyett. Mert százszorta inkább mondható ő hazájára, mint Themistocles:

„Hol eltörtetek a nemzeti szokások,
Nem füstölög már a szabadság oltára.”

adván különben másutt is példáját az eféle dissimulációnak Kisfaludy, midőn a „török alatt” énekelte a rákosi szántóval, hogy „fehér holló a magyar szó”, pedig elméjében csakugyan saját kora forgott. — *A kísértet* nyelve együgyű, minő a gazda, ki benne előfordul; de a lelemény, a gondolat és az elbeszélési könnyű szeszély előjelenségei a humorisztikának, mely Kisfaludyban később kellő fokig fejlődött ki, s egyik lényeges részét teszi költőiségének.—*Hadi énekét Olaszországban*, hitem szerint, dalhoz, melódiához készíté vérmes katonák ajakára, noha benne semmi sincs, mi erősítne e gyanítást, de táborozás idején lehetlen azért gondolni hadi dalt ifjú katonának, hogy senki se vegye hasznát, hanem hogy énekeltesék. Az a költemény, melynek címe *A füzfa-poéta gratulál*, modorban és gondolatban is egy más irodalomból van kölcsönözve, melynek mezeje a közélet áruboltja, szabad ég, meg a ponyva. Ha ezt olvassátok, egyedül azért fogtok benne örülni, mert sikerült utánzása füzfa-poétának, egyébiránt belőle átmenetet nem lehet találni a későbbi talpra esett népdalokhoz. Az első rész csinált, rosszul induló gúnyhang, de a második, mintegy a rendes kerékvágásba igazodva, könnyen halad és ebben különbözik az első résztől, egyébiránt mindkettő tele köznépi humorral. *Szere-*

lem és Remény, előbb komolyan, itt tréfásan énekeltetnek meg, s mindkettő jobban így, mint amugy, eddigelé.

Talán egy írónk életében sincs oly dus eredményben gazdag tiz esztendő, mint az, mely Kisfaludy Károly irói munkásságának másod időszakát képezi. A formáknak tanulatossb kezelése, eszmék után fürkészés, nyugtalan törekvés a nyelvnek hajlékonyá gyurása körül, általában nemesb, magasabb hang, s az ennek megfelelő rhytmus jelölik azt. Előtte már kitűnő példák voltak a lyrai költészetben; de legközelebb esett hozzá Kölcsey, kinek tiszta nyelve sok dalaiban ma is mintaul szolgálhat. Mi nem hiszünk csalatkozni, ha kivált az ünnepélyesebb hang fölvételével, ennek nyomán látjuk Kisfaludy Károlyt, de a nyelvnek hajlítása, a szóknak merészebb párosítása Berzsenyi studiumára mutat. Költőnk azonban egyiket sem érte utol, mert neki nem jutott az, hogy Kölcsey tiszteletparancsoló hangját belehelhette volna, s azt a grandiosus nyelvet, mely Berzsenyi sajátja, ki tudta volna teremteni. Mindkettőnek oka pedig abban rejlik, mert Kisfaludy Károly egészen más természet volt, mint bármelyik a kettő közül. Mind Berzsenyi, mind Kölcsey műveiben veszünk észre bizonyos sajátságot, melyet Kisfaludy Károlynál soha, vagy legalább nem oly mértékben, s ez a — pathos, melynek két seraph-szárnyai a *méltóság és komolyság*. — *Az élet korai* talán valamennyi lyrai költeménye közt Kisfaludy Károlynak, legközelebb jár az igaz lyra méltóságához, de hiányzik benne az önmelegség, mely minden darabosságot összeolvasztva, hülésével szép síma kerekdedséggé hagyja alakulni az anyagot, midőn formába öntetik. És e hasonlat megfelel magaért, s különösen elhatározó nyomatéku a költői anyag és forma körüli kérdésekben. A kő, melyből szobor készül, kő marad mindig, az „élet korai” ugyanazok mindig és mindenütt; (gyermek, ifjú, férfi, aggkor), máskép: az anyag mindig anyag marad, és benne semmi érdem, mert rossz költő jó anyagból is alkothat rossz művet; tehát az a főtekintet, minő kebellet járul tárgyához valaki, hogy mint költő, megítélthessék. Belső mély hódolatnak, pygmalioni szeretetnek kell örökké a költőt tárgyaihoz vonzani, hogy vele megbarátkozhassék, sőt véribé vegye föl azt, s mint vérenek, szenvedélyének illatot lehellő virágát mutathassa fel a világnak. De mindamellet nem lehet mondani, hogy a tárgy, jól választva, költőt ne segítne, s nekünk ugy látszik, hogy Kisfaludy Károlynak ez volt legerősebb oldala és ezt nem szorítjuk pusztán lyrai műveire, hanem általános költészetére, miből, ha igaz napderüben tetszik ki, elméjének bizonyos gyakorlati tapintata, életrealósága, mely észrevételt e bírálat egész folyama igyekszendik megmutatni s kimagyarázni.

Az, mit Kisfaludy Károlytól nem elvitázni akarunk, hanem ha benne volna, mi elegendő mértékben föl nem fedeztünk, a *pathos* igen is, vagy ismertebb nyelven: a kedély, mely a pathosnak édes anyja. Ezen alaptehetség különösen a lyra forrása; azért jó lyricus kedély nélkül nem képzelhető, sőt legyen bár dráma vagy époszban feltűnőleg használva, az a dráma vagy éposznak mindig lyrai része, mert bennök igen szép hely van engedve a lyricumnak, mint a régi karok mutatják a görög drámában. Igy a kedélyben általánosan véve már előlegesen benne van az egyhangúság természete, mire például álljon ott Byron, ki alkalmasint legmélyebb kedély, de legegységesebb is valamennyi nagy költő között. A különféleséget, a változatosságot — mely mint már mondaték, legerősebb oldala Kisfaludy Károlynak — egy más alaptehetség szüli, s ez a szellem. Hogyan magyarázzam ki szóval ezen fogalom körét, mikor az inkább tapintat, ösztönszerű előérzet, gyakorlati megsejtés, mint meghatározás korlátiba szorítható gondolatot. Ha elmondom, hogy a szellem alkot, különböző dolgokat egységre vezet: annyit mondtam, hogy benne előmunkás a *képzelő tehetség*, mely a plasticai művészet uralkodó souverainje, mert csak általa mehetünk új formákra, önálló szerkesztésre. Ez bennünk, ami nem keresve is lel, azaz teremt. Szellem volt Kazinczy Ferenc, de nem volt képzelő ereje, s így legfőbb is szabályokat tudott nekünk hagyni műveiben, hol minden sor tanúsítja, mit és hol kell mondani vagy elhallgatni, és lőn alkotója új iskolának irodalmunkban. Szellem és képzelő tehetség volt egyaránt Kisfaludy Károlyban, mert egyfelől formabeli tarka és takarékos, másfelől egész alakok, történetek szólnak elméje alkotó erejéről, azért nem csuda, hogy ő az új iskolára másodemeletet épít, nem lyrája által ugyan, mert erre nem volt előleges tehetsége — *pathos* —, nekünk meg reá fölötté nagy szükségünk, hanem dráma és elbeszélés által, mi részben nem csak terjeszté irodalmunkat, hanem emelte is fölepét (niveau), mi nagy érdem íróban, némelyek szerint pedig alapját tette le mind a kettőnek, mi még nagyobb.

Hogy eddigi tételeink nem ráfogás, hanem a költő műveinek szorosabb tanulásából folyó eredmény, abból fog megtetszeni, hogy értelmes olvasó könnyen kitalálhatja, melyik nemből volt Kisfaludy Károly, ha ezek igazak, legerősebb. De összehangzik ez költőnknek egész életével is, mert ha neki más élete is van, mint volt, egészen más lett volna írói pályája. A gyermek szabad lélek, mint ifjú már szigorú törvények alatt és fegyverben s férfivá leendő, kivettette az élet bizonytalanságába, hol jó és rossz, a dolgok mindkét oldalával ismerkedhetni meg, a tapasztalat végső iskolájába kerül. E körülmények teljes csillapulásba hozták ugyan lelkét, bele oltván a rend és őrizkedő gondosság szeretetét, de nem olták ki a rugalmasságot, s ő kevés idő alatt tőn annyit, mint különben nehe-

zen. Ki a Pegazuson nem pusztán kalandozni, hanem célra törő sietség-
gel igyekszik haladni, szerencsés, ha ifjkorában positiv korlátokat, minő
a hivatal, érez, mert fog valamihez szokni, mi a szabadságot vele megsze-
retteti, mi rendet, célirányt tanít; azért mondja Jean Paul: fiatal ember-
nek könyvnél többet ér tisztet viselni.

Leszállva általános nézetinkből, melyek szerint a költő illő fényben,
s összehangozván irodalmi munkásságával élete, bizonyos organicus egy-
ség s épségben tűnik fel előttünk, mulassunk csak keveset a részletek
körüli. — A magas dal, minő az óda s más patheticus ömledései a költői
kebelnek, nem az ő osztályrésze. Lyrája ott leli meg a hangot, hol erre
nincs szükség mindenek fölött, minő a románc, népdal, epigramm és
didaxis, s ezekben tagadhatatlan elsőségei vannak. Románcai könnyű
párbeszédék jobbára; bennük erős a történeti vagy elbeszélő rész, rim; a
többivel, minő a melegítés, Kisfaludy Károly nem gondolt. Én hiszem,
hogy ő mihelyt akarta, mindjárt irt románcot, és pedig egymás után
többet, egyre-másra.

Különös, hogy Kölcsey, ki nem tudott úgy alkotni, mint Kisfaludy
Károly, a lyrai elbeszélő nemben jobbat irt utolsóánál; mit azért jegyzek
ide, mert a románc és ballada már természetüknél fogva nem állnak
közelebb az elbeszélő, mint a lyrai költészethez, Kisfaludy Károly pedig
mindkettőt inkább elbeszélői, mint lyrai szempontból mívelte és ritka
rövidséggel nyomos szabatosággal, meg másutt például, mikor méltósá-
gos hangra emelkednék, úgy szerkeszti össze a szavakat költőnk, mintha
szótárból kereste volna ki; s az ilyféle mondások bevegnyítése által: *létbe
ható, el* nem válhat *csendes bájkörén* gazdag *lét öle*; az *élet telje* gyönyörre
inti; *leszögi* a feldagadó *szív*; *hintve* reánk a *lét bájlóbb tartalmu világát*;
ölelve a *bút körödnék egén*: valami mysticismust kap fel a költészetbe,
mert az egyes szavakat értjük külön, de összetéve már nem. A *lét, báj,
kör, kény, kéj* bármily szép szavak unalomig használvák; különösen a *lét*
nagyon methapysikai ott, hol gyakran áll, a *kör* pedig éppen nem költői
szó, ha szinte az is összetéve, mint: *kört lejtteni*.

A bánkódó férj, Álmatlan király, Budai harcjáték, Sastoll legjobbjai
az elbeszélő (románc, ballada) nemben.

Általános költői becsét Kisfaludy Károly lyrájából egyedül a népdalok
érdemelnek, hol sok népi elem, vagy daltöredék van beszöve, kiegészítve,
pótolva, minő a 16. *Aki szeretőjét igazán szereti*, és többek. *Rákosi
szántója* magas népmíveltséget tanít, és mély érzést. Mikor azon dalt
népünk úgy fogja érzeni s érteni, mint költő által előre föltéteték, akkor
„Kárpátoktól Adriáig” magyar fog parancsolni mindenütt. Ez a dal
hibája, nézve characteristicum szempontjából; egyébiránt legteljesebb,
legmélyebb valamennyi dala közt. Az epigramm cím alatt néhány gnoma

is találhatik, minő az 1., 10., 20. számú; kivéve, ha tán formaért soroztat-
tak oda.

Csak röviden és az alapvonást gyöngéden megtapintva, vagy kimu-
tatva, mulattunk Kisfaludy Károly lyrai műveinél, hódolva egy a nemzet-
ben és irodalomban magától elterjedt igazságnak, miszerint neki a dráma
körül vannak fő érdemei. Az utóbbi kor fedezett fel ugyan egy más drá-
mairót is Kisfaludy Károly mellett, ki vele egy időben élt, de félre, a
világtól elvonva, drámairót, nagy igyekezetűt, s még nagyobb elmében,
mint igyekezetben, s ez *Bánk bán* szerzője, Katona József. Keressétek e
nevet az akkori irodalom történetei között, és nem fogjátok találni.
Azonban Katona József nem jutott ki úgy soha az élet sebesére, mint
Kisfaludy Károly, s művével, noha szinte 1816 táján készült, 1819–20-
ban nyomtatott is, hatást, irodalmi befolyást nem gyakorlott. Csudálatos,
hogy ezen boldogult szerző, kit a mai fővárosi közönség tisztel, egy
Kazinczy figyelmét, ki minden kis irodalmi bogarat felkutatott, örökre
kikerülte. Eképpen a kor drámai dicsősége egyenesen Kisfaludy
Károlyra marad, holott ha e két elme ismeri egymást, hihetőleg
másképen áll szinpadunk, s másképen a felvonások drámáinkban,
jelenleg. Nem azt mondom pedig, mintha Kisfaludy Károly nem vetett
volna elég szilárd alapot, — mintha mai drámai szegénységünknek az
alap gyöngesége volna oka; isten őrizz! Kisfaludy Károly óta, ha
rendszerben haladékony lépéssel ment volna drámai költészetünk, előbb
is lehetnénk, mint vagyunk. Ne keressük, mi, mai nap színházba járó
közönség, mostani drámai költészetünk alapját, mert annak semmi
alapja. Percre számított hatás, közönségcsödités, a kereset, minden cél.
Kenetlen áldatlan próbák, gyarló utánzások minden eddigi koszorúzott
vagy nem koszorúzott színműveink; mert a mostan fejlődésnek induló
tehetségekrül még kezeskedni nem lehet.

Olvassuk Kisfaludy Károly életében, minő elragadtatásig vitte ő a
közönséget első műveivel, s mint lőn ismeretes mindenfelé, mintha
éppen a *Szökött katona* szerzője lett volna. Szomorú dicsőség nekünk,
melyet, ha megmásíthatnánk, Kisfaludy Károly most volna egyszer
kedvese a szinpadnak, de őt a szerföltti sietség, a mohó részvét elcsábít-
totta. Hiába, critica nem volt, vetélytárs nem volt, a közönség pedig éhez-
te, szomjazta — legalább divatbul — a drámai élményt. Ezért Kisfaludy
Károly soha nem lehet annyira követendő, mint inkább kerülendő példa
és lévén nagy természet már magában, lehet intő példa felvonásokban
dolgozó szegényebb atyánkfiaiainak, hogy a cselekvény összetákolása még
nem mű, hogy a csontváz nem eleven szép Venus. Mi öröm az nekem,
hogy valaki négy nap alatt jambusokban öt felvonást ír? mint *Ilka*, vagy
tiz nap alatt egy Stibort? Molière ennél többet tőn, mert ismernek oly

színművet is utána, melyet csak toll alá mondott játszótársainak, igen, de munkái közé fel sem vette ám. Ki őt felvonást négy nap alatt úgy ír, hogy fogná vala éppen azon elme nyolc nap alatt írni ugyanazt! A *sok* szónak már egyesben is erős értelme van, azért igen jól érti a latin, mit teszen az: Non multa, sed multum.

Tehát az ember gyarlósága, a követelő közönség kapzsisága és igazat mondó critica hiánya miatt csak töredék, vagy legföljebb vázképnek vesszük egyik előkelő írónk fiatalabb kori munkáit, kinek csupa bosszúból sem engede aztán a sors hosszabb életet, hogy engesztelésül jobbakat, sőt jókat írhasson, mint erejétől kitelt volna.

Öndolgozatainak — mond költőnk életrője — Kisfaludy legkeményebb bírója volt. Alig volt valamije, mi ellen ne lettek volna kifogásai; ő rendre akart változtatni munkáin. *Stibornak* s *Iréne*nek fontos változtatásokat kívánt tenni alkotásában is; *Keményt* nem mint jó drámát, egyedül mint tűrhetőleg irt s egy ritka tettet s érzéseket dicsőítő darabot vette; a *Tatárokat*, *Ilkát* és *Szécsi Máriát* annyira nem szerette, hogy egykor vig kedvében azokat ki is epigrammázná s munkái sorából kitiltaná.

Ímé a költőnek saját ítélete maga néhány művéről, s mint áll ehhez az akkori közönségé, mit Toldy így ad elő: „Da machten die *Tatárok* solches Furore, dass sich der Dichter vom Andrange der Jünglinge kaum retten konnte, die ihn unter heftigem Jubelgeschrei auf die Bühne tragen wollten.” Most kérdem, mi különbség van a mai és 25 év előtti közönség között, s tanácsos-e színiköltőnek oly igen hallgatni minden vélemény-szellőre, mely a karzati magasságból vagy földszintről lengedez is a színpad felé? Közönség soha nem épít a költőn, ellenben költő csinálhat közönséget magának; s ez amit felejtetni nem szabad.

A *Tatárok*. Kisfaludy Károlynak első színműve, nem fog ugyan kritikailag nagyra ismertetni soha, de azért nem látjuk ellenszegülésnek, ha szerzőjét ítéletében nem követjük. E mű jobb, mint Kisfaludy Károly gondolá, azaz: ő mikor erről ítélte, magasabb szempontokból fogta fel a színművészetet, ítélete azért oly szigorú. A mese alkotása teljesen jó, kerek, összevágó; s merem mondani, hogy nála jobban szerkeszteni, azaz egy önálló összefüggő cselekvénybe foglalni a különböző életjeleneteket, drámai összes irodalmunkban senki nem tud. Sok nagy mű van, melynek alig jobb a szerkesztése, és hírók világra szól. *Ilka*, *Stibor vajda* úgy megtermett alkotmányok, hogy a költészetnek annyi fényét, pompáját elbírhatnák, mint Salamon templomának falai az építészet ékítményeit: míg *Iréne* alapterve meglepő és szinte páratlan irodalmunkban vagy legföljebb *Csák* által fogott volna felülmulatni, ha, mint szóhagyomány hírlí, — mert ránk semmi terv nem maradt, csak töredék, — az eredeti terv szerint kivitetett volna. A jellemrajzolás, szabad, utánzás nélküli főtés, az

egyéniség éles kimetszése, a sértő szögletességnek, szembeszökő dara-
bosságnak leköszörülése, vagy erős vonásokkali motiválása, — mi Stibor-
ban és nevében az emberapritató Dobrochnában van főleg elmulasztva,
— bármi nagy és szükséges dolgok, bennök fel nem találhatók. Itt min-
denki egyformán beszél; Margit a parasztnő úgy mint Stiborné, az az oly
hangon és nyelven, bár külön dolgot. *Ilkában* Alexis csak megfordított
képe Zelmirának a *Tatórokból*. Itt leány, amott férfiú ugyanazon szerep
és gondolkodás; *Iréneben* Zagán nagyvezér és Mohamed valóságos római
alakok, erős alkotmányos jellemek s Iréne keresztyén Iphigenia. Egyedül
Beckó, a bolond az, *Stiborban*, kit a shakespeare-i szin miatt nem lehet
megróni, mert az udvari bolond csak ilyen lehet, minthogy ők az igazság
feljogosított goromba apostolai — az igazság pedig egy. A Beckó ajkára
tett szavak vetélkednek egymással nyomósság és sulyban; okoskodásai
annyi mély életnézettel s bolondi nyerseséggel tartvák, hogy a legjobb
alak, mit Kisfaludy Károly adott, talán éppen e bolond, ki nem csak mel-
lékesen van odavetve, mint mulattató, hanem beszöve a cselekvény
vonalzatába, s ezáltal még nagyobb érdekű leszen.

Mig ez alkalommal komoly drámai művekről szóltunk, nem lehet
elhallgatni egy észrevételt. Kisfaludy maga sem volt megalégedve, mint
mondók, aféle műveivel; s kérdés, nem fogott volna-e későbbben maga és
a kritika, mert mi csak oda megyünk vissza, hogy a szomorujátékokban
nagy tekintélyü pathos nem az ő szerencséje volt. Mindamellett jobb
műveket adni e nemben, mint adott, nem lett volna lehetlen. Lessing
hasonlókép vala. Benne szinte erősebb volt a szellem, mint a kedély,
azonban több studiummal, mint genievel alkotott komoly szinművei ma
is dicsősége a német szinpadnak. Ha valaki meglátja, mi a hiány művé-
ben, még nem annyit tesz, hogy azt jóvá is tudja tenni, kipótolni; s én úgy
hiszek, Kisfaludy Károlynak, hogy ily organicus hiányt feledtessen, egé-
szen újra kelle szülni magát, mi vajjon megtörténhetett volna-e, kétséges.
— Minden eddigi adataink oda visznek, hogy Kisfaludy Károlynak, mint
a szellem férfiának számára más pálya volt feltartva, kirendelve; melyik
volt az, meglátjuk utóbb.

Midőn Kisfaludy Károlyban tulnyomónak mondtuk a szellemet a
kedély felett, egyenesen azon benyomásokra emlékeztünk, melyeket
reánk *vig* dolgozatai tettek, nem csak reánk pedig, hanem, hitünk szerint,
olvasóink legnagyobb részére, mert azokban hiszi őt legerősebbnek a
közmegegyezés, min, ha kivált a kritika nézetei is oda hajolnak, fölötte
örvendhetni, amennyiben közönségünk izlése, ép ítélete, józansága mu-
tatkozik általa. Csudálni lehet valóban, hogy drámai művészetünk
csekély állása, színházaink kevés száma ellenére is annyira elterjedtek
vagy legalább ismertetnek a Kisfaludy Károly vigjátékai. Avagy nem

tudjátok-e, hogy nálunk igen sok teendő lévén, igen sok eszközhöz kell nyulni, s különösen a jótékony adakozások s más alkalmak mindig kelendővé teszik a színelőadásokat, és pedig műkedvelőkéit is. Ilyenkor rendszeren Kisfaludy Károly áll helytt a közkívánatnak, műveivel; őt veszik elő a családi körben, mikor atya vagy anya tiszteletére — mint *A pártütők*ben látjuk — színi előadás rendeztetik, vagy iskolás gyerekek magyar nyelvbeni jártasságuk specimenéül színpadra lépnek. Eszerint valami közszükség köt minket annyira Kisfaludy Károlyhoz, és ezt nem mellőzhettük el megemlíteni, bár futólagos tudomásul.

Mind a 14 darabról, melyeket ő vig nemben színpad számára hagyott, fogunk egy-két szóval szólni s talán fölfedezni néhány vonásokat darabjaiból s költőnk irányáról, mai vigjátékiróink ellenében. Sokan a vigjátéki költészetet úgy nézik, mint a politikai szabadság hévmérőjét s emlékeznek Aristophanesre, mint legjobb vigjátékiróra, ki csak azáltal lehetett ilyen, hogy Athenében mindenről szabad volt írni, gunyolódni, elménckedni. Mások inkább hajolnak a szorosan jellemfestő vigjátékhoz, melyben Molière tündöklik páratlanul. Kisfaludy Károly, azért-e, mert az utolsó előleges tehetséggel volt megajándékozva, azért-e, hogy nem akart külső akadályokba ütközni, melyek a művek életbe léptetését gátolnák — de politikai vigjátékot nem írt. Utódai többnyire ekörül fáradoznak, s minden igyekezetekkel sem állnak ott, hol ő, pedig a politika nálunk mindenben fűszer. Bonyolítás, váratlan jelenetek, meglepések, jellemrajz teszik az ő vigjátéki erejét. Evégre nagy szíveséggel használ öreg nagybátyákat (Baltafy, Sziklái, Szálkai, Erényi, Lombai, Lovasdy), fogadott gyermeket s rokon leányokat (Lidi, Nelli, Lidi a *Csalódások*ban), Fanni, Adél, Rózi; szereti porozgatni az ügyvédi zsinóros attilákat (Perföldy, Mokány, *A fősvény*-ben); fölvezet divatos el- és félművelt egyéneket (Szélné, báró Kényesi), öreg nénéket stb. eféle raját és faját az embereknek, melyből szövi és fűzi aztán műveit a házi és társasélet mezején, ki sem tekintvén tovább, a politikaira.

A kérők, Kisfaludy Károly első vigjátéka teljesen situációk után van alkotva, benne az öreg Baltafy atyai tekintélye parancsol és ráparancsol a házra, hogy mihez tartsa magát. Valahonnan megérkezve, mintegy örömmel adja tudtára leányának (Máli), hogy általesett legnagyobb gondján. Gyermekai, egyik egyet, másik másat gondol, de egy sem találja el. „Megmondom tehát, mond Baltafy, lakodalom lesz; menyasszony van a háznál. — Máli, te nem is örülsz?” Ime a darab mozduló pontja. Az öreg ur akaratának egész súlyával ránehezedik a háznépre, s magán kívül senkinek sem enged szabad akaratot, miből természetesen következik, hogy nem a személyek belsőjéből szövethetik a mese, hanem külső körülmények szerint, mikor a rászédés, áltatás, eltévesztés ugyanannyi szerencsés

szinpadi fogások. — Máli, Baltafy leánya szereti Károlyt. Ennek testvére, Lidi, hogy bátyja számára megtarthassa Málit, egyet értve az öreg Ferencsel, a kérőket oda igyekszik ámitani, hogy ő maga nézessék a háziur leányául, hogy Máli helyett neki udvaroljanak, s így magára vonván a figyelmet, Máli szabadon legyen minden kérői ostromoktól. Ez sikerül, Baltafy boszuságára, de róla nem tehetni; egyébiránt ő is megnyugszik a dolgok tetsző fordulása által, mire ugyan nem lett volna kötelesség gondolni a költőnek, mert a Baltafy-féle öreg mindig érdemes arra, hogy célját el nem érven, ki is gunyoltassék.

Az egyik kérő Szélnágy, a „bon ton”, ma így mondanák a „dobron” embere; minden hazait kicsinyítő üvegen lát, pedig „az orrán egy pár téli ablak”; kedves mondása „Ach! mily hátra vagyunk!” Ennek ellentéte volna Perföldy, kit legelső szaváról „rogo humillime” meg lehet ismerni, hogy erősen ó ember; félig diákuul beszél, míg Szélnágy franciául; de sem egyik, sem másik nincs kitüntetve, azaz kellő gunypontig kiélesítve, mit egyedül azon körülmény magyaráz meg, hogy Kisfaludy Károly politika felé nem mert, vagy nem akart hajlani, mert itt csakugyan abba-vágó eszmék fogták volna kiegészíteni a jellemet; az egyik külföldieskedésben, a másik honiasságban, de mely nemzeti nem lévén, fattyu honiasság volt, keresvén kedve világát, mi eléggé bő anyag vigjátékirónak.

A pártütők. Ezen vigjátékban két elem vegyül, egyik felsőbb rend és műveltség eleme; másik falusi, köznépi, ennek is az a része, mely féltudakosság, mi igen emeli a pár gögöt, torzítja a józan észet s e tekintetből a nevétségesnek alsóbb neméhez (bohózat) tartozik.

Elek, Mili, Rózi testvérek; Hajnalfi László gazdag kereskedőnek fogadott gyermekei; bátyjok nevenapjára, ki ugyis nagy kedvelője volt a színészetnek, játékszíni előadást akarnak rendezni s persze titkon, hogy a meglepetés el ne rontassék; évégett leveleket küldöznek és kapnak, többek között Élősy hadnagytól, ki igéri, hogy igyekszik előmozdítani a plánumot, s mihelyt a nap hanyatlik, oda siet, s társaival látatlan beszövik, Schiller *Kabale und Liebe* műve szándékoztatik adatni, s a szerepek szavai idéztetnek a levélben: méreg, pisztoly; s a levelet a kántor elárulja a falusi bírónak, hol a bíróné kandisága mindezt a tanács tudomására adja, feltöretvén a pecsét. A kupaktanács rebelliót, istentelenséget, gyilkosságot lát a célzó látogatásokban, s őrizetet rendel a rebellió kitorése ellen, minden közlekedést elzárni a falutól. Tóházy Károly és Élősy hadnagy a kert alatt megtámadtatnak, de löszereik visszatántorítják a bárgyu sokaságot; inasuk (Jakab) mindamellet, ki maga jött, elfogatik. Majd Hajnalfi háza is gyanuba vétetik, s az urat, mint rebellió szerzőjét, megtámadják, a harangot félreverik stb. Az egész történet, mint látszik,

csupa félreértés, bárgyúság, ütött kopott okoskodás, féltudákosság miatt vesz ily bonyolódást, melyből kibontakozni nem lesz oly nehéz, mihelyt alkalom adatik. Ez előjön Jakabbal, kit a parasztnép valami nagy urnak hitt s elfogott, később pedig kiviláglik, hogy ő csak szolga, Élősdy hadnagy szolgája, ki szinte gyanuba vétetett. Itt elmondatik az egész terv: szindarabot játszani; s megvan a kölcsönös felvilágosítás.

Eszerint a darabban a felsőbb elem csak mintegy körrajz, de melynek közepében a falusi bíró és bíróné, kántor, nótárius és ezek jellemeiből szőtt történet igen hű színekkel van rajzolva, kik mint jó hazafiak, hazamentő védő szellemek szeretik magukat láttatni, s örülnek a királyig eljutandó híroknak stb.; egyébiránt a falusi bírák és előjárók iszákossága, számadatlan, lélekismeretlen eljárásai, szólalásig jól mutató tükörképben adatnak elő, annyira honias, sőt otthonias hangon, hogy az egészen teljesen magyar bélyeg uralkodik. Nálunk az eféle még mindig életigazság. Nálunk még alig mult el falun a boszorkány hit, garaboncás diákság kora; s utazó embert ma is könnyen elfognak, letartóztatnak, mint espiónt, gyujtogatót stb., úgy hogy maga a cholera idejebeli nyugtalanság és vérengzés is nagy részben ily félreértésekből eredett. „Én azt javaslom, mond a kisbíró, hogy előre hordozkodjunk ki; mert ezek az emberek majd *szelet is csinálnak*, hogy a tűznek több ereje legyen”.

A gyilkos. Egy postamester, Lovasdy, árva leányt, Rózit akará magának, bár hatvan évben jár, feleségül megszerezni, holott fia, Sándor, bírja már a leány indulatát, szerelmét. Egy zsidó, Izsák, foly be a szerelmes párok boldogításába, mikor a postalegény bejelenti, hogy egy gazdag urat hozott, egy basa-zsirt [!], kinek sok millioma. A gazdag ember szemüveggel, nagy bajusszal, senki más, mint Sándor, ki azért jött a faluba, hogy megtudja, mint áll az urodalom, mert ő meg akarná venni. Azonban elárulja kilétét, atyja reá ismer, és őt elzárja egy szobába, honnan semmiképpen sem jöhet ki; de egy pattanás, durranás hallatára, mely főbelövéshez hasonlított, Mikó, az őr, elszalad, ő megmenekül. Később mint szakállas lengyel zsidó jelenik meg atyja előtt, hogy megváltsa Rózát és ennek zálogba vetett jószágát. Lovasdy megőrül a pénznek, s rááll az igéretre; Sándor kimegy és bejön a maga ruhájában s mint céljához ért vőlegény fejt fel az egész talányt, ekkor mondja Mikó nagy csudálkozással: „Mikor pattant, nem hittem volna.” Ez is szövevénydarab; érdekes bonyolódás főbecse; szinpadon kedves lehet.

Mátyás deák valamennyi közt legrövidebb, egy felvonáska; jelenet Mátyás életéből, álnév alatti utazásaiból, a Bakony szélén Turu Márton öregbírónál, ki egy kulacsot tart János kulacsa név alatt, mint öröm emléket Hunyady Jánosra, mert a nagy hős abból egyszer ivott; s minden becsét e szavakban mondja ki: „Ebből a kulacsból nem minden ember

szik ám!” Mátyás deák majd fölismertetik és Örsinek, az öreg biró leányának megszerzi férjül Balta Matyit, ki a fekete seregnél szolgál s gondoskodást ígér, hogy a „János kulacsa” ki ne fogyjon. Ime kis tárgyban semmi vigjátéki, hanem más alapeszme foglaltatik. Azaz, vigjátéknak is jó, de mert a Hunyady névhez annyi pietas köti a magyart, úgy érzem, hogy itt felsőbb hang sem ártana. Az öreg Turu éppen oly kedély, oly tisztelő jellem, mint Peterdi *Szép Ilonkában*, Vörösmartynál. „*János kulacsa*” megérdemlené, hogy önálló műnek volna címe s anyaga.

A vigjáték. Elek, Udvardy Miklós, gazdag földesur fia, szerelmes a szomszéd kisasszonyba, Vári Póliba, kinek egy nagynénje van: Vári Klára és testvérbátyja Lajos, ki szerelmes Elek hugába Klarába. Elek, tudván, hogy neki leányt nézett ki már, minden kedvetlenséget mellőzendő, hogy Pólinak nem közönséges uton vallhasson szerelmet, ily tartalmu vigjátékot ír: Egy atya elküldi fiát jó barátja leányához házasodni (ez a fiu, ő maga), de már szerelmes volt egy más leányba (ez Póli), s az atya által kitüzött Lidinek pedig (ez a maga testvére, Klára) egy tüzes kapitányt ad szerelmesül (Vári Lajos), ki félti Lidit és párbajra hívja ki ellenfelét (azaz az elküldött fiut). A személyek tehát mind ismert egyének, és a vigjátékíró Elek, midőn versében Klárát dicsőíti, akkor Pólit érti; viszont a kapitány, midőn Klárát, azaz Pólit hallja dicsértetni, azt hiszi, hogy az ő valódi Klárája, az Elek testvére értetik. Hogy ilyen elbeszélésből furcsa bonyolódást lehet összehálózni, könnyen átlátható, mely akkor válik főleg nevetetővé, mikor a nagynéne Klára, a vers által dicsőített Klárában magát érti Elek által imádatni. Végre Elek felnyitja a titkot, a vigjátéki fogást és mindenik megleti a magáét: Elek Pólit, Vári Lajos kapitány az ő hugát, Klárát; a nagynéne Klárának pedig jut — senki.

A betegek mély psycho- és pathológiára emelt kis mű. Két beteg — rászkóros — Rudházy és Kistelek orvoslái gond alá vétetnek Forgay orvos által, ki őket a fogadóban egymás mellé szomszédságba szállítja. Egyik sem beteg, hanem mindkettő annak hiszi magát. Kistelek elkezd hegedülni és keservesen nyiszolja a juhbelet, mely alkalmatlanság a szomszéd Rudházyt kiveszi a nyugalmából, annyira, hogy a közfalon levő ajtón egymásra törnek, de minő nagy lett csodálkozásuk, midőn egymást meglátják, mert régi ismerősök. Elkezdik egymást itélni, latolgatni; egymáson az egészség jeleit észrevenni, míg végre összeemelegülnek s baráti pohárhoz nyulnak, egymás egészségeért isznak. Az orvos és Rudházy neje Gunda, rajtok jönnek; a képzelődés csalódása lejár s kitünik Forgay orvos bölcsesége s a betegek meggyógyulnak. — Ez oly tárgy, melyben a vis comica elvitázhatatlan, s e vigjáték minden bizonnal egyik legjobb műve költőnknek. Az alapeszmét csak le kellett írni; s az maga játszottta magát, mignem önként vigjátékká kerekedett.

A leányőrző, 3 felvonásban. E vigjáték sokképpen emlékeztet Molière *École des Femmes* című vigjátékára, minden gyanúsítás nélkül mégis, mintha onnan lett volna kölcsönözve. Mindkettőben az adatik elő, minő nehéz egy leányt őrzeni; de célban, kivitelben teljesen külön irány szerint. Az a sok mindenféle kerítés ugrálás, ablakon mászkálás, par force intézett bejutás, sokat levon e vigjáték magasb állásából, s körülbelül bohózati pontra süllyeszti le. Morlay Mórícot, mint könnyüvérű kalandort, csintalan ifjat szeretjük, s többre becsüljük Lángai Sándornál; azt pedig meg nem foghatjuk, miért tesz ő annyi fali „salto mortalé”-kat a leány után, holott célja semmi; vele csak a darab egysége rontatik, mert mindvégig oda hajlik várakozásunk, figyelmünk, hogy ő komoly véget várt és akar, pedig éppen nem akar — semmit. Szálkai szomszéd vén kecske, ki a reá bizott Nellit szépen ellenőrizte volna. Sziklasi a földesur és Margit gazdasszony, viszonyuk sok eredetit mutat az életben; s ez oldalról *A leányőrző* a jellemrajzoló vigjátékok sorába tartozik.

A hűség próbája uri, uradalmi anyag, amennyiben gazdatisztek hűsége vagy magokhoz hajló görbekezűsége van kipéldázva egy koronajószágban, hol Mátyás maga megfordul és titkon beavattatja magát eme tisztii huzavonák praxisába. Hogy szerelem is van benne, mondani fölösleg; hogy Vidor, udvari bolond, fölötte bölcs, és tőle igazi mély humoru beszédet hallhatni, előre képzelhető. Szavai ritka fordulatú előadás, élettapasztalati gnomák, aphorismák, Kisfaludy Károly didacticus elméjének ugyanannyi eszmeszikkái.

Kénytelen jószívűségben asszonyi cselfogás, rászedés, tévesztés, megjátszás szövevénye. Odaillenék a legügyesebb rövid francia művek közé. Emmi fiatal özvegy, hamis, mint az özvegyek. Az öreg Erényi, ki Vilmos öccsével Morgay kisasszonyt akará elvétenni gazdagságért, szerelmi hálóba bonyolittatik általa és pedig Idával, a Vilmos titokban vett feleségével. Erényi, miután Ida neki is tetszett, Vilmos házasságát nem rosszalhatja, csak attól fél, hogy a nők el ne árulják. Idát Vilmos nála leli, de Ida, hogy az öreg ur el ne piruljon, azzal nyugtatja meg Vilmost, hogy neki akart meglepetést szerezni Erényi, azért vitte őt titkon magához. Ehhez hasonló a *Pohár víz* végjelenete, mikor Abigail kimentti a királynét Masham elbujtatásáért.

Szeget szeggel, bohózati rangú kis vigjáték, a lelemény benne új; inkább neveléses, mint neveltető.

Csalódások: valamennyi közt legnagyobb számításu, legsikerültebb mű; éles ellentétek, bonyolódás és legszorosabb egyéniségre vitt jellemei által. Lombai, a kifáradhatatlan tervező inspektor, ki mindenkép családot akar teremteni, Elemér és Lina, a nem tudni miért szerető és nem szerető házaspár, a stereotyp-metszetű magyar falusi ur, Mokány, a hir-

hordó kertész, Tamás, a könnyelmű és éles Kényesi, a fűhöz-fához ragaszkodó Luca vén kisasszony, oly ép s alkalmas egyéniségek vigjáték alkotására, hogy akár az élet maga nézze magát bennük, mint tükörben. Itt semmi sem hagyja el a tapasztalás körét. Ami e körben igaz, vagy valószínű, e vigjáték rendiben egészsé van öntve; az olvasó oly pontra állítva, honnan megláthatja minden rugóját a cselekvénynek, és mikor maga mindent tud, megmarad nála a jó hit, hogy a költő magasabb célért viszi békeháborító csalódásba a szereplőket, hogy mindegyiknek úgy kell tenni, mint tesz; s ebből reá nézve az a kellemes multság ered, hogy ő *tisztában van a személyekkel, kik magokkal nincsenek tisztában*, hogy ő tudja, mit a játzók nem, s előre fölkészült kebelével várja a kimenetelt, és bár ennyire el van is előtte árulva a darab folyama, egész terve, a meglepetés azáltal lesz érdekes, hogy minden úgy végződik mint ő tudta, óhajtott. Eszerint a comicum nem abban áll, mit csinálnak a szinpadon, ez legfőljebb szövevény darabokban van helyén, hanem abban, mint készíti el költő az olvasó vagy hallgató kedélyét a műnek felfogására, mint hozzá játékba képzelődésünket személyeinek fölvezetése, megszólaltatása, iránya által; mi a jellemrajzoló vigjátékok főérdeme, miért valami kéjelmes nyugovást, elcsigázatlan szemlélődést élvezünk és belsőleg magunk látszunk a darabot játszani, éppen úgy, mint mikor egy kellemes ária hallásával belső zenét hallunk magunkban, azaz kedvünk jó magunknak is énekelni, mire az élet elégszer ad példát, mert szép opera után a játékszinből hazamenő közönség fele énekel. Mindez azt mutatja, hogy lelkünkben eredetileg benne van a mérték, az izlés symetriája; és mikor leülünk szinpad elé, ha ferdeséget, fonákságot, vagy oly valamit látunk, mit szeretnénk nem úgy látni, csak azt tesszük, hogy követeljük a zavar, a ferdeség eligazodását, és ha költő nem tud megfelelni eme követelésnek, botránkozunk s törekvései reánk nézve elvesztek, s pálcát törünk fölötté itéletünkben. Azért halljuk közönséges felfogásu embertől is gyakorta egy szinmű látása után: *ezt nem így vártam, én így gondoltam*, mert kiki az eredeti mérték szerint mér, de hogy mindenki mértéke nem egyformán hiteles, az a külön egyéniségek különböző míveltségénél fogva igen természetes. Semmi sincs oly multságos, mint magunk által meg nem engedett ok miatt tenni úgy másnak, mint mi nem tennénk. Ezért látunk nevetetőt az ittas ember vagy (népünk szokása szerint) a paraszt menyasszony sirásán; mert nem tudjuk feltalálni e visszásság rugóját, azt a nagy semmit, amiért sirnak és nevetünk sirásukon.

A fősvény minden érdeke azon éles vonásokban áll, melyekkel a cimszemély föstetik. Kár, hogy e műből más nem kerekedett, hadd lett volna egy filosoffi vigjátékunk is Kisfaludytól, minőket hagyta Molière, ki éppen úgy bánt bizonyos eszmékkal vigjátékaiban, mint Shakespeare a

tragoediában; mert a *Misanthrope*, *Tartuffe*, *L'Avare* egy alapeszméből vannak kifonva, ezért oly örök példányok a karakterfestő vigjátékok közt; ellenben Kisfaludynál, bonyolódáson kívül, gyakran semmi egyéb.

Az áltudósok elvétett mű; vigjátéknak igen nehéz, s valami ráfogott, erőtetett motivátlanság, hogy egy öreg „bas bleu” Karvainé csak tudósokat fogad el leányához. — *A három egyszerre* vigjátékcsában a két álremete vajmi fölös személyek. Az egy Lajos maga elég lett volna, egy felvonásos létére bonyolódást csinálni benne. Ormi és Balkay akár volnának, akár nem. Kalandos esemény, mi a darabra semmi befolyással nincs; mindamelllett a címnek szolgálnak megfelelőül.

Ezek Kisfaludy Károly Thaliájának sugallatai. Hol érte és hol hagyta ő a magyar vig színművészetet, megláthatjuk a *Kérők* és *Csalódások*-ból. Az ő szelleme megáldva végetlen szemlélődő erővel, megfürdött mintegy az élet habjaiban; tapasztalt magán és másokon, s kebelébe szedé a nap és kor jeleneteit. Rendezni, művészi uj élettel frissíteni vagy színezni föl azokat, hivatása volt, és mint gyakorlati tehetség, alkota nekünk más világot az életén kívül, a művészet, különösen a színpad életét. Vigjátékhoz elhunytá óta sincs oly tehetségünk. Csudálatos! ő a francia irodalmat nem szerette és a világ egy irodalmára sem emlékezett úgy az ő írói munkássága, mint épen a franciára; maga, a főerő, melyben ő kitűnt, a vigköltés ereje, úgy szólván — par eminence — francia tulajdon. Ő legjobban irt vigjátékot, vig elbeszélést, épen mint a franciák. A franciák szellem népe, ő szellem írója volt.

Többi munkáiról Kisfaludy Károlynak csak röviden szólok, elmondván különösen vig elbeszéléseire teljes jóváhagyásomat, azaz úgy nézem őt, a kedves Szalay Benjaminget, mint maig páratlan szerzőt e nemben. *Tollagi Jónást* kell-e dicsérni, vagy lehet-e említeni, hogy azonnal már ne dicsértük legyen? — *Mit csinál a gólya? Sok baj semmiért, A fehérköpenyeg, Bajjal ment, vígan jött*, meddig lesznek még kedves olvasmányok? Sokszor oly kevés valami, mint a gólya anekdotája és annyi kedvességgel van előadva. A történeti novellákat úgy szeretném iratni, mint írva *Tihamér*.

3. BERZSENYI DÁNIEL ÖSSZES MŰVEI

Az a kép, melyet Berzsenyiről leirt magának a magyar olvasó közönség, hasonlít egy görög athletához. Gyermeke, mint volt, a mult századnak, úgy áll ő társai közepett, mint a müncheni új faragványok közt egy oda tévedt görög mű, mely nem ott készült s egy letűnt világnak emlékeztet nagyságára. De vizsgálónak úgy tetszik, hogy a szempont, melyből Berzsenyi olyannak mutatkozik, nem egészen biztos, mert nem critical, s a közhit e részben inkább csak érzésen, mint ítéleten alapul. Művei különös viszonyban állnak az idővel, s oly természetűek, mint a szobrászok és festők remekei, melyeknek, hogy az érzéki hatást megtegyék, mindig azon pont felé kell fordíttatniok, honnan a világosság jő. Mi e pontot Berzsenyire nézve a multban találjuk fel, s hogy műveit teljes szívünkéből éldelhessük, bucsút kell venni a mai kortól és visszamenni a régi görög vagy római világba, hol az istenek házai, melyekben a szobrok kiállítva voltak, szabadon vették a fényt felülről, nem pedig megtörve, mint a mai goth épületek szűk nyílásain, s ezer színű s játéku ablakkarikáin át. A mult időt azonban visszaidézni lehetlen; abból csak egy ép sugár sem maradt fel többé, kivevén a mesterséges görög tüzet, mely szinpadias világításával inkább csalja, mint kielégíti érzéseinket, s kék vagy vörös lángjával mindenkor csak néma személyekre s holtakra világít. Mi a görög időt e szerint érzéseink utján soha meg nem közelíthetjük, s legfeljebb csak betanuljuk magunkat szellemébe; azért igen kétlem, ha tiszta, saját érzés-e az, mely Berzsenyi műveit éldelte, magáinak vallotta, s bennök magát teljesen feltalálni, visszatükrözni remélette. Költőnk maga éneklé: „Minden kornak van istene”, mintha mondotta volna: minden időkornak megvan saját érzésmódja, öníze, zamata. Hihetőleg ezen alapnézethez hajlott ő egy oldalról költészetében, s az a nagy természetű hazafias érzelem, mely műveiből felragyog, ezen hit sugallata; de más oldalról nem kevésbé ragadá el őt a régi, a classicus tan, s lehet, hogy e két egymástól távol eső időt akarta összekötni szellemével, de a

régiek tanulmánya elnyomta benne a mai embert, s innen az a kép, melyet leírt magának felőle a magyar olvasó közönség, a potiori.

Költészetéhez kulcsot ad fejlődési története. Talán minden irodalombarát tudja, hogyan élt ő elvonulva, mint irogatta titkon, éjszakának idején, verseit; mikép bukkant reájok Kis, utána Kazinczy, s ez által a közönség. A lelkesedés, mellyel fogadtaték, annál nagyobb volt most, mert munkáit semmi vajudó erőködés, avagy kürtölő hir nem előzte meg a közönség figyelmében, s lőn ő, mint váratlanul jött, még egyszer oly kedves. Kazinczy méltó magasztalással üdvözlé, s a nemzet ismételte. Most miután a tömeg adózott költőnknek lelkesedéssel, ő a természetnek halálával, bennünket többé semmi nem köthet reá nézve. Előttünk immár a történet embere áll; s távol vagyunk attól, hogy felőle valamely neologismusi párt érdekében itéljünk.

Összes műveit két osztályban vevők. Az első osztályt *versei* teszik öt könyvben (1—61. lap), melyek száma összesen 105. A második osztályban *folyóbeszédeit* bírjuk, szépirodalmi, bölcséleti (105—207. l.) és gazdasági (208—228. l.) címek alatt. Ez utolsó nem tartozik reánk. Ezen kívül van a versek *előtt előszó* (I—IV. l.); aztán *néhány adat a költész életrajzához* (V—XXI. l.): és rövid *magyarázat* némely, a költeményekben előforduló *névről, tárgyról* (XXII—XXXVI.); a versek *után a költelmeknek kelése évsorban, és írásnem szerinti sorozata néhány észrevétellel* (61—102. l.) a kiadótul, ki hasonlóképp megtevé a maga jegyzeteit a folyóbeszédhez (229—236. l.); megtoldván egy *toldalékkal* (237—300. l.), mihez még *befejezetül* adatik valami pótlék az előbeszédhez s egyébhez, legvégül pedig megmondatik, hogy a könyv ára 5 pftra emeltetett.

Fő dolog mindenesetre az levén, mit Berzsenyi, nem pedig mit róla kiadója, irt, figyelemmel tartván különben ez utóbbinak jegyzeteit, a versekre térünk, és szólunk a költőrül.

Minden tétova nélkül meg kell vallanunk, hogy Berzsenyit nem ismerjük. Akármint törjük is fejünket, nem tudjuk összeszedni azon különböző jegyeket, melyek Berzsenyi jellemét, mint magyar költőt, kiállítanak. Az a kép, melyet előbb említünk, a köz meggyőződés ecsete által rajzoltatott, s igen tiszteletreméltó, de a vonások rajta idegenek. Mert nem hisszük, hogy lehetne valósággal két egyforma egyén, kinek egész gondolatvilága úgy megegyezzen, mint a Berzsenyi gondolatvilága egy római költőével, kin sem tul nem ment, sem innen nem maradt, hanem énekelte a mulandóságot és megalégedést, az idővel okosan élést és bölcseséget, mint az, noha nem kisebb erővel, de mégis utánozva. Valahányszor e characteristicus jegyeket keressük, Horác lelkével találkozzunk mindenütt, mint atyjáéval Hamlet: hic et ubique s a biformis vates, miként megjövendölé a római, színről színre áll előttünk a magyar

költő alakjában. Igy érte honosink között a „magyar Horác” nevezet Berzsenyit, s nem érdemetlenül. De vajjon megelégedjünk-e azon Berzsenyivel, ki Horác studiuma után képezte magát, azon Berzsenyi helyett, ki Horác nélkül, maga jobb ösztönére, elmékedés szavaira figyelve, fogta volna képezni költői erejét, mert hogy erő volt benne, mutatja nyelve, páratlan nyelve kivált még ezelőtt ötven esztendővel, midőn azóta is talán csak az egy Vörösmartyt csudálhatjuk e részben. Ezért mondjuk mi, hogy Berzsenyit a maga ős jellemében, igazi valóságában nem ismerjük, és annyival inkább fáj nem ismernünk, mennél jobban meg vagyunk győződve született poétai adományáról, mely utánzásban is oly nagyá tette őt, hogy lelkesedésig emelte közönségét maga körül. De akkor még ilyenre nem gondoltak. A nemzet torkig volt diák emlékezetekkel, fujták, mint a karikacsapás, minden felé a római sententiákat. Ötlet vagy elméncség római írókbul vétetett. Az ifjuság classicus mivelődést vön egyedül az iskolában, s mintegy másod ösztönné lett már benne a római műveltség tisztelete; s Berzsenyiben mintegy jobban értette meg azt, mit Horácban kevésbé; s oly hangon zendülni meg az előtte ismeretes eszméknek, mint Berzsenyi szép nyelve, valóságos diadal, mert a magyar élet jobb hajnala meghasadt már, az idő új korszakba lépe; s az átmenetnek oly prófétája egy sem volt, mint Berzsenyi, mert senki nem értette ugy a görög és római titkosb neveket, mint ő, de előadni sem tudta senki oly *magyarsággal*.

Tehát Berzsenyi idegen volt gondolatokban, de miénk a nyelvben. Mindamellett ebbeli eredetiségének is Horác volt fő oka, mert ha tán valamely középkori diák vagy akármely újabb időbeli keresztyén költőt vett volna fel studiumul, nehezen találándá el azt a tömötséget, azt a sententiosus előadást, mely most bélyegzi műveit. Berzsenyi falusi elvonnultságban élén, s mint vizsgáló hiszi, soha nem készülvén arra, hogy munkái világ elé jöjenek, hanem csak affélekép folytatván tanulmányait, mint Magyarország minden zugában igen sok egyed, ki csak pro usu domestico gyakorolja magát, de nem ír, vagy nem ad ki, mert ehhez még azon gyarlóság van kötve szemében, hogy egy kis jövedelem is fordulna talán utána, ezt pedig még mindig alacsony nemű keresetnek hiszi sok magyar, mert jövedelmet csak fekvő vagyonából, ősiségből illendő huzni, stb. ily maximák, efféle meggyőződés közepett, igen hihető, hogy Berzsenyi csak önmulatságra irt, s olvasván szünet nélkül Horácot, megengede magának sokban követni, vagy legalább sokban visszaadni előképét, mert nyilvánosságot nem akart munkáiból csinálni, s talán maga is bámult, midőn társai őt kifogás nélkül nagy költőnek ismerék el azonnal, — miben egy oldalról sok igaz van — s eltürték vagy észre sem vették idegenbe tévedését; s ezért fáj neki ellenkezőleg ismét az a critica, melyet

Kölcsey mondott róla szigorún, de igazságosan, főleg ha meggondoljuk a *szempontot*, melyből felfogta bírálója, ki az ó és új idők legnagyobb íróit ismervén, nem hazai költőinknek egymáshoz vetéséből — mert itt Berzsenyi talán a legnagyobb magyar költők egyike ma is, — hanem összes költészetünknek a világ művelt nemzetei költészetéhez állításából szeretett itélni. És kérjük szemmel tartani az itt mondottakat, s okoskodjunk felette. Mi jobb? az-e, ha mi tetszésünk koronájával feldiszítjuk valamely hazai költőnket, s neve alá írjuk: non plus ultra? Nem fogunk-e ott maradni az: „extra Hungariam non est vita” igazságok lelki fertőjében? Vagy nem teszünk-e okosabban, ha nem kecsegtetvén magunkat belföldi szellemek nagyságával, egyenesen kimondjuk, hogy a magyar költőnek többre kell törekedni, mint „Kárpátoktól Adriáig” s a szorgalom és műveltség mindazon eszközeit megragadnia, melyek által tul viheti nevét s a magyar nevet saját földén; mert a magyar egyedül csak úgy lehet európai családtag, ha egyes nagy nevek tiszteletet parancsolnak számára külföldön is? Mi ez utolsót választjuk, ezt vitatjuk; mert idejét látjuk eléggé, erre is gondolnunk, s a művelt nemzeteknek számolunk műveltségére, hogy a szellemet, akárhonnan jó, becsülik, a kikészült irodalommal bíró nyelvet ismerni törekszenek, méltányolják, s részvétük által ápolják, örökítik.

Berzsenyi utánzásában, miszerint annyira át birt olvadni kedves Horáca szellemébe, szabadtalán, elfogult gondolkozásmódnak veszem észre jeleit; s fáj nekem nagyobb embereinket is látni e nemében a szolgaiságnak. Mert igen kevés költő az nálunk, kinek olvastán most ez, majd amaz idegen író ne jusson eszünkbe. Tehát megítéljük Berzsenyit hibáival vagy kora ferdeségeivel, adván intést ezáltal is az utánunk jövő költői sarjadéknak, mint népének az ur, mondván: „ne legyenek idegen istenid én előttem!”

Azon szép ódák melyek után becsültetik leginkább Berzsenyi, kétség kívül Horácra való jobb órák emlékezései. Nem csak egyes gondolatok, erős kifejezések, hanem még a rhythmus, a fordulatok is mind ide mutatnak. Berzsenyinéél egyedül az eszköz, a nyelv saját, de még ez sem mindenütt, s az *avena*, *vates* csak ugyan messzevitt követésre mutatnak, mert kivált az első, latinban is általvitt, vagy legalább is nem köznapi jelentménnyel bír, mellőzvé a többi titkos szavakat; mikért igen különös szemmel fogjuk olvasni egykor Berzsenyit, ha deákságunkból, mint más nemzetek, tiszta magyarságra vergődtünk, és csodálni rajta kora erőszak-tételét, hogy az a költő, ki így irt a jámborság és középszerről

Aki keblében helyet ad ti nektek,
A szerencsének letapodja kényét.
S szíve épségét soha semmi bájszin
Törbe nem ejti stb.

Csodálni, hogy az *Életphilosophia* (42. l.) és *Levéltöredék barátomhoz* (43. l.) írója úgy be tudta magát ásní a görög világba, mint e versből *Bacchushoz* (22. l.) kitetszik:

A te rettentő karodat Lykurgusz
Vesztte, és Pentheusz letörött királyi
Polca, s vad Rhaecusz szomorú halála
Hirdeti, Éván.

Ily dolgok írása Kazinczyt magát is zavarba hozá, mint az előszó VIII. lapjáról kitetszik, midőn kérdezősködni kelle miattok, s ebbeli kétségeinket, bár tizenkét lapot ira is be leginkább mythológiával, a kiadó sem tudja elosztatni, mert ő sem magyaráza meg minden előforduló nevet, tárgyat, mint kellett volna.

A költőnek, mielőtt papirosra vetné gondolatait, vagy dallá kerekítné magában érzéseit, szüksége van mindig egy mageszmére, melyből a poétai mű, mint tövéről a virág, kihajtszon, s organicus épségben viruljon fel. Ki valaha irt, fogja tudni, mennyire földolog ez minden költői szerzeményben. De a kezdő ritkán van úgy felkészülve, ha csak nem lángész, hogy magához teljesen bizzék, miért örömet tanul, örömet nyitja meg szívét, elméjét minden benyomásoknak, és veszi lelkesedését egyfelől az élet és természet tüneményeinek reá hatásából, másfelől emlékezeteinek, olvasmányainak viszhangjából. Ilyenkor igen könnyen megeshetik, hogy amihez gondolatot ezen utóbbi módon nyer a költő, egészen különböző leszen attól, amit maga teremtett; s eme két külön uton előállított műveiben magához hasonlatlan két alakúságot ölt. Hogy az utóbbi mód szerint sokkal könnyebb kiállítani valami jót, kétségen kívül van; főleg, ha addig engedi magát példányképei által ragadtatni a költő, hogy eszmék után a formákat is kölcsönözze. Azt is tudjuk, hogy mikor mes-terműveket olvastunk, és betelt keblünk az élelet gyönyörével, kedvet érzünk magunkban hasonlót írni, annyival inkább, mert tehetség gyanánt vesszük a léleknek ilyenkori maga jólérzését; és valósággal úgy vagyunk vele, hogy szemeink előtt, mint valami csillagtöredékek, kápráznak az eszmeszirikák. Olyan ez, mint aki napba nézett, s még akkor is fénygolyók táncolnak előtte, mikor behunyja szemeit. Innen van az a tünemény, melyet minden irodalomban lehet tapasztalni, hogy egy jó munka egész seregét szüli gyakran a hasonló irányu, zamatú elmeműveknek, s a kortársak rendszeren a coryphaeusnak viselik színezetét vagy egyenruháját. Így volt ez és van, hogy messze ne menjünk példáért, a mi kis

irodalmunkban s köztünk egy nagyobb elme sincs, kinek utánzója ne lett volna. A negédes lord Byron ezért, mint életirói mondják, eldugta vagy eldobta maga elől Shakespearét, hogy meg ne igéztessék általa, és bucsút monda Horácnak, hogy válassza őket — két külön idő fiait — a Soracte bérce egymástól örökre. Berzsényi e részben ellenkezőleg áll. Ő meg lőn igézve Horác által, mint a mese hőse, ki a varázskörből nem szabadulhat. Hasonlókép beteljesedett rajta, mi néha álmunkban fog elő, hogy magunk lábán nem birunk járni, hanem repülni igen.

Senkinek nem volt e részben oly szüksége, mint Berzsényinek, birni előlegesen a mageszmét valahonnan, mely őt serkentse, vagy mintegy bevezesse a költői régiókba. Mi szüksége volt például neki a Schiller *Resignatió*jának első versét: „Auch ich war” stb. lefordítani az *Életphilosophia* elejére, vagy *Az én kegyesem* című dal két első sorát Bürgertől kölcsönözni, mit maga is megvall (118. l.)? Néhol tehát hidacskaül használt ő is egyes visszaemlékezéseket, melyeken az élet szárazföldről a költészet hullámmzó tengerére átléphessen, de másutt és leggyakrabban alapeszméül fogadta el azokat, mint a következőkből kitetszik:

Ugyanis a *Melisszához* című óda egészen oly mozdulatokon perdül le, mint Horácnál az első könyv VI. ódája: *Scriberis Vario* stb. Különösen az alap és legszebb eszme mindkettőben ugyanaz:

Horácnál:

Quis Martem tunica tectum adamantina
Digne scripserit?

Berzsényinél:

Ki tudja méltán festeni a huszárt?

A *Horác* című egészen az, mit Horác Thaliarchushoz irt (Lib. I. Oda IX.), az alapeszme ugyanaz: „Hieme indulgendum voluptati.”

Horácnál:

Vides, ut alta stet nive candidum—Soracte.

Berzsényinél:

Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik.

Horácnál:

Quid sit futurum cras, fuge quaerere.

Berzsényinél:

Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.

Horácnál:

— — Dum loquimur fugerit invida
Aetas — — (Lib. I. Oda XI.)

Berzsenyinél:

Mig szólunk, az idő hirtelen elrepül.

Osztályrészem. Egy sincs nála horácibb sehol az egész Berzsenyiben, szellemére nézve. Két fordulat benne csaknem szó szerinti áttevés.

Horácnál:

Pone me, pigris ubi nulla campis
Arbor aestiva recreatur aura.

Berzsenyinél:

Essem a Grönland örökös havára.

Horácnál:

Pone sub curru nimium propinqui
Solis, — — (Lib. I. oda XXII.)

Berzsenyinél:

Essem a forró szercecsen homokra.

Az én musám. Mozzanatai éppen azok, melyek az ily című ódának Horácnál: *Ad Melpomenen* (Lib. IV. Oda III.)

Horác:

Quem tu, Melpomene, semel
Nascentem placido lumine videris,
Illum non labor Isthmius
Clarabit pugilem, non equus impiger
Curru ducet — —
Victorem.

Berzsenyi:

Akit Cyprisz ölel s delphuszi láng hevít,
Nem szállít ki hajót Bengala öblein.
Tajtékos paripát nem zaboláz keze
Harsány trombita szón a hadi arc előtt.

Nem mondhatnók, hogy e kettő egy, de azt sem, hogy különböző.
Facies non una, nec diversa tamen.

Barátomhoz. Visszhangja szellemben és egész kitételekben is Horác ódájának. *Ad Postumum.*

Horácnál:

Linguenda tellus et domus et placens
Uxor.

Berzsenyinél:

Elmarad tőlünk szeretett barátnénk.

Musához. Ez ódában Berzsenyi a musának tulajdonítja azt, mit Horác az erénynek ily kezdetű ódájában: "Justum et tenacem propositi virum". (Lib. III. Oda III.); t. i. az örök hír becsét; azért a magyar költő betéved a római költő hangjába.

Horác így szól az erényről:

Hac arte Pollux et vagus Hercules
Enisus arces attigit igneas.

Berzsenyi ekkép dicséri a musát:

Hector és Alcid dalod égi szárnyán
Hágtak a Dörgő palotája azur
Bércein által.

Amathusz. Már Kölcsey megrovása és Berzsenyi saját elismerése szerint is hasonlít *Melisszához* írt költeményére; igen, de ez hasonlít Horácnak egyik ódájára, mint főlebb már említve volt. És így tehát nem magát ismétli Berzsenyi, mint Kölcsey mondja, hanem követi Horácot, mint vizsgáló hiszi, másod fokozatban.

Bucsuzás. Itt, és már a *Barátomhoz* címzett ódában azon gondolat, hogy az örömet s barátot semmi vissza nem adhatja, nem még a „kegyesség áldozata” sem, Horác pietására emlékeztet (Lib. II. Oda XIV.) *Virág Benedekhez* szakasztott mása Horácénak *Ad Bacchum*. Lib. III. Oda XXV.)

Horác:

Quo me, Bacche, rapis tui
Plenum? Quae nemora, quoad agor in specus
Velox mente nova?

Berzsenyi:

Éván! merre, hová ragadsz?
Mily szentelt ligetek boltjai fednek el?
Tibur völgyei rejtnek-e?

A felkölt nemességhez. — Látván költőnk a szombathelyi tábort, megemlékszik Horác ódájára, melyben Drusus diadalát dicsőíti, s előre győzelmet énekel róla. Itt sem tudott költőnk önálló maradni, hanem ott terem Horác meszejében.

Horác:

Est is juvenis, est in equis, patrum
Virtus; neque imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam.

Berzsenyi:

Csak sást nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párdúca.

Ha e két hely például németre fordíthatnák, Berzsenyit könnyebben lehetne tartani Horácénak, mint megfordítva.

A féltés. Horác az arany mindenhatóságát énekli. (Lib. III. Oda XVI.) Berzsenyi a szerelemét és így kezdik egyformán:

Horác:

Inclusam Danaën turris aenea
Robustaeque fores, et vigilum canum
Tristes excubiae munierant satis.

Berzsenyi:

A bezárt Danaét érc torony és acél
Závárok s iszony órebek őrizék.

A magyarokhoz. E különben remek és csudált óda, szinte csak himvarrás Horácéról, melynek címe: *Ad romanos.* (Lib. III. Oda VI.) A római költő az erkölcsök sülyedésén, az istenek megvetéséből eredett bajokon kesereg vagy boszankodik, Berzsenyi hasonlóan erkölcsi aljasulá-sunkat hányja szemünkre.

Horác:

Non his juvenus orta parentibus
Infecit aequor sanguine punico.

Berzsenyi:

Oh más magyar kar mennyköve villogott
Attila véres harcain stb.

Bacchushoz. Hasonlít Horácnak épen ilyen című ódájához: *Ad Bacchum.* (Lib. II. Oda XIX.)

Horác emlegeti Bacchus tetteit, Pentheus háza romjait, Lykurg vesztét, s Berzsenyi utánzengi:

A te rettentő karodat Lykurgusz
Veszté, és Pentheusz letörött királyi
Polca, s vad Rhaecusz szomorú halála
Hirdeti, Éván!

Ez ódában is mélyebbre hat Berzsenyi Horácnál, ki még az akkori olvasót is megkimélette oly homályos és közajkon nem forgó eseményre célozgatástól, minő Rhaecusé, kiről a kiadó sem szól, hanem magyaráz-gatja Bacchust, meg Apollót, kit úgy szólván, minden jó keresztyén ismer.

Ennyit részletben arról, mennyire követte Berzsenyi Horácot. Egyébiránt a classicus időnek, különösen azon philosophiának, melyet Horác vallott, alapeszméi, kedvenc tárgyai, tul a rendin pártolvák Berzse-nyi által. Ő a mulandóságot, melyről elég egyszer szólani tizenöt különféle versben gyakran helyen kívül emlegeti, akár *vig Chloét* zengje, akár a *Magyarokhoz* írja orcaégető feddéseit. Döbrentei, ki Berzsenyinek

ócsárlója, annál kevésbé *criticusa* nem lehet, ezen utolsó esetben meg nem állhatja, hogy meg ne sokalja azon eszme örök hangoztatását. „Mindig úgy érzem, mond, hogy e két (mulandóságról éneklő) vég sorozatnak el kelle vala innen maradni, s most nyomatási javításkor is ezt érzem”. Ott a mulandóság elmélete a *Közelítő tél*, *Horác*, *A tavasz*, *Egy szilaj leánykához*, *Barátomhoz*, *Bucsuzás*, *A magyarokhoz*, *Nagy Pálhoz*, *A musához*, *A halál*, *Mulandóság (plane)*, *Cencimhez*, *Életphilosophia*, *A temető*, *Vig Chloe* című költeményeiben. Másik kedvenc eszméje, a megelégedés előfordul tizenegy helyen, s aztán e két eszmére vonatkozó társ gondolatok: a bölcsesség, az idővel élés nem ritkán és oly bőven, hogy elhatározzák teljesen Berzsenyi költészetének egész színezetét, vagy mint már megmondók, költőnket másolatként mutatják fel szemünkben, melynek eredetie Horác.

Ennyit elégnék hisz állítása megmutatására vizsgáló, mintegy fel-tüntetve hiszi általa a nemzet eldiákosodását is, amiért hogy Berzsenyit épen csak mint magyar Horácot szerettük leginkább. Igaz, hogy a benyomástól sok függ, és Berzsenyi nagy hatást tőn. De aki talán úgy véleked-nék, mintha mi meg akarnók rontani a költő hitelét, nagyon csalatkozik. Azt semmi többé meg nem ronthatja; de hogy jövődre más nemű, saját magunk lelkéből fakadó költészet tegyen hatást irodalmunkban, az igen is ohajtható. Ha Berzsenyi saját maga szellemét teszi költészetében min-denütt láthatóvá, igen könnyen felejtjük Horác után zengett ódáit, mert azok többé nem viszik uj világba képzelődésünket, nem mutatják uj olda-lát az emberi szellemnek, hanem, mint megjegyzők, legfőlebb is nyelv-ünknek tanúsítják képességét, hajlamát.

Még tovább is folytatnók vizsgálatinkat Berzsenyi körül, azon oldal-ról, mely német költők utánzására, vagy német visszaemlékezésekre mutat; azonban effélék felhordása magunknak sem igen kedves köteles-ség. Berzsenyi festő költészete lőn ezeknek sikere. Mit tartunk mi álta-lában e költési fajról, talán elmondjuk máskor terjedelmesen, itt csak annyit jegyzünk fel, hogy az, még akkor is, ha teljesen sikerül, nem egyéb másod rangúságnál, „zu welchem wenig oder gar kein Genie gehört” (Lessing). Berzsenyi efelől alkalmasint egész másként gondolkozhatott; dicsérvén egy helyütt (121. l.) Matthissont azért, „mivel tudta, hogy a schilleri Gedankeninhalt nem poesis”. De hát mi a poesis? A berkek leírása, a szellők lengedezése, és azok az örök: „Ott, hol a patak csör-gedez; Hol az ezüst holdvilágnál” stb. efféle? Berzsenyinél nincs az iro-dalomban érteményekkel (sententia) rakottabb költő; és mégis ő kel ki a „Gedankeninhalt” ellen! Azonban széptani elveinek megrostálását későbbre hagyjuk, mikor aesthetikai munkálatairól leszen szó s ott el-mondandjuk magunk véleményét.

Minő szerencsével járt ő a leíró pályán, nem szükség fejtegetni. E nemű költeményeiben Berzsenyi öncsaló volt; menván hamis elv után, sokat tevén fel a leíró költészetről. Őt elcsábítja a matthissoni tarkaság, az a sok epitheton, melyek elvégre is csak héját teszik a dolognak, nem valóságát. Ha mégis költőnk önúton járt volna, nem pedig mások nyomain! De ő utánzá az utánzókat, a festő költészeket, s másod kézből vette tárgyait, mikor vehette volna közvetlen is a körülte fekvő természetből. Kiadója maga vezet néhány leíró verseinek forrására, szólván az elegiákról (90—91. l.); egyszersmind idézi s védi egész strophák átkölcshözését; mit igen jó lélekismerettel tehet, ha utánzást, visszaemlékezést utánzással, visszaemlékezéssel védni elég; vagy meg kellene határozni előbb, mennyire szabad ez akár Berzsenyinek, akár Donizettinek.

Nem törődve lehető egyes kifogásokkal, arra sietünk mindenek előtt, hogy azon kevés maradványokat említsük, melyekben az igazi Berzsenyit véljük birni, legalább rész szerint, ha nem egészben is. Ilyenek már mindenek előtt a *Levéltöredék barátnéhez*, az *Életphilosophia*, *Kishez*, *Bucsuzás Kemenesaljától*, *Fohászokodás*, *A táncok*, *Napoleonra*. Annyira mély egyéniség, párosulva legbensőbb kedéllyel, a költészet philosophiával és vallással, tűnik elő e költeményekből, mennyit egyébütt nála hiába keresnél. Egy elvonult ember, mint szent érzések és tudományok remetéje szólal meg azok egy részében. A *Levéltöredék*, az *Életphilosophia*, *Kishez*, *Fohász*, oly egyénre mutatnak, ki tisztába jött gondolataival isten, világ és a vég felől. Hit és ragaszkodás a szenthez, a kedély titkai és bensőség hangzanak itt előtted. A táncokban egész jellemzete adatik nemzeteknek. Napoleont pedig talán ő ítélte meg és fogta fel legjobban mind azok között, kik felőle irtanak, azon időben.

Költéri levelek cím alatt hét, jambusban irt versezet vagyon. A levél, mint tudjuk, legtágabb forma, benne össze lehet írni mindent s a *levelek* cím csak ez uton jöhetett ezek fölé is. Mit Kölcsey mondott reájok: „durva jambusokba öntött declamatiók”, nem osztjuk. Azok nyers és vad elem, s ha egyszersmind durva is, az már egyéni felfogástól függ. Az uralkodó hang bennök tanító, dorgáló, néhol épen lehordó. Okoskodási tartalmuk miatt a költészet azon határszélére esnek, hol a tudomány veszi kezdetét. Kölcsey onnan hitte kimerültnek Berzsenyit, mivel már ilyeket írt. De ha korán kimerült, mi volt annak igazi oka? Berzsenyin, tudjuk, művészeti tanulmányok keveset segítének; ő maradt a születés adományinál; pedig a született költő is hamar elvénheszik, ha műismeret és tanulmány által nem nyújtja meg ifjúságát. *Ars longa, vita brevis*. — Jövő cikkelyünk a folyó beszédek- s egyébről leszen.

A prózai dolgozatokat ily című irat nyitja meg: *A pók*. Egy leánykának magános beszéde. Németből. 1815. Küldve Döbrenteihez Erdélybe. E fordítmánynak itt semmi helye. Kiadó talán csak azért tevő ide, hogy ő hozzá volt küldve, mert különben valami függelékbe kellett volna mellékelnie. Következik mindjárt a felelet Kölcsey recenziójára, melynek elibe van bocsátva, hogy az olvasó annál könnyebben összevethesse, az, mit Kölcsey az 1817. *T. Gyűjteményben* (VII. k. 96—105. l.) irt Berzsenyi műveiről. Mi nem akarunk pert osztani B. és K. között; s már szavaztunk ez ügyben a versek bírálatával, elmondván ítéletünket egész nyugalmassan, csak a modorra nézve jegyzünk meg annyit, hogy Kölcsey kevésbé volt komoly, mint egy Berzsenyi irányában kellett volna lennie, kezdvén „a poeta és versificator, Achimedes és ács” közti gunyos párhuzamon criticáját s végezvén Lukács pappal: Berzsenyi hasonlóan igen sikos térre állott, midőn önvédelemre szállt ki versei mellett, nemcsak, hanem magát megboszulni és igazolni, ellenfelét bírálja s ennek és nem állításainak hibáival akar magának diadalt és tévedéseinek mentséget eszközölni. Kölcsey lehet jó műbíró és rossz költő; azaz mikor Berzsenyi megmutatta, vagy legalább megmutatni vélte, hogy ő rossz verseket irt, azt egyszerűs mind nem mutatta meg, hogy rossz criticát is irt. Ezt csak egy harmadik teheté vala, nem Berzsenyi. Az ily bírálati modor nagy sokáig folyt az irodalomban* s valakinek ítéletét művek fölül rendesen attól mérték, hogyan ír ő maga. Ez a critica gyermekkorra, midőn még az irodalom nincs megérve az igazságnak vagy legalább a férfias nyíltszívűségnek, fűrkészetnek. Hasonlít ez a gyermekek haragjához, mikor sértve érzik magokat, egymás hibáit visszamondják, szájokat egymásra görbitgetik. Ha ily térre visszük a criticát, belőle keserűséget arathatunk s aratott is már eddig több magyar író, ki valaha bírált, mert hiába, meg kell vallani, hogy mind eddigelé csak szájunkat görbítettük egymásra, nem bírván elég erős szemmel benézni az igazság napfényébe, nem elég önmegtágadással, hogy levetkezzük a hiúságot, nem türelemmel, hogy meghallgassunk különböző véleményeket. Berzsenyi anticriticája iránt ez támaszt gyanut, miért jobb lett volna, ha soha nem szól, emlegetvén lenézőleg többek között, hogy „Kölcsey *lessinges német criticát*** követ”: hogy *criticájának egész tárgya nem egyéb, mint külső semm?*. Mi úgy hisszük, józan belátás ilyekre nem fog vetemedni és nem fog nemzeti gyűlölséget keverni ész dolgaiba, vagy ki ezt teszi, perfidiát követ el. Kölcsey hamarabb ismerte a francia irodalmat, mint a németet s hihetőleg tudva választott,

---

* Foly még ma is. A Pesti Hirlap azzal *igazolta* minap a *Falu jegyzője* nyelvhibáit ellenünk, hogy *nálunk* is nyelvhibákat gondolt fölfedezni. A mi hibánk minket terhel; őket nem mentheti. Szerk

** Éppen úgy mint a mai Pesti Hirlap. Szerk

midőn ez utóbbinak szegődött critikai tanaihoz. De legyen mindenkinek a maga izlése szerint; ócsárolja, ki örömét leli benne a német, különösen a lessinges ciriticát, hadd legyenek tökéletesek kedvtelése. Hová számítsuk már az efféle beszédek: „Én a poesis publicumát nem egy-két pedantban láttam, hanem a közönséges, középszerű emberiségben, oly emberiségben tudniillik, melyből mind a felcsigázott tudós mind a lecsigázott pór egyiránt kimarad; oly emberiségben, melyet a bal miveltség még annyira el nem rontott, hogy a poesist, ezt a gyermeki lelkek religióját, góth íztelenség mesterkéltség bábjaiban keresni s a lelket a fül dobjának alávetni” (118. l.) (*Itt elmaradt a verbum regens.**) És ezt azután mondá Berzsenyi, midőn följebb üdvözlé a romanticát, hogy vele szavak, eszmék más szint, más alakot nyertek, „mert minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek, s új nyelvnek harmoniája születik” (114. l.). Hogyan jövünk ekkép tisztába Berzsenyivel, ha egyik szavával mintegy pofozza a másikat, mert góth íztelenség és a romantica üdvözlése soha meg nem állhatnak együtt, mert a romanticát azon szellem szülte, mely a góth íztelenséget alkotta. Ha Berzsenyi gót íztelenség alatt az ugynevezett góth építészeti bábjaikat értette, akkor nehezen hihetni, hogy ő saját szemével csak valamit is látott volna abból, miben a góth izlés vagy íztelenség felmaradt. De az nem tesz semmit! Költőink és bírálóink elégszer irtak Guido madonnájáról s raphaeli ecsetről, anélkül, hogy magok egy jó raphaeli képet láttak volna: irtak góth íztelenségről, anélkül, hogy össze tudták volna egyeztetni a góthot a romanticaival, ezt a keresztyén vallás szellemével. Így Berzsenyinek tetszett a romantica s nem a góth izlés, pedig semmi sincs oly mély, oly igaz, magát meg nem hazudtoló összeköttetésben, mint e két tüneménye az új idők művészetének. Azonban mit tudjunk tenni? Hol művelje úgy magát a magyar ifjú, hogy belőle izlés embere váljék? Vannak-e műgyűjteményeink, szobraink? vagy ha volnának is, ki gondol a művelődésnek eme legbiztosabb eszközeire? Innen az a görbe szem, mellyel íróink kancsalítanak a criticára, s megjegyzik magoknak e szót, mint ördög a tömjént. Egyiknek nem kell, másiknak nincs rá szüksége, harmadiknak fogékonysága.

Következő című értekezésében: *A versformákról*, két alapeszmét fejteget Berzsenyi: u.m. a szabadságot és középszert, mint oly két irányadót, mely után kell magát a költőnek alkalmazni versírásban. Ezen tételből huzza ki a mérték és rimek összeférhetlenségét; mert ha meg is rimezzük a mértéket vagy megfordítva, ekkor a lángész nem szárnyalhat szabadon, és a középszeren túl üzzük a szépség vadászatát. „Ezen elv szülte” mond szerzőnk, „a Hellenikának örökös nagy harmoniá-

---

* Talán a kiadó hibájából. Szerk.

ját . . . Innét van, hogy a hellenek mindenben csak a józan középszer, a szép egyszerűt s a legközönségesebbet szerették s minden szertelent oly igen kerültek, elannyira, hogy még a magában szép különösséget is távoztatták, úgy hogy Winkelmann szerint, ezen okból nem adák az asszonyi szép alaknak a magában szép ajak gödörkét.” Ezen állítás, mint egy részről nem áll a görög művészetre nézve, úgy nem áll más részről a mai széptani elvek szempontjából sem. Mert a görög minden esetre középseren tul üzte a formai tisztaságot, kerekdedséget, sőt emlékezetben maradt az athéni népről, hogy szónokait, ha egyszer hibáztak a beszédben, nyilván kinevette. Az áll (és nem ajak) gödörke példája ehelyütt rosszúl van felhozva Jean Paulból. Ennél ugyanis arról van szó, mennyire volt kiművelve a görög izlés az ideal és egyéniség (Individualitát) fogalmai körül s megjegygetik, hogy az egyéniség esetleges jegyeivel a görögök nem gondoltak; s így folytatatik: Daher die Griechen (nach Winkelmann) ihren weiblichen Kunstgebilden das reizende Grübchen nicht liehen, als eine zu individuelle Bestimmung. Tehát Jean Paul nem is az állgödörkékről szól, mint hogy Winkelmann sem azt érthette, hanem az orcák gödörkéjéről inkább, mi az életben is nagyon ritka, mert van példa nem csak a görög, hanem még a régi egyiptomi szobrászatból is az ellenkezőre. Vizsgáló nem nézhetvén ezúttal végig, hol és minő körülmények között mondja ezt Winkelmann, megnyugszik Jean Paul tekintélyén s egyszersmind úgy hiszen, hogy a nagy hirű régiségbuvár ilyet, ha élne, ma nem fogna már állítani. Jó hittel, saját szemlélet után bátor tehát vizsgáló azon állításnak ellenmondani, s a példák: „látott szobrok” felhordásátul egyedül azért óvakodik, mert az ide szorosan nem tartozik, de szükség esetére meg fogja mondhatni, honnan meríté adatait; most jelenleg Berzsenyi forog kérdésben. Tehát Winkelmann és Jean Paul említésével írónk semmit nem segíté ügyén, sőt inkább, oly tételekbe avatkozván, miket nem ért, kétséget támaszt jó hite felől a szépműtanban, hol Berzsenyink csakugyan végkép gyarló, szűk nézetű és szerfölyött makacs. Ő tehát írtózik a rimes soroktól, ha mértékre is vétetnek; hasonlóan a mértékesektől, ha meg is rímeztetnek. Irtózata nem volt alaptalan, de a bajon nem egyoldalú elmélettel kellett volna segíteni akarni, hanem előbb utána járni annak — vajjon mennyiben egyezik vagy nem, a mértékes rímelés a magyar nyelv és zene hajlamával, mire már régibb íróinkban is látunk igyekezetet. Bacsfányi ugyanis Faludi versei* *Toldalékában* 198—199. lapon írja: „A muzsikai *tactus*nak tulajdonképen csak a versbeli *metrum* felelvén s felelhetvén meg, szükségképen megkívántatik, hogy a muzsikára s éneklésre szánt költeménynek sorai bizonyos

---

* Kiadta Bacsfányi. Pesten, 1824. Petrózai Trattner János betűivel és költségeivel.

láb mértékre vétetve legyenek s hogy eszerint a *poetai* rhytmus a *muzsikabelivel* illendően megegyezzen." E tétel oly régi, mint a költői művészség maga; ezért a görögöknél a grammaticusoknak egyuttal zenét is kellett tudniok s az iskola már így volt rendszerezve nyelvzenei szempont után. Mind ennek dacára Berzsenyi a görögökhöz folyamodik, példáikból akarván megmutatni, hogy nekünk nem kell gondolnunk a nyelv zenei képzésével. Láthatni ezekből, minő fogalmai voltak Berzsenyinek a versformák körül; miért nem csuda, ha nézeteit mellőző a későbbi költői nemzedék és hallgata inkább Kőlcseyre és az általa képviselt iskolára.*

Azonban ha állnának is Berzsenyi gondolatai görög tekintély gyámolításával, nem állhatnak a szépműtan mai elvei és élvei szerint. Ugyanis általánosan szeretik hinni, hogy a régi görög nép sokkal fogékonyabb volt a műéldeletre nálunk. Ha ez igaz, úgy nekik kevesebb eszközzel is éldelhetőbbé tette gondolatait a költő; azonban ezen tekintet számba nem vétetvén, igaz, hogy a keresztyén költészet mélyebben hatván az embernek s emberinek előállításába, *tartalmasabb* lön, mint a görög és e tartalmi gazdagodás külsőkép, a formára nézve is új követeléseket tön szükségessé; azért vannak ma több kívánalmi a formának, mint hajdan; s rím és mérték együtt a régi költészetben nem voltak szükségesek, a maiban pedig azok. Egyfelől tehát a költészetnek több anyag bízott teremtő (alakító) gondjaira, másfelől több forma kellvén a több anyagnak, a formai szabadság is végtelenségig ment minden népnél a maga saját lelke és hajlama szerint s ragaszkodni a görögök vagy Horác tizenkilenc formáihoz, egyik nép sem tekint szépműtani kötelességül.

Critikai levelek cím alatt kilenc levél adatik, melyek utolsója, mint a szerkesztő megjegyzi, nincs teljesen bevégezve. — Szóbirálatok járják az első levélben, mint azon időnek csaknem minden criticái; ezeken azonban jelenleg már tul vagyunk; mert a szorgalmas nyelvbuvárlás, az élet, a gyakorlat ismét ujjaszültek bennünket annyira, hogy a nyelv ösztönét, mely egy átkos időben kialudni látszott bennünk, ismét föléléstette. Berzsenyi sok helyütt óvást tesz Kazinczy és mások izlése ellen, nem ok nélkül; de azért maga sem látszik tisztában lenni a költészeti gondolatokkal, mert Kazinczy és az ő korában nem volt még kifejlődve a nemzet költői öntudata; keresvén az egyik fél az új európai literatúrában az üdv igéit, a másik fél pedig az ő világ két classicus nemzeténél. Néhány jól talált vonásokat ad Berzsenyi Kazinczy felől a IV. levélben, például: „Ő benne a lelki barátság és szépirás mind lelki mind technicai érteményben, valami győzhetetlen szenvedély volt. Ő neki mindig kellett barátkoz-

---

* Újabb zenei vizsgálatok szerint a magyar lyrai értekezés tana másképp áll, mint Kőlcseynél is; róla annak idejében fog írni a Szemle. Szerk.

ni és írni, még pedig mindig szépet és szépen írni. — Volt ő benne egy kis hiúság és könnyelműség, melyek szerint barátjaival és egyéb tárgyaival, úgy az igazsággal is néha könnyelműen bánt s megelégednék magával, ha valami szépet tudott mondani, anélkül, hogy a dolog komolyabb oldalai-
val bajlódnék. Innét van, hogy valamint az ő kritikája csak külcritica s minden nézetei csak külszinüek: szintugy az ő érzelmei is mind a barát-
ságban mind a haragban nagyon hajlékonyak valának, ugy hogy szintoly könnyen bonta barátságot mint köte s gyakran barátjaival ellenkedett is, barátkozott is egyszersmind, noha mindamellet az is igen igaz, hogy ő csakugyan mindig sokkal hajlandóbb volt a szépre és jóra. — Én benne a szépirót mindig szerettem s csak azon kártékony elveit ostromoltam, melyek szerint ő a magyar poesis menetelét, mely a nagy rómaiak és görögök felé vala indulva, az istentelen troubadourok utjára fordítá.” Mennyire volt igaza ezen utolsó tételben Berzsenyinek, valamint Kazinczyna is, a maga netaláni szándékában, megmutatá az idő. Költészetünk hála istennek, sem a troubadourok utjára nem tévedett — ha ugyan ezeknél az erősen szinezett pajkosság értetik, sem a görögökhöz nem fordult, hanem megtalálta igaz utját s ma jelenleg már benne vagyunk a nemzeti-
ség kerékvágásában. Van egy, mitől már Berzsenyi szükséges óvással igyekezett bennünket megőrizni: a divat. Hajlandók levén, mint nemzet, a divat istenlésére, költőinkben is megvan a divatkórság. Ama híres mondása szerint: „az ész az isten, mely minket vezet”, Berzsenyi e helyt is kikel az ellen, mi nem az okosság rendíthetlen örök törvényein épül. Hová jutánk mi ez idő szerint a divattal? Meg kell azonban jegyezni, hogy Berzsenyi a divat ellen itt a görögök érdekében, a mértékelt rímes sorok rovására beszél, Kölcseyt cáfolólag. Ha ő a divatot ennyi mindenre kiterjesztette, nem volt igaza, mert ugy örökre szük körben maradunk, ha mind az, minek előképe nincs meg a görög irodalomban, divatnak s igy kárhuzatosnak itéltetik.

Világos eszmélkedés tünik elő Berzsenyinknél az akkori critica felől e szavakban: „Criticánk legtöbb hibája tudatlanságtól van s valamint egyebekben, ugy e részben is mind eddig csak a mi örökös grammaticánkat üzzük füzzük. Ez a szó ilyen, amaz amolyan; ez a rím vagy metrum jó, amaz nem jó; s igy egész criticánk csak külcritica. Innen van, hogy az ily kéregcritica mellett poeziánk külműve előbbre ment ugyan, de annak belműve az egészen külre függesztett figyelem miatt minden bizonnyal bukott.” E szavak teljesen bírják helybenhagyásunkat, igy hisszük mi is. Mert nézzünk szét a szépműtan mezején, hol és mik vannak, nem tisztába hozva, hanem csak megvitatva is ugynevezett critikai lapjaink által? Hol van eldöntve vagy fejtegetve az ilyféle kérdés: mi az az ideál? mi az a characteristicum? stb., melyek pedig főkérdései, sarkalatos tételei a szép-

műtannak? És mindezt 1829—1834 között írja Berzsenyi, mely korszak már szépirodalmunk világosabb folyamára esik. Berzsenyit végtelen sokáig gyötörheté, mondjuk, ha jól mondjuk, ezen alapkérdések gondja. Velök ő sem ment messzire. Sajnálá az egyszerűtől, a középszertől való eltérést; ez, mint látszik, régi tanulmányainak eredménye, de korántsem elegendő ma, mivel végre együgyűségbe viszen minden költészetünkkel s életünkkel együtt. Berzsenyinek minden más, mint a görögök nyomán tett lépés, szertelenkedés.

„*A criticáról*” című értekezésben Berzsenyi megírja a critica erkölcsi és bölcsészeti elméletét: minő legyen emberileg s tudományilag. Első esetben ő a kedély és jószívűség embere, számba vevén mindazon fájdalmakat, melyeket az íróban gerjeszt a szigorú ítéletmondás. Mi ezen teoriát nem osztjuk, nekünk nincs szívünk többé lágymelegségre; s azt hisszük: mikor a bírálat szigorú és egyedül a művet veszi tekintetbe, akkor nem *lelket* sért, mint Berzsenyi állítja, hanem *észt*, belátást művel, tisztít s kinek az ily bánásmód bántalom, azt úgy vesszük, mint egyéni fájdalmat, melyről nem tehetünk. Ki győzne gondolni minden egyes fájdalomra külön, mikor egész irodalom ügye forog szeme előtt! Ha egyszer föllépsz, mint nyilvános egyén, akár irodalomban, akár politikai pályán, lelked elszántságával készen kell várnod a lehető megtámadásokat, nem csak dicséretet s jaj neked, ha pusztán a fényes oldal borostyánillata csábít s nem gondolsz az éjszakai oldal csipős szeleivel! Egyébiránt azon határvonalat, hol a művész a műtől külön gondoltathassék, mind eddig senki meg nem huzhatta, mivel ez a bíráló és művész egyéniségétől függ. Lehetlennek hisszük az oly criticát is, melyben „akár költési, akár prosai gyűjtemények minden egyes darabjainak titkosb hiányait és tökélyeit kilessük s megmutassuk, hogy criticánk teljes legyen.” Egyedül akkor állhat ez, ha valaki csak remek műveket írt; egyébiránt az írók jellemét, tanulmányát kevésből, és nem minden darab versből, is ki lehet mutatni; Sophocles vagy Shakespeare ellenben megérdemlik, hogy mindenkép teljesen kinyomoztassanak. Berzsenyi, habár látszik is néhol óvakodni s némi lágyság, kimélet ajánlásával mentegetőzni a critica ellen, annak szükséges voltát elismeri, bebizonyítja. „Midőn még szájról szájra ment nálunk ez a hazafiúi jelszó: *írjunk akármit, csak írjunk, hogy a magyar írás divatba jöjjön*, mikor még a legcsekélyebb magyar irat is hazafiúi tett volt; akkor még természet szerint a critica nálunk nem csak szükségtelen volt, de a nemzet legfőbb céljával is egyenesen ellenkezett: most ellenben midőn nem csak divatba jött a magyar írás, de irodalmunkat nagyjaink bölcsesége örökre meg is alapítá, kérdésen kívül szükség hogy íróinkat a critica szövétneke által vezetni elkezdjük, noha még most is tekintetbe kell azt vennünk, hogy csak kezdők, s nagy akadályokkal vívó kezdők

vagyunk.” Ez az engedékeny jószívűség nálunk mindeddig szórul szóra gyakoroltatott. Immár teljes három éve, hogy critica csak elvétve volt irodalmunkban olvasható s hogy így meg tudtunk lenni, valóban csudálatos. Hová mentünk legujabb idők szerint, kiki tudja.

Fentebb mondott cikkelyében kimondott elvei szerint bírálá Berzsenyi az *Aurora* 1831—1832-ki folyamát, az 1832-ki *Nefelejcs*et s ugyanez évi Urániát, s ennyi volt az ő gyakorlati criticismusa azon kívül, mit Kölcsey ellen és néhány egyes költőkrül (Dajka, Szemere) figyelmeztetőleg helyenként elmondott. Ezek után jó leghiresebb prosai aestheticai dolgozata *Poetai Harmonistica* név alatt. Minden kimélni akarás mellett sem titkolhatunk el egy igen kellemetlen megjegyzést, miszerint Berzsenyi e szóba: harmonia, oly szerelmes volt, hogy örök emlegetésében kifáradhatlan, s ezt mindig magyarázza, mintha még sem magyarázta volna meg. Olvasni e cikket ugyanezért fölötte nehéz még szakértőnek is. Halljuk! „A harmoniás mozgás harmoniás mozgatót tesz fel s jelenti a mozgónak és mozgatónak harmoniáját, valamint a világ harmoniájának érzete a világ harmonizójának érzetét; mivel pedig az embernek harmoniás mozgatója a harmóniát érző lélek, a világé pedig a mindent meghatározó isten, tehát a szép annyi mint harmoniás lélek és isten, annyi mint istent-érző lélek, vagy lélek- és istenérzetnek harmoniás középléte.’ A magát soha ki nem magyarázható mélység vagy ferdeség már annak is oka, hogy azt: *mi a szép*, tömérdekszer igyekszik meghatározni Berzsenyi. „A legszebb annyi, mint természet vagy élet s annyi mint legtermészetesebb élet. — A szép annyi mint a harmoniás különféleség. (180. l.) A szép annyi mint harmoniás vegyület és harmoniás középlét. (181. l.) A legközönebb (általánosabb?) szép sem egyéb, mint harmoniás mozgásu élet vagy lélek—s ezen elvek szerint a szép annyi, mint élettökély. (182. l.) A szép annyi, mint harmoniás lélek és isten. — A szép annyi, mint határozott szabadságu élet. (184. l.) A költési szép annyi, mint a testi lelki isteni természetek, vagy testi lelki isteni szépek harmoniája. — A legfőbb szép annyi, mint költési szép, vagy mindezeket egybe szorítván, a költési szép létszereinek szerközete annyi, mint a testi, lelki, isteni szépek harmoniás középléte s annyi, mint ezen középlétben a testi szépen a lelki szépnek, ezeken pedig az isteni szépnek felülemelkedése.” (184. l.)

Eszerint legelső a testi szép, erről jó első emeletül a lelki szép, erre pedig második emeletül, az isteni szép; melyről mi egyikről sem tudunk *általános* bizonyosságot; s így előttünk áll a hármass rendszer egész alkotmánya: Dreimal gedreite Dreifältigkeit! Bolzano egy prágai tanár, elővé mindazon meghatározásokat, melyek a világirodalomban olvashatók a szépről Thalestől kezdve Hegelig, s valamennyit megcáfoló. Ez jó igyekezet, de azzal tette semmivé minden fáradságát, hogy azon meghatározá-

sokat elvetvén, a magáét akarta érüssé tenni; azonban ez is rossz. Furcsa bölcsészeti vizsketeg! Berzsenyit is ez csábitá el. Ha még eddig sem tudá meghatározni: *mi a szép* és mégis, hála az égnek, mindig jött elő széplék, ki elmélet helyett gyakorlatban mutatá meg azt, hagyván műveket maga után; szükség-e törnünk szegény fejünket a meghatározás, értelmezés áldatlan kísérletén? Ki a művészetben gyakorlati szemponton áll, ilyeneket nem fog próbálni. — A szép oly igen alanyi (subjectív), hogy azt értelmezni, mindenkinek érthetőleg, minden időkre alkalmazhatólag értelmezni, logikai tétellé emelni, aligha sikerül valakinek, szóval: *a szép nem logikai fogalom*, mivel annak, legalább szerintünk semmi köze az *általánossággal*, mert ehhez általános vagy isteni felfogás is kellene. A művészet anyaga megvan előttünk a természetben; ennyi bizonyos; minő formákban fogja azt feldolgozni, újra teremteni, alakítani az emberi ész, azt meg nem mondhatjuk; de annyi mégis igaz, hogy a formák mindenkor olyak lesznek, minő lesz az emberi művelődés, az emberi felfogás; mint a múlt idők művészete sem mutat egyebet, hanem hogy a kettő legszorosabb viszonyban volt mindenütt. Tehát a művészetnek tárgya és anyaga az előtte fekvő természet és élet. De mi az életben, a természetben semmi általánost nem látunk élni vagy létezni, hanem csak az általánosnak, a fogalomnak, egyénekre, fajokra oszlott, individualizált megjelenését; s nem hozván ekkép sem tapasztalat, sem érzés más tüneményeket lelkünkre, felfogó tehetségünkre, mint egyes tárgyakat, egyéneket, nem lehet elgondolni, minő forrásból meríthetnők, legjobb akaratukkal is, az általánosságra vagy éppen istenire is illő formákat. Innen van az a lehetlenség még eddig, hogy a *szépet* értelmezni nem tudták a legnagyobb philosophok sem, noha lételet, megjelenését izlésünk előtt, tagadni nem bírták. Ezért az újabb aethetica mondhatni alább szállott egy fokkal; és nem azt magyarázza, mi a szép, hanem azon eszközöket és módokat, melyek által a szép előállítása a legbiztosabban elérhetik. Ilyennek gondoljuk már a *jellemzetest*, az *egyénit*, mivel életet csak *egyénileg* látunk és nem abstracte vagy philosophilag szerkesztett *nemileg*; s genericus élet nincs a természetben. Innen van az a leggyakoribb követelése mai nap a criticának, hogy a művészet *életet*, vagy Goethe kedvenc szava szerint *elevent* (lebendig) adjon. Ha nézzük a keresztyén idő mesterműveit akár a szülő, akár a képző művészetben, ezen kívánalmakat rendesen feltaláljuk. Shakespearenél ideálokat hiába keresünk, hanem lelünk igen is jellemzetest és életet a leghatározottabb egyéniségig. Rubenst hasonlóképen ugyanazon studiumok emelik mai becsére, melyek Shakespeare, mert nincs nálok rokonabb két szellem; egyik mint költő, a másik mint festő. És ha még tovább mennénk is az

ujabb idő nagy szellemeinek vizsgálatában, mindenütt eme vonásokat lelnők: Goethenél, Molière-nél stb.

Tehát a characteristicum tanítmánya nem légből kapott, hanem az ujkor legjobb művészeiből ki és elvont aestheticai tanítmány; mely épen oly viszonyban áll az ideálhoz, mint a romanticus költészet a classicushoz, mert a kettőben mindenütt ama két eszmének találunk uralkodására.

A harmónia elvét Berzsenyi a természetben találta s onnan vonta el, mondván: „A természetben van minden, még a phantasia világa is. A természet nem egyéb, mint a legközönb (egyetemesb, általánosb) élet, vagy minden életjelenetek közöne (összesége). Mely szerint mondhatjuk ugyan, hogy a legszebb annyi, mint természet vagy élet s annyi mint legtermészetesebb élet; de mivel nem tudjuk, mi a természet, mi az élet, holott (mert) azoknak nem legbelsőbb valóit, hanem csak vagy reánk ható vagy bennünk megjelenő tulajdonságait ismerjük: tehát e részben sem lehet az emberi tudomány más mint tulajdonságok ismerete s e részben sem tehetünk egyebet, mintha megtekintjük a reánk ható világnak legközönb életjeleneteit s azokból fejtegetjük a szépnek örök létszereit és törvényeit. — Megtekintvén pedig a világ egészét, mi közönb és főbb életvonal tűnik szemeinkbe, mint az egésznek nagy harmoniája? Mely szerint önként foly ezen szemlélet természetéből ezen legközönb alaptétel: Valamint a világ egészének legközönb érzéki jelenete nem egyéb, mint minden részének harmoniája: a szerint mindenben legközönb, legfőbb életjelenet élettökély vagy szép a harmonia, a legközönb nemszép vagy rut pedig a harmoniatlanság.”

Ezen alapigékből fonta ki Berzsenyi a maga széptani elvét. A tétel, melyből kiindul, helyes, de ahová jut, az már tévedés, mert az okoskodásban egy nagy ugrás van. Ugyanis ő nem elégszik meg a természet s az élet tulajdonainak tudásával (mi sok, mert mi csak némely tulajdonait hisszük ismerhetni a természeti tárgyaknak, mint költészeti anyagnak), hanem a legközönb (egyetemesb) életjelenetekre, a világ egészére megy át s ezt legközönb érzéki jelenetnek hiszi, holott a világ, mint egész, nem hogy érzéki jelenet volna, hanem egyik legmagasb metaphysicai főszme s mint ilyen, cosmologia név alatt ismeretes a philosophiában. Így nem csuda, ha Berzsenyi mély és magas formalitásba, ürességbe tévedett s elvesztvén szemei elől, mint Béranger *Öreg Istene* a földet s rajta a kis embert, lélektani, tapasztalati ut helyett világszemléleti utról, madárperspectiván nézi az életet és embervilágot. Ily módon, ha egyszer már oda értünk, igen könnyű felállítani mindenféle ideal rendszereket olyanra, mit nem értünk, nem ismerünk, a levegőbe. Az egész idealnak ezért az a szomorú sorsa van, hogy még soha senki meg nem magyarázta embertársainak érthetőképen, nem különösen a magyar irodalomban.

Ezen átok nyomja vele együtt a *szépet* és minden aestheticát, mely bölcsészeti általányból indul, minő Berzsenyié, mikor az nem egyéb cosmologiánál. Ha nem építünk abból, amit felfogásunkhoz képest értünk vagy érthetünk, hogyan építsünk azon, mit fel nem foghatunk? Ugyanazért, Berzsenyiként, „valamint a teremtő az által teszi szépekké a természet minden életjeleneteit, hogy azokat végtelen különféleségű játékos alakokba öltözteti”: s úgy mi sem kívánhatunk egyebet, mert embertől nem is lehet többet kívánni, mint tön a teremtő maga, hanem csak annyit, hogy a művészetben minden feldolgozott anyag oly igazán, jellemzetesen szóljon maga felől, mint a természetben; s ily felhasználattal leszen aztán a természet átszellemesítve s előáll a mű, mi nem idealizált, nem utánzott, hanem megelevenített természet; és ha Berzsenyi is e ponton nyugodott volna meg a harmonia elméletében, vele teljesen kezét fognánk. A mi tanaink szerint lehet már úgy szólni, mint Berzsenyi, hogy „a költéri lélek az értelemnek, az érzésnek és képzelő erőnek harmoniás elevenségű egyesülete; hogy a költér lélek nem egyéb, mint a természetesség és ideálosság harmoniás közlépte”, de az ő elveiből ezeket sehogy sem lehet kihuzni, mely esetben gondolatunk szerint, nem látszik, hogy Berzsenyi elég szigorral vitte volna keresztül rendszerét. — És akármenyit mondanánk is e tanok felől, mind siker nélkül fognának ezek elveszni, mint általában minden tanítmány, ha gyakorlat és utánlátás nem kíséri. Kit ajánljunk e végre jobban, mint Shakespearet, főleg a drámaíróknak, kiknek áll tisztében egyéniségig határozott és nem abstract uton szerzett philosophiai alakokat teremteni. Bár mennél több ifjunál fogamzanék akarattá intésünk, figyelmeztetésünk; — a siker akkor bizonyos.

4. TOMPA MIHÁLY

Népregék, népmondák

Mielőtt a könyv tartalmát érinteném, alkalmat veszek a címre vonatkozólag mondani el némely dolgokat. — *Népregék, Népmondák*nak keresztelé könyvét a szerző, de, megvalljuk, a tartalomból nem tudnók kimutatni, melyik a rege és melyik a monda; így alighanem fölös a kettős cím, s talán irodalmunk sincs tisztában a rege és monda felől, melyek értelmét ideje volna immár közelebről meghatározni s tudni. Szótáraink után, ha idegen nyelvből remélnénk eligazodást, nem boldogulunk. Szerintök *monda: Sage, rege: Sage, Märchen*, miből könnyen fogalomzavar jöhet, s magok a németek megvonák a különbséget a *Sage és Märchen* között, s nekik: *das Märchen ist poetischer, die Sage historischer*. Ha fordítnók e két szót, talán így ütne ki: *Sage* (a *sagen*, mond igétől): *monda*, a *Märchen* pedig *rege*. De ily fordítás szolgálai követése volna a német nyelvnek, mit azonban nálunk már nem enged az élet, mert Kisfaludy S. regéi koránt sem a *Märchen* szóval visszaadhatók, a *monda* alatt sem azt értjük, mit a német a *Sage* alatt. Nyelvünk úgy látszik, eme fogalmak kitételeire nem szegény. *Monda, rege, mese* mind oly szavak, melyeknek, eltalált értelmezéssel, jó hasznát vehetnők. Talán mind azt, mit *monda, rege, mese, mythos* név alatt ismer a széptan, befoglalja a mi *hagyomány* szavunk, s ezt kellene tán legszélesebb egyszersmind legfelsőbb fogalomnak tenni s így értelmezni: *hagyomány* mind az, mi őseinkről *életben* vagy *szóban* reánk maradt, s hihetőleg így értette ezt Kölcsey, egyetlen műphilosophunk is, ki maga forgott eddig nyomosabban eme fogalmak körül. Ezen értelmezést könnyen tűri a nyelv és szokásainkat, előítéletünket, sőt magát a *lex consuetudinariát* is bátran mondhatjuk *hagyományosnak*, vagy *hagyománybelinek*, valamint *hagyománynak* ama régi beszédeket is, melyek Attila, tatárfutás és kurucvilág idejéből maradtak fenn népünk-nél. A *monda*, mint neve mutatja, csak *egy* részét foglalja be a *hagyománynak*, azt mely *szóban* él; és így szűkebb fogalom a *hagyománynál*; szokásainkra már nem illenék a *mondás, mesés* epithon. Ellenben azon hit, miszerint a magyar még ma is *tulajdon* istent emleget, hogy a nép

történettudomány nélkül is *Attilához* viszi eredetünket, sőt maguk a *tündérmesék* tátosai, királyfiai és leányai mind, összesen és egyiránt beférnek a monda fogalmába, mivel beszéd által élnek, mennek firól fira, és így a mondának különösen három elágazása leszen, vallási, történeti és csudás, azaz, mikor a monda vallásra vitetik, leszen *hitrege* (Mythos), mikor történetet hoz, *rege* (Sage), mikor csudálatosra vonatkozik *mese* (Märchen). Ezen fogalmazással igen meg fog már egyezni a gyakorlat, mert Kisfaludy Sándor regéi alatt senki sem fog érteni hitregét vagy tündérmesét, hanem azt, amit költőjük akart: előidőbeli történetszerű mondákat; hasonlóképp a népdalok és mondák kiadója azon általánosságban fog értetni, melyet a monda fogalomköre befoglal, főleg a népköltészetben, hol bizony az elemek nincsenek szigorúan elválasztva egymástól. E szerint a *népregék* és *népmondák* írója szinte jobban cselekszik, ha pusztá *mondákat* ír és nem regéket is, könyve címeül, és miképp az elbeszélést, ha versben van írva, költői elbeszélésnek hívjuk ez idő szerint, ő is nevezhette volna *költői mondáknak*, amennyiben versekbe öntvék, kezünk alatt levő műveit. A *népmonda* elnevezés sem látszik szükségesnek, mivel mondát csak egyedül a nép költ és éltet, másféle monda pedig nincs, melytől meg kellene különböztetni. Maradjunk, mennyire lehet, az egyszerűség és gyakorlat mellett, és ne tartsunk attól, hogy zavar támad aestheticánkban, ha nem fordítjuk szórúl szóra a németet, vagy mesének mondjuk a Märchent, ámbár mese nálunk az is, mi a színművek cselekvényének összefűzése, nem felejtve ki a mesének azon értelmét se, aminőben azt Aesop után Fáy A. vette.

Tompa Mihály 30 mondát költőileg kidolgozva gyűjte össze itt egy kötetben, s különszerű (specialis) és eddig alig művelt pályára lépett velök, majdnem társ nélkül mai költőink között, mert kevés a példa, hogy *mindenki mindent* ne írna, miből nem jöhet ki egyéb áldatlan idő- és erővesztésnél, holott ha újabb időkben felsarjazott költőink, miután ugy sem maradhatnak örökké a dal örökifju pályáján, vagy műfordításban, vagy a költészetnek és szépműtannak külön ágaiban művelnék magokat, kellő tágulását idézhetnék elő a költészetnek, mely a lehető legszűkebb mederbe szorulva, szép kis csörgő patak ugyan, de bizony ezt már meguntuk és keveseljük, főleg a mai korban, midőn hazánk némileg bontakozva zárt szellemü szerkezetéből, europai eszmék után eseng s mint dagadó forrás, emelni akarja tekintetét. A költészet fog-e elmaradni mezejének parlagon felejtésével? Ne legyen oly tárgy, oly eszme a magyarnak jelenében és multjában, mit meg nem éneklett volna a költő! Hiszen csak ugy és nem másképp lesz a költészet méltó ama fontos állásra, melyet neki a világ mivelődése kimért, ha szabadságánál fogva lehető legtöbb ujjal lepi meg a figyelmet, s ez által példát ad tudománynak, művésznek és műves-

nek újabb oldalak kutatására, újabb alakok teremtésére, mikor a képze-
lődés, mint Océánra indult Columb, szellemi fölfedezésekkel tér meg a
gondolatok világából.

Ezért, csupán ezért, lön irodalmunkban mélyebb figyelemre méltó
Tomba kísérlete a mondák körül, mert verset, rímes sorokat ki nem tud
írni már, mikor a nyelv jó formán ki van készítve dalra és dalokra; s ugy
látszik őt terv, kiszámítás s egy kis utánjárásba kerülő igyekezet vivé e
pályára, miért benne a gondolkozó költőre nem ismerni lehetlen. A
műveltebb európai népek eddig elé, ugy szólván, annyira feldolgozák
anyagaikat, hogy külföldre kell menniök tárgyakért, mint a gyárosnak és
kereskedőnek. Így egy Chateaubriand a franciáknál, Rückert a németek-
nél, Moore és Byron az angoloknál, mind tul mentek Európán is, nem
csak saját országukon és csatlakoztak az ó és ujvilág szellemével irodal-
mukban, nekünk pedig még itthon is elég a tenni való. Tehát csak marad-
junk még egy darabig saját kebelünkben, költsünk és olvassunk a „*vándor
lápról, ördög szekérről*”, pusztáink és hegyeink tüneményeiről. Még itt van
elem, miről más nemzet nem is álmodhatik, vállaljuk el ennek felhasznál-
tával eszközteni magyar költészetet. Ha egyszer folyóinkat, tavainkat
kihalásztuk, majd elmegyünk akkor a tengerre is, és fognak születni Mar-
ryat és Sue példája után, tengeri és ujvilági regényeink, de most csak
maradjunk itthon egy darabig.

Két tekintet forog itt elő, ugymint a mondáknak belső szerkezete,
és külső azaz művészi előállítás. Nagy hiánynak látjuk legtöbbször, a
történetnek pusztán krónikai összeütését, miért az ily monda csak annyi-
ban költői vagy művészi, mennyiben versekbe vagyon foglalva. Ezt azon-
ban koránt sem oly könnyű észrevenni, mert első pillantásra meglep ben-
nünket az egyes mondák elburkolása, különösen a nagy ügyességgel s
kitünő természetszemlélődéssel irt bevezetések, jelzők (epitheton), festői
színek által; s költőnket valóban annyira otthonosnak leljük a mi, főleg
tavi és vízmelléki tájaink ismeretében, hogy meglepetnünk nem csuda
általa. Munkájából egy részről a szótáríró vehetne ó, a népben élő, sok
szavakat természeti tárgyak elnevezéseire, másfelől a festő, vízi tájképe-
ket, melyek sehol nem advák eddig oly hűséggel. Ő ezek burkában a hal-
lott mondát szépen körülprémezve adja, s megnyugodnánk benne, ha
még ott is nem használná ifjuilag virágzott nyelvét, hol az elbeszélési
egyszerűség világossági tekintetből nem kíván *több* szót, mint a *mennyi*
megmondja, ami kell. Ezt annyival inkább követeltük volna pedig, mivel-
hogy *népmondákat* irt költő, tehát vagy a *népért* vagy a *néptől*. De számá-
ra így hasztalan irunk, tőle ilyet nem vehetünk. Neki a nyelvpompa igen
mellékdolog; s előad mindent oly kevés szóval, hogy *szó* helyett mintegy
magát látjuk a *tárgyat*. Nagyobb előtte mindennél az események változa-

ta, összeillesztése, fordulata s ezzel a műköltészetben is így vagyunk, így kell lennünk. A *Várhegy* című mondából példaül, az itt következő sorokat vegyük vizsgálat alá:

„És a mint ekkép szitkozódék,
Ó vár sikátorához ére,
Mely barnán állott a tetőn fent,
De álmétkodva vissza hökkent . . .
S ijedtében meghüle vére:
Mert egy beomlott pice mélyiben
Hét kád arany nézett rá fényesen.”

Mit fog itt veszteni az elbeszélés, ha a dölt írásu szavakat elvetjük, és egyszerűen tesszük ki a „nézett rá fényesen” kifejezést? Az pedig, hogy helyén kívül használtatik fölösen valami, árt a gondolatok és nyelv rhythmusának, a szabad előadásu menetnek, mint a leirt sorokban; hol a *visszahökkenés* már körülbelöl kimondá azt, mi utána következik: *Ijedtében meghüle vére*; s ez pedig inkább *szónoki*, mint *költői* előadásba való, saját kitüzött célból és a maga helyén. Költészetben az ilyen többnyire fölt gyanánt esik ki s magyar költőknél könnyen elhatalmazhatik, mert különben is bajunk a bőbeszédűség.

Ha Tompa nem első, ki a mondák íyeten feldolgozásához fogott s a tárgyak összeszedése neki munkába már nem kerül, bizonyosan máskép üt ki a mondák sorsa; mert van rá adatunk, mily derekast tudott ő kihozni némely tárgyaiból. Mindenek előtt *A vándor lápról* (66. l.), *A jávorfáról* (38. l.), *Az ördögszekérről* (181. l.), *A karcsai templom* (52. l.) és *Márta könye* (1. l.) című mondái tesznek bizonyosságot.

Elsőben a költő, az elbeszélő s a festő egyesülve vagyon s ez utolsó nem marad ki egyikéből sem azoknak. Képzeldése olyan, mint az a szép tündérleány,

„Ki levegőnek utain fényesen
A zöld erdő felé tartott . . .”

Kit bársony szekéren két sebes madár vive a tenger leányit látogatni. Az a dal, mely a *Karcsai templom* címűben a tündérleányok ajkiról zeng, valóságos tiszta költői szépség s az olvasó képzeldését ismert, nem ismert boldog szigetekre viszi, a legenyhébb ég alá, hol a levegő illat, a szellő hárfahang. Mindkettőnél mélyebben vág pedig a népi mondavilágba az *Ördögszekér* és *Jávorfa története*; máskép szólva: a *Vándor lép* és *Karcsai templomban* többet von mondairónk önképzeldésétül, mint a néptől, vagy legalább kevésbé alkalmazkodott ehez, mint amazokban. A *Jávorfának* már versei azon néhány vers után alkalmazvák, melyeket költőnk a nép szájából vett, mint:

„Tejjél, tejél kis kosárka,
Fújad, fújad én gyilkosom,
Voltam én is király lánya.”

E sorokban kijelenti magát a mérték, melynek mintájára, jól tette, hogy irta költőnk az egészet. Itt már megvan a *három* királyleány, kik közül a két első irigy, a legifjabb pedig legkedvesebb és legjobb. Az *Ördögszekérben* ott van a vén asszony, ki banya, boszorkány név alatt, s mindig káros oldalról ismeretes a mondaköltészetben; ott a *varázsvirág*, melyről minden nép tud, minthogy a költészetnek mindenütt virágokban jelentette ki magát leginkább a természet.

A fent említett mondák pedig nemcsak egyes helyek, nemcsak költői szépségek miatt kitűnők, hanem alkotási bevégeztségekénél fogva is. Költőnk gépei (machina), mint *Vándorlápban* a kis patak, *Ördögszekérben* a varázsvirág, *Márta könyvében* a szólamló galamb és száraz fenyő, *Jávorfában* a furulya, szerencsésen felhasznált adatai a nép hitének. Ezek alkalmasint legjobbak a mondák között, mert vannak gyengék és gyengébbek; s inkább krónikai szárazságok, mintsem valódi anyag költészetre. Ilyen már a *Pogány-kut* című monda. Ebből annyi olvad ki, honnan jött a pogány-kut nevezet.

Amit ily uton népünk történeti emlékezeteiből veszünk, föltéve, hogy Tompa nem keresé különösen valamely kor mondakörét, bátran következtethetni, hogy legtöbb monda van a tatárfutás idejéből. A mohácsi vész emléke sem látszik oly elterjedettnak, mint a muhi pusztai eseté. De itt az a körülmény foroghat fel, hogy költőnk talán jobban ismeri a sajóvidéki életet, mint a dunántúlit, mert itt aligha nem többet fognak tudni a törökjárásról, törökvilágról, mint Borsod, Zemplény tájain. E tekintetből hazánk két nagy vidéke hihetőleg külön regéket fog ismerni, s a *felső Tiszának Sajó*, a *Dunántulnak* pedig *Mohács* szolgáltatna regei adatokat. Ez némileg már eddig is be van bizonyítva, mert Kisfaludy S. regéi egyenesen és többnyire innen keltek, megengedvén, hogy bennök tud valamit a nép, miről szabadjon kételkedni, mert a nemesség történetehez, a valódi hősökhez, minők K. regéi és személyei, idők óta kevés hajlammal volt s ez oka népköltészetünk balladai szegénységének; ellenben Tompa nemcsak *tárgyat*, hanem *formát* is a néptől látszik kölcsönzeni, mint láttuk a *Jávorfában*, annyira, hogy a népihez való nagy ragaszkodása még hibába is vitte őt. Ugyanis szélteben használt efféle rimeket: *mert, ment* (16. l.), *ekkép*, eredetét (74. l.), *visszatért*, *fejét* (97. l.), *atyák, gát* (153. l.), *sereg, lett* (163. l.), *patak, alatt* (165.l.), *pártáját, tovább* (172. l.), *maradt, darab* (173. l.), *csak, szakad* (177. l.) *kiáltott, fog* (195. l.); s használja pedig ezeket a nép után, mely nem ismeri a nyelvet *írásból*, hanem csak hallomás után, mi *író*nak már nem szabad. Mint tud ő a nép

szerint is szólni, ha kell, megbizonyítja azon fonócai dalban, mellyel az *Árvalányhajról* című monda kezdődik s épen nincs szüksége e pályáni jártasságát népköltészeti hibával erősíteni. Elhittük volna ezt a gyöngé oldal követése nélkül is. Csak az erős oldalt mindenben és mindenütt! Mennél erősebben szoktatja magát az író, annál könnyebb lesz idővel a nehéz. Azonban e lecke szóljon inkább általánosan, mint költőnkre csupán. Kedve a nehézhez megtetszik abból, hogy új pálya rögeit törte s megküzdött az első nehézségekkel. Vigye őt tovább is kezdetében jobb szelleme és saját musája, a gyöngéd szűz, a légi teremtés: Délibáb. — E munka már másod kiadást is ért meg.

Irta Tompa Mihály Pesten, nyom. Beimel J. 1846. Ára 1 ft 12 kr. p.

Versek. Első kötet

Lyrái költészetünket a legközelebb mult két tized önálló s nemzeti szinezeten kívül formai tisztasággal, egyszerűséggel ajándékozá meg. — A szabályok pontos (legalább a mainál pontosabb) megtartása szükké tevő ugyan a költői kört, de erőssé is egyszersmind, azért rajta állandó nyomát vehetni észre a mélységnek. Az újabb kor folyama ennél nem maradt, és mi hajlandók vagyunk a vele feltűnt pongyolaságot, a forma körüli kevesb figyelmet haladásnak venni, amennyiben új tárgyak is kerítették a költészet birodalmába: értjük a népiest, a vigat és a nedélyest. Nem lehet ugyan mondani, hogy ez minden idegen példák nélkül, tisztán magunkból forrott volna ki, mert mikép Schiller, Uhland és Byron az előbbi tizedekben, úgy folyt be reánk Heine és Béranger költészete legujabban egyfelül, míg más oldalon saját magunkból is többet vettünk, mint azelőtt, főlelevenítettvén bennünk a népköltészeti hajlam. Tompa azon kevesek egyike, akiknek lyráján az említett idegenek közül egynek sem látszik befolyása, habár hazai költőkre való visszaemlékezést rajta észre nem venni lehetlen; azonban ez annál több érdeme, mivelhogy költészete összes irodalmunk költészetének organicus fejlődésébe még inkább betestesíthető. Így ő, mint dalíró, nem lesz annyira új, hogy meglepjen bennünket, de azért annál inkább kedves, mert ő egyike azon választottaknak, kik Kazinczy szerint: szokott uton járnak szokatlanul. Mondani sem kell pedig, hogy itt nem Tompa, a népmondák írója értetik, hanem Tompa, a dalköltő, mert elsőbbi szakja után, ő annyira jeles a regékben, mint Garay a balladákban, mint Petőfi a népdalokban, mint Vachott S. a gyöngéd mélységben, mint Vörösmarty igen sokban.

Ha a romanticus költészetet, mikép Heine hibásan állítja, előkelőleg az allegóriák tennék, akkor talán legromanticusabb költőnk éppen Tompa volna, mivel ehez neki fölötte nagy hajlandósága van. Ezen tehetőségéből folyt ki már az ő népregei költészete, hol a nép szemlélődése alá eső képek, romok, természeti tárgyak (sziklák, folyók stb.) jelvékül fogadtatván el, róluk mondás, mesés hagyományok keletkeztek s alapját tevék symbolicájokkal az allegóriáknak. Ide is hol Tompa, mint daliró, vizsgáltatik, sok áradt ki amaz érből, mely a regéket fris életre hozá; s ilyenekül ismerjük már a *Regét a fénybogárról* (38. l.), a *Temetői hangokat* (62—74. l.); *A hír lantját* (103. l.), valamint a virágok symbolicáját s mythosát vesszük észre a *Levélben Pogány Karolinához*, ugy szinte a képek tiszteletét némely characteristic vonatkozásokban; azért is ő nem őszi dalokat ir, hanem *Őszi képeket* (106—111. l.) s az *Éji violáknak* is csak nevük az, de tulajdonlag éji képek azok, sőt egy kis versnek, mely hihetőleg előre kigondolt cim nélkül iratott, tartalmánál fogva pedig a leggúnyosabb mesék közé való, s az ismert kakukmesét tárgyazza, hirtelenében más cimmet adni nem tudván, hasonlóan *Kép* cimmet adott (143. l.).

És bíráló ugy hiszi, jogy eme főtehetségből kell már a legjobb verszetnek is erednie *Tompái* közt; e végett mint állítása erősítőit az *Őszi képeket* ajánlja, melyekben a költői ihlet az ősz minden szépségeinek testesül meg ruhájában, s noha nem újak is némely eszmék, minő az őszi pir, midőn azt „*haldoklási pirnak*” nevezi a természetten; de a hét őszi képnek összeállításá egészset ad elénk, melynek részletei egyenként is vonzók s bevégzettek.

Minthogy pedig az érzések symbolicája a természet, Tompának egész tanulmányul kellett választani ezt; azért ha versenyre kel Kerényi és Petőfivel oly nemű tárgyban, mint az *Erdei lak* (87. l.), már előre is odadolgozik a valószínűség, hogy versenyben Tompa lesz a győző; s bíráló utólagosan is így hiszen.

A népdalok, 11—22. lapon, összesen XV. számmal, ismeretét mutatják nemcsak a népnek, hanem nótáinak is. Ily uton azt is meg fogja tudni az ismerő s a népdalokban jártas olvasó, hogy melyik nótára gondolá a szerző a magáét, például a IV., V. és XIV.-et:

Nagy kerek tó közepén
Liliom nőtt az idén
Liliom, liliom
A' vagy édes galambom. (22. l.)

Az is megtörténik szerzőn, hogy népi kész mondatokat vesz föl da-laiba; mi azonban semmit nem árt, mennyiben ilyet a németeknél Goethe és Uhland, nálunk Döbrentei, Erdélyi, Kisfaludy K. és Petőfi hasonlóul mertek, sőt épen az a dal, melyet a Szépirodalmi Szemle Döb-

rentei *Huszárdalai* közt megdicsért, talán épen azért sikerült, mivelhogy népi elemmel van föleresztve. Tompánál legszebb az első; ez gyönyörű egy dal.

És most egészen ellenkező oldalra látjuk átszökkenni Tompa lyráját az *Énekekben*, (80—81. l.) és a *Harangszóban* (94. l.), mely istenes vagy szent énekeknek áll címeül. A vallásos költészet nálunk teljesen műveletlenül hever, s Berzsenyi *Fohászá*n kívül alig jut eszünkbe valami, ha szent érzelmek poesisáról van szó. Nem hatotta-e meg soha is lelkünket, vérünket ugy a keresztyénség, hogy kivetkőzve avagy csak némely áldottabb pillanatokban a jelenkor pessimismusából, oda engedjük magunkat az égnek s minden sugallatainak? Költőink, főleg az olyan, minőt szerző kicsúfol e című versében: *Egy magyar poétához* mivelhogy mindig említi az eget, valósággal többé-kevésbé emez árva poéta díjára jutnak.

Oda teszik a lányka szemét az égbe, vagy az eget a lányka szemébe, így gazdálkodnak nap-, hold- és csillagokkal is, anélkül, hogy megemlékeznének olykor a nem földre, a szentre s a kegyes érzetek és megadás énekét hallatnák egyszer-másszor, legalább eltévedve; avagy tán a vallásért kifolyt vérben azon tehetség is kifolyt volna örökre belőlünk? Ujabb idő szerint a *Protestáns Egyházi Lap*, a *Religió és Nevelés* is hoz istenes verseket, de azok csak eltérések a szokott világi költészettől épen ugy, mint ezelőtt néhány évvel, sőt még ma is nagy részben, a népdalköltészet egy-két „*babám*” és „*rózsám*” odaszurtából állott, szent dalnokaink pedig megemlítvén a fölényt, fagyos ájtat hangját hírlik, mert az igazit nem érzik s mi pozitív s a kedély busongási alól kiszabadult uj nemzedék alig vesszük észre, hogy e nemét a költészetnek teljesen nélkülözzük; — mert ami és aki van e nemben, nem méltó, hogy említettessék.

Egerből Tárkányi Béla nyújt olykor éldelhető és szentet s fordítja *Dávid Zsoltárait* meglehetősen, de már a *Protestáns Lapi* fordítások Senczi Molnár Albert szerint nemcsak az eredeti franciától, miket Molnár fordított, hanem ezétől is messze eltévedők s kiveszik őket a már Senczinél sem tisztán őrzött egyszerűségből, mit Baksay a sok csicsomával egészen mailag divatossá tesz, elcikornyáz, felsallangoz. Ezen jelenségek közepett Tompa is megjelent a szentköltői pályán, de ő sem bírja e hangot.

A szent énekek úgy sietnek föl égre a szív mélyéből egymás mellett, mikép a goth tornyok. Itt csak két pont van: zenit és nadir, legmagasb, legmélyebb: forrása szív, cél az isten. — Itt nem leht sokféle a hang, de szükség, hogy mély legyen és magas, mint a két pont, melyek közt szárnyalnia kell. Már a III. dalban megszakad a költői hang, utóbb pedig egészen eltűnik. Ő idegen dolgokat vegyít be, holott a szentköltészetbe

semmi egyéb nem tartozik, mint isten és én magam. Mikép mindenki saját módon számol istenével, úgy saját módon tiszteli is azt.

Könyörögjön, esengjen minden lélek magaért, mert csak ez az épületes; én értem senki nem szenvedhet, nem is örülhet; magam vagyok legközelebb magamhoz, így az istenséghez szálló fölreménykedés legsubjectivebb valami a költészetben; s emez alanyiságát csak az teheti másoknál is kelendővé, ha az mély és tartalmas, mikép *Dávid Zsoltárai*, *Luther énekei*.

Mind a közt, min vallásos vagy szent szín uralkodik, a *Jézus és a nép* című legendának (119. l.) van legtöbb érdeme, azért pedig, mivel nem tartozik ama mély subjectiv poesis körébe, hol, mint hisszük, Tompa nem erős eléggé. A reggeli és estvei énekek azon tisztább minták szerint dolgozók, melyek ily címek alatt fordulnak elő a ref. egyház dicséretei között.

Szuhay Mátyást, mely a Kisfaludy-Társaságnál kitüntetést nyert, mint teljes kerek elbeszélést már megdicsértük, midőn a pályairatokról szóltunk. — Tompa satyricus verseiben, minők a *Csalánok* (75—79. l.), *Nánihoz*, *Egy magyar poetához* valami száraz fulánk van, categoricus, kereken kimondásai keserves igazságoknak, miket, aki érintetik s egyszersmind érdekeltetik is bennök, megérez. — E kötet még csak az első; talán nemsokára következik a második. Ennyit tartánk szükségesnek megjegyzésül, bizván szerzőnkben, hogy jó szelleme ezentul is, mikép eddig, meg fogja őrzeni őt az igaz uton, melyen lehetséges csak időkre szóló műveknek alkotása: az öngondolkodás és önszigor utján.

5. PETŐFI SÁNDOR

A felhők madara, vagy mint magát egy refrénben ismételve nevezé: „A korlátlan természet vadvirága”, Petőfi, lesz e sorok tárgya ugy, amikép köztünk megjelent, mulatott és eltávozott, alig végezve hosszabb pályát, mint futócsillag, mint meteor, mely nem alakulhatván új világgá, elmegy, nem tudni: hová, nagy fényesen.

Azon időköz, melyet az irodalomban élt, oly betöltött jelen volt, minő szokott lenni azoké, kik az idő rövidségét munkáik tömérdekségével birják pótolni s tartalmazítani; s Horác idejében alig elegendő többre, minthogy azalatt első versét kibocsáthassa, mert hétesztendőnyi rövid pálya volt az egész. 1842—49, a különben is izgalmak ideje látta őt fel- és letűnni, hagyván maga után nagy népszerűséget, és a lant dicsőségét emlékezetül. Még ma is, midőn hiába váratik már vissza körünkbe, ha nem tudatik a szerző, még ma is odaveti nevét a közhiedelem valamely költemény alá, melyet ő soha nem irt, de tisztelői szerint, más nem irhatt. E gyöngéd, gyönyörű csalódást elősegíti hátrahagyott műveiből egykettőnek egyik vagy másik lapban, folyóiratban meg-megjelenése, és a jó emberek mai napig sem hiszik, hogy ő többé nem él; hanem mostanság elhagyá a rónát, s Magyarország és Erdély határán a hegyek között verseket ir valahol. És e hit mindhiába!

De nem kell megrettenni. Az erkölcsi világ történetei összefogóznak a természet dolgaival. A zivatar nem tarthat örökké. A nádistó éghet napszámra, a villám csak ellobban. Hasonlókép a nagyobb idomú és izgalmu elmék virágzása ritkán alkudható ki hosszabb időre. Az ő soruk: megjelenni; midőn „megnézván az eget és földet”, eltávoznak a maguk utján, s mint szellem bontakoznak ki azon ellenmondásból, mely köztük és a világ között kifejődött, hagyván a kicsinyt és középszerűt díszeni a nap alatt. Mert nagyobb lelkeket igazibb lét illet, az igazság valódi léte, honnan, a maguk által teremtett világból, tetteik által hatnak mindörökké.

Tehát nem mindig királyfi a legerőteljesebb egyéniség személyesítője, mint makedoni Sándor, vagy a legépebb ifjúságé, mint Achill; s mi nem kénytetünk másuvá menni például: hogyan lön az egykori inasból, ki asztal körül szolgálván, ura nyelvhibáját meg meré igazítani, halhatlan nevezetesség egy Rousseau személyében, mikor a mi költőnk, a társadalmi élet alsóbb fokán születve, — mert nagybárdú mézszáros fia volt — oly soknak kimondására mere bátorságot venni magának, költészeti és társadalmi dolgok körül eszmék és izlés tárgyában, hogy benne a legszebb ifjúságot, a legeredetibb elmét kell üdvözleni.

És midőn szép ifjúságáról szólok: nem a világ nyelvén beszélek. Az öröm és élv, mulatság és kedvtelés hadd essék jól akárkinek; de ezek csak a vér és hus gyönyörűsége. Aztán nem akarom terjeszteni az erkölcsi rosszat, hogy irigyeket szerezzek a világba lépő ifjunak, kit rokonság, vagyon nem ajánl, kit soha nem hallott neven hínak, és vándorszínészek társaságába vagy éppen közbakának felcsap, — talán az élvek utáni vágyból? Az ő ifjúsági gyönyöreit senki sem irigyelné meg.

Hanem mikor szép ifjúságát emlegetem, úgy nem kérek szint festész ecsetétől, mint nem utasítást az eszem-izsom élet ínycenceitől (gourmand), a világfiaktól. A vonások, melyeket arcán hagyok, a lélek vonásai lesznek inkább; és a ráma, melybe az ifjúság eme személyesítőjét állítom, lesz az idő; mindnyájunk közös rámája, ha meg kell bíraltatni magunk tartása felől az eszmék irányában.

Petőfi, az annyira szeretett költő, és sokképpen ítélt egyéniség, összehozhatlan ellenmondásban fog vesztegelni előttünk mindaddig, míg lélektani fáklya nem világít körülötte. Ő nem volt rejtély másképp, mint tehetségében. Beszéde, gondolkozása tartózkodás, hátsó ajtók nélküli volt. Lelkét mindenki olvashatá, csak szem vagy inkább tapintat kelle hozzá. Megvolt a maga saját köre, választott embereiből, kik önként alárendelék magukat ítéletének, vastag bánásmódjának; kik túrték a nyers barátot, szerették a lángeszű költőt, kinek lelke mögött láthatlan szellem, mint nagy eszmék sugallója, van mindig jelen. Petőfi mondhatá: suave est jugum meum, kedves az én igám; mert ez szóról-szóra beteljesedett köre tagjain; és kor- és asztaltársai örültek tőle függeni. Az irodalom és ennek emberei csak téltul állhattak meg előtte. Ő, harag nem harag! egyenes nyíltszívűséggel hallatá rosszalló, semmisítő ítéletét oly írók és költők felől, kiket a nemzet jóforma elismeréssel díszesített. Epéje többnyire bevegült ítéletébe, mely éppen azért soha nem fájt, nem fájhatott épkéz-láb írónak; de ő igen nagy komolysággal ejté, s hitte, hogy való igazat mond, kivált midőn köre tetszéssel fogadá nyilatkozatait.

Ami a nagy élet igazságait, az eszméket illeti, őt is érte ama sebes léghuzam, mely az akkori nemzedéket gyorsabb vérüvé idegzette, olykor

a beteg láznak is látható jeleivel felvillanyozta. Az időjárás igen erős kezdett lenni; az egyének pedig mindinkább vesztek talpaik alól a derekas valót és tapasztalati földet; és mint az alvajárával történni szokott, idegen erőknak estek hatalmába. Tett és szólott a nemzedék más által; s a lelkek érintkezései, egymásba szakadásai egy nagy folyamát állíták ki a kor szellemének, a vélemények országának. És midőn e folyó már tullepte partjait és hullámokat is kezdte hányni, ott lehete látni Petőfi Sándort a vészben, hintázva magát, mikép az énekes hattyu, a habok hullámain, völgyein.

Hazáját gyakran nem adta volna az egész viláért, máskor az emberiség nagy gondolatánál, mint csöppet a tengerben, úgy veszté el amazt ezekben, — és ezt, ha jól emlékezem, egy kritikusa gunyosan vetette szemére, elég igaztalanul.

Mint költő, olykor a legünnepélyesb, emelkedett, magas és gyöngéd; máskor a mindennapiságnak hódol, nyers, faragatlan s majdnem mosdatlan szájú. Innen volt ítész, aki mondá, hogy ő hamisan eredeti, ráfogott tehetség; volt bírāja, ki aljasnak, izetlennek tartá egész költészetét; míg szemben az előítéletekkel, annyi ellensége támadt, amennyi verset írt az osztályok némelyike ellen. Amazok nem láttak verseiben ideált, ezek nem reált. Szavak és állítások, melyek váddá alakulnak aszerint, amint a vádlók, és nem a költő helyzetéből ítéltetnek.

Ha mindezen nagy ellenmondásokat, melyek a gyűlölet és szeretet, az izlés és izetlenség végsarkai közt lapdaként játszottak Petőfi Sándorral, s magát magának tették ellenébe, ifjú korára utasítom, azt fogják mondani: más is volt ifjú, és fájtn neki a méltatlanság, az élet hidegsége, a világ közönye; és talán nagyobb lelkiemű s költőibb kedélyre mutató, megbírnai a fájdalmat szenvedő nyugalommal, mint keresetlen szavakban mérgeledni, s dythirambi féktelenséggel zajongni minden ellen, mi talán nincs éppen így szerint életben, művészetben.

És bár e szavak sok igazságot foglalnak magokban, mégis egyedül a költő fiatalsága az, melyre mind erényeit, mind hibáit hárítom; de az én magyarázatom, és pedig lélektani tapintatom szerint mondván: hogy az ifjuságnak, a lelkesedésnek teljesb, valódibb képviselőjét nem ismerem.

Az ifjuságnak egy előjoga van minden népek és idők megegyezése szerint, az, hogy szabad neki hibázni. Az ifjunak szabad eltagadni mindent, ami nem ő; embert, véleményt, intézeteket; a létezőnek megsemmisítése, a dolgok rendének újból szerkesztése, ifju embernél, ha van benne lélek, nem példátlan igyekezet. Ez, míg a hus és vér esztendein át kell menni a fejlődő szellemnek, ami pedig nem könnyen változik, mindig meg fog történni. Való ugyan, hogy eme szakálltalan bölcsészet, mely magát az egyén bensőségét tekinti csak igaznak és valóznak, s maga sze-

rint törekszik alakítani a világot, botor szemlélődéssé fajul, és az ugynevezett isteni irónia, a nihilizmus, magasságaiban vesz el, mint német szomszédainknál egy ismeretes költő-bölcsészeti iskola, honnan semmi eredmény nem várható; de az is igaz, hogy ép szervület e pontnál meg nem állapodik. Átmenet ez, hasonló ama borotvahidhoz, melyen a török paradicsomba mennek a megholtak árnyai, s ha félre lépnek, önmagukat vágják össze. — Az ifjú, eme pontján a fejlődésnek, azt mondja: ez a világ enyém. Mit nem lát ő vágyban, epedésben; van-e olyan, mit el nem lehetne érnie, magáévá tennie? Adj neki egy szót, mely eszme, és beszélj vele aztán a kivételekről és módosításokról! Hiába fogod fejébe verni akarni, hogy nem minden eszme egész általánosságban, minden idők szüksége és lehetősége, hogy sokhoz műveltségi fok kívántatik, hogy sokra idomulni kell a léleknek. Hiába! *Ő egyetemest lát, s az eszmét maga rideg elvontságában* fogadja minden alkalmazás, minden különödség nélkül, mi az istenek álma; és mint madár a kék özönben, úszik is a gondolat egy színű elemében; távol sem gyanítva, hogy a teljes világosság és a teljes sötétség egy, mert egyformán nem vehetjük ki a tárgyakat egyikből mint másikból.

Mi természeteseb ilyenkor, minthogy az ifjú lélek magát nézze igaznak; másokban pedig ne lásson egyebet szívtelen önzésnél, ronda szűkeblűségénél, erkölcsi alakoskodásnál, mely hazudik, mikor vallást tesz a szentről, hazudja az érzést, a lelkesedést, s nem érdemel egyebet nagy megvetésnél, gyűlöletnél. Innen a legbizalmasb szellemek zenebonája magukban és dúlása a tárgyi világ, élet és szokások ellen; innen a legönszerűbb, és épp azért legönzőbb gondolkodás az ifju kebelben, minő egy Byron példája után sokak tetszésével találkozott, divattá lenni készült, s közöttünk is költői elemül akart becsempéztetni; innen Petőfi Sándor feddőzései, gyűlölete és haragja; kinél ez, köztünk legyen mondva, épebb és egészségesebb alakban mutatkozott, mint az angol költőnél, ki kacérságot s gyakran csinált boszankodást vegyíte költészetébe, s az angol sziget sűrű ködét Grécia bájege alatt is lélekezette verseiben; és mig Byronnál uralkodó elem volt eme kesernyés tészta, Petőfinél csak néhány évre vagy napra volt szorítva, amabban habitus, ebben alkalom, amaz belébe-tegedve, ez minden órán kigyógyuló félben, igen hamar, igen jó szerével. De nem akarok védője lenni a szilajságnak, a kegyelet nélküli fennhéjázásnak, szerénytelen elbizakodásnak, melyek mint életadati vád nem egyszer mondattak el felőle. Meghagyom előbbi véleményünkben azokat is, kik Petőfit szerették olvasni, de nem örültek személyesen ismerni, mondván: Petőfi nagy költő, de kiállhatlan egyéniség. Azonban aki köztetek vádolhatlan, vessen követ fejére; és ha neki annyi bűne van, nincsenek-e több fényoldalai?

Igaz, hogy ő nem igen sátorozott, akárki körül sem, tisztelgéseivel; igaz, hogy démoni óráiban nem látott magánál nagyobb embert a horizonton s talán igazán, talán nem. De hát mi legyünk-e igaztalanok iránta, hogy midőn egyetemesen fájlaljuk kora letűnését, emlékezzünk részletes gyarlóságaira? Tudok én elég jó embert, ártatlan lelket, ki a légynek sem árt, de nem is hagy maga után annyi hazai dicsőséget, mennyit a légy elvinne szárnyán. S vajjon ki oka, hogy a legnagyobb elmék rendszeren azok, kikben legtöbb ellenmondás, összeférhetlen adalék mutatkozik a közrendü szem előtt; ki az oka, hogy például a magyar közönség mindig kontradikciót keresett még eddig észnagyaiban, s örült ellenben a szentélyes rejtekhely nélküli, egyhangu felületes kebleknek, s ezek átlátszó tisztaságának? — Ezekben semmi ellenmondás, igen! semmi tartalom!

Eme vád és védszavak után egész nyíltsággal kérdem: mi volna Petőfi Sándor, ha csak éppen azok által íteltetnék, kik bírálataikban a szokás, illedelem, hétköznapi rendesség, ki- és betanult feszesség, szabátosság rőfét használják? Nemde megférhetlen egyéniség, kiben semmi abból, mit szerénységnek hí az erkölcsstanító; nemde vad fiú, a szó legvalóbb értelmében, ki nem tud beszélidülni a jóhangu, művelt körök világába; annál inkább, mert külsőleg is eltér a rendes viselettől, a divattól, és jár fényes gombos dolmányban, nadrágát behuzva, fején kucsma vagy kurucos kis sapka, éspedig a művelt, csinos főváros színe előtt, hol párisi szabatu öltözékek minden izlést kielégítőleg divatoznak, s ő egymaga, csakhogy minden szem rajta pihenjen meg, különködik, csufságoskodik? Nemde, kevésbé ajánló az a tulajdon is, hogy ő, mint versében írja, egyet káromkodik, és ugy csillapul a haragja? stb. stb. Mi volna különösen azok szemüvegén, kik valakinek szellemi világából rendszeren az ugynevezett ellenmondásokat állítják szemközt, s a nagyobb szabásu lelkek széles birodalmát nem látják be egy oda forduló rátekintéssel?

Angelo Mihály, a vatikáni egyháznak halhatlan mestere, egész sor épületeket akart lerontani, és tért nyitni az egyház homlokzata előtt, szinte a Tiberig, hogy a csodálandó művet kellő pontról, illő távolságból nézethesse, mondván: „A tárgy nagy, a szem, közléről, a fej fordítása nélkül, be nem láthatja egyszerre, s messzibbről kell nézni.” Nem így kellen-e lerontani sok műbiró elméletét? De a mester szava nem foganíttatott, s a vatikáni egyháznak ma sincs kellő nézőpontja, elég tere, honnan játék volna a felfogás, s a tömör falak és nagy dimenzióju homlokzat könnyü és összehangzó mű gyanánt szöknének föl a levegőbe.

Mondom, a nézőpont igen sokat tesz. Én a lélektanból vettem e pontot költőnkhez, s ugy látszik, legalább nekem, hogy semmi nem történt akár életében, akár verseiben lelke sugallata nélkül, hanem oly kényyszerűségből, minek lehetlen ellenállani, mint a volkán kitörésének, mi az

ő kedélyvilágát örökös forrongásban tartotta, feszítette. Voltak például percei, mikor magyar ember léte, hazudságnak tartotta volna úgy öltözni, mint a francia öltözik, és láttuk őt pitykés dolmányban; ő vallotta költészetben a népiesség elvét, s ezt a maga egyetemességében követé, tetszett, nem tetszett valakinek; s ekkor eléálltak ama famózus költemények, melyeket némely barátai fölötté genialisoknak, finnyásabb ítések pedig a legvadabb durvaságnak kereszteltek, minő: *Ugy jóllaktam, hogy még!* aztán *A faluban utca hosszát*, mely utóbbi egy helyütt így mondja: *Táncolok, mint veszett fene*; sor, melyet a mai napig sem igen bocsátottak meg ellenfelei, s történt, hogy egy kecskeméti (1847-ki) kalendáriomban a vers utánnymotott, de a „veszett fene” helyett „veszett medve” áll, minő esztétikai, erkölcsi tanok és elvek szerint: a jó Isten tudja!

Hogy az ilyen maga eszén járó, „szent Dávid hárfájára sem hallgató” merev egyéniségekben van valami eredeti: senkisem tagadja. De ezen eredetiség bűnné válik csak úgy pusztán, minden bensőség nélkül. Ellenben az erőnek, saját becsének tudata lesz olyan ifjunál, ki huszonhat éves korában válva meg az élettől, annyi jelét hagyja tehetségének, mint Petőfi. — Azért szóljunk közelebb a költőről és viszonyairól az irodalomban.

Könnyebb magunk tájékozása végett pontozzuk ki az időszakot, melyben Petőfi az irodalom színvonalán megjelent, különösen mutassuk fel a hazai költészet akkori állását, fejlődési hajlamát és irányait, s a kritika tekintélyét.

Tizennégy évvel menve hátrább az időben, megtaláljuk az 1840. esztendő, nem titkos lepel alatt már, hanem fátyolát levetve, mint kell állania a történet ítélőszéke előtt. Ezen év annyi jövő magvát hordozá keblében, hogy lehetlen volt nem fejlődnie. Választó kora volt ez, sok tekintetben, multnak és jövőnek, mint mikor nagy hegy emelkedik két vidék közé.

Nem céлом mindent elmondani e nevezetes korról; de úgy látszik, nem tévedek, ha állítom, hogy ez idő után sebesebb fejlődésnek indultak az eszmék és dolgok, mint annakelőtte, fejlődésnek, mi némileg a bontakozás jellemét ölté magára veszni kezdő arányával időnek és haladásnak, melyben a visszatartózkodás nem bírá ellensúlyozni ezt. De hagyján! Jól értett fejlődés nem pusztá bontakozás, hanem alakító munkásság is; azonban erről most ne beszéljünk.

A kipontozott időtájon a magyar költészet törekvései minden oly elemet megmozgattak, és sürgős hivatással dolgoztak fel, melyből jóra való művészet s derekas hazaiság állhat elé. Ekkor a nyelv is, eme végtelenül finom költői elem, a nemzetnek külsővé lett lelke, több vala már, mint pusztá ősi örök, vagy hozzá nem nyult eredetiség: megrakva gondolat és képzelődés kincseivel. Együttal meg volt harcolva minden akadály,

mely a nemzet külső és belső embere közé feltolakodott, s nem maradt egyéb hátra, mint azokon által és keresztül, magához és magáéhoz jutni a nemzetnek.

De ha magunkban sem voltunk még magunkkal egyezők, ez azt teszi, hogy mind folyvást nagyban állottak még viszonyaink, szellemi közlekedéseink valamely idegen világgal, nem tisztán saját minvilágunkkal, melyből gondolatok és gondolatformák, mint idegen vándormadarak, csoportosan szállingóztak be hozzánk.

Ilyenül nézem én legalább a klasszikai gondolatok és eszmék s velük járó formák behatását, ezen egy szóba fogva össze mindkettő: *szabályosság*. Ez, nem tagadhatni, költői, művészi erény, s különösen magyar költészetben a nyelv változatos könnyűsége s hajlékonysága mellett jó móddal, művészeti szempontból pedig teljes joggal, követendő minden időkre. Azonban a szabályosság bármennyire is törekszik csatlakozni a gondolattal, belsővel; több-kevesebb tekintetben külső marad; s van idő, mikor a szellem, az ihletés megérzi, hogy kellelte korán szabadulni tőle nem bűn, sőt valódi tökély.

Ez volna már a szabályosság, amennyiben az előadásra szorítkozik. Mint ilyen, szereti a tiszta, nyelvtanilag biztosított, iskolahű kifejezést; szereti a bevett rímet, mértéket, a megszokott, leginkább kölcsönzött ritmust, és kellemes alkalmul szolgál kevés gondolatú, korlátozott eszmekörű tehetségeknek, hogy benne az ugynevezett jóízlésűek előtt, mint példány- és mintaköltők csillogjanak. Hanem átmegy a szabályosság a gondolatok terére is, hol kimérni törekszik a szellemi világ határait, mikor rendesen választó különbséget tesz tárgyak és tárgyak között s megvonatik az eszmék és eszmék közötti barázda; megkülönbéztetés, mi a költészet halála. Ily értelemben eláll aztán a magasb, az ünnepélyes és köznapi költészet egyoldalú magyarázata, az esztétikusok kifáradhatlan igyekevése a fiókozás körül, egyik fiókban: szép, másikban szépecske, harmadikban kellemes, nagyszerű stb.

Csak nemrég az ideje, hogy a hazai közrendű élet s a népi jelen magaszerű megdallása nem is nézeték költészetül; és az illőbb magas sarku előadásból egyedül akkor mert alább szállni legtöbb költő, ha ellen nem állhatván itthoni hajlamának, népdalírásig alázza magát. Komoly hangú költeményben valamely népből vett, de másként tiszta és tisztas kifejezés oda nem illő, tarkabarkaságul nézeték, mint folt, mi kedvetlenül hat a figyelemre, vesztí a jótékony hatást. Fejemen történt, hogy Kunoss igen kegyetlenül megmosott a következő két sor egyikéért:

„Szépét kis időmnek éléltém-e már?
Javát megevém kenyereimnek, -”

mondván: ez az a híres költő, aki ambrózia és mit tudom én, miféle manna helyett, prózailag, *kenyeret eszik*? És van előkelő magyar dalnok, kinek nyelvében afféle közrendű kifejezésre akadni aranyért sem lehet; jól megértvén, hogy a régibb izlés ezt vérig, halálig üldözte, mikor jaj lett volna a költőnek, ha „kecskerágót” és nem mirtuszt emlegetende.

Ezen, mailag már fölös szigor, ugy látszik, az idő kiskorúságának követelése volt. Idomulni kellett a költészeti alkatnak, és szokni a nyelvnek. De, jelenleg inkább az ellenkezőben tévedés hibáját is érezzük utána némely költőnél. Akkor semmi népi, most csupa freskó. A kritika nekik Mózes botja lett, mely a Vörös-tengert két fallá ütven egymástól, száraz utat nyitva Izráel fiainak. A főtebb értett költő urak, Izráel fiaihoz hasonlóan, száraz lábbal járnak valamely semleges földön a költészet és próza között, a népi elemnek elvont, merev felfogása miatt. De 1840 körül kibontakozott már költőink lelke a bilincs alul némileg, és a hazaiság mind jobban tört magának utat; szonett, madrigál, ritornell, s több efféle igen kimért formák, ritkábban jöttek elé; a classicai gondolatjárás, merev és ünnepélyes nyugalom enyészett valamely mutatkozó új elem előtt. Szóval a szabályosság unalmas kezdett lenni, s más ritmusa követeltetett a költészetnek, és nem csalódom, ha ugy itélek, hogy ezen új elemet és ritmust Petőfi Sándor teremtette meg a magyar költészetben, s övé, a magunkat magunktól elválasztó falak ledöntésének dicsősége; — az ő befolyása rendítő volt.

És itt egy vádat jegyzek föl a kritika ellen a közérzelem dicséretére. A közérzelem ugyanis csakhamar kitűnő tetszéssel fogadta Petőfit s olyan blazirt kedély is örömét találta benne, ki verset csak elvéve olvasgatott. Nem így a kritika. Azonban az ítészet bármi derék dolog is, mégsem képes mindenkor kielégíteni a művészet igényeit, s nem képes különösen nyomába hágni az ihletésnek. Innen van, hogy önröptü elmék megítélésében rendszeren konzervatív szellemü. Hogy e részben eligazodásig juthassunk, a kritikán túl kell emelkedni: a műbölcsészethez.

Az ítészet, ha ugyan belátásom nem csal, megalégszik felfogni, sőt felkapni a korszakok jelenségeit s a maguk különbségeiben bírálni meg azokat. Ez eljárásban tekintély, divat, napszerűség s mintákról lehímszett modor főszerepet játszanak. Jó oldala, hogy valamely eseményt történet-té emel vagy lehurogat; de gyarlósága, hogy szemközt állít egymással időket, elméket s egyiket a másik hátrányára ítélgeti; démonilag szólva: összeveszti a jókat. Így a kritika tud, de a más a rovására. Ellenben a műbölcsészet, anélkül, hogy elvontan, egymástól külön szaggatva nézné a költészet korait: maga folyamosságában veszi a szellem életét; egyik időt a másikba igtatja s vezérli át, összekötvén, mint kell, a fejlődés lépcsőit, irányait, mint ugyanegy szellem nyilatkozásait. A magyar költészet pél-

daul, szerinte nem egy-két poéta műve, hanem valamennyié, aki valami újjal, észrevehető adalékkal járult az egésznek előállításához, s lelke jobb részét nyomós következással gyóna át az egészbe, s illesztette annak organizmusába; nem is a pusza népi vagy uri elemből áll elő, hanem egyiket magában, a másik nélkül, tökéletlenségnek tartja. Kell tehát, hogy egyik áthassa a másikat, mert az organismus egyedül akkor ép, ha a részek tudják egymást, felelősek egymásért. Annálfogva megállhatlan elv azoké, kik ugy szólván, kirekesztőleg népi vagy ellenkező elemhez vallottak; ez az elvek csalódása. Igy az eredetiségről sem tanít vadonnan ujat a műbölcsészet, sőt az irodalmi történet tanuságával egyezőleg, a lángészben is megengedi a kölcsönzést, azon különbséggel, hogy az igazi lángész többet hagy örökül, mint vön hagyományul; vagy mint Kazinczy minden kivétel nélkül, merészen állítja: „magát Homért is az előtte éltek csinálták, mint Goethet és mindent, aki még nagy volt”. Röviden, a műbölcsészet kiengesztelődés.

Petőfi kétségkívül a legerőteljesb lelkek egyike; de midőn kor- és asztaltársai csaknem rajta kezdék el a magyar költészet ujjaszületésének történetét, nem követtek el kisebb hibát, mint ellenségei, kik tőle minden nemesb irányt s elemet eltagadva, szinte aljasnak találták költészetét. És volt szó a csárda és szalon, az izetlenség és eszményesítés egyoldalúságairól. A két fél között egyiknek sem volt igaza, hanem többsége a tisztelőknek; mi koránsem a kritika érdeme, hanem a közönség műhajlamáé, mely nem gondolva kisszerű tudóskodással, jóra való kép ítelt és szerette Petőfit a kor lelkesedésével, habár ma sem tudná megmondani: miért, épen ugy, mint kritikussai. Ezért Petőfinek a kritika elleni boszankodásai, ugy látszik, nem voltak épen alap-nélküliek, mert hogy ő, ki sok készültséget is párosított a tehetséggel, minden afféle vizsgálódásokat megvetett volna, éppen nem hihető.

Ami már költőnket elődei és kortársaitól is megkülönbözteti, az én belátásom szerint az, hogy ő egész egyetemességgel, ugyszólván, egész mellel fogta fel a nemzetet költészetében: amit előtte, csak kivételkép űzött a költői csendes munkálkodás, ő előlről kezdte és lelke teljes szabadságával gyakorolta. Jó szelleme ugyanis mintegy megsugallá, hogy mikép *egy a nemzet nyelvben, hasonlóan egynek kell lenni költészetben is*. Ez a szerencsés ötlet, vagy szerencsés gondolatfogamzás az ő legfőbb erénye, költészetének sugáros középpontja, melyben éppen azért visszatükrözve találá magát a nemzeti tudalom. Az ő költészete felelet azon kérdésekre, melyeket, tudva, nem tudva, koronként intéz költőihez a nemzet.

Mondottakban, ugy vélem, engesztelés van nyujtva a költő szellemének panaszaért, mondván:

„Nem ért engem a világ,
Nem fér a fejébe:
Egy embernek éneke
Hogy lehet kétféle!”

de kulcs is van adva népszerűsége titkához, egész költői lényéhez. Annálfogva igen magától jövőnek fogjuk tartani, hogy Petőfi Sándor a tárgyak között éppen nem válogatott máskép, mint a köztudalom eltapintása szerint. Ezuton maradt el költészetéből a mitológiai elem és classicaí vagy más idegen forma is teljesen. Ő soha nem írta görög vagy olasz formákban. Egy ritornellje van, az is freskó. Előadásában egészen a tömeges közönségre támaszkodik; s talán senki sem adta oly egyszerűen és világosan értésére az olvasónak, mit érez, mit akar, mint ő. Legtöbb magyar költő az ő koráig, többé-kevésbé osztályok költői, s élvezésükhöz némely műveltségi fok kívántatik, ellenben az ő költészetét józan elme, ép kedély, elfogulatlan szív, iskolai tanulmány vagy begyakorlás nélkül, vajmi könnyen felfogható. Nyelve csodálatosan könnyű; benne a poétai határos a prózával; szemnek, fülnek kevés; hanem a gondolat megy benne, mint a buvár. Ez az ő ritmusa, ezt szerette benne a közönség. Tudta mindig mit akar, de soha nem tudatta előre. E részben saját mesterséggel bírta ingerlővé tenni az előadást. Eltért az egyhangúságtól, változtatá a nyomot vigból komolyra, komolyból vigra, s itt hódola szeszélyeinek, mikép a tündérek, kik sokfélekep szoktak incselkedni az emberek körül. Minden versén meglátszik a frissesség, a szapora elevenség, az ifju életszín; s azok hatása jött magától, mint az ifju leány kedvessége, a virág illata, a tavasz lehe.

Szóval: a gondolat legtöbbnyire túlforrott nála a formán, s túlnyomó volna e fölött; innen magyarázható, ha meghasonlott a formás művészettel, s ezt pusztá külsőnek tekintvén, szétrontotta, vagy föl sem vette.

Azonban nem fejtegetem előadási módját. Hiszen ő szólott, fenségesen, mint látnok, s egyszerűen, mint a gyermek; de ezekről, főleg egyes verseiről, szóljon a részletes bírálat. Nekem a költőt máskép kelle felmutatnom: *egy középpontból*, hol minden benne felötlött ellentétek összejőnek, kibékülnek.

Mégis lehetlen ki nem térnem gondolatvilágára, különösen arra, mint fogta ő fel tárgyait; remélve, hogy sok balhitnek fog eleje vétetni, vagy hibás vélemény megigazíttatni, amennyiben Petőfit leginkább Kertbeny közleményei szerint („Irodalmunk túl a határokon”) egyik vagy másik ismert tehetséggel hasonlítgatják össze külföldön, vagy követendő példányul állítják fel ide haza.

Mi az elsőt illeti, ő csak magához hasonló, másodikra nézve: tudni kell őt követni. Azok tehát jók turistai megjegyzéseknek; ezek jól jönnek ki, mert látszik, hogy Petőfi szelleme él. Tisztelet, becsület minden fordításnak! Petőfit ez uton megismerni, ismertetni nem lehet; vagy akárki mást hamarabb, mint őt; aki pedig követni akarja, haszontalanba vesz igyekezete, mert nincs rajta mit követni, miután követhetőt, mi rendesen formai dolog, nem hagyott maga után. Petőfi nagyon finnyás, hiú volt korlátoztatni, s ezért nem jutott szilárdsághoz, mint művész. Utánzóí vagy iskolásai, kik nyomait vélik tapodni, éppen ezért maguk is jól érezhetik már eddigelé, hogy igen puha sarat nyomogatnak, midőn alakítás-hoz kezdenek utána.

Első kori műveit egyszerűség bélyegzi. Bennük a kedély valóságos játszi gyermek, főleg midőn mester nélkül saját tetszésére hagyta magát. A felfogás ezen egyszerűségének páratlan szüleményei sok vers, melyekben, ha mondom, semmi olyan rendkívül nagy dolog, rejtély, vagy tartalom; csak végetlenül könnyű kecs. Ezekben a költői eszme alig vesz alakot, sűrűdést. Azon veszed észre, hogy valamely földi tárgyra leszáll egy kis köd, s az játszani kezd előtted a poézis más világában. Gondolnád, hogy ez valamely szerencsés utánzás, másolat a természet után? Nem; ez a költészet maga, gyermekileg, elemileg felfogva. Petőfi e módon szerze sok szép költeményt. Nem a juhász szép, amint megy a számaron, hanem hogy azt versben is ki tudta valaki mondani; nem az ostobaság, bárgyúság szép, hanem hogy ezt, az akaró szellem erejével, nem ostobának is lehet előállítani, példaul, szinpadról. Efféle poézison, igaz, kevés csinálni való van, de mégis, ami benne tetszik, az, hogy csinálták. Tehát a csinálás (poézis, szóról szóra) lényeges a költészetben, azaz művészet; és ha néhol, a felfogáshoz képest, kevés követeltetik belőle, van ellenkezőleg oly megyéje a költészetnek, ahol ugyancsak kell csinálni, azaz: művészkedni; és ezt nem hitte el Petőfi, hanem maradott mindig a nemcsinálás, az ugynevezett természetesség tana mellett, ha ugyan lehet oly tan, melynek védelme alatt pusztá néma-személyi szerep a léleké, hogy semmit ne csináljon a művészetben.

No, már most ez a kevés mesterség az a titok, mely a népköltészetben, vagy a költészetnek egyszerű, kezdői felfogásán annyira kedves bájjal lebeg. Egyszerű, vagy ha tetszik, kevés a gondolat; egyszerű, kevés a forma, a mesterség. De, hogy ez a követelés minden költészeti felfogást kielégítsen, bajos volna állítani; s jelenleg Szelestey ellenmondása dacára, újból vítatom, hogy a különbséget, ha van a költészet között, nem adja más, mint az az idom és képesség, amely mélyen vagy kezdőileg hat tárgyaiba a lélek; amely tele tölti, vagy nem, és pedig joggal, formáját a tartalom.

Fentebbiek szerint nagyon rendes dolog, ha Petőfi utánczó vagy iskolásai, azáltal rontják a költészetet, hogy tömök a formát, mint a ludat. Az ő bűnök, ha például „hajnalban már verőfényes a bokor”; az ő lelkök rajta, ha bevegyítnek minden elemet a népdalba, s a magyar költészetből kontramarsot csinálnak.* Ellenben a köztudalom igen eltalálta az igazat, midőn Petőfit ellenkező oldalról nevezte népi költőnek; iskolásait pedig nehezen akarja elismerni. Arany szabály: a sokból keveset; és: akarni nem mindig elég.

Lényeges változást szenved Petőfi költészete egy újabb fokozaton, melyet különösen a reflexió nyugtalansága bélyegez; s fejlődésének második stádiumául nézhetni. Itt az *egységes* kedély az első szülemelés után, éppen mint az emberi nem első ivadéka Kain és Ábelben, meghasonlik magával, s *kétfelé* szakadván, egyik a másik ellen támad, mikor csak *ellentéteiben* fogja fel tárgyait. Ezen periodusra eső költemények valami fekete lég csillámai; egymásután vesszük a könnyet és vért, az ördögöt és angyalt, az éjszakában szeretője után megy a legény és ölni a zsvány.

„Mit ettél, föld, hogy egyre szomjazol?
Hogy annyi könnyet s annyi vért iszol!”

másutt:

„Hová lesz a kacaj?
Hová lesz a sohaj?”

az éjrről:

„Az ifju mostan megy szeretője után . . .
Most megy gyilkolni a zsvány.”

Szerencsére, ezen periodus csak igen rövid vala; de elég, hogy kedélye meghasonlását tükrözze. Nem sokára ismét visszanyeri egységét a lélek, hanem rövid idő múlva újból esik belé szikra a politikai villámokból. És ha csakugyan volt még új nyilatkozása szellemének, ez nem más, mint politikai ditirambok, vértezett alakban, két élre köszörült pallossal. Ilyféle költeményei, az eszme és lelkesedés nevében, a lehetlenséget vívják, s kevés hija, hogy ájulássá nem nőnek túl az akaraton, eszméleten, mint az elkeseredés magánkívüli zaklatódásai. Mélységes szubjektivitás, hajótörést szenvedve a tárgyas világ szirtein; melynek zajából ami kihallik, egy szó, egy felkiáltás;

„Harcban állok a nagy mindenséggel!”

---

* Kontramars, vagy Contramarsch (mindenféle étel összevegyítve, bab, lencse, káposzta stb. együtt.)

Hová jutott volna Petőfi ez ösvényen, be nem látható. Ő győzte volna-e le fájdalmait, vagy ezek őt: talány, hacsak a gigászok harcaiból nem veszünk példás hasonlatot kiemenetelére. Annyi bizonyos, hogy Petőfi vakmerő játékot kezd velök. Költőisége volt kockán, keblének örök szétdulatásával. Az ő nagy érdemei csakugyan más földből diszlettek föl. Ott van a szenvedély a szerelmi és hazafiui dalokban. Vesszük egészséges humorát néha egy kis heinei kenettel, és szeszéllyel az ugynevezhető genreképekben; páratlanok dévajgásai a borral; leírásai, föstései a természetiekben; különösen az alföldi rónák költészete, hasonlít a hollandi művészek vásznaihoz, melyek a tenger alól mentették meg a kertország szépségeit.

De azért ne hasonlítsátok nekem Petőfit Goethe vagy Bérangerhez. E kettő igen nagy művész; Petőfi pedig alakulóban lévő szellem, ki nem birta magát a szép formákba beönteni; s e hiányt parázs elevensége nem kárpótolja. Ezenkívül Petőfi gyakran, igen gyakran, a tér és idő sivatagában, a természet nyerseségeiben állítja elő költészetét, az emberi lélek buvárlása helyett. Fiatal emberek igen szeretik például *Képzetem* és *Az én képzeletem* című és kezdetű verseit. Emez erőben lángoló, s érdekessé lesz azáltal, hogy költőnk képzelődése, a vad fiú, most egy leányka mellett leli csak örömét; de az első költemény igazán térbeli magasságáért, szálló képességéért dicséri a képzelődést, mely társa lesz a felhőnek, ott terem a legvégső csillagzaton stb.

A valódi, költői nagyságot, a minden idők költészetét az emberi szellem mélységei adják. Ilyeneket Petőfitől korához képest várni nem is lehetett. Az ilyenekben Goethe a mester; mi kevéssé hangzatos, de mély az efféle költészet:

„Ist gehorsam im Gemüte,
Wird nicht fern die Liebe sein.”

Én semmit nem ohajtok szivesebben a magyar költészetnek, mint-hogy azon visszanyert ifjúság mellett és után, mely nagy részben Petőfi-nek köszönhető, a tisztult, férfias kedély hangjai, az isteni és emberi érdekek méltó magyarázatai szóljanak benne mennél dúsabban. Az üstökös fénye, csapongásai, való: igen megrendítik a néző lelkét, de a tengerek utját az álló csillag mutatja mégis.

6. CZUCZOR GERGELY

Nem hasonlítva senkihez, különbözve mindenkitől, teljesen beillve a magyar irodalom fejlődésének elsőrangú hősei közé, mint önmagának műve, tanulmányainak férfja, áll Czuczor élő íróink közt: egyike a legmunkásabbaknak, sőt képviselője a nyelvmvelés egyik, mindezideig kevésbé magyarázott s alkalmazott elvének. A magyar tudományos és művészeti világ vőn tőle, még ifjútól, két hőskölteményt *Augsburgi ütközet* és *Aradi gyűlés* címek alatt egészben, és egy harmadikat *Hunyadi töredékben*. Bir tőle az irodalom többrendbeli történeti munkákat leginkább népszerűsített előadásban, mert Czuczor nem forráskutató, s úgy látszik, szerencse hogy nem az, ha ugyan neki a történetieknél magasabb rendeltetés volt szánva irodalmunk s nyelvünk nemtőjétől. Széltiben ismer és dalol tőle az összes magyar nép számtalan számos verseket, melyek nagy részéről senki sem mondaná, hogy tintába mártott tollal irattak, hanem születtek test nélkül, mint a szellem gyermekei. Legközelebb, midőn népszerű dalai kiadattak, egy vevő belenézett a könyvecskébe, s úgy találta, hogy a benne levő dalokat többnyire emlékezetből tudja: s nem vette meg a könyvecskét. A dalnoknak dicsőség; a venni akarónak gyalázat. Ártatlan olvasó! Nem kívánod-e, amit szépnek tartasz, mással is tudatni, hogy szép? Nem akarsz-e általplántálni másba is a szellemi gyönyör, a magasabb élvezet boldogságát? Fősvénységed dicséri a költőt, de bénítja hatását, gyalázza pedig magadat. Elég ahhoz, Czuczor igen sok dala nem az övé többé, hanem a népé, mely azokat lekapkodta ajkairól, különösen Komárom táján, Győr felé, a Rábaközön, de a Tisza mentiben is; egykettő elfelejtheti, de a sokaság nem egykönnyen.

Munkái még nem adtak ki összes gyűjteményben, így az egész költőt és tudóst e mai napig sem ismerjük, mindamelllett követve a történeti nyomot, amint művei egymás után jöttek, jó tudomást szerezhetünk azoknak az életre tett hatásából, az uralkodó irodalmi elvekből.

Szerencsére jó szelleme után Czuczor is azon iskola tanítványai s férfiai közé tartozott, mely a nyelvújításban és izlési dolgokban magát

Kazinczyénak szereti neveztetni; s különösen itt is az ugynevezett kritikai osztály képezi, de önálló, nemzeti színezettel Aurora-kör név alatt. Akármikor sem volt erősebb irodalmi phalanx mint ez, sem azelőtt, sem azóta. Később, midőn a Magyar Tudós Társaság felállott, az egész phalanx tömegestül fogott benne helyet, s mérlegezte jobbra-balra, mignem eldöntő befolyással, ezen intézet erkölcsi s tudományos hatását; s a nyelv ügye, úgy szólván, kezükbe volt letéve.

De méltán is. Kisfaludy K., Bajza, Toldy, Vörösmarty, s velük Czuczor, az elsőnek kora halála után is zárkózott sorban találhatók. A közönség tapsolt az általuk kiadott műveknek. Az époszok, dalok, drámák, szépészeti törekvések, nyelvbeli megállapodások e kör nagy munkásságára mutattak. Sok egyes tan, tétel, gyakorlat jött velök tisztába. Valamennyiük munkássága azonban meg volt jelölve bizonyos új zamattal, szinnel, mi roppant haladást tanúsított. Egyedül az ugynevezhető éposz fogalma volt még többé kevésbé hiányos; és Czuczor mint hősköltő szintén ezen hiányos felfogás védelme alatt írta époszait, melyek közül szorosan époszi tárgy az egy *Hunyadi* lett volna, ha kiviendé.

E részben tökéletesen kezet fogok Hunfalvyval, midőn mondja, hogy az *éposz lesz, s nem csináltatik*; mely másképp oda megy ki, hogy az éposz él, mielőtt csinálja, poétája volna; de művé egyedül csak akkor lehet, ha az egyes hagyományokat, mondákat, melyek mint hit és világnézet, szokás, erkölcs, történet és esemény nagyban élnek a népek képzelődése és tudásában, együvé, nagy egészé csinalják, s alkotják egyes elmék; például Homér.

Az életnek ime szélteben-hosszában való felfogása, összekötve az élő elevenséggel, egyes nagy emberekkel, hozza elő az epepeát, s mondhatni, hogy maguk az indek vagy görögök drámai költészete, bárminő praktikussá is van bennük téve már a költői dolgozat, nem adják oly teljes egész valóját, összes képét az ind vagy görög népnek, mint époszaik.

De erről ne legyen itt hosszas vitatkozás. A mi költőink jól nevezték ugyan hőskölteménynek a maguk művét; azokban hősök vannak megénekelve, történeti korokból, de az itészet rosszul tenné, ha époszok helyett fogadná el ama hőskölteményeket.

Mivel azonban minket nagy elmével s jeles művekkel áldott meg a gondviselés, nem fogjuk egyoldalulag venni, ami megvan, ha mindjárt nem alkalmazhatjuk is reá a tulajdonképi éposz fogalmát; sőt inkább méltatni kellőleg, s igazolni. Az ilyen epepeaféle költészetnek nálunk egyik előkelő képviselője kétségkívül Czuczor, főntebb említett műveiben. Őt is a felfogás hiányos volta nyomja, ha valódi epikus nem lett; a

hiány pedig az, hogy művei történetiek, történeti költészet inkább, mint mondák, hagyományok aranyfürtös emlékeiből szőtt költemények. A költő subjectivitása előtérben van mindenütt. Nagyobbára kigondolt, élő emlékezettől kevésbé gyámolított eseményekre van öltve az époszi forma, melyek történetnek igen finom, valószínűségnek igen vastag elem, egy körülbelül megalakult történelmi világból. Tehát mi adja jellemüket? Történetiség; mindamellett azok mint ilyen alapon nyugvók, a rájuk fordított sőt szinte pazarolt, költői feldolgozással mindig csodálatra méltó ereklyéi maradnak a magyar költői irodalomnak, a nyelv költői képességének: azok a történet költői elbeszélései, hősileg vértezett alakban.

Mindezen hősköltői törekvésekből, ha nem csalódom, legteteme-sebb volt az irodalmi vagy nyelvbéli haladás. Mert határ volt bennük vetve egyrészt a régi hosszas verselés tespedtségének, másfelől fel volt bennük szabadítva a nyelv, a rövidség akadémikus lassúságából. Ezután a költői dolgozatok egyszerre könnyű folyásnak indultak; s midőn imez ellentétek fel voltak bennük emésztve, mintegy új emelet alkottaték a nyelv épületére, mely azóta folyvást új oldalakat tüntet, s napról-napra képesebb minden irányban. — Tovább gondolkodási világunk bucsut vőn bennünk a görög és római hitregészettől, amint a hazai történetek mind jobban kezdenek feldolgoztatni, aszerint töreték ut az ujnak, a nemzeti költészetnek, aszerint vált ki hazaiságunk, az üres általános szintelenség-ből, vagy inkább a sok tarkaság közül meglelte a maga három színét.

De nem vélek csalódnai másfelől, ha mondom, hogy a magyar hexametek özönlő folyása, bő képzelődést megbíró terjedelme ismét oly gazdagsággá lett a nyelvben, mi egyideig a költői elbeszélés, ballada és románc előadási nyelvét kötö meg fejlődésében; s úgy mutatkozott, mint aminek némiképp meg kell szünni. Tanúsítják ezt az epikusok nehéz mozgású balladáit, kik közé maga Czuczor is tartozik. Észre lehele venni rajtok a gazdagság miatti fékezettséget. Honnan a balladai nyelv, igen igen sokáig, tultömöttséggel volt megnehezítve. Egyébiránt amit e nemben Czuczor adott, költészeti irodalmunk legjava közé tartozik. *Hunyadi és Kont* ez uton jöttek elő; de majd *Sz. Margit* legendája s más, fölötte gyöngéd nemüekben át van puhulva a nyelv, mignem a szorosán vett lírai művek, meg a népdalok, majd a *Czifra Laczi* félek, és *paprikás versek* már úgy nézetik a mi epikusunkat, mint akinek hódol a nyelv, mint kényurának. Senki sem tud naivabb és idillibb lenni, mint ő; de viszont a nyers, keménymarku mezeiség sincs élénkebben előadva, mint általa. Innen van, hogy népszerű dalai szinte eszményi táplálék; népünket igen megtisztelő, szerető lélek gyöngéd adományai; honnan volt, ki úgy gondolkozott, mintha ezen gyöngédségek élvezésére nem volna megérve a magyar népközönség, mit eddigelé megcáfolt a tapasztalás. Ama hit vezeté oda

költőink ifjabb némelyikét, hogy már nem pép volna adandó népünk inyére, s megszületett a vaskos muzsa, közfalusi tréfáival. Mig viszont Czuczor némely alrendi világból vett jellemrajzai sok olvasónak eszébe hozák az egyházi embert; és sokaltatott neki, mit a falusi életből, mulatsági helyekről tud; de mindez csupa érzelmi korlátozottság. Czuczor mint költő, felüláll minden egyházi vagy világi osztályon; jaj volna a költészetnek, ha így engedné magát fékeztetni. Más Czuczor, a költő; viszont más az egyházi ember. Mindamellett fogadtassék őszintén, ha úgy ítélek, hogy Czuczor költészeti világának határai nem ott vetvék, ahol különben vetve volnának, ha ő másképp van. Azonban a határok ismerete, a szűkebb körre való korlátozottság nem elvetendő rossz; sőt inkább a lélek tartalmának van mintegy sűrűdése általa; így ami netalán hátrány lehetne is a költőre nézve, essék az inkább a hazafi, pap és polgár dicséretére, javára. Verseiből különben is ártatlan enyeltés, magas erkölcsi és nemesítési jótékony irány kivehető; s e hajlam átmegy a költészetnek egy más nemére, az erkölcsi mesékre, minőket szép számmal birunk tőle. Ide valók az epigrammák, nem kevésbé nyomós és fordultatos elmeszizkrákkal; mik a költői lélek sok oldalát, változatosságát tanusítják. Szintén keze ügyébe esik költőnknek a fenszárnyalásu óda; oly nem, mely legujabb idők szerint kevésbé műveltetik.

Czuczor közrendü szüléktől származva, tősgyökeres magyar vér gyermeke, tanulási pálya után is folytonos érintkezésben maradván a magyar étellel, roppant nyelvi kincsre tőn szert ez uton. Művelve magát más oldalról s régibb magyarság fürkészése által, ismét egész tárházát bírja ő nyelvi emlékeknek. Így mintegy közepébe helyezkedve az élő nyelvi életnek, költészetében ujjá tette a régit, felavatá a népit; s főleg époszi műveire jól jegyeztetett meg, hogy a régi zamat rajtuk páratlan kecsű. Azonban reá nézve egy új lépésnek kellett történni a nyelvmevelésben. Rég mutatkozott már nála a nyelvérzék, s gyökeresebb módon, mint akárkiben iróink között. Szólásmódok, képzések, elhanyagolt gyökök torzított és nem torzított alakban rég foglalkodtaták elméjét. Valami rokonszenv volt az a nyelv élete iránt.

Ezelőtt tiz-tizenegy évvel *Széchenyi* elnökölt néhányszor a T. Társaság üléseiben. Szóra került a régen szándékba vett *Nagyszótár* ügye; s a vélemények része oda hajlott, hogy még nem levén derekas kifejelettségben a tudományos nyelv, halasztassék a hozzáfogás, ellenben tétessenek az előmunkálatok. Azonban győzött az ellenkező vélemény, s különösen az elnöklő gróf kijelentésénél fogva, miszerint „tiz év alatt kell eldőlni hazai dolgainknak; s ha mindent nélkülözni fognánk is, majd legalább hagyjunk az utóvilágnak, mondá ő, egy szótárt, nyelvünk mostani

állapotjának tárát”, — el lőn határozva a nagy szótár készítésének ügye, s vele Czuczort bizá meg a T. Társaság 1844-ben.

Ezen idő óta Czuczor egészen új pályán él és működik, s nagyszótári dolgozatai által fejévé tette magát az önálló nyelvészeti iskolának, melyet másképen bölcsészeti-nek is nevezhetni a történelmietek ellenében. Ki egy élő nyelvet oly sok oldalról és forrásból ismer, mint Czuczor is a magáét, mikép följobb érintve volt, lehetlen hogy pusztá halmaznak, összeatyafiasodott elemek vegyülékének tekintse azt. Sőt inkább fog benne látni saját szervületet, logikai szövedéket, észiséget, mert a nyelv semmi egyéb, mint a hallható s olvasható ész, gondolkodás, esze, gondolkodása valamely népnek, nemzetnek.

Rég meg van jegyezve, hogy a magyar nyelv már, kivált az európai nyelvekhez képest, csakugyan igen eredeti, s ez a felfogás vagy inkább csak gyanítás mindamellert nem volt teljes érvényre emelve, hanem maradt a pusztá sejtelmi fokozaton legújabb időkkig. Régibb nyelvészeink igen fáradalmas, de egyszersmind jutalmazó pályán is jártak, midőn a kelet vagy nyugat nyelveivel rokonígtatták nyelvünket, és oly igazsága volt egyiknek, mint másiknak, akár Dankovszki, akár Beregszászi lett légyen az az egyik másik. De ha igen sok keleti nyelvbuvár, valamint ha a szlavisták is egyik vagy másik nyelv leányának is nézték a magyart, azért tévedtek, hogy a nyelvényomozás egyik elvét, a rokonságot, a pusztá külső analogiát, vagy a nyelv anyagi vizsgálatát ismerték el általános nyelvkutatósi elvül, holott a nyelvben nagyobb dolog a szervület, az organizmus, mint a szóbeli hasonlóság, rokonság. — És ha már érdekes volt tudni, miben hasonlít nyelvünk akár anyagilag, akár szervezetenleg máshoz, vajjon nem lesz-e szinte oly érdekes tudni, kutatni: mi az, amiben nem hasonlít, vagy inkább csak magára ver, amiben csak magához hasonló? Ez a kérdés fölötté fontos, de az a baja, hogy még eddigelé igen új, ha ugyan husz esztendő múlva is igen újnak mondható, mert Fogarasi által volt irodalmunkban legelőször kijelentve a *magyar nyelv Metaphysikája* által, mely 1843-ban jelent meg, és oly kevésbé kapott fel a magyar tudósok előtt, hogy legtöbbben talán nevééről is alig ismerik.

Az említett munkában kezdett vizsgálódás már bölcsészeti alapokat keres a nyelvben, az emberi organismus utmutatása szerint. Ott minden betűnek valami jelentés van adva, mi Czuczor által is úgy állíttatik, hogy a magyar nyelv nem atomistikai parányokból van alkotva, melyek, mint pusztá mozgalmatlan gyökök, értelmet nem adnának, sőt inkább ő folyó, mozgalmalás elevenségnek látja nyelvünket minden kised részében.

Így megvan az empíriai és eszmei nyelvvizsgálás közötti különbség. Amaz támaszkodik a történelmi alapokra, és vitába kél szó és alkotás ellen, minek párját nem leli másutt; ezért nagy szorgalmat, tudományt

fordít a rokon nyelvek vizsgálatára, s mondhatni, hogy különösen Hunfalvy Pál sok és nyomós buvárlatai után, melyekhez csaknem valamennyi régibb nyelvutatók törekvései is sorozhatók, tengerét vettük a tudomány kincseinek; ugy szinte a nyelvtörténet is, az irodalom régibb termékeinek felaknázásával, sokat hozott napfényre, mi el volt feledve; de hogy a nyelvtörténet adatot nyujthat és mindent még nem igazolhat, magában érthető; vagy különben ugy kellene itélnünk, hogy a régi tökéletlen, kezdőszerű festészetből a régi természetet is meg lehet ismerni.

Mind a nyelvrokonság, mind a nyelvtörténet utjait helyben hagyva a nyelv körüli vizsgálódásban, még nem tettünk meg mindent. — A nyelv több mint történet és több mint rokon; az valami önálló szellem is, melynek aztán van története, rokonsága, következésképp történetét, rokonságát fejtegetni valaminek és magát nem, azaz előadni valamely tudománynak idő és térbeli mozgalmait, amint népek és korok szerint virágzott vagy terjedett, szállott vagy emelkedett, és kizárni vizsgálódásainkból a gondolkodást: ez egyoldalú, abstract eljárás, mely tévutra vezet; valamint tévutra vezetne az is, ha például a nyelvet minden rokonság és történet nélkül, pusztá gondolkodásból, aztán ugyvélés, ugyhívés, ráfogás szerint furnók, faragnók. — Hanem mit árt az a történetnek, ha jobbra-balra való terjengéseihez megtaláljuk a középpontot, és az örökös messzi ágazást visszavisszük egy szellemünkben fogamzó törzsre, az észre, a lélekre; s vajjon árt-e a tapasztalásnak, ha megegyezik a gondolkodással, s nem inkább segíttetik-e egyik a másik által, ez annak, az ennek gyujtván fényt és nyomot, okot és utasítást?

Távol tehát attól, hogy akár a tapasztalati nyelvvizsgálatot, akár a pusztá bölcsészetit külön-külön, szándékosan pártolnám, ugy tartom helyesnek a nyelvvizsgálatot, ha benne mindegyik elv érvényre van emelve, ha mindegyik kifutá a maga pályáját, szélteben és hosszában, mélységében és magasságában. — Hogy különösen a mai napig legalább kisebbségben levő bölcsészeti nyomozás felül, melyet Czuczor úz, szóljak, megjegyzem: mikép a magyar (és minden) nyelv, mint maga a bölcsészet, folytonos birodalma alá esik a gondolkodásnak, s amit benne az ész megállapít, az lesz a nyelv közepe, — éltető elve, mozgató bensősége; annak ugy kell lenni, kétség és kivétel nélkül. Szóval: a nyelvnek joga van a gondolkodáshoz és viszont, mert a nyelv maga a látható, szólamló szellem; s ha nyelvészeink kizárják egymásból a kettőt, orvosolhatlan hibát követnek el egyik mint másik oldalon.

Szólva különösen Czuczorról: ő nem szorult senkire példák és idézetek dolgában, hogy belőlük alapfogalmakat, aztán törvényeket alkosson, fedezzen föl. — Ő benne erősebb a nyelvérzék, minthogy össze ne

köthetné a gondolkodással; s ez éberebb, minthogy föl ne tudná lelni a nyelv szétszórt adataiban az egységet. Ha például ő a magyar nyelv hangjait fejtegeti, és az *o* hangot tömérdek szóban megtapintván, azt huzza ki, hogy az szétfolyást, a részek egymástóli távolodását is jelenti, mint: *oszt, olvad, omlik* stb.; ha másfelől Hunfalvy az *osz* gyököt megleti a finnben, hol ez *részt* (osztály) jelent, nem látom által, miért ne igazolná egyik a másikat, hiszen a részek semmi egyéb, mint felosztott egész? Sőt inkább a Czuczor által követett mód a finn észjárást is igazolni látszik, anélkül, hogy a finn igazolná a magyart, ha ebben a Czuczor által kifürkészett elv nem volna kijelentve. Ez esetben a két rokonság csak *történetes* volna, míg amugy *szükségképi*.

Részemről megnyugodva a Czuczor által követett elvben, de nem esküdve az elvnek kivételére, mi ha rosszul ütne bár ki, mégsem rontaná le az elvet, csak örvendeni tudok e nyelvvizsgálati módnak; s nem érzek magamban semmi ellenmondatos, inconsequens háborodást, ha egyiket mint a másikat méltatom; sőt erősen meg vagyok benne győződve, hogy a kettő, ugmint a tapasztalati és bölcsészeti ut, összehozhatók egy felsőbb fokozaton, mely midőn mindkettőnek feltünteteti érvényességét, megóv a szakadozott, ellentétes, ferde iránytól, s valamely közepes, életrevaló eljárásban fogja kivívni valóságát, helyességét.

Czuczoré vagy Hunfalvyé legyen-e helyes mód: ez meghaladott kérdés. A bölcsész ott nyugszik meg, hol az ellenmondatok összebékülnek. — Czuczoré és megelőzője Fogarasié a dicsőség, hogy az eddigelé mellőzött bölcsészeti elvet nyelvünk vizsgálatában feltüntették; Czuczoré különösen az elvnek teljes lélekkel való felfogása. Méltó eljárás, igen méltó, hogy ferde egyoldalúságra hajlandó tudósaink által, a történeti ut mellett és felett, ez is kellőleg ismertessék, míveltessék.

7. MIKES KELEMEN

A mult század első felében, mely, mint tudatik, a magyar irodalmi életnek hanyatlási korszaka, úgy akará a végzet, hogy külföldön és ne itthon támadjanak képviselői az irodalomnak: Mikes és Faludiban. Jelenleg az elsőről leszen szó: Faludi különben is meglelte a maga méltatását a folyó sorozatban.

Mikes Kelementől kétszáz hétre terjedő levelekből bir egy gyűjteményt az irodalom, melyeket a mult század végén Kulcsár István adott ki *Törökországi levelek* cím alatt. A gyűjteménynek éppen az a sorsa volt, mely Faludi műveinek, hogy idején tul lett a nyilvánosságé, s közvetlenül egyik sem hatott a korra, hanem abban fekszik érdeme mindkettőnek, hogy az ujjászületés korszakában is méltó helyet foglalnak el a fejlődési fokozaton.

E levélgyűjtemény több tekintetből érdemes a vizsgálatra, de legfontosabb reánk nézve a nyelv és a levélírás, mely kettőből Mikesben valóssággal derék íróra ismerünk, ki a mai napig is kedvesen olvastatja magát, s úgy tűnik elő, mint szeretetreméltó személyiség és az ő urának, hitének, meggyőződésének hü szolgája. Ezek szerint a részvét, mely íranta lefoglal bennünket, leveleire nézve az idővel egyaránt növekedőben van, s ha mulatságot nem egy olvasó talál bennük, a nyelvész, a költő mindegyre vonhat tanulságot és költészi anyagot is belőlük.

Mint egészzet, vagy mint korrajzot véve föl e leveleket, az első és utolsó levelek között nagy különbség van a psycholog előtt. Az első levél kelt Gallipoliban október 10. 1717., az utolsó pedig Rodostóban december 20. 1758., is így beléjük teljes negyven esztendei időköz van befoglalva. Az élet és viszontagságok drámája ez levelekben; a kezdő levelek még reményszinűnek, mint a tavaszéi; az utolsókon az őszi sárga festék, a hullatag veszendőség. A kedves néne, kihez e levelek irvák, jóltevő szellemként vonúl végig a hosszú sorozaton, szinte lelkesítő muzsája Mikesnek, ki ezer untalan emlegeti is az ő jóságát, okosságát, szeretetreméltó voltát; mivelhogy „mézes tintával ír, a mézes pogácsánál is édesebb leve-

leket.” Ez a kedves egyéniség szinte nem maradt adós és válaszolgatott Mikesünknek, részint hogy szóljon hozzá, részint hogy elfoglalja őt; mert kérdéseket is tesz neki megfejtés végett főleg a történeti mezőről; pl. ha mindenkor elsőbb volt-e a római pápa a konstantinápolyi patriarchánál, kik voltak a templaristák stb., melyekre megfelelni hódoló készséggel nézi kötelességeül Mikes, elégszer tudatván: minő kedves foglalatosság ez neki, s kedvesebb mindennél.

A levelek kezdete rendszerint és tömérdek változatban az író szépségét és jó humorát fejezi ki, mindaddig, míg elkezdődik a csapás a bujdosókon, és most egyiknek, majd másiknak jelentgeti halálát, s az időkben maradtak szenvedéseit. Ez az egyenkénti fogyás teszi a levelekre azt az igen komoly szint és keserű kötelességet, hogy elhallgassanak; mert az utóbbi levelekben már érzi az olvasó, hogy mindennek végének kell lenni, és jó, ha vége lesz ezen gyászemlékeknek is. „Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Ugy annyira, hogy már csak ketten maradtunk Zay urral. Az isten azt is kivéve a bujdosásból, már most egyedül maradtam.” — Így ír Mikes a végső levélben és folytatja: „az első levelemet amidőn a nénémnek irtam, huszonkét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom”. És így a levelek, melyeket külföldről, azaz többnyire Franciaországból írt Mikes, nincsenek befoglalva, azért-e, hogy elvesztek, vagy csupán a törökországiakat gondolta érdekesnek a kiadó. Ez mindenestre nagy kérdés, valamint az is, hol lehetnek letéve e levelek eredeti kéziratái s kinek volna erről némi tudomása, vagy meg kell elégedni azon authentiával, melyet a kiadó nyomott reájuk? Mi, a fentebbiek szerint, a bujdosás első hét esztendeje alatt írott leveleket nem bírjuk, és így nem a 22—29 esztendő Mikeséit, melyek a külföld első és legfájdalmasabb benyomásait tükröznék, s hihetőleg a legérdekesebb ifjúság adatait szolgáltatnák élénk.

Ritka levél, hogy belé valami érdekes dolgot, adomát, saját köréből vett ügyecskét ne vegyítene Mikes. Az ekkép előadott kis történetkékből sok jó vers fog még készülhetni, különben is az ilyen memoire-féle jegyzetekben szegény a magyar irodalom, s a költő oda van kényszerítve, hogy idegen tudományos világból szedje anyagát, kelméit. Semmi szebb, mint a Mikes enemű előadásai, a legegyszerűbb nyelven, cifraság nélkül, velősen, szabatosan, annyira, hogy szabatosága meglep. Egyébiránt legtöbbet ír, mint kellett is, a török szokásokról és vallásról. E részben Mikes kutfő. Kitűnik írásaiból, hogy a törököket szerette; felőlök jót ír az európai vélemények ellenére, kiknél, köztünk legyen mondva, keresztyén létökre éppen nincs meg az a türelem egymás nemzetisége, szokásai iránt, mely megvan az európán-kivüli népeknél. Így a török is, mely alig

tartatik európainak, e részben türelmesb; már Mikes írta: „Nem segítik úgy az idegent másutt, mint ebben az országban. Ez a nemzet nem is oly irtóztató, valamint a híre vagyon; nem tudok olyan nemzetet, aki olyan csendességben éljen mint ez, és sehol olyan békességes maradásunk nem lehetne, mint itt. Akárhol találjunk törököket, mindenütt jó szívvvel látnak minket; mert a török leginkább a magyarokat szereti. Többet nem kívánhatunk neki, mint azt, hogy még valaha legyenek keresztyének.” (149. l.)

Írónk, midőn leveleit bevégzi, rendesen félreccsap egészen kitérő modorban és szolgál ilyenféle bezárással: „bár követhetném én is mindenben őket (az apostolokat), de csak abban követem, hogy ők aludtak, én is aluszom — azért jó éjtszakát, édes néném.” A levelek ilyféle bevégzése, úgy gondolom, oly egyéniségek szokása, kik hajlandók az elmélkedésre, gondolkodásra és kevés beszédűek, s mindamellett kedéllyel vannak megáldva és mulattatni is akarnak. Nem hiszem, hogy másképp lett volna Mikes is. Egyébiránt a vallásos érzelem nála szinte magas fejlődésig volt kimívelve; Istenben senki sem hisz jobban, senki nem nyugszik meg inkább az ő rendelésén. De azért ide is beszökteti humorát, pl. az Úr akaratján kell ügetni. Ellenben a végső levélben, számot adván életéről, hogy 17 éven kívül az egészet *haszontalan* bujdosásban töltötte, így feddi meg magát: „a haszontalant nem kellett volna mondanom: mert az isten rendelésében nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel”. S mindezen vonásokhoz még oda vegyítve a nénje, kedves hazája, Erdély iránti szeretetét, körülbelül bírjuk Mikes szellemi arcát. Még az is emlékezetben maradhat felőle, hogy igen szerette a káposztát és dohányzást, s nem egy levelét azzal zárja be kedves nénjéhez: úgy szeretem kédet, mint a káposztát; másutt: még a káposztánál is jobban szeretem kédet; vagy addig szeretem kédet; még dohányozhatom. Szinte ilyen: „reméljük, hogy meglátjuk azt a tündér országot (Erdélyt) valamíg élünk. Ha meghalunk, azután lássa meg, *akitől* lehet. De a' lehet, hogy az egészségre vigyázzon kéd, az is lehet, hogy szeret kéd, de azt nem lehet elhinni, mint szeretem kédet”.

Mikes, mint versíró is emlékezetben hagyta magát, és pedig leírta rodostói lakásukat, ottani élményeiket, s valamit a görög, örmény szokásokról. Verseinek formája igen népszerű; nyolc tagu sorok, párosan rímelve:

Lakunk partján a tengernek,
Töltjük napját életünknek.

Irataiban sok fordulata látszik a népi nyelvbe avatott elmének. Gyakran szúr oda valamely közdivatu verses szólásmódot, közmondásokat, s ezeket különösen dőlt betűkkel vesszük, s van oly közmondás,

melyet, tudtommal, ő tartott meg; például: megharagudt Hermán, kövér ludat kíván. De szófüzéseinél, a mondatok alkotásából is tanulhatni valamit a mai nyelvtannak is, pl. nála el van döntve a tagadó és tiltó *se sem* szavak szabálya, midőn egy mondatban fordulnak elő. Kölcsey így ír: „Sem nem rossz az, sem nem jó”; Mikes rendszeresen így ír: „Se szék, se asztal nem alkalmatlankodik; se nem esznek, se nem isznak”. Mikessel tart a nyelvszokás is e közmondásban: se nem árt, se nem használ, mint a szentelt víz. Ugy látszik, igaza van Mikesnek; részemről én is úgy vagyok meggyőződve; szabályul hiszem a *nem* és *ne*, mint vezérszók befolyását; melyek előtt mindig *se* áll, pl. se ne dicsérd, se ne gyalázd; se nem szőke, se nem barna. Hasonlóan *se* áll a senki, semmi szókkali viszonyban is, azaz a beolvadt tagadás (sem-ki) szabályozza a se tiltót; de ha tiltó van összetéve, pl. sehol, sehová, ekkor jöhet be a *sem*, pl. sehová sem fogok menni. — Nevezetes Mikesnél, hogy igenév úgy használtatik, mint a puszta cselekvő ige, pl.: ifjakat való jó nevelés; ugyan csak ritka az ily szólás: amint lehet szegény bujdosóktól; akitől lehet; „akitől telik” vagy: *akinek* lehet helyett. Ahhoz más is „tartaná közik”. Rövidsége, szóalkotása gyönyörű, gördülékeny: „Már ideje volna kéd látni mennem; a császár igen kívántam paripán ment” stb. — Mikes, szótáríróknál mint hiteles író, tekintélyül szolgál; de szófüzése szinte adhat mintát eddigelé el nem igazodott kérdésekben.

8. EGY SZÁZADNEGYED A MAGYAR SZÉPIRODALOMBÓL

Az 1830—1855. évek közé eső századnegyed elmélkedésem tárgya szépirodalmi szempontból, ha lehetséges, minden feltűnő mozzanataival, nyilatkozásaival, ítélve, bírálva mint sokan, de soha meg nem szaggatva, időket egymás ellen fordítva, hanem folyamosan és a külön koroknak egymásból lehozásával, kibékítésével, mint kevesen.

Bevalljam-e magamról, hogy engem az 1830. év azon pontján talált az ifjuságnak, melyen a lélek mintegy kilép magából és kezdi elfogadni, váltani a meggyőződéseket; bevalljam-e, hogy, el levén foglalva keblem az akkori költői élet bájaitól, minden joga és alkalmam megvolt felettem az időnek, hogy netalán megvesztegesse ítélő erőmet, pártossá tegye izlésemet? Ama benyomások eltörölhetlenek; s vajha volnának még olyan napjaim ez életben valaha, mint voltak azon időben, amikor egyik-másik évi Aurorát, Hébét vagy költőink műveit először kezem közé kaphattam! Nemcsak a Szentmihályhegyi remete vagy Cserhalom, nemcsak a dalok és epigrammok maradtak meg lelkemben, hanem az a sugár is előttem ragyog, az a szellőcske is körültem leng, mely annyiszor talált olvasva iskolás ifjat, hol egy sövény alatt, hol egy fa árnyékában. Mégis úgy hiszek magam felől, hogy több szigorral miveltem akár izlésemet akár ítélő erőmet, mint hogy folyvást meg volna vesztegetve elmém, annyi idő óta, melyet egyes napi teendőkön kívül, csaknem kizárólagosan a hazai költészet levegőjén tölték. Magamat illetőleg megjegyzem, hogy azon művek iránt, melyeket akkor megszerettem, ócsárlások, ellenmondások dacára, amik nem oly ritkák voltak irodalmunkban, se lettem idegen soha. Szerettem azokat föltétlenül, most szeretem, a magok helyén. Változás, igaz, de mindamellert nem oly tetemes, hogy negativitásba estem volna s jelenleg bánnám műélveimet; sőt inkább eligazodva hiszem magamat sok dologban, melyek, amint látom, s alább ki lesz mutatva, felekezet dolgává lettek s várják az elítéltetést.

Természetesen, hogy különböző széptani nézetek, módok vannak kérdés alatt s ítélet alá bocsátva elméletben, gyakorlatban. Roppant a

különbség művek s ítéletek között, s vajjon megörökíttessék-e az minden időre? E részben kitünő szerepet játszik bizonyos képzet a *korszerűségről*, mely az idő lelkét, szellemét akarná kifejezni, ha ember nélkül volna szel-
leme az időnek; de nem mond egyebet fölszines ötletnél, mi semmi egyéb mint örökös cáfolata magának. Egyik kort megöli a másik. — Hasonló szerep jutott az ugynevezett klasszicitás fogalmának, mely, legalább az én meggyőződésem szerint, annyira el van merevítve, hogy alig juthatni tőle valamihez; aztán ha a korszerűség csakugyan nagy tényező, vannak oly idők, melyekben a *klasszicizmus* nem kelendő, sőt lelki szükség hogy megromolják, különben ma is ekklogákat énekelnénk, s nem volna előmenetel.

Ezekhez képest:

Vitatott kérdés volt egyszer irodalmunkban a fölvetett időszak alatt: melyik korszerű, a regény-e vagy az épósz; s ha nem csalódom, amaz elsőt illeté a korszerűség; miután e század harmadik tizedében tiz közül kilenc bizonyosan imez utóbbinak ítélte volna a hervadékony koszorut; de az már elmúlt és örülni kellett a jelennek. Hasonlóul kérdésbe tétett: a dráma korszerűbb-e vagy az épósz? És itt is emez utolsó vesztett amannak javára; s én mindazáltal ezelőtt tiz évvel így fejeztem ki magamat: semmi se korszerű, ami rossz; ellenben korszerű minden, ami saját és jó, ami szabad és nem szolgál. Hasonlóul az akkortájban nyilatkozott drámai sürgetések után is oly formán elmélkedtem az épószra nézve, hogy ha volt a nemzetnek hőskora, kell lenni épószának épen ugy. Ime kérdés egyébiránt, mint sokak emléke fentartja még, nem ok nélkül volt előszinre tolva. Különösen a dráma iránti sürgetésekben nem ártott egy kis biztatás a drámára nézve, mert a nemzeti színház állott már, és az igen jól jött ki 1837. után. Ezenkívül voltak kisebb érdekű korszerűségek is régibb, újabb időkben egyiránt. Például szonetteket, madrigálokat, regéket, de leginkább balladákat írni; vagy legujabban népi dolgokat, vidéki érdekeket dallani stb. annyira, hogy némely költő önmagához is hűtlenné lőn, csak hogy, ha már ugy hozza az idő, korszerűvé lehessen.

Ezekben ugyan költészeti nemek, fajok voltak egymás mellett följebb és alább szállítva; de nagyobb körű az a mozgalom, mely a széptudományok egyetemes kérdései közé tartozik és mint elv át akar vitetni regényre, drámára, szóval a költészet minden fajaira; értem a *klasszicizmust*. Még több korszerűségi, tulajdonkép divatos kérdést lehetne fölemlíteni, melyek ugyanannyi egyes nyomként merülnek ki az irodalom mezejéből; de ez nem célom. Hanem azt jegyzem meg, hogy midőn egy-egy ilyen éltető fogalom, szülemlő elv, tulajdonképi alapige kellőleg megbirta, s tehetségéhez képest kiuralkodta magát mint korszerűség, mint divat az irodalomban: bizonyos átmeneti korszak áll elő, mely az ítézet

keresztje; mikor előbb, hogysen vélné a mübiró, egész szeretete a multon marad s ennek állandó megfigyelése közben a legutolsó korszakot, mint a haladás végső tetőpontját, melyről csak lefelé van ut, jelöli meg s magának arany időt él a multban.

Tagadhatlan, mikép az eféle meggyőződéseket rendszerint igen erőseknek, sőt makacsoknak is tapasztaljuk; s ugy kell gondolkodnunk, hogy nem ok nélkül vannak megállapítva és mintegy elszilárdítva, mert gyakran egy elmének minden figyelő tehetségét kimerítvén, mint tanulás és vesződség, fáradság és élvezet gyümölcsei nem akarnak végkép odalenni. Nem is lesznek oda. Az irodalom mezején ott állnak előttünk mint határfák, melyeken innen és tul más más elem és vegyület, szín és zamat; más-más költői meggyőzések és világnézet, de melyeket soha se köt össze a határfa, hanem csak elválaszt, és ez a legegyszerűbb itészeti eljárás. A koroknak ezen, hogy úgy szóljak, becsomózása, előttem legalább, igen korlátolt gondolkozásra mutat; s nem időelőtti igazságszolgáltatásnak nevezem azt, ha valamely irodalmi korszak nemcsak magára, hanem a többi korszakokra nézve is bevégzettnek mondatván, csombókot kötünk a végire. Hogy vannak a fejlődésnek izei, csiklói, melyeket a természet is megjelölt a maga munkáin, ez való; mert tagozat nélkül nincs organizmus; de hogy a tagok, izek magokban szakasztassanak ki az élő egészből, ez ellen lehet valamit mondani. Szépirodalmunk, hála istennek, még nem holt meg; és semmi sem áll utjában, hogy ne legyen előtte annyi mint amennyi van utána; sőt szabadjon nekem előre kifejeznem magamat, én azt tartom, hogy költészetünkön mai nap minden szép multja után is megújhodási szín vehető észre, mely a régibb időkben sohasem volt ily eleven.

Ezek után, ugy látszik, nem ok nélkül vétetett rossz néven irodalmunk egyik legbuzgóbb vizsgálójának Toldy Ferencnek, hogy költészetünk fejlődésén 1830 körül köti meg a csombókot; hogy mint maga kifejezi magát: azóta benne csak epigonokat lát. Azonban ily nézet ellen, ha ugyan több akar lenni alanyi s egyéni véleménynél, semmi sem hozható fel okosabban mint hasonló nézet, például Bacsányié, kinek Gyöngyösi és Kisfaludy Sándor után szintén ugy epigon volt Vörösmarty, Czuczor, mint Toldynak ezek után Eötvös és Petőfi. Ellentétes, de épen ezért hasonló, mert egyszerű nézet szerintem Gyulai Pálé, ki maga részéről szintén oly állhatatossággal ví Arany és Petőfi s az újabb költészet mellett, mint aminő pozitivitással s nyugodtan iratta dőlt betűkkel Toldy az *epigonok* szót a Magyar Költészet Történetében.

Mindezek tények, irodalomtörténeti adatok a különböző nézetek kifejezései. Mielőtt e tények általam korántsem egymás rovására, hanem javára igazoltatnának, szükséges tennem a következő észrevételeket. *Elő-*

ször: a korszerűség fogalmát költészetben formulázni nem lehet oly szabotossággal, mint némely társadalmi tudományokban; mert az, mi a költészet lelkét teszi, a konkrét tartalom, oly általános becs, mely nem hagyja magát egyes időkhöz köttetni, hanem minden időben megvan mint kész jelen és mindennapi lelki szükség; azaz lehet beszélni előkelőleg egy idő folytán gőzutról, takaréktárról: ez korszerűség; de nincs olyan idő, melyben a költészet és tárgyai újra meg újra előveendők ne volnának, azaz minden időkhöz tartoznak, minden korba beillenek: ez általános eszmeiség. — Miért, *másodszor*, el kell magunkat szoktatni ama felfogási módtul, melyet eddigelé rendszerintinek mondhatunk, hogy a szellem életét folyamosság helyett afféle bezárolt, bevégzett időszakok után mérjük; egyik szakot a másikon kívül, sőt a másikkal szembe állítsuk; mert az irodalmi élet időköre egyik a másikba esik; és az a különbség, melyet e részben például Ilosvay és Arany között észrevettünk, sohasem általános, hanem csak viszonyos. Ime fiókoló és korszerűségi felfogásmóddhoz még több csatlakozik aztán. Nevezetesen szeretik némelyek egymás fölé helyezni a költészet fajait, és pedig egyikben kezdeni, másikon végzeni a fejlődési műfolyamot: mikor a nemzetek ifjúsága, elemültsége s más lehető képzetek szerint külön-külön időkre osztják be azokat, például a nemzet ifjúságát illeti az épósz, jelenét a líra, jövőjét a dráma (ha ugyan e felfogási mód gyökeresen érthető); s végre meghatározzák, hogy tehát melyik nemzetnek van igazi organikus poétai fejlődése, mikor rendszeren a szép görög világ lebeg mintaként a szem előtt. — Mindamellet abban nem látok észileg kielégítőt, hogy egyik nemzet fejlődéséről a másikéra is varrjunk himet; valamint abban se, hogy épószon kellessék kezdődni a költészetnek. Azért magát az annyira dicsőített görög népet és fejlődését is feledni kell egy időre; mert az a beszkolás, az a sok izben elmondott igazság, hogy a görög volt csak valódi költői nép, annak volt csak igazi rendes művelődése, mert nála korább volt épósz, mint dráma stb., annyira megvesztegete már nem egy jóra való elmét, hogy az itésznek kétségbe kellene esni minden más nemzet felől, mely elé tán más fejlődési utat irt a gondviselés, ha nem volna ellenkezőrül is adatunk, például az olasz költészetben Dantéval, ki se lírát, se épószot nem irt tulajdonképen, hanem költészetet mégis. Mert nem a különbség első, hanem a fogalom. A történet e részben összefűzi az eseményeket egymásután, s előadja; de az emberi műszellemet egyáltalában nem kötelezheti valami rendtartásra: ez egyformaság volna. Igaznak marad tehát ennyi: nem szükség, hogy a költészet bármely népnél is épósszal vagy drámával s még kevésbé, hogy valódi művel induljon meg; hanem indul, ahogy lehet; kezdődik jól rosszul; és nincs olyan igen gyarló kezdet, mely elegendő ne volna további folytatásra.

Én tehát elutasítok magamtól minden afféle gondolkodási módot, mely az egymásután következők rendjét szabogatja; a költészet fajait külön választva méltányolja; egyiket egyik, másikat másik idő számára kiköti, lefoglalja; a köröket egymásból kizárja vagy egymással szembe állítja; holott minden irodalmi, bevezetettnek látszó korszak, melyet meg tudunk különböztetni, csak az előbbiek gyümölcse s az utóbbiak magva. És noha szívesen elismerem, sőt a műszellem egyik kifejezési módjaul nézem a klasszikai művészetet, mindamellett nem tartom bevezetettnek vagy megromlottnak a költői életet, ha jönnek elő idők, melyekben az ugynevezett klasszicizmus már-már eltűnt; utóbbi magyarázatokra hagyván a teljes kifejtést.

Ily tudalommal indulva, úgy hiszem, az ítésetre nézve is új feladatok várnak. Ilyen feladat mindjárt, hogy irodalmunk többé, annyi mód és irány után, ne részenként fogassék fel, hanem a részeknek az egészhez való viszonyításával is. — E felfogás, ha jól vettem észre, mind jobban kezd lábra kapni. Különbözik mi okon méltányoltnék inkább mai nap Görgei Albert mint azelőtt, mikor a műköltészet nevében kigunyoltuk Argirus szép királyfi történetét? Mi okon mutatkozik más színben Tinódi, mint csak Kazinczy előtt is még; miért becsüljük inkább mint valaha népünk elhanyagolt költészetét? Belátásom szerint azért, mert költészetünk immár oda érlelődött, hogy ki akar egészedni minden oldalra s visszavenni urodalmát minden részek fölött, mint élő organizmus. Mert ha jól fejezem ki magamat, eddig csakugyan megtörtént költészetünkkel, hogy részei mintegy kifityegtek az egészből, mintha egyűvé sem tartoztak volna. Ellenkezőleg mostanság, a műbölcsészet és műtörténet fejlettebb korában, akármely iránynak — lett legyen az népi vagy klasszikai elv szerint, hazai vagy idegen izlés után mivelve — mondom, akármely iránynak kifeledése irodalmunkból hiányt éreztetne velünk s boszuságot gerjesztene bennünk épen azért, mert organikus egészül ohajtjuk tekinteni a költői életet; melyet — nyomatékkal mondom — soha se bizott egy elmére a szellem, hanem valamennyire; és a magyar költészetet valamennyi magyar költő állítja ki.

Gondolhatnánk-e esetlenebb valamit, mint például epikus költőinket, Tinódit, Ilosvayt, Gyöngyösit, Vörösmartyt, Aranyt egymásután végig bírálván azt kérdeni: melyik nagyobb? A korszerűség, hihetőleg, egyiknek sem fog hibázni; így bátran elmondhatjuk, hogy valamennyien betölték a magok jelenét s ez okon abszolút beccsel igtatandók irodalmunk történetébe; de ugyanekkor állíthatni az ellenkezőt is; tudniillik ama régiek lába alól kiveszett az idő s többé nem korszerűek, így tehát akár ne is volnának. Azonban ennél nyomosabb, épebb s ugyanazért igazabb is az a gondolkodási mód, melyet Himfy előszavában Kisfaludy Sán-

dor nyilvánít, midőn így szól: „ha Petrarkha és mások előttem nem énekeltek volna is, én Himfyt mégis irhattam volna; mert ami az emberben vagy, az jöhet is az emberből. De ha Gyöngyösi, Zrinyi, Orczy, Faludi, Ányos, Bacsányi, Virág, Kazinczy, Versegly, Szabó Dávid előttem magyarul nem irnak vala: hát, ha három Petrarkha laknék is kebelemben, Himfy még sem születhetett volna.” — Eme felfogásnál, megvallom, szerényebbet, nyomosabbat egész irodalmunkban nem ismérek; de bölcsészbet se, mert benne a költő szinte öntagadással s egész mindenségével a nemzeti műszellem organizmusába vallja be magát. Lemondás, mely méltó, hogy felmagasztaltassék; nyilatkozat mely solidaritásba lépven elméssel, a költői élet műfolyamosságát a szellem szükségéül mondja ki. Tehát elődei nélkül egyik sem lehet azzá, mivé lett; magában senki sem egész; s ha volnának olyanok, kik talán hinnék, hogy a mult semmi, hogy minden csak a jelen és ők, és ő utánok be van deszkázva a világ: nem is szólanék hozzájuk.

Igy a szellem életébe, a költői állapotokat tekintve is, mélységes dialektika van vetve, melyet a közrendű értelem igen jól fog fel, midőn állítja, hogy egyik idő a másiknak ellensége. Azonban ha elhullatja is virágait a növény, még nincs vége életének, sőt azután kínálkozik az érett gyümölcs. És valamiképp a növény életéből a fejlődésnek egyetlen ize sem maradhat el az egésznek veszedelme nélkül: úgy nem a szellem virágának, a költészetnek multjából egyetlen mozzanat sem. Ha szinte hullott levélnek tekintjük is mailag a régibb századok költőit, mindazáltal élnek ők a mai költészetben. Az ő netaláni kezdetleges gyöngeségek, hazai és nemzeti hűség kíséretében, mint letett szellemi tőke szaporítja idővel időre kamatait mindaddig, míg nem erővé gyűl fel korszakokon át az újabb nemzedékeknél.

Ime sokféle módok, irányok megemlézése után, melyek a magyar költészetben most mint klasszikai, majd mint ennek ellentéte, aztán eszményi vagy egyéni mutatkoztak, mindezek után, mondom, elméletet, vizsgálódást, szükséges magyarázatokat akarok. Vizsgálódásaim azon időre vannak kiterjedve, mely az eszmeiség elvének diadalától az egyéniesség elvének, vagy némelyek szerint a népinek tulnyomó felkapásáig terjed; s ez a mondott 1830 óta folyó időszak.

Úgy mondám, hogy költészetünkben 1830 táján az eszményiség elve kivívta diadalát, másképp: elérte *klasszikai* tetőzését a szépirodalom. Mennyiben fér avagy nem fér szó ezen műtörténeti állításhoz, nem vitatom, hanem a közönségesnek mutatkozó hiedelmet elfogadom. Hadd legyen az 1830. év megállapodási, azaz korszakot képező időpont, s essék oda a klasszicizmus teljes fénye. Én szívesen nyujtom a pálmát az eme korra eső törekvéseknek. Mert a jelen századelejétől mind odáig bámula-

tos előhaladások történtek a műszellem fejlődésében, s különösen a költészetből egész új Olymp emelkedett föl az irodalom mezején. „Ez a Kazinczy és Révai, Berzsenyi és Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty koruk, költészetünknek valóságos aranykora”, mond Toldy a Magyar Költészet Történetében.

Ha már ime költői kor lelkét ki akarjuk magyarázni, kétségkívül az említett költők szellemét kell buvárlat alá venni, s én e részben a közhiedelem szavát fogadám, midőn röviden a *klasszicizmusban* helyezém azt. Így tehát a remek vagy klasszikai műalkotásról vannak némely elmondandó észrevételeim.

Rendszerint ugyan a két régi, görög és római költészetet szokták nevezni klasszikainak, ellentétben a keresztyén népekével: mindamellet az újabb népeknek is, midőn már lehet nálok beszélni irodalmi multról vagy műtörténetről, megvan rendesen a magok klasszikai alkotása, nemcsak, hanem több ízben is előfordul a klasszikai alak irodalmuk folyamában. Nevezetesen a francia irodalomban igen világosan kivehetők ugyan a tulajdonképi klasszikusok (Racine, Corneille stb.) és pedig olyformán, hogy hozzájuk mérve Chateaubriand nem klasszikus, de már Hugo Viktor és társaihoz képest az leszen s így tovább; míg az éppen nem klasszikainak, hanem igen is regényesnek tetszett Hugo az ugynevezett moderne littérature-höz mérve, csakugyan klasszikai színben tűnik elő. Nem ezt mondhatnók-e Kisfaludy Sándorra nézve Bessenyei Györgyhez mint elődéhez mérve őt, vagy Berzsenyire nézve, ki Virág után egész más költői lég és szellem művésze, mintha például Vörösmartyhoz, mint ennek előde, viszonyíttatik. Eszerint, hogy megérthessük a klasszikai művészetet és műalakot, rendesen valamely bevégzett és után fölmerült új költői korra és világnézetre utasíttatunk, s a korokat egymással összemérve nyerjük az értelmezést a történetből. Minélfogva egy maga költőrül, bárki lett legyen az, mint klasszikairól beszélni nem lehet; honnan igen könnyen észrevehető, hogy ugyanazon költőt most elődihez, majd utódihoz mérve, különbözőleg ítéljük; s akit klasszikainak tartott egyszer a világ, később leszállítva találjuk, mint Gyöngyösit, noha a műtörténész eléggé iparkodik e részben a szabatoság kedvéért úgy fejezni ki magát, hogy állításán rajta ne veszítsen, midőn például Gyöngyösi klasszicizmusát csak „a maga korában” nevezi annak. Ez okon a történet igen könnyen fog beszélhetni ó és új vagy középkori klasszicizmusról avagy a magyar szépirodalomban is, azaz ugyanazon műfejlődési módot és világnézetet egyszerűen több ízben láthatja fölmerülni; s én minden kétség nélkül merem állítani, hogy a maga idejében szintugy klasszikus volt Tinódi, mint később Gyöngyösi, utóbb Kisfaludy Sándor, holott jelen fejlődésünkben egyik sem az már. Hallottátok a mesét Polykrates gyűrűjéről, mely min-

dig előkerült? Így kerül elő a műtörténetben időnként ugyanazon mód és világnézet, például a klasszikai, másrészt színezetben; mihez képest szabad legyen jó eleve kimondani meggyőződésemet, hogy annál szebb, tartalmasabb és elevenebb valamely nép költészeti élete, mennél több korokban kerül elő ugyanazon műalak, mert annál több benne a magát újraszülő erő s életrealitás. És ezuttal nem törődöm vele, ha netán egynémely olvasót megfosztok afféle szokott képzetmódtul, mely szerint az irodalom haladását az idő folytán kinyult egyenes vonalnak tekinti. Sőt inkább emelkedés az; más szóval: egymás utáni és egymás fölötti pálya, mint a sas fellengése, midőn le és föl szállongó utat ir le előttünk a magasságban.

De műbölcsészileg is hatalmunkban áll értelmezni a klasszicizmust. Ugyanis ha a művészet az eszmének érzékileg felfogható alakban való megjelenítése s előállítás: klasszikai művészet leszen az, melyben tartalom és alak legmélyebb konkrét egységben vannak egymásba áttéve, mit aztán eléggé ismért neven *ideálnak*, eszménynek szoktunk nevezni; ahonnan önként előáll a következtetés szüksége, hogy tehát kell lenni oly művészetnek is, melyben tartalom és alak nincsenek úgy összeolvadva, egymásba átvive, hanem lazul függenek együvé, azaz a gondolat nem jelenik meg magához méltó s egyméretű alakban; hanem a kettő közötti egység, vagy nincs még elérve, és ezen alkotás rendszerint *megelőzi történetileg* a klasszikait, vagy fel van már oldva, mely ismét a *történetben utána* szokott jőni emennek.

A klasszicizmus tehát viszonyos fogalom, vagyis csak egyik módja a művészeti eszme előállításának, s amint megvannak elsősegei: azonképen gyöngé oldalai szintegy; s ha erény hozzá eljutni, szintén oly szükség tulmenni rajta vagy szabadulni tőle a tovább juthatás kedvéért, föltevén egyszer mindenkorra, hogy élő s jövőre számítható népről, ne pedig rohadóruul legyen szó.

Aszerint már, amint költő vagy műbíró másrészt elv szárnyai alatt mivelte magát, összeütközés keletkezhetik egyik mint másik között, mely sehol se oly ártékony, mintha itész, ki például a klasszikait nézi és veszi, főleg kihalt népekről varrva himet, zsinórmértékül, a költőt, ki élő nemzet tagja és nem éppen klasszikai művész, bírálja. Ez uton esett meg nálunk, hogy Kölcsey kegyetlen igazságot követett el Csokonain; Kazinczy Kisfaludy Sándoron, Toldy az 1830. óta keletkezett szépirókon azon egyetlen okból, mert mind a három itész, hogy úgy szóljak, kizárólag klasszikai miveltség; s én hiszem, hogy Kölcsey, Kazinczy ha élnek és a sivatag elmélet helyett a műtörténész állását foglalják el, másképp itélnék vala költőikről; amint ezt utánok Toldy már is teszi, midőn a magyar köl-

tészet történetében a fonákul mért költőket, egyiket mint másikat, rehabilitálja.

Régen tudatik, hogy ítésznek, ha méltóan ohajt itélni a művész fölött, be kell magát élni annak világába. Wer den Dichter will verstehen, Muss in Dichters Lande gehen (Goethe). De a költőnek nemcsak hazája van, hanem világa is, hol a képzeteknek saját nesze, köre és színezete tündérkedik lelkeink előtt, s ezen ugynevezhető poétai körlég fuvallatát senkinek se kell jobban megérezni, mint az ítésznek. Csalódom-e vagy nem, de nekem úgy látszik, hogy e tekintetek szépirodalmunkban ma sincsenek kellő érvénybe hozva. Megtörtént már az is, hogy a közérzület kevésbé csalódott némely költők iránt, mint a legilletékesbnek hitt elmélet; és bizonyosan, midőn Bacsányi föltétlenül Kisfaludy S. mellé, Fáy az Élet és Literaturában Csokonai javára nyilatkoztak, ime közérzületnek voltak szószólói.

Nézetem szerint, ha egyik-másik költőn igaztalanságot követtek el ítészeink, onnan van, mert a klasszicizmusban absolut becset hittek s ugyanekkor az irodalom életét megkötötték elméleteikkel. De elméletnél erősebb a szellem és nem hagy magán tekintélynek, szabályoknak kifogni. Igen sokszor volt már irodalmunkban sürgetve a klasszicizmus, és kiosztva is pálmája. De ha mindazon lépések, melyek tulvittek rajta mégis, romlásra vitték volna irodalmunkat, úgy ma nem volna irodalom. Berzsenyi már Vörösmartyban is „messze vitt regényes szertelenséget” látott. Hát Kuthy s másokban mit látott volna! Bizonyosan kétségbeesést az irodalom jövődje fölött; de azért nem kell megijednünk.

Ha tehát látjuk, hogy némely idő költői s a velök járó világnézet, miután le voltak szállítva, újra fölemeltetnek, új szempont alá vétetnek: oda kell jutni okoskodásunkkal, hogy a művészeti élet saját processuson megy át, s alkotásaiban bizonyos rhythmusát tartja meg a haladásnak; és van idő, mikor a művészetből elég neki az eszme, ha szinte nem a leg-szebb formában jelent is meg; máskor pedig erősen követeli a formát mindaddig, míg azt teljesen ki nem vitta, érvényre nem emelte, azaz a nyelvet tökéletesen ki nem képesíté költői alkotásra. Ugy hiszem a fejlődés ezen formai követeléseit találtak szót és kifejezést azon egész új iskolában, mely Kazinczy után Kölcheyben látta leghőbb pártolóját, művelőjét. Az eszme nagyságára nem volt annyi gond; az háttérbe volt szorítva, mi rendesen minden nép klasszicizmusának bélyege. De ha olykor enged az eszme a formáért, viszont ennek is kell engedni amazért; midőn új művészet áll elő, mely ha nem klasszikai is, de szintoly igényei vannak az ítészet méltatására. Ez teszi szükségessé az irodalmi új szempontok fölvételét. Van-e oly időverő példa, mint Zrinyi? Ha őt a forma és nem inkább

a költői fogamzás, az eszme nagysága után mérjük: bátran kihagyhatjuk irodalmunk történetéből.

Most így fejezem ki magamat: a klasszikai műalkotás a műszellem iskolája, szüksége. Nélküle derekas művészet nem állhat elő, következésképp el kell foglalni helyét a történetben és pedig hang- és törvényadó tekintéllyel.

Vegyük csak min-irodalmunkban azt a magát összeszedhetlen elárjongást, tétovás elterjengést, mely a Kazinczy előtti kort nagyban jellemzi. Semmi se volt a maga helyén; sem elv, sem kitisztázott meggyőződés. Az egész muzsasereg fegyetlen had, kalóz nép, téveteg nyáj. Kazinczy rendbe kapá őket az izléssel. Claren érzelgő szeretői nem nézték a közös csillagot epedőbb szemekkel, mint a mester tanítványai az elvet. Ő maga könnyű és fordulatos stilszta, metsző és kedvkereső egyszersmind, szoktató és tanító, amint akará, jótékony szellemként hathatott be mindenüvé. Tanai gyöngék, szűkkörűek, de annál melegebbek, mint gyupont gózában az összefogott sugarak. Leginkább a lírában voltak intései; egyéb tanokban eltapintásai; és lelkesedése több mindennél; miért ez túláradt mindenkor tudományán s itészeti erején. Akit megdicsért, meg volt dicsérve, ha szinte méltatlanul is. Ő tudta mindenki gyöngéjét, hozzáférhető oldalát. E végből jól, rosszul, lekötelező címeteket választott levelei fölé; és ír á csodálkozása, bámulása jeleit a „ritka fényű” férfinak, valahányszor némi tehetséggel bíró újabb író látta feltűnni. Szóval: megvolt benne a vezéríró gyöngéje és erős oldala; így lett első, míg élt, folyvást; az eredmény mindebből az irodalmi egység, összetartás.

„Mi a szép?” talán sohasem volt többször kérdezve, magyarázva, mint Kazinczy korában; kivált miután a bölcsészeti szellő is be kezdett lengeni a szépirodalomba. Bár tudták bár nem kimagyarázni magokat a kor ítései és költői, de annyi bizonyos, hogy ők a szépet az *eszményben* (ideal), a művészetet a klasszikaiban helyezék. Elvök volt az eszmény, s ennek közelében tartózkodott, egy-kettő kivételével, valamennyi költői elme, s a költői világ apródonként, de hatalmas erősödéssel, célzatos, rendszeres szellemvilággá formálódott. Még ekkor kevésbé voltak üstökösei a művészetnek, kik a szép törvényeitől valamely genialis ábránd vagy szeszély miatt erőködtek volna elszakadni; de annál több az állócsillag, kik a mestertől vett ragyogást melegen szórták vissza; s fényt ha vettek, adtak is. És épen imez elvhűség az, mely a magyar költészet történetében eldöntő befolyással bírt; mert szigorával, következetességével mintegy derekában erősíté meg a költői művészetet még azon időre is, mikor netalán avatlan elme, dulakodó kedély, magával meghasonlott lélek tévedne csarnokába.

Igy a klasszikai műelv becse el van ismérve, méltányolva; nélküle életrevaló, nemes művészet nem is képzelhető, sőt amennyiben az a tartalom és alak legmélyebb egyesülése, el van ismérve az is, hogy ez adja minden irodalomban a legmagasb művészetet. Nem csoda tehát, ha némely művészek és műbírák elméje egyedül csak benne lát megnyugtatót, kielégítő epedéseinek.

1830 táján a klasszikai műalkatnak két leghatalmasabb művelője, Kazinczy és Kisfaludy Károly, halálával az a szép füzér, melyet amaz plántált, imez kötött az Aurorában, kezde azonnal feloldódni. Az ő elveik, meggyőződéseik érvényre jutottak már, s mint alkotó elv és szülemelő fogalom ömlöttek szét az irodalom erezetében. Irányuk a nemes, szabályos és nyugodt tisztaság, mélységesen lőn beoltva irodalmunkba.

A költői tartalmat ami illeti, tetszetek a szelid, gyöngéd érzelmek; az erősebbek ritkán. Tárgy és kidolgozás gondos, válogatott. A szenvedély alig ecsetelve, sőt gyakran meghalva, mint a görög szobrok legtöbbszörén. Egyszerűség, mint a három huru lanton. Szemérem, mint a muzsáké. S én nem tudom, van-e oly tiszta kifejezése más irodalmakban, úgy tárgyra mint kidolgozásra nézve a klasszikus elvnek, mint nálunk Bajza, Kölcsey és Szemere Pál költészetében?

Az elv, melyről szó van, elfoglalá az irodalmat, és kezdének mutatkozni azonnal árnyékoldalai is. De mig ezeket felmutatnám, hadd említsem meg, hogy a klasszikai iskola legnagyobb tanítványai, Czuczor, Vörösmarty, sőt Kisfaludy Károly is, kezdtek kinőni a klasszikai szababátosság öltönyéből; s úgy látom, hogy annak, mit izlés neve alatt ismért a mester, nem voltak föltétlen bámulói, s nagyobbra kezdék becsülni a költői gondolatot, lelkesítő eszmét, melyért van minden forma, sőt az egész művészet is. És vajjon nem megtörtént-e, hogy a költészeti kör mindegyre szűkülni kezdé már, az ének egyhanguságot vala veendő, az erő a kifejezés tisztaságában csaknem tartalmatlan finomsággá lágyult fel, és pedig, a klasszikai elv tulsága miatt, az ítészetnek alig tetszett más, mint az érzelmes, lágy, komoly, az ugynevezett s fölszinre hozott sötéttiszta; és Katona József mindez idők folytán, nyersesége miatt, nem számíttatott a nemzet költői sorába!

A klasszikai elv nem tarthatá ki tovább a szellem rugalmát s megkelle bukni, és soknak történni a forma és izlés rovására — a gondolatért.

Megbukott-e hát végképp a klasszikai elv? Nem! Itt kérek figyelmet. — Mint följebb említém már, a klasszicizmus bement az irodalom erébe, s a költészetnek ezáltal legmélyebb organizmusában fészkelte meg magát mint munkás, elevenítő fogalom. Így a klasszicizmus szinte belső történetté vált, s föl van véve már az irodalmi tudalomba, életbe; magá-

val hozván és magában foglalván mindazt, mit a mult idők költészeti műveltségéből öntáplálatára fölemészthetett.

Honnan vette pedig tápszereit leginkább? Az összes világirodalom-ból kétségkívül; más szóval: az, mit a legujabb, klasszikai magyar költészetben elevenítő, mozgató eszme gyanánt tekinthetünk, még ha a nemzetiséggel párosul, sem nemzeti mindig, hanem jobbára idegen. — Azért van szaturálva költészetünk görög istenekkel, római hazafisággal, újabb európai költészeti adalékokkal. Ismérjük Alceus és Sappho mértékeléseit, Homér hexaméterét, Sophokles jámbusait, a németek rimét, rhythmusát, és még sok mindent? de vajjon ismerjük-e a magyar költői rhythmust, versformákat, rimet, dallamszerűséget az egész klasszikainak mondható magyar lírában? Pedig ha bölcsészeink magyar filozófiáról majdnem széltiben beszélnek már: a költészetnek régen tul kellene lenni minden ide vágó kérdéseken; azonban még jóformán belé sem fogtunk e nagy munkába, vagy csak igen az elején vagyunk a jó törekvésnek. Bolygassam-e az épósz, a dráma nemzeti művészségét? — Miénk-e azok, amiket eddig birunk, vagy egészen más idők és népek művészeti világából származtak hozzánk? Feszegessem-e a költészettel ölekezni kellő bölcsészeti gondolkodást vagy másképen: kérdejem-e vajjon a magyar költészet, mint legnépszerűbb kijelentése nagy igazságoknak, fölemelkedett-e azon nemes világszemléletre, mely őt a filozófia és vallás mellett illeti? Vagy csak a hazai természetnek és történetnek felfogását és kívánatos kidolgozását is megtaláljuk-e benne — tudniillik a klasszikainak nevezhető magyar költészetben? „Mi a magyar költészetet illeti”, mond Szontagh G. (Magyar Akadémia ülései, jul. 6. 1850.) „ez ugyan irodalmunk legkifejlettebb ága, de korántsem érte tetőpontját, minélfogva hiányai még a való és eszményi oldalról is kitűnők. Költőinknél hibázik még a teljes műveltség és a teljes ember- és világisméret. Ez utolsó többi közt oka, hogy a költészet legtárgyilagosabb neme, a drámai, eddigelé annyira elmaradt. Költőink nem is uralkodnak mindig képzelődésök s érzeménycik felett. Berzsenyi azt mondatja Szilágyival: Az kegyetlen aki szelid, mikor ölni szentség. Szilágyi, nem akarom mondani: Berzsenyi, itt az embert csupa humanizmusból s hazaszeretetből vérengző állattá akarná átváltoztatni: Kölcsey „Vanitatum vanitas” című költeményében még nagyobbat siklik, minden tudományt, művészetet és erényt gőznek, bohóságnak, hagymáznak nevezvén.”

Mindezek, ugy tartom, elég erős beszédek, s költészetünk életveleje körül forgók; de hogy elmondattak, valódi szerencse. Mert a tudomány követeléseit lehetlen nyakából kirázni bármely pogány vagy keresztyén költészetnek. A nemzetiségre való vonatkozások szintén oly elmaradhatlan követeléseik a műszellemnek, hogy más minden uton való haladás

csak ideig óráig való virágzásra vezet. És ha van a nemzetnek nyelve, abban meg kell lenni mindazon képességeknek, melyek szerint a költészet nemzetileg fejezhesse ki magát, okvetlenül.

Ezek után, ha remek (klasszikai) magyar költészetről akarunk beszélni, s ha ilyenül akarjuk nézni a jelen század három első tizedének költészetét, ez klasszikai lesz igen is, de tulajdonkép csak a multa nézve annyiban, hogy idegen világból való táplálkozás mellett is, jobban magába olvasztá ezt, mint például Gyöngyösi, kinél a hazai történetben kirívólag veszi ki magát a mithologia; természetesen az európai izlés, csin mindkettőn a kor szerint mutatkozván. De oly klasszikai magyar költészet, mely összhangzatos egészé felolvasztva bírja minden elemét a költői művészetnek, mely nyelvünkől kifejlett, s zenei hajlamunknak megfelelő alakban, az ember és természetvizsgálat kellő készülségével, a bölcsészeti gondolatokat befoglaló poétai mélységgel szólaljon meg, azaz egy konkrét klasszikai művészet, az én szememben, a jövődőség gyermeke.

Ábrándozás, félszeg idealizmus; fogják mondani sokan, e szavakat olvasván. Nem veszem rossz néven senkinek, ha így beszél, és megdorgál engem, hogy elibe csapván a tapasztalásnak, megelőzőm ezt. De én tulajdonkép nem előzőm meg a tapasztalást; sőt inkább, amennyiben az emberiség éppen a tapasztalásból gyűjte magának tudományt, én erre támaszkodom; s az irodalmak történetéből olvasok reá adatokat, melyek a szellem fejlődésének örök törvényü adatai.

S mit mutatnak ezen adatok?

Kivételesen azt, hogy a formás művészetet, mely a neki való eszmekört ugyszólván kimerítette alkotásaival, rendesen olyan váltja fel a történetben, mely újabb nyereséményekért lemond nagy részben a forma szabatoságáról, hogy bővebb tartalmat foglalhasson magába s előkészítője legyen a művészet újabb és fensőbb korszakának. Így mozdítják egymást a végletek a politikai életben, a vallás, a bölcsészet fejlődésében, szóval, mindenütt, ahol nem szünt meg az élet. A magyar költészetre nézve már engem épen az biztat, hogy megújhódási fordulatokat látok multban és jelenben; de hadd magyarázzam ki magamat okfejtő nyomozással.

Már mondám feljebb, hogy 1830 táján költészetünkben sok történt a forma és izlés rovására a gondolatért. Ez, ha sok minden jelenségek közül szerencsés volnék előadni a főbb vonásokat, következőkben határozódik. Csaknem észrevétlenül, az ösztön bizonyos és csalhatlan sugallata szerint több-több elem kezdé belopakodni a költői eszmevilágba s ez, mondjuk ki egyenesen, népi s nemzeti elem volt. Tehát nemcsak válogatott tárgyak vétettek föl, hanem vegyesen olyanok is, melyek az előtt mindennapiak valának. Ehhez képest a keresett kifejezés gondját lassan-

ként merték elvetni a költők, és megelégedni az egyszerű, gyakran népies kedélyállapotból és világnézetből vett kifejezéssel, csak igazi, valódi, s gondolatot kimerítő lett legyen az. Így más részről, kitetszvéen a klasszikai művészet gyöngé oldala, mely szerint legvégső fejlődési pontján, a sok válogatással mintegy csucsra szorítja fel a szellemet, hol igen kevés a mező, vékony a levegő, meghajták költőink az istenengedte szabad tért, a nyílt pályát, a nagyobb kört, az életet, s azon vették észre magokat, hogy a simaság mellett a darabosság is megjárja, hogy tanácsosabb a nemzet minden érzelmeinek s élményeinek adni magokszerű kifejezést, mint örökké „szű, kebel, szent, isteni, édeni, menny, üdv” s még néhány szócskával vesződni, mikor az is megtörténhetik, hogy némely költőnek csaknem minden szavát, gondolatjárását előre tudjuk már, mely esetben elkallódik a jellem, a belsőség, alanyiség; mindezek után, mondom, törést szenvedett azaz más irányt vett a költészet sugara, s a kiváltságos klasszikai alkotás alig talált egy-két pártolóra. Aztán a világ igen nagy; és megindításait alig lehet mindenkor szóval kimondani. Az emberi szenvedély és szenvedés, az öröm és csodálat, a bánat és kéj, továbbá a természet és történet szépségei, nagyságai olykor szóra kerülhetnek. A gondolat, érzés feszíti mellünket; az ajk ki nem rebegheti, isten a megmondhatója. És a költészet nem olyan külsőség, mely csak érzék elé állítsa műveit, hanem már anyagánál fogva, melyből dolgozik — s ez a nyelv, a beszéd — oly ellebbenő és eleven szellemiség, hogy a márványhoz kötött szobrászat, vagy színekbe vegyült képirás fölött méltán nevezhetjük anyagtalán szellemiségnek, azaz oly művészetnek, melyben legméltóbban veszi ki magát a gondolat. Ily formán a gondolatért elejti a szellem a külső mesterséget, szabatoságot, csint, és ragaszkodik az eszméhez, a lélek tartalmához, mikor a szép hangzat, rend és csin mellőzésével is kedélyünkbe dob egy szót, egy ígét, egy gondolatot, és ezentul nem a formához van tapadva többé a művészet, hanem inkább azon hatásba helyezve, mellyel kedélyünkre van, s kedélyünkben játszik mint tiszta bensőség, mint magánál többet jelentő szó, hogy duljon és forrjon bennünk, szülje ott magának a formát; szóval; a külső művészet helyett előáll egy belső, kevésbé formás, de annál mélyebb művészet.

Hadd említsek néhány, imez állításokra vonatkozó példát; hadd vehesse ki tisztán az olvasó, mit értek ime bensőséggé varázsolt művészetten. Legjobb és legtöbb magyarázó példát alkalmasint a brit költő Shakespeare ad; de a többek közül csak azt a híres helyet említem *Macbeth*ből, midőn elbeszélte Macduff előtt, hogy minő kegyetlenséget követett el várában Macbeth, mint ölte meg gyermekeit, nejét, így kiált föl: neki (*Macbeth*nek) nincsenek gyermekei! Értsd utána; következőkép nem ismeri, nem ismerheti az én fájdalmit, az atya fájdalmit.

Ilyen bensőséges hely Goethenél az a felelet, melyet Mephistopheles ad a törvénytanulásról a tanítványnak, mondván: Es erben sich Gesetz und Rechte . . . Weh dir dass du ein Enkel bist. Mintha mondaná: a törvény és jog örökségkép száll tovább a nemzedékekre, és amint szaporodnak az örökösök, annál kevesebb jut egynek. Weh dir! Hasonló szépségű, de sőt fenséges Zrinyinél, midőn (XV. ének, 33. v.) istenről írja:

„Igy monda de nem nyelvel és nem szózáttal,
Hanem tündöklő isteni akarattal.”

Mert az akarat bensőbb, mint a szó, s ennél, megvallom, fensége-
sebbet nem hozhaték fel például arra, mint szólhat isten. És ha ime pél-
dák csak messziről is oda mutatnak s netalán elegendők amaz elméleti
magyarázatok megértésére: úgy ideje kimondanom, hogy a költészeti
alkatnak az a neme, mely rendesen be szokott következni minden iroda-
lomban a *klasszikai* után és pedig ennek tisztázott formássága s külsője
lerontásával, nem egyéb, mint az, melyet közönségesen *romantikainak*,
regényesnek nevezünk világ szerte. Nosza vessük emlékezetünket a fran-
cia, német stb. irodalmakra s ott találjuk mindenütt ime bekövetkezést;
ez történeti tény. És itt már lehet valamit beszöni a korszerűségről,
miután mélyebb alapra fektetjük állításunkat, mint a napi érdekek köve-
telése; és mondhatjuk, hogy mailag nálunk korszerű a regényes, oly érte-
lemben, mint főnebb magyarázám; és korszerű, mint művészeti elv,
átvive minden fajra kivétel nélkül. Mely állítás széttöri azon megszokott
és jóhisszettel ápolgatott vélekedést, hogy a művészet történetében az
éposz legkorábbi, aztán jó a líra, vagy dráma; vagy mit tudom én, melyik
faj, miután ez nincs a szellem fejlődési rendiben. Tehát nem azt kell
mondanunk, hogy korszerű az éposz vagy dráma stb., hanem azt, hogy
korszerű vagy a klasszikai vagy a regényes idők szerint; de különösen
nekünk mailag korszerű — a regényes.

Ha költészetünk története megállapodási pontot, helyesebben kor-
szakot lát 1830. év körül, ez nem lehet más okból, mint a regényesnek a
klasszikai fölé kerültéből. A költői világba egy nagy elme dobálta be
teremtményeit; s kezdé szaggatni a klasszicizmus összetartó kötelékeit.
Neki állott legelőször is a nyelvnek, s ezt rimbe, mértékbe egyiránt gyur-
ta, törte, s körülbelől oly folyóssá tette főleg a görög hexameterak alkotá-
sában, mintha most teremtené azt. Fényes ragyogó képzelődés, nagyne-
mű lelkesedés, a hazai történet iránti kegyelet, a hősök emlékezete adják
költészete alapvonásait; ezekből dolgozott ő pályája első korszakában, és
készíté magát s magával az egész magyar költészetet egy nagy átalakulás-
ra, a lehető legnagyobb eredetiséggel, önállással, melynek párja mindad-
dig nem volt irodalmunkban; s oly süker díjazá szelleme törekvéseit,

hogy magára és egyszersmind költészetünkre nézve is előállott az új kor, a regényes költészet újból kifejtett kora; és ez a nagy elme — Vörösmarty.

A történet úgy akará, hogy éppen ezidőtájt Franciaországban is új korszaka nyílt a költészetnek; de bármennyire összeessék is a mi költészetünk megújodása a franciákéval, egyiknek a másikkal nincs egyéb mint időbeli közössége; s a mi újja alakulásunknak minden föltételei megvoltak saját magunk költészetében, mikép a főntebbiekben ezt kimagyaráznom talán sikerült is; de ha nem sikerült volna, mellém bizonyítanak a bekövetkezett események, melyek szerint mi jobban épültünk a költészetben magunkhoz képest, mint a franciák magukhoz mérve; kik ahelyett, hogy megmaradtak volna a költészet eszméje közelében, annyira eltávoztak tőle, hogy tulnyomó lett nálok az irány, a mellékesség, és egész eszthetikai világnézetöket kimeríteni gondolják az ugynevezett „moderne littérature” fogalmában.

Imez időszerinti találkozás mégis mutat egyet: a szellem utját; mert megújodás nincs változás nélkül; hadd legyen ezáltal kiemelve az, mit a népek közötti solidaritás neve alatt ismerünk. Mikor az idő teljessége eljő, leomlik a régi, előáll az új; klasszikusra a regényes.

Jó helyen fog itt állni egy illetékes nyilatkozat, mely 1837-ben kelve, az 1830—36. közötti szépirodalom felett elméledvén, így szól: „Nem tekinthetünk vissza e rövid időszakra minden öröm s nem nézhetünk a jövőbe minden reménység nélkül. Mert az azt megelőzőt időszakban néhány költői művész által elhintett magvak kikeltek, s az előtt, ki látni akar, tisztában áll most az irány, melyet követni, az ösvény, melyen járdallani kell. Lirai költésünk elhagydogálja [!] a dagályt s érzélgést, melyben fuladozott, jobb példányok nyomán, az egyszerűhöz, népihez simul; elveszti mindinkább azt a beteges szint, mely a cifrán érező periódus termékein látszott. Hazafiui indulatokat többen dicsőítének költői közöl, s különös érdeme az újabbkori e tárgy műveknek az, hogy a legmagasabb és legerősebb érzések, minden klasszikai eszközök nélkül, saját nemzeti menetellel, s énekelhető formákban jelennek meg” (Figyelmező, 1837. 6. szám.). Ez idézet habár úgy mondatik is el, mint jobb jövőbe való biztatás, mindazáltal végelapjában egykoru megérzése annak, mi kelő félben volt s később teljesebbé ment — a regényesnek.

Noha eléggé volt már szó a nyomozások folytán regényesről; noha az olvasó is elég himet varrt magának egyszer másszor kül- és belföldi művek után a felől s még többet gondolhata mindezekhez saját feje s képzelődése szerint: mindazáltal megjegyzem, hogy nincs szó, mely kevésbé volna felfogva, mint éppen a romanticizmus, melyet, mint csaknem a szertelennel határost, nem is oly könnyű felfogni, kivált ha külső

jeleit s jegyeit foglaljuk össze az időszerinti s regényesnek mondott művekből, ahelyett, hogy jelenségeit, egy mindnyáját összeölelő fogalomba egyesítenők. E részben a francia irodalom teljesen megfertőztette a legtöbbek felfogását, és pedig a szinpad és regények bitangolásai által.

A regényes, mint már mondatott, a műszellem fejlődésének szüksége, s mint ilyen, feltalálható a művészetek történetében általánosan; és van helye főleg a zenészetben, képirásban a költészet mellett. A szobor és építészetnél kevésbé van oly érvénye, mint ama háromnál. Oka, mert a zene, képirás és költészet sokkal inkább szellemi természetű, mint a szobrászat és építészet, melyek igenis a vastag anyaghoz köttetvék. De erről ne többet.

Hogy eredeti értelméhez juthassunk, le kell mondani egyelőre a megszokott képzetekről és kifejteni a valódi jelentést nyelvi és költészeti szempontból. A regényes valamennyi európai népnél romanticizmusnak nevezve, a spanyol *romancear*, *romancero* szótul ered; és *romancero* (regélő) tulajdonkép az volt, ki a nép által nem értett latin nyelv helyett a vidék vagy ország köznyelvén adta elő gondolatait, érzeményeit, volt legyen bár eredeti vagy fordító művész. Így ment át a hazai dalokra e nevezet (I. Szépirodalmi Szemle, 1847. 22. sz.) s a románcok Spanyolországban tulajdonkép hazai dalok. Később, midőn a Chateaubriand által nyílt költészetre Staël asszony ráönté a keresztvizet, romanticizmusnak nevezé azt szerencsés ötlet vagy sejtelemből, s ezóta áll a név, mint műtörténeti műszó jól, rosszul használva. A magyar nyelv az elmúltak elbeszélésétől, a regéléstől vette az elnevezést, s nálunk a román (regény) alább kifejlendő okon, de korántsem azért, hogy a regényes netalán a regények korszerűségétől kapná az elnevezést, sőt inkább a regények divata is fog igazoltatni.

Mint fogalom a regényes egy rangban áll a klasszikaival, mikép imez, ugy az is általvitetik a költészet minden nemére, és pedig *uralkodó elv* gyanánt. Az idővel csak ennyiben van összeköttetése; más szóval: a művészet korszakai különböznek egymástól azon szin és mód szerint, amint az egykoru művészetben imez vagy amaz elv befolyása tulnyomó. Különben nem lehetne kimagyarázni: hogyan állhatott elő például Katona József a magyar klasszikai korban; ellenkezőleg igen könnyen megfejthető, ha mint regényes költő, azon egész idő folytán észre sem vétegett. Hasonlóul itt leli magyarázatát az a különös tünemény, hogy mailag nálunk nem teszi azt a hatást egy két költő, melyet műveivel 1830 előtt tett volna. Csak gondoljunk Császárra, Kunossra, sőt néhány utóbbi verseiből ítélve, Bajzára is. Ki tudná képzelni azt a csalódást, mely Kisfaludy Sándort elfoghatá, midőn a T. Társaság valamelyik nagygyűlésén a „Somlai vérszüret” nem tetszék már ugy, mint 30—35 esztendővel korább tet-

szett volna. Gyakran az író túléli magát; gyakran megelőzi korát; hogyan lehet ez? A mondottak szerint.

Ne vélje mindamellett az olvasó, mintha én az elmúlt korokat s régibb költőket egészen odaadnám a feledésnek. Sőt inkább ezen irat főcélja oda irányul tulajdonkép, hogy ne szaporítsuk az irodalmi balitéletek lomtárát hibás felfogással; mert ilyennek tartom azt, midőn az irodalmi időszakok egymáson kívül sőt egymás ellenébe állíttatnak, mint a legújabb itészeti nézetek mutatják, egymás rovására is. Bármí fénnel ragyogjon a legújabb klasszikai magyar költészet az irodalom történetében, s bármí kevésre becsültessék ellenkezőleg a reá következő regényes irány: sem amaz nem oly teljes ragyogás, melyhez szó nem férne, sem ez oly lesülyedt silányság, hogy műbecse nem volna, vagy épen hanyatlását mutatná a költészetnek. Épen azért vettem én magamnak a fáradságot, hogy, talán nem igen mulatságos nyomozásban, lépésről lépésre kísérem a haladást; mert egyik időt a másikba ohajtom átvezetni, igtatni, egyiket a másikkól rend és törvény szerint kifejteni; és ha megadom a multnak a magáét, nem zárom be szemeimet a jelen és jövő előtt; ide nem számítva netalán azt a jámbor igyekezetet, ha leverő elméletek ellenére biztató szó nem épen véletlenül menne ki a tollam alól.

Ohajtandó egyébiránt, hogy az itész vetne számot magával, és ha eddig többnyire csak abban telt kedve, hogy mind folyvást különböztetett, s most klasszikai vagy regényes műalak, majd műfajok (regény, dráma), végre tán személyek iránti szeretet által is (mely legutóbbi legkevésbé kárhoztatandó) hagyta magát félrevezettetni, megfordítaná a dolgot, és keresné, kutatná az egységet, mert a puszta különböztetést, ime [!] nélkül, örökös egymástóli divergenciára látom vetemedni, melyből semmi haszon, legfeljebb is — polemia. Így készíte polemiát Toldy, az epigonok említésével, Gyulai Pálnak. Így lett Gyulai Pál csaknem éles visszautasítója az „aranykor” kijelölésének. És kérdem én, ha imez, éles elmére bizakodó, különbségek megtartatnak, vég nélkül folytattatnak, nem oda fog-e menni az egész vita, hogy egyiknek sincs igaza előbb utóbb? Azért ohajtom, hogy ime tühegyre vett distinctiók elmosassanak az egészes felfogás által, részenkénti felfogás helyett. Kölcsey, Kazinczy példái, sok másokéival együtt eléggé szolgálhatnak intés gyanánt: mire visz a puszta különbségeket ügyelő vagy rideg elvontságokra épülő itészet. A különbséget legtöbbször csak a vak nem látja, de az egységet épszemü sem mindig. Azt pedig, hogyan kellene folyni a dolgoknak, jelen alkalommal: hogyan kellene a költői művészetnek lenni, szakálatlan ifju is ki tudja okoskodni, mig azt, hogyan van, hogyan lehet a fejlődés rendi szerint, egy két szóval elütni nem oly könnyü s megvárja a gondolkodást.

Az ugyan rendszeren meg szokott történni, hogy fiatal írók, összeüt-
vén magokat egyegy kis kotteriába, addig-addig emlegetik egymást egy-
másnak, hogy utoljára nem is veszik észre, ami körülötök van. A közönség
szinte megjártszatik alkalmilag, de ez semmi — a közönség jó és rossz —
mindegy, csak olvasson. Azonban a szellem mindennek dacára is követi a
maga utját és elhagyja okvetlenül, aki hozzá nem ragaszkodik.

Kövessük ezuttal mi is az imént elejtett fonalat. — Midőn a lélek
többé nem érzi magát jól valamely régóta divatozott alakban, rendszerint
elveti ezt, s igyekszik magát új formákban kifejezni, magát ezekben meg-
honosítani. A tárgy tehát nem változik, hanem csak a színezet, az alak, a
kifejezés módja; miért haszontalanság volna teljesen ujról beszélni; ellen-
kezőleg igen alkalmasint esik szólanunk a megújhodásról, mely mint
mindenütt, ugy a költészetben is bekövetkezik.

Ha ilyen megújhodási korszakot veszünk a magyar költészetben, és
csakugyan a *klasszikai korlátok széttörését* Vörösmartyval ilyennek elis-
merjük: meg kell jelölnünk ama kivehető magasb pontokat, melyek nél-
kül a tájékozás nincs biztosítva.

Ilyen pont pedig nálunk legelőbb is a mithológiának elvetése s
helyébe a *hazaiságnak* emelése. Ez okból lehet felfogni azt a nagy válto-
zást, melyen Vörösmarty maga is átment, midőn az aurórai korból kilép-
ve, egy idő óta egészen máskép szerkeszte mint pályája elején, melyet
még az antik formákhoz ragaszkodás bélyegez. A legmelegebb hazai
érzések, a lelkesedés költészete, a magyar hőskor: görög hexameterek-
ben. E mértékre akkor tán vétek lett volna ráitélni, hogy idegen világnéz-
let s eszthetikai meggyőződés szüleménye; és a klasszikai műveltségben
iskolázott nemzet örült a jelenetnek, pedig jó oknál fogva, mert nyelvünk
diadalát látta benne inkább, mint valaha, mi az egyetlen költőinek hitt
görög mellett valóban az is volt.

Ez időtájon még legtávolabbról sem voltak reményeink lehető
magyar mértékre, s ha költészetünk nem jelent is meg azonnal ilyenben,
de a klasszikait csakugyan elhagyogató apródonként, s egyik költő így,
másik ugy: próbálgaták eltalálni a netalán inkább nekünkvalót; amiért is
a hexameterek elhagyása után eső legközelebbi kor a költői szellem ime
nyugtalanságának kifejezője. Hasonlóul mindinkább eltűntek a különben
dallamszerű ódai alakok mint idegenek, de a Kisfaludy Sándor által fel-
kapott sonettók sem tarthaták meg a kedvességet, hogy közdivatúvá
lehettek volna. Bármennyire folyt is bennök a verselés: a műérzék ugy
mutatta mégis, hogy a feltalálón kívül nincs abban másnak szerencsés
mozgása, megjegyezvén, hogy az eféle körülmélet formákat nem igen
szerette a magyar elme, s talán sehol sem irtak oly kevés gazelát, madri-
gált stb. mint nálunk. Mindamellet Kisfaludy Sándornak igen nagy érde-

mét hiszem abban, hogy tudott magának formát teremteni, ha szinte utánzottat is; s az ítészet meg fogja látni, hogy nem is költő, kinek saját hangmenete, gondolatfolyama s így saját kifejezési formája nincs. Az egyformaság talán unalmasság is, fogják mondani, és elveszi a műi szépséget. Ez meglehet; de mégis úgy tartom, hogy az nagy bensőségre mutat. Részemről igen szeretném, ha minden jobb költőről egyegy ilyen kedvelt és kimivelt forma jutna reánk, mikép a Zrinyi, Ráday versnemben már is birunk efélet, anélkül, hogy utánozni ohajtanám az olaszokat s másokat. Ez, ha korlátozottság is, de sajátság. Sok költő után elvégre többféleség válik belőle. Azonban legyen itt is szabályozó gondolat, az eszme, a költői ér.

A nyelv hangütését noha épen még Kisfaludy Sándor műveiből vette már észre, ha nem csalódom, Schedius, mindamelllett az egész klasszikai korszakon át nem vizsgálták. A három tagu lábak elmaradtával is még folyvást egykedvűleg lejtett vagy szökött a magyar szó; és lett a sor első szótagának elhagyásából vagy elmetzéséből a trokhaikus jámbikus-ság; ez amazzá; s ennyi volt az énekelhetőség minden alapja. Gyakran megtörtént, hogy a gondolat nem ütött ki jól lejti vagy szökő menetben, s a költő, ha kissé lelkiismeretes volt a mértékre, mint Csokonai, ki a hiressé vált „parasztdalt” (Ama fehér nyárfák alatt stb.) is lehetőleg jó jámbusokba önté, lemonda inkább a dalról és egy-két falusi kifejezéssel csinált belőle népdalt, vagy legjobb esetben elveté a mérték szigorát, úgy hogy rend és sor nélkül váltakozott egymásután lejti és szökő láb; mire a műítész igen könnyen ráüthetné a formai tisztatlanság bélyegét, de azért a magyar zenei hallás igen örömet figyelmeztet. Lassanként a zenei elem, egészen más, mint művészeti szabályok után, kezde bekapni a költészetbe; és csakugyan ha elrontjátok a jámbus és trokheus rendes folyását, azaz trokheusra jámbust is bátorkodtok hallatni, és megfordítva, abból olyan helyes mérték jöhet ki, mely a fülnek édesen hangzik. Így a jámbus és trokheus lábak összekötése, nem mondom összezavarása, öntudatlanul is ama fölfedezésnek volt megelőzője, mely utóbb a magyar zenei mértéket a népdalokból kikeresvén, a lengedezőben (choriambicus) mint uralkodó mértékben, mely tulajdonkép a trokheus és jámbusnak összekötése (— ∪ ∪ —), állapította meg azt, Fogarasi után. Így romlott el a mértékelési szabatoság költészetünkben a klasszikai kor letűntével, s így mozdult meg viszont kárpótlásul a zeneköltői eszmélet a saját nemzeti, hazai versmértékre. — S mit mondjak a rímekről? A rímek üzése a nyers halláson fordult meg, mivel a nyelv hangtana, ez a maig is majdnem parlag mező, egyáltalában nem volt mivelve. A rímet látták inkább mint hallották; s a mint leirták, úgy volt jó — a szem után. Mert ha jól mutatkozik is leirva e két sor vers rime:

mindamellet más *e* hangot vesz a hangtanász egyik, másat a másik rímelő szóban. De ha az ilyen rím sem állja ki a próbát tudományos szempontból; ha nem eléggé biztos vezér a szem, mert csakugyan véthetni vele a tudomány ellen, nosza! legyen vége a rímek perpatvarának, és lássuk, mit bir elsz szenvedni a hallás? És ugy találtatott, hogy a rímszegény magyar nyelv iránt nagyon kiméletes a hallás, mely mint legbensőbb, legmélyebb szolgálja a léleknek, igen sokat eltúr — a gondolatért s nem ütközik meg benne, ha a rímbetük összes hangzása vág csak együvé, s nem pedig a szótagok tiszta ugyanazonsága. Ily formán jó rím a rokon, bár nem ugyanazon, hangok ríme is az ujjabb magyar költészetnek, például: enged, mienket; alá, halál; hiszem, viszen, nép, sötét (Vörösmarty-nál), szóval az assonanc. Mennyi kincs a gondolatnak, mennyi fogékony-ság van megnyerve a hallásnak imez eltürt rímekkel! Ezóta mondhatjuk, hogy a rímbeli szabadság kiterjesztése óta már enyészni kezd a nyelv rímszegénysége, s napról-napra ujjabb formákkal, s példányokkal találkozunk *e* részben; és amint engedékenyebb a rímtan, ugy a közönség is, mely a régibb korban két, három, sőt négy szótagos rímeket csudála föltétlenül, helyesli a mértékeletlen mesteriséget, hallgatva mintegy más, mélyebb valaminek meglételét ohajtja költeményekben. Itészeink legujabban már minden fenakadás, visszatetszés nélkül fogadják a tehnikának imez ujjabb jelenségeit, és Greguss Ákos verstana magyar rímről tanít oly igazán, mint merészen; s míg a mértékre nézve Toldy elmélete az értelmi hangsulyról még eddigelé csak ohajtás, más részről Szénfy G. a magyar szótagok hosszúságát, rövidségét egyedül a hangzók idejétől méri, s az ugynevezett „positiót” még eddig nem eléggé indokolva, elvetvén, a zenei hallást és dallamszerűséget egyszerűbben igyekszik kimagyarázni s a magyar ütemet tudományosan megállapítani, törvényesíteni.

Ide fejlődött ki a tehnikai ügye mai napig azon időtől kezdve, midőn fentebbi szálvezetésem szerint Vörösmarty meg meré ingatni a régi hang- és rímtan szabályait. De az ő lépése csak kezdet volt még, s az itészet alig bátorkodott észrevenni az eltérést, annyival kevésbé helyeselni azt. Ami esetlegesnek látszott akkor, ma már törvényesítve van; de még most sem értünk oda, hogy rímen, lábakon tul mentünk volna és birnánk oly saját magyar versformákat egész strófákra kiterjedőleg, mint görögben az alkaikus és zaffói alak; részemről mindamellet nem hagyok fel a reménnyel, hogy ez is ki fogja magát vinni a népköltészet körüli kutatásokból, mert a részeket már ismerjük, következőleg az egészet is fel fogjuk nemsokára fedezni.

Hogy e nagynak, tágnak mutatkozó szabadságban is vannak törvények, már eddigelé be van bizonyítva; e részben gyakorlati s elméleti uton csak Arany példáját említem, kinek idevágó érdemei elismervék. Ha sok ifjabb költő által szinte a prózai ellaposodásig üzetett e modor, az csak annyit tesz, hogy a laza alkotás, a rend és szer nélküli verselés szintén irodalmi tény; s a technika elve és szabadsága a tulságig van immár kifejlődve. Az elv kivívta magát a gyenge oldalig, s lehet és van okunk belátni félszedségeit, árnyoldalait; azaz a baj fölismeréséből annak meg-orvoslására is okulhatunk.

A technika ügye körüli észrevételekkel már hagyám érinteni az uj-kori magyar költészet alapeszméjét a klasszikaihoz képest. Talán jó lesz magamat így kifejezni: ha a klasszikait, legilletékesebb műbírák és műbuvárok értelmezése után is, mint külföldön Winckelmann, Rumohr stb.; nálunk Kölcsey, Szontagh, választékosnak mondhatjuk: a regényest türelmesnek, szabadnak kell mondani minden joggal, mivel azt akarom értetni, hogy a szép eszméjének előállítására, érzékítésére többféle módokhoz, eszközökhöz mer nyulni; eszerint válogatás helyett változatos; mi egyuttal a sokféleséget tárgyban, kidolgozásban örömet veszi, így a művészetnek nagyobb elevenséget ad, mint a klasszikai elv.

Ha képes előadással jobban tudnám magamat kifejezni, a kört hoznám elő példaul ily formán: míg a klasszikai költészet az eszme, mint kög, szomszédóságában, közelében való tartózkodás, addig a regényes ugyszólván, eltávolodás s *ugyanazon eszme* mint középpont körül mind nagyobb-nagyobb körök leírása, rajzolása; vagyis nagyobb tért vesz lába alá, így tartalmára nézve is gazdagabbnak nyilatkozik. Meddig van vive ezen eltávolodás, látható a szépirodalmak fejlődéséből, melyek bizonyos nemben a költészethez szükséges külső formákat, a verselés mesterségét is elveték, s a poétai rhytmus helyett kötetlen beszédbe, prózába mentek át, s olvadtak fel keresése nélkül rímnek, mértéknek annyira, hogy némely itészek, mint Gervinus, ha jól tudom, a szépirodalomnak ezen részét nem is nézik művészetnek.

Ezen rész vagy költészeti nem a regény vagy román, mint legvégső pontig terjesztése a művészeti szabadságnak ugy tárgy mint alakra nézve; így a szóló művészetnek a tudományos ismeret, különösen a történet mezejére átvivője, épen ugy mint a didaxis másfelől és ellentétesen a száraz és vér és hus nélküli gondolkodással köti össze a költészetet szabályai s maximái által, és szintugy megesik rajta mint a regényen, hogy a valódi szorosabb értelemben vett művészethez hasonlóul nem számíttatik; ez, mert benne a poétai forma tárgya nem költészi; az, mert benne a költészeti tárgy formája nem poétai.

Azonban kössük össze a föntebb adott spanyol származtatással a regényesnek műbölcsészeti állását: mi fog kijőni belőle. Nem egyéb, hanem ha bizonyos előny, mely szerint a *kevésbbé költői forma mellett is, hamarább lehet eljutni vele a művészetben átlátszandó eszméhez, gondolat-hoz*, aminthogy éppen ezért nevezte romance-nak a spanyol mindazt, mit a lingua romana vagy rustica, azaz népi nyelven kapott a művészetből; és itt van megalapítva egyfelől a regényes műalkat népszerűsége, hazaisága; másfelől a gondolathozzi lepletlen viszonya, s mindamellet érthetősége, mely szerint a formai veszteséget a kedély pótolja ki magának azon hatással, mely mindenkinek lelkébe mint villanyütés száll, valahányszor hazai tárgyakat vagy inkább ismérteket ad elő a költő, idegenek helyett. Ismérteket mondék szándékosan, mert ez a fogalom szélesebb a hazainál, miután vannak tárgyak, névszerint a tisztán emberiek, melyekben minden kedély otthon van, mint magáéiban, s ezek a hazaiság mellett sincsenek kizárva a regényesből, mert úgy nem kevesebb mint épen a költői művészet záratnék ki belőle, azaz körülbelül az foglalna fő helyet benne, ami tulajdonkép a mai műtudalom, folyó nyelven immár *kelmei adaléknak* nevez a költészeti elemvegyületben.

De bár ennyire utasítja is figyelmünket a „regényes”: mindamellet olykor igen meg szokta játszani a költői meggyőződést. És mikép a régi klasszikai iskolában egyedül az tartatott művészeti feldolgozásra méltónak, mi görög és római lég színével birt: hasonlólul a regényes tárgyak is mintegy minden népek számára kijelölve látszának már a francia szellem tulnyomósága miatt, mi épen oly tévedés mai nap, minő volt Boileaué a klasszikum felől, ki nevetésesnek mondá a költőt, ha Ulysses, Aeneas, Páris, Idomena, Hector, Menelaus, Orestes, Helena nevek mellett Hildebrandhoz simul; vagyis nem görög, hanem ujjab időbeli hősoket zeng (L. Kisfaludy Társaság Évlapjai. IV. k. 227. l.). Ime hibás költői meggyőződés avagy nem jelent-e meg a magyar költészetben? Igen; és magát szerencsésen ki is élte, s tulnyomossága ezentul nem egyhamar remélhető.

Mondván a regényes műalakot türelmesnek, vagy Hugo Viktor szerint „művészeti szabadelműségnek” (libéralité dans l’art), alkalmasint esik rendbe foglalnom fővonásait. Első helyen áll:

A képzelődés felszabadulása, mely szerint a regényes műalakkal rendszeren oly tárgyak is fölvétetnek a művészetbe, melyeket az előbbeni, történetileg megelőzött műalak nem fogadott el. Ezen elv aminő nyereséges egyrésztől, épen olyan káros másfelől, de csak azon esetben, ha a szépirodalmak mivelői kevésbé levén fegyelmezve a műszép törvényei által, melyek a klasszikai költészetben már valósítvák, elvontan azaz minden korlátok félretudásával értik e szabadságot. Mert a művészet nem lehet

törvények nélkül, hanem amint változik a költői tartalom, azon módon kell változni az alaknak is, és beáll nem a törvények megsemmisülése, hanem módosulása, mint Shakespeare-nél a drámai hely- és időegység, mely ellen véteni ő előtte kanonikus bűn lett volna. Így leszen aztán, hogy a megszaporodott újféle tartalmat ebből szülemelő új forma fedi, azaz tartalom és alak konkrét egységbe forradnak össze és előáll a művészet valamely eddig nem látott arca, mint a műszellem fejlődésének új fokozata. Új tartalom új alakkal.

Ime jelenségek után emelkedett odáig a széptudomány, hogy a költészeti tárgyak többítésével újabb feladatok megoldását várja meg a művésztől a kidolgozásra nézve. És pedig követeli e tudomány, hogy a netaláni formai veszteséget bensőség pótolja, miért második helyen áll mindjárt, mint a regényes művészet kellő közepe.

A *jellemzés*; és a regényes műalakot imez uralkodó határozomány után, minden kétség nélkül bátran nevezhetni *jellemzetes* műalaknak; a *jellemzést* a műalak elvének. Ezt tudva egyszersmind azt is tudjuk: miért sürgeti mai nap az itészet a jellemzetest, az egyénit; miért keressük azt jobban mint valaha regényben, drámában, mégpedig a művészet más kelleteinek gondatlan elvetésével is. — Ha immár a tárgyak sokfélesége mellett a bensőség, a jellemzés szintén megkívántatik: a műszellem nem ok nélkül vesz elő minden oly módot, mely által legbiztosabban képes eljutni az érthetőséghez, vagyis a kifejezés kedvéért nagy készséggel fogad minden, a nyelvben meglévő, szólásmódokat, és *midőn teremti a nyelvet, ugyanakkor felhasználja a meglévőt*; ez okból támaszkodik a regényes mindenütt az ugynevezett

Népire, mely ugyanannak harmadik létalapja művészeti alkotásaiban. Hol találjuk pedig ezt? Nem egyebütt, mint a nép művészetében; és ezért van egyért, hogy a népköltészet ereklyéi nagyobb kedvvel tanulhatnak, nyomoztatnak ezidőszerint, mint akármely más virágzó korszakában a művészetnek s tudománynak.

Igy tehát ime három elem netaláni bővebb kimagyarázása, s irodalmunkban lehető megjelenésének kimutatása válik feladatommá, melyet ha megoldottam, nem fogom bánni: akárki melyiket szereti vagy melyiknek ad elsőséget; mert az elsőség igen iskolás fogalom; nekem elég lesz annyit mondani s kideríteni, hogy az 1830 ótai magyar költészet, epigon ide, epigon oda! a műszellem fejlődésének kényszerűsége, a történet nyilatkozása; nem képzelt, hanem lételes; nem ránk parancsolt, hanem belőlünk kifejtett. És lássa bárki ime vagy amaz álláspontról a tárgyat: szerencsét kívánok a jó megkülönböztetéshez; én ezuttal műbírói tisztemben úgy vélek igazán eljárni, ha mintegy megülök a tárgy közepében és jobbra és balra megosztom az igazságot. Lássa más a különbséget, nekem

ahhoz egység is kell. Így én uralkodom a tárgyon, amugy ő rajta uralkodik a tárgy. Szerintem már a klasszikai és regényes ugyanazon dolognak *különböző színezete*, s gondolhatni: hova visz amaz okoskodás, mely *csak* a különbségeket tartja szem előtt. E tekintetben nem is gondolhatni más kiegyenlítési módot, mintha előre meg volna állapítva: meddig vihető, s meddig van *vive* a klasszicizmus vagy a romanticizmus. És ha úgy találatnék, hogy egyik vagy másik jobban megközelíti vagy éppen megüti a mértéket: egyedül akkor lehetne szó eldöntőleg a költészeti tökély fokáról; de ily mérték nincs megállapítva. Egyébiránt az a körülmény is felötlő, hogy amaz időkor lefolyt, ez még foly; amannak hiányai is fölfedezvék, ennek előnyei sem igen fejlődtek még ki. A regényes, csak mint jelentkező műalak, mely az előbbenitől sokban eltérő irányt hagy észleltetni, tehát mint elv, mely életre akarja magát felküzdeni, s még eddig nagyánt csak törekvésben nyilvánította munkásságát, nézendő s elvárando. A jelenségek szépen mutatkoztak, mutatkoznak: meglátjuk. Mai nap még azt sem merném elhatározni s megállapítani: vajon elfoglalta-e úgy és oly szeretettel a költői elméket, mint Kazinczy korában a klasszikai, vagy meglehet, az elvnek eddigelé csak homályos oldalai, mint előre vetett árnyak, tünetkeznek előttünk.

Ha mondjuk, hogy a regényes műalak nem válogat tárgyaiban, sőt új tartalmat is követel és megbír, ezt közönségesen arra értik, ha, eltérve a mithológiától, hazai dolgokat, természetet, történetet választ műtárgyul. Azonban e felfogás igen szűk, mert a tárgy semmi, ellenkezőleg minden a feldolgozás. Mégis oly népnél, mint aminő, föld és helyviszonyainkhoz képest, mi vagyunk, igen lényeges egyért: mert magunkat jobban ismerhetjük s ismérjük, mint az idegent, s a hazaiságban minden tárgyat készen birunk, következésképp nem kell küzdeni távol idők, erkölcsök és szokások betanulásával, s az anyag annál könnyebben enged, annál könnyebben juthatunk vele és benne valódisághoz; másért: mert a nemzeti élet kap szilárdulást, erősödést általa; s ezt nem igen kell, a hazai történelem és főleg a jelen idő meggyőződése szerint, hosszasan mutogatni. Egyébiránt a költői képzelődés szabadon kifuthat az ó és új világ minden történeteire, távol országokra; sőt nagy költők, úgy látszik, nem igen gondoltak mindig a tárgy hazaiságával, hanem ellenben megtették azt, hogy idegen tárgyakba is hazai szint lehellettek, és római hősöket például angolosan jellemeztek, beszéltek. E részben a műszép tudományja igen türelmes; nincs is sok mondani valója.

Hanem fődolog inkább, mert a művészet lelkét támadja meg, egy új neme a tartalomnak, mely a regényes műalkotás szabadságánál fogva, és így az *elv nevében* és paizsa alatt, tolakodik a művészet világába. — Azonban a művészeti szabadság elve magában érhetlen mindaddig, míg nincs

mérsékelve bizonyos korlát által; s ez a korlát jelenleg a művészeti cél. Minek legyen szabad bejönni a művészetbe, ezt a művészeti cél fogja meghatározni; most tehát az a kérdés: van-e a művészetnek más célja mint maga, mert jófejú emberek sem akarják érteni azt az igen egyszerű tételt, hogy a művészet önmagának célja, ellenben igen könnyen megértik, hogy a szemnek tiszte a látás, fülnek a hallás; amikor aztán váltig vitatkoznak afelett, hogy a szem halljon, a fül lásson; mert ide megy ki az a meglehetősen felvont szemöldökű bölcsekedés, hogy akik a művészetet más, mint tisztán művészeti elemektől féltik, ezáltal a gyakorlatit vetik meg s űzik ki belőle. No ha már gyakorlat, és csakugyan gyakorlati az, mikor a művészet nem magaféle, azaz céljainak meg nem felelő elembe vegyül: akkor az egész gyakorlat nem érdemel többet, mint hogy ott vesszen. Egyébiránt igen szerencsétlen dolog az a gyakorlati beszéd; de miután a magyar embernek eszébe jutott gyakorlatinak lenni, nincs egyéb ohajtani való, minthogy másutt is az legyen, ne csak a művészetben.

Ezen új tartalom, mely más mint művészeti célból vásott be a művészetbe, a *hasznosság* elve után a *korszerűségi* zászló alatt jelent meg a regényesben. Feladata hol egy nemzetgazdasági, hol egy közigazgatási, hol más és mindenféle emberleges célt vinni keresztül. Ezek természetesen mind fölötte hasznos dolgok és a művészet igen jó eszköz létésítésök-re. Ki olvas mai nap nemzetgazdasági könyvet, unodalmas értekezéseket? Ellenben, ha világboldogító célaink vannak, fektessük regénybe; ezt olvassák a kisasszonyok, az iskolás és szerelmes ifjak, a hivatalszobákban napokon át unatkozott hivatalnokok lefekvés előtt, néhány író tudomás végett; és olvassa bár mindenki, de az mégis igaz marad, hogy ezen jó célokat nem a képzelődés viszi keresztül, hanem más valami. Ime boldogító költészethez nem sok kell. Nincs oly pelyhetlen ifju, ki a gimnáziumot vége felé járja, hogy ne tudna jó tanácsot adni bizonyos politikai, közigazgatási, rendészeti stb. dolgokról. „Azonban a jó gondolat is éppen úgy gondolat, mint a rossz; de a rossz még nem jó csak azért, mert a jóval abban közös, hogy ő is gondolat”. Továbbá a gondolat, még azért mert jó céllal mondatik, nem szükség, hogy jó legyen; mert ha mind jó lett volna, mit eddig jó hiszemben kötött a világra nem egy ábrándozó (mások szerint, gyakorlati) poéta, hire se volna a bajnak. Ez, akár mint kedvezünk a nevének, nem egyéb, mint koraeszség. Mert igaz, hogy van tárgya a nemzetgazdasátnak, épen úgy, mint a költészetnek, de azért, hogy tárgy valami, nem azonnal lehet tárgya egyiknek is, másiknak is, mert a költészet nem üres forma, hogy minden zagyvalékot belé lehessen önteni, hanem konkrét forma, mely a tartalommal elválhatatlanul van egybeforrva, vagy inkább a tartalomból forrott elő. A magyar szójárás nem szereti az

erkölcsös embert, állatot; bizony éppen úgy nincs mit szeretni az erkölcsös művészetben. Polgári prédikációk, időn felüli papolások, legjobb *iránnyal*, de a papot lehuzza palástja, mert nem emelő lepel az, mint Ilyés látnoké volt, midőn az égbe felragadtatott, hanem pompaöltöny, mint a tisztviselőké, kik a földi gondokért vannak.

Igaz ugyan, hogy a rabszolgakereskedés bűn az emberiség ellen, és Tamás bátya kunyhója végtelen rokonszenvet gerjeszt a feketék iránt, de mihelyt tudom, hogy a fekete anyák embertelenséget látnának benne, ha megvonatnék tőlük az alkalom jövedelmet huzhatni gyermekeikből, kiket mint a marhát, darab számra eladnak, végetlenül meglohad bennem a rokonszenv. A tények szigora oly következetesség, hogy elborzad az ember belé; csak az a nagy baj, hogy ezt be nem bírja látni a művészet, s mint őrült bölcs, kit megrontott a koraeszűség, fejjel megy a falnak.

Midőn a művészet ily nagy fát mozgat, Homér lantjával akarja bevégezni a trójai háborút, és egy régi törvényt felejt, mely egyik legjobb horáci általánosság: *Sumite materiam viribus aequam*, és belé hág a következetesség törébe, mely szerint, ha politikai és más irányok vannak előtte, kétségkívül a meglevő s fenálló rendet, a tapasztalás, az élet országát, intézeteit el kell torzítani, hogy saját képzelgéseit a mulatságon kívül igaznak is hitesse, kívánatossá tehesse. Így áll elő bizonyos absztrakt idealizmus; melynek nincs más egyebüvé kilyukadni a tömkelegből, mint a valóság eltagadására, vagy mint más országban hallottuk: az *isteni iróniára*. Ez aztán valami! És Murillo egy képe, melyen fia fejében keresgél egy anya, nem mint életbeli genrekép lesz látandó, hanem mint égre kiáltó festett panasz a szegénység, a rongyosság nevében. Helyes ugyan, ha a művészetnek vannak előérzései, mint a bogárnak tapogató szarvai. De ne is legyen az több előérzésnél. Legyen az korai sugár a nap fölkelte előtt; sejtse, jósolja a jövőndőt, készítse az elméket új dolgok szülemelésének elfogadására, mint Boccaccio és Dante, de ne csináljon naptárt vagy száz esztendőös kalendáriumot fölfedezéseiből, mert a bolond is kineveti. Soha sem üztek több erkölcstelenséget, mint az erkölcs nevében; így van az izléssel, a művészettel is ennek rovására.

Egyébiránt ha voltak is lelkes védői az ugynevezett iránynak, mely semmi egyéb mint hasznossági elv megvalósítása a művészetben: *egyik sem védte ezt a művészet elveiből*, hanem hol politikai, hol filantrópiai célból, mire csak azt feleljük kérdezve: sokat érne-e, ha a politikai dolgokat, szintén megfordítva, művészeti szempont után mérnők, védenők?

Az irány sorsa így áll: a költészet mint az általános eszmeiség előállításának egyik módja a vallás és filozófia mellett, ezekkel van legszorosabb, solidáris viszonyban; következésképp ezekből vesz fel legtöbbet, sőt néha azonosul is velök, mint például a régi görögöknél vallás és művé-

szet, és nagy részben a bölcsészet is, egy vala Plato koráig. A tudnivalókból vagyis inkább a tudomány és tapasztalás nem költői tárgyaiból, a költészet nem meddő tisztán, szárazon veszi át az elemeket, hanem a valláson és filozófián átszűrve, így minden tartalmat fölvehet oly elővigyázattal, mint egészséges test fölveszi a himlőt mint roszt, hogy meneküljön a rosztól. Ekkor a tartalom, mely nem költői világból vétetik, alárendeltségre van szállítva és nincs ellene semmi szó, mert egy részét teszi az organizmusnak, de tudós értekezésekké, időn felüli üres elmélődéssé (speculatio) kiduzzasztva, igazolhatlan jószággá önállósítva: tulnövés a művészeti szervezésen, ez — irány, s az irány a művészet gölvája, kinövése.

E szerint épen az, mi a regényes műalkotást a klasszikai után mint haladási mozzanatot ajánlja, t.i. a válogatást félrelökő türelmesség, meg is fertőzi azt, és a szabadság útján jó és rosz elem beszabadul a művészetbe, mint a jeruzsálemi templomba „ökröknek, juhoknak, galamboknak árusi és a pénzváltók”. S midőn a regényes műalkotnak jó oldalai mellett az árnyékost is felmutattam, nem volt szükségem túlmenni a hazai költészetben. A példa itthon is kapható. A regényes műalkotnak felülkerekedése a szellem törvényeiben alapszik igen is, de az általa keletkezett művészet, bizonyomra mondom, csak az elv gyöngye oldala után van művelve jobbára. Azonban ki mit mond reá? Hátha ez csak a forrási időpont, melyben legelőbb is a tisztátlan tajték fordul felül? A hajónak is van balasztja, midőn elindul, de ha belé jött a rendes haladásba, ha el van igazodva terhével a sulypontra nézve, tengerbe löki azt, mint alkalmatlan terhet. Így kell megszabadulni a költészetnek is a mellékes betolakodott elemektől, ha egyszer megtalálta középpontját, mely az elv tisztasága.

Hasonlóul nem kell másuvá menni példáért avégett sem, hogy a *jellemzés* ürügye alatt becsempészett balságokat, illetőleg torzításokat felmutathassuk. Torzképeket más időben csak történetesen, talán csak tévedésből csináltak volna, de a regényes korban erre is elv jogosítá az írókat. Mennyi nemtelen adalék vegyült ez uton költészetünkbe, nehéz volna e kivonatos vizsgálódások között előadni; csak az árnyékot festenők vastagabbra. Mióta Garay „Hári Jánosával” [!] annyiszor elmondatá ismeretes „az angyalát”: azóta nem maradt ez igen naiv példa utánzók nélkül. Én meg nem foghatom, micsoda rövidséget szenvedett volna Hári János jelleme, s vele a magyar költészet, ha kihagyatik belőle amaz értetlen, s magyarózván pedig éretlen, fel-felkiáltás. Ez igen népi lehet, de koránsem jellemzetes még azon esetre sem, haszinte magyar embernek, némelyek szerint, oly szükséges vonásaihoz tartozik a káromkodás, hogy mint születése idejét, keresztlevelébe kellene igtatni azt is. Említsem-e Nagy Ignácnak igen sokszor lepletlenül tartott életalakjait, melyek a

sejtés vagy hozzávetés minden költészete nélkül, de annál nyilvánoságosabban, szeme szöktibe állítottak az olvasó elé?

Ami végre a *népiességet*, mint a magyar regényes költészet harmadik létalapját illeti, ez is részesült ama szerencsétlenségben, hogy szélesebben fejlett ki árnyék, mint fényes oldala, melyet épen azért nincs miért legyezgetni, mert jobb volna, ha sohasem ismerők vala. Hogy e részben Kemenesaljának, s a palócságnak jutott, költői által, némi dicsőség, fel van jegyezve a költészet történetében, s oda jegyezgetni többé fölösleges.

Előadva ekép a regényes műalak mindkét oldalát, egy cseppet sem ütközöm meg benne, ha mai költészetünk haladásán van aki megütközik. Nincs mit tagadni, hogy a visszaélések száma nőttön-nő, s nőni is fog mindaddig, míg a művészeti szabadság önmagát nem korlátozza. Hol a mesterség szabályai tisztázzák, mint a klasszikai művészetben, akármely kis gondolat is hamar ömlik kerek alakba; s itt könnyebb a művészet; de a külső szabályszerűség helyett belső törvényességet követni, szem és fül helyett lélekre bízni a látást, hallást, ez több; itt nehezebb a művészet, habár nem látszik is annak. Azonban elvégre nem lehet a kettőt egymástól elválasztani; s az lesz a legnagyobb, ki mindakettőt érti. Vajjon nem megköszönendő szerencse-e, hogy a régibb magyar költők megtörték a nyelvet verselésre, az újabbak még addig sem vinnék, hogy formátlan műveikből szét ne folyjon a tartalom? A mult idők nyereiméit nem szabad felhasználatlanul hagyni; különben lefelé járunk a költői művészettel; arra pedig tanulmány és erős igyekezet kívántatik. A jelen költői nemzedéknek jutott az a kedvező körülmény, hogy e tekintetben irodalmi uton is segíttetik. A régi költők újabb kiadása oly nagy gondolat, hogy maga elegendő a hazai költészet újjászületésére; a népi gyűjtemények hasonlóul tetemesen előmozdítják a buzgó igyekezetet.

Immár ott vagyok, hová régen igyekszem: a részleteknél, egyes íróknál. De még itt is van előre bocsátani valóm. Ugy illik, hogy megnevezzem minő költészeti fajokban mutatta ki elevenítő erejét a regényes elv; melyikben jobban vagy kevésbé; hol és kikben mutatkoznak inkább előnyei vagy hátrányai. Ime kérdésekre való felelet lesz ugyan mindaz, mit ezután fogok mondani, mégis megjegyzem, hogy az uralkodó elv fő befolyását eddig az eposzi költészet fogadta, ezután a dal, s végre és legkevésbé a dráma, noha imennek egy egészen új fajtája, az ugynevezett „népsziművek”, önállósági jellemmel állott is elő az időszak folytán.

Három nagy tömb fog eszerint, erősebb vagy gyöngébb színezettel, összeállítatni. Mint e munka célja igényli, az egyes művekkel nem annyira leszünk elfoglalva — ez a részletes kritika feladata — hanem inkább íróik költészi világával, művészetével; miből ama tételnek ohajtanám

tisztába jövetelét, hogy a regényes elv újított, szülemlett s mind folyvást szülemlik irodalmunkban s a költészet nálunk élő elevenség, élő történet. — Minő képek vonulnak el szemeim előtt! Én már huszonöt év óta emlékszem a szépirodalom napi jeleneteire. Mi lett volna életemből a legszebb koron át, ha egyéb állapotainkra vetvén sovár, oly ritkán kielégítő pillantást, nem ugyan megvetéssel, de csakugyan hidegséggel fordulván el tőlük, itt sem találtam volna előmenetelt, haladást? Oly kérdés, melyet magamra nézve megfejt az a szerencsés körülmény, hogy még tudok örülni, remélni, mert különben egyiket sem tudnám, a bevégezte volna hatalmát rajtam is az idő.

„Ki nem ismeri a kedves Zoroasztert, a szeliden álmodót, hogy napunk azon istenség, melytől termékenyítő erejét kapta a föld, hogy füveket és állatokat teremjen, az emberrel megnézesse e szép világot és imádságokat csaljon ki kebeléből, melegen emelkedőket a csillagos ég felé?”

„Ugyan *volhat*-e, ki a világosságnak ellensége volna? . . . Fény lövel-li keresztül ezen mindenséget, fényben usznak napjaink körül a csillagok, fényárt bocsátanak magokból a napok. A növényvilág sugár után eped, s egész pompájában csak ott díszlik, hol napvilággal eltelhetik. — A sas gyönyörködve látszik uszkálni a fényáru levegőben, a pacsirta éneket zengve emelkedik a nap alá.”

„Szeretem a napot!” stb. — Így énekelt egy költője Magyarországnak, költői vallásos lelkesedéssel, mint fényimádó, fordulván a naphoz számtalan izben, bizonyos keleti szint hagyván láttatni valamennyi költészetén. Ezen költő, ha nem mondanám is, eltalálnátok: *Vajda Péter*, a romantika első szülöttje az újabb magyar költészetben.

Hol vette és hol nem vette magát ez a keleties költészet, mely mindamelllett sem volt az másképpen, hanem ha a keleti természet és életnek hallomásos, képzelet utáni szemléletében, mindegy. Vajda erre elegendő műveltséggel birt; ez nem is fődolog. Hanem kelet rózsáinak is vannak tövisei. Vajdát mint szegény születésű, jogtalan ifjat nyomta valami e haza levegőjéből s feljajdula költészetében. Ő benne a fennálló társadalmi rend és rang fájdalmas érzéseket költe, s ide haza nem levén szabad a gondolat, azt pedig, ami nehéz volt keblének, ki kellvén mondania, kelet páriáit lépteté fel költészetében. Ez a kulcs; de csodálatos rendje a szellem fejlődésének az, melyet Vajdában vettünk észre, hogy midőn újból megindult nálunk a romantika, itt is, mint az emberi összes ismeretek világában, az érzéki világgal tétetik a kezdet, és a megújhodási lépést a természethez fordulva tettük. Az érzéki világnak vagy külső természetnek legelső tüneménye a nap, ez az átszellemült anyag, vagy talán

nem is anyag, hanem átmenet egy anyag és szellem között. A keleti vallás, tudjuk, az igaz és jó képét látá a napban; így Vajda csak egyesíti a vallást és költészetet benne, kinek tiszteletére Memnon szobra gyönyörű meséjét a legszebben dolgozta fel. Mint gyermek az anya ölén, úgy pihent ő meg az anyatermészet kebelén. De meg is történt vele, hogy egész valója épen úgy volt elfogulva a természetben, mint a csecsemő szelleme anyja szellemében. És bár valamennyi költészete leginkább és tulnyomólag a közte és természet közötti viszont dicsőíti: éppen e közvetlenség vagy a természet tárgyának istenség gyanánt elfogadása okozá, hogy a természetismérő és szerető költész örökre el lőn tiltva az emberi szenvedélyekhez való jutástól s művei bármily édesek is a szeretet és imádás zamatától, még sem szállottak fel a kellő világnézetre, honnan a természet többnek lássék, mint erők játéka, isten többnek, minthogy a napban elegendőleg fogassék föl: innen a vajdai költészet legfőljebb a szeretet pantheizmusa; pedig a költőnek, hogy meghassa az ember és természetvilág belsejét, ugyszólván ellentétbe kell magát tenni a természettel, vagyis annál inkább elmélyedni a szellem világába, melynek kifejezője főleg az ember; másszóval: nem az embert kell feltalálni a természetben, hanem az emberben a természetet. A természet való, hogy igen szép — tüneménynek, a nap illik első égi testnek, de azért nem isten, s a természet nem elv, nem végalap, hanem csak kifolyás, eredmény.

E ponton nem csoda, ha költőnk úgy tünik föl mint bölcsész, ki az erőket imádja. Irt is az Athenaeumban cikkelyeket az erőkről. Mikor a Természet című folyóirat megindult, Vajda Péter szolgáltató a bevezető s irányadó elmélkedést. Szó sem volt benne másról, mint erőkről; nagy nehezen mégis rá hagyta magát vétetni, hogy erők helyett e szó álljon: isten. Ki e folyóirat első számát bírja, meg fogja találni ez egy szót — egyszer. Ám az erők csodálása igen szép és könnyű is velök bánni; de az erőnek mindig anyagra van szüksége, hogy nyilatkozhassék: így belőle igen népszerű tudomány származhatik, mindamellet nem származhatik oly fenséges tan, mely kielégítse a mai világ kívánalmait, s a keresztyén tudalmat.

A természetnek ilyes példányul tartása volt már oka a vajdai fényes de azért külsőséges költészetnek. Első művei meglepték az olvasó közönséget; s valóban erőnek telje mutatkozott azokban, mint rendesen az egész természetben, mely erők játéka; ugyanazért minden költészet úgy jár vele, hogy a természethez folyamodik legelőbb és mindig, valahányszor meg kell ujhodnia. Ehhez folyamodott Vajda szelleme is. Vajkoon-tala, Memnon szobra mind keleti színezetű elbeszélések, szívesen fogadtattak ugyan, de éppen e kedvező körülmény árta legtöbbet költészetének, mert állandóul választatá vele az egyszer-kétszer szívesen vett

módot, azaz modorra ment által, mely miatt aztán igen nehéz a költőnek egyéniséghez, szakasztott személyiséghez jutni, s bensőségben forgódva fejezni ki magát s alakjait.

Nevezetes tünetemny továbbá e napsugaras költészetben az ugynevezett világfájdalomnak meglendülése. Most az egyszer nem nyugatról jött az, hanem keletről, honnan ered különben az emberiség, a történet és minden, csak, legalább tudtommal, nem a viágfájdalom. Egyébiránt az emberiség sohajtasai nem fojthatók el minden időre, s a nyugalmasság népeinél is megzendülhet a panasz éneke. Ilyen kögön kívüli mozgásai Vajda képzelődésének valamely nyugtalanságot árulnak el, s tudva van Joguz című drámai költeményének iránya; mert Joguz tulajdonkép Jogüz vagy Jogüző, jogkereső, s én előttem, midőn felőle itélek, déli színben mutatkozik az a bizonyosság, hogy imez áleszmeiség pótolhatlan hiánya lett összes költőiségének; mit ugy magyarázunk ki tulajdonkép, hogy ő idealista volt ugyan, de nem birt elszakadni az anyagtól, s azért választá muzsájául a napot, ezt a, mint feljebb mondám, szellemszerű anyagot, mely világít és melegít ugyan, de világa, melege sohasem oly áldásos a költőre nézve, mint a keresztyénség hite és bölcsészete, melytől Vajda egész pályáján keresztül idegen maradt, s ez okból a romantikának csak a küszöbén állapodhatott meg.

Lett volna-e más alakulása költészetének, ha irodalmi szaggatottság helyett nyugalmasan, az élet gondjaitól menten üzheti vala hivatását, nem feszegetem; de életadatai s költészeti munkásságai között megemlíttem. Ugy látszik, hogy ő ily netaláni körülmények mellett is csak mélyebben igyekezett volna kifejtetni dogmáját. Szelleméhez egyébiránt legbiztosabb kulcs az egyszerűség, s a kinos megelégülés, midőn bölcsészete palástjával fedezé az élet rongyait; mégis alig lehetett volna olyan új alakulása a világnak, mely felé nem fordult volna vidám orcával; azért ő nyelvben, tudományban, költészetben egyiránt és mindig a legbátrabb és legvakmerőbb ujtónak marad. Még ennek dacára sem volt elég erős áttörni, mint bölcsész, az anyag korlátait, azért a költészetben is féluton kellett megállapodnia.

Ha az irodalom történetének szokott felfogásánál maradnánk, elejtettnek kellene gondolnunk a történeti szálat, mert Vajda, mint költő, nem talált követőkre, azaz folytatása nincs utódok által. Mindamellett a folytonosság nem szakadt meg, sőt annál élénkebbnek mutatkozott azon időben még, midőn az ő költészete virágjában állott. De a folytatás, ha ugyanaz ismételtetik, nem folytatás, hanem csak visszatérés az előbbihez. Mint közéletben mondják, hogy a szélsőségek érintkeznek, ez tulajdonkép a szellem országára illik és az ellentétek fejlődnek mindjárt egymásután.

Költészet után már, minő a Vajda Péteré volt, olyannak kelle következni, mely attól eltérő, ne mondjam, hogy teljesen ellentétes, lett legyen. Így a természet fölszines, alig meglelkesített nézlése után, mely ad ugyan csillogó képeket s alakításokat, de azért mégis fölszínnek marad, ott kelle magát föltalálni a költői szellemnek, hogy a természet legmélyebben buvárolható, vagyis az emberben. Ha e tételek talán üres elmélődésül nézetnének, úgy minden gonddal és sietséggel azon időpontra kell fordítanom az olvasó figyelmét, hol ez a fejlődési műfolyam történetileg is megjelent, mert imez elmélet szálhuzás a történetben; nyomról-nyomra kísérése a fejlődésnek.

Amaz embervilági mű, *A Karthauzi*, megjelent (először) az *Árvíz*-könyvben; költője b. *Eötvös József*. — Nem ismerek az irodalomban hasonló sorsu művet akár hatása, akár az ítésettől fogadtatása után; épen azért, midőn egy századnegyedre fordítok vizsgálódó pillantást, idején valónak tartom femutatni azon balkézre kötött frigyét, melyben állt a kritika és művészet akkor irodalmunkban. Mi a hatást illeti, oly meglepő volt az, mint akár Kisfaludy Himfyé, akár Vörösmarty Zalán futása, ha nem meglepőbb. Ismérem, az ítéseten kívül, mivel egyének örömragyogva mondott emlékezeteit mind e két műre, de tudok hölgyeket s egész seregét az ifjuságnak, kik a Karthauziból szóról-szóra mondanak el egész lapokat. Sőt készen vagyok arra is, hogy azon esetben, ha valamely istencsapás által megfogyatkoznék bennünk a költészeti erő, akadna mindjárt elme, ki „a bánatnak e könyvét”, mint Pap Endre irta, versekbe szedné s a nagy szeretet miatt elrontaná, vagy rendesen szólva, prózaivá tenné, mert oly kevésbé próza az.

Ismérem ezen kívül a kritikát, mely e mű megjelenése idejében és azóta is tüzetesen vagy alkalmilag elmondattott fölötte. Olvastuk a bírálatot és úgy tetszett, hogy igazat mond a maga szempontjából. Szemere Pál, ki nagy hajlandósággal s költői rokonszenvvel hajlott a Karthauzi felé, irt ugyan (*Figyelmező*, 1839. 10. sz.) valamit mellette, de szinte roszul esett, hogy amit el akart volna mondani, nem mondta el mind. — „Két vádat hallottam,” írja ő, „a Karthauzi ellen. Egyik, hogy oly karakter az életben nem létezik, s hogyha létezik is, nem érdemes eszthetikai művé dolgoztatni. — Innen beszédemben, folytatja, a költészet szabadságának védelme, innen kikelésem a műfilozofok egy és más követeléseit ellen.” — E vádak mai nap nem vádak többé, s e részben a műtudalom csakugyan fejlődött annyira, hogy éppen nem tartjuk csudának, ha valaki észre nem veszi fátul az erdőt; az pedig, mi legyen érdemes feldolgoztatni, kereken kimondjuk, nem a műfilozof dolga, hanem a művészé. *Laissez moi faire!* így kiált fel ő és valószínűvé lesz, ami éppen nem lát-szék vala annak.

Minden költészeti mű egy új teremtmény, s ha nem mondom is, hogy bámulással nézzen rá a műfilozóf, de annyit mégis megérdemel, mint egy új növény vagy bogár, melyet először vél fölfedezni a természet buvára. Eszerint minden egyes mű egy-egy adat, egy-egy szellemnövény, melyből nem annak kitudása fődolog, hogy minő rendbe osztályozandó, hanem az, hogy miért új ő, vagy mi van benne; s mi ő, magára nézve. Van egy neve a filozófiának, mely azzal dicsekszik, hogy kimérte a tudás határait, s ezen határokon belül szépen elüröngötte magának mindent épen oly pontossággal, mint a természeti gyűjtemények tárát el szokták rendezgetni. Nincs rosszabb a művészetre nézve, mintha ime filozófiától bíraltatik; ez — megfeszítése az elevennek. Ilyen gyűjtemények tárában, igaz, nincs meg a Karthauzi előképe, de azért nincs-e hát meg az életben sem? Isten őrizze meg a művészetet ilyen bölcsészettől!

A Karthauzi ellen felhozták, az én tudtommal, hogy igen alanyi; hogy előkelőleg uralkodik benne a komor kedély, fekete vér, máj- lép-kórság, nem levén kifejlődve előtte a tárgyilagossá világ, hamar esik kételybe. Igen! de ha belé esik: benne van s az épen olyan állapota lelkének, mint a szerelem vagy öröm, mint gyomrának az éhség, inyének a szomjuság. Lehet, hogy a tárgyak világa más, de az ő lelke állapota most az egyszer épen az, mint az ég, ha felhő nincs rajta, kék s mondjuk-e mégis, hogy az csak látszat, hogy a valóságos ég más színű, hogy a színek tárgyilagossága nem kék: Igazam van, ha állítom, hogy az ily tanítás lehetetlenre visz, s eltöröl minden költészetet, mikor nihilizmusba esünk.

A Karthauzi, mikép tudatik, szaggatva jelent meg az Árvizkönyvben s a második közlés már nyomosan lépett a bírálat ellenébe; és talán az egésznek sincs költőibb része, mint az a fényes apológia, mellyel Eötvös ime fekete színt védi (I. köt. XXVI. sz.) „A meggyőződés, hogy örökre boldogtalanok vagyunk, betegség s nem egyéb, romlott máj vagy lép talán, melyből ha kiüdülsz, a sötétnek látszott föld egyszerre rózsaszínekben áll előtted; így mondanak. — De vajjon hát e gondolat vigasztaljon-e, ha keserveimnek okát pathológiáddal magyarázod. A végre átlátom, hogy a lélek szenvedéseit testem okozá, hogy egy meghűtés az, miért a föld oly virágtalannak látszik; hogy latnyi velővel több vagy kevesebb; hogy egy nyomás, melyet dajkám véletlenül fejemen tett; egy esés, mely gyermekkoromban agyamat megrázá, más színekben mutatná a világot — mit bánom én? nekem az élet mégis csak az, minék látszik, annyival elbusítóbb, ha átlátom: mi kevés kelle szerencsém elrontására. Mit is bánja a féreg, hogy az, mi árnyékot vet rá, s előtte a nap meleg sugárait elrejti, egy fűszál csak; mit bánja a moly, ha egy kis gyertya lángjában enyészett; a fűszál, a gyertya nekik annyi, mint nekünk bérc, szikla s

villámok; s rosz vigasztalás, ha a gazdát, kinek házát lángok emészték fel, arra inted (emlékezteted), mi csekély szikra kelle egész vagyonának elrontására”, stb.

Nincs ember, kiben a lélek tovább emelkedik a sárnál, hogy elő ne fordulna életében az az ideális kételkedő lélekállapot, mely a Karthauziban alapeszme. Nemzetek úgy mennek át rajta, mint egyének; a bölcsészet szintügy, mint a költészet. Legalább ilyen időszaknak kell nézni azt, mely a régieknél Plató, az ujabbaknál Fichte törekvéseit érthetővé teszi. S a költészet volna kivételes e részben? Van-e ifju, nemesebb agyagból gyúrt, ki egy nagy ihletésű pillanatban hivattnak nem érezte volna magát az emberiség ügyének viselésére, ki ne hitte volna, hogy a világ fájdalomainak ő lehet csak egyedüli szószólója? Szerencsés a költő, ki a lélek imez állapotját meg tudá ragadni, és el nem bocsátani mindaddig, míg fogamzásba esett általa teremtő kebele.

Igy a kétely emberi, tulajdonkép ifjui lélekállapot, mely a természetben is eléggé kifejezi magát, midőn a szürkülettel a fényes napot, az alkonnyal a csillagos eget veti fel a láthatárra. Se a tiszta nap, se a fekete homály nem ad tiszta látást; sőt a szeplőtlen világosság vakít, s annyit ér, mint a merő sötétség, mindkettőben elmerül a képzelődés játéka, vagy megtörik a halandó szemek tekintése.

De a kétely tulajdonkép nem is oly merev valami, mely szilárd falakként állapítaná meg a kedély hullámain, vagy megkötné a haladást menekülés nélkül. Sőt inkább a kétely folyóssá teszi előttünk a dolgok rendét, s megállapodni benne lehetlen. Versenygés az, mint Hamlet és Laertesé, kik a küzdésben kicserélvén egymás törét, egyik a másik helyére áll. Váltakozás, mely mikor tagad, állít, mozgás, mely midőn nyugszik, halad; ladik, mely állna, de a folyó viszi. — Azonban a Karthauzira nem is jól mondatott ki a kétely vádja vagy jellemzése. Kétely-e az, midőn az elején mindjárt öröklőnek mondatik a hit, (1. k. 7. l.); kétely-e az ily állítások: csak a szerelem nyoma nem veszhet el (1. k. 189. l.); az emberi nem el fogja érni magas célját; reméljete ifjak (2. k. 341. l.)? Ezek nem kétely, nem az a neme a kételynek, mely aláz, hanem az, mely fölemel és igaz nevéen a legmagasb, legnemesb idealizmus, és az egész Karthauzi, az én szememben legalább, segélyért való kiáltás Istenhez a veszendőbe ment s menendő hit, szeretet és remény nevében; panasz, mely az egeket verdesi, mondván: a hit eltűnt az emberek között, nélküle nincs élet (1. k. 156. l.); adj egy nagy fenséges gondolatot, oh adj világosságot nekünk (2. k. 17. l.) vagy tulajdonkép a Karthauzi felkiáltás a keresztyénség igényei, jogai mellett.

Nem, a Karthauzi bizony nem a kétely költészete. Bármily ragyogón lép is föl benne a bölcsész, midőn a század fenéjét ismerteti, s a

társadalom titkos bünei fölé tart világító fáklyát, hogy szinte az elcsüggesztésig valók és igazak elbeszélései: nem ott van-e mindenütt, mint Raphael igen sok művének szélein az angyalfejek, nem ott van-e közel a vallás, a hit vigasztalása? A Karthauzi egy nagy vallásos költészet s általa oly elem adatott a magyar költészetnek, mely igen régen hiányzott abból, mert a líra egyes fellángoló érzelmein kívül a leghazaibb művek is úgy irattak, mintha mai nap is pogány magyarok volnánk, csoda-e aztán, ha nem töltik el jótékony melegséggel a kebelt, s hiánynak érzetét hagyják a lélekben? A képzelődés ragyogásai vallásos elem nélkül, csak ama káprafény, mely a téli tájak haván csillog, s tiszta nap mellett is hideg időt jelent.

Az egy Chateaubriandon kívül, ki az egyházi atyák óta egyik legbuzgóbb védője volt a keresztyénségnek, nem ismerek költőt, kiben a szent meggyőződések annyira szívet és lelket foglalóan, szinte a csontok és velők összeköttetéseiig hatólag szólaltak volna fel, mint Eötvösben. Akárki mit mond és tanít az ugynevezett felvilágosodás bölcsészetről: az el nem törli az emberiség könnyeit, nem ad menedéket a szívnek, ha két-ségbeesés fenyegeti, nem nyughelyet a léleknek, ha kiáradtak szenvedései, nem vigasztalást a kedélynek, ha feltámadt a világ ellen. Nemcsak a görögnél volt egy a vallás és művészet; nálunk is együvé forrvák azok minden ellenmondások dacára; s nem is lesz, aki elszakítsa egyiket a másiktól. Emlékezzünk reá: mit adott a művészet a vallásnak, és nem fogunk soká tanakodni felette. Vagy hová lettek volna annyi remekei a művészetnek, ha a vallástól s ezéi, ha attól nem kapnak kölcsönös felsegélést? Midőn büne tudalmával akará megverni Gretchent, Goethe sem tudta méltóbban közelíteni a fenségeshez, minthogy a templomba vezeté el, hol a „Dies irae” megrázó hangjain támasztja föl benne a lelkiismeret furdalatát; s minő jelenet az Eötvösnél, midőn a Karthauzit a „De profundis” nyugodt, fájdalomteljes hangjai töltik el, s megmentik az öngyilkolástól! Vallás és költészet, ime két égi testvér soha nem találkoztak szerencsésebben a földön.

Mondjanak e regényről bármit: hogy jellem, szövevény nincs benne, hogy elbeszélései lassan mozgó, okoskodásai, elmélkedései hosszadalmasak, érzései érzelmek, hogy nem mű, nem kerek egész, ezt mind elmondhatják. Sőt az talán nem is regény, nem is beszély; de hogy men-nél kevésbé egyik vagy másik faj, annál inkább teljes költészet, mindenki megvallandja, sőt amennyiben végső kimenetele a legszebben összeengesztel örömet és bánatot, eget és földet, s egy nagy hittel, a halhatatlanság hitével ajándékozza meg lelkedet: művészeti hatása is tagadhatlan.

Egyik író a másikra nézve föltét, egyik a másiknak betöltése; egyik ezt a mozzanatát műveli s emeli ki a szellemnek, másik a másikat. Ha

regényírók, mint Vajda és Eötvös, elbeszélőkül többet adtak a gondolatra és gondolatból, mint a gondolatot kiabrázó történetre és történetből: az megint a fejlődés szükségében állott, hogy mások talán erre adjanak többet, vagyis különösebben bocsátkozzanak részletekbe, s a legkisebb apróságot is művészi, gyakran kicsinyes gonddal kezeljék, mi a regényírásnak valódi titka. A regényolvasó közönség szereti a kicsiségeket; s a nemnagy dolgok az írás e nemében igen nagy becsüek lehetnek — a jellemzésre. Innen a végtelenig menő részletesség s minden különben mellékesnek látszó csekélység felhasználása regényekben, mihez tudni nem kis érdem. Valamint az oka annak is, hogy a gondolat nagyával foglalkozó elmék nem szeretnek regényeket olvasni, de nem is tudnak írni. Hiányzik nekik az a könnyűség a mozgásban, elevenség az eszmék testesítésében, változatosság a rajzokban, mely a regényt kedveltető, ifjúsági olvasmányul ajánlja. Ellenkezőleg a regényíró mint száraz, kórhadtt lényeket nézi, lengeségei közepéből, a filozofokat, kik felől a világ elvénülhetne, összeaszhatnék. Így a regényíró könnyen tévedhet elvontságokba egyfelől és elveszhet a részletekben másfelől. Első esetben kevesebbet tesz, mint regényírói feladata kívánja, másodikban igen sokat arra, hogy ellazuljon, mikor egyenkéntiségek miatt felejtí a derék eszmét, külsőség mellett a belsőt.

Semmi nem teszi a külsőséget, az előállítás mesterségét oly kedvesé, mint a divat; vagy bizonyos ujdonsági mód ugyanazon dologban. Testi ruhánk, étkezésünk, szóval egész életünk alá van vetve. Az irodalmi világ szintén hallgat reá. Irni, hogy írjunk, minden dicsőséget érdemelhet, s az író megtarthatja állását az idő felett: de írni, hogy hassunk és olvastassunk, ez oly csikland, melynek igen nehéz, de kár is volna ellene állni, mert nem ellenkezik az írói hivatással; és az irodalom főleg a költészet, olyan formán szervezett szellemvilág, mely a kérdésre feleletet, a szóra visszhangot vár; ahonnan nincs minden ok nélkül azok törekvése, kik az irodalmi világ divatát szeretik vagy szerencsések vezetni.

Mai nap már nem tagadható, hogy a divat szintugy viszi maga szerepét az irodalomban, mint egyebütt az öltözet, társalgás, asztaltartás, melyek az élet első szükségéi. Vajjon nem az élet első szükségéi közé fog-e emeltetni az irodalom a divat által? Így a divat nagy tekintélyre vívta fel magát az irodalomban, s leginkább a regényben; de a műfilozóf bölcselkedik ellene és az idő ellen, szemére hányván, hogy fölületes, fél-szeg, könnyelmű, laza; azonban a divat és idő egy-egy nagy paradoxon; a jó szó is rájuk fér, s nem lehet annyi rosz bennök, hogy jó is ne volna; és sok selejtes író mindig mutat egy-két jóra, kikről mondja az írás; ti vagytok a világ sava. A divat irodalmi tekintélye, ugy vélem, szükséges, még pedig a szellem érdekében. Olyan ez, mint a közvélemény, vagy a kettő

egy. Igen szegény társadalom, melyben ez, s igen gyöngye irodalom, melyben amaz még ki nem fejlett.

A regényirodalom fejlődésében, mint szükséges haladást s fokozatot nézhetni továbbá b. *Jósika Miklós* regényköltészetét. Szinte rosszul esik s felszólal bennem az ítései lelkiismeret, hogy midőn e nevet leírom, csak kivonatos, rövid ismertetés van előttem az irodalomról, s talán ártok érdemeinek, ha kimerítőleg nem tárgyalhatom az egész nagy terjedelmű irodalomról lett munkásságát. Azonban az elvek körüli forgás, az esztetikai meggyőződések utáni járás fölment a részletek mellőzésének vádjától; s mai nap már nem vagyunk épen az irodalmi élet küszöbén, hol minden botlás, minden erény számba vétetik; előrehaladtabb korban nem is egyes szabályok, hanem egyetemes nézetek vezetnek az embert, az író, — Bezzeg, ha korokat ohajtanék összehasonlítani, minő súly vettetnék a mérlegbe Jósika nevével! Mert a regényirodalomban maig és ma is ő adott s ad legtöbbet, ő általa lett olvasottá a szépirodalom, olvasóvá a szépnem; különösen a nők, Kisfaludy Sándor óta, senki művét nem látták szívesebben asztalaikon. Nemcsak Dugonics „Ártatlan Etelkája”, mely után, Kazinczy Ferenc odavetett megjegyzése szerint, annyi szüle kereszteltetett Etelkának leányát, nemcsak Mészáros „Kartigámja”, melyet annak idejében szégyen lett volna nem olvasni, hanem az aurorái elbeszélések, novellák is felejtettek, amint Jósika „Abafia” 1836 évben megjelent, melyet nemsokára így vezetett föl Tornay a Figyelmezőben: Uraim, le a kalappal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsőrendű, legjobb, mióta e nyelv zeng.

Az ítészet, mint látszik, örvendetes jelenségül fogadta Jósika költészetét s igyekezett megvinni a költőnek a jó kívánatok, szerencsemondások hálálkodását. Azonban második regényével már esztetikai eretnesség bünébe esett Jósika, midőn Zólyomiban a költői igazságszolgáltatást elmulasztá, úgy akarván a világot és embert rajzolni, amint van. Ha lehet, gondolá ő, a világban igaztalanság, miért ne a regényben, ha van ember, ki büntetlenül visz el nagy bünöket, miért kellene másképp lenni a költészetben? — Ez fonák tan, melyet legalább akarva, senki nem követett utána; egyébiránt az ő esztetikai elve mindamelllett az erkölcsiségre vonatkozik, erkölcsi irányban indult és haladott. Már Abafi legelső bírálója észrevette, hogy eltérve Goethétől, ki a művészetben nem isméri el az erkölcsi célt, mint legfensőbbet, Scott Walterrel tart, s maga az, hogy angol izlést követ, jó előjelnek mutatkozott Jósikára nézve. Mi engem illet, ez erkölcsi vagy inkább erkölcsös művészetre nézvést jó eleve kimondám meggyőződésemet, s e részben lehetlen Goethehez s a vele rokon tanítmányu Hegelhez nem ragaszkodnom; az angol izlésre nézve pedig, bár egészen közhitté vált Jósika e részbeli hajlandósága, mégis

helyet adok amaz itészeti nézetnek, mely ha nem kapott is érvényre, de szintén kimondatott, hogy a francia költészet és előadás hatalma utóbbi művein tulnyomóvá lett. Scott, Bulwer, Cooper, Hugo s mások is voltak reá befolyással tagadhatlanul; s midőn előtte lebegtek a minták, hozzá szokott „sebesen” dolgozni.

Egyébiránt Jósika regényei, értem a legjelesbeket, melyek közé számítá az itészet és közvélemény Abafit, utolsó Bátorit, Cseheket, rendszeren egy-egy erkölcsi tételt állítanak szem elé s érzékítenek meg. Így Abafiban amaz eszme van keresztülvive, hogy az önálló szellemnek s erős akaratsnak eldöntő befolyása van az önmivelődésre, mivoltunk nemesítésére. Zólyomiban az ellentétel, a féktelenség következesei rajzoltatnak. Könnyelműekben, a csábítás és könnyelműség veszélyeire és életbe vágó következeiseire van fordítva az erkölcsi cél; Utolsó Bátoriban végre, hogy tovább ne menjek, az föstetik, minő nagy és félelmes az indulatok hatalma felettünk, s ki korán nem tanul magán uralkodni, saját jobb eszmélete sugalmát követni: elsodortatik, belső ellensége áldozatául esik. — Egy-egy csillag török szét, nem ugyan részeiben, hanem sugáiraiban, melyek örökké visszavezetnek az anyatesthez, és előáll egy-egy regény. Ez a Jósika művészetének szülemelési műfolyama, vagyis megere-dése.

Látni való, hogy Jósika nemcsak műeszme hanem éppen erkölcsi eszme sugallata után, tehát különösen dolgozik, s azon itészet előtt, mely fő irányadóul nézi az erkölcsöt, a művészet legmagasb tetőpontjára jutott el, azaz igaznak ismért elvek után önként, szabadon engedvén szülemelni géniuszt, minden dicsőítést érdemel; de elvei, fájdalom! esztetikai csalódás, melyen utóbb nem segíthetni. Rendeltetés-e, hogy némely író se jusson el a szép törvényeihez, vagy választás dolga az egész, mindegy; de annyi való és előttem sok példákön bebizonyult tapasztalat, hogy az ily kevésbé szigorú s alig fegyelmezett írók nagy tehetséggel is kevesebbet adnak, mint adhattak volna különben. Ki mondaná elfogultság nélkül, hogy Lessing, Béranger, Kazinczy geniális költői természet lettek volna, mindamellert az elvszigor, az izlésbeli önfegyelem hová emelte őket! Különös! Szinte megfoghatlan, mennyivel tömegesebb, tartósabb a hatás, a befolyás oly írók részéről, kik a génius mellé a tanulmány szövétnekét is készantag elfogadják, azokhoz képest, kik egyiket a másik nélkül követik. Ezekre legkedvezőbb körülmények között is csak annyiban mosolyoghat a szerencse, hogy betöltik a művészet mértékét addig, ameddig mások előttük betöltötték, azaz a meglevő legjobbat is utánozhatják, másolhatják, de ujat, eddigelé ismértlent, olyat, aminő eddig nem volt, nem állíthatnak.

De én Jósika irányát korántsem akarom másképp felmutatni, hanem csak mint tény emlékezetben s tisztában tartani. Lehet, hogy csalódom, de annál nagyobb az irodalom dicsekvése, nyeresége, mert mióta Jósika föllépett, nemcsak hogy vannak regényeink, melyek valamely történetet elbeszélnek, hanem idők, helyek, szokások, életmód és igen sok mindenféle adalékok, mint kellékek tanulmánya is szükségessé vált, a regény tárháza lőn a legkedvesb tudni és éldelni valóknak, melyekből tovább fejtheti magát a művészet, szépülhet az élet, szaporodhatik a műélv, annyira, hogy mint Toldy az utolsó Bátori bírálatában ezen regény érdekes leírásairól mondá: maholnap egy ügyes compositor-festőnknek szebbnél-szebb motívumok állandanak készen a legérdekesb hazai rajzolatokhoz. Ha nemzeti történeteinkre több figyelmet fordít a képző művészet, mint ennek előtte, és e részben hatott valamelyik író, ugy Jósikáé az érdem mindenik fölött.

Nem tudom, mondta-e valaki oly egyenesen, mint én, hogy Jósika történeti regényírónak született. Ide mutatnak elsőbbi s jelesebb regényei; ilyenekül jelölé ki az ítéset is mindazokat. Az a sok fontos apróság, melyeket a történeti művészet megkíván, már előlegesen bírál hajlamát; de a történeti igazságot néhol kereste, néhol mellőzte, azaz elmulasztá, vagy nem igyekvék ugy beoltani a regénybe, hogy művészeti s művészetből fakadó elemnek tessék; vagy a történeti személyeket, mi nagyobb hiba, nem tanulmányozta oly eléggé, hogy azok feltámadván, rá ne kiált-hatnának: te igaztalan voltál irántunk, mikor leirtál. A történet személyeinek magokszerü felfogásáról, a velök való méltányos bánásról a legvilágosabb és igazabb szót Eötvös mondá „Magyarország 1514-ben” című regénye előszavában, mely szerint sürgeti a történeti igazság tiszteletét „a hír, melyet történeti személyiségek magoknak kivívtak, a tulajdon legszentebb nemét képezi; ha a költő az utókor ítéletét hibásnak tartja, törekedjék elősegíteni annak kiigazítását.” A történeti mezőn már mindazon korlátok föl vannak emelkedve a költő körül, melyek az elárjongságtól mentve annál inkább segítik őt valamely szilárdsághoz jutásra; és a történet egyes szakaszai sohasem oly szegények, hogy ne lappangana bennök egy-egy regény alapja; ugyszólván, minden esemény egy-egy hüvely, vagy burók, melyben művészeti embrió rejlik; s a költő műérzéke mintegy ösztönszerűleg találja fel a neki valót, a konkrétet, melyhez szorosán ragaszkodván, erős állást foglalhat, s viheti játékba képzelődését, gondolatait; mondhatni: amilyen a költői tehetség, olyan mozzanatokat ragad meg a történetekből; „igy a tárgy választása igen gyakran elárulja kiben mi lakik”.

Szalay rhapsodisticus észrevételekkel kísérvén Jósika egyik regényét, Zólyomit, így szól: „Szerettem volna Erdély akkor gazdag religiosus

életéből és zivataraiából néhány vonásokat látni benne; a munka csak nyert volna általok.” Ezen észrevétel másutt is ráillik Jósikára. Ő a történeti regényt, ha jól esik magamat így kifejezni, nagy szeretettel csak magán érdekek körében tartá; de eszmék tükrévé, melyben a korok egyetemes, általános világnézete fénylik, nem fogta kiművelni; s neki e tekintetben a részletek szerencséje jutott, melyek annál ragyogóbbak aztán műveiben.

Mindezek dacára ki fogja felejteni Jósika nemes alakjait, főleg női jellemeit? Gizela és Margit, Celeszta és Kornisné, Szerafin; aztán Nankelreutherné és még igen sok! Hát a szövevények, a figyelemfeszítés, helyzetek beosztása, rendezése, pompás elbeszélő előadás, lélektani buvárlás! Mondom; egy egész irodalom ez a jósikai regényköltészet, és még mindez ideig sincs bevégezve; s kérhetőné valamely fentebb nemű s belátásu bíró tőlem: van-e lelked, hogy mégis mersz fölötte ítéletet mondani? Én ilyen komoly felhívásra megdöbbenve csak azt felelém: ártatlan vagyok a kora ítélés szándékától; egyedül azt mondom el, mi nekem a haza költőiről emlékemben maradt vagy óhajtandónak mutatkozik egy századnegyed óta. — A művészeti koszoru sohasem jöhet elég későn; azt meg fogja hozni mindenkinek az igazságos jövő; de írónak azt érni meg, hogy nélküle ugyan lehetnének regények, de nem volna regényirodalom: a legbüszkébb dicsőség. Ez ítéletem Jósikáról.

Ezentul három fő művészeti irányt veszek észre a magyar regényirodalomban. Első az, mely a hasznosat is bevegyíti a műszép fogalmába és közönségesen odacéloz, hogy valamely véges, napi fontosságú eszmét segítsen diadalra; ez az ugynevezett *irányköltészet*, melynek előkelő képviselője A falu jegyzője, *Eötvöstől*. Második az, mely tulajdonkép a műtetség fő mozzanatát, a képzelődést elvontan és magában fogadja el vezéreül, s költői elemnek veszi mindazt, mit a felzaklatott vér összeseper, akár van benne valószínűség, akár nincs; ez a *félszeg* idealizmus, leginkább *Kuthy* által volt sürgetve a Hazai rejtelmekben. Harmadik irány elvégre a *történeti regényt* szül meg *Eötvös* és *Kemény* törekvéseik által; s hogy előre nyilatkozzam: ezen egyetlen lépés az, mely a három közül a művészet nevében s hírében történt, s maradandóul ajánlkozik.

Mi az elsőt illeti: az irány irodalmilag tény, de az ítéset sohasem hagyta helyben. Védelmét az egy Csengerytől tudom Eötvös politikai és szónoki jellemrajzában (Magyar Szónokok és Státusférfiak 211—4. l.): hanem a „Magyar nép könyve” előszava olyat hagy sejtenem, hogy azon tanokat Csengery sem fogná védeni, annyival kevésbé ajánlani mai nap. Ez így van jól. Mindent a maga helyén. De a *hasznosság* tana, mely Franciaországból a párisi rejtelmek csatornáján hozzánk is özönlé a maga áldásos költészetét *Nagy Ignáctól* a „Magyar titkok”-ban, *Kuthytól*

„Hazai rejtelmek”-ben, sehol sem válhatik oly ferdévé, mintha *elvont idealizmussal* vegyül, mely semmit nem hallgatva életre, tapasztalásra, a tárgyilagos természet és embervilágra, neki megy a lehetetlenek és azt faggatja. Az ugynevezett irányköltészet legalább előre sejteti, mintegy előre bevallja, hogy valami végcél van előtte, így minden bizonynyal őszinte; s ha jó szándékát csak kedvessé, behizelgővé akarja tenni a költészetet, ez nem éppen oly szentségtörés, melynek mását ne látnók a szellem világában, mert vallás, bölcsészet is voltak már eszközül használva, anélkül, hogy elvesztették volna becsüket, mint olyanok; de ama félszeg idealizmus, mely nem a szép által a hasznost, hanem a hasznos által akarja művészetivé tenni a szépet: ez az igazi és legeltérőbb ferdeség; ez nem őszinte, ez hazug művészet, melynek rendeltetése egészen az ellenkező oldalra vetemedni, hol a szép nem hasznos, a hasznos nem szép, azaz a költészeti elemek úgy vélt frigye nagy meghasonlásban végződik, és a művészet szervessége testté és lélekké oszlik fel külön egymástól, mint az emberben, mikor kiterítik.

Ezen utóbbi észrevétel, megvallom, egyenesen azon költészetre vonatkozik, melyet Kuthy terjesztett. Nehezen foglalt el író oly félrevaló álláspontot a költészetben. Üstökös volt-e az ő költői szelleme, mely minduntalan ki akar menekedni a világrendből, s a legvégső határokat seprí, érinti? Játék volt-e az a komolyság, vagy képzelődés a valószínűség ruhájában? — Igaz, hogy Kuthy legelső költészete, apró novellákkal, elbeszélésekkel sok igényt formálhatott a közkeletre; mert volt benne kerekdedség, ujdonság, elevenség. Gondolom: ez a költészet addig tartott, míg a mintául használt formák előtte lebegtek; de vajmi szép eredetinek lenni és elvetni a mesterek típusait. E változáson, ezen átalakuláson romlott meg Kuthy egész költészete. Ő elfogadta a képzelődés szabadságát vezérigéül, és ira oly dolgokat, szavakat, melyekben semmi rend, semmi kapocs, semmi ész. „Ha én halál volnék, te halhatlan maradnál!” Így szólt nála kedveséhez a kedves. Hány nő találta e szavakat végetlenül szépeknek, habár nem épen értette is! — „Az őrangyal” című regény töredékében olvashatni a spanyol táncok között a cachucha „tünde szellemét, mely teremtő erővel terhesít meg minden képzeményt, mely rokonszenves folyammá, hurpendületté olvaszta rajta minden érző lelket, kebel-eolhárját keresendővé, hogy életbe hozza a szívhangot, mit szárnyain ragad. (A tánc) rohamaiba sodródék mult, jelen, jövő; ifju vágy, fenremény, költői szerelem, meddő élet, tarolt szabadság; hon, isten, baráti szív. Minden érzelem kelt és haldoklott, előteremtve s kiirtva öröm és keserűség karában. Az öntudat s feledés szivhabokban bukkant le és fel: s örvényei felett magasztalt kedély hadarta színes lobogóit, nyomva, emelve, ragadva s *hátralökve a*

süllyesztett ész. Szóval (itt várjuk az igazi értelmet!) a község (közönség) megigézteték.” Ennyi sok szó kellett Kuthynak, hogy a közönség elragadtatását kifejezze; s kifejezte-e azok által? Ugy gondolom: az irány e nemére találta fel Szontágh Gusztáv „a veszett próza” jellemző nevezetet.

Ezen modor Kuthy költészetét hamar gyanussá tette; azonban ki tudná megkülönböztetni a jó gyanut a rossz gyanutól oly időben, mikor az egyetemes élet csupa gyanu, mint volt azon irat megjelenésekor. Az idő járását érezte az ítészet, kikelt ellene, de nem hallgattak rá. — Azért szólt valaki gáncsolólag, mert irigylette a gáncsolt szerencséjét. Én, azért, mert nem telék tőlem olyan, más azért, mert féltette a fénykört, harmadik, mert nem értett a romanticizmushoz, s így tovább. Szóval az 1840 után bekövetkezett idő, mely éppen utálá a műbírálatot, és Petőfiben fakadt ki mérges keléssé, s utódaiban már csak gyógyulási pattanássá: annyi minden gyomot felhagya burjánzani az irodalomban, hogy a „Mysteres-k” és velők járó silányságok asztal fejénél foglaltak helyet az irodalom terében és esztendőik mulva is volt hitele oly kezdetnek, mely nem à la Nagy Ignác, hanem à la Kuthy fogja megteremteni a magyar titkokat, rejtelmeket.

Nosza! emlékezzünk régiekről. Mert ilyen régi dolog már a rejtelmek, még a hazaiak is. Sokat kell az embernek tudni, hogy tudhassa, mit jó tudatni másokkal is. Kuthy ezt soha sem kérdezte; s regényes költő léteire belé fogott oly dolgokba is, melyeket maga sem tud. A Hazai Rejtelmek ez a legigazabb megítélése. Mindenhez, amit a nyers természet szemléletéből merített s fölvelt regényébe, tud; és semmihez se tud, amit az embervilágból és tudományból sajátíta el bennök. Annálfogva helyes azok nézete, kik a leírásokat (jelenetek a pusztán, országuton, beszterczyi lép) szeretvén, szeretik Kuthyt; viszont igazságos azok boszankodása, kik a lélektan és tudomány adatait elferdítve látják utóbbi és nagyobb műveiben. Mondhatnók, Kuthyt a fonákság tana rontotta meg. Eredeti akart-e lenni, vagy bírálóit, kik jókor figyelmeztették, akarta megboszulni? Akármint: de eredetisége rossz, bírálóinak pedig nem szerze örömet a makacs következetességgel. A nők vannak úgy; ők ugyanis ha sietségből fonákul ölték fel ruhájukat, magokon hagyják egy darabig azon babonás jóhiszeműből, hogy el ne rontsák napi szerencsájüket. Így tehát a fonákság következetessége is szül jót — a nők fejében, de nem az irodalomban. Mint ferdíté el a tudomány és lélektan adatait Kuthy: erre nézve a Hazai Rejtelmekből csak az árva halász elbeszélését az ismételten hozom elő, melyben a szegény gyermeknek elrontása iratik le, vagy a szövegből vett szavakkal: „Egy rettenetes terv, lélek és testdesorganizáló minden eszközökkel támadni meg egy tizenegy éves gyermeket, kiben a legsze-

rencsétlenebb kórhajlam születék.” Sok olvasót tudok, ki a Hazai Rejtelmeket Márk orvos és a kancsi szolgáló „nefandumai” után eldobta, mint eszeficamodottat, mondván: nem lehet benne annyi jó, hogy helyre üsse az eddigit.

Van még egy, fogja mondani némely olvasó, mi Kuthyt páratlanná és valódi romantikussá teszi: a nyelv. Nem tagadom, hogy e részben sok elsőségei lehetnek, de mégis azt hiszem, hogy igen khaotikus vegyület s eligazodatlan készlet az, melyet Kuthy mint költő, a nyelvből bir. Senki-nek oly körmönfont magyarsága, tős gyökeres szólásmódjai; azonban ez mind nem segít, mert utoljára is a nyelv elemeinek össze kell birni olvadni egymással, ha nem egészen simává, de legalább ne hordassanak össze faragatlanul, szögletesen, vaktában, mintha eset söperte volna halmazzá a szókat, hogy könyv legyen belőlök. Mégis oly kevés műgond, és csak a nyers képzelődésre való hallgatás mellett is mennyi sok egyes szépség ragadja meg ez irónál kebelünket! Az ember azt hinné, hogy vétkezik, ha egészben is nem szereti, de utoljára csakugyan be kell látni, hogy nem lehetünk annyira jók mások iránt, miszerint saját üdvünket kockáztassuk. Midőn én Kuthy munkáit olvasom, elégszer ötlök eszembe nyomozni bennök az esztetikai nézeteket és azon gondolatra jövök, hogy ő hajlandó volt gyakorlati jónak s igazságnak fogadni el a képzelődés kicsapongásait, mihelyt szavakba foglalhatta, akár volt akár nem bennök előre megállapított elmélet. Ő talán sohasem hitte, hogy a művészetben nemcsak a termék, hanem azon eszme is tekintendő, mely vezeti az író kezét. Vajjon a természet vizsgálása nem azáltal nyeri-e fő báját, hogy eszmékre, gondolatokra vezet az alkotó iránt, annyira, hogy az ember isten helyén gondolja magát, ha valamely titkos erőt, törvényt fölfedezett; hasonlóul a művészet gyönyöreit az teszi végetlenné, ha megleljük bennük az uralkodó eszmét; ezen mint valamely varázsüvegen keresztül a mű titkaiba pillantván, részt venni gondolunk az alkotásban. Ez a legfőbb gyönyör. Ily átlátzó középpontot nehéz kivenni Kuthynál. Ez oka, hogy midőn olvassuk, nem vagyunk oly biztosságban, mint a nagy íróknál, kikben előre hiszünk, hogy utánok el nem tévedünk. A dolog kezdete nála elvész, mint a Nilus feje, forrása. Majd hinni kezdem, hogy Bulwernek egy személye, ki éhségét így szokta kifejezni: úgy ehetném, hogy mindjárt megeszem a fejemet, egy jó órában tovább mehetne a szónál és valósággal megenné saját fejét az ily művészet példájára.

Ha a történeti regény céljául vehető a történet népszerűsítése, mint Eötvös „Magyarország 1514-ben” című regényének előszavában érinti: úgy ez olyan cél, melyben a művészettel minden tudomány, vállalat és indítvány közös, mely által koránsem nyomatik valami saját bélyeg a regényre, hogy más, azaz nem történeti regényektől megkülönböztetnék,

pedig ebben volna érdeke a címnek. Oka, mert a népszerűsítésnek semmi köze a művészettel, mint ilyennel, mert nincs költemény, bármily népszerű legyen különben, hogy ez által kivételt szenvedne a művészet törvényei alól; oly tétel, melyet a legújabb magyar szépirodalomban igen gyakran látunk mellőzve, az itészet minden kárhoztatásai dacára. Ha tehát a regény történeti, más célnak kell előtte lebegni, mint a népszerűsítés; aztán a történet nem azért lesz népszerű, mert regénybe van foglalva, s a regény viszont másért lesz közkeletű s népszerű, mint a benne feldolgozott történetért. A történetek népszerűsítése egyébiránt sokkal hamarabb éretik el történeti képes, könnyű előadásu olvasó könyvek által, melyeknek haszonra fordítása, betanulása korántsem igényel annyi fáradságot, mint nyolc, kilenc füzetes regény szálai és szövevényeinek, bonyodalmainak összetartása, megfigyelése. Cél tehát nem lehet más, hanemha olyan, mely a művészet kívánalmaiból fejlík elő.

Szerencsére Eötvös gyakorlata jobb, mint elmélete; s nem is hiszem, hogy ezt általános törvénynek, célnak elismerné, hanem csak kivételesen a *Magyarország 1514-ben* címü regényben akará valósítani; hiszen ő maga állítja fel mindjárt azontul a történeti igazság tiszteletét, s így önként elfogadja ama korlátokat, melyek a regényt a történeti igazság részéről körülfoják. És helyesen: mert nincs szebb, mint a szép, ha egyszer határos az igazsággal; mert a szép az igazban leli határát; innen oly nagy becse a történeti művészetnek minden időben. A történeti igazság általános értéket nyer a művészet által. Igen könnyen érthető pedig, hogy ezen határok nem lehetnek más, mint az idő és tér sorompói, melyek között lefolyt valamely történet.

De mi szükség a képzelődésnek a történetek közé vegyülni s ott kénye kedve szerint rendezni előadásokat? kérdezhetné valaki. Azonban más oldalról szintén kérdezhető: meg van-e ugy irva a történet, hogy semmi se maradt volna el a hártjáról vagy papirosról belőle, mely kérdés utoljára oda viszi ki a feleletet, hogy a történet tulajdonkép események halmazá, annyit ér, amennyi lapból áll; pedig egy ilyen egyes följegyzett eseményt sok, igen sok lelki, testi törődés és tünődésnek, éjjeli, nappali gond és törekvésnek kellett megelőzni; s ezekből igen kevés van írásba téve. Ami a történetek mai isméletét illeti: ez tudománnyá szerveződött és rangján alulinak tekinti hallgatni hagyományokra, s ne kelljen-e föl ilyenkor a képzelődés, hogy felszedje az elhanyagolt elemeket, ezek segítségével és a maga emberségéből, a hiteles tények hozzájárultával kiegészítse az eseményeket azon oldalról, melyről minden nagy történetnek az emberi lélekben van megvetve alapja? A képzelődés igen is belé szólhat a történetekbe, ha nem máskép, legalább ugy, mint mikor egy viz partján állunk s megfodrosodván előttünk a hab, azt mondjuk: ott egy nagy hal

ment el. Ennyi szabad a képzelődésnek. Így állottak elő Homér versenygő, egymásra fenekedő hősei a történettudomány előtt, Shakespeare, Scott Walter alakjai a történettudomány mellett. Azonban a dolgok és események alatt az örvények mélységében ott megyen a nagy hal, mely a keleti regében a világot tartja, mely a víz lapján gyüremléseket csinál, megtöri a dolgok folyását: az eszme, a gondolat, mint egész idők jelszava, egész korszakok világnézlete; ez a történeti regény eredete, célja méltósága.

„Magyarország 1514-ben” irányregényül van fölvezetve a közönség előtt, s én az iránynak régóta ellene dolgozom, mindamellet sok ilyen irányregényt óhajtok a magyar irodalomnak. Ha az idő, melyben e regény iratott, képmása volt netalán egy hasonló mozgalmu s hullámműzésű régibb időnek, és Eötvös ezt a történetből szerencsésen kiérezte, az csak felfogási tehetségének, áttekintő nézelmének válik becsületére; annál könnyebb volt fölvenni az alakokat. De más részről csak egy hajszálon mult, hogy a történeti regényből nem regényes történet lőn, mi, kétségkívül a bevallott elvnek káros, vétkes befolyása. Egyébiránt nagy mező és nagy távolság az, mely Eötvösnek a *Karthauzi és Magyarország 1514-ben* című regényeit elválasztja, és szerzőt az előbb alanyinak nevezett világnézletről tárgyilagos körbe veti. Költőink közül senki sem tette ugy magát magának ellenébe mint Eötvös, midőn e két művében oly egymástól messzi eső mezőkre lép, melyek közé még egy teljesen jelenkori érdekű regényt állít *A falu jegyzőjében*; s ha nem mondom is, felöltő egyszerre, hogy ily nemű nyilatkozásai a költői szellemnek igen széles költői eszmekört tanusítanak, mint mikor egy nagy birodalom több égöv alá kinyulik.

A szóban levő történeti regény a Dózsa alatti pór fölkelést adja, melynek, mint Csengery megjegyzi, egész következetességgel van kivéve pszichológiája. Nemcsak életbeli, hanem történeti alakok járnak előttünk. A regényben folyvást váltakozik ember és történetek tanulmánya, mikbe a költő beléjük éli magát, mikből személyei kitünőleg erősödnek fel az olvasó előtt. Nekem, mostani céломhoz képest, ennyi elég. Különböben sajnálatos, igen sajnálatos, hogy e regény már nem bíraltatott; mikor a *regényirodalom előhaladásának* kimutatására ítésetből vehetném az eredményt, nemcsak magam egyszerű vagy talán egyéni nézetéből, tetzéséből, mellyel ha megegyezik a köztudalom, igen fogok örvendeni; mert Eötvös e regénye oly mű, melyben a költői tehetség magát sokszorozá, fokozatra emelé.

Igy vagyok ismét magamra hagyva *Gyulai Pál*, b. Kemény Zsigmond regénye felhozásánál. Ezt sem tudom bírálva, reszletekig fejtegetve, hogy alanyi nézeteimnél valamivel többhöz támaszkodhatnám. Mindamellet

erős meggyőződéssel, magam előtt itézetileg indokolva vonom egybe a mű lelkét illetőleg észrevételeimet, mint feladatomhoz szükséges kimutatót az eddigi haladásnak regényköltészetünkben. — Mi a történeti regény főjelmét teszi, költő e részben lelkiismeretesen látszik eljárni a személyek s egyének tanulmányában, s ha elődeit meg nem haladta, mit alkalmasint lehetne vitatni, de nem is maradt utánok, mi kétségkívül. Sehol nem látom én azt a kutató szemességet és áskálódó szigort, mellyel Kemény neki esik a munkának: minden jó eszközzel kimetszeni alakjait a történetből. Midőn pl. így ír (2. k. 86. l.) Bátori Zsigmond jellemzése iránt: „én mellképét nagy figyelemmel vizsgáltam,” ez tulajdonkép szemtől-szembe való behatolás, melyhez a történet és hagyomány adatai szerzőnek páratlanul vannak módjában, s oda vezet bennünket, hogy a lélek, a kedély legbensőbb világától szinte a bőr szineig lerajzoltatik előttünk az egyén, a feslett életű fejedelem s vele együtt a regény majdnem minden alakja azon finom részletekig, melyek közé tartozik az afféle ügyelés, hogy Szofrónia vállain oly „hószikrák zsibongottak, melyeknek vakító játékát többnyire csak fiatal nők keblén találhatni, a hajadonokén és halottakén — soha.” Itt és számos ilyenekben nemcsak lélektani, hanem anatómiai jártasság, a legpontosabb följegyzések szerzőt arc- és lélekfestővé teszik oly igen, hogy leírásai ugyanannyi jellemzés, jellemzése is ugyanannyi képirás. E kettőnek ilyszerű megegyezését másutt én nem találom.

Továbbá, mi az időszerűséget illeti, élénken s igazán van föstve a kor miszticizmusa, a hit és tudás egymást rontó s építő vegyületében, a szellem és anyag ki nem engeztelt küzdésében; ugy szinte a politikai és vallásos érdekek; a sztambuli és a prágai udvarok iránti rokonszenvek, s csak is Erdély elhagyatottsága; az udvar és udvari emberek szemlélete, az idegen művészet kalandjai s kalandorai; a nagyok családélete, a közfivolság mellett az ascetizmus és sok más elemvegyület, mint rendszeren a regényekben, s itt talán még hűbben is: de különösen egy, mi e regényt sajátta, önállóvá teszi, s ez az előadás.

Hogy értem ezt? — A regényeket legujabban semmi se jellemzi annyira, mint az, hogy drámát csinálnak belőlük, s e végre főnek veszik a sebes, gyors, párbeszédes előadást, s mentül kevesebbet adnak a költő elbeszélésére, mi pedig földolog. Akárki mit mond az ugynevezett tárgyilagosságról: soha sincs az alany nélkül, s gondolja meg, hogy tán igen is elvontan veszi azt. A tárgyilagosság ime felkapott érvénye, szerintem, egyoldalúság; s bármennyire becsülöm is a költői művet, embereit, alakjait: mindig a költő feje, szeme néz én reám egyéneiből. Ilyformán hibául nézem a tárgyilagosságot imez elvont felfogását, melynél fogva tárgyam reám nézve mintegy megközelítendő cél, melyhez el kell jutnom, s

mikor előttem messze az időbe kivettetik az, mikor minden, ami történik vagy elbeszéltetik, magára nézve érték nélküli, mert becse nem magában rejlik, hanem abban, amiért elbeszéltetik. Ez oka tulajdonképp a mai drámák és ezek után csinált regények ürességének; ez oka, hogy a művészet eszközei gépiségre vannak lealacsonyítva, de annyit sem érnek, mint a gép hajtó kerekei, melyek jobban elérik célukat a gépies mozgásban. A művészet nem gép; a regény szellem műve, következésképp eszközeinek teli kell lenni szellemmel: akarattal, önséggel; mikor az eszköz egyszerűsmind cél, s az egész művészet célok célja a meglelkesített eszközök egymásba menő, egymásba átvillanó mozgásai által. Így értem én az előadást „Gyulai Pálra” nézve s így alkalmazom aztán:

Nevezett regényben semmi sincs oly kicsiny, hogy nagyban ki ne érdemelje a művészi gondoskodást. Mint a milánói főegyház tornyait s párkányait, ezer meg ezer apró szobor ékesíti, melyek mind arcképi szólamlásig kifaragvák, kimetszvék: úgy van Kemény regénye is az apróságig át meg át művelve, annyira, hogy szinte féltetni lehet részeitől az egészet. Azonban e félelem a kor megromlott izlésének tanúsága, gyávasága. Mit szeressek a regényben vagy drámában? A sebes lefolyást? Am legyen; de legsebesebben foly le az üresség, melynek semmi önsulya, központja, mint a kiloccsantott viznek. Aztán az idő kényszere alá szorítsuk-e a művészetet, s mindenben? Kemény nemcsak a tömeg s egység által akar hatni, hanem részletek által is: ezért egészé dolgozza ki ezeket. Akinek ez unalmas: egyék kaviárt; dörgölje körül tányérja szélét assa foetidával, mint Nagy Fridrik, midőn szája ízét elvesztette.

„Gyulai Pál” tehát a lassubb menetű regények közé tartozik; azaz nem rohan célja felé, mert nincs az messze tőle, miután minden nyomon magával hordja eszközeiben. Benne a történet külső eszközökkel nem sürgettetik, hanem magára van hagyva, mint a növény fejlődése. Még azért, hogy egy francia kertész néhány óra alatt egész virágzásig tudja mesterkéltni a rózsát, mint nem rég olvastuk, nincs a természet kitérítve rendes utjából. Ahol kell, „Gyulai Pál”-ban is megered az élénkség; ámbár néhol soká mulat, kering egy pont körül az előadás, de más oldalról meg kell vallani: ezekben annyi szépség, hogy maga nemében Eötvös költői elmélkedéseivel egyenlő becsüek.

Egy tengerszemet tudok az erdők hazájában, egy nagy völgyben. Hol e tengerszem elterül, nem látszott mindig olyan kis tenger, hanem üres volt a völgy egész a fenekéig, mikor egyszercsak egy kis forrás fakadt azon a helyen. Azonban e forrás nem volt oly szerencsés, hogy kifutván a hegyek s erdők rekeszei közül, harsogva menjen sok völgyeken alá; s nem teheti jobbat, mint hogy nőtt, nőtt s végre betölté a völgy tek-nőjét, s mai napig sincs egyéb folyása, mint az, melyet a szélveszektől kap

sima tetején; de annál több itt-ott az örvény, melyek alólról mozognak fölfelé, amint összeköttetésben vannak a föld belső vizeivel, vagy éppen a világtengerrel, forrásaik által.

Ezen hasonlatos előadást hozta elmémbe „Gyulai Pál” olvasása, mert a tengerszem alatt nem is értek mást, mint e regényt. Olykor-olykor meggyüremlik színén a hab, fölveti magát egy-egy jelenet a mélységből s tova játszik a sima lapon: ha ezen imitt-amott feltűnő jelenségeket elméd által összekötöd: ez a regény története, de a mellékrajzok ugyanannyi költészet, igen új és festő, bár nem korrekt nyelven, hullámzó telj és erőben. A darabosság s érdesség mindamellett, minthogy nem üres héj, kedvesen hagyja magát izleltetni. Mondok azonban egy észrevételt. „Gyulai Pál” nem a közkelet s népszerűség regénye. Művelt embernek való olvasmány mindenestül. Tömérdek isméret, észrevétel, megjegyzés, különösen igen szép s helyökön álló hasonlatok s képek a műveltség világából, történetekből, ellentétesen, mint Eötvösnél, ki jobbára inkább a természetből merít. Azokat nem fogja érteni, s emiatt a mű szépségét sem érzeni mindenben olyan olvasó, ki nincs eléggé művelve a polgári s különösen művészeti történetekben s a természettudományban. A bölcsészet állása is méltán és hiven van képviselve akkori tudományos világunkból; de ki fogja érteni a kaballa, vagy kaballisztikai bölcsészet jelenségeit a tudomány történetének ismerése nélkül, holott regényírónak ez szinte egyetlen, s bölcsészeinknek sem ajánlható eléggé, főleg ha magyar bölcsészetről is beszélnek immár. Mindemellett a kevésbé művelt elme ahelyett, amit nem ért, kárpozlást vehet azokból, amik tudni valók, mikkel „Gyulai Pál” gazdagon, szinte a terhelésig van kikészítve. Különösen a hölgyvilág fog e részben rövidséget szenvedni; mert az oly hasonlatokat, mint alább következik, nem fogja érteni s érzeni a nagy rész. Petrarca, „... meggyújtja a szívet, mint Áriel a nápolyi király hajóját.” Ez szép, de nehéz. Aztán: a szó „halál” mint Numida nyilvesszője, mindig csontvelőig hat; Kendi szemei égtek a lelkesedés idegen tüzétől, mint a szkaldé és látnoké; mint a Faust tanár ur által sétából haza hozott uszkár, három perc alatt oly nagyvá nő, mint egy elefánt stb. — Ezek, és pedig szám nélküli, de elegendő műveltség előtt annál szebben és jobban eső képek, hasonlatok nehezzé teszik az élvezetet, s választottak számára jegyzik el a regényt. Kemény mindig valamely művészi talajra állítja fel szobrait; neki nem elég egy domb, egy kiemelkedett magaslat a természetből; innen a műveltség szellemibb világából vett hasonlatai, képei.

Nem mondok el többet e nevezetes műről, s vele bezárom azon költői regényes tömböt, mely az irodalom e fajtát egymásután s egyidőben képviseli. Volt-e itt valami szerves műfolyam, fejlődés, haladás? Én úgy látom, hogy igen is. Mert nem pusztán regény jött létre regény után,

hanem valamennyi költőnél saját erénnyel, hibával a létesülés, a keletkezés küzdelmeinek, az alakulásnak világos jeleivel, nyomaival fejlődött a műfaj. Egyiknek egyben, másiknak másban van elsősege. A Vajda-féle hig tartalomtól Kemény szilárd alakjaiig mennyi testesedés, dushodás eszméből alakká, alakból eszmévé. Máskor kijelöltetett valamely mű az ó és új kor egyik-másik irodalmából: s ennek rámájára készült ide haza egy-egy munka. Hányszor ajánltatott Goethe vagy Shakespeare hogy szerintök csináljunk, és ha úgy csináltunk volna is, mi lett volna egyéb minden csinálmányunk, mint tipicus alkotás? Ez szolgáltság. A most leírt fejlődési szakban hasonlóul vannak eféle tipicus alkotások, s ezt talán kelleltinél inkább is fogták reá Jósikára, Kuthyra, Eötvösre, de bebizonyítani nem bizonyították végképen reájok. A tévedés, úgy látszik, legnagyobb volt Kuthy részéről; ki, az igaz, hogy művet nem alkotott azon dolgozatokban, melyeket eredetieknek akart, de az elvtévesztés szerencsétlenség inkább, mint hiba; s fonákul értett szabály után is lehet következetesen dolgozni; a költő megáll, a művész megbukik. Egyébiránt akár Eötvös, akár Jósika elegendőleg megcáfola az idegen utánzás vádját, ha szinte szerettek volna is némelyek hasonlatot találni a Karthauzi és Werther között, az Utolsó Batori és Scott tudja isten melyik regénye között; ezért mondám én egyért, hogy mi jobban épültünk a költészetben magunkhoz képest, mint a franciák magukhoz mérve, ugyanazon idő alatt, mire még hátravannak névszerint a lírai költészet ide eső mozzanatainak bizonyítványai.

Ám tisztelettel vagyok eltelve minden költő iránt, ki az általam kikötött irodalmi korszak folytán feltűnt a nagy és dicső pályán; tudom, hogy különösen az irodalmi történet lapjain kellő méltatást fog nyerni olyan elbeszélő, mint Gaal József, kinek a regényes költészet igen sokat köszön; Obernyik Károly, Gyulay Pál, imez *Az aranycsináló*, amaz *Persepolis* című, a magyar irodalomban legjobbak közé sorozható s egyéb beszélyeikkel, és kit talán legelőbb kellett volna említenem, Jókai Mór, de céloom ezuttal más volt, mint irodalmi történetet adni, s elegendőnek találtam a fentebbi öt regényköltő szellemvilágának feltárásával kimutatni, hogy az elvek viaskodásától a történeti szigor tartalmasságaig a lehetőség minden sarka megmozgattatott általok, hogy új épületet állíthassanak a regényirodalomból. Különösen Jókai Mór inkább élvezendő, mint ítélendő. Szellemében már is lényeges alakulás történt. Az előbbeni rejtélyes találgatni való, gyakran apocalyptikus iromás helyett, úgy látszik, ellentétésre ment által. Lábai alatt mindenütt való, talán éppen hazai föld. Egy nagy példánya a fejlődésnek. Termékenysége után valamelyik német lap nem tudott neki jobban örvendeni, minthogy magyar Dumasnak mondta. Nemde, ha a régi írók is, egy-kettő kidöltével még állanak, s

az ivadék új erőben diszlik, nem esik éppen sivatagba a jövődöre való kilátás?

Mindezek után mégis el kell fogadni egy ellenvetést, melyet valaki a költészetnek ujonnan megnyert tartalma mellett e kérdésbe foglalhatna: igen, emlegeted, jó műbíráló, hogy új elemek, módok állnak immár a költészet szolgálatára, de hol itt a művészet? Ez, igaz, nagy kérdés, melyet befelelni az időre hagyom. Addig is megjegyzem: a tartalom, melyet a magyar regényköltészet, mint ilyen, előállított, nem kapta ugyan meg oly hozzáméltólag az alakot, mint érdemlette volna, de alakját még azért nem veszté el, sőt inkább az majd ezután fog létre jöni. Csak egy példát mondok: a zenei szerzeményekben fő a dallam; az összhang attól függ, ki dolgozza fel karzenévé. Ugy tetszik a mi költészeti alakításaink is könnyebben fognak menni, ha egyszer birjuk az eleven tartalmat. Ezelőtt az alak volt készen az idegen minták szerint, most birunk tartalmat s az alakkal nem vagyunk eligazodva. A kettő közül választani lehet, mint választott a régibb s újabb költészeti nemzedék, de a kettőt egymástól elválasztani lehetetlen. Ha mégis külön vált egyik a másiktól, részemről azon költészeti munkásságnak adok elsőséget, melyben dul és forr a tartalom, afelett, melyben tisztává, de mozdulatlaná jégedett az.

Midőn vizsgálódásaimban a drámai költészetre megyek át, fölrajzik előttem a fölvelt időszak, e részbeli munkáságának minden jeleneteivel. Eszembe jutnak a tűhegyre állított polémiák az ellenkező nézetek iskolái között, melyek a drámai irodalmat és színpadot, minden rokonság ellenére is, elszakasztották egymástól, vagy inkább oly mélységet vágtak közéjük, melyet csak hosszú idő fog betölteni; és keresem az eligazodási pontokat, na netalán a gondolkodás segítségével, a költői fejlődés adataiból, össze tudnám kötni, mit elszakasztott egymástól az akkori idő félszeg gyakorlata, elmélete; ez lenne aztán mostani elmélkedésem sükere.

A fölvelt időszak kezdetén, ugymint 1830. körül az irodalmi és színpadi dráma között nem ismerék azt a nagy különbséget, melyet aztán fölverte közéjük az idő. E tájon körülbelül oly nézetek uralkodtak a drámáról, mint a régi helleneknél, hogy a színmű közönség elé vitessék, de viszont a közönség is volt olyan kegyelettel a dráma iránt, hogy jó irányu erkölcsi, nemzeti s más hasznos intelmek s tanítások miatt szívesen meghallgatá, örömet lelé benne, amiért ezen idő drámai életét legjobban hiszem jellemezni, ha azt a drámai költészet elvszerű tiszteletében központosítom, melyet még kevésbé zaklatott a gyakorlat mindennap megújuló követelése, kíváncsisága; miért ez a drámai művészet zsenge kora, mondhatnám, ártatlansági állapota volt még.

Azonban ezen állapot nem tarthata sokáig. Midőn a színpad állandóvá lett Budapesten, s a művészet vándorai biztos fedél alá jutottak a

fővárosban: az irodalmi fejlettséggel együtt járva, az itészet is közelebb-ről és tüzetesen kezdett foglalkozni a drámával; elméletet, tanokat hozott az addig egységes őszinte művészetbe, s mint rendesen, hol nem adta fel igényeit az életrevalóság, állításnak tagadást, viszonyosan szegzett ellene, mikor a szélsőségek érintését s elfoglalását lehetlen volt kikerülnie. A szülemlendő között a meglevő, az elmélet a gyakorlat ellen, s csak azon vettük észre magunkat, hogy a fejlődés nehézségein megtört a tudalom egysége s elvesztők a szinköltészet ártatlansági állapotát, mint első szüléink, midőn felmerült lelkükben a jónak és gonosznek tudása. A végletek egyik szirtjén az elmélet, másikán a gyakorlat vőn szilárd állást, mint Garay két hollója feleselvén egymásnak.

Az állandó színház valóban, mint sokan előre is várták, nem remélt befolyással volt a drámai költészetre. A befolyás első jelensége egy nagy tagadásban nyilatkozott, mely szerint az egész mult drámai költészete, kevés kivétellel, használhatlannak tünt fel; s mikor már igen sok drámára lett volna szükségünk, folyvást kérdeztük még: mi az oka drámai szegénységünknek? És mondatott: szegények vagyunk a drámai költészeten, mert sokáig jármolt minket idegen műveltség; továbbá nem vagyunk egy valláson; végre hiányzik életünkben a politikai szabadság. Volt, ki mélyebb okot vélt rejteni nemzeti szellemünkben, melynek tulyomó alkatrésze a szónokszavalati elem, s ez, habár nem áll is utjában a lírai fejlődésnek, de a drámainak tős gyökeres ellensége. Ok volt egyszer az állandó színház nemléte; mikor pedig ez fennállott már: némelyek ugy vélekedtek, hogy nincs állandó közönség, azért teremtsünk valahogy; mi egyuttal azt is tevé, hogy a főváros nem tiszta magyar, vagy nincs eléggé kiművelve a drámai magas élvekre; maga az állandó színház Pesten inkább magyarító intézet, mint művészeti szükségből épített csarnok; sőt felületes nézet oda kancsalított, hogy a hazai élet és történet aligha eléggé költői, s hiányozván az emlékirodalom, hagyomány, nincs ami fölszépítse mind a kettőt. Majd volt lángelméket elnyomó igazgatóság, színészi párt, írói felekezet, karzati és páholybeli közönség, részrehajló itészet, opera és dráma egy fedél alatt stb. annyi ok, hogy több nem is kell.

Már Széchenyi mondá, hogy a magyar sok vállalatot nem az első, hanem a második, vagy éppen harmadik lépésen kénytelen kezdeni. Ez áll a drámáról is. Utol kelle érnünk az előre haladott időt, ez okból valamilyes kapkodó tevékenység indult meg közöttünk. A főntebb előszámlált drámaszegénységi okok különbözőleg íteltettek; és joggal, okkal vélte igaznak, helyesnek eljárását a költő, ha az állandó színház s vele a nemzeti műveltség szükségeit kielégítendőleg, páholy vagy karzat izlése nemzetiség vagy más politikai korszerűség, érzelmes és lelkesedési érdek után hallgatva dolgozott; most magyarosítván, majd elveskedvén a világi

és véges célok körül. Mindez, ha gyakorlatilag, mint akkor mondatott, vesszük a körülményeket, jó végből, jámbor szándékkal történt, de a kritikát mindamelllett nem birta kielégíteni, sőt maga ellen támasztá, mely aztán kezdé a gyakorlat lábai alatt ingatni a földet; és ha nem tagadá is a kölcsönhatás elvét s igazságát, hogy drámai költészet és szinpad viszonyosan gyámolítják s emelik egymást; mégis tudott példákat szerezni a műtörténetekből, hogy állandó szinpad, politikai elvek hirdetése, egy vallás stb. nélkül is iratott már jó dráma, hogy valamennyinél előbb való a képzelődés mint tehetség, az emberi kebel érdekeinek esztetikai kielégítése mint cél, a tanulmány mint eszköz.

Ez volt az állandó szinpad első hatása, mely midőn tagadott, állított; azaz napi szükséggé tette a szinköltészetet, s napszámossá a művészt, gyakorlati uton. E perctől kezdve a drámai művészetbe két külön cél, a legveszélyesebb dualizmus elve dobatott be, távolítván egymástól az irodalmat és szinpadot, vesztegetvén az író és közönség műérzékét, ketté vágván egységes, naiv tudalmát. Csak ezóta ront közöttünk amaz egyszálúság, melynél fogva irodalomnak csinálni drámát egészen különböző feladattá lőn attól, mely szinpadra dolgozik. Az írói gyarlóság, hiúság pedig fel volt híva, hogy becsületes arcot vágjon e gonosz játékhoz; azért az író, ha szinpadon megbukott, az ildom elméncségével vigasztalta magát abban, hogy minden megbukás ellenére is az irodalom története méltó helyen fogja őt nevezni költői igazolás fejében; ha nem talált dicsvágyához méltó dicséretet az ítészetnél: oda mutatott a szinpadra, hol műve talán megtapsoltatott, érdemmel-e vagy anélkül, mindegy. E nagy romlottságban aztán a közönség sem hagyta magát faltól és szinte kitalálta a módját: miképpen tartsa fel bírói tekintélyét. Így van egy pár titkos, érthetlen, könnyű szó, a közvéleménybe átmenve, mely már typicussá vált, s ítéletmondásnak is beillenék, ha nem volna olyan őszinte, hogy magára vall. Hirneves költő művéről hallottam elégszer ilyen ítéletet: jó dráma, de nincs benne szini hatás; ellenkezőleg hallottam másról épen az ellenkezőt: rossz dráma, de van benne szini hatás.

Hoszas magyarázatok helyett, minőkől eleget hallott már az író, olvasó világ, ragadjuk meg ezuttal ama kor szinköltészeti tudalmát, meggyőződését, mint műtörténelmi tény; vajjon nem bevalósult-e, hogy szinpad és drámai irodalom elválasztattak egymástól, mintha épen semmi szükségök nem volna egymásra? Nem lett-e két különböző feladattá: drámát írni és szinpadra írni? Jól van-e így a drámai költészet ügye?

A drámaköltészeti célnak ezen megosztása bárminő erőszakos elvontság, eltépés is: nem oly szörny előttem, hogy kétes volna legyőzése; aztán nem mondhatnók, hogy épen vaktában állott volna elő, sőt inkább

a drámai költészet eszméjének különégeit láthatni abban. A fogalom végsarkai vannak előttünk kifejlődve. Hanem a fő rossz abban fekszik, hogy a szinpadiság, mely okvetlenül egyik alkatrésze a drámai művészetnek, külön szakasztatik, és magára és magában elvé emeltetik, mint ez csakugyan megtörtént, amidőn a drámabíráló választmány ekkép adá tudtul a világnak eljárása elvét, hogy a „bírálandó művekben főszempon-
tul nézetik a szini hatás”. Tehát a szini hatás nem rossz magában, mint alkatrész, hanem károsá lett, mint elv, mint szabály.

Szinte husz esztendeje már, hogy drámai költészetünk ezen vezér-
elv után műveltetik, az írók többsége által, a színház védelme alatt. Mikor legelőször, mint szükségből elfogadott elv, tüzetett ki jeligéül: kez-
detnek megjárta; s nem is volt ellene szó oly kevéssé, hogy Vachott Sándor cikkére, mely 1838-ban az egész szini hatást első megtámadta, senki nem felelt. Én fogtam volna felelni; értekezésem az akkori cenzu-
rán is átment már, de világ elé nem jött, mert védelmeztem volna egy elfajzó rosszat a szini hatás elvében, mely anélkül, hogy előre lépett volna vele a szinköltészet, állandó elvül tiszteltetett már, s meghozta fattyu sar-
jadékait, s vele szinköltészetünk az előhaladás helyett sokáig a kezdet gyarlóságánál maradt veszteg.

Az ugynevezett szini hatás érdekében mindezek ellenére is, megjegyzem, hogy a költőnek mindig szabad választani a közönség és művészet igényei között; és vannak idők, melyek folytán új erkölcsi, vallásos, politikai nézetek pártolására szólíttatik fel, vagy legalább felszólítva érzi magát a drámai költő, mint regényíró az irány által: ilyenkor lehet, hogy viharos tapsokat fog aratni, de eljárása bizony csak külszerű, fogadott vagy kibérelt szolgálattételnek marad, s az érdek, melyet indít, a művészet járulékait fogja illetni és korántsem állományát, s ez esetben szolgáltatának már-már semmi köze a művészettel. Ha pedig épen oda igyekszik, hogy minden áron hajhássza egy meghatározhatlan izlésű közönség tetszését, mint Hegel mondja, kétszeresen bűnhődik: egyszer az igazság, másodszer a művészet ellen.

Igy gondolkodva, midőn a kivétel az elv helyére vivta fel magát, s a drámai fejlődés korántsem a művészet eszméjében, hanem hely- és időbeli viszonyok összefolyásában kereste igazolását, lehetlen volt szemére nem vetni az állandó színháznak, vagy inkább azoknak, kikre volt bizva az izlés, a művészet vezetése, hogy elég már a szini hatás elvének követése, folytatása, hogy nem illik örökké az első lépésnél megállani, mert ugy elvégre is a százesztendő gyermek sorsára jut a művészet. Mindennek dacára még 1847-ben, tehát az állandó színház fenállása után tíz év mulva is, csak a régi elv uralkodott és a második hibás lépést a következetességgel tette a szinköltészet, előkelő írók s művészek pártolása mel-

lett. Így fejlődött ki az ugynevezett színi és művészeti hatás között a különbség Nagy Ignáctól, ki amaz elsőnek föltétlen barátja volt, és a Szinmütárt elv nélkül, keresetlen fából furva, faragva szerkesztette, Henszlmann Imreig, ki az utóbbit erőhatalommal sürgette, szinte az egyoldalúságig védte az ellenfél szemében.

A drámai költészet két végsarka bizonyosan a költői eszme és cselekvény. E kettő együtt jó; egymás nélkül — hulla. Mit és mennyit lehet összeírni a költői eszme egyoldalúsága után, mit és mennyit viszont a cselekvény kívánatai szerint: bőven találnánk reá példát az eddigelé irt magyar szindarabok felvonásaiban. Ime két végsarknak tehát nem az a rendeltetése, hogy egymástól mind messzibb távolodjék s merev ellentété feszüljön egymással szemközt: hanem hogy állandóul sürgesse, hassa és fokozza egymást. A műtörténelem, az igaz, úgy tanítja, hogy e kettő rendesen hamarabb fejlett ki önálló különbségben, mint konkrét áthatottságban, és pedig azon arány szerint, amint egyik költő talán inkább szeret a dolgok belsőségével foglalkozni, különösen pedig magára és belső világára fordított elmélődő tehetséggel bír s valamely tünődő szellemmel van elfoglalva; a másik ellenben könnyebb vérü levén, szereti a látványosat, a külsőt, talán a könnyen érthetőt, így nem ritkán a fölületest. Megvalósul ezen magyarázat egész népeknél is; értem a németet és a franciát. Ez utolsó ugyanis mindent örömet lebegtet a fölszínen, a belátható könnyedség tisztásán; így a drámai művészetben is szinte orrunkig tolakodik az előállítással és untig, fogytig tulozza előttünk a cselekvényt. A költő ahelyett, „hogy a keblét megmozdulni érző anya nyugtalan és termékeny gyöngédségével hordozná elméjében a gondolatot”, a könnyü süker ingerében zürli el minden bensőségét, alanyiságát. Németeknél ellenben megtörténik, hogy az író addig ringatja képeit s gondolatait a bensőség bölcsejében, hogy utoljára az érzelmek homályos régióiba, honnan ki kellene emelni a gondolatot, téved vissza, s mélykedő töprengései között alig bír rámenni, hogy láttathassa másokkal, mit akar. Ez kicsinyli a szinpadot, amaz mindenli. Ha tehát e két nemzet itészei egymáshoz utasítják, ha ugyan utasítják, költőiket, ez csak annyit tesz, hogy a drámai költészet kiteljesedését sürgetik. Ezen nyilatkozatból, úgy hiszem, bátran lehet mérlegelni s magunk elé követendő például tűzni akár egyik, akár másik nemzet drámai eljárását, ha ismerjük magukat.

Vessünk azonban egy pillanatot azon területre, mely a drámai költészet két végsarka között fekszik; és vizsgáljuk meg, vajjon közeledett-e egymáshoz a kettő, be van-e valamennyire töltve a köztök tátongó mélység a magyar szinköltészet termékei által; mert ez fogja mutatni a kedvező és talán megrovás alá eshető jeleneteket.

Mióta Csató vigjátékában (*Megházasodtam*) tapssal üdvözlé a közönség azon helyet, hol a büntetésre méltó zsidó inkább viszi ügyét a királyi táblára, mint a megyére: a zavaros közvélemény büzhödt levegője ajtón, ablakon tolakodott a drámai költészetbe. Könnyebben esett a költő lelkének, ha ily odaldőféseket adhatott. Ekkor jött a politikai kór-ság, és nevezetes drámai készítményekben, minő *Hunyadi László*, *Főur és pőr* szinte magától jőni látszott, hogy a költő valóságos zöldasztali vitává higítsa fel a párbeszéd titkát, s pártok örömévé, boszankodásává tördelje szét az egy és oszthatlan műélvét. A korszerűség kihívó arccal lépvén fel, hamis ékszereket lopott a szinköltészetbe; a vak is észrevehette, hogy a színházi taps és a költő tollának percegése között volt valami titkos rokonszenv. Mégis a korszerűség ölte meg a legtöbb magyar drámát, s névszerint az említettek sem a t. társaság első jutalma, sem a bírák ille-tékessége nem birta megóvni a kárhozattól.

Remeg szívem, ha még a politikai elemhez kell csatolnom egy drága név, a nemzetiség, fonák felhasználását is. Becs nélküli tirádák, hamis önbálványzás pathetikus körmondatai, elbizottság felkiáltásai forrottak elő utána. Lehet-e ilyenkor *Szvatoplukot* szomorujátékká feldolgozni; s vajjon nem jól esik-e mai nap, hogy Zrinyit nem magyar elme írta? Hasonlóul a művészeti képzelődés mellőzésével történt, hogy az élet sok jelenetei mint valamely nélkülözhetlen jó behozattak a drámába, mi a népiesség egyoldalú felfogása volt. A képzelődés, mely átalakít, mármár nem látszott szükségesnek, s alig volt egyéb feladata, mint utánok bámulni az eseményeknek, melyek gazda nélkül számolva hivatlan vendégek gyanánt, költészeti minden felhatalmazás nélkül pöffeszkedtek végig a szinpadon, s keresztül-kasul jártak deszkáin az apróságok pulyaságaival. Munkácsi *Garabonciás diákja*, mint lehető legelső kezdet még megjárta s eltüretett; de ha husz év lefolyása közben folytonosan ismételtetik ugyanaz, ha a népszinmű az élet egyes jeleneteit beolvasztás nélkül mutatja fel művészetnek: az több mind kezdeti gyarlóság, tulajdonkép visszatérés a roszhoz, makacs megmaradás abban.

Mint jó és bal szerencsének sorsosa, tömérdek szinműnek írója, Szigligeti áll előttünk hosszas termékeny munkásságának egész nagy sorozatával. A drámai költészetnek a közönség felé forduló oldalát, mely a cselekvény részére hajlik, ő mivelte ki legjobban valamennyi társa között a kezdetleges szini hatási elv nyomán. Szinköltészetében ha egyéb nem volna is, de cselekvény van. Ő ehhez tud s ily módon betölti azon igényeket, melyek a külsőséggel járnak, a tömegre vagy inkább a szemre hatnak. Kevésbé művelt közönség az ilyeneken nagyon jól mulatja magát. Egyszer-kétszer láttatniok nem árt. Drámaköltő, ki talán belső tünődésre hajlik, szerencsével fogja hallgatni; de hosszú időre nem valók, mert

hamar feloszlik bennök a költői bűbáj; a lélekre, a művészeti eszmére alig levén valami gond fordítva, mint az ítéset is elégszer megjegyezte már. Nézőnek a kora kielégítés könnyű élvezet ad, de írójukat sürgeti az új alkotás szüksége. Így Szigligeti egyike a legküzdőbb íróknak. Neki nem szabad az ihletre sokáig várni, ábrándjait soká érlelgetni s lassuságban termékenyedni. Ez a titok el van tőle véve. Őt a sebesség viszi tovább, mint Mazeppát a szilaj ló. Sietése közben talán a legszebb virágok maradnak el; mert nincs mikor leszakasztani. Ha aztán egyegy szindarab megírásával némi nyugtot vesz magának, ime virágokra való visszaemlékezés leszen új színműnek alapja, s ő úgy jár, mint aki egy utból kettőt csinál s örökké visszatéregetéssel tölti az időt. Költészetében jelenet, jellem, akarat, összeütközés, bonyolódás már előre készen vannak; minden kitelik belőlük; csak el kell indítani a gépet s mozog. Ez, mint mondám, derekas valami, lehet is belőle tanulni, de alig hiszem, hogy kielégítően költője büszkeségét, amit Szigligetiben fölötte tudok becsülni, mert igyekezete, törekvése isméretes. — Azonban reá nagy szüksége volt s van a színháznak; különösen még a kezdetkor, mikor nem birt az író világ elég újdonságot adni, ő egyetlen, nélkülözhetlen költője volt. Mind ime sietőség közepett is azonban sükerült néhány színműve; s különösen ő állítá elő az ugynevezett népszínművet; „Csikósa”, közrendű tárgyisága mellett, művészeti elismerésre jutott s méltán.

Egy oldalon fog helyt vele Nagy Ignác, kinek minden jó volt, mi a színpadon tetszett. Költői beccsel, belső igazsággal nem sokat törődött, s megnyugodva, mint senki, jó lélekkel ajánlá s üzé a franciák követését, mintha ez szolgáltatna valami új adalékot költői világunkba, midőn magunk is oly igen hajlandók vagyunk a frivolra, fölszinesre. *Tisztujtása* hazai levegőben mozog; egyes részleteivel érdekes látványt mutat. Többet a költő sem akarván elérni vele, megfelelt az alanyi célnak, napi érdeknek. Tisztább elemből dolgozott Gaal, kinek *Peleskei notáriusa* a később népszínművé lett költészeti ágban nemcsak fejlődésre mutat, hanem első megalapítója lett annak. Vahot Imre *Farsangi iskolája* mint kezdet sokkal több reményre jogosítá fel pályája figyelemmel kísérőit, mint utóbb bevalósult. Munkássága, ügyessége nem vívta ki magát egész erejében; s hogy megtörött valahol, bizonyos. Egyébiránt ő legnagyobb hibát abban követett el, hogy a művészeti hatás sürgetésétől, melynek előharcosa volt, a színpad egyoldalú érdekeibe hagyta magát vonatni, magasb célok feledésével. Degré Alajos művészeti hajlammal, Szigeti eleinte a merev színpadiassággal látott a költészethez, vagyis megmaradt az eredeti, vagy jobban a kezdeti drámai gyarlóságnál, hanem utóbbi darabjai mind jobban bírják kielégíteni a művészeti követeléseket.

Vörösmarty drámai munkásságának egy része hasonlóul e korba esik. *Vérnásza*, *Aldozata*, *Marót bánja* elismért költői beccsel birtak, de többé nem tartoztak a korba, melyben irattak, lévén egy letűnt világnézet, a drámai naiv felfogás szülöttei. Helyük elvitázhatlan a költészetben, de a szinköltészethez alig szállottak le; így azon másik egyoldalúság részire hajlanak, mely a költői eszmét a színpad lényeges hozzájárulása nélkül akarja valósítani. Mondhatnám ezen méltatás alá, de mi a színi hatásnak éppen ellentéte, és magára hagyott elvontság, sorozandó igen sok költői szindarab, melyeknek csak épp a neve, hogy felvonásokba öntettek. Ezen történt a legnagyobb méltatlanság, mert mikor a színi hatás elvé emeltetett, a gyakorlat amazokat teljesen feledésbe, a vétkes egyoldalúság irodalmi lomtárba lökte; pedig ha színi érdekből meghallgattatik a silány nézőjáték, költészeti célból meg kell vala hallgattatni, legalább akkor amikor, néhány e nemben írott drámai műnek; vagy az egyoldalúságot nem következetesen kellett volna folytatni, hanem következetlenül, hogy igazsággá nője ki magát.

Azonban nem kelle soká várakozni. Az ugynevezett színi hatás egyhangu csattanósságai közé egyfelől, és a magok bensőségével tűnődő drámák csendjébe másfelől a siker neszével, a költői eszme mozgalmával szálott be gr. Teleki Lászlótól *A kegyenc*. Egészen a kor műve; Hugo Viktor sem tudta volna ügyesebben feszíteni az érdekeket, a várakozást. Nagy képet ad Róma hanyatlási korából. Az itészet méltánylá, a színpad megbírá, de az egyoldalú színházi gyakorlat feledteté s mai nap már nem is ösméri a közönség. Benne lendült meg nyomosabban, mint korába eső elődeinél a drámai becs mozzanata színpadi jártassággal is párosítva. Sulyos vád a színházra, ha e darab talán éppen a mutatkozó suly miatt nem volt érdemes a színpadilag korszerűek közé számíttatni. — Az eszme sulya azonban másoknál is jelentkezett. Obernyik Károly szinköltészete szintén ez oldalról volna méltatandó; de nem kivétel nélkül, mert művészeti eszme helyett politikai uralkodik, mint említém, *Főur és pór* drámájában. *Öröksége* bizonyosan művészeti gondok teremtménye, s fölismerhető benne a színpad és művészet kiengesztelése utáni törekvés. — A lámpafényhez erősebb szemmel, a színpadhoz kellő tartalommal lépett föl Czakó Zsigmond s mondhatni meglepte a magyar színvilágot. A köztudomás mintegy ösztönileg és hosszas találgatás nélkül rámutatott azonnal, mint a magyar drámai költészet ujjá alkotójára. Örvendetes jelenség! A közönség megsokalta már az addig üzött módot; az ujnak kívánása megkedvelteté vele azt a tiszteletreméltó komolyságot, mely nélkül semmi nagy nem születhetik és Czakó arcán, művein mutatkozott. Őbenne az akarat ingere soha sem szelesedett el; arcáról egyegy gondolatot várunk minden percben, melyet már régóta ápolgat, melenget szive alatt.

Ennek kifejezése lett volna költészete, ha összeütközésbe nem jő az uralkodó izlésmóddal, mely a szinpadot, és az ítészettel, mely az uralkodó izlésmódot sanyargatta. Ő, úgy látszik, egész lelkét tette egy gondolatra; becsülte, imádta az eszmét, de nem ismérte természetét, s halandó lábai megtörték a szent küszöbön. Hogyan? Szentebb elhatározottsággal lépett ő a szinköltészet csarnokába, mint ezerekre mehető társai. Lelkére vette az ítészet utasításait, belátta a szinpad könnyelmű kezelését, fölszines irányát. Mindezt belátta s lelkére vette, mondom, és aratta is sükerét *Kalmár és tengerész*, és *Végrendelet* című darabjaiban. Ő nem kérte a szini hatást, de túsakodott a gondolatért; igyekezett egyensúlyban tartani a lényegét a látszattal, tartalmat az alakkal, gondolatot a mutatóvánnyal; mégis szemére vetteték az elsőnek hajhászása, az eszmevilágnak fekete légköre, melyből egészséges nem származhatik. Mi volt mit tennie, mint annál inkább keresni a gondolatot, esengeni a mélységért, a titkosért, rendkívüliért. Így született „Leona” című tragoediája, melynek alapeszméjét a bölcselkedő Eraszt beszédeiben vesszük bizonyos természetimádás tulzott kimagasításával. Sokan fognak emlékezni ama pathetikus bölcsészetre, mely körülbelül e szavakban hirdeti lételetét: elvesz a tavasz, „a gondolat”; ehhez mélységes világgyűlölet, a pozitív vallást krisztallizáló álbölcsesség fonódik mindtovább s végre ahelyett, hogy érthetővé derítene eszmevilágát a költő, még homályosabbá teszi azt, mert „nem eléggé tisztán ismért dolgok utáni vágyakodásban” vesz el törekvése. Eötvös egy nagy fenséges gondolatot kér a Karthauziban, hogy megmenthessék az emberiség: Czakónak elvesz a gondolat, mint a tavasz, mint a virág; pedig ő kereste azt és mikor megtalálta volna, egy rangra becsülte a virággal; a gondolatért megölte a gondolatot. Ez a mélységes bebonyolódás, hogy éppen a gondolat vesz el a gondolkodó elől, kibírhatlan állapot, melyben a szellemnek nincs maradása, mert nincs kielégülése . . . Mi történik azontul, példája mutatja.

Czakó Zsigmond a drámai életbe új erőt, tartalmat és kevés ideig tartott munkásságához képesti emelkedést varázsol. *Szent László*ja, mely nyomtatva is megjelent a Délibáb füzeteiben, s azonnal szinpadra is fölvetett, tisztább világnézetéről tanúsít. Szent László alakja senki által sincs oly idomba felmutatva lelkileg, testileg. Sok, igen sok van azok állításában, kik drámáink folytonos előhaladását Czakó sírjába hiszik eltemetve. Neki sokat, mindent megadott a természet, de megtagadott az élet, a társaság és társalgás; szerencsétlen volt környezetében.

Bezárja előttem az egész drámai sorozatot *Hugó Károly* és szinköltészete, *Báró és Bankár*, *Egy magyar király*, *A világ színjátéka*, eredeti drámáival, melyekhez jó még „Brutus és Lucretia” németül írva, maga által magyarra fordítva. Valóságos költői természet, mely ha nem nevezhető is

drámailag teljesen kiképzettnek, de mégis a legtöbbet tett arra, hogy a szinköltészet feladatait konkrét egységben állítsa elénk, azaz költészetet és színpadot, eszmét és cselekvényt betöltsön egymással, belsőégi alaplól kerekítse, domborítsa ki alakjait, s ezek a szellem földjéből nőttek legyen ki. Betöltötte-e azt az ürt, mely a két szélsőség között nyiladozott, nem merném állítani, de hogy neki hibázott a legkevesebb lépés a teljes drámai költészetre az egész fölvelt koron át, bátorkodnám vitatni, s alapos reményeim vannak a győzedelemre.

Bármennyire ohajtanám tovább is folytatni elmélkedéseimet, így talán kijelölni a haladási nyomokat: ez mailag nincs hatalmamban. Mi az elővett kort illeti, a legesleggyarlóbb kezdettől fogva kísértem a fölvehető pontokat, emlékezteték a kiemelkedő fokokra. Haladás bár lassu, de észrevehető; noha tulnyomó még most is a rossz elem; a jó csak kivétel. Egy folyóirat teljesen a színház érdekeiért soha sem volt közelebbi szükség, mint mai nap, és a színház, vele a szinköltészet érdekei megérdemelnék azt. Mert a gyakorlat elfogadható ugyan gyöngé oldalával is, mikép ezt főntebb már megengedém; de a művészet eszméjét éppen a gyakorlatnak kell mindig elibe tartani. Továbbá, ha nevedkednék költők által a műisméret, a közönségnek sem volna szabad elmaradni. Egy lap e részben is jó szolgálatokat tehetne . . . Azonban ez nem az én feladatom. Nekem azt kelle megoldani: van-e szinköltészeti élet 1830 óta; azt, ugy hiszem, nélkülüm is tudják, általánosán, de a részleteket talán nem ártott kimutatni. — Ha följobb mondám, hogy a regényes elv legkevésbé hatotta meg a drámai költészetet, azért volt, mert arra, hogy regényesről lehessen szó, több fejlődési fokozatnak kijelölése szükséges; a mi drámai életünk pedig erre még igen rövid. Hanem az mégis a kor regényes hajlamát tünteti ki, hogy egy magyar dráma, mely a klasszikusnak nevezett korban iratott, ez idő folytán nyerte meg elismertetését, s mai is legjobb *magyar drámának* mondatik: Bánk bán.

Mig a regénynél, drámánál összemunkáló itészet hiányában csak szerencse, ha eltaláltam az összefüggést s a fejlődés fordulatait: a lantos költészet körül nemcsak elődolgozatok, hanem rendszeres nézetek is nyilatkoznak segíteni az áttekintést. A líra bizonyosan a legfejlettebb költészeti nem, s az új idő szerint ugy szólván minden poézis belé vette magát és országos keletre jutott, mig a dráma legfőlebb egy-két városé, a regény pedig csak készül arra jutni. Két szó mondja meg az összes lírai eredményt: *kedély* és *népies*. E kettőben érzi magát otthon a mai izlés; nem is tanácsolnám, hogy valaki e kettőnek áldása és kenete nélkül indulna meg a költészeti pályán. E két szó, mely csakugyan az ujjabb lantos költészet tartalmát fejezi ki, oly forgandóvá lett, mint a pénz, habár nem érti is

minden ember oly szabotossággal, mint a műbölcsészet akarja érteni, de köztudalomnak annyi is nagyon elég.

Ami a szervületet illeti, ekörül forgolódni a jelen szemlékezés föladata. Lantos költészetünk legujabb fejleméről bölcsészeti alapon nyugvó nézetet találok a Pesti Napló 1853. évi folyamában (1139. szám), mely szerint a költészet első nyilatkozványa természetesen mindenütt és mindenkor a népköltészet. A költészetnek a *népiesből a nemzetibe*, ebből az *egyedibe* s így tovább (de hová, nincs megmondva) kell *emelkednie*, s ha az megtörténik s egészségesen mindig tovább fejlődni akar, többé az elébbi tulhaladt fokokra *visszasülyednie* nem szabad." Mégis ennek ellenére, a fejlődési törvény alól kivételesen (holott a törvény egyetemes), cikkiró a magyar lírai költészetet egészen megfordítva látja fejleni mondván: nem a népiből történt a haladás az egyedi, hanem az egyediből a népi felé, olyformán, hogy költészetünk először *általános* jellemmel birt (Ányos, Kazinczy, Dajka, Kis, Virág); aztán lett *nemesivé* (Berzsenyi, Kisfaludy Sándor); utóbb *nemzetivé* (Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Garay); ebből végre *népivé* (Petőfi, Arany). Átmeneteket képeztek az elsőttől a másodikhoz Csokonai, a harmadikhoz Kölcsey, a negyedikhez Kisfaludy Károly. A harmadiktól a *negyedikhez* (s megint a negyedikhez?) Erdélyi, Vachott és többen". — Nem tudom, hol vette magát ez a besorozás, hanem annyit tudok, hogy koránt sincs az eszme természetéből lehozva s a költészet fogalmából merítve; s ha mégis felhoztam, azért történt, mert cikkiró és én egy cél után törekszünk: a szervület kutatása felé.

Nagyobb mérvben indult meg Toldy Ferenc munkássága a magyar költészet történetének már is két kötetével, melyek folytatása váratik. Ő is szerves egészet akar szem elé állítani, mint a második kötet végén nyilatkozik; de megbocsát a tudós szerző egy észrevételt, mely szerint a szervesség kivánalmát nem elégíti ki egészen pusztán az időnek betöltése azáltal, hogy az irodalom „mióta megszületett, soha meg nem szakadt s mint folytonos szellemi élet" kimutatható minden korokon át. Ez a szervességnek csak időbeli része, annak bevalósítása, hogy költészet vala mindig és megszakadatlanul; s e tekintetben a magyar költészet története tökéletesen kielégítő, az időt betöltő, így történeti szempontból egyetlen; de a szervesség belső föltételei nincsenek benne magyarázva, kimutatva.

Én az újabb szépirodalomból huszonöt évet foglalván értekezésem körébe minden jelenségek előhozására ki nem terjeszkedem, különben sem tartozván a szervességre mindaz, mit a történelem bir és méltányol mint meglett dolgot. És, aminő gyarapodásnak és sokfelé ágazásnak indult legujabban az irodalom, a főszempontokon kívül mindent beszöni nem volna egyéb az anyaggal birkozásnál.

Elmélkedésem folytán felhozta már, hogy az új költészet Vörösmartyval tört ki a klasszikai műszeme világából; de méltó társa Czuczor. Az idő szelleme volt-e oly erős, hogy mindkettőjüket átalakította, munkásságukban új irányhoz mérsékelte, vagy talán éppen rájuk virradt az ő szellemükhöz méltó szabadabb költészeti korszak, nem keresem. Elég az ahhoz, bár mindkettőt büszkeséggel számítja tanítványai közé a Kazinczy-Kisfaludy-iskola: de ő rajtuk bizony semmi szaga nem maradt ez iskolának, s oly kevéssé hoztak át valamit belőle az újabb korba, hogy a vezérléshez szokott magyar szépirodalom hiába várta tőlük ha talán megragadnák a vezéri zászlót. Egyiknek sem kellett. Ugy látszik, az a szokott képzet, melyet az „iskoláról” bír a műtörténelem, kienyészett közülünk, legalább iskoláról ez idő folytán beszélni merő anachronizmus. Így a magyar szépirodalomban egy önkényes elnevezéstől, mely a képző művészetekben otthonos, s csak ideig-óráig való a költészetben és ugyancsak erőtetett és szabadtalan, szabadultunk meg.

Az 1830. év egyike a legválságosabb éveknek. Tudós társaság is állott fel. Az elmélkedő gondolkodás ide fordítá nagyobb erejét. A költészet majdnem elmélet nélkül maradt; vagy ha nem: polemia igazgatta. A klasszikai vagy a megelőzőt korból való költők Berzsenyi, Kölcsey, hogy Kisfaludy Sándort ne is említsem, annyira függtek az ó görög művészet szépségein, hogy a romanticizmust egyáltalában nem bírták meghatni elméleteikkel s talán maguk sem tudták, hogy az új irodalom éppen azon költeményeiket becsüli legjobban, melyek menten a római mithologikus dagálytól az újabb költészet alaphangján, mely a kedély s egyszerűség, irattak. Nem is tudom, hogy próbáltak volna új elveket vitatni. — Bajza derékul értekezett a románköltésről, de azért úgy járt, mint a legtöbb ítéző, hogy a regényest a középs századok romaiban hívé elborítva, s mégis a regényt tartá az új költészet főtermékének, korszerű fájának.

Czuczor és Vörösmarty eléggé voltak már ismérve; s midőn új oldalak tüntek föl költészeteiken, még nagyobb volt az elismerés. Sokan úgy tartják, hogy a dalban mindkettő erősebb mint az épószban; s én igen jól emlékszem, hogy Toldy „esztetikai levelei” előszavából egy megjegyzést, mely azt mondja: „Zalán szép munka ugyan, de a kis gyermek halálára irt vers még kedvesb adomány”, ekkor már többen tudták méltányolni, mint 1827-ben, mikor az esztetikai levelek kijöttek. Azonban maradjunk a szokott felfogásnál és tartsunk netalán azokkal, kik úgy hisznek, hogy az épószok óta hanyatlott a magyar költészet. Itt legelsőben is azon nézet valódisága megvitatandó, mely a költészetet mindig fölfelé küldi s örökös emelkedésről beszél. Megvallom nincs módomban e nézet helyességét, valamint azt se belátni: hová kell vala emelkedni a magyar költészetnek a klasszikai aranykoron túl. A hősköltészetben, mondák, szinte addig men-

tünk, mint Homér, az ódában mint Alcéus. Talán ezeket kellett volna folytatni? Ez végnélkül unalmas lett volna élő irodalomnak. Vagy talán emelni az époszt, mely uton, hová? Ez lehetlen: mert Homérnál többnek lenni akarni vakmerőség.

Elismérem, hogy a magyar szépirodalom egész fokká magasodott fel, mint Shakespeare homloka* a tenger fölött. Az ily fokoknak sehol sincs folytatásuk; nem is volna szép. A szertelenség ott teremne legott. Vagy más oldalról, mi az emelkedést illeti, kérdem: emelkedett-e a költészet Németországon Klopstock óta; ismér-e magasabb költőt Anglia mint Milton? Mindemellett nincs haladás kívülük és utánuk a költészetben? Tehát az emelkedés tulajdonkép elhasználható képzet, mely illeti ugyan a költészetet, de igen jól találja benne magát a dagály, az üres frazeológia, a hangos retorika; és megjárja egy lelkesedési korban, mint költészeti alkatrészt; de arra nincs felhatalmazva, hogy utóbb tartalomért, becsőségért se cserélthetessék föl. Sőt inkább ha elmélkedéséből alábbhagy a költészet s azt rendesen a belterj pótolja, ez nagy haladás.

Mindenki tudja, hogy a szőlőgerézd függ, noha míg virágozott, fölfelé tartá fejét. Mikor fordul le, még senki észre nem vette, ha mindig szemmel tartotta is. A természet mester az ilyenekben; de mester a szellem is a maga mezején. Hol és mikor kezdé előkészíteni az irodalmi új változást, ha nem volna is nehéz visszanyomozni, de most nem tartozik ide. *Levél barátnémhöz Berzsenyitől, Bú kél velem, bú jár velem* Kölcseytől mind olyan eleyen és mai korra szóló költemények, hogy kevés hián akár ma irattak volna. Senki sem fogja e dalt legmagasabbnak mondani műveik között, de a költői kedély s benne a költészet szelleme kezdé már aláfelé hajlani, mint a szőlőgerézd, mikor elhullatta virágát s tartalma nevedik. Ez a hang mind jobban kezd aztán az irodalomban terjedni, becsültetni; s amint fogy az érzelgő páthosz, úgy halad elé az egyszerűség, melytől csak egy lépés van az igénytelen népdalig.

Megkisértvén a magyar költői szellem mit tud idegen formák között csinálni a költészetből, azontul nem lehet jobbat, minthogy visszatért a maga módjához, vagy ahhoz, melyet inkább hitt a magáénak. Szerencsére e nagy fordulat ugyanazon költők munkásságát újította, különböztette meg. Mind Czuczor, mind Vörösmarty abban hagyták a régit, és jó, hogy ők, mert osztó igazságot szolgáltatnak példájok által az ítésetnek, ellenben ha más kezd ujat, könnyen megrohantatik, az ó iskola által; így pedig az egész ugyanazon egyénekben történt, kik legfőlebb maguk támadhattak volna maguk ellen.

---

* Egy szirtfok neve Albion partján Dover mellett, melynek tetejéről rohantatja le Shakespeare a már világtalan Glostert, *Lear királyban*; innen a neve is.

Egyébiránt a világ folyása kívülöttünk is megváltozott. A nyilvános és politikai élet új korszakba lépett; s ide haza szintén értek az eszmék. Az, mit nemzet és haza nevek alatt imádunk, eléggé volt már dicsőítve a költők által. A nemesség kevésnek tartatott arra, hogy egész nemzet legyen; s előjogairól nem lehet immár unalom nélkül énekelni. Valaha igen szép és igaz lehetett, ha ugyanazon szolgálatért adatott „szép paripa a nemesnek, borjas tehén parasztnak”, mint Kisfaludy S. éneklé; de ma sem szép, sem igaz. A honi történet a nemesség vagy olygarchia története volt már szemeinkben; a királyfiakról legföljebb a mesékből tudunk valamit; de ha tudunk vala is, minő beszédet adhatánk nyelvökre Thuróczi vagy Spangár csont kézzel írott krónikáikból, melyek oly szárazak, hogy akár Tinódit olvasná az ember. Hagyományok, szentföldi zarándoklatok, keresztes háborúk, tengeri kalózatok: mik ezekhez képest a magyar költészet elemei! Így okoskodtunk, s mégis a hazai édes mienk megdallását sugá az ösztön. Tehát új tartalom kellett, olyan, mely eleve-nítő erővel s képezhető hajlammal bír, melyből lehet valamit csinálni, és mégsem élhető föl egy-két évtized alatt, mint az eddigi olasz, német, francia, görög alapok, mithológiák.

Mikor az előbbi világnézet alábbhagyó félben volt, megdöbbsent a nemzet, mintha napfogyatkozás volna, mely akarattunk ellen is valamely hideg érintéssel hat a lélekre. Az idő majdnem üresnek látszott és kihalt-nak a költői világ. A talány meg volt fejtve: a kort átmenetinek mondák. Azonban jelenségek már mutatkoztak, de elveszve még a kezdet szürkületében, így észre sem vétethettek. Soha annyi szín és irány a költészetben! Fele régi, fele új; nem tudni, ki melyik másik. Szinte kezdett megszokni szeretetünk a költészet iránt, mert azt is mondták, hogy költői korát keresztül élte az irodalom s átmege a tudományosba; mi a legferdebb fölvet (hypothesis), különben mit keresnének egy időben Schiller és Kant, Goethe és Hegel az irodalom mezején. Így és hasonló nézetek s vélemények folytán addig-addig tündökött az írók elméje, hogy utoljára igaznak tetszett a legfölszinesb látszat, s ma már irodalmi tüneményé nőtte ki magát az aranykor megkülönböztetése, holott még rendes utját sem találta meg a költészet oly biztosan, hogy legalább eredeti magyar lett volna, nem is említve, hogy ép, teljes, alkat és tartalomra nézve kiegészedett mesterműveket is bősséggel birhatnánk.

De a műszellem nem halt meg, sőt kikelvén az iskola egyhanguságából, szabadabban kezde mozogni s próbálgatá eltalálni az irányt. Valót ugyan senki sem tudott munkássága felől, de mindenki sejté, honnan ihl. A nemzetiségnél immár szélesebb, tágasb igazságra volt szükségünk; az emberiség igazságai, érdekei feküdtek lelkünkön. Nemsokára országgyűlési beszédekből is kihallatszott egy-két hang, s úgy tetszett, hogy még oly

valamit nálunk nem igen mondogattak. Ha jól emlékszem: az országgyűlési beszédek eme két szót ejték ki gyakrabban: örök igazság! Meghiszem, hogy ime két szó másképen is mondatott ki, de a költészetben igen jól tudom népnek, népnek hitták, s legelső mozzanata 1836. évre viradólag érzett meg az Aurora versei között, amint ezt a kassai „Szemlélő” literaturai lapja igen finomul észrevette, kimondta, és ezóta mindjobban hallottunk róla életben, versben folytonosan.

Igy mozgott a szellem először ugyan lassu nessel, de minden mozgását szívhez vitték az idegek, és utána gondolók, hogy igaz. Apródontként a költészet mind jobban fölvevé az új éltető elemet, s terhesülni érzé keblét utána. Ió és Jupiter ölekeztek a ködben; csak ajkaik látszottak egymáséin. Rövid lefolyású idő, két év mulva mind jobban emelkedett ki a szó értelme. Tegnap szó, ma eszme, holnap ige, hogy testté legyen. Ezentul már szebbnek tetszett a hazaiság, a nyelv, az itthon lelhető költői elem és idom. A krónikások sem voltak mindegyre oly szárazak. Sőt ami több, eleven alakok jártak előttünk a hajdanban, s úgy látszott, hogy megkérdezte tudatának magokról valamit. Hasonlóul feltámadtak a mesék, melyek régiebbek a történezet által beérhető időknél; és gondolók: vajjon azok az igen szép elátkozott, átbűvölt királykisasszonyok nem fognának-e megmozdulni üveg és vas koporsóikban, ha egy szerető királyfi élethalálra elszánná magát érettek? Majd nemsokára a tudomány is megkérdezte: magyarázná meg mi az a népiesség, nemzetiség a költészetben. Mit felelt rá, nem tárgyalom, hanem annyi való, hogy a „népies” oly konkrét fogalom gyanánt jelent meg a magyar költészetben, hogy az élet és izlés követeléseit láttuk benne összehozva, miért egy lehető magyar költészet alapjául tekintők, s a költői kilátások tőle kaptak vigasztalást, az elmék lelkesülést.

Azonban én, aki az időket egymásba szeretem átönteni, nem kötök ki valamely különös fölfedezési érdemeket az általam romantikainak nevezett kor számára; annyival kevésbé szólok abszolút kezdetről. Sőt inkább azon ítésekkel tartok, kik, mint az imént felhozattak is, a népi költészetben kezdik a költészetet; hanem eltérek tőlök abban, hogy mellőzöm azon sivár, meddő képzeteket, melyek szerint a fejlődési előmenet a végtelenbe kinyúló vonalnak, „világtalan világig” való elmélkedésnek képzelteik. Körben forog a világ; semmi sincs új a nap alatt, mondja bölcs Salamon, de van mégis egy, a megújulás; ez pedig örökös visszatérés a kezdethez; így igen természetes, ha voltak kik reményeket láttak a népiesben rejleni, utóbb fejleni. — Nem hiszem mégis, hogy a népi, egy magára szorítkozva, minden volna. A népi *nem elv, hanem elem*; s e kettőt gyakran téveszti össze az újabb irodalom, nem csoda aztán, ha éles ellentétek mutatkoznak a nézetekben. — Végre a magyar költészetben a

népen kívül egyes költők által szintén műveltetett a népi elem; mert ott vannak Görgei Albert, Beniczky Péter, Horváth Ádám, Csokonai, Vitkovics stb., hanem csak *kivételesen*, leginkább vig vagy tréfás célokért s mintegy másodranguságra, alárendelt szerepre kárhóztatva az ugynevezett művelt és tudós költészet mellett. Ha tehát némelyek megsokalták már eddigelé a népieskedést, ez fánton fánt. A régibb műtudalom nem ismerte el művészeti alapnak a népit, s most visszaadatik a kölcsön. És mivel egyoldalúság nem szülhet egyebet egyoldalúságnál: mai nap ott állunk, hogy a népi ellentétes lőn a művészetinek, s némely írók agyában oly külön sarkisággá távolodott egymástól a két elem, mintha soha sem volna szabad érintkezniök, egymást sürgetniök.

A tulnyomóság, a győzelem a nép részére hajlik. A magas, idegen világnézet után kihalmozott költészettől lejtünk aláfelé, s végre hozzáérünk a kezdethez. Ez a jelen költői korszak pszichológiája. De ez a kezdet többé nem valamely absztrakt, rideg kezdet, melyet semmi sem előzött volna meg, hanem *oly kezdet leszen, mely már egy, századok óta lételes, több belső forradalmon átment költészeti fejlődés multjával s tudalmával bir és rendelkezhetik*, s többé nem a Csáthi Demeter nyelvén kényszerül szólni jól-rosszul, hanem választhat és alkothat az élet és irodalom nyelvéből, előadásából, segédül veheti azt a forrást, mely a népben örökké buzog, és azt, melyet a lángész ereje csodálatosképen ütött az idők szikláiból. Csak így értve lehet a népiesnek mint a kezdethez való visszatérésnek irodalmi becse, jövődjé. Ilyen értelemben mondám már azelőtt, hogy midőn a magyar költői irodalom oly nagyban vette föl magába a népi elemet, ösztönét kapta vissza.

Sikerült-e nekem a népit, mint a műszméhez tartozó életre való elemet úgy igtatni elméletileg a költészet organizmusába, hogy meg ne rontsa magát a költészet fogalmát, hanem inkább elevenítse azt, más fogja megítélni. Előttem leginkább az forgott, hogy a népit, mely a művészet és élet oldalairól egyiránt elutasíthatlan igényekkel lépett föl és lényegessé vivta ki magát, igazoljam, helyét kijelöljem, hivatását sejteni hagyjam; különben magának a költészet eszméjének fordul felibe s ezt szépirodalmunk bánja meg. Ugyanis ami regényben az irány, drámában a színi hatás, ha elvi becsre fokoztatik, épen az a lantos költészetben a népi; mivel a végbecs mást föltételez, mint egyik vagy másik elem tulnyomóságát. Mert nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem az, hogy legyen ami rendeltetése: művészet. Azért igen sajnálnám, ha netán az a szerencsés körülmény, hogy töről fakadt eredeti népköltészetben is találhatók műbeccsel bíró darabok, visszásan hatna s oda tévesztené az elméletet, mintha vak szerencse is szolgálhatna művészettel. Hiszen maga a nép, mint patak vize a kövecset, addig forgatja dalait, mig utoljára kisi-

mítja, kerekíti, mert öntudatlanul bár, de ösztönileg ragadtatik a művészet felé s eléri ama szerencsés pontot, mikor jobb órában megteremti azt. Ott van a népdalok között *Szép Ilona románca*, *Fehér Anna balladája*, *Megöltek egy legényt* stb. számos dalok, gúnyversek. Mennyire hódol itt a kelme a költői beolvasztásnak, s műérzék hatalmának!

Midőn az ódai vagy klasszikai tetőzészről, az époszi nagyszerüségről aláfelé hajlott a magyar költészet: ódák helyett a kedélyes lirát, éposz helyett a balladát s költői beszélyt választotta. A klasszikai dalban félreismerhetlen volt az irány legrövidebb uton jutni a gondolathoz, vagy mennél egyszerűbbnek lenni. A kevés külsőben vélték állani a líra báját, igénytelenségben érdekét, egyszerűségben gazdagságát. Nehezebb volt röviden írni, mint hosszan; s erényül nézetett amaz. A költői gondolat oda vettetett egy-két csinos versszakban s ráhagyatott éreztetni, magyarázni, kedveltetni magát. Költőink gazdálkodtak az idővel s gyakran mielőtt felindították volna az olvasó kedélyét, vége volt a dalnak. Azért fel kelle találni olyan módot, mely biztosítsa az élvezetet s föl ne áldozza a művészetet. Így találták föl a kerek formát, tiszta átlátszó előadást, melyben nyugodni látszék a belé vetett gondolat, a magára hagyott költői szépség, mint kristályvizü medence fenekén a színes tárgyak. El kelle várni az alkalmat vagy a kedély hangulatát, hogy e dalok tessenek; s annál jobban tetszettek körülményileg, de nem szükségképpen úgy, hogy valahányszor olvastattak, mindig megkedveltették volna magukat. Volt ebben valami ünnepélyesség, valamely rideg művészet, hallgatag élet mint a vízhangban. E dalok, menten minden kelmétől, mellékestől, sőt még a frissesség parázsától is, saját költői világnézetet fejeztek ki; és az alakulás fokozatán lépcsőt képeztek, mondhatni formulázták a dalköltést. E modorban köttetett meg a dagály, az áradozás, az érzelgés. Oly ellentéte volt a nagyhanguságnak, mint a később ványadásig üzendett elbeszélői szélességnek, népies terpedtségnek.

Ez a klasszikai dal ismertető jegye, tipikus alakja. Innen azok a rövid, a kedélynek egyes állapotait majdnem mozdulatlanul kifejező, képtermetű, rendszerint epigrammai pontosságú s csattanású versek. Ha mondjuk, hogy ez a modor még az újabb költészetbe is átment, csak azt valljuk be, hogy egyik idő a másikba öltekezik. Bajza volt mester az ilyenekben. Császár Ferenc, Kunoss, Sárosi, később még a legújabb időszakban Hiador is üzé, folytatá e nemét a dalköltészetnek, mig mai nap már annál ritkábban jelentkezik.

A lírának új, mozgalmasb, fordulatossabb formát Vörösmarty, Czuczor, utóbbi korszakbeli munkáikkal, Garay, Eötvös, Vachott Sándor, Pap Endre, Szemere Miklós, Riskó Ignác adtak. Erdélyből Kriza, Szentiváni Mikó hangjai vegyültek a dalköltészetbe hivatást tanúsító, bár kevés

jutalékkal. Észrevehető volt azonnal, hogy a csaknem egy középpontra szorított tartalom elevenebbé erjedt meg az alak folyósságában; mintha forrásnak indult volna az előbb még mozdulatlan nyugalmasság. A rövidség mint állandónak mutatkozó külső megtartatott, s a líra természetéhez őszileg tartozónak ismértetett. A gondolat jobban kezdte kihangzani; mintha ércesedett volna; s ruganyossá tette a formát, midőn a dal hatása a végső sorokra bizatott s utánhangzott a kedélyben azontul is, mint az elhúzott harang, mint a húrpendület, s folytatá magát mint illat a rózsa életét. Ez a regényes líra jelleme az *első* korszakban.

Az eszthetikai, tulajdonkép lírai szükség ily módu kielégítésének, mely 1844-ig volt verseny nélkül uralkodó, csak egy hibázott. Nem volt ítésze, nem volt, ki eszthetikai rangra jogosítsa; holott különben senki sem fogja ugrás, természetelen átfordulás nélkül összeköthetni a megelőzött és utána következett költői korszakot. Azóta mondják ugyan, hogy átmeneti volt az idő. De ez oly beszéd, melyet jól rosszul szoktak, de igen ritkán kellene használni; mert melyik idő nem átmeneti? A régibb ítészet nem *szerette* összevegyíteni Vörösmartyt Garayval, Czuczort Vachott Sándorral, az ujabbi nem *akarta* odáig vinni fel a költészet történetét, legfőljebb Petőfin kezdé azt, így igaztalanság esett a szellemen. Oka, mert az ítészet maga is többet vesződött s vesződik a külső mint belső alakulással; elemeket, adalékokat emleget untalan, holott ez oly gyanus dolog, s bizonyosan mentő okokat, védveket ad a mai költő ifjuság részére, s indokolja makacsságát.

Eléggé ki valának már eddigelé emelve Czuczor és Vörösmarty, mint az új lírának is hősei. A határozott irány és költészeti módosulás, melyet mindkettő vett, teljesen behonosíták mindkettőt az ugynevezett regényes lírai korba; sőt az ő példáik még a klasszikai elv szakából oly édes vonzó erővel birtak, hogy Garay utánok indult először Csatár hőskölteményével, mignem visszatért magához, lírai szelleméhez, az időhöz, melynek választott gyermeke. Pályája több volt, mint rideg, elvont folytatás, még pedig lényegi, nem csupán adaléki oldalról. Azért nem is kellene szólanom arról, mit énekelt; hogy talán családi érzelmek, vallásos megadás, természetszemlélés, nemzeti hűség, hazai történések átélése adák költői anyagát. Nem volt még olyan rossz költő, ki jó dolgokat ne dudolt volna, de ez mind kívül van a művészeti tekinteteken; eszthetikai tápot, épülést ilyek emlegetése soha nem ad; miért emlegessem hát akármelyik költőnél is? Garay saját egyéniségébe fogadta fel tárgyát, meglakatta vele keblét, hogy újra szülessék általa; ugyanazért előbb leszedte róla a közvetlen idomot, melyben mindenkinek nyilatkozik az, hogy magából fonja ki új alakban. Így az ő költeményei, a jobbak és igazán az őt illetők, mintegy szemünk előtt veszik fel a formát, szemünk láttára keletkeznek nem

merev, hanem folyó egységben. Különösen a balladai hang és alakítás az, melyet ő előbbi keménységéből kivévén elbeszélővé átpuhított, s újabb képességre feljogosított; s midőn így engede a szigorból, nem csoda, ha áttévedt a hanyagba, a lazába; mert ez amazzal jár, de elnézetik, csak ne veszélyeztesse a gondolatot. Eötvös kevés lírát írt; de a géniusz bélyegével, forró kebellet. Neki a merevség fölengedtével is szűk volt a lírai forma, mint Vajdának; azért prózába önte dali eszméket, mint ez. — Vachott Sándor felől helyesen mondaték, hogy a kedély jogaiért vívott; a tiszta lírának, mely szüntelen a szív közelében tartózkodik, nincs nála őszintébb kifejezője. Az örvendő itészet, minő volt Kazinczyé, ujkori Dajkának mondta volna. — Pap Endre kedves dalokat írt, Heinét szerencsével fordítá; így a regényes iránt bira műérzékkel: mégis mint a pártus hátralőtt nyila; gyorsan szökik a görög világnézetbe vissza, s igen szép *Élet és dal* című költeményével, tulbecsülvén a görög klasszikait a kereszttyén regényes fölött, anakronismust követ el a szellem világában. — Szemere Miklós költeményei tartalmánál fogva teljesen ide tartozik s módjában is van költői eszmékkel rendelkezni, de kevésbé gondos az előadásban. Riskó Ignácnál vesz a belső frigy alak és tartalom között; Kriza, Szentiváni népi zamatot izleltetnek, s készítik a haladást a még könnyebb lírai mód felé.

Ez a kor is magában hordá felozslási elemét, mint valamennyi megelőzött és bekövetkezhető korszak. A klasszikai szabatosság, mely inkább külsőre vitethetik, itt már kezde bomlani, helyette, igaz bizonyos foku szabadság lépett; de nyomban jött vele a rímekkel való könnyebb elbánás, dithirambi kötlenség, tisztátalan jambus, népdali pongyolaság. Vörösmarty megszaggatja balladáit versidomát, rhytmusát; Garay, hogy nagyobb lélekzettel szólhasson eggyé üti a rövid sorokat s nibelungeni mozgásba megy át, keresi a népit. Majd elvesz a tartalom feddhetetlensége s valami genre-féle költészet áll elő oly igénnyel bár, hogy népi legyen, de nem joggal is. *A nagyidai vajda, Hári János, Cifra Laci, Petike, A tót diák dala, Rosz bor* iratnak és tetszenek. Valami jelentkezik a költők szellemében, mi ujhodást éreztet. 1843-ban Szakál Lajos költői névre igényt nem tartó, de sokban méltó népbarát azon vakmerőségre vetemedik, hogy *Cimbalom* nevű gyűjteményt csupa népdalokból összeállítva ad ki. A kritika nem gondolt ugyan sokat vele, hanem annál többet az alföldi nép, mely elkapkodá a könyvecskét. Benne voltunk az új dőben.

Bármennyire folyt is a népre gondolás versben, prózában, mégis a felelőséget, tulnyomóságot mindig megtartá ama komoly nem, mely Vörösmartynál *A merengőhöz, Egy könyvtárban, A szegény asszony könyve*, Eötvösnél *Búcsú, Szörnyen szép*, Garaynál *A vész szelleme, Családi képek, Uti dalok*, Vachott Sándornál *A külföld rabja, A szenvedő hölgy* stb. költe-

ményeket szül. Mellesleg érintve éppen ez időre hajlik egy itészünk* abbeli kijelentése, „hogy a retorika volt fő a költészetben”; mi tulajdonkép annyit tesz, hogy félig volt költészet; de ha csakugyan az volt fő, ugy minden költészet retorika.

A dalnak most következő alakulásában mi hamar feltolta s érezhetővé tette magát a költői eszmének szabad lábba kelése. A regényes líra, mint az általános jellemzésből is kivehető, annyiban áll ellentétesen a klasszikaival, hogy elfogulatlanul van tárgyaihoz; azért kevésbé válogat, s e részben a legnagyobb költői szabadság foka áll elő. Mert a tárgyak világának a költő alanyisága tétetik ellenébe oly céllal, hogy ennek szerzetesék teljes diadal amazok felett; mikor nem a tárgy határozza többé a költőt, hanem ez bánik szabadon azzal, kénye, kedve szerint formálván belőle alakításait. Természetes, hogy így végetlen tartalom jut a költő birodalmába egyfelől, de az is bizonyos másfelől, hogy igen sok elem tolakodik a költészetbe, mi nem volt mindig odavaló, s a költői tisztaság igen könnyen meghomályosodhatik, mert megvesztegeti a kelmeiség.

Nem csalódom állítván, hogy a költészeti fejlődésnek ezen pontján a magyar irodalomban Petőfi Sándor áll legelől, társakozván vele Tompa, Szász Károly, Lévy, Gyulai Pál, némileg Lisznyai; kitűnő színezetével a népiesnek, mi alatt, művészetileg szólva, nem tudok egyebet érteni a könnyű, fékeitől vagy a forma nehézségeitől menekült, folyékony verselésnél. Az a szorongás, formai méregetés mely a klasszikaiban törvény volt és szabatoságul nézetett, itt meg van haladva, sőt az első korszak félig használt szabadsága teljesen kipótolva. A líra tárgyai felett uralkodik az egyéniség. Természetesen, nem úgy értem e korszakot, mintha egyikből a másikba nem nyulhatna át például a régibb költő pályája s művészetje az utána következő művészetbe, vagy a legutóbbi növendék nem térhetne vissza az előbbeni műalakításhoz. Az említettek közül is Tompa, Lévyi sőt Petőfi kölcsönöztek valamit a megelőzőt alakítási módból; vagy legalább azon indultak meg; de a költői pályát nem a kezdeti föllépés határozza el, hanem a derekas kiformalódás, kiváló szín és tulajdon eszmekör. És ezen művészeti kellékek betöltése adá szemeimben a regényes líra *második* korszakát, hogy a harmadikat azon ponton jelöljem ki, melyet előkelőleg *Arany* képvisel, mint aki a szétoszlással, felbomlással fenyegetett s rendetlenségre hajló korszakból, mint tudalmasan alkotó művész áll elő, s a tartalom gazdagságát a forma szépségével párosítván új költői világnézetet alapít meg.

Petőfi Sándorról mondhatni határozott vonásokat ismér az olvasó, mik a köztudalomba átmenvén önállóság kikerekített egyéniségben

---

* Gyulai Pál

mutatják e geniális szellemet. Nekem azonban eszmeköre, tárgyvilága nem annyira feladatomban, mint a művészet érdekében tett eljárása. E részben mondhatom, hogy vele senki sem áll egyenlő fokon. Ő a lírai mozgásban, mely az előbbeni korszakon át egyenlő hangtartásban fejezi ki magát, bele veté a többféleség, változatosság mozzanatát, azért versei nem álló kép, hogy egy gondolatot egyszerűen a legrövidebb uton vinnék át, hanem a fölvetett hangtól eltérve, majd ismét visszafordulva, játéki menetet űzve, váltva, tehát annál szebben, elevebben. A dalok régiebb compositiójának egyszerűsége, melyet szabályosság néven ismér és méltat az eszthetika, föllépte óta hátrahagyott, meghaladott lépcsőnek mutatkozik, melynél nem lehetett többé megmaradni. Így Petőfi nem a szabályosság költője többé; attól eltér, mint az angol kert a franciától, mint szabad patak a csatornától. Neki utjai vannak maga szerint, anélkül hogy vesztené irányát. Ő legszebb és talán legtöbb versét ily változatokon viszi át, a hangot másítja, hasonlót nem hasonlóval, tétet ellentéttel gazdagít s elevenít föl; és poétai formájában kellemmel jelenik meg az érzelem, a guny, a nedély. Az ő költészete harmónia. Sokat beszélnek a Petőfi népiességéről; ez mind az eszthetika körén kívül esik. Lehet neki alföldje, pusztája, mint van mindnyájunknak, de mit ér, ha nincs az a költői egyénisége, mely az egész tárgyas világot öngócában mint kohban fel bírva olvasztani s maga képére alkotni, mint király a pénzt. Ha tehát én e költői egyéniségre s alanyiságra vezetem az olvasó figyelmét: a művészet érdekében járok el. Nála minden mozgalom lüktetés; minden tagjában érverési gyorsaság; a folyósság, buzgás, forrás, az első korszakhoz képest hatványozott módosulás. A lírai érzelem nála szinte cselekvénybe megy át; innen oly erős, ellenállhatlan hatása, mely megcsinálja a kedélyt, ha talán megromlott volna.

A korszak elevenségét, ifjudott életrevalóságát mint haladási jelvonást kitűnőleg bírja Tompa, sőt gondolati gazdagsággal, mélységgel pótolja is azt. Ha e borongó, majd virágnyelven szólamló költőnél sokszor elesni látjuk az alakot és tartalmat egymástól, csak érintjük a szigoruan művészi körből való kitérés csekélynek mutatkozó első lépését. Ő a művészeti felsőséget hajlandó átengedni az erkölcsnek, közhasznunak, érdekesnek. Így a művészet titkát igen nyilvánosan űzi, célját közelre tüzi, el is éri; de az nem több aztán véges célnál. Mindamellett ő egyike azon magasabb idomu költőknek, kikre néz a nemes tiszt és feladat, hogy a művészet eszméjét óvják s megtartsák a reá támadó kelmeiség ellen, melynek az újabb költői nemzedékből alig bir egy-kettő ellenállani. Mint a művészet avatottjait üdvözli az új líra még Szász Károlyt, Lévai Józsefet, Gyulai Pált, kik a tömeges tartalom fölött mint öntudatos alkotók foglalnak állást, s tartják a sulyegyent amaz irány ellen, mely a népi elem

ürügye alatt, mint már megjegyeztetett, vidéki poézist akar keletbe hozni. Ha Lisznyai Kálmánt is ezen nemesb idomu költők közé számítom, azt bizony csak néhány verseiért teszem, melyek tulajdonképpen kivétel a nagyobb számu elprózaisodott költeményekhez képest és mellett, minőkre nem tudni hogyan vehet magának szabadságot, kiben költői lélek van. Lisznyaira már 1847-ben meg volt jegyezve, hogy „még a füvek, madarak minden apró tulajdonait s genealogiáját is oda írja egy tavaszi dalba”, hogy csupa ingredienciákból dolgozik; azaz tulajdonkép ő a kelmei költészet nagy mestere, behonosítója, a mellékességek dalnoka; vele tért ki az új líra csak imént fölvelt útjából, s bár többen dolgoztak úgy mint ő, mindamelllett nem birták annyira művelni a kelmeiséget, hogy valami nagy reményeket ápolna iránta eddigel a művészet. Mi lesz belőle utóbb, nem tudhatni. Lehet, hogy kiforrja magát, s talán határozott jellemet vesz föl s megállapodik egy időre, mint uralkodó izlés; de én nem hiszem, nem óhajtom; mert veszteségül, hanyatlásul tekintem.

Eltudva ezen kitérést a dalköltészet, ballada, s költői beszély igen jelentos előmenetelt mutatnak a fölvelt korszak folytán. Vegyük a Vörösmarty, Garay-féle balladákat, beszélyeket; és vegyük e kor legkiválóbb e nembeli terményeit leginkább Aranytól: meg fogjuk látni a hangmenet ujdonságát, sőt hazaiságát is. Mint eddig, úgy most is csak kevésse emlegetem, hogy ki *mit* irt, hanem inkább hogy *miként*: mégis lehetlen oda nem mutatnom az olyan előadásra, minő *Zách Klára*, aztán *Toldy Miklós* kalandja „hajdanában, danában”. Az utolsó fejlődési korszakot nem is mondhatnók bevégezettnek, ha a fölvelt művészeti népiesség, mely a népben még öntudatlan, a költőknél már öntudatig nem volna vive; ha nem állna e korszak végén Arany János mint amaz öntudatos népiesség kiváló képviselője. Nála a tartalmon és költői elemeken keresztül tiszta formáig vivta ki magát a műeszmé. Azért ő teszi a zárkövet a regényes lírai alkotásokhoz, vagy ő benne tér vissza költészetünk az első kezdethez, az eredeti népköltészethez; de ezen népköltészet nem oly közvetlen, absztrakt, öntudatlan munkásság többé, hogy belé kell gondolni a poézist, hanem tartalom és forma át vannak egymás által szellemítve; az ebben, ez abban leli örömét, kényelmét, kielégítettését.

Soha nem volt még módjában a magyar költészetnek ilyszerű s ilyenü megújulás. Sohasem párosult ennyire ösztön és tudalom, élet és tan, elmélet és gyakorlat. Irodalmunk története meg fogná mutatni, hogy költészeti reformjaink jobbára idegen érdekekben történtek, ismért, nem ismért világnézet által vezéreltetek, s előbb mintsem vélhetők kimerültek a legnemesebb törekvések, mikor úgy kelle aztán a világ valamelyik széléről előkeríteni egy egy oltógalyat, hogy nemesíthessük az anyafát

tovább is láthatni gyümölcsét. A művészet eredeti alakjai mai nap már megvannak ide haza, s nem kell többé kerestetniök se Rajna, se Szajna partjain. Megtanulunk szólni a nép nyelvén mint a próféták, s egyszerűen mint az evangéliom. A nép és műköltészet tanulmányai kölcsönhatásba léptek, közös mederbe szakadtak, s áthaták egymást teljesen. — Midőn én tizenöt esztendő előtt a népköltészet ereklyéinek gyűjtésével, s még inkább tanulmányozásával kezdtem foglalkozni, egy barátom kérdezé tőlem: mit akarok azokkal a népdalokkal, felelém: azt, hogy irjatok a magatok közönségének, mint a népdal van írva a magáénak. E magyarázat akkor még bizonyosan érthetlen volt. Ma nem az többé. Magyarázat jelenleg az egész költői irodalom; de még dönthetlenebb a hazai ösztön, mely a szellem életébe csodálatosan szövi be magát s mintegy isteni ujjmutatás szerint dolgozik. E részben egy kézre munkálódik a történet, a földirati helyzet, a fajtaiság; és tisztába hozatik a művészet iránya. Nem ok nélkül lőn példaul a hollandi népnek elsősége a tájfestészetben. Hazáját a tenger vala elborítandó, s meg kelle menteni azt — a füstészet által. A magyar népiség ilyen hollandi föld a különböző nyelvű és módu fajok közepett; s megmentésére nincs más lehetőség, mint *önségének a művészet által mennél hübb kiemelése, felmutatása*; ezért nem csoda, ha a költői szellem erősebben ragaszkodik nálunk a népieshez, mint netalán bármelyik európai népnél. A jelenségek ide mutatnak; és ez nem történt vaktában. A szellem utján történt minden; bennünket Isten uja vezérlett. Most kérddheti akárki, van-e szerves költői élet hazánkban a legutóbbi huszonöt év alatt: a felelet kész.

Végül ohajtanám, hogy jelen elmélkedéseim öregbítenék a költői nemzedék bizalmát a szellem fejlődése iránt, és pedig ne rettene meg az irodalomtörténet lehető magyarázatain, melyek a multba helyezik a költői tökélyt; s viszont ne becsülné tul a jelent, ha talán ennek is rajzoltatnak némely elsőségei. „Minden kornak van Istene”. Introite, nam et hic dii sunt.

9. ARANY JÁNOS KISEBB KÖLTEMÉNYEI

I.

Midőn a mult évben áttekintést közlék a magyar szépirodalom egy századnegyed óta kimutathatott fejlődéséről, Arany volt a zárkő, mely dalköltészetben, a fölvelt időszakot *bevégezé*. A fejlődés azóta új tüneményeket nem hozott (mert mit is fogna hozni egy rövid év!) vagy legalább én nem tudok róluk. Legörvendetesebb tünemény, kétségkívül, ugyancsak Arany *Kisebb költeményei*, mind irodalmilag, mind reám nézve; módomban esvén így amaz egyetemes áttekintés után, melyet mult évben adék a költő felől, most már részletességbe is bocsátkozni. Tudván pedig, hogy Arany *Kisebb költeményei* felől mások szintén fognak szólni, én, magam részéről, amaz egyetemesség árnyékában tartom fel jogomat: fejtegetni, körülményezni, hogy keresztülvigyem az olvasót némely szépirodalmi nézeteken, melyeket a *multra* nézve tavaly érinték, de a *jövőre* nézve mint tartalékgondolatot, sejtelmet vagy reményt ápolgatok keblemben, s most annál nyugodtabb elmével fogok talán előadni. Én tehát Aranyra nézve most tulajdonkép folytatást, részletes magyarázatokat írok, melyektől tavaly ugyancsak óvtam magam, nehogy megunassam, mert már is hosszas voltam. De az is előttem van, hogy az általam fölvelt fonalat vagy előadási módot az olvasó világ nem látta sem igen tudósnak, sem éppen mindennapinak, így könnyen megférhetünk egymással; s ez annál inkább szolgál öröömre, mert azt hiszem, hogy a szellemi életet jól, derekasan lehetlen másképp mint történeti szál gyanánt felfogni és felfogatni; én legalább nem látom be: mi különbség lehet a különböző idomú és idejű költők között, ha Kisfaludy Sándorról 1807., Vörösmartyról 1827., Aranyról 1847. évben mondatik és iratik, hogy jeles, dicső, nemes; pedig ők csakugyan különböznek egymástól. Ily általánosság nem ad elég tartalmat a felfogó elmének. Ellenben, ha egyszer az idők nyomadékait,

jelenségeit számbavettük, kimutattuk s ezekkel párosítjuk aztán amaz egyetemes általános jellemzéseket: csak ekkor áll elő az életrevaló igazság, melyből tanulni lehet; és csak akkor birunk üres egyetemesség helyett összerü igazságot, s mondhatunk itéletet a dolog érdemében. Anélkül, hogy újat gondolnék fölfedezni, szépirodalmunk egyik történeti adataul állítható, hogy az, mit művészet neve alatt értünk, legújabb idő szerint teljesen a dalköltészetbe vette magát. Ki fog mostanában sokat törődni a dráma vagy regény művészi alkotásával? Az nehezen esik, sokba kerül, a közönség nem méltányolja; a tárcairodalom pedig erőtt vett a könyvirodalmon. Oda írunk mindent: én tudós szárazságot, más esztendőig tartó regényt; mert az mégis bajos, hogy az ember mindig előfizetessen. Így a sietségben, mely a lapok kiadásával ugyancsak el van érve, s dolgozataink mégis jó sokára jönnek világ elé, megöljük a gyorsaságot; s a mű eleje, midőn a vége kijő, már megsavanyodik bennünk. A tárca műveink tisztuló helye. Ha e jelenet talán azt magyarázná, hogy a politikai tartalmú lapokat is a szépirodalom, vagy tudományszinezetű dolgok teszik érdekesekké: vajmi jól tünnek föl a magamforma gondolkodó előtt, tudván, hogy most csak a kölcsönt adjuk vissza a politikának, mely ellen annyi volt a panasz, hogy nélküle semmi sem olvastatik, mindennek csak úgy van kelete, ha van politikai kenete.

De ki ír jelenleg művészi alkotással még lírát is, nemhogy regényt, vagy drámát? Hol az a válogató, a szellem termékenyedését beváró igyekezet és gond, mely a lassúsággal a tartalmasságot, előmenetelt adta volt meg minden dalban, epigrammában? Kinek csinál korszakot életében az, hogy most ez vagy amaz éneket írta? Még én hallottam olyan emlékezőseket s felmaradt tudomásokat, hogy valami eseményt az írói körben a költői művek keletkezte korával jegyeztek meg, pl. Vörösmarty *mikor a Két szomszédvárat írta*; Kölcsey *mikor a Szép Lenkát írta* stb. — Régebben, ezt akarám vele mondani, minden kis dal figyelmet költe, s az írók szerették életök szakait költői lelkesedésök pillanataihoz kötni; s ez, mint nagy esemény, valami kegyeletos, vallásos érzést önte el a jó barátok társaságán, együttességén; a kisebb írói körök a legtermészete-sebben egy-egy eszmét, művészeti irányt képviseltek, s a figyelmes vizsgáló mindebben maga is örömét lelheté.

Ha ez többé nincs így: nem sajnálom. Sajnálni fognám ellenben, ha talán azon okból volna így, mert nem tartatik szükségesnek a lelkek érintkezése. Ha mindamellert azért van így, hogy mindenki szeret a maga eszén, lábán járni; akkor előkérem az egyéni törekvések mutatványait, az önerő teremtményeit, a lángész műveit! Nem szeretek panaszkodni, de mégis úgy látom, hogy a költői eszmék s meggyőződések felszabadultságához képest igen kevés az eredmény; mintha éppen e szabadság volna

ellenére a követelhető haladásnak, mintha nem értünk volna meg reá. Most nincsenek többé az írói felekezetek úgy korlátozva sem ítések, sem közönség által, mint ennekelőtte. Oly hiedelem is van elterjedve, hogy az ugynevezett művészi iskola többé nem nyügz. Az ítéset maga, főleg szigor tekintetében, a régihez képest csupa engedékenység. Az olvasó éppen nem finnyás. Csárda és csárdás van elég, a „palotás”-nak neve is alig értetik. „Ejh! hajh! ki korlátol?” mondhatja el a költő. Én meg azt mondom, hogy e nagy szabadság közepett fogja belátni a költői világ (író és olvasó együtt), hogy nem jól megyen így a dolog; és mint a karádiak elmentek egykor földesurat keresni, maholnap úgy fog járni a magyar költő — ítéset után, felkiáltva a zsoldárok fejedelmi költőjével: itélj meg uram engemet, lám: te vagy én erősségem.

Tehát igen tágan volt mondvá, hogy a művészet a dalköltőkhöz vette magát. Ezek között is csak a legkevesebb számról lehet szó. Költői eszme, felőlem, lehet akármennyi; buzoghat földből, lelkekből; de hogy eme derék dolgok magukkal hoznák, szülnék a művészeti előadást, alakot, ez, amit nem látok; ez az, mi panaszossá teszi ajkamat egyfelül, de örömmel hirdetőjévé másfelül Arany *Kisebb költeményeinek* megjelentével.

Igenis! Arany egyike ama két-három költőnek, akik a szépirodalom fejlődésében az eszme rovására nyert szabadságot meg tudják becsülni nemcsak, hanem éppen a művészet ügyében és javára használni föl. Eddigi munkássága, mélyen avatta őt a nemzet kegyébe, s az első föllépés ótai gyakori süker pedig az ítéset figyelmébe: s lehet mondani, hogy Czuczor és Vörösmarty megjelenésétől mind e mai napig sem volt reá példa, hogy oly kevés vagy éppen semmi visszatetszéssel fogadtatott volna költő az összes szépirodalomban, mint Arany. Még azok iránt is, akik aztán minden joggal méltók lőnek az elősmertetésre, az első lelkesedés nagy részben csinált volt. Mi éppen nem csoda, mert vajmi korán is álltak elő; korább, mint ifjanc szerepét kellően játszhatták volna színpadon, lépvén föl az irodalomban. Aranyak a szerencse vagy jó szelleme itt is kedvezett. Ő megvárta az időjárást, míg hozzá felárad a víz, hogy elbocsáthassa csolnakát. Midőn a Kisfaludy-Társaságnál először jutalmat nyert, nevét költőttnek hitték, olyan szépen hangzott. A másodszori nyelésnél E. . .s nagy lelkesedéssel mondá, hogy Toldiért mindent odaadna, mit eddig irt és irni fog; és E-snek mindig voltak hivencei, kik kevésbé igaz dologban is esküdtek szavára. Toldit már nem bíralták, hanem csak dicsérték. Az ítéset félt benne megrovandót találni, előítéletből vagy gyöngecségből: mindegy;* de az én hitem szerint, károsan, mert hogy előre

* Az általam szerkesztett Szépirodalmi Szemlében (1847) bírálat van Arany Toldijáról. E bírálat némely állításai, Kemény Zsigmond által, írván a Toldi-mondára észrevétele-

kimondjam a következtést, Aranyánál oly hibák maradtak fenn, minők nagyszabású íróknál nem igen szokványosak. Az e részbeni kimutatások elő fognak jönni ez irat folytán, a maguk helyén. Addig pedig feltárom nézeteim irányát, kijelentvén, hogy lehető más oldalak vizsgálása helyett és fölött én Aranyról fogok szólni *először* azon viszony után, mely van a *műtermék és teremtő* elme között, másodszer, a szépirodalom *megelőzött* és harmadszer, *következő* korszakára való tekintet szerint.

A költő bármennyit ír, folyvást csak *magát* írja ki versben és prózában, dalban és regényben. Ha valaki mégis a költői tárgyilagosságot úgy nézi, mint a költő lelkén kívüli, vagy a költő lelke előtt álló mintát: rosszul választja el egymástól a kettőt. Csak az jöhet a lélekből, ami benne van: az alak és tartalom; a külső és a gondolat egymás fényében megtörve adnak egészet, valódi művet. Igen rendén van azért vizsgálni azt a viszonyt, mely van a műtermék és a teremtő elme között. Az ítésk megóvatik ama szerencsétlen expediciótul, hogy az északi csillag távolába és magasságára helyezett üres szabályokhoz kénytessek folyamodni minduntalan; a költő pedig azon szerencséhez jut, hogy méltó szempontból fogatik föl; és részesül az ítésket elismerésében, hogy szabadon, maga emberségéből dolgozván: magához méressék. Ez a méltányosság szempontja.

Igy ítélhetünk mindjárt a költő gondolatvilágára nézve, melyben forog. Ez körülbelül egy a világon mindenütt. A természet szemlélése, az embervilág élményei, ezek között a nemzetiség édes és fájó emlékezései. Tehát az ember a történetben és a természet az emberben. Azért nincs is költő, ki ne ezek körül forgolódjék; mert éppen olyan tárgyai a költészetnek, mint hang a fülnek; s különösen a nemzetiség ellenmondásos eszméje annyira költői, hogy a politikusok éppen ez okból fel sem is tudják fogni, ámbár annál inkább magyarázni, és jobbra bűnösen alkalmazni. Csak az időt vesztegetnők ennél fogva, ha egyenként számlálgatnók azon tárgyakat, melyek körül Arany költői oltározásában forog. Hanem az már közelebb visz a jellemzéshez, ha mondjuk, hogy Arany a maga tárgyait magaszerü világitásban fogja fel, mikor megismerjük költőben az embert, az antróposzt; rímek és lábak mozgása után a szív és vér lüktetését; előadás hangjából a kedélyt.

Az idő képzete ad valamelyes útmutatást. Ugy modhatom, hogy e részben Arany énelőttem a *multat* képviseli, mit a költő-művészre következőleg kísérlek alkalmazni. Ama nemes, igénytelen természet, mely Arany műveiből kitükröződik, azt mutatja nekem, hogy az ő lelkének nincs oly vérmes érintkezése a jelen dolgaival, a napi eseményekkel, hogy

---

ket, nekem tulajdonítatnak. Elég későn, de most is jókor, nyilatkoztatom ki a „szerzői igazság” nevében, hogy azokat nem én mondtam. E. J.

az előtérben igyekeznék foglalni állást. Ő mintegy a színpad mögletében megvonulva szereti elmulva látni. Az ellebbenő jelenetek ott lesznek előtte érdekesekké, mikor a távol kékjében már-már elenyésznek, mint a vándor darusereg. Ő kíséri a történeteket, míg lelkében mint fényhagyta tünetek, árnyékrajzok írótak le és szülemlik velök. Az emlékezés leányai, a muzsák ünnepe kezdődik.

Ilyen, a multon maradó vagy mindent elmulni hagyó szellem már előjoggal bir, nem lenni zajosnak, inditványozónak, rombolónak. Megvárja, míg elveszti élességét a jelen, és mint esemény zománcot nyer a multban. Azért nem igen olvassuk verseiben, hogy faggatná hűségért a leányt, sükerért a törekvést, eszmeiségért az eget. Előtte nem az bir vonzó erővel: hogy lesz, mint lesz, hanem elfogadja, mint bölcs, a valót, vagy Istenre hagyja mint a jó keresztyén. A való ekép, ugyszólván, be van végezve, körrajzai készek, biztosak, míg az ellenkező idomu elmék zivatarrá verik föl a fuvalmat, szenvedéllyé a vágyat, és azért vonzóbb, ha nem kielégítőbb is hatásuk.

A mi esztétikai életünk, magyarokul, azt mutatja, hogy ez utóbbi nemü költő, habár bizonytalan jóslással édesgeti lelkünket, azonnal prófétai elragadtatásba hoz; míg a multa inkább viszonyló elmék hidegen hagynak. A jósló cigányasszony, ki tenyeredet vizsgálja, többet látszik érni, mint a komoly történész, ki az okleveleket forgatja. A nemzet folyvást ifjú, vérmes. Mégis úgy tartjuk, hogy a jövőndő mindig titok; s nem-hogy be volna végezve, de még el sincs jóformán kezdve; következésképp alakjai sem lehetnek mások, mint az ohajtás melegében forrongó, de megállapodásra még nem juthatott alakok. Ellenben a valódi művészeti bevégzettség oly elméktől várható inkább, melyek a multa, voltra irányulvák, hol még a szenvedés is csak édes már. A lélek — mereng; és a veszettség fájdalma, mikép Miltonnál, paradicsomot teremt.

A szellemnek ezen irányulását, mint lényeges tünetényt, annál inkább kelle felmutatni Arany költészetében, mennél kevésbé volt eddig kiemelve; holott, az én ítéletem szerint, egyedül ez uton van megközelítve ama költői nemesb állapot, melyet Goethe és Kölcsey a nyugalom gondolatában annyiszor emlegettek és ajánlgattak. Továbbá ilyen elme és kedély által lehető a formának, mely szépirodalmunkban oly lelkiismeretlenül hanyagoltatik el, nem kivétel, hanem szabály szerint való kezelése. Mi természetesebb már, mint a multhoz édesedett költői elmének a való, a bevégzett, s a már kész tárgyakkal foglalkozni, vagy a történetbe vetni magát, melynek ünnepies ódonságot kölcsönze a hagyomány, az emlékezet; és ditirambok és ódák helyett époszt és balladát írni; látnoki skald helyett az emlékező bard öltönyében lépni föl. Nem csalódom, ha úgy vélekszem, hogy a történeti bevégzettségnek, a népi szájhagyomány-

nak köszönhető az a szerencse, hogy az époszok nyerték meg minden irodalomban a legteljesebb, s legérthetőbb alakot. Mert a dalnak és drámának alig is van alakja, igen természetesen, mikor az époszé csaknem mechanikailag ki van csinálva; innen a benne használatni szokott gép (*machina*); mely bármi kevéssé köti meg a költői szabadságot, de mégis megköti, és az époszokra bizonyos kézműi bánásmód színét nyomja; miért nem csoda, ha éppen az irodalmak kezdetére esik a legtöbb hősköltemény, vagy az irodalmak folytatásában is oda, hol az új irodalmi alakulás következik a fejlődés folyamán, azaz mindenkor a kezdetre, és joggal, kezdetleges művészetnek mutatkozik nem ugyan, mert régi dolgokat énekel, hanem belső szervelete után: a művészi alkotás eszközeinek csaknem külsőleges összemunkálásánál fogva. Hasonlóul közel jární vélek az igazsághoz, ha az époszoknak kevésbé sikerültét a keresztyén, mint a régi pogány korban onnan magyaráznom, mert a keresztyén meggyőződés által az emberi szellemből jóformán ki van küszöbölve a gépieség mozzanata, mintha ember és Isten között csak amolyas külső viszony léteznék, vagy cselekvéseink és ezek jutalma vagy büntetése oly lazán függenének össze, hogy a rog (*Schuld*) üldözéseitől, az öntudat kinjaitól minden belső küzdelem nélkül, csupán a *sors* kegyéből megszabadulhatnánk, éppen oly könnyen és érdemetlenül, mint aminő könnyen és méltatlanul csupán a *sors* haragja által lökettek a viszontagságok közé a görög világnézet hősei: bünhődvén nem szabadon, szolgálilag, gépileg: Orestes, Oedipos, Klytaimnestra stb. Ez a gépiesség, mondom, ki van küszöbölve a keresztyén ember szelleméből; s a művészet, ha jól ejtem ki a szót, mélyebb, valódibb és bensőbb lett; miből természetesen az jó ki, hogy az éposz is, ha még lehetséges, szintén bensőségi jellemet ölte fel, azaz lírai lett inkább, mint a régi korban.

De maradjunk azon viszony fejtegetése körül, mely van a műtermék és teremtő elme között, továbbra is. A léleknek *multra* irányuló természete szükségkép határozza meg a tárgy felfogását a mű kivitelét. Lélektanilag bizonyos, hogy némely költő nem győzi képzelődését irással. Kevés neki a nappól huszonnégy óra, a kézből kettő. Szeretné, ha mennél több keze volna, szintugy mint ideje. Másik ugy van a tárggyal, hogy midőn megáldva érzi keblét valamely kikerekedhet költői gondolattal: a fogamzás örömét egy, a szemből titkon esett könnyü magyarázza meg. Amaz, kiből a tárgy és kidolgozás foly, mint a mozamos (ritmikus) patak, dalt ír dal után összevissza, vigat, szomorut, remény vagy emlékezések szerint s a lelkesedés melegében dolgozván, egyenlően jogosnak vél minden apróságot arra, hogy megirassék; emez a fogamzott eszmét a meg-gondolás tisztító tüzeiben forgatja meg, a forró szenvedélynek mintegy lehányja tajtékát, s többé nem az a gondja, hogy mindent írjon, hanem

hogy mit ne írjon. Higgyétek el: szegény lélek az, kinek ezer meg ezer gondolata nincsenek; s e hitben tartok és keveset igen sok műről, melyek oda vetvék a papírra nyersen, főtlen mint a máj Toldi Miklós elé. Ez okból vagyok kevésbé elragadtatva, mint más, oly művek által, minők Petőfinél a *Felhők*, mert szeretném megkérdeni nagyobb részétől: ki csinált, hogy be nem szegett? A költőnek arra kell több gondjának lenni: mit ne írjon, mikép a szobrásznak, főigyekezete levésűzni a márványról, ami nem az olympi Juppiter alakjához való. A forma tagadólagos. Ily módon lehet már kimagyarázni azt a tüneményt, hogy a műgonddal teremtő költőnek olvasása után, s mintegy az ő eszméi, gondolatai körül annyi kép s rokon képzet támad az ember lelkében, mint a raj; ily formán azt az eredetiséget, mellyel magát eléggé megáldottnak hiszi nem egy kis író, midőn a lángelmék művei mellett megleli az oda nem való hulladékot, a lenagyolt forgácsot, s magáénak tartja éppen oly igen, mint kevésbé mások. Ez az a fattyu eredetiség, jobban izlési ragály, mely a másodrendű tehetségeket meg szokta lepni, igazni, s valamelyes igazolhatlan képzelete áll elő a költői műiskolának utána. Ellenben a lelkesedés költői bármennyire vivják ki a köztetszést, mindamellet sem képesek oly művészi hatást gyakorolni; mert, igen természetesen, ők úgy dolgoznak, amint nincs megszabva, s következőleg ha támasztanak is szellemi örökösöket magok után: ezek rendesen a művésziatlenség lelketlen napszamosai, mert forma, mit utánozhassanak, nincs, a gondolatot pedig nem lehet utánozni.

Talán be van ezáltal bizonyítva, hogy a költő lelkének mintegy vérmérséki hangulata, s rendeltetése lényeges különbséget állít elő a költők között; mely szerint egyik a lelkesedés, másik a nyugalom, egyik a teremtés, másik az alkotás költője. Nekünk, vérünk vagy ifjuságunk miatt eddigelé mindig kevésbé volt szerencsénk ez utóbbi rendüekhez; ha nem hiányoztak teremtő elmék, dus poétai érrel, de hiányoztak alkotó természetek, művészi nyugalommal elannyira, hogy a művészeti nyugalmat éppen egyik leglángolóbb elmének, Kölcseynek kelle sürgetni, s itésszé lenni, ha nem akarta volna is.

A költői nyugalomnak, a magát eszmélő munkásságnak jelvonása [kezd] már merengeni. Van ideje nem sietni, s van ereje el nem késni. A remény nála visszafordul s emlékezéssé válik. Nem a Duna rohan lefelé, hanem a part fut vissza. A jövővel csak annyiban van köze, hogy multtá legyen, s bizonyítson előtte valamely igazságot, melynek éppen ki kell talán emelkedni, plasztikussá magasulni a művészetben. — Ilyen formán tünetkezik én előttem Arany elméje, így gondolom én egymásból kimagyarázhatni azt a bensőséges viszonyt, mely van az ő költőisége és költészete között. Vajha ne hibáztam volna el a kellő szempontot tár-

gyam fölvevésében. Mert korlátok között is szabadon tudni mozogni, sőt a korlátokat a legragadóbb mozgásban is magával vinni: ez nagy tökély, főleg oly időben, mikor a lángelmét illető szabadságot némely írók erőnek erejével akarnák magukévá tenni, s mintegy az itészet vas körmei közül kimenni, mintha ki lenne vivható, amire nem születünk, ki nem adhatja.

Költőnket annál inkább kísérheti méltó elismerés, mert keble áldása mellett soha sem volt elfogulva az itészet iránt; a tanulmány neki szintén oly életere, mint a születéssel kapott tehetség; holott éppen a jobb elméket illette leginkább az a panasz irodalmunkban, hogy műgond nélkül mesterkednek, s keveset hajtanak a tudomány szolgálatára. — Mondjam-e, hogy a merengő elme, ugyancsak a legbiztosabb lélektan nyomán, hajlandó a mélységre, a gondolati bensőségre; s míg a lelkesedés költői, anélkül, hogy ezek érdeméből valamit lehúzni akarnék, inkább vannak elfoglalva a képzelődésnek tér és időszerinti megtestesítésével, hová a nagyítások, felöltő hasonlítások tartoznak: addig a merengő elme kicsi eszközöket használ, csak körmét festi le az orozlánnak; s így a kettő között miségi különbség áll elő. Két költeményt mutatok fel ily értelemben. Az első kötet 160 lapjáról: *Ősszel*, a másodikból *Dante* (144. l.). Mindkettő eléggé alkalmas, hogy belőle fölismerjük a költő bölcsészeti hajlamát, mélységét, csaknem legérezhetőbb hiányát a magyar költészetnek, mi Bercsenyiben oly ellenállhatlan erővel hódítja meg értelmünket. Becsülöm én a képeket, hasonlatokat, s több ilyenmű költői adalékokat — alább előadandó nézetem szerint, de a gondolat bensőségét semmi sem pótolja. A csillogás nem több, mint cifraság. Épen ez a lényegbe vágó mélység, a merengő elme sajátja, nyom egytetemes jelvonást Arany költészetére, miből aztán igen sok következik, amint egymásután látni fogjuk.

II.

A főntebb kiemelt fővonás, t. i. a gondolati bensőség, Arany költészetében, alig fogja egyaránt kiérdemelni a helyeslést minden itész-társamtól; levén különösen a képzelődés föllengése az, mi nálunk bámultatik. A kérdés aminő kevéssé volt fejtegetve eddig, annál méltóbb előhozatnia most. Nincs becse a képzelődésnek soha is tartalom nélkül. Gondolat dönti el a művészeti erő becsét, az adja mértékét. Azért fölöttébb hibás amaz elmélet, mely abból, hogy a művészet általában, és különösen a költészet, a gondolatnak érzéki előállítására, alakba öntése, oda következett, hogy a mélységre hajlandó költői elme kevésbé költői ahhoz

képest, amelyik több képpel, hasonlattal, azaz külsőséggel állítja elő műveit. E részben kimerítő értekezéseket lehetne írni a jelzőkről, szóvirágokról a nyelv szépségei szerint, mint amelyek festők, leírók, másolók; de az is való, hogy a költői érzékítésnek legfensőbb módjait egész másnépmű leírások adják, mint az érzékiek.

Lehet beszélni továbbá művészi alakról, alakítás szabályairól; mindamellet az igazság oda jut ki, hogy ahol gondolat nincs, nem lesz ott forma se. Ha már a hasonlatos, képes költészet barátai éppen azért szólnak a mélységre hajlás költőietlensége ellen, hogy ennek talán kevésbé van köze a formával: végtelenül tévednek; mert igaz, eleven alapgondolat, és pedig művészi gondolat nélkül a költői sorok pusztá egymásutáni-ság s mégis lelketlen halmaz maradnak, mint ezt igen sok festőiségre áhologó, virágokban dúskodó magyar verselők példája bizonyítja; míg az én állításaim s elméletem javára szól éppen Aranynak, a mélység mellett azon elsősege, melyet a formák szerencsésében senki sem vívott ki jobban magának versíróink közül. Én e mélységet másneven egyszerűségnek fogom nevezni; mert az egyszersmind igazság, ennek pedig nincs szüksége sok takaróra. Innen jönnek aztán költészetében oly gyakran elő kendőzetlen szépségek, minőket csak a vak nem lát meg. Mert a tárgyak olyképen engedik magukat felfogatni, amely bensőséggel fordul hozzájuk a felfogó elme. Távolság tehát, hogy Arany a sugarakat megfőstene, a könnyüket lágyítaná, vagy a sziklát keményítené, ott fogja fel tárgyát, ahol ennek, ugyszólván java, közepe van.

Ha már úgy gondoltatik, hogy a forma talán kívülről betanult sémák szerint lepi el a gondolatot, a költői eszmét; kész a ferde tudomány. Ellenben, ha a tárgy amolyan köznapi felfogással adatik elő: a formát nem kell keresni hozzá, mert az benne van a tárgyban, s a tárgy kiemelve a formában; mire való nézve nem volna esetlenség úgy állítani fel a műszabályt, hogy a tárgynak legegyszerűbb, igazabb felfogása a legművészebb, azaz legformásabb művészet. Ez oka már azon jelenségnek, hogy Aranynál amennyi a vers, szintannyi az alak. Egyik szüli a másikat. És ez annál szembeütőbb, mert igen hamar megészleljük, hogy a forma bizony nincs keresve, hanem megtalálva, tulajdonképen: a gondolattal együtt nemződve, születve. Különben hogyan lehetne kimagyarázni, hogy a legmélyebb költők egyszersmind legformásabbak, ellenkezőleg a középszerű tehetségek világ végeig sem bírják belátni, ha jó rimeik, lábaik, rövidség, szabatosság mellett sem sükerül elismertetniök. Éppen az, miről e pillanatban és alkalommal elmélkedem, került már szóra ítéseinknél mint ellentéte annak, amit a szónokias költészet képzetében akarunk megérteni. Ugy jut eszembe, hogy a szónokiasság vádját legelőször Sükei mondotta ki nyilván; mi költészetre vitette át, igen

különösen hangzik, olyformán, mintha a szóló művészetek egymást teljesen kizárnák. Rossz jel, mikor a testvérek egymásra kiabálnak; s félő, hogy ezért is az idők, az erkölcsök tétetnek felelősekké. A szónokiasság, bizonyos, hogy nem költészeti erény, de nem is eredendő bűn, hogy áldozatokra volna szükség megváltatni tőle. Az csak szellemi iránya az elmének, mely volt is, lesz is mindig, amíg lesz vérmesség az emberi lélekben; amíg szabad lesz esengeni a jövőhöz, felsírni a reményhez, folyamodni az egekhez; míg helye lesz az ábrándnak, csodálatos és rejtélyesnek képzelődésünk világában; s nem tartoznak-e minden joggal a költészetbe imezek? Megvallom annál fogva, szeretvén, ha ítéseink nem vernének bennünket költészetünkért is a szónoklattal. Alig volt egy-egy szónokibb hajlamu magyar ember, mint Kölcsey, mindamelllett költészetében a legvalódibb poétai elemek uralkodnak. A szónoklat egész vádja tehát oda fog esni a külső képzelődés rovására, a dolgok színes vagy képes felfogására úgy Vörösmartynál, mint Petőfinél, kik Isten, világ tudtával akként jártak el költői hivatásukban, amint meg voltak áldva jó természetök szerint, mélyebb művészi tanulmányok nélkül. Ellenben Isten, világ tudtával azon költőink kevésbé szónokiak, kik amaz erős meggyőződéssel állottak fel a költőirői pályán, hogy tanulni, elmélkedni nemcsak azért szükség, mert egy-két itész úgy mondja, hanem azért, mert a költő legtöbb esetben elkárhozik nélkülök, még nagyra született elme is oda jut, hogy az élet vize helyett a fölösleges áradat tisztátlanán kénytelen uszkalni legszebb gondolataival. Ne emlegesük azért a szónokiasságot csak annál fogva, mert igen kedvező az alkalom emlegetni, hanem ragaszkodjunk annál erősebben a művészet törvényeihez, a tanulmányhoz, az elmélkedéshez. Nélkülök fényleni vakszerencse; velök — érdem. Van elég vers a magyar szépirodalomban, mely ugyancsak nem szónoki, de annál kevésbé poétai mégis; míg más oldalról Zrinyi *Attilája* („Isten haragjának én szelleti voltam”) minden szónoki hang mellett is poétai. Egyébiránt még eddig az sincs földeítve a szónokiasság emlegetői által; mit értenek az alatt. Mert ha például némely magasabb hangvitelű, talán éppen patetikus dalokat értenek, minőket nagy számmal tudnék kiszemelni a legjobb magyar költőkből: csak az elevenséget támadják meg. Ha pusztá hangosságát értenek alatta, ez oly hiba, mely magában a szónoklatban is az marad (s mi lesz akkor a neve?); mert mindenütt a gondolat, az eszme a valódi, becses adó mérték. És mivel a szónokiasság vádja éppen Arany költészetével szemben, s az ő előnyére állíttatik fel, kérdés: nem érezhető-e Aranynál oly hiány, ami dalköltészetben ugyancsak feltűnő; értem lassudad merengést, gonddal való készülődést, minélfogva Arany, még kisebb költeményeiben sem tulajdonképpen lantos költő, hanem folyvást elbeszélő, olykor elmél-

kedő, mindig meggondoló. Valóban, nem tudnám kimutatni, ha irt-e Arany szoros értelemben vehető *lantos* verset, melyre oly könnyedén szállna reá a zenei elem, mint Petőfi és a mindkettejüknél pongyolábban szerkesztő Tompa dalaira. Ez a könnyed könnyűség nincs meg Aranyban; s ítéseink szavaiból úgy veszem ki, hogy csak alkalmilag, egyik időt a másikhöz viszonyítva, emlegetik egymás ellen a művészeti külön elemeket, vagy a költői elmék külön irányait; s nem veszem rossz neven, mert mindezt a művészet nevében akarják s követelik. Ez az én régi törekvésem is.

De továbbá éppen az, miről e pillanatban és alkalommal elmélkedem, irodalomtörténeti tény már minálunk; és nemcsak nálunk, hanem külföldön is ó és új időben egyformán. Ott van mindjárt honi például Kazinczy zaklató föllépése Kisfaludy Sándor ellen: Tüzre felét! Ott az a különbségtevés, mely Kölcsey és Vörösmarty között eleinte felmutatkozott. Vajjon nem ez állította-e két táborra egymás ellen a német ifjúságot és ítézetet Goethe és Schiller, Rückert és Uhland, Heine és Herwegh miatt; nem azon jelenet-e ez, amelynél fogva rendeztetik a franciák Hugo és Lamartine közé Bérangert; vagy az iskolai tanulók jobban szeretik például Ovidot Virgilnél? Így az elme iránya, csatlakozva többé-kevésbé a művészettel, abban is sajtószerű szerepet játszik, hogy a nagy tömegre nem egyaránt hat egyik, mint másik. A könnyűt, mesterkéletlent szereti a tömeg; a művészettel bajoskodót nem szereti. Ezen utóbbi az ítézetnek marad kedvence, példánya, kihez utasítatik a kezdő, a föllépő; mit aztán sehogy sem tud megérteni az értetlen. S vajjon nem vesszük-e észre, hogy midőn e dolgokat fejtegetjük, oly ösztön után megyünk, melynek kielégítésében a művészeti hajlam fogja találni örömet. Elég későn tesszük, amit teszünk: csak az sajnálatos, hogy lehetett s volt idő, mikor jónak láttuk az ösztönt, mely mindig csak kielégíttetni akar, úgy követni, mintha eszünk sem lett volna: ezelőtt kilenc-tíz esztendővel. Nem ismerem az újabb korban szakot, melyben oly kevéssé lett volna elhanyagolva az ítézet, mint a legközelebbi múlt tized folytán. Mert nem az, hogy szabadság ne engedtesse a költőnek ihletését követni, a szabályokat széttörni vagy tágítani; ez nem cél, nem feladat. Hanem másrésről, mikép a nyíl nem hagyhatja el a maga hegyét, sőt magával viszi azt a legsebesebb röptében is; úgy kell megmaradni a költészetnek a maga formája határai között, mert másképp odajut, hol magánkívüli állapotban kiesik magából.

Az idő a legjobb orvos. El kelle folyni néhány évnek, hogy mind többen-többen lássuk be a rakoncátlan képzelődés torzulásait. Mostani meggyőződéseink szerint már a képzelődés még nem egyszersmind alkotó is. Sőt az alkotás mesterségét éppen a szabadjára bocsátott képzelődés

rugja szét. Ez valóban tartalmat, tömeget ad. És láthatunk minnen szépirodalmunkban is halmazos, tömeges képzelődést. Oly időben, mikor már a lehető legkülönbébb alakításokra vannak példáink, ferdülni el az izlésnek, s a belterjet pusztá üres külterjbe olvasztani fel, valóságos veszteség, ha pedig elvszerünek is mondatik: eltagadása minden művészetnek. — Oly időben, mikor a hamis képek gazdagsága tilos fölösleggé halmazódott fel; mikor az élvezetet zsirban, az illatot bűzben találja meg némely izlés; mikor a képzetek sokasága csak éppen anyag a rendetlenségre, s a rend csak alkalom a legtávolabbi, egymást sohasem érintő tárgyak összehozására, mikor az ellentét kizárja teljesen az ellentétet, vagy csak annyiban állítatik egymás ellen, hogy akkép álljon (például „vad galambok palotájának” mondatik a „szelid gesztenyés”), tehát mikor az egymást keresztben metsző, csipős, torz elemek azon ürügy alatt, hogy keretbe foglalhatatlanok, a nagynak, a mértéket haladó nagynak igénylik rangját, s hazudják becsét, oly időben éppen, van becse a költőnek, minő Arany, alkotásnak, minő az övé. Nem csodálom annálfogva, ha költészete úgy nézetik, mint a művészet és tanulmány jogainak újabb fölülkerekedése a szana elemeken, nyers tartalmon. Mert, ne ámítsuk magunkat, jó nevü írókat tudok, kik még mindig lenézéssel vannak az itészet iránt; és amint lenézéssel vannak másokban, úgy magokban is iránta; s hogyan lehetne hát tökélyig emelkedniök? Aki lenéz, fönt semmit sem talál. A naturalista költők mindig inkább ritkulnak, mint a természetes öltözet és közlekedés. Arany hatása s művészetének sikerülte e részben döntő erővel bir az egyoldalú népi elmélet pártolói ellen. Valóban olvasó, ki Arany műveiben kedvét s kielégítettését találja, önségének való hizelkedés nélkül lehet meggyőződve afelől, hogy nem mindennapi fokáig jutott a szépizlésnek. Óhajtom, hogy ezekben, nagyából legalább, kifejeztem legyen azon viszont, mely van a műtermék és teremtő elme között, s jó móddal essék átmennem arra:

Mint áll Arany a megelőzőtt szépirodalomhoz képest. E részben már én nyilatkoztam, s ott állapotodám meg vizsgálódásaimmal, hogy a lantos költészet újabb kora benne kapta meg eddigelé legméltóbb képviselőjét; hogy a szépirodalom fejlődésében ő haladási fokot képez; mikre nézve szivesen fogadtatott s találónak ismertetik el azon itészi észrevét, hogy ő nemcsak sikerrel használá fel a népi elemet, hanem öntudatossággal is kötötte össze, mi nagy dolog. Vétkezném azonban, ha állítanám, hogy előtte, mellette ne találkozott volna költő, kiben az öntudat és önhatározás nyomai ne nyilatkoztak volna. De ha nem mondhatjuk is Aranyt minden oldalról bevégezettnek, mert így a jövendőnek építnénk elibe, amaz írók többé-kevésbbé mégis csak kezdők voltak őhöz képest. Amazokat illeti a kezdet elsősége, Aranyt a

derekas folytatás; mindnyájan pedig egyet akartak. De az idő különbséget vete közéjük, egymásutániságot hozván a szellem nyilatkozataiba; így csak az idő különböző, a szellem pedig egy. Az egy elven függő, egy irányban tartó elmék ilyformán elszagatva egymástól az idő által, egyesülnek a szellemi folytonosságban, meglelik, megértik, kiegészítik egymást; s csak tagozatai a szellem szervezetének, miből előáll bizonyos színezete a költői életnek, melyet oly szívesen ismerünk föl mindenütt. Nem szólnék így, ha mintegy saját szememmel nem láttam volna levegőben uszkálni mindazon elemeket, melyek után nyert új épülést a magyar dalköltészet; ha nem láttam volna izenként szervülni a tagozatot. Óvakodnám különösen mások törekvésének folytatásaul nézni Arany költészetét, már csak azért is, nehogy a rövidlátás gyanuba vegye ítészi eljárásomat. De hogyan fogjam fel az igazságot tárgyilag, ha csak egyben látom megtestesülve azt, hiszen a tárgyilagosság igazság egy és egyetemes; csak így folyhat át mindeniken mint cél, mint irány? Eszerint Arany költészete igazolván magát, igazolja azokat is, kik úgy tőnek előtte, mint ő később utánok. Benne tehát az idők elszórt jelenségei kapták meg alakulásukat; a töredék törekvések szegődtek együvé, s próbálák meg a sikerülést magasabb fokon, mint elődeinél. Költészete az idők vívmányai egyrésztől, s ez határozza meg mindjárt Arany viszonyát a megelőzőt költői irodalomhoz. Másrésztől Arany elméjének jóra valóssága mutatkozik az irodalom irányának fölismerésében. Nyomos vizsgálódás a nyelv körül, lett légyen az népi vagy irói; tanulmányozása az irott és nem irott költészetnek; figyelmes buvárlása az örökkévaló jelennek, a kedély alkalmainak, korok és körök megélése, áttapasztalása teszik sikere alapját. Szerencsésen kötö össze a jelent a multtal, s mint öböl vette magába ennek vizeit. Versein egész harmadcsapása tetszik meg a népi és régi gondolatmenetnek, kifejezési módnak, mégis újdonság ingerével. Ilyen nyomokat mutatott ki az ítészet Berzsenyiben Horác, Garaynál Uhland, Petőfinél Heine s Béranger után és szerint. Aranynál hasonlóan vehető ki a népi hangütés, a honi moza (ritmus). A népdalok gyűjtése, ha nem másért, avagy csak azért is méltó munka volt. És bár ez oldalról Arany is utánzó, de önnépének utánzója. Azonban ez már alig tűnik föl valakinek; jele, hogy az olvasó közönség is alábbhagyott az egyoldalú eszményi felfogásban, s közelebb jött magához, holott annakelőtte, mondhatni, egészen el volt idegenedve önségétől.

És bár önerő s öntudat vezérlék költőt alkotásaiban, nem állhata mégsem ellent mindenben azon árnyékoldaloknak, melyek a népies iránnyal hivatlanul tola kódtak be a költői irodalomba, s mint anyányi hibák, a legtöbb kortársnak fejére nőttek. Aranynál is van ferdeség, balság, mi a szabad képzelődés hamis felfogásából a művészi tisztaság rová-

sára esik. Minden változásnak megvan a maga büne, roga (Schuld). Mégis változandóság nélkül nincs tökély; mert hogyan léphetnénk ki nélküle az avatag módok és formák sorompóiból? És bár Arany nem első a lépésben, mindamelletts viseli az új alakulás sulyát. Ezért mondám én tavaly: kétlem, vajjon megthatta-e már a regényes elv úgy a mai költészetet, mint a klasszikai elv a régibbet.

Ez a kérdés más szavakkal ide megy ki: az újabb magyar költészet mindnyájunk tudtával új elemeket von fel, tartalmi oldalról tetemes gazdagulást nyert: vajjon emez új tartalom és elem be van-e már úgy olvasztva költészetünk testébe a forma uralkodása által, mint össze voltak olvadva a megelőzőtt kor poétai elemei: alak és tartalom tekintetében? Vagy rövidebben: megkapta-e regényes alakját a regényes gondolat? Azt hiszem e körül kell forogni mai nap az ítésetnek, úgy Arany mint Lisznyaira nézve, ha szinte igen tisztelt Brassai barátunk nem tud is mit érteni a regényes nevezet alatt. Annál jobban fognak pedig érteni mind engem, mind a regényest azok, akik esztendőkk előtt belátták már, hogy például Lisznyai nincs költői tehetség nélkül, mindamelletts sem adják meg neki a valódiság koronáját. Költészetéből mindig hiányzik valami a nagy bőség mellett. Ez a forma.

Megengedtetvén már előre a nemesebb költői természet Aranynál, kimutatattván iméntiekben a megelőzőtt irodalomhozi állása, egyetemesen azt így fejezvé ki, hogy költészete a fejlődésben mint bütyök jelentkezik, melyből új hajtás várható: részletekbe bocsátkozom. — A nyelv, mint *rendszeres* eszköze a léleknek, aztán a nyelv, mint *poétai* közeg, hová az előadás tartozik, végre az *alkotás* vétetnek vizsgálat alá költészetében.

III.

Tekintvén a nyelv, mint *rendszeres* eszköze a *léleknek*, azaz tanilag fejlődött szervület, itt vannak némely rovás alá eső balságok. — A nyelv a költő márványa, melyből farag. A nyelv úgy létezik a költő előtt, mint megelőzte szobrászát a márvány; s van olyan tulajdona nyelvnek, márványnak, melyet a művész nem másíthat, hanem elfogad. A mi elődeink szentnek tarták a nyelv törvényeit, s nem hinném, hogy Vörösmarty, Kölcsey óta kedve mutatkoznék valakinek Verseghyhez hajlani. Való ugyan, hogy nagy írók nem szerették a grammatikát; s névszerint Goethe azt mondá egyszer, hogy harminc esztendeje, mióta a nyelvtan elfeledésén töri fejét. De mindamelletts sem feledé. — A nyelvnek tehát némely formáihoz nem lehet nyulni. Ezek a szólamok (frázisok) s némely megállapított formák.

Nevezetes, hogy a népiesség lazává tevén a művészkedést, a grammatikai nyelvet még Arannyal is elhanyagoltatá. Ez az, mi elengedhetlen az összes új költészetben; ez az, mire mondám, hogy nagy íróknál nem szokott megtörténni. Nem csoda ennél fogva, ha régibb itészek, kik a nyelvtan küzdelmeiben erősödtek föl az irodalom bajnokaivá, saját törekvéseiket láták megtámadva illetően eljárásban; ez az, mit újabb itészek a horáci „plura nitent” szabadalmával néznek el. Azonban semmi „plura nitent”, ha nyelvtanról van szó. Költészetre oly szükség a jó nyelv, mint erényhez a jó akarat. Nem is kell tudni, hogy jót akarsz, mert másképp nem is akarhatsz, hogy erényt művelj. Nem foghatom meg, miképp maradhattak fel Arany verseiben nyelvtani rendetlenségek. Éjszaka iratik mindenütt még ott is, hol alanyesetként fordul elő; holott nyaratszaka, éjszaka egész más, mint nyárszaka, éjszaka. Nincs különbség téve ősök és ősek között (1. k. 33. l.); *áldozék* vagy *áldozám* (h. l. 81.); *bánjon*, *bánjék* (h. II. 225.); s mintha volna: tavaly időn, jövő időn: „más időn” van (I. 14.); sőt még *éjjelente* is fordul elő (II. 158. l.), mi Császár hajdanontájára emlékeztet. A sok alássan, robajja, mosolyja szükségtelen fölösleg; azt sem bírom belátni, hol veszi magát a csárdásban német szentimentalizmus, éppen úgy mint Aranynál a *jemini*, *majszol* s több eféle nem hazaiságok; míg más oldalról csodálkozom a népies költészetben, hogy az országos népi igealakot: *adi*, *lāti* mért nem vette föl inkább, mint *amazokat*. Ez legalább visszatérés lett volna fen- és alhangu igéink egyenjogúságához, mert elvégre is a *i* az ősalak: *adi*, *veszi*, és ezt még új ezer esztendő sem veri ki a nép szájából.

Szólamokra nézve szabadtalanok az ily formák roborját elkövetni (1.4.); „mindent” és „bűnt”, „igaztalanságot elkövetni” ez helyes, de „igazságot elkövetni” nem szokásos. Elkövetjük azt, ami negatív oldalra esik (rossz, bűn, igaztalan), és az egyetemes „mindent”, de a pozitív oldalra s közönyösökre az nem illik. — Az se *legyen* nektek zokon (1. 25.) e. h. essék. Istennek véres háboruban kedve *nincsen* (1. 28.) e. h. nem telik. Bizzunk az *égbe* (1. 141.) e. h. *égben*; hinni a csodába (II. 141.) csodában helyett. Bármilyen csekélységről van szó látszatilag, de éppen fontossá lesz a rá nem gondolás miatt. Kivesz a tudalomból; pedig nincs oly csekélység, melynek kiveszése, ha egyszer törvényes, veszteség ne volna. Aztán az nem vaktában jött, hanem harcok eredménye, ámbátor nem mi küzdöttünk is érte.

Tekintetvén a nyelv, mint *poétai közeg*, mint az előadás művészete, e részben nagy tökélyt fejt ki Arany. Senkinél sem áll közelebb egymáshoz gondolat és szó; ami több, igen gyakran csak úgy és nem másképp esik jól a kifejezés, mint ő megírja.

Nyelvéből mégis egész története olvasható ki az előadás mesterségének. Nem mondhatni meg, minő jól esnek az afféle kifejezések, szólásmódok, melyek a nép s közhasználat szentesítése által elfogadva egész teljességében szoktak kifejezni valamely gondolatot. Ezek az igénytelen-ség költészete; s uralkodó jelemmel vonulnak végig Arany versein. Hol voltak e szólásmódok eddigé, hogy régibb költők érintetlen hagyták? Bizony megvoltak mindig jobbára, mióta a nép él, de nem találtattak eléggé méltóaknak. Mióta e részben is sikerült magunkra ismerni: ezer bájjal lett gazdagabbá költészetünk. Jellemök és titkuk abban áll, hogy nem fedezheti föl, ki nem magyar anyától született, magyar életet nem élt, s a pázsit mulatságaitól a tudományos nyelvig nem ismeri a magyar előadást. Ezek nem ismerése miatt volt kisebb költő, mint Istentől kapott adományokhoz képest lehetett volna Kerényi, s maradtak el a lanttól Pulszky s mások a bennök levő minden költői természet dacára. E részben Arany a legszerencsésebb figyelő tanítványa népének, nemzetének. — De a hűség, e ráhallgatás a népre, se őt nem védi, se költészetét nem szépíti, ha túlsággá megy. — Pedig mióta Arany hasonlatai, leírásai, tösgyökeres kifejezései előkelő rangra emeltettek; mióta nem nézeték hibául az éj leírása (*Toldi*, V. ének), mely szerint az eget bakacsinba vonta, és kiverte szépen koporsó szegével, fényes csillagoknak milliion ezredével, mióta a népiesség lazája elszenvedí a fegyetlen, hiányos előadást, s a nyelvnek, mely nem csupán a tiszai vagy kemenesalji népé, mai műveltségénél alább maradni sem vétetik rossz néven: azóta Arany többször esett az előadás kezelésének bűnébe, a gondolat rövidségével.

Különösen a leírásokat illetőleg, ezek és az ezekhez tartozók igen kedvesen fogadtattak. Greguss egész teóriát irt rólok, helyesen; Aranyból példákat egész tömegben mutatván ki reájok. Mégis nekem úgy tetszik, hogy a leírásai közül azokat kíséré eddigelé kiemelő figyelem, melyek a szemre, fülre esnek, azaz érzéki leírások; s én, minden ellenmondási visketeg nélkül, alkalmat veszek ezuttal magamnak elmélet ellen ugyanazt állítani fel. Kimerítem-e a fogalmat részleteiben, nem tudom, de hogy megközelítem, gondolom.

A széptudományosság jelenkori álláspontja kényszerít, hogy elmélkedjem. — Elvek mulása és ujulása után minő volt a szép természet utánzása, a hasznosság, az erkölcsiség, érzelmek tisztítása s több egyes mozzanatoknak elvű magasztalása, végre az eszmeiség lőn uralkodóvá a művészetben, a szerint, amint eszmeibb vagy testibb e vagy ama művészet. A természet utánzása az elvek minden változása mellett is, megtartá másodrangu befolyását, de a festészetben nagyobb érvénye van, mint egyéb művészeteknél. Amennyiben a költészet magasb, azaz eszmeibb művészet, mint a képirás, lehetlen, hogy megelégedjék az anyagi elvvel.

Nem kell hinni, hogy midőn a képirás fest, és a költészet leir, hasonlít: úgy megteszi magát iméz utolsó, mint amaz első. Sőt a költészet, ha leir, csak a képiró tisztében jár el, és így hivatásánál lentebb marad, nem tagadván, hogy a leírás mint művészeti elem a poézisban mint művészetben jó helyen jár. Minél fogva nem mondatik, hogy képiróért ne fessen a költő, de mégis főtiszte magáért festeni, és ha csakugyan van költői festés, ennek más értelmének kell lenni a költészetben mint a képirásban.

Én tehát úgy tartom, hogy minden leírás, jelzés, hasonlítás között legtöbb értéke van a költészetben a *költői festésnek*, mint elvnek amazokra nézve, melyek az utóbbi által nyernek értéket, méltatást, esztétikai becset. Minden lehető különbség ez és amazok között abban áll, hogy kevésbé érzéki ez, mint amazok. És mert Aranynál még eddig csak az érzékieken látom elismerve: nem csalódom, ha úgy itélek, hogy ezért maradt ő meg azok mellett még hibásan is. Mert ha kiverte is az eget koporsószegével az éj, de a kép még sem jó, mert a *homorú* csillagos ég és a *domború* koporsó egymás ellen fordulvák. A kép ferde, visszás. Így *Az alföld népéhez* című költemény (I. k. 12. l.) hatodik szaka egészen oly hamis alkotás például:

„Szeretitek látni a szép hajnal tövét,
Hol a kerek földhöz tüzi bársony övét.”

Hol itt a kép egysége? A hajnal mint valamely töves személy fordul elő, kinek bársony öve van, s azt letüzi. Majd az utána következő sorokban az ég úgy iratik le mint alma, melyet (a siksági láthatár szélein) púpos hegy be nem harapdál. Ugyane költeményben a mezők dombja, mint az emberi test kelése pattanni mondatik; a fehér gulyák minden látami (optikai) csalódás mellett is kevésbé mondhatók a pusztá havasai gyanánt; valamint az sem igaz, hogy a nap az ég teknője megett ül el, hanem inkább teknője bennet, azaz az ég teknőjén belül. De mint Toldiban megfordítatik a koporsó, úgy itt a teknő; és ki nem veszi észre, hogy a szemért való leírások magának a szemnek sem tetszhetők, és a púpos hegy éppen azért hibás, mert igen a szemnek való, azaz bizonyos cselekvés (harapdálás), mely a tapintat dolga, bizatik a szemre, mely annak nem ura. Ilyenkor a költő úgy segít magán, hogy nagyokat nagyít, ráfog, eltéved; és még sincs elég téve az igazságnak. Ez a mód a leírások tulbecsülése útján kapott be a szépirodalomba, most mint máskor. Ha mások elhallgatták, én azért emelem ki, mert a legvaskosab leírásoktól a hasonlítás és jelzésen keresztül a poétai festéshez, melynek Aranyban igen szép példái vannak, fogok általmenni.

Ha a leírások, minthogy nincs is másképp, tulzásig üzve alkalmatlan terhére lehetnek a poézisnak, ez ellen nem lehet jobb orvosság a fogalom tisztázásánál. Félek, hogy költészetünk nagy része oda lesz; de hadd legyen: tüzre felét! Legtöbb költő leírása rendesen a szemnek füst, s ennyiben igen kezére játszik a képirásnak; és a költő része mégis a léleknek festeni. Mielőtt ennek kimagyarázásába ereszkedném, a költők legősibbjét, Homéért idézem, mint példányt e tekintetben is. Helyesen vág ide az *Ilias* harmadik énekének egy része, a 140. vers után (Szabó István fordítása szerint). Ott pedig olvasható az a jelenet, midőn Irisz meghívja Helenét, hogy menjen és nézzen Trója falairól a görögökre. A falakon az öreg trójaiak, kik már csak beszélgetni szeretnek, Homér szerint „még szólni jók, mint a tücskök”, tanácskozáván, láták

„— — — Helenét a tornyon jőni feléjek,
Suttogtak nyomon egymás közt röpülékeny igékkal:
Éppen nem bosszuság, hogy trójai s árgoszi nemzet
Ily hölgyért oly hosszú nyomort szenvedni nem áttal.”

Itt egy szóval sem mondatik, minő szép Helené, hanem szépsége megérthető lesz abból, hogy két nemzetnek is méltó érette annyi ideig versenygenni. Azt mondom, ez festés, de nem képirói, hanem költői. A festést rendkívül emeli, hogy öregek, nem szerelem leventéi s hölgyek imádói többé, ítélnek így. Hogyan fognának itélni az ifjak! Ellenben képirói lenne a festés, ha látnók a termetet, a szép szemet, haját; ha mindez le volna írva. — Amint Helené megjött a falakra, Priamosz kérdeztette tőle egyenként a görög tábor hőseit. „Ki ama kitünő és sugár termetű argiv?” — Helené válaszolja: „Agamemnon; jó fejedelem és deli bajnok! énnekem, a csufnak, nagyuram volt ő, ha ugyan volt.” Majd Odüsszeüsz kérdezte Helenétől Priamosz. Ekkor a beszédbe vág Antenor, s így szól: „én már ismerem mindkettőt, állva kitünőbb Atrides, ülve méltóságosabb Odüsszeüsz”. Mintha mondatott volna, Atridesz oly deli dalia, kihez képest Helené is csufnak mondhatja magát; de Odüsszeüsz nagy a tanácskozásban, hol ne mérkőzzék vele halandó, mert mikor beszél, alakját is elfeledjük.

Ugy tetszik, hogy a festésnek ily neme az igazán homéri és költői. Mert más eszközökkel történik, mint pusztán színekkel vagy hangokkal. Homér képet ír festés nélkül, ábrázol alak nélkül; mikor a külsőről teljesen a belsőre irányul a költői cél, s eléretik a lélekben, mint legtisztább eszmeiség. Mert nem köttetik meg a képiró keze, ha festeni akar, szem és szemöld, haj és termet stb. színével, alakjával, hanem annál szabadabb játék engedtetik felfogó és képzelő erejének, ha például learcolni akarná Helenét. Eme homéri példák elismervék az itészet által, mint remekei a költői füstésnek, s elhárítják a kétséget arról: mi a valóban költői festés.

Ki ezt, mint földolgot érti, könnyen fog bánhatni a jelzéssel, hasonlítóással, képpel. Ezek, bármi derék jutalékai is a költői művészetnek, másodrendűek amahhoz képest. Bennük a költő még nincs magánál, hanem magánalól. Mert nem külsőleg kell írnia képet, hanem a lélekbe, mint Homér befestése mindnyájunk lelkébe Heléne [!] arcát.

Elméletet akarván felállítani, annyiban ellentétbe jutok Gregussal, hogy ő a költői festést a leíráshoz tartozónak itéli, én pedig így gondolkodom. — A leírás, kép, hasonlat a költészetben, ugyszólván, képirói elemek. Utánuk mondhatni: ut picturā poesis erit. Azonban e tételnek meg kell fordíttatni és nem a költészetnek törekedni a képirási tökélyre, hanem a festészetben is költészetnek kell munkálni, elevenítőleg hatni, hogy a szabály így állíttassék föl: ut poesis pictura erit. Bizony hire sem volt még a festészeti távrajznak, mikor az öreg Homér fölfedezte és használta is már azt a költészetben. Mert mi egyéb a távrajz, mint éppen ama homéri festés; s mi egyéb ez a költészetben, mint képirásban a távrajz (perspective)? Miképen a festész a sima lapon, melyre alakait telepíti, mélyen hagyja benyomulni látásunkat a tér mögleteibe: azonképen a poétai festész egész más világot nyitja meg a képzelődésnek egy-egy szó megett, egy-egy szónak mélységében. Ha tehát a *leírás*, még a legmesteribb is, mint Homérnál Achilles pajzsának leírása, *szemünk előtt* történik, de legtöbbször álló; mozgalmatlan kép szokott lenni: addig a *poétai festés*, rendszeren a *lélekben készül* és megyen véghez. A leírásnak a tér és idő korlátai vetnek határt, s egyszer utoljára mégis csak elkészül, de a poétai festés alakulása végtelen, s annál mélyebb, szebb, minél szebb, mélyebb a lélek, mely felfogja. Így a festés, szerintem feljebb áll, mint a leírás, nemcsak, hanem a leírás is csak azáltal lesz méltánylandó, ha beléje vettetik a költői festés mozgalmassága, nyugtalan alakulása.

A kép és hasonlat a jelvi képzelődés szüleményei, a leírás pedig a természet utánzása; így jóformán elütnek egymástól; de ezeket Greguss sem téveszti össze, hanem úgy látszik, hogy a kép és hasonlat megkülönböztetését nem vette figyelembe, s egynek veszi a kettőt. A kép egy-egy önálló esemény, vagy tény; költőileg igen hamar látszik hasonlatnak; holott ez, mindig attól kapja értékét, ami rá nézve földolog, és így becse másban van, azaz: jelleme más valaminek a kedvéért lennie, tehát járuléki, azért a sok hasonlat igen hamar lesz unalmas, a költemény folyamát megkötő, lassító, mert benne ugyanaz látszik ismételtetni. A kép vétethetik vegyesen az erkölcsi s természeti világból, de a hasonlatnak természetesen mindig ellenkező világból vétetni, azon világból, mely a fő tárgy világával mintegy meghasonlott, azaz ellentétes. És mert a költészet nagy részben a szellemi életet adja: a hasonlatokat a természetből fogjuk leginkább kölcsönözni. Főkéllék bennök, hogy ismeretesekek, találók legyenek;

igy a leggyakorlatibb tapasztalás körébe essenek. Külformájukra nézve Homér óta *mint*, *valamint* stb. kötszókkal használtatnak; már Arisztotelesz is így ösmérteté őket. De ha ilyeket is olvasunk, szép, *mint* az Isten legszebb gondolatja, szomoru *mint* a bánat, s más ilyen elvontságok: velök nem sokra megyünk, noha ritkán, magában a magyar népköltészetben sem példátlan az afféle hasonlítás, nevezetesen

Olyan vagy te, rózsám
Mint az engedelem.

(Népd. I. k. 228. 1.)

Kuthynál szintén tudok ilyet, s úgy tartom, sikerültet. Talán Cillei Borbála szobáját irván le a költő, a fekete falon látható fehér keresztet így hasonlítja: olyan mint sok vétek között egy jóságos cselekedet. Ujabb líráinkban sokszor akadni e nemű, de rossz hasonlatokra.

Ha a költői főstésről helyesen tártam volna elő gondolataimat, akkor nem volna egyéb hozzászólni valóm, mint mondanom, hogy a költő fest *hanggal* és gondolati *tartalommal*, vagy értelmi *bensőséggel*. A hangfőstés a nyelv ős birtoka, mely szerint a szó jelentése hanggal is visszaadatik; a tartalom pedig fősti magát részint *jelzők* által, részint *lényegi* oldalról a dolog lelkével, mi a költői gondolat maga.

IV.

Mindezen poétai elemek közül azonban egy sincs, melyre fölséges példákat ne tudjak idézni Arany *kisebb költeményeiből*, megjegyezvén, hogy ezt nem értem pusztán ezekre kizárólag. Leírásai, miképp volt már érintve, megnyerék a köztetszést, s a megrovást is, ez utolsót különösen tőlem. De a példákban nem szabad, mert módunkban van az ellenkező, szegényeknek lenni. A táj- és időfestésnek, különösen az alföld rónáiról, majd *Katalin*ban Budetin és környékének leírása (I. 106—7. l.), *A családi kör* (II. 1—6. l.), *A pusztai fűz* (II. 200—3. l.), *A bajusz* (II. 189.), *Keveháza* (II. 125.), mind a legpompásabbak, tanulmányozni valók. Ilyen szerencsések a *hasonlatok*. Katalin, „mint kihajló falszobor áll” nyílt ablakában, „kezei, mint kis hódarab, mely barna kősziklán maradt”; bánatba fáradt lelke, „mint a tengeren szálló madár, ha pihenni árbócot talál, elszenderedve nyugoszik”; a sajka szalad a vizen „mint egy szilaj pók” stb. *Képei* szinte omlanak egymás után, mint Zrinyinél Viola panasza, mikor mondja, hogy Tityrus versei neki „éles tör”, vagy olyanok, mint

Dér virágnak,
Kü buzának,
Horog hálnak,
Lép madárnak,
Háló vadnak,
Métely juhnak,
Nyil szívemnek,
Bus kedvemnek,
Mirigy életemnek.

Arany hasonlóul képel. *Vigasztalóját* (II. 87.) ily képek halmazával nyitja meg:

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomju gyepre,
Mi a balsam égő sebre,
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az *árvány forró délben*, . . .
Mire nincs szó, nincsen képzet, . . .
Az vagy nekem, óh költészet.

Ha erre több példa is kellene, ott van *Itthon* című költeménye (I. 222.):

Mint a madár a fészkére,
Szomjú vándor hűvös érre,
Mint a gyermek anyaölbé,
Vágyom én a nyájas körbe.

Mindezek úgy látszanak, mintha tán hasonlatok volnának. Azonban az első tekintet elárulja mivoltukat. Még igen sokat lehet vala ezekhez toldani, s a példák számát majdnem a végtelenségig vinni, s annál jobban kitüntetni, hogy nem hasonlatok. Ám vessük össze a fentebb kiemelt hasonlatokat, például, ahol Katalin keze, mint sziklán maradt hódarab, a könnyű sajka, mint szilaj pók átfut a folyón, — adatnak elő! Tárgyhoz tárgyat nehezebb választani, mint állapothoz állapotot mellékelni. Amaz hasonlat, emez kép. Amaz tárgy, imez állapot. De minő hasonlatosság lehetne a közt, ha úgy vágyom a családi körbe, mint gyermek az anyaölbé. Ez kép.

A költői föstés, mely hanggal föst, tulajdonkép a nyelv érdeme, de azért a költőt is illeti annyi méltány, hogy ő fedezi föl a nyelvből.* A római költők a mesterségig vitték, s ez éppen úgy esik jól az izlésnek, mint saját nyelve kinek-kinek legszebb; annálfogva igen nehéz, nem is szükség, valami nagyot csinálni, szabályt alkotni belőle. Nyomósabb nála a jelzők általi föstés, hol már a szó belseje kezd nyilatkozni s az értelmi

* De főleg az, hogy *kiválogatja és összeállítja!* És ez a költő érdeme. Szerk.

jelentőség előtérbe lépni a maga egész gazdagságával, szépségével. Azonban a jelzők mégsem tartoznak a költői festésbe mindenkor, hanem a leírásba. És ha csakugyan nyom költőre bélyeget a jelzők használása, az nem lehet más, mint a leírási vagy föstési becs. Igaz bár, hogy valamennyi jelző oda tartozik a főtárgyhoz, de egyik mégis jobban fest, mint a másik; sőt némely jelzőket éppen az ismertet meg, hogy csak versben jók és nem prózában; ebből keresettség gyanánt rínak ki. A jelzés eszerint magasb költőiség, mint a leírás. Jelz a melléknév, az ige s más határozók. Aranyánál a vár foka „szellős”, a bük „szálás”, a rekettye „selymes”, a hegyek árnyéka a völgyekbe dőlve „mély”, de a fáké „fürtös”, a golya, amint állni szokott, „félábu”, a mező „iratos”, (régí jó melléknév; már Csombor Mártonnál is előfordul), a nyár fénye „izzó fehér”, a mosó Ágnes asszony sulykának csattanása „maradozó”. Pál, midőn panaszra megy, birót busít; Ágnes asszony árnyékát a vízben hab „zilálja”; László király koronája „félre volt billenve”, amint soká alvék s megigazítja; a gyökér a föld alatt „széjjélszalad”, az ág „akadoz”, a bojtortján „beleköt” Imrébe stb. Minő szabatoság és dússág ez ama legrégebb költészetünkhöz képest, mikor jó Tinódi Sebestyén alig bira egy-két jelzöt ragasztani tárgyaihoz; de minő ujdonság egyuttal annyi sok szép eredmény után is, mennyit csak ezen századi költészetünk fel tud mutatni? A jelzőkben bizonyosan sok fekszik, de csak úgy, ha ecsetvonásaiavá lesznek a költői föstésnek, melyre szintén ideje példákat kimutatnom.

Még *Toldi*ből ismerik olvasóim azt a helyet, hol kérdezvén Lajos király Tolditól: ki fia, ezen szókkal:

„Nemde nem a Toldy Lőrinc fia volnál?”

szóbeli felelet helyett:

„Miklós a fejével ráütött e szónál.”

Ez poétai föstés, melynek mögletében ott látszik a *népi felfogás* és viselet, mint a mai napiglan élő példánya abban, hogy „rá üt” a fejével. Hasonlóul mikor Bence próbálgatja egymáshoz illeszteni az eltört kés darabjait, mert szeretné, ha összeforradnának. És az idő úgy engedé Aranynak, hogy emez életből kikapott, s jobbára elhanyagolt jelenetei a mindennapnak, mindjobban szaporodjanak költészetében, azokban is, melyeket kisebbeknek mond s nevez. Kiemelek egy-kettőt.

A vén gulyás, midőn a halált emlegetik előtte, ha volna-e már kedve hozzá:

„Nem felel rá; most az egyszer
Ugy tesz, mint aki nagyot hall,
Néz sokáig a padlóra,
Döföli az ónas bottal.” (II. 228.)

A *családi kör* című költeményben ilyen poétai festés a sövényre kisütő fénye a tüzelőnek; továbbá a kis fiuk jelenete, midőn a kis nyulat

„Kinálják erősen káposztalevéllal.”

(II. 3.)

Nem az a fődolog amaz első példában, hogy a vén gulyás ónas bottal döföli a padlót, hanem a lelkében támadt gondolatok, melyekre ama viselet rájuk mutat. A tüzelő fénye sem oly nagy dolog a sövényen, hanem oda képzeljük, hogy az a tűz nem ég hijába; mellette családi jelenet látható festetlenül is. A káposztalevéllal való kínálgatás csak fölszine a gyermekek örömeinek, melynélfogva igen szeretnék, ha megélhetne a kis kedves állat. Mégis a költői vagy lélekfestés magasb nemű példáit *Katalin* költői beszélyből mutatom ki. E költemény 4. szakában, a legszebb leírásokon, hasonlatokon keresztül az előadás egész ilyen magas becsüvé emelkedik, de csak ott, hol a külső világhól a természet képeinek leírása után *Katalin* lelkébe tétetik át az élet és mozgás, mikor

„A torony is indul, halad
Katalin lábai alatt.”

(I. 109.)

látván felé közeledni *Forgács* csolnakát. Ez, magára és magában véve, közönséges szemcsalódás, de *Arany*nál többnek van célozva, és meg is értjük belőle, hogy az a vágyak játéka, a szeretők közeledésének nyugtalansága. Mesterinek kell vallanom ama festését a nemes szűzi aggodalomnak, mely I. 118. lapon olvasható, mikor azon tépelődik *Katalin*: elmenjen-e *Forgács* anyja tudtán kívül, bucsuvétel nélkül.

„ — Anyám, anyám!
Ha bucsu nélkül itt hagyom . . . !
Majd fölkel ő reggel korán,
És várni fog hiába rám;
Betegnek gondol; látni ég:
Bontatlan ágyam szólni fog.”

E sorokban homéri becs vagon. Ilyen annál jobb, mennél kevesebb. Mikor *Odüsszeusz* teljes husz évi távollét után visszakerül *Ithakába*, úgy el volt már változva a mindenféle viszontagságok miatt, hogy tulajdon neje, *Penelope* sem ismert reá, következésképp vonakodott is férje gyanánt elfogadni. S mit tesz utoljára *Odüsszeusz*, vagy inkább *Homér*? Kétségkívül a legszebbet, mit költői elme valaha kigondolt, a házi erények dicsőítésére. Azaz, meg kellvén magát feleségével ismertet-

ni Odüsszeüsznak, ezt a költő azáltal vívja ki csalhatlanul, hogy Odüsszeüsz elvezeti Penelope ágyasházába, bizonyosággal annak, miszerint tudja, hol hál Penelope, miből ez megtudja, hogy az ismeretlen valósággal férje, mert azt nem tudhatja senki más a világon. Így nemcsak az, hogy Odüsszeüsz megismertetik, hanem ő maga is megtudja ebből a feddhetlen nő életét távolléti egész ideje alatt; mi pedig azt látjuk be, minő mély felfogása volt Homérnak, ha így festé hőstét egy gondolattal, s miben határozódék valósággal Odüsszeüsz okossága, ildoma. Így fest Homér. A fentebbi idézet magyarázatát, illetőleg alkalmazását olvasómrara bizom.

De Aranynak arcot is kell festeni, éspedig bőszült apai arcot, rettentő Szunyog arcát, ki elrablott leányát üldözni megy. A 10. és 11. szakban (Katalin) körülbelül a legmegragadóbbat ír meg Arany. Szunyognak nem leánya elraboltatása fáj többé. El kell hinnünk, hogy az nem fáj; maga is mondja:

„A veszteség nem fáj nekem
Azért se fáj, azért se fáj.
Nincsen, nem is volt gyermekem,
S ha volna, ha lett volna is,
Eltetemém, elátkozám!”

(I. 132.)

És bár mindezt el kell hinnünk: még sem hisszük. Hasonlóul, bár hinnünk kellene, szintugy nem hisszük az öreg Szunyog abbeli önnyuqtatását, hogy „becsülete megvan ma is”. A fájdalom szarkazmusa minden szó. A becsület és apai érzelem viaskodása egy kebelben. Az egyén nem egy többé. A kedély pártra oszlott, megszakult; magára támad, magát gyötri. Egység helyett visszavonás, egyenetlenség vette magát a lélekbe. Allapot, melyet az ember ki nem bírhat. Mindezek fölött a lélekkfestés ott éri el tetőzését, hol az üldöző apa elképedt arcát látjuk:

„Vonási torzak, mint mikor
Valaki csufságul feszíti
Képét s az Isten ugy veszíti.”

(I. 140.)

E kép mindnyájunk előtt ismeretes. Népünk átokvilágából van véve, igen szerencsésen használva. Ezután éppen oly korlátlan festhet bőszült arcot a képiró, mint Helenée után szépet; s azt mondjuk: ez nem leírás a költészetben, hanem festés. A költő azt teszi magáért szóval és eszmeileg, mit a képiró, a maga módjaként, szinnel és anyagilag. Ha a vén Szunyog „becsületével sirba megy”, ez erkölcsi oldal; ezt követeljük; ha ő várának tornácain, mint örült jár fel s alá, ez lélektani jelenet: másszor is láttuk; de ama kép, a csufságul feszített arcnak ugy veszése Szunyog ábrázatján: ez valódi költői találmány; ez poétai festés. Benne megvan a

szemnek annyi, amennyi elég hídul egyik partról a másikig; külsőtől a belsőig; s aztán a végetlen alakulhatás. Hasonló festésben adatik Rachel fájdalma a kisdedek legyilkoltatása fölött. *Az évből kiesett a tavasz és Két esztendőn át egynek sem leszen születésnapja.* (I. 218.) Legyen elég ennyi a poétai festésről.

V.

Mindezek a költői gondolat illetekei, fejleményei. Azonban ritka idő az a világtörténetben, hogy a költői gondolat lehető kevés árnyékkal jelenhessék meg, mint irodalom. Mai emberek közül alig dicsekedhetnék valaki, ama szerencsével, hogy ért ilyen időt; vagy ha dicsekednék, sem hinnők el egykönnyen. Ama hideg vizek jutnak az ember eszébe, melyeken, mint Berzsenyi énekli, a néma hattyu örökre hallgat; vagy inkább amaz őszi idő áll be reánk, melyben a lélek, Bérangerként, mindig szenvedő, mindig szegény, mindig remegő, hogy a fák levele is megsárgul belé. Tehát a költői gondolat is alá van vetve az idő rozsdájának, s mintegy megszineződik a hely és időviszonyok befolyása alatt. Nehéz állapot, de mégis költői; de e költőiség beteg állapot. A politikai és vallásos hangulat, országos élet, az egyoldalú eszmeiség által fonákul állittatnak elő. A lélek, amit szeret, el nem éri, s azt gyötri szeretetével, amitől borzad. Rendkívülinek mondhatnók ez állapotot, ha nem a rendkívüli kapott volna fel a rendszerintiségre; s így még annál kevesebb, ami benne vigasztaló, mert sátán veszi által az örvendetes hír mondásának szerepét; s ezen örvendetes hír a világfájdalom.

Hallgassunk erről prózában, eléggé megtaláljuk a költészetben. Arany szintén ama küzdelmes kor gyermeke, mely egy nagy szakulásban tört meg. Tudnánk róla beszélni, ha példává fejlett volna; így azonban nem tudjuk megmondani: mi leende belőle. Elég az hozzá: mindenki emlékszik oly időre, melyben a pásztorsipból harsona lett, s a lantból vészek orgonája. Akinek kivolt feje a földből, egyaránt hordozta ragály vagy kórság gyanánt a fekete terhet. Nem szükség neveket mondanom, de nem is tanácsos örökösen visszatérni a múltba — vádakért. A lidércnyomás egyrészt politikai szenvedéstől vala, s talán ez is abból származott, ami másrészt világfájdalomként sulyosbult az időre. Költőink közül, az eddigi adatok szerint, Arany osztozott egyik ama szerencsében, minél fogva legjobban megvédte magát az elsőtől és ragaszkodott a szép eszméjéhez. Merengő mérsülete (temperamentum), mely az előtért másnak engedí, s mögletbe vonul örömet, úgy hozta magával. Így ő elüt korától, de olyan lesz, mint kora másrésztől, t. i. a hiedelmek dolgában, a főgaz-

ságok felőli meggyőződésében; értem azt a fekete körleget, melybe a legjobb fejek gondolatai öltözködtek, mint ruhába, és nevelék a világ bánatát. Ám legyen a föld fia, mint a föld: egyik felén világos nappal, másikon sötét éj; de mégis a költészet sötétisztáját korántsem az eszmék útjára kell átvinni, mert fény annak természete, mint a villámnak, örökleg; hanem az előadásra, művészi bánásra, hol kétségbevonhatlan elsőség.

Ha e komor színét a költészetnek „világfájdalom” szóval jelölték, azért tevék, mert ki akarták magyarázni. Keresztnév, melynek keresztje alatt szenvedünk, s még így sem értjük a kor jelszavát. Mert ha tudjuk is lélektanilag, hogy ama sötétkedő állapot nem esik a szellem körén kívül; elégnék tartsuk-e azt, hogy ezen igazság lélektani, arra, hogy művészeti igazsággá emeljük? Imé a lélektani mód elégtelensége, hol a dolgok nagyáruul van szó. Mert ha van is szerepe mindennek, ami lélektan, a költészetben, de a szerep hódolattal rendeztessék a végső kibékülés, kiengeztelődés alá. Eszköz legyen, ne cél. Tapodtassék el, mint a sárkány Szent-György által, hogy megjelenhessék a győző feje körül a glória. Hitlenség, erkölcsi, vallásos és politikai vergődések, hanyatlások, az igaz, kemény akadályok, de annál inkább emelik az érdeket. Aztán nem kell ahhoz bölcsészeti könyvtárak átbuvarlása, hogy valaki, természetesen a szellem embere, tisztába jöjjon a rendeltetéssel. De ha még divat is vegyül a játékba, mit tagadni nem lehet, akkor a művészeti rosszat, főleg időnkben, mely őrülség szereti magát praktikusnak csufoltatni, a gyakorlat, a süker isten nélküli tana még inkább elfenésíti.

Nem mondhatnám mégis, hogy a legsötétebb szinezet poézisa nem hozott volna gyümölcsöt, mely ha keserű is, de azért van rajta mit csodálni. Ilyen például Vörösmartynak egy költeménye: *Az emberek*, mely így kezdődik: „Hallgassatok, ne szóljon a dal, most a világ beszél.” E költemény, ha szabad úgy szólni, csak okos embernek való, ki tud óvakodni a szép bűnöktől. Fialat, érzelő lélek megbolondulhatna belé, ha minden szót szívére venne. Vörösmarty kivette a fájdalomból, amit lehetett, s ott hagyta veszni, mint a kifacsart citromot. Látszik, hogy ésszel látott a dologhoz, s mutatni akará, hogy mit tud, s ez szerencséje. Arany szintén füst ily fekete színekkel; mond, éppen úgy, mint Vörösmarty, erős gondolatokat, például *Czakó sirján* a negyedik szak első négy sorában:

„Te, ki földi léted boldog hízalóján
Nem sejtet, hogy benned égi szellem él;
Ki, ha vágyaidat mérsékelni tudnád,
Oktalan állatnak is beillenél.”

Mond ő is, mint Vörösmarty, erős gondolatokat, de a legmélyebb igazság, meggyőződés, de a kedély hangján, így annál veszélyesebben, hogy a dolgok visszafordultságát megszeressük; és éppen itt rejlik a feke-

te mód gonoszsága. Mennél jobb, annál rosszabb. De azért ne csüggedjünk el, mert csak eggyel több alapunk van osztályozni Arany kisebb költeményeit, a fekete szín után. Efféle színezetű költeményei majdnem ily fokozattal sorolhatók egymás fölé: *A világ* (I. 224.) mindössze is egy szesszenés, mondhatnók, az izlés dévajgása. Nagy vádak mondatnak el a világ ellen nem komolyan: tréfa. *Fiamnak* (I. 58.), éneklí a világ balgaságait, szerencse, hogy átellenből a hit világa fénylik. A *Visszatekintésben* (II. 48.) a szerelem ily másik csillag. *Kertben* (I. 73.): még áll benne az egyensúly. „Az ivadék ha nem rosszabb, de nem is jobb a tavalínál.” *A szegény jobbágy* (I. 19.) életkép a multból, félrebillent serpenyőjével az igazság mérlegének. Fölperesi szó az életből, mely tulajdonkép nem vitethetik bíró elé, s az alperes válasza mégis mindenkor elfogadható. *Czakó sirján* (I. 8.) vád az élőkre a halottért. Egy többre van becsülve, mint sok; az egyén ki van véve a többi közől a költő egyénisége által; szubjektív ugytetszés. De már *A dalnok búja* (I. 231.), aztán *Mint egy alélt vándor* (I. 226.) két költemény azt fejtegeti, hogy többé nincs miért tovább élni; a csüggedés ténylegesség gyanánt meghagyatík, elfogadtatík. *Hiú sóvárgás* (II. 74.) minden költői szépsége mellett is vigasztalanságban, az izenkénti elzsibbadás érzetében hagy. Lelkünk egy átmeneti állapota végképívé van elszilárdítva. *Évek, ti még jövendő évek* (I. 65.) ebben bűn az erény, jutalom a vesztéség, vigasztalás a jobbak szenvedése. Mind megállhat lélektani ténynek, életbeli adatnak, mint az az indulat, mikor az ember nem szánna mást megölni, széjjeltépni haragjában, de mikép följebb mondám, még ezért mert lélektani valamely mozzanat, nem egyszersmind művészeti is azonnal. Ott nem lehet, nem szabad megállapodni. Mint ha fent maradna, mikor fölvettetett, a kő; holott le kell szállania.

Tiszták és a kellő művészeti igényeket is kielégítők: *Oh ne nézz rám* (I. 220.), *Itthon* (I. 222.), *Vágy* (II. 85.), *A vigasztaló* (II. 87.), melynek végszakában mégis a „létreemény” szokatlan összetételű s magyarázatos szó háborítja meg az addigi kristálytisztaságot. *Enyhülés* (II. 41.) valamennyi e neműek közt legszebb. Ohajtanám, hogy tanárok s olvasókönyvek szerkesztői gyermekek elé ily példányokat jelöljenek ki szavalásra izetlenség helyett, minők nem ritkán hallhatók az iskolában, s igen is mutatják a tanárok iskolai korlátoltságát. Efféle művek nőnek ki szépségeikkel az ifju lelkében utolsó percig. De árnyat és fényt egy költeményében sem vegyíte oly mesterileg Arany, melynek címe *Ősszel* (I. 160.). Az egész költemény a napfényes görög világot és költőjét, Homért egy részről, másrészt a ködös egü gael népet és bárdját, Ossiánt, s a velök járó képzeteket szöví és mesterkéli egymással, egymás ellen, s a legszebb játékot állítja elő, méltót az első közötti ragyogásra az én ismeköröm szerint. Nem gondolnám, hogy irt volna szebbet Arany eddigelé. Különben az

egész költemény teljesen eszmei világ. Mind Homér, mind Ossian, odavannak, letűntek. Szíveiket az idők hordják, vagy ők a kor színezetét munkáikon. A képzelődés, az ismeret és történet minden segítségére van szükségünk, hogy e költeményt élvezhessük. Avatottnak kell lennünk a művészet multjába; különben minden képei, ragyogó és borongó jelenei átmennek előttünk érthetlenül. És még így is hiába fénydús ég, hiába ködös ének: a szépség, a költői érdek, a művészi élv mind nincs elérve. Valaminek kell fájni a lélekben, valami alkalomnak kell lenni az emlékezetben, melyekre ama költemény, mint temetésre a harangszó, visszaverjen. Így nem a vers, vagy Homér és Ossian vegyítése, ami szép, hanem amire visszaver az ének. A költemény tárgyilagossága elhangzanék a szubjektivitás visszazengése nélkül, vagy inkább a tárgyilagosság is csak a szubjektív bensőség által nyeri jelentőségét. Mert igaz csak a benső, mely magát tárgyiasítja, tárgyban fölleli, éppen úgy, mint a delejtű fölleli magát éjszak felé való irányában. Ez áll, megfordítva, a tárgyilagosságról is. Ne a költemény jelenei fogják el pedig minden szeretetünket, hanem amaz eszmei viszony, mely a költemény sorait a bennünk szólamló érzelmekre, gondolatokra utasítja szünetlenül; mert ez a valódi, nemes, özszerű idealizmus. Nézzük csak továbbá a fentebbivel rokon hangulatu költeményt: *Letésem a lantot* (I. 69.). Ebben az ifjuság visszaepedésére van hárítva minden költői érdek. És mégsem az ifjuság odaléte, ami fő, mert az ifjuság is mástól függ. Az a más van oda, nem az ifjuság. Az érdekel, nem ez: ez sem fájna, ha amaz oda nem volna.

Ennyi saját fényü, mélységü bár ellenkező véghatásu versek után, nem tudom belátni, hogyan lett verssé *A rab gólya* (I. 16.), *A méh románc* (I. 44.), *Házi uraság* (I. 73.), *A gyermek és a szivárvány* (I. 94.), holott könnyü dolgok, minő *A tudós macskája* (I. 39.), *Írószobám* (I. 88.), *Poetai recept* (I. 229.), *Egy kis hypochondria* (II. 199.), fölöttébb jól esnek; olyanok pedig, mint *Szőke Panni* (I. 22.), *Alkalmi vers* (II. 62.), *A sárkány* (II. 102.), *A hegedű* (II. 252.), *A bajusz* (II. 187.) nedély, guny és szeszély alkatrészeik után egyetemes költői érdeket tudnak bennem támasztani.

Imez eleven mozgalma, játéku versekhez jól társakoznak, mintegy ellentétül jönnek a következő állóképek: *Az ó torony* (I. 85.), *Családi kör* (II. 1.), *Az elhagyott lak* (II. 52.), *A vén gulyás* (II. 226.). De ilyeneket és amolyakat azaz mind komoly és komor, mind nyugodt és tiszta, ugy játszó, mint csendképszerű költeményeket, s velük a felfogási derekasságot, mélységet is megtaláljuk már előbbi költőknél kisebb-nagyobb szabásban. Ez oka, miért Aranyról szólván, az ide mutató oldalak, mint a szellem ismétlődései, könnyedén átugortatnak, hogy annál hamarabb ott legyen az olvasó, hol az állóképek nyugalma megindul, a szeszély, nedély moz-

galma megkötötték az elbeszélési neműekben, különösen a költői beszé-lyek- s balladákban.

Noha költői pályáján elbeszélői nemmel (*Az elveszett alkotmány, Toldi*) indult meg Arany, és pedig fölötte jó sikerrel: mégis e részben illik rá, hogy költészetén egész története látható az előadásnak. Maga az, hogy görög mértéken indult, s mailag magyar idomokat vált, elég adat. De a részletek sem hiányzanak. Mert alkotásain új és oly tanulmányok, olyan kéznyomok vehetők észre, amelyek utmutató gyanánt szolgálva, szilárdabbá teszik okvetlenül a költői gyakorlatot, s követésre méltókul nézetnek már is. Azonban a részletek kimutatása előtt egy szóm van az írókhoz, kik verselnek és kik bírálják, egyformán.

Magam részéről, mint ítéző, nem törődöm velem, ha némely társaim bírálataikkal felül akarják haladni szépségben a költőt, prózáikkal a ver-
set. Örülök rajta, ha elismerés szól Arany iránt, minthogy érdemi: de félek, hogy a lelkesedésnek állok utjába, ha mondom, miszerint már is található oly eljárásra, mely nincs eléggé indokolva, hogy bírálat legyen, mégis követeli, hogy ne nézessék csupa műélv gyanánt. Jó, ha valaki nagynak nézi az irodalmi célt; ezt megteszik a lapok ismertető cikkei; de a művészeti cél nagyobb mindennél; s nekem úgy sugja valami, hogy tul-nyomó amaz elsőnek szemmel tartása, kitűzése. Vajjon nem e miatt nyílt-e már is tér újabb és régibb szépirodalom iránti hajlandóságnak és vitának, mire semmi szükség, mert mind abban, hogy valaki újabb, mind abban, hogy régibb költő, csak betöltötte legyen kora kivánalmait, elvi-tázhatlan becse vagy; és nincs szerencsétlenebb kísérlet, mint a törté-
neti fejlődés számba nem vételével állítani egymás ellen korok embereit. Azonban ez mind mehetne még, ha költőinket azonnal nem kapná el a modor, valamely betanult módnak elsajátítása, ahelyett, hogy magukat tüntetnék elő tulajdon lényükben, lényegökben. És ez az, mi e rövid kité-résre bátorít, s intő szó gyanánt mondatik általam költőinkhez, hogy Arany behizelgő versidomai s módjai által ne hagyják magukat önségök-ből kiüttetni. Mi szüksége volt például Szász Károlynak, hogy Arany ver-sei között azonnal reá mutassanak a mintára, mely után dolgozott? A lapok szépirodalmi részeiben egymást éri a sok utánzás. Nincs-e önerő, de fegyelmezett önerő, oly tehetségben, mint Tóth Endre? A Petőfi után-zással is zaj volt ütve nemrég. S én nem azt rosszallom, hogy valaki utá-noz, hanem hogy olyan utánó, ki maga lábán is járhatna, ha neki nem tetszenék úgy netalán kényelmesebbnek. Mert nem tartok immár amaz ítézzettel, mely örökösen példányt rakott élénk, mely mindegyre tekinté-lyekhez utasított. Ezért vagyok ellene az irodalmi korszakok becsomózá-sának úgy előre, mint hátrafelé. Műbölcsészül a szellem nevében vagyok feljogosítva mindent várni a magyar elmétől, mit csak nagyot látok s lát-

tam a világirodalomban; de nincs jogom azt kötni valamely költőre, hogy így s úgy írj. Szeretem a szellem utját nyitva tartani, szeretem az ifjat küzdelemben látni, de hadd legyenek feltárva előtte a pálya sorompói. Könnyen megfogható ez okból az írók panasza oly kritikák ellen, melyek példányokat állítanak, modort csinálni segítenek. Nincs oly mód, hogy örökösen ismételve, unodalmassá ne legyen.

Mióta a költészet körüli tanulmányok előszeretettel fordultak a népi felé: csak ezen műbölcsészi elvet követik; mert a népköltészet a legszabadabb költészet a világon. Nem a tartalom, mint olyan, nem a könnyedség, mint ilyen, a fő, hanem a képzelődés, a művészet szabadsága, fejlődése. Aligha nem ezen alapelv teszi a különbséget a régibb és újabb itészeti eljárások között. A parlagi muzsa éppen nem cél; hanem szabadság és szabatoság, tartalom és alak, eszme és kifejezés együtt, adják a művészeti eleven szépet, s életrevaló művészetet.

VI.

Szépirodalmi tényül van elismerve, hogy Arany az elbeszélő lírában csinált fokozatot, fejlődési korszakot. Egyike levén azoknak, kik e vélelményt hirdették, de nem bizonyíták: szabadjon a balladáknál szólani Arany *külső, belső* alkotásáról, hiszen e nemben ugyanis előjő minden művészeti elem. Mi a külső művészetet, hová a verselés számítandó, illeti, úgy mondják, hogy utána meg lehetne csinálni a magyar verstant. Igaz: ő a csekély kezdetnek hatalmas folytatója, de amaz állítás még igen korai. Levén azonban ő azok egyike, kik a rímek korlátoltságát széttörék, s most már némely költőket, példájuk után, maguknál jóval tovább menni tapasztalhatnak: igen könnyen megesik, hogy részben a veszett rímek behozásaérti felelősség is reá hárul.

A verselés minden titka a mozam (ritmus) értelme alá befoglalható; míg másfelől szak, sor, met* láb, rim együtt állítják ki a mozamat. Szakra nézve Arany előleg kedveli a nyolcsorosot, melyet a négysorosból rakott össze, s úgy látszik, hogy egy-egy gondolati mozzanatra neki annyi elég és legalkalmasabb. Így van *Toldija*, így *Keveháza* írva, megjegyezvén, hogy ez utóbbi nyolc, amaz tizenkét tagu sorokból áll. A *sorok* szótagainak száma eléggé ismeretes, és kedves a

---

* met = caesura. Met oly szó, mely név és ige egyszersmind; hasonlók: vár, zár, lát-(határ) stb. Régen volt met-ni igen. *Decsi* közmondásaiban olvashatni: Én mető késről szólok, ők kapát emlegetnek. (Meg kell jegyeznünk, hogy a „met” szót legalább is feleslegesnek tartjuk, miután ezen fogalomra a helyes „metszet” már szinte általánosan el van fogadva. *Szerk.*)

magyar nép előtt. Mert a nyolc tagu sor négyével, a legszokottabb dal formája; a tizenkét tagu vagy alexandrin sorokban írvák pedig legtöbb régi krónikás elbeszélő, tanos versei. Azonban örömet ereszti fel Arany négy sorossá is a szakokat a nyolcas alakból; s egyiránt könnyen bánik mindkettővel. De nagy változást vehetni észre Aranyon, ha sorait nyolc vagy tizenkét taggal méri. Ott van például *Keveháza* (II. 114.) nyolc tagu sorokkal; és mily különbség van elbeszélése közt, ha így, és elbeszélése közt, ha úgy beszéli el, mint van *Toldi*. A sorok rövidsége nem ad elég tért a folyamosságra, a mozam játékára. Különösen a rimek igen hamar látszanak következni; a met nem esik a kellő helyre; egyik sor a másik nyakára tolul, vagy igen elmarad egymástól. Ez oka, hogy névelő, kötszó, összetételek külön, két sorra szakadnak, esnek el, mint

„A széles völgy egy lábnyom: a
Sulyos had óriás nyoma.” (II. 123. 1.)

A névelő szakíttatik el ebben:

„Erdő, mező, dombliget, és
Völgy oldalán a zöld vetés.” (I. 101. 1.)

Vagy összetétel esik külön:

„És fájdalommal, mintha kin—
Forrás buzogna ajkain.” (I. 152. 1.)

Nem említve illet:

„... po-
litika.” (II. 100. 1.)

Meghiszem, hogy mindez a forma szűkkeblűségétől van; elengedhető is volna, ha nem hatna erőszakkal a gondolatmenetre. Mert néhol nem eshetvén közel egymáshoz a főmondat alkatrészei, közbe sok mellékmondat tolakodik be alkalmatlanul a rövid sorok utján, például:

„— — A visszhang is pihen
Mely összetorlott bércen,
- Hol a felhőnek fészke van,
S a völgyben ott, hol Vág folyam
Órült kacajjal clohan —
Dörgésöket fel és alá
Mint könnyü labdát, vagdalá.” (I. 97—8.)

Fogta érezni Arany, hogy e rövid sorok folytán tömérdek izben kelle gondoskodnia, „ott, hol, mely, mint” rövid szócskákról, ha ugyan szükség volt sornak is telni és értelmesen bezárulni, rimnek is lenni, a

metről sem feledkezni meg. Így nem lehetvén illendően rövid a sor, körülírásokkal a mondat lőn hosszú s alakatlan. Mindamellett a főntebbi hét sorban *négyszer* van elkövetve vétség a met ellen; mit csak azért jegyzek meg ily nyomatékkal, mert alább tüzetesen fogok szólani különösen a metről. Így Aranynek a nyolc tagu és rimes sorok formája még nincs meghódítva kellőleg. Ez oka, ha *Katalin*, legpompásabb fogamzása és alaprajzu műve, nem legszebb is, és a „*kisebb*” költemények közé van sorolva. Minő egészen más járása van a következő négy sornak:

„Ki ruházta fel a mezők lilimát?
Ki visel hű gondot az égi madárra?
Útlan bujdosónak ki vezérli nyomát?
Kit nevez atyjának az atyátlan árva?”

E formában már ur a költő. Ez a hang az övé. Amaz t.i. a nyolc tagu, még nála is gyakorta csak lökdösődik, tolja magát előre. Mozama nehézkes, szaggatott, ahelyett, hogy tagszakadt volna. Mi ennek az oka? Általánosan így felelhetnénk: a nyolctagu sorok* még nem zengenek oly előlegesen s ismeretesen fülünkben, mint a tizenkét taguak; tehát szokás dolga az egész. Azonban mondhatnók azt is, hogy a hazai üteny, mely az ugynevezett „lengedező” lábból áll ki, nem mozoghat oly szabadon nyolc, mint tizenkét tagu sorban. Ez mind meglehet, de azért igen alkalmatlanul ütne ki, ha örökösen a lengedezővel kellene bajlódunk, mégis unalmat vásárolnánk a bajon.

Mióta Szénfi Gusztáv, a mi igen tisztelt zenetudósunk, a magyar üteny titkát a *Magyar Sajtó*ban (1855. 39. szám) fölfedezte, s a lábak szerét, módját kimagyarázta, nekem úgy látszik, hogy versformáinknál a sorok szótagjairól csak mellékesen lehet szó, amennyiben most ennyi, majd annyi tagból fog állani a sor; de az nem szükségképíleg fog lenni úgy. A versszakokról: négy vagy két, vagy több-kevesebb soruak legyenek, szó sincs. Ez marad mindenkinek szabadjárára, mint eddig. De a sorok szótagjaival nem bánhatánk így. Meg volt szabva, hogy a sorok a megfelelő helyeken összevágjanak szótagjaikkal, s ez tagadhatlanul nyugati pontosság és kimérség vala költészetünkben, vagy inkább csak kezdeti szabadtalanság.

Szénfi Gusztáv megtaníta bennünket arra, miképpen ad ki most két, majd négy szótag egy magyar ütenyt, azaz megtanított arra, hogy verslábaink sem egyik, sem másik alakban nincsenek megkövülve, hanem *különböző* számú tagok mellett is *ugyanazon* egy időt töltenek be; miből ezen alapszabály következik: a) magyar ütenyben az *idő egysége* uralko-

* Itt nyolctagu és menő (jambicus) sorokat kell érteni; mert különben e nyolctagu sor leggyakoribb a magyar népdalban s így legősmeretesebben zeng is. Szerk.

dik a szótagok felett; b) ugyanezért a sorok egyenlő szótagúsága nem fődolog; c) a met rendszeren az idő közepére és így nem bizonyos számú szótagokra esik; d) a verslábak váltakoznak; e) a rim e szerint eshetik közelebb, tovább a lábak sebesb, lassubb voltához képest, mi alig volt szabad eddigelé.

Hogy világosabb legyen, példákat kell idéznem, sokat, sokat; mert a verstan kérdése nyakunkra égett; s úgy hiszem, lényeges adalékokkal járulok megoldásához. A népdalok első kötetében (411, 412, 414, 415, 416. lapokon) vannak némely gyermekdali töredékek, s ezeket Arany, mint szemes alakító, kinézte magának és formájukat fel is használta. *Az egri leány* című ballada harmadik szakaszában (II. 147.), mely így kezdődik:

„Rozgonyi püspök palotája nyitva.”

Ha említett gyermekdalokat ismerte az olvasó, lehetlen volt azonnal rá nem ismerni Arany soraiban azokra, valamint Szénfi elméletére is. Mind Arany, mind Szénfi egy forrásból merítettek. Hiszem annál fogva, hogy az olvasó egyuttal bírja ezen népi alak mozzamatát, lejtését; azaz tudja, hogy bizonyos időmennyiséget mi módon és hány szótaggal tölt be a magyar verselő gyerek, miből aztán egy sornak kell előállni, legyen a szótagok száma például tiz, tizenegy, tizenkettő, vagy éppen tizenhárom is.

Mind a gyermekdalok, mind Arany sora áll *négy* (magyar egységű) időbül, azaz négy ütenyből; így mondhatjuk, hogy az négy ütenyű sor, következőleg a met a második üteny végén fog lenni okvetlen és ellenmondhatlanul, két oldalára esvén, mindig a sor idejének kétféle része, melyeket nem más határoz meg, mint maga az időegység mértéke. Miért egyenlő vonalok képletében így állítatik elő a sort tevő négy unitás, nyolc különböző sor által:

	1.	2.	3.	4.
1.	Uj ház - -	fényes ház - ∪ -	bocsáss kapun ∪ - ∪ -	által - ∪ (Népd. I. 116.)
2.	Ég a - -	város - -	tüze messze ∪ - ∪ -	lángol - ∪ (Arany)
3.	Kis kacsá - ∪ ∪	fürdik - -	fekete - ∪ ∪	tóban - ∪ (Népd. 45.)
4.	Rozgonyi - ∪ ∪	püspök - -	palotája - ∪ - ∪	nyitva - ∪ (Arany)

	1.	2.	3.	4.
5.	Olyak a le- - ∪ - ∪	gények - -	mint a csil- - ∪ -	lagok. - ∪ (Népd. 416.)
6.	Besenyő lo- - ∪ - ∪	vamnak - -	sohse láttam - ∪ - ∪	párját - ∪ (Arany)
7.	Vagyok bátor ∪ - - ∪	jó vitéz, - ∪ -	megyek hidon ∪ - ∪ -	által - ∪ (Népd. 416.)
8.	Olyat ugrok - ∪ - ∪	mint paripa - ∪ ∪ -	megfordulok - ∪ - ∪	mint karika. - ∪ ∪ - (Népd.412.)

Ennyiféle csak hirtelenében a négy unitásnak betöltési módja egy sorban. Mindenik unitás egyenlő idejű, de a szótagok rendi valamennyiben különböző, ha száma egyenlő is, például:

Az első és a negyedik sor, tizenegy szótagból áll, de a két első láb, a met előtti fél sor, meg van cserélve. A második s harmadik sor, mindkettő tiz szótag, de a lábak különbözők. E kettő közül az egyik forma (Ég a város), mely Aranyból van idézve, nem találtatik a népdalok között. A másik sor (Kis kacska) annál gyakoribb a gyermekdalokban, s egyenesen két adonicus mozamát adná, de a daktilusok első szótagjai igen hosszúan hangoztatnak, s éppen azért a magyar versláb nem esik, nem pattog oly sebesen, mint a görög; képét úgy ábrázolhatnám ki, mint a zenészek, midőn ponttal hosszítják meg a hangot:

- ∪ ∪ ∪
Kis kacska

Továbbá: a fentebbi sorokból kivételül még az is, hogy *egy helynek sincs uralkodó befolyása*, minélfogva ugyanazon lábakból kellene állani. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a gyorsabb lábak (több szótagból állók) örömelebb s jobb móddal esnek a met után, ami természetes folyam, a legszebb változat s a sor második felében az esés törvényét követi (thesis, arsis), mint a természeti testeknél, melyek sebesebben hullnak alá. Állandó szabályul vonható ki a *met uralkodása középben*. Ez ellen nem lehet kifogás; mint nem lehet a szerb dalokban, a görög hexameterben. „A caesurátlan sorokra”, írja Székács „a közönséges szerb azt mondaná: ezt nem lehet énekelni”. (*Szerb népdalok*. Pest, 1836. VIII.) Hasonló szigort követel a magyar négy ütenyű sor is; mit a magyar költészet csak egyetlen egy ízben követe mindekkorig, azon egy ízben a négyütenyű sor hat-hat szótagra, a *közönséges alexandrin* példajaként, oszt meg. Ami vétség ez ellen történt, kifogásul maradt; de a négyütenyű sornak egyéb alakulásai figyelem nélkül hagyattak, míg nem a francia egy-

hanguság fölülkerekedett, s mint uralkodó forma rajtunk veszett a leg-
ujabb időkig.

Ugy hiszem, hogy föntebbiekben kézzelfoghatólag ki van mutatva az Arany által kikölcsönzött népi formának egész valója, belseje; s nem hibázok, ha mondom, hogy ez a világ legszabadabb, legmozamosb versidoma. Rugalmas, mint a gondolat maga. Kinek úgy tartaná kedve, még egyszer annyi alakot állíthatna elő belőle egy kis kombinációval. De hadd maradjon ez a költői gyakorlatra, mint az ifju nemzedék által megoldandó feladat.

A felmutatott versidom semmi esetre sem görög, mint Greguss akarja.* Őt az a körülmény játszotta meg, hogy a mi négy unitású versidomunknak olyan módosulása akadt eléje, mely szótagok szerint a kisebb szaffóival egyez. De ha a mi sorunk tizenhat szótagra is fölmehet, mikép a 8. példasor mutatja, ez még világosabb nemazonság. Sőt ennek szintén megvan a maga rendeltetése. Mert ha 1. 2. példasorok dallása közben csak egyszerűen, időt töltve fordul a játszó gyermek, a 8-nál már lejtelmessé, gyorsabbá lesz a forgás: szótagok többsége után sebessé lesz a dal és mozgás, s előáll a tánc, mikép az a *Népdalok* idézett helyén így magyaráztatik: „itt ugranak és megfordulnak”; az életben magunk által is elégszer vala tapasztalható. És ide megy ki a mi négy ütenyű versidomunk; tánc, dal és költészet vannak ismét együtt, melyeket annyi idő óta tart elszakasztva egymástól nem mondhatni miféle erőszak.

Ezután az leszen eldöntendő: hány ütenyből álljon egy sor. Ez megint könnyű feladat, mert az időmennyiséggel tisztában vagyunk. Így versidomaink elnevezésében csak kivételesen fogunk hallani olyféle barbarizmust: alexandrin. Ez legföljebb, mint régi jó, a négyütenyű sornak azon alakját fogja jelenteni, mely hat-hat tagból álló két félszakra oszlik, s igen unalmas. Utómegjegyzésül azt akarom még fölfedezni, hogy az idézett négyüteny a lehető legjobb időmennyiség egy sorra. Minden egyéb formáink annak fejleményei vagy mint bővülés, vagy mint két s több részre oszlás: mikor előállnak a hosszabb és rövidebb sorok. Névszerint a 8. szám alatti példasor, ha egyenlő, ketté vágatik, lesz az a versidom, melyben Arany *Keveházát*, *Katalint* írta; de vágathatik ketté úgy is, mint a *Népdalok* (II. k. 241. l.) között a 443. dal:

„Sirathatom, amik | rajtam estek,
Lettek.”

---

* Arany előtt a „Búsul a lengyel” kezdetű nóta lebegett, midőn a felhozott verset írta, s e lengyel nóta természetesen szintén összevág a kisebb szaffói sornal. Szerk.

hol a szakadék még meg is rimel. Arany vágja három felé is:

„Szilágyi
Örzsébet
Levelét megírta.”

Azonban hagyjuk ezt mostanság. Fontosabb ezuttal reánk nézve, hogy Arany *Az egri leány* harmadik szakaszában már úgy boldogult a formával, hogy a népi hangütés szerint az idő mennyiségét és nem a szótagok számát vette figyelembe. Ez mint elv látszik uralkodni másutt is. Nevezetesen az *Alkalmi vers* némely sora a megfelelő helyeken most hét szótag, majd nyolc, pl.

„Olcsó legyen | a kenyér,
Szegény ember | malacának.” (II. 62. 63.)

Ugyszintén *Ágnes asszony* balladájában a megfelelő sorok az időmérésék, nem pedig a szótagok száma által szabályoztatnak:

„Ágnes a tör | vény előtt.
Szöghaját is | megsimítja.”

Zách Klára versidomának harmadik sora szintén a nép után, két szótaggal hosszabb mint a többi sor. Ez az egyhangúság elkerülését mutatná, de tulajdonkép a két szótagnyi szaporaság csak kibővülés éppen úgy, mint a föntebbi példában megrövidült a sor egy szótaggal.

„Fehér rózsa, | piros rózsa,
Szőke leány | barna.”

VII.

Előbbeni cikkben elmondám, hogy Arany a honi mozamot, mint kell, az időtartamban kereste, s találta meg, eléggé nem ajánlható példaül másoknak is. E tanra mindamelllett nincs elkészülve a magyar izlés; azonban nem sok időt adok elismerésének. A jelen költői kor többet lát Arany azon példaadásiban, melyek szerint a magyar nyelv rím-szegénységén már eddig is nagyot segített, s a rímelésbe új módokat hozta be. Nem volt ugyan példa nélküli az előbbeni költészetben sem a próbálkozás, mert a rimekkel régóta nem bánunk már Gyöngyösi vagy Kisfaludy Sándor szerint, s úgy látszik: a magyar költői haladással nem nőtt a rímek vagy a hangegyezés becse, s a tan, mely e részben előállt, nemcsak új, hanem lényeges és hazai, mert körülményeinkből fejlett ki, s

főjelleme abban határozódik, hogy a mássalhangzókról nagyrészen az önhangzókra ment át minden nyomték; eldöntőleg Arany verselése által. Ez uton rímelnék jól a következő hangok: *tűz, ülsz; oldalán, árny; mi fog, titok; éji kép, vidék; alap, látszanak* (I. 107.); mely utolsó épen nem állja ki a próbát, s messzevitt gyakorlata a különben is elég laza rímtannak. De még ennél rosszabb a rím sorsa, hol hangzók ütnek el egymástól: *bika, homloka* (II. 129.); *ábrázaton, izom* (I. 25.); *hol, szorul* (I. 107.). A hangsúly az ugynevezett *torlatos* (pozíciós) rímre nem vág; például *testek, győztesek* (I. 29.); *forgassad, vasad* (II. 121.); ha pedig ezt az ítézet szabállyá tenné, a hangsúlyt emelné mennyiséggé, s a nyelv hangzatosságát, a mozzam zengését törné vele, mi nagyobb dolog a rímnél, s éppen oly elegendő ok nélkül, mint néhol a honban alaptalanul beszélnek *alaposan*, s gondatlanul *gondosan*; s a népi tájnyelv e pontnál többé nem tekintély.

A *torlatos* rímeknél, melyek az új rímtannal összeférni látszanak, kedvezőbb a kilátás az ilyenekre: *társas, futásra* (II. 124.), hol öt betű rímél különböző rendben: *cserés* rím; aztán midőn a szótagok egyenesen vissza rímelnék, p. *beteg, jeged* (I. 115.), hol a *teg* és *ged*, mint rimet tevő tagok visszájára vágnak együvé: *visszás rím*; továbbá használ Arany *lábrímeket*,* p. o. a *vadállat*, meg sem *állhat* (II. 248.), noha ezzel meg is szorítja, mesterkéltté teszi olykor a sort, p.

„Majd mint *vert eb*, kit *hevertebb*
Ostor üldöz . . . ” (II. 249.)

Ez a rím igen régi mind a népnél, mint az írónál. Főlösig lehetne idézni példákat, római s nem római módok s formák után irt versekből. — Hadd legyen itt az ugynevezhető *átrím*, mikor az egyes szavak, a megfelelő helyeken, átrímelnék egyik sorból a másikba pl. a népnél:

„*Lovam lába* indulóban.
Magam szája bucsuzóban.”

Aranynál:

„*Szellő* sincsen, de *zúg*,
Felhő sincsen, de *búg*.” (II. 77.)

E rímelésre jó, ha egy-két példát tudunk; de hogy ez is eszközöl poétai szépséget: elég csak az ép hallásra hivatkozni. Végre szép adatait leljük Aranynál a közönségesen ugynevezett alliterációnak, vagy tulajdonkép *előrímnek*, mely nemcsak egyes betűk ismétlődésében áll, mikor

* Középrimek. Szerk.

jól neveztetik alliterációnak, hanem egyes szótagokat is ujráz, honnan szótagrímnek is mondható, de igaz neve mégis *előrím*, mert a szók elején s nem utoljára egyez benne akár betű, akár szótag. Ilyenek Aranynál például

Sűrű, sötét az éj.
Hűs cseppet hű csehem.

(II. 77.)

Az előrímeket, amint közmondásokról irtomban (454. l.) példákkal bebizonyítottam, szereti a nép még ott is, hol nem éppen versel; annyival inkább a dalokban. A 6305. közmondáshoz: hosszabb a *péntek*, mint a *szombat*, okvetlenül az előrím ad kulcsot; dalaiban számtalan a példa; egy dal különösen játszik össze két sorával (Nép. I. 265—6.), hol a nőtelen legény még „sörre,borra” mondatik költeni, a nőseember már „sóra, borsra”. Az Edda dalokban ez saját pontossággal van megszabályozva, de vele a versidom is merevívte. Az ind költészetben pedig nemcsak az első, hanem második tagjára is a szónak eshetik rím; miből úgy látszik, hogy nincs a rím természetében csak hátul csattanni, hanem akárhol, csak a helye legyen megfelelő. És ezzel körülbelül elmondám, ami a *külső* alkotás körül elmondható vala; még egy pár szóm van a *belső* alkotásról.

Költőnkre nézve én már e vizsgálódások elején lekötélteztem magam, midőn kiemeltem nála a felfogás derekas voltát. Annak, mit odafent mondek, itt veszem hasznát. Mert csakugyan a felfogás az első, s ez, ha úgy tetszenék, az ihlet ajándéka, ez a költőiség, de a művészetet mindig a kivitel adja. Aranynak e részbeni szerencséje, s egy-két költő melletti elsőrangúsága mégis a szép formában rejlik, mely szerint mondandóit előre mindjárt alaprajzba veszi, mikor alak és tartalom együtt növekedvén, a kész mű architektónikus szépséget állít elő. Hogy messzi ne menjünk példáért, de mégis elismert költőre mutassunk: Petőfiben ez hiányzott. Alkalmasint így fog velem itélni az értők nagyobb része. Ha tehát irodalmunkban kevés számmal fognának művek találatni, bizony nem a képzelődés szegénysége, hanem tanítlansága, nem a gondolatok hiánya, hanem rendezetlensége, és különösen a műépítészeti alaprajz elmulasztása leszen az ok; mert a legtöbb elbeszélés, ballada s rokon neműek sükere legtöbb esetben a jó Istenre, közvetlen sugallatra van bizva, holott ehhez a gondolat, az átgondolás elevenítő s alkotó befolyása kívántatik, ha még egyszer oly lángszellem volna is, mint nem az, akár-melyik költő. Ellenkezőleg Vörösmartynek az fog igen nagy érdemére válni mindig, hogy sok nemben és formában törekedett előállítani a szépet, hogy annyi és oly képzelődés mellett is elismeré a művészet igényeit, becsülte törvényeit.

Az alkotás az, mit az itész nem taníthat, de a művész tanulmányozhat. Mint a füstész, lásson bármit a légben vagy a földön, minő a felhők s hegyek alakulása, az ezer meg ezer növény- és állatélet, rendesen azonnal szerbe-számba veszi, méresgeti szemével az arányokat, idomokat: úgy bánik a költő mindennel. Egy esemény lefolyása, ennek zaja és ideje megtörténik lelkében, az alakok kimagasodnak, az egyének megkülönböztetnek előtte. Az ezt fogja mondani, ez azt, minden él és mozog a lélekben. Szerencse, és csak az, nem is más, szerencse, ha e járó-kező lényeket nem bírja elfelejteni a költő, ha e sürgés-forgásban meg bírja tartani akkor is, midőn külön-külön bánik, azaz beszéltet, tétet velük és általuk. Nosza vegyük Arany költői beszélyét, *Katalint*. Vegyük a vén Szúnyog arcát, lelkét, hozzá leányát, az anyát, ugyszinte a többi szereplőket, kik által az egész cselekvényt oly mélyen ássa lelkünkbe a költő. Az egész mű egy mozgalom előttünk, mint két sarkai között a delej. Mozgalom oly értelemben, hogy ami előbb történik, ok legyen később történendőkre, s ha azt nézzük, mi történt, semmi se lett légyen ok nélkül. Az ok befoly az okozatra, s ez visszahuzódik amarra. Az elevenség, a vérkeringés járodalma (processusa) van kitárva előttünk.

Mi a hatást illeti: nehéz megválni ez alakok éberségétől, amint szemek egy és ugyanazon tárgyra függedvék, hogy akár ők néznének bennünket, midőn mi nézzük őket. A nézés megveri a nézőt. Ily eljárás maga a süker. Hogy e részben mindent el nem mondhatok, ki nem meríthetek, magától értetik. Elég, ha mindig jelzek, jellemzek. A mű, mint mű, egyébiránt nem annyira tanítandó és magyarázandó, mint inkább tanulandó és élvezendő. Különben hamar jut oda az itész, hogy bonctani leckével tálalja fel a süttet, mi nem oly igen mozdtítja elő az étvágyat, hogy mellőzhető ne volna.

Elismerendő Aranynál ez a megfigyelő gond és igazán honi hajlandóság, melynél fogva, ha szabad így mondanom, belföldileg barátkozik a népi érzések- és kifejezésmódokkal. Mintha örökké az volna eszében, midőn valamit gondol: hogy is mondaná ezt a magyar nép? Mutatok egy balladát: Rozgonyiné. Ebben ime sorok olvashatók:

„Hová, hává édes férjem?
Megállj, megállj, édes férjem!”

Nemde olyan otthoni, olyan mienkféle ez? Továbbá

„Mit keresnél, gyöngé asszony,
Véres ütökötben?”

Válasz reá:

„Azt keresem, hiv magyar nő,
Véres ütközetben.”

Ismét Zsigmond király mondja Rozgonyinének:

„Fogadj Isten, hugom asszony,
Itt az ütközetben.”

Eme sorok mind a mi népünk és dalunk formái, különösen emez utóbbiak egyenesen Szép Ilona románcának dialogjaira emlékeztetnek s vezetnek vissza, mint harmatcsapás. *Zách Klára*ba szintén ily szerencsével van beválasztva *Szép Ilona* románcából néhány sor és dialog harmadfél szakon át, ettől kezdve:

„Mit kívánsz most, királyi nőm.”

Ágnes asszony című balladában az ily sorok:

„Jaj, galambom, hogy mehetnék!”
„Csillagom, hisz ottben alszik.”
„Fiam, Ágnes, mit míveltél?”
„Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kigyelmetek.”

mind e sorok maga a hazaiság! A népi költészet s életből átjászott helyek és módok.

Neveli e költemények becsét, ha mint képei a történetnek vagy a kedélynek, keretbe állíttatnak. A szép s föntségbe játszó *Ősszel* vagy a balladák s igen sok más költemények levegője, s levegőben való lélekzetvével egymást magyarázzák. *Zách Klára* esetét egy hegedős a XIV. századból mondatik elénekelni. Az, egészen rejtelmes ódonság, melyet nem is értenénk, ha nem élnénk magunk is a XIV. században, hol e gyilkos, gyászos történet mint nagyon elevenen érezzük, éppen napi rovatba eső ujdonság. *Szent László* legendája mutatja, hogy még mindnyájan egy valóson vagyunk. *Rozgonyiné* kora csakugyan a török idővel bekövetkezett hőskor. Így *Az egri leány*, *Török Bálint*, *Ágnes asszony* a mindenkori életből kikapott esemény, skandinávi egyszerűségben, Szelestey dacára, ki engem nevetségessé akart tenni azon mód becsülése miatt. Arany felelt neki helyettem e szép balladával. *V. László*, *Bor vitéz* az éj rámájába állítvák, *Hatvani* az iskolai tudós légbe, a tanítványok hírének világába, kik rendesen hisznek olyant a tanítók között, kinél már nincs tudósabb ember a világon.

Lényeget illető, az alkotás fogyatékos voltára mutató mindezek mellett a következő megjegyzés. Arany legszebb költeményeiben, minő *Ágnes asszony*, *Az egri leány*, is van olyan, mi nem oda tartozik, vagy rövi-

debben kell vala elmondatnia. Egyik ez, másik az, hogy nem tartja ki a költemény hangulatát mindenütt egyenlően.

Nem oda tartozók pl. a *Hajnali kürtben* a második szak, mely hiba nélkül elmaradhat. Ugyanis az első szak így végződik: „Nyí a vadászeb és ugat”. Költő ahelyett, hogy a harmadik szakot, mely az elsőnek folytatása, s így van: „ez élesen fennen kacag”, az első és harmadik közé veti a másodikat, ezen meddő reflexióval: „Csodálatos mélyenható, édes fájós a kürtzene” stb. Ez elmaradhatott volna. *A költő hazája* igen hagyja magán érzeni a próza pontosságát. A 2. 3. 4. 5. szak csupa beillesztés; a második szak ily kezdete: „Kezdődik e hona csendes tanyának;” majd a hatodik szak: „Innen, hogy e népet és hazát,” stb. ugyancsak költőitlen előadás. *Ágnes asszony* 5. 6. 7. szakán a balladai előadás megakad, talán hogy lássék: mint tölti az időt börtönében Ágnes; egy szak mindezt kifejezendé. *Az egri leány* második szakában hasonló fölöslege van az előadásnak. Az első „No, ha az vagy” kezdetű szak csorbulás nélkül elmaradhatott, annival inkább, mivel már igen régen volt arról szó, mire itt felelet adatik: „Fázol, úgy-e!” stb. Igen ki van vive *A tetétleni halmon* című költemény vége. Semmi sem hagyatik fel lélekfestésnek, sejtésnek, háttérnek. Az új idő nyakára nőtt az ónak; a realizmus az idealizmusnak. Egy jó móddal történelemmel komoly abbahagyás: „Csak a szomszéd Abony vagy Törtel pásztorainak kürtjével”, határtalanul nevelte volna poétai becsét, hatását.

A költemény hangulata megtörik *A lantos* című versben. Ez is félig reál, félig ideál, mert olyan a tárgya is: félig köztünk járó, félig eszmei egyén. Egyszer hallván Sokrates, hogy miket irt össze róla Plato, „halhatlan istenek!” kiálta fel, „minő sokat hazud rólam e fiatal ember”. *Szent László füve* címűben leiratván a dögvész igen derékul: mint szaladt el az édes anya is beteg magzata mellől, azonnal változik a hang és pedig talán szójátékáért, hogy az anyánál még „futósabb” a halál, mert „elfogá, levéré az anyát futtában”. E nagy komolyság közepett mondatik a reménységről: „rövidebbre fogta most a kantárszárat”. Ez a közmondásos könnyűség aligha jól hangzik éppen itt. Mi szépek a következő sorok ismét! A reménység

„Mászor az esztendő hatvanával mérte,
Most, ha volt egy napja, azzal is beérte.”

Vagy e még szebb sorok:

„Kiki mit gyakorlott, arra ment a szája,
Vagy imádkozásra vagy káromkodásra.”

Amaz a költő magaviselete a szójátszással, ez a dolog iszonyúsága maga, keserű igazságával.

Ily utakat és módokat figyel és talál meg Arany; s főleg balladáiban engedi láttatni ezt a különbséget, mely van az e nemű régibb s mai előadás között. Mennyi sokat vesződött a Kisfaludy-Társaság, midőn főleg a ballada-költést oly elhatározólag sürgette, mozgatta pályázni való feladataiban. A magyarázatok és igyekezetek valami rövideséget hagytak sejtetni a ballada lényegeül. E rövideség szaggatottság volt. Nem tudtuk a részek egymás után folyaszását. Kötszókat kerestünk, hogy elbeszéljünk. Minden igét a jelen időben tartottunk:

„Rabló jön . . .
Szép Lenka vár a part felett.”

Ennyi volt a kezdett balladaköltés gyorsasága, Kölcsey által, de csakugyan drámai volt az, Vörösmarty és Garayval több elbeszélési elem jött be; de Vörösmarty érezvén a hosszadalmasság kellemetlen voltát, kerülte a kötszókat, melyek „majd, tovább, azután” alakban előviszik a történeti elbeszélést, s nem lehet mindig átlátni balladáiban a mozgás csiklóit. Garay, éppen hogy ezt kerülje, igen gyakran mondja: „Igy szól”, aztán „De visszaszól,” azaz megjelöli, hol, mikor és mint kezdődik s végződik egyik vagy másik beszéde, cselekvése,; maga mint költő, áll a személyek közé, szerepet osztani, magyarázni, kinek mennyi a mondandója. Aranynál nincs jelentve mindig, mikor új személy kezd beszélni. Az olvasónak kell kivenni a hangból, a ríposztirozásból, hogy ki, s mint beszél. Ekép a párbeszédnek nem az övéi, hanem a jelenetekéi. A költő hátravonul, s enged beszélni alakjainak úgy *amint* legjobbnak látják. Mondhatnók: Kölcsey a balladaféléket drámailag kezdé; Vörösmarty eposzivá tevé; Garay maga is belévegyült a rendezésbe; Arany az események drámaibbak mint Kölcseynél, kevésbé elbeszélők, mint Vörösmarty és Garay kezében; ekép mint balladaköltő csinál ő fokozatot úgy a maga költészetében, mint az összes szépirodalomban. Ennyit akartam mondani Aranyról a tekintetben: hogy áll ő *elődeihez*.

De hát *utódaihoz?* kérdi az olvasó. Én úgy nyilatkoztam még tavaly (Pesti Napló, 1855. nov. 24. sz.), hogy ő végzi be liránkban az utolsó fejlődési korszakot, ő teszi a zárkövet a regényes lírai alkotásokhoz; de ezt is mondtam: őbenne tér vissza költészetünk az első *kezdethez*, s imé! ez a felelet: Ő az újabb magyar líra azon képviselője, kiben határozottan kivehető már a sokak által előkészített irodalom kezdete. Addig-addig szűrült, hogy megvilágosodott. Eszerint a kezdet megvan, most következik — a folytatás.

10. A LEGÚJABB MAGYAR LYRA. 1859

I.

Azok után, miket egypár év előtt széptani dolgokról, költészetünket illetőleg, olvasa tőlem a közönség, ideje hogy következék a folytatás. Mert ohajtom egyrésztől összekötni a jelent a legközelebbi multtal, másrésztől igazolni egy irodalomtörténeti állításumat, mely mindedig sincs bizonyítva általam, de megcáfolva se újabb elmélet vagy adatok által, ha ugyan elég jól ismerem az újabb magyar lyra körüli meggyőződéseket, ítéletmondásokat.

E szerint állításum el volna ismerve hallgatólag, hanem ez kevés, legalább nem elegendő, hogy az olvasót a mai költői gyakorlat elméletéhez juttassa. Igen jól érzem pedig, hogy nem mindennapi feladat vár reám eme kritikai interregnum korában, melyben az elmék határozottság nélkül makacsok és fogékonyság nélkül ingerlékenyek. Mert Kazinczytól Gyulai Pálig, mindezen nagy idő folytán sem hiszem, hogy lett volna szembetűnőbb fölsemmelés a kritika iránt mint ma; legalább a költők java mindig többet adott az ítészetre akár elvileg, akár gyakorlatilag; mig most — szabad legyen hallgatni a példákkal — épen az ellenkezőt tapasztalom. Ösmérem és fájlalom elmésségeiket, gunyaikat versben és prózában, irva és életben, de kicsinylem is; mig Kisfaludy Károlyról nagy méltánnyalattal jegyezheti fel az irodalomtörténet, hogy magát bírálta, s egy levél sem hullott alá koszorújából mindamellett.

Vajjon nem időn kívül esik-e hát ily csillagzatok alatt ítészethez nyúlni s befolyást remélni belőle a meggyőzések, a műtudalom alakítására? Nem elvesztegetett fáradság-e irodalomtörténetben vetni tűkröt a költő elé, ha benne csak magát látja; vagy emlékeztetni rá, mikor háta megett van: nem nézhet belé? Mégis úgy kell lenni, mert az irodalom moralját semmi se adhatja meg, hanemha a vizsgálódás, összevetetegetés,

a multa és szellemeire hivatkozás stb., szóval a derekas itészet, melynek egy percig sem volna szabad hiányoznia az irodalomból, ha oly keserű is mint az epe: vért csinál.

Szeretem pedig kijelenteni, hogy az itészet felőli eme gondolattal tisztában vagyok; szeretem különösen mai állásomat és dicsekszem is vele, hogy függetlennek érezhetem magamat és részrehajlástól mentnek az újabb költői nemzedékek irányában: legalább, mai helyzetemhez képest, így veszem ki részemet a költészet örömeiből, mely az emberiség vigasztalója. El is követtem annál fogva mindent, hogy belé helyezzem magamat legujabb lyránk értelmébe.

Darab ideje forogtom már Lisznyai és Tóth Kálmán verseit, Vajda és Székely gyűjteményeiket. Csak imént tettem le Zalárt és Szelesteyt, sok más ifjabb költőkkel együtt a legujabb Hory Farkasig, kit épen most olvasok. Ezer hang és szín fülemben és szememben. Élvezek és tanulmányozok; de hogy nem maradnak el az észrevételek sem, nagyon természetes. Hiszen ugy tapasztalat mint éveim által is tul vagyok már amaz egyszerű, mondhatnám, együgyű állapotán a lelki életnek, hogy élvezzek és ne tudjam mit, örüljek és ne mondhassam ki miért. Az olvasás nekem többé nem ily ártatlan élvezet. A szellem nemcsak a morálban jelenik meg mint lelkiismeret, hanem ítélőtehetség alakában oda veti magát a művészet remekei közé is, mikor, igazságai nevében, mérközni mer az alkotó elmével s bírálni teremtését.

Részemről örömmel hallom, hogy irodalmunk jobb lábon áll, mint valaha. De kevés utánagondolás megtanít, hogy akik így beszélnek, nem tudnak hozzá, vagy legalább csak annyiban érnek valamit, hogy sokan vannak. Nem a szerzők részéről áll jobban az irodalom, hanem az olvasókéről; mi annyit tesz, hogy az irodalmi lég változott s ma többre van szüksége a közönségnek, mint azelőtt; így a sokaság csakugyan igen becses; de más részben annyit tesz, hogy az írókra is új kötelesség vár, s ez nem egyéb, mint eszmélni magas hivatásukra, emberi és nemzeti dicsőségökre a szépnek, jónak, igaznak hűséges szolgálatában. Ne legyen azért senkinek is boszúságára, ha látja, hogy akad ember, ki ma is bírál s őszintén bevallja magáról, mint én is, hogy lelkesedéséhez mind jobban furakozik gyanu és kétely az iránt: isteni szikrától van-e mindig vagy időbeli szerencsétül inkább az a siker, mely a költő művét közajkra emeli s a jövődőségnek ajánlja; nem vétkes-e a gyönyör, melyet a kor műélv gyanánt fogad?

Körülbelül ilyen magában elmélkedő s aggódó ember őszinte kérdéseire fog egyenes választ nyerni az olvasó ezuttal én tőlem. Magam vagyok a kérdező, magam leszek a felelő. Lehet, hogy ítéletmondásim össze fognak ütközni némely konok vagy elkényszeredett ízléssel, de ez

nem korlátoz. Lehet, hogy amit elmondandó vagyok, rosszul fog esni némely költőnek; ez nem célom; de ha alapjában tévesztem az igazságot, s balul értetném: igen fájna, jobban mindennél.

Jól látom pedig, mire lesz szükségem. Először is idők és állapotok összevetésére újabb s régibb nézetek és gyakorlat tekintetbe vételével; azután tanok és elemzésekre, mikor az egészét bevégezem ezek alkalmazásával s példákban felmutatásával. Hogy a széptudomány örök szabályai, minő „a művészet öncél”, vagy igen nagykörű állítások, minő „a világirodalmi szempont” stb., habár igazak és vallandók is különben, mint némely korok és elmék által felfoghatlan üres *egyetemességek*, rajtam alig segítenek valamit s a szépirodalmon kevesebbet a valaminél: esztétikai műveltségünk állásából s példákból látom. De más oldalról nincs miért tagadni a korszerűséget, s a mellékes cél fontosságát, mely szerint a szép, mint olyan, *különös* föltétek alá esik az idők folyása s történelmi állásához képest, már már kívül a művészeti határokon, anélkül mégis, hogy megszűnne szép lenni. Mert a szép nemcsak szabályt ösmér, hanem szabadalmat is, melynél fogva szinte visszaéléseket s törvényellenességet tartott fel és enged magának a művészeti életben, mikor a szabálytalanság törvényszerűséget, a dissonancia összhangot ad s többé kevésbé, aránytalanságban ösmérszik fel az idom: mindannyi okai a közepszerű elmék olykori kitűnésének. Ennélfogva az ítészetnek is kötelessége változtatni álláspontját nem ugyan a fő igazság mint egyetemes szabály irányában, hanem a költőkhöz képest, kik legtöbb izben nem tudva lépdelnek hamis úton, vétenek a szép ellen annyira, hogy istennő helyett bacchansnak látszik a muzsa, mocsárnak az Aganippe. Ily formán a költők helyzete s makacssága is indokolható saját szűk látásuk szempontjából; de ha épen a jobbak néznek most kicsinyléssel majd komor szemmel az ítészet felé, még sajnálatos is. „Én nem tudom”, írja Lamartine, „melyik költő mondá, hogy neki százszorta nagyobb keserűséget okozott egy kritika, mint örömet valamennyi dicséret. Szánom szegényt, de nem értem.” Így vagyok én is költőinkkel; pedig nem látok egyet sem, aki puhábban érzene s lágyabb szívű volna, mint az örökké merengő, kesergő Lamartine.

Hogy szépműtörténeti vizsgálódásomat ott kezdjem, ahol végeztem, visszatérek azon állításra, melyet e cikk elején említék. Állítám, hogy lyrai költészetünk legújabb haladásában kitért a fölvett utból, „de mind- eddig sem birta oda mívelni a *kelmeiséget*, hogy valami nagy reményeket ápolna iránta a művészet. Mi lesz belőle utóbb, nem tudhatni. Lehet, hogy kiforrja magát s talán határozott jellemet vesz föl s megállapodik egy időre, mint uralkodó izlés, de én nem hiszem, nem ohajtom, mert veszteségül, hanyatlásul tekintem.” (Pesti Napló, 1855. nov. 24. sz.

Tárca.) Ezen állítás mostani meggyőződéseim szerint is érvényes, de ohajtásom, hitem is teljesült. Mégis ha dalköltészetünk legutóbbi haladását becselni akarjuk, az a lyra leszen ez, mely a *tartalomra* sokat, mindent, a *formára* keveset, semmit sem ad s mindkettőt *hazaiból* szereti kiállítani, félre tudván az idegent akár ó akár ujkori legyen ez; így *kitűnőleg* magyar. Az időre nézve meg úgy igazodtam el, hogy ez a költészet csak a forradalom ótai korszakot foglalja el. A kelmeiség ezóta van túlnyomólag kegyelve; — jelvonások, melyek bármi keveset mondók, mégis gondolkodóba ejthetik az éber figyelmű olvasót, s tájékozó pillantást engednek vetni a fölvelt tárgyra. Sokszor elég odamutatni valamire hogy értessünk; de én ki akarom fejteni gondolataimat.

II.

Talán nem szükség hosszasan emlegetni: mi történt velünk politikailag, nemzetileg. Az a változás, mely életünket ez oldalról érte, nem mehele át rajtunk minden nyom nélkül. Az egyetemes hatást a fantáziának is kellett érzeni, s csak a jó isten mondhatná meg: hová és merre jártak a mi gondolataink, hogy és mint kerestek irányt vágyaink, hol és mikor nyugodtak meg érzelmeink. Vajjon nem szükség-e igyet vetni mindezekre, ha értelmét akarjuk venni ama költői mozgalomnak, mely a forradalom óta látszik fejlésnek indulni, talán erőre kapni és meghonosodni? A szellem fölveszi magába az időt és eseményeit, s örök tartalommal dolgozván fel, korszakot hagy láttatni alakulásaiban, melyek leginkább a művészet meggyéjébe tartoznak, és leszen egy dal — egy emlék.

Amaz évek folytán nem mondhatni, hogy el lett volna csüggedve a nemzet, de nem is volt lelkesedésben. Közönyösség, messziről sem zsidbadtság, foglalta el a közérzületet. Mert igaz, hogy midőn egymásután láttuk eltűnni a volt intézményeket: mintegy ürességet vettünk észre magunkban, s inkább szereténk mégis töltözni bizonytalan reménnyel, mint élni a kész ujjal. Mindamellet, ha vonzódott is ősi emlékei felé a nemzet, de nem vete vastag nyakat sorsa ellenébe; ha fájt is nem látnia többé történeti élete s nemzeti érzelmei valóságát külsőkben, szerencsére, mihamar megtanult itélni s különbséget tenni a között: mi vala szent szokásbul és mi örök igazságból; mig másrésről, tagadhatlan, hogy a közvéleményt sokáig tartották rezgésben oly aggodalmak, melyeket könnyebb volt indokolni, mint elszéleszteni, főleg miután némely hazaiságra vonatkozó eszmék mindinkább lemaradoztak a nyilvánosság teréről, és az érzelő lelkeknek mintegy alkalom nyilt úgy vélekedni, hogy talán a gondolatok is meghalnak, mint az emberek.

Erős színezetű, Berzsenyi-lángolású hazai dalokat ily kor nem alkothat; és ha csakugyan felötlenék valamely ítéskor fejében azok hiánya, nem messzi kellene fáradnia, hogy megjelje igaz okát. A képzelődő erő érzelmeinkre számít s egyszersmind felhasználja az idő alkalmait teremteseinél. Egy nagy örömhang, egy nagy nemzeti lelkesedés a legkedvezőbb levegője; s ki hinné a mai prózai világban, hogy Berzsenyi, ha táblabírónak ki nem neveztetik, sohasem zengi ódáját báró Prónay Sándorhoz, melyben fenkölt érzettel hirdeti örömét, megtiszteltetését a nemzetnek: „Győztem, lerázták combjaim a fűvényt!” A történetíró Dahlman, ugyanez alaptól igen helyesen, kedvező körülményül számítá be, szinte kulcs gyanánt fedezte föl Shakespeare költői szelleméhez Angolország közlekedését a spanyol tengeri erő megtörése után. Annak hullámain lebege a sokaság között a még hirnélküli, éppen huszonnégy éves Vilmos is, hódító a költészet országában. Könnyen elfogadhatni, hogy szellemének erős nemzeti vonásai eme nagy napok eltörölhetlen emlékeiben gyökereztek meg s izmosultak fel művei állandó ösmértető jeleivé.

Nálunk a költői elme nem talált, ez időszert, lelkesítő táplálékot. Pindari ódák nem születtek, de az Ovid-féle Tristiumok is elmaradtak; jele, hogy a művelődés eszményi oldala eltűnt az előtérből. Se nagy öröm se nagy bú, hanem az élet való érdekei foglalták el törekvéseinket, s még a költészet eszményi országában is megcsillant a realizmus fénye, s úgy látszott, hogy csakugyan elértük az arany középszer boldog világát. Sajnálom, ha valaki félreértene, mintha például e részben kárhozzátólag szólanék. Hogy az anyag és érdekei nálunk a forradalom után helyesebb szempontból fogattak fel, mint annakelőtte, bizonyos. Ez így van jól. Hanem figyelmet az fogott érdemelni, hogy e felfogás oda is átvitetett, hol reá semmi szükség. Mert ha sokan úgy vélekedtek, hogy az anyag előtérbe állításával rég ohajtott államgazdasági elméletek vannak létesítve, ez megjárja, s nem esik kívül a rendes gondolkodáson; ha úgy hittek, hogy benne valami nagy politika rejlik, mely a forradalom előtti magas idealizmust akarja gyakorlatibb utra terelni, ez lehető s én nem is cáfolom, mert igazán véve nem egyéb az, mint polarisatio, mely ellentétekben él s elméleteül elég egy törvénye a természetnek: de hogy tömegesen veté magát a nemzet a reál érdekeknek, hogy a műveltebb, rangosabb osztály mint valamely soha nem látott divatickről kezdve beszélni a hasznos ismeretekről — mintha egykor talán haszontalanok lehettek volna — nemcsak, hanem a későbbi nemzedék sorsán borongva, egész komolysággal szötte a nevelés tervébe a reál és kitűnően a reál irányt: ez meglepő egy fordulat volt és nem ok nélkül döbbsenté meg azon magasb elméket, kik mindent a maga helyén szeretnek, és nemzetről, emberiségről való bölcselkedéseikben más valahonnan indulnak, hogy-

sem a konyhából. De miket is láttunk tehát? Láttuk hogy a világ egyik legideálisabb, leglovagiasabb nemzete, mely a „*nobile officium*”-ból gyakorta éveken át szinte családja elszegényedéseig, békében és hadban, honn és külföldön vitte a közhivatal terheit, alig remélve máshonnan jutalmat, mint nemes öntudalmától, most, minden további aggály nélkül a legszebb jövő reményében veté magát az ipari, üzleti pályára s világpolgári átalakultságban kezde gondolkozni a megélhetésről, a darab kenyérről, s mármár felhagyni ama szép eszmeiséggel, mely a földből hazát alkot, az ősök emlékezetéből történetet csinál, a meggyőződéseket közvéleménnyé emeli; törvényt szerez, államot rendez, művészetet, tudományt teremt. Melyik, és koránsem szegényebb, osztálybeli szüle menekült meg a kísértettől, hogy a leggyötrőbb aggodalmak között ne tépelődött volna egy egy keresetággal gyermeke számára, biztosítania kenyerét, holott nem példanélküli, hogy százra sőt ezerre menő holdjai voltak az ország legtermékenyebb vidékén? És ha éppen a vagyonosabb rész indult ez irányban, ki fogta hát feltartani a hazaiság emlékeit, végrehajtani a nemzeti küldetés kötelességeit?

Igen! ki fogta hát feltartani a nemzetiséget, a hazaiságot? Ez rop-pant kérdés. Igaz, hogy lelki nyugalommal mutathatunk ama kevésbé vagyonos osztályra, melyet népek hívunk. Ez megtette most is, mint máskor, hogy legjobb hittel igyekezett magát beletalálni körülményeibe, szerette a földet, melyen él, hal. Mutathattunk a középosztályra, mely irodalmat, közjót szívesen pártol; de nem hiszem, hogy csak egy óráig is lehetett volna valaki ama gondolatban, hogy egyes osztályok elegendők volnának a nemzeti hivatás idealismusára. Sőt inkább: tünődés fogta el az elméket, látván beközelgeni az időt, melynek főigazság a kétszer kettő, legvilágosabb adat a nyereség, legloyalisabb ok a haszon. Tünődés, melynek kinjai között be kelle látnunk, hogy a nemzetiség céljaira, ha meg akarnak felelni az emberiség kívánalmainak, nemzet kell, nem annak egyes osztályai; tünődés, melynek forrásaiban kelle megtisztulni nézeteinknek az iránt, hogyan és hol és miben helyezzük úgy az idealismus mint a realismus becsét, értékét. És megengedvén, hogy mindkettőnek vannak, lehetnek túlságai, és minden túlság rettenetes: de meg kell engednünk azt is másrésről a legnagyobb elmével egyetértőleg, hogy az idealismus túlsága sohasem oly rontó és ijesztő, mint az a tudat, hogy az anyagiság elve az érzékiség rabszolgájává alacsonyít. Legalább eddig a világtörténet példái ez oldalra bizonyítanak; hogyan lesz ezután, majd elmondja a jövő.

Azonban én nem akarok diatribeket írni az anyag és szellem érdekeiről, hanem csak nyilatkoztam egykori fájdalomairól lelkemnek, midőn világhelyzeti állásunkból s netaláni körülményekből amiatt is lehete

remegni: hátha valamely fekete vonások nyomulnak bélyegül a magyar lélekre búbanatból, nemzeti elkeseredésből: hátha nyílt őszinteség helyett alattomos elme, szókimondás helyett elmei feltartások, egyenes-ség helyett zárkózott lelkűség szegődik jelleméhez egyoldalról, míg másfelől az édes földi gondok a különben is szükölködő, szegény magyart teljesen elszakítják a magasb eszméktől s husos fazekakhoz terelik örökre. Most, az idők lefolytával, mondhatom, hogy e remegés bármi gyöngéd lehetett is, nem volt indokolható az életből, a következményekből. A homályfolt, melytől a nemzeti jellemet féltetni lehetett, elszállt mint a pára, melyet fényes lapra lehelettél; s az anyagiság csak úgy vette be magát szellemébe, mint vasba a keménység: hogy acél lesz belőle. Most elmondhatjuk, hogy meghallgattuk a jó tanácsot mindkét részről s tulva-gyunk az egyoldalú elméleteken. Nyereségünk, hogy a magok mértéke szerint fokozni az eszméket tisztább fejűek is vagyunk, tapasztaltabbak is.

De legyen elég ennyi érintőleg egy időszak rajzáról, melynek költés-zetét fejtegetni feladatomban: s egyszersmind legyen megmondva előlege-sen, hogy, az én belátásom szerint, aminő ellentét fejlődött ki az országos élet multja és legutóbbi korszakai között, épen olyan szinezetű vonásokkal vált el egymástól a két időszak költészete is. Az anyagi máz felötlik mindkettőn, kifejezése pedig mindkettőnek a *népszerűség*, jól-, roszul értelmezve, alkalmazva helyén vagy helyén kívül. Nem első, de nem is utolsó példa a nemzetek életében, hogy reményekre aggodalom, eszmei-ségre anyagiság váltakozott s a feszítő elméletek után, melyek kivették rendes kerékvágásából az életet, az elhagyott utra tére meg a történet, s folytatta előhaladását.

Ránk nézve is e pont bir legtöbb érdekléssel: s ha már a közélet régibb s újabb állapotainak csak mellékesen történt egybevetésével is nyertünk valamit, mennyivel jogosabban fog itt állani a régibb és újabb költészet lélek- és történeti rajza? E pontnak felderítése valóban enyhü-lést fog szerezni azon kételkedő és töprengő elméknek, kik, miképen egykor a nehezen remélő Kölcsey, csak roszat, csak semmirevalót vesz-nek észre a jelenben ha tévedését látják, s örömeiket lelik az elbusulás-ban. E bajnak is van orvossága. Nézzünk csak szemökbe az uralkodó elveknek, a vezér gondolatoknak, tapogassuk ki csak gyenge oldalait: azonnal utban vagyunk a megorvoslás felé.

Vegyük legelőbb is a népszerűséget: minő beccsel birt ennek gondolata régibb költőinknél s minő beccsel bir most. Berzsenyi attól, amit ma értünk a népszerűség alatt, oly igen távol szerett volna maradni, hogy maiak előtt megfoghatlan értelemben írta műveiről Kazinczynak: „verseim mindenütt kedvességet találtak; de félek, hogy igen közönsége-sek, minthogy igen közönségesen tetszenek.” Nem szükség eme tulsze-

rény szavait Berzsenyinek maga felől betűhiven elfogadni, hanem az mégis megjegyzendő, hogy e nyilatkozat egyenesen a kor nagyobb elméinek értelmében van ejtve, azon értelemben, mely ítélte Kazinczy és Berzsenyi között és emennek reál iránya felett amannak idealismusát segíté diadalra, mely tanított választani Kisfaludy Sándor és Csokonai között, s megbecsülhetlen józansággal bírálta mindkettőnek népszerűségét.

Valóban nem lehet megmondani: mit csudáljon ember inkább az említett korból: szépirodalmi bölcseink stoikus hűségét-e az izlés, a tudomány elveihez, vagy a közönség majdnem öntagadó érzületét az ítézet okai, tanai iránt, melyek oly egyetemesen s általánosságban tartattak, hogy kivétel nélkül a föld minden nemzete irodalmi előhaladásának lehettek volna vezéregéi, fáklyahordozói; s különösen abból, amit a magyar olvasó világ szépnak, esztétikainak tartott, épen azért egy betűnyit sem hagytak helyben, hanem seregestül hajtották ki a szép országból. Kevesen fogják még iróink közül is emez állításokat érteni, s a nagy tekintélynél fogva, melyet Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajza nyertek a közönségben, még kevesebben hinni, hogy klasszikus ítézeink vagy azok mellett, kik a két régi nagy irodalmi nép művein gyakorolták szemöket és izlésöket, a szorosan hazai költészet eszméje is mozgatta már az írók tudalmát, s nem épen vaköszton volt az, mely Csokonait és Láczaít tüzetesen magyar értelemben tanította szólani a költészetéről. Hanem ezen állításnak bővebb kiderítése maradjon a költészet történetírójának kötelességeül. Ezuttal én csak ama távolságot akarom kimérni, amely van a mai és régibb költészet között és pedig az akkor és most uralkodó elvek szembeállításával, kijelölésével.

Mondtam már, sőt részletes idézetekkel is egyszernél többször kimutattam, hogy minő elvont és merev különváltságban tanítottat nálunk az ideális költészet, vagy a költészetnek ideális elve. Nem tartózkodom mindamelllett még egyszer idézni Bajzát, nemcsak azért, mert nála senkisé tudta magát szabatosabban kifejezni, hanem azért is, mert ő az eszményi elv vallói között egyetlen, ki nem köté magát *görög* vagy *más* idealismushoz, hanem csak idealismushoz *általánosan*. Szerinte „a szépség az emberi természetben fenekül, nem e vagy ama nemzetben; nem viszonyos, hanem általános szinte ugy miképen a rény s az erkölcs ideája. Laokoon és a vatikáni Apoll, Homér és Rafael művei nemcsak a görög és olasz népnek: az egész emberiségnek készültek s ha az afrikai vad puszták lakója vagy a grönlandi cethalász bennök szépséget nem talál, annak a műveletlenség leszen oka, nem az, hogy a görög és olasz szépség az afrikaitól és grönlanditól szükségképen különböző.” (Kritikai Lapok, I. 95. l.)

remegni: hátha valamely fekete vonások nyomulnak bélyegül a magyar lélekre búbanatból, nemzeti elkeseredésből: hátha nyílt őszinteség helyett alattomos elme, szókimondás helyett elmei feltartások, egyenes-ség helyett zárkózott lelkiség szegődik jelleméhez egyoldalról, míg más-felől az édes földi gondok a különben is szűkolködő, szegény magyart teljesen elszakítják a magasb eszméktől s husos fazekakhoz terelik örökre. Most, az idők lefolytával, mondhatom, hogy e remegés bármi gyöngéd lehetett is, nem volt indokolható az életből, a következményekből. A homályfolt, melytől a nemzeti jellemet féltetni lehetett, elszállt mint a pára, melyet fényes lapra lehelettél; s az anyagiság csak úgy vette be magát szellemébe, mint vasba a keménység: hogy acél lesz belőle. Most elmondhatjuk, hogy meghallgattuk a jó tanácsot mindkét részről s tulva-gyunk az egyoldalú elméleteken. Nyereségünk, hogy a magok mértéke szerint fokozni az eszméket tisztább fejűek is vagyunk, tapasztaltabbak is.

De legyen elég ennyi érintőleg egy időszak rajzáról, melynek költé-szetét fejtegetni feladatom: s egyszersmind legyen megmondva előlege-sen, hogy, az én belátásom szerint, aminő ellentét fejlődött ki az országos élet multja és legutóbbi korszakai között, épen olyan színezetű vonások-kal vált el egymástól a két időszak költészete is. Az anyagi máz felőlük mindkettőn, kifejezése pedig mindkettőnek a *népszerűség*, jól-, roszul értelmezve, alkalmazva helyén vagy helyén kívül. Nem első, de nem is utolsó példa a nemzetek életében, hogy reményekre aggodalom, eszmei-ségre anyagiság váltakozott s a feszítő elméletek után, melyek kivették rendes kerékvágásából az életet, az elhagyott utra tére meg a történet, s folytatta előhaladását.

Ránk nézve is e pont bir legtöbb érdekl: s ha már a közélet régibb s újabb állapotainak csak mellékesen történt egybevetésével is nyertünk valamit, mennyivel jogosabban fog itt állani a régibb és újabb költészet lélek- és történeti rajza? E pontnak felderítése valóban enyhü-lést fog szerezni azon kételkedő és töprengő elméknek, kik, miképen egykor a nehezen remélő Kölcsey, csak roszat, csak semmirevalót vesz-nek észre a jelenben ha tévedését látják, s örömeiket lelik az elbusulás-ban. E bajnak is van orvossága. Nézzünk csak szemökbe az uralkodó elveknek, a vezér gondolatoknak, tapogassuk ki csak gyenge oldalait: azonnal utban vagyunk a megorvoslás felé.

Vegyük legelőbb is a népszerűséget: minő beccsel birt ennek gondolata régibb költőinknél s minő beccsel bir most. Berzsenyi attól, amit ma értünk a népszerűség alatt, oly igen távol szerett volna maradni, hogy maiak előtt megfoghatlan értelemben írta műveiről Kazinczynak: „verseim mindenütt kedvességet találtak; de félek, hogy igen közönsége-sek, minthogy igen közönségesen tetszenek.” Nem szükség eme tulsze-

rény szavait Berzsenyinek maga felől betűhíven elfogadni, hanem az mégis megjegyzendő, hogy e nyilatkozat egyenesen a kor nagyobb elméinek értelmében van ejtve, azon értelemben, mely ítélte Kazinczy és Berzsenyi között és emennek reál iránya felett amannak idealismusát segíté diadalra, mely tanított választani Kisfaludy Sándor és Csokonai között, s megbecsülhetlen józansággal bírálta mindkettőnek népszerűségét.

Valóban nem lehet megmondani: mit csudáljon ember inkább az említett korból: szépirodalmi bölcseink stoikus hűségét-e az izlés, a tudomány elveihez, vagy a közönség majdnem öntagadó érzületét az ítéset okai, tanai iránt, melyek oly egyetemesen s általánosságban tartattak, hogy kivétel nélkül a föld minden nemzete irodalmi előhaladásának lehettek volna vezérigéi, fáklyahordozói; s különösen abból, amit a magyar olvasó világ szépnek, eszthetikainak tartott, épen azért egy betűnyit sem hagytak helyben, hanem seregestül hajtották ki a szép országából. Kevesen fogják még íróink közül is emez állításokat érteni, s a nagy tekintélynél fogva, melyet Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajza nyertek a közönségben, még kevesebben hinni, hogy klasszikus ítéseteink vagy azok mellett, kik a két régi nagy irodalmi nép művein gyakorolták szemöket és izlésöket, a szoros hazai költészet eszméje is mozgatta már az írók tudalmát, s nem épen vaköszton volt az, mely Csokonait és Láczeit tüzetesen magyar értelemben tanította szólani a költészetéről. Hanem ezen állításnak bővebb kiderítése maradjon a költészet történetírójának kötelességeül. Ezuttal én csak ama távolságot akarom kimérni, amely van a mai és régibb költészet között és pedig az akkor és most uralkodó elvek szembeállításával, kijelölésével.

Mondtam már, sőt részletes idézetekkel is egyszernél többször kimutattam, hogy minő elvont és merev különváltságban tanított nálunk az ideális költészet, vagy a költészetnek ideális elve. Nem tartózkodom mindamellet még egyszer idézni Bajzát, nemcsak azért, mert nála senkisem tudta magát szabatosabban kifejezni, hanem azért is, mert ő az eszményi elv vallói között egyetlen, ki nem köté magát *görög* vagy *más* idealismushoz, hanem csak idealismushoz *általánosan*. Szerinte „a szépség az emberi természetben fenekül, nem e vagy ama nemzetben; nem viszonyos, hanem általános szinte ugy miképen a rény s az erkölcs ideája. Laokoon és a vatikáni Apoll, Homér és Rafael művei nemcsak a görög és olasz népnek: az egész emberiségnek készültek s ha az afrikai vad puszták lakója vagy a grönlandi cethalász bennök szépséget nem talál, annak a műveletlenség leszen oka, nem az, hogy a görög és olasz szépség az afrikaitól és grönlanditól szükségképen különböző.” (Kritikai Lapok, I. 95. l.)

Sehol nem olvastam irodalmunkban az ideál elv tisztább előadását, s meg tudom fogni, hogy eme tételek győző erővel bírtak, sőt örülök is, hogy az elvet oly határozottan látom átvive az irodalmi munkásságba mint Bajzánál. Egy Goethe nem lehetett, nem volt következetesebb, magának megfelelőbb. Legyen szabad mégis el nem hallgatni észrevételeimet e szoborszerű elvűség mellett. — Ezelőtt a nyilvános és közélet, majd e végett az ifjuság nevelése, különösen a római és görög klasszikusoknak iskolai tanulmányozása, s theogoniák és mythologiák segítségével idomított annyit a közműveltségben, hogy féltisztán, félsötéten — igen kedves szavak akkortájtban — lebegett valami az izlésre, a művészetre hivatással bíró elmék előtt a görög ideálból, az istenek alakjaiból, melyet és kiket ugys a költészet alkotott fel a lelkekben; de a klasszikai műveltségnek mindinkább az iskolára szoríttatásával, s a nemzeti irány mellett az életből lassu vagy látható kimaradtával egyuttal az iránt is fogy a remény, hogy a szépségnek amaz ideális tekintélye mindvégig eleven és tiszteletreméltó fenségben álljon meg: sőt bizonyos, miszerint a legnagyobb csudálat után is eljő az idő, melyben elfoghatja magáról mondani a néző, hogy a vatikáni Apoll alakjának minden szépségeire is csak szemei vannak s nem egyszersmind lelke is. S mi más az, midőn látom, hogy egy estveli harangszó, melyre a nép süvegvetve imádkozik, minő mélyen hatja meg az érzékenységeket, mint az, hogy a keresztyén elmében valami fenségesebb lény gondolata is lebeg annál, melynek márványban lehet legdicsőbb alakot adni: hogy a keresztyén szemből ki van veszve a görög plasticitas becse; noha elismérem s osztani ohajtom azok örömét, kik tanulmány és példák után visszatevén magokat a római-görög világba, elragadtatásig emelkednek ama nagy öszhang élvezetén, mely van a mű és idő és uralkodó szépeszme között, látván hogyan származott egyik a másikból, hogyan lett magyarázójává az időnek, mely letűnt, a kő, mely megmaradt.

Bizonyos, az élet által erősített igazság, hogy bár minden újabb irodalom ama régieken művelte, gyakorlotta magát kezdetben, de mégis tulment rajta vagy többé kevésbé elszakaszkodott tőle előbb utóbb; más szóval: az élet ugy tanítja, hogy nem mindig ugyanazon elvek után megy az irodalom, s épen ezen változás nyújtja történetét. Legujabb példa erre saját költészetünk. Nem rég olvasám Vajda Jánosról, hogy az ő „muzsája egyike a legegészségesebb muzsáknak, *pirosposzsgás érzéki szépség, inkább az erő, mint a kedély és kellem tündére*” (Szépirod. Közlöny, Második évf. 30. lap). Ha feljebb mondám, hogy Bajza elmélkedése az ideálról a legformásabb előadás a maga nemében; most ellenkezőleg merem állítani hogy eme Vajda feletti szómondás az, mely az ideálnak legnyiltabb tagadása vagy az érzékinek legtestiebb kifejezése, tudtommal, az irodalom-

ban. Ha jól emlékszem Greguss, bizony a legjobb alapon, kelt ki valahol költészetünk újabb iránya felett, hogy igen érzéki ugyszólván csupa testi, s fáj hogy igazat kell adnunk észrevételének; és imé ott vagyok, hol összefoglalhatom a végszálakat s egy pár tételben mutathatom fel az ideál és reál elvek divatát, keletét, azaz aminő ellentét van eme két tétel között, épen oly igen különbözik egymástól a lyra most és ezelőtt; vagy ami ugyanegyre megy: akkor az ideál, most a reál elvnek van tulnyomósága, uralkodása, ez, mint az: egyoldalúság.

III.

Kölcsey mondá ki annak idejében az uralkodó nézetek azaz előítéletek dacára is, hogy „lyrai költésünk, melynek pályáján legtöbbben jelentek meg, még ma is nagyon szűk körű.” (Minden munkái. III. k. 115. l.) De hogyan is ne lett volna az, mikor oly kicsi térre volt szorítva és pedig egyenesen a művészet szabályai által, hogy valamely derekas, életre való bővülés, szervületes növekedés, tudniillik olyan, mely több mint ernyedés vagy terpedés, egyáltalában lehetlennék mutatkozott. Olvassuk csak épen Kölcsey tanait. „A szép s minden vele határos érzés minden kor, hely és éghajlat embereiben egyforma alapvonásokkal tündöklött. Következik, hogy az, aki a józan izlés magvait keblében hordja, nyomos studium által kifejtván, készíthet magának bizonyos egyetemi, de személyiségi sajátságok s szokásba ment formák által félre nem vezetett mértéket, amit saját és idegen művekre csalódás félelme nélkül alkalmazhat.” (U.o. 96. l.)

Nem azért hozom fel e helyet, hogy cáfoljak, hanem hogy költői állapotokat gyakorlat és elméletben magyarázzak, történeti nyomokon a mai napig levezessek. Mondom azért, hogy Kölcsey megjegyzése a lyráról helyes, igaz, de ha panasz van benne, az elméletnek tulajdonítható. Hogy tehát a panasz megszűnjék, meg kell szűnni a törvénynek is, mert „szokásba ment formák, személyiségi sajátságok” nélküli dalköltészet, és „szűk körű lyra” ugyanegy. Megengedjük ugyan, hogy „a szép minden kor, hely és éghajlat embereiben egyenlő alapvonásokkal tündöklök”, de az irodalmak története itt nem áll meg, hanem, mint minden ami él, megered az egyetemes alapból és fejlődik és folytatja magát új meg új alakulásokban hely, idő és éghajlat szerint az ó- és új világ népeinél az ideál szépségei és a regényesség torz alkotásai, mint véghatárok között.

Ez történt a magyar lyrával is. „Ne tartsd áldozatnak”, írja Berzsenyihez Kazinczy, „némely dolgozataidat kirekeszteni gyűjteményedből. Inkább kevesebb legyen, de mind jó. A meglehetősen poéta művei irtózta-

tók.” Hasonlóul Himfyre sujtott epigrammja is a kevesebbségnek ad többséget, midőn tüzre vetteti vele felét, meg felét dolgozatainak; s csak azután zengi reá a dicséneket: „vár az olympusi kar!” Vakmerőség nélkül lehet állítani, hogy mai időkben lélek elleni bűnnek tartatnék efféle itészet. Az nem izlés dolga volna többé, hanem személyé, egyéné; annyira eltávoztunk az egyetemes elvtől, oly mélyen mentünk be a különösségekbe, az egyéni határozottság, a személyi magánélet tömkelegébe, a privatisimák titkaiba, a helyiség, vidékiség viszonyaiba, hogy az itész, midőn körutra indul a szépirodalomban, minden lépten-nyomon tarthat tőle, hogy a költőtül a legkeserűbb szemrehányással illetetik minduntalan, amiért dalait bírálván, talán meg is róván, személyes sértésre tántorulhat, akarhatja ellenére. A műből többé nem a művészre hajlik a következtetés, hanem a személyre. Félő, hogy mikor a művészet kivánalmait sürgeted, s ezek hiányát sajnárod: az erkölcsiséget zaklatod, a mű gyöngéje helyett a szívre tapintasz és műbíró helyett komoly szemöldü erkölcsbírónak tekintetel. Innen az itészet keresztje egy oldalról és a költők ingerlékenysége más oldalról inkább most, mint valaha; s igazat szólva, ez nem fejlődés, hanem tulajdonképen szakadás (haeresis), elvtagadás a művészet országában.

Jelöljük ki mégis a helyzeteket. Akkor, az eszményiség elvének tisztelete folytán, igaz, távol tartott magától a költészet minden eselékít, mellékest, ideig óráig valót és ragaszkodott a szükségképihez, az állományihoz, az örökhöz alkotásaiban. Kérdés: ha ez, mint mondva volt, csakugyan egyoldalúság, olyan egyoldalúság-e, hogy vele mint hibával takarózzék az utókor, vagy annak épen ellentétét művelvén, igazán művészeti erényt műveljen? Mentsen az ég! Előbb nő a fa törzse, mint galyai, vagyis akkor kezd bogosodni nem kárával, mikor dereka megerősödött már. Minden intézetet a szabályok hű megtartása őriz inkább, kezdetben hogysen önereje; s az eredmény, melyet nekünk az eszményi elv nyújtott, olyan nagy volt kezdetnek, hogy üdvös volna reá megemlékezni a folytatás pályáján is. Tőle nyerte költészetünk a tanulmányt és művészetet, a szabatoságot és csint, a nyelv és poétai formák tiszta kezelését, szóval műveltséget az irodalom, mely korább a pusztá nyers természet után vette volt pallérozottságát, jövén, amint jöhetett, magától, miképen esőzések után a föld árja: ott is felfakad, ahol nem kell.

Ha tehát egyoldalúságról valami joggal szó lehet, ez csak a kezdetre, a megújodott irodalomra érhető, mikor benne ki van merítve a dolog természete; s egyoldalúság helyett mondj inkább *egyszerűséget*, mely kevés tartalommal, kevés eszközzel, de átlátszásig tiszta műgondal, a költészeti eszmének örökös szemmel tartásával csinált művészetet, s legparányibb alkotásán is észre hagyta vétetni a költői szándékot, aka-

ratot, gondolatot. Aztán ami jó kezdetnek, az nem jó mindig folytatásnak, mert ez amazon tulmenés, koránsem megállapodás; de ha tökéletesen megfeledekez az utóbbi amaz elsősőről, vagy azt, mi az idők vivmánya, szerzeménye, és így a készet, gyakorlatba és valódiságba átmentet, az elődök hagyományát mulasztja felhasználni, további táplálkozására feldolgozni az ivadék: itt a történet muzsája lép föl komoly tekintélyében bíró gyanánt, s attól, ki elébb jött, nem fogja követelni azt, mi csak az utódok tiszte, tehát a reménybelit; ellenben a későbbi nemzedéket annál szigorubban vonhatja számadásra, mennél inkább megérdemelték volna az uttörők, hogy nyomdokaik szentül tiszteltessenek, erényeik követésre méltóul tekintessenek.

Volt alkalmam más uttal kifejezni gondolatimat, költészetünk azon korszakáról, mely az ideál elvétől volt ugyan ihletve, gazdagítva, de nem félt, nem irtózott mindamellet kissé el is távolodni attól, s ugyancsak fölvette magába mindazon alkatrészeket, melyeket Kölcsey és Bajza egyaránt kitagadnak az (egyszerű) szép fogalmából, névszerint a hely, kor és személyiségek határozmányait. Tehát azon költészetünkről mondtam el már a magamét, mely az egyetemes *emberi* mellett dicsőségesen ada helyet a szűkebb körű s annál több határzottsággal, tartalommal bíró különösnek, a *nemzetinek* is, alkotásaiban. Ki-ki fogja érteni, hogy Vörösmarty korának költészetéről van szó, mely az idő szerint 1825-től a forradalomig megy, s hősei közé a legünnepeltebb, legméltóbb költőket számítja, kik tartalom és alak dolgában, úgy szólván mindent elkövettek, s a „szűk körű” lyrát nagy virágzásig, bővülésig művelték, eszmékkal, gondolatokkal, hazai és népi elemmel gazdagították; és ha mertek távozni az eszményi elv szabályaitól, de kötelességüknek ösmerték vissza is figyelni azokra s így a lehetőleg egységben tartották a folytatást a kezdettel, a gyakorlatot az elmélettel, a jelent a multtal, miképen az egész eljárást igyekeztem kitüntetni, mintegy látható történeti lépésekben szem elé vázolni (Pesti Napló, 1855. Tárca) körülbelül négy évvel ezelőtt.

E fényes kor eredményei vagyis az idealismustól ilyformán kissé távolodott szerencsés költészet oka a mai költészet miatti panasznak. Gondolatott ugyanis: ha Vörösmartynak, Garay- és Aranyinak megengedett a merev idealismusról eltávolodni: miért volna megtiltva neked, nekem, nekünk? És ment a távolodás szinte a másik végletig feltartóztatlanul, a *legjobb* hiszemben odáig, hol a mindegyre alábbszálló egyetemesség utoljára mint egyéniség, vastag érzékiségbe lyukad ki s úgy látszó tartalmi gazdagságával elibe vág az ideálnak, s népszerűséget, tekintélyt ví ki a reálnak. A legjobb hiszemben, mondom, mert meg vagyok győződve, egy kettő kivételével, költőink tiszteletre méltó igyekezetéről, de még inkább meg hibás nézeteikről, ferde fogalmaikról, eszthetikai büneikről.

Most már a maga helyén beszélhetünk arról, amit az ideállal szemközt reálnak nevez a tudomány, s költészetben is divatra emel a gyakorlat. Meggondolván, hogy a költészet világa minden tényleges műveltségi ág felett örök nyilatkozásu eszmei világ, s ugyszólván semmi köze az anyagi természettel más, mint hogy az ebben fölfedezett szépet kiemelje, s általa szellemünknek magasb kedvtelést okozzon annál, melyet az étel ital ad; meggondolván továbbá, hogy lényege a forma, s az anyagnak tehát mindenkép hódolattal szükség iránta viselkednie; és meggondolván végre, hogy a vallással és bölcsészettel egyrangulag csakis eszmeiségénél fogva lehet magyarázója mindenkor és minden népnél annak, amit szépek szeret, ohajt tartatni, mikor az élet vigasztalója, nemesítője gyanánt nézetvén, majdnem vallásos tisztelettel volt minden kor és nép a költők iránt: felöltik azonnal és kérhető: mit keres e világban a realismus, mint elv, holott a kölcsönvételnek is elég? Ne vélje senki, hogy e derék kategóriát megtámadván, ellene irtó háborút indítok. Tudom én hogy a realismus és realismus között is van különbség, hogy viseli ez az eszme nyomát, és minden szellemtől, erőtől ment azaz tiszta anyag nincs. Tudom én, hogy például a bornak realismusában a természet egyik ereje, az alkotó munkásság egyik lényege hevül és hevít, hogy ez a lényeg utolsó lépcsőzeten az istenség kebeléből folyamlik alá, s eszerint a mindennapi reál dologban is hat és művelkedik az ideál: mégis elborzadok s legszen-tebb gondolataimban érzem háborítva magamat, midőn Lisznyainál olvasom, hogy ő, ha bort iszik, istent is iszik: „hisz isten mindenütt jelenvaló” (Palóc dalok; második kiadás. 95. l.); s reá mutatok a keresett lényre, s azt mondom: ez a *reál!* Aztán ott érzi Lisznyai az istent fejében, lábában, bent a vériben, szívében, ahová beitta; ott ágaskogyik benne mind kedv, imádság, szerelem. Ez a *reál!* — Majd utána fogok látni, hogy mennél nyiltabban s részletesebben szóljak e költői szörnyről, mert igazi annyire vitte már emberevő, istenivó anyagiságát, hogy mint Anaxilaosz mondá a görög bujálkodó zenéről, „ezstendőnként uj csudákat szül mint Lybia” (Berzsenyi össz. művei. 147. l.).

A reál elv eszerint ott fogja fel a tárgyakat, hol bennök az anyagiság túlnyomó, s nem gondol pedig, mint üressel, tartalmatlannal, a tárgyak nemesb, magasb, eszmei határozományaiival, vagy a magasb, fensőbb mondományokat is csak anyagban fogadja el, mint ostyában a labdacsot és dicsekszik a sükerrel. Ez aztán népszerű. Mert népszerű a kenyér, meg az isten mint bor; népszerű az anyag. Ezt kézzel fogom, szemmel látom, eszem, iszom; és a nép, mint Vörösmarty pompásan fejezte ki magát, „mindig kész evő”. De a reál nemcsak mindig a vastag érzékiséggel foglalkozik a költészetben, hanem a legferdebb módon azt is örömet megteszi, hogy idealizmust hazud, és a testit, az anyagit szebbnél szebb jel-

zökkel diszesíti, utoljára istenre viszi, például Petőfinél: „ha e föld isten kalapja” (hát még mi nem?); és lesz szentté, kis istenné, istenivé minden silányság, hasonlatosan ama somogyi népdalhoz:

„A te szoknyád olyan tarka:
Az egeket hasogatja.”

Igy jutunk azon felfordultság szemléletére, hogy ami csak ugyan isteni, lehuzatik a porba, ami por, csakugyan felmagasztaltatik az egekig, melyeket a tarka szoknya hasogat csudálatos módon. Így látjuk, hogy a közeles fogalmak, képek egymástól mintegy eltávolodnak, kerülnek egymást, ellenben a messzi esők nagy mohósággal sietnek és szövetkeznek együvé, mikor ama szellemi térségen, mely e távoli képek között fölveti magát, minden jelenet szemcsaló tűneményül mutatkozik, s mint a délibáb nyugtalan elemében a sikság tárgyai, megtörik, vagyis a tető és alap, a kezdet és vég között hiányzik mindig a dolgok dereka, közepe.

Ellentétben az eszmeivel, mely a dolgoknak, ugyszólván a javát, lélekét, lényegét választja ki, a reálnak tetszik a tömeges, a sok, a részletes. Mig amaz talán az étherit pártolja, ennek tetszik a saras (lutulentus: Horác); tudnivaló pedig, hogy reálban a formai tökély másodrendűségre van lealázva aszerint, amint a tárgyakat vastagabb oldalról sziveli és sülyedvén a költői gondolat, utána szükségkép száll alá a kidolgozási gond is, és a nyelv palócságban, a hangegység süket rimekben, a mozaik (rhythmus) rendetlen zökkenésekben, szóval, a vers prózában oldatik fel művészeti alakzatából.

Legyen azonban, hogy miképp a természetbuvárnak, úgy ne legyen joga a szépművésznek se a kész tárgyak felett, hanem ami a természetben eléri célját, rendeltetését, hagyassék meg a maga illetetlenségében, — mit a művész ecsetének csak utánózni kellessék —, mert ez a reál művészet alapelve, legyen! de hogy leszünk a nyelvvel? Hogyan utánózzuk a nyelvet, az előadást a természetből, hol egy árva értelmes szó sem találtatik az emberén kívül? Ha az ugynevezett ideál költészet semmi egyebet nem hagyott volna is reánk örökül, mint épen a nyelv, az előadás gondos kezelését, mégis nagy kincset birnánk utána; és ellenkezőleg ha semmit sem vétett volna is mást a reál fordulat, mint a nyelv és előadás ellen; már is nagy rovása lehetne az ítézet előtt, melyet el nem vihetne büntetlenül. Nekem úgy látszik, hogy a nyelv iránti kegyelet, a szabályok körüli fáradozás készsége, a szokás és törvények tisztelete fogy irodalmunkban általánosan. Ám fogyjon! ez a nyelvtudománynak olynemű forrongásai között, minő ez idő szerint nálunk épen szemlélhető, nincs jelentőség nélkül; leginkább mégis azt jegyzem meg benne, hogy, igen természetesen, ma sokkal többet beszélnek a nyelv tudományos mint

szépizleti oldaláról; hanem ez is amaz is hadd menjen a maga útján, de ne fogyjon ám a tisztelet és szépizleti elem soha is nyelv dolgaiban a költőknél, mert szabályt és törvényt, történeti rokonságot, családi összekötéseket fedezhet fel és állapíthat meg a nyelvtudós, de életet, erőt, eszmebíró képességet csak a nyelvművészek adhatnak örökleg, adtak is eleitől fogva minden népnél a nyelvnek; azok pedig a költők, szónokok és bölcsészek. — Ha tehát igen szeliden s a legnagyobb kimérettel akarnék is eljárni a legujabb magyar lyra ellen, azaz elhallgatnám az eszme körüli balságokat: lehetlen volna szó nélkül hagyni a nyelv mostoha mellőzését. Hadd álljon itt épen ily értelmű tanítása Kölcseynek, ugyancsak a nyelv dolgában. „Minden író, ki a klasszikusság magvait keblében hordja, bizonyos jókori szerelemmel viseltetik a nyelvhez, mi őtet annak vizsgálatára s mind alkotványában mind külső és belső kincseiben szoros ismeretére vezeti. Minden nemzetbeli klasszikus, készített legyen bár prózát vagy verset, ezen oldalról tündökölteti legnagyobb erejét; s ezen tündöklés nélkül, minden másféle legnagyobb ismeret mellett is, a klasszikus nevet elérhetni nem fogja. Nyelvideál, azaz a legnagyobb lépcsőű és kiterjedésű nyelvösméret, izlés és velebánás által a lehetőségig tisztává, csinossá, hajlékonyá, jelentővé és erőssé tett nyelv, előadás tehetségével egybekapcsolva, az elengedhetetlen feltétel. Sallustius és Tacitus nem azért nagyobb írók az Augusta históriát szerzett hatnál, mintha fontosabb tárgyakon dolgoztak volna; hanem azért, mert a nyelvideált elérni törekedtek. Ezen nyelvideál . . . mindig bizonyos alkotó lelket teszen fel; mivel minden nagy író a maga ideálját saját keblében önmaga alkotja . . . E nyelvalkotó tehetség kétségkívül sok lelki erőt teszen fel; az író, ki így alkot, kétségkívül temérdek behatással bír azon tárgyra, amit céllá teszen; következésképen ő azt nem mindennapi színekben, nem a közember szempontjából s nem mint közönséges dolgot fogja felállítani. Ezért leszen a klasszikus nyelvén még a legismertesebb tárgy is ujjá, s szokatlan figyelemre méltóvá; midőn a mindennapi ember tolla alól a legfontosabb tárgy is élet és mozgás, szín és erő nélkül tűnik fel, s unalmat terjeszt maga körül.” (Minden munkái III. 112—3. ll.)

Lehet, hogy eme kívánalmak igen szigoruakul fognak tekinteni ma, sőt talán fölöslegesnek is tartatni a költészethez, kivált mióta Kazinczytól, ki a versben is nagy előszeretettel volt a tudós nyelv iránt, Berzsenyi felé, ki a „szív egyszerű nyelvét” ohajtá „a szép gondolatok” öltözetének, hajlott az izlés, a népköltészet és közélet bányájának is kiaknáztatása után pedig az ugynevezett népies nyelv hatolt előtérbe: lehet, mondom: de hát ki követel annyit? Bizonyos, miszerint a mi nyelvezetünk talán sok, talán nem sok időre, eltért ama nyelvideáltól, melyet Kölcsey oly nemesen fogott fel és ajánlott, melyet Vörösmarty oly dicsően gyakorlott;

s ma már a közizlet nem sürget afféle ideált, hanem sokkal kevesebbet: a szokottat, életbelit, hagyományost, és talán mert ily kevés kívántatik, azért nem tartjuk méltó figyelemben e könnyüt, e keveset sem már: részemről kérdésbe is teszem: vajjon ama nyereség, hogy a népi elem föl-sajátításával példákat, sőt példányokat is birunk a szép hazai szólásformákból, pótolja-e ama veszteséget, mely okvetlenül érte irodalmunkat elhanyaglásából amaz elveknek, melyek után népi előképek, minták nélkül is tudtak a mi költői nagyaink oly csudálatraméltó nyelvet teremteni, minő az ódáké Berzsenyinél, az épószé, dalé Vörösmartynál, Czuczornál. Mert ugy látszik, hogy a népi forrás már már kiapadt, s a népi elem koránsem elegendő arra, hogy belőle alkottassék fel a magyar műideál. Arany, Petőfi, ha nem csalódom, kimerítették. Ugy jártunk vele, mint ki nem is gyanítva jut gazdag örökségbe; nem izzadván, nem nyugtalankodván soha is érette: belé dulakodik a könnyen jött vagyonba és rosz végekre használja. Ez az a könnyű munka, melyen nincs áldás. Keresünk-e ma költőinknél soha nem hallott új összekötéseket — *junctura nova* — s egyes szavak új oldali felhasználását, belsőből teremtett szólamot, szólásformát, mely csak addig szokatlan, mig egyszer nem hallottuk? Nem keresünk. De hát minek is keresnénk, mikor azt is meg kell maholnap köszönni költőinknek, ha el nem rontják azt, ami kész, ami életbeli, népi, mindennapi. *Lisznyai* nem restelli állítani, hogy a palócok „gyakran a magánhangzó kihagyásával, mely mégis mintha félig hangzanék, össze-csusztatja a szót” (azaz mássalhangzókat) pl. *vég'rt, v'led, oly'n* e h. *véget, veled, olyan*, pedig isten, ember tudja, hogy a palóc inkább a mássalhangzókat morzsolja el az önhangzók mellől, s ezekkel szeret beszélni jobbra. Kicsi dolog az igaz, de nem esik nagy bátorság nélkül és mégsem írói, annyival inkább költői erény. *Szelestey* tovább megy. Ő ugy be van bonyolulva a vidékiességbe, mint alvajáró a hold sugáraiba. Neki mindegy, akár helyén s helyesen, akár idején kívül s hamisan élt legyen valamely vidéki-es kifejezéssel. Végire járni, mit jelent, nem tartja méltónak a fáradságra. Példaul ez a tiszai jelző: „körmonfont”, melyet, ha jól emlékszem reá, Helmecczy hozott be az irodalomba, és jól, gonddal készültet, derekasan bevégzettet jelent, nála körülbelől ellenkező értelemben használtatik:

„Körmonfont az egész világ,
Ujjat huzni nem szeret;
Többet hoz, ha rudja után
Segíti a szekeret.” (Költeményei 23. l.)

Hasonlóul az igen tökéletes munka, tudás, véghezvívésre szóló „isten igazában” népi kifejezésnek, ugyancsak ő — a 244. lapon — *immel ámmal, szögrül végrül*-féle értelmet tulajdonít e szavakkal:

„Nem csak amugy isten igazába: (hanem)
Derekasan állt be a munkába.”

Nem tudom mivel érdemlette meg költőitől, kik magokat népiekül szeretik láttatni, a magyar nép, hogy a legszerencsésebb szólásformáknak, melyeket tőle kaptak, ily gonoszul tekerjék ki a nyakát. Többet is hozhatnék fel; de legyen elég itt ennyi példának okáért. E kevés is tanúsítja, hogy nemcsak a *nyelvideált* nem birjuk már, hanem a *nyelvszokást* is kezdjük felejtteni részszerint, s hogy egészen elfelejtsük, nem kell egyéb mint a folytatás. A kezdet meg van téve: s az első lépés után következik a második. Ez már sokkal is könnyebb. — Remélem, Kölcsey főntebbi elveit, tanait jó időben és alkalomra idéztem. A népieskedésnek is van határa ott, ahol értelmetlenséggé, visszaéléssé fajul, amint kimutattam; birjuk is annyira, hogy bár kissé alábbhagyunk vele, amint belé jöttünk immár, lesz módunkban folytonosan gazdagodni utána, s ha kelleni fog, életszint árasztani belőle szépirodalmunkra; mig az igyekezetért, gondért, lelkiismeretes bánásért, melyet a nyelvtől megvontunk már eddig, tehát a szünő haszonért, nem tudom ki és micsoda jövődő fog nyujtani kárpótlást, ha sokáig így tart.

De költőink tévedése, bukása ugy gondolati vagy eszmei, mint nyelvi, avagy előadási oldalról is, nem csuda, nem véletlenség, de sőt inkább elfordíthatlan eredménye abbeli hanyagságunknak, mely szerint a művészi gonddal felhagytunk s a sükert egyenesen a szerencsétől vártuk. Támaszkodhatunk mi szerencsére, a természet adományaira: mind semmi. Kereshetünk hírt, nevet a népszerűség piacán, de az nem lesz egyéb muló dicsőségnél, mely felmaradván példa gyanánt, többet fog ártani, mint használni az utókornak. Senki sem tagadhatja Csokonai, Petőfi szerencséjét; az ellenség is kénytelen bevallani lángelmüségöket: mégis meddig nem hivatkozott a gyöngébb rész az elsőre, s meddig fog még hivatkozni az utóbbira? Mert „az utánzás”, mint Kölcsey nagyon helyesen jegyzi meg, „az erősek dolga”; s a nemerősnek, hogy valamire mehessen, tanulmányra van szüksége. Aztán a lélek nem élhet eszmeiség nélkül; eszmeiség a lelki világ fény- és középpontja, melyhez gravitál minden anyag. Törvények és szabályok fölfedezése, módok és lehetőségek eltalálása, ujontiság ingere, az egyéniségnek a körötte levő sokféleségen, a szabad személyiségnek a kultárgyak megrohanásán felülkerekedése, a dolgokkal egyetértő, de azért független munkálkodása, s több ilyen határozományok egészlete állítja ki és föl e lelki világot, ez eszmei műkört; s gondolható-e, hogy célt nyer valaha, ki a tudásnak eme vértje, az igazság-
nak eme fénye nélkül mer indulni költészeti pályán?

Ugy látszik, nekem legalább, hogy költőinkben a törvények és szabályok nemkeresése, nemtanulmányozása óta, fogy a tárgyakat megbíró

velebánás ereje; minek ellentéteül amaz igazságnak kell valónak lenni, hogy a belátás neveli az erőt, a képességet. Ugy látszik továbbá, mintha Spanyolország sorsára jutni volna rendeltetésünk, mióta gazdag bányáit fedeztük fel a költőiségnek életünkben, mezeinken és pusztáinkon: elszegényedés. Szolgailag bánnak velünk a tárgyak, mi nem velük; költőibbek, mint a költők. A nyelv a miénk, birtokosok volnánk, s mi vagyunk az övé. Mindezen bizarr állítások egyenként s összesen a mai költői gyakorlatból vannak kikapva; mert avagy nem úgy indultam-e el, hogy mint *különösen* magyar költészetről fogok szólni a legújabb lyráról, mely tartalmát valamint formáját egyenlően hazaiságból meríti, fürdik, duskálkodik a magyar elemben: tárgyalásom folytán azonban ime kiderül, hogy *messzire* távozván az egyetemes műeszmétől, melynek minden, bár legparányibb dalban is, legalább mint nyelv s előadás, föl kell tetszeni, úgy szintén minden nép- és időbeli — tehát magyar és mai — szépnek is örök alapjaul, forr- és gyúpontjaul kell lenni; azt sem értük el, *amihez oly közel hittük magunkat*, tudnillik, hogy valamely specifikus hazai szépséget alkottunk volna fel, de sőt, megjegyzendő, hogy nemcsak a költészet mint olyan, hanem amit ingyen sem véltünk volna, épen a népiesség arany korában, épen a népiesség elhatárizott költői által, a nyelv is meg van fertőztetve, természetéből kiforgatva, hogy mellékesekről, minő az izlés dolga, a közérzet kimélése, hallgassak; amikor, tetszik nem tetszik, be kell látni, hogy a nemzetiség elzárkózott, merev eszméje, rideg felfogása visszavet, hátralök épen azért, mert a végetlent, az egyetemet, minő az eszthetikai szép, bizonyos számú emberiség javára kizárólagosan igyekszik lefoglalni, vagy az eszmét, a lelkeséget az idő és tér korlátai közé sorompózni, holott mint nemzet nincs emberiség nélkül; úgy nincs hazai szép amolyan egyetemes nélkül, mely az általános emberiségből fakad. Ha mégis volna: az bűn; pedig ilyen van Szelesteynél, ki egyenesen bevallja magáról, hogy az ő *ideálja* egy (hihetőleg magyar) paraszt legény, amennyiben muzsájává teszi, mondván: „Az én muzsám paraszt legény”. (Költeményei 165. l.) Nemde az a muzsa ez, kiről már fentebb emlékezém Vajda János bírálója után: „piros-pozsgás érzéki szépség, inkább az erő, mint a kedély és kellem tündére”. Imé az eszme valósággal megtestesült! Szóljak-e róla, pedig szólhatnék, szabad is volna, gunnyal, mindennel szólani? Hallgatók. Elég, ha ki van nyomtatva.

IV.

Gyakorlatinak hitt idő azzal foly be károsan az eszmeiség világára, hogy a *tények* erősebbek, mint a *tételek* a közvélemény előtt; s én nem is

tudom mi másban állhatna egyébiránt minden gyakorlatiság. Grau ist jede Theorie, grün ist des Lebens goldener Baum. Egy két sikerült költeménnyel hány költő nem hitte semmivé tehetni Arisztoteles poétikáját, s mindamellet az eszmék folyama nem oly könnyen félrevezethető. Mint a levegő minden külső tárgyat, úgy ölel körül minden szellemi munkásságot a közvélemény. A levegőnek van fojtó eleme és hasonlóul a közvéleménynek is rohasztó. Némelykor a közélet nem bir annyi épséggel, hogy a kóros leget visszaverje, hanem elfogadja, magáévá teszi. Ilyenkor a gyakorlatiság gyarlósággá megy által és mert a tények egyszer az igazi gyakorlat: a közvélemény mennél többször szeret izgatni és izgattatni, s a sokirás napjainkban nem kis érdem, hogy hasznos is, ki merne róla kételkedni!

Tehát sokat irni vagy legalább sokszor jelenni meg a közönség előtt, dicsőség, s pedig veszedelmes dicsőség, melyben annyi az inger némely talentumokra nézve, hogy utoljára minden művészetök kézi mesterséggé alacsonyul. Emlékezzünk csak Nagy Ignác írói pályafutására. Nem egy ifju novellaköltő irigyelette, meghiszem, szerencsését, s midőn ezt ügykezett elérni, nem vesztette-e el azt is, ami által el akarta volna érni? Köztudomásu eset, hogy összes művei kiadására halála után, nem mutatkozott előfizető. A mi Petőfink, bizonyosan, nem mindennapi tehetség, s benne, hihetőleg, egy nagy példa veszett el korai halálával, de jóslási tehetség nélkül lehet vala mondani, hogy önvesztére jár; egyébiránt bizony állíthatni, hogy ő sem lesz vala oly nagy, minő lett a közvéleményben, ha ritkábban jelenik meg. Ez, sok más okon kívül, melyek nem költőiségében feküdtek, egyik eszközlője szerencsésének. A közvélemény már a gyakoriasságban lel gyakorlatiasságot, ebben hasznot, s ez utóbbi szerint látja aztán emberül leróva a kötelességet, s akkép nyugtatja meg a nyilvános számadással kedvencét, mint Arany „Vén gulyása” önmagát, hogy „kárban sohasem maradt”.

Nem vonom kétségbe a közvélemény súlyát, becsét; s még ha ostromlom is, csak arról teszek tanúságot: mennyire szeretném tekintélyét emelni, midőn utána járok, hogy fogadja be gondolataimat, sokkal inkább mint azok, kik vakon hódolnak előtte. Sőt e percben készen vagyok arra is, hogy magamon tapasztaljam ellenében az elmélkedés, az okoskodás sükertelenségét; azaz megérjem, hogy példáimból csak az fogadtassék el, mely a közvéleménynek kedvező; az pedig, mely ellene bizonyít, elvettessék. Így Petőfi szerencsése meg vagyok felőle győződve, száz író fog elcsábítani addig, míg Nagy Ignácé egyet sem elrettenteni. Mindamellet nem esem kétségbe. Nekem is vannak fegyvereim, ugyanolyan erősek, minőkkel a közvélemény támogatja hitelét: tények ellen tények. Eme tényeket a magok meztelenségében, túlságában éléállítani s

ugy forgatni, hogy minden költői szabadság és közmeggyőződés dacára szemközt álljanak, nem épen és pusztán csak a művészeti, hanem a tiszta józan érületi szabályokkal s kívánalmakkal is, volt, megvallom, egyenes célja föllépésemnek; s azok ellen, kik netalán úgy vélekednének, hogy szépirodalmon kívül eső, mellékes tekintetek miatt helyezem Lisznyait és Szelesteyt már eddigelé nagyon kedvezőtlen világításba, meg kell jegyez- nem, hogy még nem mondtam el mindent, még nem mutattam ki egye- bet, mint az idealizmussal átelleniségre, azaz vastag realizmusba jutott helyzetet *ő bennök* és nem a *legujabb* magyar lyrában, mert Zalár még tovább megy nálok; de *ő bennök* azért inkább, mert nem egyszer kaptak már intést az ítészettől, s ennek, ha fel akarjuk tartani tekintélyét, igazsá- got kell szolgáltatni minen személyre való tekintet nélkül. Ohajtom azért oda hangolni az olvasó elméjét, hogy jelen soraimat ne tekintse könnyű vér munkájának, hanem oly kényszerűség parancsának, melynek teljesí- tése nagy magam elszánása nélkül nem vala lehetséges. Látni való, hogy ez elvek harca.

Amaz erőszaktétel, mely a szép eszméjén nálunk a hazaiság föllépte után mindinkább elkövettetett, s az ivadék naponkénti üzletévé fajult; az a szerencsétlenség továbbá, mely a nemzeti életen, mint mellékesen érintve volt, átment, ugyancsak meghozta következéseit. Mert a szép eszméjének megbénításával — szobrának orrát magunk piszítottuk el, midőn egyik mozzanatát, t. i. az örök, egyetemes emberi szépet kitudtuk a gya- korlatból — megbénítottuk magát a költői művészetet; és ha Bajza előtt különösnek, sőt csudálatosnak látszott az a kérdés: melyik a magyar szépség: költőink előtt, a legujabb lyra után ítélve, az látszhatnék mind- kettőnek, ha valaki más mint népi, nemzeti föltétek alatt is mérlegelné a szépet; pedig csak egyik akármelyik mozzanatát tagadjuk el az eszmének, jelenben a szép eszméjének, azonnal benne vagyunk a fonákság s egyol- dalúság elfordíthatlan átkában, a tévedések tömkelegében. Ez volt épen feladat ezelőtt tiz tizenkét évvel, midőn az eszményi s egyéni egymással szembe állíttatván, az utóbbi ajánltatott; mert úgy állapotodni meg az ideál mellett, mint Bajza tanácslá, nem adott volna egyebet szinetlen, holt művészetnél; hasonlóan egyoldalúság lett volna Kölchseyyvel, aki a görög ideált sürgette volt kitünőleg egy időben, tartani, mivel ekkor elvesz keresztyéniségünk; valamint gátat kelle rakni már előbb a népies vize- nyősségnek, németes érzelgésnek, olaszos áradozásnak, latin utánzásnak és alakításra kell most törekedni a mindennapias pongyolaság, vidékies terpedtség helyett; eszményit hozni be ismét az el- szétfolyó egyéniség közé foglaló, összetartó s elevenítő elv és elem gyanánt, különben oly rideg egyéniségig visszük a poézist, hogy nem lesz egyéb husnál, piros- pozsgás érzéki szépségnél.

Továbbá, hogy a forradalom után is mi következett szépirodalmunkra, előadom ezennel. — Magunk mondván le az egyetemes emberiről, csakhogy annál inkább legyünk hazaiak, vagyis amannak szándékos halvány színezetben tartásával, emennek élénken világított vérmessége szerint forgolódván a költő művészeti pályán, midőn a politikai sorsulat (catastrophe) épen a nemzetiséget is érinté: bezzeg jó lett volna visszamelkedni a magasabb, elhagyott eszmerégióba, de leszedvén magunk mögött a lépcsőket, nem volt egyéb választás, mint annál inkább ragaszkodni a hazaiság, népiesség adalékaihoz, miből még az a gyakorlati haszon is ígérkezett, hogy válságos időben épen a nemzetiségnek teszünk vele jó szolgálatot: így kényelmesen folytunk alá mint a fővény-óra, s kezdénk megállapodni a költészettel most a palócságon, majd Kemenesalján, Mátra körül, Hegyháton stb., mindaddig, míg egyszer azon vettük észre magunkat, hogy a magyar népiességet, mint nagy pénzt, apróra váltottuk fel a vidékiségben, s lassanként nemcsak az egyetemes embervilágból, hanem a magyarságból is kiestünk úgy nyelv, mint észjárás tekintetében egész az állatok s növények országába, amidőn költőink allegoria nélkül, egész tulajdonképi komolysággal kezdetek csudálatos dolgokat, mint nem mesét, beszélni a virágokról, madarakról; és szépirodalmunk *Falu pacsirtája*, *Madarak pajtása* című versgyűjteményei ez uton álltak elé teljesen új, életben soha nem nyilatkozott, hagyományból soha nem maradt eszmevilággal, képzelődési eredetiséggel. Azaz elvesztvén a szép eszméjéből az *emberit*, mint egyik szükséges mozzanatot, a *hazainak* vagy nemzetinek is magától, minden politikai viszontagság nélkül, szükségkép meg kelle romlani, a művészet alakainak oly torzulásokká silányulni, melyekben a költészet nem ismer magára. Most már a napi és népi állanak szemközt az örökkel és istenivel; s midőn e helyzetet kárhozzatjuk, korántsem értjük mintha a napi nem tartoznék az örökhöz és a népi az istenihez; sőt inkább az örök és isteni hasson mindegyre, s a napi ne legyen gondolható ama hatás elfogadása nélkül, hanem a tudomány és izlés nevében egyiránt ellene kell mondanunk a képzelődés szörnyalkotásainak, melyek értelmét kikapá a sátán, és azon egyoldaluságnak, mintha az isteni és örök pusztán csak napi és népi köntösben szeretne és akarna megjeleni mindegyre. Sőt többet mondok. Nemcsak a művészet és józan érület szabályai, a szépnek és szentnek tiszteletével, hanem a józan ész törvényei, az igaznak és valónak felfogásával is félre vannak téve az utból s mellőzve költészetünkben, azaz úgy az esztetikai mint a bölcsészeti eszmekör meg van vesztegetve, izlés mellett a gondolkodás világa is eléktelenítve. Nem sürgethetjük bár józanul, hogy a költészet csupa vallásos merengésekben álljon, hogy a szeszélyt, mint nem bele való elemet száműzze játékból, hogy valami nagy bölcsészeti tudósság-

gal fagyoskodjék: de viszont azt sem hagyhatjuk szó nélkül, ha a hitet botránkoztatja, a szeszélyt kizárólagos elvnek veszi, s a tudatból gunyt úz. Ide irok egy pár sorát Zalárnak, *Oh szép idők, arany napok* című verse végéről, melyben, úgy tetszik, a lángelmék balsorsát, viszontagságos életét akarja festeni; kik „tépik a koszorút homlokukról, tépik, szaggatják zöld leveleit”,

„S fel-felzognak: isten miért nem diszited
Borostyánkoszorúval homlokod?
Talán attól félsz, hogy *te is megőrülsz?*”

Nehezen hiszem, hogy Zalár előtt írt volna effélet valaha költő, de hogy utána még sokan irhatnak ilyet, nincs ok, miért kételkedni. Mikor az eszmevilág megromlik, akkor vége a reálvilágnak, s a tények sulya, tekintélye megszűnik, az ájult életen ismét egy jó szónak: az elméletnek kell segíteni. Ama sorok már valóságos mutatványpéldája egy ily megromlott eszmevilágnak, mely rendkívüliségben gyönyörködik, észieség helyett hóbortban tetszik magának, s legmagasb képzelődést lát az értelmetlenség hajhászatában. Igazán insaniens sapientia. Mert imádott legyen bár tuskót vagy szellemet, vagy ami ezek közé esik, isteneül valamely nép: mégis több jó véleménnyel, becsüléssel, nem mondom, ájtattal és megadással volt mindenkor iránta, jobbal, többel mint hogy ily gyalóan tiszteletlenül és felfoghatlanul szólott volna felőle. Mire támaszkodik Zalár éme rettentően tévedő sorokban: filozófiára, szeszélyre, a kor hitlenségére? Az első ilyet nem tanít, a szeszély pajkos, de szemérme-sebb, a hitlenségnek semmi köze koszorúval, örülhető istennel. Mégis e sorok meg vannak írva, meg! és példáját adják annak, mit szokott üzni a fékeiről leszabadult képzelődés, s mi az a független szabad rokonulása a képzeteknek, ha egyszer el van vesztve az eszmei középpontiság, az észí egyentartó suly. Most már bajos megmondani, haza-e vagy emberiség, népi-e vagy isteni ami hat és ihlet. Ész-e vagy képzelődés együtt, vagy külön ez amattól? Ugy látszik: emez utolsó egyedül magában, ridegen. De az ember lényege még sincs teljesen kimerítve benne, épen azért kell tartalmat kérnie néptől, időtől, élettől és szokástól; s midőn Zalár ellenkező uton jár, s nem gondol vele mit és mint mondjon, csak mondjon valamit: kérdésben marad: szólhatunk-e költészetéről, mielőtt bebizonnyulna, hogy az csakugyan költészet. Mert vegyük a történetben nyilatkozó költői szellemet a világirodalom legszédelgőbb s alaktalanabb költészetétől a hindu ájrjongástól, a görög fenkölségen (*plastica*) keresztül a keresztyény regényességig: mindenütt fogunk valamely alapot vethetni a képzelődésnek az emberi szellemben; csak Zalárnál és társainál nem. Természet utánzása, izlés elve, a humanum visszatükrözése, eszmeiség

vagy realizmus foly-e itt be elhatározólag? Egyik se. Reá még nevet kell találni. Ezt addig nem lehet, míg az eszthetikát új szakasszal nem bővítjük. Ilyen szakasz lenne már az, mely tanítana a nihilizmusról, s tárgyalná az eszmék exinantióját.

Ily tények valóban megdöbbentők egyoldalról, de másrésről szökemlő pontok (*punctum saliens*) a közmeggyőződés átalakulására. Fogja-e magát ily adatok ellen is védhetni a közvélemény, feláll-e sokáig velök az írói hitel? Én azt hiszem, hogy a *tények* fogják szükségkép előmozdítani a *tételek*, az elméletek revisióját, mintegy kívánni az ítéset nyomozó eljárását legujabb magyar lyránk ellen. Mert semmi kétség benne, hogy rossz elmélet szül rossz gyakorlatot, s az elmélet nélküli gyakorlat — költészetben most a puszta képzelődés alakításai — észnélküliség. De amennyiben oly példák, minő a Zalárból vett sorok csak ritkán fordulnak elő, hanem a kevésbbé túlzottak is elég bűn a művészet ellen; szabad legyen nekem oda nyilatkozni, hogy ama nihilizmusra igyekvő realizmus alapjául megelégedhetünk a középpontiságát veszített képzelődés tulságos nagyrabecsülésével; legalább a népi elem után, ebben helyezik a fő érdemet némely folyóirati kritikák, s költőink megdicsérése ama kettőben, mint igaz mértékben, van rendesen kimerítve, s a közvéleményben megállapítva, ami tüzetes ítéset nélkül nem csuda, sőt igen természetes.

De midőn magyarázok, nem vádoló. Ellenkezőleg, elfogadom a tényeket, mint tévedést, mint az egyéniségi elvnek, az eszményi ellenében követett egyoldalú méltatását, kimutatván hogy a rideg *eszményi* költészet holt *állat*; a rideg *egyéni* pedig holt *ember*; és amidőn én merem épen szabadságot venni magamnak, egyik, az eszményiség megostromlására egykor, most hasonló bátorsággal emelek szót az egyéniség tulságai vagy a középpontiságát veszített képzelődés csodás alkotásai ellen. Mert úgy gondolom és nem hibásan, hogy a felszólalás ideje igen itt van, s az irodalomnak érdekében áll számon kérni a történettől: mi annak oka, hogy mai lyránk oly égföldnyi különbség a régittől és beláttatni a közön-séggel: minő eredmény szülemlik az eszményiségnek, mint elevenítő, munkás elvnek, elhanyaglásával a költészetben; s hogyan nem érzük el mindig azt, amit el akarunk érni, hamis uton indulván nem hamisan. Mert ide gondolék akkor, midőn mind tartalom, mind alak dolgában *hazainak* jellemzém a legujabb lyrát, és *hazainak* lenni szép dolog: a haziság annyiszor volt ajánlva, dicsőítve irodalmunkban: most mégis kárhoztatom.

Alaposan kérdehetnők tehát: vajjon az eszményiség elhanyagolása oka-e mindannak, mi a mai lyrában vétkül rovatik fel? Én amondó vagyok, hogy igen, habár nem bírnám is teljesen, meggyőzőleg kimagyarázni, mert úgy tartom, hogy a belsőnek megromlása maga után siettetni a külsőnek megromlását is elmaradhatlanul. Ha tehát a formai részről is

mutatkoznak hiányok: igen valószínű, hogy igazok van azoknak, kik a népiességben keresik a külső forma megromlását is, mert a népiesség nem elv, hanem csak kelme, vagy talán érthetőbben: alkatrész. Hol a rész növi ki magát az egész helyére vagy hol a mellékesség állományi rangot nyer: kész a veszedelem. Egy, a test arányán túlnőtt, fej, láb vagy kéz miatt elvesz az emberi alkat idoma; egy kirívó hang leront minden zenei egyezményt. Az egyezmény nemcsak pusztá külsőség, hogy sorban, rimben hagyja magát észrevétetni, hanem gondolati bensőség is, mely nélkül a költemény ha még oly szépen van is kimesterkélve, csak lexikoni szavak s egymásra menő rimek szövedéke; s bizonyos igaz, hogy elemei szabotosság, törvényszerűség, egyarányosság, maga pedig mindezeknél több, magasabb esztétikai fogalom, mikor előáll a mozaik (rhythmus) alakjában. Ha mindamellett nem példa nélküli, hogy a költők vétenek ellene, az nagy okból megengedhető; és itt áll be annak esete, mit Horác mond: „Sunt delicta, quibus ignovisse velimus. Ubi plura nitent”; s ez a nagy ok soha nem lehet más mint a költői gondolatok fensége, szépsége, melyekre nyelv és nép, a maga eredetiségében, nem mindig alkalmas, például midőn a szó kevés valamely eszme visszatükrözésére, s a költő mer választani vagy teremteni újat, szőni beszédet ujonnan, másítani, fordítani a régi szólamokat, vagy ellenkezőleg nincs hatalmában változtatni új képeért a régi nyelven, ennek szokásain, természetén.

Aki már a legújabb magyar lyrát külseje után kezdené itélni: a fentebbiek szerint azon gondolatra kellene jőni előlegesen, hogy a tömérdek forma elleni vétség mögött annál több ragyogó és méltó beltulajdonok rejlenek. Nevezetesen nagyon megtaláltuk érteni azt az igazságot, hogy a magyar nyelv igen rímegény, legalább a némethez s más idegen nyelvekhez képest az, és jónak láttuk nem gondolni a rímre. Megengedem! De ha e roppant igazságot Tinódi óta folytonosan követjük vala, születetik-e valaha Csokonai, Kölcsey, hogy élőkét ne említsek? Hasonlóul ha elfelejtjük vala mértékét venni a magyar szónak, és nem tekintünk római és görög példányokra: lesz-e nekünk valaha Berzsenyi- és Vörösmarty-féle ódánk, épószunk? Nehezen. A mai lyra már a külső formában igen alant áll, s midőn elveti a római és görög mértéket, még azzal sem gondol, ami reá már előbbiek vívmánya, szerzeménye gyanánt jutott, s oly különös hazaisága mellett, minő eddig nem mutatkozott szépirodalmunk történetében, ügyet sem vet a tulajdonképi magyar mértékre, melyben zenénk, költészetünk a legpompásabban lehetnének — s vannak is már kivételesen — rokonulva; melynek fölfedezése, tudományos uton, épen a legközelebbi mult dicsősége. Részemről forma tekintetében koránsem tartom annyira szegénynek a magyar nyelvet, hogy bővülést, gazdagodást minden oldalra ne vehetne, hanem erre törekedni kell.

Mindnyájunk előtt ismeretes, mit tőn e részben Arany. De hogy itt is fölszedessék minden korlát, az lehetlen. Tinódi *vala* és *vala* rime tökéletlennek tartatik, de a homlokod és napod sem jobbak; ha megszabadultunk amattól, miért essünk emez utóbbi ráfogott rimelésbe most? Hanem itt is elmélet szükséges, a nyelv hangjainak rendezése, tanulmánya által; mikor az lesz egyszer csudálatra méltó érdeme Árpád nyelvének, hogy a régi Athén és Róma nyelvét teljesen vissza bírván adni a költészetben, az új népek és nyelvek modorának és módjának sem marad mögötte. ami nehéz ugyan, de többé nem lehetlen; mint példa pedig mása nélküli, egyetlen s ez nagyobb előny mindennél. Vajjon nem minden alap nélkül esik-e következtetni, hogy nyelvünkben a külső forma eme roppant képessége a tartalmi gazdagodás jövendőjére is kedvező kilátással kecsegtet?

Nem szükség tovább fejtegetni ez oldalt. Már eddig is könnyen unalmat okozok. Elég az hozzá, és ez kétségtelen bizonyos, hogy művészetünk a magyar legújabb lyrával nem hogy előmenetelnek indulna, hanem visszaesett. E visszaesés még akkor sem volna elnézhető, ha eszmei oldalról a gondolatok nagyságában vehetnénk pótlékot a külső forma hiányaiért, mint vett az angol egykor Shakespeareben, a francia a romantikusokban, mi Vörösmartyban, Petőfiben; s a végmegállapodással abban kell megnyugodnunk, hogy a hazainak és népinek elvé tüzése, bárminő szerencsés fordulatul mutatkozott is az irodalom terjedésére, az izlés műveinek közkinccsé tételére, szóval a műveltségnek a nép alsó rétegeibe átplántálására nézve, utolsó elemzésben, nem volt egyéb, mint a dolog könnyebb véginek fogása, a küzdésnek feladása, a törekvésről való lemondás, mikor a költészet gondba sem kerül már, hanem ered és nyúlik mint a fonó gép szála. Ahol tetszik, abba hagyom. A rövid lesz lyra, a hosszabb elbeszélés, a leghosszabb epósz. A kezünk ügyébe esés alkalma gyorsítja a termelést, s közelre tüze a célt a hasznosság elvében. Igaz, hogy sok vers iratott és kelt el a vásáron, de vajjon művelte-e a magyar közönséget, alakította-e az izlést: kérdések, melyekre az idő fog adni feleletet; én csak annyit merek mondani, hogy a napi és népi érdekek szemmel tartásában, a könnyű sikerülés szerencséjében valamely felsőbb érdeknek és sükernek kell csonkulást szenvednie, mert nem szenvednie, az idők eddigi tanúsága, az irodalomtörténet bizonyosága szerint, kész lehetlenség. A művészet világában is megtörtént a tagosztály. Minden realitás lett a népé, az eszmeiség meghagyatott reménybeliségnek azok számára, kik örök ifjúságot nem az anyagban látnak, hanem a szellemben. Szóval, a művészeti szabadság korlátainak fölszedése azt okozá, hogy lyránk szinte magánkivülségbe, ájultságba esett, s prózává hidegült át.

A részek kitünése, az elemek felszabadulása mindig az egésznek vagy a szervesnek nyavalyája. Egészséges koromban semmi különbséget nem veszek észre tagjaim között. Valamennyi meg van nyugodva, elégedve a maga helyén, s követi hűségesen parancsaimat; teljesíti pontosan kötelességét. A test egész. Ám lepje hőség fejemet, dulja csúz karjaimat: legott igen érzem, hogy fejem, karjaim mintha nem is tartoznának testemhez: feltámadtak életem ellen. A test beteg. Bontsd fel a szervület alakultságából az elemeket, válaszd külön egymástól p. a borban, leszen vized és valamid külön, de borod nem. Egy villanzsikra elemeire üti szét a vizet; a tapasztalás igaz lehet annál inkább, mert ami együtt volt, most egymástól elválva szemlélheti; s mégis a viz való léte nem az elemek egymásonkivüliségében áll, hanem a barátságos együttiségben; és ez az igazság.

A tapasztalás amugy szereti: mindig elemez és különít, s okoskodik a részekből az egészre. Jól tudja ugyanis, hogy p. a delej anyaghoz van kötve, s minden aggodalom nélkül zárolja, hogy a delej anyag, de súlyavehetlen (imponderable). Tudja, hogy a melegség hasonlóul testekben fejlődik ki, s könnyű lélekkel állítja, hogy az nem kézzelfogható anyag ugyan, de annál inkább elem, kelme. Jól van! De hát az elem, a kelme (Stoff) anyag-e vagy szellem, vagy közép a kettő között? A természetvizsgáló, ha éppen csak tapasztalatot épít, nem sokat törődik vele, mihelyt egy pár tünetemnyre okot láthat bennök; s mi sem törjük sokáig magunkat e kérdésekkel, hanem példának és ellentétnek egyiránt állítottuk fel a természetet a művészet előtt és ellenében.

A test beteg része csak névleg az enyém; a levágott kéz is kéz, mond Aristoteles, de nem része többé a testnek. Mint a test egészsége abban határozódik, hogy minden tag meghódol az egésznek: úgy a művészet is abban ép, erőteljes, ha elemei veszik és követik az uralkodó eszme szabályait, a szép törvényeit.

Az a bizonytalanság pedig, mely a természetvizsgálókat gyötörheti, midőn nem akarván tulmenni a kísérleten, s mégis erőkről beszélnek, melyeket külön magokban soha nem észlelhettek, tehát a sötét természetnek bizonytalansága a művészet világában soha elé nem fordulhat. Mert tartsa bár a természet buvára erőnek vagy kelmének, ami nem az, mindegy az eredményre nézve; ez eléáll, megjelenik akár helyes akár nem az elmélet, mert a természetet örök idők óta vezeti a belé vetett célosság törvénye: de a művészet kezeiből semmi sem ered tudatosság nélkül; így országa teljesen átlátszó, világos, míg a természeté sötét, tapogatózás; ez anyagi, amaz eszmei.

Minden eszmeiség mint egyebütt, ugy a művészetben csakis abban áll aztán, hogy a gondolatnak meghódol minden elem és kelme, az egésznek a rész, mikor a gondolat, mint vezérfény meghat és átvilágosít minden kelmét, népit nem népit s megjelenik bennök, nem következik hogy beléjök is zárkózzék örök mindenkorra kirekesztőleg, valamint nem szükség, hogy a természetben az erő azért, mert rendszeren anyagban mutatkozik, ugy foglaltassék ebbe, hogy nélküle gondolható se lehessen. Sőt inkább az erő nem az anyagban rejlik, hanem azon viszonyokban, melyek közé az anyag jut; s a művészet eszmeiségét sem az elem vagy kelme határozza, hanem azon fenség, mellyel ezeket uralkodása alá veszi. Mindnyájan tudjuk, mikép egy puskából kilőtt faggyu gyertya deszkaszálat keresztülyukaszt; a példa mindennapi; mégis nem a gyertyában rejlik az erő titka, hanem a módban és a sebességnek, mellyel lövetik, mértékében.

Száma nélkül idézhetnék példát a szellem mint a természet világából, s utoljára is ott fognék megállapodni tárgyamra nézve, hogy a kelmeiség vagy részletesség művészete sohasem forrhatja ki magát eszthetikai épséggé, egészletté; miután előállása is már visszaélésnek, a szép eszmeje megromlásának tulajdonitható. Ezek után tehát nagyon természetesnek fogja találni az irodalomtörténet fürkészője, hogy legujabb lyránkban követelő fontossággal lépett föl a részlegesség, a kelmeiség nemcsak a hazai vidékiségek kiemelése által, hanem a cimeknek is a tartalomhoz képesti különc megválasztásával, mikor mind ritkább a régi egyetemes (versek, költemények) elnevezés, annál gyakoriabbak pedig az alkalmiság színét viselő felirások. Az emlékezetbe már nagyon beszinlik magokat, mert véletlenül lepik meg a képzelődést, a mai lyrai gyűjtemények címei; s az ember nem tudja, mit várjon egyelőre a *szeszélydalok* vagy *romvirágok*, *szerelemi vadrózsák*, *kalárisok*, *tavaszi lombok*, *tölgyek* és *virágok* s más hasonló cégektől. Szembeötlük pedig, hogy az egész gyűjteménynek meg van a címe, az egyes daraboknak már nincs, hanem ha az első sor vagy a refraine van ahelyett felirva; és miképen a szeszély csak egy mozzanat a költői alkotó tehetségben, a tavasz csak egy része az esztendőnek, a romok a történetnek, stb., ugy a közös név alá is csak emez egyoldalúsági költészet sorozható, mi, dalolván egy kötetben romról, szeszélyről, lehetlen, hogy unalmat ne okozzon az olvasóban, miután nem minden költő oly ezer változatu mint Hafiz és Rückert és Petőfi, s kimerülésig ne vigye vagy ismétlésekre ne vezesse vissza a költőt.

„Kölcsey nekem egyszer” írja Kazinczy, „azt mondá, hogy a hexameter fecsegővé teszi az embert”. Igen jól értem, mit gondolt, ezt mondván Kölcsey, de azt még inkább, hogy nem a hexameter az ok, hanem

más. A mi nyelvünk hajlékonysága fölötte könnyűvé tette a hexameter csinálását; épen olyan könnyűvé, mint most népiesen írni. A korszerűség már azt hozná magával, hogy én is ahhoz hasonlóan mondanám: a népiesség fecsegővé teszi az embert. Kiki átlátja: sem a hexameter nem ok, sem a népiesség. Mindkettőt a külső formák begyakorlottsága, a könnyű süker szerencséje eszközli; mikor a formának, mint külsőnek felfogása miatt elzúrlik a tartalom, s a költői eszme hevenyészetben oszlik fel. Imé ez az ok, és nem a hexameter vagy a népiesség.

Mindemellett is, levén már eddigelé nem ugyan valami derék szer-
ves változása, hanem inkább az eszméhez való visszatérés által némi
módosulása legujabb lyránknak, én nem vagyok kis hittel a jövő iránt,
legalább amennyiben jó lesz egyszer reá visszaemlékezni. Nevezetes,
hogy Lisznyai és Szelestey, már a forradalom előtt ösméretes nevek, vol-
tak emez alrendű irány *legjelzöttebb* tényezői. Első már ezelőtt tiz tizen-
két évvel gyakorlá e modort, Szelestey pedig mintegy ketté törte magát,
amennyiben a legerőtlenebb egyoldalú, halvány idealizmusból csapott
által a legtestibb egyoldalú, pozsgás realizmusba; egyforma szerencsével
itt és ott! Lisznyainak pedig ma is azok a legszebb, s beccsel bíró költe-
ményei, melyekben a palócság vagy helyiség adalékai mellett és felett tul-
nyomó a nempalócság és nemhelyiség. Nem ugyan vidékiséghez, hanem
a szellem saját megyéjéhez kötötte magát Székely József a szeszélydalok-
ban. Hogy követte volna valaki, nem tudom. De a két elsőnek már akad-
tak utánzóit saját vidékeik szerint. Spetykó Gáspár nem kevésb pietással
zengi és helyszineli a gyöngyösi Mátravidéket, mint Lisznyai a palócsá-
got. Mikép Szelestey a Kemenesalját, úgy dudolja meg Csermelyi a
Hegyhátat, jegyzeteket is bigyeszt azonszerint a versek alá, elmondván
péld. hogy a nádasdi határban csakugyan minő len terem. Feltűnő mind,
e most említett írókon, hogy a positiv religió elemei, csak is mint elemek,
nagy előszeretettel, de annál kevesebb művészeti gonddal befoglalvák
költészetökbe. Bizonyos kedélycultus a természetben teszi az alapvonalt
Tóth Endrénél; szerelmi lágyság vezeti Tóth Kálmán költészetét, a kép-
zelődés merényletei Zalárét, míg Vajda János egyenesen a szenvedély
karjai közé veti magát. Körülbelül ezek a legjobban kivethető irányok,
melyek mindegyike ha nem sikerült is folytonos szerencsével, de mégis
mint ugyanannyi *kísérlet* megérdemli a műbölcsész figyelmét, igényli
fáradtságát annyival inkább, mert különösen Vajdában a tartalom afféle
gazdagságára találunk, mely szinte sovárgást kelt a velegondolás nagyobb
mértéke után. Egy lépés: benne vagyunk a dolgok rendes folyamában, és
rövid kitérés után, melyet egyrészt az idők rendkívülisége, másrészt az
elméleti oldal elhanyagolása okozott, folytatjuk a régít Berzsenyi és
Vörösmarty, Arany és Petőfi nyomain.

Lisznyai Kálmán valóságos költői tehetség, a tehetség minden árnyoldalaival. Példa vagy elmélet, tapasztalás vagy tanulmányozás egyikét sem törle el ezeknek, hogy nélkülök mindazt fölfedezhetnök, amit isten adott. Nála a költészetnek erős ösztöne dolgozik inkább, mint művésziessége, úgy értvén e kifejezést, hogy az ösztön minden hajlandóságot föltesz ugyan, de nem a hozzávaló kiművelést, pallérozottságot is. Viszonya magához a kültermészethez igen erőszakos, sőt amennyiben ő sokat megfigyelt a lég, föld tüneményeiből, s ezeket ép oly nagyra becsüli költészetében, mint például Vajda Péter a napot, Kölcsey a szellőt, de mindezeknél merészebb, a ráfogásig hütlen módon használja fel: versei gyakran szemrehányás a szellem ellen. A természetnek ez a megdulása több mint amennyit a költészet kíván, mennyit a poétai gondolat, hogy kifejeztessék, elégnék tart. Van is dolga aranynak, gyöngynek, gyémántnak, szinméznek, szivárványnak. Igaz ugyan, hogy a nép az ilyenekben nem *tudja* magát tartóztatni, de Lisznyai nem *birja*, s mi amannál nem gyakran megjárja, költőnek nem ritkán sok. Szinmézangyal, selyemlelkű jelző neki vajmi könnyen foly, sőt a bor aranytej, a köny lélek kiontott vére, a sejtelem szellemi árny, a kedv szellemi puskapor, a köny a szeretet vére, a remény arany buborék, a holdfény megtestesült ábránd, a hegedü hangjai fából arany karikák. Meg lehetünk továbbá győződve, hogy ő mihelyt nagyot vagy talán jelentest akar mondani: azonnal fölveszi isten nevét, a szent képzetet; mikor a falusi szegény együgyü ember módjára, ki but bajt, istenre, mint végső okra tünődés nélkül visz föl, neki hasonlóul isten csinál mindent, isteni és szent minden, ami nem is az*. Ur isten nézi magát a magyar rónában, mint tükörben; isten beszéde a vihar, isten ajka a lant; Tyutyu istentől lopá a nótát, meg búbánattól és szerelemtől *is*; a vendég isten madara, isten *vágta* ide a világot, istent iszik a borban, mert ő jelen van mindenütt, így a borban is stb. Mikor a költő ily kevéssé lehet el az Ur isten nélkül, nagyon megfogható, ha theogonizál, kosmogonizál; természetes átmenet a müthoszra. Hogy erre Lisznyait palócai vezették, könnyen képzelhető, mert maga is megjegyzi, hogy nálok gyakori hasonlítás ez: „olyan vagy mint egy kis isten”. Mindamellert nagy a különbség; mert a palóc soha sem szól így, ha templomai-ban oltárt nem lát, mint a palóc dalokból (második kiadás, 187. lap) magokból is kivehető; Lisznyai pedig talán éppen metafizikus akart lenni, midőn úgy fejezte ki magát. Hogy a szentnek módján tuli használata másnak is felötlött, nem kétlem. Azonban nem ez a fődolog, hanem a

---

* Vidékünkön, jól-e vagy nem jól, egy hangszerzemény jár *isteni* csárdás név alatt.

szerkezet, melybe foglaltatott. — Sugár, fény, szomorúság, méz, harangszó, erdő, mámor, kedv, a tokaji hegy, csata, homlok, rész (szent rész a hetedik ég üdvéből; *Dalzungora* 58. 1.), hit, ütés (a szivé), öntudat, áldomás, bubánat, panasz, harmat, hölgy, álom, csók, költői vágy, mosolygás, tündériség, napfény—mind *szent*. Látszik hogy e szó igen sokat ér, de le is van foglalva eléggé, s a találás mestersége általa könnyítve jó formán. De még itt nincs megállapodás. A konkrét tárgyak kifinomítatnak vele és lesz *szentség*, mégpedig *ömlő* szentség a hazáért kifolyt vér; azután van a szerelemnek *forró* szentsége, de szentség a levegő (ahol Kapisztrán beszél), szentség a seb, melyet visel Mecseriéért a huszár, míg a pacsirta éneke *hangos* szentség. Hasonlóul mintegy divatos szójárásképen jött be a költészetbe az imádat és imádság képzete, főleg Tompa gyönyörű dala óta, melyben a leánynak „imádságos kis szája”, van, nagyon helyesen, szépen. Kiki észreveszi, hogy ezek, valamely vallásos kenet, a religio megyéjéből áthozva. Semmi szó ellenök, de úgy mint Lisznyai él velök: mindennapiasan nem mindennapias képzetekkel, talán sok is már és megkivánja az ítéset hozzászólását.

Mondottam és mondom ismét, hogy Lisznyainál kedves kör a pozitív religio köre és pedig inkább utóbbi mint előbbi korában költészetének. Tehát a realizmus mellett idealizmus, s gondolhatná valaki, hogy szerintem is nagyon helyesen. Ám gondolja, de ne siessük el ítéletünket és elmélkedjünk egy kissé. Hadd elemezzem eme költői eljárást. Látnivaló, hogy ahol a szentség *ömlő*, *forró*, *hangos* jelzőkkel van ékesítve, ott nem igen sok ügyelet volt a költői szépre, s más jelzők is megjárhatták volna, p. a vér lehetett volna *piros* szentség, a szerelem *bájos* vagy *édes* szentség, a pacsirta éneke *légi* vagy *tavaszi* szentség; vagy megfordítva: szent pirosság, szent forróság, szent hangosság stb. Az efféle inogó jelzők nem mutatnak átgondolt szerkezetre; mert bár igaz hogy a vér ömlő, a szerelem forró, az ének hangos, de még azért nem szükség, hogy szentség is legyen. Vagy azt kellene tán hinnünk Lisznyai szavára, hogy ami nem rossz, nem rut, mindjárt bevonatik a szép körébe, mihelyt szentnek mondatik? Koránsem. A szépet szentté sublimálni épen oly esztetikaellenes, mint reállá condensálni; benne mindnem találhatunk gyógyirt a közrendűség nyavalyája ellen. „A szép művészség”, mond Kölcsey, „nem tárgyazhat egyebet a szépnél, és Sulzernek tagadhatlan hibái közé tartozik, hogy ő a szépművészségnek minden ágait morális oldalról szerette tekinteni.” Ohajtom, hogy e helyütt a religio is értessék, melynek elemeit dolgozza fel Lisznyai; mert gyakran kér ugyan ihletet, szentséget a religiótól a művészet, s viszont ettől dísz, fényt, pompát amaz, de azért mindkettőnek megvan saját eleme annyira, hogy míg egyrésről belső érülködésben vannak egymással mint eszmeiség, másrésről ellentétei egymásnak mint

történetiesség; s míg a religióban a külső semmi, hanem az ájtat, a szív belsősége minden: addig a művészet csak mint külsővé lett belső, alakba öltözött eszme felfogandó. És mert alak, mert külső, mert érzékelhető a művészet: van benne helye, módja mindennek; s a lángelme sem veheti zokon, ha megjegyztetik alkalmazására, hogy ez a vonás, ez a szín, ez a szó, ez a gondolat nincs a maga helyén, nem illik oda.

Jogot érzek ennél fogva kimondhatni, hogy Lisznyainál épen a religio elemeinek felfogása, ha netán ovó nyilatkozat vagy felelet akar lenni azok ellen, kik nem látnak elég idealismust vagy az elemeken uralkodó eszményiséget nála, szintén oly szerencsétlen, mint a népnek előszeretete, azaz ismét egyoldalúság; mert a költészetnek nem szent kell, hanem szép; a nem szent is lehet szép; a szentnek mint olyannak semmi köze a széppel, vagy csak elem s alkatrész gyanánt. Igaza van Kazinczynak, mondván:

„— Aki napjait
A szépnek szentelé, s még a valót is
Azért kedvellé mert alakja szép.
Mert a való s a szép egy tő virágai,
Testetlen lelken úgy nem lel kecsét,
Mint a lelketlen testen nem találhat.”

Sőt többet mondok. A szép, ha tulnyomó érzékkel, fölös mérvben vitetik át a religióba, úgy megvesztegeti, elkülsőíti ezt, mint ez, uralkodó befolyást nyervén amarra, belső töprengéssé, rejtelmes alakossággá, értelmetlen müthosszá teszi a költészetet. Ha mégis a szép és jó, végelemzésben nemcsak egymás helyett állnak, hanem egymást kiegészítik, mert a jó cselekedet egy uttal szép tett, s viszont, oly régi igazság, hogy a *szépjó* fogalmát Plátóból már a görögöknél is ösmeretesnek találjuk; igen, de mindegyiknek a maga rendén és elemében kell előállítatni, s ez fődolog, mit úgy látszik, Lisznyai nem tud. Azonban mi neki a religio, vagy az, amihez ő imádással vonzatik? Felelet az, ami épen szóban van, p. madár, napfény. E tekintetben ő úgy jár el, hogy nagyon nagy nagyításokat, illetőleg ráfogásokat használ s épen, mikor elérné a fenségést, fagyossá jegecedik. Olvassátok csak a *Dalzungora* első versét: *Hol vettük a dalt*, vagy *Tündér Ilonát* a 16. lapon. Ő igen szereti a madarat, s könnyen feltalálja benne a maga alanyiségának megfelelő tárgyiasságot, s elhiszi, el akarná hitetni velünk, hogy az úgy van és nem máskép, ekkor egész kebelével neki lát, hogy megdalolja. Ő szereti a madarat, a madár énekel, s ha kérdésbe tétetik: mi adott a szívnek hangot? feleli: a *madár* és szerelem, azaz, hogy csak a madár, mert a második szakban *már* kivallja, hogy

„Míg madarat nem hallottunk
Nem volt nóta, nem volt dal:
A szerelem is néma volt
Titkos fájdalmaival.”

Hasonlóul Ipolyi Arnoldnak ír ő egy regét a napimádó magyar őskorból, — természetesen a napot kell előtérbe hoznia —, s ha elébb madarat imádott, itt napot imád s nem oly elfogultsággal, mint az őskor, de a reflexiók egész özönével hisz és mond a régi napról új dolgokat. Már például új dolog az, hogy a nap

„Szent fényéből van a lélek!
.....
Ez által támad szívünkben
A szerelem, az akarat;
Ettől születik fejünkben
Az igazság, a gondolat.”

Ha már a gondolat is a napfénytől származik, jó volna tudni: melyik tökéletesebb: a lélek-é vagy a fény? kétségkívül a lélek. Mégis ez lesz amabból. „Igaz öreg hit!” mondja ő; igen, de akkor így nem daloltak, hanem imádták a napot minden megkülönböztetése nélkül a fénynek a lélektől. Hogy ez amabból származik, mai ember mondja, ki érti a különbséget a kettő között, de költői célból, mert épen szükség van rá, a régiekre fogja; miből láthatni, hogy imádná ő a napot, ha régi lehetne, de a régiek, ha így gondolkoznak vala, megfordítják a theogoniát és szellemtől származtatják a napot és nem úgy mint az ujkor Lisznyaia. Szintugy a madárdallal is. Zenébe innen olvadt át a világ népeinél:

„S a legistenibb dalműben
Madárdal szelleme él.”

Ez a beszéd a legszebbet akarja mondani a madárdal felől, s hogyan mondja azt? Legelsőben is megfordítom a tételt így: madárdalban isteni szellem él. Jó volna-e ez? Jó, mert mikép a borra mondja Lisznyai, hogy benne istent *iszik*, ugy *hallhatná* madár énekében istent annyival inkább, mert a dal nem oly anyag, mint a bor, de sőt igenis méltó alak, hogy benne jelenjék meg az isteni, mindamellett ő azt nem teszi, mert kevésbé reál. De a fennebbi mondatból ily értelmet is jó volna kifejtetni: a dalműben isten szelleme él. Miért ne? Még mindig ugy képzelnők istent, mint aki meghatja a madárdalt és dalművet, de ha mindezzel átellenesen az mondatik, hogy „az isteni dalműben is a madárdal szelleme él”; ez ami nem igaz, s a dolgok tárgyiségának alanyiségünk szerinti erőszakos átfordítása, ferdítése: vagyis ő, mert szereti a madarat, olyakat fog reá, amiket neki tetszeni tetszik, s ez a valónak eltagadása: hamis képzelődés. Hagy-

jük ki csak a dalból a kosmogóniai erőködést, s engedjük folyni a madárdal valódi tartalmát, mint a dolog természete kívánja, a költészet célja megengedi: fogunk birni egy meglehetősen dalt, eléggé naivat arra, hogy szeressük, most pedig eléggé magasra csigázottat, hogy benne alig találjunk valami érdeket, *emberszerűt*.

Igen, ez a szó az, amit Lisznyainál valóban sajnálattal nélkülözünk vajmi sokszor. Mi minden nem mondatik el egy havasi pintyről, az álmódó sasról, a magyar rónáról, a magyar csillagzatról stb.? A palóc dalok Lisznyainak kétségkívül legfrisebb művei, mint ilyen közvetlen, magoktól jött mesterkéletlen dalok, még nagyobb részt az ő jobb erének kifolyásai, a megélt viszonyok zengelmei. Ő belső frigybe lépett a palócokkal, kik között folyt el gyermekkora; ünnepeik, játékaik, toraik, szüreteik, temetések; lakadalom s menyekzői szokások, gyűrűváltás, vőfélkedés; hagyományok, legendák stb. mint közvetlen nézlés, tapasztalás mélyen nyomultak képzelődésébe, s utánok az addig nem méltánylott költő — némely közbejött sorsváltozások is keltvén az érdeket, részvétet iránta — majdnem váratlan hirre kapott, s teljes meggyőződés szerint, jó okon. Dalok, melyek holmi szokásrajzoló, kelmeiséget lehelő, statisztikába, népismébe tartozó elemtől valamennyire feltisztulvák, azaz inkább költői érdemben irattak, vagy sükerültek, aprók és nem aprók, érzelmi és elbeszélők, a palóc dalok között igen szép számmal találtak. Bennök eredetiség, fordulatosság, könnyedség és kedély, mindig saját költői tartalom, még ha palócféle sajátsággal is eléadva, önkéntelenül is vonz, megragad, mulattat. Nem érzem magam kötelesnek egyenként venni szemle alá e dalokat; de ha kívántatnék és szükség volna reá, azt is elvállalnám és nem vallanék vele szégyent, ha dicsérnék. Ez akkor lett volna idején, mikor a palóc dalok megjelentek s megüték az emberek képzelődését mint Kalifornia hírei; mindamellett most sincsenek elkésve. Hanem azóta sok változott. Lisznyai a közvetlenül szemlélő, figyelő palóc poétából elmélődő palóc metafizikussá lett, és elhitette magával, hogy amit látott eredni, végbemenni gyermek- és ifjukora folytán *az életben*, mert valósággal eredt és végbement, és becse volt: annak is lesz becse, ami ered és végbemegy, nem ugyan az élet, hanem az ő *képzelődése világában*. Ezt ő nem tehette másképp, mint megfordította a gondolkozás rendét, a lét kategóriáit. Nála sok származik abból, amiből nem származik; alsóbb rendű állítatik a magasb rendű helyére, s a legtávolibb eszmék hozatván együvé: valami nagy képzelődő tehetség jeleit látjuk ugyan műveiben feltűnni: azonban nem úgy van, mert semmi sincs oly közel egymáshoz, mint a szélsőségek, ahonnan kerestetniök nem is kell, hanem csak elővételni, mert azok örökös készlet, legkönnyebben kapható jóság. Ami bennök magát otthon érzi, korántsem [!] a szellem, mint

jobb részünk, hanem a szeszély, mint az elme különce. Egy szeszélyes angol nő felhág egy régi hős oszlopának tetejére, s levelet ír barátjához: „kelt Pompéjus oszlopa tetején” alirattal; barátja éppen Kairóban mulat, elérte a tréfát, s válaszol: „kelt József kútja fenekén” adattal; és mi habozás nélkül mondhatjuk reá: szellemdús társalgás. A költészetben nem mindig, hanem csak igen ritkán szép az ilyen ellentét s felhalmozva, mint Lisznai *Egy negyedrészt Epikurjában*, csömörletes. Nem akarok jövendölni, de nekem úgy tetszik, hogy Lisznai Kálmán költészetén már eddig erőt vett az a szomorú miszticizmus, mely való létnek veszi a nemvalót, s csudálatos lényeket rajzol együvé, hoz egy társaságba, saját alanyiségének oly fensőségi állásban tartásával, hogy attól függ a sötétség, a fény a természeti világban is; tehát az alanyiség mint ok fogatik fel, holott elég volna, elég is volt eddigelé, ha tükre volt ember kedélyének a külvilág, vagy ez irta le magát abban. Bromley és Oberlin a tulvilágot, mely nézelődéseikben nekik feltűnt, helyiratilag rajzolák le; az utóbbi még térképét is vette, melyen kimutatá falusi embereinek azt a helyet, hol fognak letelepülni holtok után. A subjectitásnak eme nagy üressége valami szomorúan nevetséges, már magában feltarthatlan állapot ugyan, de ne feledjük, hogy elválhatlan tőle a szentnek képzete és a képzelődés sehol sem úz oly veszedelmes játékot, mintha éppen a szenttel foglalkozik, mert bensőséggé hazudja az egész külvilágot, mikor ez, mint való egész tárgyilagossággal érvényben mutattatik fel könnyű módon, könnyű szerrel a saját kamarából, melynek kulcsa mindig kezeink közt. Kiki jól emlékszik amaz ifjú lángolásu egri hangokra Petőfitől, melyben költő „ha kedvének magva volna, s elszórná a hó felett, Örömerdő koszoruzná a telet.” Tetszetek ezek valaha. Lisznai hasonló melegséggel, de már nem föltételesen, hanem egyenesen, határozottan énekl:

„Tüzes lelke a vészfelhőt
Melegen besugározza.
Mennyköveit meglágyítja,
Szerelemmel elolvastja.”

Legott felötlük a különbség. Petőfi még fölteszi az okot (ha volna), Lisznai már ennyire nem érzi magát kötelesnek; hanem categorice kimondja, amit gondol. Ez prózai, mint egy napi parancs; amaz költői, mint az ábránd. S honnan mégis az oly annyira erős ragaszkodás egyébutt az érthetlenséghez, a delejesség, a tündériesség, bűbájosság varázsaihoz? Mint egykor a természettudományban mindent a magnetismusra vittek vissza, a tevő és tagadó sarkiaság elmélete szerint, úgy Lisznai-ban is eme két szélsőség löki fel magát, helyzetek indokolása nélkül, van, nincs reá szükség, minden nyomon és kedélye

Fel vagyok mentve, úgy hiszem, ama nem igen mulatságos műtételtől, hogy Lisznynak egyes verseit taglalgassam, nyelvi és egyéb apró hibáit szemelgessem. Én a nagyát keresem, ott tapogatózván, hol az elvek szigora parancsolta. Nem hagyhatom mindamellett szó nélkül amaz oldalt költészetében, melyre úgy vettem észre, maga is sokat tart, t.i. a palóc „műthoszszerű szokások, jelképes költői kifejezések” oldalát. Ne higye Lisznynak, hogy emez adalékok iránt oly kegyelettel volna mai világ szerint a palóc, mint ő a maga gyermekkori kedélyének fenmaradt bizonyágtétele után vallja, bizonyolja. Itt is többet látta ő azokban, mint más, mint magok a művelt és nemművelt palócok a gyermekkori éveken túl láttak. Itt is az ő alanyiséga a főtenyező; s bár egész tudatteljesen jegyzi meg, hogy a „jelképes kifejezéseket”, melyek a palócságban a „cigány purde” előtt is ösmeretesekek, nem érti s mégis lerántja Gyulai, ami úgy lehet, de mit nyernek vele ama „műthósszerű szokások és kifejezések” egyebet, minthogy „az utolsó kis cigány purde is tudja”. Azokat lehet tudni, de ez nem elég. Azokat használni kell mint életelemet, mint folytonosan jelenlevőt, melyben élünk, mozgunk és vagyunk; nem pedig elővenni, mint költészkedésének tizenkettedik esztendejében, Lisznynak. Ez maga is mutatja, hogy a palócok között nem él többé oly parázs frise-ségben a műthosz; hanem arra már ott is emlékezni kell, és kell találgatni, utána járni értelmének, tartalmának, mert a közvetlen nézés utján szerzett és birt tartalom és elevenség kihalt belőle, s legföljebb száraz csontváz maradt az utódokra egykét szóban, kifejezésben, mely életre, szokásra emlékeztet, minővel az egész magyar nyelvben és nemzetben vagy a haza egyes vidékein mindenütt találkozunk. Ki fogja kétségbe vonni, hogy tömérdek ferdítés, félreértés lopakodott be az idők során emez elhalványult regehitbe, s reá oly követelőleg hivatkozni, mint Lisznynak, csak az foghat, ki a gyermekvilágnak ír és nem a nemzetnek. Ha pedig csakugyan vannak fenn ereklyék, használtassanak fel péld. régi korba téve, ó zamattal, drámai, épósi helyzetekbe, de nem oly előkelő tekintéllyel, hogy értők irassék a dal, hanem ők tartsák szerencsének, ha fölvtételre méltattatnak; különben úgy kirínak, mint a régi angol színész, ki világos nappal az utcán is veres nadrágban és kipirosított arccal járt, kelt a jövő menő élet hemzsegései között. Történjék pedig, hogy valaki ne maradhasson nyugodtan e műthoszok ingerétől: írja össze rendesen, egyszerűleg, prózáilag, minden maivá tétel nélkül, az irodalomnak; nem fognak azok elveszni. Aztán nem is palóc, nem is műthósz mindaz, amire mondatik, hogy az. Mert az ország egyéb vidékein is hallhatók, kivehetők

amaz elemek, műthoszszerű szokások és költői jelképes kifejezések, saját helyi színezettel; és tulajdonképpen nem is annyira a magyar népei, mint inkább a vele szomszédos oláh és szláv honosinkéi. A palócság már ilyen összekötő vidék a magyar és szláv faj között, s könnyen vehetett mástól, de tarthatott — és vett és tartott — is még őskorából ilyen ereklyéket. Részemről magam is oly vidéken születvén, mely közel találkozik a ruthén fajjal, sokra emlékezem gyermekkoromból, de amint gyakrabban társalkodtam az ugynevezhető belső magyarsággal, igen jól jut eszembe, hogy apródonként el kelle maradni ama gyermekvilági emlékezeteknek, mert a magyar elme soha, vagy csak igen-igen régidőben lehete előkelő hajlandósággal ama „műthoszszerűek” iránt, melyeket Lisznyai ajánl és terjeszt, de melyek nem is műthoszok, hanem inkább igaz neven babonák. A műthoszra, mond Schelling, kettő kívántatik, u.m. *elsőben* is thegoniai műfolyam (theogonischer Process) a tudalomban, mit megelőző *másodszor* annak előfeltéte, hogy az ember az istenséggel állományi egység összeköttetésében áll; s isten ő benne mint kedvelt természet mutatkozik. Magyarok istene, Tündér Ilona, vagy némelykor Magyar Ilona, Táltos, ezek nálunk a valóban műthoszi maradványok, nem pedig a palócok babonái s bárgyu kegyeskedései; melyekkel vagy melyek nélkül a magyar költészet sem nyer, sem veszít. Még az a nagy madárszeretet sem valami nagy hazaiság, vagy eszthetikai nyereség. „Három jó madár, gyönyörű madár” kifejezések eléggé tanúsítják. Népünknel ez inkább csak guny, mint különös tetszés tárgya. Az igaz költő az élet világát, az embervilág lényegét, a szellem bensőségét tárgyalja, „tükröt tart a természet elé”, s nem támaszkodik kihalt szokásokhoz, gyermekvilági képekhez valódi céljának tévesztése nélkül máskép, mint alkalmilag, jellemzőleg az idők szerint, de annál ragaszkodóbb kebellet öleli a jelent, mint dalnok. Lisznyainak vagy legalább oly erős műthoszi hajlandóságu költőnek, ezelőtt három, négy száz esztendővel kellett volna születni. Akkor még elég volt az irodalomnak egy egy népszakadék lelke szerint és nyelvén szólani, mint a régi nyelvemlékek is mutatják. Ma nem oly keskeny már az irodalom medre; s a műveltség egyetemi hatásától mintegy elzárkózni a költészetben provincialismus, minek értelme nincs, kivéve ha babonák, elidősült szokások melegítettnek föl, mint a CXVIII. palóc dalban, mely pusztá kelme; vagy a nyelv tájiasan (pl. szomorkog^{vik}, szomorkodik h.) használtatik, mint a LXXXIII-ban, mely igen szép, s még szebb volna minden palócság nélkül, mi nem is egyéb, mint a nyelv egy pár alakjának palócos használata. Vala-e lényeges szüksége Lisznyainak a palóckodásra, megtetszik, mihelyt szebb dalait olvassuk. A karancsalji kis leány lehetne bodrogközi is; a dal mégis szép lenne. Hogy a tiszteletes: *tyiszteletes*, a diófa: *gyiőfa* alakban iratik, ez számba sem jó; ez ugy nem palócság, mint

ha „csiklandós” a leány. Az ily külsőségek becsének el kell veszni; de hogy még nevekedett, nem sokára meglátjuk.

VII.

A kelmeiség, a vidékiesség költészete, mint olyan, azaz magában véve, nem sokáig maradt egyedül, Lisznyai utód nélkül. A dunántuli szép magyarság kebeléből, hol Berzsenyi és Kisfaludy Sándor éltek és munkáltak az ó és új költői népek nyomain, szakadt ki a kemenesalji költészet képviselőjéül Szelestey László, tele tüzzel, tele szívvvel az irodalom és nemzetiség virágzása iránt, nagy reményekkel és gondolatokkal a magyar költészet ujjá születése felől. Nem tudok egyhamar példát reá, hogy a nemes tűz és lelkesedés oly kiváló szeretettel fogadtatott volna, irodalomérti küzdelmeket oly részvét kísért volna, mint Szelesteyben. Igazán a magyar közönség, főleg a Kemenesalja, ritka pártoló szivessége meglepőleg nyilatkozott iránta, miből önként foly az a következtetés, hogy Szelestey, mint becsületes derék magyar hazafi, mindnyájok tiszteletét kiérdemlette s birja. Ez így van a maga rendén.

Semmi hazafiúi vagy polgári tisztelet nem tartóztat azonban kimondanom, hogy midőn a tisztelő közönség eme nagyra becsülést a derék férfiú költői működésére is átvitte, csalódott; mert a Szelestey felé nyilatkozó részvétet jó *szándékának* tulajdoníthatni, nem *tehetségeinek*. A *személyi* érdem van becsülve a *költőben*, s engem, mint műitésztt valamely kegyetlen kötelesség int és kényszerít elválasztani egymástól a kettőt s abban amit ezentul mondandó vagyok, semmi más tekintetet nem ösmereni birámul, mint az izlés, a tudomány hatalmát, tekintélyét. Nem mai történet az, hogy szépirodalmunk tévuton jár. Nem mai, hogy az itészet, jól roszul, szemére lobbantá tévedését. Ez mind semmi volna még, de a széptudomány ellen hamis tanok, állítások ellen homlokegyenesti állítások vettettek föl; az itészet, mely magában nem igen kedves foglalkodás, hanem annál kényszerítőbb szükség, úgy iratott ki a közönség előtt, mint valamely nyugtalan elme viszketeg, kákán is csomót kereső kötekedése, melyben több az irigység, káröröm, mint a tiszta jó akarat, használni törekvés; miért a közönség előtt annál gyanusabbá tétele csakugyan meg is kísértetett, ha jól sejtem, meglehetősen foganattal. Így történt hogy forradalom előtt s után a szépirodalom legtermészetesebb módon juthatott olyan elmék vezetése alá, kik arra sem belső szeretet sem megelőzött műveltség által nem voltak jogosítva. Ez, úgy hiszem, mai nap már irodalomtörténeti esemény, s egyes, általam netalán felhozandó adatok — s példáktól nem várja igazolását. Csuda-e, ha némely szerkesztők (és ez a

nagyobb rész) föllépése olyformán végződött, mint Toldi Miklós ugrása a festett szőnyegre, hogy magából a házból esett ki az utcára, ők pedig a szépirodalomból mindenestül a köznapiságba. Igen, a magyar szépirodalom tévedése s ennek fölfedezése nem mai. Mégis egész könyvek, versgyűjtemények szóratnak ki az olvasó világba szülemelni apróbb gyűjteményeket, mint Csokonai csikóbőröse „apróbb kulacsokat”. A kelmeiség terjed. A vidékiesség hazaiság jogát igényli; s hallgasson az ítéset? Ah ti vidéki elmék, ti szegény költők! Nektek egyedül azon esetben volna tán kedves egyetlen a haza, csak akkor nem tépnétek föl talán vidékre, tájékra, szokásra, ha egy darab szirtből állana tenger közepén, mint Odüsszeüs Ithakája? De ti alföldet, palócságot, hegyhátat csináltok belőle, s észre sem veszitek, hogy olyat daraboltok, ami annál könnyebben darabolható, mert nem szirt, s nem kevésbé van kiteve mindamellert a hullámok csapkodásainak, mint akármely sziget az óceánon. Reméljük az időtől. Majd eljön a mi hazánk Odüsszeüse is egykor, ki egyiránt fogja szeretni a kenyértermő sikot, s borontó hegyeket, a dinnyés Nyirséget és makkos Bakonyt; fogja pedig szeretni annál inkább, mert a szeretők száma naponként fogy, látván, hogy épen a költők osztoztak meg nagyevű elődeik hagyományán, mint Nagy Sándor birodalmán a kis vezérek. Kétségbe kellene esnünk a jövődőről, ha eme költői felekezet csakugyan uralkodó hitre jutna, a közönség még sokáig vesztegelne ámulásában. Hazánk nem nőtt, keblünk szűkebb lett.

Költőink közül egy sem vallotta magát inkább a népiességhez, mint Szelestey. Ő nemcsak irt verseket szerinte, hanem fejtegette is röviden elméletét. Hat éve, hogy *Kemenesi cimbalmának* előszavából kivonatot közölvén (Szépirodalmi Lapok, 1853. 659., 675. lap), igyekeztem ez irodalmi egyoldalúságot, mint tarthatlant, megszüntetni midőn állításainak igazolhatlanságát vitattam. Ha Szelestey előtt kedves az irodalom ügye, — ami valóban úgy is van —, neki kötelessége lett volna mélyebb vizsgálatokba ereszkedni, nem hogy engemet cáfoljon, mert ez nem fő dolog, hanem hogy mind neki mind az elvnek, melyet vall, becsületére válandott tisztaságig küzdje fel nézeteit. Jól emlékszem, hogy valamelyik lap tárcájában határozott visszaigazítást kaptam tőle, az igényelt tősgyökeres magyar *eredetiség* banális emlegetésével. Majd nemsokára szerze ő ismét és ajánla Kemenesi barátainak egy újabb kötetkét, *Falu pacsirtája* címűt, s megint jónak látta elméletet tolni az előszóba, hol újra nyilatkoztatja szépirodalmi elveit s következő formán részletezi. A népköltészet azon alap, melyen „...fejlődhetik nálunk egy tisztán eredeti nemzeti költészet, mely ... menten minden idegen zománcoktól, a magyar élet hí kisugárzása és tüköre leend.” Ő már a népet úgy nézi, mint „nyelvünk sajátságainak, nemzeti szokásaink s érzületeinknek leghivebb antiquariusát”;

„pietással” szemelgeti „házi életének szekrényéből az általa megőrzött kincseket”, s nem ohajt szigorúságot a magyar élet ezen erekllyei vizsgálatánál s a „nyersebb eredeti tételek (kitételek) megítélésénél”, s int hogy „ne gyengítsük egyelőre az alapot, melyen építeni akarunk tulszigoru izléstani fogalmaink által, mert könnyen kivetköztethetjük eredetiségéből, minek aztán az lesz eredménye, hogy meg levén hamisítva az alap, torz sarjak fakadnak belőle”. Végre így fejezi ki magát: „én úgy vélekedem, mikép a költészetet nem kell elszakasztani az élettől; a természetiesség alapján fejlődjék, igyekezzék eredetisége megtartásán, legyen meg benne eltorzítlanul jelleme, zamata, lelke is azon életnek, melyet feltüntetni hivatása lön.”

Kár volna el nem érteni emez elmélet irányát, célját, horderejét. Bizonyos hogy Szelestey tollából ezt az idő sanyarta ki, midőn a régibb évek folytán az itészet visszahatást igyekvék kelteni az elnyütt, elsatnyított népiesség ellen, Greguss, Gyulai s mások hozzájárultával. Ha benne theoria ellen theoria nyujtatik, cáfolat vettetik föl, magára véve nem nagy fontosságú körülmény. Nagyobb dolog, hogy ez készantagos, öntudatos folytatás, és pedig oly tanok és tételek folytatása, melyeket terjeszteni kár, egy különálló szépirodalmi közlönynek pedig vezérelvekül fogadni el, valóságos szerencsétlenség. Mégis úgy történt. Ő ezen elvek „nyomán irt egy kötetke népies költeményt” és szerkesztett egy félheti szépirodalmi lapot azután, mikor már tudtára volt adva, hogy fogalmai alapnélküliek, utjai hamisak. Így ő a népies iránynak legelhatárzottabb szószólója elméletben mint gyakorlatban, s ha szavaiból az a kevés sem tetszenék ki, hogy legalább *szeteri* az elmélkedést — mai korban ennyi is nyereség — nem érdemelné hogy említés legyen róla: így azonban hagyjuk őt magára, mint az ellőtt nyilat; majd csak találkozunk vele a célnál, az egyes műveknél, ahol is alkalomszerűleg rajta leszünk, hogy belátás keletkezzék mind az ő, mind az olvasó lelkében afelől, mennyire nincs tisztában Szelestey ama szép szavakkal, mint ferdíti el értelmöket, rontja el magát azaz költészetét alap nélküli, jóhiszemű ötletekkel, ráfogásokkal, melyeket theoria gyanánt vesz.

Épen itt, épen most van helye azonban, hogy visszatekintsünk Szelestey költői pályájára, elvi oldalról. Vannak tőle versek már 1839 — 40-ből *Költeményei* között. Ez idő még csak szórványosan ismerte, üzte a népköltészetet, úgy az író mint az olvasó részéről; és Szelestey csakugyan azok közé való, kik az egyoldalú eszményi elvet, s ezután valamely erőszegett költészetet pártoltak, létesítettek amint Kunoss, Császár Ferenc példájában előképet is birtak már. Tudnivaló, hogy a népi elemnek a költészetbe való szerves, életerős felavattatása, ennek széptani lehetősége, szükséges volta épen azon évekre esik, melyek alatt lépe ki a világ elé

Szelestey mint dalnok. A süker, mely mind az elméleti mind a gyakorlati oldalról mutatkozott, s az egész nemzetben élénk viszhangra talált, Szelesteyre nézve, hihetőleg, meglepő vala, oly meglepő, hogy közepette a szépirodalom ez uton nyert újabb lendületének, szokatlan s mégis oly hamar megszokott fordulatának, nem láta jobb módot mint a népi elemnek, melytől hemzsegségsbe, forrongásba jött az élet és irodalom, határozottan, lelkestől, testestől melléje szegődni. Vele csak az történt, mi szokott történni olyanokkal, kik a tényeket mintegy földrajzi kiterjedésök után mérik a fölszinen, s nem ékelik át a gondolkodás beható mélységével. Könnyű volt neki ezt is oly egyoldaluan fogni fel, mint az eszményiséget; könnyű volt csalódnai, eltévedni. Vörösmarty *Szegény asszonya* jut eszembe, ki csupa jó szívből elégnék tartá a fele imádságos könyvet magának, felét másnak. Szelestey költői pályája is, nem kétlem, ily rosztat nem gyanító, őszinte kegyelettel oszlott meg két elv között, s most „fele ide, fele oda”, ugy mint a forradalom elé s után esik, mint valamely irodalmi általvető: az eszményiséghez és a realizmushoz. E részben munkásságán bizonyos szerencsétlenség átka fekszik: sohasem juthatnia egészhez s maradnia örökké a részeknél. Mikor a fensőbb nemü eszményi körben mozgott, dalai oly légszerű, felhigitott elemből állottak, hogy nem volt bennök minek alakot adni. Egyébiránt a båtortalanság minden szemérme is megtetszett rajtok, mert, legalább amint nekem mondja izletem, sugja emlékezetem, nem voltak egyéb az irodalomban feltűnt kedvesebb művek utó- vagy viszhangjánál, amiért alig találhatni versei között, mely előkép nélkül, proprio motu, készült volna. Majd, a forradalom után és a palócdaloknak tetszéssel kísért fogadtatása óta, amint a vidékiességbe átcsapott, megint úgy járt, hogy ellentétesen, a vaskos és vastag tapasztalás eseléki adataihoz, a népnél talált eredeti szólásmódok, szokásos kifejezések, helyi érdekeltség elemeihez folyamodott, s azon biztossággal, melyet a tények úgyléte, számszerint kimutatható érve kölcsönözhet a meggyőződésnek, a maga előbbi gyakorlata és a világ minden eszthétikusai ellenére felállítá a kelmeiség teoriáját, mi egyenesen annyi, mintha elébe tennők lényegesnek a mellékest, állaginak a járulékit, valódinak a valót, szükségszerűnek az eselékit, öröknek a napit, azaz felfogatása minden józan elmejárásnak, a dolgok logikájának. Hogy eme két ellentéti állapot között csak egy napi küzdelemben vagy gondolkodásban hagyta volna érlelődni, erősödni meggyőződését, hogy csak esze ágába is otlott volna kétkedni s tárgyát megeszmélvén a kétséget kiegyeztetni valamely fensőbb s egységes felfogásban: nem igen látom, sajnálom. Innen az ő szerencsétlensége, s mint alább meg lesz mutatva, költői elkárhozottsága. Lássuk.

Szelestey költészetének átka hogy gondolati bensőség és így a költészet elvének ösmerete vagy előleges biralma nélkül szólalván meg, ragaszkodott pusztán az egyes költői jelenetekhez, tényekhez. Ha szorosan vesszük, ritka az a költő, ki, midőn föllép, ne áruljon el magán egy kevés utánczási látszatot, azaz tanítványi alkalmazkodást a mester szerint. Az ifjuság, a kezdet mentik, de az igények alól fel nem szabadítják. Irni úgy mint más, nem csuda s kezdetnek megjárja, de sohasem irni magunk szerint, hanem örökké mások után, ez olyan lelketlen folytatás, mely a kezdetet is elrontja. Van jogom állítani, hogy Szelestey mind e mai napig a kezdetnél maradt, pedig azért, mert sohasem tanulmányozott, hanem eléggé fogékony kebelrel áldatván meg, élvezte az élet, a természet benyomásait, s midőn eme belső tapasztalás jól esett lelkének, ott felejté magát az élvezetnél, anélkül, hogy gondolattá érlelődni engedte s az új, sereges benyomásokat egyideig visszautasítani birta volna. Eme lelki élet igen nyájas, igen örömdús lehet, meg is tölti a szívet, a kedélyt, de formába kell tudni ömlenie, hogy költészet legyen belőle; s a formának legelső kívánalma egység. De hogyan tesz magáról bizonyosságot emez egység, ha nélkülözi az elvi szigorúságot, a költői eszméletet, ha minden percen széttöretik, mint buborék a legelső illetéstől? Így engedé Szelestey kettőtörni *először* magát a költészet eszméjét a népi és nemzeti költészet egymástól különvetett felfogásával, *másodszor* a népköltészetnek mint lényegnek, mint alapnak, melyen épülhet fel a valódi nemzeti költészet, előterjesztésével, *végre* az egyes tapasztalati tényeknek ideális fokra emelésével, mint előbb az eszményiségnek való gyanánt vételével.

Röviden megjegyezzük *elsőre*, hogy mind a népi mind a nemzeti költészet magukban semmi a költészeti eszme *egyetemessége* nélkül; *másodikra*: a népi költészet úgy nem lehet alapja a nemzeti költészetnek, mint nem szülei az ikrek egymásnak; *harmadikra*, hogy a tények nem idealizmus magukban, sem az idealizmus nem tény magában, hanem ép egészletet, konkrét teljességet a kettő ad együtt.

Imé az elvi oldalak Szelestey költészetében. — Most tehát arról kell már belátást szereznem, mit akarok értetni a költői műeszme egyetemessége alatt. Ama függetlenségét, szabad kéjét a poétai lelkületnek, mely semmi más tekintetek által nem hagyja magát korlátoztatni, mint a szép eszméjének ős törvényei által, mely szerint a költészet mindig gondolatot ad, de nem elvont logikai gondolatot, vagy ami ezzel átellenes: egyenkénti tényeket, tapasztalatokat magokban, hanem a külsőség *szép formájába öltözhető* (s ezáltal poétai) gondolatot; míg az egyes tényeket igyekszik a lelkiség magasb, nemesb világába avatni, az ismert (élet, szokás és szólás) formákba eszmei tartalmat önteni, a végesnek a végetlenség mozzanatát kölcsönözni. A gondolat költői és mint ilyen egyetemes; nincs

alóla kivétel. De elveszti egyetemességét és doctrinává lesz, mihelyt az élet adatai, a tapasztalás egyenkénti jelenetei, s valamely rokon eszmekör határozmányai, mint például Lisznyainál a vallásos adalék vagy másoknál netalán a morál, vagy éppen logikai, történeti stb. szárazság szerepelnek csoportosan, túlnyomó befolyással, vagy ha egyforma ranggal is.

Szelesteyt az élet és morál eme túlnyomó befolyása öli. Ő nem lát az életben egyetemességet, mert nem is lehet, szereti a morált, mert másképp nem is lehet, és hagyja képzelődését békóztatni általok. Képzeltetni, hogy ily költői hangulattal ő nem is szólhat bátran, egyenesen. Ha mint theoretikus, szabályt ad, ez félszabály, ha mint költő, gyakorlatba kezd, felemás. Most irom a példákat:

„Az ember sulyos átka ő magának,
Mindent *leginkább* önzésből követ. (Költeményei 4. lap)*

„Gyakran érdekből jók az emberek.” (Költeményei 57. lap!)

„Az ember *gyakran* elbölcselkedik,
S bölcselkedése kártyaépület.” (Költeményei 124. lap)

„Az ember *ritkán* ura önmagának.” (Költeményei 137. lap)

Ki nem érzi e sorokban a költői féltékenységet? Ezek, mint látni, tényekre alapult beszéd; az élet valósággal így mutatja és a morál nem engedi, hogy ráfogjuk az ember minden egyes tetteire, hogy *leginkább* önzés rugójok; és csakugyan a költemény, melyből a sor ki van véve, *Tapasztalásból* címet visel. Ami az eszmekört, melyben költő ezeket mondója forog, illeti, tudnivaló, hogy ama sötét kör ez, mely köztünk is, Byron, Grün A. s mások nyomain ugynevezett világfájdalommal kezdve átfeketülni és nem középszerű költői talentumokban lelte meg pártolóit, s dalokban világát. De Byron ha elkezdte akár az emberiség, akár saját nemzete ellen zugolódni, nem tőn kivételt élet vagy morál és tapasztalás kedvéért, hanem forrt ellenök, mint a vulkán, mely minden elemet lánggá olvaszt. Mert a költőnek nemcsak szabad, de kedélye s alanyiséga nevében tiszte is úgy szólni, hogy Kazinczy szerint, nagyobbak lássék „mint az ember”, azaz egyenesen mint a kardcsapás, egyetemesen mint az örök ítélet.

Szelestey érezte, hogy eme joggal nem élhet s elárulta magát, elvét: a tényszerű költészkedést. Ő ilyformán a kedélyi életnek amaz állapotára van kárhoztatva, hogy nem juthat egyetemes költői igazsághoz; neki akkor is, midőn az egész kebel átmelegülésére volna szüksége alkotásai-

---

* Mindig a második kiadás után idézek.

nál, ovatosan kell tartogatni bensejét, fékezni egy egy gondolati mozzanatot, mely ne vegyüljön be a képzelődés játékaiba, melynek, mintha volna „magister convivii” vagy éppen nagyuri apród, nem szabad innia a lelkesedés borát, hogy annál inkább vigyázhasson a többire egy zugból, mely számára külön van rekesztve az egyetemesség valamely szögletében. Imé a doctrinaire költészet, melynek kátéja az élet. De költőnk itt még nem állapodik meg. Ő nemcsak megosztja a költői eszmét, gondolatot, hanem mint olyat el is törli, szemközt a tapasztalással. Költeményei egyikében (*A gondolat*, 124. lap) éppen alkalmat vesz magának elmélkedni a gondolat határaitól: „... Van-e határa hát a gondolatnak?” Ő feleli:

„Ne kérd! . . . mi az, mint fénylő jéghatár,
Mit észrevétlen a tavasz leolvaszt
Ha eljő majd a forró napsugár.”

Az élet (136. 1.) címűben hasonlóan ily szépen kapja ki a magáét a gondolat:

„Az ember ritkán ura ő magának:
Lelkén virágként él a gondolat,
De nincs hatása szűz virulatának.”

Ily semmivé levő, olvadásba menő, hatástalan vagy virágként elhervadó jószág ő nála a gondolat; sőt egy dala (*Viharban*, 118. 1.), mint valami külsőt fogja fel az öntudatot, mellyel meg lehet „alkudni”, mintha nem éppen az tenné az embert okos lényvé a szellemiség legmélyebb titkaival s egyszersmind erkölcsi természetű, hogy az öntudat elől nem menekülhet. Költőnknel ily mostoha sorsa van továbbá a szellemnek, melyről ugyan mondatik, hogy „fája lombtalan” (138), de nemsokára visszaadatik becsülete, iratván a 139. lapon, hogy „teremt magának világot”, utána vettetvén azonnal: „de az anyag elzárja tőle azt” (a szellemvilágot). Már ha Szelestey csak anyit hallott volna is a szellemről, hogy ellentéte az anyagnak, de mégis oly fenségben, hogy uralkodik rajta: nem dalol ilyeneket. Ha a gondolat oly elvesző, hervadó és olvadó valami, ha az öntudat nem a mi lényünk lényege, ha a szellem nem bír meg az anyaggal: ez annyi, mintha mondatnék: a világosságnak nincsenek színei, a tűznek melegítő ereje, a bűnnek, örömnélküliségnek fájdalomja, kéje. Így eltagadtatván a szellem és gondolat, képzelhető: miképp bánik Szelestey azután az egész lélektannal, mint forogtat ő ebben tővel hegygel mindent össze-vissza, képét adván soha nem látott költői zúrnek, zavarnak, mint az eredeti káosz lehetett valaha. És bár eltagadtatik a szellem, gondolat: énekel ő mégis kebelről, érzelemről, szenvedélyről. De ha figyelmesen olvasunk s elménkben tartjuk, hogy ezekről nem lehet *mást* énekelni, mint ami ben-

nők örök élő igazság: legott meggyőződünk felőle, hogy e belső világot Szelestey soha nem tanulmányozta, e gondolati formák tartalmát soha nem buvárlotta és ir, beszél, dalol az emberről a lélektan teljes félrelökésével. Ott van költeménye *Az élet* (136. 1.); idézem ezt, mert sok fordul elő benne a lélek világából, természet szerint, rendetlenül. „Az emberélet”, mond ő, „megmérhetlen vágy; viharként uszik rajt’ a szenvedély.” A vágyon, vagy emberéleten? Mindegy, mert a kettő egy. De a *szenvedély* csak nem különbözik oly igen a *vágytól*, mint tenger a hajótól, pedig utána mindjárt ez van mondva, hogy (a szenvedély) „elsodorja a *lélek* hajóját”, mi megint alaptalan beszéd, mert a szenvedély nem kívülötte van a léleknek, hanem bennete; s ha csakugyan veszélyt hozna reá, az inkább elmerítés, vagy süllyesztés lehetne. Most a „lélek” szót kapja fel Szelestey a második szakban, s mondja felőle, hogy az sziklánk, nyugaljunk, de rögtön, minden tétova nélkül ráüti az ellenkező mondományt:

„A gyarló ember e nagy birtokával.
Egy öntudatlan állatszörnyeteg!”

Hogyan lehet ez? Majd megint a *gondolatról* mondatik, hogy meghervasztja a *szenvedély*, amennyiben a gondolat virág, a szenvedély lepke, azonban ez folyvást lehetlen, mert a szenvedély gondolatvilági lény, valamint az érzelmek és szenvedély sem oly idegen elem, hogy egymást teljesen kizárják; vagy mint a 130. lapon *Érzelem és indulat* cím alatt iratik, hogy az „érzelem” emberen uralkodó óriás elem; de majd hül, „legyőzi őt az indulat”, pedig az érzelem és indulat nincsenek egymás nélkül, hanem úgy állanak egymáshoz mint gyök és hatvány, kandalló tüze és gyuladás; és az érzelem nem hogy hülne, hanem ha tán hideg volt is átmelegszik az indulat hőfokán.

Meghasonolván ekkép a gondolattal, szellem és lélektannal Szelestey, vagy mert mindig jobbnak látszik a könnyebb, nem bajlódik ő sokat a belső élet tényeivel, adataival, hanem csudálatos kaméleoni változatossággal veti magát egyik világból a másikba, s alakul mint Polonius felhője Hamlet gunyos szeszélye által, minden formákká: valóságos átállatozás; és ragaszkodik álmak és éj, hajnal és hold, gyöngy és arany, tenger és szív (ez a szegény szív!) gondolat: mint halott, aztán mint kis madár, napsugár stb., szivárvány és tündér (tündérharmat a szépséged) stb. szók és elemek figyelemmel kísérhetlen, szemcsaló, rend és egység nélküli játékához miből képek állanak elé olyanok, hogy értelmök semmi; például, ki mondaná meg: minő az a szépség, melyet kiábrázol a tündérharmat? De nem is találunk utóvégre gondolatot verseiben; hanem a fentebbiek,

aztán pille, pacsirta, délibáb, bárányfelhő annál forgandóbbak: képek, melyek nem mást festenek, hanem csak magokat; s ennyiben eredetiek.

Gondolhatni már, minő hűség leszen az, melyben a lélek mint tükör, a természet és szellem elé tartatván, mindkét világ tárgyait fel fogja mutatni! Mi lesz ily tükör tanúsága szerint az eleven és száz alaku tapasztalás; mik a természet és szellemi életformák tündérkedései, változó, elröppenő jelenségei, ha semmi alaptérre vissza nem hullhatnak a mögletben, hol, mint a fényképek, színök friseségével leirassanak? Nosza lássunk utána, hogy festi ő a természetet a tapasztalás szerint s minő képeket állít ennek rámájába? Előre mondhatná olvasóm, hogy olyanokat, minőket senki sem tapasztalt. *Költeményei* között (199.1.) van egy *Koránykép*, melyben iratik: „a hajnal *fénysugára* rózsaszinben jő, hogy varázslapult *boritson* a fák csöndes *alkonyára*.” — Kevéssel utóbb, noha még nem változott a kép, nemcsak derült már a sik, hanem *délibáb* is van rajta, melyen egy egy pacsirta lebben át. Ennél semmivel sem alábbvaló *Falu pacsirtája* gyűjteményben (54. 1.), hogy már *hajnalban verőfényes* a rózsabokor alja; ugyancsak *hajnalban* a verebek (62. 1.), sőt *csordahajtón* a pacsirta porban kesereg (140. 1.), karácsonkor meg *holdsugárból kispillangók* járnak (174. 1.); és ugyanakkor a *förgetegből* (förgeteg és pillangó!) sötét csődör támadván, a sudar legény reá veti magát s a merre elrugtat, „*piros rózsa kel nyomában*”. Mindez még semmi vagy legalább csak egyenkénti részletek, s elengedhetők volnának az *élet*, a tapasztalás költőjének, de ahol egész darabok tartatnak vagy a hüperidealizmus, vagy az ultraempirizmus tulságos egyoldalúságában: ez már csakugyan valami! Kérem, tessék az olvasónak oda fordítani a *Falusi pacsirta* 86—100. lapjára. Itt körülbelül nyolcvan *lenne, volna* s rokon *föltét* alatt (ha) és segítségével adatik értésünkre s iratik le: minő volna a szomszéd asszony leányának (családi) élete, ha férjhez ment volna; tehát olyan élet, amilyen *nincs*. Ugyanis a szomszéd asszony „incempinc” kis lánya erszényében kereste a szerelem kincsét, s ha faképen (mert a rim épen; azaz faképnél) hoppon maradt, ihol na) tudja a kő: „hányibáji” (azaz háibái), s most nem kell senkinek. És imé következik a java! Elmondatik a szomszéd asszonymak: minő szép volna leánya élete, ha a „szerelem aranyos dala meleg szoba helyett kongó szive fölött gyöngyvirágos, boldogságos tündérhálót szőne, oszt” a hálón mind egy szálig — lágy selyemből, szerelemből: — gyémánt csillag nőne! Siró gyémántpettyek (azaz jegyzésben: kis gyermekek) a szerelem fáján harmatos virágok” stb., ez így és még igrább, egész tizennégy lapon. Soha ennyi édeskés édelgést! Valóságos rác pite! — De ne resteljünk az ultraempirizmusba is belé tekinteni *Költeményei* 5. lapján olvasható egy „Néprománc” Tartalma ez: Betyár iszik a csárdában, tudja, hogy a vármegye üldözi;

vissza nem mehet rózsájához, hanem vesz neki selyem kendőt, s *midőn* már kifizette, észreveszi hogy lyukas:

„S ily esetben tetteért ki
Állna jót? . . .
Egy ütéssel agyonvágta
A zsidót!”

Tessék! ez *néprománc*; imé Kazinczy historisans poétája! Egy másik (*Költeményei* 198. 1.): A cigány lovat visz a vásárra, sántát, kehest eladni, s hogy vevőre találjon, dicséri és leginkább „azzal dicséri hogy lopta, tegnap még gróf lovagolt rajta”. Ad eandem notam! Ott van *Az én muzsám paraszt legény* (165. 1.) ez is románc, bár nincs felibe írva. A paraszt legény, vagy az ő muzsája, kiballag a kertek alá, ott furulyáz, aztán ledől az illatos rét bársonyára, jót alszik, felébred a pacsirta szavára, s „a természettel egymásnak jó reggelt kívánnak.” Vége*

Vegyünk még elemzés alá egy darabot *mint* egészet, meglátni: hogyan szövődik egységgé Szelestey képzelődése; mire jó példa mindjárt a *Falu pacsirtája* első verse: „Bokréta van . . . ” Tehát így foly a dal: Bokrétásan „elballagok, ha feljőnek a csillagok”; *midőn* a kertek alá érek, gyönyörű természeti képeket hallok látok, pl. szél zokogása, falevelek suhogása stb. Ezek, megjegyzem, nagyon jól vannak elmondva, csak csillagsírásnak ne iratnék a harmat. Ezután folytattatik: „Gyepes árokparton ülök, míg szemem szétjár, lelkem gondolatok forrása lesz; előveszem furulyámat; nemsokára sohajt hallok, gyöngén megérintik balom, mellettem áll kis angyalom”, s mondom neki: „lassan kincsem, te kis lator, *meg ne zörrenjen a bokor: a természetet hallgatom s énekeit tanulgatom.*” Ennyi a dal. Most szeretnők tudni, hol itt a költői érdek? Kép-e vagy gondolat? Hogy képet akart adni költő, valószínű, de eltévesztette idejét, mert sötétbe rajzolta, s úgy nem látom a bokrétát, mint nem azt, ki az árokparton ül. Hogy gondolatot akart adni, szintén lehető, mert sötétben ábrándozott, s úgy látszik gondolatra gondolt, hanem éneket mondott. Különös egyébiránt, hogy épen éjszakára tüzetik ki a bokréta, mikor a nép fia le szokta tenni emlékül vagy pohár vízbe holnapig el nem hervadni. Különösebb ennél, hogy a „kis angyal”, ki véletlenül a fiu mellett terem, udvariatlanul visszautasíttatik, mintha nem is volna része a természetnek, sorsosa minden költőiségnek. Kár ennyire desavouálnia

---

* *Egy jó barátom* *Az én muzsám* stb. versét olvasván Szelesteynek, az első versszakot boszus jó kedélyben így travesztálta, scenirozta:

Szelestey: Az én muzsám paraszt legény.

Kazinczy: Aki szalonnát eszik

Vörösmarty: Ő a legény a csárdában,

Mig szűrét ki nem teszük.

szegényt és a természetért, azért az anyagi természetért, mellőzni! — Hanem siessünk a Körös partjára, ott is történik valami. — „Körösparton (f. pacsirtája, 173. 1.) ingó fűszál, az én babám ott kaszál. Nyomában járt minap gondolatom. És (tudni való hogy gondolatom) egyet fürdött a lágy fűben, siró pacsirta képiben, rárepült a rózsám kalapjára, s ott aludt el szegény pára.” Valóban nem tudja az ember hogy mit csudáljon! Még idézek egy példát a *Falu pacsirtájából* (5. 1.), hogy szem elé tüntessem költőnk elmejárását amint a kültermészet és szellem nála keresztül kasul botlik és vetődik át egymásba.

„A virágok nyelve egy tündérpatak,
Énekeit a szerelem érti csak!
A szerelmet is e patak termette,
Aranycsillagként ragyog most fölötte.”

Itt, ha jól veszem ki, a virágok nyelve, ez a tündérpatak, termette a szerelmet; s most a szerelem ragyog a virágok nyelve (azonban ez már el van feledve, inkább tehát), a tündérpatak felett. Szabad-e ily szemfényvesztést gyakorolni a költészetben? Amint látszik, szabad! De még utoljára lássunk egy kis eredetiséget is, azaz valami feltűnő magyarságot. A *Falu pacsirtája* itt is énekel egyet:

„Magyar mente az alkony ég,
Az ur isten varrta:
Táméntalan aranygombok
A csillagok rajta!” stb., s a többi.

Igy megy őnála ez a gondolat nélküli realizmus mindegyre alább-alább a tökéletlenség legszélső határaig. Nincs oly költői élet a világon, vegyük a Rajna és Ganges partjait, sőt magát a szép Kemenesalját, hogy ily semmi tanulmány és műgond valamit tudna belőle teremteni. Ami a költészetben teljesen külső, vagyis érzék alá esik, pl. rim, sor, mérték, az ellen semmi panasz; a rimek jól hangzanak, de ami közéjük mint tartalom foglaltatik, csak szerencse, ha képzet, gondolat tekintetében összevág. Mondjam-e, hogy ő egész költői pályáját összevéve sem jutott vagy emelkedett a költői gondolatig, hogy a költői készség nála mind össze is együvé zajlott, vedert badar ötletek, képek meddő halmaza. Ő tények után indult, amint a szellem és természetben egymásra, egymás mellett feltűnnek, de eggyé forrasztásukról gondoskodni elfeledte. Majd változáson ment át, midőn képzelmét az idealizmuson kifinomítván, neki esett vele a vastag realizmusnak s eltompította; nem bírván az egészszel, a részekre szorítkozott. Határozottan is mondhatni, hogy verseiben sok szép *részlet* van, fénylő, csillogó a vakításig, de alig találni egy-kettőt, mely avagy csak halvány zöld színnel is minő az olajfáé, enyhitené a szemet s

kibékítvén az ellentétek élesen szuró fényét, a gondolat menetében összefolyó *egységet* adna. Nála sohasem is egészből (gondolat, eszme) telnek ki a részek (azaz mit mondjon fölvelt tárgyáról), hanem ezekből, amelyek egyenként s nem ugyanazon körülmények között jók, állittatik össze az egész; innen a színek, alakok, képek, s gondolatok egymást tagadó, rontó érzéközése, találkozása. Ő belé szeret szóba képbe, hangba (sunáj, sunáj!), szólamba s rájok vetvén magát, verset csinál *értök* és belőlök: török szakad. Ezért ellenállhatlan vonzalommal ragadtatik az eredeti kifejezésekhez, táji hangok és szólamokhoz, melyek gyakorta első jelentésök elkoptával, sokszor átvitt értelemben, leginkább szülemelő alkalmak nélkül és elemi elszaggatottságban, mint csaknem pusztá állati hang, fordulnak elé a nép között. Holmi „kukoricakákón pille, haj regü-rejtem, bakkom azt a hét aranyát, láncos milliom, hejedárum hejeha, diri dom, heeje hümm, hej sáláj-dáláj-dom sánáj, hej sánáj, sánáj, sánáj, hejerintom, kanyarintom” stb. szólásformák nem sokat vetnek a latba, s azon lelki szegénységre emlékeztető ereklyéi s önként folyó találmányai a nyelvnek, mikor a nemtanult, de szóra szorult nép indulatainak kifejezésére nem ugyan *értelmes* hangot, azaz szót, hanem *csak* hangot ösmer, használ olykoron. Nekünk a hang nem elég. Abba értelem és tűz, gondolat és élet szükséges. A képirás nem pusztán színek, a költészet nem pusztán hangok mestersége. És válasszam Szelesteynek akár ideál akár reál költészetét, egyiken sem találok szeretni, méltányolni valót. Esményisége oly szembántó, mint Lybia sárga homokán a déli napfény; realizmusa oly kényelmetlen, mintha tulípános ládán ülnék. Az ember nem tudja mire vélni, hanemha épen az itészet absolut hiányára költőnél s irodalomban, ama nevezetes tüneményt, hogy „Költeményei” *második* kiadást is értek; mert hogy az izlés végkép elhagyta volna nemzetünket, csak kimondani sem jó. Nyugodtan és lélekisméretes komolysággal is hívom fel az irodalom embereit: méltóztassanak egy kissé, csak egy percig elmélkedni e tárgy felett! Oh vajmi szégyen ily szellemi kiskorúság! Ez az én véleményem, irigység vagy káröröm, könnyelműség vagy tudóskodás viszketege nélkül, „quorum causas procul habeo”, kifejezve. Ha kell példa, ha kell ok és elemzés, akármikor szolgállok, s a tisztességes vitának megállok; és Szelesteynek ne essék nehezen, ha évek mulva, de utoljára is meg kell érteni, mit évek előtt is megérthetett volna. — Ő benne érte el a kelmeiség az utolsó határt.

Thu' was du kannst, und lass das Andre dem, der' s kann,
 Zu jedem ganzen Werk gehört ein ganzer Mann.
 Zwei Hälften machen zwar ein Ganzes, aber merk':
 Aus halb und halb gethan entsteht kein ganzes Werk.
 Wer halb und halb gesund, der mag nur krank sich nennen;

Und gar nicht kennen wir, was halb und halb wir kennen,
 Wenn etwas Ganzes würd' aus noch so vielen Halben,
 Ganz gut! es wimmelt jetzt von Halben allenthalben.
 In jeder Halbheit wohnt ein Trieb zur Uebertreibung:
 Bei Uebertreibung bleibt nicht aus die Unterbleibung.
 Zuwenig und zuviel ist beides ein Verdruss;
 So fehl ist überm Ziel wie unterm Ziel ein Schuss.
 Zuwenig und zuviel ist gleichsehr unvollkommen;
 Im Ernst ist und im Spiel das rechte Mass willkommen. (Rückert)

VIII.

Nem kell félni, hogy megint sivár elemzésbe, boncolgatásba ereszkedjem a kelmeiség, a népvidékiesség poézisa köréből. Nem kell félni! A mélységet, hova le volt sülyedve költészetünk, megláboltuk, az alászállásnak végit értük. Pangásra-e a mélyben vagy emelkedésre van kilátás a jövőben? Mindkettőre; de már utána vagyunk, hogy jövendöljünk; mert aminek meg kellett esni, megesett; mi csak a történettel vetünk számot. — Bizonyos igaz, hogy a pangás is terjedett a mélység színén; és Spetykó Gáspár *Gyöngyvirágok*, Csermelyi Sándor *Hegyháti dalok*, Concha Károly *Tavaszi lombok*, Zajzoni Magyarok *kürtje* és quidquid kelmeiség és vidékiség, s más hasonló művek oda esnek a mélység fenekére, az ernyedés rothasztó alantiségába, hol „egy levél sem mozog”, egy virág sem nő, csak a lusta penész diszlik, a doh és moh rideg tanyáján.

Ne szóljunk erről többet. — Nézzük az emelkedést. A szerencsétlenség itt sem maradhatott el. Készen kell annálfogva lennünk, hogy az emelkedésnek is óva örüljünk, mert nincs még elérve az a pont, mely az elhagyott pályának folytatása lenne. Miképp a kutba járó vedérnek mindazon pontokon kell feljöni, melyeket alámenve áthaladott; hasonlóul az emelkedés bizonyos lépcsői alig lehetnek derekabbak, mint az alászálláséi voltak; s a kettő közti különbséget nem is fogja tenni egyéb, hanemha tán a „honnán” és „hova” irányai; és ez elég. Tehát az irányban lesz a süker s azon tudatban, hogy minden lépés közelebb visz a célhoz. „Nehéz pályán szép küzdeni!”

Székely Józsefet, a *Kalárisok* és *Szeszéydalok* szerzőjét, nem igen számítják a költők sorába; én számítom. Lehet, hogy ő irt rosz verseket, ihletés, kenet nélkülieket, rim és mérték, gondolat és alak dolgában szegényeket: lehet. Nagyításai, cynizmusa, nembánomsága, fájdalommegvetése, embergyűlölete, sanyarsága, mind mind felhánythatók, szemére lobbanthatók, de legalább a *szellemvilágban* veszik kezdetöket, lelik alapjokat; az ő dalai legalább *szeszéydalok*, azaz nem pusztá kézzelfogható, rosz és ócska empiria. — Vegyük a költői állapotokat, s az időköriülmé-

nyeket, melyek között Székely betette lábát a költői földre. Versei ugy mutatják, hogy ez a forradalom utáni napokra esik. Ezek sugára vete szint az ő költőiségére. Több szépelmei fogékonysággal mint teremtmő költőiséggel, több ítélő erő mint képzelődés birtokában Székely, de mégis minden esetre oly tehetség, ki jogot, helyet követelhet vala költőink között, csak ne akkor jött volna! Sok nagy nevet ismer a világirodalom tanulmány s élet után. De mindezekről mit lehete várni 1850 óta a leg-ujabb időkig csaknem? A magyar költői világ, mely ugy szólván Pesten volt központosítva, szétrebbent a sors minden állapotaiba, s az élet nem várt körülményeibe. Vörösmarty Pesten kívül tarta szállást, elégedetlenül mindennel a multon és családiságon kívül. A ház, mely látta őt gyermekül, viszontlátta öregül. Bajza nem magáé volt, mint nem utóbb Vahot Sándor, és élve is félholt Garay. Petőfit elsodrá a vihar, mint ohajtá; Pap Endre akkor halt el, mikor élni módja lett volna amint tudott, nemesen, okosan. Többekről nem szólok. Érzették ők, érzik is a, meglehet, nem nekik való élet kötelességszerű örömét, azaz nyomorát; de legalább élnek: egyik itt, másik ott. Gondolhatni hogy ennyi erő hiányával minő ürességnek kelle támadni a magyar költői életben okvetlenül. Nem azt mondom én, mintha fiatal elmék szükségkép rá volnának szorulva, szorítva öregebbek udvarlására, véleményeik követésére; nem. Ez el is maradhat. De van egy, ami nem vers, nem egyéni dicsőség és kiemelkedés, hanem mindezeknél több: *testületi szellem*. Nincs társas foglalkozás, rendi vagy nem tudom én miféle osztályi munkakör, mely a közvélemény gyámolítását nélkülözhetné, ez pedig rendesen, a rend vagy osztály azon becsétől függ, melyre működésének *komolysága* és *sükere* által emelkedett. Nincs az írói világnak annyi érdeme semmiben mint a határozott nemes irányban. Nem is egyéb tartja fenn tekintélyöket, hanemha ez. Ez okból végetlenül becsesek ama zárt körök s társalgási módok, melyek az írók között ugyszólván négy szemközti bizalmasságot engednek. Ki nem gondol édesen vissza reá, nem szólva egy Kazinczy egy Kisfaludy Károly lelkesítő személyiségéről, ha egyszer szerencsés volt, p. Szemere Pállal találkozni, társalkodni? Az ő sok paradoxai és találó ötletei bármi csodálatos vegyületet adjanak is rendes műszéptani előadásokhoz képest, mégis emelők és utasítók annál inkább, mennél jobban nő ki ifjontiségából a lélek. Bizonyosan egy Pap Endre s Vahot Sándor, bármi szerényen s visszavonulva éltek is, jótékonyan fogtak volna hatni a nemesb elmékre; s ha valaki, ők tudtak volna bizalmas körben sok épületest mondani tekintély követelése, igazat és szépet tudomány fitogtatása nélkül. Ismertem őket és szerettem valamennyit Vörösmartytól, kinek mintegy megkövesülve hullott mellére szakála, Garayig, kinek a munka elvette szemei világát. Való-

ban örültek és szerencsétlenek tragédiája foly előttem: lehetetlen magamat megtartóztatni érzelmektől, melyeket mások előtt oly hiába titkolnék.

Az írók meg sem öregedtek, már elhaltak: szerencsétlenségre nagyrészt költőkön mene át éktelen változás. A testületi szellem, az élet hagyományos része most az egyszer kiesett az osztályból, s helyette más valami jutott örökségül; s nem tudom a mai költői kar, ha szabad így szólnom, miben mutatná meg rokonságát az elődökkel. — Azonban hagyjuk ezt; eltérve a fölleplezésektől, maradjunk az eredménynél. — Minden megváltozott. A Kisfaludy-társaság hatása nem igen viszhangzott, munkássága függőben maradt és van mind e mai napig. 1850 után Értesítő, Viszhang, Délibáb stb. folyóiratok, izlésnemesítésre szánt iránnyal, egymás után bukkantak fel és le. Sőt a Szépirodalmi Lapok, egy minden esetre jól forgott eszthetikai közlöny, félévnél tovább nem szívhatá az élet levegőjét, míg másik, ha élt is, csak tenge inkább, vagy a kenyérsütés mesterségét, s más efféléket absolut beccsel tárgyalt az elme, a kedélyvilág isteni elvei fölött. E közben nem tértek-e jónevű, nagy emelkedettségű költők a mindennapihoz alak és tartalomban; nem átkozták és gunyolták-e az itészetet, idealismust; nem megtagadták-e a multat, a voltat, s nem hebegtek-e az apródok ujjászületésről? Minden, ami emelkedettebb a népiesnél, szélesebb egy völgnél vagy falunál, ki volt gunyolva. A haza tisztelete is így maradt el. Sohasem irtak kevesebb hazai dalt és több rosztat, mint ez időszak folytán. Versalakok kissé gondos kezelése, csinossága, nyelv természete, helyesírás pontossága, sőt Révai s Verseghy nagy küzdelemmel folyt tusáik eredménye is nem bocsáttattak-e kérdés alá? Láttad-e, hogy törték össze magokat a költők a korszerűségért? Hogy törték össze a történetet szinpadon, regényben és életben, s mindenütt az embert, a lélektant? Medea katlana körül annyi könnyelműség, éretlen elszántság! Ez meglep és az irodalom, mondják, virágzik. Ugy van! mint a bor, ha romlani kezd: de semmi sem lepett meg annyira s tart még ma is meglepetésben, minthogy Czuczor versei közül csak a népiesek találtattak új kiadásra méltónak, egészen az idő szellemében, a költői állapotok gunyjára, mígnem e korszak legtevékenyebb két kiadója — egy könyvtáros és egy írkász — Amerikába vándoroltak. Diffugère! Talán olyan esemény ez, mint a régi hébereknél az a szokás, hogy a nép bűnét kos szarvai közé rakván le jelképesen a pap, a megátkozott állatot pusztának eresztette, hogy vesszen el a bűnnel együtt.

Ezek és még sok egyéb voltak az idő jelenségei a forradalomra közvetlenül jövő korszak alatt. Aki ekkor született az irodalomban, homlokán kelle viselni az elkárhozottság anyajegyét. Imé Székely József szeren-

csétlensége, egyuttal mentsége. Ő *Szeszélydalokat* irt. Nem rossz cím; de mégis jobb, mintha „pacsirta” vagy „pipiske”-féle címet választott volna; és rosszabb, mintha különben választ, és nem köti le figyelmünket a szeszély, mintegy saját lélektani lény *különösségénél*. Mert a szeszély ugyan csak poétai tehetség s az a *képzelőds* körében, mi az ítéls a gondolat világában. Legfőbb tulajdona véletlen fordulatok, eleven átmenetek játéka: ezentul sokat ne várj tőle, mert a kedély oly mértékben, hogy feltűnjék rajta, ellehet nélküle; hogy alárendelten be ne foglalná, lehetlenség. Ami a szeszély és kedély közötti különbség a szellem tudományában: az lesz a Székely és valódi költészet között is a poézis világában. Mondok egy igen helyes kis dalát.

„Azt gondoljátok, meghalunk,
Nem igaz a, nem igaz a!
Nincs a természetben halál:
Élet mindig mint valaha.

Persze alakot cserélünk.
Mint valami mosott ruhát. —
Mosóné és mosott ruha,
Az is változtatja magát.”

(*Szeszélydalok*, 83.1.)

Egy nagy gondolat (nincs a természetben halál), melyről nem tudni: költőibb-e vagy bölcsészbib, azaz mindkettő, mi könnyen, mi határozottan van elmondva nemcsak, hanem közvetlen nézlsünk elé hozva, egy föl sem vettnek látszó képpel, a mosott ruha és mosóné változásának képével! Egy tapasztalati tény, mint világosság, esik az elme gondolatára, s ha egyik világosít, a másik tartalmat nyujt kölcsönösen egymásnak. A gondolat körül a szeszély tesz költői szolgálatot. Ilyen dalocska több akad Székelynél, s hagyja éreznünk az elevenet, a mozgalmat, például *A delej a vasat* stb. (*Szeszélyd.* 181. lap); de jönnek aztán és pedig nagyobb számmal versek, hol eleven helyett nyerseség, mozgalom helyett „salto mortalék” és „sarabande”-ok bukfence járja. Ezekből is lássunk:

„Szerencsétlen utcaseprő,
Utcaseprő az a szélvész:
A tenger utcáját seprí,
Míg mérgében megful, elvész.

Szerencsésebb sokkal nála,
Sokkal nála a borseprő —
Itt fuldoklik a szeszében
Egy ember, amott meg kettő,”

(*Szeszélydalok*, 49. 1.)

Vagy elkezd ő beszélni boldogságáról: „Az igaz hogy boldog vagyok” (*Szeszélyd.* 159. 1.), s elmondja, hogy minő tündérországon uralkodik, dicsősége mint ragyog, s a vég strófát így ejti:

„Aztán rózságyba fekszem. —
Nem is álom az én álmom!
Reggel jön a házmesterné . . .
Iszik az ifju ur kávét? . . .
—Na nem bánom! . . .
Tán van a nakkaszliba még
Tíz krajcárom.”

Ily könnyen bánik ő víggal, komollyal és vegyesen. Eme néhány idézet tökéletesen be hagy látni művészeti laboratóriumába. Senki nem vitte ily messzi az őszinteséget, a lepletlenség modorát. Elveti a szót s nem gondol vele. Elég, hogy leírta. Ha van benne szép, ám élvezze akinek tetszik, ha nincs, mentsége, hogy szeszélydal. „Minek mondjam”, szól a leányhoz, „minek mondjam isten veled, mikor az ördög van veled”, mig-nem oda megy ki: „csak addig öleljelek, míg egy csók tart — míg megfojtalak” (*Szeszélydalok* 161. 1.). Egy dalban *Jó szóval* (63. lap) azt zengi el, hogy vele jó szóval sokra mehetnek, de dacia nem ad, sőt még az apját is megveri tán, mert „magyar a természete”. Azután int, hogy meg ne csalják, mert a házat gyújtja rájuk. Refraine: „magyar vagyok, szóm tartom.” Ezt akárhogy vesszük, igazolhatlan költői hangulat, a szeszélyben sem lelheti jogosultságát; azonban roszabb még, hogy ily legénykedés — mert az és nem egyéb — többször is fordul elő, pedig ugy nem való lyrai költészetbe ily egyetemesen, mint a magyar természet rovására, mert efféle szárazon, mint egyes tény akárhol is előfordulhat verés, gyújtás, nemcsak magyar embernél. Ez már egyszer az ócska empiria! Ama részrehajló utazók jutnak az ember eszébe, kik csak betyárság, agyonverés, gyujtogatás jelvonásaival képesek ösmértetni hazánkat, honosaik előtt, mintha vadak országában jártak volna közöttünk. Nagy tévedés, de — szeszélydalok. Száraz, kopár ötletek: néhol valóságos dahomeyi fantázia. A csillagokhoz így beszél: ti csillagok, jó lesz, ha kettőztetett lépéssel lemasiroztok az égről, mért különben szörnyűség lesz, amit haragom veletek mivel.

„Mert megrántom azt a hosszú kötelet,
Mít az égen tejut névvel ismerék.
Nyakamra kötöm végét, ugy rántom meg,
Hogy a világ velem együtt fuljon meg.” (*Szeszélydalok*, 35. 1.)

Az ember szinte nem iszonyodik e roppant „szörnyűségtől” és kedvet érez hallgatni, vagy módját ejteni hogy másról beszélhessen.

Senkiről sem fog illendőbben eshetni a szó és ítélet, mint Tóth Endréről. Nemes fantázia, nagyban különböző attól, mely a testest szereti s csak a kézzelfoghatón akad meg, jó magabiró kedély, emelkedett érzelmi világ, engedő az alanyiség befolyásának, mint valamennyi kortársáé, ugyanazért ott is szenvedélybe csapongó, hol arra semmi ok, sőt eszményítő is azt, beszélvén égi szenvedélyeiről (*Zengő bokor*, II. kötet, 68. l.), ezek általában költőiségének színező jelvonalai; egyébiránt barátság, élet, családíság, szerelem vonzó, meleg tolmácsolása, a *kültermészet* és tüneményeinek ragaszkodó szeretete, magyarázata, ámbár olykor tényeinek félreértése, gyakran sok szinné, hanggá, ezért egyhanguvá tétele, néha küzdelem a gondolatvilág lényével (halhatatlanság), találnak szót költőiségében, s eléggé tág kört jelölnek ki számára a poézis mezején.

Tóth Endre sokat irt, különösen egy-két kötetes gyűjteményt *Zengő bokor* cím alatt (Pest, 1853.), később egy költői beszélyt: *Angyal Bandi*, hat énekben (Pest, 1856.); ezeken kívül elszórva folyóiratokban számos izben jelentek meg művei. Nem vagyok oly kedvező körülmények között, hogy költőisége fejlődését minden mozzanataiban vizsgálhatnám, annál fogva le is mondok azon igényről, mintha teljes bírálatot adhatnék róla; de annál hűségesebben fogok számolhatni a kezdő dalnok eljárásáról a *Zengő bokor* után. Ez mostan mind ő reá nézve mind célomhoz képest a legkedvezőbb szempont. Mert szándékom nem is egyéb, mint lehető vonásokban kimutatni azon nyomokat, melyeken a kelmeiség hinárjából, ebből az egyiptomi kutból, fölemelkedő legujabb lyra felhaladott, s irányt mutat az elhagyott magasság felé, melyhez föl kell jutnia, hogy az előbbeni költészet törvényes és természetes folytatása lehessen. Ez okból mellőzvék általam egykoru, de nem egyirányu költők; ez okból értek saját tömböt a „legujabb” lyrai költők címe alatt, oly tömböt, mely, mint közönségesen tudva van, önmaga is szereti magát különböztetve látni. Nem kell más bizonyság, mint néhány év előtt ama köztetszés kicsinylése, mely Arany *Kisebb költeményei* megjelentekor ezen részről nyilatkozott, s „aranyimádás” néven majdnem gúnyosan. Ez ellen semmi szó, kivált nekem, mint bírálónak. Én szeretni fogom, ha mennél több irányt, mely nem ficamodás, alakszerűséget, mely nem torz, veszek észre szépirodalmunkban, de szeretem is a maga igaz valóságában szemlélni, szemléltetni mindegyiket, a klasszikait ugy, mint a regényest, a népiest ugy, mint a műszépet, fentartván mindegyik számára jövőben az érdemet, az alakítás, módosítás érdemét.

Fog-e ily befolyás érdeme jutni a kelmei és népies költészetnek, előre megmondani nehéz; amit e részben Tóth Endrére nézve ki kell jelölnöm, az ama viszonyban fekszik, mely van közte és a kültermészet

között. Mert költeményei jóval nagyobb része az érzéki közvetlen világból van véve, mely iránt kitünő hajlammal viseltetik; de, más oldalról megjegyezzük, hogy eme hajlam nincs eléggé biztosítva a képzelődés tulkapásai ellen, amiért azon viszás helyzetbe jut költő, hogy a természetet magánkívülivé emeli, azaz, ami külső, mintegy még külsőbbé teszi, holott ugy is amint van, költőnek leginkább és csak annyiban igaz és szép, amennyiben belsőre, azaz szellemvilágra viszonylik és mutat, melynek másolata épen az emberi lélek. Ha már a természet így kinagyíttatik, az egyarányuság kedvéért az embervilágnak szintén hozzá kell nagyíttatni, mint a tündérmesékben, hol nem is a rendes ember és természet játszik, hanem a hatványozott, csodaszerű, rémletes és borzasztó. Tagadni nem lehet, hogy ez igen ifju képzelődés, eleven és meglepő, csak hogy többnyire, a mai tudalomhoz képest, gyakran üres is.

„Amidőn aluszik a fergeteg:
Egy őrült lelke szó vad álmokat. . .
Írtóztató kép lehet ezen álom,
Mint egy veszett orosz lány cérnaszálon.” (Zengő bokor 1. 155.)

Ellentétül mutatok egy dalt a 72. lapról (I. k.), mely az ő kivánságát, vágyait adja elő. Ő e dal szerint kiad a „dicsőségen, híren, Kincsek garadáján”, bár midőn egy pillantással reá néz, „zajlik teste mind az őt érzéke”; hanem kér a sorstól egy világot, mindenestől amit eddig szem vagy lélek látott, és kér még ezen kívül egy mást, ennek az igen nagy világnak a mását, amit aztán liliom virágaért, így nevezi a kedvest, másnak adjon! — Ilyen nagyon nagy kép a *Repül a fergeteg* (I. k. 88.) hol a lélek oly haragos szellem, hogy még őt, „keble virágszálát is”, eltiporhatja. „Barna madár” (I. k. 90.) a rózsafán, ez alatt szőke lány, kire hull a rózsa, mint a zápor. Hej kis lány, ha te tudnád, honnan hull a rózsa, bezeg köny hullna szemedből. Az a barna madár az én szerelmemre lecsapott fájdalom; melynek, mint héjának, körme között.

„. . . szegény szívem
Vérbe, lángba van egészen. . .
Csorog, csepeg piros vére —
S a fán rózsa lesz belőle.”

Igy *Életem* (I. k. 113.) feliratu dal hasonlóan nem kevesebb mint ama kinagyítás, mely e darabban azáltal rontatik el, hogy midőn életét „villámokkal enyelgő szirttetőkről rohanó patak” gyanánt írja le a költő, hogy „felhőborongás, sasok vijjogása, halálmadarak játszanak vele, gátról sziklára tépett habokkal, vad moraj között” stb.; s midőn az itt fakadó virágot zengő habokkal átölelné, így fejezi ki baját:

„Egy hitvány tőke utamból kivág.”

Barna felhő (II. k. 55.) című és kezdetű dalban mondatik: Lelkemre barna felhő szállott, haragom mennydörögni fog; pusztuljon, aki nem kész velem csatára.

„Ami engem a világhoz fűzött,
Mostan tépem össze azt a láncot;
Csörgésének rémes zenéjénél
Haragom jár föld alatti táncot.”

Az egész dalt el lehet olvasni. Van benne szó egy „fekete emberről” is. Ez a megvetés. Lesz, aki előtt úgy fog rémleni, hogy eme fekete ember, ama barna madár és a világnak a kedvesért cserébe adása, sőt több más gondolatok, képek és modor előfordultak már valahol, valakinél rokon vagy legalább eredetibb alakban.

Minden utánzás mellett azonban gyönyörűséget fog élvezni az olvasó oly eredeti dalokból, minők *Falu legszebb leányzója* (I. k. 55.), *Csalogányok fészke* (57.), az erre mindjárt következő *Egyszer néztem* (59.), *Aranyfürtös rozmarinszál* (151.), *Hull a virág* (160.), *Bucsuzó ifjuság* (II. k. 24.), *Kicsiny kis Ilonkám* (30.), *Temetőben járó* (33.), *Nov.30. 1851.* (35.), *Fekete szem éjszakája* (110.), *Édes anyám* (114.), *Flórának* (140.), *Ősszel*, egy pár sor kivételével, hol a virág hullásának csengés tulajdoníttatik és a „bus sas” „A setét tollu emlékezetek” jelképe; *Csak ki* (145.), *Leveletlen már* (147.), *Tavaszi* (159.). E dalok a legújabb lyra legszebbjei sorában elmehetnek mint ugyanannyi mutatványok az érzelem, a nyájas, a meleg érzelem bensejéből. Eleven viszony a kebel és természet között, annak kitömése, emennek magán tul feszítése nélkül, sőt inkább a kettő közti különbségnek, mi nagy ritkaság, kiegyenlítése, például a „*Fekete szem*” címűben:

„Fekete szem éjszakája,
Hány csillag gyult ki reája!
Hány csillagból van a lelked Mariskám,
Hogy az egész mennyországgal ragyogsz rám.

Ne ragyogj úgy, tiszta lélek,
Meglátanak ha hozzád mégyek. . .
Megirigylik az emberek, megszólnak,
S megsérthetne fulánkja a roszt szónak.

Süsd le inkább szempilládat,
Ezalatt majd éjfél támad. . .
Setét éjfél. . . s ha rám vetnéd árnyékát,
Meg se látnák midőn hozzád járnék át.”

teszik a kijelölt dalok érdemét. Meglepő eredmény, de igen a maga rendin azon alapból, hogy költő nem a pusztán elmélázó vagy neki szilajodott képzelődésre hallgatott, mint legfőbb törvényre, nem az életre, vagy természetre támaszkodott mint legbiztosabb tartalomra, hanem mindegyiket mérlegelvén, saját kedélyéhez arányosítván, a fölismert külvilág kivonatát, lényegét idomítá költőisége szerint. Innen a művészet szellemi forrása, eszményi eredete, ha mindjárt a képek, ihletési alkalmak az életben, a természetben történnek is meg először; mi pusztá élet durva természet a kebel munkás, teremtő hozzájárulása nélkül.

Egyébiránt Tóth Endre *Zengő bokra* nem szükölködik többszínűségben, tarkaságban. Első költeménye *Tündérrege*; utána mindjárt életképek, *A pajtások*, *A gyűrűs fiu*, *Éjjeli kép*, *Országos vásár* (I. k. 1-34.) következnek; azonban ezek, a valóság bármi hűségével vagy eszményítésével is (*Tündérrege*), másodrangúságon maradnak. De megint minden jogu első ranggal birnak *Egy koldushoz* (I. k. 123.), *A Szamosközön* (132.), *Merengés* (134.), *A vendég* (II. 3.), *Ne hijjatok!* (163.), *Betegen* (165.), *Evezünk* (168.) című költemények. A költő ezekben nemcsak érzelmi nyelvet talál saját gondolatainak, hanem gondolatokat a magok tárgyilagosságában ad elő költőileg, mi az éredés, a tisztultság örvendetes bizonyosága. Különösen az alrendü nedélyesben jó hangnak mondhatni azt, mely uralkodik a *Kigyúlt az ól és Uj szobámban* (II. k. 65. és 171. l.) című verseken. Elmésnek, egyuttal gunyoros édesnek itélem *Egy ismeretlen nőhez* (I. k. 137. 1.).

Azonban tovább nem mehetnek. Tóth Endre még a pálya közepén. Elég nekem s ugy tartom, neki is, ha őt épen az elmélkedés pontján lepem meg. Amaz irány és modor után, mely egyéb költőiséget nem is akart látni közöttünk az alföldnél, az alföldön szennyes és piszkos csárdánál, délibábnál, betyárnál stb., azon modor után, melyben a lélek rábeszélte magát a természetre, a közvetlen tapasztalatra, érzéki szépre stb., Tóth Endre költészete örvendetes jelenet. De ő irt egy költői beszélyt is: *Angyal Bandi*. Még ez sem oly nyers pusztaság többé, mint sok igen sok betyárvers. Jól képzelt, de nem eléggé meggyőző lélektani adatra, mint alapra fektetett helyzetek, az elszilajult ifju minden zivataros élete fölött is egy darab égnek tiszta kék színben tartása, az anyai fenlátásnak inkább természetes valóságban hagyása mint megingatott füstése: árny- és fényoldalai e beszélynek, s ha költő nem siet vala gyors elbeszélőnek lennie, valóban oly oldalak, melyek a legnemesb compositió alakjává erősödhetnek volna ki. Szóval: Tóth Endre költészetét bátor vagyok ugy tekinteni, mint a megvesztegetett költői szellemnek magába és magához térését. Mindamellet nem vélek csalódnai, mondván, hogy ő inkább képzelé mint tetten lesé meg a természetet. Mert ő reá is nagy befolyással volt a kép-

zelődés absztrakt becsülése, és e miatt épen, lehető a költői kül- és belterj arányvesztésének hibája, mely mint előre megjegyeztetett, gyakran épen ujszerűsége, vagyis az iskolai szabályokon tulemelkedésének látszata miatt kér esztétikai jogosultságot, s elfogultan vet dacot a kritika ellen. Az ily poézisban nyer sok szót a kevés tartalom, bő festést a gondolat-hiány, palástot a váz és nem tartatik szükségesnek a költői vagy képzelődő tehetség művelése vagy az alak és eszme konkrét egységének tanulmánya. Így eshetik meg, hogy kicsinyben a szörnyű kicsiny, nagyban a szörnyű nagy, és könnyű és nehéz egymást kizárva kezdtek tetszeni, mert tetszett az aránytalanság. Így kaptak fel bizonyos esztétikai maximák „a könnyenjöttesség, kerestetlenség” s ezek értelmében vallott természetesség maximái, a szándékos, célos, öntudatos munkásságnak elhanyaglása; mintha nem több értelmet, szabad szellemet tükrözne és lehelne az a derékség, hogy mind a nehéz mind a könnyű a mester akarata után van ott és úgy, ahol és ahogy, az esetiség, a szerencse találomra ejtett művészeténél. Kölcsey soha sem látá a népből előképét oly átvetésnek, minőt például Zrínyi első dalának két sorában használt.

„Hol van a hon, melynek (Árpád vére)
Győzelemben csorga (szent földjére).”

Mai költő a zárjelbe irt szókat fölcserélné; mert az a természetes beszédfolyam, és mennyivel bágyadtabb is egyszersmind! Merjünk csak elmélkedni, tervezgetni: lesz eredeti alak, mint Berzsenyinél, Vörösmartynál, lesz bizonytal. Ezt a saját és, mert saját, ugyanezért igazán szabad, művészetet, nemzeti szépirodalomhoz egyetlen méltót, nélkülözi az új lyrai oskola; s vajjon hibázok-e ítéletemben? Ki, ha figyelmesen olvas, ki nem látja, hogy előképek, bár népből vettek, után dolgozni utoljára sem visz többre, mint modorra, mintaszerűsége, melynek testesült mértéke a kapda; nem több mint festett fal után helyezni el jelenetet, énekes után csinálni dallamot, színész után fogantatni szerepet. Falu vagy vidék, köz-nép vagy urirend, végelemzésben, nem oly szűkkörűség-e, hogy a legköltőibb gondolat is elsoványodik, mihelyt hozzájuk mérsékeltetik? Az alkalmiság, a szolgálai alkalmazkodás koldus érzelmé látszik erőt venni szememben szellemünkön, azon koldus érzelmé, mely oda kényszerít a hízelkedés, a nemméltóvali kacérkodás, a szabadtalanság sanyarú vezek-lényébe, kárhozatára.

Ha mindezek Tóth E. műveiről szóltomban mondatnak el: mégsem ő rá illenek inkább, mint az egész korra. Hadd tessék meg: hogyan birt uralkodni egy kritikátlan, törül fakadt eredetiségre büszke, ösztönnel beérő kor a választott elméken is; hadd: miképen maradtak alul maguk mértékén a jóra való tehetségek, s tőnek kevesbet, mint amennyinek

sáfárai voltak. Ennek pedig annyival inkább kell megtetszeni, mert e visszásságban rejlik amaz ellenszenvnek, mely a költői nemzedéket s kritikát mintegy született gyűlölségre sarkalja egymás ellen, valódi oka. A kritika egyeseket ér, holott az idő rosz; de viszont az ítéset műveket vigyáz, melyeket egyesek írnak; hol itt a szabadulás? Sehol másutt, mint a művészet céljának, eszméjének feltisztulásában, a műelméletben. Kétértelműséget, fonák helyzetet, tarthatlan, szabályellenes állapotot mohó gyakorlat, vak ösztön meg nem old. Arra több kell. Vagy lángész, ami ritkaság, s nem is mindenkor épít, vagy tanulmány s elmélkedés, ami többünknek lehető, s mindig célra visz. Ez ment ki a tömkelegből; ezuton mondhatjuk a költőnek, mint a pók hálójából menekült tücsöknek a görög epigramm:

„Menj... és légy, múzsa eseléde, szabad.” (Szabó I. a *Görög Anthológiából*.)

IX.

„Én szeretetért daloltam örökké, én a szeretet, sziv költője vagyok” írja magáról Tóth Kálmán (*Száz új költemény*, 99. l.). Nagyon helyesen, igazán. A szerető sziv ügyeivel senki sem volt ugy elfoglalva Kisfaludy Sándor óta, mint ő. *Gyűjteményes munkái*, melyeket tőle birunk a szeretet magas és költői eszméjével vannak átihlve; ötven dalt irt e nemben, mig másban egyet. Ő még a legszebb korban és pályája derekán. *Szerelmi vadrózsák* I. II. füzet. Pest, 1853. 1854. *Száz új költemény*. Szeged. 1856. gyűjteményei után fogok róla beszélni.

Megint bevezetem az olvasót a történet mozgalmaiba, s a legujabb lyrai tömb egyik szeretetre méltó alakjára fordítván tekintetét. Mondám, hogy ez a poétai felekezet saját erénnyel és bünnel van rakva, s mindketőt onnan örökölvén, hogy valami vadon eredeti hazaiságot akart feltalálni, költőileg formulázni. Én, mint műbölcsész, nagy tisztelője mindenkor a hazaiságnak, nem voltam, nem vagyok mégis oly gyöngé, hogy magasb fokára nem mutassak vala a szellemi életnek, a költészetnek, midőn a költői eszmét sürgetém. Már erről kimondám nézetemet, s most következik, hogy Tóth Kálmánt is oda számítsam még a népi, kelmei tömbhöz, s oda mindenkit, mig a tudomány és gyakorlat által megszentelt s elutasíthatlan művészeti eljárás és az eszmei felfogás iránt kétséget láttat dolgozatain. Ezt tudva lehet nekem így fejeznem ki magamat, hogy legujabb lyránk jelleme a *költészeti ösztön felfrisülése* ugyan, de a tudalmas hozzálátás még nagy hiányokat szenved, habár kezd is visszatérni a költői elmékbe apródonként. Innen az alanyiség melletti elfogultság, a kritika elleni

zaj, végre mindannak, mi az ösztönön, hajlamon kívül esik és gyakran több fáradtságba kerül mint a népszerűség megbírná, elvetése. Nagyon kevés költemény kivehető ezen észrevétel igazsága alól. Dalok közül a nagy rész olyan, mely kebelből ered ugyan, de *azon kívül* végződik: nem volt átgondolva, hanem csak megfogamzva; legalább nem tudom egyébben látni okát ama sok idéetlen bevégezésnek, midőn a költő vagy rettentő nagyot mond: drastice bánik a lyrával, vagy mintha elesett volna kedve, visszatér a kezdethez, igen gyakran pedig hiány és gondolatjeleket rak oda, — a hiányt látom, a gondolatot nem veszem ki — vagy Kölcsey szerint „kettős kérdésjegyeket és kettős s gyakran hármass felkiáltásokat” állít fel, melyek oly formán strázsálják a sorokat, mint a tündér őrei, Tompánál, a tó partját:

„Kitűzött helyén a sás állott kardjával,
Melléte a gékény barna buzogánnyal.” (Versei, III. k. 146. 1.)

Ki tehet aztán arról, ha e könnyenvevése a komolyságnak eléggé nem roszalható tévedésekre visz eszme, forma dolgában, ha szellemi és anyagi világ lényei szentségtelenül összepárosítatnak, s még Tóth Kálmán is *elhamvasztatja* a lelket, mint valamely földitököt, mondván (*Sze-relmi vadrózsák* II. f. 25.):

„Szeress úgy, amint én,
S hamvadjon el együtt *lelkünk*;
Találkozzunk a siron tul,
Ha megátkozva a sorstul
Itt egymásé nem lehetünk.”

Kell rá példa, mi az a neszme (non-sens)? Imé ez az. Sőt istenre is őszintén mondja T.K. egy dala bevégezésénél, hogy jó, „de oly boldogságot, minőt a mennyben sem látott, itt a földön nem nézhetne” (*Száz új költemény* 174. lap), irígységből vagy miért? Ez nincs kimondva; de ha nagy kell: ki gondolhat minden potomságra nagyobbbat istennél? Hogy ilyenektől hemzseg az új lyra némely költőnél, már Szelesteyről írva kimutattam. És mégis fölösleges a kritika, fölösleges az eszmére figyelmeztetés! A költők roszul érzik magokat ellenünkben. Ah, olvassák el Kölcsey (*Minden munkái* III. 229. 1.) előbeszédét. Ő írja szeretetre méltó humorával, hogy „ezeknek az uraknak, mint hajdan ama világszerte híres Petrus Aponensisnek, bizonyos *familiaris spiritusokkal* van társalkodásuk. Másként hogyan is lenne lehetséges, hogy ők csak egy gondolatra most dalt, majd drámát, ismét demosthenesi beszédeket vagy épen egy filozófi recenziót gombai mind könnyűséggel, mind szaporasággal természetnek? S merje bár valaki ellenök Aristotelest vagy Horácot s isten tudja még kit felhozni, szemöldököt hunyorítanak, mint Zsigmond császár s ezt kiált-

ják: „*isti lurcones!*” „A számár irjon kritikát”, mondja Tóth Kálmán (*Száz új költemény* 82. lap).

Azonban lássuk: miben egyez meg T. Kálmán kora társaival, miben nem. Egyez az *alanyiség* erős vonalaiban már azon alapeszménél fogva is, melyet követ, a szerelem eszméjénél fogva nemcsak, hanem jóval is meghaladja őket, menvén szinte az érzélgésig, a betegességig, mint rendszeren a szerelem dalnokai, ha magokat erős kritikával nem gyámolítják. Egyez továbbá a divatossá lett *könnyenjötséggel*, azaz újabb próbálkozások nélküli ugynevezett természetes előadás egyszerűségében, mi által költészete — sermoni propiora — beszélgető jellemet ölt, diskursív művészetté válik oly arányban a dalhoz, mint az operai recitativo az áriához. Igaz, hogy a költőnek eme lyrai monologok, melyekben magához érzeleg, fenszóval gondolkodik, s mintegy saját keblébe oda enged pillantást vetni, hol a dal készül, vajmi nagy őszinteségre mutatnak: de mégis fölöslegesekek, mert a dalnak nem kell, mint valamely száraz bölcsészeti munkának, előszó, bevezetés, nem, amint szokták mondani, a nagy fenekkerítés. Ezzel ugyanis csak a kelmeiség szaporodik, a külsősködés növekszik s a lira elkezd szóbeszéddé válni, de ami nem retorika, hanem csevegés. Mondhatok példát több oldalról; kijelölhetem a szépészeti becset, mely e modort illeti: üresség, tartalmatlanság a neve.

„Én akartam te neked adni
Az első ibolyát,
De a gunyos sors úgy akarta,
Hogy nekem te adád.

Hanem ez engemet nem lep meg,
Hogyan is lepne meg?!
Hisz nem először jártam ily
Gunyosan te veled.”

(*Száz új költ.* 75.)

Engem e modornál sajátképen az lep meg (hogy is ne lepne meg!), hogy látom benne kivékonyíttatni a tartalmat, az eszme zömét, a gondolat megteltségét. Aztán eléggé szivtelen vagyok emlékezni arra a sok fős-tékre, melyet dolgozása közben a művész ide-oda elfen egy madonnakép-nél; ama sok márványtöredékre, mely a szobrász vésője alól kipattog; ama sok elvetett hangra, melyet a zenész jobbért szerzeményéből kihuzogat s feledésnek ad és következtetem, hogy mikép a hulladékok s töredé-kek a művészeti anyaghoz tartozók ugyan, de nem a műhöz mint az alkotó elme átszellemitetett productumához: hasonlóul a költészetből, különösen a tiszta lyrából, *bölcsen* hiányozhatnék az, ami nélkül *szépen* elle-het. Egyébiránt a költészet mai elágazottsága s prózához közeledése lehetővé teszi a kelmeiség e nemének felhasználását. Dráma, épósz, novella, általában a vig költészet, nem nélkülözheti. A költői levél, a

humor megbirja; de a fensőbb lyra — nem értek valamely magasan lépő zsolozsmát, hanem tiszta nemes lyrát — minő Moore, Lenau s többeké, vele csak vesz. Tóth Kálmán költészetének ezen árnyoldalával imé annál inkább meg kellene ösmertetnem az olvasót, mennél inkább tiszteltem az ő költői eszmekörét; de meg kelle ösmertetni azért is, mert ő e részben, t.i. a könnyenjöetség dolgában, túlhajt kora társain, és e forrásból ered *harmadik* fogyatkozása, mely a külső forma elhanyagolásával a belsőre is átmegy. Hiába! nincs menekvés. Az ember e földön mindenütt érez és (tán) gondolkozik is, de nem egyformán dalol, nem egyformán találja fel magát a művészetben. A magyar szellem mindenek felett zenei. Előbb az, mint akárki más. E szép tulajdon nyelvének is első áldása, s kell, hogy az legyen költészetének is. Nem csuda ez okból, ha e lágy, puha elemben elernyed az érzés s leszen össze nem tartó, szétfolyó; és én nem hallom legujabb dalainkban a magyar nyelv hangzatosságát, ércét, ezüstpengését. Tóth Kálmánál mindez fel van áldozva a lyra melegségének, az érzelgésnek; és tudjuk, hogy az érc, ha megolvad, elveszti hangját: így az ő dalai folynak inkább mint zengenek; innen az alak mállékonysága vagy egyedül azon esetbeli biztossága, ha készen vár reá a forma, mint az öntvényekre. A fül kényessége — mert mint a közmondás tartja: fül próbálja meg a szót — a fül kényessége, a hallás finomsága nem jön számba, pedig zenét élvezni anélkül nem lehet. „C'est le ton, qui fait la musique.” Úgy látszik, a főtekintet a belsőre volna irányozva, s a külsőtől elfordítva. Mozam, változatosság, rim felszabadítvák, holott ezek rabszolgálok, melyeknek engedni kell (Boileau: *A rimről*). De hogy amaz új nézet mennyire hamis, egy pillantásra megtetszik, akár a mi jobbainkra, akár a divatból kiment műbölcsészet szabályaira utaljunk. A tiszta, mellékességeitől megmentett anyag, legyen az a tér vagy idő rájárába helyezve, mint a szobor- és zenénél, legyen a képzet adaléka, mint a költészetnél, az igazi művészet. És ha csakugyan igaz, hogy szépirodalmunk előbbi korszakában igen sok volt a retorika, most, példák után mondhatjuk, Petőfi kezdeményezése óta, annál több a fecsegés, a szójárás, a laposság. A gondolat fenköltsege elveszti kihalmosodottságát, összeesik és foly. A szép hang oda!

De más oldalról szeretettel fordul az ember ama költészeti szép tájakra, melyeken Tóth K. képzelődése repked. Már mondtam, hogy a szerelem az ő gondolatai középpontja; de azt nem, hogy dalain az érzelmek dialektikája hányjaveti magát rendkívüli *elevenéggel*, mint a villany. Például e dalban *Egymás mellett (Szerelmi vadrózsák II. f. 93. l.)* és sok másban, mennyit egyenként tartózkodom kijelölni. Szép az, mikor ilyenformán fejeztetik ki a szerető ellenmondatos kedélyhangulata: egy hű

szerető átkoz engemet, kit én miattad feledék. Ne tudj te semmit arról, amin kívül én semmit nem tudok, ne tudj rólam semmit:

„Mert megvetésed nem érdemléném,
Szánalmad büszkeségem sértené,
S hogy engem szeress — gyenge vagy”

(*Száz új költ.* 34. l.)

Ilyenekben Tóth Kálmán igen gazdag, s ha nem csalódom, ezek költészetének ifjudad szépségei, költői erének valódi lüktetései, nyugegyenre nem vergődött habzásai. Ő még a fiatalság dalnoka versei nagyobb részében; noha örömmel jegyezhető meg, hogy a *Szerelmi vadrózsák* két füzete óta a *Száz új költeményig* nagy változáson ment által kedélye: férfiasodott. Ama könnyű poétai lebegések egy tárgy körül, kezdenek szűnni; a költő szelleme nagyobb láthatárt fogott fel, melyben más valami is tündérkedik, mint csupán a typicussá vált „kis leány”, ki már „eprész leány” (*Száz új költ.* 14. l.) alakjában jelenik meg, a szerelem ujonnan nyert hangmérsékével. Azután ballada és rokon (*Száz új költ.* *Losonczy özvegye* 5., *Kende vitéz* 63., *Márton kaszás* 83., *Csermák* 104., *Magyar barátság* 118.) — csakhogy a vége igen rá van huzva a mythologia és tündéres magyarság rámájára —, továbbá életkép (*Az öreg cigány* 123., *Messze hallik* 182. sz. n költ.), sőt az imént rovogatott, de a maga helyén meghagyott beszélgető alaknak is derék példája fordul elé ugyancsak a *Száz új költemény* közt: *Gyula öcsém* (114. l.). Végre epigrammai, kis alkalmakból kerekített apró dalok, mint uo. a 201. 203. 208. lapon.

Az érzelmek rejtélyes, homályos, ellenmondatos hánykodásai között vajmi nehéz levén a kellő szót megtalálni, a végleteket összehozván, kellő irányba terelni: különös poétai erényül említem az ő *előállítás*i képességét, tiszta világosságát. *Sötéttiszta*, mondja a tudomány. De olykor nála is marad igazolhatlan homály, melyhez könnyen hozzáfér az érthetlenség. „Minek is van a szív” (*Száz új költ.* 18.) kedves dalában méltatlanul mondatik az érzés „oktalannak”. *Ne tudj* címűben (34. l.) egy szakasz érthetlen: „a költőnek csak érzés az erény”. Lehet ily értelmét is venni: „csak az érzés erény”, ilyet is: *csak* érzés (és nem több, p. tudat) az erény; mikor nem tudjuk, hogy mint *érteni* a következő két sort:

„Ha a kicsinyt nagyobbéért feledném,
Ugy minek tettem eleget.”

A valószínűség szerint az *érzés* tartatik nagyobbnak, s az erény kicsinynek; ez hiba és pedig újra *neszme*, hasonló ahhoz, mint mikor isten *nemzeni* mondatik a magyart (*Sz. új k.* 65. lap), s ez egyik oldal; másik a költői felekezetnek, melyhez Tóth Kálmán tartozik, szinte a cégérezésig való jellemzése, az érzékiségnek ily kirívó színezésében. Ugy hiszem, elég

adat és tény van előttünk ide vonatkozólag. A lélek nem hamvad el, az isten nem irigy, nem nemz, az érzés nem nagyobb az erénynél stb., Tóth Kálmán költői concepciói minden dacára sem; — s ezeket neki annyival inkább szemére kell lobbantani, mert lyrája kiválólag az érzelmi *embervilágban* (szerelem, család stb.) forog, legalább ez egy tért foglalja el aztán még annál erősebben, mennél kiválóbb tárgya az költészetének.

Illőnek tartom kijelelni végre a szebb dalokat. Sz. *Vadrózsák első füzetéből: Hogyha titkolt! 7, Van a buban. . . 32., Megy az őszi felhő 34., Suhogó szellőtől 42., Menyasszonykoszorús 83. Másodikból: Első szavad. . . 10. (csak hogy a hab nem pattan); Fájdalom költészete 17. (csak hogy a fájdalomban nem mondatik a szív kitágulni), Én mondtam. . . 26., Viszontlátáskor 31., Ujra látlak 34., Beszélj, beszélj 40., Ha én szegény pásztor volnék (idylli) 44., Válás után 52., Családi élet 72. — A Száz új költeményből: Minek is van a szív 18., Jobb is 25., Flórának (igen gyöngéd) 26., Ború (nagy nemű szép) 42., Hazatérés 98., Édes anyám (gyönyörű) 107., Nem, nem. . . 157., Maradjon ez 161., Nem jövök el 180., Lemondani 210. — Sarcasticus, humoros nemben: Csipkebokor (Sz. Vadr. 1. f. 96.), Hogy kárognak (Sz. új k. 210.). Ezen dalok azok, melyek az érzések nyelvén írják ugyan, de csillapulván egykor a szív, csendesülvén az ifjukur pezsgése, ha költő nem edzi erejét a művészeti tudalom biztosságával, valószínűbb mint nem, hogy modoruk az üreshez képez átmenő hidat.*

X.

A képzelődés *merényletei* vezetik Zalár költészetét mondám, s most ennek még átlátszóbban kell bevalósulni, mint az idézett egyetlenegy példából lehet vala várni. Én Zalárt csak gyűjteményes művei után ösmerem; meggyőződés bennem felőle nem apródonként készült, hanem tömeges hatása után megjelent *költeményeinek* (Pest, 1855.). Egyébiránt a lehető legjobb véleményre voltam felhiva egyes írók emlékezései, némely irodalmi hirdetések, különösen Lisznyai szavai után költőisége felől, mert róla mondatik a *Dalzongorában* (316. l.):

„... — dala . . . mint szent folyam
Szívünk mélyét átfolyja.”

Mégis fájlalva kell vallomást tennem, hogy műveiből kénytelen vagyok ellenkezőleg itélni, csalhatlanságot mindamellet sem igényelve magam részére.

Legelső mindjárt, hogy Zalárnak, mint minden költőnek vagy írónak is általában, ki a tényeket, legyenek valóság vagy képzelődés tényei, sza-

kadozottságukban méltányolja, nincsenek, nem lehetnek *gondolatai*, hanem csak *ötletei*. Zalár költeményeiben erre külsőleg is rámutathatunk, látván szemlátomást verseinek sorai s vége után az odavetett gondolat vagy hiányjeleket (. . .), melyek az olvasót mintegy felhívják vagy emlékeztetik a tollban maradt gondolat kitalálására vagy kiegészítésére. A költő ez által sokat tétet fel magáról, még többet olvasójáról. Nincs olyan olvasó, ki azt kipótolhatná s így annál jobban érzi s nehezteli a hiányt, rója meg a költőt, ki benne az élvező helyett munkatársra is számít. — Nézzük mindjárt a kezdő verset: *A költészet*. Zalárnak van reménye, hogy a nap és hold közötti ellentétből kifonja ezt az igazságot. „Nem nap a költészet”, hanem „hold, csakhogy forró sugarakkal”. Miért? *mert* a nap mindent úgy mutat mint a természetben van szépen vagy nem szépen; a holdvilág pedig sötéten hagy, sokból alkot szebbet, nevezetesen: „omladékokat templommá, bitófából formál szent keresztet”. . . Ennyi az egész. A két példa s ellentét (omladék és templom, bitófa és kereszt) nem rossz, sőt drasztikus és regényes. De ha a nap sem mutat úgy mindent, amint van — s erre a legujabb magyar lyra unalomig elégséges cáfot nyújt a délibáb sokszori megdallásával, akkor épen oda az alap, melyre a hold költőisége vagy a költészet hasonlata holdhoz, építve van; s költő keresetét, mint a törvényben mondják, leszállítjuk: keressen más alapot. — A képzelődés szilaj gyermek. Veszi, teszi játékait, s maga részéről senkinek sem tartozik számadással, azaz magának nincs becse összekötetés, egység, észi suly nélkül. — Ez a szilaj gyermek folytatja játékait és Zalárnak sug továbbá *hasonlításokat*, például: Zeng a szellő, *mint* kezkenő szerelmes lány kezében (6. l.). Szemed (az ifju leányé) *mint* a harmat reggeli mezőkön, ragyogva jár mindenfelé; mindenkit, aki előtted megy és jön, körül fogsz *mint* a láthatár (7. l.). A föld *mint* vőfél, kinek a berkek zenészei meg vannak fogadva, hogy kedves nótáját huzzák s lássák táncát — amint rakja (12. l.) A hold után huzódott a csillagsereg *mint* rendes katonák (13. l.) A kis patak habjait ölébe veszi a völgy *mint* a szerelmes kedvese fejét (22. l.). Ajkadnak piros sugarán elolvadt ajkam *mint* hajnalcsillag a korányon (24. l.). Ha megtalálnám örömed, oh hon, piros lennék *mint* rózsalevelek *mint* vérző seb a hősnak homlokán (34. l.). Az isten *mint* egy Márius, sötéten romokra ül (40. l.), Ősz vagy *mint* az atya ur isten (167. l.). A piros hajnal *mint* boldog menyasszony, kinek szemében anyaköny ragyog (244. l.). Elég!

Most következnek a jellemző föstések. Orcádon lelkem minden vágya elhal, hogy ajkad hajnalán újra támadjon fel (9. l.). Ki ne szeretne tégedet? Nálad szebbet gondolni nem lehet; hanem látni vagy igen, mert azonnal értésünkre adatik, hogy: ily képeket a szem csak templomban lát (25. l.). Aranytükör az óceán. Most bucsuznak az árbócok. A vitorlák

kiterjesztett kezét végcsókra kéri még egyszer a fok (26. l.). Add nekem virágos lelkedet. Hő nyár az én szívem; én forrón szeretek. Szépen elaltatom a virágokat, miként a parton kelt füvet a patak (30. l.). A végetlen üdv elégeti egyszerre véretem, szívembe száll; bút bánatot kiküld; de a vér övé . . . azt ott issza meg (az üdv?! 24. l.). Elbucsuzott a nap, köszönget az alkony, piros sátor alatt fekete leplet fon (37. l.). *Télen* című költeményben panaszkép mondatik: „Ki ütött gyilkos tört a nyár szívébe, ki vert lakatot a hangos völgy szájára? Tán hütlen lettél föld fényes istenedhez? (45—46. l.). Te szép leány, eszem az istened, hol tanultál meg így énekelni? nem lehelt még virág ily illatot (47. l.). Minő hangok! Miből vannak ezek (t.i. a népdalokéi?) Édes anyánk teje foly ezekbe(n) az elválás könnyével keverve; holt örömünk fenjáró lelke tán (49. l.). Szerettelek egykor, mint mennyországot az angyalok, mint önmagát szereti az isten (124. l.). Egy öreg urhoz: „ha a havasokról egy bérc leszállna, virágok közt olyan lenne mint a tied a tánca” (167. l.). Mezők virágait füzérbe kötém és feldobtam az égre: szétfoszlott; utjában tarka hiddá vált s lett a szivárvány (179. l.). Oly szép az isten, ha mosolyog! Ilyenkor az ördög is térdet hajt neki; ilyenkor üdvözíti önmagát, s ilyenkor öleli prófétáit (213. l.). Egy hölgy megdicsértetik. „Ha nem volna a világ megváltva, s az isten fia most születni vágyna, te választatnál édesanyának, ugy illenél a menny királynéjának” (223. l.). No még ezekhez pro coronide az a hely, hol isten az örüléstől fél, a legutolsó versben; melyet már előre összetörtem.

De *végre* Zalár nagy igazságokat is mond. A tudomány nincs a jobb lelkeknek vigasztalására (73. l.). Minél többet tud, annál több rosszat tesz a fényes bűnök sötét embere. Azért ti bölcsek, etessétek ki ebbel agyvelőtök, ha gondolkozni bátorsága van (94—95. l.). A nép dicsértetik. Ebből lesznek a híres betyárok, kik lopnak, bár kezökben nincs gyilok (100. l.). Ha megszakad isten és világ közt a frigy, a fájdalom mint jóltevő, könyörüljön rajta, mondandván haraggal: boldogok legyetek (104. l.) A költő boldogságával föl nem érnek a menny szent örömei. Törjétek csak össze lantját, isten keblén is ördögi kinok között kell meghalnia (107—8. l.). Jó frenolog! akármit jósolsz koponyámból: mindegy. Megörüléstől sem félek. Nem boldogabb-e mostan a bolond? (202. l.).

És én mindennyi zűr és zavar, éretlen és rohadt elemek között sem hagyom el magamat, vagy inkább Zalárt . . . Van egykét pont, melyen megnyughatni. Éspedig örömmel vallom be, hogy akadtam versei közt néhány ragaszkodásfélére, melyek, indulván a szülőföld, gyermeki, családi élet emlékezeteiből: maradhatnak. Ilyenek: *Mi az, mi ugy zszibong?* (72. l.), *Járok zöld mezőben* (75. l.), *Őszi rózsa* (79. l.), *Mindennap kijárok* (76. l.), *Szülőföldem* (130. l.), *Szász Károlynak* (158. l.), *Köszöntelek* (186. l.).

Egyéb dalai vagy elkényszerültek vagy tartalomszegények, az értelem és képzelődés mostoha összekötetése, rideg érintkezése miatt. De ami engem maradható verseinél is jobban kielégít: az bizonyos mód, mely *szerint*, vagy keret, mely *közé* állítja verseit Zalár. Áll pedig az a rejtelmesség, titkolódzás egy nemében, elősegítve az egyes versek címeinek elhagyásával is, melyek helyét a kezdő sor vagy a refraine pótolja, és eleinte ugyan nem is adatik tudnunk, miről van szó, hanem apródonként jutunk értésére magának a tárgynak, felderülvén körülötte a szülemelő alkalmak, az eléhozó események, az élet és történetbeli állapotok. Ilyenek: *Aranytükör* (26. l.), *A víg kerekgyártó* (154. l.), *Oh szép idők, arany napok* (224. l.). Mindegyikének érthetlen kezdete, ujságingerlő tétovája, mint a meleg nyári lég remegése, mozgalmat visz az olvasó lelkébe, s egyik refrainetől a másikig hintai lendületet hagy érzeni igen kellemesen. Modor, mely a rejtett szók és talányok irodalmából ellesve, s a költészetbe sikerrel átvive, Zalárnál előnyösen használtatik annál inkább, mert egységet, belső összefüggést ő nem igen keres, bevégezni sem tud; a refrainek ismét meg ismét előforduló soraiban pedig haladás helyett, váratlanul térünk vissza ujonnan az alapgondolathoz, így fentartatik az egység legalább külsőleg, de el vagyunk készülve a bevégzésre is. Kár, hogy eme könnyedség nincs boldogítva átértzett költői tartalommal. Példaul *A víg (!) kerekgyártó* alkalma igen helyes, költői; az alapézés benne, melyet a refraine ("Csak ne lett volna oly bus a feleséged") fejez ki, méltó megdalloltatni; de ama, lehet hogy igen becses, iparstatisztikai adatok, pl. hány kereket hordott évenként vásárra a víg kerekgyártó, aztán mint nem fért a pénz zsebébe; három, négy legény hogyan dolgozott nála s az egész vármegeye mint dolgoztatott vele stb., mind nem tartoznak a dal értelméhez, moráljához, nem a költészet lényegéhez. Így mondhatni, hogy Zalárnál a költés java, lelke a refrainekbe, valamilyes kölső módba költözött, melyre elegendő a hely kimértsége vagyis elegendő, hogy a strófa utolsó sora mindig ugyanaz legyen, s a vers alkalmát, mint a rebust, találgatni kellesék. Az említett iparstatisztikai adatok már akként tünetkeznek előttem, mint a müncheni temetőben egy sarkő felírása, melynek értelme: „Itt nyugszik a mi atyánk, aki ezt s ezt a sörházat építtette” stb. Hihetőleg, a költő ama divatnak hódol itt, mely a kézművességet idealizálta, például Párizsban 1848-ban, mikor művész nem művész egyenlően írta és hívatta magát *ouvrier*-nak, pl. a főstész *peintre ouvrier*. Furcsa lenne, ha a magyar „poète ouvrier”, ki történetesen Derecskén Biharban, vagy Kaposon Ungban született, azzal testesítné az életet, s létesítné a valóságot költészetében, hogy névszerint édes anyját, a reál fejébe, így siratná vagy emlegetné: oh én édes szülém! beh sok vereshagymát természetttél! Ilyen, a reál fejébe csinált vers Zalárnál a következő is: *Iszom, amig*

részeg leszek (64. 1.); aztán a feljebb már említve volt hely, hol a menyasszony szemében anyakönyv remeg.

Nem látom bővebb magyarázat szükségét bebizonyítani, hogy Zalár teljesen romlott eszmevilágból merít, gyakorlatával a művészet ellen protestál, költészetében destruktív mesterséget üz.

Zalár után Vajda Jánosról következik szólanom. Vegyük elő, s olvassuk *költeményeit*. Előttem azok második bővített kiadásban. Pest, 1858. Az egyes művek három fő rovat alá foglalvák, lévén az elsőnek (*Sírámok*) tartalma 32 dal; a másodiké (*Szerelem átka*) 31., a harmadiké (*Uj dalok*) 27 darab. Összes szám 90 darab. Látnivaló, hogy Vajda mint költő eddigelé csak néhány tárggyal foglalkozott; s ezt azért mondom, mert annál könnyebben leolvashatjuk irodalmi arcvonásait, s vihetjük vissza egy alapszinre vagy hangra költészetét. Nem is késem annál fogva prózába áttéve, vagy kivonatossan felolvasni előttetek, különösen az első főrovat költeményeit, látnotok: mivel foglalkozik az ő elméje, hogy megértvén az eszmekört, melyből alkot, annál biztosabban ítélhesetek magatok, s hihessétek nekem, amiket költőrül ítéshet mondandó vagyok.

A *Sírámok* tartalmát következőkben foghatni fel. Mindjárt a kezdő dalon „egy nehéz bús előérzet, valami nagy rejtett bánat, az a bánat, melyet az ember érez és nevezni nem mer”, vonul át s foglalja el az olvasó lelkét, az a nagy bú, „mely az örök természetet vádolva kérdi: mért születni, mienk élni” (1. dal). Vajda kedélyének már a zene, mely diadalénekül harsog másnak, örülésbe ejtő jelenet. Nem örvend hallani azt, mi másnak dicsőséget hirdet, neki pedig halált vagy feledékenységet. Érzése: mintha temetnék s hallaná is zörögni koporsóját (II. d.). Feltámadni mint a felhő: derülten, azután könyekre törni és ösmeretlenül küzdeni, s még hinni is, hogy ezek üdvözítnek: oh neki már hite sincs meg (III. d.). Eltűnő a nap az égről, oly sötét lesz a világ, mintha ítélet állana s valakit kivégeznének. Az erdőn halálcsend és hervadás. Ez is azt mutatja, hogy az erdő fáí egyszer bimbóztak, virágoztak, azaz szerettek „s én — nem szerettem!” (IV. d.). A nap nyugovása vidám. Lemenő világa romokat tüntet fel a tetőn. Az ég alja vörös; szélvihar lesz holnap s azok a vén romok mind le fognak omlani (V. d.). Jöni fog egy idő, melyben mind együtt lesz az a boldogság, melyet nem bírt, mely mégis elveszett. Ő azért örülend, és haját tépve kacagand, de e kacajon, aki őt szerette, sirni fog (VI. d.). Mi vár a költőre? Dálnokok mártirhalála: éhhalál. De azért csak dalolj. A dal ő magának jutalom. És a világ? Koszorut ad ott, hol nem kérsz enni — sirodon (VIII. d.). Csöndes néma a rengeteg. A levél ha zöld nem volna, gondolnám megdermedett. Az erdő elfojtva lélekzetét, hallgat. Az isten átölelte a földet, s azalatt, míg szerelmét rá lehelli, csupán szeme (istené) — a nap, ragyog (X. d.). A világ mint elsilányul! Fenn

az égen, lenn a földön semmi sincs tökéletes. Az ember hitvány volt és lesz. Egyél igyál és neved! (XI. d.). Jelenet az atyai háznál. Apa és fiu kimennek a szőlőhegyre, pohár közt felejtik a haza baját. Isznak, mert különben szívök megrepedne (XII. d.). Napról napra vehető észre a dermesztő tél közelsége, ölt szele. E hideg szél, diadalmas cselszövőnek gunyakaja gyanánt kérdi: vársz-e még, remélsz-e még? El a hittel, a reménnyel! Az élet koldusélet, napról-napra rongyosabb.

„Fájdalom kell a világnak,
Gunyakaj metsző, hideg,
Hit, remény itt nem használnak,
E világ nagyon beteg.”

(XVI. d.)

Menj el innen, messze; úgy sem lelsz nyugodalmat. Ha hinnéd, hogy tán ott szebb az élet, addig fogod hinni, mig el nem éred; de akkor keserű lesz észrevenni, hogy amit leltél — semmi. (XVIII. d.). Mások a tükörben látják magokat, én egy pusztta kertben magamat, dúltan és mindegyre halványabban. A szél sárga levelet szór homlokomra; részvéte vagy guny — ez? Igen, guny az emberekre, kik között nem volt ily igaz barátom (XIX. d.). Az eddigi életidő átrohant kétségbeejtő messzeség (XX. d.). Imádód jár utánad, mint szívárvány után a gyerek. Közelre látszol, mégis távol vagy. Azt se fogod látni, hogy érted halok el (XX. d.). Hervadás a falevelek hullása. Multban a szerető feledékenysége, jövőben az a kilátás, hogy nem lesz ki engem elsirasson (XXIV. d.). *Soha nem viszonzott szerelem* (XXVI.). *Bojtár Bandi regéje* (XXVII.). *Lenauból a szomorú szerzetes* (XXVIII.). Ifju koromban vidám cserjében jártam, most meg mintha fenyves erdőben járnék, melynek minden deszkájából koporsó lesz.

A második rovatról ezekhez csak ennyit jegyzek ide. A fő címnek (*Szerelem átka*) e rovat dalai tökéletesen megfelelnek. Hűtlen leány, elveszett paradicsom, halhatlan bú, istenben hinni nem tudó leány stb., stb. mind oly tárgy és vonás, hogy egyik a másik ellen segíti feltüntetni az alapszinezetet.

A harmadik rovat — *Uj dalok* — enyhültebb, csendesültebb. Van egy pár alkalma költőnek tárgyilagos világnézetre jutni benne, pl. *Liszt Ferenchez*, *Petőfi olvasásakor*, *Boroszlói tábor*, *Mátyás tréfája* s még egy kettő. De mindemellett ide is elég marad az elégedetlenségből, nehéz kedélyből, s mindezt összevéve bátran megállapíthatjuk, hogy Vajda János költészetének alapszinezete sötét ég, fekete levegő, hangulata alanyi bensőség, vegyes érzelmiség, megrakva emberi természetünk megannyi ellenmondattal.

Ha igaz már, föntebbi észrevételünk szerint, hogy Vajda csak néhány tárggyal bánt költőileg, és ha igaz a legközelebbi kivonatos

ösmertetés után, hogy a költői szólamlás és föstés nála egy alaphangra és színre vihető vissza, s így műveiben kevés a változatosság: természetes, hogy őt, mind tárgyainak választása mind hangjának hordozása miatt a szűkebb körű elmék sorába kell helyeznünk. Ez azonban nem baj. A szűkkörűség egyedül akkor hiány, mikor pusztán magára van maradva. De ha vele mélyelműség, nagy szólamlású költőiség párosul, ha tartalmával betölti alakját, mint szobor a maga helyét: megadjuk neki a koszorút, mint Berzsenyinek, aki köztünk legyen mondva, csakugyan a kevés tárgyú, de annál teljesebb felfogású és nemesb ajku írók sorába tartozik; sőt a mai elszétfolyó divat ellenére, Vajda ugy is tekinthető, mint aki hajlandó megtérni a régi jóhoz, melynek becsét nem az anyag bővelkedése, hanem a kezelés áldozári kenete és tisztasága adá, s megengedvén, hogy tőle a mélyelműség, bensőség eltagadhatlan, mikor ellentéte a frivolnak, fölszínességnek, melyek a népiesség járulékai: fölfedezzük más oldalról, hogy nála ugy az eszmei nyugalom mint a formai feltisztultság még mindig egyre kívánatos. Költő művész, ki szobor helyett képet ír.

Ha tudnék rendet tartani az egyes alrészek kiemelésében, talán így folyna előadásom Vajda költészetéről, nevezetesen: Vannak jelvonásai, melyek igen *maivá* bélyegzik, vannak ellenben mozzanatai költészetének, melyek szerint mármár *szakasztott* a legujabb lyrával, és végre *önálló* tulajdonok, sajátágok.

Ami őt *maivá* bélyegzi, az a kor uralkodó büne, amennyiben osztozik az egy ivású társakkal a *romlott eszmevilágban*, reá is elragadván az álbölcselem nyavalyája, érzéki helyett *testinek* cultusa. De osztozik továbbá a *külső formásság hiányaiban*, mely utolsót csak érintve s a verselés mesterségét nagyobb és méltó figyelembe ajánlva, szólok csupán az elsőről, az anyagiség tiszteletéről, mely minden művészetnek dacot vet. Egy szívvel lélekkel valljuk ugyan hogy művészetben az érzéki lényeges helyet foglal el, s nélküle nincs művészet; de tagadjuk, hogy ezért az eszmeiségnek legkisebbet is kellene szenvednie. Sőt amennyiben az (emberi) érzékiség nem is egyéb, mint szellemnek és anyagnak egymásba áttörése, midőn testet nyer az eszme és átszellemül az anyag: jó módjával állíthatjuk, hogy épen ezen ellenmondásos szerkezete az érzéknek az, mi oly embernek és emberért való tökélyt ad a művészet alakaiba, hogy teljesen kielégíti jobb természetünket. Ez oly régi igazság, hogy szintén elfelejték, mint nem igazat. Avagy mit is mondok! Oly régi igazság, hogy az idealizmust bölcsészetben, vallásban is tagadták vagy legalább nem birták kialakítani a tudósok igen soká még, mikor a költészetben régen vallották már; és épen az volt a művészet fönsége, örök becse, hogy benne és általa, többé-kevésbé, de csakugyan létesíthetőnek mutatkozott az eszmény, a képzelhető tökély; ellenben a természet anyagáról és netalán benne

működő szellemről oly kevésbé voltak tisztában, hogy ma sem örömet beszélnek felőle.

Legyen az én hibám: de nem bírom helyeselni, sőt örvendek üldözni az eszmeiség afféle ficamát, minő Vajdánál a következő, mondván istenről:

„... átölelte
Ezt a virágos csillagot,
S midőn szerelmét rá lehelli,
Csupán szeme — a nap ragyog.” (21. l.)

E hely éppen olyan rossz költői gondolatnak mint füstésnek. Az alak különösen undorító. Isten egy szemmel (monoculus) mely a nap, oly helyzetben, minőt Dürer Albert ily tárgyú merész compositióján (egy nürnbergi képtárban) embernél is botránnyal vesznek némelyek! — Szintén alul minden költői becsen s a valóságnak fölösleges hűségével ingerli a képzelmet s vegyíti állati játékba istent Vajda, midőn festi hogy férj és feleség vagy legalább egy pár az alacson házban

„Mennyezetén magas ágynak
Alszanak — vagy — mit csinálnak.
Bizonyos, hogy ők pihennek
Hirével a jó istennek.” (35. l.)

Nem igen akarok senkit untatni elméleti és érzületi szabályokkal, de annyit meg kell mondanom, hogy e hely naiv helyett együgyű; s ennyiből megértheti V., hogy miért nem rovak meg *Az élet* (153. l.) című költeményében más, ezzel rokon helyet: „Vesd meg az ágyat feleség; aludjunk szépen.” — Azután minden hűsége mellett is a valóságnak, kérdhető: hogyan lehet „aludni” — vagy — „mit csinálni?” a magas ágy mennyezetén? Nemde ilyenek után ítélte valaki V. muzsájáról, hogy „piros pozsgás érzéki szépség”, kinek ajka talán

„... oly duzzadt,
Mintha a végső csók itt lenne elsővé.” (165. l.)

A „museo borbonico” Nápolyban, hasonlóul mutat ilyen értelmű, jelentésű szobrokat a hanyatlási korszakból. Megtartják, mint emlékeit az időnek, de elzárva, s nem igen mutogatják mindenki előtt, — Ennyiben Vajda kortárs, de elüt kora társaitól abban, hogy *először* nem népies, *másodszor* belterjre igyekszik inkább mint sokírássa; jelvonások, melyekről más időben magamféle komolyságu ítésk méltónak sem tartotta volna beszélni, de most tanácsos nem hallgatni. Azonban ki kell emelnem, hogy Vajdát akár belátás, akár jó szelleme őrizte meg, de csakugyan érdemül kell neki felróni, hogy nem sokat törődött a népi elemmel másképp mint a

művészet föltétei kívánják. Ő kellő becsre szállította le a népiesség elemét, azaz nem nézte célul, miképp Szelestey, hanem alárendelt mozzanatul vagyis eszközül, mint Arany; s ez szerencséje. Így történt, hogy annyi elevenséget, színt és hangot kölcsönözhet a divatosból, mennyi nem bűn, mennyi nem zavarja meg a hazaiság és művészet egygé olvadását. Ily értelemben tartom sükerültnek versei között *A sirból* címűt. Többről nem szólok; hanem a belterjre való törekvés nyomait említem még fel; s ezek: a fölvett tárgynak lehető kimerítésig faggatása, az érzelmek nyelvének szívósságban tartása, a szólamlás emelkedése, habár nem oly simán és közbeszédi érthetőséggel is, mint a népiesség elványadt modora: de annál jobban kikelve a laposság vizsintjéről. Mondatai kerek tételek inkább egymás mellett, mint egymásba szőtt körbeszéd. Ez a szónokok mestersége; amaz a költőké.

„Fecske földet szántva röpdés,
Minden oly merengő csöndes.” (5. l.)

„Az itélet szól a tornyon:
Út az óra, fönn a horgony,
Menni kell; Isten veled.” (44. l.)

Sok, sok példát lehetne idézni, de ami lehetlen. Olvasás közben vajmi nagy élénkséggel rajzanak ezek föl Vajda verseiből.

Hanem amit eddig mondtam, viszony és ellentét kora társaival. Emlékezésekre kell pedig hivatkoznom, ha *saját* szempontból akarom láttatni Vajda költészetét, mert bizonyosnak hiszem, hogy minden rokonság és ellentétén fölül legerősebb viszonya van neki saját magához, mi földolog.

Emlékszünk ugyanis Vajda fölléptére. Ez — ugy tudom — egy pár évvel a forradalom előtti korszakra esik. Ekkor volt javában a népiesség a költőknél; de ezzel ő, mint láttuk, nem gondolt annyit, hogy kelletén tul ne volna ismét emlegetni. Hanem beszéltek akkor az emberek valamit; és az egytetemes hazai tudalomban mint prófécia pezsdült meg némi-nemü eszmeforrongás, mely éveken át velőgyuladásig zaklatta az elméket. Vajda igen fiatal ember akkor, ifjúi lélekkel fogadható az idő lázát, melegét, de hogy fogadá is bizonyosan, nem mondhatni kereken. Voltak-e reményei erősebbek mint kétségei, verseiből ugyan ki nem vehető. Szóval: az előzmények hiányzanak, a korább történt események szóra sem kerülnek nála, ugy látszik legalább nekem, hogy mindez föl van véve s kipótolva a következmények felfogásában, s innen magyarázom magam előtt, mi annak oka, hogy midőn verseit olvasom, oly érzések foglalják el kedélyemet, mintha emberei volnának, kinek sebébe nyílvessző tört, vagy szívében fulánk maradt. Talán hamisnak bizonyultak a prófeciák, talán a

felfogás volt igen ifjúdad: mindegy. Versei úgy mutatják, hogy valamely nehéz borongás árnya iródott lelkére; innen költészetében a keserűség, innen az egésznek öntépelődésre mutató színezete, kinkacajos gúnya, szárkasztikus [!] fájdalmissága. Vajon származhatott-e más forrásból

„Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer.” (5. l.)

Vajjon nem ez okból ismert-e kedvencére Vajda „a szomorú szerzetesben”, kinek

„Aki egyszer a szemébe nézett:
Bú szállja meg — s nem kell neki az élet.” (60. l.)

„Nekem fáj a sugár, mely hiába ragyog,
Homlokomon vampir: vérivó gondolat.” (184. stb.)

Engedjük csak meg, hogy lehet és van lélekállapot, mely ha nem mutat is optimistai derülségre, mindamellett ugyancsak költői: és nyertünk földet a költő lábai alá, melyen szemre vehetjük alakjait. — Én megengedem: nem vagyok oly merev empirikus hogy meg ne engedném, sőt épen mert nem vagyok az, bírom élvezni Vajda némely költeményeit, melyektől azon pszichológus, ki az ember szellemét körök ábrájával fösti, haragosan fordulhatna el, oly haragosan, mint ő tőle én. „Omnis creatura ingemiscit” mondja Szent Pál. Salvatornak pedig rajzán „minden alak öl és öletik egyszersmind”. Ember, ló, még a madár is, mely elszáll a csatamező felett, odalesz, aláhull: „az erkölcsi és természeti roszt eleven példája.” És a művész melankhóliája, mihelyt megérthető, azonnal jogos. Tényül fogadjuk el annak okáért Vajdánál is a sötét, magával küzdő alanyiságot: megengedvén azt úgy lélektani, mint életbeni adatok alapján. Olvassa bárki a többek között *Éjjeleim* (164. lap) című költeményét, majdnem hasonló busongást fog érezni, minő Salvator föstménye után lepte meg Leroux Pétert, kiéi a fentebbi szavak, minő fogta el azt, ki — a ballada szerint — „a szomorú szerzetest” látta. Vajdánál is az érzelmek siralomvölgyében járunk, hol a hullt levelek temetésén „gyászkiéret a vándor felleg barna árnya”, „hol minden ember mintha meg volna halva, s egymás mellett fekünnének a halottak” stb. Sőt az érzelmesség egészen az idegességig fokozódván, ha csakugyan lehet szó Vajda költészetében erőről, az nem az erő telje már, hanem tulfeszültsége igen gyakran, mint az ideges bajok betegeinél, hogy a láz rohamaiban erősek — a gyöngeségig, mi aztán kimerültség, elszilárdultság. Ez a dermeteg élet s izgultságra következő merev nyugalom többször is részeseül nála költői méltatásban, például:

„Nem rezg a lomb, ha zöld nem volna,
Azt gondolnám: *megdermedett*.” (21. l.)

„Ölő tél, mely *megdermesztesz*.” (29. l.)

„*Kőmeredt* a fa levele.” (52. l.)

„Óh, mért nem *mered* meg a föld
S rajta minden úgy amint van,
Pillangó, virág-maradna
Mindörökre *mozdulatlan*!” (139. l.)

„Majd ismét úgy rémlik, mintha minden ember
Mind meg volna halva. . .
Csak én magam élnek . . .
. . . s én is *megdermedve*.” (165. l.)

Látom, hogy mindezek a fájdalom elkövülései, de nem márvány, aztán nem is szobor. Vajda a leglágyabb és legkeményebb anyagból dolgozik. Amaz csupa szín s elfoly, emez csupa kő s elpattog: így ő nem is az alak, hanem a szinek költője, azaz műveit elevenség ajánlja inkább színekben, mint nyugodtság jellemezné maradandó alakban. Ki is mondjuk röviden, hogy ez a szenvedély költészete, mely egy oldalról nagy csendben, más oldalról eldermedtségben leli határát, s rendkívüliségre tart számot, mint a zivatar, melyet hallgatás előz és követ. A *Szerелеm átkában* gyönyörű példa erre a XXII. dal: Szól a zene, először csudálatos buból, bánatból. Aztán nem is szomorú már, de szilaj: egyre vadabb, egyre szilajabb. „Ide hamar azt a poharat! A poharat, vagy a — késemet!” — s végre

„ . . . megint oly csendes, busan szól,
Mintha jőne mélyből, föld alól.
Oh de miért is marad életbe'
Aki egyszer el van temetve.” (128. l.)

Szenvedély költészete, mondom, mely a szobrot is a láz forróságával szereti (102. l.); melynek a föld nem ad nyugalmat, s melynek jobb már a pokolban (136. lap). Valóságos ó testamentomi zsidó képzelődés, a gyehenna tüzeivel való kacérkodás. Átok, láng, izzó velő, vér, gyilok, fagy, gúnykacaj; őrlés, ördög, stb. a tépelődés bravourjai közepett. Nem tudná az ember, melyik több: a zaj-e vagy a csend: nem, hogy a szerető irányában a követelés-e nagyobb, vagy a lemondás, az áldás-e vagy az átok, az élv-e vagy a fájdalom. És imé ezen, a távolság szélsőségeire eső, képzetek egymásra és egymás ellen mozgásba téve, küzdelemben tartva, jól roszul, de utoljára mégis kibékítve, oly eleven játékot üznek Vajda költészetében, hogy ahol a műszép nincs is elérve, de az érdek, mely ugyan kevesebb amannál, mindamellet nem legalsó esztétikai becs,

csakugyan valósítva van; érdem, melyet némely költők a legmagasabb fokra emelnek, s előszeretettel igénylenek.

Szükség-e, s akarjuk-e indokolni magunk előtt eme költői lélekállapotot? A szerelem, s ennek átka, úgy hiszem, mélyebben van indokolva emberi természetünkben, az ifjúságban, minthogy komolyan vennők a kérdést. De hát ahol e nélkül s más irányban lázong Vajda, keressük-e az idő és kebel alkalmait? Ha ezek után fürkészve, talán egyebet is mint belső töprengést vethetnénk alapul költészetének, ami nem lehetlen, bizonyos, hogy ez esetben ő *korköltő* is egyszersmind, kinek lelke, mint fuvalmat a szélhárfa, megérezé s felfogá, hogy el ne hallgassa, az időjelenéseket. Így írják meg a kor erkölcsét; vajmi szép hivatás! Mégis, ha jól fogom fel Vajda muzsájának nyilatkozását, a sötét elemben ez egyszer a nem világos pont. Valami félelmes titkolt hang vagy épen csak suttogás az, mely *A virrasztók* (167. lap) című költeményben szól:

„És csak oly csöndes ne volna,
De ez úgy fojt, úgy ijeszt.” —

mondja a költő. Pedig, ha nem csalódom, hazafias érzelmek, talán aggodalmak is dalolvák benne, melyekre csak egy hang illik: ugymint a bátor, nemes és határozott hang, máskülönben erkölcsi ereje bánja meg. *Robinsonok Sylvesteréje*, hasonlóul rejtelmes, fátyolozott. Szinte várjuk alkalmá kitalálását; s nem tudjuk mire vélni költőben a nagy tartózkodást. Volna-e ok erre valóban? Érthető pedig s teljes alkalmával kivehető a *Sirámok XXXI.*, vagy a *Hősök dala*; magas hangulat, nemes elszántság, honi hűség benne minden szó. De a végstrófában nehezen barátkozhatni meg „a fejlődő nap sugarának” allegorikai képével.

„Virad, föl, föl! mi haszna várnók
A fejlődő nap sugarát:
A csatatér hozandja meg
A győzelemnek hajnalát.
És napja lesz vérünk tava,
Sugári összes sebeink.”

(72. lap.)

A kép, mondom, szanakép, erőtetett. Gyakorlatlan szem könnyen átsuhanna felette; könnyen csalódhatnak.

Igy rajzoltam én ki magam előtt Vajda költői arcát, s vajha mások is megismernék belőle az eredetit. Most még egyes vonásokat említek a főrajzhoz, teljessé tenni ez ösmertetést, illetőleg bírálatot. Névszerint, hogy el ne fejtsem, ide írom ezennel Vajda költői becsének mértékét abban, hogy műveire ha nem mondhatjuk is határozottan: ez dal, ez epigramm, ez ballada stb., de hogy költészet, lehetlen nem érezni. Ugy tartom, hogy ezt a költői hanghordozásnak köszönhetni. Benne rokon

Zalárral, kinél az eszme, a tartalom kuszáltsága mellett is fölismerhető az. Egyébként Vajda mint előadó a *dalban* kitűnően ügyes, az egyszer fölvert hangot mindvégig kitartja; sohasem lankadt, vagy érdekefogyott; *beszélyben* folyékony, de nem kerek; *balladában* hosszadalmas de érthető. *Bojtár Bandi* regéje (49. l.) elbeszélés, dramatizálva. Megadván költői becsét máskülönben, úgy áll a formás művészethez, mint vázolat a teljességhez, rajz a főstvényhez; arabeszk inkább mint plasticitás. Egyes dalait nem jelölgetem ki. Bizonyos, hogy a nagyobb részt kellene külön kiirogatnom. Így az elhallgatás Vajda javára esik. Még a gyöngébbekben is vannak oly egyes szépségek, melyek a kevésbé sükerült helyet is viszik. — *Szerelem átkában* a XIII. dal nagy szerelmet ír le, öreg embernek valót. A költő morog, átkozódik, ijeszt s mondja szépjének:

„ . . . ne kérdezz, mit morogtam,
Badar beszéd . . . kacagj kérlek.
— Ah! ha birhatnám kis üres,
Boldogságos fejceskédet.” (116. l.)

Az újabb dalok közt *Angyal jár a földön* hasonlóan szerelmi dal: a lánynak benne, előbb említett dal szerint „mennyei szent együgyűség” tulajdoníttatik. Legalább távolról sem „piros pozsgás érzéki szépség”, sőt inkább oly átvékonyított földiség, kinek

„Mennyei szent együgyűsége,
Egyformán tekint a lepkére,
A virágra, fűre, sugárra
S óh gyötrelm — rám is emberre.” (158. l.)

Tehát vonjuk össze az alapszineket, s ítéljük. Anyagias felfogás, alászállított népiesség, belterji előny, eleven előadás, tartalmi gazdagság, formai biztalanság, melyben a süker sükerül, elválasztatlan egységben hatottak eddig Vajdánál. Tőle függ, úgy akarni, amint legjobb, s áttérni a költészet rendes művelésére. Az nem áttérés lesz pusztán, hanem megtérés az eddigi tévelgés után.

XI.

Észrevehette a bizodalmas olvasó, hogy vizsgálódásaim folytán, mintegy a büvölségig elfogulva tartottam magam egyhez, a *művészeti eszmének kiemeléséhez*, s majdnem egyoldaluságig voltam hű a felvett nyom szemmel tartásában. Mennyit beszélhettem volna én rimről, mértékről, egyes hiányos kifejezésekről, nyelvtani hibákról, isten a megmondhatója! Nem tettem; és ha be kell vallani az igazat: kevésbé vol-

tam esztétikus mint bölcsész, és pedig nem első ízben már, azon egy és elegendő oknál fogva, mert költészetünk corruptióját, és ha ez az étellel tart, ezét is, a gondolatvilág megromlásának lehet köszönni, s az ellenkezőt vagy az ujjászületést az idealizmus fölpendülésétől várni egyedül. Azonban ezen egyoldalúság mellett is sükerült nekem, alkalmasint, felmutatni az újabb lyrai költészet magasszerüségét, képzelmi körét, tartalmi zömét, az előző korról elütő ujdonságát, szóval: a nagyobb alakokat. Sükerült továbbá, mint csillagásznak az égi testek naptávolságát és közelségét, úgy mutatni ki e sajtáságos tömbbirónak a műeszméhez való viszonyát, s lyránknak eszmevilági helyzetét. Népiesség, a vele *társult anyagias felfogás, tartalmi vagy eszmekezűtség s alaki szélhűdés* lőnek kiemelve, megróva; de kiemeltettek a jó oldalak is oly differentiával bár, hogy a nagyobb rész árnyékba esik: erősebbek levén a gyengeségek, mint az előnyök. Azonban igyekeztem vigasztalót el nem hallgatni, s fekete ég helyett derűt láttatni a mögletben; de míg zárszavamat elmondanám, hadd térjek én vissza még a *kritikai állapotok fejtegetéséhez*, s hadd fejtsen ki okát, legközelebbről, *mostani eljárásomnak*.

Kezdem ez utóbbin. Mondom pedig, hogy eljárásomnak, miszerint épen a bírált költők és irányaikról irtam, oka, a valamennyinél feltalálható rokon jelvonásokon kívül, épen az irodalmi helyzetek. Ugyanis oly férfiak ők, kik jelenben arra hivatvák, hogy állásuknál fogva vigyék a széptudományi és művészeti világ felelősségét; így rájuk sok szem néz, rajtuk sok elme függ: a jövő egész nemzedéke. Közülök, egy kettő kivételével a nagy rész egy egy irodalmi vállalat élén áll. Szelestey csak most lépett le a Szépirodalmi Közlöny szerkesztéséről. Felváltotta Székely, Tóth Kálmán a Hölgyfutárt vezeti, Vajda János a Nővilágot. Lisznyai, Zalár szorosabb viszonyban állanak Vahot Imrével, ki hasonlóul szerkesztő, és a hasznossági reál irányban már törzsapa, — mint hogy megvonhatnák tőle irodalmi befolyásukat. Mily nagy fontosságú körülmény: megtetszik a gyászos emlékü előbbi tizedből; mert onnan keletkezik a bal irány felülkerekedése, mely most imé, a második nemzedékre plántálódott által.

Jól tudom én, hogy e baj az előbbeni korokban is jelentkezett. Küzdelem, mely egyidős a történettel. A Munkácsiak, Kovacsóczyak, Petrichevich Horváthok, hogy visszább ne menjek, ugyanezen fából faragtak. Ex quovis ligno Mercurium. De az ellenpártnak volt annyi fensősége, hogy élcel gunnyal leverte őket, s a közvéleménynek annyi tájékozottsága hogy tudott, igen ildomosan, választani az ellenkező irányok közül s meg nem csökönni felemás helyzetben. Talán, rajtam kívül, mások is fognak emlékezni a fővárosi irodalmi közvéleményre, minő visszatetszéssel nyilatkozott egy Vörösmarty ellen is, amiért egykor Petrichevich Honde-

rújében neve, mint munkatársé, megvillant. Oly nagy volt a féltékenység az irány miatt. Petőfi, kinek ugyanott, mint maga írja, „aranyával” fizették költeményeit, jónak látta egy gonosz marcona verssel szabadulni a Honderütől, s úgy adni tudtára olvasóinak szabadulását: mig positive állíthatom, voltak egyes írók, kik semmi áron sem hagyták magokat rávéttetni, hogy nevök az említett divatlapban, mint író társaké, láttathassék. Sőt mikor, éppen ez idő folytán, két, különben ügyes, de a köznap ingerére, egyes társaskörök inyére munkáló, szerkesztő egymás után akadémiai taggá lett, elállt az emberek szeme, szája, kérdezőn: egy tudományos akademia is hódolhat-e a frivolnak? Mert ez volt a tartalékgondolat: Szépirodalmi lapok szerkesztői, kiknél megtörténhetik, hogy fő a mellékérdek, eléggé jutalmazvák az ujságvágyó közönség pártolása által. Mennyi marad elő igaznak e tartalékgondolatból, nem boncolgatom, hanem az mégis gyanítható utána, hogy az irodalmi becs mértéke izlés, tudomány, népszerűség, akademia körül, le volt szállítva, nem méltóknak is reménység nyujtva kiténtetésre általa, és én nem tartózkodom kimondani, hogy a mostani szépirodalmi nézetek, amennyiben sok hamis tan kapott fel velök, ez időtájon nyertek szilárdulást, s mai nap már oda jutottunk, hogy a forradalom előtti kivételes állapot uralkodóvá lett, és a széptudományok, izlés, művészet körüli meggyőződések vezetése oly irodalmi férfiak kezébe ment, kiknél, tisztelet, becsület, de igazság is! vagy fel sincs még tisztulva az eszmeiség elemi homályossága, vagy megtörve átlátszósága, legalább az adatok, a gyakorlat ide mutatnak. Mindent, amit tudok, kiáltok Zrínyivel, hogy én tőlem ne kérd elő nemzetem „aljasodását”, nagy isten!

A kritikai állapotok mai fejlődésére nézve két dolog tagadhatlan. A költők *ingerlékeny* voltán és az ítések *pártosságán* kívül, ami régi dolog, és egyetemes vád, van egy-két sajtóságos hazai adat, és pedig *első*, hogy a mi legnevesb ítéseink egyuttal költők valának éppen mint a németeknél Lessing, Schiller, Goethe, hanem azon különbséggel hogy nem legnagyobb költők is ezek módjára: Kazinczy, Kölcsey, Bajza. A hires maxima: „könnyű a másét bírálni”, s az ebből folyó balhit sokképen szolgált akadályul hatásuknak. Imé egy kis adoma. Kölcsey, hol, hol nem, ítéletet monda Kisfaludy S. Dobozi és hitvese regéjéről, és pedig oly értelemben, hogy jobb lett volna balladává csinálni azt. A regék föltétlen csudálóit semmi sem bánthatta inkább és Kölcseynek becsületében álló feladattá lön balladát írni ugyanazon tárgyról; s ez lett volna, mint én hagyományosan tudom, *Dobozijának* (Rabló jön és . . .) eredete. Igaz, hogy ez talpraesett gyakorlatiasság, de lehet-e minden ítéssz Kölcsey? Heine, Herder s azok a nagy emberek, kik Homéért valaha bírálták, magyarázták hogyan védhetnék meg jó akaratukat s belátásuk erejét ily törvényték

előtt? Ha egyedül csak Iliász vagy Odüsszea irásával alapíthatná meg hitelt az ítésez, úgy még nem volna mai nap sem fölfedezve a kritika. Azonban mind sűrűbben kezdtek hivatkozni embereink az alkotó elmékre, a poétai tehetségekre. Kisfaludy Sándor óta Petőfi Sándorig a lángész adta siker szemrehányás lett az ítésetnek. Petőfi és Arany költői útjaiknak méltatása ma is idevágó példa. Uram, őrizz meg a lángelméktől, ha így van. Velök az előítélet és középszerűség nyer diadalt: és Mephisto csak hazudja mesterét, midőn palástjába öltözik. Abból, hogy a lángelmének gyöngéi, hiányai hamar eltanulhatók, még nem lesz vád a kritika ellen; sőt inkább ott áll be az ítéset szüksége, fontos szerepe, hogy a föltétlen csudálókat, kik öntudat nélkül képesek elveszni másban, riassza, figyelmeztesse, saját maguk önségére támassza. Enélkül úgy is minden törekvés füstbe megy, ítésezé, költőé egyaránt.

Egy más hazai balhit, mely nehezíti az ítéset utját, Kölcsey szerint, a magyar polgári alkotmányban gyökeredzik. Ugyanis az alkotmányos élet „a nemzet egész lényére, gondolkodására s módjaira természetesen nagy befolyást vön; s innen a leghasznosb s legártatlanabbul gondolt intézetek sem lelhetek közkedvességet, hanem ha fenálló szokás szerint, az arisztokraták gyűlésében megvitatva s helybenhagyva voltak. A közdolgok együttfolytatásába beleszokott, de a literátori helyheztetésekkel ismétlen magyar figyelmessé lön, midőn egyszer egy magános író szokatlan példával előállott s ítéletét valamely más íróról nyomtatásban elmondá. Szólani, így gondola magában, szabad: de ez a nyomtatott ítélet nem egyéb végzésnél: végzést pedig csak forma szerint összegyűlt törvényhatóság tehet. Ezen hibásan alkalmaztatott principiumból származott a hit, hogy ítéletet hozni, szükséges nyelvujitást ajánlani s több ilyenek, csak bizonyos, erre a célra alkotandó tudományos egyesületnek legyen megengedve.” (*Minden munkái* III. k. 107. l.). Így tapasztalta Kölcsey, így tapasztalom én és fogja tapasztalni még más is a maga helyén. Egyéni belátásra hivatkoznod, szó ellen szót emeled, valakinek csalhatlanságát megkértlened, sőt ha róvsz, magadat is rovásnak kitevén állitanod, hogy mindezt igazság őszinte barátjaként cselekszed és türod; nemcsak belátásod és szándékos tisztasága felől nem jutsz hitelre, hanem erkölcsi jellemhez is szó fér, hogy sokra nézed magad, elbizakodtál, vagy épen nem gondolsz a férfiui becsérzettel, hagyván rovatni magad nyilván, ország világ előtt. Ily kevés az igazságban való hit! Annyit sem könnyen tesznek fel róla, hogy lehetnek határvott barátjai. Kazinczyra gondolok és pályatársaira. A világ még mindig a régi. A közrendü mindennapiság tömegesre hivatkozik s példahalmazzal okoskodik az ész, s vastag fejjel külekedik a meggondoltság fénye, hatalma ellen. De „hazám fiai”, szól folytatva Kölcsey, „a literátori világ egyedül a józan ész, izlés és tudomány igazga-

tása alatt van; hatalom egyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független status; szabad magát mással összekapcsolni, vagy mástól elszigetelni; szabad jó vagy rossz uton vándorolni; szabad irótársairól jól vagy rosszul szólni; szabad nyugalját és dicsőségét elpazarlani vagy megalapítani; s e végetlen szabadságban, azaz függetlenségben egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végetlen zavar következék.” Igy Kölcsey. Ama végetlen szabadság és függetlenség pedig amint jogot ad és fegyvert minden művelt ember kezébe, hogy ott támadjon, ahol tetszik, másfelől egyedül akkor ésszerű, ha — mint író — támadó vagy támadott, senki sem nézi magát célnak, hanem az irodalmat, a közműveltséget, nemzeti és emberi előhaladást. Magunk viseletéből az ítéset iránt vonva következtetést, igen derék politikai nemzet lehetünk, de, itt az ideje, legyünk egyszer már irodalmi nép is.

A költők *ingerültsége* az ítések ellen példabeszéddé vált, de azért nem egyetemes igazság. Rosszul teszik a költők, ha elégületlenségökben felfelzudulnak a kritika ellen. Ha másutt nincs, magokban kell lenni a kritikának. „Az elme”, hogy Longin szavaival éljek, „ne hajózzon kormány nélkül, de a kormányt magának kell igazgatni. A kormányzás nem emberek által taníttatik, hanem az istenség által leheltetik a művészekbe.” Csalhatlan igazság, hogy mennél kevésbé hagyja magát író elkapatni afféle idétlen zugolódástól az ítéset ellen, annál több benne a nemes, az isteni. Ennek hiányának érzése háborítja fel a gyöngét; miről senki nem tehet. Nem az igazmondás fáj, mint olyan, hanem a lelki szegénység fölfedeztetése, az önszégien égetése. Iróink, de sőt költőink között, hála, még nem halt ki az igazság emez önzetlen szeretete. Többek és magam tapasztalása egyezőleg bizonyítja állításomat. Ha Eötvös nevét említem, azért teszem, mert ő az igazmondást e részben is kiállja. Egy példa, de példának egy is elég.

Az ítések *pártossága* emberi természetünk járuléka. Jobb azzal, mint anélkül. Sőt íróknak, midőn az elégületlenséget e forrásból meritik, sokkal jobb volna meggondolni, mit Lessing száz esztendeje mondott, ilyen formán, hogy emberi rendeltetésünk „nem épen megtalálni, hanem keresni az igazságot.” Az első meg nem történhetik utolsó nélkül. Minden beteljesedik pedig annak idejére. Ami a teljesevést szüli, az a folytonos vizsgálódás, elmélkedés. Szolgáljuk az igazságot, ha nyomozzuk. — Az ember nem tökéletes, hanem tökélyesülhető. Aki archimedesi pontot kér, a világot kéri újra teremteni. Ember emberrel jó. Egymással tökélyesülünk, nem egymás nélkül. Emberiség, nemzet nagyobb eszmék, mint hogy emelő pontjuk egyes volna, nem pedig sok egyesek. De kívánják is

mindnyájunk hűségét, áldozatát. Cognoscetis veritatem et veritas vos liberabit.

De térjünk vissza még egyszer a műeszméhez, és fürkésszük okát, alkalmát költőink anyagi felfogásának. Itt legelsőben is egy kérdés ötlík elmémbe, s tudakozom őszintén: hogyan lehet az, hogy mióta, fentebbi elmélkedésem szerint is; oly igen felhagytunk minden költői elemmel s alakkal, mi nem hazai — csak messzibb estünk az ideáltól? A mi régibb költőink széltiben zengtek *istenekről*, azaz politheisták voltak és meg tudák őrzeni a költészet ideális világát a vastag és nyers anyagiasság megtámadásaitól. Valamennyi bíraltam költőben pedig egyetlen egy szó sincs *sok* istenről, de az anyagiasságról meg annál több. Csak Vécsey Sándornál látok egy helyet, melyben a régiekkel tart: *Szellő-e vagy* című költészetében [!] tudniillik kérdezi: „*melyik* isten tette bűvös kezét rád” (Költeményei 40. l.), és már ő sem tartozik másképp, mint időszerint, a legújabb lira dalnokai közé. Tehát a költészet idealismusa jobban meg-egyeznek a többistenhívéssel, minő volt a görög világnézet, mint a keresztyénnel, minő volna a miénk. Csudálatos egy jelenet! A szellemisség, az ész vallása elkeményszik a költészetben! Itt két ut lehető. Vagy a speciális *nemzeti* istenhitet (magyarok istene) fásítottuk el s vontuk alá ősi magasságából, vagy a *keresztyén* hitet nem valljuk szeretettel, fiúi bizodalommal, azaz el van veszve szellemünkben a vallás és költészet egységének eleven érzése; s innen gondolatvilágunk zavara, képzelődésünk harmoniátlansága, költészetünk langyossága. E részre is hadd álljon itt egy példa hamarjában. Pájer Antal *Szent lantja* épen kezeim közt. Legutolsó éneke, a CIV. (152. l.) így hangzik:

„Mért maradtam én a legutolsó?
Mivel érdemltem azt meg itt:
Hogy egy feldult s haldokló családnak
Sorban én fogjam be szemeit?”

Bölcs vagy, Isten! te tudod mit tettél!
Mert hisz ugyanis a törvény szerint,
Végül a legbűnösebbet veszítik:
Hogy érezzen, lásson minden kint.”

Eddig az ének. Példányomban, melyet használok, ez ének alá veres krétával írva lelem: „hóhérgondolat!” Én is azt mondom, pedig Pájer Antal írta, kinek mind költői mind polgárizati emelkedett állásánál fogva sok előnye van az igazságra, hitelre, akár vonzani akár elrettenteni. Mentsen az ég, hogy szándékos vétségül rójak fel minden hiányt, de azt el nem hallgathatom, hogy a jelenet annál veszedelmesebb, mert öntudatlanul, mintegy ösztönszerűleg nyilatkozik, vagyis az isteneszme elhomályosodására mutat. Ha igaz, pedig sok elme hivatkozott reá, mit Hegel

mond: „hogy keresztyén nép el nem fogyhat”, ugy nekünk kevés a kilátás, ilyen keresztyénség mellett, hosszú jövőre. Vajha ne szólanék az üres levegőbe! „Mint poétának és művésznek, nekem nem volt elég a realizmus szűk köre”, — mondja Kazinczy (*Levelei Sipos Pálhoz*, 124. 1.); és bölcsész látnokként felkiált másutt: „rettenetes dolog az a nagyon materiális józan ész!... A poézisnak az a haszna is vagy, hogy az embert egy fentebb józan észhez vezérli, legalább olyat sejdített” (120.1.). Valóban rettenetes dolog; s még rettenetesebb, hogy hazánk szerte végkép elhanyagolva kell látnunk a bölcsészeti műveltséget s reményt sem meríthetünk netalán jobb intézkedésekből az elmék feltisztulására; mert hogy az eszmei világ felfordultságát ide lehet visszavinni, az élet adatai, saját tanügyi és irodalmi tapasztalatok csálhatlan bizonyossága után merem állítani, vitatni, mostan pedig egyelőre bátran kijelenteni. Ez az én meggyőződés és vádam az időre, melyet magul vetek el ide s óvástételül tartok fel annak, aki élni marad.

Tehát Lisznyai Kálmántól, ki világ fia és egy negyedrészt Epikur, Pájer Antalig, ki az egyház felkentje, mindenütt ugyanazon tünemény! Való volna-e, hogy mindezen férfiak egy hiten nőttek, egy műveltségben részesültek? Intézeteinkben vagy a levegőben terjed-e az eszmekórság? Vagy igen mohón kaptuk az anyagiságot, s elvesztünk, mint rossz lélek, az ellenmondásban? Van valami a dologban. Mert az eredmény ugyanazon alapra mutat; a rossz legkönnyebben terjed; s az anyagiságot csakugyan mohón kaptuk. Egyoldalúság! Ez bizonyára nem feloldása helyzetünk megrögzöttségének, hanem ellenkezőre tévedés. Kérjünk-e, mint Overwegtől az afrikai, orvosságot a szerencsétlenség ellen? Ha kérünk is, a segítségből nehezen lesz valami, de sőt kinevet a világ, ha nem magukból [!] merítjük azt.

Nincs az anyag emberi természetünk ellen; de nagy mérvű szellemiség kívántatik hozzá ellensúlyul. Az angol nemzet azért is nagyobb valamennyinél, mert egyiket a másikkal szelidíti, tartalmazítja, legroppantabb arányban együtt megbirja. Költőiben annyi realitás, hogy szűk látókörű elme nem is lát bennök egyebet, és Shakespeare mintha mindig velőkönccsel élt volna. Ellenben annyi sok viszont az eszmeiségből, hogy örömmel hivatkozik reá a mély bölcsész, örömmel a magas istenész. De a realitás ne magyaráztassék Zajzoni szerint: „az én arcom de piros, az én bajszom de zsiros”, mert undorodom és futok: se az idealizmus ne Vajda, „Mennyei szent együgyűségű szépsége” után, mert elővesz az aszkórság, s halálra halványodom; hanem az ellenkezők vonatkozzanak egymásra szünes szünetlen, hassák, nemesítsék egymást. Az ellenkezőknek létesülése semmi egyéb, hanemha a lényeknek előtünése, és hogy például nemzeti költészetünk maga erős természetében, amit

remélenünk szabad, fejlődjék, meg kell futnia, jól roszul, az anyagiség körét, s áthozni belőle a testit, oly mértékben, amint a költészet eszméje megbirja; s viszont az anyagnak elfogadni a szellemet, hogy érzékivé alakuljon. Ami ezalatt történik, nem más leszen, mint költészetünk egyik fejlődési mozzanata, az irodalom történetének egy új fejezete, melyben a poétai elemek és módok küzdelme fog előadatni. Az a szabadságháború ez, melyben kell hogy az ellentétek végső különbségeitől, éles kiszögelléseitől megmeneküljön az izlés, a műszép, ha ugyan magát életerősnek, fejleni képesnek, s fennmaradni méltónak akarja bizonyítani. Csak az ellentétek legyőzése az igaz egyezmény. „A dolgok vége”, mond szépen és mélyelmüleg Rosenkranz, „nem elvont megsemmisülés, vagy a szakultság poklának állandósítása, hanem a szeretet örömszágája, mely nem nyugszik, míg mindent meg nem hódít.” Ez az atya öröme az elveszett fiú felett örökké fenséges története, midőn ez kószolván a végesség törkölyizét, bánatosan hazatér, s ezen való örömeiben édes atyja, megfélekedzvé minden vétkeiről, ünnepi lakomát rendez.

Immár példával is szolgálhatok, és pedig a legközelebb mondottak után, idevágó példával. Emlékeztünk Lisznyainál, minő ridegen állítatnak egymással szemközt verseiben az egymást kizáró fogalmak, s még lazábban teljes külsőségi jellemben Szelesteynél; Székely pedig a szeszély gondatlan pajkosságával hánytá összevissza képeit, még a nagy rendetlenségben az is megesett, hogy jól ütött ki a hányódás vetődés. Rendetlenség szülte a rendet. Megjelöltük Tóth Endrénél az eleven viszonyt ember és természet között, s idéztük is egy szép dalát; rámutattunk Tóth Kálmánnál a sötétisztára, a végletek összemért arányosítására, Vajdánál végre feltüntettük a még erősebb disszonanciát, öntépettséget, s mégis költői diadalt igen sokszor a küzdő elemek felett: kimutattuk a tiszta sötétet. Ugy tetszik, hogy e lelki műfolyamban csakugyan láthatni egy-egy habvetést, láthatni változást, alakulást, minden szanaság, rendetlenség dacára. Szemem csal-e, vagy ráfogtam magamra e meggyőződést?

Költőink, mint megmutattam, hamisat vélték igaznak. Itészek sem magokban mindenikben, sem az irodalomban. Tévedéseik, mint az ösmeretlen vidékre vetődött idegené, tapasztalás, térfoglalás; ha ezután fognak oda visszatérni, hihető, hogy a rövidebb, biztosabb utat választandják. Elrettenjenek-e a reáltól végkép? Mentsen isten! A reál és ideál viszonyos fogalmak, egymásból ismerhetni reájok: egymásból élnek, egymás nélkül tökéletlenek, Kunoss idealizmusa, Szelestey realizmusa egyformán kárhuzatosak. Amaz „testetlen lélek”, emez „lelketlen test”. — Ezért ajánlják nekünk az öregek Goethét az unalomig, mert költészete

csupa élmény. Ezért óvtak minket a német érzelgéstől; ezért ajánltatott ide haza a népi, ha túl nem tettünk volna benne minden mértéken; azaz jogot engedtünk magunk felett a kritikának a visszaélés által. Részemről én nem félek az anyagiságtól. Kimondom nevét, mint a kisértetnek, s eltűnik. Hiszek annyi erőadó képességet az eszmeiségben, hogy megvédi védőit, s megcsufolja csufolóit. Hiszek annyi rugalmasságot szellemünkben, hogy legjobb ítésze önmagának, elkényszerített helyzetéből visszapattan elhagyott alakjára. Reményilem, hogy a bíráló, nem amelyet én írok, hanem amellyel tartozik örködni maga felett minden író, nem lesz mindig oly megvetett, hogy azt, ha meg kell íratni, Tóth Kálmánként, épen számár írja: sőt, kritikaellenes költőink s költőnceink boszujára fel fog szólalni amikor szükség lesz reá, s ha kérdetik: „mi vagy te?” megfelel magáért hidegen, mint Mephistopheles:

„Ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.
Ich bin der Geist der stets verneint.
Und das mit Recht!”

Lehet, hogy kritikáinkat elfelejtik, s felejsék is a ti műveitek mellett, csak fényljék az irodalom, virágozzék a szép hazai műveltség. A kritikus meghal, de nem a kritika. Az ítészek végrendelete pedig meg van írva rég. „Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!”

11. MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGOEDIÁJA

„Mit tudtok ti hamar halandó emberek
Ha lángképzéledés nem játszik veletek?
Az nyit mennyországot, poklot előttek:
Belenéztek mélyen 's elámul lelketek.

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne legyen határa;
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.”

A költészet határtalansága könnyen megengedi a határtalanság költészetét, mely szerint a képzelődés az idő és tér föltételeire különcségből vagy előszeretetből bizalmasan támaszkodik, vagyis az idő és tér határmányait nagy mérvben használja fel cselekvénye színhelyeül, gazdálkodván kénye, kedve szerint mind a kettőből, s ez által némi nagy arcot kölcsönözvén az előállított műdarabnak. Mióta szét van törve, különösen a drámai három egység, mely a régiéknél alaptörvény volt, az engedmények sora mindig tovább megy, vagyis az egység ellentétei mindegyre szabadabban fejlődnek. A színhely, hol a drámai cselekvény lefolyhat, nem egy szobányi tér, nem is egy országnak itt meg ott feltűnő harctere, hanem magában foglalja az eget és földet; az idő, mely alatt végződhetik a mű, igénybe veszi az ó- és újkort, sőt ha tetszik, az örökkévalóságot; végre az egységes cselekvény akármennyi mellékcselekvényre, tulajdonképp csak epizódokra oszolhatik fel; és előállnak oly művek, minő *Az örök zsidó*, *A századok legendái*; legközelebb nekünk *Az ember tragoediája* Madách Imrétől, mely a *hat napokon*, tehát a teremtés korában kezdődik s kifut oly messzi jövőbe, melynek a képzelődés sem bír alakot adni még; s az, melyet reá a tudomány bölcsei adnak, homályos körvonalozás csupán, s alkalmas kifejlődésre pedig csak évezredek múlva juthat; értjük a phalansterok korát.

Mindegy. Az egységnek ime szabadjára engedett megoszlása nem tartozik a drámai költészet lényegéhez; különben sohasem lett volna szabad előállania. Ha nem tartozik a lényeghez: nem is fog valami nagy

tekintélyü pont gyanánt vizsgáltatni az itészet részéről, hanem csak megjegyeztetni csupa óvatosságból oly elmék intésére, melyek netalán bűvös hatást éreznének megállapodva ama nagyság előtt, épen úgy, mint a kontinens lakója, midőn először látja meg a nagy oceánt, elszörnyöködik a rengeteg tájkép szemléletén, anélkül, hogy képzetet bírna mégis szerezni magának a végetlenről, melyet lát s körülbelül mindamellett sem ért. Ezt, úgy vélem, jó lett korán megjegyezni, mert az idő és tér alakjai ámitólag képesek hatni az elmére annál inkább, mennél kevésbé önálló ez, s mint ilyen, költői hiúságának vagy büszkeségének külső föltételek teljesítése által lehetne hajlandó kielégítettést szerezni. Milton vagy Goethe, midőn amaz a Sátán képzetét kialakította, midőn emez a *Prolog im Himmel* scénáját megeszmélte, bizonyosan oly valamire fektették a fősúlyt, mit nem az idő és tér ad, hanem a gondolat mélysége, az alapeszmének szülemlése.

A határtalanság költészete, ily előzmények után jogos, de positiv jelentősége mégis az, hogy a költészet, mint legeszmiebb művészet tekintendő, mely a tér és idő által reá vetett akadályokkal könnyen elbánik s magasb lénynek veti magát hatalma alá, mely szinte felül van emelkedve ama korlátokon, ez az örök eszmeiség, az, mit az ember csak az által hisz élni, ismerni, mert gondolkozó lény, ki végességében is végetlenségre törekszik, s a földi viszonyos jó és igaz eszméjét is bírja említeni, felfogni, magyarázni. Mikor a költészet emez alakulatlan világra veti magát, s a prózai embernek nem is álmodható változásokat akarja kiábrázolni: nem félünk képeitől, költeményeitől; mind közönyös marad ránk nézve, hogyan büntet p. Dante költészete a pokolban, elég az, hogy büntet; hogyan részesülnek az Orcusba leszállott szellemek az örök életben, vezeklés után visszatérendők az emberi testbe (in corpora velle reverti, Virgil), mi a lélekvándorlás regéjének alapja: elég az, hogy élnek; mikép kárhozik el a sátán: elég az hozzá, hogy elkárhozik; mondom, ez ránk nézve közönyös, mert szabados; mert nem a dolgok valódiságát vagy ugy-létét, hanem képzeleti lehetőségét vesszük gondolóra; s a képzelődés szépsége egyúttal a dolog költői igazsága. Hogyan fösté Virgil, Dante vagy Milton a maga alakjait: ennek a vizsgálata azon előleges föltétől függ, hogy mindez a képzelődés világában történik, s a legkésőbb jövendő költőnek is épen hagyatik felfogási szabadsága, maga szerinti alakítása. A költő tehát teljesen szabad, nincs oka félni semmi jövendőtől, mely meghazudtolhatná költeményeit; mert a kép marad képnek örökké. Ellenkezőleg, ha oly tárgyokban fog tetszés szerinti alkotásokhoz a képzelem, amelyek egykor a valódiság világába lépendők, minők az emberi élet, társadalom és erkölcsök fejlődése, szóval az emberi nem nap alatti létezése: igen félő, hogy komolyság helyett idétlen tréfát, morál

helyett pamphletet, tragoedia helyett comoediát állít elő. A realizmus délcegsége, daca ez a képzelem ellenében. — Gondoljuk csak, ha jól emlékszem, Homérnak egy helyét, melyben jövendőlvé van, hogy a hajók vitorla és evező nélkül fognak egykor szállongani a tengeren, gondoljuk! Minő látnoki egy kép oly időből, midőn legtávolabbról sem volt még eszmélve a gőzerő, mely csakugyan megteszi azt a szolgálatot, melyet álmodott vagy jósolt a költői képzelem. Beszéljünk csak a tér és időnek, mint az anyagi világ formáinak föltéteiről, melyek elvégre is a nap alatti világba tartoznak. Imé a tér a közlekedési eszközök gyorsasága által mintegy semmivé van téve, s az idő meggazdálkodva a villanyerő által, mihez valóban semmivel sem járult a képzelődés: oly tények, melyek egy század előtt álomnak is sok lettek volna. De beszéljünk közelebb társadalmi, történelmi életünkről, az emberi nem szellemi előhaladásáról. Bizonyos, hogy a falusi iskolás gyermek csudálkozik, midőn vitéz eleinkről, kik egyébiránt országot kormányoztak, hallja, hogy járatlanok voltak az írás mesterségében, s nevüket sem tudták lejegyezni. Ezenkívül mennyi lett valódisággá, ami az orthodox elmék előtt bolondság volt és megvetendő, s ma épen mindennapi már. Haszontalan volna e részben hosszadalmaskodni az idézetekkel. Maga az ember tragoediája éppen ezen alakulásokat festi nemünk kezdetleges állapotától a mai napig, sőt a messze jövőben létesülendő eseményekig, tehát tulajdonképen példázást, mintegy kivonatot közöl az emberiség történelméből.

Azonban mondjuk el, hogy célunkhoz képest szólhassunk e drámai költeményről, berendezését. — Az egész költemény áll mindössze *tizenöt* színből, mi ugyanannyi felvonás inkább. Az *első* szín a mennyekben; hol az Ur dicstől környezetten trónján, térdeplő angyalok kara által dicsőítetik. A trón mellett a négy főangyal is ott van; mint valamennyihez ellenkép ott van Lucifer, ki a dicsőítés zsolozsmáira rosz kedvű, mogorva, ellenmondó, s a dicsénekhez gyalázó észrevételeket, ördögi elméncséget, gúnyolódó malitiával szór, kinek a teremtett világ, mely a lehető jó vala, haszontalan alkotmány, az ember kontármű, az angyalok hitvány hizelkedő sereg, s aki végre osztályrészét követeli az alkotótul, mert mint mondja:

„Együtt teremténk: osztályrészemet
Követelem — — — —”

(9. 1.)

Osztályrészül nyer két fát Éden fái közt, mely meg van átkozva. Neki, mint a tagadás szellemének, talpalatnyi föld is, hol lábát megvetheti, elég — ez álláspontból fogja megdönteni a világot.

Második szín a paradicsom; ebben az *eset* története a szentkönyv alapján. Az első emberpár elveszti ártatlanságát; ki kell mennie a boldogság kertjéből, mely idegen lett már és kietlen. Az égi kar könnyeket sir a hazudság eme győzedelmén. A győző az ördög — Lucifer.

Harmadik szín pompás vidék a paradicsomon kívül. Első szüléinknek a nagy világ helyett egy kis szűkebb tér lesz otthona művelni erejüket, szoktatni a munkához tehetségeiket. A család és tulajdon világa kezdődik, mely, Luciferként

„... a világnak kettes mozzatója,
Melytől minden kék s kín születni fog.
És e két eszme nő majd szüntelen,
Amíg belőle hon lesz és ipar.
Szülője minden nagynak és nemesnek,
És felfalója önnön gyermekének.”

(21. l.)

Ádám a tudás után sóvárog, s felismeri a természet erőit, a melegséget, a delejt, az anyagot, mely „*alak után tör*”, az egyetemes természeti életet, s elámul parányi és nyavalyás voltán. Már sokat tud, de nem tudja még a jövőt; ő, a férfi, ohajtja megérteni, miért küzd, miért szenved. Éva, a nő, kívánja látni, ha „e sok ujulásban nem lankad-e el, nem veszít-e bája”. Jellemző két vonás egészen méltó minden dicséretre. Lucifer így értvén ohajtásaikat, búbját szállít reájok, s

„Tünékeny álmok képei alatt”

(30. l.)

láttatni hagyja velük az emberi nem jövőjét; s itt kezdődik tulajdonképp az igazi tragoedia és költői találás azon nevezetes példája, mely szerint Ádám és Éva, álomban, megélik (ha ugyan megélik) az emberi nem jövő küzdelmeit, tapasztalatait, sorsfordulatait, s már

A *negyedik* színben Ádám mint Pháraó, önmagának egyik nevezetes utódja, trónon és királynak látja magát, kiért milliók szenvednek, görnyednek igában, névszerint rabszolgák, egy gula építésén dolgoznak. Éva, hasonlóul utódja magának, egyik rabszolga neje, azon rabszolgáé, kit a felügyelők halálra korbácsolnak. A női részvét a holttestnél csudálatos rokonszenvet ébreszt Ádám-Pháraóban, s új irányt ad, mintegy emberibb gondolkozást kölcsönöz elméjének, midőn Lucifer azon kéri, hogy vezesse őt új célra, s mikor a rabszolgák ura, ki maga csak első rabszolga, a szabadság átellenes álláspontjára vette-tik át.

Az *ötödik* színben a szabad Athén már a nézőhely, Ádám maga Miltiades, Éva, mint Lucia, neje, a kis Kimon fiok. Miltiades oda van a haza ellenségeire, s dicsőséges hadfolytatásai alatt, távollétében, Athén dema-

gógjai pártot szőnek ellene, mint hazaáruló ellen; s feje bárd alatt esik. Lucifer egész ördögi mesterségét latba veti, hogy megbánassa vele nagylelkűségét; de a hős nyugodtan halt meg s ezzel a rossz szellem „*legszebb percét*” semmivé tette, midőn fenkölt magatartásával diadalt szerzett a polgári erkölcsiség elvének.

A *hatodik* szín Rómát mutatja elfajultsága közepett. Ádám mint Sergiolus kéjenc, Éva mint Julia kéjhölgy. Gladiátorok játéka, vagyis a legvásottabb idők kedvteléseai folynak. A világ megromolva végkép; sem hit, sem Isten, sem vigasztalás, hanemha a feltörekvő kereszténységben, mely a világot újra vala szülendő. Ezen római jelenet, vagy szín, költő által a lelki romlottság dögletes levegőjével van elárasztva: bor, szerelem, kéjelgés, hozzávaló életerő, s alkalom nélkül csupa szokásból, mást nem tehető szellempetyhüdtésből. Szinte veszi észre az olvasó, hogy az élvezethez még a kellő érzékek is hiányzanak vagy teljesen megvesztek már. A lélek dögéhez ott a testi élet döge. Minden, ami édes máskülönben az egészséges szervületnek, émelyít; s Ádám mintegy visszaeszmélve emberségéhez, felkiált:

„Keserület kívánna már szívem,
Boromba ürmöt és fulánkot a
Piros ajakra . . .”

(69. l.)

Maga a halál sem nyugtat, sem szomorít. El van veszve az élet íze, a halál keserűsége. Hippiá, kéjhölgy, csókol élőt, holtat; ezt, ha dögvészben mult is ki, mint egy, éppen a színre hozott nyílt koporsó halottjával teszi. Rettenetes látmány! A sokaságból Péter apostol lép elő, reá kiáltván Hippiára, hogy dögvészt szív magába. A sokaság megretten. Péter, az új hit lángszónoka, mint kétélű karddal metszi beszédével a romlottságot, Hippiát végső kétségbeesése pillanatában keresztényi szeretettel emeli magához, vagy inkább az új hithez, melyben megkönnyülve hal el. Ádám új eszmékre virrad, a kereszténység új eszméire, melyekért csatázni leszen minden törekvése.

Hetedik szín Konstantinápoly. Ádám, mint Tankred, a kereszties hadakkal, Éva, mint Isaura, konstantinápolyi nő. A város népe ajtót, kaput zár a szent had előtt, okulva előbbi példákön, megszokva már mind ellenséget, rabló népet látni a jövő menő hadakban. A nép ezen idegenkedése jó alkalom Lucifernek, hogy leckét tartson Ádám (Tankred) előtt az egyén felszabadításának káros voltáról. Ugyanannyi ördögi prédikáció. — Midőn Ádám-Tankred szállást kér fáradt népének, azt vetik ellene: ha nem eretnek-e, s nem rosszabb a pogánynál; aztán a homousiont hiszi-e vagy homoiusiont? Azonban a vallási türelmetlenség istentelenségei mutatkoznak. A patriarkha egész fejedelmi pompával

viszi az eretnekeket máglyára. Ádám-Tankréd hozzá folyamodik, hogy segítsen ügyén, s fogadtassa be katonáit a polgárokkal. De a patriarkha ily csekély dolgokra most nem ér, Isten dicse híván őt itélni az eretnekek fölött. Ádám elborzad, hogy egy *i* miatt is mehetni oly elszántan a halálra, mi Lucifernek épen közönyös vagy legföljebb tréfa; míg Ádám még folyvást ama nagy eszmével törődik, hogy neki kell ujja teremteni a kort, különben elhajítaná kardját, s visszamenne éjszaki honába. Ezen közben Éva-Isaura és komornája Helene, keresztesektől üldözve Ádámhoz rohannak védelemért, mikor Tankréd és Isaura, Lucifer és Helene között szó- és szívbeli találkozás, találkozás után gyöngéd szövetség köttetik, de Évát a zárda falai elválasztják a világtól, minék ellenében a kacér Helene ugyancsak szabadon és fesletten okoskodik saját neméről, a nőnemről, a kalandokról. Ádám ama hitvány felfogásban, hogy Isten dicsére embert áldoznak, az emberiség átkát szemlélvén, újra vezérül kéri Lucifert, hogy vigye az új világba, hol megnyugodjék. E világ talán a tudomány világa volna, mert

A *nyolcadik* színben Prágát látjuk, hol Ádám mint Keppler, Éva mint Borbála, Keppler neje Rudolf császár udvarában. A tudomány magában dicső, de nem becsültetik, a tudósnak nyeglének, kontárnak, napszámosnak kell lenni mellette, hogy el lehessen élnie belőle. Azonban asszony is van a háznál, ki kacér, könnyen költekező, nagyravágyó, s bölcs férjét könnyen felejtí az udvaroncok társaságában. Ádám-Keppler van e körülmények közé helyezve, ki merengései közepett, melyek az élet mostohaságára ébrednek lelkében, borral üdíti fel magát, hogy elszakadván e föld mocskoló porától, annál lelkesültebben kiálthasson fel az éghez: „Oh tárd ki, végtelen nagy ég, rejtélyes és szent könyvedet előttem!” A szín egy jövő kor reményével végződik, Ádám e magasztos érzelmek között veszi a közeledés jelenségét, midőn a Marseillaise dallama hallik.

A *kilencedik* szín Párisban, a forradalom iszonyaival, a guillotine-nal. Ádám mint Danton, Éva később több alakban. Ádám-Danton proclamálja az egyenlőség, testvériség, szabadság hármas jelszavát. Egy nagy forradalmi jelenet, mely utoljára Dantont is nyaktiló alá viszi.

Tizedik szín: Keppler mint tanár, kihez egy tanítvány közeledik emelkedő kebellet a tudásvágy miatt; s hogy megtudja elvégre, hogy lényegében semmit sem lehet felfogni.

Tizenegyedik szín Londonban, hol a Temze és Tower között vásár, az élet legszabadabb, legtarkább jelenetei. Ádám jól kezdi magát érezni, mintha itt találta volna fel, amiért epedett; azonban Lucifer legott ellene mond, s kigúnyolja egyszerű, életfriss felfogását, s mondja is neki Ádám:

„Hallgass, hallgass, te örökös sophista.”

(139. l.)

Bábjáték, virágáros lány, korcsma, tánc, koldus, kaland, ismeretség. Ádám mint élemedett koru, Éva mint polgárleány. Ádám itt is csalódik. Lucifer okoskodása, dialektikája meghaladja övét, mikor rendesen meztelenségében tűnik elő a való, s ő ismét új vággyal siet egy jövendő új világba.

Tizenkettedik szín már a phalansterek világa; tehát oly világ, mely nem múlt el mögöttünk, mint a római, a francia forradalmi stb. korok, hanem még előttünk áll, nekünk is csak jövő, így a költőnek sem lehet egyéb. Ime e jövőt is láttatja Ádámmal Lucifer; mikor nincs már többé hon és család és egyéniség. Költő egész naivsággal elénk rajzolja a phalansteri életet, mely egyedül a tudományra támaszkodva mozog; ember helyett gép, akarat helyett mozdonyi készlet; az egész élet alapja sem több, sem kevesebb, mint a megélhetés. Az organismus a lombik melege, párája, a viszon- vagy kölcsönhatás tüneménye. Nagyon elmés találat, melynél csak az elmésebb, midőn a phalansteri munka megszűntével a sétaóra üt, s a mezőről, gyárakból összejövén a munkások, amelyek vétkezett, megfenyítettik. Az ember nem egyén többé, hanem szám; a harmincadik Luther; a kétszázkilencedik Cassius; a négyszázadik Plátó; a hetvenedik Michel Angelo; hasonlóul egészen új eljárás, midőn beosztatnak a nők, gyermekek. Mulatságos jelenet!

A gyermeket el akarják szakasztani az anyától (Éva), kiben Ádám az anyai érzés kifejezése után rokonlélekre isméri; de meg kell lenni, s a gyermeket közös nevelőbe elviszik. Midőn Ádám részvevőleg nyilatkozik az anya mellett, mint örültet mármár kórházba csukják, de Lucifer segít s elsülyednek.

A tizenharmadik szín a kiterjesztett erősség üre, melynek bizonyos távolában a föld egy szelete látszik, mígnem csillagul tűnik fel a többiek közé vegyülten. Ádám, mint öreg, Lucifer társaságában repül. Ez a magasság, melyben csaknem a föld légköréből esnek ki, nagyon rideg, Ádám a földre vágyik vissza, hol ég látni, mi új tanért foghat még lelkesülni.

A tizennegyedik szín a föld éjszaki sarkán, hóval, jéggel borított, hegyes, fátlan vidék. Ádám, mint tört aggastyán voncolja még az életet. „Szörnyű világ, hol csak meghalni jó.” Egy eszkimóra akad, s elszörnyűködik rajta, mint nagyságának bitor örökösén, nemének eltörpült, eltorzult ivadékán. Ott leli Évát is egy kunyhóban, mint az eszkimó nejét. Minő emberpár elsatnyulva, elkorcsulva! „Segítség!” kiált fel Ádám Luciferhez:

„ . . . el innen, el.
Vezess jövőmből a jelenbe vissza,
Ne lássam többé ádáz sorsomat:
A hasztalan harcot . . . ”

(209. 1.)

Lucifer nem akarván gyötörni tovább az egyetemes embert, lefosztja róla a bűbajt, melyet előbb reá bocsátott, mondván:

„Ébredj hát Ádám! álmod véget ért.”

(209. l.)

A darab oeconomiájához tartozik emlékezetben tartani, hogy mindaz, mi a negyedik szín óta Egyiptomban, Pharaó alatt, továbbá Athén, Róma stb. színhelyein az eszkimó-gunyhóig történt, csak látomás volt, vagyis a valóságnak előre megálmodott látomása.

A *tizenötödik* vagyis *utolsó* szín már újból a negyedik szín pálmafás vidéke, s Ádám mint ifju jelenik meg álmai emlékeivel, melyek előtt megborxad, ha azokat csakugyan és a valóságban is mind végig kell élni neki vagy az utána jövő emberiségnek. Nem, nem! Gondolá; meg fogja változtatni a dolgok folyását azzal, hogy véget vet éltének. Éva, látván Ádám aggodalmait, nyájasan fordul felé, s bátorító szóval figyelmezteti a jövőre, mely már biztosítva van:

„Tudom, fel fog mosolygni arcod,
Ha megsúgom. — De jöjj hát közelebb;
Anyának érzem, óh Ádám, magam.”

(213. l.)

E szó kimondva, az emberiség jövője megmentve. Ádám térdre esik, megadja magát az Urnak, Lucifer megsemmisül.

Az angyalok kara dicsénekkal vezet be az erőteljes emberpárt nagy szerepébe, Adám hálát rebeg az Urnak, egyetlen aggodalma fenmaradván mégis . . . a végső dolgokról, mire az Ur erősítőleg mondja:

„. . . ember! küzdj és bízza bízzál!”

(218. l.)

Szándékosan tartám ily rövidségben a kivonatot, vagy a drámai mese (ha ugyan az!) összehúzását, mert viszont szándékom talán sokat is mondani helyel-közel a jelenetekről, nemcsak egyszerűen mondani pedig, hanem szépműtani, bölcsészeti célból tüzetesen idézni is. Meg vagyok t.i. győződve felőle, hogy *Az ember tragoediája* azonkívül, hogy tartalmában egész vallás-politikai kincsesház, ugy formájában igen sok eltanulni valót rejt, s nekem maga, ezen egyetlen oldala után is nagy nyereségül mutatkozik drámaszegény irodalmunkban. Kérem ennél fogva olvasóimat, bízzanak meg bennem, míg e nevezetessé lett művet akár tanulmányul, akár élvezetül vizsgálódási tárggyá teszem s róla elmélkedem.

A drámai költészet megpróbálván ez élet minden alakainak utánzását, visszatükrözését: otthonosan érzi magát az úgynevezett tündérvilág-

ban, mely a nagy sokaságnak még mindig a legkedvesb költői táj; de sikerrel vállalkozik a vallásos eszmék, hagyományok és meggyőződések titkainak előállítására is, mikor rendszerint az avatottakhoz szól és szüli a mysteriumokat, melyek a régi görögöknél Isten és a természet, keresztényeknél Isten és az ember rejtélyes viszonyát eszmélik, szereplőkül emberfölötti lényeket állítanak a szinpadra. Az ember tragoediája ezen mysteriumok sorába esik, korunk és állapotainkhoz képest a héber és keresztény hithagyományokat foglalva egybe, s játszva keresztül a világon, mert ami közben görög vagy római színhelyen megy véghez, ugyanazon egy eszmének, az emberi nem fejlődésének történeti lüktetése, időbeli mozzanata.

Madách a fentebb vázolt rövidlet szerint, a történelem bölcsészete nyomán indult el; s hagyván melegíttetni keblét a nagy dolgok impressiói által, mindazt, mit a világeseményekből, mint tragicus költői elemet kiolvasott, kiérzett, drámai momentumnak használta fel, egy-egy haladási mozzanatot igyekeztetve láthatóvá tenni mindegyik színben vagy felvonásban. Ily alapon egyszerűen következtethetni, hogy ő a felfogott és előállított jelenetekben látja leperdülni az emberiségnek, mint nagy erkölcsi személynek életét. A kérdés tehát ez volna: igazán, s egészen jó-e ez a felfogás vagy amit elhagyott és nem foglalt be az emberiség drámájába, joggal hagyta-e el, zárta-e ki művéből. Más szóval: az előállított jelenetek-e csupán amaz elragadó és megrendítő események, melyek az ember tragoediáját alkotják. E kérdésre, úgy hiszem, a szerző sem felelné állítólag; s ha nem: ki kell magyaráztatni az okának; ami nem leszen nehéz magából a drámai költemény szerkezetéből. Továbbá ki kell világítani a célnak, melyet költő tárgya választása és kidolgozása által el akart érni, mintegy közelebb hozni a közönséges tudalomhoz akkor, midőn a történelem egyszerű, himetlen előadása helyett, s a felkapott bölcselgések ellenére, mi neki jobban állott volna, a költői s különösen drámai módot választotta. E végből, természetesen, nagy szorgalommal, éles pillantással, az események titkaiba ható elmélkedéssel kelle hozzálátni az idők adataihoz, a népek életének buvárlásához, a hithagyományok megismeréséhez s főleg az ember lelkiségéhez. Tagadhatlan, hogy e részben Madáchnak feltűnő szerencse jutott, de bizonyos, hogy inkább bölcselői, mint költészi uton járt el, mit így akarok értetni. Neki az a tudás áll inkább rendelkezése alatt, mely szerint okoskodik, egyebet, feltűnő részleteket kiemel, pompásan színez, céljaihoz képest kiválaszt; ez az abstractió szigorúsága. De nem áll rendelkezése alatt az a tudás, mely az embert a kedély álláspontján fogva fel, erényei, gyarlóságai kettős oldalával, mint ép egységet tünteti elő, s oly eleven mozgásban jártatja előt-

tünk, hogy fölismerhető legyen, miszerint nem tannal, nem fogalommal, — abstractió, — hanem étellel, egyénnel, személlyel — individuum — van közünk, találkozásunk. Mit is hozunk fel ennek világitására célosabban, mint magát az *egyetemes* embert, kit Ádám képvisel Pháraó és Danton stb. személyei alatt mindenütt, az egész tragoedián keresztül, történeti eldaraboltságában. Az egyetemes ember már az emberiség; s az emberiség nem hagyja magát máskép előállítatni, mint egyes ember, azaz egyén által; minden más előállítás abstractió, élettelen egyoldalúság, mely az értelem felfogása, nem a képzelem bevégzett alakítása. Én igen jól tudhatom magyarázni a gondolkodásnak az emberiség és az egyén fogalmát, min kapni fog az értelem, ha mondom: az emberiség és egyén fogalma egymás ellenében igen könnyen érthetők, ha amazt egyetemesnek mondom, ezt pedig egyednek állítom. Lássátok: minden egyes ember meghal, s hogy van hát, hogy az emberiség, mely valamennyi egyesből áll, mégis él, soha ki nem hal? Felelet: olyan formán, hogy az emberiség eszme, s így örök, az egyén lett dolog, tény s így véges; oly lény, amely meglátja s élvezi a napot, a földet, viseli az élet és halál viszontagságait, azaz egyén. Igaz, hogy az emberiség eszme, és felfogatván, betölti a gondolkozó fejet; de magában nem ad művészi alakot; s ha, mit elvitatni bajos volna, a művészet csakugyan ilyen testi világba léphető alakítások mestersége: kétségenkívül van, hogy inkább megleli elmém ily alakban az eszmét, mint eszmében az alakot; mert az eszme lényege az egység, az alaké a végetlen sokszerűség, örök változhatóság, uj-uj fejlődés, mint a természet, mint az élet, mint a szabadság.

Bizonyos, hogy Ádám nem ilyen egyéni, hanem fogalomember, ki Pháraó, Tankréd, Danton stb. alakokban nyilatkoztatja ki magát, anélkül, hogy Pháraó, Tankréd, kiket a történetből ismerünk, volna egészen. Azaz, midőn egyetemességéből kikilép, és hol egyik, hol másik arcot ölti magára: csak félig lép ki, és sehol sem bocsátkozik a valóságba egészen, hogy kiteljesedett egyénné erősödnék, hanem marad töredéknek a történet kedvéért, mely meg van írva Egyiptom, Róma stb. évkönyveiben, miből egyuttal azt tanuljuk, hogy költő célja ember (Ádám-Pháraó, Ádám-Tankréd stb.) által állítani elő a *történetet*, vagyis ennek bizonyos szakaszait, amint az időben egymásután megjelentek vagy megjelenhettek és nem a történetben és történet által mutatni fel az egyeseket (Pháraót, Tankrédot stb.), mi egészen más művészetet ad vala. De még többet mondok. Költő nemcsak úgy akará színre hozni a történetet, hogy benne az emberiség sorsulatait lássuk a multból, hanem egyuttal előlegezni nemünk aréképét a jövőből, midőn némely mai bölcselmek

(philosophema) utmutatása szerint, több mint hozzávetőleg, jósol unokáinkra.

Álláspont: egy tekintettel a multak dalnokának, mással a jövő látnokának lenni egy személyben.

Meg fogjuk vizsgálni, mennyiben igazolható költő e részbeni álláspontja; mihez legott hozzá is kezdünk. Elhagyva mindazon felfogási módokat, melyekkel a különböző vallásos nézelmek maguk részire óhajtanák lefoglalni a kezdet dicsőségét, el a hittani és bölcsészeti egymás ellen állított gondolkozást, költő a szent könyv mythoszában kezdi ugyan művét, de hamar eltér a fölvetett nyomtól, elveti vagy elvéteti a kellő módot. — Minthogy pedig a kezdetnek legjobb világosítója mindig a végzet, jogot veszek a bátorságra végén kezdeni.

Az *Ember Tragoeédiája* azon végződik, hogy a társadalom, mely az édeni állapot után a harmadik színben a család és tulajdon fogalmának megesezméltével kezdődik, mindakettőnek buktával, egészen ellentétessé, a család és tulajdonnak tagadásává torzul át; sőt a tizennegyedik szín eszkimós jelenete oda irányul, hogy nemünk rendeltetése vagy legrosszabb esetben átka elvégre minden egyéniség nélküli egyedde törpülni, személyiség nélküli pusztá darabbá különülni; a házasság eszméjének, az eszkimó és neje házasságának élő példája szerint, nő- és férjközösséggé változni át, hol a két nemet korántsem erkölcsi rendeltetés vagy rokonszenv hajlitaná egymáshoz, hanem az a rideg ellentét, mely a két sark vonzódását szüli a delejben, vagy legfeljebb nemi ösztönt ébreszt az állatban. Ugyanez a tulajdon eszméjét is világosítja a szerelem vagy nem közössége által, midőn úgy sincs szüksége az embernek a kizáró tulajdonra, mint nincs arra, mint nincs kizáró lélekviszonyra; és hamarabb nincs arra, mint erre; ily alapon sürgeti már Lucifer Ádámot, hogy legyen udvarias a nyomorult eszkimó iránt és nézze úgy nejét, mint nőt, különben igen érzékenyen fogja sérteni; vagy a költő nyelvéen:

Lucifer:

„Nem lelsz-e benne* régi ismerősre?
Óleld meg hát, hisz e becsületes
Ember** halálba sértve lesz, ha ily
Tisztességet se gyakorolsz nejeén.”

---

* Az eszkimó nejeben.

** Az eszkimó.

Ádám

„Öleljem ezt, ki egy Aspasiát
Tarték karomban? Ezt, kiben derengni
Látom megint annak vonásait,
De úgy, minthogyha csókjai között
Állattá válna.”

(208. l.)

E párbeszéd után az eszkimó bemutatván nejét, ki nem más, mint Éva, vendégeinek, imez Ádám nyakába esik, őt gunyhójába vonja, szívesen üdvözli, mire Ádám elkiáltja (kedvem van mondani: elordítja) magát (hihetőleg öleléséből) bontakozva:

„Segítség, Lucifer! el innen, el!”

(209. l.)

Tehát a kezdet és vég így világosítják egymást: hogy nemünk képviselője, Ádám, midőn kiesett az ártatlansági állapotból, és mondá (l. a harmadik szín kezdő szavait): „*ez az enyém*,” tulajdonképen magát mint személyt, és a tárgyat, melyre azt mondta, mint tulajdont jelentette ki. Hasonló történt Évával, midőn mondá: „*én meg lugost csinállok*” (ugyanott). Megjegyzendő, hogy Ádám a még el nem bűvölt állapotban ismerte föl a családot és tulajdont, az eszkimójelenet pedig, hol már csak névleg van meg a család és tulajdon, utolsó scénája azon látomásoknak, melyeken mint megtörténendőkön hurcolja meg Lucifer az első emberpárt.

Az *Ember tragoediájának* eszmeburka már, ha jól vehettem ki, az ember egyénisége isten és Lucifer között; fejlődése pedig ama rengeteg pálya, mely a szabad s önérző személyiségre ébredt állapottól, hol Ádám így szól:

„Ez az enyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Bírok vele.
Megvédem azt a kártevő vadaktól,
És kényszerítem nékem termeni.”

(19. l.)

a phalanster *elkényszerített* alakjain keresztül a zordon éjszak *elkényszeredett* eszkimójáig terjed, mikor a társadalom mintegy kiélvén magát, még van ugyan ember, de vadon és gondviseletlenül, de végső elhagyatottságban, mikor bitanggá lett a tulajdon, s baranggá a személy. Vigasztalan egy állapot! Ádám, emlékeztén az egykori derekabb emberfajra, így kiált fel:

„... Ím, nagy Isten,
Tekints, le és pirulj, mi nyomorult,
Akit remeknek alkotál, az ember!”

(205. l.)

Az élet annyiból áll, hogy a férget eszi a fűge hal, a halat a fóka, a fókát az ember. Talán, ha ily vigasztalan hasonlaltal szabad élni, az ég sem lesz egyéb földünk felett, mint egy nagy üvegharang, mely alatt minden lélekzettel fogyván a levegő: a növényi és állati élet csupa tengésből fog állani, mignem általmegy kecmeregésbe*, mikor — vége a világnak. Azonban semmi baj! Ha Isten velünk, ki ellenünk! Az embernek ezt a nyomorú pályát nem az Ur szabta, hanem Lucifer hazudta s azt is álomlátásképen, s tudjuk, az álmok nem igazak.

Ily módon értve a magveszmét, igen értjük a tragoedia fordulópontjait. Azon mystikus viszony előállítása helyett, melyben van ember a jó és rossz szellemmel, inkább az adatik, melyben van csupán az ördöggel; miért *Az Ember Tragoediájának* alapeszméje Luciferben van megtetsesülve, az indokok tőle származva, és a történelemből leginkább oly események kiszemelve és összeállítva, melyeket a rossz lélek sugallata után vitt véghez az ember, vagyis az embervilági történelemnek ördögi része. Egyiptomból a „*milliók egy miatt*”, Athénból a szélirányu változó nép, Rómából a megromlottóság, a kereszténységből a türelmetlenség, a tudományból a tudatlanság (azt tudni, hogy nem tudunk), a francia forradalomból Danton, a phalansteri rendszerességből az ember számszerinti becse (nos numerus sumus: Horác); holott ezek csak árnyékoldalak, s ezeket tartja nekünk állandó világításban *Az Ember Tragoediája*; miből egy tekintettel belátható, hogy benne Isten csak azért szerepel, hogy tudjon kinek ellentmondani Lucifer; az ember azért van teremtve, hogy tudjon kit elcsábítani ugyanő. Ha így: akkor a Tragoediának organicus baja van, mely a conceptióban gyökerezik; s ez okból következetessége ferdeség, élő földje visszaélés, s maga mint egész egy nagy dialektikai compositió, mely az ember létének, rendeltetésének mysteriuma helyett pályájának mystificatiója.

Tehát Lucifer, az ellenmondás szelleme, a tragoedia sugallója. Mennyire az, megtetszik mindjárt a kezdetből, hol dialektikája az első emberpárra is átmegy, mielőtt elvesztette volna ártatlansági boldog állapotját. És ez az, miben Madách letért a szent hagyományok útjáról. A szent hagyományok szerint, első szüléink öntudatlan boldogságban éltek Éden fái közt; azaz nem tudtak, nem tudhattak egyebet Istenhez való viszonyuknál, nem többet annál, hogy róluk gondoskodva van, mit szent nyugvásuk fejeze ki legméltóbban; oly lét s állapot, melyben a kezdetleges ember szelleme a külvilág irányában el volt zárva mintegy; de fel volt nyitva örökké Isten látásának. Madách túlmegy e naiv felfogáson, és

---

* Agonisatio. Csallóközi szó. Kecmereg: agonisál.

belévegyíti a reflexiót, úgy föstvéen Ádámot, mint aki tudja, hogy ur minden földi lény felett, s ezen uraságának egyszersmind szépségét is eszméli. Évát a függés érzésével rajzolja, helyesen mint nőt, de ellentétben a paradicsomi együgyűség eszméjével. Legalább a mai bölcsészet, s pedig lélektani alapon és egyezőleg a mythosszal, úgy véli felfogandónak az első állapotot, hogy Ádámnak, Évának engedelmesnek kelle lenni minden parancs vagy elmélet nélkül, azaz beléjük írt törvény és gyakorlat szerint. De ők mindketten okoskodnak, szemlélődnek az Ur parancsa ellen, különösen a megtiltott fára célozva úgy elméskedik Éva, hogy Lucifer egész kárörömmel mondhatja el:

„Im megjelent az első bölcselő!”

(18. l.)

Ez sok és egyenes ellentétben áll mind a kezdetleges állapot lélektanával, mind a szentkönyv hagyományával. Hiszen ha már az eset előtt annyi volt tudva előttük, akkor nem volt szükség a tudás fájának gyümölcsére, nem csábítóra és kísértéseire. Valóban a szentkönyv symbolismusa a fügefalevéllal sokkal egyszerűbb, noha nem drámaibb, de annál igazabb. Mert mit tesz az, hogy Ádám s Éva nem ismerték a szégyenkezést? Azt, hogy mindketten elmerülve voltak az egyetemes létbe, melyet éltek anélkül, hogy tudták volna, hogy élnek. Ez reflexiótlan tény; ez kezdet, ez úgy van, mert nem gondolhatunk más módot, amint ezen kívül lehetne.

Megismervén magát az ember, a harmadik színben jogosan kerül szóra mindaz, ami önsége fölismeréséből következik. Lucifer a család és tulajdon eszméit úgy fejtegeti, mint a világ kettős mozzgóit. Ádámnak ez rejtély, de Éva, — lélektanilag erős vonás — hamarabb felfogja rendeltetését, büszkeségének vallván, „*hogy a világnak anyja ő leszen*”. Most magából az ember megismeri azt, ami nem ő, vagy a külső természetet, tulajdonkép ennek erőit.

Ádám

„Mi áradat buzog föl itt körülöm,
Magasba törve szakadatlanul,
Hol kétfelé vál s a földsarkokig
Vihar gyanánt rohan.”

Lucifer

„Az a melegség.”

Ádám

„Hát e két lángfolyam, mely zugva fut
Mellettem el, hogy félek elsodor
És mégis érzem éltető hatását.”

Lucifer

„Ez a delej.”

(24, 25. l.)

Valóban szép jelenet, oly részlet, mely méltó volna bármely elsőrendű s világra szóló költeménybe, s beillenék a legfelségesebb cosmogoniába. Elnézve attól, mily alapon, de ami mondatik, ritka szerencsével s bensőséggel van mondva Madáchnál. Nem is csuda, ha élvező közönsége részéről tapsokkal és üdvözlésekkel fogadtatott e mű. Nem csuda, ha erő jeleit látta benne a költészetre fogékony elme; mert kifejezési erő, költői, sőt drámai előadás a mondandóknak kiosztásával, a párbeszédnek összevágásával, mint a fogas a malom kerekével, nem közönséges tanulmányra és tehetségre mutatnak; de amely mégis mindig utána marad a bölcsészi, azaz, gondolati tartalomnak. Talán ezuttal kijelenthetném abbéli észrevételemet is, hogy *Az Ember Tragoediáját* a részek szerencséje magasztosítja. Athén jelenete Miltiadessal, a hatodik szín Rómában, a keresztesek és eretnekeké Konstantinápolyban, a kilencedik szín, hol Danton és a szabadság örültei rajonganak, a londoni tarka élet mind-mind oly szép részlet, hogy szintén fáj őket részekül tudni, oly egész részeiül, melynek ellenmond a dráma eszméje. Vegyük külön mindegyiket: torso, mely egészre mutat, de nem *Az Ember Tragoediájára*, hanem mindegyiket le kell venni azon természetlen talajról, melyre állítvák és vissza és begondolni Róma, Görögország stb. történetébe, hol mintegy otthon, szülőföldjükön azon életelemmel, melyből erőszakosan kikapattak, újra egyesítve, friss, életerős, hű, igaz egészet adhassanak. Mert erőszak az embert és történelmét Lucifer kedvéért, *Az Ember Tragoediájáért* erőtetni s egy költői phantomnak feláldozni a történelem szépségeit s kikiáltani fekete vonásait. Erőszak az egyetemes embert úgy szerepeltetni, hogy belőle kiismerhető legyen az egyén vagy fogalomból az alak. Erőszak egy költői fictioért a dráma eszméjét kockáztatni, s a történetnek úgy alárendelni a művészetet, mintha ennek Ádámtól az esz-kimóig minden viszontagságon át kellene magát törni, hogy előállítható legyen *Az Ember Tragoediája*. Mindig tengert fog-e keresni a nap, hogy arcát visszatükröztethesse; nem csillan-e meg képe a harmatcsöppben is? Nem közel van-e hozzánk a nyomor, a lélek és test minden veszedelme családi, társadalmi téren, tudomány és életben, hogy messzire menjünk, történetet törjünk össze miatta. Kérdések, melyekre a válasz kedvezőtlenül fog kiütni oly monstre-conceptio irányában, minő *Az Ember Tragoediájáé*. Inkább a történelem és bölcsészeti felfogás akar itt szerepelni, mint a drámai művészet.

A negyedik szín hőse Pháraó király. Az egyéniség gondolata futván végig az egész művön, mint vezérgondolat: Pháraó úgy állittatik elő, mint akiben az egyéniség kellő érvénnyel nyilatkozik, de árnyékul ott van a sokaság mint rabszolgacsoport, „*miliók egy miatt!*” Kétlem, hogy ez a fel-

fogás *Az Ember Tragoediájához* méltó részletet adna sentimentalizmus nélkül. Az egyéniség ellen az istenek sem erősek. Ez az értelme mindazon regének, mondának, melyek a nagy emberek életét csudákkal szövik át, s rendkívüli veszedelmeken forgatják meg. Hercules, mint Mózes, mint Cyrus: akármely nép hőse csak mint nagy egyéniség nem veszhet el a reá kimért munka sanyarai, az árvíz hullámai, az elsikkasztás fondorlatai között. Pháraó nem drámai alak; hanem époszi, mert midőn gúlákat épített, egy nagy gondolatnak szolgál, maga és népe dicsőségét munkálja az építészet, mint Sándor, Napoleon a hadviselés művészete által. Ha a gúlák építőinek izzadtságait oly igen betudjuk, akkor még inkább fölkellene számítani a harcon elfolyt vércseppeket, mi, úgy hisszük, egy költőnek sem jutott eszébe. De az egyéniség annyiban van is kiemelve, amennyiben egyenlőtleniséget, szabadtalanságot szül. Ez igaz, de nem lehet belőle tragoedia. Az egyéniség eszméje, igazán felfogva, nem egyéb, mint egyenlőtleniség mással, egyenlőség magával. Minden más, például születési vagy számszerinti egyenlőség már tévedés. Pháraó, király, mert egyéniségével csak ez a rang egyenlő; de Egyiptomban más értelmet és kifejezést kapott az egyéniség és egyenlőség. Ott azáltal volt egyenlő az egyén, hogy voltak hasonlói, társai, kikkel egyenlő mérték alá véve alkotó a várnarendszert, a kasztokat, oly formán, hogy senki se volt kaszton kívül, hanem született itt vagy ott és egyenlő volt társaival, hogy különbözzék nemtársaiktól, vagyis egyenlőtlen volt az egyenlőség nevében. *Az Ember Tragoediája* a történet ezen adatát, mely az egyéniség fejlődésének jelentékeny mutatója, nem használta fel; sőt magát Pháraót is tetszés szerint idealizálta, midőn oly határtalan liberálisnak föstette, hogy Schiller sem fösthette volna jobban. Ő tudniillik belátja, hogy méltatlanul van embertársai fölé emelve, s nem hallgatva Luciferre, hogy az elnyomás vagy az erősebb uralkodása nincs a természet ellen, egész méltósággal szavaz:

„El a szolgálkakkal! Legyen mind szabad.”

(40. l.)

és alább:

„Fülembe cseng még: „milliók egy miatt”.

E millióknak kell érvényt szereznem,

Szabad államban . . .

Enyészsen az egyén, ha él a köz,

Mely egyesekből nagy egészt csinál.”

(43. l.)

Ha a tragoediának morál kelle, itt van a tan, az elmélet is hozzá. Sőt e sokkal is kevésnek tartván megelégedni a költő, még nagyobbít

Pháraó szabadelvűségén, midőn elhagy trónt, feleséget, mindent és parancsolja Lucifernek:

„Vezess, vezess új célra, Lucifer!”

(u. o.)

Rudenz *Tell Vilmos*ban Schillernél hasonló elragadtatással teszi magát hőssé:

„Und frei erklär' ich alle meine Knechte.”

Ezzel a kárpit legördül.

De a történeti Pháraó nem is ez, vagy a Pháraók közül egy sincs ilyen. A történelem a szentkönyv alapján mást hagyott emlékezetben. Pháraó, az ő hűséges kormányzójának, Józsefnek, Jákob fiának tanácsára kezdte űzni nagyban az elszegényítés gyalázatos politikáját, midőn szükség idején a néptől gabnáért megvette a földet úgy, hogy csak a papok földje nem volt Pháraóé (I. Móz. 47. rész.); mikor mondta József a népnek: „Ime megvettelek titeket a mai napon, és a ti földeteket Pháraónak. Imhol magot adok, vessétek be a földet; és a gabonából adjatok Pháraónak ötödrészt” (U.ott). Tehát nagy különbség a történet és művészet Pháraója közt. Ez Madáchnál *millióknak szerez érvényt*, amaz a szent könyv szerint egész országot tesz szolgálatnak házává.

Az egyéniség fejlődése nem kövült meg az egyiptomi kasztokban, de el sem igazodott a világtörténelem eddigi folyamában. Minő adalékkal járult e részben a tragoedia ötödik, hatodik, hetedik színe az egyéniség történetéhez, nem bírom nyomait követni; noha még az athénei scena mutat annyit, hogy a felszabadult nép, midőn Miltiadest halálra ítéli, csak gúnyt űz a szabadságból, melyet nem érdemel. A polgári szabadság, mint Athénben nyilatkozott, nem jó, nem igaz, s Miltiades-Ádám keserű tapasztalás után mondja mesterének:

„Vezess új útra, Lucifer, vezess.”

(59. l.)

A római jelenet, úgy tetszik, az egyéniség szétmállása, midőn Catullus az élteért esdő gladiátort mulatságból megöli, mondván:

Recipe ferrum . . . Elég

Rabszolgám van még, nem vagyok fukar.

(64. l.)

ide mutat. Utóbb ez eszme elhalványodik; erőt vesz rajta a világ folyása mikor eseményeket látunk a főcélra való tekintet nélkül; a

nyolcadik szín nem szolgál az egyéniség fogalmának fejlesztésére tüzetesen. A hetedik- és kilencedikben úgy áll az egyén, mint semmi a vallásos forradalmi eszmékhez képest. A tizedik szín henye, semmit se ad a tragédia egészéhez. A tizenegyedik, a londoni szabad élet ábrázolásával, mintegy azt akarja mondani, hogy mindenki az lehet, amire egyéni ösztöne viszi, mert nincs korlát közé verve az akarat, szólván Ádám Luciferhez:

„Te kételkedő gúny, hát nem szebb világ ez,
Mint mind az, amin eddig átgötörtél?
Ledőltek a mohos korlátfalak.

...
Szabad versenyter nyílt meg a kebelnek,
Rabszolgákkal gúlát ma nem emelnek.”

(138. l.)

A londoni szép tarka élet után azonban Ádám újra csalódik; a különböző, egymás felett és egymáson kívül álló osztályokat nem szereti, a függetlenséget, mely angol felfogás szerint: let him live, let him die (hagyd élni, hagyd halni) unja, s egyenesen nyilatkozik is:

„Én társaságot kívánok helyette,
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt,
Közös erővel összeműködik,
Minőt a tudomány eszmél magának,
És melynek rendén értelem viraszt.
Ez el fog jöni, érzem, jól tudom.
Vezess, vezess, Lucifer, e világba.”

(166. l.)

Tudnivaló, hogy e szavakon vett lendülettel a tragédia egészen új világba, a socialismus világába tétetik át, s újra benne vagyunk az egyéniség fejlődésének történetében, egész a communismusig, vagy annak ügyvélt megsemmisüléseig és ez a tér az, melyre mindjárt a kezdetnél megjegyeztem, hogy igen messze jövőbe esik, s még azon alak is, melyet reá a tudomány bölcsei adnak, csak homályos körvonalozás. Lucifer és Ádám a phalanstère világot látogatják. Itt már nincs külön hon, mert az egész föld a széles haza, és Ádám így beszél:

„Beteljesült hát lelkem ideálja,
Ez mind derék, ezt így kívántam én is.
Egyet bánok csak, a haza fogalmát,
Megállott volna az tán, ugy hiszem,
Ez új rend között is. Az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől;
Belterjében veszt, hogyha szétterül;
Ragaszkodik a múlthoz és jövőhöz;

Félek, nem lelkesül a nagy viláért,
Mint a szülék sírjáért lelkesült.
Ki a családért vérét ontaná,
Barátjáért legfeljebb könye van.”

(171. l.)

Ádám így aggódik, és mintegy ellenmond magának, midőn ideálja teljesültén sincs megnyugodva; mikor Lucifer a kedvező alkalmat megragadván, lel módot eltorzításig állítani elő Ádámnak a phalanstère-világot. Annálfogva átöltöznek mindketten, s úgy adván ki magukat, mint az ezredik phalanstereből való tudósjelöltek, megkeresnek egy tudóst, kinek vezérlete alatt végignézik a muzeumot, melyben

„Az ősvilág kihalt állatai
Valódi példányokban állnak . . .
Mind jól kitömve.”

(175. l.)

Ádám, mint amaz ősvilág fia, megismeri a lovat, a kutyát, az oroszlánt stb., az ásványokat: kőszént, vasat, aranyat, növényeket; az utolsó rózsát; hasztalan virág, mond a tudós

„Más százezer testvérrel foglalá el
A legbujább tért a lengő kalásztól;
Nagy gyermekek kedves játékszere.
Sajátságos jelenség az valóban,
Mint kaptak egykor ily játékokon,
Virágot terme még a szellem is:
A költészet s hit ábrándképeit,
S csalóka álmok karján ringatózva
Eltékozolta a legjobb erőt,
Hogy életcélja parlagon maradt.”

(177—8. l.)

Valóban sajátos jelenség! Igen elmés ötletek a minden idealizmust félretoló vagy megvető kornak jellemzésére, minőnek főstetik a phalanstèrei kor. De mindemellett is lehetlen mást látni bennük, mint azon eszmék parodiáját, melyeket a civilisatio romlottsága, a társadalmi élet fenéje, a köznyomor kiáltó szava sürgetett elő az emberi elméből ama legjobb szándékkal, hogy mentessék meg nemünk a hamis tudomány, hatalom és pénz visszaéléseitől, zaklatásaitól. Ha oly időket élnénk, melyeknek semmi vagy kevésbé hallható panasza, igen is derék dolog volna nem feshengeni ez adott élet korlátai között, igen derék volna várni az időtől és nem gondolkozni az igazságon, mely betörheti az ember fejét: de midőn a költészet és bölcsészet egyiránt szakasztani ohajtanak a jelennel, vagy legalább a jelenből előkészíteni törekednek a jövőt: hogy másfelől épen a költészet forduljon ez igyekvések ellen: ez csakugyan váratlan és meglepő. Nem akarjuk a phalanstèrei életet dicsérni s jövősenek elébe ujongani: eléggé dicsérik azok, kik az emberiség jobblé-

tét hozzákötik, eléggé a mai kor Jerémiásai, kik a szivek hangulatát *Tamás bátya kunyhója*, *Örök Zsidó*, *A nyomorultak* (Les Misérables) stb. efféle költeményekben tolmácsolják. Jött el, nem jött el a látnokok világa: mindegy, ha egyszer vigasztalását lelé benne a nyavalyás halandó: meg volt téve az emberiség iránti szent kötelesség: mert az álom is jobb, ha jó álom. De akarjuk védeni az ingens eszmét s nem mástól védeni, mint a *költészet megtámadásától*, mi aztán nem az ember, hanem az eszme tragoediája. Mert lehet philister a bölcsész, farizeus a pap, de nem lehet orthodox vagy konservatív a költő, mert a képzelődés embere; s a képzelődésnek mindig kedvesebb a nagyobb forma és a szabadabb nézlet; innen a költészet világvigasztaló hivatása. Kik ezt tagadnák, valóban félreismernek a költészet rendeltetését, visszautasítják a jövőre hivatásának kínos édességét, hová, mint Virgil szellemei a Styxen át (. . .tenduntque manus ripae ulterioris amore), hiába nyújtjuk karjainkat s elég, ha unokáink hosszas bujdosás után juthatnak is el belé. Mert még ma sem vette ki tollát a költő kezéből senki, mint nem a szellemet lelkéből senki. Miben biztok? Szabad sajtóban, szónokaitok beszédében?

„Que me font . . .
Votre gloire et votre industrie
Et vos orateurs assemblés?”

(Béranger)

Egyedül a költőnek van joga minden positivitás felett, mely a való élet kényszerű szüksége, úgy szólani, mint Illés szemben a kegyetlen Akháb királlyal: én maradtam meg csak egyedül az Úrnak prófétái közül; a Baalnak pedig prófétái négy százan és ötvenen vannak (-l. kir. XVIII. 22. vers).

A phalanstèrei scenák egyike, melyről szólani méltó még, a munkaszünet utáni, midőn Luther, Cassius, Plátó, Michel Angelo nagy egyéniségek saját természetük, hajlamuk elleni munkakörre lévén kényszerítve, rosszul végezték dolgaikat s megbüntettetnek. Luther „mérsékelten fűtötte a kazánt”, s ezért nem kap ebédet; Cassius „ok nélkül keresett veszekedést”, s orvosi kéz alá adatik; Plátó „a rábízott marhát kárba engedte menni”, ezért borsón térdepel; Michel Angelo „rendetlenül hagyá el műhelyét, hol széklábat kelle csinálni s a leghitványabb alakra”, ezért szobai elzáratást kap. — De hát ki az a Luther és Plátó? Valóban ők. *Az Ember Tragoediájában* sehol fel sem tűnnek. Talán semmi nagy esemény sincs nevükhöz kötve? Bizonyos nincs olyan, ami tragicus volna, de olyan sincs, ami comicus. Talán ők jobbat vittek véghez világi életükben, minthogy kedve lett volna Lucifernek Ádám elé varázsolni dicső alakukat. Valószínű!

De utoljára is a phalanstère-i életben a nagy rend és szabályozottság miatt.

„ . . . Nincs élet, nincs egyéniség,
Mely mesterén tuljárna semmi műben.
Hol leljen tért erő és gondolat,
Bebizonyítani égi származását?
Ha küzdni vágyik és körültekint
Ezen szabályos, e rendes világban
Még a veszély gyönyörét sem leli . . .

(180. l.)

Szépen mondva szép dolgok a Lucifer adta alapon, de mégis elébe kapásai a socialis tudomány fejlődésének. Az egyéniség megmentése annak egyik fő ágazata, s már-már egyik dicsősége. Hiszen emberiségünk története ezen forog mint egyik sarkon; valóban a socialistákat egy satirai hangon tartott pasquill nem sértheti; de szemökben egy tragoedia magát felel, mikor éppen ez oldalról teszi támadását ellenök. Ez, amit mondani akartunk. Egyébiránt dolognak dolgot, neveknek neveket, felfogásnak felfogást lehet ellenébe tenni éppen a sociális könyvekből. Az *Ember Tragoediája* fentebb kijelölt soraira vonatkozva idézem a következő sorokat: „Ha a foglalkozás, ipar és munka rendezve, szabályozva, osztályozva lesz a phalanstère-ben: helyesnek volna-e található erőtetni a szereplést, megváltoztatni a hivatás rendjét, kényszeríteni Nodier-t, hogy tehenet őrizzen, Mme-Staëlt, hogy hányja le a bögre tajtékát, Vaucansont, hogy operát írjon, Mozartot, hogy gépeket eszkábáljon, Rafaelt, hogy gyertyát mártson, Michel Angelot, hogy mindezt vásárra vigye, és a kuktát, hogy szentszüzarcokat fessen s bazilikákat építsen?” (Destinée sociale. Par V. Considerant. Tome II. 214.) Sőt inkább, veti utána az író: a beosztás szabad lesz (ainsi l'enrôlement sera libre). Talán éppen ezen passusra írta volna ellenképül Madách a föntebbi fonák inventiót, mert valóban az övé semmi más, mint ennek a visszája (inverte aerium et fiet calaeus!), sőt név (Michel Angelo), dolog (tehén- vagy marhaőrzés) ugy összetalálkoznak mindkettőben, hogy állításom több mint valószínű. Ha igen: akkor, tisztelet, becsület, de igazság is! költő eljárása vakmerő játék az irodalmi komolysággal, s keserű tréfaúzás az eszméssel, mit egyedül az mentene, ha mai életünk és viszonyaink közepett „rendeltetése pályafutását” a hivatás eltalálná, meglelné, szabadon és erejéhez képest, mint isten tudni adta, követhetné. Ha ellenben szándéktalan összetalálkozása két író, költő és bölcsész elmejárásnak: szükség, hogy egyik gúny legyen a másikra; vigyorgó fintor arc az eredeti őszinte alakhoz képest az utánzás. Lám a christianismus, a reformatió, a politikai eszmeforradalmak is épen ilyen ellenlábasaik, de tulajdonkép szörnyeik támaszták a szellemvi-

lágnak, s bizonyos, hogy a farizeizmus, ultramontanizmus, servilizmus éppen annyi rosszra, gonoszra, bolondra és képtelenre esküdött mind a háromban, mint a mai civilizáció doctrinairejei a társadalmi elméletekben. Tűrhető-e, hogy a költő, a nagy igazságok látnoka, az eszmék prófétaja ultramontánokkal stb. egy oldalon vegyen álláspontot a jövőző kor fejleményei ellenében?

A tizenharmadik szín röplési jelenete az űrben, „a magasb körökben”, igen is külső előállítás az ember földiségének, mely szerint lehetlen elszakadnunk a földtől, melynek légkörén túl nem emelkedhetni, forgása örvényéből ki nem menekülhetni. A tizennegyedik szín éppen rendkívülit állít elő, midőn a végső éjszak vidékén, hol a természet csak teng és a történelem sohasem járt, következőképp az ember is csak hiányosan fejlődhetett, egy eszkimót és nejét úgy szerepelteti, mintha nemünk sorsa és viszontagságai ott dőlnének el, vagy gondolataink nyomorult eszkimói világnézetre zsugorodnának egykor össze, mikor elvesztené minden idealizmusát az emberiség. A költői adalék itt is, mint másutt, gyönyörű. Ádám szemléli emberisége jobb napjait, emlékezik a boldogabb virányokra, s mély melancholiával tölt lelkéből szól:

„Mit járjuk e végetlen hóvilágot . . .

.....
Hol a növény is küzdni már kifáradt,
Korcsult bokor leng a zuzmók között
S a hold vörös képpel néz köd megől
Halál lámpájaként a sírgödörbe.”

S mond Lucifernek folytatólag:

„Oda vezess, hol pálmafák virulnak,
A napnak, illatoknak szép honába,
Holott az ember lelke erejének
Öntudatára fejlődött egészen.”

(201. l.)

Bizonyos, hogy eme lelkiállapot kínok kínja és akárhogy is, de kívánjuk végét látni az ember küzdelmeinek, mi nemsokára, a tizennegyedik színnel megtörténik, midőn Lucifer Ádámot minden varázs alól fölmentvén, éberségére visszahozza. Tehát e rémítő látomások az ördög műve; vagy az, mit Ádám látott és átszenvedett, nem az emberiség együttes sorsa, konkrét története, melyben váltakozik a rossz és jó, a fájdalom és öröm: hanem pusztán az a része sorsának, mely nem ismeri a derűt, hanem csak a borút, olyan asztal, melyre sohasem találtatik fehér, hanem csak fekete leves. Ezt már úgy hiszem, fentebb is eldöntőleg megmutat-

tam, s jelenleg nincs is egyéb hátra, mint végkövetkezésül kimondani, hogy *Az Ember Tragoediája* elhibázott cím e helyett: *Az Ördög Comoe-diája*.

A tizenötödik szín a magához jött, felocsudott embert lépteti föl oly elhatározással, hogy magát kivégzi, ezáltal vethetvén véget az emberi nem jövődjének szenvedéseinek. Már egyetlen szálcscsán függ csupán a jövődjének; mikor igen szép scena fejlődik ama fölséges inventióban, mellyel Éva eltéríti Ádámot kétségbeesett gondolatától: az anyaság előérzetében. E nagy eseményre megdöbben Lucifer, s elrémítőleg fedezi fel Éva előtt, hogy „*fia bűnben fogamzott*”; mire Éva szentasszonyi bizalommal s proféciával:

„Ha ugy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, aki eltörüli,
Testvériséget hozván a világra.”

(214. l.)

Ez nagy szó, megeszmélése a váltság munkájának, mely Lucifert minden szándékaiban meggátolja, minden számításaitól elüti; és ember az Úrral mintegy kibékül vagy régi frigyre lép, s a viszonyt köztük a kegyelem és bizalom köti s állandósítja; ez azon végnyilatkozat, melyben az Úr részéről az ember rendeltetése ki van fejezve:

„... Ember! küzdj és bízva-bízzál.”

(128. l.)

Bizalom: ez kevesebb, mint a szeretet, tehát kevesebb, mint a keresztény vallás nagy parancsa. Amaz, mintha nem is volna szükség benne a tudásra; így az eset ára nemünknek nem volna megadva másképp, mint a lakolással, mely a halál. A szeretetbe befoglaltatik az eset ára is: a tudás, így a szeretet viszonya teljes és valóban igazi álláspont, ez fejezi ki a valódi keresztyéni s legmagasb viszonyt istenhez. A bizalom épen az fölfelé gondolva, mi a függés érzete istentől lefelé az emberig eszmélve; ez keményebb, mondhatni, ó-szövetségi nézet. A bizalom nem ó-szövetségi, mely az áldozat, félelem, engedelmesség vallása; nem is új-szövetségi, mely a szeretet, lélekben és igazságban való imádás nézete; hanem közepes a kettő között; s végeredménye a megnyugvás kultusza, de amelyben főalkatrész a fatalismus, a determinismus. Így *Az Ember Tragoediája* oly mysteriumon alapszik, melyben az emberi tudás, ha nem fölösleges, de nem is szükséges, az erény lehető, a küzdés mindennapi, az esendőség rendszerinti; mert e mély értelem van elrejtve a kiemelt vég-sorban.

Ennyit kelle elmondanom *Az Ember Tragoediájáról*, tárgy és művészeti gondolat érdekében. Más oldalt tenne a művészeti kivitel fejtegetése. Én, azonban magam részéről, tovább nem megyek, hanem örvendő, szí-

ves üdvözléssel járulok azok véleményéhez, kik a mű költői szépségei által elragadtatva, örömben, a legjobbat mondák e nevezetes költeményről, s talán a legtöbbet is. Én csak e *legtöbbr*e nem szavazhatok, figyelmeztetvén itész társaimat, hogy ovakodjanak minden tulhajtástól a művek feletti ítéletmondásban. Mert elismerni, hogy p. a conceptio nem eredeti, sőt rámutatni azon alapeszmére, mely valamelyik műnek szülemelésére elhatározólag befolyt, mely nélkül hihetőleg elő sem állott volna: névszerint Goethe Fausztja nélkül Madách *Az Ember Tragoediája*: és mégis párhuzamot vonni a kettő közt, vagy egyenlő talajra állítani mindakettőt (ám tessék, Goethe és Lenau *Fausztját*!) hazai önérzetnek elég, nemzeti hiúságnak sok, kritikai igazságszolgáltatásnak kevés. Így tön Szász Károly.

12. A LEGÚJABB MAGYAR LYRA. 1863

Szeretettel mint mindig, aggodalommal mint rendesen, szigorúsággal mint kell, fordulok most is író társaimhoz, dalköltőinkhez, midőn szólani akarok felőlök a közönség előtt. Szándékom ugyanis leirni arcképeket azon csarnok számára, melynek a neve irodalomtörténet, s minden szó, melyet leírok, felelőssé tesz előtök s az utóvilág előtt. Avagy megtehetném-e mindezt ama három nélkül? Ha szeretetről beszélek, annyit tesz, hogy a költői műveket folytonosan éber figyelemmel kísérve tanulmányozom, élvezem, örülök a mutatkozó sükernek, előhaladásnak, sőt megvillan bennem az a gondolat is, vajha én irtam volna egyegy szép dalt, balladát, elbeszélést. Ha aggodalmat említek, azt akarom érteni, hogy a bíráló mestersége nehéz mesterség, nem esik a szív, a lélekismeret tudta nélkül akár dicsérőleg, akár megrovólag mondjon ítéletet. S magam nevében szólván mondhatom hogy hetekig, hónapokig, hányom és vetem untalanúl elmémet író felett mondandó vélemény dolgában, remegvén örökké, nem vagyok-e tulságos a dicsérésben, lehangelő a megrovásban, mert nem rosszabb a méltatlanság, mint az elkényeztetés. Ha végre szigorúságról is merek szólani, az nem esik másképen, mint az irodalmi művek szeretetének és ítési aggodásaimnak alapján, mert ha már e kettő által meghatva és feltisztulva érzem gondolataimat, úgy tetszik, hogy valamely felsőbb hatalomnak estem birtokába, s ellenállhatlan kényszerűséggel vitetem kimondani, amit ki kell mondanom, s vajjon nem az a hódolat-e ez, mellyel az igazságnak tartozunk, tartozni észi kötelességünk?

Az írókkal és műveikkel társalogni nagynemű elfoglaltatás ugy a dicsérés mint a megrovás esetében. Mert semmi nagyobb kéj, mint azon utak és módok vizsgálása, melyeken a szellem jár, az elme nyugtalankodik s a kebel fogamz. Mi szép dolog a műveken által e titkos gépezetbe, a lélek szentélyébe pillantani, s mi édes, amit látunk, észreveszünk, kimondani, másokkal is tudatni. Valóban e nemes munka végezténél nem maradhat az ember megindulás nélkül. Az a megindulás ez, melynek

Kazinczy sohasem birt, nem is akart ellenállani, hagyván az elragadtatásig hatni magára a művészet remekeit, az, mely felkiáltó dicsőítésben tört ki belőle nem egyszer, s új reményeit látván az irodalomnak az utána serdülő költői nemzedékből, „istenfiakat” jósoltatott vele a jövődönnek. Az a megindulás, mely a nem kevésbé fogékony Szemerét öreg napjaira is gyötrő nyugtalanságig sürgette, midőn egy nevezetes egyéniség után, hogy megláthassa, kész volt siettetni lépéseit, s ha egy szép operai előadásakor a levegőbe hányatta vele süvegét, másrészt a legifjabb embert is barátul fogadtatá, Petőfiben a felhők madarát fölismérteté, Goethében a nagyot gyermekileg csudáltatá.

De az írókkal és műveikkel való társalgás lehet kellemetlen, hogy ne mondjam, keserű is. A dicsőség álmái, a hiúság ingere önisméret hiányában elégszer csábítják az elmét vakmerőségre: íróvá lenni. Ezt látni és nem boszankodni, stoicizmus volna; eltitkolni meg nem lehet; mert mindenre inkább vethető fátyol, mint az irodalom és művészet csinálmányaira. Mi szól itt hozzánk oly közvetlenül, oly egyenes és rövid uton, hogy semmi titok nem maradhat utána? Ezen átlátszóság a szellem fénye, a lelkek közlekedési képessége. Én látom, és semmi bántóbb, mint látni az elme vergődéseit, a meghaladhatlan ellenmondások szirtjei között, a képzelődés tisztátlanságát az alakok összevisszáiban, a rend és szabadság nélküli mozgás tétováiban. Mert van író, kinek egy percig, egy rövid mondat bevégezteig, parányi, két-három szóbul álló költői képnek lerajzolásáig sincs kellő gondja magára, művére, nincs ereje összeütni egy két gondolatot. Van író, kinek minden irata visszaemlékezés, gondnélküli halmaz, ítélete magának elítélése. És ha ez igaz, és az irodalomnak kötelessége mégis tudomást venni az effélékről is: akkor az ítész sorsa keserű, de lehető elkomorulása nem szív jege. Azon elkomorulás ez, mely kinossá teszi gyakran a bírálatot s kinossá tette Kölcseynek egyszer, mikor akadémiai pályázó színművek felől kellett ítéletet mondania, élvezet helyett boszankodással telve belé fáradt a munkába. Hiába vesztegett gond és figyelem után épen félreteendő vala már a kéziratokat, midőn egyiknek a végén valami utójegyzet villana szemébe. Figyelmeztetés volt az eltitkolt nevü szerzőtől, melyben kijelenté, hogy művét *tizenhét* éves korában írta. A nem várt őszinteség elüzé ítészünk komorságát, s boszankodás helyett ártatlan mosolygáson végződött az egész és Kölcsey benne lett a maga szeretetreméltó humorában mondván: elhiszem, sőt többet elhiszek, azt is, hogy szerző e művét *tizenkét* éves korában írta.

Az öröm és elragadtatás miatti Kazinczy, és Szemere nem állanak többé egyénileg, valamint az elkomorult Kölcsey se magában. Az irodalmi öröm és komorság nem egyedül az írók élve és szenvedése mai nap, hanem egyszersmind a sokaságé is. Egyeseink szelleme átment a közön-

ségre, s ha jól fejezem ki magamat, az irodalmi gondokat átvette az élet, s a kritika, ha van is félve, nincs többé eltagadva, hanem kiment ország világ, és az írók úgy megszapordtak, hogy a közönség maholnap zavarba jő miattok. Honnan e kedvező jelek?

A kedvező jelek életünkben fejtettek. Az írók és közönség közötti viszony igen megváltozott annyiban, hogy jobbra változott, a gyakorlati-ság minden szerencséjével. A magyar közönség ugyanis keserű tapasztalások árán tanulta meg azt, mit egyes jóakaratu sürgetés, belátás neki soha meg nem taníthatott volna: becsülni az irodalmat. Helyesen mondjuk bár, hogy írónak a közönség nélkülözhetlen és mivel közönség nem képzelhető irodalom nélkül, azaz egyik olyan becses mint a másik, egyik kiegészíti a másikat: mégis a hazai eseményeket híván bizonyoságul, volt olyan idő nem régen, melyben elválasztottuk egymástól a kettőt csak azért, hogy *kiemeljük* az irodalmat és írókat, melyhez és kikhez az aggódó nemzet bánat- és kegyeletteljes arccal fordította tekintetét; s így lőn, hogy a közhangulat inkább remege az írókért mint az írók panaszzkodtának a közönségre, s a nyilvánult részvétben és fogékonyságban kedvező időjárás mutatkozván a könyvcsinálásra, mesterségesen is rajtavoltunk az irodalom gyarapításán, írók felavatásán, az író viszont csinálta közönségét, miképen vevőit a nagykereskedő vagy mint (homéri ugrásokkal élve) akár a házaló szatócs és az irodalom nagy piacáról kiszállítá portékáit a falusi bódékba, ponyvára, szivar- és dohányboltokba, vándor és nem vándor bizományosokhoz, alsóbb és felsőbbrendűekhez, s mai nap nem is képzelhetni jóra való magyar embert honn és külföldön, aki tetteleg ne vett volna részt az irodalom terjesztésében, pártolásában legalább mint előfizetési ivék tartója. Az egész mivel magyar nemzet irodalomterjesztő társulattá alakult.

A válságos események serkentőleg s edzőleg hatván a kedélyekre, a leáldozott korszak egyik s talán egyetlen nyereményeül számíthatni már az irodalom fontosságának mintegy a kiáltó szükség, a nyakunkra égett gyakorlati-ság, az élet alapján szerzett fölismerését. Minden jól mutatkozott e részben, s gyarapodván a szellemi tőkében vetett hiedelem, erősödén a belsőkra fordított eszmélkedés, valódi renaissance-időt vélünk érni, mely ragyogóbb kilátásokat nyújtott, mint a józsefutáni a mult század végén. De a pálya könnyüségé csábitólag hatott az elmékre, s a szapora munka és termelés mellett az íróvilágban egy, azelőtt kevésbé ösmert nagy tulajdonság fejtett ki: az élelmesség s mindaz, ami ezzel jár. Ezzel jár pedig a nyegleség, mohóság, utilitarizmus s még ha kell, bizonyos foka némi tolakodásnak, nemszerénységnek, végre a készületlenség melletti fenhéjázás.

Nem tudom, van-e a világon titkos rendőrség, mely annyi szemeséggel bírta volna kikutatni egyénekig az ország külön vidékeit, mint a magyar írók, különösen azok, kik üzletet csináltak az irodalomból, mert szinte valóságos toborzást rendeztek a Kárpátoktól az Adriáig, Oroszvártól Csik-Szerdáig[!]. Ha papiros korszakot élünk, a fogyasztás nem kevés része jut előfizetési, aláírási iverre. Természetesen volt, aki évek multával boszankodva jegyezte meg, hogy az írók, kiadók visszaélnék a közönség jóhiszeműségével, kizsákmányolván irodalomhoz való ragaszkodását. Más rész arany reményeket kötött a jelenségekhez; legokosabban tett pedig, aki elnézte mindezt, s oly kevés okot látta örülni, mint boszankodni. Mert az egész semmi egyéb, mint az előmenetel, a haladás nyugtalan-sága, a hatás és viszonyhatás eleveisége, szóval az élet mozgalma, lükte-tése.

Tagadhatlan ugyanis, hogy a magyar közönségre valóban reáfért egy kis sürgetés, emlékeztetés; a magyar írónak nem ártott egy kissé több szives látás, fogadtatás mint annakelőtte. Nem lendült az irodalom szeretete magától, tehát lendítettett a körülmények mostohasága által; s az írók, élvén a jó alkalommal, felhasználták az idő szükségét és minden utat, módot elkövettek az irodalmi kelet emelésére; ha ezen utakat és módokat jobb talán abbahagyni ma, mint folytonosan követni: de roszzabb lett volna soha elő nem venni, mint most elvetni.

Ekképp a rosznak is megvan az a jó oldala, hogy a visszahatás törvényeinél fogva ellenkezőt szül; s ezen jó oldal épen, hogy az írók elszaporodása nem az *írókat* tette fölöslegessé, hanem a *gyöngé* írókat, a kritikát pedig a közönség részéről kívánatossá, midőn becse hirlapi levelezők által is nyilvánul már, nem említve az ex professo írókat, a jobb elméket, kiknek nyugtalan-sága szinte a türelmetlenségig fokozódott.

Diderot jegyzeteket irván Lafontaine-ra, mondja többek közt: „Minden esztendőben meg fogom látogatni sirját egy bizonyos napon s mindannyiszor eltépni Lamotte-nak erkölcsi, Vergier-nek egy tündérme-séjét, Grécourt-ból pedig néhány jobb lapot.” Szellemus de aligha igaz-ságos ítélet, hasonló kicsinyben Omár buzgóságához, ki annyira szerette a koránt, hogy semmi más könyvet nem szeretett s az alexandriai könyvtárt fölégeté.

Vajon nem így van-e íróival a magyar közönség? Hány lapot tépett el legjobbjából oly értelmében a szónak, hogy munkáikat föl sem vette, elfeledte: vagy legföljebb, mióta a m. t. Akadémia áll, egy-egy emlékbe-szédben bírta még arcukat tulkisérni a siron. Ide számítható az íróvilág apathiája, hanyagsága elődei hatása iránt. Nem jut figyelem nagyobb elméink dicsőítésére máskép, mint legföljebb nevek említésével; de munkáikat, hogy kimerítő buvárlás, itészi méltatás kísérné, ahol kell netaláni

tévedésektől megtisztítaná, mi bennök követendő vagy elvetendő kimutatná, azaz irodalmilag átlátszóvá tenné, ily fáradságot és figyelmet a magyar irodalom még e században ne várjon, ne reméljen. Elfeledtük a régieket, el a nem rég elhunytakat: Garayt, Vörösmartyt, Sárosi Gyulát, Vachott Sándort; vagy legalább az ünnepélyes halotti gyászhiren s némi emlékbeszéden kívül alig megy ki róluk valami a köztudomásba. Még oly szerencse is kevésnek jutott, mint Petőfinek, ki a nagy közönség hálás emlékezetében eleven színekben él, de az írók nemrég azt a csufot tették vele, hogy egy hetilap homlokára oda rajzolák mint védszentet vagy házi istent oly követeléssel, hogy arcából kivehessük a lap irányát, elvét, ki még azt is, hogy kritikai szigort fog gyakorlani, s mindezt Petőfi arcából, ki az ítésetet ki nem álhatta, s egy gunyverstől, mely *Zöld Marciját* érdeklette, majdnem epileptikus görcsöket kapott, s tekintélyt szerze író és olvasó világban ama balitéletnek, hogy minden kritika hasztalan és gyűlöletes. — Petőfiről emlékezetéhez méltóan nyilatkozom, ha állítom, hogy sokkal többre becsülte a nagy igazságokat általánosan, minthogy elfogadhatta volna megtestesített alakban különösen, ha ez tulajdon, saját alakja is.

Lehet, hogy Diderot sok lapot eltépe az irodalomból Lafontaine iránti hevében, de az sem lehetlen, hogy Lafontaine-t is tépik már valahol, s az idővel szükségkép alászálló becsét lelkesült irodalmi kalifák tapodják. Csak azt akarom mondani, hogy nem az tisztel igazán, aki bálványoz, nem az ejt igazságos ítéletet, aki lelkesedik; hanem ítéletmondás a tudomány- és művészet érdekében egy részről és ítéletmondás a kedveltetés vagy alanyi meggyőződés nevében más részről, két igen különböző dolog. Oly nagy dolog, melyet nagy írók sem birnak felfogni, a magyar irodalom pedig mind e mai napig sem birt befogadni.

Természetes, hogy az ítéset nem pusztán időmulásáért vagy élvezetért olvas mint a nemes publikum, hanem elvekért, tanulságért is komoly előre és hátratekintéssel. Természetes, hogy céljai nagyobbak mindennél, mit az irodalom adott, s reményei oly művekre nyitvák, melyek minden eddigit hátrahagynak szépségben, méltóságban, s midőn ily merész kilátásoknak tárja föl kebelét, mintegy emlékezteti az uj nemzedéket a nemesbre, a szellem örök és végetlen voltára és arra, mit a régi világ nagy írói tudtak is követek is, hogy isten a munkára mindent megad. Dii laboribus omnia vendunt. Ez — gondolom — az ítésetnek nem a jelen perc forróságában, hanem úgy a történelmi valamint az örök igazsághoz viszonyított méltó felfogása. Felhívás a jövőnek, szózat a szellemekhez.

Eme felfogás nevében s a magyar olvasó közönségnek ítéset után kiáltó nyilatkozása folytán mintegy erősödve érzi magát az ember, hogy ítéseti tollat fogjon. Most vagy soha! Én ismét itt vagyok. A költők mindig

megérdemlik azt a fáradságot, hogy vizsgáltassanak meg, különösen az irodalom szempontjából. Csak néhány év mindössze is, mennyire ezuttal figyelmen kiterjed, leginkább élő, azaz legujabb dalköltőinket érintve, mintegy a kort nyomtul nyomra kísérve. Rövid bár az időszak, mégis egy sereg író műve áll rendelkezésem alatt, őszintén megvallva, hogy valamennyi most sem lesz bírálva, vagy csak megemlítve sem, miután műveiket nem kaphatom, nem bírhatom. Önkényt érthető, hogy nem járok az irodalmi napi renddel; s ha bírálok, ez többé nem a népszerűsítés vagy kedveltetés érdekében történik, hanem a művészeti nézetek látpontjából.

Itt kettő lehetséges. Lehet tudnillik, hogy mikor kezeim közé kerülnek az irodalmi termékek, nemcsak az újdonság ingere lett már oda róluk, hanem megállapodott vélemény is alakulva mégpedig egész írói felekezetek hozzájárultával. Ellenkezőleg szintugy lehető, hogy érdemes írók büszkeségökön alólinak hívén másra mint önszemlekre hívatkozni, elfeledtetek vagy mellőztettek a közvéleményben, míg az sem lehetlen, hogy ha netalán ismértette s ajánlva voltak is, egyoldalulag fogattak föl, mi roszzabb a mellőzésnél. Első esetben nem árt, ha egész sorakozott írói tábor ellenére is hallatszík még egy, bár késői vélemény, mely kívül esík a felekezeten, nincs alávetve a pártok köteles meggyőződésének, gyakran zártelmű elfogultságának. Második esetben nagy és szent kötelesség megemlékezni az eszmék bajnokáról, mert nincs a nemzetnek jobb s nemesebb osztálya mint az írók s az ítézetnek nemesebb feladata, mint méltót méltatni, az érdemet rehabilitálni; így az igazság szolgálata fényessé leszen az egyoldalú felfogás helyett új nézeteknek, alapoknak felállítással, mikor a hála is szerepel, s az ítézet erkölcsi színt, méltóságot kap.

Azon mező, melyen még rendszerinti a költők produktivitása, folyvást a népies költészet mezeje. A fölvelt hang egyre zeng, a vallott elv egyre hat. A mezők és puszták fris levegőjével táplálkozva mondhatjuk, hogy legalább nem vagyunk aszkórságban. De az élet frissesége nagy veszéllyel fenyeget. A szapora termelés ingere folyvást hevenyészí dühre izgat. Hanem a baj vége is mutatkozík már s némileg jósolható, hogy uralkodása nem sokáig tart. Dehát mi lesz akkor, mi fog következni? kérdheti nem egy olvasó, ki belé szerelmesedett a lefolyt két tized költői hangulatába. Mi lesz: az előre meg nem mondható, hanem annyi bizonyos, hogy „fata viam invenient”; a szellem megleli a maga útját.

A magyar költő elmondhatja Beaumarchais Figarójával, hogy „mindent látott, tett és gyakorlott”, mert valóban nincs olyan szín és íz, melyet végig ne próbált, egymás után végig ne kóstolgotott volna; mégis van előtte igen sok, amit nem ösmer, de gyaníthat. A mutatkozó jelenségekre építve okoskodásunkat, a magyar költészet útja mintegy tisztában áll, oly

formán, hogy a népi elem megszűnik uralkodó lenni, s a művészet egyetemes országában kellő mértékre vonatván alá, fog hatni mint egyes alkatrész vagy chemiai vegyülék, s meglesz, ami van, olyan lesz, aminő még nem volt. Aliusque et idem. Máris látszik, hogy a népi muzsa kezdi megvonni az ihletést költőinktől, s áldásai osztogatásában némi takarékosági elvet üz. De hát mit adott nekünk a népköltészet? Igen sokat, ha kelmére tekintünk, s igen keveset, ha művészetre gondolunk. Valósággal, a népköltészet soha sem volt annyira szerénytelen, hogy magát mindenben hangvivőnek jelentse ki; mi tettük azzá lelketlen gyakorlattal, mig-nem elmondhatjuk róla s magunkról szent Dáviddal: „szétfolytam, mint a víz, sicut aqua diffusus sum”. Az a szerencse, melyet különösen a népi balladák sükerében tapasztalunk, bármi nagy dolog, de rajta mégis kevésbé látszik a művészeti szabadság; oly birtok, mely előttünk rejtvénynek marad inkább, mint átvilágított művészetnek. Utánozni lehetlen, mintául elfogadni nem tanácsos, és tisztelet, becsület minden népi alkotásnak, ha még oly sükerült is, nem állhat föntebb az öntudatos művészi alkotásnál, melyben szabad cél, öntudatos irány, minden titkokig átlátszó tisztaság uralkodik.

Nem szünöm meg állítani mindezek ellenére, hogy a népköltészet nekünk fölöttébb sokat használt és használ is egyetemesen, de kivételesen oly ferdüléseket mutat mint a régibb költészetben akár a nemzeti és politikai, akár az ó klasszikai vagy új európai modor. A délibábos és holdsugaros divatot nem kevésbé untuk meg ma, mint annakelötte a mirtust és ciprust, a betyárost mint az érzelgést. Nem kevésbé tünik szembe ma némely más, mint népi hang, és például Bulcsu Károly költészete, mely nem irtózik a tudomány utján szerzett dolgok bevegítésétől, az egyetemes ösméret adataitól, szintugy külön ös maga nemében, mint egykor Fazekas Ludas Matyija Berzsenyi korában. Egyébiránt épen ugy megüti most figyelmünket egy-egy belopott hang, mely tanultságra mutat, mint megütötte ezelött husz-harminc esztendővel, a klasszikai kor multával, egy népi szólam, hogy szinte kirítt az egészből: jele, hogy ott járunk, ahol akkor; de más irányban: befelé akkor a népibe, kifelé most belőle. Ide fog mutatni az egy időre ellökött idealismusnak ismét fölvétele az ujdonság afféle gyarlóságával, mint aki hosszasan volt beteg, és javulásnak indul, de még nem tud járni: csiklandós a föld talpainak. Tehát mint például az építészet egykoru emlékein megtetszik a kor ugyanazonsága, modora és netaláni alakokhoz való előszeretete: ugy a költészetben is a költők egy nyomon járó gondolkozása, izlése, eszmedivata. A mienken, ami megtetszik, egyformán hiba. Nem volnánk idegenek hinni, hogy sánták országában járunk. Egy régi tanuló társam jut eszembe, ki beiratván magát az iskolaigazgatónál, az osztálytanitót is

meg kelle tisztelni látogatásával. Mind a két férfi, vagyis előljárója, kit még eddig látott, törve mondák ki az *r*-hangot, ő nagy csudálkozással kérdezte: Mi az ördög! hát itt minden professzor töri az *r*-et? Mit mondjak még előjelek gyanánt, a szóban levő költészet ösmértetése, jellemzése végett? Alkalmasint jobb helyen fognak ezek állani a bírálások után, míg most előlegezve majdnem alaptalanok. Azért lássunk a részletezéshez.

Négy évre megyek vissza: följegyzem azon költőket és műveiket, akikről és melyekről tudomásom van; s előbbi kijelentésem folytán szólandok a birtokomban levőkrül vagy rendelkezésem alá eshetőkrül, köszönetet szavazván azon szerzőknek, kik munkáik megküldésével mostani dolgozatomat elősegítették. A kijelölt évekből, névszerint 1859-ből három költői kiadványt jegyzek ide: Bibók Lajos. *Bánatos sziv*, Költményfüzér (Pest, Boldini, 234. l. ára 1 frt 20 kr). Ormódi Bertalan. *Magyar romanzero* (Pest, Herz, 218. l.). Kuthen. *Költmények* (Kalocsán, Malatin és Holmeyer, 160 l. ára 1 frt 53 kr.) — 1860-ból: Vecsey Sándor. *Újabb költeményei* (Pest, Osterlamm, 240. l., ára 1 frt). Talabér János. *Költményei*, két kötet (Pest, Gyurián, 254 és 255. l.), *Flóra dalai* (Pest, Emich, 94. l.). Kállay István. *Versfüzér* (Sárospatak, 94. l., ára 20 kr). Kuliffay Ede: *Fehér rózsák*. Költményfüzér (Pest, Engel és Mandello, 160. l.), Kemenes. *Költményei* (Pest, Werfer, 409. l.), Szabados János: *Költmények a haza és szerelemről*. Bulcsu Károly. *Költményei*. (Kecskemét, Szilády, 350. l.). Vida József. *Nemzeti koszorú*. Költmények (Pest, Ráth, 227. l.). Zalár. *Borúra derű*. Költmények (Pest, Emich, ára 1 frt). Zajzoni. *Kordalok*. Harmadik bővített kiadás. (Pest, Pfeifer) Balkányi Szabó Lajos. *Magyar ősmesék* (Debrecen, 310. l.). Vajda János. *Vészhangok*. Költmények (Pest, Hartleben, 1 frt). Thaly Kálmán: *Kárpáti kürt*. Költmények. (Pest, Pfeifer, ára 1 frt 30 kr.). Ormódi Bertalan. *Magyarhon ébredése* (Pest, Wodianer). — 1861-ből: Szász Károly. *Trencsényi Csák* (Pest, Engel és Mandello, 239 l., ára 2 frt.), *Lyrái aloék* (Pest, Ráth, 256. l.). Költmények. Két kötet (Pest, Heckenast). *Atala*. *Költményei* (Pest, Emich). *Boruth költeményei* (Pest, Pfeifer, ára 1 frt 50 kr). *Wohl Janka költeményei* (Pest, Engel és Mandello). Balkányi Szabó Lajos. *Lajos pohara*. Anakreon-danák három pohárban. (Debrecen, Telegdi). *Malvina költeményei* (Pest, Ráth). Zajzoni. *Börtöndalok* (Pest, Engel és Mandello). Pados János. *Myrtuslombok*. Költményfüzér (Pest, Gyurián). *Bényei Gábor költeményei* (Pest, Beimel et Kozma). *Fejes István költeményei*. Első kötet (Szeged, Burger, 1861., ára 1 frt 20 kr.). Fecska Lajos. *Dalnok és király* (Pozsony, Wigand, 62 l., ára 60 kr). Jankai. *Szabadság és szerelem vadrózsái* (Arad). Thaly Kálmán. *Székely kürt* (Pest, Gyurián). Oláh Károly. *Száz darab költemény* (Debrecen, Telegdi Lajos bizománya,

239 1.) — 1862-ből: Balkányi Szabó Lajos. *Magyar ősmesék*. Második kötet (Debrecen, Okolicsányi és társa). Kovács Gyula *Költeményei* (Debrecen. A város nyomdája.). Eredics Ferenc: *Költeményfüzér* (Pest, Poldini és Noszeda). Losonczy László. *Ujabb költeményei*. Második kiadás (Pest, Müller.). Ponori Thewrewk Emil. *Józsa* (Pest, Kilián). Dalmady Győző. *Költemények* (Pest, Heckenast, ára 1 frt 50 kr.). Lassu Lajos. *Nefejejtsek*. *Költemények* (Pozsony. Széber örökösök). Szász Károly. *A kis Ilonka emlékezete* (Pest, Pfeifer). Kakas Márton. *Politikai költeményei* (Pest, Emich).

Ennyi, amiről tudnom adatott. Miért jegyeztem ide valamennyit? Hogy együtt legyenek. Nem hinném, hogy csak ily szám is volna összeállítva egyebütt: már ez maga elég ok; én pedig még arra is el vagyok tökéltve, hogy mindegyikről szóljak; mert akarom, vajha legalább egy irodalmi ágnek volna ilyen folytonos, egyetemes átnézése, bírálása: akarom, hogy ne maradjon szó nélkül egy dalköltő se. A savoyai népnek van egy kegyeletre mutató szép szokása, mely szerint azon ifjakat, kik mint raj költöznek ki évenként belőle Francia- s más országokba megélni, harangszó mellett bocsátja utjokra, hogy akár élnek, akár halnak, egy se maradjon közülök a hazai vallásosság megtisztelése nélkül. Így gondolom én is mostani bírálásomat. Egy költő se legyen szó nélkül, midőn műveivel utnak ered, akár él, akár hal különben a hazai közvélemény előtt. Jelen szavaimmal én is azon harangot kongatom, mely a kegyelet hangjaiban tisztelőleg hallatszik alá, de koránsem végtisztességre vagy temetésre. Az ítéset soha senkit el nem temetett; legföljebb harangot húz annak, aki halva született vagy születvén, meghalt.

Kuthen

Az időrend úgy akarta, hogy Kuthenről szóljak legelőbb. Sem előző hír, sem utólagos siker mellette a részben, hogy az egyetemes költői áramláson kívül saját vagy előtte nem próbált utat követvén, kitűnhetett volna. A népiességben nyert tartalmi gazdagság reá is tápláló befolyással lön, az ő költői tárgyai közt is kiváló előszeretet mutatkozik minden iránt, ami alföld és alföldi, főleg kiskunsági. Tehát való tárgy, nem költött, azonfelül hazai és nem külföldi, melyet nem fölhalálni kelle, hanem fölfedezni, nem körvonalozni saját képzelődésből, hanem leírni a természetből. Van ezzel az elemmel egy átellenes tárgy, a vallás eszméje, kapcsolatban mint egyik elevenítő és ihlő fogalom, mely Kuthen költészetét áthatja. Méltóan párosul vele a családiség, a legmelegebb gyermeki tisz-

teletben s végre — mint rendesen a magyar költőknél, — tiszta romlatlan hazafiság, a szerelem szokottságát nem is említvén.

Mindez alkatrészek között legszebb alakokká nőtte ki magát a családiasság, vagy ha nem mindenütt kerekedett is ki belőle a kellő alak, de legmélyebben csakugyan a szülői tisztelet által mozgattatik mindig Kuthen poétai világa. Legelső dalai mindjárt ez érzületet öntik hangba; s a kezdetnél lángoló szerelemre gondolsz s pedig gyermeki szeretet van szóban, melynek kifejezésére „nincs még szó, nincs még eszme”. Sőt „elvesz a gondolat, kifárad a lélek, s isten országán át semmiségbe téved”; s mindez által „hasztalan keresi”, mert „sehol sem találja, hogy merre szerelmök (anya és fiu) szerelmének határa” (5—6. lap). A gyöngéd érzelmű fiu csak egynek örül, csupán az boldogsága, hogy oly anyja van (9. l.); sőt *Álom és való* melegséggel írott költeménye végén nagy érzékenyülés közben mondja költő: „Anyám, édes anyám! . . . Csak engedné az ég őt boldognak látnom, örömet lennék én legszerencsétlenebb, legboldogtalanabb az egész világon.” (27. l.)

Az alföldiség nem ad ily mély ragaszkodásra mutató hangokat, s a százszor és több szerencsével megdallott rónán költő a találásnak kevés szerencséjét élvezi. Mint a fris harmatcsapáson, úgy lehet elmenni az ő dalain a költői forrásig. Kuthen nyomot nem csinált, hanem követett; s a pusztá neki nem mint önálló tárgy felelt, hanem más által; holott a tárgyak ezer oldaluak, s nincs oly költői kebel, melynek — mint az egyiptomi sphinxek, — saját módon ne tudnának titkokat elárulni, bájokat föltárni, melyeken az olvasó lelke megbüvöltetik.

A vallásos elemből félő, hogy Kuthen, poétai céljai hivatását feledve, használt föl szent dolgokat, melyek csupa tiszta positivitás. Mihelyt valaki *költő* akar lenni, már nem *felekezeti* dalnok; s ahoz igen tudna szólni az ítéset, ha épen szükség volna reá. Annyi mégis megmondható, hogy soha ne vegyíttessék költészetbe az, ami nem tisztán emberi vagy nem hosszú idők által, hagyományosan megszentelt elem. A vallásos érzés mintegy az egyetemes műveltséggel alkudott ki akkor, midőn némely tárgyakat szentekül elfogadott, elősmért; s az áldozat, térdeplés, oltár stb. szokásbeli vagy felekezeti dolgokat úgy szólván minden vallásban költőiek gyanánt használja tekintet nélkül e vagy ama felekezetre. A *Betegek gyógyítója* című költemény jobb helyén állna például palóc vagy illető felekezeti fajok között; első esetben még nem volna népi, második esetben kevésbbé emberileg költői, pedig ilyen gyanánt adatik. Nálunk még eddig alig van példa rá, hogy vallásfelekezeti jelezte volna magát első rangú költő. Faludi szorosán, tüzetesen vallásos téren maradt, Rádai hasonlóan egyházi szeretett lenni, láttatni akarása nélkül felekezetnek. A *Második anya* noha kivihető benne a vallásfelekezeti színezet, elbeszélő-

vé van feldolgozva, s már nem esik amaz észrevétel alá, *mert* látszik, hogy *nem* a költő gondolatai, hanem egy *anyáéi*, melyeket a költő mint objektív eseményt foglalt szóba, sikerült balladai előadásba.

Nem sokat törődve a költői tartalommal, fontosabbá lesz itész előtt a formai oldal, vagy az a szerencsés kezelése a tartalomnak, mely költői-séget ad. A hasonlítások, képek alkalmatlan, mondhatni esetlen volta első helyen tűnik szembe. Honnan ered a gondolkozóbb elméknél is a képek visszás, ferde használata? Hányszor esik meg, hogy alig van egyetlen pontocska, melyben érintkeznek a tárgy és kép; vagy igen nagy egyik a másik rovására, s ha összehozatnak, elősegítik a rut, a torz elméletét. Például „a sugáros égbolt s a virágos róna össze vannak folyva, mintha két szerelmes zokogó madárka, csókban összeforrott édes ajka volna” (25. l.): „fölköttem az égbolt mint egy szörnyű gomba, melynek szára, mintha énbőlőlem volna (44. l.); „A sugarak (a nap sugarai) rohantak a báránnyelűk után, meg akarták ölni fényes aranykással” (26. l.). Hasonlóul ez a hely: a nap néz a madár királyra, s mint egy arany gyilkot villantja meg tollán reszketeg sugarát (91. lap), ugyancsak a nap sugarait vastagítja, merevíti el.

Mit mondjunk az elvastagítással ellenes képekről egyebet mint újból roszalást! 57. lapon írja Kuthen: Ugy zeng neved ajkamon *mint* szentek ajkán az imádság. Te szebb vagy *mint* a legszebb gondolat. 70. lap. Zokog, nyög a fővárosban a nyugtalanság, *mint* az anya méhén elátkozott kis gyermek. 90. l. A madárkirály száll, *mint* egy bus gondolat. 94. l. Visszavágy *mint* csillag a boldog égre.

Semmi sem volna kívánatosabb *mint* belátni, hogyan öntenek világot, elevenséget e hasonlatok a világosítandó tárgyra. Mert, hogy a madárkirály száll, ezt *látom*, s ezzel tán élénkké tehetnék valamely nem látható lényt, például a gondolatot; de láthatlannal világosítani láthatót, ez minden bizonnal költőietlen fölcserélése a viszonyban álló két dolognak. Próbáljuk csak tovább: a pusztá oly szép *mint* egy ifju kis lány (88. l.); körüllem bércek *mint* megannyi borostyános dalnok (89. lap); a harmatot ringatja a virág keble *mint* anya kis lányát; a völgy patakja *mint* nagy ezüst lánc, melyet vezeklő bűnös a nyakából levete (90. l.), itt már látható dolog világosítana, elevenítene láthatót mind a négy példában.

Imé egymásután három féle tömbje a hasonlatoknak. Az első ugyancsak erőtetett és hiányos mindamellet, midőn a róna és ég *érintkezése* két szerelmes madár csókját tüntetik a szerző képzelődésébe. Valóságos tüntetés! Hát ez a gomba és én! *mint* a gombának, az égnek szára! No még sok kellene ilyen! A második tömb azzal világít, *amit* magát kellene világítani. Jobb időkben ez mélységes skolasztikai vizsgálódásokra szolgálhatna alapul, melyekben meg volna mutatva, mikép lehet megis-

merni a legszebb gondolatból a szép leányt, meg volna magyarázva az anyai méhben elátkozott kis gyermek nyögése, hogy belőle aztán lehetne képzetünk a fővárosokban zokogó nyugtalanságról! A költészet azonban ilyekkel nem bajlódik, a szörszálhasogató bölcselgésnek pedig nem sikerült oly világossá tenni ama mystériumokat, hogy valamit könnyebben felfoghatóvá derítenének, sőt inkább felmaradtak örök vizsgálat tárgyaul, melyeket magokat kell magyarázni s magyarázva sem könnyű sőt épen lehetlen felfogni. — A harmadik tömb vakon szedett szem; például a puszta és kislány szép, de következik-e abból, hogy egyik *olyan* szép, mint a másik? A patak mondatik ezüstnek, fehérnek, de azért hasonlít-é ezüst lánchoz egyedül azon alkalomból, mert egy régi várrom mellett fut le, melynek képét a vezeklő bűnös mutatná? Látnivaló, hogy e képek valami eszthetikai bajban sinylődnek, mi röviden abban határozandó, hogy nem dolog egyezik valamely tulajdonaiban dologgal, hanem *szó* áll a dolog helyére nagy széles értelemmel p. szép a puszta, szép a lány, mint szép lehet a torony, a fiu, a lélek; tehát mondható volna: szép a puszta mint a (szép) fiú, mint a (szép) torony, mint a (szép) lélek. Valósággal szerző sincs más értelemben és épen ily modorú hasonlatokat, képeket halmoz össze a 70. lapon, mondván a városról, hogy „*nyugodt*”, „mint a rónaságra borult holdvilágos éjjel, mint az alvó tó, melyen a viharok nem vernek hullámot, mint kis lány keble, melyet a szerelem baja még nem bántott.” Avagy nem mondhatnók-e: *nyugodt* mint a bor a pincében, miután kiforrott, mint az ördögszekér a pusztán, ha nem kergeti már a szél? Igen is mondhatnók, sőt örök mindig hozhatnók fel egymás után a *nyugodt* tárgyakat, a nélkül, hogy e tárgyak más egyébben hasonlitanának mint a nyugodtságban, mihez, hogy kép teljék ki belőlök, több kell. Ezek az ugy nevezhető *szóhasonlatok*. Ez alapon nincs oly két tárgy, hogy ne hasonlítana, mert épen ugy *összeér* az ég és róna mint a csókolódó madárjakak, mint két kerek asztal ha egymáshoz tolják, mint a billiárd golyói midőn karamboliroznak. Az is megtörténik aztán mi feljebb a *nyugodt* faluval, hogy a képek inkább hasonlitanak egymásra, mint a fölvetett tárgyra, például a falu nyugodtsága föstetik, „az alvó tó,” aztán „a kis lány keble” hasonlatokkal, és emez utolsó még sem föstetnék jól a falu nyugodtságával: oly messzi esik egymástul a kettő az „alvó tó” közbejötte által, melyhez aztán sokkal inkább hasonlít „a kis lány keble”. Rosz és rosz eljárás, laza alkotás. Ezt azonban elég volt egyelőre jelölni; majd visszatérünk reá, mert Kuthen nem áll egyedül a hasonlatok, képek vigyázatlan választásában s ideje nem hagyni szó nélkül a visszaélést.

Méltán éri megrovás az efféle erőlködéseket: lelkem elhagyta a földet, s egyenest a fényes *mennyországnak vágott* (25. l.). Sir az isten, hogy teremtett azt *bánja* (45. l.). *Istenné nőtt* kebelemben lelkem

(62. l.). Dehogy nőtt, dehogy nőtt! Ha még talán a versalkotás körüli mulasztásokra is ki kellene terjeszkedni, s a külső formai hibákat egymás után kimutogatni: ez könnyen vállalt munka volna, melytől az ember megszökik. Régi *dolog*, ma ilyenekre nem figyelünk. Jól mondja Kuthen:

Dicső napok emléke régi fény,
Míről ma már csak árva hir beszél.

(74. l.)

Mennyi szerencse mutatkozik azonban Kuthen gondosabb versein, s mily szépen volna betölthető a legdicsőbb költői hivatás, megtetszik a következő címek alatti versekből: *Ősz felé* (37. l.), *Tavaszkor* (49. l.), *Az erdő buja* (100. l.), *Második anya* (102. l.), *Virág Ferkó* (112. l.), *Leski Éva*, ballada (127. l.), *A szomorú tél* (47. l.) mind végig jól foly; itt a siványon *gondolkodva* ülő sas képe, mely „mintha valami megőrült szerencsétlen lelke volna”, rontja el a hatást; szép erős szavak tisztátalansága, mert a sas mondható ugyan gondolkodónak, de az örült lelke épen azért örült, mert nem gondolkodik, hanem meghasonlván a gondolkodással töpreng, őrijong, dühöng vagy legjobb esetben bután báméjszkodik. *Csendes alkonyat van* (51. l.) ösmert alföldi szépségek föstése, de megragadó bensőséggel rakva, elromlik mégis a végi felé, hol a nap szállni mondatik mint egy meglőtt kifáradt hattyu! Ez a napszállat másutt is elevenen sürgeti Kuthen képzelődését. *Tájkép* (89. l.) című verse szintén festi a bucsúzó napot, „amint halvány fejét önvéréből piros ágyába lehajtja”. A *Dunakeszi emlék* (72. l.) is a nappal záratik be, mely „arany koronaként száll le, s vér futja el arcát (a koronának?), amint maga alatt kész sirját megássza (a nap, a korona?)”. Kuthen aligha nem költészetből vette inkább e véres képet, mint a természetből. Petőfi nagyon erőteljesen zárja be *A puszta télen* című költeményét a hanyatló nap képével, amint „kiüzött király módjára visszapillant a föld pereméről, s leesik fejről véres koronája”. Ugy veszem észre, hogy Kuthen szavaiban is e képzelet dolgozik és általában, kiskunsági fi, ő alig fogott dallani némely tárgyakat, ugyancsak kiskunsági születésű Petőfi Sándor fényesen megelőző példája, szerencséje nélkül.

Vecsey Sándor

Vecsey Sándornak valami kedvező jelt kell birni a közönség részéről, hogy *ujabb költeményeket* ada. Ha szívesen fogadtatott, sőt szívesebben, mint sok más költő, kinek talán nagyobb a hire, de kisebb a kelete, abban fekszik oka, hogy alkotásai könnyűek keresettség, világosak szenvedség

nélkül. Muzsája a „pedestris musa” nem nézi a tárgyak csekélységét, mindennapiasságát, s megelégszik, ha naivul elmondja felőlök, amit a közvetlen megügyelés hoz képzelődésébe; azért neki nem kell idegeit zaklatni emelkedés miatt, gondolkodását csigázni eszmék nyilatkozására, a találás módjait faggatni ujdonságért, vagy költészeti divattal kacérkodni népszerűség kedvéért. Ha tárgyat választ, körülbelül oly biztosan van vele, mintha mindig rajta lett volna a keze. Sőt úgy látszik ő némi titkos egyetértésben, kizárólagos viszonyban áll a költői tárgyakhoz, melyeket más talán észre sem vett volna, ő pedig megdalol, pl. *Uram bátyám Gleichenbergben, Fogy a vánkos, Visszaemlékezés Tassra, Paff! meg se gondolná az ember, Egy írón, Londonból.* „Csekélység az egész dolog”, mint ő maga mondja s megéneкли. Más részben a költői tárgyaknak egy egész, mondhatni, felsőbb világát eltagadja vagy legalább elutasítja magától, midőn így kezdi: „*Nem akarok a magasban járni*” (49. l.), hanem „in-kább az úton-utfélen, ahol a kis pacsirta is *ballag*” (igen! de a magasban *énekel*). Ha nem volna előttem nyitva más költő, csak Vecsey Sándor könyve, azt kellene itélnem, hogy a költészet egyelőre megszűnt a nagy gondolatok hordozója lenni; mi esztetikai követelés bár, de még sem azt teszi, hogy a képzelődés ne szálljon le útra, utfelekre, ne találja meg a szeméten is a gyöngyöt, hanem azt, hogy ne tartogassa szeretetét csupán az apró tárgyakhoz. Az nem nagy, ha éggel, csillagokkal vesződünk. Nem költői gondolat, ha valaki sokat, feltűnőt akarván mondani, legott az égnek esik. Vecsey Sándor ezt nem akarja, eltagadja; meg is van aztán boszulva érte, mert mégis el találja véteni a lépést, midőn így dalol:

„Magamnak is ritkán van (jó kedvem), de
Ha van, aztán
Bekopogtat a mennyország
Kis kapuján.”

(122. l.)

De ha nem állja szavát, nem is bírja meg tárgyait Vecsey, mihelyt kissé a köznapitól vagy jobban mondva a sekélyes, közrendű édelgéstől megvál, s csendes andalgásaival kissé emelkedett hangba kap. „A magasság neki mérhetlen úr, hol a lélek örülten harangol, hol a bölcsész a végetlent tűnő végesekben keresi, a csillagász kicsinyli a földet, szánt, vet, lovagol az égen”, s mindezt némi gúnnyal ejti Vecsey anélkül, hogy helyzetekből vagy lélekállapotból, melyet netalán kétkedés, tagadás idézett elő, fejlett volna ki; tehát egyenesen, szárazon, a valódiság fontosságával. Így ő is ölt komoly arcot, de mihamar leszámol a komolysággal, és könnyen veszi elő ismét apró édelgéseit, kedvteléseit. Ez okból alig van költő, kit hamarabb lehetne felfogni, élvezni, de feledni és otthagyni is egyszersmind. Hibái nem bántanak oly érzékenyen, hogy miatta gondol-

kodóba esnének, erényei kevésbé ragadnak el, minthogy tanulságért elemzésekbe bocsátkoznánk. A horáci „sermoni propiora”, közbeszédhez közel járó előadás sehol inkább felhagyva példában, mint Vecseynél. Ha valaki maga szemével akarna e részben meggyőződni, olvassa el *Selyem sinór* című elbeszélését, mely a krónikák soványsága mellett azok világosságával sem dicsekszik, nem hogy hitelességre mutatni akaró előadási aggodalmával, mi a darab pathosát vinné, pedig nagy dologrul, magyar András és Nápolyi Johanna rendítő sorsáról van benne szó. Ilyen nyulós próza másik hosszabb, tréfásan komoly műve *Paff!* Veszedelmes tisztaság bőven kibeszélve mindent, egyetlen központosított, ez által rövidsége mutató lélekrajzi vonás nélkül. Az ember benne érzi magát a próza kényelmében, mintha kólyában [!] vinnék mint a beteget, ugrást vagy zökkenést kerülve.

Miért, hogy Vecsey költészetének mindezt fel kell róni? Egyedül azért, mert a mai költői előadás szüksége, ha egyszer belé fog a lélek titkai, az indulatok, szenvedélyek rajzába, vagy merészkedik emelkedni az eszmék tolmácsolásában, több s bensőbb vegyítékét birja és kívánja meg a fénynek és árnyak, az érzésnek és gondolatnak, mint a klasszikai művészet; vagy Vecseyről beszélve, őbenne annyi eleme van a humornak, tréfának, enyvelésnek, hogy csak egy bátor elszánás kellene hozzá és tudná vegyíteni Heraklitoszt és Demokritoszt, a siró és nevető bölcsőt, míg most külön verseli meg őket; Heraklitosz ugyancsak sötét és zordon, Demokritosz ugyancsak derült és aggálytalan, képei a szomorúnak és vigának egymás mellett.

Egyébiránt a költői eszmejárásra s modorra nézve a dolog így áll: Vecsey egyformán őrizkedik a népítől és ugynevezhető felsőbb rendűtől a költészetben. Ha meg tudnám jelölni a két ellentét közötti fokot, bizonyos költészeti juste-milieu az, hol senki sem áll jogosabban Vecseynél. Ez álláspont benne eredetiség által van kitüntetve; mire minden költőnek lehet annyi büszkesége, mint amennyi szüksége van. Mint eredeti költő nem kér utmutatást előzőktől, nyomot gyakorlattól, szárnyalást utánzástól. Önerejével száll emelkedettségi pontjára, s önélményeitől van földje lábai alatt. Költeményei, melyek e jogosult álláspontot vették indulóul, könnyedek, tetszetősek, kedvesek. — A fentebb nemű óda, minőket leginkább a hazai lelkesedés, önérzet vagy nemzeti elbizakodás ihl és rendesen hangosság tesz zengzetesekké, Vecseynek nem áll jól. *Pusztaszer* költeménye oly okból, minden történelmi érdekeltség mellett is hidegen hagy fenhangba csapó pathoszával. A tárgy bizonyos költői értelmességgel, de a költői kebel tudta nélkül választva nem engedi a vele való könnyed bánásmódot s az egyszerűsége hajlandó Vecseyt is félre vitte, midőn mondatja vele, hogy

itt (Pusztaszeren) „kenetett az Isten magyarrá, s mai nap is viseli e nevet”. A történelem ihlése nagyot mondani akaró positivitássá fagyott meg; ellenben egy utána következő, a kebel idomához való dal, *Még fáj a sziv, még szeretlek*, alighogy megindult, viszi folyásával a kedvező hangulatot, mint csermely a csergedezést, s elárulja mindjárt: melyik a Vecseynek való költészet. *Alkuszol már a sziveddel, Találkozás Boross Mihálllyal, Elfelejtesz, elfelejtesz, Mint a mese szép tündére* — mind rámutatnak költőjükre hasonló és rokon arcvonásaikkal. *Ágról ágra száll a madár* — kiment az életbe, mint népdal és kedveltetik. *Kertek alatt van egy árok* a legelevenebb dalok közé való még találási oldalról is. *A vihar* címűben a vihar őrült gondolathoz hasonlítottat: tehát belső (gondolat) által akar érzékíttetni a külső (vihar). Alaki mesteriesség van *Találkozás B. Mihálllyal* címűben, hol az ötsoros strófák utolsó sora, egyen kívül, rimel a következő strófa első sorával. Hasonlóul ötsoros a *Visszaemlékezés Tassra*, és igen eredeti, mert az ötödik sorba rendszeren oly gondolat jut, mely a költő személyét, nedélyét, ötleteit mintegy függelékben adja meglepőleg, váratlanul s látszatos oda nem illés mellett is képviseli az elme járását, szinezi a gondolat menetelét, viszi a költemény hangulatát. *Naponta* Vecseynek is annyi, mint naponként, minden analógia (éjente, régente, hajdanta) ellenére. Hogy a csalogány is ver (schlagen) mint a sziv (Vert a sziv és vert a csalogány), ez úgy hiszem, németesség' és szerzőt dunántúli eredetűnek bizonyítja.

Szabados János

Szabados János a haza és szerelemről ada költeményeket, melyek ruhája, mint tiszteletre méltó őszinteséggel maga mondja, foltos ugyan, de viszont nemes önérzettel jegyzi meg, hogy „nem bujtanak másnak öltönyébe”, minek következtében a kötet elé saját költeményeiből szemel ki vezérigeül egy versszakot, épen mint az operairók szokása, kik a nyitányban az uralkodó alaphangot, a zene fő mozzanatait foglalják röviden össze, s mintegy kezünkbe adják a műrejtvény kulcsát. Így Szabados felszabadítja a bírálóját a kellő szempont keresésének fáradságától, egyzersmind tudtul adja, melyik oldalról óhajt felfogatni, vizsgáltatni. E szempont az *eredetiség*. Kár volna fejtegetni az eredetiség becsét, de az csakugyan bir némi jelentőséggel, hogy Szabados ad rá valamit, s ezáltal követeli, hogy az írók saját szellemöktől kérjenek és fogadjanak el tanácsot és utmutatást. Jól lélekkel kérdezhetnők azonban, mi szolgált okul Szabadosnak az eredetiség említésére? Hát ki nem eredeti mai nap a magyar költők közül? kiről lehetne bebizonyítani, hogy utánczott vagy

mástól mint saját belátásátul vett okulást, irányzatot? Mi az az eredetiség? A majom is eredeti, s épen abban az, hogy utánoz; s a költő még azért, hogy utánoz, nem veszi el, ha volt, eredetiségét. E részben a legnagyobb költők példáira hivatkozhatnánk, mert az utánczás igen gyakran folytatás, tökéletesítés, előmenetel. Shakespeare-ről mondja Pope, hogy ha költő érdemelte valaha eredetinek neveztetni, úgy ő volt az, mégis akadhatni elég nyomára benne az utánczásnak, amennyiben átvett, kölcsönzött elődeitől; így az eredetiség bármi derék dolog, még nem fő jó; több is kell ahoz.

De Szabadosnak kell jogának lenni e nyilatkozatra, s hogyan, mi alapon? A dolog nem oly régi; talán emlékezünk még rá, hogy a legujabb magyar lyrát egyhangúlag egy pár költő utánczataul nézték, kárhoztatták, és Szabados ezen vád alól akar menekülni nyilatkozatával mint olyan, ki magát a legifjabb költői nemzedékhez számítja. Igen ártatlan egy dolog, akárhová számítja is magát valaki, de annyi való, hogy a forradalom utáni korszak költői csakugyan egyenruhát öltöttek annyira, hogy alig lehete köztök némi különbséget fölfedezni, s ez által bizonyos irodalmi egyhangúság állott be, minél nincs unalmasabb; még legtöbb haszna; hogy altat. Jut eszembe, hogy volt szó Arany-imádásról, mit e részben nem magyarázok; volt Petőfi Sándor követéséről. Vörösmarty meghalhatott a nélkül, hogy szelleméhez folyamodott volna valaki; Tompa közölhete bármennyi szépet a nélkül, hogy előképül tűzetett volna. Tehát kire illett az utánczás dicse, vádja? Tulajdonkép nem egyénre, hanem bizonyos eszmére s ennek divatára; sőt Aranyt és Petőfit sem magukért választák utánczandó főnökeikül az ujjabbak, hanem ama divatszerűség nevében, mely a *népit* fogta megtestesíteni, művészileg valósitani.

Mindezt megjegyezve s nem vitatva, Szabados János fentebbi nyilatkozata bármennyire lássék is az önérzet jóslatának, a hivatás proféciajának, kevésbé illeti az ő költői, mint itészi természetét. Mert költeményein az eredetiség csak annyiban látszik meg, hogy az egyoldalú népi divattól mentek; de hogy Szabados valami újat kezdett volna nemben vagy egyetemesben, olyat, melynek hiányzanának előképei, mi pedig az eredetiségnek kiváló s fő jellemvonása, egyáltalában nem mondható. Hanem a jelenség mégis örvendetes. A legujabb, mit örök becsűnek hívénk vala, kezd már ó lenni, ösztön mutatkozik tőle megszabadulni vagy legalább rajta tulmenni. Szabadosban ez az öntudat biztosságával nyilatkozik bár, még sem tartható egyébnek bizonyos értelmi szemléletnél, és mert nem tartható egyébnek, épen azért igényli költészete, nem pedig kritikai belátása nevében.

Szabadosnak minden ösztöne megvan az egyszerűre s úgy hiszem maga is ezt akarta érteni, midőn eredetiséget monda, ellentétbe hozván a *foltos ruhát és maga öltönyét*, mintha mondotta volna: még most, versem, foltos a ruhátok, de legalább a magatoké; azonban ez nem ellentét, hanem a foltos ruha költészetben a mindenünnen összehozott, s együvé nem illő részleteket példázza Horác előtt és Horác óta, minek orvossága az egység, egyszerűség, simplex duntaxat et unum; s ha így, Szabados mindenesetre jó uton van, iránya nemes, határozott.

E megállapodás után élek az alkalommal kimutatni a foltos ruhára viszonyulható költeményeket, továbbá azokat, melyek disze az egyszerűség. *Az utolsó Zrínyi, a Hunyadi-ház diadala, Ifju vágyak* című költeményeken különféle hangulat, nemzeties hamis pathosz, melytől Hunyadiról daloltában ritka magyar költő tud menekülni, különösen az *Ifju vágyak* tétováin az egyszerűség ellentéte vonul végig. *Az Ifju vágyak* lélektanilag sem igazolható költemény, s nehéz volna kimagyarázni a szellem afféle idealizmusát, mely szerint elébb dalnok, aztán szobrász, végre katona lesz az ifjú, sőt inkább megfordítva képzelhető maga rendin a fejlődés, de természetesen ha mint katona hal meg az ifju, azután nem lehet szobrász, dalnok stb.; noha megengedhető, hogy valamely *egyénben* épen így történt, de itt *egyetemesen* ifju vágyakról van szó. Más részben az egyszerűségnek elegendő példája s még több szeretete nyilvánul oly célból, hogy lehető kevés szóval mennél nagyobb siker eszközöltessék. E cél azonban költőknél mindig kitüzve, nem mindig elérve, gyakran hidegbe, ridegbe megy át egyszerűség helyett, mint oly elménél, melyben hiányzik a szellem tömörsége, gondolatdus mélysége. *Emlékeim* című II. szám alatti dalban magát „vihartól összetépett ágnak” mondván költő, szépen ejti ugyan, hogy az ág azóta *nincs magába*, mióta egy kis dalos madárka szállott reá, de a folytatással elrontja amaz igen szép, egyszerű gondolatot, midőn zengi, hogy az *ágot* bárhova *hajtsa* is a sors, ott van rajta (az ágon) a kis dalos madár. Ez nem függ össze; a kezdett szép el van rontva. Maradt volna meg az első strófa, s vele nyugton az ág: a kép nagyon helyes marad; de az ágot mozgásba tenni és reá fösteni a kis dalos madárkát, még akkor is, ha szél hajtaná, mint az ördögszekeret Tompánál: ez nagyon eltévesztett folytatás. Sükerültebb, sőt teljesen sükerült kivitele az egyszerűségnek az *Emlékeim* harmadik dalában a harmadik strófa, hol ez van zengve a kedvesről:

„Érette viseltem a gondokat eddig,
Emléke továbbra is adjon erőt,
Érette szívem magasabbra törekszik,
Elsőbb magam indulok, úgy viszem őt.”

(54. l.)

Az utolsó sor különösen az, mire az egyszerűség méltó címe illik, méltó annál inkább, mert vajmi kevesen gondolnak reá, holott egyedül benne lelhető az orvosság minden költői visszaélés ellen, mely a képzelődés túlterheltsége s túlfeszültsége után ered. *Hulló csillagok* cím alatt a második költemény két strófában mondja el, hogy a reményből egy kis vékony szálat két kéz tartott: „egyik vége itt volt nálam, másik vége nálad”. Nemde, hogy igazi egyszerű kép? De az mégis ketté szakadt, s e véletlenre kérdi Szabados: kettőnk közül melyikünk húzta meg, hogy elszakadjon, a szálat; én, aki őriztem? vagy te? irván:

„Ketten birtunk a reményből
Egy kis vékony szálat,
Egyik vége itt volt nálam,
Másik vége nálad.

Ugy örültem, ugy őriztem,
Ugy remegtem érte!
Mégis, mégis ketté szakadt!
Ki húzta meg? én? te?”

(59. l.)

Ugy tartom kár volt mondani: „őriztem, örültem” és mégis azon kérdéssel végezni, hogy ki húzta meg; ellenkezőleg jobb lett volna mondani: mindketten örültünk, mindketten remegtünk érte, mégis ketté szakadt. Az egyszerűnek az a szerencsétlensége, hogy nehéz folytatni, mert maga éppen bevégzettség, kipihenés, megnyugvás. Mily szerencsétlenül van folytatva már a gazdagság egyszerű képe, melyet a dal ad, kitetszik a következő helyből:

„Mióta fölkerestek a dalok,
Azóta én nagyon gazdag vagyok.
Ne hidd! e szó nem illeti zsebem.”

(101. l.)

Próza, próza, mely a költőből chevalier d'industrie-féle embert csinált! Minek ez a magyarázat? Vagy föl sem teheti már a világról, hogy a gazdagot ne zebben keresse csak, hanem szivben, szellemben is tán? Anathema esto! *Hegedűsné emlékére* csinosan irt költemény az elköltözött művésznőt *futó csillagnak* mondja, mely az égre fölszáll. Mindamellett futó csillag másképp *hullónak* is mondatik, mely lefelé való szállást foglal magába, s költő elég vigyázatos volt amaz előbbit használni s emez utóbbit kerülni, de azért nem mentette meg hibától a gondolatot. A szó segítsége most az egyszer nem bírta eltakarni a dolgot, mely a maga mivoltában könnyen, kifog minden ráfogáson. — Ugyan e költemény írja, hogy a művésznő búra, kedvre *hajtá* szivünket, *mint* szellő a gyöngye ágát, igen, de a *hajtás* képzetén kívül mi felel meg a bú és kedv képzetének a

szellő hajtogatásában? Ezt is megjegyzem utóbbi felhasználás végett. Hogy értsük végre azt az egy *egész világ* fájdalmát, mellyel őt a *nemzet* gyászolja? Nagyobb a szó, mint a valóság. Szabados költészetének szép iránya minden bizonnyal az egyszerűség; de hiányzik mellőle a nagyság ereje, a horáci „os magna sonatorum”, hogy annál jobban kitetszenék egymás mellett a kettő. *Hegyen* költeménye az „örök titku szent természet” gondolatával tépelődik inkább, mint foglalkodik, mert untalanul magához tér vissza tőle, midőn írja, hogy villámnál, szélvésznél sokkal rettentőbbeket láta már az emberi társaságban családi tüzhelyénél: s végre kér tőle annyit, hogy minden „áldásival terjedjen ki a haza felett”; vagyis teremjen a föld, s legyen meg a mindennapi kenyér, mert a természet *minden áldásait* e rövid kifejezésbe szoktuk és szeretjük befoglalni, a *szellem áldásai* mellett. Szép s fentjáró lebegés van ily című költeményben: *Áldomás* (43. l.); mintha Béranger-t hallanám, kinek ünnepélyesb dalai közt bátran elmehetne. *Hogyan tanulja a cigány a magyar zenét?* ily című költeménye is van Szabadosnak. Lesz másnak is. De mindig oda érnék, egyelőre kérdem: honnan veszik költőink az efféle ötletet, tapasztalatokat?

Miképp az *Ifju vágyaknál*, úgy az *Ifju, férfi és aggkor* című költeménynél is megjegyzem a lélektani alap hibás voltát. Tulajdonképp nem a három korról van szó a költeményben, hanem az *ifjukorról*, aztán a férfi és agg *házasokról*. *A jó öreg ember* lehetne inkább „egy (bizonyos) jó öreg ember”, mert a költemény arckép, tehát *egyén* és nem jellemkép, mely *egyetemes*. Így a költői darabok nem adják ki a címet, vagy tulmennek rajta, s más gondolatot fejeznek ki, mint eredetileg célok volt. Ezt el tudva, *A jó öreg ember* melegséggel írott, megragadó költemény, a szeretetre méltó rendkívüli öregnek, ki „mindig csak jövőre számít, holott az öreg a multat szereti”, eleven arcképezésével. *A kásakáplár* egy ismeretes adomát a cigányról szélesít ki majdnem trivialis modorban, vagy legalább rugalmasság nélküli terjedelemben, a vig vagy furcsa elemnek, mi a kidolgozást elevenné teheté, illő méltatása nélkül.

Bulcsu Károly

Nem vagyok úgy elfogúlva semmiféle nemébe vagy modorába a költészetnek, hogy kizárólag szeretném valamelyiket a többi felett. Ó vagy uj szellemben, görög vagy újabb európai mértéken, rimmal vagy az nélkül lett legyen bár írva, becsülöm a költeményt, mihelyt belsejét becsülhetem, tartalmasnak, eszmegazdagnak fölismérem, s nem tartok, nem tartatok annyit a modorra, hogy többet ne tartanék a költői művészetre,

birván élvezni valamennyi alakot a poétai gondolatért. A mi költőink nem ugyan nyilvánosan bevallva, de gyakorlatban annál inkább kitüntetve járnak a kizárólag hazai uton. Ez szabadságukban áll. De úgy vélem mindamellet, hogy a régi elemek is vissza fognak még térni a magyar költészetbe ujdonsággal, friseséggel, mint mikor újra öntik az ócska harangot. Vecsey Sándor *Heraklitosz és Demokritosza* csak cím ugyan, de mégis alig képzelhetni jobbat nála oly ellentétes gondolatok közlésére, minők alájok szerencsésen foglalják. Lássuk csak, mily könnyedén beszél a nevető bölcs, kit a görögök Demokritosznak neveztek, Tokaj és Egeer boráról, mintha minden évben ott szüretelt volna. Igen, a görög népek úgy vagyunk költészetével, mint filozófiai műveltségével, hogy sok tekintetben nincs mód menekülni tőle, oly mélyen átgondolják benne bizonyos képek és fogalmak, hogy öröknek mondhatók, s az egyetemes emberi tanultsággal mintegy összenőttek. A hazai paléozódás, izletnemesbülés korán sem zárja ki az idegen műveltség magas fokait. Nem zárja ki már csak azért sem, mert itt is oly egyetemes törvény uralkodik, mint a természetben a szintezés törvénye. Velök kell haladnunk egyenlő magasságában a közműveltség áramlásának vagy elmerülünk; s ha a tudományosság ezt nem nélkülözheti, bizony nem fogja nélkülözhetni a művészet sem, vagy el kellene szakadni egymástól a világtörténet századainak, ami egyhamar nem igen eshetik meg.

Bulcsu Károlyról akarok szólni. Ami eddig az ő érdekében mondott, nem azért volt mondva, hogy kényelmes párnát rakjunk alá, midőn talán borostyánain akarnók nyugtatni, hanem a szépműveltség nevében jutott eszünkbe, mint régi jó, az a költői világ, melyből kizárólag táplálkozik egykor a mai művelt nemzetek művészete, irodalma és religiosus érzelme is, amennyiben a szép egy volt benne az istenivel. Ha volt ily kor, ami eltagadhatlan, az a kor a költészeté volt, s ki nem tudható többé a világ folyásából. Jól tett Bulcsu, hogy a szép iránt megoszolhatlan szeretettel fordul minden tájhoz, minden időhöz, hol azt meglelheti, ünnepeheti. Valóban ideje volt gyakorlatban is visszatérni egyszer a szép mult-hoz, közelebb hozván egymáshoz a századok távolát, a népek izlését, mert magában egy nép sem állhat fel többé, s úgy nem állhat fel izlés, mint politika tekintetében. De hálátlanság is volna végkép megfeledkezni oly költői világról, mely mai nap sem szünt meg hatni, eleveníteni, szülemelni. A magyar költészet leghazaibb fejlődési korszakában is érezők e hatást, ezen elevenítő erőt. Pap Endre *Élet és dal*, Arany *Ősszel* című költeménye soha meg nem születik ama költői világ meglakása nélkül, és mindkettőnek legszebb lyrai költeményei közé tartozik mind a kettő. Bulcsu *A költészet korait* ezen műveltsége alapján nyujthatá; s ha különö-

sen Sion leánya egész muzsai ihlettel hatotta meg érzületét, s Dávid lantja, mely „megverte a vihart”, zokogásra tanította kedélyét, nem csuda, hogy Byronból *Zsidó énekek* fordítását szemelte ki, s maga a Jordánt és babiloni vizeket dalolja, mondván:

El, el az olajfák honába!
A Jordánnál hős dal fakad, stb.
Sirva énekel Sion rab népe
Babiloni vizek partján stb.

Byron, a világ egyik legnagyobb lyrikusa, jobbágyi hódolattal ösmérte el Jób könyve magas szépségeit; igyekezték elsajátítani méltóságát; szélszélei mellett is nyíltan bevallá, hogy olyat ő sem tudna költeni. Miért hanyagolnók el tehát a művészet világát, amint régibb és tavolibb népek-nél már felalkotva, s oly gazdagon kiállítva leljük, hogy a szép örök forrásával, hová mindegyre utaltatunk, a természettel látszik egyenlőnek, párhuzamosnak? Mennyi áll így a költő rendelkezése alatt! A szellem és természet két nagy világa, egymásnak másai, egymásban tükrözései! Nem, én, a hazaiság egyik leghatározottabb védője, sürgetője, nem adom fel reményeimet, hogy a magyar költői szellem, miután a szülőház tűzhelyénél felerősödött, s a vele rokon sorsu népek sajtáságait önvérébe olvasztotta, vissza fog még egyszer, még többször is fordulni a multhoz, s kijárni mint világpolgár a föld minden költői népéhez, s kincses hajóval térti meg a szellem és művészet táraiból, hogy tartalmát, idegzetet és izmokat szedjen tagjaiba és tagjaira, és sokoldalúságban világoskodni műveltséggel, gazdagságával olyaténképen, hogy minden idegen fog benne magáéra ösmérni, neki valót találni. Nem elmoszuk a hazait, hanem magunkba oltjuk az idegent. Bár olthatnók mennél nagyobb mérvben! A tenger nem bánja, hogy annyi apró s nem apró folyóbul gyül össze, mondja valahol Boccaccio. Így van a költői világ is. Gazdagodhatik mindenünnen, ám gazdagodjék!

Bulcsu módja, mellyel a költői tárgyakat kezeli, darabos, nehézkes, néhol, mondhatnám, sanyargatott, s ha nem csalódom, a tömörttség rovására. E modor többé nem ösméretlen. Kuthy, ki vadonnat frisen fogadta el egykor a muzsa ajándékait, midőn képzelődése korlátozásával járt volna, szerinte, a bírálat, ira így régen. Azóta megpuhult a szó a gondolatnak költészetünkben, sokaknál el is lazult már a kifejezés rövidsége, egyszerűsége: Bulcsunál nem. Ő nála kemény, bajosan feltörhető héj őrzi a gondolatot; nehéz hozzá jutni. Az ellazulás pedig épen nem hozható vádul, mely ellene szólana, mindamellett még sem rövid, annyival kevésbé szabatos. Ha művészi eljárását tanultsággal segíti, még nem biztosítja. Ebbeli példája nem ád ösztönt követésre, noha annyi mennyi sükert mutathat is föl, de bevégzett művei, melyekben alak és tartalom méltóan

volnának együttesítve, minden költői alap és elem dacára sincsenek. Felnyitom könyvét, előttem a 256. lapon *Gyermekek imája*.

Isten! ki ur vagy sziv és szellem felett,
Ki előtt eltörpül lángész és képzelet, stb."

Hol itt a szabatosság, melyben szó és gondolat fedezze egymást a nélkül, hogy tovább érjen egyik a másiknál; sziv és szellem egymásnak ellenébe nem állíthatók, egymástól itt és most meg nem különböztethetők; valamint nem a lángész és képzelet, mert a szellem úgy befoglalja a szívet, mint a lángész a képzeletet. Vagy azt akarjuk láttatni, hogy az csakugyan gyermek imája, ki még nem tanult pszichológiát? 278. lapon *A Gracchusok anyja* rubintos rokkán fon, orsója gyémántos, fején a diadal nemzetek vagyona. Jőnek barátnéi, fényesen gyöngyöktől, gyémántok s smaragdtól ragyogva, s dicsekesznek. A magasztos anya ellenben nem hordá magán kincseit (különb is otthon volt), hanem azok helyett kihozá a szomszéd teremből s bemutatá fiait. — Minek volt hát oda festeni a rubintos rokkát s egyebet, ha barátnéinál mindez hiúságra mutat? E helyütt hiányzik az átgondoltság.

Eme két példát a szabatosság s következetes egység nevében hozván fel, a költői ecset biztalanságát akartam láttatni. Ha gondolatai nem kezeskednek egymásért, az előadási szaggatottságnak is épen az leszen oka, hogy azok sokszínűséges vegyülete átmegey a külsőre is. Bulcsunál a szók igen gyakran oly ridegen állnak egymás mellett, mintha szótárbul volnának egybeszedve, a véletlenség által összehozva. Tehát az a nagy és tárt vidék, melyre az ő költői kilátásai nyílnak, csak bizonyos pontok szerint van fölvéve, mint a háromszögmérés alatti földterületek. Ami tárgy e pontok közé esik számba sincs véve, mert egyéb sincs célul tűzve, mint a távolság kitudása. És valamint e mértani pontokból tisztába jöhetünk a terület nagyságával: hasonlóan Bulcsu költészete is megmutatja nekünk az ő költői szellemországá téreit és távolságait; de valamint amaz még nem földisméret, ugy ez nem költészet, hanem csak támpontjai, korrajzai mindkettő mindkettőnek. Bulcsunál a távoliak érintkeznek, vagy jobban mondva, rend és szer nélkül vetődnek egymás mellé. Innen az oly képzetek gyakori összeköttetése, melyek egymáshoz csak messziről tartoznak, például a „leány dala” „gyémántszirten leomló mézpaták”, melytől a beteg oroszán felriad, 11. l. A vezér „bajszja a béke galambjának két szárnya”, 13. l. A királyfi „homlokán árkot ás a lelki vész, abban (t.i. a homlok redőiben) sötéten kuporog a vén tapasztalás”, 26. l. A keleti költészetről, melynek egyszerű közvetlensége akar föstetni, ez mondatik: „nem kutatott istent messze táján a végtelenség öröklő körének”, 62. l. A szőke lányról: „buzakalász a szemöldje”, 67. l. Szép ez? „Piros öröm”, 81.

I. Igen fest! „A virágok illatvére”, 89. l. A pázsit szőnyege, mely sirt és benne titkot fed el, „hazug”, 97. l. „Csókosan beszélni”, 106. l. „Kit éleszt botor természeti hit”, 111. l. „Az ős idők véres szentségei”, 119. l. „Tejszin fogát vérig vágja dombos ajka rózsabimbajába”, 126. l. Ez is igen fest. Pogány nőt . . . vezetett *mennyes* nyoszolyába, 126. l. „Elhangzik a dal, ez a lelki élet ifjúkori virágnilyása, s az érzelmeknek gazdag himporát, mint bűvös szellő lelkeinkbe rázza”, 132. l. „*Árnya* mosolygó arcokra majd *lefesti* a tünde ábrándokat”, 133. l. Az árny rajzol, nem fest. „Kincshalmazától sugárt nyerne egy kiholt földteke”, 137. l. „A halál szeméből éjjél ásit” 144. l. László király minden szava „mennyei haszon”, 150. l. „Mint mikor a viharnak ostora az alvó tenger habjain befut”, 157. l. *Időtlen* ut 184. l, azaz időbe nem kerülő sebes utazás. Idétlen dicsőség, 227. l. Idétlen hit, 343. l. Talán oly dicsőség, oly hit, melynek nem volt, nem jött el ideje. „Sikoltás villámlik”, 238. l., tehát villámlik a hang! „Az emlő küszöbén”, 240. l., azaz mikor szopni kezdett. „Imába fül az átok, miként folyamok a tengerbe”, 253. l. „Kis bölcsődnek *árnyát*, lelkem *ragyogja* be.” 254. l. „A Duna idegen hazából magát a nagy magyar folyammá átussza”, 260. l. stb. stb.

Amit kicsinben az egyes mondatok tükröznek, ugyanaz jegyezhető meg egész költeményekről is, melyek a legtarkább elemekből vannak összeállítva, úgy szó, mint gondolat tekintetében. Mozaik, melyben együvé öntvék márvány, üveg, téglá, kavics, kagyló; valóságos macademizált mozaik. Csudálatos! e sokneműség még se haszontalanság; sőt Bulcsúnak több költeményeit annyiféle elemből összealkotva is tudom élvezni, sőt jó költeménynek s eredetinek kiáltani ki, névszerint *Tompához*, 34. l. *A bor*, 69. l. *Két mulatságban*, 79. l., melyekben a legodorjasb vegyülete van alsóbb és felsőbb neműnek; például az első helyen idézett költemény a barátság religiosus érzelmességén kezdődik, aztán szilaj, dévaj, nevetségesbe megyen által, míg utoljára ismét fölveszi a kezdet ünnepélyes hangját, komolyságát. De még eredetibb szerkesztés *A bor* három részben, vagy három itcében. Az első itce a józan vidámságé.

„Noé midőn a szőlőt mívelé
Gördöt ásott, venyigét ültetett
S *bárányért* öntött először belé.”

Másodszor is ültetett venyigét, és a gödörbe *oroszlánvért* önte, innen a bor második itcéje tüzesítő, hevítő. A harmadikat ide írom:

„Beful az öröm s elalszik a hős
Mámorától a harmadik itcének.
A szemérem már itten haldokol
S buta bőségessé vál a harci ének.

A huszár kardja rozsdás a szégyentől, —
 S a szelid férjből rut zsarnok leszen,
 Az aggastyán — mint gyermek — pityereg,
 S otromba homály győz a lángezen.
 A család szűz titka árúlva lesz,
 S fut a kegyelet, mint sértett madár.
 A nő, az anya nem kiméltetik,
 Az erény, vallás szitkok tárgya már,
 Csak romja itt az ember önmagának.
 S zúg, zúg a rom közt a bűn vihara
 S a természet kiátkoz kebeléből
 És tönkre sujt anyai szűz kara
 Felgyújtók minházunkat, — oltani
 Az ördögöt hivatuk fel. Mi lehet
 A kialkuót bér? mit visz el az ördög?
 Nem egyebet, csak a — *becsületet!*
 Oh sziv vihara, hol leszen határod?
 Mi adta a föld átkozott borát?
 Noé *dísznóvért* öntött a gödörbe,
 És megfekvé a gyalázat sarát.”

Hátha mi Bulcsunál darabosnak, nehézkesnek mutatkozik, nem egyéb, mint érdesség, tömörség a divatos laza és sima mellett? Nem lehetlen. Mert gyakran egyes kifejezései s alkotásai a fenségesbe vágnak, pl. Dávid lantja megverte a vihart, 57. l. Az ének örvényzik föl az égnek, 90. l. Napimádásról levén szó, a nap „isten, ki fogyatkozást kapott”, 87. l.; s alkotásaiban elegendő példái vannak ama nehéz, bus alanyiságnak, mely Ossziánból ösméretes, ama szilaj fájdalmasságnak, mely Byron sajátja volt. E két nagy elme tanulmányozása mellett gyult a *Fáklyaláng* Ferenczy Teréz koporsójánál; megindító költemény, egyik a legszebbek közül, melyeket Bulcsu irhatott. A költészetnek eme szokatlan, mailag mintegy abbahagyott utja, iránya teszi Bulcsu művei becsét. Így ő ujonnan kezdője a réginek; s amennyiben keresi a tartalmat és mélységet, az elevenséget és erőt, annyiban távol kelle maradnia társaitól a divatos kelet dolgában; és szerencsétlensége, hogy ami népi, neki nem sikerül. Ott van a *Hajnali szél* kezdetű dal, hogy mást ne említsek. Egy strófa még a naiv hangnál marad, mi a népiesség főjelleme, de már a második egyszerre föl kapja a hangot: „Örömében pirult el a napkelet”, mi a népdalokban példátlan.

Visszatérve a tanultság jelvonásához, Bulcsúnak utoljára is legjobb és legnagyobb költeményeit az adá. Legelső költeménye: *Ifju költőkhöz, A költészet korai*, végre egy *Esztetikai tanversezet egy magyar hölgynek*, a tanultság forrásából eredtek vagy a nélkül nem eredhettek, miből lehetlen át nem látni a didaxisi hajlamot. Az elbeszélő nem, álljon bár költői beszélyben, tündérregében vagy legendában, nem az ő költői neme. *Csák dal leánya, Napkelet hőse, Keme Tuba, Britt bujdosók, Vladár, Salamon*

bűnjegye, A vértanuk küzdelme, ez utóbbi épen legendai cég alatt mind messze maradtak el a mai elbeszélés tökélyétől; sőt az utóbbi költeményben legkisebb nyoma sincs a legenda természetének, vegyük bár e szót a régibb vagy újabb értelemben, amint egy részről elméletbe foglalva Goethe gyakorlatba vette, Herder magyarázta, más részről Hugo Victor egész szellemtörténeté bővítette ki *A századok legendájában*. Ez annál csodálatosabb, mert Bulcsu épen tankölteményt, s pedig sok alaposság mellett sok szépséggel rakott költeményt ad a költészetről, hol a „komoly szép” illő méltatásban részes, s a vallásos érzelem, 315. l., a fönséges egyik alapjául van elismerve: noha, szabad legyen itt megjegyznem, a legenda fogalmát, az újabb idők vallásos iránya szerint, megosztotta egymás közt a katolikus és protestáns miveltség, de azért egyik sem tagadta ki a költészetből, hol, ha érthetően szólok, alatta rendesen a fönségesnek, mint megrendítő nagyságnak, mely határtalanságra törekszik s nagy mérvekben nyilatkozik, ellentéte, azaz egyszerű, közfelfogásra számítható rövid elbeszélések a vallásos és szent életből szoktak értetni. Kegyesség, ascetismus, bűnbánat és öröm nagy megindulások nélkül; a vallásosság csendéleti képei egy Rafael, egy Corregio vásznain: ez a legenda. De a nap nem sötétül el, a templom kárpítjai nem repedeznek meg; a Golgotha és kinszenvedései messze maradnak belőle. Bibliai idyll.

Vida József

Nem volna eset, hogy itész létemre valamely költőnek példányt mutassak, kit utánozzon. Először azért, mert kiki megleli a maga előképét utasítás nélkül; másodsor mert a költő szerencséje legjobb esetben is csak fél süker, melyre nincs mit hivatkozni, harmadsor, mert ez úton a legtöbb rossz vers, negyedsor, mert könnyűvé tétetik a költői művészség, minden keresés nélkül találván az elme kész alakot a maga tartalmának, ötödször, mert az író elveszti saját arcát, hatodsor, mert az utánzó rendesen azt sajátítja el, mit nem kellene. . . Mondjak-e még több okot?

Vida József versei olvasásánál Piron jut eszembe. Ő valahányszor ismért vagy kölcsönzött gondolatokra lelt olvasmányában, átkozott nemével a tiszteletnek, melybe a francia malignité teljes mértéke vegyült, szokta magát meghajtani, s fővegét levévén, elmondani a rendes „alázatos szolgálja” köszöntést, mint mikor az ember jó ismerőssel találkozik. Szegény Piron! Elmés fej és csinos író, de ilyen és hasonló élcei s ötletei sok ellenséget szereztek neki a halhatlanok sorában, ezek között magát

az akkori világ legnépszerűbb íróját Voltaire-t, ki minden nagysága mellett sem tartá rangján alólinak rettegni tőle. Ha egyes képek s gondolatok előtt is levette süvegét Piron, mit fogott volna tenni oly költők olvasásánál, kik nem ugyan töredék alkatrészeket, mondatokat vagy találó kifejezéseket sajátítanak el, hanem a modort mindenestül, érzéssel és gondolkodással együtt annyira, hogy a legvizsgább szemén és ítéleten is kifognak egyelőre, míg bizonyos praktikai tapintat előtt meg kell adni magukat utoljára? — Hihetőleg azt tette volna, hogy az író, ki utánoz, annak a nevéen szólítsa, kit utánoz, még pedig azon mérték szerint, amennyiben utánoz. És mint Lisznyai Kálmán egy negyedrészt Epikurról énekelt, ugy lehet vala neki is élcet mondani egy negyedrészt, vagy fél vagy harmadrészt Petőfiről; ahonnan nem tudom melyik* ítészünknek igaza volt sok részben, midőn állítá, hogy a forradalom utáni magyar lírai költészet jobbára Petőfi másolata.

Vida nem gondolatokban utánoz, hanem modorban s alakban. Amaz csak egyszerű visszaemlékezés, töredéke az írói plágiumnak: emez utóbbi absolut elmerülés a máséban, s kivetkőzése írónak magáéból. Az író lemond magáról másért, elveti saját egyéniségét át nem sajátítható idegenért. Ez nagy dolog. Tehát épen olyan testvérisülése van költészetében az alaknak és tartalomnak, külsőnek és belsőnek, mint az előképül választott költő műveiben. Tehát ez a kedvtelés, melyet választottja olvasása közben érzett, tulcsap rajta, mint a királyi dalnok, Dávid feje fölött az árvizeknek sebessége; vagy elbűvölve érezvén magát, mint Goethe halása a hableány előtt: félig vonzatik, félig vonzódik a hullámok által, míg utoljára elsüllyed és többé senki se látja. Ezért mondám feljebb, hogy nem volna rá eset, melyben költőnek valakit utánzandó előképül ajánlanék.

De a világ természetesen vagy legalább az írók bizonyos része, nem így gondolkozik; maga az ítészet nem egyszer ajánl nagy írókat tanulmányozás végett. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyermek is utánozza a nagyobbakat, próbál szerintök cselekedni; de ha inai megerősödnek, még is csak ugy fog ő járni, amint tőle telik, s hátulról is meg fogom ismérni lépteiből. Aztán nagy a különbség tanulmányozás és utánzás között. A tanulmány célja sohase utánzás; mert az utánzás csak eszköz, mint uszónak a tömlő: elveti, ha uszni megtanult. Hanem az utánzásnak mégis van egy jó értelme, amely örökké áll: *ugy* bánni tárgyaiddal, *amint* előképül választott mestered bánt, el nem tagadván magadat soha és semmiben s oly kevéssé mestered mint tárgyaid előtt. Ez, ugy hiszem, és nem más lehet igazi értelme az utánzásnak, melyet az ítészet ajánlott vagy ajánlhat

---

* Gyulai Pál a Budapesti Hirlapban, majd a Szépirodalmi Figyelőben 1860. Szász K. ellen. (Erdélyi utólagos betoldása a birtokában levő példányon.)

ezután is minden írónak; és ez leszen az a gyakorta emlegetett szín és modor, melyet a pusztá utánzás elve és jelszava után iskolának nevezett el — az iskola. De a felfogás minden gyakorlat ellenére is ferde, ha nem egyébrt, már csupán azért, mert az iskola nem gyakorlat, nem élet, hanem a gyakorlat, az élet elmélete. Valóban szeretném igazolva látni azt a teoriát, mely ha főstészetben Rafaelt és Giulio Romanót, Leonardo da Vincit és Luinit egy egy iskolának nevezi (iskolának épen oly intézetet hívunk, hol mester és tanítvány együtt gondoltatnak): e felfogást a költészetre is átvihetné.

A költészet nincs ugy alávetve az iskolaiságnak, mint a képző művészetek, miután az anyag is, melyből dolgozik, a nyelv, szellemi természetű a színek vagy márványhoz képest, s végtelen szabadsággal végtelenségig mehet az alakok, a modor előállításában; és ha Giulio Romanonak, hogy Rafaelt, Luininak, hogy da Vincit tudta utánozni, másolni, művészi érdemül tudatik be, onnan van, mert a festészetben a tökély egy részét mechanikai ügyesség követeli, míg a szóló művészet alkotásai csupa szellemi foglalkozásban állanak; amott az utánzás az anyaghoz kötött kényszerűség, imitt a szellem szabadságáról való lemondás; és Horác nem ok nélkül használá az iskolai utánzás kifejezésére a legalázobb és legtalálóbbs nevet: *servum pecus*. A magyar költészetben is beszélünk iskoláról. Ám legyen. Kazinczy a mester, de tanítványai, kiket az övéi gyanánt ösmér az irodalom története, fogtak-e ugy ráütni szóban, lélekben, modorban mint a legujabb lira egy hangon pendülő dalnokai a magok mestereire? Nézzük, nem a tőle legtávolabb álló Kisfaludy Sándort, hanem a hozzá legközelebb férkező kortársakat: Kis Jánost, Kölcseyt, Szemerét, Fáyot, ki Horác eme mondatával köszöntött Kazinczyra: *quod spiro et placeo, si placeo, tuum est*; aztán a következő egész ivadékot Kisfaludy Károlytól kezdve Vachot Sándorig. Sehol az a vigasztalan egyhangúság, mely most csakugyan elkinozza az ítészt annyira, hogy alig ragadhat meg egy-két alapvonást, melyek szerint egyiket a másiktól megkülönböztesse, míg a kevésbé avatott olvasó ugy van az egész költői körrel, hogy ami belőle jó, Petőfire, Tompára szereti visszavinni, keveset gondolván egyébriránt vele akárki a szerző s talán nem ok nélkül.

Mondhatnók ennélfogva, hogy legujabb lyrai fejlődésünk a sok productivitás mellett is stationair, tulajdonkép szólva, pangó életet él vagy legfőljebb vétkes körben mozog. A szellem ott és annyira lendül, hol és mennyire meg van engedve a példányokul választott tekintélyek kegyelméből. A bűvölet még folyvást tart, noha meg fogom mutatni, hogy apródonként szakadoznak már lekötő szálai néhánynál, de most a többségről van szó. Oly bűvölet ez, mely quasi *inspiratio* útján *locus communis*okat, parallel helyeket sugall, olyan, mely tükörből festi a valódiságot, térképen

utazik, hallomásból tapasztal, florilegiumból (népies szólásmódokból) versel, s anthológiának nevezi műveit, mert ide viszem vissza a vadrózsák, nefelejcsék, fehér rózsák stb.-féle címeiket.

Minden mester elavul, csak a valódiság nem; és csak a valódiság végtelen, mert kimeríthetlen. Ez okból tűztem célul megostromolni minden más mester és minta és példány szerint járó művészkedést; egyuttal figyelmeztetni a kezdő ifjakat mint Fáy András kis patakját, midőn tenger akart lenni s nagy vidéket elborítani, nehogy túlaradván partjainkon, eligya őket — a föld. Ami a költészetben külső és eltanulható, az sohasem lehet úgy eltanúlva, hogy ártson. A művészeti szabályok rugalmas jószág, elvégre oly khemizmus, mely vegyül, alakul, a gondolat mélysége, nagysága, melegsége szerint, s miképen mondani szokták, a kevésbbé nagy gondolatra is oly pontosan rá illik, mint görbe fára a héja. A forma tehát mindig a gondolattal tart s ez uton a hang lejtésében, az idő ütemében, a kellő helyen való használás szerencséjében oly igazi módját leli meg a kifejezésnek, szólamlásnak, mely a gondolatot úgy tárja elénk, amint ez szereti, valósággal úgy, mintha maga a gondolat fogta volna megválasztani a kifejezésére megkívántató szavakat, mikor a költő mint nyelvalkotó lángelme jelenik meg. Ez többé nem pusztá külsőség, hanem a belső csilláma külsőn. Ez nem mag, nem burok, hanem mint Goethe mondja, mindkettő egyszersmind. A nyelv többé nem szó, hanem gondolattal megrakott beszéd, s a forma mint befelé fordult irány, a külsőtől mindig legegyszerűbben visz a gondolathoz, vagy kifelé legrövidebb uton hozza közel szépézelünknek a gondolatot.

Igazságtalanság volna Vidától költői leleményt, gondolat dolgában eredetiséget elvitatni. Ellenkezőleg ritka verse, mely magára a költőre mutatna, sőt inkább mutat valakire mint elődére, kinek nyomaiba méri lépteit. Igazi költő mindig juttat eszébe a vizsgálónak jellemző vonást, melyet köteles az ítésk megragadni, nyilvánosságban tartani s élővé tenni, mi az irodalom történetének is alapja. Vidánál ez úgy történik, hogy versei olvastára nem ő jut eszünkbe, hanem más valaki. Mint egy orosz novellában, mely a testnek földhöz ragadását (Leibeigenschaft) akarja fösteni, keresi a lélek a testet, melyben alakot öltene: úgy keressük s nem találjuk verseiben az ő költői személyiségét, eredeti arcvonásait. Miért kellett ezeknek meg nem jelenni? Hiszen az elevenség van oda velök, ha ugyan jól esik így nevezni el azt a konkrét egységet, mely a belsőnek a külsőre s viszont, örökös visszajátszásában határozódik és a mai eszthetikában mint legfőbb követelések kielégítője méltányoltatik.

Vida költeményei már jobbak egyenkint mint összesen. Mert amit egyben megengedünk, nem lehet megengedni valamennyiben. Innen

az egyetemes hatás kellemetlen volta. Vida költeményeit olvasnók s nem az ő világában érezzük magunkat. A költői érdeket megrontja más költői érdek; pedig másért senkit sem lehet szeretni, hanem magáért. Rövid, aforisztikus versecskéi egy strófában elég tartalmat nyújtanak, csinosan, merészen elmondvák, és bármennyire hasonlók is, még sincsenek a költő javára, mert valamennyi minta után készült. *Szerелеm nélkül, Ifjúság, Élet, Halál, Költő és kritikus, Öregség* testvérek, arcuk egy; ilyen:

„Mi a halál? Egy vén kaszás ember,
Kit a pokol napszámba fogadott. . .
Bérért kaszál, azért nem válogat,
Vág egyaránt virágot és gyomot.”

(118. l.)

E hangot úgy tartom, ismérjük, s még annál sem szeretjük, akinél különben megszoktuk sokat szeretni. — Különböző tartalommal s iránnyal más tömböt alkotnak azon dalai, vagy dalbeszélei, melyek költői célokban vigak, nedélyesek, de alkotásuknak fogva két nemet látszának egyesíteni, t. i. a drámait és lírait oly formán, hogy előadás tekintetében hasonlítanak a drámai magánbeszédhez, vagy ha nem: arra emlékeztetnek, mikor valaki magával beszél, mint Tartuffe-ben Dorine: Je parle à moi même. Bizonyos költői enyelgés, előleges dévajgás, mint az előtermekben, hol az ember unja magát, s akármit jobb beszélni, mint közönyösen hallgatni. Gondolom is, hogy ez még nem költészet, nem dal; hanem úgy áll ehhez, mint pitvar a teremhez. Felkapni egy, bár költői ötletet, előre bocsátani kezdetül valamely immel-ámmal való bevezetést, ami után bár kellene, mégsem jó valamely derekas folytatás, utóvégre kifizetni a reggetett gondolatot, ez divat, de máskülönben nem egyéb adomai hajlamnál, mi az elbeszéléshez szükséges; gyakorta ismételve azonban formai szükkörűségre, bénultságra mutat, kivált ha még a fölfedezés dicse is mást illet. Tehát újra modor itt is. E modorra mutatnak a következő művek: *Bő szüret, Földhöz ragadt, De már több bort, Régi nóta, Télen, Jaj baj! Gyötrődés, Szegény legény, Visszaemlékezés a rigorozumokra, Az én prima donnám, Vásárfia, Zsuzsi néni, Lakomára híttak, Pista bácsi, Ritka önmegtágadás, Tele vagyok boldogsággal, János gazda, Mégis furcsa, Veritékcseppek, Szánlak titeket, Vitéz Jónás.* E modornak példányai névszerint az itt következők. *Bő szüret* így kezdődik:

Kurtafalvi szőlőhegyen
Szüretelés nagyban megyen.
Azz, hogy csak menne nagyba,
Ha nem hagyták volna abba.

(6. l.)

Vagy ez:

„Lakomára híttak egykor
El is mentem — mért ne?”

(152. l.)

Mondom e modor már ösméretes. Vele az indulás kétségei, „menjek, ne menjek, így kezdjem-e, belépjek-e, a dolog közepébe” vannak kifejezve. Néhány „azaz hogy, no bizonyos, csak a kell még, egy-két föltétel, miért ne, persze” stb., egy kis fészkelődés, helycsinálás, előkészítése a térnek a kényelmesb mozgás végett: s megvan az egész. Hasonlóul Zalárnál: „Szalmafüdeles ház, azaz hogy csak kunyhó.” Aztán: „nincsen más sövénye, de *minek is volna*”, stb. Mindez modor. Meg kell pedig jegyezni, hogy a *Bő szüret*, *Gyötrődés*, *Lakomára híttak*, *A lovag* stb. ily modoru költeményei Vidának ugyanannyi tanúság a vig költészeti erőről, de amelyet végső kimenetelben nem tud mindenkor kiélesíteni, vagy ha kiélesít, munkája nem látszik megérdemlenni a fáradságot, mint a *Vén cigánynő* címűben; míg az is megtörténik, hogy undokba megy által a csupa consequentia kedvéért, mint *De már több bort mégsem iszom*, költeménye vége, hol azon töprenkedik, hogy még borrá válhatik vére, mire egész megbízhatólag az ötlet szerencsésjében, így folytatja:

„De nem bánom biz én ezt sem!
Csapra ütöm, kieresztem,
S visszatöltöm gégcmen, és . . .
Ez lesz aztán vérkeringés”.

(60. l.)

Komoly neműekben kevésbé ölt modort, de önmagát is kevésbé jelzi költő. *Nézd, nézd, Egy anya fájdalma, Szemeimmel hiven, Sötét az ég, Mióta távozá, Jer kedvesem* mind a komolyhoz tartoznak. Ezek mindegyike tulterjed magán, és bizonyos erőködésbe került gondolatjárásban határozódik, pl. dalolván a szerelmet, hogy attól illatoz a rózsa, azt zeng a kis madár, attól ragyog a csillag, attól oly hő a napsugár: meg nem állhatja, hogy tovább ne menjen, mert mindez nem elég, azért is így mondja:

„A pokolnak sem volna lángja,
Ha szeretni lehetne benn.”

(10. l.)

Rövid elemzés megmutatá, mi lappanghat gyakorta efféle hangszökelések alatt. Ha mind igaz, mi a szerelemről modtatik, a rózsát, madárt, csillagot, sugarat illetőleg: elfogadható mi a pokolra nézve is *föltéte-tik*, hogy *ha lehetne szeretni benne, nem volna lángja*. De ha lángja nem volna, melegsége sem volna, hanem helyette inkább valamely közép mérséke vagy épen hideg levegője; azaz a szerelem, amely hővé teszi a

napsugarat, hideggé tenné a poklot, akkor aztán az volna szép pokol és szerelem.

Megszoktuk, nem tagadhatni, megszoktuk, hogy istent, az angyalokat keresztyénekül igen sokszor avatlan módon huzzuk alá a földre s vegyítjük emberi foglalkozásainkba. A görög sohasem modotta: úgy szeretlek, mint Zeüs Aphroditét, hanem gondolt gondolatot és kifejezést gondolatára, igyekvén kimondani, szépen, embert érdeklőleg kimondani az emberi elme tartalmát. Mi az Istent, angyalokat szinte munkatársakul vesszük, és ha már nem bírjuk följebb vinni a hangot, a képzelődést, reájok fölebezünk, bizakodunk eléggé gyarlóak hinni, hogy azzal minden jól van. Gyanús egy költészet! „Drága, mint szenteknek az isten” mondja Kuthen 24. l. s rám hagyja érzeni, szépnek találni amit mond. Én egyiket sem cselekszem, gyöngé levén felfogni minő drága szenteknek isten. „Mint a nap csókolja föld porát, úgy csókolá át isten a költő lelkét” mondja Bulcsú *Ifju költőkhöz* címzett versében, 5. l. Ez is messze van tőlem. „Ugy szeretlek, mint megváltónk szereté az embert”, írja Zajzoni *Kordalok* 155–66. l. Erről tudok valamit. „E tekintet! melynél égőbb csak az isten arca lehet”, mondja Szász Károly, *Költeményei*, I. 19. l. Erről úgy tudom, Mózes tudott valamit. „Szerelem a világ lelke, isten lehelte azt belé,” mondja Vida 75. l. Ezt már úgy tetszik érzem is, értem is. De ő itt nem állapodik meg. Ő istenből, angyalokból lírai „deus ex machinát” csinál, és rájok bizza kivinni a gondolatot, s ez minden komolysága mellett is oly comice jó ki, mint mikor talán Lorzing operájában Benzának a mély hangot, melyet maga nem bir, a fagot adja ki. Benza természetesen meghajtja magát az orchestrum fia előtt, amiért kiségitette. Így már Vidánál „a pici pacsirta énekét az úristen irta”, 96. l. Egy leányka szőke fürtű *angyalnak* iratik, s hozzá Vida így beszél: „Szerelem könyve a te arcod, könyv, mit gyönyörű imákkal irtak tele az *angyalok*” 157. l. Tehát az angyalok egymás arcát írják tele imákkal. „Villámszekercével az isten vágta le a fakeresztet.” 176. l. „Magyar leány vagy te, magyar még az istened is.” 219. l. Szép jövője képét „az úristen irta széles (!!) jó kedvében.” 216. l. Tehát az úristennek Vidánál széles jókedve van, miképen Labodának Vörösmartynál. De Vidának lehetlen nem tudni, hogy a *széles jó kedv*, ha nem ittast, legalább kissé borost jelent, kinek a lába úgy jár, mint Labodának. Azonban Vida nem áll egyedül. Ormódi Bertalan nem kevésbé profán, midőn a *Magyar romancero* egyik versében (Pogány istenek) írja:

„Mégis jobb emberek valának
A régi pogány istenek,
Mint a mi jámbor öreg istenünk” stb.

megjegyezvén, hogy Ormódinál nincs prózaibb költő ma, Vida pedig meglehetősen mérsékelt bírja költői erőnek, s ami előbbitől megjárja, tőle el nem fogadható visszautasítás, rendreigazítás nélkül. Gyanús két véglet, akár fellengésnek (Vida szerint *barangolásnak* is lehetne mondani. *Fertő vidéke* fölött, írja ő, csak „a lelke barangol”. Barangol az állat és a rossz járatú ember) vétessék az istenre való fölebbezés, akár valami realitásnak a merev emberítés. Amaz sovány metafizika, vele a költészet nem sokra megy, midőn a helyett, hogy gondolkoznék és találna, az emberi szellem és természet átugrásával egyenesen a végokra szökell, háta mögé hagyván minden közbeeső lépcsőket. Ez oly „crassa Minerva”, minőre nincs megjegyzés. Azt hinné az ember, hogy valakinek kedve telik olyat mondani, amiről hiszi, hogy legjobbat mond, mert ujat mond. Ilyet leginkább mondanak a gyermekek. Ha már a régi jó vallás és a régi sovány metafizika ily könnyen lehetnek költészetté: isten veled gyönyörű szép tudomány, földnek vigasztalója, poézis! Ha úgy megfogyott erejében a költészet, hogy nem telvén tőle saját tartalom, mástól kell koldulni táplálékot, kölcsön venni zamatot, méltóságot: ez a decadence jelensége, a szellem gyarló sáfárkodása. Bulcsu így ír: „tetszhalott a filozofia, ha fel nem költi azt a lant fia”, 5.1. Vida megfordítja s így érti: tetszhalott a poézia, ha fel nem költi azt a filozofia. Mert egyenesen a rendkívüliség hajhászata és nagyot mondani akarás ingere ragad el minden költőt, valahányszor megszorúl és egy nagy bevégző gondolat hiányában istenhez folyamodik, nem oly együgyű hittel ugyan, mint szent Miklós képéhez a muszka pór, hanem annál hibásabban. Szegénységi bizonyítvány az elmékre, még ha „széles jó kedvvel” üzetik is.

Thali Kálmán, Ormódy Bertalan

Thali Kálmán *Kárpáti kürt* és *Székely kürt* (ennek címén Thaly) cím alatt nyújtá költői zsengeit. Nem kell sok tanulmány reá, hogy irányát, célját kivehessük. Elég átnézni a könyvek tartalmát, hogy kitessék, miszerint Thaliban előkelő, sőt tulnyomó a történelmi hajlam, mi oly erősen nyilatkozik a nemrég mult idő folytán Garayban, kinek az ősök emléke, a hősök tisztelete mint sugalló muzsa segített. Thalinal a történelmi adalékhoz párosul a népiesség sőt vidékiesség, mi specifikus magyar költővé teszi őt, mint Lisznyait a palóc vidék, Szelesteyt Kemenesalja. Maga írja nem nagy kedvvel irt tájékozásában a Székely kürt előtt: „a nemzeti történelem és regevilág van legdúsabban képviselve könyvemben, de igyekeztem a székely nép kedélyét ismertetni néhány dal által *eredeti* székely

szellemben és modorban”. Hihetőleg, hogy az eredetiséget annál inkább megközelítse szerző, dalait „eleintén *székely nyelvjárás szerint*” vala irandó, hanem utóbb jobbnak találá „egyes jellemző *székely szavakat*” tartani meg, „kölcsonözvén tájzavakat mindegyik *székely nyelvjárásból*”. Egyébiránt Erdélyben, az ő Erdélyében utazván, kedves spanyol költőjének képzelé magát, „*trovador, que vaga errante*”, s hogy a haza dicsősögét énekelhesse, „fáradtságot nem kimélve gyűjté a daltárgyakat”, mi, hála a honos magyar barátságának és *székely szivességnek*, reményén tul jól sikerült, s csak azután, midőn kötetét már megírta, vette észre, mennyi szép dal szövege maradt még kidolgozatlanul; de majd ezekkel is elkészül és meg fog születni a *Székely kürt* második kötete, melyet hihetőleg várnak is a *székelyek* és a magyarok. Méltó még tudni, hogy Thali „a *Székely kürt* minden egyes költeményét külön-külön egy-egy erdélyi jó ismerősének szándékozott ajánlani, de a kötet csak 36 költeményt tartalmaz; ugy de neki Erdélyben nem 36, de (hanem) 360 jó ismerőse is van, s miként bántott volna meg 324 jó barátot 36-nak kiemelésével”.

Thali (vagy Thaly? Nem állhatja meg pedansságom, hogy ezt a duplicitást ne kárhoztassa) Kálmán költészete a maga által nyújtott felvilágosítás után egy-két pillantásra belátszik, hogy inkább vállalt mint ihlett munka. Versei kevésbé tartalom a szivben, melynek ki kell fejteni, mint jóval inkább feladat, melyet meg kell fejteni. Ezer ok van becsülni az ily törekvést, de kevés tapasztalás megtanít rá, hogy a daltárgyak fejére szaporodnak az embernek s lesz belőlök halmaz, végre költő részéről oly csudálatos belé zavarodás a hazába, helyszerűbe mint kelmébe, hogy mindig fog még hiányozni valami belőle, mert a tárgyi világnak az a makacssága van, hogy sohasem végződik be, ha nincs elé határ vetve a feldolgozó szellem által. Ezt maga költő is érzi, s meglepetve lőn az anyag töméntelen voltán. Ohajtjuk annál fogva, hogy mindaz, ami együtt van szerzőnél, lásson világot minél előbb. Azon esetben is, ha ő ki nem vihetné szándékát, jó volna elővételni kellő időben és rátermett elmék által, mikép Aranynek is jó volt némi tekintetben Toldija írásánál az öreg Ilosvay. Thali megteszi, amit lehet. Gyűjt, szerkeszt, lángol és lángoltat. Hazai, sőt szorosabb értelemben, vidéki lelkesedése határtalan. Egyet azonban nem lehet kifelejteni versei ösmértetésekor, azt, hogy költészetének, mit a festők a legnehezebben tudnak eltalálni s öszhangba hozni az alakok színeivel, saját földje nincs. Amit a tanulmány reá tett, rátész, de a föld, amit nem terem, hát utóvégre sem termi azt.

„Az alakok még csonkán állnak,
Színezve nincs a kép fala.”

Irja ő Kazay emlékének szentelt költeményében (Kárpáti kürt, 221. l.); ez a legtalálhatóbb itészet ő reá is. Különben népköltészet körüli tanulmánya nem maradt sükertelen, forma dolgában. Több európai nép dalait ösmervén, formát is használ olyat, aminő még nem volt használva köztünk, például *A szerelem balladájában* (Kárpáti K. 160. l.). De az ily formában írott balladák rendesen dallam kedvéért vannak így írva. Amit még jónak tartok figyelmeztetésül megjegyezni, nem lehetek kibékülve azzal a nagy gonddal, melyet költő elárul, midőn könyveiben a ritkán szedett szókat mintegy kicégérzi, hogy *azokat* nézzük: mennyit jelentenek, mi erő fekszik bennök. Félek e nagy gondtól, hogy féltékenységre mutat a költemények szerencséje miatt. Egyébiránt ily apróság is ellenőrzendő, kivált oly elméknél, kik, mint Thali Kálmán is, hajlandók a kelmeiség tulbecsülésére, a történelminek egyszersmind költői gyanánt vételére.

De ellenőrzeni kell Thalinál a formát, a kerekdedséget. *Háborog a Balaton* című költeménye (Kárpáti Kürt, 63, 1.) igen jó példa lesz most e tekintetből. Az, kivéve az első strófát, s ebben a halál korbácsát, mely „ugy háborgatja a szívet, mint Balatont a vihar korbácsa”, derekas egy költemény, és, nekem legalább úgy látszik, hogy a hetedik strófánál be van végezve, mégis hat versszak következik utána még egy ötletért, a *sziv virágzásának* ötletéért. — *Mi fáj a holtnak?* című költeményben nagy s mély motivumok szólalnak, mindamellett a végső kimenettel el van ejtve a megfelelő befejezés; több van mondva addig, mint azzal. Kit ne ragadna meg ilyes beszéd:

„Mi fáj a holtnak? — Hogy hazáját
Tovább már nem szeretheti?

Édes föld lenni olyan földben,
Melyért, míg élünk, lángolánk!
A drága hon rokon porában
Békés álmot borúlva ránk.”

(Kárpáti Kürt 200. l.)

A kimenetel pedig megnyugtató helyett, mi e sorokban is már elő van készítve, azon végzi, hogy nem nyugtat a sir, mert

„A holtak fáj a vérező kín,
A holtak fáj a szerelem”

(201. l.)

Hasonlóul: *Az erdő vihar előtt* szerencsés gondolatokat hoz: látni benne a természet megügyelését, érezhetni a lég nyomasztó voltát, a falevelek csendét, midőn „hallgatnak bár, nem hallanak”, s utoljára is azon végződik, hogy a légörvényben ott küzd a sas, a fenyves látja e

küzdelmet, a csemeték összedugják fejüket aggodalommal, nem tudva: a vész erre jő-e, vagy elvonul más táj felé.

De most veszem észre, hogy apróságig bocsátkoztam alá, s ma ez talán mind időn túl van. Az irodalom, a költészet, mondják, nem gyermek többé; az ily szörszálhasogatás fölösleges; megjárta egykor, Kazinczy, Kölcsey korában; de most! nálunk, nekünk! „Jó, jó! Nátatok, nektek!”

Nem szabad sokáig kétségben hagynom az olvasót föntebbi észrevételem horderejéről, amint Ormódy Bertalan költészete fölött nyilatkozám. Most sem húzom vissza ez ítéletemet. Ormódy bizonyosan nem az aesthesis, hanem az ethica költője, mint ilyen lehet eléggé sőt az elegen túl prózai, de miután van olyan neme a költészetnek, mely formául inkább száraz didaktikai vagy szatirai hangot szeret, ő, ha nem csalódom, emez erkölcs-gunyori oldalon foghat mint költő méltányoltatnai. Az ily talentumok rendszeren igen hamar vettetik át a feddőző komolyságra, mi nem annyira érzelmesség mint inkább értelmesség. Ez onnan van, mert az igazságot a költészetnél rövidebb úton szeretik venni s adni. Egyenes szókimondás, kendőzetlen irány, és előbb az igaz és a jó, mint a szép felé, veszi az ily elméket igénybe; ahonnan a mély fájdalomosság miatti nyugtalanság, a tényleges állapotokkal való elégedetlenség, csatlakozva némi politikai merengéssel s hazai melankholiával, az erkölcs nevében készíti felszólalni parancsoló hangon, mely a morálé, édesgető helyett, mely a költészeté. Jean Paul mondja, hogy a legérzékenyebb elmék leghajlandóbbak az irgalom nélküli szatírára. Talán így kell vala mondani: a köz-erkölcsiség érzülete hajt leginkább a gunyra, mert csakugyan vannak idők, melyekben istenen kívül, mint Heine mondja, semmi sem védi az embert, hanem ha guny és szatira.

Zalár

Borúra derű címet viselnek Zalár újabb költeményei alkalmasint nem minden célzatos jelentőség nélkül. Mit lát ő szebb világításban most, mint azelőtt: magát-e, anyagi vagy szellemi életét, hon vagy emberiség, ész vagy szív ügyét, egyelőre eldöntetlen marad. Gondolhatni bár, hogy költemények fölé senki se fog irni oly címet, melynek azokra semmi vonatkozása: megengedhető mindamellett, hogy benne a költő anyagiassága nyer kifejezést, mint Ormódynál *Magyar hon ébredése*, Petőfinél a *Felhők*. Szász Károly, a *Borúra derű* érdemes bírálója maga részéről szintén figyelmes lőn a sajátságos címre, s kísérlette azt megfejteni. Bírálata végén ugyanis ekképp szól: „Megvalljuk tisztába iránta nem jöhettünk. De

ha elismerő s bevalló nyilatkozat e cím tulszigorú bírálói iránt s megjelölése a költő lelkében egy újabb derültebb időszaknak, elismeréssel kell üdvözlönnünk.” (Szépirod. Figyelő, 1860—61. 150. lap) Tehát Zalárnak volt már alkalmá érezni az ítéset szigorát, volt módja találkozni kemény bírákkal az izlés törvényszéke előtt nemcsak, hanem amit szerencsének tarthatunk és Zalár költői magatartásának becsületére ünnepélyesen föl is jegyzünk, volt ereje megrendülni a pálya kísértetei s veszedelmei előtt és egy újabb kötetet irván, a jóra való elme önbizalmával, s az írói erkölcs feyelmével bevallani téves irányát és kimondani egy cimben, mi az ítésetnek valóságos positiv hatásaul mutatkoznék, ha ugyan Szász K. sejtése több föltevésnél, gyanításnál.

Azonban a föltevés valószínűvé, sőt kétségbevonhatlan bizonyossággá emelkedik, ha elgondoljuk, hogy Szász Károlynak, bár világos tudat és meggyőződés fogta volna is kényszeríteni, egyenesebben szólni erkölcsileg lehetlen volt. Ő tudhatta, mit csak sejtet, de neki föl kelle vonni, visszatartóztatni lélekzetét, s nagy nehezen csak utoljára mondani ki azt, mit jobb időnek részrehajlatlan ítésete harsány szóval kiáltott volna ki örömeben s az osztó igazság nevében: „erubuit, salva res est!” „Még pirúl, még van hozzá reménység!” s az egész világ értette volna, hogy a fentebbi cimben szereplő derü oly fény, mely ha arcunkra esik, tévedéseink miatti pironáságnak világa, minden erények édes anyja.

Szász Károly a bírói állás e magasságára föl nem emelkedhetvén, ahelyett, hogy illő mérték szerinti becsben részesítette volna *mind* a költőt, ki elég öntagadó és erős volt lemondani némely álfogalmak és hamis nézetek kultuszáról, *mind* a bírálókat, kiknek határozott s okadatolt szavára ment véghez Zalár költői lelkében a szó alatti jótékony változás, ahelyett, mondom, könnyü vérrel igazságtalanoknak mutatja be a bírálókat, elismeréssel üdvözli pedig a magába térített költőt. Azaz tulajdonképen Szász Károly üdvözli a sükert, s noha elismeri, kárhoztatja az okot. Örül, hogy ami oly ritka példa, egy költő enged az okok erejének; boszankodik vagy legalább dorgálódik másfelül, hogy ami nem kevésbé ritka madár, positiv ereje mutatkozik az ítésetnek. Ő elfogadja a következményt, elveti az előzményt. Ezenkívül még gondoskodik is a fogás illödelmes voltáról: s csak *föltétesen* ösmeri el költöre nézve az ítéset hatását, *föltétlenül* vágja ellenben a bírálók fejéhez az igaztalanság, a legnagyobb itészi bün, keserü vádját és szereti magát részrehajlatlanság színebe állítani védett költője s publikuma előtt. Hogyan fog e dágványból, az észjárás eme tétováiból szilárd földre menekülni Szász Károly, az ő gondja. George Dandin, tu l'as voulu! Tagad vagy állít, mindegy; hanem annyi kegyelettel csakugyan nem lehetek most az egyszer iránta, hogy bírói örömét meg ne zavarjam, koszorúját meg ne tépjem, s az *üdvözlés*

angyali szózatát, mely a béke és engesztelődés szózata, neki megengedjem. Neki e szóhoz semmi joga. Legalább elfogulatlannak kell vala lennie, hogy e szót kimondhassa, ő pedig indulatos volt azok ellen, kiknek szavát fogadni védett költője is jónak látta. Ő jogát e szóhoz előre eljárt-szotta, midőn bírálata kezdetén mindjárt első gondja volt elkárhozhatni Zalár ítéseit; s így lehetlenné tette magára nézve egy szép irodalmi eljárás erkölcsi jutalmát. Neki nem szabad üdvözölni Zalárt, mint a bajadérnek nincs joga meghalni kedvesével; mind a két tisztesség fel van tartva érdemesbek számára.

Nem kapok a sors szeszélyén vagy kedvezésén, hogy Szász Károlyt kezembe játszotta, de azt minden joggal megkérdehetem tőle: mi kilátásai lehettek az ítéssel, midőn úgy neki adta magát e szomorú foglalkozásnak pár év előtt, hogy benne épen a zabolátlan, észellenes libertinismus lelte pártolóját? Nincs okom belátás hiányát fődözni fel nála; nincs okom ügyszeretete ellen tenni kifogást. De én úgy találom, hogy az igazság őszinte kimondása kevésbé mulik el a belátás és buzgalom, mint inkább a bátorság hiányán. Az igazmondáshoz vagy, mert mindnyájan csalódhatunk, az igazat mondani akaráshoz nemcsak mívelt fej szükséges, hanem erős sziv is. Ki az ítésetnél a sziv küzdelmeit nem ösmeri, sohasem próbálta meg magát annyira, hogy ment legyen a kudarctól. A lelkisméret nyugtalansága fölveti magát egy szóban, tisztátlansága egy elhallgatásban, egy mellőzésben, egy semmiben. Kik a lelkek ügyében fáradoznak, s a szellem útait vizsgálják, miért ne tudnának kivilágosítani egy-két logikai vagy pszichológiai mesterkedést!

Valósággal Szász Károlynál a kettő versenyez egymással. Az üdvözlés s kárhozatás bíró szavával elárulta magát mint gyöngé psycholog; okoskodásában pedig még gyöngé logikusnak is bizonyúl. Zalár egykori bírálói Gyulai és én voltunk. Gyulai megfelelt magáért. Most rajtam a sor. Szász tehát így okoskodik: „ha (Zalár) iránya oly gyökeresen megvesztett volna, mint Erdélyi állítja, a *Borúra derű* soha nem születhetett volna.” Ez annyit akar jelenteni: ha Zalár rosszat irt *előbb* és *most* jót irt, tehát rosszat nem irt *előbb* és így *akkori* bírálói tulszigorúak sőt igazságtalanok voltak iránta, én pedig, aki most bírálok, igazságos vagyok. Az ilyen okoskodáshoz nem logika kellene cáfolni, hanem Voltaire-i szellem — kicsúfolni.

Mi született meg tehát a *Borúra derű* cím alatti költeményekben? Szász K. emphaticus beszédje után sokat lehetne várni. Azonban ő enco-miasta lett, és szavait méltó értékre illik leszállítani; amiért igyekeznem kell, hogy a kérdés után is úgy feleljek, mintha semmi kérdés nem tétett volna.

Zalár költői pályája két időszakra oszlik, mint rendszeren oly költőké, kik nem bírván elég erős támpontot magukban, illetőleg a művészet eszméjében, most divat, majd kápránd, ismét valamely különös érdek vagy ámulat után indulnak. Seregestül és vegyesen hordhatunk elő példa okáért neveket. Ott Kisfaludy Károly és Lisznai, Vörösmarty és Szelestey, Petőfi és Zalár. Erősb lelkeknél az időszak megjelölése rendszeren előmenetel, gyöngéknél hanyatlás. Kisfaludy és Vörösmarty előre mentek. Petőfit az idő miatt számba nem vehetem; mert hányatván hanyatlott. Lisznai, Szelestey ideális irányból mentek át vastag realizmusba. Sárosi az idealizmussal csak alább hagyott, a realizmussal szerencsésebben szövetkezett. Zalár egy tulzó baroque világból, melyben a képzelődés alakulatlan rendkívüliségei, vagyis örökös transfigurációk, szilárd s nemes alakká vergődés nélkül, játszottak, összéb huzta kissé vitorláit. Ennyi az legrövidebben, mi rajta jótékony változásként vehető észre. Ezen alapból lehet Zalárt, ha szüksége van, rehabilitálni, másból nem.

Ötvennégy költemény van együvé foglalva Zalár új gyűjteményében. Közöttök néhány fordítás. Musset Alfred, Béranger, Hugo Viktor, Tasty Amable, Fougas (Lamartine), Berat Frigyes után egy-egy. Belátásom szerint az átalakultság derűjéből legtöbb fény esik a balladai neműekre, kevesebb a dalokra, míg némely, ezektől különböző költemények, minő, *Samil hazája*, *Gyűlölet*, *Emléklap* most is a régi, alakulás előtti kor maradványai, multból hajlanak át a jelenbe. Egyébiránt alaphangjok zengzetesség, kifejezésök pathosz. Mindamellet már vége bennök azon tulságos, idegfejtő, elmerázó képzelmeknek, melyeket mintha kinos lelkesedés talált volna fel; hanem mégis összekötő szálak az ó és új költői ember közt. Már itt nincsenek a mult visszaélései, minő volt például a *keresztyn* istenfogalomnak és a szeplőtlen szűz édesanya ideájának közrendű alkalmak és helyek szerinti kenetlen felhasználása, s a nagyot mondásnak erőködése. Ezekre mondtam én, hogy „zür és zavar, éretlen és rohadt elemek”: és mivel épen a főeszmékkal üzött eddigelé hamis kereskedést az új lira, ennek fölkenntjei közt pedig Zalár az egyik, mondtam én továbbá, hogy neki „nincsenek, nem lehetnek eszméi”. Zalár engem megértett és, úgy tartom, lelkében nekem igazat adott. Ez volt az én célom; van-e hát okom törődni vele, ha bírálója, Szász K. meg nem értett s magára nézve desperált ügyet véd? Valóban semmi okom. Zalár átértette szavaimat, s midőn „zür és zavar”-ról beszéltem, belátta, hogy főszlyt az eszmerendezettségre fektetek; midőn meg másutt az eszméket tőle eltagadtam, be kelle látnia, hogy az eszme formásító, alakító hatalmát értettem, mert ő, mint sok más társa, csakugyan a rendező eszméssel bánt el méltatlanul. Szász Károly pedig arra, hogy Zalárnak „eszméi nincsenek, nem is lehetnek”, így szól: „ellenkezőleg, alig találunk e gyűj-

teményben két-három darabot, mely eszme — éspedig magvas eszme nélkül volna írva. Ugy látszik, Zalár tartalomra igyekszik, eszméket keres, melyekből helyzetek vagy hangulatok nőjék ki magukat stb.” — Csodálatos! Tehát mégis van két-három darab, mely eszme nélkül van írva? Én ennyit nem mondtam, ennyivel Zalárt nem vádoltam és amennyiben az eszme tartalmi oldala van értve, mindezt nem is tartom. A legközelebbi kérdés most ez lehet: mi van hát akármely költeményben is, ha eszme nincs; vagy általában lehet-e írni, csak írásra gondolni is eszme nélkül? Ugy látszik, Szász Károlynak lehetősége.

De hogy én is a Peleskei Nótárius tekintélyes állásába tegyem magamat, midőn Kálmán királyra, Corpus Jurisra hivatkozott: hivatkozom szintén Mátyás királyra, ki ezelőtt mintegy négy száz esztendővel megmondta, hogy a színészek és költők mondásai inkább a *személyek* állásához, mint az *igazsághoz* alkalmazvák; vagyis más a szók értelme a tudomány mezején s más a közélet szinpadán. Közönséges életben nem tetszik úgy fel a különbség a szók, mint a pénz értéke között. Veszik a szókat: „eszme, gondolat, vélemény, belátás” vegyesen, válogatás nélkül. Szó, hát szó, mint Hamletnél. De mihelyt határozott körre szorítkozunk, minden szó állja a maga helyét. Ha már eszthetikában forgolódnak és eszméről beszélünk, legott tisztában vagyunk az eszmével; és mondjanak például valakit költőnek, fölismerem benne az eszmét, mint tartalmat, ír vagy nem ír verset soha vagy sokáig mint Madách Imre.

Más oldalról az eszme mint alak vagy alakító tartalom vétethetik, mely szünetlenül gyakorolván létesítő munkásságát, igyekszik megjelenni, kitörni a kebelből, a nyelvről, a tollból és láttatni vagy hallatni, más által is fölismertetni. Akár így mint alak, akár úgy mint tartalom vételessék az eszme: nagyon megköszönném, ha valaki engem azzal védene, hogy két-három darabot le tudtam írni eszme nélkül. Ily beszédet lehetetlen tűrni, még ha dicséret is; mint egyáltalában visszautasítandók a „magvas eszmék, a tartalom keresése” felőli képzetek, mert utoljára Szász Károly állítása szerint, az ő szája vallomásával lesz igaza Gyulainak Zalárra mondott eltagadó ítéletében.

Egy olasz bölcs a középkorban mondta már: religio possidet; ezt a művészetre is mondhatni. Az birtok. Est Deus in nobis. Minden művészet az eszme szólamlása, melyet nem kell keresni; megszólaml, jelentkezik magában, keresés nélkül. Aki keresi, annak hiányzik és soha meg nem leli. Az, mint tartalom, áldás, mint forma dicsőség. Bellini soha nem kereste a daleszmét, Raphael nem a föstészi tartalmat, Byron a költőt. Rövid életök, munkáik után ítélve, csupa szülemelésben, alkotásban telt el. Petőfi, ha keresni kelle tartalmát költészetének, még száz esztendeig fogott volna élni, hogy annyit írjon. Ami pedig a magvas eszmékről

mondatik: nem lehet külsőlegesebb felfogás nála. Minden művészet az eszme fejlődése, nyilatkozása; a magvas eszmék pedig legfőljebb a nyilatkozás fejleményei derék, tartalmas mondatok alakjában, és szerencse, ha nem kölcsönöztek. Amit a költő senkitől nem vesz, amit, senki más által nem gyámolítva, magából fejt ki, az az övé, sőt az ő, osztatlan egységében műnek és művésznek.

Zalár eszmeláza bizonyosan le van hűtve; és a költői pálya nem kíván pokoli meleget alakjai öntésére, hanem a meggondolás enyhes legében is igen sok szép virága nőhet. Mindamelllett a régi hüperidealiz-mushoz számítandók még nála az ilyen kifejezések: „Te, oh földi üdvöm égi lelke”, 3. lap. Ha igen szeretni mond, dalolja: „kit úgy szerettél, mint az istent” 48. l.; ha szerettetni: „Angyal, szent, isten voltam én”, 69. l. A balladák közül méltó elismeréssel szólhatni *Hunyadi László, Imre királyfi, Bánk bán* felől. E nemben, mint egymástól legmesszebb álló két darab *Torda Péter* és *Zizim*, szélsőséget foglalnak el. Amaz erőteljes közrendűség, ez utóbbi nemes magasztosság. A dalok közt *Virág és madár, A róna* minden rövidségök mellett is legköltőibbek. *Özvegyasszony, A gyászoló nő, A gyász vége*, ugyanannyi költői variáció. *A vig menyasszony* a legélethi-vebb kivitel, a valóság metsző iróniája. *A menyecske* nagyon méltó hogy szánassék, de kevésbé árnyalt minthogy érthetősége ne pírítson. *Egy éj!* stb. *A gyászének* utolsó helyet foglal. Első versének utófele egy „ismert” egyházi énekből van átvéve, mint jegyzetben mondatik. Amaz ismert ének szerzője Faludy Ferenc. — Végül megjegyzem, hogy a birálatom elején nyilvánított vallomásra, mely szerint az új lirából magam is szíve-sen volnék szerzője néhány darabnak, részben Zalár *Hunyadi Lászlója, Bánk bánja* és *Zizime* szolgáltattak alkalmat.

13. PÁLYÁK ÉS PÁLMÁK

Jelen iratom, alapja, iránya szerint, régiebbeknek folytatása szép-irodalmunk érdekében. Hihetőleg elmaradtam volna vele, ha szerencsére nem látok vala olyat, minélfogva ingerét érzem a munkának, becsét a szólásnak; ez, örömmel hirdetem, némely kívánt dolgok teljeseése. Mert a fejlődés útait vizsgálom, az eredményeket veszem számba; igazságot akarván szolgáltatni a szellemeknek; föladat, melynél hálásabbra nem vállalkozhatik az ítéset. Áldatlan volna különben más dolgával foglalkozni, még ha mindnyájunkat érdekel is, amennyiben irodalom, mert bírálat jár vele, s a bírálat keserű kenyér. Nem rossz ugyan, ha az ember hiányokat mutat ki, derék, ha szépséget fedez föl, de jobb ennél, amire most gondolok, az előmenet. Nem is annyira bírálónak illik és kell lenni, mint jóval inkább műbölcsésznek, megengedve, hogy van különbség a kettő között. Mert elnézve irodalmunknak érésem előtti korszakától, én már a hatodik költői nyomot élem, s ítélet-mondásaimban, magam bíráló figyelmén, széptani fegyelmén kívül, az olvasóvilág élveit is ösmérve, Kisfaludy Sándortól Tolnai Lajosig ugyanannyi költői nemzedéket tudok megkülönböztetni, a fejlődésről számot adni.

Felhívám emlékező s ítélő erőmet, örülök az örömnek, mellyel fogadta s élvezte költőit mindegyik ivadék. Jól esik tudni, hogy mindegyik nyomnak megvoltak rajongói; nem bánt, hogy nem maradtak el ócsárlói. Rendin látom épen azért, ha mindegyik korszak maga részére hajlandó lefoglalni az igazságot, a tökély becsét, a kizárólagos érdemet. Hiszen szép lelkek is csalódnak, „Summi sunt, homines tamen”, mondja Quintilian. Itt is elmondhatni, hogy midőn különbnek érzik magokat az emberek, annyiban különböznek, hogy más időben ugyanazt mívelik, azaz folytatják egymást és helye van a történetnek. Ezen viszonyosság teszi a történet viszontagságait mozgalommá, mely viszi a haladást. Az irodalom nem is fogható föl máskép, mint történetben, mely maga is fejlődés. Az időszerű változások jelentkeznek és a szem magból, melyet mint Herder írja, madár vitt a pusztába, új teremtmény születik. Hogyan

születik új teremtmény, nehéz volna előírni, okoskodással kitervezni: ellenben gyönyörűség látni az idő folyamán. Aki az angol irodalomban Pope után Byront, franciában Chateaubriand után Hugo Victort megjövendőlt volna, nehezen kerülheté vala el a kinevetett jós szerencsétlen sorsát. Goethe után Heine, Vörösmarty után Petőfi hasonlóul váratlan tünemények, melyekkel időre van szükség kibékülni. Mégis e változások az élet, az előmenet. Csak az *Aurora* korszakától számítva is a kezdetet: a jelen időig mi változásokon menend át költészetünk, ki mondhatta volna meg bátorsággal előre? Bacsányi, a múlt század végén indult irodalom egyik emlékezetes bajnoka, hosszúra terjedett életkoránál fogva megérte, de már nem érthette Vörösmartyt, hanem Kisfaludy Sándorban látta betetőzését annak, mit Gyöngyösi István épített és látta 1844-ben, mikor az ifjuság Petőfinek újjongott már. Berzsenyi, Kölcsey magas elmék voltak, de egyik sem birta élvezni a romantika szépségeit, annál kevésbbé túlhajtásait.

De hát miképen vehessük ki a változások értelmét, s birjuk meg az ízlés viszontagságait? Bevallhatnók-e, hogy vannak kevésbbé rugalmas szellemek, eléggé makacs elmék az ízlés fordulatai ellenében? Ezt bevallhatjuk. Szegődjünk-e valamelyik nemzet költői módjaihoz? Ezt is megtehetjük, de az eredetiség van vele kockán. Elfogadjuk-e valamelyik feltűnőség modorát? Ez is meg szokott esni és jó állhat elő általa, de szolgálai utánzásra fajul. Kizárjam-e egyik vagy másik nemzedéket, ily okon, az előmenetel haladványából anélkül, hogy csonkítanám az irodalom történetét? Pusztán az idő rende szerint fogadván el a jelenségeket, nem kirakatot csinállok-e belőlök, mint portékáiból a kalmár? Vagy elvégre a szép eszméjének nyilatkozásait valamely aesthetikai vagy épen ethikai confessióval kössük-e meg, hogy tanaink győzelme erőszak legyen a szellem szabadságán, s kiérdemeljük a doctrinaire tekintély dicsőségét?

Valóban sok láb nyomja addig a földet, míg útnak nevezik, és sok iránynak kell végighúzódnia az irodalmon, míg felsőbb nemzeti műveltség leszen belőle. A szerbek népköltészete gyönyörű s magára vonta egykor Európa figyelmét, de igen könnyen maradhat egyoldaluságnak, ha mellette s általa nem nyer az úgynevezett műköltészet. A régi római költészet nagynemű és mintaszerű, mégis elveszti ígézete báját, mihelyt a háttérbe pillantván, észrevevesszük, hogy nem saját alapon fejlődött. Így van vele az olasz is, mely a rómaikat utánozta. Ellenkezőleg a francia irodalom, mervén új elemeket fölvenni, vezérszerepet játszik minden ellenszenv dacára, mellyel a kritikában találkozik. Az angol eléggé nemzeti volt mindig, mégis száz év előtt, jó volt világ elé kerülni a *régi népköltészet ereklyéinek*, melyek aztán nemcsak háttérbe tolák a nemrég fölfedezett *Ossiani dalokat*, hanem oly mélyen egyesültek az irodalommal, hogy megifjíták

az öreg Anglia költészetét. Ellenkezőleg a német népben, mint Scherr panasszal említi, az ókori emlékezetes dolgok legfőleg régészeti s nyelvtudományi beccsel bírnak, a történelmi háttért szinezik, mintha semmi közük se volna az étellel. „A rendőrségi állam” — mondja ő — „igenis gyökeresen gondoskodott, hogy a népet elszakítsa nemzeti emlékeitől.” A magyar irodalom idegzete, hogy e szóval éljünk, az angoléhoz hasonlít. Mert elnézve az előző századok népies költészeti jelenségeitől, a legújabb világ elé került ereklyék ifjító erővel hatnak. A műköltészeten (elég rossz név!) napról-napra jobban érzik befolyásuk. Ma-holnap lehetlen lesz idegenre áttenni költeményeiket, annyira saját növésűek.

Emlékezzünk csak vissza Kazinczy Ferencre. Ő az irodalom emelését az idegen művek fordításával eszközölte, nagyon helyesen. Neki *újítani* kellett és formálni az ízlést. Goethe, Herder, Sallust stb. írók műveinek fordítása hihetőleg sok lelki gyönyörrel árasztotta keblét, mint eziránt maga is elégszer nyilatkozott. Egy dolog iránt azonban nem tudom hogy nyilatkozott volna, ugymint Keresztes Bálint románcáról s ennek művészeti érdeméről nem beszélt. Hasonlóul nem tudom, bírálta-e, és mennyire magát Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Czuczor, midőn el eltéregtetve a derekasan kezdett és folytatott, ugy nevezhető klasszikai modortól, hajlottak egy más irány felé: szólani a nép nyelvén. A régibb ilynemű lendületek naivok voltak-e vagy elvilegesek, majd elmondom utóbb, de az megint bizonyos, hogy Kazinczynak egy nagy tábor ellensége volt a költők között, hol római, hol francia vagy olasz sőt magyar alapon is, mely utolsót az ő és elvtársai rovására vitatták, specifice magyarnak szerették vallani. Hogy rajta és társain az ujdonság és szokatlanság vonása szinte idegenszerűleg feltűnt, az ellenfél aggodalmaiból kivehető. Féltetni a magunkét és tőlök féltetni, napi renden volt, de mi volt legyen az a magunké, senki nem fejtette, nem is fejthette meg. A nyelvtan ugyan feszegetett valamit, de mindez leginkább a neologismus érdekében, jobbra kívül esett az aesthetikai körön, vagy legfőlebb a régi mód folytatása volt, foganatba venni a Bessenyei György által kikiáltott elvet, melyről irodalmunkban nem emlékezem hogy nála korábban tett volna említést valaki: *szépen irni*. Tehát szépen irni! Ez igen általános és pompás vezérelv, de a valósítása! Tisztelettel akarunk szót tenni a mi nagytörekvésű irodalmi elődeinkről. Velök és általok tanok és eszmék jöttek forgalomba, de amelyek végén, tulajdonkép az asztal fejénél, mint a bretagnei monda kerek asztalánál Arthur királyt, ott lehetne látni az öreg urakat, vagyis az ó és új világ nagy költőit, Homér vagy Goethe név alatt, mint érdemes házi urakat, kik nekünk mindennel, ami jó, szolgáltak az ízlés tudományából. Ugy-e, hogy Baróti Szabó, Virág és Berzsényi a római költészet nyomdokait követték: és megtörtént, aminek meg kelle történni.

ni. Baróti a latinszerűségben nem ment tovább a nyelvtani becs méltatásánál. Virágnak sikerült már visszatükrözni a rómaiság értelmét. Berzsenyinek végre minden sikerült: értelem, érzelem és nagyszerűség: de célt is ért benne a példányok tisztelete, azaz bevégeződött vele a római művészet hatása. Ő a római-magyar költészet thulei királya. Hasonlóképp járunk a fejlődés egyéb rugóival. Goethe nyoma ha megvolt is irodalmunkban, de csak félig, az ő realismusa nélkül, volt meg, s el is fogyott Bajzával, Uhlandé Garayval, hogy a francia és olasz modorokat gróf Teleki József ugocsi főispánnal és Kisfaludy Sándor után ne is említsem.

A költészet határtalan országában nem vakútkra, melyek előlünk mihamar elfogynak, van szükség, hanem nyílt országútnak a kívánatosak, melyek fogyása együtt megy az idővel, s magunk hatalmába esik folytatásuk. Idegenből vett irány a végesség zsákutcájába szorít, hol nincs előmenet, legjobb esetben is másodrendű a süker. A keleti árjongság mint az arab regékben, vagy classicus szorongás, mint a franciáknál, reánk nézve egyaránt a végesség pályatere; egyiket sem tudnók folytatni. Az az ő dolguk, a mienk más. Nekünk olyan való, ami nem övék. Ha nem csalódom, emez egyszerű igazság számbavétele az előmenet alapja. Ráhelyezkedett-e már irodalmunk ez alapra, volt-e látatja különféle törekvéseinek, vagy más-más útra térvén, nem azt kereste-e, ami hiányzik még belőle: ezek az ide szóló kérdések. Irodalomtörténetünk ad reájok feleletet, mely nem lehet más mint igenlő. A csudálatos csak az, hogy épen azon időpontban, mikor már irodalmi tetőzésről, vagy classicismusról is szólottak ítezeink, nyilatkozott ki a titok, hogy még hiányzik valami, aminek be kell tölteni. E hiány érzése már az én koromra esik, itt már kortárs vagyok. Épen azért ha ítéletmondásaimban némi része lesz a közvetlenség hatásának: hadd legyen! Nem félek a jöhető vádtól, hogy saját élményeimet irván, illetékes pragmatismus helyett csak a látott, hallott dolgokat irom, mint a krónikás. Igen! a szellem krónikása vagyok.

Nagyon világosan birom a korok adatait. E század felhajnalodtával még sokáig virágozott az irodalmi eclecticismus, melyben Csokonai vitt véghez bámulatra méltó költői tetteket: eclecticus volt. Ő egyenlő jó kedvvel olvasta Anakreont és Metastasiót, az érzelgős és frivol németeket, a népdalokat és cantatákat; és nagyon el lőn ismérve, sokoldalúsága, mert minden színezeten tudott előnteni költői sajátást, a formai tisztasággal együtt. Mondani sem kell talán, hogy a fordítások divata nagyban elősegíté e törekvéseket. Kisfaludy Sándor volt az első igazi költő, ki ezen eclecticismust nemcsak gyanussá tette, hanem meg is döntötte, s úgy tartom, ezen az úton gyakorolt soha nem tapasztalt befolyást a költői lelkekre, s nemzetére. A másik oldalon Kazinczy még mindig fentartá példáival a műveltségi szépirodalom tekintélyét, a classicismus leplével

példányszerűségét, amelyet senki sem tagadott, de Himfy szerelmei és a regék dalnoka, részint állhatatos hűségével a fölvelt tárgyhoz, részint túl-lángoló hazafiassággal nemzetéhez, élő tiltakozás lett a költészet történetében minden szétfolyó irányok és módok ellen, kedvet és példát adott valamely állandó irányra, következetességre. Az idegen modorokból ő lépett ki első legközelebb a nemzethez. Hatása nem folytatásban állott, hanem ellentétben; sikerült is neki annyi, hogy tágítá a classicismus merevségét, világos és minden fölfogáshoz utat lelő, olykor pongyola előadásával a közérthetőség nyelvét tanította utódainak, habár nem taníthatta is meg mindenkinek. Őt csak egy hajszálnyi vonal választotta el a népiségtől, de nemzeti voltán senki sem kételkedett. Eltért a klasszikai modortól, meg volt téve az első lépés, mindazonáltal hajlani a népihez, mint előtte Horváth Ádám korában Vitkovics és Fáy, legfőlegb oly neme volt a bátorságnak, mely eléggé gyermekem nem röstelleni a másodrendű foglalkozást. A költő, ki már egyebet és nagyobbat is adott, pihenő órájában, hogy a rosz lélek munka nélkül ne találja — ne nos diabolus otiosos reperiat — könnyebb végit fogta benne a dolognak, tette, mikor jobbat nem tehetett. Adatnak jó volt, hogy olyan is van, de becsnek, hogy valamit érne, szóba sem jöhetett. Munkásság, minő a philisophé, mikor tárcai cikket olvas. A magyar bohózatok írói megörökítették ez otiumi tüneményt; Munkácsi *Garabonciás diákja* és Gaal *Peleskei nótáriusa* így lett verselővé csupa dévajságból.

E nézetek és gyakorlat mellett bizonyos, hogy a népköltészet fogalma nem volt még fölvéve az elméletbe. Szerepe, számot tenni mint statisztának a színpadon, másod, harmadrendű lehetett a játékszíni hirdetések módjára: „parasztok, poroszlók, nép”. Azonban jól esik *Tudor Máriá*-ból Hugo Viktornak egy csattanós mondatát idéznem, hol a nép politikai kicsinylésére ily apostrophe a válasz: „Nép! egy óra mulva — nemzet!” — A nép aesthetikai kicsinylésének is meg kelle szünni és a nyelven szólásnak pártot szerezni, mihelyt valami életrevaló került ki eszmevilágából. Az ugynevezett klasszikai nemzeti költők rokonszenzettel járultak hozzá; mindamelllett a népköltési gyűjtemény megindulásakor jó nevű irodalmi férfiak sem voltak még tisztában az iránt, mi nagy cél volna elérhető oly köznapi dolgok összehordásával, melyekről tudjuk, hogy mindenki tudja. Csak odáig is lassanként lehete érlelődni a véleményeknek, hogy a nép is lehet művész. Nagy eredményül vala tehát tekinthető a népköltészeti ereklyék méltatása, mi némely szépirodalmi lapokban tulságig fokozódott, mikor egy tizednél tovább nem is volt nagyobb tisztelet, becsület a költőre nézve mintha népiesnek mondták. Más oldalról az is megtörtént, hogy fenmaradt a népi és műköltészet különbsége, mint a hazai és tropicus növényeké, s minden valószínűség oda látszott kiütni, hogy

lényegesen válnak el egymástól. E nézet a legújabb időkig talán szószólóra irodalmunkban; legalább ez alapon látta időszerűnek Gyulai cáfolatot írni *Két ó-székely ballada* cím alatti vizsgálódásaiban Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc előbeszédének (*Gaal György meséi* harmadik kötetéhez) egy állítására, mely végeredménnyel oda megy ki, hogy a műköltészet poezis, a népköltészet pedig nem poezis; legföljebb csak a poezis anyaga (*Szépirodalmi Figyelő*, II, évfolyam II. fele, 195.1.) Itt a népköltészetnek pusztán kegyelmi rész esik jutalékul és annyi jog, hogy legyen másért, mint anyag, mely feldolgozható; de a különböztetés kívül áll a költészet fogalmán; történelmi alapja azonban nem hiányzik, haugyan van oly neme a költészetnek, amely szabadon fakad mint a forrás, és olyan, amelynek keresni kell az erét, mint a kútnak. De ha költészet, utoljára is csinálmány, akár népi, akár műi a neve; ide mutat a görög nép ésjárása, mert poezis (Ποιέω, csinál, tesz) készítményt, csinálmányt jelent.

A mű és népköltészet különbsége, legszélesebb alapon, oly történelmi adat, mint például két — francia és német — nép költészete, vagy közelebbről vizsgálva, mint két társadalmi osztály esztetikai nyilatkozása. Módosítólag foly be reájok, elsőre a tanultság és kölcsönzés, másokra a gyermeteg és közvetlen eszmélkedés; s megvan mindkettőnek állandó bélyege. Az eredet, hogy tudják, ki alkotó a műköltészeti darabokat, és nem tudják, hol vette magát a népdal, mindössze is külső körülmény, ami úgy van, de ha nem úgy van is, egyre megy: a név és névtelenség az egész. Különbö ha mindakettő bölcs; az egyik Salamon, a másik Markalf; ha testvérek, az egyik György, a másik Miklós, mint a regés Toldiak: udvari egyik és falusi a másik. És csakugyan ebben sarkallik amaz éles különböztetés, mit elég nyomosan lehet kimutatni az irodalmak történetéből; csak az az egy rossz, hogy az ítések, kik tudománnyal szoktak fenekedni a szép ellen, a népköltészetet olybá veszik, mint ami mellett gondolkozni sem kell. Szorosan ragaszkodva ily előlegesen fogamzott nézetekhez, meg van meresztve a kettő közötti ellentét, amikor aztán van miről vitatkozni. Látszik, hogy ítéseink sem viseltettek másképen a népköltészet iránt mint a költői nevezetességek: félig-meddig méltaták, azontul abba hagyták. El nem mulaszthatom mind a mellett szót tenni Kazinczy Gábor és Toldy urak mellett. Ők a népköltészetet jobban pártolták mint értelmelték. Harminc éve annak, hogy én a népköltészeti ereklyék gyűjtésére, tüzetes velök bánásra magamat elhatároztván, Kazinczy Gábornak nyilatkoztam legelőször ebbeli szándékomról. Ma is jól esik visszaemlékezni az ő lelkesedésére, mellyel ifjú ember az ifjú ember gondolatát fogadta. Még forradalom után is, mikor pedig életkedve már sokat hanyatlott, sohasem találkozhattam úgy vele, hogy ne lett volna valamije *nekem* (népköltési gyűjtőnek): hol egyes följegyzések, hol egész gyűjtemények,

melyeket drága pénzen is megvett, ha módját ejthette. Toldynak hasonlóul igen sokat, sőt többet köszönhet a népirodalom még a Kisfaludy-Társaság kebeléből, hol senki se volt nagyobb érdeklődéssel a népköltési gyűjtések iránt; hanem őket a népköltészet ürügye alatti sok kapkodás, visszaélés a mult tizedből döbbsentette meg, amikor szükségesnek látták választani a kettő közül és választottak. De Kazinczy Gábort nem nehéz megérteni abból az időből és Toldyt a magyar irodalom történetéből, melyre már eddig annyi munkásságot szentelt mint senki más s találkozott is érette a nemzet osztatlan becsülésével. Az irodalomtörténet neki Kazinczy és Berzsenyi, Vörösmarty és Czuczor példák nyomán, a forradalom előtt aranykort mutat; ő classicismust, még pedig nemzeti classicismust tanít, mely mellett a népköltészetnek hátrálni kell. Ideje azonban kimondani, hogy nemzeti classicismust a népköltészet feldolgozása, elsajátítása nélkül gondolni sem lehet. Ha van példa ellenkezőre, talán a római és francia irodalomban ezt senki nem irigyli, miért nem: az egyetemes irodalomtörténet kellő világosságba helyezi. Kár volt épen azért Toldynak tudomásul nem venni Gyulai nagyon becses elmékedéseit s fel nem használni *A magyar nemzeti irodalom történetében* (Pest, 1864-5.). Mert nem csak azt mondhatni, mit Gyulai váltig bebizonyított, hogy a népköltészet teljesen egyenjogú a műköltészet mellett, hanem idők válságai szerint fölötte is áll annak, midőn t. i. politikai, vallásos és társadalmi viszonyok megingatják a művelődés földjét lábaink alatt; ami gyakran történik, mostohan folynak be az izlés dolgaira s megtöréssel fenyegetik a szellemi élet rugékonyságát. Ily mostoha csillagzatoknak tulajdonítható a mult évtized mohósága és kapkodása is elég jól, elég roszul, mi Toldyt és Kazinczyt megdöbbsentette. Így a népköltészetben a nemzeti autochton szellem öntörvényadó nyilatkozását s törül fakadt eredetiségét ösmérjük fel; és ez a népköltészetnek mai és kellő értelméhez méltó felfogása; nagy szerencse, hogy nálunk előbb találta méltatását, mint alkalma lett volna veszélyeztetnie. A mostani és előző korbéli szépirodalmi meggyőződés között már abban találjuk fel a választó különbséget, hogy a népköltészet rangja el van ismérve, fogalma életrevalónak bizonyodva, mint az újabbkori költészet, ha ismért is gyakorlatilag, de azt itészet nem tanított elvileg, mert hogy kisebb-nagyobb eréllyel mindig meg volt az életben, ha nem is kitünően az irodalomban, kétségen kívüli.

A nép- és műköltészet közötti, némi részben élessé vált különbséget a történeti változások szülték. Hogy eredetileg minden költészet népi, azért állítható, mert az ellenkezőt gondolni sem lehet. Később udvar, egyház, rangi és rendi osztályok, az ezekkel járó élés, visszaélés fordítottak a költészet valamint az összes művelődés haladásán. A tanultság, pal-

lérozottság, divatosság amint a kölcsönös érintkezések útján innen vagy onnan érkezett, vete színt a költői állapotokra. A magyar költészetnek sohasem volt szerencséje ama rendkívüli pátfogásban részesülni, mely másutt a szép-elméket ha építette, rontotta is: udvari vagy egyházi lég soha nem folyt be rá elhatározólag. Első nem, mert udvarunk sem volt, kivéve Mátyás korát, de ott a latin Cesinge olaszországi műveltsége oly igen középkori volt, hogy alig jut belőle nemzetének. Erdélyben ugyan később lehete szó udvarról, csakhogy a politika prózáján és cseleszövésein kívül jó ha a vallási orthodoxiának volt még annyi-mennyi kelete; a képzelődés játékaiknak semmi. Ausztria politikai ideológiában, Erdély politikai realismusban szenvedvén: ugyan miféle udvari befolyással lehettek volna szép-elméinkre? Még az 1772. táji felbuzdulás is a testőrök részéről az udvarhoz közel, de korántsem ennek ízlésében vagy érdekében történt. A nemzetnek eme fegyveres dalnokai oda kinn, a haza tözsomszédságában, gyúponot nyertek a műveltségnek s fölfogták az európai szellem fuvalmát az eszmék ihletétől a műhelyek fuvójáig. Politikusok s humanisták voltak inkább mint költők, s ha verseltek, általános műveltségi érdekekben cselekedték. Barcsai már egész néptribun; írja is magasra emelt hangon:

„Oldják már királyok szegények béklóját,
Nyomják s porban teszik azoknak rontóját,
Szeretet, szelidség, s tudomány zászlóját
Felüti s mutatja nép szabadítóját.”

Ez oly kevésbé műköltészet, mint népi, de legkevésbé udvari. Tofaeus prédikációi a költészetben, tulajdonkép didaxis, minő elég van a népnél; itt éppen politikai eszméltetés. Nem is felejt el szerző a szövegbeli „népszabadító” kifejezés alá oda csillagozni: „Mária-Terézia alatt kezdetett a paraszt *polgárnak* védelme; s már nagylelkű fia, II. József alatt felszabadítottak az örökös jobbágyság alól.” Ily gondolkodás nem esik messze a néptől, de már a tanultság nyelve, melynek semmi köze a népi művészettel. — Hogy papi befolyás alatt szenvedett volna költészetünk, nincs reá adat. Az egyház, amennyiben latin szertartással él, ragaszkodik hagyományaihoz, de azontúl szabadon viselkedik a szépművészet iránt; a protestans egyház pedig a történelmi dalokat már épen kultusába vette föl, s tudunk néhány nemzeti dallamról, melyek szerint hangoztatá istentiszteleti énekeit, mert ilyenek: „Árpád vala fő az kapitányságban; Nektek emlékezném, ha meghallgatnátok jó Hunyadi Jánosról; Oly búval bánattal az Aeneas király; Jóllehet nagy sokat szóltunk Sándorról,” amint a kezdő sorok legalább történelmi hitelességül, felmaradtak. Ezek dallamára énekelt, jó részben a XVI. századi reformált egyház s énekel még ma egy két éneket. Hihetőleg e világias befolyás alatt merészelt egyazon

korbéli szent költő, Móricz Lőrinc, a maga templomi énekébe, mely istent mint erős gyámolt, kinek akaratja ellen meg nem bánatunk, dicsőíti, efféle sort beiktatni: „Mert mi te *szántásid, kapálásid* vagyunk”.

Egyébiránt Toldy szerint is, a magyar népköltészet a XVII. századik folyvást túlnyomólag uralkodott. Azontul a könyves műveltség, tanultság vett erőt a szépirodalmon, a népi mellőztetett, Zrinyi óta végre háttérbe szorult. Époszt írván, miben volt régi, miben új, mit kölcsönzött Tassoból, Virgilből vagy a Roland meséből Zrinyi, nem tartozik reánk elmondani, de hogy Erdősi és mások után, kik a római versmértéket ösmérték és írták, a négyes rímre nehéz magyar nyelvben miért becsülte felebb a róla úgynevezett Zrinyi-versalakot, mint a hexametert, talán jelenthetne valamit. És ha époszában emelte őt az új irodalmak nagysága, miért hagyta volna el idylljében, hol Tityrus szerelmét visszaútasítja Viola, miért hagyta volna el a hazai hűség? Csakugyan Zrinyi nagyon isméretes hangokat vált, midőn Violát így beszélteti:

„Fuss tőlem, verseid mert nekem éles tőr:

Dér virágnak,
Kű buzának,
Horog hálnak,
Lép madárnak,
Háló vadnak,
Métely juhnak,
Nyil szívemnek,
Bús kedvemnek
Mirígy életemnek.”

Az épen nem csoda, ha Ilosvai Péter, mint tárgyja és műveltsége hozta magával, *Toldi Miklós históriájában* közmondási alakokat is felhasznál, mert ilyen: „Az éren és nádok csak bujdosik vala”. Az ez, mi az isméretes „Illa berek, nádok, erek”, noha némely kiadások az éren helyett hol *réten*, hol *erdőn* szót használnak, ítéletem szerint hibásan, mi az eredeti példány nem létében nagyon természetes, a sok különböző leírás miatt. Ilyen közmondási alak hátrább: György „fejét az öccsének erősen megmosá”; és mikor az ifjak csufot úznek az őszbe vegyült Toldi Miklós-bul, hogy „a lisztes zsákot fejéhez verték”; de leginkább az a szép magánbeszéd, melyben „hivatlan vendégével”, vén szakálával társalkodik az ősz bajnok. — Beniczky Péter már épen a közmondásokat dolgozza versekké a *Magyar Rythmusokban*, minek megint van valami összefüggése, azaz hogy a mi közmondásaink népköltészeti elemek és hajlamok, melyek ugyanannyi ébrényei a magyar verselésnek, s többet rejtenek magokban mint csupán erkölcsi vagy életbölcseességi szabályokat, intelmeket. Olyan lesz minden bizonnyal a formai érdem annyi sajátsággal, hogy a külföldi művelt irodalmakban párját sem találhatni. — De mit mondjunk, ha a mai

embernyomig folytatva példáinkat, örömmel fogjuk látni, hogy nekünk igen sok nagyúri költőnk volt, kik sohase szakadtak úgy el a szülőföldtől és magyar néptől, hogy idegenek lettek volna, izlés vagy tanultság ürügye alatt, a népi gondolkodás- és szójarástól? Folytatásunkban meglepnők Gvadányit, a „lovass generálist”, vagy inkább ő lepne meg bennünket *Peleskei nótáriusával*, mint meglepettünk már előtte az „öreg” Orczy által, ki „a szegény paraszt néphez beszédet” versel, és „kenyeres pajtásának, pipás, kártyás társának” nevezi Beleznay Miklóst, báró a grófot; mint meglepettünk a legutóbb nagyúri nagy író, Széchenyi által, midőn a *Hitelt*, a *Világot* kiadta, mert szinte az elbűvöltségig volt bele édesedve a magyar népi nyelv szellemébe annyira, hogy ellenségei szerint ama korszakos munkákat ő tervezhette ugyan a fejében, de papírra a Döbrentei Gábor, a m. t. társaság titoknoká vetette. Ennyire hitték, hogy felejté már nyelvünket a felsőbb rend; és Döbrentei Gábor sohasem volt úgy megdicsérve.

A múlt század végével indult irodalmi reform azáltal nevezetes, hogy kellő előzmények, lépcsőzetes haladás nélkül, mint Széchenyi mondaná, a második lépésen volt kezdve. Pártok vagy irodalomról levén szó, iskolák állottak elő, mint az irodalomtörténetből jól tudjuk. Kazinczy felekezete volt a nyertes. A mester és utódai, a tanítványok, mindnyájan nagy emlékezetű férfiak: mégis be fog következni az idő, hogy a kortársak ítélete szerint legjobbnak tartott műveik mármár feledésben, de ha nem: bizonyosan zárjel közé fognak jutni, mint kitérések vagy éppen mesterséges fordulatok a költészeti haladás útján. E változást ismérhetni fel egy újabbkori jelenetből, mely a félrehagyott Kisfaludy Sándornak akart illető igazat adni még életében. Valósággal egy későbbi nemzedék a majdnem feledésbe jutott regeköltőt hetvenedik születésnapján nyilvános dalünnepélyvel tisztelte meg a főváros nagyszámú közönsége előtt 1842-ben. Az egyszerű, nemzeti zamatú költészet fáradt lantosa volt benne irodalomtörténeti helyére kiemelve. Első kegyeleti ünnepély, melyről tudunk; első jelenség, mely a hasonlóul megfáradt classicismus után hirdette az új irányt, a visszaújulás lehetőségét. Azonban Kisfaludy Sándorhoz irodalmilag visszatérni már idejét multa; máskülönben megemlékezni róla nagyon is jókor esett, kivált ha eszünkbe vesszük, hogy azon időtájatt a lyrai költészet, a német érzelgéstől való féltében, igen elhidegült: az ítézet pedig lényegtelen szabályossággá, aesthetikai illemtantá lett kisimítva az okodások által. És bár a kort nevezi klasszikainak Toldy, s benne diadalmát leli nyelvnek és alkotásnak: lehet állítani, hogy a classicismus legkiválóbb szépségét az egész iskola nem bírta előállítani. Ilyennek tartjuk az egyszerűséget, mely csaknem kiveszett költészetünkéből. Kazinczynál fölismérem a tanulmányt és

műgondot, Berzsenyinél az elsajátítást és zengzetességet, Kisfaludy Károlyban a leleményt és változatosságot, Vörösmartyban a keleti ragyogású képzelődést, de nem szintén a melegséget: egyikben sem az egyszerűséget, mely mint Aranynál az ég, mélyen magaslik, ámbár soha és sehol nem volt inkább ajánlva Homér és Goethe, az egyszerűség nagy költői, mint ez időben nálunk. Kölcsey, a kor aesthetikusa, mindkettőt ajánlotta, egyiket sem ismételhette; azonban legkevésbé volt hideg; egyszerű ő sem. Jóraivaló intéseit, ivadéknak kellett előállani, mely követhesse.

Az egyszerűt nekünk az aesthetikai leckék jó régen ajánlgatták, de népköltészet körüli tanulmányok és tüzetes gyakorlat honosították be a költészetbe. Mert mindenkinek könnyebb a példája mint az elmélete: példának, a szépben, legjobb a hazai. Nem érteni lehetlen: mennél jobban értem, annál inkább szeretem. Képzelődés nem toldozza, magyarázat nem terheli; oly világos, hogy nincs ellenkezője az értelemben, mint ha más nem is volna a világon. Rá nézve nincs művelt vagy kevésbé művelt osztály között semmi különbség. Ez mint amaz kielégítve érzi benne szive szükségét, megnyervén a kedélyének való feleletet; az tudja, miért, emez nem tudja s annál jobb: „ubi deficit sapientia, sufficit amor”, mondja Campanella; és meg van fejtve a költői hatás titka, melyet a népköltészet sohasem kendőz, vagy mesterkél; ellenben a műköltészet jobbra igen is számítva munkál s bemegy vele a hajhászatba, sokszerűbe, amit aztán annyira kitüntet, hogy el sem tud takarni, de nem is akar, mint a kirakatot.

A matematikus minden nagy mennyiséget az egységre, a metaphisikus minden föllengzést a közvetlen létre, a természetbuvár minden jelenséget egy alaptörvényre, az erőére, viszen vissza. Az aesthetikusnak is megvan a maga elvtétele, mely szerint mondhatja: kezdetben volt az egyszerű, vagy kezdetben volt a népköltészet. Alakok a rege, monda, jelviség, melyekben mint burokban képzetek istenről, természetről, az ember szelleméről. Ami kezdetben volt, az megvan, annak meg kell lennie ma is; egyéb nem lehet. A népköltészetéről és eredetiségéről külön szólni annyi volna, mint a fogalmat semmivé tenni. Aki itt kölcsönt venne, abból jutna tönkre. Minden irodalomtörténeti olvasókönyv elisméri a népköltészet ily fontosságát a világ népeinél. Valósággal a magyar költészet is, mióta a népköltészethez visszafordult, elemeit s módjait mindinkább elsajátította: eredetiségben, a legérdemlegesb kritika szerint is, felülmulja az előző korok és írók minden eredetiségét. Petőfi eredetibb mint Vörösmarty, Arany mint Berzsenyi. Ezt ezelőtt húsz évvel is ki lehet mondani, de ma sem multa idejét. Hadd versengett legyen akkor-tájban a műköltő Hiador elsőségeről, a népköltészet vallói, különösen

Petőfi, ellenére, hadd versengett legyen Zerffy Gusztáv! Buzgolkodása hevét lehűthette az idő. Vörösmarty *Eger* költeményéből egy sor végzetesen illik az ő költőjére: „Hiadornak nincs neve többé”. — Jöjjen minden nemzet, a beduin és szerb, a spanyol és angol, a maga tulajdon szépségében, köntösében, mint Goethe vendégei. „Jeder komme wie er ist, Das ist wohl das Beste!” Ami pedig classicismuskat illeti, ugyancsak Goethevel ítélnünk róla: „Wir haben's, fürcht' ich nun, Zu genau genommen.”

A XVIII. századot egyezőleg a bölcsészet századának isméri az irodalomtörténet. Forradalmi jellem, visszaható bélyeg, a classicismussal szemben regényes fordulat, társadalmi irány, népi hangulat: mindegy, akármenyi: elfér a bölcsészeti nagyon tág cím alatt. A bölcsészeti irány egyetemes, mint Baco mondá, teljesen átver minden állapotokon, meghat kicsit, nagyot, társadalmat és politikát, életet és irodalmat. Ezen egyetemesség az irodalomban nem maradt pusztá szó, és Goethe auspiciuma alatt szülte a világirodalom fogalmát, melyet ha föl kelle találni, abba is kelle hagyni mihamar. A világirodalom egységet alkuszik, mint politikában a cosmopolitismus, s megöli a nemzetiségek irodalmát, történelmi voltát, és ájtattal helyezkedik az egyetemes emberiségi szempontra, színvonalra. E nézponon aztán megjelenik a szép is vagy a művészet általánosán és előáll a „legfőbb szép” elmélete. *A nemzeti irodalom történetében* Toldy a legújabb kor jellemzésénél nem hagy bennünket tanúság nélkül. Kazinczyról írja: eszményiség volt széptanáának elve: „az eszményiség eredményezte nála a legfőbb szépet, mely mint ilyen, megszűnt nemzeti és egyéni lenni. E bélyeget nyomta ő iskolája költészetére” (197. lapon); és utóbb (199. l.): görög szellem egészen; a reál és ideálnak harmoniai egyesülete; classici miveltésége folytán görög képzet- és kifejezés móddal; kivéve pályája első időszakában, midőn ifjúsága s az új népek költészetének befolyása alatt még egész modern, s egyszerűségével a népdallal rokon. Így azon kevés darab közt, miket (melyeket) ez időben költött és csak részben tartott fenn, találtattak már örök példányai a dalformának (*Fogy az élet, Égtem érted, Keresztes Bálint Tornai Margíthoz a szentföldről*).

Megvallom ez utóbbi szöveget a dalokról egyedül azért idéztem, hogy annál inkább igazságot engedjek Toldy ítéletének Kazinczyról: és hozzá adjam még a magyar közönség bizonyos véleményi színezetét; amennyiben Kazinczy görögségét vagy legalább cosmopoliticus izlését ösmérve, az a meggyőződés is volt keletben felőle, hogy az idézett *Fogy az élet* dalt nem is ő szerzette, hanem Csokonai: nekem vitába került bizonyítani az ellenkezőjét. Hanem lényeges az, hogy Kazinczy csakugyan nem ott végezte, ahol kezdte; azaz modern úton indult és a nép-

dallal rokon izléssel: később azonban áttért az egyetemesre, mely mint idealismus „megszűnt nemzeti és egyéni lenni”. Kiket ragadott magával, kiket nem: kik voltak ellene és mellette, ezuttal másodrangu kérdés. Fontosabb az, hogy egyetemes idealismusának csakugyan voltak, még pedig tekintélyes ellenzői, és nem az átellenes táborban, hanem követői között, nemcsak Kisfaludy Sándor, hanem Kisfaludy Károly is anélkül, hogy róla írás volna. És középsőül véve fel Vörösmartyt, sokkal jobban elütött ez, utód létére Kazinczytól, mint Petőfi, ki meg Vörösmartynak volt utóda, ettől. Azaz Kazinczy idealismusától, mely „megszűnt lenni nemzeti és egyéni”, kezde távolabb maradozni a következő költői nemzedék, szorítkozván az egyetemes emberinél szűkebb fogalomhoz, vagy a nemzetközi költészet fogalmához, aminthogy ezt a kort, megnyitva Kisfaludy Károllyal, Toldy maga is a nemzeti műköltészet, nemzeti classicismus időszakának nevezi. Hiba volt-e e mozdulat és távolodás az egyetemes idealismustól, hiba lesz-e később egy újabb lépés; el fog dőlni az irodalomban is. Annyi áll, hogy a közvélemény már el van íránta igazodva, némely egyesekkel együtt; s ha épen a tüzetes irodalomtörténet ovakodik vizsgálat alá és közelebbi tudomásul venni: oly adat, melyre magyarázat szükséges.

Az a második lépés is megtörténvén, Toldy ezt „izlésbeli visszaesésnek” nevezi, mondván: „az időszak vége felé csak azon vette magát észre az irodalom figyelmes észlelője, hogy nemcsak az antik (Kazinczy, Berzsenyi), hanem a nemzeti classicismus is (Vörösmarty, Czuczor) megszűnt nemesítő hatását gyakorolni az irodalomra, s a teljesen modern Kisfaludyak utódai végül is a *népiest emelték a művészet fölibe*” (360. l.) — Sajnos, hogy itt a *népies és művészi* egymásnak ellentéte vagy épen tagadása. Ez az, mit Gyulai *Két ó-székelly ballada* cím alatt sükeresen megvívott, a népköltészetben is találván szerencsére művészetet. Még sajnóssabb, hogy a számba vehető előzmények után sincs a népköltészet jogosultsága elismérve, a világirodalom tanúbizonysága hitelesül elfogadva. Jellemző pedig, hogy a panasz épen a classica philologia hanyatlásának előadása után pattan ki, azon való sajnálkozás közben, hogy az egykori nagy elterjedt érdekeltség, mondhatni hév, mellyel egykor a classicismus iránt fogékony közönségnél csak a Baróti *Virgilje* s a Virág *Horáca* is találkozott, egyedül az irodalom régi műveltségű embereiben élt még. „Az Akadémia s a Kisfaludy-Társaság iparkodásai alig lassíthaták az izlésbeli visszaesést, fel többé nem tartóztathatták.”

Ez ítéletmondás minden bizonnyal egy klasszikai műveltség bántódásainak kisajgása. Hogy sok bánthatta, megismérjük; neki megvannak a maga jó alapjai. Épen az a gondolkodás ez, melynek rokonára Szontagh bölcsészeti nézelmeiben találunk: visszamenni a görögökhöz. A római és

görög szépirodalom kultusza, utófényekkel. A görög műveltség egyetememes rangúvá és becsűvé van szentesítve, melyet hűségesen nem követni, modern irodalomnak visszaesés. Ily egyetemessé tétel bölcseség; esztétikai becse azonban, a nemzeti irodalmakkal szemközt, nem a régi többé. Nincs oly határozott esztétikai műveltség, legyen római vagy görög, francia vagy angol, mely a nemzetiségek korlátait fölleslegessé tenné vagy feloldaná, mely az örök életet élő szépség törvényei ellenére, hivatva és jogosítva lenne a sajtóságokat elkoptatni, vagy végkép fölvegyíteni, az egyéniséget megsemmisíteni. A nemzetiségek azzal szolgálják az örök szépet, ha megőrzik és művelik ami bennök saját, elidegeníthetlen és kölcsönözhetetlen adomány, hiszen a költészet realitása épen és határozottan a nemzeti szellem. „Korunkban”, írja Mundt, „méltóbb földadat a nemzeti mint a világirodalmi álláspont, még pedig nem egymás rovására, mint a XVIII. század irodalmában, hanem felszabadult történelmi tudattal, mely épen akkor, midőn a nemzeti elemre támaszkodik, s benne minden alkotásait felavatja, egyszersmind a nemzetek láncolatába szükséges mozzanatul helyezi és igtatja be magát.” — „A nemzetiség minden irodalom magva és legfőbb szépsége, és a műveltségnek túlnyomólag egyetemessítő szelleme csak az irodalom elrontása és elkorcsosítása.” — Mondjuk-e, hogy e meggyőződés, mely az irodalmak vezérletét, úgyszólván átvette, az angol szellem irányának köszönhető ama sokféle áldozat és lemondás után, mellyel korább a görög, francia stb. szellemnek és esztétikának vittük meg, mint hódítónak, az évenkénti harácsadót. — Ezért kelle föl hagyni a goethei világirodalom fogalmával, a XVIII. század bölcsészeti egyetemességével az irodalomban, annál inkább, mert a nemzeti egyéniségek mind jobban kiváltak a középkor szintelenségéből, s kezdék változtatni a renaissance műveltség egyenruháját, a classicismus anyabélyegét. Hiszen Goethe maga is mervén olykor elmélődni, ezen kérdésre: mi az egyetememes, őszintén feleli: a különös. (Was ist das Allgemeine? Das Besondere), és az irodalom ily *különösség*; vagyis nincs világirodalom mely az egyetememes művelődésen úgy futna végig, mint az Apenninek Olaszországon; hanem van nemzeti irodalom, mely a nyelvek, élet és szokások, polgári és vallásos meggyőzések sokfélesége szerint, a történelem földjéből, mint a balatonvidéki hegyek a sikról, magaszerű alakulással emelkedik föl és betölt egy helyet a szellem országában.

Minden széptannak eszményiség az elve, mert a szép maga eszme; hanem az eszme mint legfőbb szép, sehol sincs előállítva. Erre nincs nemzet, mely elégséges volna és lett volna; és előállítja valamennyi nemzet folytonosan, örökre, az idők végeig. A szépnek mint eszmének, feltarthatlan sorsa fejlődni; a különösségen keresztül határozottá lenni; s határozottságának végfoka, melyre kiemelkedik, az egyéniség. Tán az

eszmének szervülete van és Goethenek igazsága, midőn az egyetemest a különösen találja fel; de, előbbi kérdése után még, föltehető vala: mi a különösség; és feleletül adhatá: a határozottság vagy egyéniség; azonban ő sem követhető mindenütt az eszmeifejlődést, vagyis nem volt oly jó keresztyén, hogy kevésbbé lett volna görög. Uralkodó költői hatalom léte, mint olykor a világ fejedelmei, egyetemes szépség országára (Universalmonarchie) gondolt. Sokallá Shakespearenek az egyéni alkotás merényleteit, utódainak a romanticismust; a maga örök jogát ugyan megtartotta, de másokét el nem foglalhatta; és kivüle is van útja még a szépség állításának.

A nemzeti költészet a határozottságot, melyre utalva van, a népi elem által éri el. Jól mondá épen azért Kőlcsey, hogy „a valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni”. Annál jobban mondá, mert ő is görög tanítvány, ki Homéért fordítá, Goethet előképének, Kazinczyt mesterének vallá; mert a népköltészet mindenha és mindenütt saját úton jár, s Mundt szerint soha nem volt bilincselő hatalmak szolgálatában. A népköltészet bátran elmondhatja, mint a magyar pusztai dalban a gulyás: „ha szegény is, de magamé vagyok”. — A szépirodalomnak a népi felé hajlása vagy elsajátítása tehát mint előlegesen is láthatni, nem visszaesés, hanem visszatérés az eredetihez, mint a magassági méréseknél a tenger színéhez. Ha sajnálattal említjük a Baróti-féle classicismus irányában megfogyatkozott részvétet: még inkább lehet sajnálni, hogy a népköltészet iránti részvét oly későn ébredett fel nálunk, de amiről már nem tehetünk; pedig a mult században idevágó jelenségek nem hiányoztak; és az angol Percy-féle gyűjtések, Herder fáradozásai, s főleg az ítéset nyomozásai, melyek Homér személyiségét is kétségbe vonván, az *Iliászt* és *Odysseát* egyenesen népi alkotásnak tulajdoníták, ugyancsak nyomatékos példái s alkalmi lehetének az eszméltetésnek. Hanem a római szellem s irodalom Vörösmartyként „mélyen enyésző fényel járt egyedül” a műveltség-történetben, s Kazinczyt, ki hazai hangon kezdte dallani, leragadá az első útról, Csokonait kizavará a neki való nemből, anélkül mégis, hogy a magyar szellem, félve bár, tisztelők nélkül maradott volna. Nemcsak Gvadányi, Dugonics és Horváth Ádám, hanem Kazinczy után következő költő-ivadék is benne volt mindig a népi elemben; és a Kisfaludyak, a szerb eredetű Vitkovics, Vörösmarty és Czuczor a classicismus közepett is, legalább szívök felével, többé-kevésbbé homályos tudattal és vonzalommal, tiszteletre méltó munkásságot fejtettek ki a nemzeti irányban; s megérvén ez utóbbiak az időt, mely a népköltészet eszméjét tisztára derítette nagy készséggel, s bűnül nem tulajdonítható elvtagadással siettek zászlója alá.

Még az elmélet is oda járult a jelenségekhez. Láczy és más rokon irányú elmék felett, akik gyanúsán nézték Kazinczy útjait, a teljesen hazai észjárású Fáy András apológiát irt Csokonai mellett a *Muzáron*-ban, kivel kegyetlenül bánt el Kölcsey; Kölcsey, aki mégis a „nemzeti hagyományokat” első léptette előtérbe, oly című, alkalmasint legvalódibb esztétikai dolgozatával. A magyar akadémia 1832-ben, törvényhatóságok, Komárom és Esztergom megyék buzgó részvényt nyilatkozata kíséretében, tőn indítványt a népdalok gyűjtésére; s Munkácsi *Rajzolatok* című lapjában meg, hogy ezt is jelenségül mutassam, a klasszikai formák, nevezetesen a hexameterek használása ellen valóságos gúnyolódásig ment az észrevétel, mint amelyekbe magától ömlik a gondolat, gépies szabadtalansággal öltözködik a költői tartalom, és marad idegennek.

Mindez nem vád, hanem tanúlság a multból; s ha netalán valamely véletlenséget vagy mohó felcsapást venne észre a népi elem érvényre juttatásában az irodalom figyelmes észlelője: nagyot nem mondunk, de az legalább is egyoldalúság vagy elnézés. Meg kell azonban adni az *Irodalomtörténet*nek, hogy fenntartva a klasszicizmussal jogait és kéznél hagyva fegyelmét az „új lendület” iránt is elismerőleg nyilatkozik. „Kétségtelen érdeme”, mond, „az új lendületnek az, hogy sokkal nagyobb kiterjedésben kutatta és használta fel a népi nyelv elhanyagolt szépségeit, s előadására tiszta nemzeti bélyeget nyomott; míg a hanyatlani kezdett *formaszigort* pongyolaság váltotta fel, végre a formának majdnem teljes feloldódását maga után vonandó”. — Semmi kétség, hogy az érdeemes szerző itt a forma azon praerogatíváira gondol, melyeket a klasszikai költészet hozott magával és ültette át költészetünkbe. A forma ereje, Platóval szólva, Isten gyanánt tekintendő, mert egyesít másképp talán soha nem találkozható elemeket, jogosít elavult vagy lenézett valamint új kifejezési módokat és szókat, felhatalmaz nyelvtanilag igazolhatlan dacot és szokást mint sajátságot és elősegíti a lelést (inventio). A görög-római forma midőn megalakult, ez értelemben fogadta el ama szigort, mely mesterinek maradt a legnagyobb pontosság mellett is. Benne minden hely kiszámítva, minden részlet kimérve és a rend megszilárdítva. Amely szó a maga mértékével megfelelt a kiszabott helynek, jobb volt mint amelyik egyébiránt magában szép, de oda nem való. Megpróbálok egy példával szolgálni nyelvünkben. Ez a szó „egyedülvalóság” nem igen fogott szépen hangzani a kényes füleknek, mikor nyelvújításainkban a rövidség szinte a tulságig divatra kapott; s mégis minő helyén van Berzsenyi *Magány* című ódájában a sapphói mérték előjogánál fogva!

Égi csendesség fedező homály
Leng reád, oh szent egyedülvalóság!

A „magány” szó épen az egyedülvalóság mint rut szó helyére volt alakítva, s imé csaknem elveszti nem régi jogát a nem új mellett! Ez a forma tekintélye. De Fogarasi fölfedezte nyelvünk hangsúlyos természetét, és az „egyedülvalóság” első szótaga, ezen fölfedezés óta, új törvény alá esik a magyar nyelv szelleme szerint, azaz római mértékben a *mennyiség*, magyar mértékben, ha van ilyen, a *hangsúly* törvényét követi. A német nyelv e kettőt összezavarja, és csinál rossz hexametereket a görög fülnek; pedig a kettő nem egy, mert kevés tartamú időre is eshetik belterje a hangnak mint az égi csattanásban; vagyis, ahol nyelvünkben a római prosodia szerint sántít a forma, nem úgy áll a dolog valósággal, és Berzsenyi szavát trochaicus ütemben további kérdés nélkül használjuk Látszik, hogy ahol időmennyiség nem adhat mértéket: ad más, t.i. a hangsúly, mert ütemnek lenni kell. Ne higyük-e hát, hogy némely közhasználatú szólamainkban, melyeket a világért sem venne ki szokott formájából a magyar érzék, valamely bizonyos alak rejlik, p. *hátán háza*, *kebelén kenyere*; illa *berek*, *nádak*, *erek*; vagy a népdalokban egy ilyen sor: „A Tisza, a Duna zavarodik” csupa rövid szótag és ebben ne volna valamely mérték? Azt akarom mondani, hogy ezen szólamokat, melyek a megátalkodottságig vannak belé rögzve a formába, nem lehet felbontani semmi külső forma kedvéért, ha még oly klasszikai is, hanem meg kell hagyni a magokéban. Hiszen a rómaiak sem bírták meg a rideg szabályosságot és forgatták a verselés törvényeit s végre Virgil sem kerülheté ki, hogy a törvényes *rejice*, *reperit* helyett törvénytelen *rejjice*, *repperit* alakot ne írjon, sőt az *elisio* szabályát is meg ne törje, amidőn azonegy hexameterben kétszer vét ellene: „Ter sunt conatI Imponere PeliO Ossam”. (Georg. I. 281.v.) S mivel védi e szabálytalanságot az itészet? Azzal, hogy a gigászok harca leírásában, mert itt fordul elő a két példa, mintegy füllet is akarván éreztetni Virgil az erőködést, mellyel gigászok egymás fölé rakni fogták a hegyeket; mintegy a verset is nyögeti, mert aki nagyot emel, nyög. A vers nem szabályos, hanem a dolog természetes. Így hát a római szabályosság és formaszigor ellen is leheté véteni, mikor a dolog úgy kívánta. De lehet véteni a magyarban is a szótagok mennyisége ellen. Vörösmarty a *fekete* szó végtagát hosszúnak veszi egy hexameterében: De *fekete* szárnyát fölemelte az átkozatos hir; hosszú a *de* szó is, mint egytagú. A szabály tehát kényszerít, végre mégis neki kell engedni, mert erősebb a dolog természete. A magyar nyelv elfogadta s megbírja a római mértéket, azonkívül maga részéről saját mértéket is vall. Első esetben mennyiségi, másodikban hangsúlyos természetű; és római mértékelésnél hallgatni fog a mennyiségre, hazai módoknál pedig a hangsúlyra is. Magyar hexametert a hangsúly törvénye alapján németek módjára senki nem fog írni; viszont modern alkotásokban a mennyiséget senki se fogja

vakon követni. Nekünk csak egy szigorú törvényünk van: a *sormetszet*, és annak határán belől a szótagok lehető lebegése, mikor a költő a négy szótagú, hajlékony és zenei magyar mértéknek ismert verslábakat a legszabadabban használhatja, sőt a szótagok számát benne ötre, hatra fölviheti, mint van rá példa a népdalokban és gyermeki játékversekben: „Gyere haza édes apám, Betegen fekszik édes anyám” stb. ezzel éppen a magunk módjai szerint egy lépést fog tenni közelebb a szépnyelvű görögök felé, a dithyrambi mozgalmassághoz, mi, Herder szerint, a mai nyelvekben ösméretlen, a görögnek pedig kiváló elsősege. Avagy Sopochles tragédiai chorusát nem bírta-e Finkei József az eredetivel egyező sorokban és mértékben visszadni? Az ez, mit Pindarra mond Horác, hogy „*numeris fertur lege solutis*”. Nem volna vakeset, ha éppen a forma feloldásának panaszát oldottabb vagyis szabadabb és mind a mellett nemzeti formák előállításával látnók enyhítve az új vagy népies irodalomban. Egyúttal cáfolnók Herdert, ki a mi nyelvünket nem ismeré, cáfolnók utólagosan, mert idejében magunk sem lettünk volna képesek cáfolni, oly kevésbé volt ez oldalról nyelvünk kiösmérve. Ily képességgel a legszabadabb és legszorosb költői formákra, még azon esetben is, ha csakugyan tágult a formai szigor, lehet kilátás a forma tökéletesedésére, sőt teljesen új formákra. E részben a tudománynak is vannak előmunkálatai, megállapodásai. Bizonyos, hogy csakugyan bírnak saját nemzeti formát, valamint ez is, hogy a költők, elhagyván a régi mértéket, az újat még nem valósították. A hanyagság azonban nem általános, és az előmenetelt nem a többség viszi, mint a szavazatnál, hanem a tökély. Az a többség már is elhullott a páncélos férfiú, az ítézet előtt, mely sohase szólott egyenesebben és határozottabban mint e visszaéléseknél, így a hibát megváltotta, a rossz példa mérgét elvette. Ahelyett már, hogy a formának „teljes feloldódását” kellene várnunk, a formák lazultsága után éppen új formák megalakulására lehet kilátás, vagyis, miután az alakulás megvan, a velő való élésre, gyakorlatra; hanem előbb be kell magunkat helyezni a modern műszellem alkotásaiba, mikép hosszú iskolázás és százados gyakorlat által behelyeztük a rómaiba. Arany János ilyenre eszmélve mondá: „hogy részéről képtelen vakmerőségnek gondolna egy oly épósz, melyben Attila szerepel, így kezdeni: »Férfiat énekelek« . . .”. A görög-római mérték gyakorlata és kelete bizonyos kultuszon, a hagyomány és emlékezet kultuszán alapul. Mai nap ez a kultusz hiányzik. A mi apáink, anyáink más dologhoz szoktatták a mi érzékeinket; panasz ide, panasz oda, engedni kell az elméletnek és ragaszkodni a történelmi élethez.

„Félreismernők, írja Toldy, új költészetünk fejlődési menetét, ha ennek regényes és népies stadiumát a classicismus ellen visszahatásképpen fognók fel”. E hely az éppen, mely megadva, mint kell, az új lendület-

nek annyit amennyit, feltartja híven a classicismus fegyelmét, még pedig, amint én hiszem, az egyetemes szépre való utógondolattal s a világirodalomnak nem történeti, hanem goethei fölfogásával. A egyetemes szépnak valóban a világirodalom volna hazája, mint cosmopolitának a föld kerekége; de olyan nincs. Az irodalom mindjárt az elemnél fogva, melyben alkotásait előállítja, mely a nyelv, azonnal *különösség*. Az egyetemes történelem a görög és keresztyén civilisatió kivül még többeket ösmér; úgymint a hindu és zend, a khinai és sémi népekeit más istenhittel, meggyőződéssel kezdetről és végről, a szellem és a lélek fenmaradásáról, az erkölcsről az égiek- és földiekről; és a pantheismustól a monotheismusig eső minden árnyalatokra megy át közöttök a szépnak élete; mi pedig jobbra csak a görög és keresztyén világnézetet vagyunk megszokva figyelemben tartani, és mindamellet világirodalomról és egyetemes szépről tanítani! E gondolathoz legelőbb is egy egyetemes nyelv (*lingua characteristica universalis*), minőről ifjonta Leibnitz álmodozott, kívánatnék. Ily törekvésektől azonban fölszabadít bennünket az irodalomtörténet és a bölcsészet eligazodása az iránt, hogy a szellem, az eszme, mint olyan, egyetemes, hanem előállítása, mint művészet, különös. Ezt tudva nyer épen napról-napra öregbedő érdeket az irodalom, a népisme, és az összehasonlító nyelvészet. És ha sükerülne is egy anyanyelvre vinni vissza e föld népei nyelvét a tudománynak, a végeredmény akkor se oda ütne ki, hogy előmenetellel közelebb hozatnának egymáshoz a népek, hanem egymástól való távozás mutatkoznék inkább a haladásban, mint a fa ágain, mennél magasbra nő. A világosságnak elég a természetben egy nap: az egyes tárgyak pedig, ha még annyian volnának is, beérik vele, hogy sugáiraiban magok szerint fényljenek. Ez a szépség országának is élettani elmélete, vagy a fejlődésnek minden időre szóló fris, üde műfolyama, mint alakulás, létesülés azaz történet, szemben az abstract és színtelen egyetemességgel.

Eme sivatag egyetemességből a nemzeti irodalomhoz folyamodva menekülhetni. Nemzetiséghez tartozva nem válunk ki az emberiségből, hanem szűkebb formába léptünk, melynek tartalma legelsőbben is a nyelv, oly határozottság, mely egyénről egyénre átmenve ugyanaz és a lelkeség formásító bélyegével közegyénné olvasztván a sokaságot, mely a nép, mint eszmei alany, választó vonalat húz közte és a többi emberiség között. Amire a nép, a történelemben így különválva, fölvirad, az saját képzetmód és gondolatvilág a hinni és tudnivalókról. Szellemének első foglalásai; a nyelv közvetlensége, de a tudomány zsinórmértéke nélkül, az élet elevensége, de a hagyomány erkölcsében, az ő örök ifjúsága. Ezért kell a költészetnek a nép nyelvéhez folyamodni s másképp soha meg nem újulhatni lényegesen. Mert nem az, hogy a nyelvnek egyenes és igazí

örököse a nép, hanem a szellem első foglalásával indul meg a történelem. A költők népi hajlandóságaiban, így értve a dolgot, idők és nemzedékek rokonszenveznek egymással, s mintegy kivetik magok közül, ami e rokonszenvet zavarná, ami, idők folytával, mint idegen, másunnan vett adalék tolakodott volna be közéjük. Aztán nemcsak a nyelvnek van története, hanem a szellemnek is. A történelem egy húrpendület, melynek fogásai vannak. Nem léha dolog tehát költészetben a népihez hajlani, s főleg nem valami gyermekes szabódás a művészet igényeitől, a gonddal járó gondolattól, az örökbecsü idealismustól. A népi alatt nem is az a trivialis mindennapiság, mely úton-útfélen található, értetik, hanem az a mindennapiság, mely a mai napban minden napját, egész multját, örömeivel, keserőségeivel együtt éli, a folyó percben a történetnek hozzájutott végít ragadja meg, s távolról se oly szerénytelen, hogy magán kezdené az időszámítást, és dicsekednék a történelem apróságainak ösméretével, melyek között maga lenne fontos és előkelő; hanem az a jámbor és feddhetetlen tudalom, mely nem-igen szavalná ugyan a haza történetét, hanem annál inkább szívében hordozza eszményi képét, mint imádandót. Amely költő a népire mint ilyenre hallgatott, még eddig sohasem bánta meg. Nélküle a leggondosb művészet is felényire száll le becsében, s igen könnyen jut oda a bölcsészet középkori sorsára, mikor Aristoteles vagy aquinoi Tamás új meg új ismétlésbe, megújulás nélkül, keveredett a tudomány s égette a velőket. A görög világnézleti classicismus és a görög képzetmód mai világban, régi athénei élet nélkül, mesterség inkább mint művészet. Félek, igen nagyon félek, hogy utoljára is a költészet scholasticismusa. Valaminek kell történni, ami ne legyen mindig a régi. Mi lenne a költészetből megújódás nélkül? Miről énekelnének a költők, mondja elmésen Pascal, ha villám nem ütné az ormokat? Gondolom ez a regényesnek összefüggése is a népivel, mint én magyaráztam már, egy századnegyedéről írván a magyar szépirodalomnak. Hogy az öreg Homérnál „hunyorít Kronion, és rá megrendül a nagy Olympos”, fölséges lehete valaha és egy utcai éneklő ajkáról eszmét adhatá Phidiasznak Zeüs szobrához; de hogy idővel Horác is elövette, megvallom engem már iskolában meglepett, annyira meglepett, hogy tanárom csudálkozásán őszintén csudálkoztam. Mikor végre Berzsenyi sem tartóztathatá magát e gondolat ismétlésétől, az egész hunyorítás, supercilium és szemöldök unalmas kezde lenni, s Homéron kívül ma is az, ha nem érzem, hogy arra a kis időre, mikor élvezem, göröggé kell lennem, különben ábránd az egész, hiányozván hiedelmi alapja.

Az egyetemes szép, valamint az egyetemes nyelv is a *metaphysikai* eszmekörbe tartozik; azontúl megszlik az idők uralkodó szelleme, a

világnézet külön árnyalatai szerint, hogy végre *egyéni* határozottságba fusson ki a népek önsége alapján, melyhez nincs hasonló, amennyiben minden mástól különböző. Az eszmét ezen pályán, tulajdonkép fejlődése útján, semmi külső hatalom fel nem tartóztathatja; ha igen, az belő veszedelem, romlás, a lelki szervület veszedelme és romlása, mint van példa reá a történelemben. A művelődés nagy mérvű haladása, nem is hinné az ember, épen e határozott s egyéni idealismust fenyegeti az anyagi érdekek előtérbe állításával. Az embernek enni kell és a kerekas rokkának pergeni; hiába vetnek rá fogyasztási, kereseti adót. Ez az igazi egyetemesség. Más oldalról az eszményi dolgok is oly állandóan és felsőbb-séggel furakodnak szellemünkbe a világ előhaladott népeitől, hogy munkába kerül megállani helyünket. Az irodalmi hatások, mintha két külön zenekart hallanánk egyszerre, dissonánciáig verdesik füleinket: mind megszokni lehetlen. Ezelőtt húsz esztendővel nem ok nélkül tétetett ovás részünkről a francia rejtelmek és titkok piaci forgalma ellen, mert vásár nélkül is kínálgatták. Nem ok nélkül emelünk szót ma ismét az egyetemesség-ábránd ellen; mert nem jó a tűzzel játszani. Az ember, azt hinnék, fél, ha ilyet kimond. Azonban a félelemnek semmi helye, mert épen ez újabb költői „lendületben”, a népköltészetre való támaszkodásban rejlik hatalmas ellenszere, mi elvégre is bátorító.

A népi elem, mint esztétikai alkatrész, a magyar szépirodalomban is erőteljesen érvényesült. Kezdetben, mint az irodalmi forrásokból és adatokból kivehető, csak mellékesen, mégis elkerülhetlenül. A népnél, mint említeni sem kellene, azon leány óta, ki szent Gellért életírójának kézi malmon örölte dúdolgata valamit, Kisfaludy Károly leányaig, ki a Rákos patakjából, vagy mai nap a Bodrogból merít, folytonosan; mert akár azt kérdenétek: beszélt-e a magyar mindig, akár azt, hogy dalolt-e, mióta isméretes. A népköltészet, ha nem csalódom, egyenesen népi előképek után mint naturalismus él Horváth Ádám, Vitkovics és Fáy András szeretetreméltó s országos kelettel dicsekvő lyrai darabjaiban. Dayka *Homályos bánata*, Szemere Pál, Bajza, Vachot Sándor szép dalai elvannak a népköltészet ihlete nélkül, nyelvileg nem is igen mennek túl a szabályosságon; Garay eleget rajta vesztett a népdalon s panaszkodott, hogy az neki nem megy; szerencsésük, hogy megmaradtak a hang egységében, mert az egység művészet. De már Kisfaludy Károly, a rákosi szántó dalát (Miről apám búsan szólt) irván, példát ad reá, hogy az előbbeni gyermekig kísérlet nála elvesztette ártatlanságát. Ő műgonddal irt, s nem hitte, hogy ennek jó néha nem látszani. Azért is dala felemás szinezetű, s elannyira nem népi, hogy szinte érzélgős, merengő. Vörösmarty jóval később írta a *Fóti dalt*. „A borban fölfelé megy a gyöngy, jól teszi! Tőle senki e jogát el nem veszi” stb. reflexiók még tovább is; hanem utóbb vál-

tozik és zenévé lesz a hang, de a *Fóti dal* sohasem lehet népdal, társas ének is nehezen. Czuczor a naiv dalokban legtöbb szerencséjével használta fel a népit, különben nála is hiányzott a közvetlenség művészete, annál inkább megvolt pedig a régibb és újabb elem és izlés vegyülete színre a kettős szinezetig, mint utána és mellette másoknál is jó darab időn át, úgy szólva mechanikai összeférkezés alakjában. Ez rossz volt, de az újításnak menni kellett. A kritika enyészni látván a classicaival választékosságot, elégszer vőn alkalmat elmondani Goethével a költőre, hogy sokféle fábul farag. Nyereség, hogy volt mit különböztetni s a mondott itéletnél meg nem állapodni. A kritika ugyan a népit akaró kitudni a költészetből, s a régi egyöntetűséget visszaidézni; az elemek külön tartása ekkor már lehetetlen volt; a népdalokból vagy népi ajakról vett egy-egy hang uralkodólag terjesztetett ki az egész költeményre, vitte az egészet, vitte a pálmát. Vörösmarty végre így bátorkodott vétetni a classicismus ellen, midőn tudta nélkül egy példátlan szerkezetű sort, minő semmi classicismusban és mivel nyelvani szövegben nem található, fölfedezett és leirt; „Isten a megmondhatója”. Ezt a sort vagy mondatot lehetetlen volna más forma kedvéért elrontani; hisz ez maga ős forma és legtörvényesebb magyar alak, nem a trochaicus lengésért, mi kevés, hanem a choriambusért, mi elég. — Ugyanazon dalban Vörösmarty egy lépéssel már továbbra ment, nemcsak elfogadta a népit, hanem újított is általa: „A sóhajtás tartja benem még az életet”, amaz ösmert népi mintára: „az imádság tartja”, mit omló félben levő épületre stb. talált ki eredetileg a nép, mint rendesen, hogy physikai okok helyett a metaphysikaiakra azaz végokokra szökken, s amit nem tud világosan, vagy nem is fürkész, kegyelettel viszi föl Istenre, p. maga baját s ki van fejezve bölcsészete, vallásossága. Az imádság védereje anyagiakban meg humorisztikus, de a nép itt nem áll meg, hanem a betegre is átviszi, hol már irónia. Vörösmarty a „testi betegségről” a lelki vagy kedélyi betegségekre viszi át nem az imádságot, hanem ehelyett „a sóhajtást”. Azonban a sóhajtás nem alapja az életnek, hogy tartaná a szerelmes lányét is, hanem a jelensége. Az alap és jelenség viszonyosság, s megcserélve a kettőt, mint viszonyban állókat: vajjon elrontotta-e Vörösmarty, a kategoriák áttételével, a dolog igazi értelmét? Nem gondolnám; de arról jót állhatok, hogy „az Isten a megmondhatója” sor példájára kerekíteni egy másat ily alakban: „Te vagy, óh ég tudhatója” stb. nem volna kevesebb némely ítéset előtt mint . . . manismus, ha nem épen germanismus! — Köszönet Vörösmartynak, hogy vétett a classicismus ellen és többször, igen sokszor vétett. A népnek mindig „elült” a kútban, folyóban teli korsó, súlyos test; neki már „századok ültének el”. „Szélnek ereszteni” mint pelyhet a mende-mondát, a népnél; Vörösmartynál a „hangját” megereszteni után már: „ajkát hadi dalnak ereszteni”

stb. Nem hiszem, hogy előtte „emelt” volna „szót” valaki, de Virághoz írt költeménye óta mindenki „emel”. Szók, kifejezések, melyeket mindenki ösmért az életben, de csak Vörösmarty mert használni első, noha igen félve a költészetben, új fényt nyertek általa; s már igen messze voltunk ez úton 1841-ben, mégis Scribe-nek egy vígjátékát *La Cameraderie* magyarul *Cimborálás* vagy *cimboraságnak* fordítani jó izlés elleni volt az akadémiai játékszíni bizottság előtt, ma pedig a király is mondhatja cimborának királyi társát, ha kedve tartja. Eszerint a népi elemnek, szemben a classicismussal, már története is van. Először csak a szeméten tengődött, mint a mesei táltos csikó, magára hagyva, ridegen, föl nem ösmérve; azután próbálták fölemelni s egyenjogúvá tenni, a hintós fogattal: nem illet közéjük; végre jött a hamupepelyke Petőfi, fölismerte, szólt hozzá, kapott is feleletet: Pegazus lett belőle. — A népköltészeté mai nap a helyzet. Bármi kevéssé volt is méltatva, egyet tudok előre; nem lesz türelmetlen.

Petőfi azonban, mint inquisitor a maga hitét, türelmetlenül szerette a népköltészetet, s fegyverrel is fogta volna terjeszteni, mint Mohamed a Koránt. Semmi nem ragad inkább, mint a rajongás, magától a profétától. Neki, az idő is úgy hozván magával, nem került sokba az aesthetikai hitre való térítés. Utálta Goethét, szerette Bérangert, de legnagyobb költője volt Shakespeare, ennél is nagyobb a nép. Amerre járt, kelt az országban, vitte és szavalta dalait, terjesztette a népköltészet missióját, egy-egy tömb ifjuságot hagyott maga után, ahonnan elbúcsúzóik, lelkesedve, rajongva. Épen ezidőtájt kapta fel a divatlap nyelv az „arszlán” címet, p. „Jósika, arszlán regényíró”, s Petőfi sem iszonyodott tőle, hanem volt benne annyi mérséklet, hogy magát „tigrisnek” cimezte, Vörösmartyt „oroszlán” költőnek. Szóval ez a csudálatos fiatal ember és lángelme oly igen szerette a népit, hogy *Toldi* hírére meglátogatta *Aranyt*, s még inkább fokozódott benne a lelkesedés, és írta is hozzá: „amit én nem dicstelenül kezdék, folytatd te”.

E tétel az első felében nem igaz; a második felében teljesült. Petőfi a népköltészet fanaticusa, Arany János művésze. Ez iránt is kifejtém már egykor indokolt nézeteimet; most csak épen a történeti szál kedvéért esem talán ismétlésbe; de azt nem mondtam még, s most kell kimondanom, hogy a nemzeti, népi költői formák úgy, mint ő használta, fölöslegessé teszik a formai szigor elhanyaglása miatti aggodalmat. *Buda halála* Sándor-verseiért, formai tekintetben, oda adom legszebb hexameterünket. Az ötödik ének egy sorát, hol az asszonyi nép készülődik: „Marad a szükséges, viszi ami nem kell”, van-e oly hatos mérték, hogy fel kellene bontani érette; pedig ennél az egész nagy költeményben sincs gyarlóbb sor a római mérték szerint?

Akik a természet csodáiban gyönyörködnek, zarándoki ájtattal sietnek Norvégia legéjszakai fokához, melyről a nyári naptérést megügyelhetik. A végső percben, mondják, egy nagy villanó fordulatot vehetni észre. Aki véletlenséget látna e mozdulatban, féltene a napot, hogy leeseik az égről. Azonban a természet örök törvényen jár; a nap nem rendül meg, hanem visszatér a föld közepe, az egyenlítő felé s ismét oly nyugodtan folytatja futását mint azelőtt. Az égen semmi baj és a nézők meggyőződnek, nem annyira beszélni e csudálatos szépségről, mint soha el nem felejtkezni. Így vagyok én a mi költészetünk legújabb fordulatával. Már nem is fogok beszélni róla többé: beszél az magáról. Az irodalom legközelebbi tizedét hibáival, erényeivel ösmérjük; sok fog elveszni belőle, vesszen is el örökre, de ami szolgálatot a megújódott magyar költészetnek tőn, az el nem veszhet. Minden alakulási műfolyamnak megvan a maga keresztje; még a classicismus készülődései sem kifogástalanok. Berzsenyi és Kölcsey, Kisfaludy Károly és Vörösmarty oly gyöngén irtak eleinte, hogy mai nap ítélve róluk nem is említjük kezdő műveiket, hanem oda soroljuk az ifjúsági dolgozatok közé. Jusson csak annyi mult a regényes pályának, mint jutott már eddig bírálatban, életben a classicinak: elfedvén a gyöngéket, kellő és érdemlett méltatással fogjuk emlegetni a jókat. A feledés „koszorútlan alak”; ellenben a pálmát emlékezet nyújtja, s ez az előmenet. Eléggé lehet fájlalni, hogy Zajzoni és más rokon elmék, mint valamely eszeveszett világ polgárai, erejük mérséklése nélkül, a mindenféle, csak nem jó állapotok zürzavarában ide-oda hányódtak izléssel, tanulmánnyal mint a tekenőben ingó víz. Az meg rettenetes őszinteség, hogy egész, magát új nemzedéknek valló ifjú csoport egy asztról, mely az övék volt, emlékezik Pesten, mint az „iva-búsulók” Tafelrundejáról. Mégis Zajzoni, a legszerencsétlenebb ifjú pályán is írt oly becses lyrai darabokat, melyek az új költészet legjobbjai közé sorolhatók. *Aba dalnok, Az élő halottak, Itt fekszem némán, a Börtöndalok* közt, formai, valamint tartalmi és hangulati tekintetben gyönyörűek, a modern alkotás szerencsés példányai. S hogy szintén az új időszak költői közül, a forradalom utáni nemzedékből, említsek valakit, csak Tolnai Lajos *Költeményeit* hozom fel. Irt gyönyörű költői elbeszéléseket, családi és genrépeket, dalokat oly kitűnő eredetiséggel nyelvben és bensőséggel érzésben, hogy igen érthetőleg van kifejezve benne a népköltészet jótékony hatása, a jövődőhöz való remény biztossága. Ez az út valósággal nem háládatlan. A népi nyelv immár több mint pusztá rideg objectivitás; látszik, hogy a költőnek tudni kell róla, s kölcsönözni belőle sükereikhez. A havasi rózsa századokig él és virít a fűvész tudta nélkül is. Így volt nekünk a költői nyelv annyi idő óta. Most, mióta fel van fedezve, több lett ujdonságnál; az alkotó szellemnek a költészetben egyik

erőteljes segéde, formaiság, melyről Plátó beszél, hogy teremtő képességgel van felruházva.

Mai nap ez úton javában foly a munka. Jól tette az újabb nemzedék, hogy meghallgatá az innen-onnan, ez érdemben kapott jó tanácsot. Az éjszaki ballada-költészet tanulmánya igen is javunkra lett. Ilyen a velünk egy sorsot, egy történelmet élő népek költészetének megügyelése, elsajátítása, miben dicséretesen fáradoznak Szeberényi, Lehoczky, Grozescu és mások. Most már tudjuk, hogyan írna nyelvünkön, aki szlávul vagy oláhul ír; s nem érezzük oly szűknek, korlátozottnak a magyar nyelvet, hogy a művelődés ürügye alatt idegen szólásmódokat honosítsunk meg, sőt afféle ámulataink is elenyésztek, hogy ami nyelvünkben más nyelvek szólásformáihoz hasonlít, az mindjárt kölcsönvétel legyen. Most már biztosabban lehet vállalkozni Shakespeare, Goethe s mások fordítására, és csak azóta lehet, mióta nyelvünk fel van szabadítva némely izlési nyügből a népköltészet birtokba vétele által. — Így mondják aztán az irodalomtörténet írói, hogy Európában a hamis vagy álclassicismus megdőlt; meg „Francia-, Olasz- és Spanyolországban, és mind e népek, valamint a skandinávok és szlávok, a magyar és új görögök, s mindnyájuk előtt legnagyobb sikerrel az angolok új regényes nemzeti nézelmekhez fordultak mint irodalmuk megifjító gyógyszeréhez, s a németek is nemzetivé lettek kosmopolitából” (Scherr). Ennek így kelle történni mégpedig a concret eszményiség alapján így; mert minden költészet realitása, mint mondtam már, a haza eszméje és nemzetisége; maradjon pedig és marad is kosmopolitának az anyag. És mielőtt megválnánk a példázgatótól, hogy nem könnyebb az esőcseppnek a tengerben elhelyezkedni, mint az állatembernek az anyagba elmerülni. A világ legnagyobb kosmopolitája volt Verulamo Baco, és legnagyobb drámaköltője Shakespeare. Egy hazában, egy időben éltek, és a világ bölcse nem vette észre a nemzet költőjét, kora és hazafitársát: mégis elmondhatjuk azóta, hogy mind az anyagot mind a szellemet legjobban tudja előállítani az angol nemzet, s ez világszerű befolyásának igazi alapja.

14. FLÓRA, ATALA, MALVINA, WOHL JANKA

Női elmékről keveset tud a magyar irodalomtörténet. Az a ferde moralismus, mely az írás mesterségét vagy hiúság jelének, ami cégéres, vagy kereseti ágnak, ami lealacsonyító, nézte, könnyen lehet visszariasztó reájok nézve. Még a férfiaknak sem oly rég az ideje, hogy becsület az írás. Kedvtelésnek megjárta, de valami nemes, komoly tettnek alig. A tudós név hamar rajta vezett az emberen, és Kisfaludy Sándor érezte a hazai hangulatot, midőn óvakodott ellene, mondván: „én tudós, én litterator nem vagyok.” Van benne valami a régi Róma szelleméből, de legtöbb a magunkéből, mely a nemesb lelkeknek más valamely munkásságot szánt, mint efféle puhító foglalkozást; azonban jó, hogy menekültünk tőle. Mindamellett vannak egyesek, kik a hölgyek írása iránt most is bizalmatlanok. Vannak népek, melyekben az író hölgy guny tárgya: kékharisnyás. Mind az egyes, mind a népek ama ferde moralismusban szenvednek, s követik az egyház komolyságát, de komorságát is, mely ugyan egészen más élet- és munkakör, és határozottan kimondá: „in ecclesia mulier taceat,” s ennek dacára sem állhatá meg, hogy a zene védszentjét, ne egy nőben, Caeciliában fogadja, tisztelje. Goethe oly komor, mint az egyház, mint a Heine által kigúnyolt „templomjáró” angolok, mert ezek a „kék harisnya” élce, s verset is mond a nőkre:

„Wenn Sie. . . urteilen und meinen,
Da will's oft wunderlich erscheinen.”

De Goethe, ki gyakran inkább szerete tudósnak ismertetni, mint költőnek is, lehet, hogy a tudomány és tanulmány rovására élcel. Hagyjuk rá és nézzük el benne; Heinenek pedig ki a nőnem iránti vonzalmaiban, s nézeteiben igen „ifjú” németesen volt olykor hangolva, s emancipálta mintegy a testet, számítsuk érdemül, hogy a költészetet úgy szólván nőiségben fogta fel: „Heiteres Wissen, holdes Können,” mint vidám tudást és kegyteli hatást; mert nőknél van az öröm és játék, a kegy és kedély, s nem a haragos szenteknél, mogorva erkölcsbíraknál; s midőn nemők az

élethervasztó elmélkedéstől óvandó, a derítő művészetre szinte meghí- vandó. Ha mégis: „való-e, vagy nem való hölgyeknek az írás” derék fér- fiak által egész komolysággal tárgyaltatott: ez megint olyan, mint volt az író és műve közötti hasonlatosság és különbség kérdése, melyet se jobba- ra, se balra senki el nem dönt, mert mind a kettő igaz.

A nőnem valóságos érdekeltségét az irodalom iránt, minálunk alig- ha nem Himfy szerelmein és az előidőbeli regéken lehet kezdeni. Mi volt az mégis a regék megjelenése után sok ideig? 1933-ban a Regélő és Hon- művész a hölgyek egyedüli divatlapja, időszaki olvasmánya, minő fogáso- kat volt kénytelen kitalálni, hogy a nőket valahogy kiédesgesse a házi körből! A divatlap végső levelén lehet látni, olvasni nem egy nő nevét, aki hazai és külföldi hírneves írók mondatait, jelszóvá lett gondolatait, mint süteményből a malozsát [!], kiszedegetvén a szerkesztőnek bekül- dötte, nevét s az irodalom iránti hajlandóságát elárulni nem átallván. Ez akkor valami új és hallatlan bátorság lehetett; még beszéltek is róla! De ma szintén ki oldaná meg a lóugrásokat, rébusokat, szó- és dolog rejtvé- nyeket, ha nem az ügyes női elmék? Mi tenné halhatlanná a mintarajzok tervezőjét, ha nem a nők részvéte; s miből élnének az anthologok, az iro- dalom piacának eme virágárúsai, kik annál jobban dicsérik a magukét, mennél kevesb az ő érdemök, ha nem az élvezni szerető szépnem párto- lásából?

A nők érdekeltségét az irodalom iránt éppen azon okból lehet óhaj- tani, melyből részvétöket a társalgásban. Ez azonban csak a termék fér- fiainak, matrónáinak itélete; de akinek alkalma van reá és adott az Isten módot íróvá lenni, nem gondol a mellékessel, hanem követi hajlamait. Ki vannak-e ők zárva a valódiságból, az életből? Nincsen-e a nőknek saját világuk, melyet ők élnek, a férfiak pedig csak képzelnek, mely csakugyan valódi költői világ? Azonban ezeket hagyva, mint lélektani vonást említ- jük, hogy nőnek a beszéd könnyebb a társaságban, mint a férfiaknak. Ez az ő terök, nekik való élet. Ha van ilyszerű megyéje a költészetnek, ott bizonyosan szerencsével fognak találkozni; mert a gondolatok kibeszélé- se nehéz dolog bár, de nem lehetlen. A férfi örül a gondolatnak, mert tudja, hogy vele alkot, a nő örül, mert érzi, hogy benne élvez, mind a kettő költői lélekállapot, de sikere felől határoz a rendeltetés. — Borda- lokat például nem várhatni hölgyi költészettől. Az élet hiányát kipótolni, vagy a rendeltetés határát átlépni nem lehet. Wohl Janka tépelődven a dal vagy költészet ajándékával, e határt bontja fel, mondván: „Amidőn megengedék az istenek, hogy a női ajkon is dalima keljen, akkor kipóto- lák nemünk hiányát, megadták nekünk az istenség szárnyát.” Vigasztal- lásnak jó, s erősíti az önérzetet, de túlságokra is szédítheti. A legigazibb költésznő csakugyan Cordelia Shakespeare-nél, midőn azt mondja: „I

can not heave my heart into my mouth”, és szívemet ajkamra nem vehetem, mert Vörösmartyként: „Nem érez, aki érez szavakkal mondhatót”; ami megint női gyöngédséget, negativitást fest.

Nálunk azonban a női költők feltünését az teszi nevezetessé, hogy oly időben történt, mikor a lírai érzelmességtől élcbe, szeszélybe, őrjón-gésbe látszottak tévedni a dalköltők, s elhagyván a természet közvetlenségét, a társadalom bajaiba furakodtak, s emlegették az irodalmi ifjúság inspirációit — a boros asztalnál; egy népies verselő pedig csakugyan elpártolt a női alaknak ismert muzsáktól, s énekelte a férfit; „az én muzsám paraszt legény.” Mindamellettt kevéssel szolgálhatni rólok; az eredmény csak könyv inkább, mint költészet utánok. Nem is csoda, hiszen ők az irodalmi kulturának példáit nézik és látják inkább, mint valódiságát. Ez okból irodalmi meggyőződéseik személyek elsőse körül csoportosulnak; aki pedig magát a lángot nézi: nem lát egyebet, utoljára még azt se, úgy eltelik a szeme káprázattal. Mennyivel magasb állás ez mégis, mint a megelőzőt idő, melyben a nők „malozsát” szedtek (gyermek vagyok, a malozsát szedem. *Wohl J.*), s Dukai Takács Juditon kívül nem maradt költői becsű név, legföljebb Vilma, (álnév) családi nevén Szemere Krisztina, de akit megint csak igen kevés mutatványból ismerünk. Aztán kinek volna több joga a széphez, mint a szépnemnek? Már magában elég, hogy tisztelt hölgyeink olvassák a kor dalnokait, s ezt írásukon is mutatják. Ezelőtt husz esztendővel Franciaországban a nép fiai voltak így; miből sokan itélni merték, hogy ott a népköltészetnek új faja készült; azonban a népköltészetben nem szabad lenni az utánzás nyomainak. Így ítélhetni a női költészetéről is nálunk. Nem új, de nem is lehet az másutt, mint a rendeltetés szabta körben. — Azon idő pedig, amelyben a mi költésznőink fölléptek, nekik volt legkedvezőtlenebb a közhangulat izgatottsága miatt. A nőket mint gondolatban, úgy formában is bizonyos mérték illeti; tehát költészetben a szigorúan szabályos formák inkább, mint a dithyramb és föllengzés; noha mesében az is megtörtént, hogy a kis ökörszem a sas szárnya alá véve magát, haladta meg a többi madarakat magas röpülésben. Malvina eretnkségbe esik, midőn elveti a szabályosságot, a formai művészetet, mondván: „nem ügyeltem arra, miként irok, csak — hogy mit irok.” Ilyennek, röviden szólva, legföljebb hevenyészeten van helye mentségül szolgálni. Corilla, olasz híres hevenyésző, elég szerény volt megadni becsét az írásnak, és saját szép tehetségét is feledve mondá: „ne nézzétek nagyra tehetségemet; aki valódi költő, nem rögtönöz, hanem ír”, s ezzel megvédte állását, és feldicsőítette a művészi eljárást. Most csak annyit kellene eldönteni, hoy az idők izgalmassága, kedélyek háborgása menti-e a költő magafeledését. — Hasonlóan, de más oldalra, elcsap az igazi női hangulattól Atala, midőn *Egy ellenségem-*

hez című költeménye az öntudatot nem tartja elegendőnek a szenvedésben. Helyzetileg igaz, és drámai az egyén állásához képest; de ha nem elég az öntudat, és mégis szenvedni kell, mi lesz abból? Így a különben derék költemény nem tartja fen az egyéniség magasságát, mi a női lelket a férfiével egyiránt illeti. Tudok reá példát, hogy halálos ágyán egy, magát filozofnak tartó egyén bizonyos elégtelenséggel mondá: „el vagyok készülve” t.i. a halálra. Látogató barátja erre megjegyzé: „próbálj csak elkészülve nem lenni!” A filozofot ebből megismerhetni, melyik volt nagyobb. Ugyan, ha várakozunk valamire hogy teljesüljön, és nem teljesül, p. nem jó meg valamely nagy érdekű levél, tudósítás, mit csináljon az ember? Ne várja? helyes; de ha ez lehetetlen? Utoljára is várni kell! — Megint Malvina mond ki egy nagy szót, a vakeset hatalmát: „hiában küzd és fárad az ember, ahol felette már a sors határozott.” Hány tragédiai hős mondta ezt Aischylus óta és kiérdemlette részvétünket, szánatunkat; mégis csak félig áll, a drámai helyzethez képest. Általában Malvina igen sokat mer; nála csak Wohl Janka mer többet; egyet azonban, mint helyre igazítandót, ide jegyzek ellenére, azon helyet, hol Kölcseyének mondja e gondolatot: „magányban fejlődik a talentom.” Ez a gondolat Goethéé; kinek *Torquato Tassó*jában Leonora mondja:

„Es bildet ein Talent sich in der Stille,
Sich ein Charakter in dem Strom der Welt.”

Kölcseynél is ha jól emlékszem, mind a talentom, mind a karakter együvé foglalva ismételtetik. — Flóra dalaiban mennyire jól esik ez az igen egyszerű s azért igen szép hely:

„Neked jó, ha elmégy,
Veled megyen minden.”

Malvina sem mondhatta szebben:

„Mindent elvittél magaddal,”
„S im itt állok árván magam.”

Így szólva a távozóhoz, a távozotthoz, a legkevesebb szóval: menyei-re közel van a lélek Cordelia szelleméhez! Ellenben az extremek hatása, mint Wohl Jankánál, nem érzés, mellyel rokonúlnánk, hanem szenvedés, melytől irtózunk.

A magyar nőnem minden művészeti ágban jelentékenyen folyt be képességünk tanusítására; főleg az *utánzó* művészet borostyánain osztozik a férfiakkal: ha alkotásban még eddig gyéren adta jelét a képességnek, oly megjegyzés, mely azt mondja, hogy már kezd. Az irodalom, mint fensőbb nemű foglalkozás neki sem jöhet előre. Mégis örülünk oly

neveknek, mint Karacs Teréz, b. Jósika Julia, kik kötetlen nyelven írva önállóságra jutattak. Megemlegetjük a szerencsétlen Ferenczy Terézt, Bulcsúként „a sassá vált galambot”, a merengő Idunát: tiszteljük és a nőirodalom történetébe foglaljuk Flórát, Atalát és Malvinát. „A valódiság, mondja Lerminier, kimeríthetlen.” Ennek mindig lesz elárulandó titka azok számára, kik meg fogják tudni kérdezni.” A nőnek több van elibe írva boldogságból, boldogtalanságból, mint a férfinak. Igaz, hogy emezt inkább panaszoljuk, amazt inkább élvezzük; de van rá példa; hogy a kesergő szerelem szebb költészetet ad, mint a boldog szerelem. A baj is jobb, ha valódi. Képzelt boldogtalanságon se költészet, se filozófia nem segít. Csak a természet való s épen úgy a kívülünk levő anyagi, mint szellemünkben rejlő erkölcsi természet, s ennek még igen nagy mezeje van művelés alá való. Mai műveltségünk középett nem jó mindent tudni akarani. Azt tudjuk legjobban, hogy még nincs minden kitanúlva. Költőnek, a legdúsabb természeti ajándékok mellett is kell annyit tanulni és annyit gyalúlni magán, hogy ha már egyszer mond valamit, méltó legyen meghallgatni.

15. ZAJZONI

Nagyobb kárát nem vallotta ember az időnek, az állapotok nyomorúságának, mint Zajzoni, családi nevén Rab István. Most veszem észre, hogy nem is embert kelle mondanom, hanem költőt. Azonban mindkettő igaz, s annál nagyobb a szerencsétlenség. A kár utánpótolhatlan, mert Zajzoni nem juthata időhöz, melyben nyugalma lett volna magas tehetségeit méltón igazolni, 30 éves korban véget vetvén ifjú életének a halál; a sírból pedig ki fog emlékezni s áhitozni a dicsőségre? A magyar birodalom keleti részén, a brassó-bolonyai, ágostai hitvallásu magyar temetőben nyugosznak a kiszervedett költő hamvai; köszönet a „Családi Lapok”-nak, hogy arcképét is hozva rövid életiratot és méltatást közle felőle, míg a többi ujságok egyszerűen hirdetésként, hogy meghalt.

Olvasván a korán elhunyt költő műveit, okom lett utána járni élete folyásának. Mert kötelességgé vált szememben valamely igazságos okot látni költészete dutságához, mikor erre került a sor, és mély valódisághoz, mikor az ihletés boldogító, csendes pillanatában dolgozhatott. Sohasem olvastunk ilyen költeményeket. Talán sohasem is láttunk oly időt, melyben fogékonyak lenni rájuk kinos lehet, de még sem példátlan, amint költeményeiből kiolvassuk. Ha profétai kort élünk, ez a fiatal ember csupa igazság-szeretetből képes lett volna annyi pribéket megölni, mint Ilyés a Baal prófétáit Kison patakja mellett, kik „négy százan és ötvenen valának”, hogy mondhassa magáról mint Ilyés: „én maradtam meg csak egyedül az Urnak profétái közül.” — Egy költeményt ír ő, mely így kezdődik: „Attila király napjára”, és ezzel zárja be:

„Legyen Duna pribék vérből,
Legyen Tisza pribék téjből,
Legyen Karpát pribék főkől,
Legyen pusztád pribék bőrből.”

Minő körülmények szolgálhattak alkalmul e költeményre, mely a szépirodalomban valóságos cabrerai boszútény, alkalmasint fölösleges vizsgálni. Elég tudni, hogy 1862-ben halván el, 30 éves volt s a megelőzőt

néhány évre szorítkozik munkássága, és egy kötetet ada életéből *Börtöndalok* (Pest, 1861.) cím alatt. Dalai, mint a törött hajó darabjai, nevelék a hullámok zaját, melyeknek volt mit verdesni; s e dalok ily maradványok.

Zajzoni Rab István (foglaljuk össze neveit, valamint a régiségben Apáczai Cseri, Komáromi Csipkés stb.) ágostai hitvallású szegény szülék, István és Miklós Kata gyermeke, világra lett febr. 3. 1832. Zajzonban, honnan költői nevét irta. Zajzon egyike a Brassó vidékébe ékelt, úgy nevezett „hétfalunak”; hol minő gyermeki kort éle költönk, az apai ház állapotai mutatják, mert viselte a szegénység szigorát, nyáron apja lábas jószágait őrizgetvén, csak télen járhatván iskolába istenfélő s gondnokságot viselt édes atyjának oly biztos reményével, hogy pap lesz belőle. Így a kellő négy év helyett tulajdonkép négy télen tanulta ki az elemi tanodát Zajzonban örvendetes fejlődéssel, mennyi mutatá, hogy ember lesz belőle. A gyermek maga űzte tovább hivatását, kívánván, hogy vinnék felsőbb iskolába, mire örömet hajlottak a szegény szülék, be is vitték, midőn kilenc éves volna, Brassóba diákszolgának. Tanításban s déli étkezésben ingyen levén szerencsés részesülni, meg volt neki az elég olyképen, hogy amellé otthonról minden heti vásárkor egy-egy kenyeret kapott. Iskola és társaság együvé hatván kezde németül tanulni, s három év mulva, midőn a hatodik osztályt járná, érteni, amit olvas, hogy a hetedik és nyolcadikban szinte felejtse anyai nyelvét, a magyart, mig alkalma lesz ismét visszatanulni. A fiún külsőleg is változás történik. A hétfalusi oláhos szabású öltözetet immár városi köntös váltja fel, a barna, gyöngge testalkotású ifjonc hosszú haját elmetszi a divat, mintha nem is „csángó” szülött volna. Gymnasiumi osztályai végeztével, midőn tógás diák lesz, öltözete tábornoki lejtésű kalap, kapcsos dolmány, sarkig érő két ujjú palást, magyar zsinoros övvel szorítva: édes atya reménye indul teljesezni. De a palást nyáron meleg, télen hideg, s lehető, hogy benne más gondolat érik, mint ahogy mutatja.

Brassói tanulása alatt már irogatott. Öt hat forintnyi keresete magán tanítási órákból havonként enyhítette anyagi állását; de azért ágya soha nem volt, fekhelye is egy rövid faláda és minden ágyneműje egy avúlt köpeny. Elég, ha keresetéből tisztességesen öltözve léphetett ki az utcára. Hanem volt egy szekrénye, abban Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi és Kis János munkái, és kivált e két utóbbi, mint kedvenc tárgyai tanulmányának. Már ez időben két kötet kézírata volt, melyből nagy ritkán olvasa fel bizodalmas baráti körben.

Az 1848—49 év őt is válságos helyzetbe hozá. Megjelent Háromszéken, Árkoson Kossuth-huszárnak beállandó; de csakhamar visszament Brassóba, hol ő is fegyvert kapott, és indulni kellén, amint tudni való, a székeleyek ellen: „én”, mondá, „a székeleyek ellen? Ez több volna hazaárú-

lásnál, istentagadás!” és elvetette a fegyvert, odahagyta Brassót. — Majd a dolgok fordulatával, 11 évi tanulás után bevégezvén iskoláit, jul.26. 1854. letette az érettségi vizsgát, és a róla vett bizonyítvánnyal, azon év szept. 5-én útnak indult a külföldi egyetemek helyett, hová édes atyja, mint leendő lelkészt óhajtotta, Pestre, hogy anyanyelvét s az irodalmat művelje, jó alkalma lévén „hétfalui” szekerekkel útazni Szegedig, onnan gyalog Pest és Pozsony felé s ez utóbbi helyről visszamenni az előbbire. — 1855. január 4-én Pestről így ír egyik barátjához: „Én kínlódom a persa és török nyelvvel, de kinomat nem váltja fel egyéb kinnál, nyomornál. Repiczky, keleti nyelvbúvár és Hunfalvy Pál, ezek az én pártfogóim; nálok mindennap kedves vendég vagyok, és mily vétek volna, ha ily helyzetben panaszt emelnék létem végett (miatt)!” — Azon gondolat kezdete ez, melyet ki akart vinni, ha él, hogy Kőrösi Csomát folytassa, kinek útazása és kutatásai iránt a legnagyobb mérvben érdeklődött; fáradtságai céljaul tűzvéni ki az őshaza fölkeresését. Már volt is előmenetele a persa, török és szanszkrit nyelvekben. Jegyezzük meg az eseményt, mert ezen időt mondotta ő élete legboldogabb napjainak. Azonban a levél hangja, mely lelkesedésbe vág, elkomorúl és Repiczkyt festi utolsó betegsége alatt. „Repiczky tüdőbetegségben szenved, minek következtében csekélyszámú tanítványai elszéledtek. Én közelebbi ismeretségnél fogva gyakran vagyok házánál, hol a napokban következő jelenetben voltam szerencsés vagy szerencsétlen részesülni. Belépvén a szobába a beteg Repiczkyt pamlagán elnyújtózva s nehéz gondolatokba merülve találtam. — Alig hogy feszesen maga mellé ültete s helyből elővett egy arab munkát francia magyarázattal, fölnyitá, és én belé pillantottam. „Nézze barátom, mikép működnek franciák és angolok és németek a keleti gyönyörű költészet magyarázásában és megkedveltetésében, ők látják, mily szép, mily isteni kincs az. Csak a magyar hanyagolja el, csak a magyarnak nincs kitérése. Tudom, hogy a többi tanítványaim mind felhagynak velem, csak kegyed lesz egyedül az, ki hű marad feltett szándékához, és majd pályámon tovább fog haladni. Ugy-e nem csalatkozom?” — Szavai úgy meghattak volt, hogy alig rebegethém e szót: „nem.” — Erre kezemet kelle adnom, és megkért, hogy távozzam el, mert szenderedni kíván.”

Repiczky csakhamar elszenderedett — örökre és Zajzoni nem lévén képes magát Pesten tovább feltartani, Bécsbe rándúlt, hol 1855 utolsó felében hallgatá a teológiát. Azután felhagyott vele és 1856—59 éveken valami csekély hivatalt nyert a kultusznál, mint a magyar irodalom tudósítója, évenként 350 forintért, hol a magyar könyvek címét németre kellett fordítania. Itt tölte naponként hat órát, ámbár „az én valódi foglalatosságom,” írja, „nem kívánna többet három óránál.” Reménye volt tudniillik e csekély hivatal mellett iskolát járhatni, de a könyvtár igazgatója

ragaszkodott a hat órához; „az egyéb időt”, mondván, „használhatja, ahogy akarja.” Bécs nem volt ingyére, s minden hír nélkül oda hagyván állomását lejött Pestre költeményeiből megélni. És ennyi életgond között is és tanulmányain kívül mi forog a szegény „hétfalui” gyermek agyában! Az a szülőföld olyan ellenállhatlan; és Zajzoni írja barátjához Bécsből; „ha valamit összeírtál a hétfalviakról, légy oly szives és közöld velem. A hegyek neveit is szeretném tudni. Nekem ismét írj, ird meg: emelkedik, iparkodik-e Hétfalu vagy sülyed?” Ugy-e minő fiatal ábránd! Egy évig nem látja szülőföldjét és Hétfalunak addig emelkedni, sülyedni kell? „Kilenc éves koráig”, írja barátja és tudósítóm (B.M.): „nyáron által atyja marháit őrizte, a mély völgyek és sötét fenyves bércek legelőin, és olykor a „Csukás” havasa sziklái közt elterülő szécseken, honnan a szabadság sasaival büszkén tekinthetett ébredő lelke túl a Barcaság és Háromszék szűk határain az édesgető távolba.” Ezt a gyerekekről írják, amott a fölserdült ifjú kérdezősködik még folyvást a hegyek iránt; mert ilyen az emlékezés! Hihető, midőn a „Magyarok kürtje” című gyűjteményét ez időben kiadta, élénken támadott föl lelkében mind ama pásztori hang, melyet a havasokon hallhatni.

1857-ben körútat tőn Magyarországon és Szegeden, mily szerencse volt neki „hétfalúi” szekerekkel találkozni, s általok haza levelet írni, melyben a többek között egyúttal köszöni barátjainak, hogy a „Magyarok kürtje” dolgában közreműködtek. De bírálóit, kik a munkáról szólottak, vádolja, hogy h . . . nt emberek, h . . . túl megtámadták. A „Pesti Napló” nagy száju. „Hamar is megfordította a köpenyt, mert munkámat,” Z. írja „megjelenése után, az előbbi megtámadáshoz képest, igen illőleg érintette meg.” Az írókkal, különösen a szépirodalmiakkal sok baja volt, mire már fölmenetekor mindjárt adódott alkalom. Annyit mondhatta rólok, „hogy önzők, igen önzők.” — Körútjában meglátogatja Pécsét is, hol megint falubelit láthat T . . . barátjában, ki nyomdász vala. Szegedről Mezővásárhelyre, Nagyváradra és Debrecenbe szándékozik. 1859 őszén végre Zajzont is meglátogatja leginkább egészségi tekintetből. Ott akkor épen egy kispapi és egy tanítói állomás nyílt volna előtte, de nem volt szándéka elfogadni, vagy kedve megállapodni. Pestre ment, hol zihálva és háborgva lelé az elméket. Nyugpontja neki sem volt, és visszatért az atyai hajlékhoz csendességet, erőt pihenni testébe lelkébe s mármár azon elhatározással, hogy csakugyan végzi a theológiát, mire nemeszívű barátai, Ottrobán Nándor és Molnár Viktor által segítve újból Pestet látogatta meg. — Vonzotta a veszedelem mint az örvény.

1859. vége és 1860. kezdete a fővárosban tüntetések időszaka lett. Zajzoni mindenütt, ahol megnézték az embert, feltűnőleg részt vőn, s nem kerülte ki a rendőrség figyelmét. Ezen kívül boszus, haragos versei

forogtak a fővárosban, mint maga az országban. Jó volt megtudni, ki ő és miféle járatú ember. A rendőrség ilyenekben nagyon kész, s ha kell, többet is ki tud sütni, mint amennyit kellene, s ez benne a roszt. Ez időben a sok mindenféle tájékozások is röpkedtek innen és onnan tele zúgni az emberek fülét a nyilvános szó helyett. Februárban elfogatott. Afféle gyanús iratot találtak nála, és szeptember haváig a budai vár volt szállása illetőleg tömlőce. Gyakran megújuló betegsége, melyről gyakorta panaszkodik leveleiben, most végkép rá nehezült. Mindamellett kiszabadultával is támadtak gondolatai vállalkozni Olaszország felé. Az akarat megvolt, de a test felmondá a szolgálatot, és a helyett Zajzon felé vette útját, hol szenvedéseit azzal enyhítette, ha elbeszélte. Jó barátai, kiket az Isten áldjon, soha nem hagyták vigasztalás nélkül, de az megint új alapul szolgált mozdulni Zajzontól Brassón át Pestre, honnan szept. 19. 1861. írja egyik barátjának: „Brassóbul eljövén, ami májusban történt, julius közepéig Pesten töltöttem az időt, tovább nem bírtam ott maradni, oly rémséges meleg idő járt.” Lerándult tehát Biharba, a mindszeinti pusztára, élni magányban „csupán a szent, a magasztos, a mindig biztató, vigasztaló és új erőt és életet adó költészetnek.” Egy borzasztó mindennapos hideglelés miatt azonban szept. 3-án Pestre fordult vissza; hol amint egészsége javult, verseit pénzzé tette, mire építhete annyi reményt legalább, „hogy nem hal meg éhen.” — „Ki kell hirdetnem néktek,” írja barátjához, hogy okt. 1-étől kezdve theologus leszek, amely pályáról többé le nem mondok. — Pajtás, vége az ábrándoknak! Az élet komoly, nagyon komoly. Amit oly forró lélekkel, annyi ifjú rajongással reméltem, vártam, hittem — egy szabad magyar haza, ez nincs és tán nem is lesz soha. Minden ember beszél, beszél és ismét beszél és megnyugszik ebben, azt hiszi, teljesítette kötelességét; de hallgatni mélyen, túrni némán, el nem árulni a szándékot, de amellet tenni, készülni, oh erre nem gondol sehál senki.” — A következő 1862. évben február 17-én Váradról írja egyik kedves barátjának: „Borzasztó sokat szenvedtem Pesten a télen át, mindig beteg voltam, keresni nem tudtam semmit, majd elvesztem, mint a legélhetetlenebb kutya. Most kissé lábra kaptam és oda is hagytam az istentelen Pestet, hol víz, levegő és étel nem egyéb méregnél.” Panaszkozik egyúttal, hogy hazáig nem mehet s Váradon marad, míg az úti pénzt kicsinálhatja. A fél évre már be volt írva a pesti egyetemen, honnan bizonyítványt kapni elég leende. „Nem törekszem nagyra, a lemondás embere lettem. Szeretném magam Hétfaluban valahol meghúzni, akár mint igénytelen tanító, vagy segédpap, akár mint jegyző, vagy segédjegyző. Ezért édes barátom, ha van valahol hely, törekedjél, hogy az nekem jusson. Hozzád, vagy melléd is szívesen beállok segédnek, még pedig azon föltételek alatt, melyeket te szabsz nekem.”

Az életirat, mint az élet maga, e sorokkal vége felé jár. Kevés idő múlva, minden erejéből kimerülve visszament Zajzoni a kedves Hétfaluba, s fekvő beteg lett; Papp László türkösi jegyző házában lelt enyhülést, ápolva minden gonddal, szivességgel, ami jó baráttól telhetik. Néhány napot mozdulatlan tölte. Köré sereglett ismerősei, barátai látták s könyezték a nemsokára elenyésző élet utolsó küzdelmeit. Türkösről haza vitette magát Zajzonba, hol még négy hétig szenvedett, s nem tudott meghalni; hanem kívánczván a brassói bolgárszegi kórházba, itt lelte halálát két nap múlva, máj. 15. 1862. A brassói magyar hölgyek koszorúval ékesíték koporsóját, s „nem vala szem, mely ne ejtett volna könyvet a barcasági magyarság ily roppant veszteségén.”

E nagyjában körvonalazott életrajz merő tárgyilagosan tartva, nem egyéb kulcsnál Zajzoni költészetéhez, Most már tudjuk, honnan vette legtöbb költeményeihez inspirációját: a gyűlöletből. De ez a gyűlölet nem a természet mostohasága volt, hanem a körülményeké. Rá is el lehet mondani: hazud [!], még van hozzá reménység; tud szeretni, mert tud gyűlölni. Zajzoni valósággal úgy fogta fel a hazaszeretet magas erényét, mint szoros kötelességet, melyről isten, ember előtt ő rajta fekszik a felelősség terhe, mesébe menni át, mint Mucius Scaevola, elégetvén egyik, s ha kell a másik karját is teljesítésében. Barátai tartják róla, hogy sírhalm fölé oda lehet írni, mi a zsoldáríró szerint fejeznék ki' jellemét, „megemészt nagy szerelme hazámnak.” Így Zajzoni példány; példánya a kétségbeesésnek, mely hogy mily rettenetes állapot, mutatják kísérletei mindenre vállakozni, ami tőle szabadíthatna. Vegyük ide, hogy lelkészi hivatalra intézett kilátással, mely a nyugalom és hagyományok hivatala, minden lépésen átellenes oldalra sodortatván, a lemondás és rajongás közé eső kinokat kelle kiállani.

Különben költészetében merész, vad, szókimondó, féktelen. Bizonyos felszabadultság a föltételes „ha” segítségével nagyokat mondani jelenti az elmélkedés ifjút, mint a *Kordalok* közt ezekben: *Hogyha e föld minden erdejét és Hogyha lelkem fölleg volna. Ha minden dühös gondolatomból (Börtöndalok)*. Így ítélhetni a dolgoknak nagy mértékre viteléről: *Óriás pohár e világ. Ez a világ rémítő nagy színház. Az ég főnragyogó lovagnő.* stb., minők Lisznyaiban, Petőfiben is az erőködés emeltyűi, s a tehetőség illúziói. Zajzoni különben is szereti az illúziót. *Tinódi Sebestyén feljajdulásai a török időkben* (Kordalok I—XIII.) hazai panasszal, de mai, vagy legalább 1858—9-diki epével csak célzatos eltakarásai alanyiségának. — Tinódi soha sem mondhatta volna, hogy a sok bal körülmény között „a magyarok istene kétségbe essen”, hogy a föld már sok csatát vívott, dísztarajt is kapott érte, s Magyarország, e dísztaraj, illik a föld hős mellére.” Hasonlóul ilyen célzatos eltakarás alkalmasint a *Börtöndalokban* Káptán

Georgios, albán főnök dalai török fogságban (I—XXI,), rendkívüli elkeseredéssel: „halált a fejére szultánnak, pasának” stb. felkiáltásokkal; ilyen a „nápolyi költő a nápolyi katonákhoz” és a „nápolyi fejedelemhez:” mutató nomine; hegedűszóban szép mese. Ugy emlékezem, hogy a németek közül Herwegh költeményeiből (*Gedichte eines Lebendigen*) tett rám némelyik afféle hatást, minőt Zajzoni versekből sok. Herweghnek is voltak csudálói, és a *Kordalok* igen rövid idő alatt három kiadást értek.

Eltérve a mérges gondolatoktól, melyek költői numerusát, nyelvi zene helyett kígyósziszegés, vagy a fogak csikorgatása teszi, van néhány igen szép költeménye Zajzoninak. A *Börtöndalok* közt is találni olyanokat, melyek nem vonatkoznak a börtönre. Maga mondja e dalok elé bocsátott előszóban, hogy „régibb benyomásokból” keletkeztek, mint vigasz a fölújított emlékezetben. *Humorisztikus verseit* börtön nélkül is írható. Ezek szintén meglett állapotok festései, nagyon sikerülve. *Az édes anya, Aba dalnok, Az élő halottak*; gyönyörű mind gondolat, mind kivitelre nézve. A börtönre vonatkozók között méltán legszebb: *Itt fekszem némán, csöndesen*. Anyját képzei a költő, mintha szellemként lépve jőne hozzá ily szókkal:

„Ne csüggedj, édes gyermekem,
Viseld te magad emberül.”

Megint ily vonatkozású, de mély fájdalommal vegyült és elmondott dal ez a tizenkét sor:

Lángoló tűz az a börtön,
Én egy darab nyers fa voltam,
Lassan égtem, lassan fogytam,
Bajtársaim nem vádoltam,
Ha vallattak, nem vallottam,
Ha más vallott, én tagadtam.

Mégis holmi áldott fiu
Azt a hirt terjeszté rólam,
Én árultam el a többit,
Roszat mondtam, roszat szóltam. —
Hiába, én szegény gyerek,
Mindig ilyen ternót nyerek!

Ugy-e nyomoruság legnyomorúbb képe, a szenvedés romlott morálja! Engedjünk annyi helyet emlékének a magyar költészet történetében, mennyi azon időszakot illeti, mely akár soha be ne következett volna!

A *Függelék*ben helyeztük el Erdélyi Jánosnak minden olyan kéziratot, az irodalmi tanulmányokhoz készült jegyzetét, töredékét, vázlatát, amelyek segítették a tanulmányok előmunkálatait, illetve variánsok voltak. Ezeket az írásokat természetesen csak abban az esetben közöljük, ha formájukkal vagy gondolataikkal kiegészítik az író korábban megjelent tanulmányait vagy pedig betekintést engednek a felkészülési munkába, a műhely titkaiba.

Mint a *Fontes* előző köteteiben, itt sem készítettünk a *Függelék*ben közlésre kerülő szöveghez jegyzeteket. Az eligazítást azoknak a tanulmányoknak a jegyzetei adják, amelyekhez ezek a töredékek, vázlatok stb. kapcsolódnak. Mint korábban, itt is megadjuk az egyes írások lelőhelyét, az ET egyes köteteinek számát, illetve a lapszámokat. Az eredeti helyesírást megőriztük. Az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó „függelékek” a főszövegben adott tanulmányokhoz igazodnak, megtartva az időrendi sorrendet. Kivételt képeznek az 1863-as tanulmányok — *A legújabb magyar lyra* — vázlatai és jegyzetei, amelyek az itt közölt sorrendben keletkeztek, más sorrendben kerültek azonban feldolgozásra. Ezért ennél a résznél megtartottuk az eredeti rendet, függetlenül attól, hogy a tanulmány részletei, illetve a „hölgyírókról” vagy a Zajzoni Rab Istvánról készült cikk mikor jelent meg.

[VÖRÖSMARTY MIHÁLY MINDEN MUNKÁI]

Zalán futás[!]

Panasz a régi dicsőség letűnése miatt. Segítségül hívás a haza gyermekeihez, hogy hallgassák meg szavát. Ellenben a régiek, illet nem kérve egyenesen az istentől kezdék, előre mintegy fölteve már a nemzet fogékonyágát. (4 lap)

Zalán bágyadása, s a magyarok feldicsőítése, tehát hősi és gyáva egymás ellenében. A gyávának képzelt Árpádhoz követül Kladnit küldi, Reánnak volt fia s gyöngülvén — késő vénségén bölcs bátor békekövet lett. Azt mondja, fenyegetve szóljak-e a győző seregek urának. Zalán szinte bánta már a fenhéjazást, mikor jó Sthenelos Kostavári követ, hogy segítség jő délkeletről, 7. lap.

Kladni elindul Árpád tábora Zagyva felé. Hol a seregek közt álla Árpád egy kis domb tetején. 8. lap.

Kadosa és Zoard, szép arcú Hülek gyermekei. Hülek el van temetve Tanaisnál, kardja fejénél, lábainál rézpajzsa, dárdái körüle. —temetés—

Elül jó Kadosa- 9. lap és utána Zoárd; ezután Kund, a haragos Csörsszel, 10. Utánok Bojta, végre Und, hajdan katonája Ügeknak. 11. —had rendezése—

Eddig a fegyverek leírása mind különböző, de nem ragadja meg a figyelmet, mivel igen hosszú. —fegyverek leírása—

E táborjárásban lelte Kladni Árpád seregét. Árpád kijelenti a *szabad szólás iránti türelmét*. 12. lap. —elv alkotmányos—

Magyaraink rá zúgnak a követre, mint fene kölykes oroszlánok; Árpád csendesesen méltósággal izeni, hogy ő *mint Etelének unokája* igény után s jogosan fog hadakozni. —történeti öntudat—

Szép leírása Lehelnek 13—14. lap.

Kis Bodor, gyermeki beszéde nincs tanulmány után, hanem igen alkalomhoz mérve.

Szömmér, Hajna Huba leányai. 15—16. l. Alulról nyolcadik sortól kezdve elmaradhatna 6. hexameter, mely Hajnal gyermeke fegyvereit írja le.

Így szól Hajna Etéről: 21. lap.

„hős karjával megnyomja serényen
A dúlásra jövő harcoknak enyészetes árját.”

—saját erő a nyom szóra—

Meglepő, hogy a csendet, zajt Vörösmarty többször hasonlítja vész nélküli tengerhez, például

Mint a csillapodó tenger 6. lap

Valamint a csillapodó vész 9. lap

—tenger igen sokszor—

Szélvészek előtt szaladó vad tengerek árja, u. ott

Sok hasonlat a vízről: „vizarként szélllel elönték / A dobogó nagy tért.”

Árpád katonái: 8. Lába sebes szélvész, keze villám 9. lap

Negatív képek: amint leírja Hülek sírját Tanaisnál: Ő (fegyvereit a sírban) meg nem zördíti kezével, nem örül szeme, nem hall ő, alszik örökre. Halál a nemlét hazája.

—negatív szellem—

Szél, vízről véve ily képek is: zúg a tábor, rohanó csapatok.

Leírások: a fürdő Hajnaé 18. lap.

bő teremim, mint a víz habja, fehérek 21.

Csendes lesz palotánk, mint a vész nélküli tenger

—ismétlés—

Estvére:

Szomorún feketednek az ormok 2. és 22.

Kis Bodor amint leírja Hajnának Etét 23. lap. Az egész leírás hosszú,

Mindene nagy: vasa nagy, dárdája nagy, ő maga is nagy. Az egész helyett elég volna

—főlösség—

A régen kínnal rejtett sok gondolat ébred

És az ajak bíbor küszöbét érinteni bátor. 23. lap.

Itt szó jó-e az ajakra vagy csók?

Megszaporítod

Örömet, mint záporosó a csermelyek árját. 24. lap.

Mond Huba Hajnának.

A kép igaz, de nem szép.

—nem tiszta kép—

Ete

Titkos búját még érzé, de kevély vala lelke.

Büszkébb a bűnül, büszkébb a gyáva panasznál. 26.

—ez nem jó beszéd—

... komolyan még rajta (kardon) borongott

—ellenmondás—

A vad enyészetnek szikrája, 26.

A fiatalságnak szép napjai, a gyönyörű kor sat.

—idézendő—

A 27. lapról idézni 5 hexametert.

Haj! kipirul majd

A hajnal, de sokan nem fogják látni világát. 28. l.

—negatív—

A tenger dühödő szélvészit hozva magával ... Zámir 28. l.

Mint a tengernek két szörnye, vának erősen. 30. l

—nem rossz!—

Hajnalodik; de fejtét ez már (Zámir) nem nyújtja feléje, 30.

—negatív—

Huba és Zámir *harca is nehézkes.*

—nehézkes, negatív—

Hol ... (sírban) ... *nem látni sugárát*

A napnak, se telő holdnak nem hat le világa. 31.

Nem látod serdülni mosolygó gyermekeinket.

—E vers gyöngé—

És nem örülsz velem arcaikon. u.ott

Az első ének tartalma ... , Megválnak a bolgár és magyar seregek leírásától és vissza megy Bodrogközre, — Digressio — hol Huba lakott, Szömér, — Pudentia, Aurora, Crispus — Hajna és Bodor atyja. Hajnának egy tündérrel találkozása, ki tőle szerelmet kér, de a

lány ragaszkodik Etéhez, ki Undnak fia. A tündért elveri a Hajnát kereső Bodor kiáltozása, ki megmondja, hogy őt Ete keresé. Ezután haza mennek, össze gyűl Huba családja és Ete. Benézünk Huba lakomájára, hol Huba dalosa egy történetet zeng Hubáról, mint vette vissza Szelemért Zámirtól. Mire Ete átmelegülve szinte fogadja, hogy ő is nagy dolgokra törekszik, és elmegy szerelemmel a háztól. —első ének teljes és tömött—

Második ének

Megnyitja szép leírása az álomi jeleneteknek 33 lap

Bolgár sereg leírása s vezéreié 34—35. l.

—Rettenetes Viddin—

Görög seregé s vezéreié 37 l.

Emlék a régi görögökre 37. l. és visszatérés a magyar képeinek főtéséhez —ellentét—

Leírja előttünk a seregek menetét, miből semmi sem marad eszünkben. Leíratik rohanása, termete, kisebb, nagyobb. Legjobb leírások egyike: *Csomaé* — Csorna jellemzete, kiélesített — 34 lap. —portraits-k—

Vörösmarty leírásai többnyire portrait-k felfogva egy mozdulatlan ponton, melyből semmi egyéb nem jő ki, elevenség nélküli.

Elmúla dicső korod, sat. 37 lap. Mit csináljunk az *ik*-es igékkel.

Nincs valami képzeletigázóbb, mint a katonai egyformaság. Ha nem lett volna még eddig feltalálva az egyenruha, bizony mustraul szolgálhatna rája. —ereje, gyöngé oldala—

... Magasak mint szint' a spártai Hermes;

Mégis legmagasabb Hermes: 39 lap.

... Heliodóros

Potrohos és alacsony; nehezen piheg —Szép játék, vivő a képzelődést, testi leírások—
Antipaterhez igen jól vagyon adva neje, ki csatákra kíséri férfi ruhában. Itt már egyszerre van elvetve mag, miből valami várható, miből cselekvés vagy eset hajtand ki, itt következik valami. — Antipater jól behozva új digressiónak —

Majd nyolc lap a sereg jöttének leírása, 41. lapon végződik.

—hosszadalmas—

24. Ármány áldozatot kíván, 44. A táltos (Darvas) fölhívja áldozatra a sereg ifjait. 45.

Itt talán legjobb lett volna sorsot húzni, mint elhallgattatni az egész sereget, s ekkor állítani elő Etét: 46 lap. — fátum és szabad akarat —

Ete megáldozza lovát. 47.

... ami ezerben nincs, fölgyúla szívedben

A nemesebb bátorságnak szikrája, ...

Mond a táltos Etéhez, ki magát elszáná áldozatra. 49.

Laborcán, ki a magyarokhoz átszökött, vagy a győző Álmost követte 50.

... Seregektől járt seregekhez,

Bellira halála után, kit elhagyott. *Akar lenni áldozatul Ete helyett „a népért veszni”*

51.

Uti Lehel ...

—ez jó, de nem ellentéte Etének—

... alacsonb termete, 52.

Például ily leírás: ő szereté az eget, hűséget, állandóságot, azért kébbe öltözék; mert ha csak divatképet nem akar írni, szükség, hogy a ruha jellemet fessen.

—jelentés nélküli leírás—

Másik lángoló ifjú választja vöröst stb.

Reng a föld alattok, döngeték pajzsokat

—Dalamér Hábor szeretője—

Amint a magyar seregek kelése leíratik

—reng a föld alattok, ez sokszor—

52 lap. Távolb fölkele Bors 33. Csupa kápáskodás. Oly lassú kelés, mintha mind-egyik hosszasan tartana toilette-t. Igazi ironicus festés, hogy a magyar ember nehezen tud készülni.

—Lassúság a hadiakhoz találó!—

Bulcsu zászlója leíratik. 54. lap.

—Szép a zászló leírása, de sok—

Ha időt érdemelne és helyet, ki lehetne mutatni, hogy a sok és sallangos leírások túlságig vivék.

Harmadik ének

Jó elbeszélői hang, mert az egész második ének olyan, hogy alig lehet olvasni, s akkor érteni. Harcok leírása 58. lapon kezdve, folytonosan, és minden pihenés nélkül, oly híven, mintha igazán portraitírozni akarná az egész sereget egész a 75. lapig. Mi jól esik a 63. lapon az a kis párbeszéd Izacs és Edömér közt!

—Ismét hadleírás!—

Hasonlatok általában gyöngék, mert az effélék, megy mint a zivatar, villám, szélvész nem épen régiek és szokottak, hanem igen sok mindenre visszavihetők, jellem nélküliek. Virgilé. Talán ezekben volt Tasso legerősb valamennyi epicus között.

—nem szabatosak—

Antipater neje 66. lap. Megnyitja Laborcán stb. Még eddig egy hős sincs úgy kiemelve, hogy csak remélhető is volna az egység e műben. Szörnyű democratai epos. Mind egyforma.

Ki epost akar írni, előre barátkozzék meg egy nagy aristocrata gondolattal.

—aristocratai nemesis—

Bogács Laborcán fölött:

Itt idegen porban temetődöl . . .

. . . s nem fogják sírodat a bús

Hölgyek szép szemeik nedvével elönteni, . . .

Nem egész, nem teljesek a hasonlatok, mint például Virgilnél, vagy másutt. Például:

. . . valamint mikor a magas égre

Fölleg emelkedik, és szép fénye sugárit eloltja,

Úgy beborul szép hősi tekintete . . . 40. lap

Már itt a *magas ég* után egy *fenkölt* homlokot vár a symmetricus ízlés, az *architectonicai* szem, épen úgy mint ablaknak megfelelő ablakot az épületen.

—jó megjegyzés a hasonlatokra—

Mintha veszett sárkányt szemlélnél a magas égen

Éjjeli felhők közt száguldani lángos agyarral:

Úgy rohan ez, . . . 41. lap

Már most találja ki az olvasó vagy műértő a hasonlatra visszanyúlható mozzanatokot, mint ki szoktuk találni épületben ha például egyik oldalon 10 ablak van a másikon pedig kilenc.

—ez is mint amaz—

Hadur azt mondja, hogy nem hal meg, aki hon javáért veszni megy 41. lap, és erre

. . . legott bátorság gyúlt lelkében Etének. 42. lap

Tehát eddig nem vala bátor? Miért tette ki ő magát áldozat elé? Nem lett volna e jobb félénknek fősteni a hőst, de bátornak az után, mikor meg kell vala lenni, például, ha rá esett volna a sors?

—Nem látjuk előbb a kényszerűséget, tehát mi volt oka Etének, ha még bátorság sem, hogy elszánja magát?—

Hábornak mondatik:

S nincsen erőd ... 42. Negatio.

Oh de te nem zengesz többé, hadi küрте Lehelnek! 42

—Negatio—

Csorna megbájtoltva Antipater hölgyétül, mikor Laborcán fölnyitá sisakját, tervet csinál elragadására. 46—47.

... veszélye

Húzván őt, mint húzza vízár a könnyű hajókat. 78.

—jó kép, új és igaz—

Csorna elveszti Antipatert és neje is elvesz. 82. lap.

Negyedik ének

A megriadt juhoktul vesz hasonlatot, igen jól egész képet adva, de csak az kár, hogy a bolgár seregen könnyű volt és semmi dicsőség diadalt venni a magyarnak. 85. lap.

—Ha juhok?—

De már miért van fölösen megint és miért van oda vetve a *parton alvó*, van-e valami hasonlat Viddin és a parton alvó közt?

—egésztelen kép—

U.ott. Ha írja, hogy Viddin a veszedelem szélén áll, akkor igen szép a parton alvó. Midőn így észre vesszük a hiányt, ne higye a költő, hogy hát az észrevevés kiegészíti a képet.

—Mert látni akarunk.—

Tartalom: Viddint nagy szégyene marja vesztett csata miá. Philó, féltvén, hogy tábora megbomlik, dicsérni kezdé Viddin, de reá Notaras szigorú feddőző megjegyzéseket tesz Viddin és Philó ellen, amiért az Csornának kész volt befogadni tanácsát, hogy Izacs, Antipater és neje is oda vesztek. Majd jó Lamias, Antipaternek fogadott gyermeke, s Csornát kiadatni kéri, hogy tetteért lakoljon.

Mivel

Antipater sírján kell néki elesni kezünk közt.

Adjátok ki legott;

De Csorna ellent mond és védi őt Viddin, de akit lepirongat a feketés Schedios. S rá

... zúg az ostoba népség, de fejedelme lecsillapítja őket, és

Szégyenlette Philó, hogy meg tudja rendbe bomolni.

Halált ígér mindennek, ki parancsánál mer tenni különben.

Ekkor megtér Kladni, ki szomorító hírt hoz Zalánnak Árpád hadairól, s javasolja, hogy fusson az ősi telekről, mert imé már jó az ellenség. Zalán keseredve fakad ki, hogy még ez ősz ember is csak keseríteni jó, és inkább hajlandó veszni, minthogy valaki sírjon előtte; mire parancsokat ad, hogy gyűljenek össze vitézi.

Nem sokkal ezután megjő ellenében a magyar sereg. — Nemzetnek több éposa nem lehet egynél. — Leíratik röviden a jövet, s istenes Und indítványozta, hogy a múlt csatai elestek takaríttassanak el. — Talán innen neveztetik Und istenesnek. — Kund a temetés ellen van, most, de szóvitát eldöntöte dicséretes Árpád, s többek közt elküldi Etét is a temetésre. Ez sátorában Hadúrra emlékezék, adván neki hálát, hogy életét megmenté, s egyszerűsmind búsul, hogy újra ki kell Árpád harcából maradnia. — csatájából — Hítta magával Csongort. Aztán alvék s látá Hadúrt.

A seregek más napi csatára készülnek. Bors tova járva, egy szarvas ünöre akad és megnyilazza. A szarvas szép hölgygé válik és csalogatja Borsot. Hegyi tündér. Hadúr meg-boszulja mért csalogatá a vitézt.

Árpád kis halom ormán áll. És Zalán észreveszi őt s megkérdezi Kladnit, ha ez Árpád. Kladni igenli, Zalán haragszik, mert igazat mond. Ő imádta Hadúrt, a kis halom ormán. Azután vendégséget ütének,

Dallal hadd múljék a nyugtalan éjnek unalma.

Ötödik ének

Tartalom.

A nép hallván, hogy alsó tájra ment a fő tábor, s feltámadt a Bodroglközön maradt magyarok ellen. Jókor fut el Huba gyermekeivel, de Hajna elvész, lerogy fájdalmában s utána küldi keresésre hű Szakadárt. Hadúr megszánya szenvedéseit reá küldte az Álmot, mely leíratik ugyan, de az mi kimaradhatlan volna benne, a mák, kimarad.

—Mindenütt így füstetik.—

Szép aranyos szegetű szárny . . .
Hosszú setét hajait hamuszín koszorúja 106 lap

Nem ad képet az álomról.

—Az álom jellemtelen leírása.—

Több és szebb az, mi álmi látásokról elmondatik u. ott.

Ezalatt Ete és Csongor elmennek a halottak temetésére, míg ők a halottak közt járnak, megvillan az éjjeli fegyver ellenségé; de ha sokan jönének cselet gondol Ete, s társait a holtak közé fekteti, (111 lap.)

—jó hadi csel—

Maga pedig a Csongor által gerjesztett tűznél a testhalom tetejére ül. Rohan hozzájuk az éji csoport. Itt egy éjjeli ütközet leírása, de igen *meddő*, hol megmondatik, ki és kit ver le.

—mellékczata, az éjjeli ütközet 113—119.—

—meddő, mert nincs fölvive egy [. . .] ségig—

Zalánt két nője Ino és Melitta egymás ellenében féltve kérik, hogy menjenek el innen a harci mezőről valahová nyugodni és elmennek a Duna partjához a had hírért bevárandoók. 123.

Ekközben a győztes sereg áldozik Hadúrnak. Nagy tűz halmos farakásból. Megtöltik a hősök vízzel serlegeiket s egyszerre beöntik kupáikkal együtt a tűzbe. 124.

De moraj támad, az áldozatra szentelt barmok közül egy elszabadul. A táltos szarvon ragadja és agyon üti, s megáldozza Hadúrnak, mondván, mint a rómaiak mikor malacot áldoztak ilyenkép, hogy így essenek el ellenségeik is. 125—126.

Rettenetes lett most az imádság! Mily szép lett volna itt füsteni azon gyöngédséget, mikor az erős katonák imádkoznak. 126.

Mondatik, hogy sehol nincs ily szörnyű moraj.

—Bepillantunk a keleti két feleségűségbe.—

—áldozati szokás—

—Baljóslat, ennek kimagyarázása s megfejtése. Rokon a római malac—

—füsteni azon gyöngédséget — jó megjegyzés—

Hatodik ének

Apor és Habilán esetök, amaz elfogatva Bendeguz serege által megöletik. Ekkor Csatár bosszúért rajta üt és leveri. Kárel könnyezte Csatár esetét. —Digressio—

Újra jó Lehel éneke: Ügek és Huron párviadaláról. — Festetik továbbá Hajna sorsa, ki eltévedvén atyjától, azaz leesvén a pallóru, Bodrog hajjai által viteték, hol egy kis Tündér nemtő őrizé, a *Szellem* anya gyermeke. Majd jött a délszaki tündér, ki Hajnát fölbreszté, de csak vesztére gyulladt szerelemre iránta.

—Csak egy percig sincs bennünk kétség, mivel azonnal ott terem a *machina*.—

Ekkor eljött a tündér ló, Tomboli, mely őt a délszaki tündér parancsából Etéhez vitte, ki végezvén Csongorral a temetést, hol Hábor, Laborcán, Tarcál elestének, Bodrog partjára kíséri nyugonni, s itt újra találkoztak.

—A ló beillik a képzeletbe, népi.—

—Szép találkozás.—

Hetedik ének

Harci leírás, az egész. Eddig még a leggyöngébb, kivéve egy hadi cselet, vagy cselfogást, melyet Árpád rendele, hogy több oldalról támadhassa meg ellenségeit.

—Szélvész kergeti a zúgó tengert, neki fekszik egészen, 144. lap—

—Aeneis.—

Nyolcadik ének

Csata újra. Leírások:

Perionnak bal szeme fényét érte a dárda. Lehel

Kirántotta rohanván

Állban üté. 187. lap.

Lükaonra rohanván

Vállban üté. 189. lap.

—Ossa vidéki Philo.

Ossa vidéki Timon VIII. 190.

Szép nevek: Hajna, Jóla 199. lap.—

Folytattatik a leírás, harcé. Kadosa és Schedios harcaik, aztán Viddiné. Mikor már hanyatlanék a bolgár sereg, Preheszka 202. lap. szól Zalánhoz, hogy ő többé nem állhatja meg harc nélkül, s megy merre szeme viszi. Végén egy csata Ármány és Hadúr közt.

Méltó jobb harcra, mond Kadosa Schediosnak, 200. l.

Kilencedik ének

Visszatér a költő Hubához, ki Szakadárt elküldé Hajnát keresni, de nem lelé meg, Huba még aludt az égi álomtól, mikor visszatért. Mikor kiáltozná Hajnát, újra pórok törnek reá az erdőből, kiket már kétszer vissza vert. Tüzima, Elem, Csákány jöttek védelmére. Szakadár alig tarthatja fel őket. Ekkor jó a temető had: Csongor, Ete. Ez utolsó Tomboli által elküldi a hegyre Hajnát,

... s a szigeten zajgó népségre ütöttek

s végét szakasztja a bajnak. Hubával találkozik és megmondja, hogy Hajna mentve. Hajnát ismét lehozza a tündérlő, és tőle elbúcsúzik, s kéri, hogy tartsa meg a tündér aranyhajszálát és ha szükség lesz rá

... Délnek tájára lobogtasd.

—Szép 219 lap, mikor Csongor sebét Hajna és Szömér kötözi,

... és a bajnok megöri sebének.—

—Második mellékcsata *pórok* ellen.—

Tizedik ének

És nem lesz, ki dicsérhessen, ... 235. lap.

Sokféle értelme a *nyom* szónak, például:

... az erőt nyomták bizodalmas erővel. 239.

[ET, 4. köt 74—77. levél]

[KISFALUDY KÁROLY MINDEN MUNKÁI]

Stúdiumok Kisfaludy Károly minden munkái bírálatára

A történetírás új fordulata, miszerint a nemzetek életébe az által hagy legmélyebben bepillantani, hogy szelleme termékeit mutatja fel az olvasó világ bírálatának.

Kedély és szellem közti különbség. Eligazítása azon kérdésnek melyik volt több Kisfaludy K. munkáiban, s ez után elhatározni, hivatása minő pályae volt leginkább s előkelőleg.

Jean Paul: ifjú embernek jobb egy jó hivatal, mint egy könyv. Katonaság, lovagiasság. Hölgyek iránti figyelem. A szellem divata, kelete, „Aurora”. Formákkali bánás könnyűsége.

Első verse: *A szerelem* — éleng, teng helyett, általános phrasisok, locus communisok, bátortalanság, vagyis bátorság az elismert becsű igazságú tételek hajszáli finomságain; sem forma sem gondolat nem új. — Ilyen „a remény” is. Legszébb strophája: Mert elhagyva e világtúl azt a reményt táplálja, hogy könnyeit a síron túl Egy jó angyal számlálja. Végső stropha utósó fele: tartandó úti költsége e zárandok életnek. — *Themistocles*. Hol eltörtetek a nemzeti szokások! *A vándor* teljesen Sándor mértéke, ríme, modora. — *Az Eltökéletben* szilárdság, jellemerő szól. 11—12. *A kedves sírjánál*. Szinte Sándoros, de változatosb formában. *Éjjeli menyekző*: bájkörében, nem poetai. *Az éjjeli menyekző*, a *Kísérlet* csak rím-ben költözék. Egyébiránt prósa. *Az élet korai* — éleng, éled h. — Nyugtató, még mind úgy írvák, mintha lexiconból kerestettek volna ki az egyes szók. *Az élet és phantasia*, melyben a pusztá mérték, habár rövid sorokban, szabadabb menetű, mindamellet sem ment e hibátul. „Meredve néz — A holt világra sülyedte árnyai kísérve rezgetik.” Emlékezhetünk mindnyájan mikor írni kezdénk, ha valahol egyes jó szép tetsző szó tűnt fel, azt minden áron igyekvénk befoglalni sorainkba. Ilyenek a *fájló*, *döbörög*, *borzanás*, *lihegzének*, *zsengedőt*, *fenten*. E szavak pusztá szükségből, rím-szükségből használvák, bennök nincs a nyelv organismusának vérbül forró bírása. A művészi tökély *góg* szemmel nem szok ítélni; — *mordonkodik* (13 l.) *elbódulhatunk*, eltévelyedhetünk h., az épen költőitlen kifejezés *bájkörében*, a kir épen nem illik poesisba, kivéve ha szépen fűzetik más szóval, mint lejt. *Komordan* (31 l.), *vonszogat* (31. l) küzdell.

Lantos szerelme, összeolvadás nélküli, mondhatnám szónak szóhoz fércelesével készült vers. E darabot jó lesz taglalni.

„Az égi szűz bájtegzét nyújtja néki,
S tavaszt lihegnek lelkesült vidéki.

Idő (tempus) vegyítés: előbb jelen, *népesül*;

S imádtan a hívet, kiért hevüle,
Kies virányokon lepdes körülle.

Honvagy (32—33 sz.)

De ah sietve tündérképe illan
Midőn a déli nap halmára villan.
S dicső felséggel a nagy térre száll.

a gazdaglét öle; a földi szépnak büszke lakhelye.
Borongva járdal kérkedő vidékin (kinek vidékin?)
Az élet telje bár gyönyörre inti — mint jelent itt az élet telje?
Kényén röptve ösztönárjait; ár és röptés!

Az élet (gnoma)

Míg tavaszunk zöldell, ezer indulat edzi fulánkját,
Megbékít az idő, akkor az élet iramt. — Nyúl veszedelme elért.
Büszke lemondással tűrd a lét annyi hiányit. — Mi a lét hiánya? (34)

37. lap 22 epig. Mert tüze lángjától reszket az életerő.

25. epig. Tiszti bilincsben utóbb csalfénye nem önti sugárát,
Élte szűkén küzdell a hideg élet után. — Ezt sem értem.

35. lap folyamodjon ék h.

33. lap felhőket köszönti, köszönt h.

38. lap Epistolában: *Latánt kövesd, kövess* h.

Vigasztaló dal, helyes.

40. lap dell képzők: küzdell, éldell.

Remetében: vete mikor a többi mind jelen idő.

Egykor így — vész *dúl* körüle
Reng, szédül s a mélybe düle.   időcsere

42. *Tűnő életkor*, ebben is benne van a kör szó. Benne csak két sor látszik erőltetettnek.
Pályám mindig magányra tére. S a küzdő sokba telt.

A magányos sír vége érthetlen, kinek a sírhalmára, süt és zajlik a napsugár.

43. *A jövevény* igen jól van írva.

44. *Mohács* . . .   a zordon enyészet

Vad diadalma jelét robogó villámival itten
Honni vitéz seregink holttetemikre süté.

Száguldó paripák vas szegű körmök (me) alatt.

Grammatica!

45. *Vergőde* Lajos, hanyatla erőnk, Félhold kérkede, új nap fényle reánk.

45. Olaszországban: Hol sötét erdők hegyette.

46. Hajnali kellemű fény, e h. hajnali fény. — sugárt hint, mellyen az ifjú remény fellegi várat épít. Az egész dal igen vad és esetlen hóbort.

46. *A csapodár: harmattól* a rózsza édesb lángra *gyúl*. Báj, kéjkör, kény; *lét élet* h.

47. szavára, sugára, oltalmára; pattan, csattan. Ha mindjárt nem értjük is, mint lehet „*a törökre csattan!*”.

A csatázók vad zajára
Minden szikla elmordul

Talán elmorogja magát, mint eldördül

Az enyészet zordon váza
Sasokat gúnyolva rázza

Ez is csak clapantia

Messze csöng az éles vas.
S elbámulva fellengtében
Néz alá a büszke sas. clapantia

48. *Lángözönben a vár*, ez nem jó, mert a lángözön már magában egyszer átvitt értelemben. Legföljebb Metalapsis (?).
49. *Mint a szálló nap sugára*.
Lebben szét a földi pára
egy alak szívja be vonásait. A dicsőnek életén.
51. *Az ohajtás volna szárnyam! Még eddig legszebb.*
53. *Erzsébet*: Büszke hatalma jelét messze időkre füzé.
54.
A vizionérvés égi sugára,
Hintve reánk a lét bájlóbb tartalmu világát.
Minden földi öröm kéjzönébe merít.
55. Pontyi szerelme. A parodia jobb mint az eredeti.
56. Hány bajlódik szerelmével. néz, szalad, *int*, áldozik; minek itt az *int* szó?
57. Az alkonyi dalban sok füstés, melegség.
- 58—62. a Xeniak parodiák [. . .] helyesek
- 62—67. A két hajóst értettem, de célzásit az ifjabbal nem.
67. *Budai harcjáték* helyes.
70. *Eprész leány* — Oly édesen *esdik* az ifjú
Adj bút, de maradj! nyerek azzal is én,
A bút is öelve körödnék egén.
Leszögzí a feldagadó szív — Mi ez?
Elválnak 'epedve s a végbúcsúszó
Csókvillanat s mélyen a *létbe* ható.
Úgy *képzí*, képzeli helyett. *Lesengve!*
Lebbel lebel h.
Így ömlik a szűz nemes érzetiből
S elillan az agg s *köre* nézti elől.
Hosszas hosszas előadás az eprészleányé; a mese egyszerű, vajmi idylli. Kisf. K. románcai dialógok; ez megegyez a magyar népi szellemmel.
72. lap *Szebb létre* virulsz fel az álom ölén
Eszik az ifjú. — *Leánybu-*
73. Csalódás, a nap fénye és csalogány.
75. Második sor: hadd nézzek én szép *arcádra*. — *arcodra* vagy *orcádra*. A népdalok általánosan első rangban állnak lyrai művei közt.
- 90—91. Bandi csinos néprege.
92. Az álmatlan király dühe ráfogott.
93. Egy szó: *Szebb világba lobban által lelkem*.
93. Bájcsereben, az az bájnak cseréjében, bájos csere helyett.
95. *Keble* [. . .], el nem válhat annyi csendes báj körén.
96. A sastoll, és Bánkodó férj. Igen jók.
Szerelem, bájoló körében, gyönyörű kényétől, sze-relem boldogságát
Ki nem *sejtvén* a szerelme bájos *kelyhét*,
Komor gyászban *vonja* szomorú *világát*.

A Tatárok helyett más cím is megjárta volna, mert csak ugyan a fő személy benne mégis Bebek Zsigmond.

Ilkában Alexis csak megfordított képe Zelmirának.

Stibor embertelensége igen meglep, fiával által ellenben és nem azért, mert bántó, erkölcsstelen, hanem motiválatlan.

Stiborban *Margit* beszéde nem parasztasszonyi.

A rövid sorok Stibor első fv. végén megnőnek és rímre ütnek. Rendetlen jambusait néhol Faludy vagy Koháry féle versekre resolválhatni, például Stiborban (217.). Demeter magánbeszédéből 10 sort. Irénében 387 lap Agenor: Én sorsomat nem vádolom stb.

Dobrochna (emberapritó)

Drámaíróink bűne a roppant színihatás utáni vágyás.

Iréne: III. felvonás kezdetén Agenor szavai: valódi sophokleszi chorus. Bevett rövidség: Irénében is többször: Nékem ezt? Hah nékem (másod) ezt?

Hogy Mohammed nagy, csak akkor veszszük észre, mikor Iréne térdepel előtte.

Csudálatos, hogy drámai költészetünk nem áll magasabban, az ő Zagán nagyvezére, Mohammede valóságos római alakok.

Szép volna vígjátékul használni egy 12 éves gyermek szerelmét!

Sententiák: 573. A hír röpül. — Szelendy: 575. Ki a szerelemben mindig illendőségen aggódik. — 610. Mokány: Van-e a gróf úrnak nótája?

614. Luiza. Én nem foghatom meg Inspektor urat!

Szegény Tamás a Csalódásokban. A Kérők és Csalódások között roppant különbség nyelvben és mindenben.

A második időszak (1821—1830) talán valamennyi írónk közt legdúsabb legtermékenyebb tíz éve.

Kérők: Baltafy leánya Máli; ebbe szerelmes Károly fogadott fia, ennek testvére szinte fogadott gyermek Lidi. A kérők Báró Széllházy és Perföldy, ügyész. Lidi az öreg Ferenczel összebeszél, hogy őt nézzék a kérők Baltafy leányának; csak hogy Máli megmeneküljön és Károly elnyerhesse. (Ebben legtöbb characteristicum: Széllházy, Perföldy, Lidi.)

Pártütők: Hajnali gazdag kereskedő és birtokos. Elek, Mili, Rózsi testvére gyermekei. Milié. Élődsy hadnagy. Aztán a bírák, kántor, notarius, Körmödsy és főleg a hírvágyó bíróné.

Lányörzö: Sziklási földesúr, Nelli rokona, Szálkai szomszéda, a leányőre egyúttal. Merkai Móricz nagy kopé kalandor. Lángai Sándor az igazi szerető. Lőrincz kertész Margit asszony udvarlója, de főleg Sziklási úr. Móricz szép kalandozó jellemű. Szálkay vén kecske.

Hűség próbája: Mátyás játszik benne fő szerepet, még főbbet pedig Vidor az udvari bolond. Bartók a hő tiszt; a számadó sáfár mind kifigurázva.

Kénytelen jószívűség: Benne Emmi viszi a legtöbb cselszövényt. Ida elbérálásával sok bizonytalanság, tévedés, végre a való.

Csalódások: Lombai, örökös planizáló, házassító uradalmi inspektor, fia Elek, Lidi rokona leánya; Elemér és Lina, neje, egymástul elváltak, Linával. Vilma, kit Mokány vesz el, Báró Kényesi a Lina udvarlója. A jó kertész Tamás, ki mindig híreket hord.

Szeget szeggel: Successio vagyomba és leányba; mind a két leányt látták Lajos és Egyed. Egyik Füreden, másik Pesten, s nem tudák, hogy éppen Villányi leányai. Most mit tegyenek; Sánta és púposná lesznek. Domonkos ezt megsúgá Villányinak, és ennek leányai is úgy lesznek.

A Fösvény Mikének a kesztyűről, mert mindkettő jobb kézre való volt: Fordíts meg egyiket, bal lesz belőle. Fürjencz, Piroska, Galambos a fogadóban találkoznak Egyeddel, kinek mátkáját a fösvény nem akarja engedni, s a színészek vele összebeszélnek, s ígérik,

hogy részére dolgoznak. Fűrjencz írat egy contractust vele, hogy ha hat óraker ott nem lesz vége a házasságnak.

Áltudósok: Árki és Révei megtudván egy öreg asszonynak Karvainének praktikáját, hogy Fannit valamelyik rokonához akarja adni s ez okból a világtól elvonultan tartja s házázt csak tudósoknak nyitja meg. A két ifjú tudós szereppel megy be hozzájuk és Révei víg s a másik komoly philosoph.

Három egyszerre: Lorányiné ősökre büszke, egyedül a régi korra emlékeztető tulajdonáért szereti a remetét látni. Balkay füveket szed, az öreg asszony ebben is a régi jó erkölcsöket látja visszajöni. Lajos, Adél kedvese, ki vadász ruhában szolgálja az udvart, később nagy származása kiviláglik s övé a leány!

Mátyás deák: Bakony szélén Turu Márton öregbíronál fordul meg, hol az öreg Turu egy kulacsot tart mint emléket, melyből Hunyadi János ivott.

Vígjáték: 495. I. a valóság költéssé lesz, hogy a költés valósággá lehessen. Ez jól van mondva. V. Klára (minthogy Póli helyett Klára nevet tőn Elek a költeménybe) magát hiszi imádottnak. Titokhordó V. Klára.

A betegek. Rúdházy Kistelky hypocondriában küzdő betegek. Forgay orvos gondviselése alatt egy fogadóban szomszédok, s egymást megítélik és betegségekből kigyógyulnak.

[ET, 4. köt. 30—32. levél]

[A LEGÚJABB MAGYAR LYRA. 1859]

1849 ótai verses művek

1. *Katalin.* Írta Arany János. Pest. 1850. 16 r. 20 kr.
2. *Szerelmhangok.* Írta Barna Ignác. Pest, 1850. 16 r. 40 kr.
3. *Hulló csillagok.* Írta Sükei Károly. Pest, 1851. 16 r. 68 l. 20 kr.
4. *Beöthy Zs. Összes költeményei.* Pest, Emich G. tulajdona. 1851. n 12 r. 255 l. 1 f. 10 a szerző acélmetszetű képével.
5. *Három rege.* B. E. ifjú grófnőnek ajánlva 1845-ben. Írta Vörösmarty. M. Pest, nyomt. Landerer és Heckenast, 1851. n 8. r. 16 l. 16 l. füzve 20 kr.
6. *Palóc dalok.* Írta Lisznai Kálmán. Pest, nyomt. Kozma, 1851. k 12 r. 168.
- 1/2. *Szent László.* Történeti költemény. Írta Garay János. Egerben az érseki főtanoda bet. 1851. n 8 r. 252 és III. lap 3 ft.
7. *Nyulassi Antal versei.* Esztergom, Horák és társ. tulajdona. 1851. n 8 r. 235 l. Ára 1 ft 12 x.
8. *Pap Endre Hátrahagyott munkái.* Kiadják az elhunytak barátai Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Első kötet, az elhunytak képével. Pest, Emich, 1852. n 12 r. X és 197 l.
9. *Lévai J. költeményei.* Első kötet. Pesten, Emichnél. 1852. n 12 r. XI és 276 l. 1 ft. 40.
10. *Nagyidai cigányok.* Hősköltemény négy énekben. Írta Arany János. Pesten. Müller Gyula sajáta 1852. 16 r. 120 l.
11. *Regék, beszélyek.* Írta Tompa Mihály. 312 l. 1 f 20. 1852. októberi füzet nincs meg.
12. *Losonczy László költeményei.* Első kötet. Pest, Emich bet. 1853. n 12 r. 254 l. 1 f. 30.
13. *Kemenesi cimbalom.* Írta Szelestey. Pest, 1853. 32 r. VIII. és 179 l.
14. *Kinizsi Pál.* Népies hősköltemény tíz énekben. Írta Tóth Kálmán. Nyomt. kiadta (. . .) 1853. 16 r. 127 l. fametszetű illusztrációkkal 20 kr.
15. *Szeszélydalok.* Írta Székely J. 1853. 32 kr. 272 l.
16. *Kalárisok.* Írta Székely József. Pest, 1853. 32 r. 64 l.
17. *Tuboly Viktor költészetsírái.* Nagykanizsán. Markbereiter betűivel. 1853. n 18 r. 182. l.
18. *Szelestey László összes költeményei.* Első kötet. Pest, Emich G. bizománya 1852. n 12 r. VIII és 266 l. 1 f. 48
19. *Edvi Illés Pál elszórt költészetei.* Kiadta Edvi Illés Gyula. Pest, 1853. hosszú 12 r. VII és 208
20. *Virágregék.* Írta Tompa Mihály, Pest, 1854. 16 r. VII és 216
Ezekon kívül jut még eszembe Zengő bokor Tóth Endrétől, Szerelem vadrózsái Tóth Kálmántól. Dalok Lévaitól Lagrange asszonyhoz.

21. *Őszi virágok.* Költeményfüzér. Írta Ördögh Dániel. Sárospatak, nyom. a főiskola betűivel. 1857. k 8 dr. 152. lap. Ára 48 kr. pp.
  22. *Hegyháti Dalok.* Írta Csermelyi Sándor. Pesten. Nyom. Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1857. k 8 dr. 95 lap.
  23. *Tölgyek és virágok.* Költői beszélyfüzér. Írta Halász Dezső. Pest. Müller Gyula bizom. 1857. nyomt. Wodianer F. betűivel k 8 dr. 122 lap.
  24. *A magyarok kürtje.* Írta Zajzoni. Bécs. Kiadja Hügel Ede 1857. k 8 dr. 24 kr.
  25. *Szent lant.* Írta Pájer Antal. Kiadta Sujánszky Antal. Pesten. 1857. Eggenberger J. bizománya., közép 8 dr. 152. lap.
  26. Lisznyai. *Palóc dalok.* Második bővített kiadás. Pesten. Müller Gy. sajátja. 1852. parányi 8 dr. VI. és 254
  27. Lisznyai. *Madarak pajtása.*
  28. Balogh Zoltán *költeményei.*
  29. Tóth Endre. *Angyal Bandi.* 1856.
  30. Marikovszky. *100 költemény.* 1856.
  31. Dul B. *Pálmavirágok* a német szent költészetből. Zsadányi Dúl Benjámin. Sátoralja Újhely, Weiss Mór bizománya. 1855.
  32. *Angyal Bandi.* Költői beszély hat énekben. Írta Tóth Kálmán. Pest, Emich G. könyvnyomdája 1856. k 8 dr. 88 l.
  33. *Dalzungora.*
  34. *Zengő bokor.* Első második kötet. 1853. Tóth Endre.
-
1. 1851. *Versfüzér.* Írta Gömöri Frigyes. Kecskeméten. Szilády Károlynál. 1851. k 8 dr. 116 l.
  2. *Szeszélydalok.* Írta Székely József. Pesten. Müller Gyula sajátja. 1853. k 8 dr. 272 l.
  3. *Kalárisok.* Írta Székely József. Pesten. Müller. 1853. k 8 dr. 64
  4. Losonczy László *költeményei.* Első kötet. Pest. Emich és Eisenfels könyvnyomdája. 1853. 12 dr. 254 l.
  5. Kinizsi Pál. *Népies hősköltemény tíz énekben.* Írta Tóth Kálmán. Pesten nyomt. s kiadta Buczászky Alajos 1853. 8 dr. 128 l.
  6. *Száraz lombok.* Írta Mentovich Ferenc. Pest. 1854. Lukács és társa könyvnyomdája. 8 dr. 158 l. Ára 1 ft.
  7. *Falu pacsirtája.* Írta és kemenesi barátainak ajánlja Szelestey László. Kiadta Friebeisz István. Pest, 1854. Müller Gy. bizománya. 8 dr. Előszó és 181 l.
  8. *Béla királyfi.* Költői beszély hat énekben. Írta Vajda János. Pest. Emich G. könyvnyomdája 1854. 18 dr. 143 l. Ára 1 Ft.
  9. *Szerelmi vadrózsák.* II. füzet Tóth Kálmántól. Pesten. Nyomatott Beimel és Kozma Vazulnál 1854. 12 dr. 106 lap.
  10. *Gyöngvirágok.* Írta Spetykó Gáspár. Pesten Emich G. bizománya. 1854. 12 dr. 141 lap.
  11. *Romvirágok.* Ballada, románc és regefüzér. Írta Győrffy Gyula. Pesten Müller Emil könyvnyomdája. 1854. kis 8 dr 163 l.
  12. *Ibolyák.* Költeményfüzér. Írta Győrffy Gyula. Pest, 1855. Müller Gyula tulajdona. kis 8 dr. 147 lap.
  13. Vecsey Sándor *költeményei.* Kiadta Jókai Mór. Pesten. Nyomt. Landerer és Heckenastnál. 1855. k 8 dr. 178 lap.
  14. Zalár *költeményei.* Kiadja Vahot Imre. Pest, 1855. Emich G. könyv. 8 dr 132 lap. Ára 1 ft. 20 kr. pp.

15. *Tavaszi lombok.* A magyar írói segélypénztár javára írta Concha Károly. Szombathe-lyen nyomt. Bertalanffy Imre bötűivel. 1855. 12 dr. 62 lap.
16. *Családképek.* Költeményfüzér. Írta Ney Ferenc. Pest. Szerző tulajdona. 1856. n 12 dr. 272 lap. Ára 1 ft. 30 kr. pp.
17. *Balaton szerelme.* Rege. Írta Roboz István. Pest 1856. Müller Emilnél. 8 dr. 37 lap.
18. *Hedvig.* Költői beszély négy énekben. Írta Szász K. kiadta Szathmári K. Gyula. 1856. Réthy Lipót nyomdája. k 8 dr. 34 lap. Ára 20 kr pp. A gyulai vízkárosultak javára.
19. Szelestey László *költeményei.* Első kötet. más. kiad. Pest. Nyomt. Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1856. n 12 dr. 266 lap és két oldal sajtóhiba.
20. *Költemények.* Írta Vajda János. Pest, 1856. Emich G. könyvnyomdája. 6 dr. 145 lap.

A legújabb magyar lyrai költészetről

Valami hiányzik a mai lyrából, úgy tetszik a haza, amely nem a falu, vagy születési hely, hanem az mely eszmében s aztán fejben és szívben él, melyben mi élünk, mozgunk és vagyunk.

Nagyon ki tudom venni s megkülönböztetni a mostanit a régítől, a részt az egésztől; ez az, mi ellen szabad egy pár szóval szólani.

Az elv egyoldalúsága túlnövessé fajul. Ez ellen protestálni. Mondják igen anyagi a költészet, sőt több, s rosabb: testi.

Szükségem lesz következő gyűjteményekre

1.	Balogh Zoltán költeményei	Vahot S.
2.	Zalár költészeti remek	Bajza
3.	Lisznyai madarak pajtása	Pap Endre
4.	Zengő bokor Tóth Endre	Tompa
5.	Ferenci Teréz Téli csillagok	Arany
6.	Iduna hagyományai.	Mentovich
7.	Tóth Kálmán Vadrózsák	Szász K.
		Garay
		Ney F.
		Pájer
		Losonczy
		Czuczor

Gömöri. Új év, Alkony, Linához (a haza mindegyikben)

A folyam virágai 28. végén az útlevel, rossz grammatika mert és levén.
a pitymalló ég sugár világol az egekből.

Et nos fuimuss[?]: A kedély, a tetszeni vágyás hánykódása, a csin, az arc lefonnyad undokul.

Tájékozás. 26. Csehül üt ki.

Ő és én és a veresbor: szinte bűdösödik a bortól.

44. lapon. A fa: helyes. VI. aztán a IX. Morális költői hajlam.

57. lap. Juhász gondolata jó, de nem igaz.

Székely. Szeszélydalok

50. lap Ti beszéltek a könnyelműségről, furcsa! kedves neki: *nade!* na de: mert hiába: szeszélydalok.
- 60 lap. Ó vizitet csinálók. Petőfinél szoktunk be a szenvedélybe. Ő akarta is, tudta is. Székely csak akarja.
61. Haragod mint a csendes tenger, mely *hullámot nem ver, de habjával* közeleg.
63. Jó szóval! Ostoba!
- 73—74. Székelynél a megeresztett képzelődés minden olvasztó erő, meleg nélkül. Egyik kép a másik mellett oda téve, az összeköttetés csupa egymásmellettiség. Keményen, szárazon kopognak egymás után, mint a réz gomboca, melyet a mesék óriásai, sárkányai esznek. Erőseknek való eledel. A nép ily formán fejezi képzelődését, a mívelt nem úgy. Lemondás minden kritikáról, megbírálatási aggodalom nélkül. Ez szép! De nem Székelynek. Én megengedtem Petőfinek akkor, mikor Vörösmarty, Vahot kárhoztatták. Nála bátorság, Székelynél vakmerőség, mely magát nem ismerve konoklattá . . .
79. Beh bolond! 81. Országúttal vádolja a fiúkat. 83. jó. 91. bolond!
94. Két kezemmel két mellét fedem be! Kiégett, a puszta szóval beéri. Látok benne sok haragot. 96 lap, 61 lap *haragló*, 57. haragszik., 102, 123.
103. lap jó, a végén kívül. 107. jó. 109. jó, a vége ennek is hatalmas szócsapás. 111. Egyetlen szép a 127 lapon az emberekhez oly közel, mint van hajnalhoz a reggel.
129. épen bolond. Nincs annyi szeszély; nem hitethet el maga felől senki annyi szeszélyes-séget, hogy ez neki szép gyanánt megadassék.
131. bolond.

Lisznyai. Palóc dalok

1. Jegyzet alul. A palóc asszony hízelgése, a II. Gyenge bú, jó. VII. jó. IX. valóságos ütés, a szívé, a lélekre: *redl, gyöngypillantás, színmezangyal* (28), selyemlelkű (29), XI. Esetlen, haj [. . .].
Kötelesség-e a költészetnek minden apróságot *dallá* tenni, hová tájszó, idiotizmus, nyelvel való visszaélés, előítélet, köznapi jelenetek (tompiorhoz nyúlás?). Mindezek dalban oly formán veszik ki magokat, mint ha főstész a szemölcsöket, a kancsalságot, púpot, pattanást, csizmát és ezen a foltot is talán festené előkelő gonddal.
Jobban tette volna Lisznyai, ha összeírja palócai szokásait, melyek azután lehettek volna, mint valóságos életbeli szokások, költői vegyület, a helyett, hogy alul jegyzetben idézi, s erősíti, bizonyítja azokat. Ő maga teszi magát kétséges hitelűvé. Nem is hisszük, hogy a palóc „végt vetni” mondana, „véget vetni” helyett, bármennyire írja is Lisznyai, hogy a palóc „összecsúsztatja” a szót, vagyis hangokat. Sőt inkább a palócról tudjuk, hogy a hangzót nem hagyja ki, hanem inkább a mássalhangzót. Ne [. . .]
Bú — bús nagyítás 20. lap. *Szerелеmbokréta* házaspár 21. 1. Ez igen sok volna!
Szemere: szerénység legfinomsága 23, tündéerkerti szekfü 24, szerelemharmat 25.
30. lap. *Szízre szedett leány* látszik valaminek, de *szemre* szedettet nem mond a magyar, vagy a palóc igen? pillantása *lisztláng!* minő fehér lehet az!
31. *Ölelésed olyan kerék.* Ez szép koszorúnak beillenék! *Boldogvirágnak* hívja a bokrétát. Vajjon?
32. Rosz hírt hallok: a *bal* fülem cseng. Sőt inkább: jobb fül: rosz hír!
34. Jó!

40. Mit búg a vadgalamb. Érdekes természetszemlélés.
42. Kongbong szép! — de ahol elpalócosodik: nem szép.
47. Dajka, ringatja öledben lelkét. Ez a lélek lángba fekszik. Nincs mód benne felfogni a költő állását: utánoz-e vagy másol. Utánozni népet nem tanácsos, másolni fölösleges.
55. lap jegyzete a teremtettéről, alul: *Hirtelenbe* 55. l. ezt nem mondja a palóc. Kinek akar tetszeni a költő? A magyar nemzetnek vagy a palóc fajnak? A magyar nemzet költészetet akar, nem pedig kelmét ahhoz. Neki a lélek kell. A palóc sajtások semmi egyéb mint afféle tudni valók, hogy az indus faképet imád, az egyiptomi Isist, szent madarat. Ezek Ipolyinak valók, dekorációknak, de nem olyannak, ami dekoráltassék.
59. Ha taláca légyott, rendez-vous, lagya-lekvár, szívkalács — csók, virágtermő szó — szerelem, ez mind szép, de nem hiszük. Szép ez az 59. vers.
62. Gonosz! Jobb neked, ha egyedül fekhatsz! *A legeslegjobb jó*. Merő érzékiség! Ha csak ugyan palóc akart lenni Lisznyai: miért nem játszik a hangzókkal.
67. XLII. Kukorikós kis kakas. Nem való jó társaságba. Blumaueri szellemben!
72. bomálunk, boronálunk helyett.
Van dolga aranyoknak, gyöngynek, gyémántnak, színméz, szivárvány.
XLV. Szép apróság.
Tyittyta, egyig eddig, gyiófa.
60. porosogyik, házasogyik
- 51, 52. feketegyik, keseregik.
85. De a szerelemnek Több hasznát nem vettük.
94. Ha majd előlrő [. . .] megkurtábogyik szoknyám.
95. Ha bort iszom, istent is iszom.
99. De összerogyott Hollókd. Palóc fantázia. Lisznyai sajtásága a különyszerű, hogy egy külön népszakadék kelle neki — takarónak, hitetőknek. Ő frigybe lépett a palócokkal, kik közt, mint sallangos előszavában írja, született, élt, élvezett, s átkölcsonözte nem azt, amiben a palóc is ember, hanem amiben az ember palóc. Kérdés: a palóc, mint olyan, hol és miben tűnik elő az örök szép irányában? Ez nincs megfajta. Mert (Ld. a 131. l. LXXVII. dalát) hogy mindent nagyítva vagy képes beszédben mond ki vagy szeret kimondani, hogy szereti a gyiófát, emlegeti a keresztes pókot, az aranypillantást, gyémánthúséget, ha igaz, ez tulajdonkép csak irány, tropus és figura, előadás. Tárgyai egyszer előadva is unalmasak, a költészet tárgyai pedig oly valódiak, hogy mindig ohajtanak előadatni s mégsem unalmasak!
A LXII legszebb. Kiapadt az Ipó!
LXIII. Gyönyörű. LXIV. Roppantul eredeti.
LXVI. Csiklandós vagyok én.
LXVII. Verekedni a szív a lelkével. — Végsor: csodáltos, csudálatos helyett.
Valami vén kópé leánnyá lesz, az, ki eleinte oly naiv volt.
119. *V-led* utolsó előtti sor.
173. lap Oly'n.
LXX. Miért éppen fényes könnycseppjévé, ha nem szeret. Talán *borús, bánatos* inkább mint fényes.
130. lap Kihagyással, mennyire szép volna. Hasonlóan a 132. lapon a 2. strófa. A LXXXIII. 142. l. szép. 164. lap (Nem irigylem és Tiszta lelke) kihagyandó.
146. l. a gyöngyvirág százsínű.
164. lap. XC. *Told*, Szép! XCII. lap szép. *Pereg* az ajk, 172.
XCV. Cinu, cinu Péter bácsi! bolondos ebadta bolhája.
XCVIII. Mint egy kis isten! Palóc hasonlítás! Derék! Ez a dal is csupa nagyítás.

XCIX is jó. CIII. *Nott*-nál, *ni*-hez. Ez a CIII. vers a szokásokat szedi össze. Sokkal jobb volna ez prózai leírásnak: prózának.

CIV. Jó! CV. hazugszerzés. CXV. Helyes. CVII. Pompás. CXIX., CXX. Ebben a *szívverés a lelket üti*.

225. Jegyzet a pacsirtáról.

CXVIII. Valódi babonáság. Előítélet. A poézist babonában tartani épen kereszténytelen.

CXXII. Igen szép. — 234. *Vég't vetnek*.

Lisznyai. Dalzongora

1. lap. Hol vettük a dalt? Felelet a madártól és a szerelemtől. Tehát a szerelem nem volna elég? Nem! A madárdalt utánozni — Minő elkésett felfogás! Így a második strófa. Csak azért, mert ő kimondá egyszer, hogy szereti a madarakat. Lisznyai ha nagyot akar mondani, bizonyos lehetsz benne, hogy ott kell lenni az isten, isteni, szent, szentség képzeatinek; jól van! Igaz hogy ennél nagyobbat nem is mondhat, de hát valósággal okosan és helyén használja-e mindig? Ezt már nem mondhatnám.
3. 1. A legistenibb dalműben Madárdal Szellem él. — Ez a beszéd a legszebbet akarja mondani. Lássuk, hogy mondja azt. Legelsőben is tesz egy fordítást ugyanazon szavakkal ily formára: A madárdalban isteni szellem él. Jó volna-e ez? Jól, mert ugyancsak Lisznyaiból idézek bizonyosságot, ki tanítja (Palóc dalok, 95.), hogy isten mindenütt jelenvan, így a borban, így a madárdalban, s ki bort iszik, istent iszik, ki madárdalt hallgat, isten dallását hallja. De a fentebbi mondat így is jó volna: a dalműben isten szelleme él. Miért ne volna jó? Ekkor még mindig úgy képzelnök istent, mint aki meghatja a bort, madárdalt és dalművet, de ha megfordítjuk, hogy az isteni dalműben a madárdal szelleme él: ez ami nem igaz, s a dolgok természetének önkényes átferdítése. Igen, de Lisznyai szereti a madarat, ő attól tanul, neki az sugalló, ihlető, mert a szerelem is néma volt, míg a madár nem dallott, s őt a vágy, érzelem a madárdalt utánozni készíti: ergo a madártól igen is sokat vár, vagyis fantáziája olyakat fog a madárra, miket neki tetszeni tetszik s ez aztán poézis!
4. 1. *Második a havasi pinty*. Valóságos madárimádás, s ez előadva discursiv poézisban. Fogsz itt olvasni álommal föleresztett álmot, reményt, mely emlékezteté olvad át, mint szellemi selyembogár. Ezt az utolsót már nem is ösmerjük. De szerinte mondhatnök szellemi kaméleon, vagy helyesebben kaméleoni szellem, selyembogár féle szellem: azaz úgy át tud alakulni. Ami elé *mint* hasonlító járul, azt már mégis csak kellene ösmerni.
11. Halvány szívárvány. A nóta az alkonyra napfényt *gyűjt*. Mindig a szubjektivitás dolgozik. Ez nem jó.
13. Úr isten nézi magát a magyar rónában. E versben valamely mithosz-szerű a tejútról; de ez már nem Lisznyainak való. Ez többé nem esik a képzelet kedvtelési körébe; ezt csak tudni jó, hogy úgy is hitték, de ma már nem hisszük. A mithóznak mai dalban vége. A magyar alföld a paradicsom közel atyafia.
16. Tündér Ilona. Ipolyi Arnoldnak van írva, nem nekem. Így szóljon róla ő. Örökké theogonizál, magyaráz, elemez. Anatomische Vorlesungen zu einem Braten. Például a nap *szent* fényéből van a lélek. Kérdés: melyik tökéletesb a fény-e vagy a lélek? Emez utolsó. És mégis ez lesz a tökéletlenből vagy a testiből a szellem. Napfényt szívunk s ez által támad szívünkben szerelem, akarat, ettől születik fejünkben igazság és akarat. Igaz öreg hit! Akkor így nem daloltak vagy anatomizáltak, hanem imádták a

napot minden megkülönböztetése nélkül a léleknek, igaznak, azaz elfogultan, közvetlen. Hogy belőle származik az akara [!] stb. ezt mai ember mondja s a régiekre rájok fogja: így láthatni, hogy imádná ő a napot, ha régi lehetne, de a régiek, ha így gondolkoztak volna, már megfordították volna a theogoniát eidogoniát, és lélektől hoznák le a napot nem megfordítva.

szent sugarak (21. l.)

szent szomorúság (24. l.)

szent mézet (27. l.)

31. Isten, ennél talán nagyobb a napisten. Tehát van kettő.
szenség legyen (33. l.)
szent harangszó (33. l.)
 omló *szenség* (34. l.) a hazáért omló vér. De lehetne piros *szenség* is.
36. *Szent* erdőnek mély csende
 Delelő nappal álmodik a *sas*. Ennek egész lélek vagy talán csak pára történetét adja, mikor az emberét nem. Tessék bárkinek olvasni e biztos ráfogásokat, melyekben ha én nem tudom Lisznyait megcáfolni, de ő sem bír nekem tetszeni.
41. *Szép csalódás*, jeles
 A tokaji *hegy* is *szent*, a Sion is 48—49.
Szent mámor 51. *Szent* érzelem 57. *Szent* csatájú nemzetem 64.
Szent kedvvel 55. *Szent* részt 58. *Szent* homloka 65.
53. *Rohamdal*. Sárosi Gyulának. Humor.
 A bor aranytej. Eunuchok veszik át a hatalmat nagy uralkodók után, kik sem nemzettek, sem szeretnek, kiknek módjukban van minden, csak nemzeni nem.
58. A gyermek iránti érzés mint *láthatatlan szellempára*. Ő mindent sublimál, a pára nem is az, ha nem szelleme, a selyembogár is szellemi.
 Neki a verselés bizonyos mekhanizmus. Nem látszik meg nála, hogyan lesz külsővé a belső; annál fogva igen absztrakt, el levén szakadva egymástul a kettő, mint a ceremonia, hogy semmi egyebet nem mutat külsőségnél.
69. Delejerő. A rokonszenvnek hajszálere. Egy *szent* ütése szívednek.
70. *Szent* kinnal szeret leányt és nemzetet. 121. Delejes bélés.
52. : 71. Az aggteleki barlang cseppjei, 90. aggteleki
76. A vihart, az *isten* beszédét.
77. Az *istent* meglopád. *Nézel és leszesz*.
82. Minő édes visszaemlékezés zeng az ily adatokban, írván a menyasszonyáról barátjának —
 Ó mily édes volt az orosz thea
 Ó mily édes volt a citrom krumpli
84. *Szent* öntudat — 85. *Szent* áldomás — 86. *Szenség* testvére — 87. *Szent* könnyben
92. könnyeid; *leked kiontott vére*
 Megismerkedtünk delejesen
95. *Szent* búbanat költészete
102. *Bajos boldogság* — helyes. *Viszontlátás*. Keserű gúny jó humorral.
108. A szerelemnek forró *szenségével*, de lehetne *szent* forróságával.
 Akinek nincs gondolatja,
 Magát képpel mulattatja.
 „Vagy alatta vagy felette
 Vagy benne” de el van rejtve
 A valóság; ha nem: üres,
 Ahol üres, ott ne keress.

Kép a betű, szó és világ:
 De a valót észnek hívják.
 Amazok csak hang cimbalom,
 Ez utóbbi a tartalom.
 Cimbalmon a gyerek is tud
 Zajogni, s az neki nem rut.
 De aki a dolgot érti,
 Fülét a zaj agyon sérti.
 Hát ne higgy a hangnak, szónak
 Mérve nélkül a valónak
 Ami csillog, nem mind arany,
 Édesből is lehet fanyar.
 S ami a szívet illeti,
 Akárki is elhiheti:
 Más a méltó bú, kesergés,
 Más az érzelgés, pityergés.
 Gyémánt, delej, gyöngy, szivárvány.
 Lehet soronként akárhány.

110. Édes *szent* panaszban. 112. Nem *szent* eredeti hajlamból árad szét.
 112. *Isten* ajka a lant.
Derék: a babérral csak becsináltat főznek.
 115. Derék lovagerény ily víg könnyelműség.
 116. A könnyelműségnek gyöngellő tengerén. Bálványon a könnyelműség — 122.
 117. Fene bolond zenélés leírás! Dalt jajgat!
 119. Az én orcám felhők közt égő szivárvány. 121. Az én tiszta tüzes lelkem felhők közt ragyog.
 122. Csudálatos üdvösséget lel a boldogtalanságban. *Idiosyncrasia*.
 122. Hanem a hitelezők figyelme ez már *peh!*
 123. Imádja a delejerőt.
 124. Az *isten* ide vágta a világot.
 127. A tündér palást is kedves. Itt a Krisztus palástja.
 128. Cifra nyomor leírása. Kit érdekel az? Senkit!
 130. Egyszer hopp másszor kop élet
 Ez neki szabad szellem.
 Verselésének jelleme a *készülődés*. Hogy mint áll elő ez s ez a dal. Ez vágytól születik.
 136. Úgy látszik Lisznyai, mint sokkal és sokan, úgy nincs tisztában az eszmével sem.
 137. *Szent* gyönyörködésben.
 139. *Szent* harmatta! Édes *szent* hitet a harang — 147.
 Neque si quis scribat uti nos
 Sermoni propiora putes hunc esse poetam! *Horác*.
 148. *Szent* hölgy. 149. *Szentség a levegő*. Lásd alább.
 150. *Szent* csókom tüzetől. 154. *Szent* álmaidat.
 156. Őszi dalok. Szép.

Lisznyainak tulajdona emberi keblen kívül keresni a kedélyt, költészetet. Ő ezt, úgy hiszi, feltalálja az állatvilágban, különösen a madaraknál. Egy kötet verse épen *Madarak pajtása* cím alatt ismételtes. Azonban nagyon csalódik Lisznyai, ha az állatok, vagy inkább jelenleg a madarak töredékes kedély és hangelemeire oly nagy súlyt fektet, mint mondja például, hogy a szerelem is a madártól vette a dalt. Az pedig épen szerencsétlen fáradtság s elvesztegetett munka, ha szárnyas pajtásai nyögését, úgy szólván látszatos mozdulatait egész

pszichológiai rendszerben akarja kiegészíteni, mint a *Havasi pinta*, *A sas álma* költeményeiben ugyancsak hozzálát. Efféle törekvései megkaphatják egyelőre a tapasztalatlan, műveletlen esztetikai olvasót, de igazi emberi érdeket hogy támaszt-e velők, szabad legyen még ez ideig megkétlenünk. Ez a madárlélektan oly szép, hogy nem értjük, s annál több okunk van csudálni a költőt, ki magát a madarak iránti gyöngéd szeretetével gyermekessé teszi a *humanitás* színe alatt oly portékát árulván, melynek az emberi világban mostanság nincs kelete. Azonban nem akarnék félre értetni, s hogy világosabb legyek, felhozom Gérard, az oroszánölő francia példáját, kitől nagyon derék adatokat olvasunk az oroszán természetrajzához, s megengedem, hogy a sasról is lehet érdekeseket mondani annyival inkább, mert a bogarak rokonszenveiről is tétettek tapasztalatok s valósággal az állati élet szellemtüneményei még előttünk vannak, s várják fölfedezőjüket. De addig szabad-e többet fogni a sas komára komolyan, mint amennyit régi tapasztalásból tudunk, p. hogyan takarja védi fiait, miből rakja fészket, stb. Lisznyainak eme tapasztalmányok nem adják ki a sas költészetét, ő ezzel nincs megelégedve, s írja a *Sas álmát*, amint a delelő nappal álmodik, hozzá emelkedik, aztán igen magasan fölébredvén (álmában?) lecsap, fészkére ül, és megvetőleg néz a holdra, mondván: „rideg világ örök köd rád! Imádom a nap szellemét.” Itt azonban még mind nem tudjuk: fölébredt-e már *valósággal* a sas, vagy még folyvást álmodik; mert amaz is, ez is következtethető. Egyik oly baj mint másik, különösen az utósó szak miatt, mely aztán a *Sas álma* után vetve tanulságot ad nekünk e szavakkal:

Így vagyunk mi is gyakorta
A szellem magas napjával:
Sötét éjben csüggünk rajta
Nagy de dicső csalódással, —
A diadalt sejtő vággyal. — 40. lap.

Most én már csak azt szeretném tudni: álmunkban vagy ébren vagyunk-e így „a szellem magas napjával”. Mert ha mi csak álmunkban vagyunk így: sebj, mert nem is komolyság, annyival kevésbé tanulság: de ha ébren, ez már több a semminél, levén emberi a szellemi annyiban az, amennyiben magát szellemnek, vagy magasb szellem rokonának, részének tudja; Lisznyai szerint pedig csak „sötét éjben függ ember a szellem magas napján nagy de dicső csalódással”: tehát hogy szellemi rokonságunk vele, részességünk benne nem igaz, hanem csak álom, csalódás. Tessék bárkinck olvasni eme biztos, de minden alap nélküli ráfogásokat, lehetlen, hogy ne a legvakmerőbb poétai szabadságot ösmérje fel bennök, mi leggyöngédebb néven költői zsebjáték (Taschenspielerei), szemfényvesztés.

163. A fecskék *szent* költői vágya.

172. Szomorú *szent* mosolygással.

161. A szellő a természet rejtélyes szelleme. *Theogóniák*. 159. A fa aljában fakadt forrást a gallyra szőtt pókháló szitálja ködből a forrásra.

175. Egy öreg ember téli dala. Mehet.

185. Tyutyu és Cinka Panna. Tyutyu: istentől, búbánattól, szerelemtől lopta a nótát. A gólya pszichológiája. A galamb nótára gerjeszti Pannát.

205. *A sejtelem a szellemi ány*. Áthígitott, néhol épen átsűrített. Egyébiránt a sejtelem nem rossz vers.

207. A sok szilaj teremtetét csak úgy pattogatják.

208. Delejes cseppei az egrinek.

212. A hegedű hangjai „Fából arany karikák”.

215. Kedvünk a *szellemi puskapor*. Ezt hihetőleg katonás hajlamú ember mondja. (*A gondolat, e szellemi bakator, ez is lehetne?*) E szellemi asszurban.

216. A remény, ez arany buborék.

221. *Fátyolos dal.* Kevés lisznyiasság kivételével szép költemény, az én szememben egyike azon kevés jóknak, melyeket a sok között Lisznyai írt.
226. Megönti az orrom mosollyal.
227. Piros tojások Salamonnak. Fájdalmaiból nevetséget csinál, nem annyira költői, mint sokkal inkább heinei.
240. Remete Péter a Mátrában.
241. Pacsirta éneke: hangos szentség (A pénz lehetne pengő szentség.)
250. A vendég isten-madár.
A magyar gúnyval ejti: Itt vagy te gyönyörű madár. Három jó madár. Lisznyai e részben kevésbé szólt a magyar nép szellemében. A madárról nem igen voltak eleink nagy vélekedéssel.
253. *Üdv-dühvel vágok* hozzád verseket.
Az életnek vannak rendesen felkapott szavai, melyeket némi korfestésekre lehetne leginkább költőnek használni, mint emlékezik a jó pesti nép ezen különös szóra: világos! Ilyen a vág, berúg, imád. A költő vág pofát (ez németes, de már meghonosult), verset, világot (isten, Lisznyainál, azaz teremtéskor ide tette).
258. *Szent* tündériség a Kármán és F. Kizsákmányoló a *szent* szó egész vallásos mélységét, tüzes, napimádás, csendes ájtatosság.
262. *Szent* napfény. *Szellemi* kikelet.
263. Szellemforrás Tiszának, megint forrás Beöthy Lászlónak. — 264 —
264. A könny, a szeretet vére. *Csepegő kő vize.*
Hogy Lisznyai talán nagykörű poéta volna, nem igen mutatkozik.
266. Magyar csillagzat. Nem igaz! A vége bolond a *költői hit.*
289. A halló, mesés, Hunyadiaknak diadalát előre megsúgja.
297. Hol ő beszél, szentség a levegő. Ott szentséges érzés tölti keblét. Szent imádság, szent kereszt.
298. Hunyadi és Kapisztrán dicsősége egész az úristenig ér.
300. Szent szellem a Hunyadi-házban.
301. Hármasával a felkiáltó jegyek négy soron át.
307. Egy pár bolond strófa!
270. Mint szentséget viseli sebét a huszár Mecsériért.

Szeszélydalok Székely Józseftől

Jó szóval . . . ez jellemzetes! 63. lap

Korallok gyöngye: felhő vágja a pezsgős butelliát.

afféle partialis poézis. Igen magyaros.

Székely és Lisznyai előtérbe tolák a magyarság külső jelenségeit, amelyek nem annyira *jellemeznek*, mint inkább *bélyegeznek* bennünket. A magyar lélek bensősége helyett, amely nem lehet más mint nemes és soha nem gonosz, előadattak szokásai, balítéletei, gyöngéi: betyárság, parasztság, szitok és káromkodás, gyújtogatás, agyonverés. (Jó szóval, Székelynél 62. lap)

Jók volnának ezek drámában, egyes jellemekre alkalmazva, dalban, lírában, melynek a subjektivitás színezetében is mindig egyetemes, emberi érzelmeket zengeni feladata épen rosszul jönnek ki, úgy mintha nem bírna a képzelődés magasbra emelkedni a tapasztalás föl-színénél, s ennek egyes jeleneteit univerzalizálná. Nemde ama féleszű külföldi utazók jutnak eszünkbe, kik efféle egyenkénti látványok után ítélték meg bennünket egy csikós, egy betyár után. Nem tetszett!!!

Igaz, hogy a magyar ember gyújt, agyon vág: de még sem oly kizárólag, hogy ezt más is ne tenné: görög, angol stb. Mindamellet ki emlékezik, hogy efféle kinövéseit az emberi szenvedélyességnek plane nemzeti typossá használta volna fel valaki à la Székely. Magyar vagyok, szóm tartom!

Oly könnyű lett már ez a népi forma, hogy becse szinte kétségbe kezd hozatni. Mert azért hogy az iskolátlan, tanulatlan népnek jól esik valami: nem következik, hogy művelnek is jól jöjjön ki. Ma holnap a költészet gondba sem fog kerülni, hanem csak eredni vagy magában nyúlni tovább, mint a fonó gép szálai. Ahol tetszik, elvágom. A rövid lesz lyra, a hosszabb elbeszélés, dráma, épos.

23. lap. Itt van ez az arany pohár. — A szívem, galambom igyál.

Rímről Székely nem beszél.

Kedves neki a *na!* Ez nem igen magyaros. Sokkal inkább és épen így használják túl a Lajtán vagy innen is azok, kik a Lajtán túliak rokonai. Száraz, kopár versek. Felbiztatott fantázia, mely tetszik magának ellentétekben (tegnap Isten voltam, ma meg ördög vagyok)

31. lap. Erőködés, kicsi dolgokra vesztegetett nagy szavak.

Szív földét lepi el a nagy hó, mely előbb köny volt, aztán zúzmaráz; ekkor bokáig járhat hóban a *lélek*. 35. l. Ráfogott személyesítések; mert ha népdalban lehet a szívnek gyászban, miért ne lehetne a léleknek is bokáig járni sárba.

35. l. (Nem esik az idén) afrikai fantázia. Dahomeyi fantázia.

Szeszélydalok. Nem rosz cím, de igen rajta van a partialitas színe. Épen mintha puszta fülnek, vagy puszta szemnek volna ígérve dal és nem az ember egész lényének. *Szeszélydal*: gondolom előpénz az olvasónak arra, mit kapni fog. A cikk fölötte gazdaságos. Csupán egyetlen, amit legjobban fizetnek: repce vagy gébics. A gazdaság új szabályai szerint: vesd, ami legjobban terem, vedd, ami nem, kész pénzen.

Nincs már egyszerűség, ömlengés nyugton, emelkedés bátran? Neki megy a falnak, rugtat, vágat.

Senki sem tévedett oly messze, mint *Székely J.* Hihetőleg ő ügyet sem vete a költői rangra, névre; itt sem azért szólunk felöle megrovólag, hogy figyelmeztessük. Ez bizony fölösleges — neki, másnak nem.

49. l. A szélvész *utca seprő*, sepri a tenger utcáját, de nála szerencsésebb a *borseprő*.

Szójáték. Kérdés: ad-e ez poézist?

Látszik (51. lap) verséből, hogy olyan elme szeszélyeskedik vagy világfájdalmaskodik versben, kinek arra joga nincs.

Ha ezelőtt voltak rosz verselő, legalább meglátszott rajtuk, hogy kedélyök ártatlan, de képtelen; most, úgy látszik, tudja a költő, hogy képtelen, mégis versel.

Jobban: Nem tudta magáról a rosz költő, hogy az, de hitt magában. Most tudja magáról, hogy rosz, de mégis hinni látszik magában.

Heine legalább göromba.

Együvé vedert gondolatok, szügrül végrül egybefüggők.

Eme tüneményeket úgy kell nézni, mint próbálkozásokat, iránykereső törekvéseket új felé, új után. Senki sem áll többé a középponton, kiki megy, amerre tud. *Sauve, qui peut!* El van veszve a szellemi középpont, azaz a költészet nálunk még nem találta fel az eszmét, amelyre gravitáljon: haza vagy nép vagy emberiség? Egy-e a három, vagy különböző egymástól valamennyi? Poétai tárgy-e ezekhez képest a palóc, Kemenesalj vagy Balaton? Ember egész lényege-e a szeszély, a falu, a madár, minden zene együtt van-e a cimbalomban?

Megnézni 147. l. Hogy szerettem. 193. Be bolond az! 231. Ugassatok.

4. lap. Az ember súlyos átka ő magának. Mindent *leginkább* önzésből követ.
57. Gyakran érdekből jók az emberek. Doctrinaire poezis. De hát *tudni* kell: mit nem követ önzésből. Költőnek szabad egyenesen s egyetemesen szólni. Egyenesen mint a kardcsapás, egyetemesen minő az emberiség, de így részletesen, bölcsészietlenül — nem szabad.
5. 1. Specificus magyar poézisra példa és példány. L. 198. lapot is.
7. 1. Költői képek. I. Bolond. 10. lap. Ezüst hullám borongott a báj vidék ölén!!! Fejlődnek az elmék, ellentétesen, más más irányban. Az emberek nem értik egymást, az időt, a szellemet. Szelestey úgy neki dől a külsőnek, a természet szemlélésének, mint Vajda János a kedélynek, melyen valóságos erőszakot követ el. Szelesteyt épen úgy nem lehet érteni mint Vajdát. Lisznyai még tartotta magát valami konkrétéhoz, a palóc élethez, de épen ez ártott neki.
12. A szív gerjelmit a kor gyászredői ki nem ürítik.
Valaki mondá köztünk, hogy a jó költőt arról is meg lehet ösmérni, hogyan él a jelzőkkel. 16. l. *Derengő villany* (a képzeté). Ezt a 16. lapon levő VI. verset lehetne secírozni. Ez igen épületes lehetne majd.
19. Borongó lélek tükrén felrajzik a vidék.
23. lap. *Körmönfont* az egész világ. Mi ez?
A népies beszéddel maholnap oda megyünk, hogy maga a nép sem fogja érteni mit akar mondani az úrias az ő találta kifejezésekben, p. körmön font az egész világ? Ez a strófa nem érthető.
Kuszlik? Oh be hideg. — Szelestey hideg múzsája. Csak páthószban tör ki néha jól. 92. dalnokbér.
26. lap. Ezt értem. 27. lap. *Tűnődés* 1847. Ez még legjobb, ez jó!
31. l. Ó modor — helikoni rév!
35. l. *Életköröm*. Jó.
45. Árkon túl a hegyemesterrel!
57. „Ki nem csalódott még.” Figyelmesen.
58. A múltat eltemette a kor. Ez sem jó. A *kort* temette el a múlt.
59. megnézendő.
60. Hajnallal. Ebben kedves képek, leírások. De *Hajnallal* címe rossz, mert bővebb a költemény nála. — kerepülő.
Szelestey kitűnőleg melankholikus mérsék. Múltra irányulva.
72. Csörül, pörül, csöröl, perel
76. *Magányomban*. *Természetimádás* van benne kifejezve.
81. Fráterok, szerencsában.
86. Május 14. 1844. Emelt hang, de nagyon házi gondolatok. Más nem érti csak a gazda.
95. *Lelkeink karolják* Kölcseyt.
98. A múlt Szelesteynek igen kedves.
99. *Alkonykép*. Kivételt érdemel. A 4. strófa elmaradhatna, vagy másítandó!
103. Érzelő, képzelő.
Szelestey a legellenkezőbb két világ, ábránd és realizmus között jár.
- 122—3. Rom és emlékezet, múlt, ábránd, álmok, bájvölgy, szívárványholdak, tenger gyöngy szív, kertész, fátyol.
124. A gondolat! A gondolat eltörli a lelket és a túlvilági hont. Ez a költemény a gondolatot veszi semmibe.
127. Ébredő szerelem. A leány elmondja nem naivul, hanem ostobán a maga baját.

129. A csalódás hosszú bánatából, súlyos kövéből készített magának megtört bizalma takaró mezet.
133. Szép mint isten legszebb gondolatja.
135. Házasköltő, maradhatós gondolat, rosszul kivíve.
138. A szellem fája puszta, lombtalan. (A tűz nem éget, nem világít) alább: Teremt magának a szellem világot. 139. 1. 3 strófa.
148. Okatlan dühöngés.
151. az alsó strófa „S emléket, írást stb.”
152. Tenger a múlt. Valami éldelhetlen jó vers.
Szelesteynek igen sok versében igen sok szép rész, de alig van egy kettő, mely egészen szép volna.
155. Madeleinehez. Az egész vers alapja az „álmainnak tündérfátyola és havasok rózsája . . . ”
Szelestey belészeret szóba, képbe; ennek verssé kell lenni.
156. Bércről „szép lenézni a hazára” refraine.
Szelesteynek a haza a határ, a föld.
165. Az én műzsám paraszt legény.
(Aki szalonlát eszik
Ő a legény a csárdában,
Míg szűrét ki nem teszik.)
170. Vahot Sándorhoz. Discursív poézis.
174. János hegye. Ballada, melynek szelleme drasztikus párbeszéd.
182. Január 30-án 1848.
187. *Szívvirágok*. Szelesteynél még mindig fő a rím. Soha össze nem tartozó dolgok fűzetenek egybe általa. p. 188. lap:
E két virág a lét legszebb virága,
Kelyhükben szűz erény a harmatár,
Melyet ha vad indulat kirága,
Elhervasztandja a dél-napsugár.
- Szelestey körülbelől ketté törött kedély. Költészete korábbi fele úgy áldoz az idealizmusnak, mint az utóbbi teljesen a realizmusnak hódol. Ott célját elvesztette, itt el nem érte. Hamis idealizmus p. „én fenn a bércen, mely az égbe hat” — mint egy istenhez vágyó gondolat. 189. lap
195. III. szám alatti *Abrándos képzelet*. Nincs benne két sor, mely összefüggene.
199. Koránykép. Igen bolond; van benne délibáb is már korán!!!
202. 3 is ros.
211. Keble tenger gerjedelmit *Dalba* át *gyöngyként* folyasztja.
214. A tenger (szív), benne aranyhal a sikamló gondolat, Felszáll a víz bársonyára; semmi-vel sem jó nyomára (de hát minek is jönne!) Míg türelme megszakad.
217. Boldog isten! hányszor terem gyöngyöket a tenger *is!*
Décadence kora. A magasabb tárgyakról leszálltunk az alacsonakra, napi és népi az örök isteni helyett. Nem mintha a napi nem tartoznék az örökhöz és a népi az istenihez, hanem kizárja amazokat.
A költőiségnek nincs szüksége tudalomra, csak érzékre.
244. Nem csak amúgy isten igazában. Ez is a körmönfont-féle visszaélés vagy élni nem tudás a népivel.
246. Kakastejjel süttött fehér cipó. Ez tréfás.
248. 3. sor: Kicsinybe múlt hogy . . . nem . . . Itt magyartalanság is már.

Szelestej. Falu pacsirtája

Előszó. „Úgy látszik, hogy ... a népköltészet alapján fejlődhetik nálunk egy tisztán eredeti nemzeti költészet.

Bokréta van kalapomban! akkor megy el bokrétásan, ha fölkelnek a csillagok? A természetet hallgatja.

Erre kis lány: Hallgassuk meg a virágok énekét. Ebben: képtelen képek, a virágok nyelve tündér patak, énekeit a szerelem érzi csak. A szerelmet is a patak (a virágok nyelve) termette! Aranycsillagként ragyog most (a szerelem) fölötte (a virágok nyelve felett).

Derék az, mikor a paraszt legény jó tréfás arccal elmondja: „bakkom azt a hét aranyát”, derék, mert nagyobbat is mondhatott volna környezete és műveltségéhez képest. Tőle úgysem várunk sokat. Ő beszél maga szerint. Ő eredeti. De ha költő, kitől többet várunk mint paraszt eredetiséget, ki már ki is nyomtatja amit akar, beszél úgy, csak ideálul tartja a betyárt s követ azt, ami rossz, a nyers természetet.

Szelestej dalai igen gyarlók, de százzorta jobbak, mint elmélete. Mit mond megint az előszó vége felé! „A költészetet nem kell elszakasztani az élettől, legyen az zománca ennek s mint ilyen a természetiesség alapján fejlődjék s tökéletesbüljön.” Aztán hivatkozik a kemenesaljiakra. Eléhozandó az idegen, ki épen halotti predikációra a szomszéd faluban. A pred. szomorú volt, sírt a közönség minden tagja egyen kívül. „Hogy állhatta meg földi sírás nélkül?” „Nem ide való vagyok én!” — mondá ez nagy részvétlenül. Ha a palóc, a kemenesalji nép szája ízét keressük: ez által már kilépünk az irodalom köréből. De ha a palócok eredeti dalait összeszedjük, ezáltal bevezetjük őket az irodalomba.

Lakodalmas lesz. Ez jó volna festeni, hogy látnók egyszerre, de nem olvasni egymás után. 15.

Mikor Szelestej efféle verseit olvasom, úgy tetszik, mintha tulipános ládán ülnék, s félnem kellene, hogy tisztességes ruhámat bemázolja a tegnapi friss füstök.

Prózában: Bokréta van kalapomban, melyet titkon a rózsám küldött. Mikor a csillagok fölkelnek, már akkor én elmegyek bokrétásan. A kertek alatt szép természet jelenetek, mindenféle csillagsírás: harmat. Ülök a gyepes árokparton, hallgatódzva, elmerülve. Míg szertenézek szememmel, forrás fakad lelkemen: ekkor előveszem furulyámat, egyszerre csak sóhaj támad, valaki gyöngén megérinti balom: mellettem áll kis angyalom! s én így szólok: Lassan kincsem, te kis lator! Meg ne zörrenjen a bokor, mert én a természetet hallgatom, s énekeit tanulmányozom! Tehát csupán csillagfény s ehhez bokréta, ki ülven a gyepes árokpartra stb. Elemezni a részeket és az egészet.

53. lapon a 2 strófa kihagyásával *Asszonyfai falu végén* még jó lehetne.

54. lapról ha kell, lehet elemezni: *Ne nézz reám!*

62, 63 Tapasztalás-e az, hogy *vidámhajnalon már porban játszanak a verebek*, mikor a szolgálta itat.

8. lap. Elveszttem az éjszakába
elkapni a tárgyat, ez nem rossz, de igen sokszor.

75. lap Elrohan az éjszakába

86. *Családképek.* Előadatik mint *volna* az, ha a szomszédasszony incepcinc kis lánya férjhez ment *volna*.—henye szavak, üres idealizmus —
Nem az kell, hogy mint volna, hanem hogy mint *van*.

190. Cucorkáz, fűtyfűrttyős oldalborda (de hisz még nem az, mert nem ment férjhez)
Ebből is jó lesz példázni!

Úgy tartom, hogy eddigelé is elég van beszélve az itészet részéről a vidékiség ellen. Hanem, elemzéseket nem láttam. Én fogok tenni.

- Beh el van nyűve, nyúzva nála az a szegény ő gondolatja!
 Eltemetve 83. lap. Kis madár 137. Napsugár 142. Az ördög is megunná!
140. lap. *Csordahajton* a pacsirta porban kesereg.
 144. lap. Magyar mente az alkony ég
     Ha Petőfin, Vahot Imrén állana,
     Az Úr isten is attilát hordana. Lisznyai.
     Betyár a világ — három dolog: betyár, kis lány, sugár és gondolat.
152. *Mákszem* piros bogár. Ez is furcsa!
 164. Tittyák a hütös emberek.
 136. Tündérsírbolt. Tündérlevegő, tündérharmat 169. I. *Tündérharmat a szépséged*. Ugyan ki tudná megmondani, milyen az a szépség, mely olyan mint a tündérharmat.
 173. Együgyű egy kis gondolat! Gondolatom bánatosan járt az én babám nyomában, ki a Körös mellett kaszált. Azután megfürdött (ő, azaz gondolatom) a lány fűben, síró pacsirta képiben, s rárepült a babám kalapjára, Ott aludt el *szegény pára!*
 174. *Empíria*. Karácsonkor holdsugárból Kis pillangók járnak.
 180. Tavasz, vadmohar, kendelice sírása, bárányfelhő, délibáb, síró szél.

Tóth Kálmán. A fájdalom költészete

17. *Jeles*, de nem igaz!
 A „kezét lábát összeveri”
 A kebel, szív kitágul, ez sem igaz. Ez psychologicce nem az.
21. *A kis lány* typicussá lett.
 25. *Hamvadjon* el együtt *lelkünk*.
 Tóth Kálmánban legtöbb discursiv elem. Hasonlít a prózához.
31. Vizionlátáskor. 37. Oh ne hidd rólam . . . Ez utánzásnak látszik.
 Meleg idylliség Tóth Kálmánban.
53. Furcsa marcona kis dal: Éjjél vala épen!
 64. *Hegyek közt*. Derék tájkép.
 69. A gyónásban semmi lyrai. Egy kis pápista gyerek lírája.
 70. Járkálok a Tisza partján. Naiv találékonyság.
 Vádolják a kritikát, hogy nagy mérveket állít. Ez lehető. Aki vádol, bizonyítson. Én csak annyit mondok, hogy ez nem szándékom. Fogok föstenni előzményeket, s kérni, követelni a múltak nevében szebb jövőndőt.
76. Nem volt még oly . . . kedves dal.
 94. Egymás mellett. Jó inventio!
 96. Csipkebokor. Helyes. Jó humor. Szarkazmus.
 Nemzeti Lantból. Tóth Kálmán II. k. 177 l. Este. Sok gúny és sarcasmus.

Tóth Kálmán. Száz új költemény. Szeged, 1856

Újabb lyránk jelleme, hogy a költészeti ösztön visszanyerése óta igen is csak erre hallgat a dalnok. Ennek oka egy részt a kritika elleni éretlen, idétlen lármának, gyermekes haragnak, és a szubjektivitás melletti elfogultságának; más részt annak, hogy költőink elvetnek mindent, ami az ösztön mellé ugyancsak szükséges volna még: műgond és tanulmány, és ragaszkodnak egyenesen a vaktörténet szerencséjéhez, a véletlenhez. Nagyon kevés köl-

temény volna kivehető ezen észrevétel igazsága alól, s én száz dal közül többet felénél mutatnék ki olyat, mely kebelből ered, de azon kívül végződik: nem volt átgondolva.

12. Szép bimbók az ég kertiben,
Égő bimbók! Szép csillagok.
14. *Eprész leány*. Csinos.
16. *Hegyen*. Roszul végződik. — A kis lány ismét szerepel Tóth Kálmánál.
18. Az érzés oktalan.
21. Nagy titok, rossz a vége.
Az isten is — hogy meg ne ősrüljön. Zalárnál. Mire támaszkodnak, ilyeneket mondújok, ezen urak? Filozófiára, szeszélyre vagy a kor hitlenségére? Ezen utolsó kétségen kívül, mert az első ily bolondot nem taníthat, a szeszély sokkal szemérmesebb; oly vakmerő csak az utolsó lehet. Befogja-e látni Zalár valaha efféle dolgok hasztalanságát, nem tudni? de az bizonyosan megmondható, hogy ha ilyenből állítja ki poézisét, a kutya is megvesz tőle.
34. A költőnek csak *érzés az erény*, s ha a kicsinyt (az erényt) a nagyobbért „erényért” feledém, úgy minék tettem eleget. (1.a 18. lap) Más értelme nem lehet. Sensualizmust lehelő szépség
42. *Ború helyes*.
51. Sokat beszélék összevissza. — Költő elfogult elmével van tárgyához, azaz mind esz-thetikai költői lénynek nézi azt, amit tollába, elébe hoz az érzés. De hogy ez az állapot nem tartható, megtetszik abból, hogy motiválni akarja azt, egyszersmind igazolni, menteni, p. Tóth Kálmán ezen versében: Sokat beszélék (Száz új költ. 51.). Valóban sokat beszél, s hogy tetszeni bírjon az olvasónak, őszinte lesz, s bevallja, hogy most sokat *akar, céloz, szándékszik* beszélni, tehát szándéka, célja van benne s nem csak pusztán vak ösztöne. (46. a 2. strofa gyönyörű! 51. discursiv!)

Ha jól emlékszem valamelyik német olvasókönyvben láttam egy kicsi költeményét Rückertnek, melyben parabolice az alázat és hála isten iránt, s igen egyszerű képpel, azzal ábrázoltatik, hogy a jérce mintegy alázatban hajlik alá minden szemért, mikor etetik, s ég felé emeli fejét, mintegy hálat adólag, mikor iszik. Ez gyönyörű kis példázat főleg versben. Egy ily gondolatot ifjú magyar költő meglehet így adta volna elő:

„Kukorica van kiszórva
A délibábos udvarra
Ottan édes anyám tyúkjá
Sőt még azonkívül ludja
Ott terem mint parancsszóra.
Parancsszóra a tyuk s lud
Eszik amint birja és tud.
De ami oly természetes
Innia is kell egy kevest;
Iszik biz' amelyiknek jut.”

57. Az isten könyűje. Öröm harmat csillogott a búzán.
61. Te is költő legyél, L. 139.
62. A lélek táncrea kel. Ez így van!
63. Kende vitéz. Minő helyes gondolat és műveletlen!
65. Az úr isten soha nem mondatik *nemzeni*. Ez a darab igen discursiv.
70. *Késő éjjel*. Minő szép volna e vers a második, fölösleges strofa nélkül.

72. *Nem tréfáltam.* Gyermekes, de nem volna az, ha belé nem vegyítette volna T. K. a tengerbe halás aggodalmát a leánynak, melyet az ifjú azzal üt el, hogy az ő szívében nagyobb viharok vannak mint a tengeren, és mégis szelíd, csendes ő a leányka közelében. Vess ki a dalból őt strófát előlről és meglesz az ő dalai egyik legszebbike. — *Verni kezd?* Németes. —
75. Első ibolya, szintén csupa discursus.
A száz új költemények felét tűzre lehetne vetni bátran.
77. Vén betyár, discursiv.
79. *Állatirodalom.* A számár írjon kritikát.
Mert kérdezhetné az ember; mire valók a kitérések egy dalban s olyak előhozása, mik oda sehogy sem tartoznak az egység megzavarása nélkül. Ha a rímek elhanyagolásában talán gondolati bensőség vagy bőség csíráját vennők észre: hagyján, de ez nincs. Az tehát a kérdés: mi okból és mi jónak, cui bono tűrnők el szó nélkül ama tűrhetlen visszaélést.
- Egyébiránt minő gondolatai, fogalmai vannak költőinknek a kritikáról, igen kivehetően látjuk bosszankodásaikból. Név szerint Tóth Kálmán és Lisznyai találták jónak megfertőzteni eszmevilágukat valamely nyavalyás profluviummal, midőn egyik „állatirodalom” cím alatt írván egy verset, kiosztja állatai közt a tennivalót s végre így fejezi be: „a számár írjon kritikát”, a másik egy igaztalanok hitt kritikusa, Gyulai Pál ellen nem tud tisztább fegyvert használni mint épen az „ici picici” bírálóval szemben magát dicsérni fel, s hivatkozni önszemlére, dalaira. Első esetben, t. i. Tóth Kálmánál, ha kritikát írni csakugyan számárnak adatik, kiki elgondolhatja, minő fogalmai lehetnek ő neki az itészetről, s nyilatkozatának, ha még oly költői és metsző volna is egyszersmind, egész súlya elvész. Lisznyai vehemens poézisének hasonlóul igen gyöngye lábba kell állnia, ha *igaztalan* kritika ellen is oly annyira ovakodik, hogy hadonászásaiban Fáy lovagjaként, saját paripájának, a Pegazusnak vágja le a fülét. Igazi költő ilyekre nem hederít. Átlép az apró kritikuson, és bámultatik, mint nagy. Most efféle önérző büszke szellemi nagyság helyett szegénységi bizonyítván van kezeink között mindkettőről.
83. Márton kaszás helyes.
86. Kevés. Nem telik ki az egész; mint például a párnában nincs elég toll vagy tépett szőr.
88. *Virágaim.* Pityergő példány. *Ezt jó lesz elemezni,* könnyűség miatt.
90. *Úgy szeretem . . .* Hasonló a *Virágaimhoz*
91. a 4. strófa pszichológiátlan. Üres. Igen közel jár a csupa finomság miatt az üreshez.
92. *Nem is a jelennek.* Mint az előbbieket, kivéve a végstrófát.
94. *Itt is sírjak . . .* szentimentális.
97. *Halvány vagyok.* Ez is. Jó lesz elmondani, mert rövid, az alapeszmét. Ezt hívják nagy fenek kerítésének.
98. *Hazatérés.* Jó ellentét ama pityergőhöz. Egészséges.
99. Hisz én hit, szeretet, szív költője vagyok. Ez központi alapgondolat.
101. *Szép csillagos . . .* Van egy pár sora;
megyek, megyek bár nem tudom hova,
oly jól esik, hogy ezt nem tudhatom.
Szemem előtt mindenütt pusztaság,

Oly nagy. Ez furcsa!

Oly nagy — nagy — mint az én gondolatom.
Nem ösmertetni nyugodalom,
Félreösmertetni fájdalom,
Elösmertetni: ez jutalom!

107. *Édes anyám*. Mehet.
111. *Képed*. discours. Beteges semmisség!
Tóth Kálmánnál *egészség és betegségről van szó legelőször is*.
Olvastam Tóth Kálmánról, hogy ő Petőfyt utánozza. Ez mese. Petőfy nélkül könnyebb előállni Tóth Kálmánnak, mint általa és utána. Csak az a kérdés: Miben utánozza?
114. *Gyula öcsém*. discours. Elbeszélő dalok.
118. *Magyar barátság* bevégzése hiányos; igen megszoktuk Lisznyainál az ilyen.
129. Mint valamely kis fehér szentlelket! Nyájas udvarlás.
130. Voltam én már, helyes!
133. *Üdvözlésél*. Beteges. L. *legyél* 61. 1. Bármi szégyen érje is! *Ez sok!*
135. Epigrammaticus.
136. Boldogság: nyomorúság! Beteges. Kitömése az érzéseknek, főleg a 3. strófa, elemezni!
139. Derék kicsiség.
147. *Te gyáva gyermek* (L. Zalár K. 200. 1.)
Tóth Kálmán, e késő kori troubadour, valóságos szerelmi apród.
140. jó.
141. ez is.
142. nagy buborék, nagy ajk, sértő.
145. Hervadozó. Helyes.
149. Helyes.
153. Érzelem, érzélgés nélkül. Ilyen: *Maradjon*. 161. 169.
158. *Mily* érzelgős. Ilyen: *Nézd a kis* 163.
171. Nagy páthósz!
173. Az úr isten jó, de nem nézhetné az ő boldogságát: irigylené.
161. Szép, 165. Szép!
177. Szép! 200! 212!
180. Féltés.
182. Valamennyi között kitűnő. Jellemzetes!
200. *Lásd*, helyes!
Ürességi példái 163, 168, 169, 172. 185. az elégiák mind üres. 201, 203. 208. Kis alkalmak. Helyét pótolja az epigrammnak.
210. derék!

Szerelmi vadrózsák I. füzet

5. 1. füttyül a kis leány.
7. a dal szép. 9. 12. 13. 17. 18.
11. 1. a hajnal a rózsája arcán késik.
16. szenvedés „szép”.
18. helyes. Valami spanyol költőnél van ily gondolat.
53. Falhoz vágom a poharat. Ez megvan Székelynél, Tóth Endrénél, most itt is látom.
59. discours.
Vad rózsák. Könnyű poétai lebegések, a szerelem lependékei.
Anyá, apa iránti őszinte bizalom. Ezek a megélt viszonyok gyümölcsei.

Szentalizmus melyre újabb címet . . .

A költészet, mely Vörösmartyval a fővárosban lakott, a dal, kiesett a fővárosból s vidékre vonul . . .

A mai lyra

Tisztelt Barátom. Ideje hogy beváltsam szavamat, mely szerint a Budapesti Szemlében mai lyránkról elmondandó vagyok egyetmást. Teszem azt *először*, mert.

Tisztelt Barátom, Ideje hogy beváltsam szavamat, mely szerint ajálkoztam, hogy mai lyránkról elmondok egyetmást a Budapesti Szemlében. Teszem ezt két okból. *Először*, hogy láttassam folyóiratod munkatársai között, mint . . .

[Levélvariáns Csengery Antalnak 1859 lelegejéről]

Én tehát a *mai lyráról* akarok szólni. Mit értek ez alatt, előre meg nem mondhatom, hiszen a jelen egész irat arra fog adni magyarázatot. Hogy mai és nem divatos lyráról szólok, onnan van, mert bármennyire egyet jelent az előbbivel ez utóbbi jelző, mégis ellenkezőjét fogná tenni annak, amit akarok. Nekem ugyanis úgy rémlik, hogy a jelenkori dalköltészet egy része több mint mai, azaz mélyebben van összeforva az összes költészeti múlttal, mint hogy tőle elszakadhasson, más része pedig ugyancsak szembetűnően öltekezett oly színbe és sajáttságba, hogy minden áron új legyen és önálló. Ezt értem én itt, *mai dalköltészet*ről beszélvén.

Kérdés: minő az a fővárosi élet? Nem teremhet ott már igazi magyar költészet?

A költészet e nemét valóságos reakciónak lehet nézni az itészet ellen. De reakció vagy épen semmi akció, hanem desorganisáció. Az ellenhatásnak is szervezni kell magát, de ez nem szervezte még eddig . . .

Költemények, írta Vajda János. Második, bővített kiadás

Vajdánál szín van alak helyett is, de a színek elevenek, és ha nyelvet, előadást értünk alatta, mesterhez is méltók.

Vajda körülbelül az a költészetben, mi Kuthy volt ezelőtt egy tizeddel a prózában. Második kiadás az első nyomtatás új címmel, tartalommal s az újabb daloknak hozzátoldásával.

Előadása bizonyosan új, szólamlása eleven, költőé.

Dal miért írva három soros verscsomókba (strofa), mikor hat soros.

Ez mind az első, mind a második kiadásban egyformán el van véve, ha ugyan második.

Észrevehető a rövidség utáni törekvés: fecske földet szántva repdes. — Az első dal egy füstés, de belső; a táj szomorúsága. Lehet másnak tavasza, neki ősze van.

Az alapul szolgáló, de még tisztulatlan homályos érzések közvetlenségé, alakulás nélkül: dal-e vagy gondolat, poézis-e vagy már líra is?

Az érzések scholasticismusa.

9. lap *nyomorúság ablakában* e. h. alakában? Ez a dal különösen jó.

Kérdés: ha nem elvül van-e inkább tűzve a sötétkedés, a világfájdalmaskodás? Nékem úgy látszik: igen. Ha így: akkor versei hazudják az életet, hanem annál inkább szembetűntetik az elv szigorát. Ezáltal megszűnik költészetének összeköttetése az

élettel. Belőle költői doctrina áll elő. A költészet eleme testszerűbb mint az elv, szellemibb mint az anyag.

Vajdában valami romköltészet eszméje: romok költője. A mélység nem mindig bensőség.

10. lap szép. Egy „hóhér keze” nem.

14. Egészséges dalok egyike.

18. gúny, sarcasmus.

19. szép humor.

21. lap Fejem fölött. Istén szeme a nap, monoculus. *dermed*. „isten átölelte”?

22. helyes.

24. „*meg is kötözködénk*” — Meleg, egészséges gondolatú vers!

25. „*közibénk — közinkbe*”, a végsor két tagja hosszabb.

27. Ha hited van, nem vagy egyedül!

Ha szeretsz és nem tudod miért

Elhihedd, hogy igazán szeretsz.

vajjon?

— szemük, *ők* jobb.

29. Nem lehet kivenni a tárgyat, az okot, mely ennyire uralkodik az érzelmeken. Talán igen alanyinak az egyoldalúságig, mely magát mutatja ki, nem pedig a tárgyat! Meglehet!!! *Dermed*, *dermeszt*. Mi az a világra unt szél?

33. Annyi való, hogy a népi elem még eddig alakulásig nem fejlett ki, hanem csak elemeket, színt, hangot szolgáltatata mind eddig a képzeletnek, a jövőendő ivadéknak.

34. Derék!

Mikor a nap süt az égen (Ez a sor rossz)

Kígyó jár a zöld levélen

Süt a nyári nap az égen

35 lap dala derék, két strófa nélkül (Szegény legény stb. végig) elmaradhat. Hanem hogy alusznak a magas ágnak mennyezetén? Alszanak vagy mit csinálnak. Ez érthetlen.

37. a II. strófa első sora hosszú.

38. A szél sárga levelet szór homlokomra. Részvét avagy gúny? A szél megérte engem, és ember a világon nem volt ily igaz barátja. Ha tehát a sárga koszorú-e vagy csak a koszorú mutatja, hogy a szél igazán jó barát? Ne mondassék gúny ott, ahol reá semmi jog de a költői öntetszelgés vagy öndicséret: kárhozat. Neki koszorú kell! (Ez kissé érthetlen, csak tetsző szép.)

42. A sövénynél sátoros lapu

Ott volt a legelső *randevu*

Itt csókolt a kedves Zsuzsika

Egyikünk se tudta, hogy mi a!

44. Csinos dal, rosszul nyomtatva.

46. Hideg leszek *mozdulatlan*

49. Ég a nap az erdő fölött. Bojtár Bandi. Sejtésben hagyott gondolat, igen szép conceptio, de a szomorú szerzetes még szebb Lenautól.

Vajda nehezen tud állapotok hívésére bírni bennünket. Mi másképp tudjuk a világot, s hajlandók vagyunk visszautasítani oly meghívást, mely nem ad otthonos érzéseket szíves látásával.

Motiválatlan nekem az ő érzélemléte. Van oka mindennek. A költő becsmértékét kivehetni versei és körülményei összeforrtából, vagy versei és az egyetemes emberiség közti magasb összeköttetésből. Amaz mindig líra és igen sokat kell tudni hozzá a

- költő életéből, hogy érdekeljen, amikor benne az ind és a szubjektivitás érdekel; emez inkább túlteszi magát a magyaráztatni szükséges egyéni körülményeken, s ezek nélkül akar és fog is tetszeni mennél később annál inkább.
- Telipiros — ismeretlen szó,
52. *Kőmeredt* a fa levele.
71. XXXI. Szép. Kevésnek van ily érthető alkalmá. „Végin a hajnal, nap és sugárai összehozhatlanok.” Szanakép.
73. László vitéz, sok szép van benne.
87. Szerelem átka! — Jobb egy kiválasztott gondolatot feldolgozni költeménynek, mint állapotokat vetni alapul, melyekbe nincs módunk belátni. Inkább verselj egy morális száraz tételről, Rückert módjára, mint feldolgozzál egy magadra fogott érzelmet. Mindig úgy érzem, hogy ezen szabály egyetemes; jellemzés alól való kivétel az, ha Vajdának sikerül valami p. 95. lapon. Elbeszélésben folyékony, de balladában hosszadalmas. L. 74—5. stb.
- Szereti az erdőt. 5. 10. 21. 49. 69. 70. fenyves erdő. 90. Ég, 100. lobog a rengeteg. 115. 132. 164. 183. 1844. 188.
97. Téged-e vagy érted a kint, nem tudom. Valóságos kiokoskodott érzelmek.
100. A sensualizmus dialektikája.
Érzed majd, hogy amit érzünk
Az miénk, csupán csak az. *Vajda*.
Amennyit a szív felfoghat magába
Sajátunknak csak annyit mondhatunk. *Vörösmarty*
Lázás szenvedély. Talán Pygmalion. Hohó!
102. Szobrot lázas szenvedéllyel senki nem szeret. A pygmalioni mese, ha lélektani is, nem ide való, mert ő beszélt vele a szenvedélyről. Talán ezek a dalok tették őt az érzéki szépség költőjévé.
107. Mindkét kiadásban egy vonal hiányzik ugyanazon két sor között. Így a 120. lapon is.
108. Nem tudok én semmit rólad. A külső szépség van benne megimádva.
Szívedet nem kutatom! Hát minő szépség ez, aztán minő gonosz poézis, mely úgy kiokoskodja magának a külsőt, vagy poezis-e hát? Bild ohne Gnade, 111—2. l.
111. Az *örökkévaló* is irigyel ilyen *mulandó* örömet.
116. Ah ha bírhatnám kis üres boldog fejecskédet 158.
119. Jeles! Nem jeles! 120 lap 121 lapon nyomtatási vonal. Nincs hidegebb a világon mint a ráfogott szenvedély.
122. A tépelődés bravourjai
123. Szép, átok, szilaj
127. Gonosz ilyen!
130. Felforgatja az eszmék rendét, természetét a nagyot mondani akarással, s megszakad belé.
132. Oda minden. Vége immár mindennek. 127. Ennek mind vége, vége! 95.
134. velő égése. Oh hagyj békét a huroknak. Ez érdekes elemzés lesz.
138. izzó velő, pokol!
134. lap Nem mondja, mondhatja ki gondolatát. Ez még talán jobb, mert sejti, e szó véggyázt hozna e világra.
136. Jobb nekem már a *pokolban*. Tüzes ostor. 139. pokol. 104. utálatosb (a közöny) mint minden kivé lenne a *pokol* fenekében. Valóságos ótestamentomi zsidó képzelődés, keresztyéntelen fantázia. 139. a *pokol* rá ölti nyelvét. *pokol*.

138. Ami nincs, az kísért.
 Átok, pokol, láng, szó, velő, sötét, vér. Gyilok, fagy, gúny, kacaj, őrüls, ördög. Csak én hallok, csak én látok, ami van, azt látom, hallom. Ami nincs, az kísért. Tehát nemcsak te hallasz édes költőm.
- Vajda mikor épen az érzés puha, rejtélyes elemében akarja kiszőni gondolatait egyenesen a merevhez megy át. Les extrémés se touchent! *Miért nem mered meg a föld.* Vajdának le kelle fordítani magát, s úgy adni ki.
139. A hittel való meghasonlás épen az ellen feltámadni ad-e poézist? Ezek a gyöngé elme erőködései nagy szavakban. Igazán hogy Vajda költészetét érthetnők: meg kelene fordulni gondolkozásunknak, mely szerint irtózunk a pokoltól, szeretjük a hitet, imádjuk a szellemet, szeretjük az érzékit. Neki ez mind rossz így!
Dermedés. 21. lap. 29. dermeszt a tél. 46. mozdulatlan. 52. kőmeredt a fa levele. Mereven álló tilalomfa. 70. Merően néz. 79. Mit cselekvé? ék h. 87. fagyosan 144. 165. 4. 5. és 11. sor a 165. l. 167. lap 2. 5.
- Ha nincs a költő szellemében valamely állandó, örök jellem: nincs benne realitás. Az az állandó, mely az ezer meg ezer változatosság közepett is mindig az.
- Én Vajdát nem ösmerem, hanem ideges embernek kell lenni. A legidegesb dermed meg leghamarabb.
- 50 lap Puha és gyöngé, selyem lágy, ennek ellentéte a dermeteg és mozdulatlan. A leglágyabb és a legkeményebb anyagból dolgozik. Különben, mint Niobe fájdalom szép költői, de szobrásznak, s ő épen nem az. Szobor és lázas szenvedély. 102.
 Légy hideg, ha lánggal éget
 Átkos szenvedélyed lángja
 122. lap
144. vérez, zik h.
 143. Ha istenben hinni tudnál.
 151. *Annak* sírján, jó lesz elemezni.
 153. Az élet! Ez is az érzéki szépség! Különben szép, könnyű és nem erőtetett.
 154. A nap képe úgy elfeketül mint az ember arca a bitón; vagy mint bártfai savanyúvízzel a bor, vagy mint a rossz bor.
 Vajda és Lisznai viszonya olyan mint látás és tapintás érzékei egymáshoz.
 156. Örök lángban ég bár testetek.
 158. Mennyei szent együgyűsége. 116.
 164. *Éjjeleim.* Az első strófát nem értem. (Mégsem értem!) Őt égeti a nap, a sugár, a vörösvé gondolat.
 165. lap végső strófája. Az utolsó strófa: és az ajk oly duzzadt. Ezen költemény is kegyetlenül össze van kuszálva. a dal vége érthetetlen. Kelevényes.
 167. Árnykép. Ne vegyük el lépét.
 181. *Szeretlek* stb. Ez még a legbolondabb!
 183. *A sírból.* Szép.
 184. A kis dalmester a csalogány. Ha eddig prima donna volt, most már karmester. Szeret majd minden nyakra főre! Jellemző.
 A szerelem tüzes 49. 187.
 222. *Igen szép!*

- 60 lap Szépek, ha mellette nem állottak volna! Ez jó.
61. Ki lehet fejezni kereken, számokkal, érzelmeiteket.
65. *Sebesen közelgő ropogás.* Leírás helyes.
67. Nagy akadék a has a szerelemben úgymint has. Ez gonosz!
69. *Minek nevezzetek?* Szép.
74. Aki halni indul s ölni. Előtte való nap nem is tud gyűlölni.
75. Nem rajzolt az eszme stb. Ezt megmagyarázni.
80. *A koszorú az volt, ami most a haszon.* Igen szép!
ültő ülte helyett. 126. lap. Áltó hely. 127.
Az jó, hogy költészetünk igen szereti a nemzetiséget; de azontúl is fekszik valami elem, amely nélkül a nemzet elveszti tekintélyét.
86. *Csak az ifjú halhat szépen.* Gyönyörű!
98. Mindegyiké legjobb, második egyé sem.
109. lapon és a 110-csen a csendes éj leírása gyönyörű.
107. lap. Berczina szavai lélektaniatlanok.
125. Pomerán vezér az istennel csak amúgy pajtásként beszél.

Vecsey Sándor. Nov. 14. 1858

- Bevégzései nagyon semmit se mondok. Látszik, hogy célt nem tud jól tűzni ki. Példaul a különben nem rossz menetelű dal: „Titkon sírok, ne tudja más!” vége: az én síromon virág minck is hajtana ki? Letépné azt is valaki. Úgy képzelem: a fergeteg Az úr isten katonája. 12. lap. *Lisznyais.*
20. lap Párbaj szaporán! Jó barátom, de hol van a Waffenschein? Ez az a bolondozás, figurázás, humorizálás.
21. lap Járnak-e az öregek mentében
- 21—23. Ez a *vándor* nem lenne rossz költemény, de toldott foldott.
24. Nem szólt-e a fülemile? maradhat.
37. Humor vagy mi? De esernyőt hozz magaddal, Mert beázik még a házam.
38. Szép. Vízsi a víz a leánykát.
40. Melyik isten? *Több istenhit.* Különben derék.
A politeizmus eleme mind jobban fogy. Vecseynél még van ereklje belőle.
42. Búcsú iskolabarátaimtól. Az érzelmesebbek közé való.
48. Ha nagyot akar mondani Vecsey, az istent szövi be: mint itt az isten is gyönyörködve nézi.
49. lapon egy kérdőjel. Nem jó, nem rossz!
50. Ebben is igen járja a kislány. Nem rossz. Hátrább az agarakkal!
59. Szébb vagy mint a szépség maga! Úgy nem tudom: milyen szép. Vecsey Sándor nem tartozik a népieskedő költők közé. De alig is mond olyat, mi már nem mondatott volna. Legalább képzetkőre már ösmerős. Talán Jean Paulban olvasám, hogy a lírai kedély hajlandó a satyrára. Vecsey is.
- 66 lap dala egészséges, igaz!
Mídon a politeizmus elemei tűnnek, a keresztényiség különösen a katholicizmus elemei hatályosabban lépnek fel.
- 74 lap Vecsey könnyű apró állapotokat választ s dolgoz fel.
76. Szép! Szerettelek, szerettelek!

85. Takaros.
113. Helyes.
120. Egy estély utóhangjai. Csinos, finom!
130. Mint láva foly az érzelem, Árvjától *ugy sodortatom*, ez nem igaz, elég ha *tolatom*.
135. Sebesen megy az a felhő, kevés hián jó.
140. Szereti a tengert, s kedves tudnia róla, hogy kihányja örvényeiből a gyöngyöt; ezen gondolatot többször is használja, vulgarizálja, elközönségesíti a 112. lapon is gyöngy hányatik ki. Ez szűk körűségre mutat. a 77 lapon: Miként a tenger gyöngyeit kiszórta szívem kincseit. 56. lap. Mint vihartól kivetett gyöngy Zúgó tenger partján. Ennyi kevés közt az ilyen hamar feltűnő.
149. Gólya, fecske visszajőnek.
Te nem jöhetsz.
22. Visszatér a fecske a tavasszal
Nem mehetek én is vissza azzal.

Zalár költeményei. 1855

5. Neki a költészet holdvilág — forró sugarakkal
6. Leng a szellő, *mint* kezkenő szerelmes leány kezébe. *Hasonlat*.
7. Szemed, mint harmat reggeli mezőkön Mindenfelé ragyogva jár. Ez nem volna rossz gondolat.
12. A föld *mint* vőfél, kinek a berkek zenészi meg vannak fogadva, hogy kedvese nótáját húzzák és nézzék táncát, amint rakja.
13. A hold után a csillagsereg húzódott *mint* rendes katonának.
- 18 lap rímek. Szülőföldem: „itten,, ezek: képedet, dicsérnének: vidéket
22. A völgy ölébe (a kis patak) hajjait, Mint a szerelmes kedvese fejét.
20. El el innen . . . boldogabb táj felé. Az a fertelmes refrain: oda oda ni! refrainei rettetetesek
26. *Aranytükör*. E kettőt nem érti az ember!
30. Add oh add.
A címek elmaradása nem nagy dolog, de mégis zavarja az embert, például Zalárnál 31 lapon: Add oh add! Itt a drága gyöngy tündére beszél, ha igaz!
34. Piros lennék *mint* vérző seb a hősnék homlokán. Ha megtalálná a hon örömét, nem lenne ily sápadt. De ez nem hiszi. Ő halovány lesz mindig, akkor pirul percekre tán, ha megcsókolja kedvese. Minek ide az az elpirulás, ez a kedvese csókja. — Mi az a harmadik strofa, mely így szól: „a véghetetlen üdv
- Elégeti egyszerre véremet;
Szívembe száll (ki? mi?); but, bánatot kiküld (az üdv)
De a vér övé (szívé?) azt ott issza meg.”
35. lap Kitéptem szívemből . . . Szintén afféle eltalálándó, lepel alá rejtett valami, melyből szabad is nem is épülni.
37. Az alkony piros sátor alatt (inkább már: felett) fekete leplet fon.
40. Zalárnak egy dalában (40. lap) az Isten mint Márius sötéten a világ omladékán ül. Szörnyképzelődés! Ezt az eszmét is jó lesz kifejtteni!
41. *Hazaszeretet*. Négy strofában a költő minket szólít, a többiben a hazát: te.
Te haza légy

- Van Zalár verseiben valami vonzó a titkolózásban, t. i. míg kitalálja az ember, hogy ki és miről beszél; de ha egyszer megfejtéd, megösméred a személyiséget: ennek is vége.
45. Ki vertz lakatot a hangos völgy szájára (télen), hogy oly némává lett stb.
A tél lábainál fekszik a halott föld
Ím az egész világ lábaimhoz borul (mond a tavasz, a 12. lapon) E költeménynek a vége torz.
47. Te szép leány! *Eszem az Istened!*
Egység helyett szétszórtság, más elemek, új hangok, p. 47. lapi dal. E dal végire a két utolsó strófa épen helyén kívüli; sovány reflexzió: Milyen hangok! miből vannak ezek?
49. *Fehér virág.* rendes!
55. Bevégezni nem tud. *Két sir.* Csak két síron zöldül virág, megmondja, hogy egyiken piros rózsák, a másikon liliomok. Amaz csatában halt, emez utána bánatában. És azt mondja, hogy virág csak e két síron nő, okát adván sejtőleg:
„Talán itt váltát az idén a hajnallal
Legelső csókját a szép kikelet?”
64. Iszom, amíg részeg leszek!
Nem volna-e tanácsos a csárda és lebújok emberei szájába tenni az efféle gondolatokat. Különösen az a „részeg” szó, ez a „teremtette” más ily rangú és rendű szavak nem sokat népszerűsítnek a mi magyar költészetünkön, talán inkább elvadulás bélyegei már eddig is?
72. *Mi az, mi ugy zsi bong?* értelme: a tudomány nincs a jobb lelkeknek vizsgatására. Ragaszkodás a szülőföldhöz, emlékekhez, családiság. Példák soka és szépek. 72, 75, 76. lap 79. Őszi rózsá. Egy kiirtandó erdőben 82. lap.
84. *Haldokló és halott.* Nagy gond kell az efféle állapotokhoz.
94. *Ábrándozó bölcsék:*
Minél többet tud, annál több rosztat tesz
A fényes bünök sötét embere.
Ez igen bolond egy vers.
98. De fájdalomban nem vagyok szegény
De fájdalom és könnyekben még mindig gazdag vagyok.
100. *A nép fia* veszedelmesen nevetséges strófaival ugyan tetszik-e valakinek?
104. *A fájdalom lantja* szörnyen bolond! Még bolondabb ennél 107. lapon *A költő.*
Jellem: a nyelvvel való nem gondolás *válna válnék* h. Zalárnál 110. lapon Megjegyeztvén, hogy ezekre nem is terjeszkedem ki tüzetesen.
111. Szemedbe *ben* helyett, csakhogy rím legyen. A rím vége felé közelg, a vers átmegy prózába. Erről a németek között egész theoriát csinálnak. Az ily theoriát Francia- és Angolországban nem értik. Mi már értjük.
112. Nagyon nagy nagyítások. A jó isten, a jó ég gyakorta emlegettetik. A fájdalomnak éjétől elhomályosul az ég, s kialszik minden fénye.
113. Ősszel száll a fecskemadár *Keletre*; nem délre?
119. *Éjjeli séta.* Nem roszt!
124. Ezt az ajkat *Isten* csókolá tán; mint önmagát szereti az Isten, úgy szerettelek. Beh szép ez!
125. Sötét vagy, *mint* a kétségbeesett szív. (az erdő)
127. Egészséges, ép gondolat!
129. Nagyon nagy nagyítások: a költő oly magasan repkedett, hogy a magas eget is „hol az Isten trónol” túlszárnyalá.

130. Szülőföldem. Lásd a *ragaszkodás* féléket, ez is azokhoz megy és jó.
137. Dobó és az *egri nők*. Derék. Főleg az utólja, hol feleség, nőtestvér, menyasszony lépnek fel.
Ha elestél, édes férjem!
154. *A vig kerekgyártó*. Ilyenhez jobb a humorisztikus hang: „Műhelyedben három négy legény dolgozott” — jó statisztikai adat a házhoz, de nem az esztetikához.
164. *Szegény ember* éjszakája kuruc egy gondolat!
167. Pedig ősz vagy mint a galamb mint az *atyaúristen*.
Ha a havasokról egy bérc leszállna olyan lenne mint a tied a *tánca*.
(Saltimbanque. Markt Schreyer) Sarabande, a zene hozzája?
168. Szerelmét, amidőn örült, úgy írja le:
Mezők virágait kötöttem füzérbe
És a csillagokig feldobtam az égre
Szétfoszlott útjában tarka híddá válván
S belőle lett ékes szivárvány.
181. *Kleobis és Biton* története Herodotból. Kár volt e két nevet elhallgatni. Aztán a görögök nem is ösmertek Junót, hanem Herát.
186. *Köszöntelek szép alföldi tájak*. Ez is családi.
188. *Királyválasztás helyes!*
193. Sápadt vőlegény s halovány menyasszony. Keserves egy történet, melyen lehetlen valakinek megindulni.
200. *Egy kép előtt*. Az ember olvassa, hogy neki valami nagy meglepetése van a kép előtt; de miféle kép előtt; nem tudjuk. Kár! Tíz strófa négy, tíz szótagos sorral. Van benne három ige (L. Tóth K. Száz új k. 147. lapon).
202. *Egy frenologhoz*. Nem boldogabb-e mostan a bolond? Kinek hogy tetszik?
203. Isten maga tevő fejére a borostyánt.
204. *Kopány és István*. Nem hagyja belátni költő kinek ad igazságot, pedig ez lényeges pont.
213. Ború után kinyitja végre fényes ajtaját az *Isten* és a földre nevet. Oly szép az *Isten* hogyha mosolyog. — ez igen bolond „Ilyenkor üdvözíti önmagát, prófétáit ilyenkor öleli.”
222. Oh a te lelked. Egy hölgyhöz van írva pietisztikai misztikai ultramontán szellemben. Üdv-e az isten vagy csak a föld álma. A te mély szíved egy nekem a mély titkú Istenséggel.
Ha nem volna a világ megváltva,
S az isten fia születni most vágyna:
Te választatnál — te édes anyjának.
224. A piros hajnal mind boldog menyasszony
Kinek szemében anyakönnny remeg. — Beh bolond!
Felfelzugnak: isten! mért nem diszited
Borostyán koszorúval homlokod?
Talán attól félsz, hogy te is megőrülsz? . . .

El kell enyészni a népies féle epithetonnak, amennyiben ez netalán *egyetemes* költői magot mutatna ki ama különös helyett, hogy valaki p.o. a nép szerint tud szólani, anélkül mégis hogy ez annyit tenne: legfelső, legnagyobb. A *népies* nevezet koránsem a költészeti eszméhez, *fölfelé*, hanem a *közönséghez lefelé* viszonyítja a költőt. A népies már csak olyan elem, mint volt egykor a francia, olasz, majd német és latin irodalom hatása költészetünkre, mit iskolának mondtak Bessenyei, Virág, Kisfaludy, Révay és Kazinczy korában.

Csermelyi Sándor. Hegyháti dalok

- Egy adag Szelestey, másik adag Tóth Kálmán. Vegyítsd!
14. Kaloda, kívül kilenc lyukú a bíró házánál, de belül még egy veszedelmesebb kaloda.
25. és 27. lapi dalokat elmondani prózában, összeírva a sorokat.
— Növekszik a baj, terjed az irány.
52. 1. Hé Józsi* (itt a jegyzést alul) húzd rá, azt a rézangyalát!
63. lapról tessék! — Csermelyi még a népi szólásformát is rontja, például:
68. lapon: „Nem fogott rajta a fegyver” e helyett: „Nem fogja a fegyver”.
placcot áll!
Sobri Józsi beh bolond. Három féle vágta legalább.
Csermelyinek is kedves a typicus „kis lány”.
Csavargók, tekergők dicsőítése.
86. Elmondja Cs. hogy milyen len terem a nádasdi határban egy + jegy alatt: *Terem* is.
90. Szűz Mária is megénekeltek.
Minden költőnél kit valaha ösmertem, csekélyebb Csermelyi. Szintén katolikus.
Az egész gyűjteményben nincs egy mustármagnyi tartalom. Kipitykézett emlékezet!

Concha Károly. Tavasz lombok

54. Zsinóron jár az én lábam,
Járom, hej az angyalát!

Spetykó Gáspár. Gyöngyvirágok

Ez is szokásokat, szólásokat penget, és katolikus szellemben, mint Lisznyai
[ET, 4. kötet 89—111. lap]

[A LEGÚJABB MAGYAR LYRA. 1863]

Szász Károly

„Minden költészet alkalmi”, Goethe mondá s nem alap nélkül. Alkalomnak kell lenni a szívben, a természetben, az erkölcspolitikai életben, s míg ezen alkalmak nem hiányzanak, nem kell félni, hogy a költészet forrása kiszárad. De az alkalmaknak is két oldaluk van, mint a pyrenéi hegyeknek; ami ez oldalon igazság, a másikon tévedés. Költő elégszer juthat oly helyzetbe, hogy magáénak hiszi, ami nem övé, t. i. a lelés dicsőségét s el van ragadta a csalódásától, ilyenkor megírja tévedését. A csalódások vagy tévedések lyrája szépirodalmunkban nevelte a költők számát, még ez hagyján! csak el lehetne mondani, hogy azon kívül, ami nem övék, minden egyéb a művészségé, ama régi megjegyzés szerint: quod nostrum dicimus, artis est; mert annyira meg van már dalolva természet, történet, hogy jó részben a formára tér vissza minden érdem; legalább a nemzeti hagyományok újra élesztése ide mutat Európa szerte, hol még legnyugtalanabb a költői szellem: régi dolgot újonnan alkotni.

Az önbecsülésnek alig található jelzettebb képviselőjére, mint Beaumarchais *Figarója*, ki egy jó órában elmondható magáról: mindent láttam, tettem, gyakoroltam. Az önbecsülés eme büszkesége kibén támadhatna fel inkább, mint Szász Károlyban? Ő csakugyan mindent írt, az olvasó világra majdnem oly tömeges hatást gyakorolván, mint ezelőtt negyven-ötven évvel Döbrentey Gábor, kihez az idő különbségét eltudva, oly igen hasonlít, mint utód a maga elődjéhez hasonlíthat. Tanultság, mely sok oldalt mutat, ízlés, mely a classikai mellett a keleti és nyugati eszmei világot egyiránt elfogadja, nyelvi jártasság, mellyel idegen elemeket irodalmunkba átültet csudálkozással párosult tiszteletet vívott ki számára. Tudományos, egyházi törekvéseit, a napi irodalomba való befolyását a tárcaírásig, nem is említve, Szász Károly egyike az irodalom leghűségesebb munkásainak s mindamellett sem írhatni róla kedvezőbbet annál, hogy viszi az érdemrend középkeresztjét, mint jutalmát szükségtelen áldozatainak. Ez ugyan magán dolog, belé senkinek semmi szólása, hanem másokért van ide vetve, kik netalán meg volnának igézve e szapora süker vagy legalább eredmények láttára. Nincs oly neme az írásnak, irodalmi munkásságnak, melyből becsülettel ki ne lehetne maradni, mihelyt van olyan hely, amelyet az ember isten igazában betöltött. Aztán nem is közhasznúság az, ha mindenütt akarnak használni, mert ez ugyan elég ingere a tettvágnak s minden jó lélekben megérezhető, de vakmerőség elvállalni.

Ezek lesznek alkalmasint azon alapok, melyeken az irodalom történése, a támasztott remények ellenére, Szász Károlytól meg fogja tagadni a jövő magasztalását. Akkor a dolgok másként lesznek, addig pedig legyenek úgy, amint legjobb. E legjobbra gyakran nem szolgálhatni egyébbel mint jó tanáccsal, s ha én volnék azon szerencsés, hogy e legjobbbat mondhatnám egyszer s másszor íróinknak: nem volna hía megelégedésemnek irodalmi törekvésem után. Míg az író nagy egyéni jellemmé nem teszi magát gondolatban, képben, érzésben, ezáltal be nem bizonyítja az eszmék, gondolatok iránti hűségét: olyan lesz, mint

Terenc komikusa: plenus rimarum; hasadt edény, melyben semmi meg nem maradhat. Ez ugyan kemény beszéd, oly tartalék nélkül való gondolkodás, melyet el kellene hallgatni a jó békességért: de kisebb időkben is elmondhatni, mit Hutten Ulrik mondott: Es muss gahn [gehen]!

Költevények két kötetben, aztán *Trencsényi Csák* koszorúzott történeti költői beszély, *A kis Ilonka emlékezete*, és folyóiratokban fel található művei Szász Károlynak eléggé mutatják, kivel van dolgunk; mindezt azonban el kell felejteni az idegenből vett költői, eszhetikai tanulmányok és sokrendbeli műfordítások mellett: annyi szól ezek részén az ő megítélésében, elvitázhatlan koszorút nyújtani felé. Ami költeményeit, a lyrát és történeti beszélyt illeti, ma már nyugodtabban ítélni felölök, mint újságuk idején mikor minden jó volt, csak nekünk írva lett legyen. Kevés író volt, aki napszámra ne járt volna, mint rendszeren, hol a szellemi élet meg van bénítva.

Akkor énekelte Bulcsú Károly

Tetszhalott a filozofia,
Ha fel nem költi azt a lant fia.

E szegény korban dicsekedett Szabados János:

Mióta felkerestek a dalok,
Azóta én nagyon boldog vagyok.
Ne hidd! *e szó nem illeti zsebem.*

Ekkor festett képet a sötétbe, árok partjára, egy költőnk; ekkor volt a nap oly isten, ki fogyatkozást kapott, s maga Szász Károly sem menekülhetett „Szép májusi” kezdetű dalába, igaz hogy csillagos, holdas éjszakán kitenni a lelkét, mint a kertész kosarát, hogy a leányka nézzon le „gondolatai viruló rózsáira”. Neki is olyan égő volt a leány tekintete, hogy égőbb csak az isten arca lehet odafent. Mondom, ez időben a költészet nagyon hamar született. Feltartotta magát a fölszínen. Az éjszakát egynek vették a napallal egy egy gondolat kedvéért, amely kép akart lenni, de azzá nem lehetett, mert rossz helyre jutott a kiállításban; pedig képek nélkül oly kevésé lehet előterjeszteni a költőiséget, mint fény és árny nélkül festeni.

[ET, 4. kötet 140—141. l.]

Új kritika

Öt költői korszakot ismérék saját tapasztalomból.

1. A klasszicitás korát Kazinczy, Kölcsey, Szemere.
2. Kisfaludy K., Vörösmarty, Bajza.
3. Eötvös, Garay, Vachott Sándor, Kemény, Szigligeti.
4. Petőfy, Tompa, Arany, Jókai.
5. Tóth Kálmán, Vajda János, Tóth Endre, Lisznyai.
6. Amit most fogok bírálni.

Nagy kérdés: Állhat-e elő a népből s népiből valami új és nagy költészet!

Magyar költők

1859. *Bibók Lajos*. Bánatos szív. Költeményfüzér. Pest, Boldini. 1859. 234. l. Ára 1 ft. 20.
Ormódi Bertalan. Magyar romanzero. Pest, Herz. 1859. 218 l.
Kuthén. Költemények. Kalocsán. Malatin és Helmeyer. 1859. 160 Ára 1 ft. 53. ausztriai becsben.
1860. *Vecsey Sándor* újabb költeményei. Pest, Osterlamm. 1860. 240 l. Ára 1 ft.
Talabér János költeményei. Két köt. Pest, Gyurján. 1860. 254 és 255 l.
Flóra dalai. Pest, Emich. 1860. 94 l.
Kállay István 50 költeményei. Versfüzér. Sárospatak, 1860. 94 l. Ára 20.
Kuliffay Ede. Fehér rózsák. Költeményfüzér. Pest, Engel és Mandello. 1860. 160. l.
Kemenes költeményei. Pest, Werfer. 1860. 409 l.
Szabados János. Költemények a Haza és Szerelemről.
Bulcsu Károly költeményei. Kecskemét, Szilády. 1860. 350 l.
Vida József. Nemzeti Koszorú. Költemények. Pest, Ráth. 1860. 227 l.
Zalár. Borúra derű. Költemények, Pest, Emich. 1860. ára 1 ft.
Zajzoni. Kordalok. Harmadik bővített kiadás. Pest, Pfeifer. 1860.
Balkányi Szabó Lajos. Magyar ősmesék.
Vajda János. Vészhangok. Költemények. Pest, Hartleben, 1860. Ára 1 ft.
Thali Kálmán. Kárpáti kürt. Költemények. Pest, Pfeifer, 1860. Ára 1 ft.
Oláh Károly. Száz darab költemény. Debrecen, 1860/1.
Ormódi Bertalan. Magyar hon ébredése. Pest, Wodianer. 1860.
1861. *Szász Károly*. Trencséni Csák. Pest, 1861. Engel és Mandello, 239. l. Ára 2 ft.
Szász Károly. Lyrái áloék. Pest, Ráth. 256. l.
Szász Gerő költeményei. Pest, Herz. 1861. Ára 1 ft. 30. x.
Boruth költeményei. Pest, Pfeifer. 1861. Ára 1 ft. 50 x.
Szász Károly. Költemények két kötet. Pest, Heckenast. 1861.
Atala költeményei. Pest, Emich. 1861.
Wohl Janka költeményei. Pest, Engel és Mandello. 1861.
Balkányi Szabó Lajos. Lajos pohara. Anakreoni danák, három pohárban. Debrecen, Telegdi. 1861.
1861. *Malvina* költeményei. Pest, Ráth. 1861.
Zajzoni. Börtöndalok. Pest, Engel és Mandello.
Pados János. Myrthuslombok. Költeményfüzér. Pest, Gyurján. 1861.
Bényei Gábor költeményei. Pest, Beimel és Kozma. 1861.
Fejes István költeményei. Első kötet. Szeged. Burger. 1861. 186 l. Ára 1 ft. 20.
Treckska Lajos. Dalnok és király. Pozsony, Wigand. 1861. 62 l. Ára 60.
Jankai. Szabadság és szerelem vadrózsái. Arad, 1861.
Thaly Kálmán. Székely kürt. Pest, Gyurján. 1861.
Tomor Ferenc. Terézvárosi esték. Kecskemét, 1861.
Balkányi Szabó Lajos. Magyar ősmesék II. k. Debrecen. Okolicsányi és társa, 1862.
Kovács Gyula költeményei. Debrecen, A város nyomdája. 1862.
1862. *Eredics Ferenc*. Költeményfüzér. Pest, Boldini és Noszeda. 1862.
Losonczy László újabb költeményei. Második kiadás. Pest, Müller. 1862.
Ponori Thewrewk Emil. Józsa. Pest, Kilián. 1862.
Dalmady Győző. Költemények. Pest, Heckenast. 1862. Ára 1 ft 50 x.
Lassu Lajos. Nefelejcsék. Költemények. Pozsony, Széber örökösök. 1861.
Kakas Márton Politikai költeményei. Pest, Emich. 1862.

Szász Károly. A kis Ilonka emlékezete. Pest, Pfeifer. 1862.
ide csatolandók:

Boruth költeményei, Madarassy László, Tavaszi pillangók, Weress József. Dalok és beszélek.

Költemények. Írta Kuthen

A dalhang menete tisztátlan. Más más fokú hangokba vág. Ez nem változatosság, hanem roszul összefüggő idegen hangok *vegyítése*. Kuthen költeményeiben szép szavak tisztatlansága.

Arany mint ballada költő tett nagy benyomást ifjainkra. Így ők másod kézből veszik az eredetiséget, mert Arany sem eredeti másképp, mint annyiban, hogy nem egyes író, hanem a népet tanulmányozta, s utánozta.

10. 1. *Kicsiny a kert*. Ebben a szem és száj elhányt képei.

12. *Láttad-e. Erőtetett allegoria*.

13. *Martiusban*. Gyermekvers. A gyermek, mikor először lát gólyát tavasszal, futásra indul, hogy mindig gyors legyen az egész éven át.

23—4. Theosophia és sentimentalismus. A vallásosság és kegyelet sentimentalismusa. 24. 1.

25. *Álom és való*. Lelke egyenest a fényes mennyországnak vágott. A nagy és kis kép: az égbolt és róna összefolynak mint két madárajak. A képzelődés aránytalansága. Nem tud bánni a hasonlatokkal. L. a 24. lap első stropháját: drága mint szenteknek az isten. Ez sovány reflexio. Csak ép a drága szóra van fektetve a súly.

26. lap A rosز hasonlat foly. A sugarak fényes arany képe. Elvastagítása, elvásítása. (1. alább 91. lap)

A szentek álma. Rosz hasonlat: figyeltem, mint méh a virágon.

35. 1. Ismétli a 12. lap hold és csillag viszonyát.

37. 1. *Ősz felé*. Maradhat.

39. Annyiban kerül: annyiban helyett.

39, 40, 41. bolond egy vers.

43. *Állcsorog* a gulyás. Köszönöm ezt az *állcsorog* szót! *ácsorog* helyett. szölke, szölke, csolk, csók, volna, vóna.

44. Fölöttem az égbolt, mint egy szörnyű gomba.

Melynek szára mintha én belőlem volna! — Morál és religio páthosza!

45. Sír az isten, hogy teremtett, azt bánja!! Nem jönnek össze jól a gondolatok.

46. Ha a világ? Hát ez mi?

Mi az emlékezet? vagy helyesebben: mi az erdő? Aligha jobb nem volna egyenesen, allegoria nélkül szólni.

48. Egy rosز versben egy ősmertetlen szó: *sivány*.

49, 51. Tájképet is meguntuk már. Mit hozott nekünk olyan ihletésfélét a népköltészet? A pusztát és annak kútgémjét, betyárjait, csárdáját. Nagyon helyes, de hát ihli-e a pusztta egyformán kedvelőit?

57. Mint szentek ajkán az imádság, úgy zeng nevem ajkamon.

Te szebb vagy, mint a legszebb gondolat! Ezt szeretnők látni.

Szelíd arcod csöndes fehér patak.

Habján kéklő remények inganak.

60. Megint rosز hasonlat *Nyugalomhoz* címűben.

61. *Dermedt* köny.

62. Istenné nőtt kebeclemben lelkem. — Ezt a bolond verset végig kell még nézni.

65. Pásztor tülke.
66. Búcsú Halastól. Oda valósi.
67. *Újonc dal.* Nem szükség, hogy ez legyen. Jobb lesz váló, elválási dal, elváláskor.
70. Rosz hasonlat: zokog, nyög a fővárosban a nyugtalanság, mint az anya méhén elátkozott gyermek. Igen mélységes skolaszthikus vizsgálódásokra szolgálhatna alapul, de a szerencsére a költészet ilyekkel nem bajlódik, mert erről a bölcsészet is levette a kezét.
- A falu ellenkezőleg nyugodt, mint a rónára borult holdvilágos éjjel, mint az alvó tó, mint a kis lány keble; mondhatnák: nyugodt, mint a bor, ha kiforrott, mint az ördög-szekér, ha nem veri tovább a szélvész. Látszik, hogy itt csak *szóban* (nyugodt) áll a hasonlat, de nem a *képben*. Szóhasonlat, mely a dolog maga (nyugodtság), de nem a dolog *tulajdonai*; mert nyugodt a tó, éjjel, kis lánykebel, de ezeknek magokban, midőn kimondatnak is kellene valami rokonságban lenni, p. fehér kéz, hó, virág, leány, tavasz; cser, férfi, de *falu*, alvó tó, holdvilágos éj, kis lánykebel, mi itt a hasonlat?
71. Ránk mosolyg . . . a kebel.
78. Minden költői hang, vagy kissé megragadó folyású dal oda vezet, hogy Petőfy nélkül Kuthén sohasem ír verset.
79. Semmi sem mutat ide oly igen, mint a 79. lapon Mi a vénség?
85. Az egyszerűnek egy pár *példánya*. — Meglehet, hogy amikorra.
86. A remény *szomorú*, de szent.
88. A puszta oly szép mint egy ifjú kis lány. Az erdő olyan, mint egy bánattól *bamult* fő.
89. A kakuk *huhukol* estve! Ez nem igaz.
90. A völgy patakja *mint* nagy ezüst lánc, melyet vezeklő nyakából elveszte.
- A harmatot ringatja a virág keble *mint* anya kis lányát.
- A madárkirály száll *mint* egy bús gondolat.
91. A sugár mint arany gyilok. (Lásd a 26. l.) Bulcsúnál 184. l.
- A nap és a sas estve. — Nagyon megragadja őt a búcsúzó nap. L. 72., 92. l.
94. *Visszavágy* mint csillag a boldog mennyégre.
95. Kínjában *epedt* meg, talán *repedt*.
100. *Az erdő búja*. Legalább új. Ez nagy érdem!
102. *Második anya*. Ez is új kompozíció.
104. Igen katolikus!
105. A hajnal *szemérmes*.
107. Beteg hattyú lelke üljön ujjamon!!!
108. Anyai sejtelem. Arany-os ballada.
112. *Virág Ferkó*. Helyes.
115. Barna Józsi (gyermekvers)
119. A vész, mint vad lovas.
127. *Letki Éva* (ballada). Megy!
133. *Vörösmart*. Nem sokat ér!
155. *regg*; *reg*.

Vecsey Sándor újabb költeményei

1. *Hallgat a lant*. Jó apróság.
5. *Pusztaszeren* kenetett magyarrá az isten.
6. *Még fáj a szív*. Helyes. Egy sor: Meg akartam szívem törni.

10. *Visszaemlékezés* Tassra. Igen házias, falusi életet festő vers.
21. *Látogatás*. Magát írja le hibáival; s oda jut ki, hogy a leány ösméri őt, hanem ő nem ösméri magát.
33. *Fátyolrózsák*. Csonka, minden vigasz nélküli bevezetés; még valami kellene hozzá. Az élet, hihetőleg mutatott afféle képet, történetet, ez valóság, a költészet nem mutat; ez idealizmus.
40. *Ágról ágra*; átment a népbe.
41. *Boross Mihállyal*. Öt soros a vers, a strófa végsora (egyét kivéve) rímel a következő strófa első sorával. Szép!
49. *Nem akarok a magasban jámi*. Komoly, tekintélyes arcú kezdet és folytatás hét szakaszon keresztül; a 8-ban változik az alaphang és átmegy édelgővé, mikor a szív könnyen beszámol komolyságával, s könnyen veszi át az apró kacagás kedvteléseit. A végtelent tűnő végesegekben.
53. *Uram bátyám Gleichenbergben*. Genrekép, de nagyon laza és nem is nevetséges.
78. *Kertek alatt*. Helyes, pszichologikus, sokat mondó. Az igazi ok elhallgatva, miért nem ugrál árkot a leányért.
90. *Iréne*. I–VII. szakaszban. Iréne Drugeth jegyese elraboltatik a szultán háremébe, s onnan megszabadul. Jeles amint a leány húzta vonta, halogatta hajlandósága nyilvánítását.
114. *Fogy a vándor*. Nem nagy tárgy, s nem méltó megdaloltnak lenni. Ez nem csekély követelés; még sem azt teszi, hogy csak nagy gondolatokkal bánják, hanem azt, hogy ne csak kis aprósággal. Az nem nagy vagy legalább nem költői gondolat, ha valaki sokat, feltűnőt akarván mondani, azonnal az égnek esik, p. Vecsey Sándornál.
Magamnak is ritkán van (kedvem), de
Ha van aztán
Bekopogtat a mennyország
Kis kapuján.
122. lap
- Ezen istenhez, mennyhez való felszökelléseket a vallás és pedig a keresztyén vallás adja, s e nélkül nem lehet, nem volt poézis?
120. *A selyem sinór*. Igen históriás ének.
159. *Paff! Még sem gondolná az ember*. Nyúlós próza. ebben az *atak* szó.
185. *Jelentékeny kérdés*. Az a szellem, mely a 78 lap dalában van.
Eredeti mint rejti el
Háttérbe a gondolatot.
187. Az örült gondolathoz hasonlítottatik a vihar. Különben jó.
190. *Mint a mese szép tündére* az 5. strófa nélkül szebb volna.
192. *Mint muzulmán hitén*, úgy csüngök képeden. Megint a vallás. De az egyiptomi függött a vereshagymán, stb.
202. *Mondod szeretni fogsz*. A szerelem szarkazmusa.
A 4. strófa első sora igen nehézkes. Kit minden hang megkap, ragad.
204. *Naponta*. Vecseynek is annyi mint naponként, noha régente, hajdanta, ifjonta, lányta nem annyi mint régenként, ifjonként, lányonként.
205. Szép:
Mert szerelmed fényes miként a nap
Hajlott fővel kell járni az alatt.
ez a *hajlott* szó nem helyes; jobb lenne valami *fedett*, fordított, vagy *leplezett* epitheton.
220. *Vert a szív és vert a kis csalogány*. Dunantulizmus. Németes: schlagen.

229. Heraklitosz és Demokritosz csak a név görög, de nem is egyéb itt görög, mint a név. Az első a síró, az utóbbi a nevető bölcs. Amaz teljesen byroni elégületlenség, keresztényi mélységgel, nyugati fájdalmasággal, emez vaudevillei divatos könnyelműséggel s jó kedvvel. Demokritosz Tokaj és Egerről, hol jó borok teremnek, beszél.

Szabados János költeményei a Haza és szerelemről

4. lap Látszott miként mindenki várja, hogy
Mily ritka kincset bírt a zárda?
Az utósó Zrínyi. Homályban tartott esemény. Rembrandti kép lehet vala. Verselése tíz, kilenc szótagú sorokban döcögős.
16. *Magyarhon leányaihoz.* Hideg.
19. *Erdélynek.* Nehézkes.
21. *Az oroslán.* Allegoria. — megbüntetődik vétke. — Mennyivel szebb a Kakas Mártoné!
24. *Hegedüs né emlékére.*
A nemzet hinni sem fogja!!!
A nemzet egy egész világ
Fájdalmával gyászol.
Ez sok! A nemzet elnémul. Épen annak rokona ez! Elég, sok volna egy Széchenyire, egy Vörösmartyra! A nagy gondolatok kis tárgyra. A futócsillag nem fölfelé száll, hanem lefelé.
- 26—27. *Úriképen* nem szokott beszéd, úriképen mint úr tehet akárki, ha tud; de úri módon nem élhet a szegény.
Hogy tanulja a cigány a magyar zenét. Hol veszik a mi költőink az ilyeneket? L. Bulcsu 245. lap, Vida 35.
31. *A jó öreg ember.* Arckép s egyén inkább, tehát személy és a jó öreg ember. Nem viszi a címet. Nem adja ki a címet.
34. *Hegyen.* Hideg. Természet, áldásiddal terjedj ki a haza felett.
40. *Lobbol,* elég lob.
38. *A lányka koszorúja.* Semmiség. Idillnek együgyű, együgyűnek komoly. Harmatgyönggyel: inkább gyöngyharmattal.
41. *Keresztfa.* Kereszt †
43. *Álmodás.* Még ez legtöbb eddig. Bérangeri lebegés, lobogás.
Közvetlen. Aki megügyelte a természetet, meg a szellemet, meg a házat és a házat, a nemzetet és a családot; az emberit és az istenit, s maga emberségéből ír, eredeti; aki e hatalmas eszméket Goethe vagy Béranger után vagy épen à la Petőfy éneкли meg: annak másodrendűség a címere.
Az Álmodásban Bérangeri lebegés.
46. *Álom és valóság.* Ez eredeti. Helyes. Légy te az én álmom valósága.
49. *Szellő és rózsa.* Lehetne a lepe, a méh, ami a szellő. Nem rosz.
52. Emlékeim II-ában. Szállt reá egy kis dalos madárka és azóta nincs az ág magába, e III-ában. Elsőbb magam indulok, úgy viszem őt.
57. Újdonság kell. Fris élet. *Hulló csillagok* másodika többet ér, mint az első, pedig vajmi kevés benn és roszul is van kivé a tartalom. A remény szálának egyik vége nálam, másik vége nálad. Elszakadt! Milyik húzta meg?
66. Virág, melyet a szerelmes ifjú *vágott.*
A költő nem elégszik meg köznap képpel. Próza.

73. A vándor cigányok. Próza.
 78. Koplal, fázik izzad, ámde szabad.
 79. Ifjú férfi és aggkor. Ez nem áll. Hanem ifjú házas, férfi házas, öreg házsról van szó. Az ilyenre is kellene vigyázni. Szabados az életkorokat elrontotta.
 82. Hunyady ház diadala, a 84 lapon felől az első strófa. Honnan van az, hogy a Hunyadi ház dicsősége mindig csak páthoszt szül?
 97. Emléklapok István bátyámnak.
 99. Triviális. Jó tanácsban nem fukar az ember. Szegény árva, kalács helyett tedd el!
 101. Mióta felkerestek a dalok
     Azóta én nagyon gazdag vagyok.
     Ne hidd! e szó nem *illeti zsebem*.
 103. Ezen emléklapokból szép a 103. első strófája. Gyulai Pál túlment az elégen a népköltészet dicséretével. Így tehát a theoria is odáig ment, ameddig a praxis. Vahot Imrénél kegyesebb volt az irodalom iránt a közönség. Megszabadította magát tőle részvétlensége által.
 105. *Kásakáplár*. Egy ismértes anakdota kiszélesítve minden rugalmasság nélkül terjedelmesítve.
 117. *Ifju vágyak*. Nehezen igaz! Előbb dálnok, aztán szobrász, végül katona akar lenni és lesz az ifjú.
 122. *Farsangi emlék*. A tánc leírása.
 129. *Isten karja*. Fordulat, bonyolódás nélküli együgyű ballada.
 139. Az éjfélnél már elviszi a halottakat. Gyilkos virágok, melyeket a leány levágott.
 144. *Költeményeihez*: Nem bűjtatok másnak öltönyébe.

Bulcsu Károly költeményei. 1850—60

5. lap Ifjú költőkhöz,

Mint a nap csókolja föld porát
 Úgy csókolta át isten a költő lelkét.
 Tetszhalott a filozófia,
 Ha fel nem költi azt a lant fia.

11. a leányhoz: te érzemények hold sugára. E leány dala gyémánt szirten leomló mézpaták, tőle a beteg oroszlán felriad.
 Csak dalleánya. Erzsébet maga. Nem rossz.
 12. És bajsza a béke galambjának két szárnya. Ha beszélt volna békéről a hadi párt ellen, akkor talán mehetne.
 20. Pusztán. Az unalomig ment dicsőítése helyett a pusztának ellendal.
 23. A királyfi egy szénégetőt talál boldognak; ingét kéri, de inge nem volt. Bulcsú nem tud bánni az epithetonokkal. 8. rágsáló nyáj; alszik mint egy Krisztus, 10 l. sötéten kuporog a vén tapasztalás. Ez kuthyzmus! 26. a lelkes szerelem, *Pihenős* rév ez diminitív, 29. ölébe várva *virgonc* gyermekét.
 32. Tompához. Sok hang!
 34. Napkelet hőse! Történeti óda! Az!
 46. Fonogat a kis lány, helyes.
 48. Ferenczy I. Megindító.
 53. A költészet korai. Ábrahám kora, aztán Homéré, aztán Salamonné? Nem. Ebben sok szépség van.
 56. Isten a természet megélték együtt.

62. Nem kutatál te istent messze táján
A végtelenség öröklő körének.
legfölül
64. Ámbár az ifjú hős — Nem tudá leírni nevét — Hölgének regét zokog.
67. Búzakalász a szemöldje. Szép ez?
69. A bor. Szép költemény. — Általában a népdalok sikerületlenek.
74. Homokay Pál emlékezete. Alul a két sor és 75 lapon a két első ros.
77. Mint az eget leghívebb angyala
79. Két mulatságban. Az utolsó igen szép, kivéve a piros örömet; ez megint a fentebbi ros epithetonozás.
82. Szépek a zsidó énekek.
Vézna vázna. Lugossy.
87. A nap: oly isten, ki fogyatkozást kapott.
88. A te bibliád még megírva van!!
89. A virágok illatvére — Rajongását amikkel mondta el.
Senkinek sem ohajtanám inkább a poétai nyelvet és folyó előadást mint Bulcsú Károlynak.
90. Az ének örvényzik fel az égnek.
92. Nem jelent-e meg Lelke mómora, szent költészet. Mintha ez a költészet oly minden útfelen teremne. Igaz, hogy költői az a szerelem, de azért nem költő minden szerelmes, nem költészet minden szerelem. — Fényle — fénylék helyett.
94. *Hazug* szőnyeg, I. 23. lap után.
99. Oly csendes a tér, mint a tenger ha visszatér Örök álmának bölcsejébe s ragyog rajt a hold szüzi képe.
106. Csókosan beszélni, L. a 23. lap utánt.
107. A fájdalom *teremtő* húrjain, 23. lap után.
108. Mégis van egy vigasza a nőnek.
111. Kit éleszt *botor* természeti hit, Ez merész beszéd.
Az álomból szőtt holdsugáron.
Mint az építészet egykorú emlékein, megtetszik a kornak építészeti modora, szokása, előszeretete: úgy a költészetben is a költők egy nyomban járó gondolkozása, ízlése, eszmedivata. Nagy dolog volna, ha meg nem énekelné valaki a holdsugárba szőtt valamit: dalt, stb., s nem kisebb, mintha valamelyik delnő ellehetne a krinolin nélkül.
112. Hold, szellemtestű.
113. a hold gyémánt-arcú nő.
115. a *szellő lány angyal-ének!* (Kinek az ilyen tetszik, olvassa Kemenes szent költeményeit) *közelében isten lelkének.*
119. Az ő s idők véres szentségeit. Bulcsúban is megpezsűl a vágy a nagyra, válogatottra.
120. Katona József emléke épen ízetlen a sok fűszertől. Az ember fűszert eszik. Befullad a könyárban. — A költészetnek igen nagy kelete, sokan praktizálják.
124. Mondjátok el, a haragvó isten mért sújtá el rátok mennykövét?
125. Tejszín fogát néha vérig rágja
Dombos ajka rózsabimbajába.
Fura!
126. Magyarország körül a Kárpát gyűrű
Britannia körül a tenger
alább: ha a napot hullám-hintájába
Szarvas ágazatja: azaz szarvas *fejének* ágazatja. Így Vörösmarty és jól, mert első, amúgy Bulcsú és ros, mert követő.

- Bulcsúnál az ó és a régi, a görög és keresztyén, a nyugati és keleti vegyülvék, népi és *Mennyes* nyoszolya. L. a 23. l. Fogja-e követni őt ebben valaki?
131. *Áldomást* vesz Krisztus vériből. — Ez itt nem jól hangzik. Áldomás igen magyaros, azaz nemzetes és világias, annyira, hogy csínján kell vele élni.
132. Elhangzik a dal, ez a lelki élet ifjúkori virágnylása. Kuthyzmus. Mintha lexikonból volnának egymás mellé szedve a szók.
133. *Ánya* mosolygó arcotokra.
Lefesti a tünde ábrándokat.
- l. 254. Lehetlen-e mennyei történeteket tartós figyelemmel, érdekléssel kísérni?
Azon korú (gyermek), mint mikor a nap már felitta a hús harmatcseppeket.
134. *Mennyei kertben jártam*. Minő hamis theológiai visionárius beszéd.
137. A csók ruházat s élelem. Ezt a helyet lehet idézni, mint elferdült idealizmust.
137. Kincsalmazától sugárt nyerne egy kihalt földteke. — Szívhallhatón. Azon akad meg a nézők szeme. — Szebb gyémánt — Kihányt gyöngyök a szív hullámain: ezek igen vad sorok.
139. Les le, lesle
140. Isten költeménye, vagy földgolyónknak lázas álma tán? — Meg kell köszönni, ha Bulcsú jól használja a *naponta* szót,
144. az éjjél ásít szeméből (a haláléből)
— Ártottál *ellenem*, nem azt teszi, hogy *nekem*, hanem ellenemre, aki magam is ártó vagyok.
— Egy orvos ravatalánál. Sok hamis tudomány, igényes vitatkozás, a költészet dialektikája.
146. Hadúr dalnoka: országok, — 144: zavart népei egymásnak esnek vértajtékos ajkkal. Az önérzet jámbor vonásával övezvén őket az üdv bíbora. Bulcsú föstései, amint őseinket, vezéreinket leírja, egészen Jornandes stúdiumára mutatnak. P. 149. Attila. Mennyyel szebben Zrínyi: Isten haragjának én szelleti voltam.
Nagy szerencsétlenség a hadakozást úgy nézni a költőnek, mint valami könnyű kedvtelést, talán egy nyáresti sétát a szabadban, pedig magok a véreskü, áldozat, istentisztelet, vendégség s más megelőző szertartások és szokások egyenesen ama rettenetes komolyságra mutatnak, mellyel fog ily nagy munkához a nyomorú ember, kinek maga jó voltáért ölni kell társait, azaz elleneit. Hasonlóul a csata utáni jókedv egyiknek, szomorúság a győzöttnek vagy a nyeres öröme vagy a vesztes bánata mind a legmélyebb alkalmi a vallásos komolyságnak az elkerült veszély után, vagy megaláztatás esetében. Így leszen aztán, hogy ifjonti, gyermekes benyomások a föld legnyomorúságosb állapotai felől könnyű kedvteléssé lesznek az írónak, költőnek, mert nem bírván a tárgyat, *mi az*, nem tudják elmondani, *mint van az*.
148. Hadúr is rázza üstükét, Attila is. 149. A 146. lapon a 7 vezér rázza hajzata erdejét.
149. Árpád a nemzetrajnak hím anyaméhe!!!
150. Mennyei haszon. L. a 23. l. után.
151. Az észben korát túlélt fejdelem: korán túl vagy felül emelkedett, túlment helyett.
— *Megérkeze* — *zék* helyett — Beszéltek a hősök Attilától Zrínyiig Hadúr sátorában. Mintha kálvinista búcsúztatót olvastam volna!
156. A hon-leányok arcain a mennyország örök rózsája ég.
157. Mint mikor a viharok *ostora* az alvó tenger habjain befult.
163. Keresztes, felgyújtani a *hazát*. Nem jó! *hitet* jó!
161. Hunyadi végső diadalát legkevésbé érheti a töredezettség vádja. A következő parabolák is folyósak.

177. *Végső csalódás.* Arany Ősszel-ére igen emlékeztet. E költemény nyomai. Úgy emlékszem, hogy már több költeményt olvastam rájárára.
A legendák úgy állnak a történeti igazsághoz, az erkölcsi épüléshez, mint a kálvínista búcsúztatók vagy halotti gyászbeszéddek, melyek szerint a megholt minden erénynek példánya, melyek szerint nincs rossz ember.
Legendákat a művelt Európa népei vallásuk szerint írnak. A katolikus nép sok szentet ösmér, a protestánsok inkább csak Jézusról és apostolairól szeretnek és tudnak valamit mondani.
A legendáknak saját nyelvök, színezetök, mit épen úgy kell tanulmányozni, mint az írás betűit az előkorból.
Ezek a legendák gyakorta fekete alapszínezetűek, de azért mégis vigasztalók, mint ama hollók, melyeken a pusztai prófétának ételt hordozgattak.
A mi korunk igen világos azon színekre, melyek a legendáiéi.
A veszedelmet keresik az emberek s meg nem állják. Semmi jó lélek sem keresi a háborút, hanem, ha meg kell lenni, mint szükséges rossz elfogadja s elviseli.
Herder a legendáruól szépen ír Literatur 6. kötetében. 11—12. lapokon.
184. *Dárdájuk a nap sugára.* L. Kuthennél. 26., 91. l.
Időlen, ami nem került időbe: *igen sebes* útjában
183. Viadár egész 220. lap. Vadászni ment, az elejtett oroszlánra tette fejét, midőn fájdalmas hangokat hall a légben, s vér is ömlik reá felülről. Odafent két tündérke harcolt. A győzőre nyilat röpíte Viadár, de az őt kinevette, mert légi tündér a nap leánya volt, a legyőzött pedig „a föld síró leánya”, s még zokogott, midőn Viadár át akarta ölelni és ölelt semmit; a lány ezt mondá: „Mentőhősöm feltaláltam, ha rászáll a hajnalálom.” — Viadár nem alhatik, hozzá jó a Képzet tündér s mutatja neki saját leányát, de Viadár töpreng, hogy őt ez sem fogja szeretni, ekkor jó az *Álom*, és Képzettől átveszi Viadárt, elaltatja, ekkor megjelen neki a föld legyőzött tündére. Ébred a hős, keblén a tündér, a föld leánya, kit a nap sugár tőre ijeszt, azért igyekszik oda menni, hol a nap el nem éri, bányá mélybe. Hip, hop: tündér és hős ellebeg (191). Viadár a föld vén ura előtt áll, kinek leánya épen a föld tündére *Illatpára*, a nap törétől megmentett leány. A vén úr jutalmat ígér Viadárnak, ki a leányt kéri, az öreg odaadja bizonyos föltételek alatt: győzze le az erdők királyát, az oceánt, végre az egek tündereit.
222. Az arany „kezd beszélni jól pengő hangokon”
232. *Vága:* Tán a farkas juhaklodba vága. A vág ige mily divat!
233. Nyári kép alapeszméje jó humor. Igen talpra esett. Az egen egy sasnál nem látni egyebet. 266. lapon.
236. *Domború ajk!!* — Egy fél gyönyör sugára.
237. Most mint arany almát felfújta *arcai*. Szép ez? Tisztátlan.
Kéjdombjait!! Bolond vers!!
238. Sikoltás villámlik. Villámlik a zsendice.
239. Egészen ossziáni. Csák dalleány. Csapongjál, csattogjál.
240. *Az emlő küszöbén,* Mi ez? hasonlat, metafora? mi?
245. Cigány gyermek bölcsejénél. L. Szabados 26. Vida 35.
253. arca ragyogó lőn mint holdsugár az alvó tengeren. De hold és arc hogyan egyeznek, ha ragyog is mindakettő? L. a 23.
- Imába fúl az átok miként folyamok a tengerbe. L. a 253, 23.

	Aludj el, aludj el	A holnapi napra	népi
	Isten altasson el	Angyal virrasszon fel	
	Szép piros örömem		
252. Salamon bűnjegye. *Árnyát beragyogja a lélek*. L. 133. 1. feljebb
256. Gyermek imája: Isten ki vagy úr szív és szellem felett!! Gyermek így nem imádkozik!
260. Magát átússza: külföldről.
261. Vörösmarty: nagy fejedelme az *általános szépnek*
A vizek Duna és Tisza összecsókolgatják egymást.
Hold, csillagok *túlvilági* körből; ez nem túlvilág —
A Duna Vörösmarty kedveért csendes,
A Tisza Petőfy kedveért zajos!!
263. Mike zászlós úr korában minden kritikán aluli, akár a gondolatot, akár a kivitelt tekintve.
266. Ha fönn (. . .) a sas körben szállana, 233.
268. Tejszín fogacska, l. 125.
272. Oda rózsaszín *fényes* kedve. L. a 23. lap.
275. Roppant nyomdahiba. Ki sincs javítva. *Tajtékos dühvel* eltakaró, rosz epithetonozás.
276. *Egy hordóban*, inkább egy boros hordón!
277. *Almoda* — *ék h. érkeze, érkezék* 286. ismét
— Az *idétlen* dicsőség fiát. Mi itt ez? Igen, de rubintos a rokka, gyémánt az orsó. (idétlen hit? 243.)
278. *Grachusok anyja*. Csak így is nehezen sükerül neki.
293. *Esztetikai tanversezet egy magyar hölgynek*. Bulcsú legnagyobb és legjobb műve.
341. *A vértanú küzdelme*. Legenda, 1852. Nem legenda. Minthogy Bulcsú, ki esztetikai tanversezetet írt, a legenda eszméjét nem ösmeri, jó lesz egy két jegyzetet tenni a legendáról, ha másképp nem: Herderből.
342. a szó forgácsba hull. — idétlen: 284.

Vida József

5. Szerelem nélkül. Petőfié.
6. Kurtafalvi szőlőhegy bő szürete — pompás.
9. lap helyes, csak elrútítja.
10. a pokolnak sem volna lángja — Ha lehetne szeretni benn.
11. Nagy különbség, nem rosz.
13. De gondoskodj, ez lélektan elleni. A kétségbeesett valónak hiszi a jeleneteket. Így nem kell elkábítandónak hinnie érzékeit, hanem élvezetire kell számíthatnia. A bevégzés halvány. Tudnia kell az embernek a történetet.
16. helyes. — 218. *Ha vannak*. Ő egy kis gondolatját felkap, elébe told bizonyos előbeszéd forma bevezetést, immel ámmal való kezdetet, s végül a reggetett gondolatot kifizíti utól; ez lesz az új, a meglepő. Ez az anekdotai szerűség nem kárhoztatandó, de gyakorta ismételve szűkkörűség, formai bémultság bizonyítványa.
18. *Egy anya fájdalom*. Komoly nemben gyöngé.
25. Garasom lejára, korpát örle csak nekem. Allegoria.
32. Bízunk Istenben —
35. Az öreg dádé. L. *Szabados* 26. Bulcsú. Ezt megemlíteni! Cigány lecke.

37. Bizonyos természetimádás, mi nagyon jó. Falusiasság mellé egy kis faluvég, faluvégen egy kis cigányság. Most léli a nap hajnali imát, pacsirta szántogat.
39. Molnárhoz kell menni férjhez a leánynak: ezért ő meghal. Mi ennek a motivációja?
41. *Kun László*. I—II. legalább rövid.
47. *Tatárjárás*. Semmi baj, semmi helyzet, situatio, inventio. Krónikás ballada. szilas mének szilaj helyett.
59. *De már több bort mégsem*. Undok!
61. *Vén moré*. Szöveget kalapácsol maga koporsójába mert már 100 éves. Mi ebben a költői érdek. Ez nincs meg Vidában.
64. Mehet. — 65. Derék. — 86. A szerelem nyílt torkú rém!
69. Télen, fumigálja mert van fája: egy két pipaszár.
70. *Erdőben*. Tájékép, leírás! ott egy vadász, annak szép lánya. A lelkem odament, magam is elmegegyek utána.
5. és 74. Szerelem nélkül az ifjú kebel hasonlít egyszer a kiszáradt forráshoz, (5.), máskor a száraz kúthoz (74.). *Szeressünk*: szerelem a világ lelke, *isten lehelte* belé
75. Igen locus communis vers.
76. Jaj-baj. A Petőfi-szeszélyeskedés előbeszédessé, beszédessé, mégpedig magával való beszédé tette a költeményt. No bizony, azaz csak az kelle még. Aztán connessiva periodus, föltétele.
78. *Száblya*. Ha záblya szakadja szablya megvágja.
83. Csaba elül, elől h. Székelyek így nevezik: hadak uta.
90. A sergek jövőse rozsul van föstve.
94. *Szemeimmel híven* a legmelegebb volna és mi fagyos! Az érzelméből elég ez.
96. *Az úristen írta*. Ezt igen sokszor olvashatni; isten csókolta, lehelte lelket reá.
97. *Gyötrődés* mehet. Vidosnak a vígabbán több ereje van, mint a komolyra. De ahol ki akar szögelleni, vagy éleledni, hegyesedni: tompa.
- 99—102. Eleven példája a prózai versnek.
Mióta felhagytunk a formai szigorral, egyre jobban lopózik be költészetünkbe a próza.
104. Az ő primadonnája a prücsök, tücsök.
110. *A pacsirtához*, soványság. Látná az ember, hogy van cél valahová!! de pusztá pangás, hévizálás. a 44. lapon is pacsirta és kis béres.
109. Nem is bánom én azt, ha isten is hallja! Minek az istent mindenüvé bevegyíteni!
118. Mi a halál?
119. *Sötét az ég*. Persze nagy a vihar a természetben; ha isten azt mondaná *csendesesen*, vége volna minden zajnak. Az ő szívében is fenevadként a sötét bánat, „a szívvihar mennydörgést támaszt”. A szép hölgynek csak egy szavába kerülne! Lám mily derék az a hölgy!
121. *A király jobb keze*. Ide is szól a legendákról való jegyzet.
126. *Kettős szív*. A csemege közt kettős szív volt; ő elkérte s a zsebben azaz keblében elolvadt. Vajha így olvadna össze szívével a leány szíve!
131. *Legendatárgy* és egész Garay-féle alakban van feldolgozva. Emlékszem Herderre.
134. Talán még a Munkácsi féle Rajzolatokban, ennek is decadencei korában, volt egy desperatus novella, hol a nő a pálinka ivással rontja el egészségét s életét.
138. *Az arslán*. Ostorozni való tárgy.
Valami elbeszélés —, történetféle előadás vette be magát a költészetbe, nem tudom mi forrásból. Vannak, akik úgy hiszik, hogy ez a költészethez tartozik. A líraihoz nem; az elbeszélőhöz igen, de hogyan van hát, hogy szöty és moty a költő, csupa

- kászolóadás, készülődés, csupa szándék, csupa akarat, mint az erőszeggett férfi szerelme.
149. *Házások*, azaz nők és háziurak 183. l. 205. lap. Minek ez?
151. Nincs annyi üdv a mennyben,
Nincs olyan kinya a pokolnak
Folyamodik a mennyhez. Nem, neki esik!
152. *Lakomára*, még formai tekintetben is.
157. Arcod könyv, mit gyönyörű imákkal írtak tele az angyalok.
163. Tele vagyok boldogsággal mint a fa levéllel.
A fa nyárban van tele, nem a fa.
171. *Hej, mily iszonyú kép.* Képet nem szabad fösteni cselekvény helyett.
176. Villámszekercével az isten *vágta* el (a kereszt tetejét)
177. Meddig csak a lelkem barangol, felette lebeg egyik a másiknak folytatása.
— *barangol* az állat —
— Nagyító üvegen. Szép apróság.
178. A szerelem — dialektika.
181. *A lovag.* A sikerültebbek egyike.
184. Ha szíved nem, megsejti ajakad.
188. Sugárcsók árad ajkirul. — *csók és áradás* —
199. *A harmatgyöngyös:* így is jó volna a gyöngyharmatos? De különben szépen van kivíve.
189. Az angyalokat épen is szeretem dalban, deus ex machina.
205. Hogy lehetne *megházasodni*. 206. beilleném kellene, van beillenék.
216. Ha majd megnősülök. Ez is jó. Az úr isten széles jó kedve!
218. Űlj le, lelkem rózsafája, hajtsd le vállamra fejedet. Így mi, kis gerlicém, máskor is ábrándozánk. Magyar leány vagy te, magyar még az istened is. Kérlek téged, az isten legszebb angyalát.
220. *Vitéz Jónás.* Egy egér harc. — Vida még alább jár mint Vecsey. 213, 214, 215.
211. A csizma nem szorul, midőn rámára fölvetem, hanem feszül, rosز vers.

Zalár. Borúra derű

1. Te ah földi üdvöm égi lelke.
6. *Samil hazája.* Valóságos anyagi felfogás. Nem hozzánk méltó. Hiába visszaáradozni, ábrándozni ama szent együgyűségbe, hogy higyük mi szerint az égiek ma is földre járnak; ez mind hiába!!!
11. *A sértetlen zászló.* Nem minden elevenség nélküli. Egy kis sentimentalizmusával a fris tapasztalatnak, a nem rég múlt eseménynek.
Midőn a poézis oly örömet festi a képeket, örömet a természetest, a mezőt, a csatát sat., mint Bulcsú a 141. lapon, csak képet csinál, mi valóban hiba.
Költészetünk azzal, mire azt mondjuk, hogy könnyű, természetes menet, sokat vett át a mindennapiból, a közbeszédből, s mintegy a köznépi társalgásból, s meglopta tulajdonkép a drámát, a regényt.
25. Szalmafüdeles ház, *azaz hogy csak kunyhó.*
29. Nincsen más sövénye, *de minék is volna.*
104. *(Vida)* Nem járok én operába: *de nem ám.*
102. *(Vida)* Csakhogy végeztem a rigorozumokkal
152. *(Vida)* Lakomára hittak, el is mentem — mért nem
184. *(Vida)* Hej valami jutott eszembe, egész strófa

39. Más bevezetés: Abból ugyan semmi sem lesz. Nincs ki egészen!
40. *Gyűlölet*. E megett valami fekete háttér. 65. lap. *A Tisza*. 89. 99.
43. *A menyecske*. Elég világos, hogy érthető legyen, kevésbé árnyalt, hogy igen tisztán ne lássuk.
48. Nagy szerepet játszik a *sugár*: Érezvén ajkad sugarát.
Kit úgy szerettél mint az istent.
49. Az eltűnt isten megjelen.
Szabad bánás a legnagyobb, az isten eszméjével.
Libertinizmus, a költészet fegyvetlensége.
50. Minden szíre szóra; jó hogy Zalár ezt a szí szisz-eg, sze-sz-eg, szó-l, szu-sz szog, szá-j, dob-szólvá, szólok az úrnak, szé-re szó-ra
— *Az új évhez*. Szép.
55. *Özvegyasszony*. Szép, ellenkép 63 lapon A gyászoló nő.
60. *A visszatért huszár*. Helyes.
68. *A gyász vége*. L. 55, 63. 11. — Angyal, szent, isten voltam én.
86. A falusi életet dicsérik: *Ki a szabadba!* A szabadban 97 lap.
102. Menyegzőre készül a föld; tulipános láda. Thaly Kárpáti kürt 58.
108. Legszébb dal *Virág és madár*.
113. *Egy misanthrop nőhöz*. Ez még nem is szeretett, már misanthrop.
116. *Ég, föld, aztán közbe semmi, semmi*
Hanem egy kis délibáb — legföljebb még — megnézni!
114. Hunyadi László. Igaz szép.
Formai tökélyt nyert líránk.
120. L. 86. 97. lapon tett jegyzeteimet, 126.
122. *Torda Péter*. Jó elbeszélés.
133. *Imre királyfi*. Nagyon jól rendezett előadás. L. 43. lap.
136. *Zizim dala*, szép.
143. Hasonló Imre királyfi előadási modorához Bánk bán.
157. *Keseregjen minden szív* nemcsak egyházi ének, hanem kath. egyházi ének, melyet Faludy írt:
Szüzek, ifjak sírjátok!
Mélyen szomorkodjatok.
Keseregjen minden szív,
Aki Jézusához hív. L. Faludi F. költeményei.
Közrebocsátotta Révai Miklós, Pozsony,
1787. 59. lap

Zajzoni. Kordalok

A családi kör júniusi számai 1862. emlékeznek meg róla, adván arcképét a 22. számban.

Mindazok közül, kik legújebben estek figyelmem alá, egy sem bírja oly élénken magyszerűleg, senkit nem utánozva a költői nyelvet, mint Zajzoni (Rab István)

1. Gyarló anya, fiat gyarlóságra nevel.
Rendületlen erő, ismeretlen jószág.
Zajzoni merész, vad, szókimondó, szabad, féktelen, Bizonyos felszabadultság s ha segítségével nagyokat mondani, ez az ifjúság. Mint a jó must, *keserű*
2. A nőnem elaljasodását élénken

3. Szép az utolsó strófa is.
4. Sohse lesz nagy vezér. Ezt prózában elmondani.
9. Isten felé repülne a földdel.
10. Ragadd meg a tollat, a százélű kardot. — Eszüket, eszöket, az önzés dirigálja szent, pezsgés, soha eleget nem mondhat egy tárgyról, mely neki sem, a szabadságról minden alakban. A hazai élet, érdek, szenvedés, nagyság, senkinél nincs ily erősen kifejtve. Minden előbbi dal ünnepélyes, komoly, valamely zamatával a kedélynek; Zajzoni erőszakos, dúlakodó, sőt *embertelen* is a hazafiság nevében (Erre sok példa.).
25. dirigál mint 10. lapon. Az isten kétségbeesik
26. Magyarország disztaraj a földön.
34. lapról a XV. dalt prózában
35. Zajzoni is feldobja szívét az égbe, és ha isten lenne, elmondja mit tenne.
37. Barátság, szabadság összevetve
42. Ihatok, m. helyett
46. Magyar lélek az isten szerelme! — 47. A juhász számaron, aztán paripán.
48. Ne gyönyörködj, ebadta!
49. Hej, de csörög, dupla rímek!
52. Az én arcom depiros, dezsíros.
58. Valamely élettörténeti *adat*.
62. lapon prózába venni.
Zajzoni költészete nem elég. Hozzá élettörténetet kellene tudni, mint Petőfiében. Vörösmarty élete nem ad költői magyarázatot verseihez.
63. Szeretője beteg, talán gyermeke lett tőle. Ha fiú, viszi a korcsomába(!).
64. Lányka vége, néked. Hullámnak dacol.
Úgy sírni, mint a *nyitány*, hogy előjelensége legyen benne a tárgynak, dallamnak. Mindegyik költőrül mondani valamit neve nélkül, mihez a név alatt mondandók mint már ismérthez köttessenek.
68. születne-ék h. A nyelvtudomány mindegyre laza.
69. Illattal kenni a fürtöket.
77. *Életadat*. Nem osztozom már sokáig ily hányó vető végzetben.
81. A szőlőbe kísétálunk. Szép!
85. Szerette a fényt a feleségem. Gyönyörű!
87. Jó humor!
- 108—7. Hol a tavasznak. — Hol lángszellemet szövők méhibe Ala(?) az égi napsugáron vezet.
- 108—9. Szép, még alkalmi is.
114. Babér a költő jutalma. Szeszély. Ilyen a 115. Égig ugrándozik.
119. Hős Damakos. Derék elbeszélés. Rimdus.
132. A nagyműbe vág. — Zajzoni rendesen a nagyot vadássza: Óriás pohár a világ
156. Mint megváltónk szereté az embert: ő úgy szereti a székely tündért.
174. Rózsakertből vad ciher lett.
175. A királylány. Gyönyörű, antik balladai elbeszélés. A balladák ódon, antik modora átvéve a néptől.

Börtöndalok

1. Zöldfa voltam. Helyes.
4. A világot összejártam. Szép.
9. Ott künn immár
40. Emlékszel-e magyar
110. Humorisztikus versek. Mchetnek. Különösen szép az északi dal: Az édes anya. Régi magyar veršmérték, sorközépen is rímmel. A Beniczky—Koháry verselés divattá fog lenni. Gyönyörű versek.
139. *Aba dalnok*. Felséges.
141. *Tebés* fa.
148. Az élő halottak. Szintén igen szép.
165. Nem bánja ha meghal is börtönében, csak dalai kiszabaduljanak.
180. Első bírám budai sváb. Furcsa!

Vajda János. Vészhangok

Vajda semmi új oldalt nem tüntet föl e költeményekben.

Thali Kálmán. Kárpáti kürt

58. Orcádat lágyan megsimítom, miként a szellő a havat. Ez a rosz hasonlatosságok egyike. A baj ez: a költő csak a *lágý* szóra fekteti a súlyt és nem a tárgyra, nem is a cselekvésre; vagyis csak egy adverbiumra, igehatározóra s nem a főnévre. Már most haj és hó én és ő stb. (Zalár 102.)
64. leéndnek, halándó, múlándó
83. Szed-ved, szedte-vedte
85. Kaszás csillag nem estve jó fel?
— déces bunda, dec bunda
86. A betyárt szívesen átviszi András, de a pandúrt nem! Majd holnap.,
- 90—92. Népdalok szerencsétlenek. Így a következők is 88-ig.
106. rontó *Zihar*
— Csongor vitéz. Száz évig alszik, aztán fölébred s megy szeretőjét — mint először elrabolni. E balladában egy hiányt látok; annak nincs bármi kevésben oka: miért táncoltatják meg a tündérek Csongor lovagot.
Thaly falusi versein ösmérszik valami a tanulmányozásból. Ő azokat inkább tanulta, mint élte.
143. *Farkasrikató idő van*. Ez is oly időtlen.
157. Neked a halál csak változás. Szép!
166. *My peace is over*. Ez tett-e rá oly kedvező hatást. Dérék! Th. Kálmán megteszi amit lehet. Költészetének földje, mit a festők a legnehezebben tudnak eltalálni, nincs eltalálva. Azaz tesz rá mindent a művészetből, de a föld, amit nem terem, hát nem termi azt.
221. Az alakok még csonkán állnak
Színezve nincs a kép fala.
Ez a kritika az ő költészetére.

214. A menny oly derült kék — Kékebb a huszár menténél.
Belé zavarodás a hazaiába. — Egyszer az is szép volt: „az ég, mint a bakancsos köpönyeg.”
212. A levélkék a galyak[!] fülei,
Hallgatnak bár, nem hallanak.
206. *Kifakadás.* Helyes.
1187. *Misemúlasztó:* Csendkép.
179. *Maradkaim*—Madarkám h. Ez igen rosz vers.
180. *Fut a folyó.* A betyár lovat árul és győz a hadnagyon.

Oláh Károly. 100 darab költemény

180. *Isten ha volnék!* Ez valamennyi ily nemű között a legbadarabb. Minden ember isten akar lenni, és kormányozni a világot.
176. Szent gyöngye a léleknek a barátság.
177. Tavasz nap arcán győzelmi dicsmosoly.
174. Méltó lesz idéztetni: Igénytelen fehér lapod havára
Lángérzeményem szende pírja hull.
42. Árpád szemében tekintély villana. — Oláh Károly verseit legjobb hagyni amint vannak. Mintegy rájuk illik a magyar példabeszéd vagy találós mese a láncról:
Ha leteszem, hallgat;
Ha fölveszem, jajgat.
Mint kritikus egy változhatlan igazságot fedeztem föl, ez abban áll, hogy bírálni élvezet nélkül nem lehet. Valaminek kell engem gyönyörködtetni, vagy ellenkezőleg bánítani (mert ez is számot tesz), hogy ítéletet mondhassak a műről. Ami sem bánt, sem gyönyörködtet: az nem ér semmi. Költőink közül senki se bántja jobban az embert, mint Zajzoni.

Ormódy Bertalan. Magyarhon ébredése

A legszelídebb és józanabb prózától a legszilajabb és rajongóbbig van példányom a legújabb költészetből, van és nem megvetendő, mert a szelíd nem ifjú, a rajongó nem öreg. Ormódi a józanság sarkulatán fog helyet.

13. *A népek imája.* Igen komoly a németén kívül. Ez nevetséges, de igaz.
22. *Leányka kérd:* prózában is épen olyan vers volna, mint versben.
30. *Oláh nóta.* Fordítás? vagy mi. Bár fordítnák az oláh dalokat.
Ormódi, Thaly a legroszabb rímelők.
42. *Pereval.* Nem bírja kihegyezni a gúny életét.
57. *Diargita.* Szép.
62. *Jertek hozzám.* Egy istent imádtok három személyben. Arany, ezüst és bankó képében.
69. *Avas alján.* Maradhat.
72. *Azt álmodám* hogy oroszánhangom van, s nincs az.

Hozzá kell szokni a kritikának a valódisághoz, mely szerint nézze a költeményekben azt, ami bennök van, s ne azt, ami bennök nincs. Ami nincs a költeményben az nem hiba, hanem hiba csak abban lehet, ami benne van.

Az újabb nemzedék programot nem ad. Elvé emeli a csoportosulást, de nem mondja meg mi alapon, hanem oda tüzi lapja elejére Petőfi arcképét, ki a legtürelmetlenebb volt a kritika iránt és zászlója alatt szemtől szembe kritizálnak.

Szász K. *alkalmi* költő, kinek datumok, ünnepi látványok, pozitívások szükségesek fantáziája emelésére. A belső alkalmak, a szív megindulásai nem igen esnek tolla ügyébe, holott ízlése, nyelvi készsége bámulatos, ezért szerencsés a fodításokban.

17. Szász Károlyt is megszállotta, ami reá nézve ihletést nem hoz, a népiesség láza. Babonám 16., Csöndes szellő 17., Itt is van délibáb.
19. *Égőbb* csak az isten *arca* lehet.
23. Szeretném elrejteti *téged*.
26. *Titkos szerelem*. Maradhat. — 53. Szamáca-ajkadat. Kindlich
57. *Próza*. Olyan keveset lehettem veled.
62. Hamis páthósz. —
77. *Légy büszke*. Helyes.

Flóra dalai

3. Azt mondtad, hogy. Vége: ha bár csak egy bús (ember) sóhajt! Bús főnév!
6. A sohajban mint a délibábban Feltűnik a régi táj.
7. Gyönyörű kis rózsabimbó. Leszakadt egy levele, a rózsabimbónak. A levél után csendesen egy szírom is lehullott, mint a szívben remény után az öröm halni szokott. Helyes.
8. *Sötét felhő* az én lelkem, Villáma a fájdalom. Ez sok! Dühösködő gerlice. Nehéz lenne megnyugodni. Nem nőtt meg annyira nőink szíve, hogy tudna bírni a fájdalommal.
9. *Egy levél*. Mily semmisség! *Sok virágot* 13. lap ez is
11. *Egy szó elég*, ez még legmaradhatóbb.
14. *Az égő havas*. Sovány reflexio.
16. Délibábos rónatáj.
24. Ne legyek egy helyhez kötve. Ebben van egy kis elevenség, mely az idő és tér játékból állana; de a tárgy igen nagy, vele csak bajlódik a képzelődés, ha nem tudja benne magát mintegy korlátok közé határolni. A korlátlant nem találja, s ezért oly boldogtalan. — Ezt elemezni!
27. *Dalolj, dalolj!* mily semmi.
31. *Míg lesz virág*. Négy strófán keresztül ki van benne minden fejtve. A többi *Zuschlag*. Költésznőink egyikét sem ismérem. Semmi személyes vagy életbeli viszonyait nem tudom.
45. *Neked jó ha elmégy*, Veled megyen minden, Ez igen szép! (Malvinánál 44)
53. *Hatször* meg tudnák neked mondani.
68. *Oh! úgy szeretem a tavaszt*. Vége. Mert én nem látok hervadást, újra tavasz minden nekem. Hiszen ilyenkor vezetél az oltárhoz én kedvesem. Ez egy nagy gondolat.
79. *Hogyha* nem is lehetek bár erdőben: a tavaszról egy *kis rész* (Legyen itt bár nem egész.)

80. *Lemegy a nap.* A nap minden lét jelképe és azt mondja mindennek lesz vége. (De reggel meg fölkel új ruhában: Minden új az élet országában.)
84. Ifjú házaspár szívdobogásuk olvasva, így számítják ők az időt,
Elmehet az úgy, amint jött. Szép!
Nem ismérem sem egyiket sem másikat. Nem vagyok angol, hogy a bas bleu-k ellen előítélettel viseltessem, de nem szocialista sem, hogy a hölgyeket a komoly és hervasztó gondolkodás nehezen élvezhető bájaiba, örömeibe avatni ovakodjam. Nem vagyok Brassai, nem vagyok Gyulai, de ha kettő közül választanom kellene, mégis inkább volnék Gyulai mint Brassai.
Érzelmi és értelmi természet.
Családiság, szüle és gyermek közti gyöngéd viszony. De a nagyobb körökre vonatkozó eszmék nem az ő elméjükhöz való.
Nem érez, aki érez szavakkal mondhatót.
A legszebb költésznő Cordelia. I cannot have my heart into my mouth.
A szó, a beszéd nőknél könnyebb, folyósb a társaságban. Ez az ő terök, ez nekik való. A gondolatok kibeszélése nehéz dolog. A férfi örül a szónak, mert benne tudja, hogy alkot. A nő örül a gondolatnak, mert benne érzi, hogy élvez.

Atala költeményei

- Dalaim forrása. Egy kis természetimádás.
3. A Balaton. — Ha költőinknél is fölibe kerekedett a subjektivitas az objectivitasnak, mennyivel inkább megengedhető ez a költésznőknél. Példa rá a Balaton. Kék ege, nyugalma, villáma, vihara.
5. ismerénk, hívénk — ők h. De ezt a férfiak sem tartják mindig.
7. *A szenvedőkhez.* Van benne egy kis vallásos kegyelet. A következőben már a mennyország sem ad annyi boldogságot.
Napsugár, csalogány, pillangó, csevegés, suttogás, illatos sohajtás.
22. lapon szép mondatok az emlékezetéről.
26. *A szív sohasem bölcselkedik, csak szeret.*
28. *Ha dalában* az egész strófa. Az alapeszme jó. Egészebb mint Flóránál.
32. 4. Legalább női kegyeletes érzések. *De ha nálad a kegyelem.*
37. Ifjú szíved már gyűlöli, hisz szeretni is még alig tanula meg. Ez a vers buzog az eleven, talpra esett gondolatoktól.
Aki boldog, az dacolhat
Főntartja a büszkeség.
De a szenvedőnek,
Öntudata nem elég.
Szeretetért esdekel.
Hisz szeretni nem nehéz!
44. Szegény virág, e hanyatló sugáron függ életed.
58. *Eszményképemhez.* Nagyon festi a női képzelődést. Elvegyülve a hígba, a tartalmatlanba.
75. *Vigasztalás.* Helyes, de szebb lett volna: te halsz meg: nem — te sírsz, én halok meg: te élsz.
84. Kis ragyogó
Kit ragyogó képzellel
85. Első szerelmemhez. Legszebb!
101. *Te örök üdv, örök bánat.* Szép, előbb is.

105. Az én bánatom végtelen, mély mint a tenger. Ez ellenképül a 4. és 5 l. képeire.
Ismét: az én örömem oly tündöklő mint a csillagfényes ég stb.
106. *Méla harang.* Igaz, mert egész; egész, mert igaz.
108. *Az örsi pusztán.* Férfihoz is méltó.

Malvina

- 23.
- Hiában küzd és
Fárad az ember ott,
Ahol felette már
A sors határozott.
- Költésznőink élményeik helyett véleményeiket adják egy kissé fölszínes reflexiókban.
33. A kor szelleme rajzához nincsenek biztos vonásai Malvinának.
47. Mindent elvittél magaddal. Flóránál 45. lap
49. Hortensia dala, főleg az első strófa szép.
Fájlalva olvas az ember nálok nagy fájdalokat. A férfinál, ha ki bírja mondani, enyhülés; ha nem, erő van, szenvedjen; de nőnél ha van, nem tudja kimondani: fáj; ha kimondja: ez gyöngeség. (72. Inkább csal meg menny és pokol.)
69. Egy képmutató szerelmeshez. Fülánkja is van.
89. Malvina még bordalt is énekel éppen oly szelíden mintha Császár F. írta volna.
112. Szűnetlen szűnetlen a lepe — Csak szemünk láta setét színben
Letűnt remény után.
120. Nem ügyeltém
Arra — miként írok, —
Csak — hogy mit írok én
ez a nők becsmértéke a költészetben.
123. Sokallom azt a humoros Szabó Contójával való valóságot, nőknél.
133. A költészet nem ürge faj. Elmés.
135. Hol végződik a fájdalom. Legszebb eddig.
145. Álom. Egész muzulmán, ha bor nem volna benne, néger fantázia.
152. Malvina tárgyak, eszmék dolgában is merészebb, mint társai. Rágyújt jég hideg szíved is szívemnek lánginál. Igen a pipás világból vett analogia.
167. Az agglegény. Helyes. Malvina legtöbbet mer.
169. A magány. „Csendes magányban fénylik a talentom.” Kölcsey így ír. Ezt helyre kell igazítani. Kölcseynél az csak idézet. A gondolat Goethe (úgy hiszem) Tasso-jában van eredetileg. Malvina sokat bajlódik költővel, költészettel.

Wohl Janka

Még bátorabb mint Malvina. Hugo Viktorhoz amit ér, bombasztos érthetlenség sok helyütt.

22. vagy élni vagy halni. Gyűlölni vagy szeretni abstract ellentétek.
clair et obscure
chiaro oscuro
23. A gondolat a lélek étke.
Nem, az érzelem. Hiba!

24. Mi a Vezuv, I. Petőfi-Vidát!
25. A csók a lélek szent vivője. No meg a! — Lelkek csókja, szívek csókja, baráti csók, a csók üdvömmnek lelke volt.
Az idealismus, a subjectív idealismus csupa illat és fűszer világba vitte az elméket, talán oda, hol a bors terem, és a rózsavíz patakja foly. Ez a rózsavíz leginkább hús-vétkor bánt engemet, mikor öntözködnek. A pálinka szagot kell ennek előlni a paraszton. Példa Wohl Jankánál „Az ideál és az élet” 28 lap. „Ideálok fényes eszményképei”.
- Ez a darab elég lesz hímet varrni róla.
33. Lelkemnek kell a zajgás. — Kell, hogy legyen lelkemnek istene, és szellememnek stb. Az istenség fönséges nimbuszával Környezte szellemem ősz fürtidet.
37. A szerelem a hathatatlanság; a szerelem a lét; a lélek, a lény. Elmúlik mind, stb. A költő névre istenség szövdődik.
Midőn költésznőkre kerül a sor, úgy rémlik előttem, hogy Wohl Jankában nemének Kuthya született újra. Együtt vannak a dagályban és ürességben. Mikép a Kuthy-féle dagályra, a Kunoss-féle lágylágyra jött a szerencsésebb romantika: úgy fog jőni a nők hiányira is a jobb oldal.
39. I. tán nem is szabados incisum s oh!
44. Wohl Janka is tépelődik a dallal.
47. Amidőn megengedék az istenek, hogy
A női ajkon is dal-ima keljen
akkor kipótolák éltünk hiányát,
Megtadták nekünk az istenség szárnyát.
52. Akkor legvigább, ha lelke ég szenvedélyben
Akkor csak boldog ha az érzés mint tavasz napja.
- 60., 72. Panasz szonett. Nőknek a korlátolt azaz szigorú szabályokra vett külső forma nem árt.
62. A magyar isten énekelt, ki szintén sírva vigad; tudja, hogy egének ragyogása, a szerencse, sors hamis. Cserebogár compositora az isten.
65. Amaz ének, ama mű, mely az istenség szülöttje és mint isten nagyszerű.
Ha költészetünket nézzük, s benne azon hangot, mely az emberi kebelt istenhez emeli, ez bizonyosan nem leszen a függés érzése, melyet Schleiermacher minden vallás alapjának mond; nem is a bizalomé, melyet Madách az Ember tragoediájában, mint istenhez kötő szálát fölfedez; nem is a szereteté, mely a keresztyénség hitének alapvonása: hanem lesz valami közelség érzése, Bruderschaft-i, confidence-i és komázási vegyülék, mely csudálatos chemizmus az utolsónak túlnyomóságával.
Mai műveltségi korunkban, hol zene, főtészet, szobrászat, építészeti törekvések, nyelvi szépség mind előre haladtak: ily költészet meg nem szenvedhető. Énekesnők bel- és külföldön, zongorajátszónők, tehát Reményi, Székely és mások stb. a nőnemből ha költői pályán találkozunk némelyekkel: úgy illik, hogy ne legyenek ők hátrább művésztársaiknál. Igaz, hogy nőknek legnehezebb a költészet, mert legkevésbé anyagi, de a hazai fény, a szép emberiség azért nem mondja fel jogait, nem hagyja abba igényeit a szépnem iránt. Kinek volna több joga minden széphez, mint a szépnemnek.
67. Amit fentebb a 60 lapra mondtam. A szabályozó négy sor mindjárt többíti a tartalmat, helyesíti a menetet.
72. Gr. Wass Ottília Emlékkönyvébe. *Szonett*
Vilma, ki a Muzáronból. Szemere Pálné.

76. Zúg a szélvész, az erőködés költészete.
Nagy város, minő Paris, egy Heine költészetét is elrontotta. Nőnek soha sem is virulhat benne babér. Alkalmasint az idilli dolgok, családi képek az övéik.
81. Viharos eszme éjjelen. Mi ez?
83. De dús, költészetdús vala az emlék népesült magány.
Azokról, miket Malvina, Wohl Janka mint szíve érzéseit, emberiség, szabadság, költészet s más eszmék iránti lángolásban elmondanak — mint Erzsébet királyné szokta: ne verbum quidem.
Hiányzik hölgyeinknek az irodalmi avatottság, műveltség. Ők az irodalmi kultúrának csak példáit látják, imádják, egyes írókért az irodalmat, s nem irodalomért egyeseket. Nem is csuda ez okból, ha irodalmi meggyőződéseik személyek elsőségei körül csoportosulnak, s mint aki a világitó lángot nézi, utoljára nem lát egyebet, végre azt se. Hölgyeink tudnak a nyelvhez. Noha a szót nem találják meg mindig.
- 109–169. Benedetta költői beszély. Merészsége dicséretes. Több árny és bonyolítás. — Wohl Janka Benedettája mint egy magas hegy, melynek útja több fáradság mint gyönyör, de áthaladva rajta úgy esik mintha hideg éjszakai oldalról déli tájra mentünk volna át p. Savoyából Piemontba.
193. Az első részben a *Szerelem* 37. lapon.
197. Szállong felém-e lelked? Ezt megjavíthatták volna kiadván.
200. *Kivirult*, igen ros.
203. Édes lehet a szerelem égő keblén a . . . halál.
223. Szép!
237. *Virágos mező* gondolata meglepő. Átolvasni még!
240. *Áldás reád*. Nagy szenvedély szól benne.
245. *Késő századoknak ajakára úgy ne szálljon mint Sapphoé szálla valaha nevem!* Furcsa!
246. *Nem dicsőség!* Nem a nő gyöngéd homlokának
Szánta isten a zöld borostyának
Vézdült ágait.
258. A pusztá még pusztább pusztá lesz. Derék!
262. *Isten veled!* Apróság. Szép!
272. A várrom rímtelen, mozamtalan, mértéktelen.
276. Szép gondolat: Alig tavaszlik még . . . mi messze a nyár,
A gyermek szívnek múltja is legyen már?
278. *Elválás*. *Sapphoi* szerencsés mérték.
289. Azt mondják Autographia, Autobiographia akar lenni
299. Az élet vad folyó örvény, mámorte
301. *A szappanbuborék*. Helyes!
303. Tűnődés. *Sapphoi*. Át tűnődés közt.
305. 60–72.
312. Kötött forma. Szonett.
327. A szellem kijelenti magát emberben, virágban. Ültesd neki való helyre, légbé a virágot, színt nyer: ilyen az *én tanyám*.
342. épen mint az *én tanyám*.
346. *Oh tudnék*. Szép!
348. mint 312.
350. Családi kör. A családi szeretet — te mindent átható. Vesztegetése az epithetonoknak. Szép: elhagyja a közös eget
Felkeresi saját szép egét a kis családi kört.

352. Hazát ad annak, aki száműzött. *Szép!*
Wohl Janka útja jó példának, biztatásnak.
369. *A szerelem Hymnusza!* Mily valami ez!
885. lapon talán legrégebb dala Heves 1857.
386. daktilikon. formai haladás.
399. Bodaiki, *bodajki hulló levelek.*
Olvasottság, a hazai költői nyelvnek megbúvárlása, az olvasottak élvezni tudása, ájtat és melegség, vágy és szenvedély.
410. Boldog, ki dallani tud
Harmattá lesznek könyei
Babérrá a panasz.
Gyermek vagyok; a malozsát szedem
451. A két strofa szép, a harmadik már sok. — Annyi elég, ennyi sok. Mihelyt sok, nem elég, hanem több mint kell.
4321. a XVIII bodajki levél mily el van rontva a közép strofa által.
434. Numerosus. Éjjel nappal téged látlak.
Kertem
435. Egy hervadt rózsa átadásakor. Ez is numerosus.
463. A szél fellengeti a lankadt,
Magába mélyen emerült habot.
Ha költőink is írnak, mentse az ég őket a confidens, komázó hangtól, mely betyársággá nőtte ki magát a férfiaknál.

... folytonosan használni, de rosszabb lett volna soha elő nem venni, mint most elvetni. Valóban elvetjük legalább igyekszünk visszautasítani a nyegleség divatát, mire semmi oly biztos eszköz mint az értelmi felvilágosultság, itészeti függetlenség s alaposág, mint az ízlés művelése, szoktatása bizonyos szentté avatott előítélet ellenében.

Meg fogom mondani, melyik ezen előítélet.

Mind nem bánám én a magyar elme iszonyát a kritikától, ha nem volnék meggyőződve a felől, hogy lelki rabságot, alárendeltséget szül mind politikai, mind tudományos tekintetben. Kérdés: szabadelmű nemzet-e a francia? Nem, mert nincs tisztában az eszmékkel. Ő az eszméket maga szerint, szabadtan elmével fokozza, s mindenki érti ama ferdeséget, hogy feljebb becsüli a dicsőséget, mint a szabadságot, költőik a ragyogást mint a valódiságot.

Kritikai előítélet már, hogy aki bírál valamely gonosz indulatból teszi azt inkább mint igazságkeresetből. Ha egyes szól így: elszenvedhető, de ha magok a költők is, szánandó, mert annak világos jele ez, hogy nincs lelkök az igazságra, elegendő műveltségök az irodalmi pályára. (Ezt már némileg elmondám.)

Gyulai a jó népi és sükerületlen művészi balladákat vetette össze; ez nem jól van így.

Herder. *Literatur*. II. Band, 100—1. Seite. Diderot in seiner Notiz über Lafontaine sagt: Minden évben meg fogom látogatni sírját egy bizonyos napon, és e napon el fogom tépni mindannyiszor la Motte-nak egy meséjét, Vergiernek egy tündérmeséjét, Grecourtból néhány legjobb lapot.

Az utánczó leginkább abban utánczó, hogy előképeik hibáit kinagyítják, túlozzák s ezáltal hatnak jótéveőleg az ivadékra, mely fel van oldva a tisztelettől, hogy valakit hibáz ... [nincs befejezve]

Az utánczó Sz. ... [nincs befejezve]

Mellékjegyzetek

Szeretem a szokatlant, az újat, ha régiből újult is meg.

Szeretem az életerőt, a gondolatdúsat.

A kevésbé gyöngé elméket mindig jó emlékeztetni mint Fáy András kis patakját, midőn tenger akart lenni; ne törekedjenek túlhágni partjaikon, mert eliszsza őket a föld.

Vida költeményei jobbak egyenként, mint összesen, oka, mert a költői érdem, mely a dalokban ki sem vehető mennyire van képviselve, az összesben kivethető hogy semmi.

Kölcsey verseire, mint tudatik, dallamok is keletkeztek. Írnokai énekelték a Szép Lenkát. Kölcsey hallgatta s valaminek nem lehetett tetszeni, mert beszólván a fiúkhöz, így fejezte ki magát: fiúk, nem azért írtam én azt, hogy daloljátok. (Pap Endre és Győry Dani mondák.)

Vida Józsefnél gyakorta éri az embert kételkedés az iránt mit mondjon róla. Ez nem jó jel. *Mediocribus esse poetis.*

Szász Károlynak végtelen sokat köszönhet a nemzet, fordításaiért. 1853. Mooreból s azóta a három legfejlettebb s maibb költői literatúrából.

A lírának mint szépirodalmunk legserdültebb leányának szüksége van minden tisztaságra, szüzességre, fegyelemre, erkölcsre. Amit itt mondatnak, egyebütt is haszonvehető.

Vidánál egyik költemény nem emeli a másikat. Az egyik gyarló, a másik is gyarló, pedig ha egyiknek van jó szeme, másiknak jó lába, legalább ketten tesznek egyet.

Narrative volt mondva. Ilyen narrative beszéd a mi költészetünk, a népies.

Minden költő juttat eszébe az embernek valami jellemzőt, másképp nem is tudnók jellemezni őket.

Én tudok képzelní jó költőt vallásos melegség nélkül, de akiben költőiség nincs, lenne bár mi . . .

Vida nem hézi a consequentiát. Csók árad; csók és árad!

Sok író társ most itész kitűz magának egy fő író, előkelőt, aztán mondja másnak: ezt kövesd, ezt tanulmányozd. Jó, de kevés. A gondolkozásnak kell fölmentetni mind az itésznél mind a költőnél. E nélkül a példánykép mind halvány. Ami el nem halványul, az a lélek, az élet. Az élet mindig felel magáért, főleg a költőnek. Itt igaz, mit Shakespeare-nél mond a főstvény [?] T. i. *Life these pencil'd figures are / Even such as they give out.*

Hátha még azt kívánnók, hogy gondolat emelje a gondolatot, mint lord Byronnál igen sokszor, név szerint, hogy amit legdrágábbnak hittem, a legdrágább valóban is! Lásd Szásznál 111 lap.

Aprólékos számon kérések Bulcsútól: Tetszhalott a filozófia, ha fel nem költi azt a lant fia. Tetszhalott a poesia Ha fel nem költi a filozófia.

Alig van kevesebb motívumú költő, mint Vida.

219. Magyar még az istened. Utoljára is felével őt szeresse, felével a hazát.

A valóság elferdítése Bulcsúnál. Tisza és Duna Petőfi és Vörösmarty összehasonlításában.

Az indulás kétségei: menjek-e vagy ne, így kezdjem-e messziről, vagy be lépjek a dolgok közepébe, in medias res. Előkészítése a térnek, helycsinálás, kényelmesebb mozgás végett, egy kis felszkelődés jobbra balra; tipeg topog jobbra balra, mint a tojó galamb.

Vidánál: istenem minő az ember, 76. Járok kelek mint az Orbán lelke, 97. Az én prima donnám, 104. Zsuzsi néni, 134. Lakomára híttak, el is mentem, mért ne? Ritka önmegtágadás, 159. János gazda, 165. Mégis furcsa, 172. Hej! valami jutott eszembe, 184. Veritékcseppek, 186. Vén cigánynő, 193. Szánlak titeket, 202. Tessék, 205. Hej csak feleségem volna, 206. Szerelmi vallomás, cselekszi egy nőtlen prókátor, 208. Szerelmi vallomás cselekszi egy elkeseredett csizmadialeány, 211.

Költészetben a nagy csin rendszeren a szegénység fényűzése.

Szerelem, mely csak ott szabad, hol meg van engedve neki hogy szolgálhat másnak.

Thaly Kálmán költészete inkább vállalt mint ihlelt munka. Sok van benne a kézművességből. Ihlené a tárgy mint hazai, nemzeti, de nem mint költői. Mert költészet a lélek, nem a tárgy.

Thaly versei nem tartalom a szívben, melynek ki kell fejlteni, hanem feladat, melyet meg kell fejteni.

Nem kell sok tanulmány (Thaly egyszer — Székely kürtben — Thali — Kárpáti kürtben) hozzá, hogy kivehessük Thaly Kálmán irányát. Thali történész hajlama mint Garayé, azonnal megtetszik, mihelyt végig nézzük könyvei tartalmát. Előkelő benne a történettel párosult népiesség. Amazt, mint költő, hagyományok alakjában tiszteli, ezt a vidékiesség különösségében látatja s inkább a Székely mint a Kárpáti kürtben.

Egy nyomon járván valamennyi, az utánzás nyomán, khinai líra állt elő; lírai khinézerek lettünk. Petőfi-féle költészetből elég egy példány. Mindegyikből elég egy. A második már hamis, nem valódi. Ekkép a népies irodalomban sem hazudta meg magát. Itt is egy öntetű, mint az életben, tudván, hogy a műveletlen osztály egyénei nem is *egyének*, hanem szokás, előítélet, értelmi korlátozottság által egymáshoz hasonló *egyedek*. Így a *jellemzetes* elmarad, holott a romantikai vagy népies, hazain épülő költészetnek előkelő vonása a jellemzetesség. — Ex uno nosce omnes.

Költészeti omniáriusok, kiknek mindenük a másé.

Belézületnek a formába, s mint successióba belé ülnék.

Az a forma aztán megáll mint a Samu nadrága.

Egyből egy arc elég az irodalomban, mert kettő lehetlen.

Horác, Virgil, Ovid; Goethe, Schiller, Wieland.

Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Kölcsey.

Eötvös, Garay, Jósika, Kemény, Vachott S.

A szükelme legfőlebb magát ismétli.

Adjunctok, subjectek és accessisták. Uszályhordók és epigonok. Utóvilág, mely anélkül, hogy magát föllelné, keresi magát, de mást talál.

Nincs rosszabb, mint a könnyű kezdet. Jobb, aki nehezen kezd.

Találóan mondja Pascal (P. I. Art. IX: 52.) Akik megvetvén isten és természet törvényét, magok csinálnak törvényt magoknak, melyeket aztán pontosan követnek, mint a tolvajok.

Il faut plaire à ceux qui ont les sentiments humaines et tendres, et non aux âmes barbares, et inhumaines. (Pascal, P. I. Art. IX: 56.)

Pascal. Ha tudnák az emberek, hogy mit beszél egyik a másíkról, a világon nem volna négy jó barát.

Pascal. P. I. Art. IV: 1., 98. l. Az extremeknél nem érzünk, hanem szenvedünk.

Mily kevés barátság léteznék, ha mindenki tudná, mit beszél róla barátja, midőn nincs vele. Pascal Pars I. Art. V. 8. 108. lap.

Vérité au delà des Pyrenées, erreur au delà. 113. lap.

Quod nostrum dicimus, artis est.

Az, amit költőink a magok tárgyaival, eszméivel elkövettek, nem lelkök épségéből, hanem nyavalyás voltából származott. Betegség, melyet műveikkel átvittek másra, ezért midőn azokat élveznünk kelle az érzés által, szenvedtünk inkább, mint élveztünk.

Pascal. P. I. Art. X. 18.

Si la foudre tombait sur lieux bas, les poètes, et ceux qui ne savent raisonner que sur les choses de cette nature, manqueroit de preuves.

Pascal. Partie II. Art. 171. 357.

A mérgezett forrásról a 78., 77 pontokban. Jó írásról ez utolsóban.

Vajda János műzsája egyike a legegészségesebb műzsáknak, pirospozsgás érzéki szépség, inkább az erő, mint a kedély és kellem tündére.

Szépirodalmi Közlöny. Más. Évfolyam 2. sz. 30. lap

Gyakorlatinak hitt üdöben [!] és népnél mindig erősebb a közvélemény, mindig világosabban kér számat a munkálódó elméktől gondolataikért, melyek épen abban gyakorlatiak, hogy nemcsak azonnal kivihetők, hanem valósággal hasznos is hajtók. De nálunk kevés is volt az elmélet, s elégnék tartatott a gyakorlaton úgy a hogy erősödött józan észhez alkalmazkodni, s ennek végítélő bíróságát elismérni.

Der Wissenschaft gehört auch der Zweifel. (Ritter 48. lap)

Religion und Philosophie haben das mit einander gemein, dass sie auf Sammlung des Geistes dringen, indem sie auf die Tiefe der Gründe zurückgehen, in welcher die Einheit is. (49.)

Ami a religióról és bölcsészetről mondatik, elmondható ideálról is épen a költészetben. (50.)

[Erdélyi Tár 4. kötet 142—159. levél. A 142—152 levél versójáig láthatóan egy egység. A papír anyaga is ugyanaz, sőt még „Új kritika” címmel indulva Erdélyi 1—22 lapig maga számozta is. Ez az egység Szász Károly *Költevényeinek* ismertetéseivel zárul. Sárgás nagy negyedré, sima felületű, láthatóan jó minőségű papír, vágott szélű. A 153 lapon *Flóra dalai*-val kezdődő és a 156. levél rectóján, Wohl Janka ismertetésével záródó rész — bár nem számozott —, mégis papírját tekintve, és az időbeli egymás után, ugyanaz az egység. Sárgás, nagy negyedré, ez már nem sima, de ez is vágott szélű. A 57. levél rectóján az írás láthatóan valahonnan kiesett, kallódó lap, amely feltehetően ide, ehhez vagy az 1859-es líra-bírá-lathoz tartozik, ezért is köttette Erdélyi Pál ide. A versóján „Mellékjegyzetek” cím alatt következnek az „Új kritikához” tartozó három és fél levélnyi jegyzetek. A különös az, hogy láthatóan mondat közben kezdődő szöveg a 157. lap rectóján Erdélyi saját kezével írt 1. számozással indul a bal oldalon, miután áthúzta a mellette lévő 3-t, s így következik a többi „mellékjegyzet” számozása 1—4-ig, a 158. levél rectója feléig lévő szöveg. Az eredeti 1—2 lap, azaz levél elkeveredhetett. A 159-es korábbinak látszik, feltehetően az I. cikkhez, az 1859-es líra-tanulmányhoz tartozó jegyzet, abban emlegeti Erdélyi u. i. Vajda „pirospozsgás” műzsáját. A 159. levél nyolcadrét, miután azonban össze van kötve ezzel az anyaggal, itt közöljük.]

RÖVIDÍTÉSEK

- BÖM = *Berzsenyi Dániel Összes művei*. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1962.
- Bpi Híradó = Budapesti Híradó
- Bpi Hírlap = Budapesti Hírlap
- BSz = Budapesti Szemle
- Dietze = Ludolf Wienbarg: *Ästhetische Feldzüge*. Einleitung von Walter Dietze. Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1964.
- EJ FEI = Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981.
- EJ Költ = *Erdélyi János költeményei*. Buda, 1844.
- EJ Lev I—II. = *Erdélyi János levelezése*. I—II. kötet. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960., 1962.
- EJ NyNI = Erdélyi János: *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp. 1991.
- ÉL = Élet és Literatúra
- EM = Erdélyi Múzeum
- ET = Erdélyi Tár
- Fontes = Fontes ad Historiam literariam spectantes
- Gyulai: *Bírálatok* . . . = Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961.
- IŐ = Irodalmi Őr
- ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
- KFV = Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1979.
- KÖM = *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1960.
- KP = *Erdélyi János Kisebb prózái*. Sárospatak, 1863.
- MNySz = *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. I—III. kötet. Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.
- MSzSz = Magyar Szépirodalmi Szemle
- PH = Pesti Hírlap
- PN = Pesti Napló
- PP = Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Bp. 1986.
- PSÖM = *Petőfi Sándor Összes Művei*. Szerkeszti: Kiss József. Akadémiai Kiadó, Bp.
- RPDI = Regélő Pesti Divatlap

- Szinnyei MT = *Magyar Tájszótár*. I–II. kötet. Szerk. Szinnyei József. Bp. 1893., 1901.
- SzF = Szépirodalmi Figyelő
- SzL = Szépirodalmi Lapok
- T = Erdélyi János: *Tanulmányok*. Bp. 1890.
- TGy = Tudományos Gyűjtemény
- ÚLN = Erdélyi János: *Úti levelek, napló*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Gondolat, Bp. 1985.
- ÚMM = Új Magyar Múzeum
- VÖM = *Vörösmarty Mihály Összes Művei*. Szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső. Akadémiai Kiadó, Bp.
- W ÄF = Ludolf Wienberg: *Ästhetische Feldzüge*. Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1964.

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

Erdélyi János műveinek kiadása 1960-ban indult meg a kétkötetes *Levelezéssel* és 1981-ben folytatódott a *Filozófiai és esztétikai írásokkal*. Mindkét munkát az Akadémiai Kiadó tette közzé, mintahogy a kiadás többi kötete is itt fog megjelenni. Az imént felsoroltakat követi a *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások* és jelen kötetünk, az *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*.

Az *Erdélyi János Művei* sorozatból három kötet elkészült. Az első háromban közre adott írások tematikailag zárt egységet alkotnak, az első kettőben az időrend következetesen érvényesülhetett. Jelen kötetünk is egységes tematikailag és az időrendet is megtartja, de nem tartalmazza az írónak minden irodalmi bírálatát. Terjedelmi okok késztettek minket arra, hogy ez alkalommal három tanulmánykötetének írásait fogjuk egybe: a nagy terjedelmű irodalmi tanulmányokat és a *Pályák és pálmák* írói pályaképeit. A kisebb bírálatokat és irodalmi cikkeket a negyedik kötet tartalmazza, együtt a színházi, zenei és művészeti írásokkal. Ez utóbbi kötet anyagának sokszínűsége az író pályájának alakulásából, az általa szerkesztett lapok profiljából és a múlt század közepének irodalomfelfogásából következik. Erdélyi János első kritikája 1837-ben jelent meg és attól kezdve, mint egy ízben írta, harminc éven át mindig kezében volt a toll. A negyvenes években legtöbbit a kor jellegzetes orgánumaiba, az irodalmi divatlapokba dolgozott, amelyek egyaránt közöltek irodalmi, színházi, zenei, képzőművészeti írásokat, és ezek többé-kevésbé mind az „irodalmi élet” közé soroltattak. Irodalom és kultúra, művelődés alig-alig volt szétválasztható az időben. Ilyen meggondolás alapján válogattuk a negyedik kötetbe, amely összefoglaló címként az *Irodalom, irodalmi és művészeti élet* címet viseli, az író irodalmi tárgyú kisebb bírálatait, cikkeit, beszédeit. A kötet második felébe pedig a színházi, művészeti, azaz zenei és képzőművészeti írásokat. Mindkét részben természetesen az időrend érvényesül — az egyes rovatokon belül.

Az ötödik kötet, a *Tudományos írások* sem lehet egységes tematikailag. Erdélyi János — miként 1849 előtt is — 1851 után igen szerteágazó írói-tudósi munkásságot folytatott, és mindemellett még tanári, nyomdafelügyelői, egyházi és iskolapolitikusi tevékenységet is végzett. Mindeme területen sokat írt és ez időben közíróként még Sárospatak városfejlesztési munkáit is segítette. Az ötödik kötetben az egyes fejezetek és rovatok teremtik meg a tematikai és műfaji egységet. Az első fejezet, illetve rész az irodalomtörténeti munkákat gyűjti egybe, a második a történeti, művelődéstörténeti írásokat. Mindkettőben az időrend érvényesül.

A sorozat hatodik kötete, a *Politikai, közéleti írások és személyes dokumentumok* címet viseli. Ez a kötet szinte teljesen ismeretlen anyagot mutat be. Az egyes cikkek nemcsak az író életének, munkásságának egyes állomásait világítják meg, hanem azoknak az intézményeknek a működését is, amelyekben Erdélyi János tisztségeket töltött be. Így pl.

megelevenedik a Kisfaludy Társaság 1843 és 1849 közötti korszaka, vagy pl. az a közjogi és egyházpolitikai harc — az önkényuralom éveiben mindez politikai küzdelem is volt —, amelyet a sárospataki főiskola fennmaradásáért az egyházi és világi vezetők, a tanárok és közigazgatók vívtak, közöttük elsősorban Erdélyi János. A hatodik és a sorozatot lezáró kötetben, elsősorban a közéleti írásokban, úgyszintén elmosódnak a határok az egyes megnyilatkozások között. A kor szelleméből, az idők természetéből fakad a tematika és a műfaj bizonyos keveredése is. Ekkor az egyházi harcok ugyanúgy az egész ország önállóságának, a nemzet fennmaradásának céljait szolgálták, mint az irodalmi ünneplések, amilyen pl. az 1859-es Kazinczy Ferenc-ünnep volt, vagy a főiskola fennállásának háromszázados ünnepségsorozata 1861-ben. Ennek a kötetnek a második, szinte teljesen ismeretlen anyagot feltáró része tartalmazza a személyes írásokat és dokumentumokat, amelyek az író életén és munkásságán túl érdekes és árnyalt képet festenek egy a múlt század közepén élt plebejusból lett értelmiséginek életéről, életmódjáról, és általában a kor anyagi és társadalmi viszonyairól.

Kötetünk kiadási módszere mindenben követi a Fontes-sorozat Erdélyi János műveit közzétevő kiadványainak előző kötetait: a *Filozófiai és esztétikai írásokét*, ill. a *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írásokét*, mind a válogatás, mind az elrendezés, mind pedig a jegyzetelés tekintetében.

Mint korábban, most is teljességre és hitelességre törekszünk. Teljességre, azaz a választott írások teljes szövegének a bemutatására, mint pl. a kötetünk élén álló tanulmány, a Vörösmarty-pályakép esetében. A tanulmány több ízben megjelent, de a költő színműveivel foglalkozó bíráló csak egyszer, mégpedig első ízben, az Irodalmi Őr hasábjain. Most az olvasó a teljes szöveget kapja kézbe. Ugyanígy a többi tanulmány esetében is visszanyúltunk a forrásokhoz, a hírlapi közlésekhez. Ez a módszer alkalmas arra, hogy megállapíthassuk: az író legfontosabb műveit újra és újra népszerűsítő kötetek milyen mértékben romlott szövegeket közöltek, ami annyit is jelent, hogy nem voltak alkalmasak arra, hogy Erdélyi Jánost megfelelően képviseljék. Ezért aztán még inkább törekedtünk arra, hogy a szövegek közlésnél a lehető legkisebb mértékben változtassuk, pontosabban modernizáljuk az első megjelenés, ill. a kézirat szövegét.

Kötetünk — ez esetben nem tekintve az arányokat — időrendben adja az egyes írásokat, mégpedig az *Előszó*ban már említett kötetekre támaszkodva: a *Pályák és pálmákra*, ill. a *Tanulmányokra* és a *Kisebb prózákra*.

Itt is a *Függelék*ben hozzuk a különböző variánsokat, töredékeket. Most ennek a rovatnak ismét megnőtt a jelentősége, ugyanúgy, mint az EJ FEI esetében, ahol ugyancsak a műhelymunka előkészületeibe engednek betekintést ezek az írások. Külön felhívjuk a figyelmet a Vörösmarty-tanulmány és a két *Legújabb magyar lyra* variánsaira, illetve töredékeire.

A *Névmagyarozat*nál is követjük az immár jól bevált gyakorlatot: itt szerepelnek az egyes személyek adatai, ill. az utalások. Most is együtt van a *Névmutató* és a *Névmagyarozat*.

1. Vörösmarty Mihály minden munkái

Kiadák barátai *Bajza J.* és *Schedel F.* A szerző képével, Pesten. 1845. Kilián György tulajdona. Ára: ?

M: IŐ, 1845. 3—8. sz.; aug. 2., aug. 16., szept. 6., okt. 4., nov. 1. és dec. 6., 7—21., 29—32., 37—46., 49—58., 65—74., 81—86. I. és 1846. 12., 15., és 16. sz.; febr. 21., máj. 2. és máj. 16.: 113—123., 153—160. és 161—168. I.

Másodsor: PP; a két utolsó IŐ-közlemény, a *Színművekkel* foglalkozó bírálat kivételével, ezek csak itt kerülnek újra közlésre. Jelen kiadásunkban az IŐ-ben megjelent szöveget adjuk, természetesen javított alakban. A javítást a fentmaradt — nem teljes — eredeti kézirat, illetve az idézeteknél a Vörösmarty kritikai kiadás (VÖM) alapján végeztük el. Az IŐ szövege, elsősorban a rossz nyomdatechnika, a változó szedők és a sok sajtóhiba miatt, nagyon romlott, legfőképpen pedig következetlen. Egyetlen egy példát emelünk ki: az IŐ 74. lapjáig pl. következetesen „epos”, de már a *Cserhalom* bírálatától kezdve végig „eposz”. Itt, a tanulmány 66. lapjától kezdve változik az írásmód. De ugyanígy a „critica” és a „kritika” írásmódja sem azonos. Mi ennek ellenére megtartottuk az IŐ javított szövegét, azaz a nyilvánvaló félreírások és sajtóhibák kiigazítása után. Ugyancsak következetlen az IŐ-ben a belső címek használata, így pl. a tanulmány élén szerepel a „Bevezetésül”, ezért kötetünk 24. lapjára a kézirat és a bírálat felépítése alapján betoldottuk a *Lyrái költemények* belső címet, bár az IŐ 31. lapján közölt szövegből hiányzik, de már pl. *A lyráiak bírálatának vége* szerepel a 37. lapon. Ami még jellemző az IŐ-szövegre: a fejezetek összecsupáltak az eredetihez képest, mert a szerkesztő mind több szöveget akart bezsúfolni egy oldalra, ill. egy számba. Visszaállítottuk az eredeti kézirat szerint a bekezdéseket, valamint — ahol nincs meg az autográf — a nyilvánvaló logikai sorrendet követtük.

A *Színművek*hez készült előtanulmányokat, jegyzeteket a *Függelékben* közöljük. Fényt vetnek E. munkamódszerére, arra az alaposságra, sok-sok elmélkedésre, amellyel igényesebb bírálatain dolgozott.

K: ET, 4. köt. 33—63. levél; Erdélyi sajtó kezével írt kézírata, amely megjárta a sajtót. Ez a kézirat folyamatos, az IŐ 1845. 3. számától a 7. számban (az IŐ 74. lapig) megjelent részletekkel azonos, ennek alapján szedték. Találhatók benne piros ceruzás megjegyzések, tagolások. Az IŐ 74. lapján megjelent bírálat utolsó két szava: „Ne tovább!” után az itt következő megjegyzés olvasható E. kezével: „A tisztelt szerkesztőség meg fog nekem bocsátani, ha sem a többi, kis epost, sem ami tán utánok következni fog, nem bírálom, mert nekem is saját okaim vannak a megállapodásra.” [63/b levél] A „mert nekem is”-től végig kihúzta a piros ceruza, és bár csak ezt húzta ki, a többi sem jelent meg. Úgy látszik, hogy Frankenburgnak, a szerkesztőnek mégis sikerült Erdélyt rávennie a bírálat folytatására, mégpedig elég gyorsan, mert a december 6-i számban már következett a *Cserhalom* bírálat. A lírai rész bírálatá végén Frankenburg írásával: „A correctúra a szerző úrhoz küldetik.”

Később, ugyanettől a kéztől: „borgis”, „cicero”, „Versal”, „Nonpareille” és a szedőknek szánt egyéb nyomdai utasítások.

Az ET 4. köt. 64. levelétől a 88. levélíg a tanulmányhoz készült jegyzetek, ill. ennek első változatai szerepelnek, amelyek később bekerültek az IÖ-nek átadott kéziratba. E. több ízben fogott hozzá a bírálathoz; több változatban szerepel az első néhány bekezdés. Az író egyetlen részt, a 66. levélen található szöveget nem használta később fel. A *Színművek* I. kötetéről van szó: „*Hábador*, drámai költemény egy felvonásban, félig ossiani, félig szerb modorban, azért méltó figyelemre, hogy ilyenből is legyen példánk. Egyszerűbb mindennél a mese és szövedéke. Drámainak mondható, mivel szóló személyek hozatnak elő; egyébkint nem; mert hang és nyelv oly annyira egyenlő minden személynél, mintha egy mondaná el az egészet.

A *bújdosók* színmű öt felvonásban, mind alkotása, mind jellemeinél fogva érdemtelen arra, hogy mélyebben taglaltassék. Drámainak csak itt-ott nyilatkozik; azzá lenni kezd az ötödik felvonásban, mikor a darabnak nemsokára vége. Az a sok egyenként megjelenése a személyeknek, és igen gyakran kérdezősködve magoktól, például: Laczfi (jő) Mi szózat volt ez? Zsigmond (jő) Mi lett ingóvá? Kont (jő katonáival) Ki iddógál itt? Laczfi (kijő) Mely bújdosó had ez megint? Korpádi (előjő) Ki az, ki porlakomból felzavar? Csóka (jő) Ki az, ki itt a ház körül bolyong? Fölötte szaggatottá teszik a dráma menetét, mely színen és azon kívül, tehát két helyen is foly; a künn levő, a benn levőt, hallja, meghallhatja, érti, anélkül, hogy drámai csoportozatot vagy tömböt (groupe) formálnának; szóval a dráma személyei valósággal *bújdosnak*; egymást olykor hallják, de nem látják, olykor látják, de nem hallják, épen mint a gyermekek játéokban, melynek neve bújdósi vagy bújdócska.” (ET, 4. köt. 66. levél) E szöveg mellett ceruzával: „Lessing Laokoon 414. lap. Az újkori költők hibáznak, mennyiben igen föstének szavakkal és nem képekkel.

Laokoon 476. lap. Hogy ismert dolgok föstessenek.

Laokoon a haladatos (progressív) föstésről, és az együttiről (coexistens).

Képiróknál 480 lap., 483. Hallerből vett példában; ugyanott a második hasábon. Ugyanaz Pope véleménye a föstői költészetről. 484 lap jegyzetben Marmontel véleménye. Ezeket én mindig hittem. Ugyanott a XVIII. szak.”

A kézirat tanúsága szerint Erdélyi összefüggően írta a bírálatot és Frankenburg vágta szét részekre, az IÖ szerkesztési, tördelési szempontjai szerint. A nyomdát megírt kéziratban lévő pirosceruzás megjegyzések a következők: „A correctúra sürgősen visszaküldetik.” — a margón oldalt. Fent a cikk élén: „Irodalmi Őr”. A 37. levél verzóján a következőt húzta ki ugyanaz a pirosceruzás kéz: „Mennyi veszteség a mi árva szegény irodalmunkra! És mikor lesz ismét oly kegyes az ég, hogy csak e század módjára is áldjon meg bennünket nagy tehetségű férfiakkal? S mi következik ebből irodalomra nézve? Az, hogy a nagyobb költők csak káros befolyást gyakoroltak, sok indulván utánok, mert erényeik utól nem érhetetvén, többnyire csak gyöngéiket tanulja el a követők serege, sőt még tekintélyt is talál azokban! És ez mind nem volna elég!” A kihagyott szöveg helyébe utólag: „Itt azonban egy tévedést akarok följegyezni!”

A kézirat 39. levelén: „Hogy azonban ezt több joggal róhassuk meg, ne késsünk mozdulni, s kísérni a költőt oda, hol kor és törekvés már felszabadítani látszanak őt mesterei alól; a második időszakaszba.” (A második rész végén: „... és általános jelleme, hogy kevés benne az érzés, noha bizonyos hideg fényt egyiken sem tagadhatni el.” — után következett a kihagyott rész.)

A 39. levél verzóján, a III. rész elején a „Két elem vegyül itt a költő eddigi eszme körébe ...” kezdetű részben a „mint minálunk, szárnyaszegett képzelődésű nemzetnél.” — után következett volna: „Gondolom, Vörösmarty nagy szívességgel fogta volna kihallgatni a magyar előkor mondáit, hőskölteményeit, mikor balladákhöz fogott.” Utána jön: „Mi a bal-

ladai hangot . . . ” A harmadik részt a szerkesztői ceruza ezzel zárja: „folytatás, a lyrai versek bírálatának vége következik.” (a 40. levél verzóján.)

Erdélyi az IÓ 3. közleményével (*A lyraiak bírálatának vége*. IÓ, 1845. 37. l.) akarta eredetileg zárni a tanulmányt. A kézirat 45. levelének végén szereplő aláírás erre vall: „E-i”. A „Gondold meg és igyál” stb. igen szép refraine gyűrűvel, mint külön hangok az accordban, mélyebb és alább, hogy zenét alkossanak.” Ez volt a közlemény utolsó mondata, utána a már említett: „E-i” következett és egy vízszintes vonal, amellyel ő a cikkeket végéig szokta jelölni. Eredetileg „Erdélyi” név szerepelt, majd a rövidített — „E-i” — változat, míg aztán mindkettőt kihúzta a piros ceruzás kéz; így jelent meg végül névtelenül. A kézirat 65. levelén szerepel ennek az IÓ-beli harmadik közleménynek egy másik változata; mindössze néhány sor maradt meg a végéből [65. levél b], de ez alatt „Ember Pál” névaláírás szerepel, amely ez időben Erdélyinek kedvelt írói álneve volt.

A kézirat tanúsága szerint Erdélyi itt akarta volna befejezni, de aztán — talán szerkesztői rábeszélésre — tovább folytatta. Az IÓ harmadik közleményéből a következőt húzta ki még a piros ceruzás kéz: „Vörösmarty felől van egy-két megrovás, de többnyire: »ast ubi plura nitent« bókollattal” szöveg után jött volna: „Csatóval nem tartok, ki nem annyira szigorú, mint igaztalan ítélettel vágott Vörösmarty felé; hogy ő jó verselő, de rossz költő, mert az csak odavetett alaptalan beszéd”. Itt ismét a teljes névaláírás szerepel, de megint kitörölték a nevet, majd jött a következő folytatás a „Hősköltemények”, amely mellett a piros ceruzával: „Borgois”, „Versal”, „Non pareille”; ugyanazzal a kézírással. Miután E. itt felsorolta az eposzokat, a következőt írta: „Mielőtt e művek bírálatához fognék, szükségesnek tartom kissé múlatni általános tételeknél, és írni valamit az eposról, nem egészen új szempont szerint ugyan, mert az én fejemben új nem terem, hanem mintegy folytatva azon esztetikai fejtegetést, amely igen érdekes és korszerű baráti vitára nyújtott alkalmat Schedelnek és Szontagnak néhány év előtt.” Ezt a részt a piros ceruzás kéz kihúzta. A törlések itt jobbra azonosak az eredetileg E. által is kihagyott részekkel, amelyet a piros ceruzás kéz csak azért húzott újra át, hogy a nyomdászokat a kihagyásokra figyelmeztesse. A *Zalán futása* elméleti bevezetője után a „Térek a bírálatra” előtti részt kihúzta a piros ceruzás kéz, ezt: „Bocsánatot a szerkesztőségtől ennyi szóért, annyi keringő beszédért, de mit csináljon az ember, mikor annyi minden van elmondani!” [51/b]

Az ET 4. köt. 56/b levelén „Oly gazdagok vagyunk, hogy nem tudunk gazdálkodni a bőség miatt, ugyanezért meg sem érdemeljük.” után (IÓ, 67. l.) a következő két bekezdést kihúzta a piros ceruzás kéz, s ezután a két kihagyott rész után következik a megjelent szövegben: „A főlebb írt vázlatból kitűnik . . . ” (i. h.) „Erősebb kifogást lehet tenni az általánosabb kifogás ellen. *Zalán futása* két okért nem lehet oly nemzeti epos, minőt a nemzet történeti méltósága megkívánna: egyik a kevés *tartalom*, másik a végtelenül *bő nyelv*, a sok virág, mely még nem gyümölcs. Tartalom annyiban kevés, amennyiben harcok és egyesek leírásán kívül minden egyéb el van benne mellőzve, tehát pusztán a katona, a táborozó nemzet, minden társas életi viszonyok nélkül, amint harcmezőre száll; unalmasabb valami pedig nem lehet mint örökké csak a katonai egyen ruhát látni, mert abban semmi költői. Csak kevés mélyebb vonást mutathatok atya és gyermek, testvér és testvér, férj és nő, barát és barát között. Nézzük az Ötödik éneket, hol Huba elveszti Hajnát: 'Hajh! mi kemény vég ez, mi gonosz kéz hajt ide engem? Agg fejemet sietek megmenteni; s *veszni felejttem* Lányomat a szeretett Hajnát, fene latrok ölében.' [105. lap, 4. köt. 56/b.]

Micsoda szülei gond az, hogy leányát mentendő a lázadó pórok kezéből, nem veszi észre, mikor a pallóruul leesik. Ez feledékeny, laza viszony. A leány elvesz, mint minden, mire nincs öröklek függesztve figyelmünk. Itt volna igazán helyén fösteni az atyai indulatot, de költő álmat eresztet az öregre s ő alszik.

'Alhatol oh Huba? sőt alszol feledékeny eszeddel.' mond Szakadár igen helyesen, mert legfőleg is közönyös hűtlen szolga tehetne így, kire csak *bízva* volt a gyermek; de az atyának mély szavakban ohajtanám venni aggodalmait, szívből folyó keserű szavakban, s a világerő sem hagyám, hogy alugyék.

Bíráló nem látja célosnak iskolai alaptételek magyarázatába ereszkedni, s ennyi előleges kérdések megvitatása után arra megy, mi lelkét teszi akármely műnek is, a *kidolgozásra*. E végett minden íteve nélkül fordítsuk figyelmünket a lényegre; szólván egy két szót a szerkezetről tovább íteve röviden, és a jellemekről, vagy inkább arról, ami pusztán *emberi* körülmény, hol meg fogunk vizsgálni néhány alakot, s azok egymás iránti viszonyát: minő férj és feleség, atya és gyermek, testvér és testvér, stb. egymás ellenében.

Jean Paul azt veti az epos ellen, hogy eredendő bűne az unalmasság. Ebben sok igaz van, de vannak módok is elkerülésére. Maga az a fogás, hogy a hős költők *rend szerint* középben kezdik a történetet, s aztán térnek vissza, előbbeni események előadásához, fölötte javít a gyöngye oldalon, mikor aztán a múltnak múltja következik, épen úgy mint két egymás ellenébe állított tükörnek egymásba visszamatott képei a végetlenségig." Ezután következik tehát:

„A főlebb írt vázlatból kitűnik . . . ” [IÖ, 67. l.; ET, 4. köt. 57.]

Az ET 4. kötetének 71. levelétől a 73. leveléig ceruzás, az Olaszországban használt papíron és ceruzás írásmóddal jegyzetek — két hasábosan — *Vörösmarty munkái* Ötödik kötetéhez, vagyis a *Színművek*hez. Az IÖ május 2-i (15. sz. 153—160. l.) és május 16-i (16. sz., 161—168. l.) száma közli a *Vörösmarty minden munkái*. V. kötet. *Színművek*. 1821—1840. Első kötet címmel a korábbi bírálat folytatását, amelyet azonban Erdélyi nem fejezett be, megállt az I. kötetnél, a *Salamon királynál*, a költő első drámájánál. Ennek a résznek a kidolgozott, azaz a nyomdai kézirat nem maradt fent, csak a hozzá készült tintával és ceruzával írt jegyzetek. Miután a kritikus nem fejezte be a drámai művek bírálatát, ezt csak töredéknek tekintették, ezért nem jelent meg ez a rész a PP-ban, mintahogy később sem igen ismerték, emlegették. A kritikus ennek a résznek — az egész első közlemény az IÖ-ben — az elején fejtette ki nézeteit a drámaköltészetéről; ezt a bevezetőt a Vörösmarty-drámák előtt az *Egyéni és eszményi* című tanulmány (számos vonatkozásban) előzményének tekinthetjük. Természetesen itt csak a drámára alkalmazva fejtegette esztétikai tételét: az „egyéni”, azaz a „jellemzetes” elvét, és nevezte meg drámaírói ideáljait: Shakespeare és Szofoklész mellett immár Molière-t is.

A második s egyben utolsó közlemény elején állapítja meg a következőket: „Vörösmarty a színiköltészet történetében csak *esetleg* foglal helyet, míg az eposéban *szükségkép*; mert mi volna epicus irodalmunk nélküle, holott drámában tett minden törekvései csupán próbatételek, noha *általános* költészeti, s főleg nyelvi tekintetből nagybecsű kísérletek. Nincs ereje az egyénítéshez!” (IÖ, 1846. 161. l.) Az itt található jegyzetek, töredékek, minden kétséget kizáróan igazolják E. szerzőségét, még akkor is ha ezeket a PP nem közölte.

A tanulmány visszhangjáról Frankenburg, az IÖ, ill. az Életképek szerkesztője szólt részletesen emlékirataiban: „Nagy föltűnést okozott Vörösmarty minden munkáinak több számon át folytatott kimerítő bírálata, mely az Irodalmi Őrnek valódi kincse volt. Bíráló magosabb követelésekkel, szigorúbb megrostálásokkal járt el, mit eddig még legjobbaink kezéből jövő bírálatoknál sem tapasztaltunk . . . A bíráló neve, a névtelenség elvénél fogva, sokáig titokban maradt; alig győztem a kíváncsiak serege elől menekülni, kik azt tudni szerették volna, még Bajza és Vörösmarty is hozzájuk csatlakoztak, s ostromoltak vallomásaikkal, valahányszor egyedül voltam velük a drámaírói választmány páholyában a nemzeti színházban, hová e célból még operanapokon is eljártak, mit különben tenni nem szoktak. Hallgattam néhány hónapig, mint a sír, míg végre fölhatalmazásnál fogva a fátyolt föl-

lebbentém s megmondám, hogy e geniális bíráló: Erdélyi János.” (Frankenburg Adolf *Emlékiratai*. Pest, 1888. I—III., i. h. 107—108., 113. l.)

21. *Mit hőskölteményeiről Schedel írt: Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról*; először TGy, 1826—1837.; másodsor önálló füzetben: Pest, 1827. „Az olvasóhoz” címzett előszó keltezése: 1827. június 1., harmadszor: *Kritikai berek*, I. *Kritikai kísérletek*, 1826—1830. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. Az *Aesthetikai levelek* az említett kötet 10—146. lapján.
21. *P. Ignác*: Papp Ignác.
21. *Kölcsey, elkeseredve . . . , hogy Berzsenyi bántva érzé magát: Berzsenyi Dániel versei*. — TGy, 1827. VII. kötet 96—105. címmel írt kritika.
22. *Zrínyi úgy dolgozott*: Kissé megváltoztatott idézet Kazinczy *Zrínyi* című verséből az *Új tövisék és virágok* ciklusban. A II. rész első mondatában a P. Ignác mellett csillag és a lap alján a kiegészítés a PP-ban: „*Papp Ignác. Vö. *Vörösmarty Összes munkái*, VIII. köt. 367. l.” A PP csillag alatti megjegyzése a PP-nál egy évvel korábbi, az 1885-ös nyolc kötetes kiadásra utal. Vörösmarty *Összes Művei*. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Budapest, Kiadja Méhner Vilmos, 1885. A *Vegyes maradványok*. (VIII. kötet) c. fejezetben a *Papp gyötrelme* I—II. (9. l.)-hoz a jegyzet hátul: „Először a *Kritikai Lapok* IV. füzetében; (1834) szintén Papp Ignác ellen vannak intézve, *Ekho* című művére. Mindkét xeniában a visszhang célzás Papp műve címére.” (VIII. köt. 367. l.)
22. *Kisfaludy Sándor . . . bírálója*: Kazinczy Ferenc (I. *Hímfy* című epigrammáját), és *Hímfy szerelmei*, Erd. Múz. 1814. 78—89. l.
22. *Berzsenyi eléggé vitatá a festett szobrok példáját*: Berzsenyi Dániel: *Észrevételek Kölcsey recensiójára*. 1825. (A Toldy-féle 1864-es kiadás, 20. l.)
23. *Endymiont és Arethusát, Arcadiát és thesszali virulmányt*: az utalás elsősorban Kölcsey *Endymion, A költő*, „Tiszták, miként Arethusának / Folyása . . . ” és többi korai versére, valamint Berzsenyi költeményeire vonatkozik.
24. *Minden munkáinak kiadói*: Bajza és Toldy.
24. *a Trattner—Károlyi-féle első kiadást*: 1833-ban jelent meg három kötetben.
26. *alcaicus mértékben*: alkaioszi mértékben.
26. *A kis gyermek halálára írt költeményben*: a PP-ban csillag alatt a következő megjegyzés olvasható: *Vörösmarty Emlékkönyv*. 211. lap, *Fáy* c. költeményről.
33. *„Jedes Spiel ist eine Nachahmung des Ernstes . . . : Minden játék csak utánzása a komolynak; minden álmodozás nemcsak a múlt, hanem a jövőbeli ébredést is feltételezi . . . Valójában nem a játék kedvéért játszik az ember*.
34. *Brust, Lust, Herz, Schmerz*: kebel, kedv, szív, fájdalom.
34. *jupon, repond . . . : szoknya, felel, átázott, megcsodált, jószág, tisztaság*.
34. *L'écrivain original . . . : Nem az az eredeti író, aki nem utánóz senkit, hanem akit senki nem tud utánozni*.
37. *Handbuch der Ung. Poesie: Handbuch der ungrischen Poesie*, in Verbindung mit Julius Fenyéry herausgegeben von Franz Toldy. Pest und Wien, 1828. I—II. Bd.
37. *Minap a Kisfaludy Társaság*: Müller Godofréd *Az új francia drámáról* című értekezéséről van szó.
37. *és ne hallgasson se M . . . r Godofrédra, se Z . . . Jakabra*: Az előbb említett nagyzebeni tanárról, ill. Zimmermann Jakab (ez időben a bécsi Theresianumban tanított) könyvéről van szó: *Magyar irodalom* (1843: Bécs, 1845: Buda).
37. *ast ubi plura nitent*: „verum ubi plura nitent in carmine” (Hogyha a versben a fény több . . . : Horatius: *De arte poetica*, i. m. 351. sor, Muraközy Gyula fordítása).

38. *Tutus et intra . . .* : A két mondat, amelyekből az idézetek származnak, a következő: „ . . . An omnis! visuros peccata putem mea tutus et intra spem veniae cautus? Vitavi denique culpam, / non laudem merui.” / Vagy abban a hitben, / hogy mind látja hibám, csakis azt irtsam, mire már nem / jár kímélet? Hogy kerültem a gáncsot, azért nem / illet dicséret!” / Horatius: I. m. 265—268. sor (Muraközy Gyula fordítása. I. m. 589. l.)
40. *a heidelbergi catechismus*: III. Frigyes pfalzi választófejedelem Ursinus és Olevianus ref. hittudósokat bízta meg, hogy a biblia alapján írjanak olyan vallástani népkönyvet, amelyből minden korú és rendű református hívő megismeri vallását és az hitvallási iratként is szolgálhasson. Nálunk az 1646-os szatmárnémeti nemzeti zsinat mondta ki, hogy a „H. vagy palatinusi káté mindenütt megtartassék és taníttassék.” Először Pápán jelent meg 1577-ben.
40. *Rotteck és Welcker a Staats-Lexikon kiadói*: K. W. Rotteck (1775—1840) német történetíró és K. Th. Welcker (1790—1869) német jogász közös műve az említett kötet, a 12 kötetes lexikon (1834—1844), amelynek nálunk nagy szerepe volt a liberalizmus eszméinek terjesztésében.
40. *Baden tudósai*: Heidelbergi volt Welcker professzor és a káté írói, erre vonatkozik az utalás.
40. *emlékezett Amerikára, mintha . . . Farkas Sándorral*: Bölöni Farkas Sándor *Utazás Éjszakamerikában* c. 1833-ban kiadott műve, amely az „Északamerikai Státusok” társadalmi berendezkedésének demokratizmusát dicsérte.
40. *Aztán mi az a korszerűség?* Utalás a Figyelmező 1839-es évfolyamában Szontagh Gusztáv és Toldy Ferenc közötti vitára, amelyben Szontagh az eposz, Toldy a dráma korszerűségéért szállt síkra. A vitáról Erdélyi később részletesebben szól e tanulmányában.
42. *Az egész egy nagy irodalmi vita*: A Figyelmező 1839. évfolyamában Szontagh Gusztáv és Toldy Ferenc között zajlott vita a dráma, ill. az eposz korszerűségéről. A kettejük között folyt polémiában Toldy képviselte azt az álláspontot, hogy a magyar irodalmi fejlődésben elérkezett a dráma korszaka, míg vele szemben Szontagh az eposz időszűségét védte (Figyelmező, 1839. 345., 394. h.)
44. *Beckert, ki egyetlen politikai dalért lőn európai nevezetesség . . .* : Nikolaus Becker (1809—1845) említett műve az 1840-ben keletkezett *Rajna-dal* (kezdő sora: „Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein”), amelyben a német nacionalizmusnak adott kifejezést, válaszul azon franciáknak, akik a Rajna mindkét partjának elfoglalását sürgették. Musset és Lamartine is írt egy-egy verset — tiltakozásul, védve a franciák jogait a Rajnára.
45. *Mi tehát az, kérdi Kölcsey . . .* : Kritika c. tanulmányában, Toldy *Handbuch*-beli szavaihoz kapcsolódva. KÖM, 680.
53. *Eine Welt, die Encyclopedie und Seele des Dichters.*: Egy világ, a költő enciklopédiája és lelke.
54. *Video meliora, proboque, deteriora sequor*: Látom, mi a jobb, jól látva, helyeslem, / és ami rossz, követem. *Átváltozások* (Ovidius: *Metamorphoses*, 7, 20.)
56. *toute espèce de ton, même le ton comique, toute harmonie poétique, depuis la lyre jusqu'à la trompette, peuvent se faire entendre dans l'épopée*: minden fajta hang, még a komikus is, az egész költői harmónia, a lanttól a trombitáig, hallathatja szavát az eposzban.
56. *Ossa vidéki Philo*: thesszáliai hegység: Ossa, a mítosz szerint ez volt a kentaúrok és gigászok hazája.
56. *Guzmics tette azon megjegyzést*: Guzmics Izidor.

62. *Orcus*: alvilág (lat.).
63. *La poésie, mond Lamartine, est l'ange gardien de l'humanité*: A költészet az emberiség őrangyala.
67. *Balassa*: Balassi Bálint.
67. *A spanyol gróf Ercilla*: Ercilla y Zúñiga az első Amerikáról szóló eposz, a *La Araucana* szerzője.
67. *a spanyol Garcilaso*: G. de la Vega.
69. *Etelke a Cserhalmi költemény Helenája*: Utalás Menelaosz király feleségére, Helénára, aki miatt kitört — a monda szerint — a trójai háború.
71. *egy szelleműs német műbíró*: Ludolf Wienbarg, az *Aesthetische Feldzüge* hatodik lelkében írja, Erdélyi első, fiatalkori fordítása szerint: „A tétemény becse soha nem áll a sikerben azaz: nem a tett, nem a következmény valami, hanem csak a gondolat, a nézet”. Az eredeti: „*Nie ist der Wert des Handelns in die Frucht gesetzt, das heisst: nicht die Tat ist etwas, nicht der Erfolg, nur der Gedanke, die Absicht.*” Az idézőjeles rész — Wienbarg szerint — Krisna szavai, amelyeket a tanításait összefoglaló, a 2. századból származó vallásfilozófiai költeményből, a *Bhagavadgita* fordításaiból idéz. (A fordítás kézírata: ET, 3., és EJ FÉI, 714. 1.)
72. *Mi (európaiak) — folytatja újra*: Wienbarg: I. m.: „Mi a poézisba és művészetbe minden izék előtt szoros szoroshatárú egyéniség karaktereit kívánjuk, szellemöket határozott célokra irányozták . . . stb. (EJ FEI 715. 1.) Az eredeti: Wienbarg: I. m. 62. 1. (W. A. Fz. Berlin—Weimar, 1964. Aufbau Verlag, az első idézet: 60., a második 62. 1.)
73. *hasonszenvileg diluált adagát*: A Hahnemann-féle homeopathia elve alapján adagolt orvosság „diluálta”, azaz csökkentette, gyengítette a betegséget: a latin „*diluere*” igéből.
73. *raros nantes in gurgite vasto*: a helyes szöveg: „*apparent rari nantes . . .*”: „Néha merül csak egy-egy úszó föl a forgatag árban.” Vergilius: *Aeneis*, I. 118. (Összes művei, Magyar Helikon, Bp. 1973. 120. l. Lakatos István fordítása.)
73. *una manu orientem, altera occidentem*: egyik kezével a keletet, másikkal a nyugatot.
74. *Venio nunc ad fortissimum virum maximique consilii . . .* ” e szavakkal kezdi Cornelius Nepos a kiváló perzsa hadvezér, Datames életrajzát. Magyar kiadása: Cornelius Nepos: *Híres férfiak*, (XIV. Datames) (Bp. Európa, 1984. 82—92. 1.)
80. *Egert, Békefy óta, más nevezte már kis Iliasnak*: „Békefy” Toldy Ferenc álneve volt.
80. *mit Malerei nur tönt*: a festéssel (leírással) csak színez.
83. *Orpheus Eurydicére*: O. trák dalnok, Kalliope múzsa fia, ki énekével és lantja hangjával a fákat is megmozgatta, az állatokat megszelídítette. A monda szerint, amikor felesége, Eurydice nimfa egy kigyómarás következtében meghalt, O. leszállt az alvilágba, hogy Hádész énekével meghatva, E. visszatérhessen az életbe. Ennek feltétele az volt, hogy O-nak mindaddig nem szabad a Hermész kíséretében mögötte jövvő E-re hátratekintenie, amíg el nem hagyják az alvilág határát. O. türelmetlen volt, hátratekintett és elvesztette feleségét. Mikor O. e fölötti bánatában végleg lemondott a szerelemről, örvöngő trák asszonyok széttépték.
87. *korz*: korzikai.
87. *cabrerai*: kegyetlen; l. a *Névmagyarázatban* Cabrera, Ramon alatt.
88. *Nagy Sándor . . . , hogy neki nem jutott oly dicsőítő elme, mint Achillesnek*: azaz az ő hőstetteinek megéneklésére nem jutott egy Homérosz.
91. *utánozták a szép természetet*: Charles Batteux francia filozófus és esztéta nézeteire utal, aki szerint a művészet lényege a szép természet utánzása, de nem szolgálai másolása. Nálunk Beély Fidél (Briedl Fidél) követte e francia tanításokat.

91. *Winckelmann: im Ganzen musz die Natur der Kunst weichen*: egészében kell, hogy a természetet a művészetnek engedjen. W. az utánzás elméletét, amelyről itt szó van, 1754-es, első művében fejtette ki: *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerei*.
92. *Ha a való (das Wirkliche), mond Schelling*: az idézetet Erdélyi Wienburg *Aesthetische Feldzüge* c. művéből vette, abból a részből, amelyet már nem fordított, a 15. lecke végéről, ld. Dietze: I. m. 130. l. Az idézetekkel Wienburg, mint általában, itt is szabadon bánt. Az eredetét értelem szerint összevonta. Az idézett, ill. értelem szerint összevont hely Schellingnél: „Über das Verhältnis der bildenden Künste zu der Natur” (1807), Schellings *Sämtliche Werke*, I. Abteilung, Bd. 7., Stuttgart und Augsburg, 301.
92. *Kölcsey igen jól fejezte volna ki magát . . . „komikumról” írt értekezésében: A komikumról*. Élet és Literatura, 1827. Ma *A leányörző* címen ismert az értekezés. KÖM, 597. Itt hiányzik „a mond ő” előtt a következő: „s a természetben fekszik.”
93. *servum pecus*: az idézet teljes szövege: „O imitatores, servum pecus, ut mihi saepe bilem, saepe iocum vestri movere tumultus!” (Horatius: *Epistularum liber primus*, XIX. 19–20. sor: „Ostoba szolgál nyáj, ti utánzó, azt se tudom, hogy / ily hűhó látán haragudjam-e vagy mosolyogjak.” Urbán Eszter fordítása, Horatius: *De arte poetica*)
93. *„Ha a természet, mond egy német író — Wienburg —*: Wienburg: I. m. 128. l., a szöveg pontos fordítását kapjuk. Ezt a részt Erdélyi lefordította (l. EJ FEI, 743. lap, nehézkes a magyar szöveg), de a következőt: *Ha a művész — mond a fentebbi német író — már nem*. Az eredeti szöveg: Wienburg: I. m. 130. l.; az idézet pontos; a bekezdés végén az utolsó mondatot már nem teljesen fordította le, elhagyta az újabb hasonlatot.
93. *Ha a művész, — mond a fentebbi német író . . .*: Ez a rész már nem idézet, hanem egy nagyobb szövegrész összefoglalása. Az i. h. Dietze: I. m. 130. l.
94. *à la querre-féle polemiai cikkül*: azaz háborút, „tollcsatát” kavará cikként.
94. *mond az első*:¹ Herderről van szó, a forrást Erdélyi jelöli meg: „Herders Sämtliche Werke. Literatur, 18. Theil, 61. l. Stuttgart und Tübingen. 1830. Hatvan kötetű kiadás.” Sajtát Herder-kiadásából idézett, melyet 1842 szeptemberében vásárolt. (A jegyzet IÓ, a 157. lap alján.)
95. *Jean Paul*:² Az idézet megjelölése Erdélyitől: „Vorschule der Aesthetik. Stuttgart und Tübingen, 1813. II. Abtheilung 486. l.” Ugyancsak saját könyve volt. (A jegyzet IÓ, 157. l.)
95. *Hugo Victor mondá: Le romanticisme, c'est la libéralité dans l'art*: A romantika: a szabadelvűség a művészetben. (E. fordította így; l. 205. o.)
96. *Marquis Posa*: Posa márki Schiller *Don Carlos* című drámájából.
98. *Prometheus*: Atlasz testvére a mitológiában. Az emberi nem boldogítására lelopta a tüzet az Olümposzról. Zeusz bosszút áll és Prométeoszt a Kaukázus sziklához láncoltatja, hol egy keselyű folyvást tépdesi újra meg újra kinövő máját, míg végül Heráklész le nem nyilazza a keselyűt. Aiszkhülosz P.-trilógiájában, amelynek első része, *A léláncolt Prométeosz* maradt fent, az emberiség nagy jótevőjének ábrázolja P.-t.
98. *mint már Heine is megjegyzé*: Heinrich Heine *Über die französische Bühne* c. művének (*Lutetia*) harmadik levelében beszél részletesen az itt említettekről.
103. *Elsőre nézve már Toldy elmondá*: pontos idézet Toldy (Schedel) Ferenc *Salamon király*. Szomorújáték *Vörösmartyótól*. (Pest, 1827. TGy, 1827. 5. kötet).

2. Kisfaludy Károly minden munkái

Az eredeti cím: *Kisfaludy Károly minden munkái egy kötetben.*

- A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszté s kiadta Dr. *Schedel Ferenc*. Harmadik kiadás. Pest, 1843.
- M: Bpi Híradó, 1846. január 2., 6., 9. sz.; 312., 314., 316. sz. (Másodszor PP) — a lap *Irodalom és Tudomány* rovatában, név nélkül.
- K: ET, 4. köt. 27–29. levél, autográf, de töredékes kézirat; itt az első hét oldal szöveg. A 30–32. levélen: *Stúdiúmok Kisfaludy K. Minden munkái bírálatára*. A fentmaradt autográf kézirat a tanulmány elejét adja, de nem ez a nyomdát megjárt példány; a megjelenéshez képest több apró eltérés mutatkozik. A szokásos nyomdai bejelölések sem találhatók. A szöveget a Bpi Híradó szövege alapján adjuk.
110. *dioscurokat*: Dioszkurok — ősrégi időktől fogva tisztelt isteni testvérpár a görög mitológiában. A név jelentése: Zeusz fiai; az elválthatatlan jó barátok jelképei. Segítő hatalmukról voltak ismeretesek. Elsősorban a csatákban és a tengeri viharokban fordultak hozzájuk. Később, a római mondavilágban Castor és Pollux-szal azonosultak.
111. *ha Jasonnal colchisi aranygyapjuért vitorlázni*: Az ókorban a Fekete-tenger délkeleti és keleti partvidékét nevezték Kolkhisznak; mesés gazdagságáról volt ismert. Kolkhisz királyának aranygyapjáért az argonauták szálltak hajóra — Jászón vezérlete alatt, s azt a görög monda szerint, a királylány, Médeia segítségével sikerült megszerezniük, aki beleszeretett Jászónba és elárulta a titkot. A vakmerő vállalkozás és a téma számos irodalmi és képzőművészeti alkotás ihletője lett.
112. *descendit ad inferos*: „szálla alá a poklokra” — az *Apostoli hitvallásból* vett idézet.
113. *kabdae*: kaptafai.
114. *proteusi gyermekét*: Próteusz Poszeidónnak alárendelt tengeri jós isten, mindenféle alakot tudott ölteni; azaz változatos alakokban jelent meg.
115. *Sándor*: Kisfaludy Sándor.
115. *dissimulatio*: tettetés, színlelés (latin).
115. *A fűzfa poéta gratulál*: teljes címe: *A fűzfa poéta gratulál öt mellőzött egykori Maece-násának*.
116. *seraph-szárnyai*: szeráf — az angyalok karának első rendje. Az Isten iránti szeretetet képviselik, trónja körül állanak s dicsőségét zengik. Ézsajas próféta szerint hat szárnyuk van. Az ókeresztény festészetben egész alakok és mind a hat szárnyuk a fejükön és vállukon ábrázoltattak.
117. *fölepét*: színvonalát.
118. *Álmatlan király*: *Az álmatlan király*.
118. *gnoma*: gnóma (görög) — megfelel a latin sententiának; azaz olyan mondás, amely egy-egy tapasztalati igazságot vagy életelvet velős rövideggel fejez ki.
118. *Sastoll*: *A sastoll*
118. *Rákosi szántó*: *Rákosi szántó a török alatt*
119. *Szökött katona*: Szigligeti Ede rendkívül népszerű darabja.
119. *Ilka*: *Ilka, vagy Nándorfehérvár bevétele*
119. *Stíbor*: *Stíbor vajda*
120. *Non multa, sed multum*: valójában: „Multum, non multa” (latin), a. m. sokat, nem sokfélét (kell tanulni). Az idézet az ifjabb Plinius *Leveleiből* (VII. 9.).
120. *Kemény*: *Kemény Simon*.

120. Szécsi Mária: Szécsi Mária, vagy Murányvár ostromlása
 120. mit Toldy így ad elő: „Da machten die Tatarok . . . :” „A 'Tatárok' olyan tomboló tetszést váltottak ki, hogy a költő alig tudott az ifjak rohamától megmenekülni, akik heves éljenkiáltások között a színpadra akarták vinni.” Az idézet: *Handbuch der ungrischen Poesie*, II. köt. 193. l. (Pesth und Wien, 1828.)
120. Csák: Csák Máté.
 120. *Tatárok: A tatárok Magyarországon*
 122. *specimenéül*: itt: bizonyítékául, bemutatására.
 123. „*bon ton*” . . . „*dobre ton*”: szó szerint: jó hang, azaz a jólnevelt emberek társalgási stílusa; a másik forma szlávós változat. A kifejezésnek itt gunyoros éle van.
 123. „*rogo humillime*”: alázatosan kérem (latin). *A kérők* I. felv. VIII. jelenet.
 123. *Kabale und Liebe*: Schiller *Ármány és szerelem* című színműve.
 124. *espiont*: kém, népies alakban.
 124. „*En azt javaslom, mond a kisbíró*”: „előre hordozkodjunk ki, *nehogy utóbb későn lenne*, mert ezek az emberek . . . (az aláhúzottakat Erdélyi nem idézte). *A pártütők* I. felvonás 13. jelenet.
 124. *A gyilkos: A gyilkos, vagy mikor pattant nem hittem volna* (1820) című vígjátékról van itt szó, van ugyanis *A gyilkos* címmel egy szomorújátéka is 1808-ból.
 124. *basa-zsír*: játék a „*pasasir*” vagyis az „*utas*”, a „*Passagier*” szóval.
 125. *rászkóros*: „*rásztkór* — splenis tumor MA. (Milzsucht). Kit a rászt bánt: spleneticus MA.” (MNySz II. 1375.) magyarul: lépdeganat — a latin alapján.
 125. *vis comica*: komikai erő (latin).
 126. *École des Femme: A nők iskolája*
 126. *par force*: erővel, erőszakosan.
 126. *salto mortale*: halálugrás, a. m. halálos ugrás.
 126. *A hűség próbája*: Hűség próbája.
 126. *Pohár víz*: Eugène Scribe *Egy pohár víz* c. darabja.
 128. *Misanthrope, Tartuffe, L'Avare: Az embergyűlölő, Tartuffe, A fősvény*
 128. *Az áltudósok: Áltudósok*
 128. *A három egyszerre: Három egyszerre*.
 128. *bas bleu*: kékharisnya (francia).
 128. *par eminence*: kiemelkedően (francia).

3. Berzsenyi Dániel összes művei

- M: MSzSz, 1847. I. 2., 3., 6., 7. sz. — január 10., 17. és február 7., 14. — 17—21., 38—44., 86—92. és 106—111. l. Másodszor: PP.
- K: ET, 4. köt 1—25. levél; nyomdát megjárt autográf kézirat, piros krétás jelölésekkel. Közben a 24. levél verzóján jegyzetek a cikkhez, és a 26-on is. A szövegben — a kézirat és a Szemlebeli közlések között — nincsenek eltérések. A PP-ban közölt szöveg romlott; a Szemle alapján adjuk; a helyesírás, így az ékezetek, a központozás következetlen (pl. rim, ill. rím). Az I. és a II. közlés a „Lyrái költészet”, a 3. és 4. részlet a „Szépműtan” rovatban jelent meg. A cikket folyamatosan közöljük, miután csak a nyomdai szempontok indokolták félbeszakítását. Megtartottuk az eredeti helyesírást, egyes következetlenségeket (rövid, ill. hosszú magánhangzók) egységesítettünk. Az első közlés (MSzSz, i. h. 17. l.) élén öt sorban következnek:

Berzsenyi Dániel Összes művei. Költelem és folyóbeszéd. Közre bocsátotta, meghagyása szerint, Döbrentei Gábor. Harmad kiadás. Kéziratban marad (!) még nem ismertekkel. Budán m. k. egyetemi sajtóval, 1842. 4 r. XXXVI. és 300 l. Ára 5 frt. p. — Ugyanaz 3 köt. 8 r. 1. köt. CXVIII. és 328. Ára 2. frt. 2. k. 422. l., 2 köt. 422. l. Ára 2. frt., 3. k. 206. l. Ára 1. frt. p.

A második részlet előtt (MSzSz i. h. 38. l.):

Berzsenyi Dániel Összes Művei. Költelem és folyóbeszéd. Közrebocsátotta, meghagyása szerint, Döbrentei Gábor. Harmad kiadás stb.

A harmadik részlet előtt (MSzSz i. h. 86. l.) ugyanaz, mint az első előtt, sajtóhiba nélkül.

A negyedik részlet előtt (MSzSz i. h. 106. l.) a változatlan szöveg az „1842”-vel bezáróan; az első három sor.

129. *Minden kornak van istene:* Berzsenyi *Életfilozófia* című versének utolsó szakaszában.
130. *a potiori:* kiemelkedőleg, főleg (latin).
130. *miképp bukkant rájok Kis:* Kis János, a költő 1805-ben fedezte fel a versírót Berzsenyiben és felhívta rá Kazinczy figyelmét. Kazinczy 1808 október 31-én kereste fel levelével Berzsenyit.
130. *Kazinczy méltó magasztalással ítélte:* „Újabb poétáink közt egy sincs, aki Berzsenyit utolérje. . .” — írta Kazinczy Kisnek;
130. *mit róla kiadója írt:* az itt bírált kötet kiadója, Döbrentei Gábor.
130. *hic et ubique:* itt és mindenütt (lat.)
130. *biformis vates:* Horatius *Ódák* II. könyvéből való az utalás, ill. idézet: „Non usitata, nec tenui ferar pinna biformis per liquidam aethare vates, . . .” (XX., 2–3. sor) (Újfajta, izmos szárnyakon indulok, kétarcú költő, a laza légen át. . . — Kardos László fordítása)
131. *a római sententiákat:* a római jeles mondásokat.
131. *sententiózus előadást:* rövid mondatokból álló előadás.
131. *pro usu domestico:* házi használatra (lat.).
132. *Kölcsey mondott róla szigorún:* Kölcsey bírálata: *Berzsenyi Versei recensiója*. TGY 1817. VII. kötet. 96–105.
132. *non plus ultra:* ennél nincs tovább (lat.).
132. *extra Hungariam non est vita:* a korban népszerű szólás rövidített formája: Magyarországon kívül nincs élet. A folytatás: si est vita, non est ita, azaz: ha van is élet, az nem olyan (lat.).
132. *ne legyenek idegen istenid én előttem:* „Ne legyenek néked én előttem idegen isteneid.” Mózes, II. könyve, XX. (Szent Biblia, magyar nyelvre fordított Károli Gáspár által, Pest, 1857. Erdélyi bibliája.)
132. *avena:* zab (latin), itt: az antik pásztorköltők zabfurulyájáról van szó.
133. *Aki keblében helyet ad tinéktek:* Az idézet a *Jámborság és középszer* című versből.
133. *Kazinczyt magát is zavarba hozá, mint az előszó VIII. lapjából kitetszik:* az utalást nem tudtam megfejteni.
133. *corypheusok:* tekintélyek, szóvivők (lat.).
134. *Soracte bérce:* a horatiusi ódában szereplő hegy neve: „Látod, hogy áll mély hóban a csillogó / Soracte?” *Thalliarchushoz* (Lib. I. oda IX.)
134. *Schiller Resignatio-jának első versét: Resignation:* „Auch ich war in Arkadien geboren / Auch mir hat die Natur / An meiner Wiege Freude zugeschworen;” *Berzsenyinél:* „Én is örömré születtem / Árkádia berkében
134. *Horácnál az első könyv VI. ódája. . . Scriberis Vario. . . Horácnál:* „Quis Martem. . .”: „Hírdet majd Varius téged. . .” így kezdődik a *Vipsanius Agrippához* c. ének: „Gyé-

mántöltönyű Mars, . . . tetteiről. . . ki tud méltón zengeni éneket?” Horváth István Károly fordítása.

134. *mit Horác Thaliarchushoz írt*: „Hieme indulendum voluptati: Az említett énekben (Lib. I. oda IX.) nem szerepel a sor. Jelentése: Télen adja át az ember a gyönyöröknek. . .
134. „*Vides, ut alta stet nive candidum — Soracte*”: „Látod, hogy áll mély hóban a csillogó / Soracte?” (Thaliarchushoz, Lib. I. oda IX., Bede Anna fordítása.)
134. Horácnál: *Quid sit futurum cras, fuge quaerere*: „Holnap mi lesz majd? azt ne kutasd.” (Thaliarchushoz, Lib. I. oda IX. Bede Anna fordítása.)
134. Horácnál: . . . *Dum loquimur. . .*: „Amíg szánkron a szó, már tovatűnt a nap.” (Leuco-noéhoz, Trencsényi—Waldapfel Imre fordítása, Lib. I. oda XI.)
135. Horácnál: *Pone me, pigris. . . és pone sub curru. . .*: „Fagyba számúzz bár, ama zord mezőkre, / fát hol egyet sem lel a nyári szellő” és „vess a rettentő tűző napszekérhez / oly közel,” (Aristius Fuscushoz, Justus Pál fordítása, Lib. I. oda XXII.)
135. Horác: „*Quem tu Melpomene semel. . .*”: „Kit kedves, ragyogó szemed / látott, Melpomené, élete hajnalán, / nem lesz híres ökölvívó / Isthmos versenyein, nem viszi fúrge ló / gyors akháj fogaton soha győztesként.” Ad Melpomenen Musam — Melpomenéhez (Lib. IV. oda III.). Bede Anna fordítása.
135. *Facies non una, nec diversa tamen*: az idézett rész pontos szövege: „Facies non omnibus una, / Nec diversa tamen”. (Metamorphoses, II. 13.) — „. . . s orcájuk sem nem egyenlő, / sem nagyon eltérő. . .” Ovidius: *Átváltozások*. Devecseri Gábor fordítása.
135. Horácnál: „*Linquenda tellus et domus et placens Uxor*”: „Itt kell a földet hagyni, a házat is / és asszonyod;” (Postumushoz, András László fordítása, Lib. II. oda XIV.)
136. Horác. . . *Iustum et tenacem propositi virum*”: „Igaz s kitartó, hűszívű férfiút. . . így szól az erényről. . . ; Pollux s bolyongó Hercules így jutott / a csillagoknak tűzpalotáihoz.” (Augustus Caesarhoz, Bede Anna fordítása, Lib. III. oda III.)
136. Horác *pietasára emlékeztet* (Lib. II. oda XIV.): Az ének címe: *Postumushoz*; a „pietas” itt: „áhitat”.
- „Jaj, futva futnak, Postumus, éveink,
elsiklanak, s nincs olyan áhitat
mi ráncainkat, vénkorunkat
és a halált halogatni tudná,
- nincs, mégha minden nap fel is áldozol
barátom, háromszáz fiatal bikát. . .”
- (András László fordítása)
136. „Horác: *Quo me, Bacche, rapis tui. . .*”: „Bacchus, merre ragadsz, veled / telten? Mily ligetek, mily üregek közé / hurcolsz új, sebes érzélem?” (Bacchushoz, Kurcz Ágnes fordítása, Lib. III. oda XXV.)
136. „Horác: *Est in juvenis, est in equis patrum. . .*”: „ösvirtus éled újra és jófajú / ménben, tinóban; harci sas nem / költ gyáva galambfiókot”. (Drusus dicsérete. Grigássy Éva fordítása, Lib. IV. oda IV.)
137. „Horác: *Inclusam Danaen turris aenea. . .*”: „Rabságban Danaét ércfalú, jó torony, / zárt ajtó s küszöbén éberen-őr kutyák / őrizték komoran, hogy sose lepje meg rontás, éji paráznaság.” (Maecenashoz, Orbán Ottó fordítása, Lib. III. oda XVI.)
137. Horác: „*Non his juvenis orta parentibus. . .*”: „Nem ily szülőktől lett tunya nemzedék öntözte meg pun vérrel a tengerát.” (A rómaiakhoz. *Ad populum Romanum* — Erdélyi a címet pontatlanul idézte. Lator László fordítása, Lib. III. oda VI.)

137. *Horác emlegeti Bacchus tetteit, Pentheus háza romjait, Lykurg vesztét:*
 „Nem bűn . . . kidalolni versben;
 Nem bűn a boldog, menny magasába szállt
 csillag-menyasszonyt, Pentheus átkozott
 házának rettentő ledőlését,
 s mint nyomorult meg a thrák Lycurgus.
 . . .
 Rhoteust te lökted mélybe, ádáz-
 körmű, erősagyarú oroszlán!”
 (Bacchushoz. Lib. II. oda XIX. Horváth István Károly fordítása.)
137. *Pentheus:* Thébai mondabeli királya volt. Nem engedte meg, hogy népe tiszteletben részesítse Bacchust, ezért büntetésül az őrzőgő bacchánsnők, köztük saját anyja, darabokra szaggatták.
137. *Lykurgus:* thrák király. Mivel szembehelyezkedett Bacchus kultuszával, az isten őrléséget küldött rá, aminek következtében megölte fiát és feleségét. Később Bacchus vadállatok elé vettette a királyt, amik őt szétmarcangolták.
137. *Rhaecus:* Erdélyinél Rhaecus alakban, Berzsenyinél Rhakus; a legújabb Horatiuskiadás Corvina, Bp. 1961) Rhoteust ír; egy gigász neve. A nevet sem a *Névtutató* sem a *Jegyzetek* nem magyarazza.
137. *Chloé:* eredetileg Démeternek, a zöldellő vetés istennőjének mellékneve. Tiszteletére rendezték május 17-én a tavaszi ünnepeket, a *Chloia*-it.
137. *Döbrentei. . . meg ne sokalja. . .:* az utalást nem tudtam megfejteni.
138. *zu welchem wenig oder gar kein Genie gehört:* amihez kevés vagy semmi lángész nem szükséges.
138. *a schilleri Gedankeninhalt:* A schilleri gondolattartalom.
139. *Mit Kölcsey mondott reájok: durva jambusokba öntött deklamációk:* „Mert másként hogyan kelle vala származniok azon IV. könyvbeli *Epistoláknak*, azon durva jambusokba öntött deklamációknak? A poesisnek ezen korcsneme darab időtől fogva a magyar literatúra köréhez képest sűrűn kezd gyakoroltatni.” (TGy 1817. VII. 96—105.)
139. *Ars longa, vita brevis:* örök a művészet, rövid az élet.
140. *poeta és versificator:* költő és verskészítő.
140. *Az ily bírálati modor nagy sokáig folyt az irodalomban:** Mint a csillag alatti jegyzet mutatja a PH és a MSzSz közötti vitáról van szó. A MSzSz Eötvös-bírálatának második részében a kritikus, feltehetően a második részé is Pulszky Ferenc, kifogásolta Eötvös nyelvének magyarságát (MSzSz, 1847. január 10. sz., 22—27. l.), mire a PH így válaszolt: „Azonban, úgy látszik, a Szemle kiadói a valóban magyartalan kifejezésekre kizáró engedelmet követelnek. Többet idéznénk ebből, de legyen elég pár példa. A 2. szám legelső sorában már *képről* beszélnek, mellyet magának Berzsenyiről *leírt* az olvasó. Képirója van ugyan a magyarnak, de soha nem hallottuk, hogy az *képet* írt volna *le*. Alább minden tétova nélkül megvallják, hogy „Berzsenyit nem ismernek [!]; hogy nem tudják összeszedni a jegyeket, melyek jellemét *kiállítanak*. Kérdjük, magyarul van ez?” (PH, 1847. jan. 17. sz.)
140. *Berzsenyi antikritikája: Észrevételek Kölcsey recenziójára* (TGy, 1825. IX. füzet)
141. *verbum regens:* állítmány (latin).
142. *„Daher die Griechen. . .”:* Innen a görögök nőket ábrázoló műalkotásairól elhagyták az elbűvölő gödörkét, mint túl egyénit.”
144. *az ész az isten, mely minket vezet:* Berzsenyi verséből: *A Pesti Magyar Társasághoz* (1815).
146. *Dreimal gedreite Dreifältigkeit:* Háromszor megháromszorozott szentháromság.

4. Tompa Mihály

- M: MSzSz, 1847. január 27. és szeptember 26., I. 4. és II. 13. sz., I. 54—59. és II. 193—196. l.; név nélkül, másodszor PP. A szöveget a MSzSz alapján közöljük; a II. rész a *Lyrái költészet* c. rovatban.
- K: Nem maradt fenn.
A bírálóat első része a *Népregék, Népmondák* (Pest, 1846, Beimel), a második a *Versek. Első kötet* (Emich, Pest, 1842. című kötetekkel foglalkozik, ezek az egyes részek címei is; (*Népregék, Népmondák*. Írta Tompa Mihály, Pesten. nyom. Beimel J. 1846. Ára 1^{frt.} 12 kr. pp., — *Tompa Mihály versei* (Első kötet) Pesten. Emich G. bizománya 1847. n 8d ré, 174. l. Ára?)
150. *das Märchen ist poetischer, die Sage historischer*: a mese költőibb, a monda történetibb.
150. *így értette ezt Kölcsey*: az utalás Kölcsey a *Nemzeti hagyományok* (1826) c. tanulmányára vonatkozik. (Élet és Lit., Cselkői név alatt).
150. *lex consuetudinaria*: a szokásjog törvénye.
151. *hasonlókép a népdalok és mondák kiadója*: Erdélyi János.
151. *Fáy*: Fáy András *Mesék és allegoriák* címmel jelentette meg meséit — köztük sok állatmesét — *Szépirodalmi összes munkái*. Geibel, Pest, 1843. I—II. köteteként.
157. *sőt épen az a dal . . . , melyet a Szépirodalmi Szemle Döbrentei Huszárdalai közt megdicsért*: Döbrentei Gábor *Huszárdalok* (Buda, 1847.) című művéről: MSzSz 1847. szeptember 5. sz. (II. 145—152. l.)
157. *Baksay a sok csicsomával*: Baksay Dániel (1808—1862) ref. lelkész *A szent hajdankor énekei*. Dávid után (Debrecen, 1856) című munkájáról van szó.
158. *Szuhay Mátyást már megdicsértük*: MSzSz 1847. július 18. számában (II. 42—44. l.). Tompát egyébként is többször dicsérte a Szemle.

5. Petőfi Sándor

- M: Divatcsarnok, 1854. július 5., 10., 37. és 38. sz., 841—847., 865—873. l. — Másodszor: PP.
- K: Nem maradt fent; a Divatcsarnok alapján adjuk. Petőfi és Erdélyi kapcsolata: Erdélyi elsőként üdvözölte a költőt a *Levelek Ottiliához* címmel, a RPD1-ban megjelent írásában, az 1844. január 11. számban. Petőfit kivételes tehetségként emelte ki az 1840-től fellépő költők közt, amely évet, egyébként is, más írásaiban, korszakhatárként jelölte meg. E. és P. viszonyáról, a Körben játszott szerepéről az induló költő verseskötetének kiadásáról l. részletesen a Petőfi kritikai kiadás 2. kötetét: 108., 111., 114., 132., 133. stb. lapokat. PSÖM, 1983.

Személyesen is ismerték egymást, mint arra EJ levelezéséből következtethetünk. A találkozás 1844 márciusában vagy április első felében jöhetett létre. Erdélyi később is figyelemmel követte munkásságát. Tudjuk, hogy külföldi utazása alatt is kérte Vahot Imrét, hogy számoljon be P. újabb verseiről: ULN, 98., 103., 158., ill. 344. l. P. pedig Vahot Imrén keresztül üzenete, hogy látogassa meg a Párizs közelében élő Béranger-t (EJ Lev I. 234.) E. hazatérése után ismét találkozott: „Hanem eszembe jő, hogy Petőfi Téged és Kubinyi Rudit egy szusszal, egy füst alatt említett . . .”, mint Adorján Boldizsárnak írta (EJ Lev, I. 250. l.). Petőfi 1845. évi *Úti jegyzeteiben*, (amely még E. visszaérkezése előtt készült, Berzétéről szólva megemlíti, hogy E. „ott

sok szép dalt írt”, és hozzáfűzi: „Én öt nagyon szeretem.” (PSÖM, V. k. 26. l.) 1846. március 14-én, az IŐ 13. számában a „12” bíráló — minden valószínűség szerint Erdélyi János — (l. It, 1972. 367—382. Ki volt a „12”-es bíráló?. T. Erdélyi Ilona.) vette védelmébe Petőfit, Császár Ferencnek ugyanebben a lapban (1845. 4. sz. augusztus 16-i sz., ill. szeptember 6. 5. sz.) megjelent bírálatára válaszolva, aki a költőt költőietlenséggel, „pusztai vadsággal”, stb. vádolta, P. S. *Költeményes munkái* megjelenése alkalmával. Erdélyi és Petőfi kapcsolata 1847-ben megváltozott, amikor E. az MSzSz szerkesztője lett és a Szemle, ill. az Életképek között kitört az ellenségeskedés. E. továbbra is elismerte P. költészetét. Személyével kapcsolatos fenntartásait (P. „különc”) azonban nem hallgatta el, mint az az E. által írt, *A három divatlapról* című, a Szemlében megjelent kritikában olvasható. 1849 után szomorúan szólt a nagy veszteségről, amely a magyar irodalmat P. halálával érte; Szemere Miklóshoz írt levelében írta: „Ez a fiú oda van, elveszett; felesége új férjnél. Soha nagyobb költőt nem veszített még a magyar, mint ő volt és pedig a férfiúság első éveiben. Emlékezetét felhagyta nekünk s az embernek szinte fáj most, hogy hibáiért megróttta egyszer, mert talán hibáiban is kellett volna szeretnünk őt.” (EJ Lev II. 23. l.)

159. „*A korlátalan természet vadvirága*”: *A természet vadvirága* című versből.

159. *Horác idéjében*: az utalás a „nonum prematur in annum”-ra vonatkozik. A horatiusi tanács kilenc évi várakozást ajánl az íróknak, míg művét megjelentetné.

„Te kilenc évig tartsd vissza a műved,
jól elzárva. Amit ki nem adsz, azon egyre törölhetsz,
nem tud a szó, ha kiszállt egyszer, soha visszarepülni.”

(*De arte poetica*; Muraközy Gyula fordítása.)

„et patris et nostras nonumque prematur in annum
membranis intus positis; delere licebit,
quod non edideris, nescit vox missa reverti.

(I. m. 388—390. sor)

160. *Megvolt a maga saját köre*: Erdélyi már Petőfi életében is így vélekedett, erről l. ULN 104. l.: Petőfi „különc”, ill. a MSzSz *A három divatlapról* című cikksorozatát.

160. *suave est jugum meum*: szelíd az én ígám (latin); Máté Evangéliuma 11. 30.

161. *volt itész, aki mondá, hogy ő hamisan eredeti . . . ki aljassnak, ízetlennek tartá egész költészetét*: Az első utalás Nádaskayra, Zerffyre, a második Császár Ferencre vonatkozik.

161. *más is volt ifjú, és fájtn neki a méltatlanság*: Személyes vallomás saját ifjúkora keserveiről.

162. *habitus*: Alkat (latin).

163. *Angelo Mihály*: Michelangelo.

164. *famózus*: Híres, neves.

164. —*egy kecskeméti (1847-ki) kalendáriumban*: E. megjegyzését számon tartja a Petőfi-irodalom, de a kritikai kiadás szerkesztői sem találták meg. (PSÖM, II. 288. l.)

165. *Fejemen történt, hogy Kunoss igen kegyetlenül megmosott a következő két sor egyikéért: a Tűnődés című versről van szó, amely a RPDI, 1842. II. 102. l. jelent meg (EJ Költ, 278—9.)*.

166. *Akkor semmi népi, most csupa freskó*: A múlt század negyvenes éveiben freskónak nevezték a könnyed, természetes, többnyire humoros hangú verses vagy prózai írásokat, amelyek az évtized második felében már ellepték a kor irodalmi divatlapjait. Petőfi *Fresco-ritomell* című verse, melyre alább Erdélyi hivatkozik, e stílusirány paródiája.

167. *mint Kazinczy minden kivétel nélkül, merészen állítja: „magát Homért is az előtte éltek csinálták, mint Goethét és mindent, aki még nagy volt.”*: Az idézetet nem találtam.

168. „*Nem ért engem a világ*”: Az azonos című vers első szavában itt vessző, eredetileg a versben felkiáltójel áll; a 4. sorban kérdőjel az itteni felkiáltójel helyett.
168. *Kertbeny közleményei szerint*: SzL, 1853. *Irodalmunk túl a határokon*. (Nyílt levelek e lapok szerkesztőjéhez alcímmel.) Petőfiről a 18., 19. számban közölt részletekben szól.
169. *Szelestey ellenmondása dacára*: Erdélyi 1853-ban, a SzL-ban megjelent cikkének visszhangjáról van szó, amelyben kifejtette nézeteit a „kelmeiségről”. A tanulmányban érintett költők egyike — bár őt E. nem említette névvel —, Szelestey László szólalt meg a PN 1853. 980. számában a *Kalászkok a nép életéből* címmel indított új rovatnak a bevezetőjében, ugyancsak neve említése nélkül E. cikkére utal. Hangja meglehetősen útszéli. A „kelmeiség” meghatározását, elmarasztalását nehezményezi, érthető módon, hisz ő is egyike volt a „kelmei” költőknek. Hangja azonban mégsem a „kelmeiség”-gel kapcsolatosan durvul el, hanem Erdélyinek az észak-európai balladákat népszerűsítő, valamint a szomszéd népek költészetét értékelő sorainak felemlítésénél írja: „... mi a magyar népköltészetben szinte, mint a svéd és dán pihola hangú románcok- vagy balladákban *műbecsi mértéket* keresünk, azaz: simára csiszolt nyelvet, gondolat-, szellem-, nemzeti sajátosságokkal keveset törődve.” ... „Nem, uraim! nem elég!” ... „Bizonyos lap belekapcáskodik népdalíróinkba, mert ezek a nép nyelvét használják a népdalokhoz s mert a nép szelleme, lelkiülete, gondolkodásmódja, szokásai figyelembe vétele mellett kifejezéseiket is felkarolják, mint leghatalmasbakat sajtószertű költészetéhez s szemökre veti, hogy csak a *burokra* ügyelnek. Ám tegye ezt azon tisztelt lap, ha úgy tartja kedve, hiszen maga is bevallja, miképp csak bizonyos előszóról beszél s pedig oly *burokkal* vagyis oly nyelven, mely már maga meggyőz bennünket, miszerint a népélet, népnyelv s irodalom tanait illetőleg tőle irigyelni valónk éppen nincsen s aztán oly *badarságokat*, miket ha elég önállósággal nem bírnók egyszerűen megmosolyogni s elvetni: maholnap a pacsirták is *Cottából* fognának énekelni Magyarországból *svéd* dalokat ... Tessék tehát az érintett cikk írójának idegen források s »külföldi válogatott gyűjtemények« nyomán írni magyar népdalokat, csak azt ne kívánja, hogy ezeket a magyar nép sajátjának ismerje el, bennök gyönyörködjenek s irántuk rokonszenvet mutasson! mert ezt ugyan híjában fogja kívánni. Majd míg ő [értsd: Erdélyi] idegen hullák rongyaiból [értsd: balladafordítások s a külföldi népköltészet] zsinóros frakk készítéséhez fog: mi addig saját nemzeti életünk eredeti kincseit kutatjuk, hogy anyagot lelhessünk oly nép-költemények oly burokbani előállításához, melyek neki s a hozzá hasonló fogalmú embereknek nem tetszenek.”

Szelestey ezután azt ismétli, amit Erdélyi az 1840-es évekbeli írásaiban megállapított: a népköltészeetről, nép- és műköltészet kapcsolatáról stb. Nemcsak sajátosság kifejezéseket és gondolatokat, még mondatokat is átvész E.-től, természetesen úgy, mintha azok az övéi lennének, és mintha ő, Szelestey találta volna ki a népköltészet és műköltészet kapcsolatának helyes értelmezését. Szelestey írását Gyulai Pál, a SzL szerkesztője, nem hagyta szó nélkül. Az SzL júniusi, 50. számában *Polemikus jegyzetek* címmel felelt a saját és Erdélyi nevében. Erdélyi és a lap — írta — ritkábban, mint kellett volna, megrovólag szólott az újabb lírai költészeetről, „mely hanyatlásával kérkedik s bűneit a népiesség varázsával akarja fedezni, mit nem ért, föl nem fogott s egy pár gúnyverset közlénk a *Kemenesi cimbalomféle* handabandázást és táj-szó költészetet illetőleg.” Ezt mondotta ő. „És mit mondott Erdélyi János?” Gyulai tömören ismerteti E. mondanivalójának lényegét, amit két részben foglalt össze. A legnagyobb elismerés és egyetértés hangján szólt mindarról, amit Erdélyi megállapított. „Kimerítően fejtegeté — ti. Erdélyi — hogy a népdal a költészet általános elve alól ki nem vonható s a népköltészet alatt józanon csak oly költészet érthető, mely

megüti a *műbecsi* mértéket . . . második része azon eszme körül forog, hogy miután költészetünk népnemzeti alapján eléggé megerősült s nem félhetni idegen befolyásoktól, nem ártana, ha költőink idegen népköltészeteket is tanulmányoznának, legkivált olyanokat, melyek a mienkkel egészen átellenesek . . . ”

„És mit mond Szelestey?” — kérdezi Gyulai. „Ő tulajdonképen nem mond semmit, csak beszél . . . s némi cifra szavakban elszónokolja, mi már úgyszólván nemzeti köztudalom, hogy költészetünk átélte az utánzás korszakát s népnemzeti alapra vergődött. És ezt úgy beszéli el, mintha a sorok közt mondaná, hogy e korszakra a költészetben nem Petőfi és Arany, az Aesthetikában nem Erdélyi folytak be *legelhatározottabban*, hanem talán a „Palócdalok”, „Kemenesi cimbalom”, „Kinizsi” s talán éppen ő maga az első műphilosoph, ki a népnemzetiről leckéket tart az elkorcsosult irodalomnak. Ezek után elméskedik és megvetőleg kinevet bizonyos lapot, azaz minket; nem irigyelvén tanainkat; badar embernek nevezi Erdélyit, ki nem tud magyarul s érthetően írni sem versben, sem prózában . . . [Szelestey] a lapunkban közölt skót, svéd és dán balladákat *pihola* (!) hangúaknak gúnyolja (ezeknek ugyan megadta); a fenn említett cikkből kikap egy-egy mondatot, megcsonkítja, elferdíti s harcol ellene vitézebbül, mint Don Quihotte; megbámul egy-egy eszmét s minthogy nem érti, szörnyű dolgokat következtet belőle, például a műbecsi érték alatt nem képzelhet más, mint csiszolt nyelvet, gondolat, szellem és nemzeti sajátságok nélkül s miután mindent összezavar, megtámadott tanát egyetlen árva eszmével sem védi, hanem újra elmondja határozatlanabban, mint azelőtt.

Szelesteyvel tehát nem lehet vitatkoznunk, miután okok és eszmék ellenébe csak arrogancia, sértett hiúság és sértegetéssel lép föl.” (779—800. l.)

170. *rendes*: itt furcsa.

170. *tömik a formát, mint a ludat*: l. a fentieket. Annyit jelent, hogy túlírnak mindent.

170. „*Mit etél föld . . .*”: az azonos című kétsoros vers 1846 elejéről.

170. „*Hová lesz a kacaj?*”: az azonos című vers ugyanezen időből.

170. „*Az ifjú mostan megy . . .*”: a *Fönséges éj* című versből, 1846 elejéről.

170. „*Harcban állok a nagy mindenséggel*”: a *Megteremtéd lelkem új világát* című versből.

171. *Ist gehorsam im Gemüthe, Wird nicht fern die Liebe sein*: „ . . . hogyha meghajlott a lélek, messze nincs szerelme sem.” *Az isten és a bajadér*. Ford. Tóth Árpád. Goethe: *Versek*. Európa, Bp. 1963.

6. Czuczor Gergely

M: PN 1854. szeptember 1., 200. sz., a „Jelesb írók csarnoka” című rovatban, „Erdélyi János” aláírásával.

Másodsor: PP.

K: Nem maradt fenn. A PN nyomán közöljük.

Erdélyi Jánost már az 1830-as évek végétől kezdődően foglalkoztatták nyelvészeti kérdések, l. EJ NyNI (Fontes 13. sz.) kötetét. Ezt a cikkét nagy becsúval írta. Czuczornak a nyelv filozófiai értelmezésére vonatkozó felfogását annyiban helyesli, amennyiben az az általa elfogadott Hunfalvy-féle értelmezést kiegészíti. Erdélyi felfogását meghatározza az egyoldalúságtól való félelem; azaz, hogy a *csak* nyelvtörténeti szempontokat érvényesítő felfogás ferde irányba visz. Ő az „ellenmondatok” összebékítésének, — a tapasztalati és bölcsészeti út összekapcsolásának a híve, mint cikke végén írja.

Tanulmányoknak is beillő cikkének a fogadtatása érdekelte, ezért az év október 9-i levelében megkérdezte Toldy Ferencet: „Szeretném tudni: mit tart ön a Czuczor, mint önálló nyelvész feletti véleményemről. A történeti nyelvészet úgy lehet egyoldalúság, mint a Czuczoré, ha teljesen magára hagyatják; s megvallom: aggodalommal nézek a nagyszótár jövődjére, ha akármelyik elv, külön, fog benne átvitetni.” (EJ Lev II. 114.) Toldy azonnal, már október 14-én válaszolt. Előbb megdicsérte az UMM számára írt *Aesthetikai tanulmányokat*: „Tartalma lelkemből van írva. Nem így a Czuczor-archépe. Én a nyelvet tapasztalati ténynek nézem, melyhez úgy nem férhetünk más mint tapasztalati, mint historiai úton, valamint egy növény v[agy] állati szervezethez sem.” Ezután fejtette ki részletesen nézeteit: „Mint itt az életet nem construálhatjuk, úgy ott nem a nyelv végső elvét. Ha a Fogarasi—Czuczor úgynev. nyelvmetaphysicai felfogás áll, ti. hogy bizonyos categoriák szükséges rokonságot tartanak bizonyos hangokkal: úgy e szükségesség áll az emberi nyelvek mindenikére nézve: sőt kérdezhetni: miért van kétezer, vagy csak kétszáz nyelv is, nem egy? vagy miért állanak e részben még csak a rokonoknak elismert nyelvek — ezenegy elv uralma alatt? Nem *nyelvphilosophia* ez, édes barátom, hanem ha *philosophia*, minden alap nélküli hypothesis, minden álom. A philosophiai mivolt mindig valami adotthoz ragad; itt a nyelvanyag, tárgya az oknyomozásnak: de nem *egy* nyelv, nem is néhány, melyet épen történetesen ismerünk; hanem a *nyelvek*; s minthogy *egy* ember n[em] hódíthatja meg azok egész birodalmát, szorítsa stúdiumait s egybevetéseit mindenekelőtt a rokonokra vagy legalább ne hagyja azokat ki a parallelismusból.

Mit mondanának azon zoológra ki az emlőst nem legelőször is az emlősből, hanem a rovarok és klárisokból akarná megérteni? Én is aggodalommal nézek a nagy szótár jövődjére: ha a historiai elv alkalmaztatnék, nem hibázhatunk, mert tetteles alapon állnánk; s feltéve: hibáznánk; az egész tudós világgal hibáznánk: de ha a metaphysicai nyelvészetnek — e catexochén magyar felfedezésnek — lesz a kifejezése, akkor fájdalom és píróság — az *academia* a világ szegénykövére jut. Czuczor nélkül alig lett volna legalább míg mi, vagy legalább én élek, nagyszótárunk, mert mi oly szegények vagyunk, hogy alig van szakunk, melyben válogathatnánk; s ha ő azt saját rovására (értem szellemi rovására, bár acad. költségen) adná, nincs kifogásom: az rakva lesz becses dolgokkal; de az acad. azt magáévá teszi, s ezt én — köztünk legyen mondva — szégyellem. *Quadratum circuli, perpetum mobile, nyelvmetaphysica*. Ilyekben vagyunk mi erősek, mert n[em] kell tanulnunk: dolgozni tudunk, de csak minnen szegény fejünkből. Azt hisszük, hogy a tudományt fel kell találnunk, s minduntalan feltaláljuk, s ott vagyunk s maradunk, hol az első philosophusok kik cosmogoniát az észből, s nem physicai adatokból csináltak.

Bizony kár ha oly fej is, mint a Kdé, megerősíti a közönséget azon hiszemben, hogy a mi nyelvünk minden mástól független: úgyis e nézet az, mely eddig is mind nyelvészetünknek, mind őstörténetünknek megölvő betűje volt. E nézet egyfelül ál büszkeségünknek másfelül kényelemszeretetünknek mód nélkül hízelkedik és csak erősítsük [me]g benne a magyart, majd az a szegény éri, hogy a külföld fogja [me]gteremteni a m. nyelvtudományt: mi csak annak torzképét tudtuk előállítani.” (EJ Lev, II. 116—117.)

Megjegyezzük, hogy Toldy valójában nem is Erdélyivel vitázik, inkább Czuczorral — Erdélyin keresztül. A vitatott kérdésben Toldyt igazolta az idő; ez fedí a nyelvtudomány mai álláspontját.

Toldy válaszában az ide vonatkozó részét közöltük, mert az közvetlenül kapcsolódik a tanulmányhoz.

172. *Szálltiben ismer és dalol tőle az összes magyar nép . . . verseket:* E., a *Népdalok és Mondák* kiadója tudta legjobban, hogy Czuczor népdalai már a század negyvenes éveiben nemcsak a Dunán túl, hanem még az Alföldön is elterjedtek; 39 dala szinte teljesen népdallá vált.
172. *Legközelebb, midőn népszerű dalai kiadattak: Népies költeményei,* összeszedte és kiadta Friebeisz István, Pest, 1854., ill. másodszer 1856.
173. *tökéletesen kezet fogok Hunfalvyval . . . , hogy az éposz lesz:* eredetiben: „Az éposz lesz, azt egy ember nem költi.” (SzL, 1853. 147. l.) Hunfalvy a *Kalevalá*-ról értekezik és őt folytatásban közöl bő válogatást a febr. 3-i, 10. sz.-tól kezdve (147., 163., 179., 771., 787. l.) E. a *Bevezetőből* idézett.
174. *paprikás versek: Paprikás Versei* 1842—1849 között jelentek meg a Mezei Naptárban és a Komáromi Kalendáriumban; ezen a gyűjtőcímen közölte Czuczor páros tizenkettekben írt pedagógiai, népnevelői verseit.
175. *sok olvasónak eszébe hozák az egyházi embert; és sokaltatott neki . . . :* az 1835-ös *Poétai Munkái* indították el a vádaskodát, amely végül is arra kényszerítette a rend főapátjának közbelépésére Czuczort, hogy 1837 június végén visszatérjen Pannonhalmára.
175. *közrendű szüléktől származva:* Cz. István néven született 1800-ban a Nyitra megyei Andódon, apja földműves, gr. Károlyi József jobbágya volt.
175. *Nagyszótár ügye:* az 1844-iki akadémiai nagygyűlés egyhangúlag Czuczort választotta a nagyszótár szerkesztőjévé. Fogarasi Jánost pedig szerkesztő társává. Czuczor 1845 májusától — ekkor már ismét Pesten — minden idejét a Nagyszótárnak szentelte, amíg a szabadságharc eseményei, valamint börtönbe vettetése nem akadályozták ebben. 1851-től — kufsteini börtönéből kiszabadulva — ismét a szótáron dolgozott. 1861-ben indult meg a kiadás: *A magyar nyelv szótára*, a Magy. Tud. Akad. megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János (Pest, 1862—1874., I—VI. köt.). 1866-ban, a negyedik kötet nyomtatása közben halt meg Czuczor.
176. *a magyar nyelv Metapysikája:* Fogarasi János *A magyar nyelv metaphysicája vagy a betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva.* Pest, 1843.
176. *empíriai:* tapasztalati.
176. *eszméi nyelvvizsgálás:* nyelvfilozófiai, azaz — mai fogalommal — általános nyelvészeti vizsgálódások.
177. *a nyelvtörténet:* Hunfalvy Pál alkalmazta a „históriai” elvet: a nyelv történeti produktum jellegét vallotta, következetesen hirdette az összehasonlító történeti módszert.

7. Mikes Kelemen

- M: PN, 1854. november 1. 251. sz., másodszer: Függetlenség, 1886. november 7., mindkét esetben teljes névvel. Majd újra: PP. Az első közlés a PN „Jeleb írók csarnoka” című rovatában, a 33. sz. közleményként. A Faludi cikket, amelyre itt utalás történik, Greguss Ágost írta ugyanezen sorozat 31. sz. közleményeként.
- K: Nem maradt fenn; a PN alapján közöljük.
Erdélyi János Mikes iránti érdeklődése elsősorban az 1849—1850-es évek fordulójára nyúlik vissza, amikor a *Magyar Közmondások Könyvét* állította össze és a *Közmondásokról* című tanulmányát írta. (Ez utóbbi a *Fontes* sorozat 13. kötetében, EJ NYNI) Nagy figyelmet fordított régi prózaíróinkra, elsősorban is Decsi Csimor Jánosra, Pázmány Péterre, Mikes Kelemenre, Faludi Ferencre, mint említett tanulmánya tanúsít

- ja. Mikes személyiségének bemutatásával, nyelvének dicséretével, egyszerűen „ébresztésével” sokat tett ez a cikk az akkor még szinte alig ismert író népszerűsítéséért, egyáltalán megismertetéséért. Toldy Ferenc Mikes-kiadása nyolc évvel később, 1862-ben jelent meg.
179. *külföldön támadjanak ... képviselői az irodalomnak*: Mikes 1707-től szolgálta a fejedelmet. 1711-ben követte urát Lengyelországba, majd 1712-ben Franciaországba, ill. 1717-ben Törökországba. 1761-ben ott halt meg legutolsóként a Rákóczi-val kibújdosottak közül. Faludi Ferenc jezsuita szerzetesként 1736-tól Bécsben, Grazban, Linzben tanított 1740-ig, majd 1740-től öt éven át Rómában volt magyar gyóntató. Itt kezdett el rendszeresen írni, itt érett íróvá. Műveit előbb Révai Miklós (1786, 1787), majd Toldy Ferenc adta ki a Nemzeti Könyvtárban (1853).
179. *A múlt század végén Kulcsár*: 1794-ben Szombathelyen adta ki Kulcsár a fiktív levelek gyűjteményét. Ő keresztelte el a 207 levelet „Törökországi Levelek”-nek; E. ezt a kiadást forgatta.
- A Leveleskönyv* kéziratának eredeti címfelirata: „Constantinapolyban Groff P ... E ... írott levelei M ... K ... ” megtévesztette a kiadó Kulcsárt, miként az olvasó Erdélyit is. Nem vették észre, hogy a valódi keltezéssel ellátott levelek valójában fiktívek. Akkor maradt abba a fiktív levelek írása, amikor 1759 januárjában a konstantinápolyi osztrák követ megadta az engedélyt, hogy Mikes levelezhesen háromszéki rokonaival.
182. *„Hermán kövér ludat kíván”*: Magyar Közmondások Könyve 3590. darabja: „Megharagudt Hermán, kövér ludat kíván. ML.” Pesten 1851. Kozma Vazulnál 188. l. Az ML annyit jelent, hogy Erdélyi Mikes *Leveleiből* vette.

8. Ég századnegyed a magyar szépirodalomból

- M: PN 1855. szeptember 13., 19., 20., 25., 29., október 16., 22., 29., november 10., 14., 24. számokban, teljes névvel, a *Tudomány, irodalom és művészet* rovatban. Másodsor: KP.
- K: Nem maradt fenn, de fennmaradtak a PN közleményeinek átjavított példányai. Itt ezt, a KP kiadásába szánt, Erdélyi saját kezével átjavított szöveget adjuk, amely még életében megjelent.

A javítások elsősorban stílárísak. Az író betoldott, találóbbrá cserélt egy-egy szót, kifejezést, egy félmondatot beszúrt, hogy a gondolatot jobban megvilágítsa, és eltüntette az aktuális, azaz az 1855-ös évre vonatkozó utalásokat. Az idegen szavakat magyaros alakra javította, pl. „classicismus” még a PN-ban, de a KP-ban már magyarosan. A legnagyobb különbség a két szöveg között a helyesírásban mutatkozik. Erről a KP előszavában így írt: „Olvasóm nem azt fogja mindenütt látni, amit az első közléskor látott, mert néhol változtattam nem ugyan a dolgon, hanem az előadáson s helyesíráson. Így némi fölösleg elmaradt innen és onnan az egészek kára nélkül a szövegből, néhol módosított s betoldott valami; a helyesírást pedig minden tekintélyek dacára részint egyszerűsítém, részint magyarosítám. Mert nem tudom megfogni, miért írjunk mi oly *hangot*, mely egy jeggyel adható, nem magyarosan, s miért tartjuk meg például a görög helyesírást magyarban, mikor Krisztust, krónikát merünk írni (a már latinizált) Christus és chronica helyett, s ne bátorkodjunk-e ugyanazt tenni mindenütt s minden szóval, mely nálunk *teljesen honossá, szájszerűvé*

lett? Elősmérem ugyan, hogy a latinus vagy görögös írásmód tudományosabb műveltség színét viseli; de azt is jól tudom, hogy az írásmód nem is egyéb csak szín.”

Módosította a tanulmány elejét, amely a PN-ban még így szerepelt: „A nonsokára lefolyandó 1855. évvel a magyar szépirodalomnak egy igen nevezetes századnegyede fog lezárulni, mely nem pusztán mint alkalmas időkor ajánlkozik a vizsgáldónak, hanem fontossága után érdemi főleg, hogy mélyebb figyelemmel pillantsunk vissza reá. 1830—1855 elmékedésem tárgya . . . ”; innentől kezdve következik a KP-ban megjelent, ill. az itt közlésre kerülő szöveg, kisebb módosításokkal. A második bekezdésben, amelyben a PN-beli szöveg E. diákéveire emlékezik vissza, a PN-beli szöveg a „szegény tanuló”-t a kötetben „iskolás ifjú”-ra javította.

Itt közölt szövegünk 242. oldalán az „Egy folyóirat teljesen a színház érdekeiért . . . ” kezdődő mondatból, a mondat elejéről, a második szó (folyóirat) után a PN szövegéből E. J. törölte a következő sorokat a KP-nak szánt kézirat előkészítésekor: „mely őrizkednék oly badar mottótól, mint a »Divatcsarnok« művészeti hitcikke »Nemzetiség a művészetben« — egy folyóirat, mondom . . . ”

A PN átjavított szövege azt mutatja, hogy a szerző eredetileg a KP-ban is szándékozott megtartani a római számokkal jelölt közleményeket, amelyek az egyes fejezeteket adták. Arra vonatkozóan semmi adatunk, hogy végül miért változtatta meg ezt az elképzelését. A két szöveg összehasonlításánál szövegünk 204. oldalától kezdve találunk némi módosítást. A 210. oldalon az „E szerint éppen az, mi a regényes műalkotás . . . ” kezdetű mondat a PN-ban még az V. közlemény (PN, 83. sz.) utolsó bekezdése. Erdélyi a KP kézírata előkészítésekor levágta ezt a bekezdést az V. közleményről és ezzel indította a VI-at. A következő folytatásnál (PN, 97. sz.) deleálta a közlemény elejéről a VI-t, ami után könyvünk 210. oldalán, a második bekezdés: „Hasonlóul nem kell másúvá menni . . . ” kezdetű mondatot következett a PN-ban. Őt bekezdéssel később ugyancsak deleálta a PN-ban VII-nek jelzett fejezet előtt a római hetest a „Ki nem ismeri a kedves Zoroasztert, a szelíden álmodót . . . ” kezdetű bekezdés elejéről. A VI. fejezet így a mostani szövegünk 212. oldalán fejeződött be „ . . . bevégezte volna hatalmát rajtam is az idő.” végződésű mondatl, azzal, amivel a PN-ban a VII. fejezet végződött. A VII. fejezet éléről törölte a VII-et, de a VIII. és a későbbiek számozását nem módosította. A magyarázat kettős lehet: a szerző lemondott arról, hogy számokkal válassza el a fejezeteket, és spáciumokkal oldotta meg azt — mint a kötetben látható —, de az is lehetséges, hogy készülhetett egy újabb, VII. számú fejezet megírására, és ezért nem vitte következetesen végig a javítást. A IX. és X. szám (PN, 108, 118. sz.) változatlan maradt. Annyi tény, hogy a PN-ban VIII. fejezettel jelzett közlemény élére (PN, 102. sz.) új szöveg, két bekezdés került. A VIII. bekezdés eredeti szövege a következő a PN-ban:

„Egyik író a másíkra nézve föltét, egyik a másíknak betöltése; egyik ezt a mozzanatát műveli s emeli ki a szellemnek, másíka a másíkat. Ha regényírók, mint Vajda és Eötvös, elbeszélőkül, valamely nagy általános eszmét sürgettek és többet adtak a gondolatra és gondolatból, mint az érték lefolyó történetre és történetből: a regényirodalom fejlődési szükségében állott, hogy az elmúlasztott, nem eléggé méltányolt mozzanat mások részéről folytatva műveltessék. Ez által az érzékítés emeltetik ki, az eszme pedig, hogy elbeszélés vagy derekas történet legyen belőle, ezer meg ezer apró nyilatkozatokra hagyja magát feltördeltetni, hogy mennél több részletben, s annál több világosságban nyilatkozzék és láttassék, és minden jelenet, elmékedés vagy eltérés az előadásban, minden, amit sejtet vagy élénkbe léptet a költő, őt, és csak őt magyarázza. Így a regényíró könnyen lehet nagykereskedővé, ha ti. a sok részlet között nem felejtí az összetartó szellemi köteléket, a szülemli elvet, a belső

történetet; hasonlóul könnyen szatóccsá, ha oda engedi magát a részletek csillogásának, s egyenkéntiségek miatt felejt a derék égzeszt, járuléka miatt nem gondol az állományival.

Ki hinné mégis, hogy imez utóbbi művészet nagyobb szerepet játszik az olvasó világban, mint amaz előbbi; és oly viszonyban van a kettő együtt, mint a választottak és a sokaság, a tudomány és a divat. Az íróknak szintúgy megvan a magok lidérce vagy őrző angyala, kik után mennek, mint más akármely munkás- vagy utazóknak. Írni, hogy írjunk: minden dicsőséget érdemelhet, s az író nem is veszti el fönséges állását az idő felett; de írni, hogy hassunk, olvassunk, ez oly csikland, melynek igen nehéz, de kár is volna ellenállani, mert az irodalom tulajdonkép már szellemi világ, és nincs minden ok nélkül azok törekvése, kik a szellemi világ divatát szeretik vagy szerencsések vezetni." Itt a 218—219. oldalon.

A lap szerkesztője ekkor Kemény Zsigmond volt. Az első közlemény alatt szerkesztői csillaggal a következőket írta: „Örömmel közöljük tisztelt barátunk cikkeinek cyclusát, s ha egyben és másban az övéitől eltérnek nézeteink: utólagosan adjuk elő, nem szakítva meg jegyzeteinkkel nagyérdékű előadását. Csak egyszerűen jegyezzük meg előlegesen, hogy annyi szép és igaz részlet mellett, melyben mi is osztozunk, már az első cikkben van pár sor, melyre volna némi észrevételünk. Különösen azon sorra, mely Gyulaira vonatkozik. De ezen barátunk nem szorul a mi védelmünkre, s mi előre örvendünk az érdekes eszmecserének, mely irodalmunk oly jeles képviselői közt fejlődik, akiknek van okuk egymást becsülni s akik közül mindenik csupán irodalmunk ügyét viseli szívében. Ne tapsoljon tehát a ráncor, a megsértett hiúság, mely okok helyett piszkálódásokkal állt elő Gyulai alapos cikkeire, melyek styl tekintetében is, legjobb irodalmi termékeink közé tartoznak. Erdélyi szintúgy örvendett Gyulai cikkeinek, mint magunk; erről alkalma volt személyesen meggyőződnie e lap szerkesztőjének. Néhány kiindulási pont, amiben eltérnek; s ezeket háziilag kiegyenlítik e lapban, mely örömmel számítja mindkettőjüket főbb munkatársai közé.

Szerk.”

A megjegyzés, melyre Kemény utal Gyulaival kapcsolatban: „Ellentétes, de épen azért egyoldalú nézet szerintem Gyulai Pálé, ki maga részéről szintén oly állhatatossággal ví Arany és Petőfi s az újabb költészet mellett, mint aminő pozitivitással s nyugodtan íratta dőlt betűkkel Toldy az *epigonok* szót a Magyar Költészet Történetében.” Kemény szerkesztői megjegyzésében szokatlan elfogultsággal állt ki Gyulai mellett és védelmében. Erdélyi erre nem válaszolt, várta Gyulai feleletét, amit annál inkább várhatott, miután Kemény — feleslegesen — megvédte őt. Gyulai valóban jelentkezett, mégpedig *Polemikus leveleivel*. Ekkor a „levelek” végül egyetlen cikk három részlete lett, mégpedig a PN 1857. február 25., 26. és 27. számaiban. Miután a PN akkori szerkesztője, Pompéry János felszólította Erdélyit, hogy feleljen Gyulainak, E. élt az alkalommal és 1857. július 24-én a PN-ban megkezdte cikksorozatát, amely *Én, a forma és a próza* címmel jelent meg. (Ennek körülményeit részletesebben, valamint magát a cikket l. EJ FEI II. rész 14., ill. a Jegyzetekben: 1015—1018.)

184. *a dráma korszerűbb-e vagy az éposz*: az utalás Szontagh Gusztáv és Toldy Ferenc között az 1839. évi Figyelmezőben folytatott vitára vonatkozik. Szontagh az eposzt, Toldy a drámát tartotta korszerűnek.
184. *ezelőtt tíz évvel így fejeztem ki magamat*: 1845—46-ban az Irodalmi Őrben Vörösmarty Minden munkáinak bírálatában, az epikus művekről szóló rész elején, l. itt 1. sz. cikkünket.

185. *Toldy Ferencnek, hogy költészetünk fejlődésén 1830 körül köti meg a csombókot*: Toldy *A magyar költészet története* (1854) c. művében.
185. *(Gyulai Pál) maga részéről szintén oly állhatatossággal ví*: Gyulai 1855-ben a Buda-pesti Hírlap szépirodalmi szemlerovatában szállt szembe Toldy nézeteivel (Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok* 110.)
189. *a mesét Polykrates gyűrűjéről*: a történetet Schiller balladája népszerűsítette: *Der Ring des Polykrates*.
190. *Kölcsey kegyetlen igazságot követett el Csokonain, Kazinczy Kisfaludy Sándoron, Toldy az 1830 óta keletkezett szépírókon*: Kölcsey bírálata Csokonairól először: TGy, 1817. III. k. 107—118. l.; *Csokonai munkáinak kritikai megítéltetések* címmel. Kazinczy Kisfaludy-bírálata: EM, 1814. Toldy *A magyar költészet története* (1854) c. művében nevezte epigonistáknak az újabb költőket.
191. *„Wer den Dichter will verstehen, / Muss in Dichters Lande gehen”*: Mottó Goethe *Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des westöstlichen Diwansjából*. A két első sor: „Wer das Dichten will verstehen, / Muss ins Land der Dichtung gehen ... ” Magyarul: Aki meg akarja érteni a költést, az ismerje meg a költészet honát is.
191. *midőn Bacsányi föltétlenül Kisfaludy Sándor mellé, Fáy az Élet és Literaturában Csokonai javára nyilatkoztak*: Bacsányi többek közt *Kisfaludy-Himfihez* (1808) c. költeményében, Fáy az *Élet és Literatura* 1829. második kötetében *Házirosta* címmel közölt jeggzeteiben.
191. *messze vitt regényes szertelenség*: „Valami nagyon messzevitt regényes szertelenséget látok ... ” Így jellemzi Berzsenyi *A két szomszédvárnak* azt a jelenetét, melyben a főhős megássa sírját és beléfekve várja a halált. Berzsenyi *Auróra, hazai almanach*. (Alapítá Kisfaludy Károly. Folytatja Bajza. Pesten, 1832. Trattner és Károlyi költségen) című bírálatában írja. (BÖM, 262.)
192. *Clauren érzelő szeretői*: Heinrich Clauren német író színdarabjairól van szó; ezeket 1837—39 között játszották Pesten. Legismertebb regénye, a *Mimili* (1816), divatot csinált nálunk.
194. *szaturálva*: eltelve.
194. *Berzsenyi azt mondatja Szilágyival: Szilágyi 1458-ban* című versében.
197. *Es erben sich Gesetz' und Rechte ... Weh dir, das du ein Enkel bist*: „... öröklődik ... Törvény s jog nemzedékről nemzedékre ... Jaj neked, késő unoka!” (Goethe *Faust*, Sárközi György fordítása.)
198. *Jó helyen fog itt állni egy illetékes nyilatkozat*: Toldy idézett szavai a *Visszatekintés irodalmunkra 1830—6*. c. cikkében (Figyelmező, 1837.).
199. *Szépirodalmi Szemle, 1847. 22. sz.*: Erdélyi sajt tanulmányára emlékezik: *Valami a romanticizmusról*.
201. *az aurórai korból*: az *Auróra* c. zsebkönyvek megjelenése idején, azaz 1821-től az 1830-as évek közepéig.
201. *a Kisfaludy Sándor által felkapott sonettók*: értsd: a Himfy-strófák, az összevetést a szerkezet hasonlósága teszi lehetővé.
202. *Ráday versnemben*: a nyugat-európai, rímes időmértékes verselés egyik úttörője, Ráday Gedeon (1713—1792) után nevezték el a versnemet.
203. *Greguss Ákos*: — napjainkban Ágost néven — a kritikus 1854-es *Magyar verstan* c. könyvéről van szó.
209. *erkölcsös*: a népnyelvben és itt is: kiállhatatlan, makrancos.

209. *Ilyés látnoké*: Ez évben keletkezett Erdélyi *Ilyés látnok* c. verse. Illés prófétát, miután küldetését — a Bált imádó Akháb király és Izrael megbüntetését, ill. térítését — elvégezte, az Úr tüzes szekéren az égbe ragadta üldözői elől.
209. *Tamás bátya kunyhója*: Harriet Beecher-Stowe regénye, amelyet 1853-ban fordított és adott ki Irinyi József.
209. *Sumite materiam viribus aequam*: az idézet pontosan, értelemszerűen kiegészítve: „Sumite materiam, vestris, qui scribitis, aequam / viribus, et versate diu, quid ferre recusent / quid valeant umeri.” (Horatius: *De arte poetica*, 38–40. sor): „Tárgyat erőtkhöz képest válasszatok, írók! / Fontolgassa soká ki-ki, hogy mit bír meg a vállá / és mit nem.” Muraközy Gyula fordítása.
210. *mint a jeruzsálemi templomba „ökröknek, juhoknak, galamboknak árusi és a pénzváltók”*: Pontatlan idézet János Evangéliumából (II., 14.), amelyben a jeruzsálemi templom megtisztításáról, azaz a kalmároknak, a kufároknak és a pénzváltóknak Jézus általi ostorral való kikergetetéséről van szó. Itt a művészettől, irodalmi élettől idegen elemekre vonatkozik a hasonlat.
212. *Ugyan volhat-e, ki a viláosságának ellensége volna*: Vajda Péter egyik nyelvi sajátossága: volhat, annyi mint: lehet.
213. *Memnon szobra gyönyörű meséjét*: Vajda *Memnon szobra* c. elbeszélése az 1836-os Aurorában jelent meg.
213. *Írt is az Athenaeumban cikkelyeket az erőkről*: 1837. február 5. és 9. szám.
215. *a bánatnak e könyvét*: Pap Endre (1817–1851) *Eötvös Carthausijára* c. versének kezdő sorai: „Bánatnak könyve; kár, hogy nem regény, De nincsen benne egy szó költemény.”
215. *Ismérem ezen kívül a kritikát, mely a mű megjelenése idejében elmondott fölötte*: Szontagh Gusztáv bírálata, a *Figyelmező* 1839. évi 3. számában jelent meg, „Tornay” néven.
215. *Laissez-moi faire!*: Hagyjatok dolgozni!
216. *előrendet*: elrendez.
220. *Tomay a Figyelmezőben*: Szontagh Gusztáv kezdte kritikáját ezekkel a szavakkal 1837-es bírálatában.
221. *Cseheket*: Jósika Miklós *A csehek Magyarországon* című regénye.
222. *készantagos*: szándékos, készakarva.
222. *Toldy az Utolsó Bátori bírálatában*: *Figyelmező*, 1837. II. 224., 24. sz. — Helyesen: *Az utolsó Báthori*.
222. *elárjongság*: terjengősség, szétfolyás.
222. *Szalay rhapsodisticus észrevételekkel kísérvén Jósika egyik regényét, Zólyomit*: Szalay László bírálata: TGy 1836. VI. füzet.
223. *a párisi rejtelmek csatomáján*: Eugène Sue *Les mystères de Paris* c. műve nyomán támadtak nálunk a „rejtelmek” (Kuthy Lajos: *Hazai rejtelmek*) és a „titkok” (Nagy Ignác: *Magyar titkok*).
226. *nefandumai*: rémtettei (nefandum).
226. *eset*: itt véletlen.
226. *assa foetida*: „assa foetida” bűzaszat.
230. *Ariel a nápolyi király hajóját*: a hasonlat Shakespeare *Vihar* című darabjából.
231. *Numida nyilvesszője*: Numidia ókori ország Észak-Afrikában. Lakosai, a numidák kitűnő lovasok és nyilazók voltak.
231. *Kendi szemei égtek*: Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című regényéből.
231. *szkald*: skandináv költő, énekes, „bárd”.

231. *Faust tanár úr . . . uszkár*: Goethe *Faustjában* szerepel az uszkár. Faust nyomába szegődik, amikor Wagner tanár úrral a városkapun kívül sétál. A kutya (Mefisztó) mindig akkor zavarja meg Faustot, amikor annak gondolatai olyan útra térnek, amelyen — Goethe véleménye szerint — az élet nagy problémáinak megoldására lehet. (*Faust*, Bp. 1956. 47—48. l., ill. a *Jegyzetek*, 191. l.)
234. *mint Garay két hollója feleselvén egymásnak*: Garay János *A két holló* című versére vonatkozik az utalás, amelyben a két holló párbeszédben ad elő egy történetet.
236. *Vachott Sándor cikkére én fogtam volna felelni*: Vachott Sándor *A színi hatás mint drámái becsmérték* (Athenaeum, 1838.) című cikkére válaszolt is Erdélyi — eredetileg *Cáfolat* címen. — A kéziratot akkor, 1838-ban Kazinczy Gábor Népbarát, ill. *Őr c.* lapjába szánta, ezeket azonban nem engedélyezte a cenzúra. Ezután jóval később, 1852-ben jelentette meg az Értésítőben, Szilágyi Virgil lapjában, némileg átdolgozva, *Irodalmi levelek* címmel. Később a T-ban: *A színi hatás ellen*. EJ FEI.
238. *Csató vígjátékában*: Csató Pál *Leányőrző c.* darabja.
238. *Hunyadi László*: Tóth Lőrinc drámáját 1846-ban mutatták be.
238. *Főúr és pór*: Obernyik Károly darabját 1844-ben játszották.
238. *Szvatoplukot szomorújátékká feldolgozni*: Gaal József sikertelen darabja, amely Nagy Ignác *Színműtárában* jelent meg.
238. *hogy Zrínyi nem magyar elme írta*: Theodor Körner (1791—1813) német költő *Zrínyi c.* drámája, melyet Kölcsey bírált meg szigorúan: *Körner Zrínyijéről*. ÉL, I. 1826. 167—242.
238. *Garabonciás diák*: Munkácsy János táncos-zenés vígjátéka 1834-ből.
239. *mint Mazepát a szilaj ló*: Egy lengyel nemes a ló hátára köttette Mazepát és a lovat a pusztába kergette vele együtt; a kozákok földjére vitte, ahol megmentették életét. Később vitézségével oly nagy tekintélyt szerzett, hogy 1687-ben a kozákok hetmanjukká választották. Nagy Péter uralkodása idején is vitézül harcolt a törökök és tatárok ellen. Byron *Mazepa* címmel epikus költeményt írt róla.
241. (*Garay*) *Szent Lászlója*: G. verse a Délibáb 1853-as évf-ban jelent meg.
244. *Bajza derékül értekezett a románköltésről*: *A románköltésről*, Kritikai Lapok, 1833. III. füzet.
244. *Toldy „esztétikai levele” előszavából*: *Aesthetikai Levelek Vörösmarty epicus munkáiról*. TGy, 1826—1827.
245. *Alceus*: Alkaiosz görög lírikus nevének latin alakja, innen az „alkaioszi strofa”:
 v - | v - | v | | - | v v - | v v „nagy alkaioszi sor” (| kötelező metszet „penthémimerész”)
 v - | v - | v | | - | v v - | v v
 v - | v - | v - | v - | v „ötödfelés jambusi sor”
 - v v | - v v | - v | - v „kis alkaioszi sor”
247. *legelső mozzanata 1836. évre virradólag érzett meg az Aurora versei között*: Célzás Vörösmarty *Szózatára*, mely az 1837. évre kiadott, azaz 1836-ban megjelent Aurorában látott napvilágot. A kassai Literatúrai Lapok a következő szavakkal emlékezett meg róla: „ . . . a remek szózat, melyet mint kitűnőt, hogy mennél többek által megismertessék, ideiktatunk . . . ” (1837. 1. sz.)
248. *fánton fáni*: értsd: szemet szemért, fogat fogért, azaz hasonlóknak hasonlóval való megtorlása.
248. *Csáthi Demeter nyelvén*: a XVI. sz. első felében élő ferences rendi szerzetes műve az *Ének Pannónia megvételéről*

251. *a pártus hátra lőtt nyila*: a mai Irak és Irán határán terült el a parthusok birodalma (i. e. 250—i. sz. 229 között). Vad és harcias nép volt. Harci taktikájukra vonatkozik az utalás: visszavonultak, majd hirtelen megfordultak és kilőtték nyilait.
254. *ingredientiákból*: alkotrészekből.
255. *Introite, nam et hic dii sunt*: Lépjetek be, mert itt is istenek vannak.

9. Arany János kisebb költeményei

- M: PN, 1856. augusztus 26., 27., 28., 29., 31., szeptember 2., 3. 383—386., 388., 390., 391. sz. *Arany János Kisebb költeményei*, Első kötet a költő arcképével, 240 l., második k. 252 l. k. 8 dr. Pest, 1856. Kiadja Heckenast G., Nyom. Landerer és Heckenast. Ára 2 frt. 36 kr.; PN: címmel; teljes névvel. Másodszor: PP.

- K: Nem maradt fenn. A PN szövege alapján közöljük.

Erdélyi tanulmányát megelőzte Greguss Ágosté, aki a legnagyobb elismeréssel szól Aranyról: „Nem is tudom, hogyan akarjak a P. Napló hasábos dülőin a tárca szűkre mért kerítésében szólni Arany kisebb költeményeiről. Ezen kisebb költemények között egy-egy oly nagy, hogy szépségeiről nagyobb könyvet lehetne írni, mint a két kötet együttvéve, melyben valamennyiük benn van.” stb. Greguss írásában abban a reménynek adott hangot, hogy többen is fognak írni Arany kötetéről. Több ízben hivatkozik írásában az *Egy századnegyed* c. tanulmányra, annak megállapításaira, és cikke végén (PN, 1956. június 22.) Erdélyire utalva fejezi be mondanivalóit: „De még ezen korlátokon belül sem terjeszkedhetem annyira, hogy Aranyt állása szerint általában a költészetben, azután különösen a magyar költészetben mutassam föl. Erdélyi János megjelölé *Arany* helyét a magyar költészetben, de óhajtandó, hogy irodalmi jelentéke minél több oldalról és minél részletesebben deríttessék föl és ne csak úgynevezett tudósaink, hanem a nagy közönség is tanulja fölfogni és megbecsülni a nagy kincset, mellyel a magyar nemzet *Arany* műveiben bír.” Szavaival Erdélyt is buzdította, hogy immár csak Arannyal foglalkozva ismét megszólaljon az *Egy századnegyed* ... után. A cikk első oldalán a következő szerkesztői megjegyzés volt olvasható:

„Bérczy Károly urat magánkörülményei ideiglen akadályozván Aranyrólí cikkeinek befejezésében, ezennel megindítjuk Erdélyi János úrnak ugyan e tárgyra vonatkozó cikksorozatát. Szerk.”

256. *amaz egytetemes áttekintés után, melyet múlt évben adék*: utalás az 1855-ben, ugyan csak a PN-ban megjelent *Egy századnegyed* ... re, l. 8. sz. cikkünket.
258. *Midőn a Kisfaludy Társaságnál először jutalmat nyert*: Arany kétszer nyerte el a Kisfaludy Társaság pályázatán az első díjat: 1845-ben *Az elveszett alkotmány*-nyal, 1847-ben a *Toldival*. Ez utóbbiról Erdélyi értesítette Aranyt, akinek nevét először álnévnek gondolták, l. erről EJ Lev. I. 294. l. (1847. jan. 23-i levél).
258. *az ítész félt benne megrovandót találni*: az Erdélyi által szerkesztett MSzSz-ben, az 1847. július 11-i számban jelent meg bíráló Aranyról Toldy Ferenctől, név nélkül.
260. *látnoki skald helyett az emlékező bard öltönyében*: a „skald” (általában szkaldok formában ismert) az északi, elsősorban az ó-izlandi nyelv és irodalom történetében a költői nyelv művelőjét jelenti, szemben a prózaíróval. Udvarról udvarra járva énekeltek ún. dicsérő költeményeiket, nagy és dicső tetteket jóslva. Ezek a „dicsköltemények” szolgáltak a XII. és XIII. századi izlandi prózai mondanokörök alapjául. Nevük általában a jövőbe látással és jóslattal forrt össze, míg a bárdoké, a kelta népek köl-

tőie és dalnokaié az emlékezettel. A bárdok a nemzeti istenek és hősök tetteit énekeltek meg és a csatákban járva bátorságra lelkesítettek. Nagy szerepet játszottak a Brit-szigeteken. Amikor I. Edward 1283-ban meghódította Walest, üldözte sőt csaknem kiirtotta a bárdokat.

261. *rog* (Schuld): vétek.
267. *minnen*: önnön, saját.
269. *Brassai barátunk nem tud is mit érteni a regényes nevezet alatt*: A polihisztor Brassai Sámuel *Klasszicizmus és romanticizmus* c. írásáról van szó (PN, 1856. március 27. sz.)
269. *nem hinném, hogy Vörösmarty, Kölcsey óta kedve mutatkoznék valakinek Verseghyhez hajlani*: Verseghy Ferenc támadta Révai Miklós történeti megalapozottságú nyelvtani és helyesírási nézeteit. Vörösmarty nemzedéke Révai elveit juttatta érvényre a gyakorlatban.
270. *mit újabb ítések a horáci „plura nitent” szabadalmával néznek el*: Greguss a PN 1856. május 31-i számában megkezdett írásában idézi a horatiusi „*Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis / quas aut incuria fudit, / aut humana parum cavit natura.*” — mondást. Greguss így ír: „Vétene, ki Aranyra nézve nem a legmagasabb mértéket alkalmazná! ... Egyes kifogások ... nem csökkenthetik Arany becsét senki szemében, aki megemlékezvén Horácznak itt teljesen alkalmazható szavairól ... elgondolja, hogy egyes foltokat is, melyeket másutt észre sem vesz az ember, itt épen a mindenfelé sugárzó fény nagysága tesz láthatóbbá.”
Az idézett horatiusi rész:
„Hogyha a versben a fény több, nem sért már az a pár folt,
mit gondatlanság ejtett, vagy az emberi gyarló
természet nem bírt kikerülni.”
- De arte poetica*, 351—353. sor. (Muraközy Gyula fordítása).
270. *Császár hajdanontája*: Császár Ferenc, a költő kedvelt kifejezése volt.
271. *Greguss egész teóriát írt rólok*: Greguss említett Arany-cikkének (PN, 1856. május 31-e és június 22-e közötti számok) IV. részében (június 15. sz.) foglalkozik részletesen az Arany-versekben a leírásokkal.
271. *Kerényi, Pulszky*: mindketten német anyanyelvűek voltak és csak ifjú korukban tanultak meg magyarul. Pulszky néhány vers megjelentetése után (*Emlény*, 1839) felhagyott a versírással, Toldyhoz és Lukács Mórchoz hasonlóan.
274. *ut pictura poesis erit*: „*Ut pictura poesis: erit quae, si propius stes, / te capiat magis, et quaedam, si longius abstes;*” Horatius: *De arte poetica*, 361—362. sor, magyarul: „Úgy van a verssel, akárcsak a képpel: van, mi közelről / megragadóbb, másnak távolról szebb a hatása.” Muraközy Gyula fordítása.
274. *ut poesis pictura erit*: szó szerinti fordítása: ha a költészet olyan lesz mint a festészet; a fenti Horatius-idézet torzított formája.
275. *Kuthynál ... Cillei Borbála szobáját*: A hasonlat Kuthy Cillei Borbála c. történelmi elbeszélésében olvasható, de nem a hölgy szobájának, hanem a börtönül használt toronyszobának leírásában: „... a barna falon elefántcsont feszület, fejéren nyúlva el a bűnhődés fekete lakában, mint jócselekedet vétkek között.” (Kuthy Lajos: *Novellák*, Pest, 1843. II. k. 38-39. l.)
276. *Dér virágnak, Kú búzának*: Idézet Zrínyi Miklós *Fantasia poetica* c. költeményéből.
277. *már Csombor Mártonnál is előfordul*: Szepsi Csombor Márton (sz. 1594-ben) az *Europica Varietas* című útleírás és az *Udvari Schola* c. pedagógiai könyv szerzője. Erdélyi később foglalkozott Szepsi Csombor filozófiai munkásságával *A hazai bölcsészet története* c. sorozatában (Sárospataki Füzetek, 1857. és EJ FEL).

280. *sátán veszi által az örvedetes hír mondásának szerepét:* az „örvedetes hír” az evangélium, azaz itt: a Sátán evangéliuma a világfájdalom, a pesszimizmus.
283. *Az a más van oda, nem az ifjúság:* utalás a szabadságharc bukására.
284. *Jó ha valaki nagyknak nézi az irodalmi célt:* Az itt következő mondatok Gyulai Pálnak szólnak. A kérdésre Erdélyi megegyeszer visszatér, részletesen, és név szerint aposztrofálva Gyulait 1858-as *Én, a forma és a próza* c. tanulmányában. (I. EJ FEI).
285. *Mi a külső művészetet, hová a verselés számítandó, illeti:* Az itt következő verstani fejtegetésekben Erdélyi több ponton rosszul ítélte meg Arany verselését. Tévedéseire Arany János 1856. szeptember 4-én Erdélyihez írt levelében hívta fel figyelmét. EJ Lev, II. 134—138. l.
290. *mint Greguss akarja:* Greguss bírálata Arany Jánosról: Pesti Napló, 1856. május 31. és június 22-e között.
293. *közmondásokról írtomban:* A *Magyar Közmondások Könyve* (Pest, 1851) végén közölt tanulmányban.
293. *Hosszabb a péntek, mint a szombat, okvetlenül az előírni ad kulcsot:* Erdélyi a *Magyar közmondások* könyvében így magyarázza: „Hölgyekre szóló tréfás közmondás, mikor alsószoknyájuk kilátszik a felső alól. E közmondást *péntek és pendely*, a *szombat* és *szoknya* szavak előírme, rokonhangja szülte.” I. m. 326.
295. *skandinávi egyszerűségben, Szelestey dacára, ki engem nevetségessé akart tenni azon mód becsülése miatt:* Erdélyi itt 1853-as tanulmányáról (*A népköltészet körül*, ill. később *Népköltészet és kelmeiség* címmel) szól, ill. az észak-európai balladafordításairól, amelyeket Gyulai nagy örömmel fogadott és közölt a Szépirodalmi Lapokban, de Szelestey megtámadta azokat. A polémiáról részletesebben I. a 8. sz. tanulmány jegyzeteit.

10. A legújabb magyar lyra. 1859

M: BSz, 1859, 5. köt. 211—232., 6. köt. 99—154., 335—355., másodszor T.

K: Nem maradt fenn; a tanulmányhoz készült jegyzetek: ET, 4. köt. 89—111. levél.

A tanulmányról a szerkesztő és a szerző így vélekedett: Csengery Antal írta 1859. július 25-én: „Cikked nagy hatást tőn. A divatlapok, magok a költők sem merik megtámadni. Csak a Hölgyfutár mondá, hogy Tóth Kálmánt illetőleg nincs igazad, különben ő is „tapsol” cikkednek. Vajda föltétlenül magasztalja. Ha az ily, minő a tied, lapban jelenik meg, egy hónapig folyvást izgatottságban tartja a kedélyeket (ti. az írók kedélyét) s egy hónapig elkeseredést szül. S a közönségre is jobb, ha töredékek helyett az egészet kapja. Várva várom a folytatást.” Erdélyi augusztus 3-án válaszolt Csengery levelére: „Itt megy „A legújabb magyar lyra” vége. Lelkemben, testemben meguntam ezt a sivár foglalkozást, de csakhogy vége van. Megvallom, félek, az utolja nem jól megy ki. Körülményeim nagyon megszagatták figyelmemet, a sok rossz vers kedvemet. Sohasem érzettem még bírálat folytán ily lelki kint. Valóban e sós tengert végig kaparászni: Textura spiritualis.” (EJ Lev. II. 237. l.)

Greguss Ágost az Akadémia nyelvtudományi ülésén, 1859. július 7-én foglalkozott vele részletesebben, illusztrálva a „materializmus hatásait” az irodalomban.

„Értekezőnek — írja Greguss —, ki néhány éve (1856!) a bírálás hálátlan szerencséjében részesült, több ízben kellett újabb szépirodalmunk anyagiassága ellen felszólalnia; hogy pedig itt nem szélmalmokkal harcol és harcolt, bizonyíthatja mások, *tekintélyes férfiak* szava is, kik e gyilkos nyavalyát felismervén, hathatósan

- ellene támadtak." Erdélyi is a „tekintélyes férfiak” egyike, sőt első közülük, akik a „kelmeiség” ellen, ill. „az anyagiasság” ellen felszólaltak. (Az idézet: BSz, 1859. 6. köt. 377. l.)
298. *Miket egypár év előtt széptani dolgokról . . . olvassa tőlem a közönség: az Egy századnegyed . . .* című tanulmányról van elsősorban szó, amely 1855-ben jelent meg a PNB-ban. (L. a 8. sz. tanulmányt.)
299. *mai helyzetemhez képest:* Az író 1851 őszétől való pataki tartózkodására utal, azaz míg régebben az irodalmi élet sűrűjében volt, most a központtól távolabb él, ami bizonyos rálátást, elfogulatlanságot is biztosít.
300. *Aganippe:* forrás a Helikonon, a múzsák hegyén.
300. *de mindeddig nem bírta oda mívelni a kelmeiséget:* idézet az *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*
302. *báró Prónay Sándorhoz:* ez a címe Berzsenyi versének.
302. *pindari ódák:* pindari óda — ünnepi dicsőítő vers; névadó mestere Pindaros volt.
302. *az Ovid-féle Tristiumok:* Ovidiusnak száműzetésében, Tomiban írott versgyűjteménye.
303. *„nobile officium”-ból:* tiszteletbeli hivatalból, azaz az ezért végzett munkáért nem járt fizetség.
303. *diatribeket ími:* értekezéseket.
303. *emlei:* emle a. m. emlékezet, ill. ész. Itt: ész-elvű.
304. *Berzsenyi . . . írta műveiről Kazinczynak:* 1813. december 25-i levelében jellemzi ekképp műveit Kazinczynak. (Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel. Kiadta Kazinczy Gábor. Heckenast, Pest, 1860. 171. l.) E. ezt a kiadást ismerhette.
305. *két régi nagy irodalmi nép:* a görög és a római.
305. *Bajza . . . „a szépség az emberi természetben fenekül, nem e vagy ama nemzetben:* „a szépség észfogatja az emberi természetben fenekül, nem e vagy ama nemzetben.” (Bajza József: *Bökversek s Eszmék a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen*, Honvárytól. Pesten, 1830. 50. l. címképpel. „Bajza” aláírással. Kritikai Lapok, I. füzet, 1831. V. 79—89. l.; az idézet: 83. l.)
305. *rény:* erény.
306. *theogóniák:* Hésziodosz görög költő műve: *Theogonia* (Istenek születése) című istengenealógia, azaz a világrénd kialakulásának bemutatása; nagy lélegzetű hexameterekben írt költemény; itt átvitt értelemben is.
306. *Nem rég olvasám Vajda Jánosról:* „egyike a legegészségesebb múzsáknak, pirospozsgás érzéki szépség, inkább az erő, mint a kedély és jellem tündére”. (Szépirodalmi Közlöny, 1858. október 7., rövid, név nélküli kritika.)
307. *Ha jól emlékszem Greguss, bizony a legjobb alapon kelt ki . . . , hogy igen érzéki:* Greguss írta Vajdáról, hogy dalai a szerelmet csak érzéki oldaláról fogják fel (PN, 1856. szeptember 24.)
307. *Kölcsey mondá ki . . . „lyrai költésünk . . . még ma is nagyon szűk körű.”:* a *Kritika* című tanulmányában. KÖM, 680. l.
307. *„A szép s minden vele határos érzés . . . : i. m 662. l. az utolsó szó Kölcseynél:* „alkalmaztathat”.
307. *„Ne tartsd áldozatnak”, írja Berzsenyihez Kazinczy, némely dolgozataidat kirekeszteni gyűjteményedből?:* az idézet szó szerint: „Én csak arra kérlek, hogy ne tartsd áldozatnak némely darabjaidat kirekeszteni ezen gyűjteményedből”. 1810. január 1-i levelében, i. m. Heckenast, Pesth, 1860. 43. l.

308. *Hímfyre sújtott epigrammja: Hímfy (Tövisék és virágok) „Tűzbe felét! . . . kezdetű dialógus Hímfy és Dayka Gábor szájába adva.*
308. *eseléki: esetleges.*
309. *az egész eljárást igyekeztem kitüntetni: 1. az Egy századnegyed . . . című tanulmányt, kötetünk 8. sz. írását.*
310. *Lisznyainál: „hisz isten mindenütt jelenvaló”. (Palóc dalok, második kiadás): az LVIII. dal, „Sebaj ha pityókos vagyok is . . . ” kezdetű. Az idézett sor: „Hisz ő mindenütt jelenvaló.” (A második kiadás: Pest, 1852.)*
310. *mint Anaxilaosz mondá . . . „esztendőnként új csudákat szül, mint Lybia”: Erdélyi Berzsenyi 1829—1834 között írt Kritikai Leveleiből idéz; az V.-ből, 1. pont, II. bekezdés.*
311. *Petőfinél „ha e föld isten kalapja”: A magyar nemzet (1846. december) (Járjatok be minden földet kezdetű versben).*
312. *„Minden írók, ki a klasszikusság magvait . . . ”: Kölcsey Kritika című írásából. i. m. 677. l.*
312. *Augusta historiát szerzett hatnál: Historia Augusta, azaz Scriptorum Historiae Augustae a közös neve a latin irodalomtörténetben azoknak az életrajzíróknak, akik a római császárok életét és tetteit tárgyalták Hadrianustól Numeriusig (117—284). A gyűjteményből, melynek összeállítási ideje ismeretlen, hiányzik a 244—260-ig terjedő évek története. KÖM, 677. l.*
313. *Lisznyai nem restelli állítani, hogy a palócok „gyakran a magánhangzó kihagyásával . . . ”: A megjegyzés szó szerint Lisznyai Kálmán Palóc dalok (Pesten, 1851. Kozma Vázulnál) című kötetének 167. lapján van csillag alatt megjegyzésként, a XCV. vers alatt, a „véget vetnek a dologban” verssorban; a „végt” mellett van a csillag. A kötetet L. K. „Erdélyi Jánosnak és Füredi Mihálynak, mint a népdalok hőseinek kézszerítésül” ajánlotta.*
315. *Szelesteynél . . . „Az én műzsám paraszt legény” (Költeményei 165. l.): A Falu pacsírtája (Pest, 1854.) előszavában fejt ki Szelestey nézeteit; Erdélyi korábbi írásaiból átvett fogalmakkal dobálódzik: „költészetet nem kell elszakasztani az élettől”; „legyen az zománca annak, s mint ilyen: a természetiesség alapján fejlődjék s tökéletesbüljön.” stb.*
316. *Grau ist jede Theorie . . . : „Grau, teurer Freund, ist alle Theorie / Und grün des Lebens goldner Baum.” („Fiam, fakó minden teória / s a lét aranyló fája zöld.” Faust. Ford. Jékely Zoltán, Kálnoky László.)*
316. *Arany „Vén gulyás”, . . . „kárban sohasem maradt”: A vén gulyás c. versből.*
318. *Falu pacsírtája, Madarak pajtása: Szelestey László: Falu pacsírtája. Írta és kemenesi barátainak ajánlja. Pest, 1854. Friebeisz Istvánnál. — Lisznyai Kálmán: Madarak pajtása. Pest, 1856. Müller Gyula sajátja.*
319. *Zalámak, Oh szép idők, arany napok című verse végéről: Zalár költeményei, kiadja Vahot Imre. Pest, 1855. Emich; az idézett vers: 224—226. l.*
319. *insaniens sapientia: esztelen vagy bolond bölcsesség.*
320. *az eszmék exánantióját: az eszmék kiüresítését.*
321. *Horác . . . „Sunt delicta, quibus ignovisse velimus, Ubi plura nitent”: az idézet összevont, a pontos szöveg: „Sunt delicta tamen, quibus ignovisse velimus: / nam neque chorda sonum reddit, quem vult manus et mens, / poscentique gravem persaepe remmittit acutum, / nec semper feriet, quodcumque minabitur arcus. / Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis, quas aut incuria fudit, / aut humana parum cavit natura.” (De arte poetica 347—353.) („Van hiba mégis, amin nem kell mindjárt felakadnunk. / Lant sem ad oly hangot, mit a kéz meg az ész akar,*

- olykor / mélyet kívánnak, s magosan pendül meg a húrja. / Nyíl se talál mindig be a cél kellős közepébe. / Hogyha a versben a fény több, nem sért már az a pár folt, / mit gondatlanság ejtett, vagy az emberi gyarló / természet nem bírt kikerülni.” Muraközy Gyula fordítása.
322. *A művészet világában is megtörtént a tagosztály*: Miként a jobbágyfelszabadításkor különválasztották az urasági földeket a jobbágytelkektől, úgy a művészetben is a realitást az eszmeiségtől.
323. *delej*: mágnesség.
324. *szeszélydalok*: Székely József verseskötete. Pest, 1853.
324. *romvirágok*: Győrffy Gyula kötete: *Romvirágok. Ballada, románc- és regefüzér*. Pest, 1854.
324. *szelermi vadrózsák*: Tóth Kálmán versei. Pest, 1854.
324. *kalárisok*: Székely József kötete. Pest, 1853.
324. *tavaszi lombok*: Concha Károly verseskötete. Szombathely, 1855.
324. *tölgyek és virágok*: Halász Dezső „költői beszély füzére”. Pest, 1857. és még sorolhatnánk tovább: *Gyöngyvirágok* Spetykó Gáspártól (Pest, 1854), *Ibolyák*, Győrffy Gyula „költeményfüzére” (Pest, 1855), *Száraz lombok* Mentovich Ferentől (Pest, 1854) stb.
324. „*Kölcsey nekem egyszer, írja Kazinczy, azt mondá, hogy a hexameter fecsegővé teszi az embert*”: az idézetet nem találtam.
326. „*olyan vagy, mint egy kis isten*”: *Palóc dalok*, második kiadás, 187. I. XCVIII. dal. „*Azt gondoltam hajnal virad (!) rám*” kezdetű dal; az idézett sor a II. strófában pontos.
327. (*szent rész a hetedik ég üdvéből*) a *Csecsemőszeretet* című versből: „*S más teljes szent részt üdvéből / Nem adott a hetedik / Ég.*” *Dalzungora* 58. l.
327. „*A szép művészség*”, mond Kölcsey, „*nem tárgyazhat egyebet a szépnél . . .*”: az idézet pontos a *A leányörzéből*. KÖM, 601. l.
328. *Igaza van Kazinczynak, mondván: . . . Aki napjait A szépnek szentelé, s még a valót is Azért kedvellé, mert alakja szép . . .*” (Prof. Sípós Pálhoz. KFV . . . I. 36. l.)
329. *Lisznyai . . . Míg madarat nem hallottunk*: a *Hol vettük a dalt* című vers II. szakasza, a *Dalzungora*. Heckenast, Pest, 1858. című kötetből, a kötet nyitó verse.
329. *Ipolyi Arnoldnak ír ő egy regét a napimádó magyar őskorból*: a *Tündér Ilona. Rege a napimádó őskorból* (Ipolyi Arnoldnak), a *Dalzungora* c. kötetből, 16–31. l.
329. *S a legistenibb dalműben Madárdal szelleme él*: a *Hol vettük a dalt* című vers (*Dalzungora*. 3. l.) utolsó két sora.
331. *Egy negyedrés Epicurjában*: *Dalzungora*. 121. l.
331. *egri hangokra Petőfitől*: az idézet pontosan:
 „Kedvemnek ha magja volna:
 Elvetném a hó felett,
 S ha kikelne, rózsaező
 Koszorúzná a telet.”
331. *Lisznyaitól*: „*Tüzes lelkem a vészfelhőt / Melegen besugározza*” az *Egy negyedrés Epicur*, *Dalzungora* c. kötetből; a 121. l-on.
332. *Csudálatos üdvösséget Lel a boldogtalanságban*: *Dalzungora*. 112. l.
332. „*müthoszerű szokások, jelképes költői kifejezések*”: „*Vakmerően beavatkozván a Palócok közt élő mythoszerű szokások, jelképes költői kifejezések nem is taglalásába csak lerántásába s negatív idézésébe, melyekhez egy cseppet sem ért, ott pedig az*

utósó kis cigány purdú is tudja.” — írja L. K. a *Freskórímek* c. verséhez, amelynek alcíme: „Gyulai Pálnak, mint kritikusomnak.” Ehhez a csillag alatt van egy megjegyzés: és itt szerepel az idézett rész: „Szíves viszonzásul a Pesti Naplóban megjelent példátlan gorombaságú, igazságtalan, vakmerő és mégis együgyű bírálatra, mely ellen az ország több vidékeiről jöttek felszólalások.” . . . „Új Palócdalaimból egy pár eltévesztett képet kiböngészve,” — írta róla „X” jel alatt Gyulai az inkriminált kritikát. . . Lisznyai téved: itt a Budapesti Hírlapban megjelent kritikáról van szó. L. a következő jegyzetet.

A vers jellemzésére idézzük egy szakaszát:

„No de mégis ez az icipici
Fülelő Gnóm, Gyulai Palcsi
Ez a házsártos, mérges
Irodalmi hörcsög,
Elrontaná más gusztusát,
Oly ügyesen szőrösög.”
(*Dalzungora*. 309. l.)

332. *s mégis lerántja Gyulai:* a Szépirodalmi Szemlében bírálta Lisznyait: Gyulainak a Bpi Hírlap 1855-ös évfolyamának *Szépirodalmi Szemle* cikksorozatában, a III. részben foglalkozott részletesen az „új” költőkkel, a tájköltéssel és Lisznyaiával. (Ez utóbbiról: Gyulai Pál *Kritikai dolgozatok*. 1854—1861. Franklin, Bp. 1908. 183—185.
333. *ha babonák . . . melegítetnek föl, mint a CXVIII. palóc dalban, mely pusztá kelme; vagy a nyelv tájiasan használatik:* „Valami fáj az időnek” kezdetű dal, „Fogát csikorogtatja.” kezdetű dal, 233—243. l. *Palóc dalok*, Müller, Pest, 1852.
335. *Hat éve, . . . igyekeztem ez irodalmi egyoldalúságot . . . megszüntetni:* Az 1853-as *Népköltészet körül* (később *Népköltészet és kelmeiség*) címmel, a SzL-ban megjelent tanulmányról van elsősorban szó (később KP I.), (SzL, 1853. 42. sz. május 26., 659—664., ill. 43. sz. május 29., 675—680.) Erdélyi a 663. lapon hivatkozik a *Kemenesi cimbalomra*, ill. az Előszó VII—VIII. lapjára, amelynek a tájszavakkal kapcsolatos, azokat pártoló elvi megfogalmazásait „felületes gondolkodásmódra” valló nézeteknek ítéli, mint amelyek a „kelmeszerű” jellemzői. Erre válaszol Szelestey László *Kalászkok a nép életéből. I. Bevezetés* (PN, 1853. június 17. 980. sz.) címmel megjelent írásában. Személyeskedő, elménckedő hangon ír „azon népdalíróról”, ki „mivel hallotta, hogy van Magyarországnak tája, hol a nép *makra-pipából* dohányzik, szabadságot vett magának a kassai hajdút is makra hajdúvá tenni. Ilyesmit iszen meg lehet bocsátani *oly embereknek, kik az eddig létező magyar mű- és népköltészet közötti különbséget csak is abban találják, hogy míg egyik, természeti őszinteségben hangzik, a másikon a nyelv bölcsészből . . .*”. „Bizonyos lap belekapcáskodik népdal-íróinkba, mert ezek a nép nyelvét használják a népdalokhoz s . . . szemökre vetik, hogy csak a *burokra* ügyelnek.”

A „makra pipára”, ill. „makra hajdúra” való utalás Erdélyi *Kassai hajdú* című versére vonatkozik, a „bizonyos lap” pedig a SzL, melynek szerkesztője Gyulai Pál volt.

Erre a polémiára vonatkozik a lejjebb következő mondat is: „Jól emlékszem, hogy valamelyik lap tárcájában határozott visszaigazítást kaptam tőle.” A „valamelyik lap” a Bpi Hírlap volt, Szelestey írása nem maradt válasz nélkül, Gyulai a leghatározottabban szállt szembe Szelestey nézeteivel és védte meg Erdélyi Jánost, a népdalírót, a népköltészet elméletíróját és a *Népköltési Gyűjtemény* kiadóját, s természetesen a SzL-t is, argumentumaival visszaverve Szelestey Erdélyinek szánt támadásait. (Gyula írása: SzL, 1853. június 23., 50. sz. 799—800. l.) Gyulai: *Bírálatok*. . . 167—8. l.

- 336 *és szerkesztett egy félhavi szépirodalmi lapot*: a Szépirodalmi Közlönyről van szó, amelyet 1856-ban alapítottak, a lap 1859 félévéig jelent meg.
337. *proprio motu*: önszántából, ill. magától.
339. *Az ember súlyos átka önmagának*, (Költ. 4. lap): Szelestey László *Költeményei* II. kiadás Pest, 1856. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál, 226. l., a *Tapasztalásból* című vers 6., utolsó stórfájából; az idézett 2. sorban az „önzést” Erdélyi emelte ki.
339. *Gyakran érdekből jók az emberek* (Költ. 57. l.): Szelestey i. m., a *Ki nem csalódott még . . .* című versből (4. szakasz 2 sor), a *gyakran* kiemelése Erdélyitől.
339. *Az ember gyakran elbölcselkedik*, (Költ. 124. l.): Szelestey i. m. *A gondolat* című versből (utolsó szakasz), a „gyakran” E. kiemelése.
339. *Az ember ritkán ura önmagának* (Költ. 137. l.): Szelestey i. m. *Az élet* című vers 7. szakaszából; a „ritkán” kiemelése Erdélyitől.
339. *Kazinczy szerint, nagyobbnek lássék „mint az ember”: A költő* című verséről van szó.
340. „*magister convivii*”: a lakoma mestere.
343. *Ad eandem notam*: ugyanarra a nótára.
344. *vedert*: a „veder” — üz, hajt, kerget szóból (vadar formában is), Heves és Borsod megyékben (Szinyei MT, II. 940. h.)
345. *Thu' was du kannst, und lass das Andre dem, der's kann*, Friedrich Rückert: *Pantheon. Zweiter Teil. Weisheit des Brahmanen*. Siebente Stufe. Erkenntnis. 3. vers.
(Tedd, amit tenni tudsz, a többit hagyd arra, aki tudja,
A jó munkához egész ember kell.
Két fél, igaz, kitesz egy egészet, de ne feledd:
Kétszer félig végzett munkából, egész sohasé lesz.
Beteg az, kinek kétszer félegészsége van;
És semmit sem ismerünk abból, amit kétszer félig ismerünk.
Jó volna, ha a sok félből egész is lehetne,
Hiszen az egész világ félemberekkel van tele.
Minden fél dologban a tulzás vágya rejtőzik,
De ahol tulzás van, ott a hiány is megelhető.
A tul kevés és a tul sok egyképpen bosszuság:
Nem jobb, ha a cél fölé lössz mint ha alatta maradsz.
A tul kevés és a tul sok egyképpen tökéletlen;
Mig élsz, mig játszol, a mértékre ügyelj.)
346. *quidquid*: bármilyen, akármilyen.
348. *Medea katlana*: Médeia, a kolkhiszi király leánya, aki Iászont az aranygyapjú megszerzésében segítette. Az előzmény: Iászont apja, Péliasz király küldte el Kolhiszba az aranygyapjúért, abban a reményben, hogy ott elpusztul. Iászon azonban diadalmasan visszatért Médeiával, aki szörnyű bosszút állt Péliaszon. Egy vén koson bemutatva varázstudományát, rábeszélte Péliasz lányait, hogy aprítsák fel és főzzék meg apjukat, ő aztán így megifjítja. A hiszékeny lányok megtették Médeia kérését (M. katlana!) és apjuk gyilkosává váltak. Itt értsd: a tragikus mitológiai alakot feldolgozó művek, írók, vagyis az irodalom.
348. *Czuczor versei közül csak a népiesek*: itt a *Paprikás versekről* van szó.
348. *e korszak két . . . kiadója . . . Amerikába vándoroltak*: Itt a következő, Amerikába emigrált nyomdászokról lehet szó: Számwald Gyula, aki az amerikai polgárháborúban később tábornok lett; Lichtenstein Lajos, aki 1853-ban dolgozott nyomdászként; Gyurmán Adolf, aki német lapot szerkesztett, valamint Ludwigh Sámuel, aki ugyancsak szerkesztő volt. (Kovács József szíves közlése.)
348. *Diffugère*: a diffugio, diffugere — elszéledni, szétszaladni.

349. „*Azt gondoljátok, meghalunk, / Nem igaz a, nem igaz a!* (Szeszéyadalok. 83. l.): az *Azt gondoljátok* . . . című vers első két sora; Székely József: *Szeszéyadalok*, Pesten, 1853. Müller Gyula sajtája; a kötet 272. lapján.
349. *A delej a vasat stb.* (Szeszéyadalok, 181. lap): *A delej a vasat* . . . című vers első sora.
350. *Aztán rózságyba fekszem-*: *Szeszéyadalok*, 159. l.: az idézett sor a kötet 160. lapján van.
350. *Minek mondjam . . . isten veled*: *Szeszéyadalok*, 160. l., a *Minek mondjam . . .* című vers első sora.
350. *Jó szóval* (63): *Szeszéyadalok*. 63. l.; a vers címe *Jó szóval*.
350. *Mert megrántom azt a hosszú kötelet*: az idézett sor: *Szeszéyadalok*. 36. l. A vers címe: *Nem esik az idén . . .*
352. *Repül a fergeteg* (1. k. 88.): Tóth Endre idézett kötetének példányai ma már nem találhatóak, nagy könyvtárainkban sem.
352. *Barna madár* (1. k. 90.): az idézett kötet nem található.
355. *kapda*: kaptafa.
355. *vezeklény*: tisztítóútz, purgatórium.
356. „*Menj . . . és légy, múzsa cseléde, szabad.* (Szabó I. a *Görög Anthológiából*): Szabó István: *Görög virágok az anthológiából*. Kassa, 1834.
356. „*Én szeretetért daloltam örökké . . .* : a *Hazatérés* című vers 5. szakaszából; a sor pontosan: „*Hisz én szeretetért daloltam örökké,*”. Tóth Kálmán: *Száz új . . .* 99. l.
357. *drasztice*: drasztikusan.
357. „*Kitűzött helyén a sás állott kardjával,*
Mellette a gyékény barna buzogánnyal.”: (Versei. III. k. 146. l.) Tompa Mihály *A vándor lápról* című regéjének 31. szakaszából.
357. (*Szerelmi vadrózsák II. f. 25.*): Szeress úgy, amint én, / *S hamvadjon el együtt lelkünk*; az idézet helyesen: „*Vagy szeress úgy, amint én*”; az *Azt mondják* c. versből.
357. T. K. egy dala bevezetésénél, hogy jó, „*de oly boldogságot, minőt a mennyben sem látott, . . .*” (Száz új költemény 174. l.): a *Nem is lenne . . .* című vers utolsó, 3. szakaszában.
- Az idézett rész:
- „Jó az isten, — de aminőt
A mennyben se látott
Oly nagy boldogságot
Itten még se nézhetne!”
357. *Kölcsey* (*Minden munkái III. 229. l.*) *előbeszédét*: Ő írja . . . , hogy „ezeknek az uraknak, mind hajdan ama világszerte híres Petrus Aponensisnek, bizonyos familiaris spiritusokkal van társalkodások . . . : *Előbeszéd, Élet és Literatúra*, I. 1826. 286—304. l. *KÖM*, 449.
358. „*isti lurcones*”: azok a telhetetlenek! A latin szöveg szerepel Kölcsey *Előbeszédében*, onnan vette Erdélyi is.
358. „*A számár írjon kritikát*”, mondja Tóth Kálmán (Száz új költemény 82. lap.): az *Állat-Irodalom* című vers utolsó sora: „*No nó! a számár írjon kritikát!*” (T. K.: i. m., Szege-den, 1856. Burger Zsigmond tulajdona, 210. l.)
358. *sermoni propiora*: horatiusi idézet — Bede Anna fordításában: „. . . sohse hidd, hogy a köznap / nyelvezetén írok, mint jómagam is — csupa költő.” (*Sat.* I. 4. 42.)
358. „*Én akartam te neked adni*
Az első ibolyát, . . . (Száz új költ. 75.): az *Első ibolya és első rózsá* című versből, az 1—2. sor.
359. „*C'est le ton, qui fait la musique*”: A hangból lesz a zene.

360. „Mert megvetésem nem érdemeném” (Száz új költ. 65. lap): a *Ne tudj . . .* című versből; a kiemelések Erdélyitől.
360. „kis leány . . . eprészleány”: az *Eprészleány* című versből (14. l.)
360. *isten nemzeni mondatik a magyart (Sz. új k. 65. lap):*
 az *Áldomás* című versből; 1–2. sor:
 „Csak gyönyörű nemzet ez a magyar nemzet,
 Ilyet az úristen nem is sokat nemzett —”
361. „ . . . dala . . . mint szent folyam
Szívünk mélyét átfolyja”: Lisznyai: a *Dalzungora*. c. versből, i. m. 316. l.
362. „Nem nap a költészet . . . bitófából formál szent keresztet”: *A költészet* c. versből, *Zalár Költeményei*, Pest, 1855. Emich Gusztávnál; 5. l.
362. *Szemed (az ifjú leányé):* a *Még gyermek vagy* c. versből. Zalár, i. m. 7. l.
362. *A föld mint vőfél . . . amint rakja* (12. l.): a vers címe: *Susogva jön*, Zalár, i. m. 11–12. l.
362. *mint rendes katonák* (13. l.): *Régen ostromollak* c. vers. Zalár, i. m. 13. l. Ahol a megjelölés pontos, ott nem ismétljük meg a lapszámokat.
362. *a völgy, mint a . . . fejét* (22. l.): *Hogy megbeszélget* c. vers (22–23. l.).
362. *mint hajnalcsillag a korányon* (24. l.): *Reszketnek forró . . .* kezdetű vers. Zalár i. m. 24. l.
362. *mint vérző seb a hősnek homlokán* (34. l.): *Mit kérdeitek . . .* című vers. Zalár i. m. 34. l.
362. *mint egy Márius, sötéten romokra ül* (40. l.): „ezen rettentő omladékra ül . . . ” Zalár i. m. 34. l.
362. *mint az atya úr isten* (167. l.): *Egy öreg úrhoz . . .* című vers. Zalár, i. m.
362. *anyakönyv ragyog* (244. l.): *Oh a te lelked* c. vers. Zalár, i. m.
362. *ajkad hajnalán újra támadjon fel* (9. l.): *Mi vagy te . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *ily képeket a szem csak templomban lát* (25. l.): *Ki ne, ki ne . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *még egyszer a fok* (26. l.): *Arany tükör . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *füvet a patak* (30. l.): *Add, oh add . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *azt ott issza meg (az üdv?! 24. l.):* *Reszketnek forró . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *fekete leplet fon* (37. l.): *Elbúcsúzott . . .* c. vers. Zalár, i. m.
363. *nem lehelt még virág ily illatot* (47. l.): *Te szép leány* (47–49. l.) c. vers. Zalár, i. m.
363. *mint tied a tánca* (167. l.): *Egy öreg úrhoz* (166–7. l.). Zalár, i. m.
363. *s lett a szívárvány* (179. l.): *Szerelem . . .* (178–9. l.). Zalár, i. m.
363. *öleli prófétáit* (213. l.): *Egy színészhez* (212–14. l.) Zalár, i. m.
363. *a menny királynéjának* (223. l.): *Oh, a te lelked . . .* c. versből. Zalár, i. m.
363. *lelkeknek vigasztalása* (73. l.): *Mi az . . .* c. versből. Zalár, i. m.
363. *gondolkozni bátorsága van* (94–95. l.): *Ábrándozó bölcsek* c. versből. Zalár, i. m.
363. *kezökben nincs gyilok* (100. l.): *A nép fia* c. versből. Zalár, i. m.
363. *boldogok legyetek* (104. l.): *A fájdalom lantja* c. versből. Zalár, i. m.
363. *között kell meghalnia* (107–8. l.): *A költő* c. versből. Zalár, i. m.
363. *frenolog:* koponyatanász, a koponyatan tudósa; az *Egy frenologhoz* (202–4. l.) c. versből. Zalár, i. m.
363. *Mi az mi úgy zsidong?* (72. l.): *Mi az . . .* c. versből, 72–5. l. Zalár, i. m.
364. *Járok zöld mezőbentől a Szász Károlynak* c. versig az idézett részek azonosak a verscímmel. A *Köszöntelek* a *Köszöntelek szép alföldi tájak* (186–7. l.) kezdetű vers. Mind Zalár, i. m., a megadott lapokon.
364. *ouvrier*: munkás (francia)
364. „poète-ouvrier”: „költő-munkás” (francia)

365. *Iszom, amíg részeg leszek: (64. l.):* Zalár i. m., 63—4. l., a *Tele kancsó* című versből.
365. *Előttem azok második bővített kiadásban:* Vajda János: *Költemények*. Heckenast, Pest, 1958. II. kiadás, 224. l.
365. „egy nehéz bús előérzet . . . mért születni, minek élni: a Száll a hegyen barna felhő . . . kezdetű I. dal:
 „Valami nagy rejtett bánat
 Fogja el az egész tájat,
 Az a bánat, mit az ember
 Érez és nevezni nem mer.”
365. *zörögni koporsóját (II. d.):* Szól a zene — harsog . . . kezdetű vers, Vajda i. m. 7—8. l.
365. *oh neki már hite sincs meg (III. d.):* helyesen: „Nekem már a hitem sincs meg!” Vajda i. m. 9. l.
365. „s én — nem szerettem” (IV. d.): Hova lett a nap az égről? kezdetű vers, Vajda i. m. 10—11. l.
365. *mind le fognak omlani (V. d.):* Mily vidám, örömteli . . . kezdetű vers, szabad idézet. Vajda i. m. 12. l.
365. *aki őt szerette, sírni fog (VI. d.):* Érezem, hogy sírni fogok egykor, . . . kezdetű vers. Vajda i. m. 13. l.
365. *kérsz enni — sírodon (VIII. d.):* Elhallgass, mert zivatar van . . . kezdetű vers. Vajda i. m. 181. l.
366. — *a nap, ragyog (X. d.):* Fejem fölött a nap, körültem . . . kezdetű vers. Vajda i. m. 21. l.
366. *Egyél, igyál és nevsz! (XI. d.):* A világ hogy elsilányul . . . kezdetű vers. Vajda i. m. 22—23. l.
366. *szívök megrepedne (XII. d.):* Istennek hála, megvolt az ebéd . . . kezdetű vers. Vajda i. m. 24—26. l.
366. „Fájdalom kell a világnak . . . (XIV. d.). Vajda i. m. 31. l.
366. *amit leltél — semmi (XVIII. d.):* újabban: *Menj el innen* . . . címmel; a 3. szakasz utolsó sora.
366. *kik között nem volt ily igaz barátom (XIX. d.):* újabban: *A tükörbe néznek mások* . . . címmel; az idézet nem pontos.
366. *hogy érted halok el (XX. d.):* a *Szerelem átka* ciklus IX. dalából nem pontos idézet.
366. *hogy nem lesz ki engem elsirasson (XXIV. d.):* *Bujdosik a fa levele* . . . 3. szakaszából nem pontos idézet.
366. *Bojtár Bandi regéje (XXVII.):* Vajda i. m. 49—58. l.
366. *Lenauból a szomorú szerzetes (XXVIII):* Vajda, i. m. 60. l.
367. *áldozári: papi.*
368. . . . *átölelte*
Ezt a virágos csillagot, . . . Fejem fölött a nap, körültem . . . kezdetű vers. X. dal.
 Vajda, i. m. 21. l.
368. „*Mennyezetén magas ágynak . . . : Apró lanya ősz eső . . . kezdetű vers. XII. dal.*
 Vajda, i. m. 35. l.
368. *Mintha a végső csók itt lenne elsővé.” (165. l.):* a szórend a következőképpen helyes: „Mintha a végső csók lenne itt elsővé”, az *Éjjeleim* c. versből. Vajda, i. m. 165. l.
368. *A „museo borbonico” Nápolyban:* Erdélyi 1845. április 8-án jegyezte fel úti naplójában, hogy járt a Musée royal Bourbonban (ÚLN, 370) és ott láthatta a Pompéjiből származó erotikus szobrokat; ezekre vonatkozhat az utalás.
369. „*Fecske földet szántva röpdés,*

- Minden oly merengő csöndes,*" (5. l.): Száll a hegyre barna felhő ... kezdetű. I. dal. Vajda, i. m. 5. l.
369. „Az ítélet szól a tornyon:
Út az óra, fönn a horgony, ... (44. lap): az Ítélet szól ... kezdetű vers. XXIII. dal. Vajda, i. m. 44—45. l.
370. „Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer." (5. l.): Száll a hegyre barna felhő ... kezdetű vers. Vajda, i. m. 5. l.
370. „Nekem fáj a sugár, mely hiába ragyog, ... (184. stb.): az *Éjjeleim* című versből. Vajda, i. m., a lapszám: 164 — helyesen.
370. „*Omnis creatura ingemiscit*": Szent Pál írja *A rómaiaknak írt levél*ben 8.: „Tudjuk ugyanis, hogy az egész természet (együtt) sóhajtozik és vajúdik mindmáig." VIII. rész, 22. vers.
371. „a szomorú szerzetest" látta:
„Aki egyszer a szemébe nézett:
Bú szállja meg — s nem kell neki az élet.”
Vajda i. m. 60. l., az első sor helyesen: „Hogy aki egyszer a szemébe nézett ...”, XXVIII. dal, alcíme: „*Lenauból, a szomorú szerzetes.*”
371. *Nem rezg a lomb, ha zöld nem volna*.: Fejem fölött a nap, körültem ... kezdetű vers, X. dal. Vajda, i. m. 21. l.
371. *Őlő tél, mely megdermesztés* (29. l.): Naprul napra sötétebb lesz ... kezdetű vers. XIV. dal. Vajda, i. m. 29. l.
371. *Kőmeredt a fá levele*" (52. l.): Ég a nap az erdő fölött ... kezdetű dal. XXVIII. Vajda, i. m. 49—58. l.
371. *Oh, mért nem mered meg a föld ... Mindörökre mozdulatlan!*: Mikor éj van, sötét néma ... kezdetű vers. XXVIII. dal. Vajda, i. m. 139. l.
371. *Majd ismét úgy rémlik, mintha ... s én is megdermedve.*": Vajda, i. m. 165. l.
372. ... *megint oly csöndes búsan szól ...* : Szól a zene, olyan szépen szól ... kezdetű vers. XXII. dal. Vajda, i. m. 127—128. l. Az idézett sor elejéről a „Most” lemaradt.
372. *a láz forróságával szereti*: Szeretlek, szeretlek régen ... kezdetű, VI. dal, A szerelem átka ciklusból, Vajda, i. m. 102. l.
372. *jobb már a pokolban*: Ha szerelem nincs szívedben ... kezdetű, XVIII. dal. Vajda, i. m. 136. l.
372. „*Hősök dala*": ez az alcím, A régiékből ide hozzám ... kezdetű, XXXI. dal. Vajda, i. m. 71—72. l.
373. *szanakép*: a német Zerrbild után, torzkép.
373. „*Bojtár Bandi*” *regéje*: Ég a nap az erdő fölött ... kezdetű, XXVII. dal. Vajda, i. m. 49—58. l.
373. „... *ne kérdezz, mit morogtam, ...* : Elfogy a nap, az én napom ... kezdetű, XIII. dal. Vajda, i. m. 116. l.
373. *Angyal jár a földön*: Vajda, i. m. 155—58. l., a hasonló című versből.
373. „*piros pozsgás érzéki szépség*": Szépirodalmi Közlöny, 1858. október 7., rövid, név nélküli kritika.
374. „*Mennyei szent egygyűsége, ...* : *Angyal jár a földön* c. vers. Vajda, i. m. 155—158. l.
375. *Vahot Imrével, ki hasonlóul szerkesztő*: az időben a Napkeletet szerkesztette, amely 1857 és 1862 között jelent meg. Az utalás későbbiekben Vahotnak 1849 előtti korszakára vonatkozik, amikor is 1844 második felétől a Pesti Divatlapot szerkesztette.

375. *Ex quovis ligno Mercurium*: Ne e quovis ligno Mercurio fiat. (Nem minden fából lehet Mercuriusnak szobrot faragni.) Erasmustól, in: *Adagiorum Chiliades* „*Munus aptum*”.
375. *csökönni*: megfogyatkozik, fogy apad (Szinnyei MT, I. 353. h.)
375. *minő visszatetszéssel nyilatkozott egy Vörösmarty ellen is, amiért egykor Petrichevich Honderűjében neve, mint munkatársé, megvillant.*: Erdélyi most is bizonyára jól emlékezik, tehát Petőfi szólhatott, de nem a nagyobb nyilvánosság előtt, mert a szakirodalom nem tud róla.
375. *Petőfi . . . jónak látta egy gonosz marcona verssel szabadulni a Honderűtől: a Honderűhöz c. versről van szó.*
375. *voltak egyes írók, kik semmi áron sem hagyták magokat rávétetni*: többek között Erdélyi János, aki egyetlenegy sort sem adott a Honderűnek.
375. *két, különben ügyes, de a köznap ingerére, egyes társaskörök ínyére munkáló szerkesztő egymás után akadémiai taggá lett*: Petrichevich Horváth Lázár, a Honderű szerkesztője, regényíró, 1846-ban lett az Akadémia tagja.
376. *kiáltok Zrínyivel, hogy én tőlem ne kérd elő nemzetem „aljasodását”, nagy isten: az utalás, ill. idézet Zrínyi Miklós Ne bánts a magyart! Az török áfium ellen való orvosság . . . c. művéből. az idézett rész: „ . . . éntülem elaluvásomért nemzetem vért ne kérd elől.” (Zrínyi Miklós Összes művei. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1958. 642. l.)*
376. *„a nemzet egész lényére, gondolkozására s módjaira természetesen nagy befolyást vón . . . ”*: az idézet pontos; Kölcsey *Kritika* c. tanulmányából. KÖM, 672.
376. *szól folytatva Kölcsey*: az előző folytatása.
376. *„Az elme”, hogy Longin szavaival éljek, „ne hajózzon . . . : A pontos idézet: „Az elme, hogy Longin-allagoriájával éljek, „ne hajózzon kormány nélkül, de a’ kormányt magának kell igazgatni. A’ kormányzás nem születik vele, nem is emberek által tanítatik, hanem az istenség által lehetetik a művészekbe.” (Longinus értekezése a fenségesről c. műből, amely a Széptani Remekírók I. kötetében jelent meg Kis János fordításában. Kiadta a Kisfaludy Társaság Budán a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1846.) a kötet 89—205. lapján. A idézett rész a II. fejezet (Lehet-e a fenségesre tanítani?) a 9. lábjegyzetében, a 105. lapon.*
378. *Cognosceitis veritatem et veritas vos liberabit.*: „ . . . megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz benneteket.” *János evangéliuma*. 8. fej. 31. vers.
379. *Mint poétának és művésznek, nekem nem volt elég a realizmus szűk köre, mondja Kazinczy (Levelei Sipos Pálhoz, 124. l.): a mű címe: Kazinczy Ferenc levelei Sípós Pálhoz. Lipcse, 1846.*
379. *„rettenetes dolog az a nagyon materiális józan ész! A poézisnak az a haszna is nagyon, hogy az embert egy fentebb józan észhez vezérli, legalább olyat sejdített (120. l.): K. F. levelei Sípós Pálhoz, i. m. 120. l.*
379. *egy negyedrészt Epikur*: Lisznyai ilyen című versére utal E. (*Dalzungora*, 121. l.)
380. *Zajzoni szerint: „az én arcom de piros, az én bajszom de zsiros”*: Így kezdődik Z. dala, in: *A magyarok kürtje*, 81. l. (Bécs, Hügel Ede, 1857. 241. l.)
380. *szakultság*: szakul: szakad, ill. eltörik, szétmállik (Szinnyei MT, II. 479. h.)
381. *„Ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft . . .
Ich bin der Geist, der stets verneint!
Und das mit Recht!”*

Mefiszto mondja:

„Ama erőszak része, mely
Mindig rosszat akar és mindig jót művel.
Én vagyok az, aki tagad!
S joggal ... ” (Goethe: *Faust*, Sárközy György fordítása.)

381. „*Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor?*”: Az idézet Vergiliustól, Lakatos István fordítása szerint:

„Majd Te, akárki vagy is: kelj Bosszú
Szelleme, csontom II hamvaiból ... ” (*Aeneis*, IV. ének 625. sortól)
Kartal Zsuzsa újabb fordítása szerint: „Csontomból támadjon, megbosszulni halálom, II az, ki ... ”

11. Madách Imre: Az ember tragoediája

- M: Magyarország, 1862. augusztus 28—szeptember 2-i számaiban; másodsor PP.
K: Nem maradt fenn. A Magyarország szövege alapján közöljük. Az idézeteknél E. J. írásmódját tartottuk meg. Madách néhány pontban nem értett egyet a bírálattal, megjegyzéseit Erdélyihez szeptember 13-án írt levelében mondta el, 1. EJ Lev. II. köt., 297—299. l. és a megfelelő jegyzeteket.
382. *Mit tudtok ti hamar halandó emberek?:* Idézet Vörösmarty *Tündérvölgyéből*.
382. *Az örök zsidó:* Eugène Sue regénye.
382. *A századok legendái:* Victor Hugo műve.
383. *Milton ... Sátán képzetét:* utalás az *Elveszett paradicsomra*.
383. *Goethe ... Prolog im Himmel:* Prológus a mennyben, a *Faust* előjátéka, ahol az író az Úr és Mefiszto közötti fogadást ábrázolja.
383. *Dante költészete a pokolban:* Az isteni színjátékra vonatkozik az utalás.
383. *Orcusba:* alvilágba.
383. *in corpora velle reverti. Virgil:* „és föl akarják öltetni testük” Vergilius: *Aeneis*, VI. ének 751. sor, Lakatos István fordításában. Az utalás a lélekvándorlásra vonatkozik.
385. *eset: bűnbeesés.*
386. *homousiont hisz-e vagy homoiusiont?:* Az első nagy tanvita, az areioszi viszály tárgya: az Atya és Fiú egytlényegűsége, ill. hasonló lényegűség; azaz az Atya és a Fiú „homouszia” és „homoiuszia” (Krisztus) között. 325-ben a nikeai zsinaton az elsőnek, a Fiú egytlényegűségének szereztek győzelmet, bár Areiosz követői — főleg a germán népek — még sokáig vallották a második elvet, úgy hogy a 381-ben tartott konstantinápolyi zsinatnak újra meg kellett a tant erősítenie.
393. *baranggá a személy:* azaz csavargóvá.
394. *(nos numerus sumus: Horác):* „Nos numerus sumus et fruges consumere nati”, (Horatius *Epist.* I. 2. 37.) „Míg mi, üres számok, csak azért élünk, hogy a termést habzsoljuk.” (Urbán Eszter fordítása.)
395. *az eset:* a bűnbeesés.
398. *Und frei erklär'ich alle meine Knechte:* És szabadnak ismerem el minden szolgálmat.
398. *recipe ferrum:* vessz el! Szó szerint: fogadd be a kardot!
401. *Tamás bátya kunyhója:* Henriette Beecher Stowe (1811—1896) négerbarát regénye, azoknak az éveknek legnagyobb könyvsikere.
401. *az ingens eszmét:* a nagyszerű eszmét.

401. *Styxén át: a görög mitológia alvilági folyója.* („... tenduntque manus ripae ulterio-
ris amore”) — az idézett sor az *Aeneis* VI. énekének 322. sora: „ama part felé karjuk
epedve kitérték” (Lakatos István fordításában).
401. *Que me font . . . Votre gloire et votre industrie . . .* : Mit számít nekem a ti dicsősé-
gek, a ti iparotok, a ti szónokaitok gyülekezete?
402. *inverte aerium et fiet calaeus*: fordítsd meg a köpönyeged és csizma lesz belőle.
405. *Így tőn Szász Károly: Az ember tragédiája.* Drámai költemény. Írta Madách Imre. SzF,
1862. I., nyolc folytatásban közölt bírálatában. Szász Károly cikkének vonatkozó idé-
zetei: „a költemény concepciója nemcsak szerencsés, de valóban nagyszerű, mennyi-
ben az emberi szellem legmélyebb megoldású kérdései körül forog, s valódi tragicum
erejével bír.” (febr. 27-i, 17. sz. 260.) — „Az Ember tragédiájának concepcióját a
Faustnál tartalmasabbnak s ennyivel nagyszerűbbnek is tartjuk.” (325), de „Az
ember tragédiájának kivitele egyáltalában sokkal hátra marad Fausté mögött.” (340)

12. A legújabb magyar lyra. 1863

- M: Ország, 1863. február 1., 4., 13., 14., 19., 20., 21., márc. 24., ápr. 9., 10., 12.; teljes név-
aláírással. Másodsor: PP.
- K: ET, 4. köt. 115–139. levél, eredeti autográf, nyomdát megjárt kézirat, amelyben
Greguss Ágost, az Ország szerkesztője tett bejegyzéseket, adott utasításokat a szedő-
nek. Az eredetileg nagy negyedrétre írt leveleket a nyomdában szétválták a szedésre,
azokat később Erdélyi Pál állította helyre. Ebben az esetben nem a nyomdai eljárást
követjük, hanem Erdélyi kéziratát, ill. az Erdélyi-féle aláhúzásokat hagytuk meg a
Greguss-féle ritkítások helyett, pl. kötetcímeknél, évszámoknál.

Az ET, 4. kötetének következő, 140–141. levelén Erdélyi folytatni akarta a
bírálatot, mégpedig Szász Károly köteteivel, de végül nem folytatta. Ebben talán
szerepe lehetett annak is, hogy Zalár bírálóját, akivel Zalár Józseffel foglalkozó rész-
ben polemizált, mégpedig meglehetősen élesen, nem akarta bírálni, attól félve, hogy
ezt már Szász is elfogultságnak, személyeskedésnek venné. Sokkal valószínűbb azon-
ban az, hogy Erdélyi tovább is folytatni kívánta a „legújabb” magyar líra szemléljét,
de betegsége akadályozta, amely 1863 október végén ágyának döntötte. Arra viszont
nincs magyarórázatunk, hogy a Szász Károlyról szóló részt miért nem folytatta tovább,
ill. miért nem egészítette ki, mint azt pl. a nőírókról, ill. Zajzonival foglalkozó jegye-
zeivel tette. Ez utóbbiakat ui. 1867-ben közölte, míg a Szász Károlyról ugyanakkor
készült jegyzetek kidolgozása elmaradt. A Szásszal foglalkozó részt a *Függelékben*
közöljük.

Az Ország február 4-i közleményének a végén a következő kiigazítás áll:
„Legutóbbi számunk tárcájába egy értelemzavaró sajtóhiba csúszott, mely Kölcsey
felhozott élces mondatát egészen elrontja. Azon drámáról, melynek szerzője magát
tizenhét évesnek vallotta, Kölcsey azt mondta, még azt is elhiszi, hogy tizenkét éves.”

407. *a nem kevésbé fogékony Szemerét: Szemere Pált.*
407. *Petőfiben a felhők madarát fölismérteté: Szemere Pál Dalverseny és magyarórázat* című
esztétikai kézírataiban méltánylással szólt Petőfiről és fiatal kortársairól. (Szemere
Pálhoz c. versre utal „a felhők madara”.)
409. *ex professo*: hivatalból.
410. *a nem rég elhunytakat*: Garay János 1853-ban, Vörösmarty 1855-ben, Sárosi Gyula és
Vachott Sándor pedig 1861-ben hunyt el.

410. *Petőfinek . . . nemrég . . . egy hetilap homlokára oda rajzolák:* Az utalást nem tudtam megfejteni.
410. *Dii laboribus omnium vendunt:* Az istenek mindent fáradságért adnak (latin).
411. „*fata viam invenient*”: A végzet utat tör magának (latin).
412. *Aliusque et idem:* más és mégis ugyanaz — gyakoribb formában: aliud et idem.
412. „szétfolytam, mint a víz, sicut aqua diffusus sum.": 58. zsoltár 8. vers, a pontos idézet: „Elovadnak, mint a víz széjjel folynak egymástól.”
414. *A savoyai népnek van egy kegyeleltre mutató szép szokása:* erről részletesen l.: Erdélyi János: ULN, 255.
414. *Küthen* (Barina Vendel). Költemények. Kolozsvár, 1859. Malatin és Holmayer. „Jáskunság lelkes fiai- és leányainak tisztelete jeléül a szerző” ajánlással.
415. *(anya és fiú) szerelmének határa: Anyámnak.* Küthen versciklusa hat vers, 5—9. Erdélyi az első két versre utal.
415. *Álom és való:* Küthen, i. m. 25—27.
415. *A Betegek gyógyítója:* Küthen, i. m. 104.
415. *Második anya:* Küthen, i. m. 102—3.
416. *A sugáros égbolt s a virágos róna: az Álom és valóból.* Küthen, i. m. 25—7.
416. *A sugarak . . . rohantak . . . : az Álom és valóból.* Küthen, i. m. 25—7.
416. *fölöttem az égbolt . . . : az Őszel c. versből* idézi; Küthen, i. m. 43—5.
416. *a nap néz a madárkirályra:* szabad idézet a *Tájkép* c. versből; Küthen, i. m. 89—91.
416. *Úgy zeng neved ajkamon:* szabad idézet a *Rád gondolok* c. versből. I. m. 56—58.
416. *Zokog, nyög a fővárosban a nyugtalanság:* szabad idézet a *Dunakeszi emlék* c. versből. Küthen, i. m. 70-72.
416. *A madárkirály száll:* szabad idézet a *Tájkép* c. versből. Küthen, i. m. 89—91.
416. *Visszavágy mint csillag a boldog égre . . . : „mennyégre”,* a *Szöllősyhoz* c. versből. Küthen, i. m. 94—96.
416. *a puszta oly szép . . . : szabad idézet az Alföldön c. versből.* Küthen, i. m. 87—88.
416. *körülem bércek, mint megannyi borostyános dalnok:* szabad idézet a *Tájkép* c. versből. Küthen, 89—91.
416. *a völgy patakja . . . : szabad idézet a Tájkép c. versből.* Küthen, i. m. 89—91.
417. „nyugodt”, mint a rónaságra . . . : szabad idézet a *Dunakeszi emlék* c. versből. Küthen, i. m. 70—72.
417. *s egyenest a fényes mennyországnak vágott: Álom és való.* Küthen, i. m. 25—27.
417. *Sír az isten . . . : a Fergeteg lesz* c. versből. Küthen, i. m. 45.
417. *Istenné nőit kebelemben lelkem: a Hazámban* c. versből. Küthen, i. m. 62—64.
418. *Dicső napok emléke régi fény: Visegrád alatt.* Küthen, i. m. 73—75.
418. *Vecsey Sándor . . . újabb költeményeket ada: Vecsey Sándor újabb költeményei.* Wodianer, Pest, 1860. A kötetet V[igyázó] S[ándornak] ajánlotta.
419. „*pedestris musa*”: gyalogos műzsa, horatiusi kifejezés. A „*pedestris*” a *De arte poetica* 95. sorából: „et tragicus plerumque dolet sermone pedestri”, magyarul: máskor meg tragikus hős is lent jár panaszával. (Muraközy Gyula fordítása.)
419. „*Csekélység az egész dolog*”: az *Egy irón, Londonból* c. Vecsey versből.
419. „*Nem akarok a magasban jámi . . .*”: ez a vers címe. Vecsey, i. m.
419. „*Magamnak is ritkán van . . .*”: *Falun* a vers címe. Vecsey, i. m.
420. *a horáci „sermoni propiora”:* Horatius-idézet Bede Anna fordításában: „. . . sohse hidd, hogy a köznap nyelvezetén írók, mint jómagam is, — csupa költő. (*Sat.* I. 4. 42.)
420. *Selyem sinór: A selyem sinór.* Vecsey, i. m. 129—148. I.
420. *Paff! Paff! Meg se gondolná az ember.* Vecsey, i. m. 159—173.
420. *Heraklitoszt és Demokritoszt:* az első. Vecsey, i. m. 229—233., a második 234—240. I.

420. *Pusztaszer*: Vecsey, i. m. 2—5. 1.
421. *Szabados János: A haza és szerelemről. Költemények*. Gyurián József, Pest, 1860. 144. 1.
421. „nem bújtanak másnak öltönyébe”: az idézet: „Még most foltos a ruhátok, ámde / Nem bújtatok másnak öltönyébe.”
Költeményeimhez, Szabados, i. m. 144. 1. 35.
423. *simplex . . . et unum*: Horatius *De arte poetica*jának 23. sorából. „Denique sit quodvis simplex dumtaxat et unum.” Magyarul: Bármibe fogsz, legyen egyöntésű, teljes egészsé. Muraközy Gyula fordítása.
423. *Az utolsó Zrínyi, a Hunyadi ház diadala, Ifjú vágyak*: Szabados, i. m. 1—15., 82—86., 117—121.
423. *Emlékeim*: Szabados, i. m. 51. 1.
424. *Hulló csillagok*: Szabados, i. m. 57—69.; az idézet: 59.
424. *chevalier d'industrie*: iparlovag.
424. *Anathema esto*: legyen kiátkozva, kiközösítve.
424. *Hegedűsné emlékére*: Szabados, i. m. 24—26.
425. *a horáci „os magna sonaturum”*: A teljes szöveg: „Ingenium cui sit, cui mens divinius atque os magna sonaturum, des nominis huius honorem.” (Magyarul: Ám akiben szellem van s isteni láng, kinek ajkán nagy dolgok zengnek, neki add e nevet jutalomként. (Bede Anna fordítása.) (Sermonum liber prior, IV. Horatius. 43—44.)
425. *Hegyen*: Szabados, i. m. 24—26.
425. *Áldomás*: Szabados, i. m. 43—45.
425. *Hogyan tanulja a cigány . . . : Hogy tanulja a cigány a magyar zenét?* Szabados, i. m. 26—30.
425. *A jó öregember*: Szabados, i. m. 31—33.
425. *A kásakáplár: A kása káplár*. Szabados, i. m. 105—114.
425. *Bulcsu Károly: Költeményei 1850—1860*. (Kecskeméten. Nyomatott Szilády Károlynál) című kötetből valók az idézetek; mi is erre utalunk. (Bulcsú Károly a kötetet gr. széki Teleki Sándornénak ajánlotta.)
426. *A költészet korait: Költészet korai*. Bulcsú, i. m. 53—66. 1.
427. *Sion leánya . . . Dávid lantja*: az említett versben szerepel.
427. *Byronból Zsidó énekek, Zsidó énekek* (Lord Byron után), Bulcsú, i. m. 82—85. 1.
427. *El, el az olajfák honába!*: az első két sor után következnek: „Mire a nap megáll bámulva, / S dönt Jerikónál falakat. / Sírva énekel”, stb. *A költészet koraiból* az idézet. Bulcsú, i. m. 57. 1.
428. „leány dala”: „ . . . a béke galambjának két szárnya”: Csák dalleánya c. versből. Bulcsú, i. m. 11—19. 1.
428. *A királyfi „homlokán . . . a vén tapasztalás”*: szabad idézet *A boldog* című versből. Bulcsú, i. m. 23—30. 1.
428. *a végtelenség öröklő kódének*: szabad idézet *A költészet koraiból*. Bulcsú, i. m. 53—66. 1.
428. „búzakalász a szemöldje”: a Csárdás c. versből. Bulcsú, i. m. 67—68. 1.
428. „Piros öröm”: a *Két multságban* című versből. Bulcsú, i. m. 79—81. 1.
429. *Igen fest!* . . . „Kit éleszt botor természeti hit”: a *Keme Tuba* (Költői beszély négy énekben) c. versből. Bulcsú, i. m. 86—117. 1.
429. „Az ős idők véres szentségei”: a *Katona József sírján* c. versből. Bulcsú, i. m. 118—122.
429. „Tejszín fogát vérig vágja . . . , sugárt nyerne egy kiholt földteke: a *Britt bújdosók* (Költői beszély) c. versből. Bulcsú, i. m. 123—140.

429. „A halál . . . szeméből éjfél ásit: Emlékszózat egy orvos ravatalánál. Bulcsú, i. m. 140—145.
429. László király minden szava „mennyei haszon” . . . az alvó tenger habjain befult.” a *Hadúr dalnoka, Emlékszózat Vörösmarty megdicsőülésére 1855.* című versből. Bulcsú, i. m. 146—158.
429. „*Időlen út*”: a *Viadár (Magyar tündérrege)* című versből. Bulcsú, i. m. 183—220.
429. *Idétlen dicsőség: A legelső színész* c. versből. Bulcsú, i. m. 270—278. 1.
429. *Idétlen hit: A vértanú küzdelme (Legenda, 1852.)* c. versből. Bulcsú, i. m. 249. 1.
429. „*Sikoltás villámlik*”: a *Kéjálom* c. versből. Bulcsú, i. m. 239—246.
429. „*Az emlé küszöbén*”: az *Alpári gyásztor* c. versből. Bulcsú, i. m. 239—244. 1.
429. „*Imába jár az átok . . .*”: szabad idézet a *Salamon bűnjegye* c. versből. Bulcsú, i. m. 247—253. 1.
429. „*A Duna idegen hazából . . .*”: a *Duna és Tisza* c. versből. Bulcsú, i. m. 260—262.
429. *báránnyvért . . . oroszlánvért*: a bor különböző hatásainak okait kutató mondák lényege: Noé szőlőt ültet és meglocsolja négyféle állat vérével: ezeknek az állatoknak a tulajdonságai ütköznek ki a részeg embereken. Az ún. eredetmondát részletesen feldolgozta Nagy Ilona *A szőlő ültetésének mondája* c. tanulmányában (*Népi kultúra — népi társadalom*, VIII. k. Szerk. Kósa László. Akadémiai Kiadó, 1975. Bp. 281—299. 1.) Bulcsú verse csak három állat vérére emlékeztet: e szerint Noé a bárány, az oroszlán és a disznó vérével locsolta meg a szőlővesszőt, amikor elültette.
430. *Dávid lantja megverte a vihart*: szabad idézet *A költészet korai* c. versből. Bulcsú, i. m. 53—66.
430. „*Az ének örvényzik föl az égnek, . . . ki fogyatkozást kapott*”: szabad idézetek a *Keme Tuba* c. versből. Bulcsú, i. m. 86—117.
430. *a Hajnali szél kezdetű dal*: a vers címe is ez. Bulcsú, i. m. 52.
431. *a „komoly szép”*: a *Komoly szép* című versről van szó. Bulcsú, i. m. 315—327.
431. *Vida József versei olvasásánál: Nemzeti koszorú. Költemények.* (16-r.) Ráth Mór, Pest, 1860. 227.
431. *a francia malignité*: rosszindulat, rossz májúság.
432. *nem tudom melyik ítézünknek*: csillaggal a kép alján: „Gyulai Pál a Budapesti Hírlapban, majd a Szépirodalmi Figyelőben 1860. Szász K. ellen.” A Budapesti Hírlapban a Szépirodalmi Figyelő cikksorozatban (1855) foglalkozott Gyulai a mai költőkkel, általában az „új” irodalommal. (1. a Lisznai Kálmánról írott jegyzeteket). Gyulai cikkeire Szász Károly reflektált Zalár József *Borúra derű. Költemények* című kötetéről írott kritikájában (SzF, 1860—1861. 9. sz., 10. sz. január 9. és 9., 133—35., ill. 148—50.) Szász Erdélyit és Gyulait „Zalár elfogult és igazságtalan kritikusaiknak” nevezte. Erdélyi Zalárral *A legújabb magyar lyra* (1859) című tanulmányában foglalkozott. Ő írta Zalárról, mint azt később Szász Károly nehezményezte is, hogy Z-nak „nem lehetnek gondolatai csak ötletei”. Gyulainál pedig elsősorban azt vette rossz néven Szász, maga is „új” költő, hogy Gyulai az 1849 után fellépő költőket Petőfi-epigonoknak tartotta. Zalár verseit pedig az „örült költészetbe” sorolta, azaz azon versek közé, amelyek Petőfi *Az örült* c. verse hatására keletkeztek. Szász Károly írását Gyulai nem hagyta szó nélkül és ugyancsak a SzF-ben *Néhány szó a kritikáról* címmel válaszolt Szásznak (SzF, 1861. február 27., március 6., 17., 18. sz.). Erre Szász Károly *Még néhány szó a kritikáról* címmel reflektált Gyulai cikkére (SzF, 1861. március 27., április 3., 21. és 22. sz.). Gyulai hosszabb viszontválasza *Megint a kritikáról* címmel ugyancsak Arany lapjában május 23-án, június 27-én és július 4-én (29., 34., 35. sz.) jelent meg. Ezzel zárult a polémia, amelyben Erdélyi ez alkalommal nem szólalt meg.

432. *Goethe halász a hableány előtt: A halász című balladáról van szó.*
433. *Horác . . . Servus pecus: „az utánczók szolgálai nyája” (Epistol. I. 19., 19.)*
433. *Horác eme mondatával köszöntött Kazinczyra: quod spiro et placeo, si placeo, tuum est: „költök, s tetszem (igen tán) — a Te érdemed”. Melpomené musáéhoz. Ódák, IV. 3. Bede Anna fordítása.*
433. *stationer: álló.*
433. *quasi inspiratio útján locus communisokat, parallel helyeket: mintegy isteni sugallat útján közhelyeket, párhuzamos helyeket szül.*
434. *florilegiumból: antológia, szólásgyűjtemény.*
434. *mint Fáy András kis patakját: feltehetően a Vág és Duna c. allegóriáról van itt szó (Fáy András szépirodalmi összes munkái nyolcz kötetben. Pesten, 1843. Geibel Károlynál, I. kötet. 65. l.).*
434. *(Leibeigenschaft): jobbágság (német); Erdélyi szójátékával az oroszországi jobbágyviszonyokra céloz.*
435. *Szerelem nélkül: Vida, i. m. 5. l.*
435. *Ijjúság: Vida, i. m. 21. l.*
435. *Élet: Vida, i. m. 56. l.*
435. *Halál: Vida, i. m. 118. l.*
435. *Költő és kritikus: Vida, i. m. 156. l.*
435. *Öregség: Vida, i. m. 213. l.*
435. *„Mi a halál? Egy vén kaszás ember;: Vida, i. m. 118. l.*
435. *mint Tartuffe-ben Dorine: Je me parle à moi même: „Beszélgetek magamban.” II. felv. II. jelenet, Vas István fordítása.*
436. *Lakomára híttak egykor: a Lakomára híttak egykor . . . című vers. Vida, i. m. 152. l.*
436. *A pokolnak sem volna lángja;: a Nézd, nézd . . . című versből. Vida, i. m. 9—10. l.*
437. *Kuthen „Drága, mint szenteknek az Isten”: „Drága mint anyának / Csecsemője, s mint a / Szenteknek az isten.” Anyátlan c. versből. Kuthen, i. m. 23—25. l.*
437. *Vida „a pici pacsirta”: A pici pacsirta. Vida, i. m. 96. l.*
437. *„Szerelem könyve a te arcod . . .”: Egy kis angyalhoz című vers. Vida, i. m. 157—158. l.*
437. *Villámszekercével az isten . . .”: Fertő vidéke c. vers. Vida, i. m. 157—158. l.*
437. *„Magyar leány vagy te . . .”: Ülj le ide mellém . . . című vers. Vida, i. m. 218—219. l.*
437. *„az úristen írta széles (!!) jó kedvében . . .”: Ha majd megnősülök című vers. Vida, i. m. 216—217. l.*
437. *Ormódi Bertalan . . . a Magyar romancero egyik versében: Ormódi Bertalan: Magyar romanzero, Pest, 1859. Herz Jánosnál, 218. l.*
437. *Pogány istenek: Ormódi, i. m. 36—37. l.*
438. *Vida . . . Fertő vidéke felett: Vida, i. m. 175—177. l., a kiragadott rész: 177. l.*
438. *„crassa Minerva”: az idézet Horatiustól: — nec meus hic sermo est, sed quae praecepit Ofellus rusticus, abnormis sapiens crassaque Minerva—, (Sat. II. II. 2—3. sor) . . . ezt nem is én mondom, de tanítja Ofellus, józan eszű pór bölcs, kit nem köt semmi irányzat. (Urbán Eszter fordítása.) átvitt értelemben szólásként: józan paraszti ésszel.*
438. *Bulcsú így ír: „tetszhalott . . .”: az Iffjú költőkhöz című versből. Bulcsú Károly Költeményei, 1858—1860. Kecskeméten nyomatott Szilády Károlynál, 1—10. l.*
438. *Kárpáti kürt: Költemények Thaly Kálmántól. Pest, 1860. Nyomatott Boldini Robertnél. 241. l. (Előbb i-vel írta általában a szerző nevét, később csak y-nal, erre a kettősségre utal Erdélyi. — Székely kürt. Erdélyi regék, mondák, balladák és dalok Thaly (!) Kál-*

- mántól. Pest, 1861. Nyomatott Gyurián Józsefnél, 180. Erdélyi a *Székely kürt* előszavából idéz: „Tájékoztásul”. *Magyarhon ébredése*. Erdeti költemények. Írta Ormódi Bertalan. Pest, 1860. Nyomatott Wodianernél, 167. A címadó vers: i. m. 167–8. és Ormódi Bertalan: *Magyar romancero*. Pest, 1859. Nyomatott Herz Jánosnál, 218.
439. „*trovador, que vaga errante*”: a bolygó trubadur.
439. „*Az alakok még csonkán állnak*”: *Kazay Lajos emlékezete, Kárpáti kürt*, 198–201., az idézet Thaly, i. m. 200. l.
440. *A szerelem balladájában: Kárpáti kürt*, 153–8.
440. *Háborog a Balaton: Kárpáti kürt*, 58–60.
440. *Mi fáj a holtaknak?: Kárpáti kürt*, 192–194.
441. *Szász Károly, a Borúra derű érdemes bírálója*: I. jegyzetünket a 432. oldalon.
442. „*erubuit, salva res est*”: elpirult és semmi baj!
442. *vágja ellenben a bírálók fejéhez az igaztalanság . . . vádját*: I. *Borúra derű* kritikáját, ill. a Gyulai Pálnak írt válaszokat. „a bírálók”: Erdélyi és Gyulai.
442. *George Dandin, tu l'as voulu!*: a korban így mondták magyarul: „Úgy kell neked, Dandin György!” (I. SzL, 1853. 615.)
443. *Zalár egykori bíráló Gyulai és én voltunk. Gyulai megfelelt magáért: Gyulai Néhány szó a kritikáról*, SzF, 1861., I. 432. oldalhoz készült jegyzetet Erdélyi *A legújabb magyar lyrában* írt Zalárról, I. kötetünk 361. oldalát.
443. *Szász K. emphaticus beszédje*: nyomatékos, hangsúlyos, emelkedett.
443. *ő encomiasta lett*: azaz valakit dicsőítő, dicsérő költő, szónok.
444. *kápránd*: lázálom; káprázat, ábránd is.
444. *transfigurációk*: átalakulások, színeváltozások.
444. *Musset: Románc*. Zalár, i. m. 45–46.
444. *Béranger: A tört hegedű*. Zalár, i. m. 56–59.
444. *Hugo Viktor: A nagyanya*. Zalár, i. m. 72–74.
444. *Tastu Amable: Éjszak*. Zalár, i. m. 81–82.
444. *Fougas (Lamartine): A fecske és a száműzött*. Zalár, i. m. 95–96.
444. *Bérat Frigyes: Béranger Lisetteje*. Zalár, i. m. 109–111.
444. *Samil hazája*. Zalár, i. m. 6–9.
444. *Gyűlölet*: Zalár, i. m. 40–42.
444. *Emléklap*. Zalár, i. m. 47–49.
444. „*zűr és zavar, értetlen és rohadt elemek*”: *A legújabb magyar lyra*, I.
444. „*ellenkezőleg, alig találunk . . .*”: az idézet: SzF, 1860–61. 148. l.
445. *Peleskei Nótárius: A Gvadányi*, ill. a Gaal József-féle figuráról van szó.
445. *religio possidet*: a vallás birtokol.
445. *Est Deus in nobis*: a közmondás teljes formája: *es deus in nobis agitante candescimus illo*. Magyarul: Van bennünk egy istenség, az ő ösztönzésére hevülünk.
446. „*Te oh földi üdvöm égi lelke*”: az idézet helyesen: „De te, oh földi üdvöm égi lelke, Zalár Szent halottam c. verséből. I. m. 3–5.
446. „*kit úgy szeretted . . .*”: az idézet helyesen: „S kit úgy szeretted, mint az istent”, az *Emléklap* című versből. Zalár, i. m. 47–49.
446. „*Angyal, szent, isten voltam én*”: *A gyász vége* c. versből. Zalár, i. m. 68–71.
446. „*Hunyadi László*”: helyesen: *Hunyady László*. Zalár, i. m. 117–119.
446. *Imre királyfi*: Zalár, i. m. 133–135.
446. *Bánk bán*: Zalár, i. m. 143–146.
446. *Torda Péter és Zizim: Torda Péter*. Zalár, i. m. 122–125., *Zizim*: Zalár, i. m. 136–142.
446. „*Virág és madár*”: Zalár, i. m. 108.
446. „*A róna*”: Zalár, i. m. 116.

446. „Özvegyasszony”: Zalár, i. m. 55—56.
 446. „A gyászoló nő, A gyász vége”: Zalár, i. m. 55—56., ill. 63—63.
 446. „A víg menyasszony”: Zalár, i. m. 38—39.
 446. „A menyecske”: a vers címe Egy éj. Zalár, i. m. 43—44., ebben van szó a „menyecskéről”.
 446. „A gyásznéek”: Zalár, i. m. 157—159.

13. Pályák és pálmák

- M: BSz, 1867. Új f. VII. köt. 38—67. l., másodszor: PP. A szöveget a BSz alapján közöljük.
- K: Nem maradt fenn.
447. *Summi sunt, homines tamen*: Óriások, mégis emberek vagyunk.
 448. *confessio*: hitbéli felekezeti; ti. esztétikai vagy etikai értelemben.
 448. a régi népköltészet ereklyéinek: itt elsősorban Thomas Percy (1728—1811) régi angol és skót balladáinak gyűjteményéről van szó: *Reliques of Ancient English Poetry*, 1765.
 449. *Keresztes Bálint románca*: Kazinczy Ferenc verse: *Keresztes Bálint, kedveséhez Tornai Margiához a szent földről* (1789)
 450. a római-magyar költészet thulei királya: Vergilius *Georgica* I: 30. sorában van szó az „Ultima Thulé”-ről, amelyről akkor úgy gondolták, hogy Angliától hat napi tengeri úttal megközelíthető nagy szigetország, értsd: a világ vége. A „thulei király” Goethe románcában: „Es war ein König in Thule”: Thulének volt egy királya, A síríg hű barát. (*Faust*. Sárközy György fordítása. Új Magyar Könyvkiadó. Bp. 1956. 106. l.)
 451. *ne nos diabolus otiosos reperiat*: ne találjon minket tétlenül az ördög.
 451. *otiumi tünemény*: otium — nyugalom, kényelem, itt: pihentető, kedvöltő.
 452. *Gyulai cáfolatot írni*: SzF, II. évf. II. 195. l.
 452. *Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc előbeszédének* (Gaal György meséi harmadik kötetéhez) *egy állítására*: Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* című tanulmányának (Szépirodalmi Figyelő, 1862. július 24. és augusztus 21. között (12—16. sz.) második részében foglalkozott részletesebben a Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által sajtó alá rendezett Gaal György mesékkal, ill. az említettek előszavával, amely a népköltészet és a műköltészet kapcsolatát, ill. a népmesék kiadásának elvi kérdéseit fejtegette.
 452. *az egyik Salamon, a másik Markalf*: A *Salamon és Markalf*, a közízléshez igazodó egykor igen elterjedt széphistória két hőse.
 452. *Harminc éve annak, hogy én a népköltészet ereklyék gyűjtésére, tüzetes velők bánásra magamat elhatározván*: Erdélyi 1837 november 13-án írta Kazinczy Gábornak: „Készen lesz úgy hiszem, egy prosai művem, *Népköltészet* című . . . ” A levelet Csorba Zoltán közölte: ItK, 1967. 658. l. Még részletesebben l.: EJ Lev I. ide vonatkozó jegyzeteit. A cikket Kazinczy egy évvel később sem kapta meg; 1838. október 16-i levelében érdeklődik utána: „Mit csinál a *Népköltészet*, mit egy év előtt ígértél?” (EJ Lev I. 48—50. l.; az idézet: 50. l.)
 453. *a népköltészet ürügye alatti sok kapkodás, visszaélés a múlt tizedből*: a „kelmeiség” névvel illetett — Erdélyi é a kifejezés — költészetről van szó, l. erről részletesen *A legújabb magyar lyra, 1859.* című tanulmányt, jegyzeteit, valamint az 1853-as Erdélyi-tanulmányt: *Népköltészet körül*, ill. később: *Népköltészet és kelmeiség* címmel.

453. *mit Gyulai . . . váltig bebizonyított*: I. a korábban már idézett tanulmányt, valamint *A legújabb magyar lyra, 1859.* című tanulmányt és jegyzeteit.
453. *a nemzeti autochton szellem*: a nemzeti ősi, őshonosi szellem.
454. *a latin Cesinge olaszországi műveltsége*: Janus Pannonius családi neve szerepel így, bizonytalan volt még ez időben, később „Csezmiczei János” néven is szerepelt, még Erdélyinél is.
454. *Barcsai már egész néptribun . . . Oldják már királyok szegények béklyóját*: Barcsay Ábrahám *A német-római birodalom c. verséből* (Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Pozsonyban, 1789 . . . közrebocsátotta Révai Miklós, 32. 1.)
454. *tudunk néhány nemzeti dallamról, melyek szerint hangoztatá istentiszteleti énekeit*: I. erről részletesen: Erdélyi János *Magyar népdallamok és ref. szent énekek* című tanulmányát. Eredetileg SF, 1964., másodsor: EJ Nyelvészeti és népköltészeti írásai (Fontes sorozat), ill. a tanulmány jegyzeteit.
454. *Tofaeus prédikációi a költészetben*: Tofaeus (Dobos) Mihály (1624–1684) erdélyi püspök műveiről van szó.
454. *Móricz Lőrinc*: Balassi Bálint barátjának és egyik szomszédjának „Mennyei felségnek ura és Istene . . .” kezdetű, 1583-as istenes énekéről van szó. EJ NyNI
455. *Egyébiránt Toldy szerint is: A magyar nemzeti irodalom története*, Pest, 1854.
455. *Roland mese*: a *Chanson de Roland*.
455. *Erdősi*: Erdősi Sylvester János, erasmista Újszövetség fordítónk a XVI. századból.
455. *Fuss tőlem, verseid mert nekem éles tőr*: A Zrínyi-idézet a költő *Fantasia poetica* című verséből való.
455. *Beniczky Péter . . . Magyar Rythmusokban*: Magyar Rithmusok / Mellyeket írt Nemzetes / Beniczky Péter / Szentelt Vitéz . . . Első Rése szép Isteni ditséreteket és Paenitentia tartásra indító Énekeket foglal magában, Második, Közönséges Magyar példabeszédeket szép oktatással. Posonyban, 1806. — E második részre vonatkozik E. utalása.
456. *Orczy: Orczy Lőrinc . . . „a szegény paraszt néphez beszédet” versel . . . : A szegény parasztnéphez beszéd* (1756).
456. *„kenyeres pajtásának, pipás, kártyás társának”*: *Generális Belezsnainak* című versében.
457. *ubi deficit sapientia, sufficit amor*: amit a bölcsesség nem tud megtenni, elvégzi a szeretet.
457. *Hiador elsőbbségéről . . . Petőfi, ellenére, hadd versengett legyen Zerffy Gusztáv*: Hiador néven írt Jámbor Pál, a Honderű köre, elsősorban is Zerffy, a lap szerkesztőségéje mint „a hon első dalnokát” próbálta népszerűsíteni Petőfivel, „a csárdák fiával” szemben. A Honderű 1847. február 9-i számában (108. 1.) Hiador *Hattyúhangok I–III.* címmel megjelent kötetéről szólva csillag alatti jegyzetben írja a „Szerk.” a következőket: „Múlt számunkban már figyelmeztettük olvasóinkat e jeles költeményre. Hiador munkái a divatos Petőfi fölött — csekély véleményünk szerint — annyival fönnebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját honna keskeny szellemkörén túl mit sem ismer . . .” Erre válaszul írja a PH, 1847. április 22-i száma (260. 1.) „Madame Honderű . . . összehasonlítja . . . Petőfit valami Hiadorral . . .” A két költő közötti párhuzammal részletesen foglalkozik a Bpesti Híradó május 14-i száma (325. 1.), amelyben Hiador egyik művét méltatja Zerffy. A Honderű 1847. június 1-jei, ill. június 8-i száma (425–27., 445–47. 1.) „Hiador” címmel közli a Bpesti Híradóban korábban megjelent bírálatot. Elsősorban ezekre a kritikákra vonatkozik az utalás.
458. *Vörösmarty Eger-költeményéből*: . . . ”Hiadornak nincs neve többé”: a II. énekből, ahol Hiador-Omár halála előtt még Idával való találkozását és halálát írja le a költő.

458. „Jeder komme wie er ist, Das ist wohl das Beste”: Úgy jöjjön mindenki, mint amilyen, az lesz a legjobb.
458. „Wir haben's, fürcht'ich nun, Zu genau genommen.“: Nos, attól félek, túl komolyan vettük.
458. *Goethe auspiciuma*: pártolása alatt.
458. *Fogy az élet*: Kazinczy Bor mellett című verse kezdődik így: „Fogy az élet, s nemso-kára / Szép korom majd elrepül.”
458. *Égtem érted*: Kazinczy Minnyhez című verse kezdődik így: „Égtem érted s te szeret-tél, / még én égek, nem te már.”
460. *Mundt*: Erdélyi Theodor Mundt *Allgemeine Literaturgeschichte* (Berlin, 1842) c. köte-téből idéz.
461. *Jól mondá . . . Kölcsey*: az idézett rész a *Nemzeti hagyományokból*.
461. *mélyen enyésző fénnel járt egyedül*: Vörösmarty Zalán futásából a 3–4. sorból.
462. *Fáy András apológiát írt Csokonai mellett a Muzáronban*: Fáy András a *Házi-rosta* című rovatban írt Csokonairól, (*Élet és Literatura*, 1829. 81–86.) teljes névvel.
462. *Csokonai, kivel kegyetlenül bánt el Kölcsey*: *Csokonai munkáinak kritikai megítélté-sek* c. megrovó bírálata: TGY, 1817. III. köt.
462. *praerogativáira*: előjeleire, jelenségeire.
463. *rejice, reperit*: a „rejicio” visszavet, kerget stb. igéből, ill. a „reperio” tapasztal, megta-lál, szerez igéből.
463. *elízio*: hangzó kivetés.
463. „*Ter sunt conati, Imponere Pelio Ossam*”: *Georgica*. I. 281–2. („Háromszor kezdtek hozzá, hogy Pelion ormán rakja kezük föl az Ossát . . . ”)
464. *Pindarra mond Horác*: . . . „*numerus fertur lege solutus*”: Pindaroszról, az ógörög ünnepi dicsőítő vers mesteréről mondja Horatius: szabálytól mentes mérték szerint halad. A verselésről, azaz a versmértékről van szó.
465. *a pantheizmustól a monotheizmusig*: a többistenhittől az egyistenhitig.
465. *lingua characteristica universalis*: világnyelv; jelekből, ideogrammákból álló nyelv, amelyet Leibniz elképzelése szerint mindenki olvashatna.
466. *trivialis*: köznapi, közönséges (latin).
466. *egy századnegyedéről írván a magyar szépirodalomnak*: a PN 1855-ös évfolyamában, I. 8. sz. cikkünket.
466. *az öreg Homémál*: hunyorít Kronion, és rá megrendül a nagy Olympos:
„Szólt Kronion és bölintott rá barna szemölddel:
. . . s megrendült a nagy Olümposz.” (*Iliász*, I. ének, 530–32. sor. Fordította:
Devecseri Gábor.)
466. *de hogy idővel Horác is elővette*: az utalás Horatius következő szövegére vonatkozik:
„Regum timendorum in proprios greges,
reges in ipsos imperium est Iovis,
clari Giganteo triumpho,
cuncta supercilio moventis.” (*Carm.* III. I. 5–8.)
- Magyarul:
„Népét vezérli csak valahány király;
minden királynak szent ura Jupiter,
az óriásokat leverte,
mást sem emelve, csupán szemöldjét.” (Muraközy Gyula)
- Berzsenyiné:
„ . . . a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot, . . . ” (*Fohászkodás*)

466. *supercilium*: szemöldök (latin).
467. *a francia rejtelmek és titkok*: utalás Eugène Sue *Mystères de Paris* c. könyve nyomán támadt divatra, melynek legismertebb darabja Nagy Ignác *Magyar titkok* és Kuthy Lajos *Hazai rejtelmekje* volt.
468. *Vörösmarty* . . . „Isten a megmondhatója” . . . ugyanazon dalban „A sóhajítás tartja bennem még az életet . . .”: *A kis leány baja* című versben.
469. *Scribe egy vígjátékát*: Eugène Scribe-nek, a kor divatos írójának *La Cameraderie* című darabjáról van szó, amelyet Erdélyi fordított 1839-ben, és amely *Pártfogolás* címmel jelent meg Nagy Ignác *Színműtárában* Budán, 1840-ben.
469. „amit én nem dicstelenül kezdék, folytasd te”: Petőfi *Arany Jánoshoz* című verséből: „Mit én nem egészen dicstelenül kezdék / Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!”
470. *Zajzoni*: Zajzoni Rab István, a költő l. 15. sz. cikkünket és a jegyzeteket.
470. *Tafelrundejáról*: a már korábban említett Artur (Arthus) király kerek asztalára vonatkozik az utalás, amelyet a király tizenkét legjobb lovagja ült körül.
471. *Az északi ballada-költészet tanulmánya*: Erdélyi 1842-től, alaposabban 1852-től kezdve foglalkozott az északi népek balladaköltészetével. Számos balladafordítása jelent meg a Szépirodalmi Lapokban, ill. Arany Koszorújában. Részletesebben erről: T. Erdélyi Iona: *E. J. és az észak-európai balladaköltészet*. In: *Kríza János és a kortársi eszméáramlatok*. Szerk.: Ortutay Gyula és Kríza Ildikó. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 165–194.

14. Flóra, Atala, Malvina, Wohl Janka

- M: Magyarország, 1867. 2. sz. február 24. Tárca, teljes névaláírással.
- K: Nem maradt fenn. Kiadásunk alapjának a megjelent szöveget tekintjük. Az ET őrzi a lapkivágást, amelyen a cikk megjelent. Feltehetően E. kezével egy javítás vagy inkább magyarázat található a 4. bekezdés végén; „ami megint női gyöngédséget, negativitást fest.” után a „negativitás” mellett „passzivitást” ceruzával.
472. „én tudós, én lírator nem vagyok”: a *Himfy szerelmei* Előszavában.
472. *in ecclesia mulier taceat*: Pál apostolnak Timóteushoz írt I. levele, II. 12. A teljes szöveg: „Mert az asszonynak nem engedem, hogy tanítson, sem hogy a férfiún birodalmat végyen, hanem, hogy legyen csendességben.”
472. Goethe:
 „Wenn Sie urtheilen und meinen,
 Da will's oft wunderbarlich erscheinen.”
- Ha Ön ítéletet mond és véleményt nyilvánít,
 Gyakran akarja magát csodáltatni.
472. *Heine: Heiteres Wissen, holdes Können*: Derűs tudás, nyájas tehetség; szabadon fordítva: Derűs fej, kecses kéz.
473. *Wohl Janka*:
 „Amidőn megengedék az istenek, hogy a női ajkon is . . . :
 Mert mint megengedék az Istenek,
 Hogy a madárcák dalljanak,
 S megengedék, hogy női szív is zengjen,
 A női ajkon is dal-ima keljen:
 Akkor kipótolták éltünk hiányát,
 Megadták nekünk az Istenség szárnyát, . . . ”

- Az idézetet E. összevonta: *A dalhoz* c. versből (Wohl Janka *Költeményei*. Kiadja Jókai Mór, Pest, 1861. 471. l.
473. *Cordelia Shakespeare-nél*: „I can not heave my heart into my mouth” . . . : A Vörösmarty-féle *Lear király*-fordításban: „Boldogtalan én! ki számhoz nem bírom / Emelni szívemet.” (I. felv. 1. jelenet).
474. „Nem érez, aki érez szavakkal mondhatót”: „Nem érez, aki érez Szavakkal mondhatót.”
Idézet Vörösmarty *Idához* c. költeményéből.
474. *egy népies verselő* . . . „az én műzsám paraszt legény”: Szelestey László *Költemények* c. kötetéből.
474. „malozsát”: mazsolát.
474. *Malvina* . . . „nem ügyeltem arra, miként írok . . . : az idézet a *Könyvem ha olvasod* c. versből:
„Mert nem ügyeltem én
Arra, miként írok —
Csak — hogy mit írok én.”
(*Malvina* költeményei, Pesten, 1861. 186 l., az idézet: a 120. lapon).
474. *hevenyészdő*: improvizátor.
474. *Atala*: *Atala Költeményei*, Pest, 1861. 126. l. Kisfaludy Atala Szalay Károlyné.
475. *Malvina* . . . „hiában küzd és fárad az ember, ahol felette a sors határozott:
„Mert hiában küzd, és
Fárad az ember ott,
Ahol felette már
A sors határozott.” (*Árva leány haj*, i. m. 23. l.)
475. *Wohl Janka* „magányban fejlík a talentom”:
„Es bildet ein Talent sich in der Stille,
Sich ein Charakter in dem Strom der Welt.”
Csöndes magányban érik a tehetség,
világ sodrában alakul a jellem. (Szabó Ede fordítása.)
- Goethe: *Torquato Tasso* I. felv. II. jelenet. Az idézet helyesen Malvinától. *A magány* c. versből: „Csendes magányban | fejlík a | Talentom” — Kölcsey. (Így ír és mi mindannyian | Igazat adunk neki.” (i. m. 169. l.)
475. *Flóra* dalaiban: „Neked jó, ha elmégy, / Veled megyen minden”: *Ha elmégy* . . . *Flóra dalai*. Pest, 1860. 94. l. Emich Gusztáv, az idézet: 45. l.

15. Zajzoni

- M: Magyarország, 1867. március 17. 20. sz. Tárca rovatban teljes névaláírással. — Másodszor: PP.
- K: Nem maradt fenn.

Rab István születése helyéről, Zajzonról nevezte el magát költői néven. Erdélyi János akkor figyelt fel Zajzoni két kötetére (*Kordalok*, írta Zajzoni. Pest, 1860³, Pfeifer Ferdinánd, (ill. Börtöndalok. Írta Zajzoni. Pest, 1861. Engel és Mandello tulajdona), amikor 1863-ban közölt tanulmányát írta *A legújabb magyar lyráról*. Akkor nem folytatta a szemlézést, mert 1862-es őszi betegsége akadályozta. 1863 január 11-én azonban már folytatni kívánta, és ezért levélben kereste fel a székelyudvarhelyi református lelkészt, Baconi Ádámot, akitől Zajzonira vonatkozó adatokat kért. Miután Erdélyi János Levelezésének Regesztájában Baconi levelét kivonatossan

közöltük, most kiegészítjük a Zajzonira vonatkozó egyéb részletekkel: „Nagy tudományú tanár úr! Kiváló örömmre szolgált a n. t. tanár úrnak a Zajzoni (Rab) István életrajzára vonatkozó adatok gyűjtése iránti becses megbízása, nem csak azért, hogy én őt még az evangélikus szászok brassói tanodájában tanulásakor ismertem, s azután is vele néhányszor érintkezésbe voltam: hanem leginkább az költ bennem örömet, hogy n. t. tanár úrnak az *irodalom és az eddig kellőleg nem méltányolt érdem érdekében* szolgálatot tehetni alkalmam van.

Ennélfogva mihelyt mai napon becses levelét vettem: még e sorok írása előtt azonnal írtam két papnak az ún. Hétfaluba, hogy a n. t. tanár úr felhívásának eleget tegyenek. Ezek Rab Istvánról legtöbbet fognak tudni, és legkészebbek lesznek körülményes adatokat szolgáltatni az ő életéről. Egyike ezen ev. papoknak éppen sógorom, akinek házánál ismertem volt meg egykor én is Rab Istvánt, és akihez ő különös jó indulattal volt. A másik éppen a zajzoni ev. egyház papja, aki Rab Istvánnak születése helyén lakik, vele együtt tanult egy ideig, barátsági viszonyban volt, amellet vele mindkettő, s élete legutolsó eseményeiről is adatokat nyújthatnak. Én átértve a n. t. tanár úr célját: még körülményesebb kérdéseket tettem ezen két lelkészhez, mint a tanár úr hozzám. Ők mindketten rövid időn elfogják hozzám küldeni adataikat, és én azokat eredetileg — az ő saját kezű aláírásokkal hitelesítve — megküldendem azonnal a n. t. tanár úrnak.

Holnap írni fogok még egy harmadik egyénhez is, aki Pesten s Bécsben töltött idejéről és fogságba-eséséről Rab Istvánnak legtöbbet fog tudhatni ama két lelkésznel. — Az ettől nyerendő értesítést is mellékelni fogom. — Én magam Rab Istvánról keveset tudhatok, legfelyebb tán egy pár szóban közölhetném — amit nem is mulasztok el — az ő jellemzését, mennyiben az előttem kevészeri találkozásunk alkalmával feltűnt. Ő végső hazamenetelekor itt felkeresett engemet; de már akkor teste annyira el volt gyengülve, hogy én nem ismertem reá, és nálam ha pár szót szólott, azonnal önkénytelenül álom szállotta meg fényes nappal is. — Én szereztem neki a fuvart innen, hogy — amint ő előérzettel mondotta — ne kelljen idegen helyen örökre elszunnyadnia. —”

Eddig a levél Zajzonira vonatkozó része. Baconi újabb, augusztus 20-i levélben nem közölt többet Zajzoniról, csak a begyűjtött adatokat mellékelte. (EJ Lev, II. 582., 584.)

477. *Ilyés a Baal prófétáit Kison patakja mellett:* a „Kison” feltehetően sajtóhiba, u. i. az idézetet Erdélyi saját Bibliájából vette, ahol „Kérith” a patak neve; a többi idézet egyezik az 1857-es kiadással. Az említett rész: *Királyok I. könyve* XVII. és XVIII. rész.
477. *„Attila király napjára”:* *Börtöndalok*, 34—5.
477. *cabrera boszútény:* Az utalás Cabrera (Morella grófja) spanyol karlista tábornokra vonatkozik. L. Névmagyarázat.
478. *úgy nevezett „hétfalunak”:* A Brassó vidék német lakossága közé beékelte magyar falvak, összesen tíz csángó falu. „Az oda csempészett 10 magyar falu két főcsoportban helyezkedett el; e csoportok *Hétfalu* és *Háromfalu* összítő néven ismeretesek, az első csoportozat a Barczaság délkeleti, a második északnyugati szögletében helyezkedett el.” „A Hétfaluhoz a következő községek tartoznak: Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon és Pürkerecz.” (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1871. VI. kötet 40. l.) Rab Istvánról (u.itt 148. l.) Orbán Balázs mint a „Hétfalu korán elhalt költőjéről” emlékezik meg.
480. *barátja és tudóstóm (B. M.):* Bortsa Mihály bácsfalusi ev. pap, aki Baconi Ádámom keresztül juttatta el írását Erdélyihez. Ebből tudjuk meg, hogy Zajzonit 1860 február-

- jában „egy bizonyos nála talált irat miatt elfogták és sept. haváig a börtönben fogva tartott, hol úgyis gyenge egészségét örökre elvesztette.” Pap György, a zajzoni lelkes úgy tudja, hogy a budai várban volt fogoly, „az ún. Táncsics-féle pörben”. (A két szöveg: ET, 2. köt. 19—25. levél.) (Erdélyi János könyvtárában fennmaradt Zajzoni *Kordalok és Börtöndalok* című kötete.)
480. „Magyarok kürtje”: Hügel. Bécs, 1857. — Zajzoni verseskötete.
480. *h . . . ut emberek, h . . . tul megtámadtak*, Bortsa Mihály kéziratából. Az Erdélyi által idézett Zajzoni prózarészletek Bortsa Mihály Erdélyinek írt leveléből valók.
482. *Hogyha e föld minden erdejét . . . : Kordalok*, 7.
482. *Hogyha lelkem fölleg volna . . . : Kordalok*, 67.
482. *Ha minden dühös gondolatomból (Börtöndalok)*: idézett kötet 188—9.
482. *Óriás pohár e világ: Kordalok*, 188.
482. *Ez a világ rémítő nagy színház: Börtöndalok*, 4.
482. *Az ég főnragyogó lovagnő . . . : Börtöndalok*, 14.
482. *Tinódi Sebestyén feljajdulásai a török időkben: Kordalok*, 22—36.
482. *Káptán Georgiosz, albán főnök dalai török fogságban: Kordalok*. 62—105.
483. *nápolyi költő a nápolyi katonákhoz*: alcíme: (Augusztusban 1860.) *Börtöndalok*, 190—193.
483. „a nápolyi fejedelemhez”: alcíme: (Augusztusban 1860.), *Börtöndalok*. 198—200.
483. *Humorisztikus verseit: Börtöndalok*. 110—2.
483. *Az édes anya: Börtöndalok*. 123—5.
483. *Aba dalnok: uo. 139—147.*, *Az élő halottak: uo. 148—50.*
483. *Lángoló tűz az a börtön: kezdetű vers: Lángoló tűz, Börtöndalok*, 156—7.

NÉVMAGYARÁZAT ÉS NÉVMUTATÓ

A névmagyarázat élén a szövegben előforduló név szerepel. Ezután adjuk a név ma ismert és használt alakját. Egyes nevek több formában is szerepelnek, közlésüknél utalunk az egyes változatokra. A nevek írása a szövegben sem mindig egyenletes és következetes. Megtartottuk az Erdélyi János használta alakokat. Közismert személyek nevéhez nem fűzünk magyarázatot, megelégszünk születésük és elhalálozásuk évszámának közlésével. A *Jegyzetekben* található, ill. előforduló személyek neve mellett csak lapszámot adunk.

Abd el-Kader (1807–1883) — kabil fejedelem, 1830-tól az algériai arab törzsek emírukké választották. Fáradhatatlan kitartással és változó szerencsével harcolt a franciák ellen, akiknek csak 1847-ben sikerült elfogniok őt. 1852-ben került ismét szabadlábba III. Napóleon kegyelmével. A marokkói, ill. algériai korabeli eseményekkel Erdélyi Párizsból írt úti leveleiben foglalkozik részletesebben, I. ÚLN, 187–190. I. 18

Addison, Joseph (1672–1719) — angol író és államférfi. Itt említett bírálata (*Spectator*, 1712) alapozta meg Milton hírnevét. 66

Adorján Boldizsár — 574

Aesopos (Aiszóposz) (i. e. 600 körül) — görög író, a népi eredetű állatmese műfajának irodalmi megformálója. Meséi latin feldolgozáson keresztül (Phaedrus) az egész világ-irodalomban elterjedtek. 151

Aischylos (Aiszkhülosz) (i. e. 525–456) — 98, 568

Alceus (Alkaiosz) (i. e. 600 körül) — ógörög lírikus. „Alceus mértékelés” az ún. „alkaioszi strófa”. 194, 245, 585

Anakreon, Anakréon (i. e. 572–487) — görög lantos költő, híret elsősorban bordalai és szerelmi dalai őrizték meg. 450

Anaxilaosz (Anakszilaosz) (i. e. 4. század), görög filozófus és komédiáíró. Mágiával vádolták, ezért száműzték Rómából, ahol élt. 310, 590

András herceg, András, I. — Árpád-házi királyunk; 1046 és 1060 között uralkodott. 28

András László — 572

Andrea del Sarto, I. Sarto

Angelo Mihály, I. Michelangelo

Apáczai Cseri János, Apácai Csere János (1625–1659) — filozófiai és pedagógiai író, a gyulafehérvári kollégium igazgatója, később a „kolozsvári kis iskola” tanítója. Descartes követője, szembefordult a skolasztikával. Az anyanyelvi tudományos irodalom és népoktatás kezdeményezője. Erdélyi 1858-ban tanulmányt szentelt munkásságának (FEI). 478

Arany János (1817–1882) — 6–8, 10, 187, 204, 243, 252, 254, 256–260, 262–264, 266–272, 275, 276, 278–295, 297, 309, 313, 316, 322, 326, 351, 369, 376, 422, 426, 440, 457, 464, 469, 500, 502, 528, 530, 531, 537, 577, 582, 586–588, 590, 604, 609

- Archimedes* (Arhimedész) (i. e. 287 körül—212) — 140
- Aristophanes* (Arisztophanész) (i. e. 445—385) — görög író, az ó-komédia legjelesebb művelője. 122
- Arisztoteles* (Arisztotelész) (i. e. 384—322) — 66, 275, 316, 326, 357, 466
- Atala*, Kisfaludy Atala (1836-ban született) — Kisfaludy Sándor és Károly rokona, 1852-ben Szalay Károly kaposvári ügyvéd felesége lett; ettől kezdve Kaposvárt élte. 1858-ban jelentek meg első versei Atala néven; prózai műveivel aratta igazi sikereit. 10, 413, 472, 476, 529, 609, 610
- Attila* — a hunok királya kb. 430 után—453 között. 150, 151, 464, 474, 536
- Álmos* — magyar fejedelem a 9. században. 52, 64
- Ányos Pál* (1756—1784) — költő, a korai felvilágosodás és a szentimentalizmus képviselője, pálos szerzetes, a székesfehérvári gimnázium tanára. 188, 243
- Árpád* (850—907) — a honfoglaló magyarok vezére, fejedelme. 28, 52, 56, 57, 61, 67, 107, 322, 454, 536
- B. M.* — Bortsa Mihály bácsfalusi ev. pap; ő számolt be Erdélyinek Zajzoni Rab Istvánról. 480, 612
- Bacon Verulamii*, Bacon, Francis Sir (1561—1626) — angol filozófus, államférfi. A tudományos kísérleti módszer, az empirizmus egyik elméleti megalapozója, az indukció elméletének kidolgozója. Erdélyi 1861-es nagy tanulmányában foglalkozott az angol kancellár és bölcsész munkásságával (FÉI). 458, 471
- Baconi Ádám* — 611, 612
- Bacsányi*, Batsányi János (1763—1845) — költő, a kassai Magyar Múzeum alapítója. Jakobinus eszméiért és verseiért egy évig Kufsteinban raboskodott. Kiszabadulása után Bécsben, 1809—1815-ig Párizsban, majd Napóleon bukása után Linzben élt száműzetésben. Itt látogatta meg Erdélyi 1844-ben, l. ÚLN. 273. l. 142, 185, 188, 191, 273, 448, 583
- Bajza József* (1804—1858), kritikus, költő, az Athenaeum szerkesztője. 11, 173, 193, 199, 243, 244, 249, 305, 306, 309, 317, 376, 450, 467, 502, 528, 561, 564, 565, 583, 587, 589
- Baksai*, Baksay Sándor (1832—1915) — ref. lelkész, költő és műfordító, 1866-tól kunszentmiklósi pap. Idillikus, népies versei, illúziókat sugalló költészete nagy népszerűségnek örvendett. Nagy sikert aratott *Iliász*-fordítása is (rímes tizenkettősökben). 157, 574
- Balassi*, Balassa Bálint (1554—1594) — 34, 67, 110, 567, 607
- Balkányi Szabó Lajos* (1823—1889) — ügyvéd, költő, író. Petőfi-epigon volt, több népdala ma is ismert. Itt *Lehel kürtje* (Debrecen, 1850) említetik elsősorban, mint amely legismertebb műve volt. 413, 414, 529
- Balogh Zoltán*, Almási B. Z. (1833—1878) — költő, tokaji birtokos, az 1861-es Új Nemzedék című lap szerkesztője, kiadója. 1855—1856-ban jelentek meg *Költeményei*. 501, 502
- Baranyai Csimor János* (1560 körül—1601) — Decsen (Tolna m.) született; innen „Decsi” neve. Nagy tudományú férfiú volt, E.-t elsősorban közmondásgyűjteménye érdekelte. 285, 579
- Barcsai*, Barcsay Ábrahám (1742—1806) — testőríró, a magyar felvilágosodás első jelentékeny képviselője, Bessenyei társaságának legtehetségesebb tagja. 454, 607
- Barna Ignác* (1822—1894) — költő, műfordító, természettudományi író. Orvosként kezdte pályáját, később újságíróként és a latin költészet klasszikusainak fordítójaként, ill. magyarázójaként lett neve ismertté. Itt elsősorban *Szerelemhangok* (Pest, 1850) kerül említésre. 500

- Baróti Szabó Dávid* (1739—1819) — költő, fordító, a „klasszikus triász” tagja, jezsuita szerzetes; a klasszikus versformákat ő hozta ismét divatba, a Magyar Múzeum egyik alapítója volt. 188, 449, 450, 459
- Batteux, Charles* — 567
- Bátorfi Lajos* (1835-ben született) — Kiskunfélegyházán, Győrött, Nagykanizsán élt és dolgozott lapszerkesztőként. 1885-től levéltáros volt Kanizsán. 1855-től jelentek meg verseskötetei, színdarabjai, regényei. B. L. és Bibók Lajos jegy-, ill. névvel is publikált. 413, 529
- Bátori, Báthory Zsigmond* — (1572—1613), a somlyói ágból, 1588-tól Erdély fejedelme, 1598-ban lemondott és felajánlotta Erdélyt Habsburg Rudolfnak. 229
- Baumarchais, Pierre Auguste Caron, de* (1732—1799) — kalandos életű és pályájú francia író. Igazi sikert két vígjátékával aratott: *A szevillai borbély*val és folytatásával, a *Figaró házasságával*. 411, 527
- Becker, Nicolaus* (1809—1845) — bonni születésű német költő és jogász, a nacionalista indulatokat kavart *Rajnadal* (Rheinlicd, 1840) szerzője. 44, 566
- Bede Anna* — 572, 586, 595, 602
- Beecher-Stowe, Harriet* — 584, 600
- Beély Fidél* (Briedl) (1807—1863) — bencés pap, tanár, akadémiai tag. Nevelést, széptant és oklevéltant tanított. Esztétikai elveiben Batteux-t követte. 92, 567
- Beimel József* — pesti könyvkereskedő, nyomdász. 501, 502, 547, 593
- Beleznay Miklós* — személyét nem tudtuk azonosítani. Talán a pilisi előnevű grófi család egyik tagja. 456, 607
- Bellini, Vincenzo* (1801—1835) — olasz zeneszerző, nálunk nagyon népszerű volt. (*Alvajáró, Norma, Puritánok*). 445
- Beniczky Péter* (1603—1664) — a magyar barokk korának ismert költője. *Magyar Rhythmusok* (1664) című verskötete sokáig népszerű volt, tizenhat kiadást ért meg. Itt elsősorban a Balassi-strófákba tömörített epigrammáiról van szó. 248, 455, 543, 607
- Benza Károly* (1812—1872) a Nemzeti Színház népszerű, buffo szerepkörben foglalkoztatott énekese. 437
- Beöthy Zsigmond* (1819—1896) — komáromi ügyvéd, költő és jogi szakíró. 1851-ben jelentek meg *Összes költeményei*. 500, 509
- Berat, Frigyes, Bérat, Frédéric* (1801—1855) — francia költő, zeneszerző; Béranger barátja és több versének megzenésítője. 444, 605
- Beregszászi Nagy Pál* (1750 körül—1828) — Sárospatakon a teológiát és a keleti nyelveket tanította. Erdélyit *Über die Selbstkenntnis. Eine Rede* (Erlangen, 1795.) című műve érdekelte. 176
- Bertalanffy Imre* — nyomdász és kiadó az 1860-as években. 502
- Berzsenyi Dániel* (1776—1836) — 6, 7, 21—24, 116, 129—133, 135—141, 143—149, 157, 189, 191, 194, 243—245, 263, 268, 280, 302, 304, 305, 307, 310, 312, 313, 321, 326, 334, 355, 367, 369, 448—450, 453, 457, 459, 462, 463, 412, 466, 470, 478, 552, 557, 565, 570, 571, 573, 583, 589, 590, 608
- Bessenyei György* (1747—1812) — 189, 449, 525
- Békefy* — Toldy Ferenc álneve. 60, 567
- Béla herceg* — Árpádházi királyunk I. Béla néven 1061 és 1063 között uralkodott. I. István unokaöccse, András és Levente testvére, akikkel együtt Cseh-, ill. Lengyelországba szökött Péter herceg pártja elől. Mikor 1046-ban I. András lett a király, Béla is hazatért, és kiváló hadvezéreként szolgált a bátyját. Később játszódtott le a mondabeli jelenet, amikor a király próbára tette a herceget, a kard vagy a korona után nyúl-e. Ő maradt a mogyoródi csata győztese, amikor kitört a harc a két testvér között. Az 1830-as években divatos volt a téma irodalmunkban. 28, 67, 68

- Bényei Gábor* (1837—1892) — református lelkész, költő, író, baloldali nézetei miatt megfosztották állásától. Petőfi-epigon volt, *Költeményei* Pesten 1861-ben jelentek meg. 413, 529
- Béranger, Pierre Jean* (1780—1857) — francia költő. A francia politikai viszonyokat bíráló verseivel nagy népszerűsége tett szert Franciaországon kívül is, Erdélyi és Petőfi is fordította. 22, 148, 155, 171, 221, 266, 268, 280, 401, 425, 444, 469, 533, 574, 605
- Bibók Lajos*, I. Bátorfi Lajos
- Bisztray Gyula* — 577
- Blumauer, Aloys* (1755—1798) — osztrák költő. Nálunk *Aeneis-travesztiája* tette ismertté nevét. 504
- Boccaccio, Giovanni* (1313—1375) — olasz író, a *Dekameron* szerzője. 34, 209, 427
- Boileau, Despréaux, Nicolas* (1636—1711) — francia költő és kritikus, a *Satires* és a *l'Art poétique* szerkesztője. Ez utóbbit Erdélyi fordította 1843-ban *A költészetről* (1844) címmel. 205, 359
- Boldini* — pesti nyomdász 529
- Bolzano, Bernhard* (1781—1848) — prágai német filozófus. 1805-től a vallásbölcsezet tanára a prágai egyetemen. 1821-ben le kellett mondania szabadelvű előadásai miatt. Kant és Schelling híve volt. 146
- Bonfin, Bonfini, Marco Antonio* (1427—1503) — olasz történetíró I. Mátyás udvarában 103
- Boruth Elemér*, családi nevén Steiger Alajos (1833—1886) — földbirtokos, költő, újságíró és lapszerkesztő. Petőfi-epigon volt, itt *Boruth költeményei* (Pest, 1859) okán kerül szóba. 413, 529, 530
- Bölöni Farkas*, I. Farkas Sándor
- Brassai Sámuel* (1800—1897) — polihisztor, kolozsvári egyetemi tanár. Főműve: *Logika lélektani alapon fejtegetve*. Erdélyi több ízben vitázott vele, ha közvetve is, I. FEI. 269, 546, 587
- Bromley, Thomas* (1629—1691) — vallási rajongó, a Bibliát tartotta a vallás normájának. 331
- Buczászky Alajos* (1802—1883) — 1831-től pozsonyi, később pesti könyvkiadó és műfordító. 501
- Burger Zsigmond* — szegedi könyvkereskedő és kiadó. 529, 595
- Bulcsu vezér* — a 905-ös augburgi ütközet vezére Lehel mellett. 64
- Bulcsu Károly* (Paltsó) (1823—1865) — sárospataki diák volt, ügyvédi diplomát szerzett, és csak később tette le papi vizsgáját. A szabadságharcban önkéntesként harcolt, Halason, Kecskeméten tanított. Petőfi-epigon volt, Erdélyi *Viadár* (Pest, 1858), és *B. K. költeményei 1850—1860*. műveivel foglalkozott. 412, 425—430, 476, 528, 529, 531, 533, 535, 536, 538, 540, 551, 602, 603, 605
- Bulwer, Edward George, Lord Lytton* (1803—1873) — angol író, liberális politikus. Népszerűségét Walter Scott hagyományát követő népszerű, de felületes regényeivel érte el. 221, 226
- Bürger, Gottfried August* (1747—1794) — német költő. Nálunk elsősorban balladáit ismerték. 134
- Byron, George Gordon lord* (1788—1824) — 7, 18, 89, 117, 134, 152, 155, 162, 339, 427, 445, 448, 585, 602
- Cabrera, Ramon don* (1806—1877) — morellai gróf, a spanyol karlista párt kalandos életű tábornoka, aki 1835-től önálló vezérként működött. Nagy merészséget nagy kegyetlenséggel párosított. Különösen 1836 után volt kíméletlen, amikor is idős édesanyját politikai ellenfele, Mina tábornok főbelövette. 567, 612
- Campanella, Tommaso* (1568—1639) — olasz filozófus. 457

- Caravaggio*, Michelangelo Merisio de (1573–1610) — olasz festő. 87
- Cassius*, Gaius Cassius Longinus (?–i. e. 42) — római hadvezér, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik szervezője. 388, 401
- Chateaubriand*, François René (1768–1848) — francia író és államférfi. A francia romantika egyik úttörője és megalapozója. Erdélyi jól ismerte, sokat idézte műveit. 34, 38, 56, 152, 189, 199, 218, 448
- Clauren*, Heinrich (1771–1854), családi nevén Heun, Karl Gottlieb Samuel — német író. Szentimentális műveinek álrealizmusát nagy tetszéssel fogadták, nálunk több művét lefordították. 192, 583
- Columb*, Colombo, Cristoforo, Kolumbusz Kristóf (1447–1506) — Genovában született, ezért Erdélyi „a genovaiaként” is emlegeti. 152
- Concha Károly* (1836–1916) — költő és emlékiratíró. Petőfit utánzó lírikus, itt 1855-ös *Tavaszi lombok* című verseskötete okán említetik. 346, 502, 526, 591
- Considérant*, Victor (1808–1893) — francia utópista szocialista, a fourier-i hagyományok folytatója. A felülről szervezett falanszterben látta a társadalmi problémák megoldásának útját. 402
- Cooper*, James Fenimore (1789–1851) — író, tengerész. Indián és tengerészeti regényei teték igen népszerűvé. 221
- Corilla* — olasz improvizátornő. 474
- Comeille*, Pierre (1606–1684) — a francia klasszikus tragédia megteremtője. 189
- Comelius Nepos* 567
- Correggio*, Correggio, Allegri, Antonio (1494–1534) — olasz festő. A chiaro-oscuro egyik nagy mestere, a barokk előfutára. 431
- Cyrus*, I. Kürosz
- Czakó Zsigmond* (1820–1847) — drámaíró, színész. Önkezeivel vetett véget életének. Társadalmi drámái a francia romantika hatását mutatják. Erdélyi kritikusként több ízben foglalkozott műveivel és ő búcsúztatta a Kisfaludy Társaságban. 240, 241, 281, 282
- Czuczor Gergely* (1800–1866) — költő, nyelvész, bencés szerzetes. *Riadó* című verséért 1849-től hat évi várfogságot szenvedett. Fontos nyelvészeti munkája — a Fogarasi Jánossal együtt készített — *Magyar nyelv szótárának* hat kötete (1862–1874). 40, 44, 172–178, 185, 193, 243–245, 249, 250, 258, 313, 347, 449, 453, 459, 461, 468, 502, 577–580, 594
- Csató Pál* (1804–1841) — író, hírlapíró, a Jelenkor, a Rajzolatok és a reakciós Hírnök szerkesztőségében dolgozott. Ő volt az Ifjú Magyarország egyik denunciátora. Lélekkrajzra törekvő novelláit és franciás vígjátékait kedvelték a korban. 238, 585
- Csák Máté* (1260 körül–1321) — az Anjou-kor hírhedt oligarchája. 413, 528, 570
- Császár Ferenc* (1807–1858) — jogtudós, bíró, költő. Az 1830-as években Fiumében tanított és számos olasz írótt mutatott be a magyar közönségnek, sikerült fordításokban. Erdélyi itt elsősorban Silvio Pellico-fordításáról szól. Cs. nem értette Petőfi költészetét; értetlen, igaztalan bírálatára a „12” jelű kritikus, feltehetően Erdélyi válaszolt és megvédte P-t. 199, 202, 249, 270, 336, 547, 574, 587
- Csáthi Demeter* (16. sz.) — költő, ferences szerzetes. *Pannónia megvétele* című éneke tette ismertté nevét. 248, 585
- Csengery Antal* (1822–1880) — politikus, publicista, 1845-ben csatlakozott a centralistákhoz, ettől kezdve 1848-ig a Pesti Hírlap szerkesztője. Kapcsolata Erdélyivel 1845 előtt baráti volt, később politikai nézeteik eltávolították őket egymástól, de Csengery mindvégig megmaradt Erdélyi munkásságának értéke és tisztelője. Lapjában, a Budapesti Szemlében jelentek meg Erdélyi bölcsészeti cikkei

- és *A legújabb magyar líra* 1859, valamint a *Pályák és pálmák*. 223, 228, 500, 518, 588
- Csemélyi Sándor*, családi nevén De Rivo (1834—1896) — bankhivatalnok, költő, Petőfi-epigon. Itt három (*Hegyháti dalok*, 1857., *Lyrái költemények*, 1858. és *Újabb versei*, 1863.) kötete kerül említésre. 325, 346, 501, 526
- Csezmiczai János*, Janus Pannonius (horvát neve: Ivan Česmicki) (1734—1772) — pécsi püspök, költő, humanista. E. Cesinge néven is említi. 454, 607
- Csizmadia József* (1831—?) — népköltő és népszónok. Jókai nevezte el az „Ország kortesé”-nek; ezen az álnéven írta politikai és humorisztikus politikai verseit. Jankai néven is írt. Később újságíróként és mérnökként dolgozott. 413
- Csokonai Vitéz Mihály* (1773—1805) — 190, 191, 202, 243, 248, 305, 314, 321, 335, 450, 458, 461, 462, 583, 608
- Csorba Zoltán* — 606
- Dahlmann*, Friedrich Christoph (1785—1860) — német történetíró és politikus. 302
- Dalmady Győző* (1836—1916) — költő, műfordító. Az 1860-as években indult hazafias, buzdító versekkel, beszédekkel, mint az ifjúság képviselője. Itt *Költemények* (1862) és *Szerelem* (1863) című kötetei kerülnek említésre. 414, 529
- Dankovszky Gergely Alajos* (1784—1857) — nyelvész, tanár és történetíró. A szláv nyelvekből magyarozza elsősorban sok magyar szó eredetét, a szláv és a görög nyelv közeli rokonságát vallotta. Téves nézetei mellett sok értékes anyag van írásaiban. 176
- Dante*, Alighieri (1265—1321) — 17, 21, 63, 186, 209, 383
- Danton*, Georges-Jacques (1759—1794) — francia forradalmár, a konvent tagja. 387, 391, 394, 396
- Datames* — Kappadókia perzsa szatrapája; II. Antakszerkszész idején ölték meg. 74, 567
- Dayka Gábor* (1768—1796) — költő, papnövendék. El kellett hagynia a rendet szabadelvű gondolkodása miatt. 1792-től Lőcsén, majd Ungvárott tanított. Kazinczy sokra becsülte írói tehetségét. 146, 243, 251, 467, 590
- Dávid*, Szent (i. e. X. sz.) — zsidó király. 157, 158, 164, 412, 427, 430, 432, 547
- Decsi Csímor* l. Baranyai Csímor János
- Degré Alajos* (1820—1896) — író, a Tízek Társaságának tagja. A közönség körében nem a francia modorban készült művei, hanem humoros írásai, novellái, úti rajzai tették népszerűvé. 239
- Demokritosz*, (Démokritosz) (i. e. 460—370. körül) — görög filozófus. Szerinte a valóság végtelen, apró részecskékből tevődik össze, atomokból. Ezek állandó mozgásban vannak. Az ember úgy lehet boldog, ha ebben az állandó változásban meg tudja őrizni lelke nyugalmát. 420, 426, 533
- Devecseri Gábor* — 572, 609
- Diderot*, Denis (1713—1784) — francia materialista filozófus, az *Enciklopédia* legtermékenyebb munkatársa és kiadója. 409, 410, 550
- Dietze*, Walter — 557, 568
- Dobó István* — meghalt 1572-ben. Eger várának hős védője (1552). A török elleni győzelméért Ferdinánd az erdélyi vajdasággal jutalmazta. Élete utolsó éveit, árulás vádjával, Miksa császár börtönében töltötte; halála előtt szabadult. 74, 75, 76, 81
- Donizetti*, Gaetano (1797—1848) — olasz zeneszerző, a korban *Linda* című operája volt itt nagyon népszerű. 139
- Dózsa György* — az 1514-es parasztháború vezére. 228
- Döbrentei Gábor* (1785—1851) — költő, szerkesztő. Az Erdélyi Múzeumot és a Közhasznú Ismeretek Tárát szerkesztette. Nagy érdeme a Régi Magyar Nyelvelmékek három

teljes és egy csonka kötetének kiadása (1838., 1840., 1846.). A Tudós Társaság (Akadémia) első titkára. 137, 140, 157, 456, 527, 571, 573, 574

- Drusus* (i. e. 23—10) — hadvezér és konzul; Tiberius fia. Felesége megmérgezte. 136
- Dugonics András* (1740—1818) — piarista paptanár, író. *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony* című műve tette nevét ismertté. Erdélyit a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* érdekelte, amely Szegeden jelent meg 1820-ban. 220, 461
- Dukai Takách Judit* (1795—1836) — költő, az első magyar írónők egyike. Költészetére rokona, Berzsenyi Dániel is hatással volt. 1818-ban férjhez ment és lassan felhagyott a költészettel. 474
- Dúl Benjámín*; Zsadányi néven is — vályi ref. pap és tanító. Később katolizált és színész lett az 1850-es években. 501
- Dürer, Albrecht* (1491—1528) — 368

E. J. — Erdélyi János

Edvi Illés Gyula — adta ki 1853-ban Edvi Illés Pál verseskötetét. 500

Edvi Illés Pál (1793—1871) — költő, egyházi író, lelkész. Ez alkalommal *E. I. P. elszórt költészetei* (1853) című kötete említetik. 500

Edward, I. — 587

Eggenberger — az első magyar könyvkereskedés az országban. Weiegand, az alapító halála után E. József vette át 1802-ben, majd 1850-ben E. J. fia, Ferdinánd. 501

Eisenfels — pesti nyomdász. 501

Előd vezér — a honfoglaló vezérek egyike 64

Emich Gusztáv (1814—1869) — könyvkiadó, könyvkereskedő. 1841-ben nyitotta meg üzletét Pesten. 413, 500, 502, 529, 574, 590, 595, 610

Engel János Keresztély (1770—1814) — történetíró, az erdélyi udvari kancellária tisztviselője. 529

Eördögh Dániel — az 1840-es években jelentek meg versei, később elhallgatott. 501

Eötvös József báró (1813—1871) — 185, 218, 219, 222, 215, 223, 226—228, 230—232, 241, 249, 251, 258, 378, 528, 552, 573, 581, 584

Epikur (Epikurosz) (i. e. 341—279) — görög filozófus, a róla elnevezett iskola alapítója. Tanítása Démokritosz atomtanának felújítása volt, alapelve az egyetemes mechanizmus gondolata. Erkölcsi tekintetben, felfogása szerint, az okosság szabályait kell követni, az okos élvezetre kell törekedni. Az erény a mérlegelő tudás; segítségével uralkodhatunk az érzéki vágyakon. 331, 432, 379

Erasmus — 598

Ercilla, E. y Zuñiga, Alonso de (1533—1596) — spanyol költő és hadvezér, az *Aracuana* szerzője. 67, 567

Erdélyi Ilona, T. — 12, 557, 558, 575, 609

Erdélyi János (1814—1868) — 5—12, 157, 243, 259, 432, 443, 486, 553, 557, 558, 560—562, 564—568, 570—578, 584—590, 592, 593—595, 597—601, 603—607, 609, 611, 612

Erdélyi Pál — 563, 600

Erdősi, I. Sylvester János.

Eredics Ferenc — ügyvéd, a szombathelyi ügyvédi kamara elnöke. Itt 1862-es *Költeményfüzér* (Pest) című kötete kerül szóba. 411, 529

Erzsébet, I. (1533—1603) — angol királynő, VIII. Henrik lánya. 549

Faludi Ferenc (1704—1779) — jezsuita szerzetes, költő és író. E. J. nemcsak a költőt becsülte, hanem a népryelvi gyűjtőt is, I. *Közmondásokról* című tanulmányát. 142, 179, 188, 415, 466, 541, 579, 580

- Farkas Sándor*, Bölöni Farkas Sándor (1795—1842) — az *Utazás Észak-Amerikában* című mű szerzője, az erdélyi kormánysszék, ill. kancellária tiszviselője. Emlegett művének Erdélyi nagy tisztelője, lelkes olvasója volt. 40, 566
- Fazekas Mihály* (1766—1828) — költő, botanikus, a debreceni felvilágosult írói körnek Csokonai mellett legeredetibb tehetsége, a *Lúdas Matyi* szerzője. 412
- Fáy András* (1786—1864) — író, ügyvéd, akadémiai tag, a reformkori művelődés kiemelkedő alakja, a Hazai Takarékpénztár megalapítója, Erdélyi „öreg barátja”. 151, 191, 433, 434, 451, 462, 467, 516, 604, 608
- Fejes István* (1838—1913) — zempléni református papcsalád fia, maga is pap lett. A sárospataki kollégiumban E. J. növendéke volt, aki mentorként segítette elhelyezkedésében és költői munkásságában. Népszerű, sokat emlegetett költő lett. 413, 529
- Fenyéry Julius*, Gyula — Stettner Zádor György írói álneve. 565
- Ferenczy István* (1792—1856) — kiváló szobrászunk. Hat évi római tartózkodás után telepedett le Budán. 1847-ben vonult vissza a művészi pályától. 534
- Ferenczy Teréz* (1828—1853) — költőnő, F. István unokahúga. Bulcsu Károly adta ki verseit. 502
- Fichte*, Johann Gottlieb (1752—1814) — német filozófus. 217
- Finkei József* (1824—1872) — a latin és görög nyelv tanára Sárospatakon; a korban jelentősek voltak görög, latin nyelvtana, szótára és Szophoklész-fordításai. 464
- Flóra*, Majthényi Flóra, I. Tóth Kálmánné
- Fogarasi János* (1801—1878) — nyelvész, kúriai bíró. Neve elsősorban *A magyar nyelv szótára* egyik szerkesztőjeként maradt fent, amelyet Czuczor Gergellyel együtt szerkesztett. Erdélyi több ízben foglalkozott munkáival. 176, 178, 202, 463, 578, 579
- Frankenburg Adolf* — 562, 564, 565
- Frecska Lajos* (1841—1876) — evangélikus lelkész, itt *Dalnok és király* (Pozsony, 1861.) című műve kerül említésre. 413
- Freiligrath*, Ferdinand (1810—1876) — német költő, radikális szellemű politikai verseivel és egzotikus balladáival tette ismertté nevét. Részt vett az 1848-as német forradalomban, 1851-től emigránsként élt Angliában. 24, 44
- Fridrik*, Nagy, II. Frigyes (1712—1786) — porosz király, 1740-től uralkodott. 230
- Friebeisz István* (1822—1890) — jogi író, szerkesztő. Több népszerű naptár kiadása fűződik nevéhez, ő adta ki Tompa és Czuczor verseit 1853-ban, ill. 1854-ben. 501, 579, 590
- Frigyes*, III. — 566
- Füredi Mihály* — 590
- Gaal György* (1783—1855) — 1808-tól Esterházy herceg bécsi könyvtárosa, mesegyűjtő és -fordító, a *Märchen der Magyaren* (Bécs, 1822) kiadója. 452, 606
- Gaal József* (1811—1866) — költő és író. Írói pályájának a negvenes évek volt legjelentősebb szakasza, több regény, novella, elsősorban azonban *A peleskei nótárius budai utazása* tette ismertté nevét. Erdélyi barátja volt. 232, 239, 451, 585, 605
- Garay János* (1812—1853) — költő, újságíró, a reformkor romantikus hangvételű hazafias lírájának népszerű művelője. Erdélyivel a Regélő Pesti Divatlap kiadójaként, ill. szerkesztőként volt közeli munkatársi viszonyban. Jó barátok voltak. 30, 40, 44, 156, 210, 234, 243, 249—251, 254, 268, 297, 309, 347, 410, 438, 450, 467, 500, 502, 528, 539, 552, 585, 601
- Garcilaso*, G. de la Vega (1503—1536) — spanyol költő és katona, korában népszerű énekszerző. 567
- Geibel Károly* — 574, 604

- Gellért*, Szent (977—982 között—1046) — olasz származású bencés szerzetes, csanádi püspök, Imre herceg nevelője. 467
- Georges Sand*, I. Sand, G.
- Gérard*, Cécile-Jules-Basile (1817—1864) — francia tiszt, az Algériát pusztító oroszlánok vadásza, 11 év alatt huszonötöt lőtt ki. 508
- Gervinus*, Georg Gottfried (1805—1871) — német liberális történétíró. Szemben állott a porosz militarizmussal, Bismarck politikájának sem volt híve. Ő volt az első tudományos igényű német történétíró, aki felismerte a nemzeti irodalom és a történelem szoros összefüggését. Főművének (*Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen*) nálunk is nagy hatása volt. 204
- Géza* herceg — II. Géza negyedik fia. III. István halála, 1172 után a nemzet nagy része őt akarta királynak a görög udvarban nevelkedett III. Béla helyett. Béla elfogatta öccsét, akinek azonban sikerült Henrik osztrák herceghez menekülnie, később azonban — kiszolgáltatva Bélának — ismét fogságba került, ahonnan csak 1189-ben szabadult. Géza ezután kétezer víttel a keresztésekhez csatlakozott és a Szentföldre ment, ahonnan nem tért vissza, hanem Görögországban telepedett le.
- Géza*, I. — Árpád-házi király, 1074—1077 között uralkodott. 67—69, 99, 100—102, 107, 108
- Giulio Romano*, G. Pippi (1492—1546) — római születésű olasz festő (innen neve). 433
- Goethe*, Johann Wolfgang (1749—1832) — 7, 18, 20, 21, 38, 96, 147, 148, 157, 167, 171, 191, 197, 218, 220, 232, 246, 260, 266, 269, 306, 376, 381, 383, 405, 407, 431, 432, 434, 448—450, 457, 458, 460, 461, 468, 469, 471, 472, 475, 522, 527, 533, 547, 575, 577, 583, 585, 599, 606, 608
- Gömöri Frigyes* (1813-ban született) — ügyvéd, kecskeméti városi tisztviselő. A szabadságharc előtt és alatt jelentek meg elsősorban versei. 1851 után Kecskeméti álnéven írt szépprózát és verseket. 501, 502
- Görgei*, Gergei Albert — legszebb 16. századi széphistóriánknak, az *Árgirus históriájának* szerzője. Nevét műve első versszakának kezdőbetűi adják, korábban tévesen Gyergyainak is olvasták. 187, 248
- Gracchusok anyja* — P. Cornelius Scipio Africanus Maior leánya és Tiberius Sempronius Gracchus (i. e. 178-tól konzul) felesége, a két Gracchus anyja, akik forradalmi törekvéseik (agrárreform, új törvények) kudarca után életüket veszítették. Nagy műveltségű asszony volt, aki gyermekei tragikus halálát nagy lelkierővel, törekvéseiket helyeselve viselte el. 428
- Greguss Ágost* (1825—1882) — esztéta, kritikus, 1852-től újságíró Pesten, Deák politikájának híve, 1870-től az esztétika tanára az egyetemen. Erdélyi nagy tisztelője volt, ő tartotta felette az emlékbeszédet a Kisfaludy Társaságban és az Akadémián. 8, 203, 271, 274, 290, 307, 336, 579, 583, 586—600
- Grécourt*, Jean-Baptiste Villar de (1663—1743) — francia költő, pajzán elbeszélések és versek szerzője. 409, 550
- Grigássy Éva* — 572
- Grozescu, Julián* (1838—1872) — hírlapíró, Torontál megyei esküdt. Neve a magyar irodalomban az ún. „Vadrózsa-per” kapcsán lett ismert, amikor az 1864-es Fővárosi Lapokban (13. sz.) a Kriza-féle *Vadrózsákban* közölt néhány balladának a román eredetét vitatta. Polémiáját az 1876-os évfolyamban ismét folytatta (114., 131. sz.). Több románból fordított népballadát jelentetett meg és magyarországi román politikai lapok munkatársa volt. 471
- Grün*, Anastasius (írói név), Anton Alexander von Auersperg (1806—1876) — ellenzéki osztrák költő. 339

- Guzmics Izidor László* (1786—1839) — költő, műfordító, bencés paptanár. Görögből fordított, a nyelvújítás lelkes híve volt. 56, 566
- Gvadányi József gróf* (1725—1801) — író, lovas generális, a nemesi-nemzeti ellenállás eszméinek híve, szószólója. *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) című műve tette széles körben népszerűvé nevét. 456, 461, 605
- Gyöngyösi István* (1629—1704) — a 17. sz. egyik legjelentősebb elbeszélő költője. A *Márssal társalkodó murányi Venus*. (Kassa, 1664) szerzője. Számos hasonló műve az alkalmi költészet keretében maradt. 185—189, 195, 291
- Győrffy Gyula* (1835—1885) — ügyvéd, jogi szakíró, Nagyváradon élt. Itt *Romvirágok* (Pest, 1854) és *Ibolyák* (Pest, 1855) című művei okán említetik. 501, 591
- Győry Dani*, Győri Dániel — versei és elbeszélései jelentek meg a sárospataki Parthenonban, a Regélőben, Honművészen stb.; E. pataki iskolatársa volt. 200
- Gyulai Pál* (1826—1909) — kritikus, irodalomtörténész, költő, a „népvezetési irány” egyik teoretikusa. 1853-tól Pákh Alberttel szerkesztette a Szépirodalmi Lapokat, ahol Erdélyi több írása megjelent. 1858—1862-ig a kolozsvári református gimnázium tanára, 1862-től Pesten élt. Erdélyinek nagy hatása volt Gyulai irodalmi nézeteinek kialakulására, 1855-től több ízben polemizáltak egymással. 6, 7, 8, 185, 232, 252, 253, 298, 332, 336, 432, 443, 445, 452, 459, 516, 534, 546, 550, 557, 565, 576, 577, 582, 583, 588, 592, 593, 603—607
- Gyurián József* — 529, 602, 605
- Gyurmán Adolf* — 585, 594
- Hadrianus* — 590
- Hafiz*, Háfiz, Samszu'd-Din Muhammad (1325—1390) — Sirázban és Iszfahánban élt, a perzsa lírai költészet kimagasló alakja, a ghazal mestere (6—12 párversből álló „fűzervers”). 324
- Hahneman Friedrich*, S. C. — 567
- Halász Dezső* (1835—1910) — orvosnak készült, de tanulmányait abbahagyva lapszerkesztő lett. Itt *Tölgyek és virágok* (1857), ill. *H. D. Költeményei* (1859) okán kerül említésre. 501, 591
- Halm*, Friedrich, családi nevén Eligius Franz Joseph Freiherr von Bellingshausen (1806—1871) — osztrák drámaíró és lírikus. A hét nyelvre lefordított *Griseldis* című színműve nálunk 1837-től kezdve igen népszerű volt. 34
- Hatvani István* (1718—1786) — híres, nagy tudományú debreceni professzor. 295
- Heckenast Gusztáv* (1811—1878) — könyvkiadó, -kereskedő Pesten. 501, 529, 586, 589—591, 596
- Hegedűsné*, Bodenburg Lina (1837—1859) — színésznő. 1854-től aradi, nagyváradai és pozsonyi színi előadásokon lépett fel. Pozsonyban lett H. Lajos drámaíró és színigazgató felesége. 1858-tól a Nemzeti Színház tagja. A népies darabokban aratott nagy sikert. Hirtelen halála után az egész ország gyászolta. 424, 533
- Hegel*, Georg Wilhelm, Friedrich (1770—1831) — 146, 220, 236, 246, 379
- Heine*, Heinrich (1797—1856) — német lírikus, publicista. Erdélyi jól ismerte és értékelte munkásságát. 24, 44, 98, 155, 156, 251, 266, 268, 376, 441, 448, 472, 516, 549, 568, 609
- Helmezy Mihály* (1788—1852) — nyelvújító, szerkesztő, túlzó nézeteiről készült a szólás: „Helmezy, ki a szavakat elmetszi”. 313
- Henszlmann Imre* (1813—1888) — művészettörténész, kritikus, esztétikai író. 1847-ben a Magyar Szépirodalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja, a lap állandó munkatársa. Esztétikai felfogásuk Erdélyivel sok mindenben egyezett. 1848-ban Angliába

ment, hazatérve csak művészettörténeti munkáival foglalkozott. Erdélyivel 1848-ig jó barátságban volt. 237

Heraklitosz (Heraklit is), Hérakleitosz (i. e. kb. 550–475) — epheszoszi görög filozófus. A világot a szakadatlan mozgás, változás, az ellentétekben történő mozgás- és körforgásban lévőnek fogta fel: „Panta rhei . . . ” 420, 426, 533

Herder, Johann Gottfried (1744–1803) — német filozófus, költő, műfordító, történetfilozófus. Erdélyi jól ismerte munkásságát. 53, 94, 95, 97, 376, 431, 447, 449, 461, 464, 537, 539, 550, 568

Herodot, Herodotosz (i. e. 484–452) — görög történetíró. 525

Herwegh, Georg (1817–1875) — német forradalmi költő, az 1848-i polgári forradalom szellemi előkészítésének egyik kimagasló alakja. Erdélyi foglalkozott munkásságával, 1847-ben. 44, 266, 483

Herz János — 604

Hésziodosz — 589

Hiador I. Jámbor Pál

Hildebrand — a Hildebrandsliednek: a korai német irodalom egyik legjelentősebb emlékének, a töredékesen föntrmaradt hősi éneknek hőse. Valószínűleg a 8. században keletkezett longobárd földön, 810–820 körül jegyezte le a két fuldai szerzetes. Feltehetően egy nagyobb epikus ciklus része, amely Berni Detre (Nagy Theodorich gót király) alakja körül formálódott. 205

Hoffman von Fallersleben, August Heinrich (1798–1874) — német költő, 1830-tól a germanisztika professzora. Politikai dalai és népdalgyűjteményei tették ismertté nevét. 44

Holmayer — kalocsai könyvkiadó, -kereskedő 529, 601

Holzhausen Adolf — 569

Homér, Homérosz — 17, 18, 22, 73, 167, 173, 194, 209, 228, 245, 273–275, 278, 279, 282, 283, 305, 376, 384, 449, 461, 466, 534, 567, 575, 609

Horác, Horatius, Flaccus Quintus (i. e. 63–9) — 20, 26, 107, 130, 131, 132, 133, 135–138, 143, 159, 209, 268, 311, 321, 357, 394, 423, 433, 459, 464, 466, 507, 565, 566, 571–573, 575, 552, 584, 586, 587, 591, 599, 602, 604, 608

Horváth Ádám I. Pálóczi Horváth Ádám

Horváth István Károly — 572, 573

Hóry Farkas (1813–1872) — költő, ref. lelkész, Gyerőmonostoron élt. Itt *Költeményei* (Kolozsvár, 1858) okán kerül említésre. 299

Huba vezér — a honfoglaló vezérek egyike. — 64

Hugo, Victor (1802–1885) — 38, 95, 98, 189, 205, 221, 266, 431, 444, 448, 451, 547, 568, 599, 605

Hugó (Bernstein) *Károly* (1806–1877) — német-magyar-francia kalandos életű drámaíró. A korabeli színi hatásra törekvő irány ellenében „klasszikus hagyományokat” igyekezett követni. Sikeresek lélekábrázolási darabjai. 241

Hunfalvy Pál (1810–1891) — nyelvész, néprajzi író. Ő döntötte el a vitát, hogy nyelvünk az ural-altáji nyelvek finnugor csoportjába tartozik. 177, 178, 479, 577, 579

Hunyadi ház — 509, 534

Hunyadi János (1387 körül–1456) — 67, 124, 125, 172, 174, 175, 423, 446, 454, 509, 534, 536

Hutten, Ulrich von (1488–1523) — német humanista, a reformáció egyik úttörője. 528

Hügel Ede — győri származású bécsi könyvkereskedő, a nála ismertebb H. Ottó, nagyváradi nyomdász és szerkesztő testvére. 501, 599, 612

Iduna, Szász Károlyné (1831–1853) — költő, lánynevén Szász Polyxéna. Korai halála után férje adta ki *Iduna hagyományai* (Pest, 1853) címmel verseit. 476, 502

- Ilosvai Selymes Péter* — énekszerző. 1550 előtt ref. tanító Nagydán, majd Szatmáron és a Szilágyságban élt. Az énekes epika szinte minden változatát művelte. A Toldi Miklós monda megverselését használta fel Arany a Toldi-trilógia megírásánál. 34, 186, 187, 440, 455
- Imre herceg, Szent Imre* (1007—1031) — I. István fia. 67, 446, 541
- Ipolyi Arnold* (Stummer) (1823—1886) — néprajzi gyűjtő, történész, régész. Legismertebb munkája az 1854-ben megjelent *Magyar Mythologia*. Nagy értékű könyvtárával — váradi püspökként — megvetette alapját a nagyváradi múzeumnak. 329, 504, 505, 591
- Irányi József* — 584
- Jámbor Pál, Hiaodor* költői nevén (1821—1897) — költő, író, plébános. Az 1840-es évektől finomkodó, szentimentális verseit a népies irány ellenfelei Petőfi költészetével igyekeztek szembeállítani. Jobb költő volt, mint a kortársak hitték. Világos után Párizsban élt, 1859-ben tért haza. 249, 457, 458, 607, 608
- Jankai I. Csizmadia József, Cs.* költői álneve — 529
- Jean Paul, Johann Paul Friedrich Richter* (1763—1825) — német író, az idillikus-romantikus regény mestere. Nálunk szépírói munkássága mellett elsősorban a *Vorschule der Aesthetik* című művével lett — az írók körében — népszerű. 33, 55, 73, 80, 94, 95, 118, 142, 441, 495, 522, 564, 568
- Jékely Zoltán* — 590
- Jókai Mór* (1825—1904) — 232, 501, 528, 610
- Jósika Júlia, Jósika Miklósné báró Podmaniczky Júlia* (1822—1893) — író, műfordító. Világos után követte férjét az emigrációba. Brüsszelben csipkekereskedést nyitott, ő maga is írt több regényt és férje műveit németre fordította. 476
- Jósika Miklós báró* (1794—1865) — történelmi regényei az 1830-as, 1840-es években nagy sikert hoztak szerzőjüknek; az *Abafit* a műfaj megújítójaként ünnepezték. 1849 után Brüsszelben élt, Drezdában halt meg. 220—223, 332, 469, 552, 584
- József, II.* (1741—1790) — A „kalapos király” 454
- Kakas Márton* — Jókai írói álneve volt. A *Kakas Márton Albuma* c. képes humorisztikus folyóiratot Jókai szerkesztette 1858-ban (Heckenast). 414, 529, 533
- Kant, Immanuel* (1724—1804) — 246
- Kapisztrán János, Capistrano* (1836—1456) — Perugiában jogot tanult, törvényszéki bíró volt, polgártársaival összekülönbözött, börtönbe vetették, onnan szabadulva, feleségét elveszítve a ferencesek szerzetébe lépett és nagy térítő lett. Midőn III. Callixtus pápa meghirdette a török elleni keresztesháborút, őt küldték Hunyadi segítségére, aki mellett — a sereget fanatikus hittel és erővel biztatva —, hősiessen harcolt. Hunyadi Jánost csak két hónappal élte túl. 1724-ben szentté avatták. 327, 509
- Karacs Teréz* (1808—1892) — pedagógus és író. Miskolcon, Kolozsvárt és Pesten tanított. Leánynevelési törekvéseiben Teleki Blankához csatlakozott, de meghaladta őt demokratizmusában: szélesebb körre kívánta a nők nevelését kiszélesíteni. 476
- Kardos László* — 571
- Kartal Zsuzsa* — 599
- Katona József* (1791—1830) — 119, 193, 199, 535, 603
- Kazinczy Ferenc* (1759—1831) — 11, 18, 23, 39, 73, 117, 130, 133, 143, 144, 155, 167, 173, 187, 188—193, 200, 207, 220, 221, 243, 244, 251, 266, 298, 304, 305, 307, 312, 324, 328, 339, 343, 347, 376, 377, 379, 407, 433, 441, 449, 450, 453, 456, 458—462, 525, 528, 552, 560, 564, 565, 583, 589—591, 593, 598, 606, 608

- Kazinczy Gábor* (1818—1864) — Kazinczy Ferenc unokaöccse, író, politikus és szónok, az Ifjú Magyarország vezére. Egyik alapítója és szerkesztője az Újabb Nemzeti Könyvtárnak. Erdélyi ifjúkori barátja volt. 452, 453, 585, 589, 606
- Kállay István* (1833-ban született) — Sárospatakon tanult, Erdélyi növendéke volt, ő helyezte el. Tanító lett. Itt 1860-as *Versfüzér* kötete okán említették. 413, 529
- Kálmán*, Könyves — Árpádházi magyar király, 1095—1116-ig uralkodott. 445
- Kálnoky László* — 590
- Káptán Georgiosz*, Szkander bég, Kasztrióta György (1403—1468) — az albánok hőse, fejedelme. Apja (K. János) kezeseként három bátyjával együtt Konstantinápolyban nevelték az iszlám hitben. Török szolgálatban állt. 1443-ban megszökött a török táborból és Hunyadi Jánossal szövetségbe. Győzött a törökök ellen, 1461-től elismerték Albánia fejedelmének. 482, 483, 612
- Károli Gáspár* — 571
- Károlyi József gróf* — 579
- Kemenes*, családi nevén Csecsinovics Ferenc (1829—1896) — kanonok. Piarista paptanár volt, 1848-ban megsebesült, 1855-ben szentelték pappá. Itt *Kemenes költeményei* (Pest, 1860) okán említették. 413, 529
- Kemény Simon* — a szentimrei hős, aki 1440-ben Hunyadi János páncélját felöltötte, hogy vezérét megmentse. Alakját a monda is megőrizte. 33, 569
- Kemény Zsigmond báró* (1814—1875) — 1847-től Pesten élt, Erdélyivel itt került kapcsolatba, amely kapcsolat később, amikor Kemény a Pesti Naplót szerkesztette, ellentmondásossá vált. 8, 223, 228—232, 258, 500, 528, 552—582, 584
- Kepler*, Johannes (1571—1638) — német csillagász. Tycho de Brahe segédje Prágában, majd II. Rudolf császár udvari csillagásza és matematikusa, majd annak halála után II. Ferdinánd udvarában élt. Protestáns vallása miatt sok üldözésben volt része, új korszakot nyitott a naprendszer körüli felfedezéseivel. 387
- Kerényi Frigyes* (családi nevén Christmann) (1821—1852) — költő, eperjesi családból származott. Az 1830-as években írta Vidor Emil néven verseit. Tompával és Petőfivel együtt vettek részt az ún. „költői versenyben” (*Erdei lak*). 1850 végén Amerikába hajózott és nemsokára meghalt. 156, 271, 587
- Kertbeny Károly*, Karl Maria Benkert (1826—1882) — Bécsben született. 1846-ig, majd 1875-től ismét Magyarországon élt műfordító, író. A magyar irodalmat külföldön népszerűsítette. 168, 576
- Kilián György* — nyomdász, könyvkereskedő. 529, 561
- Kinizsi Pál* — I. Mátyás és I. Ulászló vezére, a kenyérmezsei ütközet hőse; 1494-ben halt meg. 500
- Kis János* (1770—1846) — költő, dunántúli evangélikus püspök, Kazinczy és Berzsenyi barátja; ő adta ki Kazinczy verseit 1815-ben. A Kisfaludy Társaságban Erdélyi búcsúztatta emlékbeszédben. 130, 139, 243, 433, 478, 571
- Kisfaludy Károly* (1788—1830) — 7, 22, 23, 28, 110—123, 126—128, 157, 173, 189, 193, 243, 298, 347, 427, 433, 444, 449, 457, 459, 461, 467, 470, 495, 528, 552, 569
- Kisfaludy Sándor* (1772—1844) — 22, 23, 73, 110—112, 114, 115, 150, 151, 154, 185, 187, 189—191, 199, 201, 202, 215, 220, 243, 244, 246, 256, 266, 291, 305, 334, 356, 447, 448, 450, 456, 458, 459, 467, 472, 495, 552, 565, 569, 583
- Kiss József* — 557
- Klopstock*, Friedrich Gottlieb (1742—1803) — német költő, teológus, tanár, a *Messias* szerzője. Húsz évig Dániában élt V. Frigyes udvarában, ahol befejezhette művét. 53, 244
- Koháry István* (1649—1731) — Fülek kapitánya, később főispán. Költészete a XVIII. századi udvari poézis folytatása. 543

- Komáromi Csipkés György* (1628—1678) — ref. lelkész. 1650—63 között Utrechtben tanult, később Debrecenben filozófiát és keleti nyelveket tanított. Magyar nyelvtant szerkesztett és ő írta az első angol nyelvtant. Bibliafordítása kéziratban maradt, prédikációi magyarul és latinul jelentek meg. 478
- Komlós Aladár* — 557
- Kont István* (hédervári) — egyike volt azoknak, akik Nagy Lajos halála után a lázadókhöz csatlakoztak, és hősiessen harcoltak a királyi csapatok ellen. Bújdosságuk közben a Szerémség erdeiben Laczfay György meglepte őket. Kegyelmet ígért Kontnak, aki harminckét társával együtt követte Budára a macsói bánt. Buda közelében láncre verve vitték őket a király elé. Miután nem alázkodtak meg előtte, a Szent György téren fejüket vették. „Kont a kemény vitéz”-ről Garay János írt balladát. 174
- Kósa László* — 603
- Kovács Gyula* (családi nevén Ecsedi) (1839—1899) — a kolozsvári Nemzeti Színház vezető színésze, költő, műfordító. 414, 529
- Kovács József* — 594
- Kovacsóczy Mihály* (1801—1846) — lapszerkesztő, a triász ellenfele. 375
- Kozma Vazul* — pesti könyvkiadó, nyomdász, kereskedő. Nála jelent meg 1851-ben E. *Közmondások Könyve* c. kötete. 501, 502, 529, 580, 590, 593
- Kölcsey Ferenc* (1790—1838) — 11, 21, 22, 30, 34, 41, 73, 92, 116, 118, 132, 136, 139, 140, 143, 144, 146, 150, 182, 189—191, 193, 194, 200, 204, 243—245, 257, 260, 262, 265, 266, 269, 297, 304, 305, 307, 309, 311, 312, 314, 317, 321, 324, 326, 327, 355, 357, 376, 377, 407, 433, 440, 441, 457, 462, 470, 475, 478, 511, 528, 547, 551, 552, 557, 565, 566, 568, 571, 583, 585, 589—591, 594, 598, 600, 608, 573, 574
- Kömer, Theodor* — 585
- Körösi Csoma Sándor* (1784—1842) — orientalista, Ázsia-kutató. Székelyföldről indult, Nagyenyeden tanult, majd Göttingában folytatta tanulmányait. 1818-ban indult Ázsiába, hogy felkutassa a magyarok őseit. 1823—30-ig Tibetben élt, majd Calcuttában dolgozta fel nyelvészeti kutatásainak eredményeit. 1834-ben adta ki angolul írt tibeti nyelvtanát és tibeti—angol szótárát. Újabb útra készülődve halt meg. 478, 479
- Kriza Ildikó* — 609
- Kriza János* (1811—1875) — unitárius püspök. 1839-ben szerkesztette a *Remény* című almanachot, ahol verseinek nagy részét közölte. Népdalgyűjtését már az 1840-es évek elején megkezdte, de eredménye, a *Vadrózsák* csak 1863-ban jelenhetett meg. A kötet közli a székely balladák jó részét, a II. kötet kéziratban maradt. 249, 251, 609
- Kubinyi Rudolf* — 574
- Kulcsár István, Kultsár* (1760—1828) — lapszerkesztő, irodalomszervező. 179, 580
- Kuliffay Ede* (1839—1881) — újságíró, író, költő. Itt *Fehér rózsák* (1860) és *Szentelt koszorú* (1862) című kötetei okán kerül említésre. 413, 529
- Kun László, IV. László* — 1272-ben, tízéves korában koronázták királlyá. 1277-től uralkodott önállóan 1290-ben bekövetkezett haláláig. 539
- Kund, Búvár Kund* — először Zotmund néven szerepel Vörösmarty 1823-as versében, amelynek forrása Thuróczi krónikája (*Chronica Hungarorum Pars II^a Caput XLIII*), amely leírja Zotmund — a későbbiekben Vörösmartynál — búvár hőstettét, aki a Magyarország meghódítására jövő III. Henrik német császár hajóit Pozsonynál 1052-ben megfúrta. 27
- Kund vezér* — a honfoglaló vezérek egyike. 64
- Kunoss Endre* (1811—1844) — költő, író, hírlapíró, munkáját a Jelenkornál kezdte. Vajda Péterrel indította meg a *Természet* című folyóiratot. Ellenfele volt a triásznak. Bús-

tavi álnévén írta érzelmes, lágy hangú dalait, később a népdal felé is fordult érdeklődése. 165, 199, 249, 336, 381, 548, 575

Kurcz Ágnes — 572

Kuthen Vendel (családi nevén Barina) (1835—1875) — katolikus pap, költő, vallásos, hazafias és népies verseket írt: *Költeményei* (1859, Kalocsa) okán említetik. 413—418, 437, 529, 530, 537, 601, 604

Kuthy Lajos (1813—1864) — regény- és drámaíró. Hírnevét elsősorban *Hazai rejtelmek* című regényével és szertelenül romantikus novelláival alapozta meg. 1840-től Batthyány Lajos gróf magántitkára volt. 1848—49-ben belügyminisztériumi tisztviselő, a bukás után hamarosan „Bach-huszár” lett, ami azután teljes elmagánosodását, elhagyatottságát okozta. 191, 223—226, 232, 275, 427, 518, 536, 548, 584, 587, 609

Kürosz — az óperzsa birodalom megalapítója. I. e. a 6. sz.-ban élt. 397

Lafontaine, La Fontaine, Jean de (1621—1695) — francia költő. Több mecénás mellett (elsősorban Fouquet, a pénzügyminiszter) élt és írt alkalmi verseket, ill. megrendelésre elbeszéléseket. Több elégia, regény, színmű maradt utána. Leghíresebbek azonban a *Les Fables* (1692), amely hírnevét megalapozta. (Ezeket az állatmeséket Vikár Béla fordította 1926-ban.) 409, 410, 550

La Grange asszony, L. G., Anne Caroline (1825—1905) — világhírű francia koloratúr szoprán énekesnő. 1850-ben Pesten is vendégszerepelt és az ő számára írta Erkel Ferenc a *Hunyadi László* partitúrájába az ún. „La Grange” áriát. 500

Lajos király, I. Nagy Lajos — az Anjou-házból való király, 1440—1482 között uralkodott. 277

Lakatos István — 567, 599, 600

Lamartine, Alphonse Marie Louis Prat de (1790—1869) — francia romantikus költő, liberális politikus, az 1840-es években a polgári demokratikus ellenzék egyik vezéralakja. 7, 38, 266, 300, 566, 567

Lamotte, Fouqué, Friedrich Heinrich Karl, Baron de la Motte (1777—1843) — német író és költő. Középkori kalandos elbeszélései, lovagi történetei korában közkedveltek voltak. 409, 550

Landerer Lajos (1800—1854) — pesti nyomdász és kiadó. 501, 586

Lassú Lajos (1834—1898) — r. katolikus esperes-plébános, pozsonyi kanonok és tanfelügyelő. *Kegyeletfüzér* (Nagyszombat, 1859), *Mátyusföldi cipruslombok* (Pozsony, 1861) és *Nefeletjések* (Pozsony, 1862) című kötetei okán említetik. 414, 529

Lator László — 572

Láczay, Láczai Szabó József (1764—1828) — sárospataki tanár és lelkész, erkölcsnevelő és vallási művek mellett néhány verse és egyházi beszéde jelent meg. 305, 462

László, V. (1440—1457) — 1453-tól ismerték el a rendek királyuknak. 1446-tól Hunyadi János volt az ország kormányzója. 295

László herceg — Szent László, I. László magyar király, 1077—1095 között uralkodott. 67—70, 99—102, 107, 108, 240, 295, 296, 429, 500

Lehoczky Tivadar (1830—1915) — ügyvéd, történetíró, régész. 1866-tól a munkácsi és beregszentmiklósi uradalmak (volt Rákóczi-birtok) főügyésze. Kárpát-ukrán és szlovák népdalokat gyűjtött és fordított magyarra. *Magyar—orosz népdalok* (Sárospatak, 1864) című kötetének Erdélyi János volt a kiadója, erről l. még EJ Lev II. 528—529. l. 464

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) — 465, 608

- Lenau*, Nikolaus (1802—1850) családi néven Niembsch — magyarországi születésű osztrák költő. Magyar táj- és életképeivel sokat tett hazánk népszerűsítése, világirodalmi felfedeztetése terén. Jelentősek voltak politikai versei is. 359, 405, 519, 596, 597
- Leonardo da Vinci* (1425—1519) — 433
- Lezminier*, Jean-Louis-Eugène (1803—1857) — párizsi publicista. 476
- Leroux*, Péter, Pierre L. (1797—1871) — francia filozófus és publicista. 371
- Lessing*, Gotthold Ephraim (1729—1781) — 121, 122, 138, 375, 376, 378, 562
- Lévai József*, Lévay (1825—1918) — költő, Borsod megye alispánja. 252, 253, 500
- Lisznyai Damó Kálmán* (1823—1863) — a kor egyik legnépszerűbb költője, a *Palóc dalok* szerzője. Jellegzetes alakja volt annak a Petőfi-epigon iskolának, amellyel Erdélyi tanulmányaiiban foglalkozott és amelyet bírált a „kelmeiség”-ről szólva. Itt *Madarak pajtása* (Pest, 1856), *Dalzongora* (uo. 1858), *Új palócdalok* (uo. 1858) és *L. K. szavaltat könyve* (uo. 1861) kötetei okán kerül szóba. 252, 254, 299, 310, 313, 317, 325—334, 361, 379, 380, 432, 438, 444, 482, 500, 501—509, 511, 514, 516, 521, 522, 526, 528, 590—592, 595, 598, 603
- Liszt Ferenc* (1811—1886) — 35, 366
- Longinus*, Longinosz Kassziosz (213 körül—273) — újplatonikus filozófus. Palmyra minisztere volt. Miután Aurelianus császár elfoglalta a várost, lefejeztette. A fenségesről szóló értekezés, amely L. neve alatt maradt fent, nem az övé, hanem az I. században keletkezett. 377, 598
- Lortzing*, Gustav Albert (1801—1851) — német operaszerző, nálunk e korban legismertebb a *Cár és ács* volt. 437
- Losonczy István* — 1551-től temesi ispán és Temesvár kapitánya. 1552-ben a várat ostromló törököknek a hosszú ostromban kivérezve — szabad elvonulás feltételével — feladta a várat. A törökök a kivonulókat felkoncolták. 75
- Losonczy László* (1812—1879) — költő, Nagykőrösön Arany tanártársa. Alkalmi „kántorversei” és hazafias dalai népszerűek voltak. *Költeményei* (Kecskemét, 1853—57), ill. *Újabb költeményei* (1862) című kötetei kerülnek említésre. 414, 500—502, 529
- Ludwigh Sámuel* — 585, 594
- Lugossy József* (1812—1884) — nyelvész, bibliográfus, régész. Ref. pap, 1845-től Debrecenben tanár, a keleti nyelvek tudósa. 535
- Luini*, Bernardino (1480—1531 körül) — milánói festő, Leonardo követője. 113, 433
- Lukács és társa* — pesti könyvnyomtató cég. 501
- Luther*, Martin (1483—1546) — 158, 338, 401
- Lykurgos*, Lükorgosz — a híres spártai alkotmány kidolgozója. Talán i. e. 800 körül élt, legálábbis 884-et jelölték meg alkotmányozó működése idejének. 137
- M . . . r Godofréd*, I. Müller Godofréd
- Madarassy László* (1840—1893) — kecskeméti jogakadémiai tanár, költő. Amerikában végigjárta a kontinens északi és déli felét, hazatérve több regényt írt utazásáról. Itt *Tavaszi pillangók* (Pest, 1859) című kötete okán említették. 530
- Madách Imre* (1823—1864) — 8, 10, 382, 390, 394, 396, 402, 548, 599, 600
- Majthényi Flóra* (1837—1915) — költő, Tóth Kálmán felesége. Az 1850-es években tűnt fel Flóra név alatt írt verseivel. 1886—1908-ig külföldön, főleg Spanyolországban élt, több külföldi lap is közölte tárcáit. Fájdalmas pesszimista hang jellemzi verseit, egyszerű, igénytelen eszközökkel fejezi ki gondolatait. Itt *Flóra 50 költeménye* (1858), ill. *Flóra dalai* (1860) okán kerül említésre. 10, 413, 472, 475, 476, 533, 545—547, 529, 609, 610
- Malatin* — kalocsai „könyvnyomtató”. 529

- Makedoni Sándor*, I. Nagy Sándor
- Malvina*, I. Niczky-Tarnóczy grófné
- Mandello* — pesti könyvkiadó, nyomdász. 529, 611
- Margit*, Szent (1242—1271) — IV. Béla leánya, domonkos rendi apáca. 174
- Marius*, Gaius (i. e. 156—86) római államférfi, hadvezér, a néppárt vezére. A Sullával vívott harcban vesztett, megölték. 523
- Marikovszky Gábor* (1835—1872) — sárospataki diák volt. Erdélyi foglalkozott vele, irányította fejlődését. Kunszentmiklósi, majd máramarosszigeti tanár lett, a helyi lapokban írt cikkei miatt el kellett hagynia a ref. gimnáziumot. 1870-ben — nagy nyomorban élt családjával —, Pesten egy állami polgári iskolában kapott tanári állást. *Száz költemény* (Sárospatak, 1856) és *Költeményfüzér* (Kecskemét, 1859) című kötetei okán került itt szóba. 501
- Maryat*, Frederick (1792—1848) — korában népszerű angol író. 152
- Matthisson*, Friedrich von (1761—1831) — német költő. Szentimentális versei, tájleíró költeményei nálunk igen népszerűek voltak. 138
- Mazepa*, Jan (1654—1709) — a kozákok vezére. I. Péter mellett harcolt XII. Károly ellen, majd a svéd király mellé állt. A poltavai vereség (1708) után, félve a cár bosszújától, megmérgezte magát. 239, 585
- Mária Terézia* — 1740—1780 között magyar királynő. 454
- Mátyás*, I. — Hunyadi Mátyás, 1458—1490 között uralkodott. 31, 104, 124, 445, 454
- Mentovich Ferenc* (1819—1879) — költő, filozófiai és természettudományi író. Itt *Száraz lombok* (1854) és *Halotti búcsúhangok* című kötetei kerültek említésre. 501, 502, 591
- Metastasio*, Pietro (1698—1782) — olasz költő és tragédiaíró. Bécsben volt népszerű. 450
- Méhner Vilmos* — 565
- Mészáros Ignác* (1721—1800) — a Batthyány család jogtanácsosa volt. Nevét egy francia minta nyomán készült német regényből írt-fordított *Kartigám* (Pozsony, 1772) című műve tartotta fent. 220
- Michelangelo*, Buonarrotti (1475—1564) — 163, 401, 402, 575
- Mikes Kelemen* (1690—1761) — 27, 179—182, 579
- Miklós Kata* — Zajzoni Rab István költő édesanyja. 478
- Miltiades*, Miltiádész — athéni hadvezér, ő győzte le a perzsákat Marathonnál; i. e. 489-ben halt meg. 385, 396, 398
- Milton*, John (1608—1674) — angol költő, a puritán eszmék harcos híve, Cromwell külügyminisztere. A Restauráció után félreállították, megvakulva, elfelejtve élt. *Az elveszett paradicsom* szerzője. 53, 244, 260, 383, 599
- Mohamed* — a róla elnevezett vallás alapítója. 121
- Molière*, Jean Baptiste Poquelin (1622—1673) — 89, 96, 119, 122, 126, 127, 148
- Molnár Viktor* (1826—1882) — 1853-tól zajzoni, 1860-tól hosszúfalusi lelkész. A barcasági csángók gazdasági, kulturális felemelkedésének előmozdítója. 480
- Moore*, Thomas (1779—1852) — ír származású angol költő. Nálunk 1836-ban Nagyváradon jelent meg *Egy irlandi utazása az igaz vallás felkeresése végett*, majd Szász Károly fordította verseit. Vörösmarty, Petőfi és Arany is fordított dalaiból. 152, 359, 551
- Móricz Lőrinc* — 16. századi énekszerző, „szent költő”. 455, 607
- Mózes* — 20, 166, 437, 571
- Mucius Scaevola*, Mucius Gaius Scaevola — a monda szerint i. e. 507-ben a Rómát ostromló Porsenna etruszk király ellen merényletre készült, de tévedésből az írnokot szúrta le. A király fenyegetésére jobbát a tűzbe tartotta és arcrándulás nélkül tűrte a fájdalmat. Porsenna szabadon engedte, rettenthetetlenségét tisztelve. 482

- Mundt, Theodor* (1808—1861) — német író, a Junges Deutschland tagja. Irodalomtörténetét Erdélyi sokat forgatta. 460, 461
- Munkácsy János* (1802—1842) — a Rajzolatok című divatlap szerkesztője. A *Garabonciás diák* és a *Tündér Ilona* című játékok írója. 238, 375, 451, 462, 539, 585
- Muraközy Gyula* — 565, 566, 575, 584, 587, 591, 601, 602, 608
- Murillo, Bartolomé Esteban* (1617—1682) — 209
- Musset, Alfred de* (1810—1857) — 444, 566, 605
- Müller Emil* — könyvkiadó az 1850-es években. 501, 502, 529
- Müller Godofréd* (1796—1881) — jogi tanár, nagy műveltségű, sokoldalú személyiség volt. Nagyszébenben jogi akadémiai tanár, 1870-től Bécsben élt. Számos tudományos munkái közül itt a Kisfaludy Társasághoz beérkezett pályamunkájáról van szó a népiesség kérdésében. 565
- Müller Gyula* — pesti könyvkereskedő, nyomdász. 501, 590, 592, 594
- Nagy Ignác* (1810—1854) — divatos életképíró, novellista, szerkesztő. Legjobb munkája *Magyar titkok* (1844—45). 223, 225, 237, 239, 316, 585, 609
- Nagy Ilona* — 603
- Nagy Péter, I. I. Péter cár*
- Napóleon I. Bonaparte* (1769—1821) — 74, 397
- Nádaskay Lajos* — 575
- Ney Ferenc* (1814—1889) — sokoldalú, termékeny író és pedagógus. 502
- Niczky-Tamóczy Malvina* (1843—1917) — gazdag, az arisztokráciához számító család tagja; gróf Niczky István felesége. Műpártoló, műveltségsegítő, irodalomkedvelő költőnő. Ez az egyetlen kötete jelent meg: *Malvina költeményei*, 1861. Ráth Mór kiadásában. 10, 472, 475, 476, 529, 545, 547, 609, 610
- Nodier, Charles* (1780—1844) — romantikus francia író, népszerűek elbeszélései, meséi. 402
- Noszeda* — pesti könyvkereskedő. 529
- Numerius* — 590
- Nyiry István* (1776—1838) — filozófus, matematikus, a sárospataki főiskola tanára. E.-t is tanította. 17
- Nyulassi Antal Ignác* (1820—1900) — bencés rendi pap és tanár, költő. Itt *Ny. A. versei* (Esztergom, 1851) és *Új magyar köszöntő* (uo. 1853) című kötetei miatt említetik. 500
- Oberlin, Johann Friedrich* (1740—1826) — német lelkész; Elzászban működött, itt fejtette ki emberbaráti tevékenységét. Tőle kapták nevüket az O.-féle óvodák és egyesületek. 331
- Obemyik Károly* (1815—1855) — korábban Kölcsey Kálmán nevelője, drámaíró. A negyvenes években aratta nagy színpadi sikereit. 1849 után kecskeméti jogtanár lett. 232, 240, 585
- Okolicsányi* — debreceni nyomdász. 529
- Oláh Károly* (1826—1875) — ügyvéd, Bihar aljegyzője, részt vett a szabadságharcban, sok hányódás után Debrecenben lett ügyvéd. Itt a *Száz darab költemény* (Debrecen, 1861) okán kerül említésre. 413, 529, 544
- Olevianus* — 566
- Omár, b. 'Ádb al-'aziz* (681 körül—720) — omajjád kalifa; a vallást az állam érdekei fölé emelte. 409
- Orbán Balázs* — 612
- Orbán Ottó* — 572

- Orczy Lőrinc* báró (1718–1789) — költő, tábornok és gazdálkodó. A 18. századi magyar líra sokoldalú művelője. Arany János „geniális” jelzővel tisztelte meg. 188, 456, 607
- Ormódi Bertalan* (1836–1869) — költő, ellenzéki újságíró. Sopronban, Pozsonyban hivatalnok, később Pesten élt. 413, 437, 438, 441, 529, 544, 604, 605
- Ortutay Gyula* — 609
- Osszián* — az ír és skót mondák költő hőse, aki J. Macpherson (1736–1796) költő műballadái által lett ismertté. 26, 282, 283
- Osterlamm* — pesti könyvkereskedő, nyomdász. 529
- Ottó* — feltehetően Nordheimi Ottó bajor herceggel (1061–1070) azonos. 102
- Ottobán*, *Ottobán Nándor* (1828–1891) — orvosi és természettudományi cikkeket írt; Brassóban volt orvos. 480
- Overweg*, *Adolf* (1822–1852) — német geológus, Afrika-utazó. 1850-től járt Afrikában, ahol fontos geológiai méréseket végzett pl. a Szaharáról. Az első európaiként hajózta végig a Csád-tavat. 380
- Ovid*, *Ovidius*, *Publius*; *Naso* (i. e. 43–i. sz. 17) — 266, 302, 552, 566, 572, 589
- Ozul*, *Osul* — Gyula besenyő vezér főembere, aki a Moldvában lakó „kunokkal” és úzokkal betört Erdélybe, és pusztítva hatolt egészen Biharig, ahol Salamon király, Géza és László hercegek kerlési (cserhalmi) ütközetben szétszórták seregét. 67
- Ördögh Dániel*, *I. Eördögh Dániel*
- Pados János* (1820–1892) — pap és orvosdoktor, 1843-ban szentelték katolikus pappá, 1848-ban tábori pap, 1849 után hat évre ítelték, papi funkciói mellett 1861–1867 között kitanulta a medicinát, 1872-ben visszavonult és csak betegeivel foglalkozott. Itt *Myrtuslombok* (Pest, 1861) című kötete okán említetik. Fordított Macchiavellitől is. 413, 529
- Pap Endre* (1817–1851) — költő, publicista. Kölcsey patvaristája, Erdélyi barátja volt. Összegyűjtött munkáit Kemény Zsigmond és Csengery Antal adta ki 1852-ben. 215, 249, 251, 347, 426, 500, 502, 584
- Papp György* — 612
- P. (Papp) Ignác* (1800–?) — dilettáns író, veszprémi tanár. *Ekho* című könyvében (1830) méltatlan, ledorongoló hangú recenziót írt Vörösmarty műveiről. 21, 565
- Papp László* — türkösi (Brassó m.) jegyző az 1860-as évek elején. 482
- Pascal*, *Blaise* (1623–1662) — 466, 552
- Pájer Antal* (1817–1881) — költő, 1865-től apátplébános. Vallásos tárgyú verseket és elbeszéléseket írt, itt *Villámok* (Pest, 1854), *Szent lant* (uo. 1857) és *Orgonavirágok* (Eger, 1858) című kötetei okán kerül említésre elsősorban. 379, 501, 502
- Pál* apostol — 609
- Pálóczi Horváth Ádám* (1760–1820) — költő, a népköltészet egyik első gyűjtője. 248, 451, 461, 467
- Pázmány Péter* — 579
- Percy*, *Thomas* (1728–1811) — régi angol és skót balladák gyűjtője, kiadója. 461, 466
- Petrichevich Horváth Lázár* (1807–1851) — regényíró, a Honderú szerkesztője. 375, 598
- Petőfi Sándor* (1823–1849) — 7, 8, 10, 156–171, 225, 243, 250, 252, 253, 262, 265, 266, 268, 284, 293, 313, 314, 316, 322–324, 326, 347, 366, 375, 376, 407, 410, 418, 422, 432, 433, 441, 444, 445, 448, 457, 459, 469, 482, 503, 514, 517, 528, 533, 538, 539, 542, 545, 551, 548, 557, 574, 576, 577, 582, 590, 591, 598, 601, 603, 607, 609
- Petrarka*, *Petrarca*, *Francesco* (1304–1374) — 188, 231

- Petrus Aponensis*, Pietro d'Abano (1250—1316) — neoplatonikus bölcész és csillagász. Kontstantinápolyban tanult, a pádovai egyetemen tanított. Filozófiai tanai miatt az egyház perbe fogta. A pör befejezése előtt meghalt. 357
- Péter, I. Nagy* — orosz uralkodó 1689-től; 1721-től 1725-ig, haláláig „minden oroszok cárja”. 585
- Péter apostol* (i. e. 10 körül—67) — az első római pápa. 386, 594
- Pfeifer Ferdinánd* — pesti könyvkereskedő, -kiadó. 529, 611
- Pindar*, Pindarosz (i. e. 522—518 körül—442) — ókori görög költő, az ünneplő ódák mestere. 302, 484, 589, 608
- Phidias*, Pheidiasz (i. e. V. sz.) — 466
- Piron*, Alexis (1689—1773) — francia költő, számos színdarabot írt. A legsikeresebb a *La métromanie* című vígjáték. 431, 432
- Plátó*, Pláton (i. e. 427—347) — 210, 217, 296, 328, 388, 401, 462, 471
- Pogány Karolina*, Bónisné (1821—1855) — B. Barnabás borsodi szolgabíró felesége. Nagy alapítványtevő volt. Erdélyi János mondta sírja felett a halotti beszédet Kovászáron (Bereg m.). 156
- Pompejus*, Gnaeus Magnus (i. e. 106—48) — római hadvezér és államférfi. Martiuszal szemben Sulla szövetségese, számos fényes hadi siker fűződik nevéhez. Caesar híve volt, később szembefordult vele. 52-ben egyedüli konzul lett, 48-ban orvul meggyilkolták. 331
- Ponori Thewrewk Emil*, I. Thewrewk Emil
- Pope*, Alexander (1688—1744) — angol költő és filozófus. A *Fürtrablás* című vígeposzát Csokonai Dorottyájával kapcsolatban szoktuk emlegetni. 422, 448
- Prónay Sándor*, báró (1760—1839) — evangélikus világi méltóság, főrendiházi tag. *Az országgyűlés elrendezéséről* című művét 1830-ban adta ki. Berzsenyi hozzá írta versét. 302, 589
- Pyker László* (1772—1847) — német nyelven író költő, 1827-től egri érsek. A *Perlen der heiligen Vorzeit* (Ofen, 1821) című művét Kazinczy fordította *A szent hajdan gyöngyei* (Buda, 1830) címmel, amely elindította Toldy és Bajza polémiáját. 53
- Quintilian*, Quintilianus, Marcus Fabius (35—96) — római rétor Hispániából. *Institutio oratoria* c. könyve az ékesszólás, a szónokképzés tankönyve volt. 447
- Rab István*, I. Zajzoni Rab István
- Racine*, Jean (1639—1669) — 189
- Raffael*, Raffaello Santi (1483—1520) — 141, 218, 305, 402, 431, 433, 445
- Ráday Gedeon* (1713—1792) — író, R. Pálnak, II. Rákóczi Ferenc titkárának a fia, a Ráday-könyvtár megalapítója Pécelen. Jelentékeny irodalomszervező, az ő nevéhez kapcsolódik az ún. Ráday-strófa. Időmértékes és rímes sorfajok alkotják, jellegzetes versmértékei a tizenötös és tizennégyes-tizenhármass (vagánsvers), valamint az alexandrinus. 202, 475, 583
- Rákóczi Ferenc*, II. — 580
- Ráth Mór* (1829—1903) — pesti könyvkereskedő, -kiadó. 6, 529
- Rembrandt*, Harmensz van Rijn (1606—1669) — holland festő. 87, 533
- Reményi Ede* (1829—1898) — hegedűművész. Részt vett a szabadságharcban, emigrált. 1860-ban — amnesztiával — hazatért, és itt élt 1875-ig, amikor Párizsba távozott. 548
- Repiczky János* (1817—1855) — orientalista, 1851-től a pesti egyetemen a török, perzsa és a szanszkrit nyelv tanára. Számos becses okmány, forrás kutatása és feltárása fűződik nevéhez. A Tudományos Akadémia tagja volt. 479

- Réthy Lipót — könyvkiadó, -kereskedő. 502
- Révai Miklós (1750—1807) — író, nyelvész, 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára, a történeti nyelvtudomány hazai úttörője. 189, 347, 525, 541, 580, 587, 607
- Riskó Ignác (1812—1890) — ügyvéd, Szatmár megyei jegyző, 1848—49-ben országgyűlési képviselő. Az 1840-es években számos verse jelent meg. 249, 251
- Ritter, Moritz — német történétíró, a *Geschichte der christlichen Philosophie* (Göttingen, 1858) szerzője. 553
- Roboz István (1828—1916) — költő, újságíró, részt vett a szabadságharcban. Az 1850-es években szerepe volt a somogyi, kaposvári irodalmi élet felélénkítésében. Itt Pécsi sugárkoszorú (Pécs, 1852) és Daguerrotype (uo. 1863) című kötetei okán kerül említésre. 502
- Rosenkranz, Johann Karl Friedrich (1805—1879) — német filozófus, Hegel egyik legkiválóbb tanítványa. Megírta Hegel életét is. Fő műve: *Meine Reform der Hegelschen Philosophie*, 1852. 380
- Rotteck és Welcker — a nevezetes Staatslexikon szerzőpárosa. Rotteck, Karl Wezeslaus (1775—1840) — német történétíró, a liberalizmus előharcosa. Fő műve: *Allgemeine Geschichte* hat kötetben (1812—1817). 40, 566
- Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778) — 160
- Rubens, Peter Pauwel (1577—1640) — 147
- Rudolf császár, Habsburg Rudolf (1552—1612) — német—római császár. Nem törődött a kormányzással, élete jó részét Prágában töltötte, asztrológiai és alkhimista kutatásokba merülve. Udvarában élt Tycho de Braha és Kepler. Magyarország királya is volt. 387
- Rumohr, Karl von (1784—1843) — német művészettörténész. Tieck köréhez tartozott, gyakori olaszországi utazásainak eredménye fő műve: *Italianische Forschungen*, 3 kötet (1826—1831), amely úttörő volt az itáliai művészettörténeti irodalomban. 204
- Rückert, Friedrich (1788—1866) — német költő. Keleti nyelvi tanulmányai ösztönözték keleti tárgyú műveit. Erdélyi fordította néhány szonettjét. 18, 114, 152, 266, 324, 346, 515, 593
- Salamon — I. András királyunk fia, 1057-ben koronázták királlyá. Géza herceg megtámadta, de 1064-ben kibékültek. Az udvari cselszövények ismét szembefordították őket egymással, és a harcban Salamon vereséget szenvedett 1074-ben. Németországba menekült, 1081-ben elismerte az 1077-ben megkoronázott I. (Szent) Lászlót. 29, 67—69, 100—103, 107—109
- Salamon, Böles — Izrael Királya, Dávid fia. I. e. 955—915 között uralkodott. Jeruzsálem nagy építetője volt. 120, 247, 534
- Salamon Ferenc (1825—1892) — hírlapíró, kritikus és történétíró. 8
- Sallustius, Gaius Crispus (i. e. 86—36) — római történétíró, Numidia kormányzója. Ő az első római történétíró, aki művészi módon szerkesztette műveit, csak Tacitus multa felül e tekintetben. Nálunk elsőként Baranyai Deccs Csimor fordította 1586-ban. 312, 449
- Sand, George (Lucile Aurore Duplin) (1804—1876) — francia író. 18
- Sappho, Szapho (i. e. 600 körül) — 194, 549
- Sarto, Andrea del (A. d'Agnolo) (1586—1531) — firenzei festő. 113
- Sándor, Nagy (i. e. 356—323) — Makedónia királya, a perzsa birodalom megteremtője. Arisztotelész volt a nevelője. 88, 160, 335, 397, 454, 567
- Sárközy György — 583, 599, 606

- Sárosy Gyula* (1816—1861) — költő, az 1840-es évek népszerű lírikusa. A szabadságharc eseményeit megörökítő *Arany Trombita* szerzője. 1852—1855 közt börtönbüntetést szenvedett. Erdélyi barátja volt. 249, 410, 506, 601
- Schedel*, I. Toldy Ferenc
- Schedius Lajos* (1768—1847) — a pesti egyetemen az esztétika tanára. 202
- Schelling*, Friedrich Wilhelm von (1776—1854) — 92, 333, 568
- Scherr*, Johannes (1811—1886) — német író, 1849-ben Svájcba menekült, 1860-tól a zürichi egyetem tanára. *Allgemeine Geschichte der Literatur* című művét Erdélyi is használta. 471
- Schiller*, Friedrich (1757—1805) — 7, 8, 20, 38, 92, 96, 123, 134, 155, 246, 266, 376, 397, 398, 552, 568, 570, 571, 583
- Schleiermacher*, F. E. D. — 548
- Scott*, Walter (1771—1832) — 42, 96, 114, 220, 221, 228, 232
- Scribe*, Eugène (1791—1861) — francia drámaíró, Erdélyi is fordította egy darabját. 469, 570, 609
- Shakespeare*, William (1564—1616) — 17, 18, 34, 38, 89, 95, 96, 98, 127, 134, 145, 106, 147, 149, 196, 206, 228, 232, 245, 302, 322, 380, 422, 461, 469, 471, 473, 551, 564, 584, 610
- Simonyi Zsigmond* 557
- Sipos Pál* (1759—1816) — filozófus, matematikus, költő, pataki tanár, Kazinczy barátja. 379, 591, 598
- Sokratesz*, Szókratész (i. e. 469—399) — 296
- Sophokles*, Szophoklész (i. e. 496—406) — 95, 145, 194, 464, 567
- Spangár András* (1678—1744) — jezsuita hitszónok és történetíró. 246
- Spetykó Gáspár* (1816—1865) — költő, a „kelmeiség” egyik jellegzetes képviselője. Itt *Gyöngyvirágok* (1854) című kötete említették. 159, 317, 325, 346, 501, 526, 528
- Staël*, Mme de, Germaine Necker (1766—1817) — francia írónő, több regény, esztétikai és politikai mű szerzője, Napóleon nagy ellensége. Különösen nagy hatású volt *De l'Allemagne* (1813) című műve, amellyel a franciákat megismertette a német romantikával. Erdélyi jól ismerte műveit. 199, 402
- Sue*, Eugène (1804—1857) — orvos, tengerész, regényíró. A *Párizs rejtelmei* nálunk Kuthyt és Nagy Ignácot is megihlette. 42, 152, 584, 599, 609
- Sujánszky Antal* (1815—1906) — költő, katolikus pap, az Őrangyalt szerkesztette. 501
- Sulzer*, Johann Gottfried (1720—1779) — svájci születésű esztétikus. *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (Leipzig, 1771—1774) című kétkötetes művében az esztétika anyagát betűrendes cikkekben dolgozta fel, 1747-től Berlinben tanár. A magyar írókra is nagy hatással volt. 327
- Sükei Károly* (Sükey) (1824—1854) — az Életképek kritikusa, esztétikus. Itt *Hulló csillagok* (1851), egyetlen verseskötete okán említették. 264, 500
- Sylvester (Erdősi) János* (1594 körül—1551 után) — erasmista *Biblia*fordító, a magyar nyelv első tudományos rendszerezője. 55, 455, 607
- Szabados János* (1839—1891) — költő, műfordító. Jogot végzett Pesten. Az Új Nemzedék című lap egyik alapítója. Itt *A haza és szerelemről* (1860) című kötete említették. 413, 421—425, 528, 529, 533—535, 538, 602
- Szabó Ede* — 610
- Szabó István* (1801—1892) — műfordító, 1834-ben jelent meg Kassán görög antológiája. Lefordította az *Iliászt*, az *Odüsszeját*, Iszokratész négy beszédét és Aiszóposz meséit. 273, 356, 594

- Szakál Lajos* (1816—1876) — Békés megyei főjegyző, gazdálkodó. Népdalai (*Cimbalom*, 1843) tették ismertté nevét. 251
- Szalay Benjámín* — Kisfaludy Károly használta álnévként víg elbeszéléseinél ezt a nevet. 128
- Szalay László báró* (1813—1864) — 222, 584
- Szathmári K. Gyula* — könyvkiadó, -kereskedő. 502
- Számwald Gyula* — 594
- Szász Gerő* (1831—1904) — ref. pap, költő, egyházi író; itt 1861-es *Költeményei* említetnek. 529
- Szász Károly* (1829—1905) — költő, műfordító, kritikus, egyházi író, Nagykőrösön Arany tanártársa és barátja. 1884-től ref. püspök. 252—254, 364, 413, 414, 437, 441—445, 502, 527—530, 545, 551, 553, 596, 600, 603—605
- Szeberényi Lajos* (1820—1875) — költő, műfordító, evang. pap, teológiai tanár. 471
- Szelestey László* (1821—1875) — költő, a Szépirodalmi Közöny szerkesztője, ill. alapítója (1856). Az ötvenes évek „tájköltészetének”, a „kelmeiségnek” jellegzetes alakja. Erdélyi polemizált vele. 169, 299, 313, 315, 317, 325, 334—339, 340, 341, 343, 345, 357, 369, 375, 380, 381, 438, 444, 500—502, 511—513, 526, 576, 577, 588, 590, 592, 593, 610
- Szemere Krisztina* (Sz. Pálné) (1792—1828) — költő; Sz. Miklós testvére. Képlaki Vilma néven jelentette meg verseit. 474
- Szemere Miklós* (1804—1881) — lasztóci birtokos, költő, festő. 249
- Szemere Pál* (1785—1861) — költő, szerkesztő, műfordító. Írói munkásságánál fontosabb volt irodalomszervezői tevékenysége. Kölcseyvel együtt indították meg 1826-ban az *Élet és Literatura* c. folyóiratot, amelyet 1833-ban Muzáron névvel folytatott. 146, 193, 215, 347, 407, 433, 467, 528, 601
- Szenczi Molnár Albert* (1574—1634) — 157
- Szentiváni Mikó* (Szentiváni Mihály) (1813—1842) — költő, népies hangú dalai nagy visszhangot váltottak ki; ellenzéki politikus és publicista. 249, 251
- Szepsi Csombor Márton* — 588
- Széchenyi István gróf* (1791—1860) — 175, 234, 456, 533
- Székács József* (1809—1876) — pesti evangélikus lelkész, költő, egyházi író, ő fordította és adta ki a szerb regéket és népdalokat 1837-ben. Erdélyi barátja volt. 289
- Székely József* (1825—1895) — újságíró, költő. A szabadságharcban honvédszázados, a Pesti Napló és a Magyar Sajtó munkatársa volt. A korban *Szeszélydalok* (1853) és *Kalárisok* (1853) tették nevét népszerűvé. 299, 317, 325, 346—349, 375, 380, 500, 501, 503, 509, 510, 517, 548, 591, 594
- Szénfy Gusztáv* (1819—1875) — zeneszerző, zenetudós, a magyar zene tudományos alapozású rendszerezésére készült. Munkáját nem ismerték el, ezért visszavonult. 203, 287, 288
- Szigeti József* (1882—1902) — színész, színműíró. Népszínművei tették íróként ismertté nevét. 239
- Szigligeti Ede* (1814—1878) — színész, drámaíró, rendező. Erdélyi igazgatósága idején Sz. volt a Nemzeti Színház titkára. 238, 239, 528, 569
- Szilády Károly* — kecskeméti könyvkereskedő, -kiadó. 501, 529, 602, 605
- Szilágyi Mihály* — Hunyadi János sógora, Mátyás király nagybátyja, hadvezér. Török fogságba került és 1460-ban a szultán Konstantinápolyban lefejeztette. 104, 105, 583
- Szilágyi Virgil* — 585
- Szinnyei József*, id. — 557
- Szinnyei József*, ifj. — 593, 599
- Szondy György* — 1545-től drégelyi várkapitány. 1552-ben halt hősi halált Drégely török ostrománál. 75

- Szontagh Gusztáv* (1793—1858) — nyug. kapitány, filozófus. Az egyezményes filozófia megalapítója Hetényivel együtt. Erdélyivel polemizáltak. Sz. kritikusként, esztétikusként is ismert volt. 42, 55, 194, 220, 225, 563, 566, 582, 589
- Szvatopluk* — morva fejedelem a magyar honfoglalás idején. 894-ben remeteként fejezte be életét. 585
- Tacitus, Cornelius* (55 körül—120 körül) — római történetíró. 312
- Talabér János* (1825—1899) — költő, bencés szerzetespap, itt *Költeményei* (1860) okán említetik. 413, 529
- Tas vezér* — a honfoglaló vezérek egyike. 64
- Tasso, Torquato* (1544—1595) — 53, 455, 475, 490, 547, 610
- Tastu Amable, Tastu Mme Amable* (1798—1855) — francia író és költő. Elsősorban az ifjúság számára írt művei tették nevét ismertté. 444, 605
- Táncsics Mihály* — 612
- Tárkányi Béla* (1821—1886) (családi nevén Viperina József) — költő, egri pap, később kano-nok, vallásos verseket írt és Klopstock *Messiasát* fordította. *Költeményei* 1857-ben jelentek meg Toldy Ferenc kiadásában, előszavával. 157
- Telegdi Lajos* — debreceni könyvkereskedő, -kiadó. 413, 529
- Teleki József gróf* (1738—1796) — író, 1782-ben ugocsai főispán. Nagy könyvgyűjtő. 450
- Teleki László gróf* (1811—1861) — politikus, a főrendi ellenzék tagja. 1848—49-ben a magyar kormány diplomáciai megbízottja Párizsban, az 1861-es országgyűlésen a határozati párt vezére. A *Kegyenc* szerzője. 240
- Teleki Sándor*, gróf — 602
- Terenc, Terentius, Publius Afer* (i. e. 190 körül—159) — római vígjátékíró. 528
- Thales, Thalész* (i. e. 624 körül—546) — az első ún. ión természetbölcselel. Szerinte az őselv, amiből minden lett, a víz. Több csillagászati és geometriai felfedezése is volt. 146
- Thaly, Thali Kálmán* (1839—1909) — költő, történetíró, függetlenségi párti politikus. Költés-zete epigon jellegű, csak kuruc témái miatt keltett feltűnést. *Szabadság hajnala* című politikai verseskötetét 1861-ben megsemmisítették. Nevét elsősorban a kuruc dalok kiadása tette népszerűvé, amelyek közé azonban számos saját versét is becsempészte. Jelentősek voltak a kuruc korra vonatkozó kutatásai és forráskiadványai. Erdélyi a *Kárpáti kürt* (1860) és a *Székely kürt* (1861) című kötetekkel foglalkozott bírálataiban. 413, 438—440, 541, 543, 544, 552, 599, 605
- Themistocles, Themisztoklész* (i. e. 527—460) — görög államférfi és hadvezér. Sürgette Athén tengeri haderejének erősítését a perzsákkal szemben. Ennek volt köszönhető a szalamiszi győzelem (i. e. 380). Később kegyvesztettként száműzetésben halt meg. 115, 495
- Thewrewk Emil, Ponori* (1838—1917) — klasszika-filológus, nyelvész, műfordító. Itt *Józsa*, ill. *Költemények* (Pozsony, 1862) című kötetei okán említetik. 414, 529
- Thuróczy János* — krónikaíró, jogtudós. Műve, a *Chronica Hungarorum* 1488-ban jelent meg. 246
- Tinódi Sebestyén* (1505—1510 között—1556) — vándorlantas, a XVI. század legjelentősebb énekmondója. Írt széphistóriákat, bibliai históriákat, legjelentősebbek azonban a korabeli magyar eseményeket megörökítő históriás énekei. Török Bálint, Nádasdy Tamás, Werbőczy és Báthory András pártfogása alatt élt. A sárvári udvarban halt meg. 187, 189, 190, 277, 322, 327, 481, 612
- Tofaeus (Dobos) Mihály* — 607
- Toldi Miklós, Toldi Lőrinc* — Nagy Lajos korában és udvarában valóban élt és szolgált egy T. M. nevű bihari nemes, aki egy ideig Itáliában szolgált, majd több vármegeye főis-

- pánja volt. Ilosvai Selymes Péter, majd Arany Toldi-trilógiája örökítette meg e neveket, átvive a köztudatba őket. 254, 262, 277, 335, 455
- Toldy Ferenc** (Schedel) (1805–1875) — irodalomtörténész, kritikus, a Kisfaludy Társaság igazgatója, az Akadémia titkára 1835-től 1861-ig. 1843-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója és 1861-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalomtörténet tanára. 8, 21, 28, 39, 42–44, 54, 103, 120, 173, 185, 189, 200, 203, 222, 243, 244, 452, 453, 455–459, 464, 561, 563, 565, 566, 568–570, 578, 580, 582–587, 606, 607
- Tolnai Lajos** (Hagymássy) (1837–1902) — regényíró, a kibontakozó magyar realista próza-irodalom jelentős alakja. 447, 470
- Tomor Ferenc** (1827–1902) — tanár volt Ungvárott, Kecskeméten, Budán. A szabadságharcban való részvétele miatt három évre ítélték, Theresienstadtban raboskodott. 1857 után kezdhetette meg tanári pályáját. *Terézvárosi esték* (1849–1850) és *Kárpáti cimbalom* című versei s kötetei maradtak fenn. 529
- Tompa Mihály** (1817–1868) — 6, 7, 150–158, 252, 253, 266, 327, 422, 423, 429, 433, 500, 528, 534, 574, 594
- Tornay** — Szontagh Gusztáv írói álneve. 220, 584
- Tóth Árpád** — 577
- Tóth Dezső** — 558
- Tóth Endre** (1824–1885) — ügyvéd, költő, Vattán élt. Elsősorban tájleíró verseivel lett népszerű, a Petőfi-epigonok közé tartozott. Itt *Zengő bokor* (1853), *Újabb költeményei* (1855) és *Harangvirágok* (1862) című verses kötetei és az *Angyal Bandi* (1856) költői elbeszéléséről van szó. 284, 325, 354–356, 381, 500–502, 517, 528, 594
- Tóth Kálmán** (1831–1881) — költő, író, szerkesztő, 1849-ben honvédhadnagy, bűjdosása után a Hölgyfutár segédszerkesztője 1851-ben. 1856-ban vette feleségül Majthényi Flóra költőnőt. A Bolond Miska című élcslap és a Fővárosi Lapok szerkesztője volt. Itt *Kinizsi Pál* (1853), *Szerelmi vadrózsák* (1853–54), *Száz új költemény* (Szeged, 1856) és *Összes költeményei* (1860) című versesköteteiről van szó. 299, 325, 356–361, 375, 381, 500–502, 514–517, 525, 526, 528, 588, 591, 594, 595
- Tóth Lőrinc** — 585
- Török Bálint** — I. János király hadvezére. A törökök 1541-ben elfogták, a konstantinápolyi Héttoronyba zárva halt meg 1551-ben. 295
- Trattner-Károlyi** — pesti nyomdász, könyvkiadó. Trattner Mátyás János fiával vezette a pesti nyomdát 1813–1824-ig, majd fia halála után 1827-ben egyedül, míg aztán átadta vejének, Károlyi István ügyvédnek, aki azt haláláig, 1863-ig vezette. 565, 583
- Trencsényi-Waldapfel Imre** — 572
- Tuboly Viktor** (1833-ban született) — birtokos Zalában, ügyvéd és költő. Itt *Költészet csirái* (Nagykanizsa, 1853) című kötete okán említetik. 500
- Tuhutum** — a honfoglaló vezérek egyike. 64
- Uhland, Ludwig** (1797–1862) — német költő, a „sváb-iskola” vezéralakja, Erdélyi fordította néhány versét. 22, 155, 157, 266, 268, 450
- Und** — a honfoglaló vezérek egyike. 64
- Urbán Eszter** — 599, 605
- Ursinus** (Bär, Zacharias) — 566
- Vachott Sándor** (néha Vahot is) (1818–1861) — ügyvéd, költő, Kossuth titkára 1848-ban, az 1840-es évek népszerű lírikusa. Erdélyi barátja és sógora volt. A szabadságharc bukása után elfogták, 1850-ben kiszabadult, majd 1852-ben újra börtönbe került. Fogsá-

- gában megőrült, a pesti Schwartzter-féle elmegyógyintézetben halt meg. 156, 236, 243, 249, 250, 347, 374, 410, 433, 467, 502, 521, 528, 552, 585, 601
- Vahot Imre* (1820–1879) — szerkesztő és színműíró, V. Sándor öccse. 1844. július 1-jétől a Pesti Divatlap szerkesztője. Erdélyi neki, sógorának adta át a lapot, amely az ő nevével és kiadói engedélyével jelent meg. Ideiglenesen, másfél éves európai utazása idejére kérte sógorát a lap gondozására. Vahot azonban Erdélyi hazaérkezése után sem adta vissza a lapot, a megállapodás ellenére sem. A sajtóper Erdélyinek ítélte a lapot, Vahot azonban még így sem mondott le róla. Ezután megszakadt közöttük a kapcsolat. 239, 375, 501, 503, 514, 534, 574, 590, 598
- Vajda János* (1827–1897) — 299, 306, 315, 326, 365–375, 380, 381, 413, 501, 502, 511, 518–522, 528, 529, 543, 553, 588, 596–598
- Vajda Péter* (1808–1846) — költő, publicista, tanár, Erdélyi jó barátja volt. 212–215, 219, 232, 251, 581, 584
- Vas István* — 604
- Vaucanson, Jacques de* (1709–1782) — francia mechanikus. Automatái tették ismertté nevét (*A furulyázó, A Kacsá*). 402
- Vecsey Sándor* (1828–1888) — ügyvéd, táblai bíró, költő. Jókai Mór adta ki *Vecsey Sándor költeményeit* (Pest, 1855) és 1860-ban jelentek meg *Újabb költeményei*. 378, 413, 418–421, 426, 501, 522, 529, 531, 532, 540, 601, 602
- Vergier, Jacques* (1655–1720) — francia költő, La Fontaine gyenge utánzója. 409, 550
- Verségly Ferenc* (1757–1822) — író, költő, esztétikus és nyelvtudós. Pálos rendi szerzetes. A jakobinus mozgalomban való részvétele miatt börtönbüntetéssel sújtották, 1803-ban szabadult. Az élő nyelvet és a nyelvszokást tekintette mérvadónak, szemben a történetiség elvét hirdető Révai Miklóssal és az írói világ jogait féltő Kazinczy Ferencsel. 188, 269, 347, 587
- Verulami Baco*, I. Baco, ill. Bacon
- Vida József* (1833–1876) — 1862-től egri, 1871-től kassai jogakadémiai tanár. Az 1850-es évek Petőfi-epigonjai közé tartozott. Egyetlen kötete, *Nemzeti koszorú* (Pest, 1860) után felhagyott az írással, elkedvetlenedett. 413, 431, 432, 434, 436–438, 529, 533, 539, 540, 548, 603, 604
- Vigyázó Sándor*, gróf — 601
- Vilma*, I. Szemere Krisztina
- Vilmos*, I. Shakespeare
- Virág Benedek* (1754–1830) — pálos szerzetes, költő, történetíró, a klasszikus ódaköltésnek Berzsenyi előtt a legnagyobb hazai mestere. 24, 25, 182, 188, 243, 449, 450, 459, 469, 503, 525
- Virgil*, Vergilius, Publius Maro (i. e. 70–19) — 20, 55, 266, 383, 401, 459, 463, 490, 552, 559, 567, 606
- Vitkovics Mihály* (1778–1819) — költő, meseíró, irodalompártoló, ügyvéd Pesten. Otthona az írók társasköre volt. Szerb népdalfordításai és népies dalai az irodalmi népiesség divatának előfutárai voltak. 248, 451, 461, 467
- Voltaire*, François Marie Arouet (1694–1778) — 89, 431
- Vörösmarty Mihály* (1800–1855) — 8, 10, 15, 21, 23–30, 34, 35, 37–40, 44, 53, 54, 62, 63, 65, 67, 71–73, 80, 82, 84, 88, 89, 99, 103, 109, 125, 131, 156, 173, 185, 187, 191, 193, 198, 201, 203, 215, 240, 243–245, 249–251, 254, 256–258, 265, 266, 289, 281, 293, 297, 309, 310, 313, 321, 322, 326, 337, 374, 375, 410, 437, 444, 448, 449, 453, 457–459, 463, 467–470, 474, 487, 488, 461, 500, 503, 510, 520, 528, 535, 538, 542, 552, 560–565, 581, 582, 585, 587, 596, 598, 601, 603, 608, 610

- Wass Otília*, gróf — a kolozsvári család tagja. 548
- Weisz Mór* — sátoraljaújhelyi nyomdász és kiadó. 501
- Welcker*, Karl Theodor (1790—1869) — német jogtudós és politikus, egyetemi tanár. 1830-ban kérvényt nyújtott be a sajtószabadság bevezetése érdekében. Professzor társával, Karl Rotteck-kal szabadelvű lapot alapítottak, ezért mindkettőjüket nyugdíjazták. Ekkor a nagyhírű liberális és doktrinér *Staatslexicon* szerkesztésébe fogtak, amely 1834 és 1849 között tizenöt kötetben jelent meg. 40, 566
- Weress József* (6-tordai) — az 1841—43-as erdélyi országgyűlésen Torda vármegye követe. Költeményeket és elbeszéléseket írt a korabeli divatlapokba. Itt *Dalok és beszélyek* (Pest, 1853) című kötetéről van szó, amelyet Kemény Zsigmond adott ki. 530
- Werfer* — kassai nyomdász. 529
- Wieland*, Christoph Martin (1733—1813) — a német felvilágosodás kiemelkedő írója. 552
- Wienburg*, Ludolf (1802—1872) — altonai születésű német esztéta, író, a Fiala Németország egyik vezéralakja. Az *Aesthetische Feldzüge* (1834) szerzője, amelyet Erdélyi már 1836-ban fordítani kezdett. Tanai hatással voltak a fiatal Erdélyi esztétikai nézeteire. 93, 557, 558, 567, 568
- Wigand Ottó* (1795—1870) — könyvkereskedő, -kiadó. 529
- Winkelmann*, Winckelmann, Johann Joachim (1717—1786) — 91, 92, 142, 204, 568
- Wodianer Ferenc* — pesti könyvkereskedő, -kiadó. 501, 601, 605
- Wohl Janka* (1846—1901) — költő, műfordító. Nővérével, Stefániával együtt több lapot szerkesztett. Nagy irodalmi szalont tartottak fent. Itt *W. J. költeményeiről* (1861) van szó, amely Jókai támogatásával jelent meg. 10, 413, 472—475, 529, 547—550, 553, 609, 610
- Z ... *Jakab*, Zimmermann Jakab (1808—1878) — piarista paptanár, pedagógiai író. A bécsi Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára volt, majd Kecskeméten tanított. 565
- Zajzoni Rab István* (1832—1862) — csángó költő. Brassóban tanult, Körösi Csoma példája lebegett előtte, ezért a keleti nyelveket tanulta Pesten és Bécsben. Egy Habsburg-ellenes tüntetés miatt bebörtönözték 1860-ban. Súlyos betegen szabadult és nyomorban, adományokból élt. *A magyarok kürtje* (Bécs, 1857), *Kordalok* (uo. 1859) és *Börtöndalok* (1861) című kötetei jelentek meg. 10, 346, 380, 413, 437, 470, 477—480, 482, 483, 486, 501, 529, 541, 542, 544, 599, 600, 609, 611, 612
- Zajzoni Rab I.* — Z. R. I. költő atyja. 482
- Zajzoniné Miklós Kata* — Z. R. I. költő édesanyja. 478
- Zalár (Hizli) József* (1825—1914) — költő, tanár, 1866-ban alispán. 1849-ben Damjanich tábori történetírója volt, a szabadságharc után bújdosott, majd nevelőként élt. A forradalom idején radikális hangú verseket írt. Itt *Zalár költeményei* (1855), *Borúra derű* (1860) című köteteiről van szó. 299, 317, 319, 320, 326, 361, 365, 373, 375, 413, 436, 437, 441—446, 501, 502, 515, 523, 524, 529, 540, 541, 543, 590, 595, 596, 600, 603, 605, 606
- Zay úr*, *Zay András* (1685—1734) — kuruc ezredes, az 1708—10-es évek hadjáratainak tevékeny résztvevője. Zay a fejedelemnek egyik leghívebb embere volt, aki Rákóczi Törökországba is követte. Amikor azonban úgy látszott, hogy jó néhány év után sincs remény a felkelés folytatására, hazajött és Nyitra megyei birtokán visszavonultan élt. 180
- Zerffy Gusztáv* (1820—1892) — író, újságíró, szerkesztő, hivatalos besúgó, aki sokáig kétkulcsos politikát folytatott, majd 1850 után az osztrákok spiclije lett. Később Angliában telepedett le és ott tekintélyes tudósi, tanári pályát futott be. A Honderűben dol-

gozott, itt gyalázta Petőfit, plagizátornak nevezte Szigligetit és tehetségtelennek Czákót. 458, 575, 607, 608

Zrínyi Miklós (1508—1566) — a szigetvári hős.

Zrínyi Miklós (1620—1664) — a költő és hadvezér. 22, 28, 67, 73, 110, 188, 191, 197, 202, 238, 265, 275, 376, 536, 585, 588, 598, 607

Zsadányi Benjámín, I. Dúl Benjámín

Zsigmond, Luxemburgi (1368—1437) — Anjou Mária magyar királynő férje, 1387-től magyar király. Az ő uralkodása idején indultak meg a török háborúk. A magyar és a horvát főurak több ízben fellázadtak ellene, el is fogták, fél évig Visegrádon fogva tartották, de ismét szabadon bocsátották. 1414-ben Aachenben római királlyá, 1433-ban német-római császárrá koronázták. Az ő nevéhez fűződik a konstanzi zsinat, ahol is az egyházszakadás megszüntetését tűzte ki célul. 1420-ban testvére, Vencel halála után cseh királlyá koronázták, de a husziták támadása miatt vissza kellett vonulnia Prága alól. 358

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Irodalmi tanulmányok és pályaképek	13
1. Vörösmarty Mihály minden munkái	15
Bevezetőül	15
[Lyrai költemények]	24
A lyraiak bírálatának vége	26
Hősköltemények. 1825—1831	38
Zalán futása	47
Cserhalom	66
Tündérvölgy	70
Délsziget	74
Eger	74
Széplak	83
Magyarvár	85
A rom	85
A két szomszédvár	86
V. kötet. Színművek. 1821—1840. Első kötet	89
2. Kisfaludy Károly minden munkái	110
3. Berzsenyi Dániel összes művei	129
4. Tompa Mihály	150
Népregék, népmondák	150
Versek. Első kötet	155
5. Petőfi Sándor	159
6. Czuczor Gergely	172
7. Mikes Kelemen	179
8. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból	183
9. Arany János kisebb költeményei	256
10. A legújabb magyar lyra. 1859	298
11. Madách Imre: Az ember tragoediája	382
12. A legújabb magyar lyra. 1863	406
Kuthen	414
Vecsey Sándor	418
Szabados János	421
Bulcsu Károly	425
Vida József	431

Thali Kálmán, Ormódy Bertalan	438
Zalár	441
13. Pályák és pálmák	447
14. Flóra, Atala, Malvina, Wohl Janka	472
15. Zajzoni	477
Függelék	485
[Vörösmarty Mihály minden munkái]	487
Zalán futás [!]	487
[Kisfaludy Károly minden munkái]	495
Stúdiumok Kisfaludy Károly minden munkái bírálatára	495
[A legújabb magyar lyra. 1859]	500
1849 ótai verses művek	500
A legújabb magyar lyrai költészetéről	502
Gömöri. Új év, Alkony, Linához (a haza mindegyikben).....	502
Székely. Szeszélydalok	503
Lisznyai. Palóc dalok	503
Lisznyai. Dalzongora	505
Szeszélydalok Székely Józseftől	509
Szelestey Pest, 1856. Költeményei	511
Szelestey. Falu pacsirtája	513
Tóth Kálmán. A fájdalom költészete	514
Tóth Kálmán. Száz új költemény. Szeged, 1856	514
Szerelmi vadrózsák. I. füzet	517
A mai lyra	518
Költemények. írta Vajda János. Második, bővített kiadás	518
Béla királyfi. Írta Vajda János	522
Vecsey Sándor. Nov. 14. 1858.	522
Zalár költeményei. 1855	523
Csermelyi Sándor. Hegyháti dalok	526
Concha Károly. Tavaszi lombok	526
Spetykó Gáspár. Gyöngyvirágok	526
[A legújabb magyar lyra 1863]	527
Szász Károly	527
Új kritika	528
Magyar költők	529
Költemények. Írta Kuthen	530
Vecsey Sándor újabb költeményei	531
Szabados János költeményei a Haza és szerelemről	533
Bulcsu Károly költeményei. 1850—60	534
Vida József	538
Zalár. Borúra derű	540
Zajzoni. Kordalok	541
Börtöndalok	543
Vajda János. Vészhangok	543
Thali Kálmán. Kárpáti kürt	543
Oláh Károly. 100 darab költemény	544
Ormódy Bertalan. Magyarhon ébredése	544
Szász Károly. Költemények. I. K.	545

Flóra dalai	545
Atala költeményei	546
Malvina	547
Wohl Janka	547
Mellékjegyzetek	551
Jegyzetek	555
Rövidítések	557
Bevezetés a jegyzetekhez	559
1. Vörösmarty Mihály minden munkái	561
2. Kisfaludy Károly minden munkái	569
3. Berzsenyi Dániel összes művei	570
4. Tompa Mihály	574
5. Petőfi Sándor	574
6. Czuczor Gergely	577
7. Mikés Kelemen	579
8. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból	580
9. Arany János kisebb költeményei	586
10. A legújabb magyar lyra. 1859	588
11. Madách Imre: Az ember tragoediája	599
12. A legújabb magyar lyra. 1863	600
13. Pályák és pálmák	606
14. Flóra, Atala, Malvina, Wohl Janka	609
15. Zajzoni	610
Névmagyarázat és névmutató	613

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

Felelős szerkesztő: Szécsi Katalin

Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella

Kiadványszám: 2849

Terjedelem: 57,56 (A/5) ív

A számítógépes szövegszerkesztést a Scriptum Kft. végezte

Felelős vezető: Dr. Vas Zoltán

Készült a VITA Kft. nyomdájában

Felelős vezető: Fodor Péter

